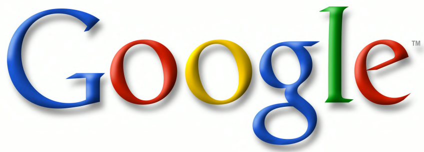


STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

GODINA I.



U KNINU 1895.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Suradnici časopisa „Starohrvatska Prosvjeta“

kroz god. 1895.

1. Barbić o. Ivan Franovac, nadžupnik u Vrlici.
2. Kaer pop Petar, dušobrižnik u Skradinu.
3. Ljubić prof. dr. Simeon, umirovljeni ravnatelj hrvatskog narodnog arheologičkog muzeja zagrebačkoga u Staromgradu na otoku Hvaru.
4. Marun o. Luigj, Franovac u Kninu.
5. Patsch prof. dr. Karlo, gimnazijalni profesor u Sarajevu.
6. Radić Frano, učitelj tehničkog tečaja u Korčuli.
7. Rossi Antun, pučki učitelj u Škaljarim kod Kotora.
8. Urlić-Ivanović Grgur, pučki učitelj u Oklaju.
9. Vukićević o. Andrije, Franovac u Visovcu.
10. Vuletić-Vukasović Vid, gradjanski učitelj u Korčuli.
11. † Zlatović o. Stjepan, Franovac, exprovincial.



Popravci.

U br. 4. str. 210, brazda 10 s gornje strane, popravi mjesto *br. 11,* br. 12.

Pri svršetku na str. 266. podpis „*Uredništvo*“ treba promieniti prije objave knjige „*Strážce Starožitnosti*“ itd., koju je jedinu prikazao g. Vid Vuletić-Vukasović.

Sadržaj „Starohrvatske Prosvjete“

Glasila Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu.

God. I. — 1895.

Strana

Br. I. 1. Program. Upraviteljstvo Hrv. starinarskog družtva 3
2. Tegurij starohrvatske biskupske crkve sv. Marije u Biskupiji kod Knina Sa slikom. Frano Radić 7
3. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji. Iz ostavštine o. Stjepana Zlatovića 10
4. Starinski Šibenski Kodeks u samostanu oo Franovaca-Konventualaca. Sa slikom. Od Ivana Barbića 16
5. Ulomak pilastra iz VI. ili VII. vieka. A. Iv. Evans i Frano Radić . . . 23
6. O stećcima. Sa slikom. Petar pop Kaer 27
7. Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i kaptolska crkva sv. Bartula na sadašnjem Kapitulu kod Korina. Frano Radić 35
8. Starobosanki natpisi u Bosni i Hercegovini itd. Vid Vuletić Vukasović . . 40
9. Dalmacija i arbanaški jezik. O. Andrija Vukićević 42
10. Nečven-kule, starohrvatska tvrdjava u kninskoj županiji. Sa slikama. Grgur Urlić-Ivanović 46
11. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu od zadnje glavne skupštine 15. svibnja 1894., o družtvenom radu i napredku . . . 51
12. Pitanja na prijatelje domaćih starina i hrvatske povjesti 54
13. Bibliografija 56
14. Pravila Hrvatskoga starinarskog družtva u Kninu 63

Br. II. 1. Još dvie rieči o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice. Prof. Šime Ljubić 71
2. Ruševine crkvice sv. Luke na Uzdolju sa pisanom uspomenom hrvatskoga kneza Mutimira. Sa slikama. Frano Radić 74
3. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama — nastavak. Iz ostavštine o. Stjepana Zlatovića 79
4. Još dvie rieči ob ulomku pilastra sa nadpisom „Stefaton“. Vidi br. I. str. 23. Frano Radić 84
5. Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini itd. Vid Vuletić-Vukasović 87
6. Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i kaptolska crkva sv. Bartula na sadašnjem Kapitulu kod Knina. Frano Radić 90
7. Plohorezbe sarkofaga u kninskom muzeju. Sa slikom. Profesor dr. Karlo Patsch i o. Luigj Marun 97
8. Starohrvatski, ćirilicom pisani nadpis iz Povalja na otoku Braču. Frano Radić 103
9. Ključić, grad Nelepićev u kninskoj županiji. Sa dvie slike. Grgur Urlić-Ivanović 109
10. Primjetbe na izvješće „Katoličke Dalmacije“ o razpravi, koja se razvila u V. odsjeku I. kongresa kršćanskih arheologa u Spljetu, o plohorezanom liku sjedeće osobe sa krunom na glavi na pluteju spljetske krstionice. Sa slikami. Frano Radić 112
11. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku 124
12. Oglas 128
13. Razne viesti 129
14. Bibliografija 130

Strana

Br. III. 1. Ulomak sredovječnoga nadpisa iz Badnja kod Drniša. Frano Radić. Sa slikom 135
2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama — nastavak. Iz ostavštine o. Stjepana Zlatovića 138
3. Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini itd. Vid Vuletić-Vukasović 146
4. Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i kaptolska crkva sv. Razpela na sadašnjem Kapitulu kod Knina — svršetak. Frano Radić 150
5. O stećcima — nastavak. Pop Petar Kaer. Sa 4 table 157
6. Nekoliko ulomaka lezenâ, plutejâ, vratnih pragova i lukova za starohrvatske bazilike sv. Marije u Biskupiji kod Knina. Frano Radić. Sa slikom . . . 165
7. Ključić, grad Nelepićev u kninskoj županiji — svršetak. Grgur Urlić-Ivanović 174
8. Starohrvatsko groblje sa polusrušenom crkvom sv. Spasa u Cetini. Fra Luigj Marun. Sa četiri slike 183
9. Izvješće o radu hrvatskog starinarskog družtva u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri. Frano Radić 188
10. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku 193
11. Razne viesti. Uredništvo 195
12. Bibliografija. Uredništvo 196

Br. IV. 1. Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika. Frano Radić. Sa tri slike 205
2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji — nastavak. Iz ostavštine o. Stjepana Zlatovića 212
3. O stećcima — nastavak. Pop Petar Kaer. Sa slikom 218
4. Starohrvatsko groblje sa polusrušenom crkvom sv. Spasa u Cetini — nastavak. Fra Luigj Marun. Sa tri slike 224
5. Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini itd. Vid Vuletić-Vukasović 231
6. Uresni učelak hrvatsko-bizantinskoga sloga u Škaljarim kod Kotora. Frano Radić. Sa slikom 235
7. Stećci u selu Popovićim u Konavlima u Dalmaciji, Vid Vuletić-Vukasović 237
8. Starinska crkvica sv. Luke na otoku Lastovu. Frano Radić. Sa dvie slike 239
9. Starohrvatski ratni mač. Frano Radić. Sa slikama 242
10. Opazke na Gjorgja Stratimirovića monografiju „O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske“. S. 248
11. Izvješće o radu Hrvatskoga starinarskoga družtva u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri. Frano Radić 254
12. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec 260
13. Razne viesti. Uredništvo 262
14. Bibliografija. Uredništvo 264



g. Dr. Breyer

884.

Starohrvatska Prosvjeta.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. I. Br. 1.



„Starohrvatska Prosvjeta“ izlazit će četiri puta na godinu, t. j. početkom siečnja, travnja, srpnja i listopada, najmanje na dva tiskana arka. Sadržavat će slika, tablica i priloga, kad ustreba. Članovi družtva mukte će ju primati. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 8 kruna, a u inozemstvu 9 kruna ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu družtva u Knin, a starinarske viesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1895.
NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

PROGRAM.

Kô što u ljudskoj zadrugi potrebujemo glasa i rieči, da se medjusobno sporazumimo, da svjeta i utjehe jedan u drugoga nadjemo; tako i naše Hrv. starinarsko družtvo od početka svojega potrebovaše osobita glasnika, kojim bi podržavalo tiesni saobraćaj medju članovima, bilježilo svaki družtveni materijalni i znanstveni napredak i njegove družtvene potrebe tumačilo; kojim bi i preko družtvenog kruga u prostranom svietu sticalo novih članova, savjetnika i prijatelja. Družtvo trebovaše posebnoga organa, kao ozebao sunca; pa tomu evo sada doskače *„Starohrvatskom Prosvjetom"*.

Hrvatski narod, koji napreduje na svakom polju ljudskog umjeća, kako nije mogao biti bez starinarskog družtva, koje bi se naročito bavilo sa izkopavanjem, sabiranjem i sačuvanjem hrvatskih spomenika, tako nije mogao zaostati za susjednim narodima, a da nebude imao i strukovni časopis, koji bi ne samo takove spomenike razsvietljivao, nego bi se još bavio u širokom smislu rieči sa ostalim svojim prosvjetnim prilikama u najdavnijim i najslavnijim dnevima.

Uvidjajuć ovu potrebu, zadnja glavna skupština Hrvatskoga starinarskoga družtva, obdržavana u Kninu dne 15. svibnja 1894., zaključila je jednoglasno, da se čim prije takov organ pokrene.

Hrvatsko starinarsko družtvo, šaljući dakle u sviet prvi broj *„Starohrvatske Prosvjete"*, ne samo pri svomu težkomu poduzeću stupa korak napried, već i hrvatskomu narodu u njegovomu prosvjetnomu preporodu pruža još jednu i ove vrste osobitu znanstvenu stečevinu.

„Starohrvatska Prosvjeta", u smislu pako svoga naslova, bavit će se izključivo svim prosvjetnim prilikama hrvatskoga naroda kroz razdoblje VII. do XII. vieka; od njegova naseljenja na ove južne krajeve, pa do pada njegove samovladavine, a samo uzgredno doticat će se i poznije njegove dobe.

Kada se uvaži, da je Hrvat na razmedju iztoka i zapada kao vječni vojnik mačem u ruci bio predstražom evropejske uljudbe i slobode, tad je lahko uvjeriti se, da hrvatski narod kroz tu težku zadaću tjelesno i duševno iznemožen; svako znanstveno poduzeće, da mu uspije, primoran je znojem i krvlju zalievati; tad je omjeriti i sve potežkoće našega nejakog družtva, pri pokretu ovog znanstvenog organa, obsežna djelokruga.

*

Težka je na primjer zadaća *„Starohrvatske Prosvjete“* nešto osobita pričati o životu hrvatskoga naroda iz XI. vieka; upravo iz najbujnije njegove prošlosti, kadno po izjavi najslavnijega svoga vladaoca Petra Krešimira Velikoga: *„Bog Svemogući razširio je moju državu na kopnu i na moru“* [1]; ili kako kaže hrvatska kronika: *„... i na xemglia zuonimiroua bisse obilna sfakom raschosom ni se nichogar boiasse nigim njt choree mogase nauditj razmj gni uf gospodina boga“* [2]; kad unatoč tolike napredności i moći na žalost neujmi se ni cigli domaći ili strani obsežni povjestničar, jali kakva kronika; i da slučajno nepreostade stotinjak većinom privatnih izprava ili darovnica, težko bi bilo išta izpravna pisati o tomu najslavnijemu vieku njegove slobode.

Teže je pak pisati o X. vieku, koji neki zovu: *periodo il più triste e funesto, che si possa immaginare per le arti, per le scienze e per l'umanità ... l'ignoranza aveva disteso le sue ali uggiose su tutta l'Italia, e molto più su tutta l'Europa* [3]; svrhom kojega dobrim dielom kršćanski narodi zabrazdiše, kao da bi izmakom njegovim imala biti i svrha ljudskomu koljenu, po onoj *mille et non plus mille,* te ako što iz toga [4] vieka napredno bivaše, ima se najvećma, ako ne jedino, zahvaliti onomu pravomu kršćanskomu duhu u samostanima zaklonjenu, koji i kod hrvatskoga naroda dobrahno bijaše se udomio; iz onoga vieka, iz koga se jedva ima na desetice javnih izprava; a opet da nebijaše sjajnih trakova sa Bosfora, i bilo koliko površnog, ipak sretnog pera cara povjestničara, valjda iz onoga vieka, kadno je *„Hrvatska mogla dići šestdeset tisuća konjanika, sto tisuća pješaka, osamdeset velikih brodova, na svakomu do četrdeset ljudi, i sto manjih brodova, na svakomu deset do dvadeset momaka“* [5], nebi se gotovo znalo, da je hrvatski narod spadao u broj uljudjenih naroda ...

Još je teže bacati prozrake na IX. i VIII. i što se dublje siže u VII. viek, u doba naseljenja hrvatskoga naroda. Sila je priznati, da prva polovina VII. vieka za najbolje hrvatske arkeologe i povjestničare jest isto, što za tarinske brodare bijahu duboke vode Herkulovih stupova.

Ipak, kako je Hrvatsko starinarsko družtvo pred nekoliko godina težku si zadaću preuzelo, iz njedara lakomoj zemlji otimati dokaze o tim tamnim viekovima, pa je takovih dokaza po izjavama ponajboljih strukovnjaka — mimo svakog očekivanja — iznielo, a unapred će još većih iznositi, tako nadati se je, da će dobar genij dati, da *„Starohrvatska Prosvjeta“* uzmogne ne samo spomenute dokaze, koji su marno čuvani u „Prvomu muzeju hrvatskih spomenika“, kroz poučne razprave prenositi i u srdca svih ljubi-

---

[1] Documenta, str. 73.
[2] Arkiv, knjiga I.; Ivan Kukuljević Sakcinski, str. 33.
[3] Le glorie dell'Arte Lombarda. Luigi Malvezzi. Milano 1882, p. 25.
[4] Spomenuti spisatelj str. 27.
[5] Constant. porphyr. De adm. imp. c. 31. Documenta p. 398.

telja liepih znanosti, te ono što družtveni mašklin izkopava, ona bude razsvietljivati; dapače još dublje bude posizati u dušu hrvatskoga naroda, u njegov karakter, običaje i tradicije.

Priznati je pako, da Hrvatsko starinarsko družtvo, kod mnogovrstnih dosadanjih prepona, sa *„Starohrvatskom Prosvjetom“* pomnožava si stvarne i duševne potežkoće.

Što se tiče duševnih potežkoća, to će jih zaufano članovi družtvenoga upraviteljstva i oni znanstvenoga odbora malo a malo, nešto svojom postojanošću, nešto savjetom u predmetu susretljivih strukovnjaka kod kuće i u inozemstvu prevladati. Nadati se je, da će svako domaće vrstnije pero, koje se povješću i arkeologijom bavi, svojim učenim člancima *„Starohrvatsku Prosvjetu“* kititi; kô što će i mnogi učeni stranac iz ljubavi prama znanosti, kad mu se prilika bude pružala, *„Starohrvatsku Prosvjetu“* podupirati.

Zaista biti će teže boriti se sa materijalnim potežkoćama, što ipak nebi moralo da bude.

Ako se do sada nitko sviestan neusudi oprovrći, kako osnutak Hrvatskoga starinarskoga družtva bijaše prieka nužda hrvatskoga naroda, ili omalovažiti mu sjajne uspjehe postignute, nameće se ozbiljno pitanje, zašto dakle i nadalje pustiti, da se družtvo bori sa materijalnim nepogodami, koje mu prieče, da nedoprinosi daleko većih plodova?...

Zato *pri pokretu „Starohrvatske Prosvjete“* upravljamo opet vruću molbu na svoj hrvatski narod, da sa svim mogućim sredstvima podupre plemenite napore spomenutoga družtva: neka veledušno družtvu pruži dovoljnih sredstava u stalnosti, da će mu ono svaki novčić u spomenutu svrhu doprinešeni, u suho zlato preobratiti. Ova molba budi osobito na dušu vodjama hrvatskoga naroda, bili oni u mjerodavnim krugovima ili pako u političkim strankama — na koje se sve jednako pozivljemo, a više na one, koji se većim patriotizmom ponose.

Jednako u pomoć zazivljemo pojedina naša znanstvena družtva, a poimenice Jugoslavensku akademiju, Maticu hrvatsku, Maticu dalmatinsku, Svetojeronimsko družtvo; zatim hrvatske naše obćine, novčane zavode i imućnije rodoljube, neka svi na utakmicu svoje starinske spomenike pomognu razsvietljivati.

Bila bi grehota a i sramota našega napřednoga vieka, kada bi i nadalje ovaj plemeniti podhvat zapinjao o nestašici sredstava. Hrvatski narod dao je divnih primjera darežljivosti pri osnutku gorespomenutih znanstvenih zavoda, kao što pri sakupljanju milodara za Kačićev i Gundulićev spomenik, za medicinski fakultet, za dom dra. Starčevića, za družtvo sv. Ćirila i Metoda, a zamjerna je darežljivost onog čestitog rodoljuba, koji sam podignu spomenik velikomu pjesniku Preradoviću; pa zato trebalo bi, da se jednako narod pokaže veledušan i prama najljepšemu i najveličanstvenijemu spome-

niku, kao što je njegova slavna prošlost, starinskim spomenicima dokazivana. Neka dakle oni, koji u narodu glavnu rieč vode, upriliče obćenitu akciju u prilog razsvietljivanja svojih starinskih spomenika i grobova svojih pradjedova.

Da se lakše ta obćena akcija pokrene u prilog Hrvatskoga starinarskoga družtva, umoljavaju se najvruće svi u skupa i svaki napose častni povjerenici *Matice hrvatske* i *Svetojeronimskoga družtva*, da uz dosadanje svoje pohvalno zauzimanje oko spomenutih dvaju prosvjetnih družtava nadovežu i brigu oko sakupljanja članova i milodara za hrvatske spomenike i oko razširivanja *„Starohrvatske Prosvjete“*, i to u svojstvu družtvenih povjerenika, za koje biti će od družtvenoga upraviteljstva svakomu, koji se spravnim izjavi te častne zadaće primiti, dostavljena dotična diploma. Povjerenici Hrvatskoga starinarskoga družtva neplaćaju ništa, a u svemu su ravnopravni ostalim družtvenim članovima.

Ona pako gospoda, koja nebi se mogla primiti povjereničtva, neka blagoizvole u svojoj blizini skloniti drugog vrstna rodoljuba, koji bi se dobrovoljno tog primio.

Članovi utemeljitelji Hrvatskoga starinarskoga družtva plaćaju za jedan put 30 for., dočim redoviti 3 for. godišnje uz četvero-godišnju obvezu, a uz druga prava, o čemu se mogu obaviestiti iz priloženih družtvenih pravila, primaju i *„Starohrvatsku Prosvjetu“* bezplatno. Predbrojba pako za nečlanove družtva na *„Starohrvatsku Prosvjetu“* jest godišnja 4 for. ili 8 kruna u carevini, a 9 franaka za inozemstvo.

Svaki pako rodoljub, koji zadrži prvi broj *„Starohrvatske Prosvjete“*, dužan je platiti predbrojbu za čitavu godinu, ili u smislu §§ 3. i 4. družtvenih pravila najaviti se družtvenim članom.

„Starohrvatska Prosvjeta“ izlazit će četiri puta na godinu, t. j. početkom siečnja, travnja, srpnja i listopada, najmanje na dva tiskana arka Sadržavati će slika, tablica i priloga kad uztreba. Predbrojba, knjige i listovi u zamjenu šalju se upraviteljstvu družtva u Knin, a starinarske viesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

Znanstveni pak zavodi i družtva, književni i politički listovi mogu, ako hoću, *„Starohrvatsku Prosvjetu“* u zamjenu primati.

Gojimo nadu, da će svaki čestit Hrvat *„Starohrvatsku Prosvjetu“* najsrdačnije pozdraviti, pa nam budi prosto ovom prigodom opetovati ono, što pred nekoliko godina u jednomu proglasu na hrvatski narod u prilog hrvatskih spomenika slavni zbor akademika kaza: *Tko je Hrvat, neka to sada činom zasvjedoči*; čim htijaše kazati: *Dokaz hrvatskog patriotizma budi razmjer podpore za hrvatske spomenike!*

U KNINU, na Sve svete 1894.

Upraviteljstvo Hrvatskoga starinarskoga družtva.

Tegurij starohrvatske biskupske crkve sv. Marije u Biskupiji kod Knina sa plosnorezanim Gospinim poprsjem.

(Sa slikom.)

Medju tolikim trokutnim tegurijima otarskih ciborija, nadjenim u ruševinama starohrvatske kršćanske bazilike na katoličkom groblju u Biskupiji, koji su sada u prvom muzeju hrvatskih spomenika u Kninu, najodličnije mjesto zauzimlje onaj, koji je ovdje naslikan. Izdjelan je od sitnozrnata vapnenjaka. Okrnut je na sva tri kraja, a izgubio mu se klinast komad iz sredine. Ono što ostaje, razlupano je na jedan poveći i dva omanja komada. Visok je 70 cm., najveća mu je širina 68 cm. a debljina 11 cm. Nadopunivši ga s dolnje strane, na kojoj se opažaju tragovi obrubnoga polukružnoga luka, postiže se istostraničan trokut, kojemu je s dolnje strane odsječena polukružna šupljina. Poput drugih sličnih hrvatsko-bizantinskih tegurija zaokviren je i ovaj dvostrukim okvirom, nutrnjim i vanjskim. Nutrnji sastoji od euritmična reda trolistnih palmeta naizmjence put nutrnje i vanjske strane okrenutim, koje niču iz sastajališta kovrčastih krajeva poput slova *S* zavijenih vitica. Vanjski okvir tegurija sačinjavaju samostalne put nutrnje strane zavijene troprutaste kuke. Ta zavijenost kukâ put nutrnje strane kvari ljepotu tegurija. Na ovakav način su zaokvireni i neki pragovi, koji su izkopani na istom mjestu Biskupije i sahranjeni su takodjer u prvom muzeju hrvatskih spomenika. Sredinu, timpan, tegurija zaprema poprsje Gospino. Treba osobitim načinom iztaknuti, da se na nijednom do sad poznatom starohrvatskom teguriju otara nije još našla figuralna predstava, i zato da ovaj sačinjava zlamenit i preriedak cimelij, koji će da povuče na sebe pozornost iztraživatelja kršćanskih starina. Obično je na sredini starohrvatskih tegurija urezan križ, kojega su četiri kuta izpunjena simboličnim rezbarijama. S dolnje strane su obično dva simetrično položena pauna sa grozdom ili paomovim listom u kljunu, ili i dva pauna i dvie ruže, a s gornje ili dvie ruže ili ništa, ili su dolje dva jaganjca ili dvije golubice itd., ili su u sva četiri kuta palme ili ljiljani i slično. Križ je obično urešen dvostrukom pletenicom, ali može ova kadgod i da izostane. Ovdje je na mjesto križa, na odličnom mjestu, plosnorezano Gospino poprsje. Gospa je predstavljena u posve simetričnu položaju, sprieda vidjena, po načinu bizantinskog sloga. Neima joj u naručju djetića. Čelo joj velom povezano a glava rubcem pokrivena. Oko glave joj

okružni s dolnje strane malko utegnut nimbus (kotur svetinje). Izraz joj je dostojanstven i nemože joj se poreći stanovit stepen stroge ljepote. Potezi su joj prilično pravilni, nos tanak i dug, oči velike, vrat dosta tanak i dug; usta i oči su istomjerno koso urezane sa podignutom lievom stranom. Na rubcu iznad čela urezana su joj četiri kolobarića, koji sačinjavaju križ isto



onako, kako se nahodi na čelu poprsja Gospina u medaljonu na mozaiku narteksa crkve sv. Sofije u Carigradu, iz Justinijanovog doba[1]. Tielo joj je plaštem ogrnuto sa istomjernim, slomljenim naborima, koji su naznačeni urezanim crtama. Ramena su joj prilično uzka. Lievu je ruku podigla i na prsi naslonila dlanom prema gledaocu okrenutim a ozgor pruženim prstima. Na

[1] Dr. C. Schnaase, Gesch. d. bild. Künste III, str. 202 sl. 52.

kraju rukava urezana su na križ ista onakva četiri kolobarića, kao i na čelu, samo je na rukavu medju kolobarićima urezan križ sv. Andrije (crux decussata). Desna se ruka nevidi, jer je pod plaštom. Kut timpana nad Gospinom glavom izpunjen je urezanim bizantinskim križićem razširenih krajeva, kao da se pokaže, da biljeg odkupljenja nesmije da izostane iz timpana tegurija, a da se je u ovom slučaju samo iznimno uklonio pred Majkom Božjom, po kojoj je ljudima došlo odkupljenje, pridržavši križu ipak najuzvišenije mjesto timpana.

Na luku, na kojemu stoji Gospino poprsje, bio je nadpis, kojega se još poznaju s jedne strane slova Iϵ a s druge samo gornji dio slova S. Po srijedi luka, uprav izpod Gospina poprsja, rek bi da nije bilo nikakovih slova. Sudeć po obliku slova ϵ i obrubnih uresa, po ukočenu Gospinu položaju, koji sliči onomu Gospe na mozaiku zapadnog velikog luka u istoj sp. Sofijskoj crkvi, koji je iz vremena cara Bazilija Velikoga (866—886), utemeljitelja makedonske dinastije, samom razlikom, da je ovoj naslikan na kopreni čela pravi bizantinski križić[1], ovaj tegurij bi imao spadati, po svoj prilici, u drugu polovicu IX. vieka. Kninska se Gospa još razlikuje od obiju spom. carigradskih tim, što ona ima, a one neimaju kotura svetinje i što je podigla dlan lieve ruke. Zamjerito je takodjer, što ovdje neima uz Gospu ni bizantinskog nadpisa

MP ΘY.

U Kninu dne 10. studenoga 1894.

F. Radić.



[1] Op. cit. III, str. 233—234, sl. 58.

Topografičke crtice

o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

PREDGOVOR.

va poglavita uzroka potaknuše me, da sastavim ove crte o topografičnom položaju starih hrvatskih županija i njihovih gradova u Dalmaciji.

Prvi, što u stara vremena nije bila ustanovljena vriednost latinskih slova za hrvatske rieči, te imena osoba, mjesta i gradova naši pisali od oka a pogotovo Grci, Latini i Talijani; po čem povjestna imena onih doba tako su pokvarena i preinačena, da se velikom mukom razabiru i pogadjaju. Primjer nam povelje i isprave naših kraljeva i dokaz bilježenje starih župa i gradova po Const. Porfirogenitu.

Drugi je posljedicom prvoga. Čitajući u Književniku god. 1864. II. 201. učenu razpravu zaslužnoga povjestničara Prof. Mesića, i razabirući muku onoga učenjaka, da označi mjesto grada Čačvine u Dalmaciji, koga su različiti pisaoci različito bilježili: Jazvine, Zazunia, Sazina, Chasuina, Čazin . . . i nemogući ga naći na zemljovidima i u zemljopisima; namjeri se u poljičkom Štatutu na „Čazin dolac" tugarske župe u Poljicima; pomisli da je tuta i grad Čazin-Čačvina, te označi to mjesto za tvrdjavu Čačvina.

Rekosmo tad: gdje je Bosna, gdje li ban? Nije li Čačvina preko istočnog krnja sinjskoga polja s lieve strane rieke Cetine? Isto se dogodilo za Constantina Porf. gradom Βελίτζειν[1]. Šafařik[2] nalazi ga kod Bjeline u Bukovici. Dr. Rački[3] u Petrovu polju, a Prof. Klaić[4] u Bilicah župe šibenskoga Varoša.

Da olakotimo dakle ikoliko trud učenih iztražitelja starinâ, koji nebi imali sgode putovati po našim pustošima, pokušao sam pobilježiti mjesta i označiti položaje starih županija, i po njima starih gradina, kojih se uspomena još nije zamela.

[1] Documenta hist. chr. per. ant. ill. Dr. Fr. Rački pag. 400.
[2] Op. cit. pag. 413 n. 16.
[3] Op. cit. pag. 413 n. 16 piše: Legi potest Beličin et Veličin.
[4] Cf. Biočić, Bjelčić, in dernišiensi, Biljane in scardonensi, Velić in sinjensi districtu.

Poznato je, da su se ovim predmetom bavili do sada različiti naši učenjaci, kao: Šafařik, akademik Kukuljević (Codex Diplomaticus. Zagreb 1874), akademik Dr. Rački (Monumenta historiae Chroaticae periodum antiquum illustrantia Zagrabiae 1877.) i više brojeva „Rada Jugoslavenske akademije". Prof. Brašnić u „Radu" i Izvještaju gimnazija u Vinkovcih 1878/9. Prof. V. Klaić u Opisu zemalja gdje obitavaju Hrvati. II. 1881. i Viestniku hrvat. arkeolog. družtva god. 1881., te Akademik Prof. T. Smičiklas (Poviest hrvatska) i drugi.

Povjest nam kaže, da kada je hrvatski narod sa ledenoga sjevera sašao u južno podneblje uzduž obalâ jadranskoga mora, da je amo našao žitelje drugoga naroda, ostanke rimskih kolonija, koje su divlji Obri razrušili i razmetnuli, te se bijahu zaklonili u nekoliko utvrdjenih gradova pri moru, kao Jaderi, Tragurium, Spalatum, Epidaurum, Decatheri i po zapadnijim otocima Rabu, Cresu i Osoru. (Rački Monumenta VII. 400.)

Hrvati, miroljubiv narod, nisu na starosjedioce navaljivali, koji su onda bili pod zaštitom grčkih cesara, nego jih na miru puštali u njihovim posjedima, a oni se nastanili po opustošenim mjestima gorskih predjela i morskih obala od Nina do Karina, od Biograda do Trogira i od Biača do Solina, te na ruševinama latinskih gradova *Corinia, Nonae, Bhandonae i Scardonae* podigli svoje gradove Nin, Karin, Biograd i Skradin, a Šibenik iznova sagradili; i na ruševinama *Siclis* podigli kraljsko selo Biač[1].

Blagim ponašanjem u prijateljskom susjedstvu Hrvati se približili latinskomu pučanstvu i liepo se s njim slagali, dok se malo a malo uredila jaka hrvatska država, i hrvatski kraljevi postali gospodarima Hrvatske i Dalmacije.

Kako je svim Slovjenskim pucima prirodan zadružni život, tako su i Hrvati živjeli u zadrugah plemenâ, rodstvâ[2] i krvi, te sačinjavali župe na način obćina, i ove vladane bile od poglavicâ, plemenâ, rodovâ i krvi nazivom županâ. (Pov. hrvatska. Smičiklas I. 136.)

Kada su Hrvati S. Krst primili svršetkom VII. vieka[3] i došli u tješnji dotjecaj sa okolnim svietom, onda su i oni, po izgledu zapadnoga svieta stali uredjivati svoje obćine ili župe i za iste imenovali svoje poglavice *Duces*, bane i župane. Do toga vremena županije nisu mogle imati označenih i zaokruženih medjaša; one su se smanjivale ili povećavale, kako bi koji rod ili pleme od stare se župe odružio, ili se s drugim rodom sastao; kako bi koji ban ili župan dobivao, ili prisvajao vlast nad drugim rodovima i plemenima.

---

[1] Rački. Op. cit. p. 5. „Biachi villa proppe Salonam" (852) p. 15 „ili ecclesia s. Marthae martyris" (892).

[2] Dr. Rački. Nutrnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća u Radu Jugosl. Akad. knj. LXX, LXXIX, XCI, XCIX, CV, CXV, CXVI.

[3] Dr. F. Rački. Nutrnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća u Radu Jug. Ak.

Koliko je svega bilo ovih županija, to je danas težko, pa i nemogućno znati, kao što i koji li je koje županije obseg i pravi medjaš bio. Neke nam grčki pisaoci zabilježiše, a neke doznajemo iz poveljâ i darovnica naših kraljeva, koje su dielili u prisutstvu župana raznih županija.

Constantin Porfirogenit bilježi jedanajst[1] na južnom kraju hrvatske države: 1. *Chlebiana* — Livanjska, 2. *Tzentzena* — Cetinska, 3. *Emota* — Imotska, 4. *Pleba* — Plivska, 5. *Pezenta* — Psetska, 6. *Paratalassia* — morska ili primorska Dridska[2], 7. *Brebera* — Bribirska, 8. *Nona* — Ninska, 9. *Tnena* — Kninska, 10. *Sidraga* — Sidražka, 11. *Nina* — Sminska.

Još tri spominje pod banom na sjevernom kraju[3]: 1. *Cribosa* — Krbava, 2. *Litza* — Lička, 3. *Gutzeca* — Gadska. Napokon imenuje tri u neretvanskoj Paganiji[4]: 1. *Rostotza* — Rastočka, ili Rastok medju Vrgorcem i Ljubuškom, 2. *Mocrum* — Makarska, 3. *Dalen* — Duvanjska.

Iz kraljskih povelja i darovština doznajemo još za župe: 1. *Bucani et Bocachi*[5] — Bočaćka, 2. Bužanska, 3. *Clissa*[6] — Kliška kod Spljeta, 4. *Sub alpibus* — Podgorja na podnožju Velebita uz more[7], 5. *Luca*[8] — Luka od vranskoga jezera do šibenskog mora, 6. *Zastobrinska*[9]*?* 7. *Vukovska* kod Vukovara, 8. Polica — *Poljička*[10] izmedju rieke Cetine i Žrnovnice, 9. *Zagorska*[11] izmedju Klisa i Drniša.

Mi se nemislimo sa svim spomenutim županijama baviti, nego jedino s onima, koje su se nalazile u medjašim današnje Dalmacije, izmedju rieka Neretve, Cetine, Krke i Zrmanje do Velebita i samo uzgredno što spomenuti o ostalim u blizini. One smo većekrat pregazili i proučavali. Na otoke nemislimo zalaziti, jer neimadosmo sgode njih iztraživati. Ove županije imadoše svoje gradove, od kojih riedki danas obstoje.

U hrvatskim županijama Const. Porf. samo spominje[12]: *Nona* — Nin, *Belogradun* — Biograd na moru, *Belitzin* — Bjeline u Bukovici[13], *Scor-*

---

[1] Dr. F. Rački. Documenta pag. 400 et 413 ad n.

[2] Dridska je županija različita od morske, kako se to razumije po podpisanim županima na povelji kralja Stjepana II. (Docum. VII, str. 148—119), gdje je napose „Jacobi morstici", napose „Osrina dridistici". Još ima u Doc. VII, (str. 151) na izpravi istoga kralja od god. 1089 „Dragoslavi dridistici".

[3] Iv. Kukuljević Sakcinski. Codex diplomaticus I, pag. 86.

[4] Kukuljević. Op. cit. Ibidem.

[5] Doc. VII, str. 88 piše u noti: „Bužani in que iuppa terdius adducuntur castra Kosinj, Novigrad, Ostrovica, Perušić, Crnčić. Najstarija poviest Krčkoj itd. biskupiji str. 22—25. Bočaći in qua iuppa commemorantur tardius loca: Psivići, Botuci, Banjdvor, Buk, Srakovina etc. Crnčić ibid. pag. 26—30.

[6] Cod. dipl. I, pag. 140, 210.

[7] Cod. dipl. I, pag. 73.

[8] Dr. F. Rački. Documenta VII, pag. 52, 54, 62, 73, 81, 82, 85, 487—8.

[9] Dr. F. R. Doc. VII, str. 82, 85, 149. Dr. Rački nije kazao koja li je. Možda je to Stobrečka, oko Stobreča kod Spljeta.

[10] Rački. Doc. VII, p. 82, 113, 149.

[11] Rački ibid. p. 132, 149.

[12] Rački. Doc. VII, str. 400.

[13] To navadja na sp. mj. Dr. Rački po Šafařiku, ali njegovo je mnenje, da bi mogli biti Biočić, Bjelčić u drniškom, Biljane u skradinskom i Velić u sinjskom kotaru.

dona[1] — Skradin niže krčkoga vodopada, *Chlebena* — Livno, Stolpum?[2] u *Liburniji, Tenen* — Knin, *Cori* — Karin, *Claboca* — Klobuk[3] u Kaštelima. U neretvanskoj Paganiji[4]: *Mocrum* — Makarska, *Berullia* — Brele[5], *Ostroc* — Zaostrog[6], *Labinetza* — Labčanj[7].

Omedjašiti županije i u njima naznačiti stare gradove, cienimo da bi bilo dosta koristno; ali se svak može osvjedočiti o nemogućstvu ili barem prevelikoj mučnoći, da se točno i savršeno takvu radnju izvede, pri oskudici dobrih zemljovida i zemljopisa onih doba. Stopro od polovice ovoga vieka počelo se temeljitije iztraživati i proučavati; što se prije radilo, i to malo, danas je više na smetnju nego li za pomoć.

Dosta se je kod nas u tom smislu napredovalo u malo vremena, pa se nadamo, da će naši strukovnjaci uztrajati, da iztražuju, proučavaju i objelodanjuju stare izprave; da sabiraju skriveno blago zakopano u arkivima stranih naroda, koji su se mienjali u gospodarstvu naših pokrajina, te što bolje da razsvietljuju povjest slavnih sgoda našega naroda.

Po izumrću kraljeva narodne dinastije država prelazila pod upravu Magjarâ, Talijanâ i Turaka, te u dugim strašnim ratovima bijaše robljena, paljena i pustošena; isti tvrdi gradovi preotimani, razkopavani i zapušteni; mnogi izbrisani s lica zemlje, te i županije razmetnute izgubiše ime i zaboraviše medjaše. Hrvatska Dalmacija od XV. vieka bila preobražena, razdrobljena i na razne gospodare razdieljena, nije više pokazivala sliku skupne države Tomislavove, Krešimirove i Zvonimirove, nego neku smjesu raznih gospodara tudjih i otudjenih, koji zaboraviše srodnost i medjusobno bratstvo iste narodnosti. Je li se dakle čuditi, što su nam se zameli medjaši starih županija i zaboravljena imena starih kraljskih i gospodskih gradova?

S toga smo primorani nagadjati medjaše županijâ po konformaciji zemljišta i naravskim granicama riekâ i planina rastavljati jedne od drugih.

Stare ćemo gradove bilježiti po pismenim uspomenama, po nevoljnim ostancima ruševinâ i po pučkoj predaji što se o kojemu još danas znade.

Od naše uspomene za trijest godina, nekoliko ih je do temelja razkopano, oni su izbrisani sa lica zemlje i naravno, da će jim i uspomene nestati, a kroz 800 godina koliko ih je propalo i uspomena se njihova već zaboravila?

[1] Dr. R. Doc. VII. Romanorum Scardona, Strabonis Σκάρδων.

[2] Rački. Doc. VII, str. 413 ad n. 19 piše po Miklošiću: die slav. Ortsnamen aus Appellativen nr. 621 Stilbiza et Stilpica, Stılpica-Plinii (Hist. nat. III, 21) „Stulpini" et Ptolomaei (Geograph. II, 17) „Stlupi" Liburnorum civitas mediterranea.

[3] Rački. Doc. VII, str. 413—414: „V. ecclesia s. Petri de Clobuco . . . ." Šafařik de Glamoč in contiqua Hercegovina, quod vix verisimile esse videtur.

[4] Rački. Docum. VII, str. 410.

[5] Rački. ibid. str. 415 kaže: Nunc Vrulja, inter Almisium et Macarscam.

[6] Rački. ibid. str. 415.

[7] Rački. ibid. str. 415 n. 83. kaže: Secundum Fortis (Šafařik slov. starožit. p. 656) ad litus maris supra Narentae ostium prope Gradac. ubi nunc rudera visuntur.

Za te stare gradove razumijemo *Castra*, tvrdjave, koje je narod tako zvao; dok otvorena mjęsta i predgradja zvaše *Varošima.*

Ove stare gradine, koje narod danas zove obćim imenima: *Babin grad, Kuline* i *Starigrad* opisasmo, kako se danas i gdje nahode. Većina jih je opisana po vlastitom vidjenju na licu mjesta, jedan bio po kazivanju kanonika Bianchi u Zara Cristiana, ostali po Hercegovini po Skematizmu Ot. Bakule.

Kako današnji stanovnici većim dielom naseliše mjesta kašnje porenutih Turaka; kako su ovi bili najzadnji gospodari tih gradova, zato misle, da su to sve turski gradovi, te svaku razvalinu, kulu i gradinu obično nazivlju *turskim kulinama.* S toga ti gradovi neodržaše svojih pravih prvašnjih imena, nego jih prozvaše po selu u komu se nahode, ili po plemenu koje je u blizini stanovalo.

Jesu li pak svi gradovi naznačeni i opisani, od Hrvatâ sagradjeni? Ne bi mogli uztvrditi. To će s vremenom suditi strukovnjaci, po vrsti gradjevinâ.

Turci su imali svoje visoke kule tančice, oble ili četverokutne, kako se vide po Hercegovini i Bosni, osobito okolo Mostara i Livna, okolo Imotskoga i u Drnišu. I gradovi, koje su stanovito Hrvati zidali kao: Vrliku, Ključice, Bribir, Karin, Zvonigrad, Zelengrad, Zečevo i bezbrojni po kotaru prije Mletčana i Turaka. Svaki od ovih ima svoju oblu kulu, kao zadnji objeg i obranu u istom gradu.

Mletčani i Turci nadjoše ove gradove cjelokupne, neke kao suvišne zapustiše, a druge potrebite za obranu su popravljali i nadogradjivali, osobito po medjaših.

Povjest nam kaže, da su od najdavnijih doba Hrvati imali izmedju svojih plemena česta „Gradišta“, barem na jednoj četvornoj milji po jedno. Takova gradišta bila su za to, da se u njih sabere narod na obranu, a u mirno doba, da se u njima prinašaju žrtve bogovima. (Smičiklas. Pov. Hrv. I. 145.)

Na mjesta starih ovih gradišta, kašnje kad se je država uredila, nastaše tvrdi gradovi kraljski ili županijski, svojina gospodara velikih imanja, pa su oni s toga tako gusti na nekim mjestima i na pogled jedan drugomu, da bi se ljudi jaka glasa s jedne na drugu mogli tako dozivati. Oni su bili središta gospodskih sastanaka, točke, okolo kojih su se razvijale i svi poglaviti dogadjaji narodnoga pokreta.

Većina gradova naliči jedan drugomu i jednakim su slogom gradjeni: sitnim kamenom i slabim ukusom. Ali jih je bilo sagradjeno i redovitimi rukama učetvrtana kamenja i liepa sloga, kô što se još vidi na Bribiru i Nečvenu u Promini. Možda su ovi kašnje poljepšavani i ukusnije gradjeni. Obično su gradjeni po vrh klisura po sredovječnom običaju, kako bi se

s malo kojega kraja moglo k njima pristupati. Gdje takve sgode nije bilo, onda su na briegu ili udignutu humcu, kako jim je lašnja mogla biti obrana.

Oblik jim je različit po okolnostima i položaju tla. Neki su dugoljasti, drugi zaokruženi, a obično obla kula na najodignutijem mjestu. Ta je kula obično silno visoka na četiri i pet tavana posvodjenih sedrom i kamenom. Samo su jim pri vrhu mala četiri prozorčića, na svakoj strani svieta po jedan. — Kninski grad je najdublji, imati će do 300 met duljine, a jedva 50 širine. Drugi gradovi na vrh obla humca zaokruženi su sa premjerom od 40 m. itd U riedkim su kuće stojale kao u Karinu. Stanovnici su obično stanovali u predgradju, kano u Klisu i okolo drugih starih gradina.

Visoke su takodjer kuće i gospodske dvorane. Kuće su na dva i tri tavana. Visoka ograda zaokruživala je cio grad, a na njoj su bila vrata na sgodnijemu pristupu. Biti će naznačeni oni, koji se još cjelokupi uzdrže.

(Nastavit će se.)



Starinski Šibenički kodeks
u samostanu oo. Franovaca — Konventualaca.

Piše
ot. Ivan Barbić.

(Sa slikom.)

Prošle godine pregledanjem starih knjiga i rukopisa u biblioteci oo. Konventualaca u Šibeniku o. Bono Sarić namjerio se je uz ostalo i na dragocienjeni kodeks iz stare dobe. Taj sadrži 36 *„sequentiae“*, nekoliko *„Troparion“*, dva lista *„Kyrie eleison“* i *„Gloria“* sa naslovom: *„Incipiunt kyrie eleison“*. Takodjer ima do 80 *„versus Offertoriorum“*. Svega je toga lista 28. Dovle je sve uglasbeno. Glasba je pisana neumatičnim znakovima, kako se je običavalo pisati do XI. vieka. Drugi dio kodeksa sadrži molitve za sv. misu preko sve godine, bez glasbenih znakova. Kodeks je sav na pergameni i sasvim dobro sačuvan. Čitljiv je u svim svojim dielima[1]. Dug je 26 cm., debeo 12 cm., a širok 18 cm. Okvir mu je od tanke tvrde daske, koja je pokrivena tankom marokinskom kožicom, na kojoj su nakiti s prekrižanim crtama na način šaha u kom se nahode tako zvana salamunova slova ili pravije kažuć pentalfa. Sav kodeks ima 160 listova. Knjiga nenosi nikakva naslova. Po sadržaju i prama običaju dobe u kojoj je pisan, prvi glasbeni dio imao bi se nazivati *„Cantatorium“*[2], a drugi neglasbeni *„Sacramentorium“*[3].

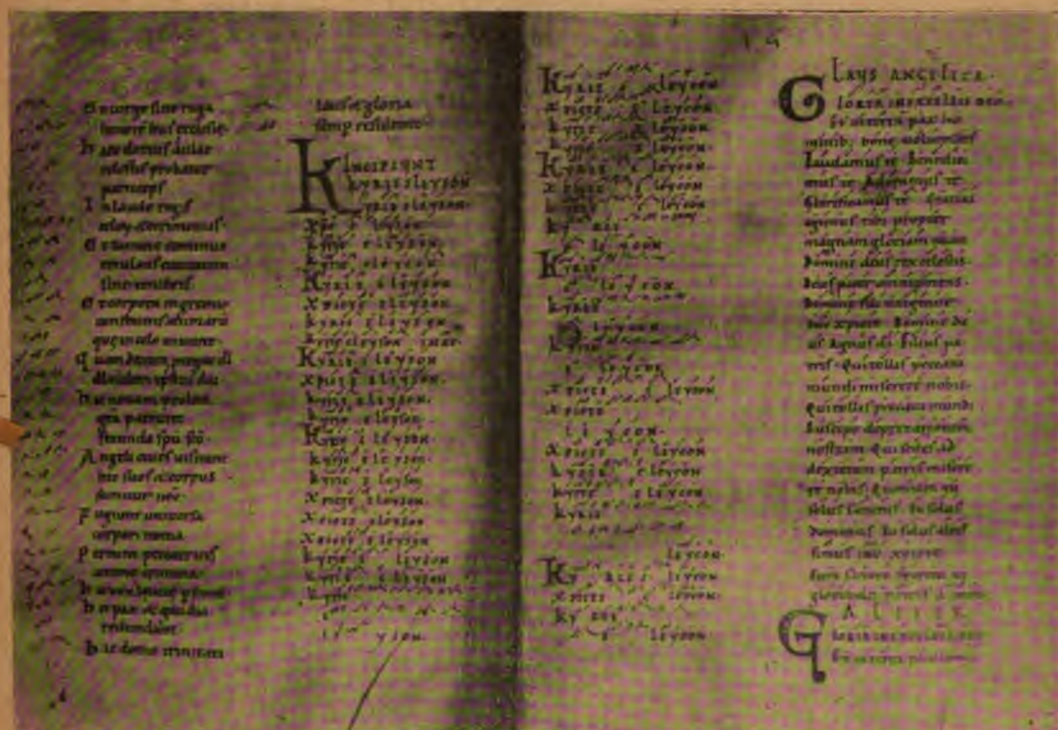
O postanku ovog dragocienjenog kodeksa mnogo se nagadja, ali vjerojatno malo pogadja. Htjelo bi se tvrditi, da je u Šibenik došao iz Bribira, ali to je posve mučno dokazati. Okolovština, što su se Franjevci Bribirski god. 1523 izpred Turaka zaklonili u samostan sv. Frana u Šibenik, kamo da su ponieli sve što imali, nije dostatna da nas uvjeri, da bi odtuda rukopis proiztjecao. Poznato je, da je Šibenički samostan još za života sv. Frane god. 1221 zasnovan u šibenskomu varošu.

[1] Želiti je, da šibenski kodeks bude proučen i sa paleografičnog gledišta, da se dozna za njegovu paleografičnu vriednost i u koliko se paleografia slaže sa zaključcima izvedenim iz glazbene povjesti. Op. Uredničtva.

[2] Ili „Graduale“ u obće, premda je onaj dio, koji sadrži sekvencije „Sequentiarius liber“, onaj koji sadrži, trop „Tropponarium“ a onaj zadnji dio „Versarius liber“. Op. Uredničtva.

[3] Ciela knjiga bila je dakle „Plenarium“. Op. Uredničtva.

Upravo ono doba, kad je slavna obitelj Šubića u Bribiru gradila samostan, tada je šibenski iz varoša bio prenesen u grad 1319, s toga je Šibenički samostan kao stariji mogao lašnje pribaviti koralnih knjiga iz starije dobe, nego li bribirski. Kada je mati Mladena II. a udovica Pavlova gradila samostan, i kad je po dopustu Ivana XXII. Mladen II. zadužbine činio[1], već nigdje nije bilo u porabi neumatičkog načina pisanja muzike, dočim onda, kad je bio zasnovan šibenski, još se je taj glasbeni sistem povlačio. Istina, cigla izprava nam kaziva, kako su Šubići ne samostanu, dali samostanskoj crkvi u Bribiru oporučivali takodjer liturgične knjige, ne da budu prenešene u Ši-



benik, nego u slučaju zapuštenja Bribirske crkve da budu ustupljene crkvi Skradinskoj, pak nasljedno sv. Dujmu u Splitu. Ali upravo u toj izpravi, t. j. oporuci Pavla Ostrovičkog, sina pok. bana Pavla Bribirskoga god. 1346, spominju se knjige: videlicet ystoriam scolasticam, psalterium glosatum, dyalogum sancti Gregorii, librum Ysidori de sacra scriptura, et aliorum sanctorum dicta in eo; item breviloquium sancti Bonaventure; item duas cronicas Romanorum martinianas, unam veterem et aliam nevam. Mon. v. II. p. 419. Ali tu nema ni spomena o našemu kodeksu. Zato nesmijemo tvrditi, da su ga Šubići darovali. Da bi ovaj kodeks ubaštinio bribirski samostan, od kog u blizini obstojećega benediktinskoga samostana, to bi se još većim razlogom

[1] God. 1319, XII kal. Julii-Bulla Dilectis f. Ministro et Fr. Ord. Min. de Sclavonia. Izvornik u samostanu istih otaca u Šibeniku.

moglo uztvrditi i o šibenskom, jer poznato je, da je u neposrednoj blizini Šibenika obstojao benediktinski samostan sv. Nikole, in litore postuque Sibenicensi[1]. Dakle po momu osvjedočenju taj kodeks nebi se imao bacati dalje od Šibenika, jer se i danas čuva u istomu samostanu, koji prednjači dobom i ugledom bribirskomu.

Glasbeni pak razlozi najbolje će nam pomoći označiti, kad je i gdje je pisan taj dragocienjeni kodeks. Zato je veoma nuždno, da ovdje predočim glasbene načine pisanja i njihov razvoj do glasovitoga Gvida d'Arezzo, koji je glasbu uputio na današnji sustav.

Kod Grkâ pisane su note slovima počimljući od *alfa.* Od sve grčke glasbe do nas je posve malo doprlo, i to samo kakav ulomak, većinom od kakve teoretičke knjige. Latini primili su od Grkâ sistem i slova, a tekar u VI. vieku upotrebljavali su svoja slova od *A* do *B* za petnaest glasova. Kasnije je izpod *A* nadostavljen duboki *G,* i to na grčku napisan Γ. Zato po ovomu slovu u srednjem vieku svu diatoničku ljestvicu nazivali su *gamma.* Kako kod Grkâ tako i kod Latinâ ovaj način upotrebljavali su za školu. Kasnije je sv. Oto pokušao, da taj način uvede u porabu, ali nije uspjeo[2].

Drugi je način, koji je u porabi bio, te se nahodi i u našem kodeksu, *neumatični,* tako zvani običajni.

Neumatičko glasbeno pismo svoj postanak vuče od slovničkog naglaska[3], oštri i težki. *Oštri* je išao s debljega na tanje /. Drugi je naglasak težki. Svaka slovka u besjedi višeslovčanoj ima svoj naglasak, ali se sam jedan iztiče, a taj je oštri. Od oštrog i težkog sastavljaju se dva druga, t. j. *zavinuti* Λ i *izvrnuti* V. Latinska rieč ima slovaka, koje trpe i dva naglaska, osobito one, u kojim su dva samoglasa stopljena u jedan. Ti se sluče ili prvo oštri pak težki, od kojih postaje zavinuti Λ, ili prvo težki pak oštri, od kojih postaje izvrnuti V. Ovakove znakove slovničari su zadržali i na tom ostali, dočim glasba stupila je napried i od tih stvorila je cieli sistem, po kom se je ravnala sve do polovice XI. vieka. Da su od naglaska postale *neume* i današnje note, to će se vidjeti iz primjera, koje ću navesti. *„Neuma enim est vocum seu notularum unica respiratione congrue pronuntiandarum aggregatio“ (Franc. Gaffurius Mus. praet. lib. I. c. 8).* Dakle *„neuma“* je skup nota, koje se mogu od jednog duška zgodno izpjevati. Taj skup može biti od dvie, tri do šest glasova. *„Nota“* je ono, što bi notarius zabilježio svojim skraćenicam, kao današnji stenografi.

Pregled *„neuma“ :*

\ = ■ *„Punctum“* je težki naglasak, koji se je u pismu pretvorio u četvrtastu notu.

---

[1] Farlati. Vol. IV. p. 454.

[2] Zarlino G. Institutioni Harmo. Idem Dimostrazioni armoniche. P. G. B. Martini. Storia della musica.

[3] Le Meledie Gregoriane. Don. Pothier.

/ = ▮ *„Virga“* dobila je glavu istom tada, kad su uporabljene crte, da glava označi gdje je stavljena ta nota.

Λ *„Flexa ili clivis“*. Proiztječe od dvaju naglasaka, oštrog i težkog. Prevodi se notam ▮▪.

„Pes ili podatus“ ./ ovdje je prije težki pak oštri, t. j. prije niža pak viša nota ▪▮.

../ *„Scandicus“*, prije dva težka pak oštri, t. j. stupaju tri note s nižega na više.

/.. *„Climacus“*, prvo oštri pak dva težka, t. j. tri glasa s višega na niže ▮▪▪.

.Λ *„Torculus“*, ovdje prije težki pak oštri i opet težki, to biva ▪▪▪

Λ/ *„Porrectus“*, prije oštri pak težki i opet oštri ▪▪▪.

Još ima neumatičkih znakova, ali je ovoliko dosta, da se uvidi, da su neume od naglasaka, a note od neuma. Ovim je sistemom napisan naš kodeks, kako se jasno vidi na priloženoj slici. Po tom je po svoj prilici prije napisan nego li je poprimljen bio Gvidov način pisanja.

Nu nećemo ipak nagliti opredieljujuć dobu, već je bolje da se još malko pozabavimo o postepenom razvoju pisanja glasbe, pak će istom tad naš kodeks sam sebi naći mjesto i dobu.

Neumatički sistem bio je po sebi posve mutan. Pjevaču nije pružao ključa, da po tim glasbenim znakovima pogodi napjev, kao što danas lahko možemo po sistemu Gvidovu. N. pr.: *„Podatus“* je skup od dvie note, prva niža, druga viša. Nu kolik je razmak od jedne do druge ni najmanje nije naznačeno. Mogao je biti razmak od druge, treće, četvrte i pete. To je učitelj samo po predaji kazivao. S toga je bila živa muka postati učiteljem pjevanja, jer kao takav morao je znati sva pjevanja mal da ne na pamet, a da mu neume služe jedino za prizvati na pamet ono, što jurve znade. Zato se je bilo počelo uvlačiti pisanje sa slovima, ali nije moglo prionuti. Kroz to su neki usavršivali neumatički sistem označujući notam neki položaj. Najprvo se počelo stavljati jednu crtu, n. pr. *f*——. Stavimo da je na kraju crte napisan *f*, to je na crti nota *fa*, poviš crte *sol*, izpod crte *mi*. Kad bi dalje stupala nota, eto smetnje. S toga malo po malo stupalo se napried i pisale se neume na dvie, pak na tri, napokon na četiri crte. Obićajno dvie crte bivale su bojom nacrtane. Za *fa* bila je crljena, a za *do* žuta crta. Crte se pojavljuju još u drugoj polovici IX. vieka. Momak Hucbaltus (840—930) uporabljao je neki sistem crta[1]. Gvido d'Arezzo, benediktinski momak u samostanu Pomposu, kao učitelj pjevanja okoristio se je sa svim, što je prije pisano i usavršeno, nadodao je još koješta i tako sastavio sistem, koji je otvorio put današnjoj glasbi. „Tutto il merito dell' Aretino si riduce

[1] Musica Sacra 1887 p. 86.

all' aver completato il rigo già in uso e all' averlo fatto accetare universalmente nella pratica del canto". To se je sve sbivalo prve polovine XI. vieka.

Sad se osvrnimo na naš kodeks. U njem nalazimo čiste neume, kakve su potekle od naglaska, bez da u tim neumam opažamo ikakva usavršivanja iz kasnijih doba. Nigdje nikakve crte niti ikakva razmaka, označena u stavljanju neumatičkih skupina. Po tomu naš kodeks pisan je najkašnje u IX. vieku. Ima pako drugi jaki razlog, koji ga baca u X. viek, i to su Notkerove sequentiae. Notker — balbulus (+ 912) živio je u samostanu sv. Gala u Švajcarskoj. On je napisao množiju sequentiae, ili kako sam svjedoči, da ih je preradio na onima, što ih je našao u antifonam u Jumiègesu Neustriji (Carmina e Poetio Christianis, Felix Clement, Neapoli. 1860. p. 424.), od kojih ima i u našemu kodeksu. Po tom nevjerojatno je, da je pisan prije početka X. vieka, nego ako bi još za živa pisaoca bio pisan, što je mučno tvrditi, buduć je malo pisaoca, kojega bi radnje u crkvi još za života njihova tako sveobće bile poprimljene. U Opatiji sv. Gala obstojala je velika glasbena škola, koju je ustanovio Roman pjevač rimski[1]. On je donio sobom knjige napisane neumam. U njima je bilo pravo pjevanje Grgura Velikoga.

O. Lambillotte god. 1848 odkrio je jedan kodeks u toj Opatiji. Tada se držalo, da je to onaj, što ga je donio bio Roman. Ali strukovnjaci poslie O. Schubigera taj kodeks stavljaju u X. viek s toga razloga, jer su u njem Notkerove sequentiae. Ovako kaže P. C. Remondini: „Quel volume, per altro assai prezioso, non poteva più essere la copia dell' antifanacio antentico portato da Romano, ma soltanto un codice importante del secolo X, tutt' al più una copia della copia con aggiunte"[2].

Sad počujmo mnienje o našem rukopisu, što ga izreče najkompetentniji sudac u ovom predmetu čuveni benediktinac *Don J. Pothjer*.

U pismu, što mi ga je upravio na 16. kolovoza ove godine, kaže[3]: „*U svezku bribirskom kô i u onim sv. Gala, mi nalazimo istu kolekciju knjiga, isti izbor komada, isti razpored nota, ne samo, već isti oblik i istu vrstu notacije*".

Iz svega gori iztaknutog može se zaključiti, da je šibenski kodeks iz prve polovice X. vieka, prvo, jer je napisan čistim neumam, kako se je do IX. vieka pisalo; drugo, jer nema nikakova znaka naprednosti, koja se je počela širiti još u IX. vieku, a svoj vrhunac dostigla u prvoj polovini XI. vieka; treće, što je čisto u svem sličan rukopisim sv. Gala, koji su pisani u prvoj polovini X. vieka; ne prije, jer imadu Notkerove sequentiae.

Kako je pak k nami došao, to se može nagadjati ovako: Franjevački red pravo je miljenče benediktinskoga. Ovaj ga je svedjer podpomagao, da-

[1] Le melodie Gregoriane Don Pothier. Rokrbacher. Daras.
[2] Mus. sac. 1889, p. 102.
[3] On ga ovako zove, jer je tako bio obavješćen od ot. Šarića, koji misli da iz Bribira potječe.

pače bilo je slučajeva, da su ciele obitelji benediktinske franjevačku upravu poprimile[1]. Po tom bi se moglo dalje nagadjati: Glasbena škola u sv. Galu potezala je benediktinsku mladost od različitih krajeva. Izprave kazuju nam za samostan sv. Nikole u Šibeniku, koji je bio, kako predaja kaže, na današnjem Ljuljevcu, ili kako drugi misle upravo u Šibeniku, nekako oko današnje istoimene crkve. Tolike izprave svjedoče nam, kako su benediktinski samostani dobro bili snabdjeni sa liturgičnim knjigam, pa i onim glazbenim. U popisu knjiga iz XI. vieka benediktinskoga samostana sv. Petra u Selu, spominju se takove knjige: „in primis misalum, et duo (an) tefenarios nocturnales et alios vernales, et vitas patrum, et tuo omelias, et matutinalem, et pasionalem, et unum colectarium, et unum penitentialem, et unum ordo ad viritandum infirmum, et unum textus regule de generibus vel vita monachorum, et unum luminarium, et unum librum pro mortuorum, et salterium, et ordo ad penitentiam dandam, et ordo ad monachum faciendum, et librum cum lectionibus dominicis, *et cum canticis monasticis*, et orationalem de paxa usque in sancti Martini, et alium ymnarium, et ordo de dominicis diebus sive cotidianis secundum ordinem sancti Benedicti, et psalterium cum litteris francigenis". (Monum. p. 181). Sličnih knjiga nahodi se takodjer i u popisu samostana sv. Benedikta u Spljetu. (Ibid. p. 182.) Ovakove su knjige benediktinci kupovali, sami prepisivali ili pak na dar primali. Ovakovih knjiga Stjepan ban hrvatski oporučiva samostanu sv. Grizogona u Zadru. (Mon. p. 46.)

Moguće i to, da su starešine samostana sv. Nikole poslale mladoga fratra, naravno Hrvata, da se tamo u samostanu sv. Gala u pjevanju usavrši, pak u svojoj domovini podučava redovničku mladost u crkovnom pjevanju. Taj se tamo izučio, pak iz knjiga tamo obstojećih prepisao sve, što mu je moglo služiti, i tu priručnu knjigu donio sobom. Tako se može odgonetati dosta mali oblik te koralne knjige. Tomu slična htjeo bi nagadjati i veleuč. Don Pothier, koji nadalje veli: „Iz svega ovoga po momu skromnomu mnienju može se zaključiti, da *Codex Sibenicensis* dolazi od sv. Gala ili ga je napisao kakav prepisaoc, koji je proizticao od samostana sv. Gala ili koji je spadao na tu školu"[2].

Franjevci kad su god. 1221. zasnovali samostan u šibenskom varošu[3], naravno je, da su u svojih dobročinitelja benediktinaca prosili, što im je bilo potrebito. Uz ostale darove možda su primili i naš rukopis. Ali bi tada bio posve malo služio franjevcim, jer sa neumam jedino su se još mogli pomagati benediktinci, gdje je predaja neprekidna bila. S toga ova ipoteza dosta je slaba. Okušajmo drugu. Taj franjevački samostan bio je g. 1318.

---

[1] Storia delle Miss. Franc. da Civezza. V. I, p. 74.
[2] U spomenutom pismu.
[3] Schemat. Dioec. Sibenicensis. Storia dei ff. Min. Fabianich.

razoren[1] pak prenešen u grad[2]. U dopustu Ivan XXII. istovjetuje jedno mjesto s drugim. Dopušta, da franjevci za srušeni samostan prime drugi, i ako povjest nekaže čiji je bio. Zar to nije mogao biti benediktinski samostan, koga su benediktinci svojim miljenicim franjevcim ustupili, kô i mnoge druge?[3] U toj crkvi naš kodeks još od dobe hrvatske samostalnosti možda je obstojao i tako ga Franjevci ubaštinili i dočuvali ga, da današnja znanost na njemu odkriva tajinstvene napjeve Grgura Velikoga. Željeti je samo, da bude vas glasbeni dio fotografiran i tako da postane pristupan svim strukovnjacim. — Drugom prilikom osvrnuti ću se na slične kodekse u Spljetu, Trogiru i Zadru.

---

[1] Fabianich ibid.

[2] Facultas Guardiano, et FF. ord. Min. Sibenicem, provinciae Sclavoniae concesso recipiendi *locum* ipsis per cives sibenicenses infra eandem civitatem assignatum, in recompensationem *alterius* extra civitatem positi, et . . . . . funditus eversi. Ep. Joan. XXII. 1322. Izvornik u arkivu istih ot. Franjevaca u Šibeniku.

[3] Da Civezza ibid.



Ulomak pilastra iz VI. ili VII. vieka.

Napisao

A. Iv. Evans i Frano Radić.

(Sa slikom.)

Ulomak je visok 47·5 cm., širok 26 cm., debeo 23 cm. Sa stražnje strane mu je udjelan širok i dubok žlieb za drveni vratni zapor. Tim se je žliebom pokvario ures pobočne strane pilastra, pa se otud razumije, da je u kašnje doba bio upotrebljen kao čest dovratnika. O njemu je već pisao Englez Artur Iv. Evans[1]. Po prevodu pošt. Don Petra Kaera evo što je Evans rekao: „Opazio sam uzidan u jednom pridvorju na javnom putu (u Kninu), malo niže stare tvrdje ili „Starigrada“ jedan spomenik, koji od prilike pripada dobi, kad je unutarnji dio Dalmacije bio u rukama hrvatskih vladalaca, dok su rimski primorski gradovi zavisili još više manje od Bizanca . . .“ „Spomenik je od velike važnosti. Jednostran je u koliko je sačuvan, predstavlja dva polja. U gornjem je stojeća prilika držeći u jednoj ruci koplje a u drugoj neku nepoznatu stvar; u dolnjemu je poprsje veće prilike, koja drži u desnoj ruci žezlo, koje nas sjeća na Konstantinovo doba. Okvirni nakit s akantovim lišćem i štapićim. Ovaj se zadnji ures često nahodi na rimskim spomenicima Dalmacije i sjeća nas takodjer na upliv carskih crteža. Pomnjivo izradjeni nakit na palmete, koji obrubljuje vidljivu stranu spomenika, takodjer se opaža na rimskim spomenicima ove pokrajine, i kao tradicionalni nakit sačuvao se je u rimskim primorskim gradovima sve do početka srednjega vieka. Vidit ga je n. pr. na čakanovini srebrne rake Sv. Dimitrija u Rabu, domaćeg djela XI. ili XII. vieka, isto kao na okvirim drvenih vrata Sv. Dujma u Spljetu, urezanih od tadašnjeg divnoga zanatlije Andrije Guvine godine 1214. U kamenitim rezbarijama rek' bi da nije bio riedak u predielim okolo jadranskoga mora u VIII. vieku, nalazeći se u pokvarenom obliku na žrtveniku lombardskoga vojvode Pemno, koji bi svrgnut od Luitpranda godine 738. Nadpis izmedju dva figuralna polja spomenika rek' bi da je STEFATON (TE u svezi).

---

[1] Antiquarian Researches in Illyricum. Westminster, Printed by Nichols and Sons, 1883, strana 62—64.

Moguće ipak, da je zadnje slovo dio slova M. Žezlo na lievu poprsja za stalno značilo bi vladalačku ličnost, dapače opažam, da slično žezlo ponavlja se naizmjence okolo zdenca velikoga srbskoga župana Zahulmije Voislava ili Višeslava, od prije u crkvi Sv. Spasa u Mlecima, a sada u Muzeju Correr.[1]



Veliki župan, ime kojega spominje se u spomeniku i koji bi poistovjetovan prvi put od Ivana Kukuljevića Sakcinskoga sa povjestnom ličnosti spomenutoj po Konstantinu Bagrenorodjenomu, vladao je okolo g. 870—890. u Zahulmiji, starom srbskom (sic!) predielu, koji s Dubrovnika prostirao se je po kopnu, zapremajući jedan dobar dio današnje Hercegovine . . .“ „Kad

[1] Arkiv, itd. U pročelju spom. knjige nalazi se nacrt rečene krstionice.

bi se moglo dokazati, da Tomislav, poput raznih drugih slovenskih vladalaca kašnjih doba, imao je krstno ime Stjepan, koje bi nadodao bio onomu hrvatskomu, nadpis spomenika, na kojemu je neizvjestno zadnje slovo, mogao bi se čitati STEFAN TOMISLAV. Stalno je, da je Knin bio vanredno odlikovan od prvašnjih hrvatskih vladalaca. Njegovi biskupi primali su od njih naslov „Episcopi regii“ ili „palatini“[1], a latinski oblik nadpisa na spomeniku sudarao bi se sa činjenicom, da se kralj Tomislav pokori Papinu svjetovanju, odbacivši barbarska slova ili ti drugim riečima glagolsku azbuku“.

Evans-ovu razlaganju imao bi dodati i primjetiti sliedeće. Ures oko obadva okvira nesastoji od akantova lišća, nego od lezbičkih kymatia. Vaskolik je pilastar na licu i na pobočnoj strani obtočen vijugastom crtom (na zig-zag), kojoj su na licu na trokutne rupice izkopani nutrnji i vanjski kuti, a na pobočnoj samo vanjski, tako da ju je ovdje viditi kao pilu.

Dva su lika prilično oblo i visoko naskočena, tako, da u tomu napominju visoku rimsku plohorezbu petoga i šestoga vieka. Gornji kip ima punu, dugu zaoštrenu bradu, donji je golobrad. Gornjemu su kipu noge prekratke, ruke, noge i trup su nezgrapno izradjeni, pa se po toj umjetničkoj nesavršenosti nemože nikako uzeti, da su izdjelani prije VI. vieka. Izmitoklačeni predmet u lievoj ruci gornjega kipa mogla bi biti neka vrst amfore, kojoj je na spomeniku slomljena dolnja strana a razpoznavaju joj se naznačene dvie ručice. Ovakovi kratki okvirići, izpunjeni ljudskim likovima ili simboličnim životinjama, poznati su sa staro-kršćanskih spomenika svršetka VI.[2], VII. i VIII. vieka.

Ures okvira pobočne strane sastoji desno i lievo od vijugaste loze, koja je doista rimskoga poriekla, ali se najobćenitije nahodi upotrebljena, kako i Evans priznaje, na hrvatsko-bizantinskim spomenicima od VII. do XI. vieka. Palmeta je pak samo na gornjoj uzkoj strani tog okvira, i to u obliku i sastavu poznatu sa hrvatsko-bizan. spomenika navlaš VIII. vieka[3].

U nadpisu je slovo O kraće od drugih i po sriedi ugnječeno. Oblici slova O, A sa vodoravnim potezom na gornjem kraju, te slovo N, kojemu kos potez nedosiže krajeva okomitih, svjedoče takodjer za doba od VI. do svršenog VIII. vieka, pa se sve uskup uzevši može slobodno kazati, da ovaj spomenik nije stariji od VI. vieka, kako bi neki htjeli, ni mladji od VII., kako bi htio gosp. Evans, čitajući u nadpisu ime Tomislavovo.

Srebrna raka u Rabu nije sv. Dimitrija nego sv. Kristofora. Zadnje slovo nadpisa je čisto urezano, kako se razabire po našoj slici, te nije nikako moguće da bude bilo dio slova M.

[1] Farlati, Tom. IV. 208.

[2] Cattaneo, L' arch. in Ital. dal VI. sec. al mille circa str. 19—20.

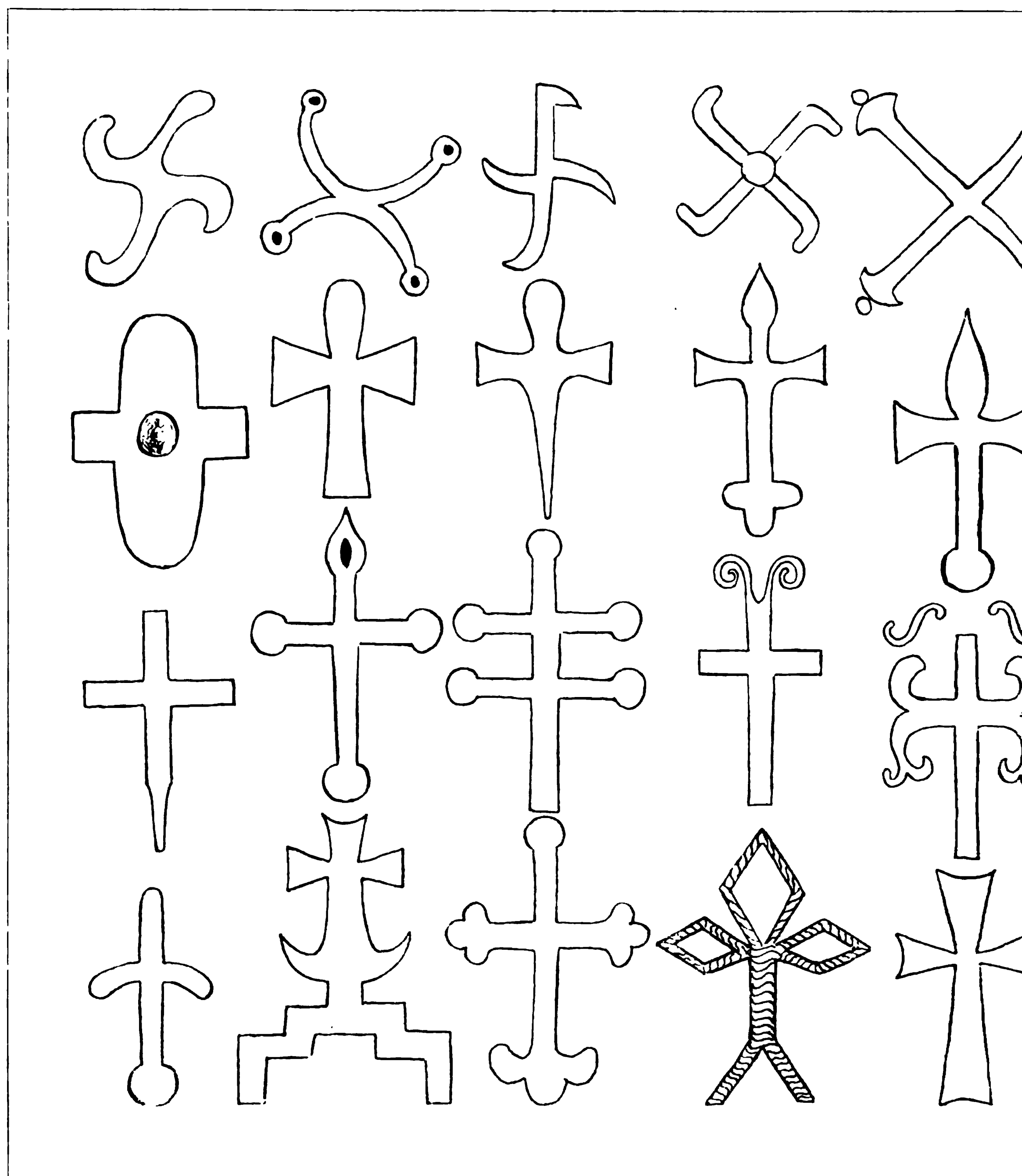
[3] Vidi moj članak u „Viestniku hrv. ark. dr.“ God. XIV, br. 1, str. 16—17, sa slikom.

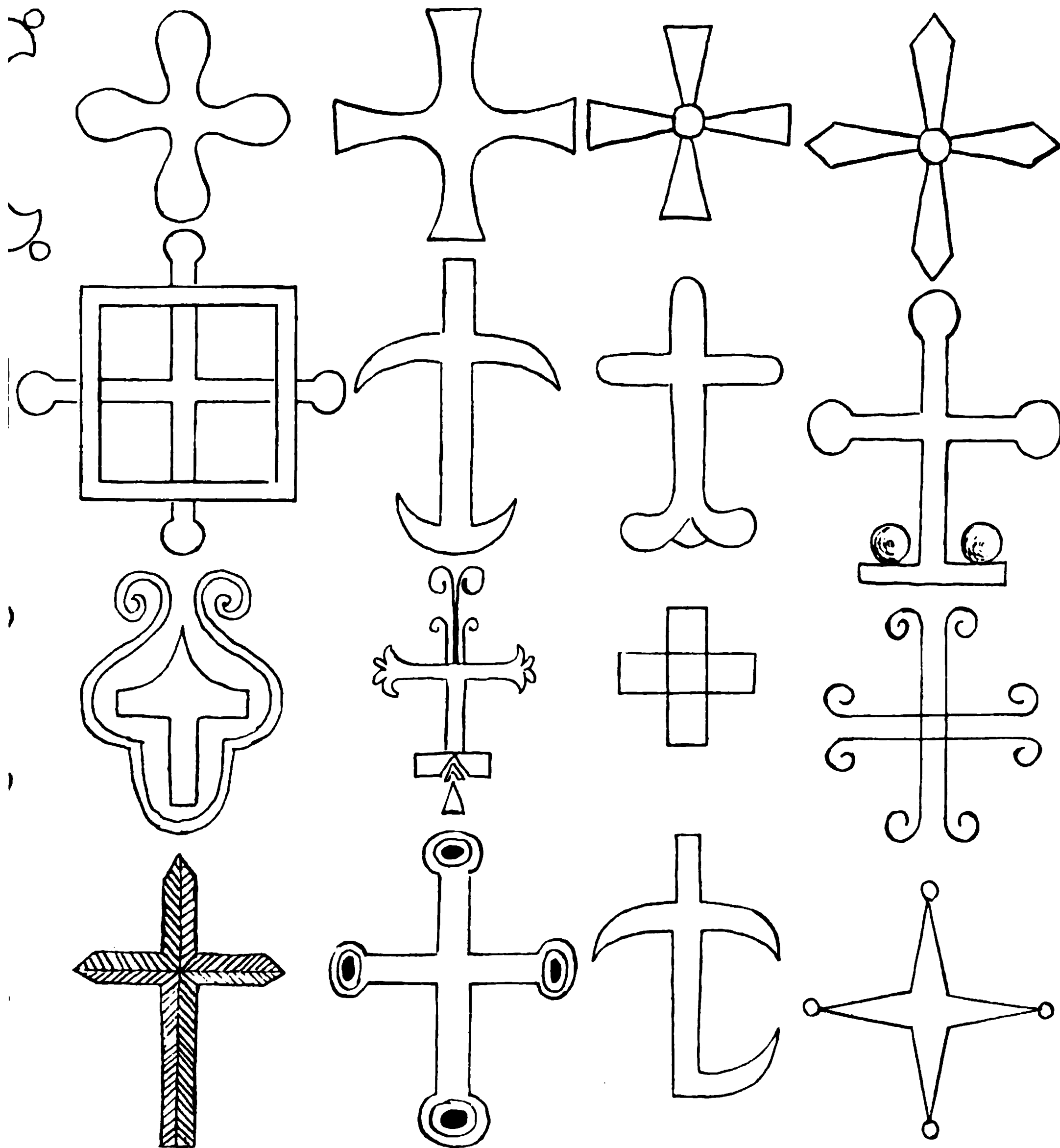
Obzirom na to, da je ta krstiona raka, koju Evans napominje, bila prenešena iz Nina, siela istoimena hrvatske biskupije i županije, u Mletke god. 1746.[1], kad no se porušila ninska starodavna krstionica, pok Dr. Rački je zaključio[2], da joj se nadpis ima odnositi na kakvog *hrvatskoga,* a ne srbskoga, kneza Višeslava, ili Bornina predšastnika (što je vjerojatnije po slogu uresa, koji odaje VIII. viek) ili nasljednika do Domogoja. Ulomak je sada u muzeju kninskom.

---

[1] Rački, Rad Jug. Ak. knj. CXVI, str. 210.
[2] Nav. mj.







O stećcima.

Piše

Petar pop Kaer.

(Sa slikom.)

Po cieloj našoj Dalmaciji, osobito pak u zagorskim predjelima od Budve do Nina, malo je koje mjesto u obsegu kojega nećeš se namjeriti na neku osobitu vrst grobnih spomenika, koji su odoljeli kroz više viekova svim nepogodam vremena i varvarskim navalam uništujućih čopora, koji su periodično navaljivali na ovu klasičnu našu zemlju.

Ti spomenici osobitim oblikom, izradbom, množijom, ukrasom, dapače istim razredjenjem, živi su nam i nepobitni svjedoci kulturnoga razvitka, moći i bogatstva naroda, koji jih je podizao.

Po brdini i dolinam, po ravnicam i u kršu, tičak puteva i testa, u šikarju i goram, u selu, blizu voda, kod seoskih crkvica i na goletnim samoćam, osamljeni i u skupinam, ovdje jedan, ondje ih deset, stotina, dviesta i petstotina[1] zajedno; mali, veliki, gorostasni, prosti, dvostručni, trostručni; neotesani i najukusnije izradjeni; neki ukopani do polovice u ledini, neki nasadjani na umjetnim gomilam, na hiljade se broje.

Što rekosmo o Dalmaciji, to u većemu razmjeru možemo tvrditi o susjednim pokrajinam, osobito pak o Bosni i Hercegovini, gdje su ti grobni spomenici najviše razsijani i najviše još sačuvani u skupinam.

Stećaka imade takodjer i u Crnoj Gori, u Srbiji, u Bugarskoj, u Istriji nešto i u Hrvatskoj i u Moravskoj, kako ćemo dokazati tekom ove razprave; smijemo dapače nagadjati, da sličnih spomenika treba da se nadje u svim onim zemljam, u kojim u starini su stanovali u obće Sloveni. Što su se oni tako dugo sačuvali, imademo prepisati osobito tomu, što su grobovi, u svako doba i kod svakoga naroda bili smatrani kao neko svetište, u koje nije se smjelo dirati, bez bojazni navesti na se sržbu pokojnika i božju pedepsu.

Oskvrnuti rimski sarkofazi u tomu su iznimka, jer su po osobitomu svomu ustroju bili zgodniji, da zadovolje lakomosti bjesnećih varvara, pošto

[1] Uz crkvu bijaše prostrano grobište.... Ovo grobište na komu računa se, da izvan prostih sebičnih grobova moglo bi biti do 500 mašeta kamenitih stećaka itd. Cf. Ot. Zlatović: „Stara Crkva i grobište u Vrelu Cetine“. Viestnik Hrvatskog Arkeol. Družtv. u Zagrebu. God. V. str. 105. — Po izvještaju pako našega družtvenoga predsjednika on ih je zadnjeg vremena pomljivo prebrojio i našao, da ih ima do 900.

su znali, da su bogati Rimljani običavali sahranjivati svoje mrtve odjevene sjajnim i bogatim uresima svog stališa jal bogastva; dok ispod stećaka nebi većinom naišli nego na junačko oružje, od kojega nisu potrebovali, pak kad bi se i zatim lakomili, mogli su promećati podstojeću grobnicu bez pokvariti nad njom stojećeg spomenika.

Ako po spomenutim krajevima, a osobito po našoj Dalmaciji vidimo raznesenih i osakaćenih stećaka, to imademo pripisati samo kašnjoj dobi, kad se je upotrebljavalo ovako ogromno kamenje, osobito u temeljnim zidovima seoskih crkava i u posebnim sgradam. Znademo dapače, da osobito u Hercegovini ovih zadnjih godina upotrebilo se je na stotine i stotine stećaka u gradnju novih testa, dok vlada nije to strogo zabranila.

Što su ti spomenici tamo amo razstrkani, što ih je naći u mjestim, gdje rekao bih da nikad nitko nije stanovao, što ih je na više i manji skupina, i to se daje lako tumačiti tim, što je naš narod od vajkada živio u rastrkanim skupinam po rodu i plemenu svomu, a po osobitomu zanimanju, pastirskomu ili ratarskomu, ovi u polju, oni u brdu, a osebujne skupine sačinjavahu i osebujna ukopališta, kako što se i danas neka po plemenštini nazivlju.

Tekom dalje razprave o pojedinim skupinam, vidit ćemo, da još u mnogo sela našega Zagorja sliedi običaj zakopavati mrtvace pod tim drevnim spomenicima[1], dok u drugim mjestima uobličuju se nove nadgrobne ploče poput jednostavnih stećaka. — To isto opaža se i u nekim našim primorskim gradovima, kao što smo opazili u Trogirskomu monumentalnomu hramu sv. Ivana, nadgrobnih ploča od jednog samog komada, a na njima u plohorezbi mladi mjesec i zviezdu uz znakove zanimanja, kao kosor, nakovanj, kosirić, ribu itd. — To isto smo opazili i u crkvi sv. Duha, i u onoj sad zapuštenoj sv. Klare u Spljetu, kao što i u nekim crkvama po Kaštelih.

Ovoj razpravi dadosmo naslov *„o steććima“* zato, što barem kod nas to je najobičnije ime, s kojim naš narod zove te spomenike.

Ali osim *„stećak“*[2] po raznim mjestima zovu ih *mramori*, *mašete*[3], *biljezi*, *nikšani*[4], *grčki grobovi*, *kami*, i još možda drugčije, što nami poznato

[1] Cfr. Viestnik Hrv. Ark. Druž. God. VII. Br. 4. Idem. God. X. Br. 1, str. 12. Cf. F. Radić: O spomenicima. Iz kojega su doba i kojega li naroda grobni spomenici Crne Gore, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, što ih naš narod zove steććima, mramorima ili mašetima? u „Bosanskoj Vili“ godina III, strana 79.

[2] *Stećak* naliči na grčko *στεγάζω* ili *στέγω* = *pokriti*. *Στέγη* nalazimo u Eschinu, Ksenofontu, Plutarhu u značenju *pokrova, krova*. Kod Herodota, u tragicim, u Ksenofontu i u Plutarhu takodjer u smislu, *mjesto pokriveno, kuća, pribivalište, soba*; u Sofoklu pako u smislu *bolte, pećine, špile*. Veleučeni Kukuljević cieni, da je *stećak* od glagola *stati* po tomu od *stojećki* — *stećki*. Prof. Zore istoga je mnienja, koje se i nama čini najnaravnije.

[3] Već je Ot. Nedić kazao, da je to turska rieč, a Dr. Truhelka je tumačio podrietlom od rieči *mešhed*, po narodnom *mećit*, t. j. grobište junaka, koji je za vjeru poginuo.

[4] Isto je turski, te odgovara hrvatskomu *biljezi*.

nije. Različnost imena neoznačuje, kako bi se moglo misliti, različnost oblika, već svaki znači nadgrobni spomenik od samotvornog kamena.

Budući pak, da se rečeni spomenici medjusobom razlikuju, a pošto po nazivim nemožemo ih razlučiti, zato nahodimo shodno ustanoviti tu razliku putem osobitog imena i opisa, i ovim služit ćemo se tekom naše razprave, da se ukloni neizvjestnost i pometnja.

Da olakotimo pako čitateljima shvaćanje, a u isto vrieme da razbistrimo naša opisivanja, pozivat ćemo se na slike naše radjice: „Pierres Sepulcrales Dalmates“[1], koje, uz još druge, nastojat ćemo obielodaniti u osobitim tablama u dojdućim brojevima „*Prosvjete*“.

U prvi red *stećaka* mi stavljamo *prosti*, t. j. neotesani, naravnog primitivnog oblika; svakako plosnati, dulji nego širi, debeli do 30 više manje centimetara, razno položeni nad podzemnim grobnicam[2].

Drugi su *jednostavni pašesterci*, umjetno tako uobličeni, ali bez uresa i nakita[3].

Treći su *pašesterci ukrašeni* okvirnim uresima na gornjoj plohi. Neki nose i plosnorezane prilike ne samo na sredini raznog obraza, već i na licima pobočnih strana. Debljina tih *stećaka* obično biva od 40 do 60 cm.[4]

Četvrta vrst *stećaka* bili bi po našemu mnienju oni, koji od pločastoga oblika prelaze k obliku oduljene kocke s pobočnim bridovima, kadkad okomitim a kadkad kosima. I ovi su *stećci* najviše na pobočnim stranam ukrašeni basreliefima; a visinom dosižu i kadgod prelaze 1 m.[5]

Sve dosad spomenute oblike *stećaka* mi ćemo tekom ove naše razprave zvati *jednostavnim*, da ih tako razlučimo od *dvostručnih*, pod kojima razumievamo: na jednostavnomu pašestercu podignut drugi *stećak*, koji takodjer razlikuju se u obliku.

Najobičniji su uobličeni nalik rimskih sarkofaga s pokrovom poput krova (zabat), i od jednog masivnog komada[6].

Imade ih i sa ravnim pokrovom i sa bridovima prama osnovici okomitim, dok većinom kod nas u Dalmaciji svršavaju na krov, a bridi su im prama osnovici više manje kosi. Slični su *stećci* većinom od dva komada podnožja, t. j. i na njemu položenog drugog *stećka* polag sarkofaga, dok imade ih, koji imadu obje česti izklesane od jednog kamena.

---

[1] Cfr. Bullet. de la Société d'Anthropologie de Lyon, Seance du 6. Fevr. 1886.

[2] Cfr. Pierres etc. pag. 10. Fig. 1. — Sterneck pazeći jedino na njihovu surovost, pomisli, da su *predhistorički spomenici* (Wiener Abendpost 1880. Nr. 84); a Hoernes piše: *Einzelne Steine sind so verwittert, dass man sie in anderer Umgebung zweifellos für natürliche Felsblöche halten würde*“. (Alterthümer der Herceg. II. pag. 495).

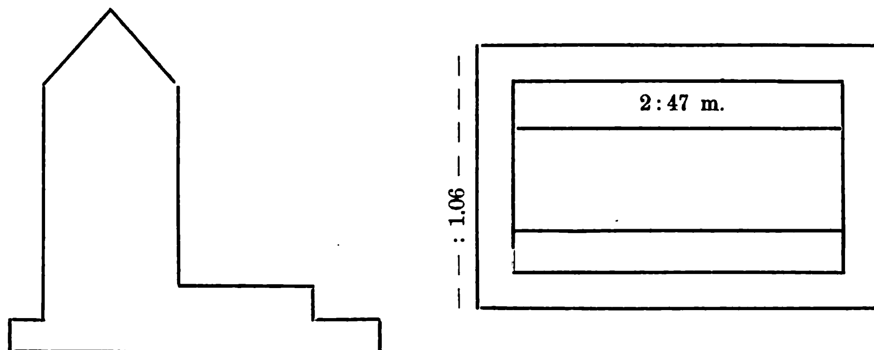
[3] Bullet. de la Société d'Anthropologie de Lyon, Tome Cinquième 1886. pag. 10, fig. 2.

[4] Bulletin de la Société d'Anthropologie de Lyon, Tome Cinquième 1886. pag. 33, fig. 12.

[5] Idem Ibidem, pag. 30, fig. 10.

[6] Idem Ibid. pag. 39, fig. 20.

U ovomu razredu imali bismo ubrojiti i onaj ako i riedki oblik *sa stepenom,* koji sastoji od običnoga podnožja, a pri jednoj dužoj strani gornjega *stećka* združen je kao stepen. Nazočni jednostavni nacrt razjašnjuje ga[1].



Ako ne kod nas u Dalmaciji, a ono u Bosni i Hercegovini viditi je *stećaka,* koji nalikuju četverouglastim stupcima bez podnožja. Narod ih nazivlje *nišani.* Oni su jamačno turski; premda ih ima istog oblika i istog imena, koji su za stalno kršćanski[2].

I ogromni samotvorni križi, na kojim se ponavljaju često uresi i simbolične predstave stećaka, dosta su obični u Bosni i Hercegovini, pak i u našim seoskim ukopalištim. Ako se nemogu strogo ubrojiti u razred *stećaka,* a to ipak zaslužuju našu pažnju, jer su naravni nasljednici tih spomenika[3].

Na *dvostručnim stećcima,* više nego li na *jednostavnim,* razvijaju se u plohorezbi najraznovrstnije predstave, simbola i nakita. Često su sve četiri strane sarkofaga izradjene, pak i sami pokriv urešen je ornamentima.

Na njima je vidjeti svakovrstnih plohoreznih dekoracija, *arhitektonskih, ornamentalnih* i *figuralnih.* Na njima je izklesano oružja i orudja, štitova, mačeva, kopalja, buzdovana, noževa i bodeža; jelena, konja, pasa, ptica, zmija, zmajeva, kimera; predstavljaju lov, kolo, megdan, igre; konjanika i pješaka, kopljonošu i strieljača, momaka i djevojaka; vienaca, ruža, vitica, zviezda itd.

Glede ornamentike, kako ih je proučio Vid Vuletić-Vukasović, imade ih na prutke, na kruščice, na krivuljice, na gažve, na jabučice, na babice, na cvjetiće, na kuke, na vodice, na kranjice, na vauljice, na sponice, na trolistke i t. d.[4]

---

[1] Vid Vuletić-Vukasović u Viestniku g. 1887. str. 9. Hoernes O. c. part. II., pag. 856—7., a na strani 849. kaže o jednomu *stećku,* da su tri podnožja od 5 m. duljine a 3 m. širine (uprav kolosalni).

[2] Gosp. Dr. Truhelka donaša sliku *Nišana Mahmuta Brankovića* kod *Brankovića,* koji je turski spomenik; i *Nišan sa krstom* kod *Kovačina* u *Popovom polju;* koji je kršćanski. Oba su pak poput nasadjenog stupca (Cfr. Starobosanski *„Mramorovi“* separatni otisak iz Glasnika Zemaljskog Muzeja u Bosni 1891).

[3] Otac Bakula u Schemat. itd. str. 73. Hoernes, Alterthümer etc. I, pag. 559. — Isti Hoernes piše o *stećcima* složenim poput dolmena i donaša im priliku. O. c. dio I, str. 567, fig. 31 i opet Dio II, str. 828; ali pošto mi takovih u Dalmaciji nemamo, dosta će biti što smo ih ovdje spomenuli.

[4] U nekoj prepirci sa Dr. Hoernesom, a na odgovor dopisu istoga: *„Bosnische Kunst und Cultur in Mittelalter“* Vukasović mu opaža, da ornamentalni motivi na *stećcima* ponavljaju se i dan današnji

Na *jednostavnim stećcima,* više nego li na *dvostručnim,* viditi je raznoličnih križeva, kao jednokračnih i dvokračnih; latinskih i bizantinskih, i tako rečeni sv. Andrije; križi na trolistu (trifogliata), na jabučice (pomettata), na cvjetove (fiorente); skraćeni (scorciata), nasadjeni (fitta), sa nakitim, sa podnožjem itd. nekim, od kojih se nebi točno moglo označiti ime, već potrebuju osobitog opisa[1].

Nekoliko takovih oblika razjašnjuje nam priložena tablica.

Malo je koji *stećak,* osobito medju *jednostavnim,* na kojemu nije vidjeti plohorezanog mladog mjeseca i zviezdu, o čemu govorit ćemo na svoje vrieme.

Na puno, osobito *dvostručnih stećaka,* imade urezanih nadpisa starobosanskim slovima. Sa ovim nadpisima od preko deset godina bavi se osobitom marljivošću i vještinom Vid Vuletić-Vukasović. Bogata njegova sbirka, koja do sad dosiže do preko 200 primjeraka, i o kojoj svedjerno neumorno se bavi, kad bude dovršena, dopriniet će za stalno veliku korist ne samo arheologiji i paleografiji, već i istoj etnografiji tih spomenika.

Kod nas u Dalmaciji, da budemo točni, ti nadpisi su sasvim riedki, na potvrdu čega možemo kazati, da od više stotina po nas proučenih spomenika po okružjim Neretve, Vrhgorca, Imotske, Makarske, Omiša, Spljeta, Sinja i Šibenika nismo naišli nego samo na cigli, i to u Imotskoj krajini, koji je nosio starobosanski nadpis, i to tako iztrošen, da ga samo dielomice mogosmo donekle pročitati.

Na nekim *stećcima* nalazimo osobiti oblik križa poznat u arkeologiji pod imenom *Arani* ili *Swastyka*[2]. Ob ovoj znamenitoj figuri lani je govorio na folklorističnom sastanku u Chicagu učenjak Mihovio pl. Srzeniawa Smigrodzki[3].

Kad tekom ove razprave budemo ilustrirali naše dalmatinske *stećke,* tada ćemo protumačiti vriednost *swastyke,* kao i ostalih mnogobrojnih arhitektoničkih, ornamentalnih i figuralnih dekoracija tih spomenika; ovdje smo ih samo dielomice spomenuli, da ljubitelji arkeologije odmah upoznadu veliku važnost istih.

Pošto smo na velike poteze opisali najobičnije oblike tih spomenika i njihovih plohorezba, umjestno će biti da napomenemo, da su svi ti spomenici od domaćega kamena.

---

na narodnim nošnjam kod Jugoslavjana (Cfr. Viestnik Hrv. Ark. Dr. God. VII, str. 88). O tim motivima pod naslovom *„Jugoslovenski Narodni Vezovi"*, isti je Vukasović čitao učenu razpravu na folklorističkomu Kongresu u Chicagu (Cof. „Smotra". God. VII. Br. 63 podlistak).

[1] Vid Vul.-Vukasović pisao je na 1. svibnja 1885. Viest. Hr. Ar. Dr. sliedeće, što se odnosi na razne oblike križa: g. Dr. Koloman Tárczay, koji je proputovao kao turski nadlječnik sve naše zemlje na poluotoku balkanskomu, pa se rado osvrćao na starobosanske spomenike, te prispodabljao njihove motive, reče mi: da križi na starobosanskijem spomenicima, koji su *kanelirani* pa *urešeni granama, srakama* i na *uvojke,* da se golemo približuju oblicima *arijanskoga križa.* Ovo mnenje iznašamo, al svakako *oprezno* (Cfr. Viest. God. VII, str. 86 pod brojem 37).

[2] U starokršćanskoj arkeologiji zove se taj križ *crux gammata.* (Op. Ured.)

[3] „History of the *svastika,* Illustated by Tabulated Designs, Michel de Smigrodzki, Sucha, Poland, Austria".

Često su ti spomenici odaljeni od kamenoloma, a neki su izneseni na vrhunce strmenitih i klisurastih briegova. Kad se uvaži, da neki teže preko 15.000 kilograma, a neki da dosižu do 3 m. duljine, 1·58 m. širine i 1·22 m. visine[1], tada moramo pomisliti ili na izvrstna mehanična sredstva i na silu ljudske snage, koja se je natezala za dovući te ogromne mase sa kamenoloma na polje, ili s polja ih izvesti do visina[2].

Narod u svojoj pjesničkoj mašti ipak sačuvao nam je uspomenu na lahkoću, s kojom su se ti veliki balvani prenašali, pak pjeva od pr. po Zagvozdu:

»Ovce pasla mlada Vidosava,
Mila seka popa Radoslava,
Ovce pasla, kudiljicu prela,
U Zagvozdu mjestu vilinjemu.

Ljepa l' ti je seka Radoslava!
Ljepa l' ti je mlada Vidosava!
Mamila bi po nebu oblake,
Kamo l' nebi po selu junake.

Bože mili na svemu ti hvala!
Jaka l' ti je mlada Vidosava!
Ona poni ploču na Zaranču,
Ovce pasuć kudiljicu preduć.

Bože mili čuda velikoga!
Trista godin mlada curovala!
Trista godin mlada nevovala!
Trista godin mlada udovala![3]

Ovu istu pučku predaju čuti je u Bosni i Hercegovini, kako su djevojke prinašale *stečke* na glavi, ili kako je starina Stefo Bijelić Tobučanin govorio g. Tomi Dragićeviću: „. . . ta kako bi tako golem kamen danas čoek dovukao na tako brdo? A oni ga prije uzmi pod pazuho i nosi“[4].

Zgodno nam se čini ovdje primietiti ono, što učeni Francuz *Ernest Chantre* priobćuje u djelu *„Les Dolmens du Caucase“*. Razlagajući o nekim ruskim Dolmenim, donaša pučku predaju, po kojoj: *„ces géants étaient doués d'une force si grande, qu'ils avaient pu transporter sur l'épaule chacune des pierres constituant ces edifices“*[5]. U velike moramo žaliti, što prošlost nije nam ostavila u starim izpravam nikakove klasične uspomene o postanku i razvitku ovih važnih spomenika, a ono, što je u narodnoj predaji i u pjesmam, moramo sa znanstvenog pogleda samo velikim opipom dielom samo uvažavati[6].

Koliko nam je poznato, najstariji pisani spomen o *stećcima* našli smo ga u putopisu Benedikta Kuripešića od god. 1530. „U četvrtak 15. rujna, bilježi putopisac, kako se zaputismo od Mokroga na visoku i kamenitu goru, koja se zove *Medengh* (Medenik), jašuć dosta dugo pod visinom, pa onda

[1] Cfr. Otac Zlatović „Stara crkva i grobište u Vrelu Cetine“. Viestnik H. Ark. Družt. God. V. Br. 4, str. 105, gdje su mjere ponešto pretjerane.

[2] Hoernes „Alterthümer der Hercegovina“, Wien 1881. Bd. II, pag. 860. Idem „Dinarische Wanderungen“ etc. p. 239.

[3] Bullettino di A. e St. D. Anno II, p. 27.

[4] Cfr. Viestnik Hr. Ar. Druž. God. IX. Br. 1, str. 27. Dopis V. Vul.-Vukasović.

[5] Cfr. Matériaux pour l'Histoire Primitive et Naturelle de l'Homme XIX. annèe, 3 Ser., Tom. II, 1885, pag. 552.

[6] Cfr. Hoernes „Dinarische Wanderunge“, Cultur- und Landschaftsbilder aus Bosnien und der Hercegovina mit 50 Abbildung und einer Karte. Wien 1888, pag. 333.

ostavljajuć ju na lievu, dospjeli smo u selo *Grachonitza* (Rakovica), koje leži s lieve strane puta. Odovud putovasmo dosta dugo Medenikom, dok ne dodjosmo do nekojih *grobova od kamena,* pa onda u *Czelenpasar* (Ćelebi-pazar) ili Rogaticu, tursku varošicu. Na glavici, kojom podjosmo, ima pet jako velikih kamenih grobova, tako da se ne samo mi čudismo, nego i sami Turci, kako iznesoše na ovu glavicu pet tako velikih četvorasto izklesanih stiena. Tu leži vojvoda *Pavlović* od *Radasel* (mjesto Radoslav Pavlović), koji nekad vladaše u dolnjoj Bosni; a tu je sahranjena još i žena njegova, jedan sin, jedan brat i vjerni mu sluga. Na velikom je kamenu nadpis u srbskom jeziku i pismenim izrezan *(surffischer sprach und büchstaben),* a ovako glasi: *„Ja vojvoda Pavlović od Radasel, gospodar i knez ove zemlje, ovdje ležim u ovomu grobu. Dok življah, turski me car ne mogaše ni kojim junačtvom, nit kakovim darovi, pa ni ratom, ni težkom silom na zemlji mojoj pobjediti, niti pritisnuti, a još manje mišljah da se od vjere odmetnem. I bog mi je dao, da sam mnogu pobjedu nad Turci održao, Hvalim i slavim boga, što vazda vojevah i što moju zemlju ostavljam još u vjeri kršćanskoj".*

„Na drugom mjestu, nedaleko od pomenutog groba, drugi je nadgrobni kamen drugačijega oblika, ali ne tako velik. Tu leži vjerni sluga rečenoga vojvode, a sluga taj bješe vjeran junak, i o njegovih junačkih djelih još mnogo pjevaju Bošnjaci i Hrvati. Na kamenu je izrezan križ i nadpis u srbskom jeziku i pismenih, koji ovu misao izrazuje: *„. . . Vojvodo Pavloviću, gospodaru moj, tebe ljubljah za života svog; vjerom, službom služih tvoju glavu, a sad evo ležim mrtav pod tvojim nogam; jer hoću i u zemlji, da sam ti vjeran sluga. Toga si ti vriedan slavni i junački kneže; jer mač je tvoj oborio po kojeg Turčina za vjeru kršćansku"*[1].

Poslie ovog važnog izvješća prošlo je bilo mal da ne 250 godina, da se nije nitko bavio s tim spomenicima, premda se je kroz to vrieme dosta pisalo o pokrajinama, gdje se isti nalaze, premda njihova množija, neobični i raznolični njihov oblik, morao je zanimati putopisce i povjestničare.

Uzrok tomu prilično bi se mogao tražiti u tomu, što naši domaći arkeolozi riedko i možda nikad nisu proputovali u znanstvene svrhe našu zagorsku pokrajinu, a još manje susjedne nam zemlje, te zaneseni iznimno klasičnim rimskim starinam, za ***stećke*** ili nisu znali, i ako su znali, malo su marili.

Na koncu prošloga vieka učeni Talijanac opat Fortis bi naročito poslan od mletačke skupnovlade, da prouči našu Dalmaciju sa znanstvenog pogleda. On svrnu oko i na te naše spomenike, i zadovolji se nekoliko ih spomenuti i površno opisati bez izraziti se kategorično o njihovoj dobi i porieklu[2].

[1] Benedict Curipeschitz „Itinerarium Wegrayss. kün. May. potschafft gen Constantinopel zu dem Türchis. keiser Soleyman anno XXX. u Beču (?) 1531." — Cfr. Dr. Matković, „Putovanja po Balkanskom poluotoku". Rad Jugosl. Akad. Zagreb, knj. LVI, str. 165.

[2] „Viaggio in Dalmazia", Venezia 1774, Vol. I, pag. 72—7. Lettera IV, § 6.

Poslie Fortisa, kao da ih je on potakao, počeli su i naši i strani pisati o tim našim spomenicima.

Započe Cattalinich[1], a nasliediše ga: Cusani[2], Wilkinson[3], Carrara[4], Otac Nedić[5], Otac Milinović[6], Otac Bakula[7], Saint-Marie[8], Lago[9], Sterneck[10], Blau[11], Luschan[12], Zore[13], Ljubić[14], Evans[15], Otac Zlatović[16], Alačević[17] i drugi[18].

(Nastavit će se.)

[1] „Storia della Dalmazia", Zara 1835. Tom. I, pag. 94.

[2] „La Dalmazia le Isole Jonie e la Grecia", Milano 1846. Vol. I, cop. VIII, pag. 129.

[3] „Dalmatien and Montenegro", 1849, B. II, pag. 133—4, 137, 150—51, 174—8.

[4] „Arkiv za povjest Jugoslovensku", Zagreb 1852, knj. II, razred II, str. 325.

[5] „Arkiv Starine Bosanske", Zagreb 1857, knj. IV, str. 142 i dalje.

[6] „Arkiv" etc. 1859, knj. V, str. 206. Ibid. god. 1863, knj. VII, str. 145. „Vienac". List za knjiž. itd. god. 1878.

[7] Schematismus topographico-historicus etc. Hercegovine, Mostar 1873.

[8] „Estrait du Bullétin de la société de geographie". Avril et Mai 1876. Paris 1876.

[9] „Memorie sulla Dalmazia", Venezia 1876. Vol. II, pag. 226 e seg.

[10] „Geografische Verhältnisse und Communicationen in Bosnien, Herzegovina und Nord-Montenegro". Wien 1877.

[11] „Reise in Bosnien und der Hertzegovina", Berlin 1877.

[12] „Altbosnischen Gräber" in Feuilleton der Deutsche Zeitung 1879, von 14. September, Nr. 2766. prievod u podlistku „Obzora" 1879. br. 240—241.

[13] Program c. k. Velike Gimnazije u Dubrovniku za god. 1880/81.

[14] „Viestnik Hrvatskoga Arkeologičkog Družtva" u Zagrebu 1881. Br. 3. Idem Ibidem g. 1882. B. 1. Idem Ibid. god. 1887. Br. 4.

[15] „Antiquarian Researches in Illyricum" Westminster 1883.

[16] „Viestnik Hrvat. Arkeol. Druž." God. 1883, str. 53—4, 105—6.

[17] „Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata". Spalato 1878. Nr. 4 Anno 1887. Nr. 8. 9.

[18] O radu naših sudrugova Vida Vukasovića i Frane Radića govorit ćemo dalje.



Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i kaptolska crkva sv. Bartula na sadašnjem Kapitulu kod Knina[1].

Naddjakon Toma, pisac XIII. vieka, po zaključcim spljetskoga crkvenoga sabora iz g. 1045 piše, da su hrvatski kraljevi postavili biskupsku stolicu „in campo, in ecclesia *sancte Marie virginis iuxta castrum tiniense*"[2], i ništa drugo nedodaje, da pobliže označi položaj biskupske crkve sv. Marije kod Knina. Farlati pak, pisac prošloga vieka, opisuje stvar podrobnije i kaže: „*Cresimirus collegium canonicorum instituit ac domicilium illis et episcopo satis amplum et commodum paravit iuxta aedem cathedralem S. Marie*", „. . . . . *Extra urbem tum aedes Meariana, tum domicilia canonicorum sita erant in campo, ut docet archidiaconus*", a on pak dodaje i tumači na svoj način: „*id est in quadam planitie, quae haud longe ab colle, cui tinninum inaedificatum est, longe lateque ad meridiem explicatur et* campus *vulgo appellari solet. Prope ripam Titii fluminis adhuc visuntur ingentes tectorum ruinae, e quibus templi cathedralis, itemque aedificiorum eidem annexorum descriptio et magnitudo argui potest; hunc locum indigenae, veteri vocabulo retento Capitulum vocant*". Kapitul svakako nije u polju „in campo", nego na briežuljku, glavici Gajnjači, o kojoj prag. Bulić[3] piše, da ima 30 m. relativne visine nad riekom Krkom, što bi crkveni sabor spljetski oko god. 1045 pa i naddjakon Toma bio osobito iztaknuo, da je sv. Marija bila na mjestu današnjeg Kapitula. Kako na to opaža i ot. Marun, kapitul nije „ad meridiem" brda, pod kojim je sagradjen Knin, ili na kojem je kninska tvrdjava, nego na iztok, dočim je „campus", *Kosovo polje,* na podnevu.

Po tomu i po činjenici, da Farlati nespominje Biskupije, niti razvalinâ, koje se u njoj nahode, razumije se, da mu je topografija Knina i okolice poznata bila samo po čuvenju i po opisu drugih, ali ne *de visu,* pa je u tom njegovo svjedočanstvo slabe vriednosti, dočim, kako ćemo kašnje viditi,

[1] Kao prvi dio mojega govora, izrečena na Kapitulu kod Knina na Bartulov dan 1893., imala je ova razpravica biti tiskana u „Spomen-knjizi", koju je naše starinarsko družtvo tiskalo na uspomenu otvorenja „Prvoga muzeja hrvatskih spomenika", uz ondje tiskani drugi dio; ali, pošto se to onda nije dogodilo, po želji družtvenog upraviteljstva, ja sam ju evo sada dotjerao i nadopunio prama novim podatcima, koje sam imao prilike da saberem kroz ovu godinu dana.

[2] Thomas archid. Hist. Salon. edid. Dr. Fr. Rački, pag. 45.

[3] Hrvatski spomenici, str. 4.

suvremenik mu Vinjalić, koji je živio u Kninu, znao je, da dostojno ocieni Biskupijske razvaline. Sam prag. Bulić, koji misli, da je na Kapitulu bila crkva sv. Marije, piše, da se nesmije „apodiktično tvrditi“, „da se generični izraz „„in campo““ spljetskoga sabora i naddjakona od puta mora uzeti kao istovjetan Kapitulu“, ali dodaje, da se „ipak“ bjelodano mora priznati, da najviša vjerojatnost vojuje za Kapitul, ma mu pravog imena nenašli izričito napisana, nego tek šestnaestoga vieka za prvi put“. Tu najvišu vjerojatnost izvodi prag. B. iz toga, što sabor spljetski 1185 godine nabraja župe kninske biskupije: „Tiniensis episcopus habeat sedem suam in Tenin et has parochias, Tenin, *Campum*, Verchreca, Pset[1], gdjeno župu grada Knina razlikuje od župe „campum“. Meni se tu naprotiv čini, da se baš otuda ima izvesti zaključak, da ako je *campum* posebna župa i različna od kninske, da je lašnje, da ona bude u Biskupiji, koja je dosta udaljena od Knina, nego li na Kapitulu, koji je posve blizu grada, pa je mogao biti baš u obsegu župe Tenin, kao što je i dandanas, a u toj me misli utvrdjuje i druga okolnost, što ju iztiče prag. Bulić, koji ipak vazda misli, da se crkva sv. sv. Marije ima tražiti na Kapitulu, ovim riečima: „Sam naziv nagoni u vjerojatnu nagoviest, da župa „Campum“ nije ino no sama biskupska stolica pri crkvi sv. Marije, pošto ikakvom mjestu toga imena u čitavoj kninskoj starijoj poviesti da bi traga bilo okrom onoga, na kojem je bila Krešimirom osnovana biskupska stolica“. Sad „Campus“ „i to s pobližom oznakom „„qui vocitatur Cossovus““, piše prag. B., da „spominje latinski prevod Hrvatske kronike, a po njoj valjda i naddjakon Toma“. Tako i Marulić, po Lucijevom izdanju piše: „ad quinque ecclesias in *campo*, qui Cossovus nuncupatur“, gdje govori o Zvonimirovom saboru u Biskupiji, koja jest baš u Kosovom polju, dočim je Kapitul u Kninskom polju. — Pošto se pak u spisima spljetskoga sabora 1045 god. kaže, da je stolna crkva bila postavljena „in campo“ „iuxta castrum tiniense“, a u onim sabora 1185 god., da neka sielo kninske biskupije bude u Kninu, a da joj župe budu „Tenin, Campum“ itd., to nije izključena vjerojatnost, da je na tom saboru zaključeno bilo, pa makar i ne izvršeno, prenešenje biskupske stolice iz Biskupije u Knin, a možda i uprav na Kapitul.

Ako Farlati ništa negovori o tomu, da je crkva sv. Marije mogla biti u Biskupiji, kao što ni Merkatorov atlas iz prve polovine XVII. vieka Biskupije nenaznačuje, dolazi odtuda, što su Turci u prvoj polovini XV. vieka razorili i izgorili bili crkvu sv. Marije. Po prag. B. doznajemo, da je O. Vinjalić zabilježio, da je „baš od turskog paleža propala prvostolna kninska crkva“, i to medju godinama 1420—25 za gradjanskoga bosanskoga rata“, kad „Ostojin sin Radivoj, da slomi Sigismundovu silu, prispjelu u pomoć

[1] Lucius, De Regno Dalm. et Chr. ed. Am., p. 148.

Tvrtku, dozva Turke, koji se iz Bosne plieneći i paleći svališe u kninsku županiju i dopriеše do Knina"[1]. Klaić pak[2] piše, da je „u ratu izmed Sigismunda i Hrvoje ovaj pozvao Turke u pomoć i 1415 god. razbio kraljevu vojsku i tada Turci porobiše tadanje hrvatske županije". Ot. Marun mi priobćuje, da Vinjalić u svojem rukopisu „Compendio storico" tvrdi, da su u toj prigodi turski četnici porobili kninsku krajinu i zapalili stolnu crkvu sv. Marije. O tom, po Vinjaliću, pripovieda pok. O. Zlatović[3], da Turaka „jedan odiel preko Grahova svali se u kninsku županiju, oplieni sela i zapali biskupsku crkvu, koja se možda nije više niti popravila", kako se razabire i po bilježci zbornih listina god. 1428, koja glasi: „propter destructionem ecclesiae tiniensis"[4], hoće reći stolne crkve kninske. Prag. B. držeći za stalno, da je tu govor o crkvi na Kapitulu, piše u potvrdu spomenutoj viesti: „kako se razabire po ogorjelim zidinam". Na ruševinama bazilike na katoličkom groblju u Biskupiji vide se najočitiji tragovi paleža, usljed kojega su popucale starinske grobnice i druge ploče u crkvi, na kojima su se sačuvali tragovi ogorjelosti. Ot. Marun pak piše, da je netočna tvrdnja prag. Bulića o „ogorjelim zidinama na Kapitulu", jer da se baš u bazilici na Kapitulu nije opazilo ogarinâ[5].

Crkva svetoga Bartula na Kapitulu sačuvala se je do daljega vremena, jer bijaše dovoljno obranjena od susjedne joj kninske tvrdjave, ili, kako narod priča, radi smrti prvoga Turčina, koji je maškIinom pokušao, da joj obara svod.

Nakon oslobodjenja Knina od Turaka, htjela se je obnoviti stolica kninske biskupije, ali, piše Farlati, da nije nitko na to mislio, jer *„cum civitas illa Turcarum illuvie ac sordibus, cladibusque bellicis deformata esset,* **aedes pontificiae disiectae, templum cathedrale subversum,** *reditus episcopales alio distracti, nemoque fuit, qui aut peteret aut juberet suum tinniensibus episcopum restitui"*. I to se slaže sa prije navedenim viestima o porušenju stolne crkve u Biskupiji. Prag. B. nasuprot, držeći, da je crkva sv. Marije bila na Kapitulu i prispodabljajući Farlatieve viesti o podpunom porušenju stolne crkve s onima biskupa Vidovića od god. 1690, koji piše, da je vidio nad vratima crkve na Kapitulu nadpis iz god. 1203, i Vinjalića, koji piše po predaji: „La chiesa aveva un volto di tufi, la quale era quasi intatta, quando i nostri presero questa piazza ai Turchi (1688)", nahodi, da „Farlatova viest nije tačna u potankostima".

Ot. Fabianić u djelu „Storia dei frati minori" (str. 353) piše: „Il francescano Rochas tosto che fu consecrato per la sedia di Knin, tentò egli pure

[1] Kninski spomenici, str. 4.
[2] Povjest Bosne I, 252.
[3] Viestnik hrv. arkeol. družtva, god. 1883.
[4] Farl. Ill. Sacr. IV, str. 295.
[5] „Vienac" god. 1892, br. 26.

di visitare la sua cattedrale, già convertita in moschea". I to se može odnositi jedino na crkvu sv. Bartula na Kapitulu, koja je bila od Turaka poštedjena, a ne na crkvu sv. Marije, koju su Turci bili razorili. To daje još povoda misliti, da je nakon porušenja crkve sv. Marije u Biskupiji, stolica biskupova bila prenešena u crkvu sv. Bartula na Kapitulu, pa da je tu i ostala sve do konačnog turskog osvojenja Knina. Izprava 3. lipnja 1434[1] nosi: „Nos capitulum ecclesie tiniensis" i „Datum in predicta ecclesia nostra cathedrali" itd., a kninski biskup Nikola IV., u odluci izdanoj Pavlu Patačiću, kaže: „Datum Tinninii in palatio nostro episcopali anno Domini 1487". Tako je izprava iz god. 1514: „Datum Tinninii in cathedrali nostra ecclesia Capitulo solemniter congregato"[2], a na njoj „pendet sigillum . . . . . . impressa imagine s. Bartholomaei apostoli". Po tomu se razumije, da se je kapitul svečano sastajao u biskupskoj crkvi, koja je nakon 1415 god. bila sve jedna sa kaptolskom crkvom svetoga Bartula.

Na Kapitulu je najprije obstojao benediktinski samostan, a to se najprije razumije po ulomku nadpisa, nadjena medju njegovim ruševinama, koji spominje IOFCVS ili ISTIEPCVS ABBAS. Drugo je zato svjedočanstvo bilježka u rukopisu, koji se čuva u knjižnici knezova Fanfonja u Trogiru, u poglavju „Delle chiese e Monisteri antichi e presenti per la diocesi di Knin". Tu naime piše: „Era *famosa* nei tempi antichi la chiesa di S. Bartolomeo, la quale era *abbazia* con Monistero vicino . . . . e chiamasi il luogo modernamente Bartulina" (crkva); a dalje druga bilježka: „Ecclesia S. Bartholomei de Tnin. Era antichissima *Badia fondata prima del Capitolo canonicale*, il quale da essa prese il patrocinio ed il sigillo". Tim se uspomenama mogu kao dokaz pridružiti podatci, koji se nahode u Dr. Račkievim Dokumentima, što ih je objelodanila naša Jugosl. akademija: Krešimirovu povelju iz god. 1609 sastavio je „Abbas S. Bartholomei". U jednoj izpravi iz god. 1076 dolazi kao svjedok: „Ego Johannes abbas S. Bartholomei", a tek za njim je podpisan biogradski biskup „Prestantius". U drugoj izpravi iste g. 1076 podpisani su prije nadbiskup, te hrvatski biskup, onda drugi biskupi, pa „Johannes sancti Bartholomei abbate", a nakon njega biogradski opat Petar. Dvie su Zvonimirove izprave iz god. 1078 izdane u Kninu, gdje je podpisan „Johanne sancti Bartholomei abbate" i „Joanne abbate sancti Bartholomei". Na prvoj je Ivan opet podpisan prije biogradskoga opata i u obće prvi nakon biskupâ, a u drugoj odmah nakon nadbiskupa Lovra. Na trećoj izpravi iz god. 1078, nakon kraljice Jelene podpisan je prije Grgur biskup Hrvatâ, pa „Ven. Abbatis Cenobii S. Bartholomei Apostoli". Tim je redom Ivanov podpis i u Zvonimirovoj darovnici iz god. 1078. Tako je i na izpravi izdatoj u Kninu god. 1087 prvi podpisan Petar hrvatski biskup, pa „Johannes abbas

[1] Monumenta sp. hist. Slav. Mer. V. XXI, str. 69.
[2] Farl. op. cit. IV, str. 281.

sancti Bartholomei“, a tek za njim „Firminus nonensis episcopus“. Razumije se dakle, da su u XI. vieku za vremena kraljeva hrvatske domaće dinastije, a navlaš za vladanja kralja Svinimira, opati S. Bartula velik ugled uživali na kraljevskom dvoru hrvatskomu, i da su medju svim hrvatskim opatima imali u to doba vazda prvo mjesto, te da su kadgod u moći nadilazili i same biskupe. Medju zaključcima spljetskoga sabora 1185 god. zove se prepozit sv. Bartula Albert Pisano *kraljevskim kancelarom*. I prepoziti kapitula sv. Bartula, koji su nasliedili opate iste crkve ostadoše dakle na kraljevskom dvoru u istoj visokoj časti kao i opati, te držaše dapače kraljevski pečat, kako se razumije po riečima spom. zaključaka „per cancellarium nostrum Albertum sancti Bartholomei prepositum fecimus conscribi et insigniri propriis sigillis“.

(Nastavit će se.)



Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini itd.

(Opaske.)

Priopćuje

Vid Vuletić-Vukasović,

član znanstvenoga odbora Hrvatskoga starinarskog društva.

+ АСЕ ЛЕЖИ ВУКОСАВЬ ВОЕВОДА

ГА ГОСПОДИНА И ДОНЕСОШЕ

Ь ТКО ЋЕ У МЕ ТАКН

Čita se: — Ase leži Vukosav/ voevoda
Vlaćević/ s mom/ dru-
govah/ družinom/ i zagiboh/
na Rōmirnoi krai Nesa mo-
ga gospodina[1] i donesoše
me družina na sv-
ou plemenitu bašti-
nu da e proklet
/ tko će u me tak-
nuti. . ∴ . .

Ovaj je natpis (usp. fac-simile i čitanje g. M. Bijelića u *Glasniku* zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, god. 1890, knj. II., str. 226) u crkvi sv. Lazara u Vlahovićima, kod Ljubinja[2] (u Hercegovini).

---

[1] To bi se moglo zar čitati i: „na romirnoj kraine samoga gospodina" itd. Op. Uredništva.

[2] Prvi je put natpis objelodanjen od prof. L. Zore, po prepisu Pr. O. Hr. Mihajlovića, u *Slovincu* god. 1880 (III, br. 15, str. 295), te je ovako naveo riječi, što su sada u prijeporci: . . . . . И САГИБОХЬ НА РЪЬ МИРНО КРАИ НЕКО МОГЬ ГОСПОДИНА itd. Prof. L. Zore drži, da je ovako: „Pogiboh na *rz* (obraz, čast) mirno, ukraj nekog mog gospodina" itd. — U ostalijem natpisima u Herceg-Bosni vazda je udareno i ime kod koga je *legao* ili *poginuo* junak, a tako i mjesto.

Ime je *Neso* po prilici kao i ΝΕΝΑΔЬ (usp. Gj. Daničića *Рјечник из књижевних старина* i t. d. II., str. 144,. te *Korijeni* i t. d. na str. 101, gdje se čita: Nĕnâd, Néšo, Nĕško, Néco).

U narodnijem je pjesmama poznato žensko ime *Niza,* t. j.: „Majka *Nizu* na daleko dala", i t. d.

Od ВЛАЋЕВИЋА je poznat od god. 1378 „vlastelin kralja bosanskoga Tvrtka СТАВИЛЧЬ ТВРЬТКО ВЛАГЬЕВИКЬ. M. 189" (Daničić ib., I. str. 135), ali je navedeni natpis kašnje uklesan, t. j. negdje XV vijeka.

Po drugomu natpisu na *Vlahovićima* (+ АСЕ ЛЕЖИ КНЕЗЬ ВЛАЋЬ БИЕЛИЋЬ i t. d.) ispada, da je *Vukosav voevoda Vlaćević* sin *Vlaća Bielića,* te je nazvan po ocu *Vlaćević,* a nije mu to plemenski naziv, biva prezime od plemena. O prezimenu БѢЛИЋЬ, Daničić (I, 97) napominje od g. 1442 СТЕПКО БЕЛИКЬ kao da je Dubrovčanin. P. br. 106, te po svijem ovijem navotcima ispada, da rečeni *voevoda Vlaćević* nije nam pobliže poznat.

Mjesto *Rōmirna* nije mi dosada poznato, te bi moglo biti i od sela *Romani,* a to je selo u Zagorju, kod varoši Foče (v. „Шематизам митрополије херцеговачко-захумске за год. 1890", str. 77, *Protoprezviterat Fočanski).* Ovo je selo odalje od Vlahovićâ, te se tako zove po plemenu, a u njemu je samo devet pravoslavnijeh kuća.

Ime je selu *Vlahovićima* od *Vlahovića,* biva je poznat *Radoslav Vlahović* po natpisu na *Nekuku* kod Stôca (u Hercegovini), a to je blizu *Vlahovićâ.*

Plemenita je zemlja *Vlaćevićâ* u Bosni, t. j. *Lagjevine,* gdje je ukopan *Vlatko Vlaćević,* al rek bi, da je od drugoga plemena.

U riječi РѠМИРНОИ ono je ѡ okrenuto poput ꙁ, al je spomenuto slovo na sličan način uklesano u natpisu *Vlaća Bielića* (isto u Vlahovićima pred crkvom sv. Lazara) u riječi СВОѠИ, gdje je i В uzgori. U riječi НЕСА u svezi je, po mome mnenju, А sa М u МОГА, ali se jedva pozna po *fac-simílu,* te je svakako potreba, da se iznese fotografički snimak ovoga znamenitoga natpisa, a da se točnije pročita.



Dalmacija i arbanaški jezik.

Ime ove obljubljene grude hrvatskoga naroda, povoja i pokrova njegovih slavnih kraljeva, vriedi da se spomene u I. broju „Starohrvatske Prosvjete“ i ako pod gornjim naslovom tumačeći, naime taj naziv arbanaškim jezikom. Do ove nakane dovelo me je poviedanje prof. *Marucchi-a* pri izletu u Solin prilikom I. Kršć. Arheologičkoga Spljetsko-Solinskoga Kongresa o obradjivanju *Slovniće* i *Riečnika* arbanaškoga jezika i o nadi, da će proučavanje toga jezika mnogo doprinieti tumaču topografičkih naziva balkanskoga poluotoka, domovine Trako-Iliraca. Pošto sam donekle viešt tomu jeziku, milo mi je da već danas mogu štošta odgonetati odnosno Dalmaciji.

Neke godine, kad sam u *podlistku* „Narodnoga Lista“ obielodanio crtu o *Delminiumu* na odgovor tvrdnja gosp. Meichsnera o ubikaciji *Dalmiona*[1], dotakô sam se i arbanaškoga jezika, ali sam *Delminium* radje pripisao *Dolami*, koja nam je inače zajednička sa istim Arbanasim, nego bud čemu drugomu. — U koliko bi Arbanasi mogli biti potomci kojega plemena starih Iliraca, sjeća nas njihov adjektiv *i lir* slobodan. Pavlovo: Non sum liber[2]? *Nuk jam (ur') i lir?*[3] prevedeno je i to po starogrčkom, s kojim se i u analogiji sudara: *uk ími elevteros.* — Današnji pak njihov plemenski naziv je: *Šŭptar, šćipetar* od *šćipe* (orao, sokol); zemlja im je *Šŭpnii*, a jezik *šćŭp.* Prosti puk ni nezna što je *Arbanas* ili *Albaneź:* taj naziv nije nikako stariji od X. vieka, a došô im je po Elbašanu (Albanopolu), pa je razložno što ih još nitko neupisa u srodnost azijatskih *Albanaca,* koje i sv. Jerolim spominje u poslanici Paulinu. Što je u Arbaniji *Sebast* i crkva sv. Blaža, to je slučaj, koji se dade lahko razjasniti, niti može za to biti opravdana razprava o čitanju svetiteljeva mučenstva: *Sebaste in Arbenia* mjesto *Armenia.* Da su Ptolomeovi i Plinievi *Scirtari* naši današnji *Šiptari,* evo dokaza iz ilačkoga vojničkoga diploma izdana: *Dasto Scirt. en Dalmat.*[4], jer je *Dastus* ime arbanaško i uprav participi glagolja *me daštun* ili *dašun,* ljubiti i adjektiv *charus.* U m. Radoje: *dilecte fili!* prevedeno je: *o bir' i*

---

[1] Bull. XIV. 42.

[2] I. Korint. IX. 1.

[3] Prevod dr. Z. god. 1872. Drugčije sr. ap. Luc. Reg. Dal. l. I, c. 2; *ἰλὺς limus*; littoris adcolae, *Ἐγχέλιοι*, Scylax. (Čenapović).

[4] Viest. XIII. 2.

dastun![1] a: *Timotheo charissimo filio* dotična rieč glasi *dašun*[2]; što se bez sumnje odnosi sinu i otcu kar. diploma: *Dasius Dasentis f. Dalmat.*[3], a to isto i nadpisu urne Kninskoga Muzea: *Dasas ano IX*. . . Takovo značajno ime susreta se valjda pod *Dessa* u našim hrv. nadpisim i izpravam[4], koje se je prije moglo izopačiti nego zaboraviti. U Bosni *Dasina* u poruzi je danas, kô što i Grgo (arb. *Geg*) . . . o vlahu (arb. *vla* brat) nije govora; ali Dasina i Grgo lahko sjećaju nas Arbanasa, dočim tu porugu primorci prave zadinarcim. Kad se u nas čuje: *bačo!*[5] svak se sjeća magjara; kod *revenu* = écot francuza. . . Mi upotrebljavamo mnogo arbanaških rieči, a i te će se vremenom označiti; sada budi prosto spomenuti šijun, *magnus imber*, Arbanasim je kiša *šii*; *kripa* mi i hliba! (u Petrovu polju kod Drniša) *krüp* je u arbanaškom jeziku sô; pa ta arbanaško-staroslovenska zakletva uvjerava, da su Hrvati u ovim stranam našli slavenskih prasjedioca, koji su živili u neposrednom obćenju sa Ilircim dotično Arbanasim. . .

Arbanaški jezik dieli se na dva dijalekta: *gegski* i *toski* (*guha gegišt* i *gluha toskrište*); meni je prvi poznat, a i u njem sam opazio opet razliku izgovora, n. p. Fandi reku *jom kon*, bio sam; skadrani: *kam ken(ćen)* francezki: j'ai été; brdjani *jam ken* (najpravilnije). Arbanaški je jezik po naravi jednoslovčan i vrlo ubog; te da se štogod izkreše, nadodaje se svega i svašta, n. pr. *me mar*, uzesti; *me mar veš* (uho), razumjeti; *me mar mrapa* (zada), sliediti. . . . Takav jezik rek bi, da se nebi mogô upotrebiti za tumačenje višeslovčanih naziva, ali za to isto, što takove rieči imadu podpuna smisla, lahka je njihova uporaba.

Dalmacija neda se mahom iztumačiti, kô n. pr. Siget (magj otok), Erdelj (šuma = Transilvania); njezin sam dočetak, kad bi podpuno ulazio u osnovu, siećao bi na *zii* crn, *zie* varen, *zet* vruć. Arbanasi *Crnu-goru* (Kara day, Monte nero) zovu *Mal zii*, a Crna-gora bila bi im *Mal mâ zii* (komparativ dobiva se sa *mâ*). Pošto je pak u *mal* tanko *e*, jer sa izgovorom grčkoga lamuda značilo bi želju: *m'ka mar malhi* zaželio sam, a to sa izgovorom tankoga *l* značilo bi: uhvatila me je gora; za to *m* u staro-arbanaškom jeziku imalo je biti otešćano (u ovom slučaju) sa *d* da se glas neopre na *l*, te tekom vremena i zamjenjeno: pa mjesto *Mdal mâ zii* dobilo se Dal mâ zii. Ovo tumačenje vjerojatnost dobiva s toga: *a)* što komparativ kod pozitiva stoji na svom mjestu; *b)* što su Ardejske (ordhun = doći) gore od Zetskih (*zet* = vruće, vrućica (rieka), koja prima *ćiraliju* = Bistricu) mogle biti šumastije i za to crnje. Moglo bi se reći, da je Crna-gora sa svim novoga naziva, ali to je samo kod nas, kô i Albanija. Nego

[1] J. K. n' Zemer . . .
[2] Prevod id.
[3] Bull. VI. 103.
[4] Bull. XIV. 59, 77 i Monum. *pass.*
[5] N. Z. *Beč nije Bačva*, polemika izmedju mene i . . .

ja se ovdje nezaustavljam. Rekô sam, da onaj dočetak neulazi pocielo u osnovu. Latinac je upisao: *Delminium . . . unde genti nomen,* tute bi se morala pojmiti osnova svakako duža, nego što bi bila samo *Dlm,* koja bi davala: *Delma, Delmium, Delmis, Delmion,* pa ako i nije ovo zadnje produženo, polatinčeno, ili je osnova *Delmin*. Razna značenja, koja bi se iz te osnove dala izvesti razstavljajući slovke *Del m' in,* izadji da udješ, (hűn), izadji s pepelom (hin), ovca s janjetom *(dele m' kin'),* djetca (dielm) itd., što nebi davalo pojma *grada, tvrdjave* ili šta slična. Onaj dugi dočetak *Delminium-a* dobiva svoje svjetlo a tek u Dalmatim i Dalmaciji. U arbanaškom dan danas neobstoji naziv za grad, tvrdjavu, kulu, obranu... grad im je *čütet* lat ili *šehr* tur. tvrdjava *kalaj* tur. (kallè), *kula* i jest tur. rieč *(kulè);* a obrana se sastavlja iz okolnosti. Pavlovo: *In prima mea defensione* prevedeno je: *T' paren her kur dnăš fial*[1] = prvi put kad dadoh rieč. Za obranu i odvjetovanje ima sastavni glagol *me dal zot* izaći gospodin, *me* je oznaka infinitiva; kad se mjesto njega stavi *t'* i produglji (obično) particip dobiva se substantiv: *t' dal(un) zot,* obrana. Stavka molitve Gospi za nedjelju (Per t' Diel)[2]: . . . *defendete me ancora* prevedena je: *m' del zot edhe mue*[3], brani još i mene = izadji mi gospodin još meni. Pod sjenom ove obrane možda stoji *Delminium.* Po mnenju Arheologa[4] Dl'm'no, Dl'aman, i D'lamoč odnose se uspomeni starih Dalmata: a značajno je, što su ta mjesta održala bud koliko svojih starih naziva, što se nemože pripisati, već njihovoj znamenitosti. Kako je nedvojbeno *Dl'm'no* bio grad *Delmata,* tako je držati i o dvamam analogičnim mu: pače onaj *č* u *D'lamoč* još bolje ujačava tu misao. Položaj njihov, gotovo u upravnoj crti, veli, da su te obrane uzdignute zasebice od onoga *ilirskoga* plemena, koje su suplemenjaci, kao pripaduće istim nazvali njihovim imenom, koje je ime moralo biti gjeneričnoga značenja. Govoreći o položaju, ja smjeram na mnienje onih arheologa, koji se protive Delminiumu na Grdunu[5] i koji nagadjaju prvobitno čitanje: *Aeq. Delm. Pons Tiluri* t. j. *Aequum Delmaticum* ili *Aequitas Delmatica* (ad distinct. *Dacica), Pons Tiluri,* a ne kao što je do nas doprlo od librarâ: *Aequum, Delminium, Pons Tiluri,* koje se je čitanje još više utvrdilo sa: *Aequum col. etc.* — Kad se osnovi *Delm* iz Delminija nadostavi *a,* koji se je sačuvao u: *Delmata,* dobiva se *Del ma,* kad se promotri *t* i *t* = c, pa *č,* kojih je jedno ili drugo moralo ulaziti u dočetnu slovku, koja bi bila oznakom *grada, utvrde* ili *obrane,* tad je po sličnosti lahko udriti na *z* i sastaviti slovku *zot,* i tada dobiti smisao grada pod na-

[1] Prevod *id.*
[2] *Diel* sunce (dan sunca, dies solis; *nap.* magj. sunce — *vašárnap,* nedjelja; sr. turski: *bazar gjünü (gjüneš,* sunce); sonntag.
[3] T'vert. t'pa = sosme. 1873.
[4] V. Klaić: „Poviest Bosne".
[5] Vidi moju spom. crtu: *Delminium,* što sam u njoj rekô o Grdunu.

zivom: Brani me, *Del ma zot* sr. naš *Nehaj* = neboj se (neprijatelja), tvrdjavu nad Senjom. — Del ma zot! možda je bila i lozinka okupljanja hrabrih *Delmata* pri stravi rimskih osvajanja na istok Neretve. Danas bi pri sličnim tjesnacim ratoborni Šipetar podviknuo sa svojih orlovskih klisurina: *Kuš â(št) trim; del ma zot!* Tko je junak; na obranu! — U podmjeni da kritika, koja je u tom poslu do sada mučala, nesmie dopustiti ime *Delmatim* po Delminiumu, ni njihovo okršćenje u ime trojedno t. j. Dl'm'na Dl'amana i D'lamoča, već da se je uprav obratno sbilo, kô sa *Senam Senigalliom* i našim *Senjom,* koji nose ime svojih Galla; tada bi padalo na zadaću, da na etimologiji *Delmata* odgovorim. Delmati mogli bi se izvadjati iz arbanaških *Dielmt* (djetići) i tim bi se označivala njihova okretnost i hrabrost; a da su taki oni bili, dosta je svjedočanstvo Ciceronovo, koji jih proklinje: *Dalmatis dii male faciant*[1]. Djetić je pohvala bilo fizičnoga razvoja, bilo odlična čina. Junak nije drugo, no *junoš,* djetić. (Bogu veseleštomu *junost* moju.) Arbanasi, kad se o djeci govori imadu rieč *fmii.* M. Radoje: *instruere pueros doctrinam* prevodi: *Fmive me j'a u msue doktrinen*[2]. *Asimiles sunt pueris sedentibus,* dotična rieč prevedena je sa *ćuna*[3]. *Adolescens* im *dialoš;* ali gdje je ozbiljnost, tute je *dial* i dielm (opred. *Diali* i *Dielmt),* kô i u nas djetić i djetići, pa i Ivanovo: *filioli,* obuzimljuće učenike, prevedeno je: *dielmthit*[4].

Tumačenje *Dal ma zii* opravdano bi bilo samo u ipotezi, da je odpalo *m.* — *Del ma zot,* ko moralna obrana, nije stalno da se smije uzesti i materijalno. Njihova analogjija sa *Dielmt* puki je slučaj, kô i *Dalmatios-a*[5] grčkoga i *Dalmanutha-e* evangjelske[6]. *Dalmacija* je dakle junačka zemlja, *dolama*[7] junačko odielo, *Delminium* junački grad, a sami *Dalmate* junaci (djetići)[8]. To je zaista Dionisova *Madtia tellus;* i Tullijevi *Dalmatae semper habiti bellicosi*[9].

O. Andrija Vukičević.

---

[1] C. Vat. 1. 5. Ep.

[2] *Ibid.*

[3] N. Z. *ib.*

[4] N. Z. *ib.*

[5] *Dalmatios* značiti će sve protivno, nego što se povieda o postanku *Delosa,* koji je kô ogranuo a on zamrkô.

[6] Mr. VIII. 10. o njezinu daljem razv. v. Kalmeta.

[7] Van porabe crkvene, u kojoj je *laetitiae signum* (Ord. Rom. C. d. j. dist. 73), *erat regius habitus, quo Pertinax Imp. induebatur* (Bar. an. 261. n. 40).

[8] Cf. Marseill.

[9] Kod Farlata *Dion. afer* i *M. T. Cicero. Illyr. Sacr.,* u kom je vidjeti, da su se Rimljani do ne sile dovinuli jedino pomoću omanjih naroda i njihovih trirema (brodova) na tri reda vesala: pa ad stavimo, da su prvoga reda vesla morala biti duga bar četiri metra, drugom je redu dati dužinu vostruku, a onda trećem trostruku . . . Kakove su božje mišice mogle s njima vladati. Malenkost je, to su se svi narodi prije Rimljanim pokorili, nego Delmati, kad su se ovi s njima o prvenstvu timali. . . .

Nečven-kule.

Starohrvatska tvrdjava u Kninskoj županiji.

Opisao

Grgur Urlić Ivanović.

(Sa 2 slike.)

Može se za stalno od oka odsjeći, da su Hrvati pri svome naseljenju u svoju novu postojbinu, poslje žestokih okršaja sa prasjediocima, prvu brigu imali, da se što bolje vojnički urede, da što jačih tvrdjava podignu, te da većina takovih tvrdjava proiztječe iz najdavnije dobe.

Izprave nam jur spominju, kako je knez Posavski Ljudevid oko god. 800 tvrdjave gradio a god. 820 ih popravljao[1], pa mislimo da iz najdavnije dobe i *„Nečven-kule“* potječe.

Stari grad „Nečven“ dizaše se na zapadnoj strani Promine, na rubu visoke brine, koja se gorovita i visoka diže nad provalam Krke, osovno prama staromu gradu knezova bribiskih *„Čučevu“*, razdaleko osovno preko Krke jedan od drugoga jak kilometar.

Nečven-grad sa svojim zamašnim dvorištem zauzimlje u široj obćenitoj slici pačetvorni lik od okolo tisuće četvornih metara prostora.

Nečven sa svijuh strana bio je opšetan tvrdim visokim zidovima iz sitnog, loše tesanog kamena, tvrdom klačardom primješana. Iztočni zidovi grada, sterući se sa sjevero-iztočne točke na podnevnu, razdieljeni su bili od velikog dvorišta dubokim obkopom, a možda i dizaćim mostom.

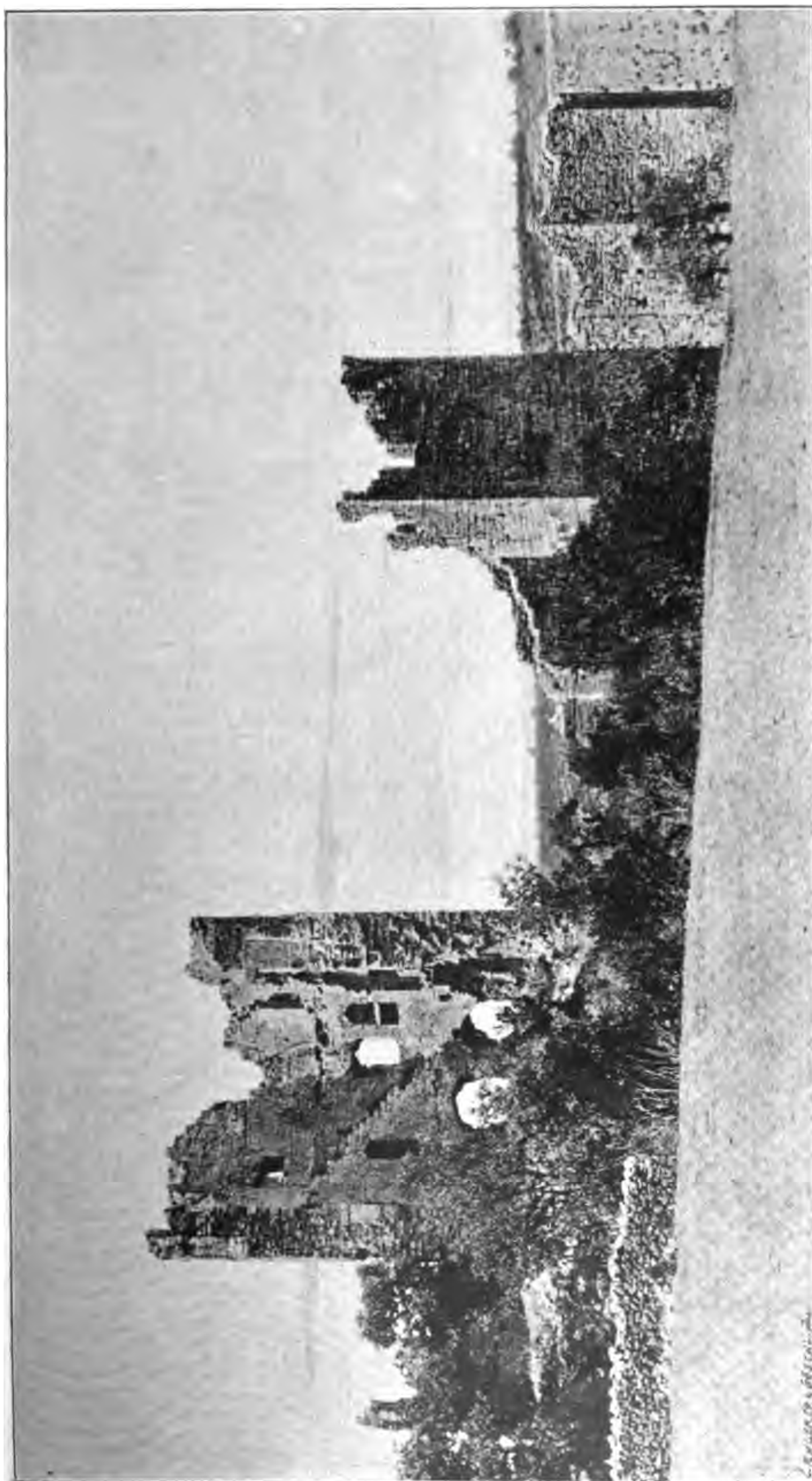
Zidovi, kako se pri temelju opaža, bili su debeli do preko metar i četiri decimetra.

Podnevni zidovi dizali su se na strmoj kosi i ponositoj izbočini, spuštajući se ognutom kosom na sjeverni podlaz donjemu gradu. Ovi su zidovi visoki od 10 do 15 met. a debeli blizu 1 metar.

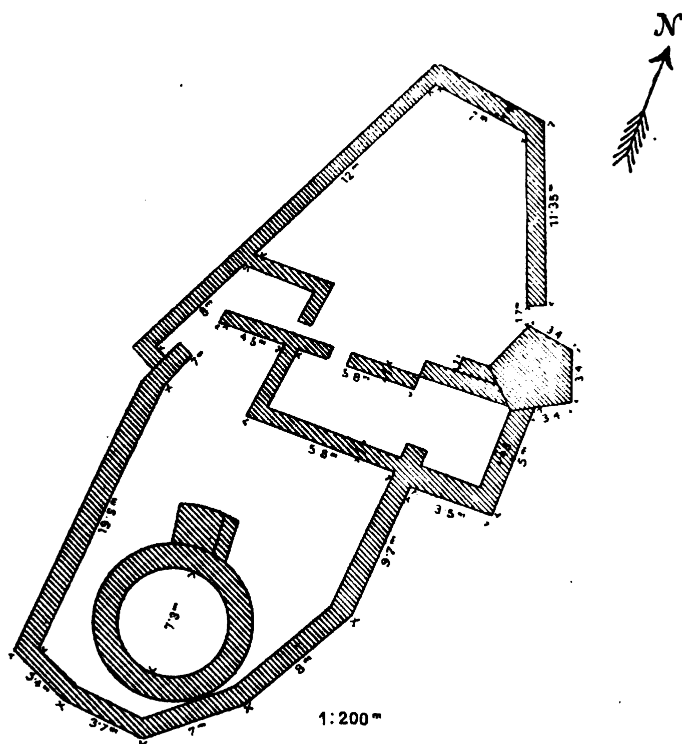
Najugledniji dio sjevernoga grada napunjen je razvalinam. Ulazeći u grad, osim pobočnih gradskih zidova, u oči pada velika starinska kula. Po onomu, što se sada opaža, imala je pet zbojeva. Prvi prizemni i drugi svaki pri vrhu imao je iznutra poriz u zidu širok 0·18. Vrata, što su prvi zboj, ili pravije rekuć podrum vodila, vjerojatno bila su sa iztočne strane,

---

[1] Documenta, str. 324, 325.



ali ovaj prostor do drugoga zboja sav je ruševinam zasut, te je težko tim vratima opredieliti pravi položaj. Na drugi zboj vodile su kamene stepenice izvana sa zapadne strane na posvodjena vrata visoka 2·30 m., široka 1·20 m., šuplja debeljinom zida 2·00. Unutarnjost vrata, sa kojih pragovi su uništeni, ozidana je iz dobro tesanoga kamena, dobrim klačnim ljepom opljepljena i bojadisana ovelikim crvenim, modrim i bielim četvornim kockama. Na ovomu bojadisanom ljepu opaziti je sitnih urezanih, nepravilno tamo amo rastrkanih bosanskih pismena, koje s neprikladnosti položaja težko je pročitati, a sred tih pismena razabire se dobro urezana godina 1697. Ova pismena slučajno su iz nečije dokolice pisana, što se jednako opaža i po drugim starinskim



tvrdjavama, koje smo imali priliku obaći. Tik ovih vrata s desne strane, u razmaku 1·00 metra, obstoje dva prozora jedan više drugoga. Donji četvrtasti visok je 1·32 m., širok 1·10 m.; gornji na svod sveden visok 1·40 m., širok 1·60 m. Dieli ih prezida debela 0·70 m. Na gornjemu prozoru opažaju se zidovi bojadisani jednako kô i na vratima.

S lieve pak strane takodjer u razmaku 1·00 m. u debljini zida, uzidan je sa otvorom u nutrnjost kule neki vodić — žlieb li, koji vodi do vrh kule; pri dnu široka 1·58 m. te malamal za 2·00 metra, sužuje se dok postigne širinu 0·70 m., te jednaka ostaje sve do vrha. Vjerojatno, da je ovo bio — dimnjak za ognjište.

Može se nagadjati, da kako je najdonji prizemni zboj mogao imati ulaz sa iztočne strane, dok su kamene stepenice, kako iztakosmo sa podnevne vodile na prvi zboj, tako, da su sa ovoga zboja a sa iztočne strane vodile druge opet kamene stepenice iz nutra na drugi zboj, koje su sa iztočnim dielom kule porušene. Nu sa drugoga na treći, opet sa podnevne strane, iz nutri opaža se 17 kamenih stepenica, što su na isti vodile, kako se dobro to na slici opaža. Na ovomu drugomu zboju s desne strane stepenica obstoji jedan prozor na luk visok 1·15 m., širok 0·80 m. Kraj ovoga prozora s lieve strane opaža se u zidu izdubljeno na luk neko sahranište, predieljeno jednom kamenom policom. Isto tako s desne strane izpod stepenica drugo jednako sahranište, samo što je ovo imalo skroz okruglu luknju, duboku do prvog zboja, kroz koju jedva čovjek mogao bi se okretati, ali nije imala nikakova oduška ili saobćaja do li na spomenuti zboj. Opet s desne strane ovoga sahraništa obstojao je četvrtasti prozor, ali i ovdje su zidovi porušeni.

Sa trećega na četvrti mislimo da su obstojale sa iztočne sada srušene strane, kamene stepenice. Vide se pak sa podnevne strane kamene stepenice, medju dva zida izvedene, koje su vodile sa četvrtoga na peti zboj. Na četvrtome zboju obstoje dva na luk prozora visoka 0·80 m., široka 0·60 m., dok na petom pako zboju opažaju se tri jednolična, al nešto manja prozora. Koliko je kula još visoka za ovim zbojem bila i kakav je oblik imala, nemože se ustanoviti, pošto je srušen i oštećen.

S dvora kula naokolo, poviš prvoga zboja, imala je izbuljeni od oblo tesanih kamena poriz — korniž. Zidana je nepravilno tesanim kamenjem, iz dna većim, pak postepeno sve do vrha manjim. S dvora nije bila obljepljena. *Četvrtasta kula* takodjer je imala pet zbojeva. Vrata na prvi prizemni zboj bila su sa podnevne strane, ali su zasuta pod ruševinam. Ostali zbojevi nisu imali posebnih vrata, pošto kula sa tri izvanjska zida bila je zatvorena, dočim prama unutarnjosti bila je sasvim otvorena i u tiesnom i slobodnom saobćaju sa ostalim priležećim zgradam i odnosnim hodnicima. Na drugom zboju opažaju se dva četvrtasta prozora. Isto na trećem i četvrtom, dok na petom obstoje tri i nešto su veće od onih na ostalim zbojevima. Povrh svakog zboja ima po nekoliko kamenih zubova, na koje vjerojatno pod se je naslanjao. Zidana je jednako kô i obla kula.

Do ove opisane kule, uz jedan kut prislonjena je opet jedna peterokutna kula, koja je bila umjetno nasuta prostim kamenjem, zemljom i klačardom. Moguće, da je pri vrhu mogla biti spodobna za stanovanje, što se iz sadanjeg pogleda neda utvrditi, nego većma nalići jednoj utvrdjenoj točki same tvrdjave

„Nečven“ bio je sav udešen po pravilu gradjenja sredovječne dobe, iz sitnog kamenja, sa obkopom, dizaćim mostom, širokim unutrašnjim hodni-

cima, visokim sgradam i zdvornjim obranbenim utvrdam. Svakako točke, koje se odnose na obranbene utvrde, na branilišta i pobočne kule, većinom su srušene ili starinske slike primršene.

S koje god strane pogleda se „Nečven", on se slikovito iztiče, kako to i priložena slika predočuje. I veseo i ozbiljan dojam srcem potresa svakom, koji dohodi da pregleda to kraljestvo pustoši i stara kulišta, koja ozbiljnim svojim likom progovaraju iz daleke davnine. U kajalačkom ruhu visokih kulišta nadnio se bokom Krki, pokazuje krumasto perje svojih porušenih nakita, radujući ovu, danas niemu pustoš, koja odbija od sebe, dok se pamet zaliće u vjekove feudalnih veličja naših knezova . . . . .

Komu je zadaća, da pribere ovaj grad u njegovoj dvojakoj slici, vidi mu odmah osnovu i zamisao njegovih gospodara. Bio je sagradjen koliko za obranu i čuvanje ove starodavne župe, toliko za razkošje velikaško. Ovdje mu se predočuje slika, kako su stari mogući knezovi i vitezovi tvrdili branike svoje slobode . . . . .

Da popunimo sliku, još ostaje da spomenemo nešto o starinskoj crkvi, koja tik „Nečvena" u ruševinam leži. Ledinasto zemljište, tratina zarasla u šikari, kud se naziru udubljeni mašeti i stari grobovi, naziru se i temeljni zidovi crkve, koju predaja zove „sv. Duha". Sa žrtvenika ove starinske crkve ujmiše se dva liepa uklesana komada, i oba imaju liepo izradjen Konstantinov monogram, te su sačuvani u našemu hrvatskomu muzeju u Kninu.

* * *

Ivan Nelepić bio je gospodar Ključa i Nečvena. (Note e documenti di Giovanni Lucio ecc.)

Nadalje razabiremo iz povjestnice, da je u gradu Ključu glavni ogranak Nelepića plemena knezovao, a bijaše knezom Ivan II. Nelepić (Isamus de Clave) brat Ivanu Nelepiću, Kninskomu dinasti, kasnije banu hrvatskomu. Njegov nasljednik knez Konstantin Nelepić (1340—1344) bijaše knezom ovostranog Pokrčja i zagorskih strana do granice Trogirske i Cetinske, po tomu i gospodar „Nečvena". Ivan Nelepić III., knez Cetinski, Rame i Prozora, ban Hrvatski i Dalmatinski uz ostale gradove u župi Cetinskoj i Kninskoj, bijaše gospodar i grada „Nečvena". Nakon pada Šubićâ i Nelepićâ u župah kninskoj i bribirskoj, digle su se neke plemenitačke obitelji na ugled i bogastvo, ali se Nelepića pleme i do kasnijeg doba nije utrnulo. Ove se porodice glase: Martinoševići, Bojničići, Berislavići, Utješenovići i t. d.

Ali prije nego ovi mogućnici nezaposjednuše neke od ovih starih gradova, treba je, da dokažemo još nešto o zadnjim potomcim Nelepićâ. Smrću Ivana III. pleme Nelepića padalo je k svome rasulu. Nego važno je osobito, što se ogranak Nelepića pojavljuje i kasnije baš okolo starodavnoga „Nečvena". Pripovieda povelja kralja Sigismunda god. 1421, kako isti kralj Sigismund

prodade grad Bušević u Bihačkoj krajini za 100 zlatnika gospodji Jeleni Nelepićevoj, Petru Jankoviću i Ivanu od Goruše. Doznaje se, da gospodja Jelena Nelepićeva nije mogla održati svoj dio u Buševiću, pa je već g. 1421, kako nam pripovieda izprava kaptola zagrebačkoga, da se je nalazila u velikoj potrebi, te sporazumno sa sinom Konstantinom od „Nečvena" (Kozthantin)[1] prodala je svoj dio grada Buševića i ostalih dobara svomu subaštiniku Ivanu od Goruše. Izmedju ostalih dobara i imanja nabrojeno je i dvanaest sela oko Buševića. Važna je i ta izprava, što je prodajni list Jelene Nelepićeve od god. 1421 pisan glagoljicom, kako je *Nelepičića Petru prodala sela i Crnodolne.* (Lopašić: Bihać i Bihaćka krajina, str. 134 i 135.) — Ovdje prestaje trag i uspomena Nelepićim pri Nečvenu. Koliko pak stoji u svezi sa iztančanjem plemena Nelepića, treba znati, kako prije svoje smrti Ivan Nelepić Cetinski, umirući bez mužkoga poroda, ostavi jedinu kćer Margaritu, udatu za kneza Kralja Krbavskoga. Ovaj joj dade u miraz mjesto novaca od 7000 dukata zlatnika, grad Zvonigrad sa ovim selima i posjedovanjima. Car i kralj Sigismund podieli sva imanja Nelepićeva, sve gradove i kule Matku Talovcu, banu hrvatsko-dalmatinskomu. Izmedju kula i gradova bijaše i grad „Nečven". Nego ban Matko Talovac, po dozvoli istoga kralja, radi zasluga u ratu zadobivenih u obrani kraljevih gradova proti knezovom krbavskim, darova knezu i plemiću Jurju Stjepanu Martinoševiću iz Radučića sela i posjedovanja u blizini Bukovice, t. j. Badanj kod Drniša, Lelčiće i „Nečven-kule" s druge strane Krke, te selo Ljubotić u župi ili krajini Prominskoj (Nevpekure, et Lelchyhy, et Lobothuchy in provincia seu contrata Prominia). Lelčići blizu „Nečven-kule" obstoje i danas, dočim Nevpekure krivo je napisano mjesto „Nečven-kule". Ova i druga imanja, po državnom pravu, pripadala su kralju, budući je knez Cetinski umro bez mužkoga poroda. U drugoj izpravi god. 1437 polag grada „Nečvena" spominje se stari grad i selo „*Čučevo*" s desne strane Krke *(villa Chuchevno).* Od sad unapried do turskih provala malo što znademo o „Nečvenu". Vjerojatno je, da banovci i podbanovci hrvatski i dalmatinski u Kninu (banus et vicebanus) držahu vojničke posade i svoje kaštelane u okolnih gradcih, tako i u „Nečvenu" . . . .

---

[1] Vidi ob ovomu moju radnju u „Iskri" god. 1891, br. 4.



Izvještaj

upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu od zadnje glavne skupštine 15. svibnja 1894. o družtvenomu radu i napredku.

Pokle je zapisnik zadnje glavne skupštine bio ovjerovljen, bio je po dosadanjemu običaju dostavljen za objelodanjenje našim glavnim novinam u pokrajini i u Banovini. Dionička tiskarna pako ga je u 500 iztisaka veledušno za družtvene članove u brošuru odtisnula, na čemu budi joj družtvena smjerna zahvalnost.

Starešinstvo franovačkoga samostana u Kninu, kako je predprošle godine, da olakoti ostvarenje posebnog muzeja za hrvatske spomenike, podvrglo se velikim žrtvam, i u tu svrhu sagradilo doličnu sgradu za muzej, za koju se bilo zadužilo i kod družtva za for. 2400, tako sada opet, da družtvu olakoti kupovštinu priležeće uz muzej Fontanine kuće, na molbu družtvenoga upraviteljstva, povratilo je spomenutu svotu, te izmedj samostana i družtva neobstoji već nikakovih dugova.

Sa povraćenom svotom i sa onom glasovanom od zadnjega zasjedanja hrvat. sabora u Zadru te sa dugom kod gosp. ud. Bradaš u Dubrovniku učinjenim, družtvo je spomenutu kuću, od vriednosti for. 6800, kupilo i sa zakonitim uknjižbam stupilo u posjed iste. Kuću je privremeno privatnicima za for. 600 godišnje unajmilo. Ovim je družtvo postalo vlastnikom posebne sgrade na najuglednijem položaju u varoši.

Budući da je ces. kr. financijalno ravnateljstvo u Zadru odlučilo javnom dražbom prodati kninsku tvrdjavu, družtveno upraviteljstvo obratilo se je na visoko namjestničtvo u Zadru sa molbom 2. srpnja o. g. br. 41, dokazujuć, kako bi vriedilo sačuvati taj najdavniji i najslavniji spomenik hrvatskoga naroda, sa kojim su tiesno spojene sve povjestničke sgode i nesgode njegove, te je u tu svrhu molilo, da mu spomenuta tvrdjava bude bezplatno ili uz koju primjerenu naknadu za sačuvanje ustupljena.

Ob ovoj molbi obavješteno je c. k. financijalno ravnateljstvo, eda bi prodaju do riešenja pitanja obustavilo. — Ravnateljstvo je pako preko c. kr. uprave državnoga imanja u Šibeniku sa odpisom 6 kolovoza 1894. br. 484 družtvu odgovorilo, da ustupljenje državne imovine u obće nemože sliediti bezplatno, nego pozivlje družtvo, da se izjavi, pod koju cienu i pod kojim uvjetima kanilo bi tvrdjavu kupiti.

Na to je družtveno upraviteljstvo sa pismom 6. rujna 1894. br. 64 ponudilo za tvrdjavu for. 3000, prihvaćajuć uvjete naznačene u dražbenom oglasu c. kr. poreznoga ureda u Kninu 26. travnja 1894. br. 956. Visoko namjestničtvo je pako dalo nalog ces. kr. konservaturu za sačuvanje starinskih spomenika II. odsjeka, savjetniku Taminu, neka bi pošao na lice mjesta i izvjestio, koliku tvrdjava ima starinsku znamenitost. Spomenuti gosp. savjetnik istom je poslie dva mjeseca i pô, rad nekih drugih službenih poslova, našao se u Kninu, te prem je družtvenomu predsjedniku obećao, da će ujedno poći pregledati tvrdjavu za odnosni izvještaj sastaviti, nevidno povratio se je iz Knina, a nezna se, je li tvrdjavu pregledao i kojega je sadržaja odnosni izvještaj visokomu namjestničtvu podnio. — Prije toga, po nalogu visokoga ministarstva za trgovinu u Beču, tvrdjava je sa spomenutim oglasom c. kr. poreznoga ureda u Kninu 26. travnja 1894. br. 956 za

dne 20. lipnja 1894. na bubanj stavljena za cienu od for. 10.957. Ali nenadje se nitko, da bi za tu relativno malu cienu odkupio, kako kazasmo, najdavniji i najslavniji spomenik hrvatske slobode. Treba primietiti, kako za ovu prodaju šira publika hrvatskoga naroda nije bila obavješćena, pošto dražbeni oglas nije bio priobćen u javnim glasilima.

Buduć ostao bezuspješan prvi dražbeni oglas, visoko je ministarstvo odlučilo, da se tvrdjava ponovno na dražbu stavi, ali uz obaljenu cienu od for. 7000. Dvojbeno je, da će se naći i za ovu svotu kupac, koji bi samo u tvrdjavi tražio materijalna probitka; ali za hrvatski narod, obzirom na njegovu prošlost, tvrdjava nema ciene. — Pošto će težko poći za rukom, da ju družtvo kod oskudice sredstava dobije u svoje ruke, nastojati će barem, da ju pokrajina, koja u prvomu redu ima pravo na tu tvrdjavu, u svoj posjed dobije.

Molba, koju je družtvo dne 14. travnja 1894. upravilo na visoko ministarstvo za trgovinu u Beču za oprost družtva od poštarske biljegovine pri uredovnim poslovima, nebuduć našla uporišta u zakonu, nije bila uvažena.

Na molbu ravnateljstva zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu družtveno upraviteljstvo poslalo je 33 što zlatna što srebrena turska novca, medju kojima nekoliko komada, koji su u Bosni kovani i dozvolilo, da budu slobodno opisani u „Glasniku“ istoga muzeja.

U smislu zaključka zadnje glavne skupštine družtveno upraviteljstvo razpoložilo je, kako da družtveni izaslanici gg. Frano Radić i Petar pop Kaer družtvo na I. kongresu star. kršć. arkeologa u Splitu zastupaju i svoje izvještaje kongresu podastru.

Prvi je sastavio učeno i obsežno od 100 stranica na hrvatskomu jeziku izvješće o družtvenomu radu i o sredovječnim spomenicima po hrvatskim pokrajinama zadnjih godina obretenim, a drugi učenu razpravu na talijanskomu o starinskim stećcima, u koliko se odnose na starokršćansku arkeologiju. Nu buduć tomu izaslanstvu sa strane domaćih pokretača kongresa stavljano velikih potežkoća, družtveno upraviteljstvo, u dogovoru sa družtvenim znanstvenim odborom jednoglasno je odredilo, da izaslanstvo nebude na kongres poslano.

Izvještaj pako izaslanika gosp. Radića biti će u posebnoj brošuri objelodanjen, dok razprava gosp. Kaera u preinačenom obliku počimlje odmah izlaziti u družtvenomu organu.

Družtvo je primilo od visoke hrv.-slav.-dalm. kraljske vlade u Zagrebu izdašnu podporu od for. 500. Za tako veledušni dar družtveno je upraviteljstvo sa pismom 20. rujna 1894. najuljudnije visokoj kr. vladi zahvalilo, što ovdje opet isto opetuje.

Po obavjestima privatno dobivenim, visoko Dalmatinsko namjestničtvo u Zadru predložilo je visokomu ministarstvu u Beču za družtvo godišnju podporu od for. 1000. Nu za sada visoko ministarstvo pristalo je samo na for. 500, koja svota je i u državnomu proračunu za god. 1895. uvrštena. Po izjavi pako poluslužbenoga glasila Dalmatinske vlade u Zadru »Dalmatinske Smotre«, jednaka podpora je družtvu zajamčena za tri godine.

Družtvena knjižnica zadnjih dana obogaćena je sa dva monumentalno skupocienjena Garrucieva djela: „*Storia dell' arte Cristiana*“ i »Vetri ornati di figure in oro trovati nei cimiteri dei cristiani primitivi di Roma«.

Od početka godine 1894. pristupiše u družtvo sliedeći novi članovi: Ivan Vidović, kan., Šibenik. Ot. Ivan Katalinić, nadžupnik, Drniš. Antun Rančić, trgovac, Makarska. Dr. Ivan vitez Vranković, narodni zastupnik, Zadar. Klonimir Mileta, posjednik, Makarska. Ot. Nikola Bilić, franovac, Knin. Ot. Petar Ramljak, župnik, Unesić. Frano pop Ivanišević, urednik »Pučkoga Lista«, Split. Lovro Bubić, veleposjednik, Knin. Pavo Fumiš.

c. k. šumarski nadzornik u mirovini, Knin. Ot. Ante Bilonić, nadžupnik, Šibenik. Ante Bielovučić, poštarski činovnik, Knin. Šime Čorić, načelnik, Oklaje. Rubelli Ante, kr. sudbeni pristav, Knin. Vicko Koštan, trgovac, Drniš. Ivan Klečak p. Ante, posjednik, Gabrile, Cavtat. Don Vice Radecky, župnik, Pridvorje, Gruda. Mate Magut-Mašan, trgovac, Gruda. Don Joso Crnica, nadžupnik, Gruda. Andro Stanoš, pomorski kapetan, Popovići, Gruda. Ivan Klaić, veleposjednik, Popovići, Gruda. Luka Pulić, trgovac, Mrcine-Gruda. Ot. Andrija Marić, župnik, Rupe-Skradin. Ot. Kleme Bušić, župnik, Lečevica. Šime Ivanković, trgovac, Ervenik. Ot. Jure Samac, župnik, Stankovci. Marko Miletić, poštarski opremač, Stankovci. Luka Skovrlj, posjednik, Promina. P. O. Marko Balić, župnički pomoćnik u Ugljanim kod Sinja. P. O. Frano Uzum, župnikov pomoćnik u Promini. Hrvatska općina u Korčuli. Dinko Dunda, trgovac, Imotski. Jakov Tonković, trgovac, Imotski. Gjuro Mihočević, trgovac u Pridvorju, Gruda. Miho Miljas, posjednik, Mihanici, Gruda. Dr. Josip Bendoni, obćinski liečnik, Cavtat. Ot. Ćiril Rošić, gimnazijalni učitelj u Sinju. Ivan Radeljak, činovnik banke »Slavije«, Ljubljana. Gjuro Crnadak, upravitelj osjeguravajućega družtva „Croazia“, Zagreb. Ante Vertovec, c. k. L. O. Lt. iz Pule. Ivan Kević, trgovački poslovodja, Drniš. Lavoslav Rubčić, obćinski viećnik i trgovac, Gospić. Lovre Pavelić, obćinski viećnik i sin, Gospić. Franjo Vukelić, Gospić. Martin Kolačević, Gospić. Martin Rukavina, posjednik, Gospić. Pajo pop Matić, obćinski viećnik, Bilaj kod Gospića. Jerko Pavelić, učitelj, Sinac kod Gospića. Josip Ernwalter, načelnik, Gospić[1]. Petar pop Uroda, Ričice, pošta Gračac. Ot. Krsto Maretić, župnik, Oklaje, Promina. Ot. Dane Marković, župnik, Suhi Dolac

Nadalje stupiše kao članovi povjerenici: P. O. Šimun Mendjušić, Pridvorje, Gruda. P. O. Petar Krstitelj Perković, gimnazijalni učitelj, Sinj. G. Stjepan Vučetić, bogoslov, Senj. P. O. Ivan Vujičić, definitor, Livno, Gorica, Bosna.

Nadošlo družtvu od zadnje skupštine sliedećih milodara: Dr. Linardić kr. 12, Dr. Schvalba k. 6, Ivan Melada k. 10, N. Vuletin k. 2, Han Hecht k. 2, Ot. Ivan Vujičić k. 10, Pris. gosp. dvorski savjetnik plem. Pavić k. 10. Prigodom nazdravice sakupio g. Vladimir Gjureković: N. Marić k. 1, V. Gj. k. 1, Jure Perišić k. 1, Josip Ćurić k. 1, Sukšić k. 1, Janko Budi k. 1, Nikola Novaković k. 2, Vatroslav Grabner k. 2, Franjo van der Werth k. 1.

(Nastavit će se.)

[1] Što lanjske što ove godine gotovo cielo zastupstvo obćine u Gospiću pristupilo je u članove družtva. Kada bi ovaj dični primjer nasljedovala zastupstva ostalih naših obćina, najsjajniji uspjeh bio bi družtvu zajamčen.



Pitanja

na sve prijatelje domaćih starina i hrvatske povjesti.

1. Ima li u vašoj okolici na gori ili na polju malih okruglih brežuljaka ili gomila, koji su od ljudskih ruku naneseni? Kako se zovu i što se o njima pripovieda?

2. Ima li u vašoj okolici *stećaka* (mramorja, mašeta)? Jesu li na okupu ili razstrkani? Koliko ih je na svakom groblju? Jesu li oko razvaline ili obstojeće crkve? Kako se zove crkva? Kojega su oblika i veličine stećci? Ima li na njima kakvih uresa, kao krstova, zviezda, ruža, ljiljana, ljudskih ili životinjskih podoba ili što drugo? Ima li na njima nadpisa ili pojedinih slova? Što se tamo priča u narodu o stećcima? Kopa li tamo narod i dandanas pod starinske stećke?

3. Ima li u vašoj okolici starih zidina, gradina, starih tvrdjava, te porušenih ili obstojećih starinskih crkava ili samostana? Gdje se nahode i kolike su od prilike? Ima li u obstojećim crkvam ili grobištim ornamentalnih ili epigrafičnih starinskih spomenika kao gradivo uzidanih?

4. Nalaze li se kod vas stare opeke (cigle) sa kakvim urezanim znakovima?

5. Ima li u vas ostanaka starih vodovoda sa cievima gvozdenim, olovnim, zemljanim ili kamenitim?

6. Nahode li se kod vas ostanci starinskih gradjevina potaracanih klačardom ili sitnim kamenčićima ili pločicama? Koje su boje i veličine kamenčići ili pločice, i sačinjavaju li kakav ures ili kakve prilike?

7. Jesu li se našle u vašoj okolici pri kopanju ljudske kosti i kako su bile zakopane? Jesu li ogradjene bile kamenom ili opekom? Je li se uz kosti našlo takodjer oružja, prstenja, zapona, novaca, dragog kamenja, ugljevlja, pepela, posuda staklenih, zemljanih ili kovinskih?

8. Jesu li se kod vas našli broncani, kameniti ili zemljani, manji ili veći kipovi ili njihovi ulomci, novci, igle, puca, prstenje, koplja, sjekire, mamuze, mačevi, šlemovi, štitovi itd., od zlata, srebra, bronca, bakra, kositera, olova, gvoždja itd.?

9. Nalazi li se kod vas kakav kamen sa uklesanim urésima ili kojekakvim nadpisima?

10. Ako su takve stvari nadjene, gdje i kod koga se nalaze sada?

11. Ima li kod vas imena gora, briegova, polja, dolina, klanaca, špilja, ponora, litica, izvora, kamena itd., koja na staro doba ili na povjest spominju i što se je na tim mjestima po pripoviedanju dogodilo?

12. Ima li u vašoj okolici po crkvama ili po kućama starinskih slika od vriednih umjetnika? Ili ima tu slika od gradova, samostana, crkava i čitavih predjela domaćih? Ima li slikanih obraza slavnih muževa i žena našega naroda?

13. Ima li u koga u vašoj okolici starih rukopisa sa ili bez sličica, na hartiji ili na koži? Ima li knjiga sa bakro-, čeliko- ili drvorezanim slikama?

14. Ima li u vašoj okolici kakvih pismohrana ili sbirka pisama, pojedinih starinskih povelja, knjiga, rukopisa itd. na kojemudragom jeziku? Kada i od koga je pisan taj

rukopis? Kada i od koga je izdana i koji je naslov ili što ,piše na svršetku te stare knjige? Ko je nju štampao i gdje?

15. U koga se taj rukopis ili knjiga nahodi? Bi li se mogla dobaviti u matici ili u prepisu za naše družtvo?

16. Je li vam poznato, da se gdjegod nahode vlastoručni rukopisi, nacrti ili slike slavnih muževa našega naroda? Mogu li se dobaviti za naše družtvo?

Ova su pitanja sastavljena na temelju onih, što jih je slavni pok. Ivan Kukuljević upravio bio na narod u prvom broju svojega »Arkiva« za povjestnicu jugoslavensku početkom 1851. god., te su preudešena prema današnjim potrebama našega družtva.

Mole se najuljudnije svi prijatelji hrvatskih starina i povjesti, a osobito pak članovi našega družtva, da na jedno ili ako je moguće i na više gore postavljenih pitanja, pismeno odgovore i svoj odgovor podpisanomu pošalju. U »Starohrvatskoj Prosvjeti« pak biti će uz dužnu zahvalnost javljena imena onih, koji se budu pobrinuli, da makar na koje pitanje odgovore.

U KNINU dne 1. Prosinca 1894.

Upraviteljstvo Hrvatskog starinarskog družtva.



Biblijografija.

Prigodom I. medjunarodnog kongresa kršćanskih arheologa u Spljetu izašle su slijedeće četiri knjige:

I. **Vodja po Spljetu i Solinu** od profesora Dr. Luke Jelića, Mons. ravn. Fr. Bulića i S. Rutara. Napose na talijanskom i na hrvatskom jeziku. 298 str. u 8° sa 25 tablica. Sadrži:

Obćenite viesti o Spljetu. Najstarija topografija i etnografija Solinskoga polja. Solin. Solin do Dioklecijana. Dioklecijanov život. Solin do VII. vieka. Kršćanstvo u Solinu. Solin za srednjega i novoga vieka.

Spljet. Dioklecijanova palača. Stolna crkva i Krstionica. C. k. Arheologički solinski muzej. Povjestne crtice. O sbirkama u obće. Opis muzeja. I., II. i III. odjel. Dodatak.

Iz Spljeta do Solina. Ruševine teatra. Gradski zidovi i vrata na zapadu. Nekropola in horto Metrodori i Via munita. Anfiteatar. Put k grobištu na Marušincu. Kule na sjeveru i nekropola na Kapljuču. Akropola Starigrad. Vodovod i Porta Suburbia. Ruševine kršćanske gradske bazilike. Groblje svetog kršćanskog zakona na Manastirinama. Porta Andetria. Selo Solin. Starokršćansko groblje na Marušincu. Osvrt na Solinske ruševine. Kaštela i Trogir. Klis, Sinj i Vrlika. Šibenik i Knin.

Ove su tablice: 1. Arheologična karta Solina i okolice po štabskoj 1 : 75.000. 2. Tloris grada Solina. 3. Tloris staro-kršćanskog groblja na Manastirinama na Solinu 4. Tloris Dioklecijanove polače u Spljetu. 5. Stolna crkva s juga. 6. Porta Aurea. 7. Južno pročelje Dioklecijanove polače. 8. Plokata Sv. Dujma. 9. Ulaz u južno krilo palače. 10. Nutrnjost stolne crkve. 11. Kimeliji u riznici spljetske Stolne crkve. 12. Spljetski Evangelijar VII. i VIII. vieka. 13. Korintska posuda VI. vieka pr. Kr. našasta u Solinu. 14. Starogrčki spomenici. 15—17. Rimski spomenici. 18. Starokršćanske Solinske svjetiljke. 19. Radjeno kamenje, paste i kovni predmeti u Spljetskom Muzeju. 20. Solinski miri. 21. Starokršćanski baptister u Solinu. 22. Starokršćansko groblje na Manastirinama. 23. Starokršćanski sarkofazi. 24. Klis. 25. Trogirska Stolna crkva.

Nedostaje nam prostora, da se obširnije zabavimo ovom znamenitom knjigom, koja je popunila davno osjećanu prazninu u arheologičnoj struci hrvatske književnosti. Preniet ćemo doslovce samo ono, što govori o našem muzeju u Kninu:

»Osim kninske tvrdjave, zaslužuje posjetiti *arheologički muzej* u franjevačkome samostanu, gdje se sabiru sredovječni spomenici iz kninskoga polja. Razni nadpisi i ulomci valjanih rimskih sarkofaga nalaze se u predsoblju kod ulaza. U lievoj sobi sabrani su arhitektonički ulomci iz ruševina starinske *Stolne crkve sv. Marije i sv. Bartula,* što se razabiru iz vlaka na glavici *Kapitulu;* i izkopina na *Kosovu polju*, a poglavito u *Biskupiji*. Spomenike odkrivene do g. 1889. objelodanio je Bulić; svedjer se izčekiva objelodanjenje ostalih poznije odkrivenih spomenika. Spominjemo samo važnije spomenike. Dvie kamene ploče, ukrašene sa mrežastim pleterom, nose nepodpuni nadpis od g. 1000

po prilici: *(Svatas)clav dux Hrvatorum in tempus Dirzisclav ducem magnum*. Jedan drugi ulomljeni nadpis nosi ime bana *Trpimira* (g. 850—864). Drugi takodjer nepodpun spominje bana Pribimira: *Hunc Pribi(me)rius pre . . . annos post (se)ptem di(es)* . . . Jedan basreliev nosi prilike dvaju vladara hrvatskih; u sriedi čita se ime prvoga hrvatskoga kralja *Stefa(nus) Tom(islav)* (g. 900—930). Drugi manjkavi basreliev sadrži desnu čest predstave Isukrsta medju angjelima. Izmedju raznih zavjetnih nadpisa, takodjer djelomice manjkavih, dosta je spomenuti nekoliko ulomka jednog arhitrava . . . *virtutis spes mundi po(pulique) pia parcereatis*. U drugoj sobi izloženi su u policama *manji spomenici*; kao mendjuše, toke, fibule, oružje, ulomci posuda, uresi i novci. Kninski muzej je vrlo važan za povjest umjetnosti od sedmoga do dvanaestoga vieka, biva za ono doba, kada je zemljom vladala narodna dinastija hrvatska. Ovi spomenici dokazuju, da je i dalmatinsko zagorje u doba, kada su jednoč najljepše zemlje u Evropi čamile zapuštene, u naobrazbi i umjetnostima bilo u istim prilikama, u kojima i najprosvjetljenije zemlje onoga doba. Kad bi se imalo vremena, osim izleta na brežuljak *Kapitul*, bilo bi dobro posjetiti i izkopine u *Biskupiji*, gdje se je odkrilo starinskih crkava i sgrada«.

Dužnost nam je, da izpravimo neke netočnosti sadržane u ovom navodu.

Arheologički muzej u Kninu nezove se samo tako, već »Prvi muzej hrvatskih spomenika«. On nije u franjevačkom samostanu, nego uz samostan. Muzej pripada našemu »Hrvatskomu starinarskomu družtvu u Kninu«, a ne franovačkom samostanu, kako bi se moglo pomisliti po onim riečima »Vodje«. Samostanska zgradja je družtvu za više godina unajmljena. Nego starešinstvo franovačke redodržave presv. Odkupitelja imenuje čuvara sbirke izmedju redovnika ovomu podredjenih, u smislu §. 13. našega družtvenog pravilnika.

U Muzeju se nesabiraju jedino »sredovječni spomenici iz Kninskoga polja«, već stari spomenici »koji se tiču hrvatske prošlosti«, i zato ima u njemu nekoliko predmeta iz Bribira, iz Nevidjana na otoku Pašmanu, iz Biograda, iz Pridrage, iz Mokrog polja, iz Kljaka, iz Vrlike, iz Koljana, iz Potravlja kod Sinja itd., dakle iz različitih strana primorske i zagorske Dalmacije.

O pitanju ubikacije crkava sv. Marije i sv. Bartula donašamo osobitu razpravu našega urednika.

Prag. Bulić nije objelodanio svekolike »spomenike odkrivene do god. 1889.«, već samo jedan dio kamenitih, a niti jednog kovinskoga.

Nije samo jedan nepodpun ulomak nadpisa, koji spominje *Pribimira*, već dva. Na jednomu, prije odkrivenomu, su riječi:

HVNC PRIBII
ANNOS POST . . .

O njemu je prag. B. u knjizi »Hrv. spom.« (str. 30—32) nagadjao, da spominje kojega *Pribinu*, a to da najvjerojatnije bana, a poslije kralja, Pribinu, koji je polovicom X. vijeka smaknuo kralja Miroslava, i zato je kušao, nebi li nadopunio nadpis ovako:

(? *Mirosclauus*) . . . . HVNC PRIЬIN(*a*) . . . .
(. . . *interfecit*) . . . .
. . . . . (? *Quattuor*) ANNOS POST (? *Quam regnaverat* ili ? *regnum tenuerat*) . . .

te je izrazio nadu, da će »čim skorije još koji ulomak ovoga velevažnoga spomenika na svjetlo izaći, te da po njemu dodjemo na čistac, je li baš naš ulomak čest nadgrobnog spomenika kralja Miroslava«. Drugi se je ulomak kašnje eto zbilja našao sa slovima:

IVS . PR€
PT€M . DI

te ga sastavitelji »Vodje« sgodno čitaju skupa s prvim ulomkom:

„Hunc Pribi(me)rius pre . . . annos post (se)ptem di(es)“ . . .

Nije dakle govora o *Pribini* banu, već o nekomu *Pribimiru.*

Već je i sam prag. Bulić po paleografičnim sudilima imao više naginjati k mnijenju, da bi prvo nadjeni ulomak nadpisa imao pripadati radje XI. vieku nego li IX. Zato je on nahodio tri razloga: »Prvo, nerazmjerje pismena; drugo, smješanje kapitalnoga tipa sa minuskulom, dokaz nam minuskulno ь u drugoj rieči na prvoj crti, što se redovito ne opaža za devetoga vieka, i više uncijalnoga ili minuskulnoga oblika pismena *h* na početku prvoga redka; treće izticanje *kiaroskura*, t. j. simetrični i pravilni prelaz crta s debljina u tanjinu i na dočetku, što odaje refleksivnu umjetnost, koja se u jedanaestom vieku pojavljuje«, ali mu se ipak činilo, da bi mogao ulomak stati i u devetom vieku, jer da »većina pismena nosi pravilni tip, pa i dotjerano izradjen, karlovinžke kapitale, bes primjese skoro ikakvog uncijalnog oblika« . . . »Oblik pismena A, čiji se okomiti krakovi ne sastajaju, nego su spojeni vodoravnom crtom, pojavljuju se najkašnje u desetom vieku, i to baš iznimno«, pa je zato ovako zaključio: »Po paleografičnim sudilim, kako već spomenusmo, nemožemo naš ulomak staviti ni u deveti ni u jedanaesti viek, nepreostaje nam, nego da ga stavimo u deseti«.

Po do sad objelodanjenim izpravama iz vremena vladanja narodnih hrvatskih dinastija nije nam poznat kakav ban Pribimir, a rek bi da ga spisatelji »Vodje« poistovjetuju sa banom Pribinom Bulićeva nagadjanja, dočim medju izpravama XI. vieka nahodimo onu izdanu u Spljetu za Zvonimirova kraljevanja, a to baš 1086. god., u kojoj su rieči »iussu Pribimiri, uicarii regis« (Documenta VII, str. 144). Vjerojatno je dakle, da se *Pribimerius* našega nadpisa odnosi na Pribimira u izpravi. Drugi nadjeni ulomak nadpisa potvrdjuje još bolje mnienje, da može i s paleografičnog gledišta sudeći, pripadati XI. vieku, jer se u njemu nahode sami uncijalni oblici slova €, i jer imamo dosta razloga, da protegnemo i na XI. vijek i oblik slova A, o kojemu je prag. B., oslonjen na mnienju »Deux Religieux Benedictins de S. Maur«, u knjizi »Nouveau Traité de Diplomatique«, rekao, da se pojavljuje »najkašnje u desetom vieku, i to baš iznimno«. Mnienje Benediktinaca, koji su pisali svoju knjigu polovicom prošastoga vieka, popravljeno je sijasetom spomenika, odkrivenih i objelodanjenih nakon njihove smrti. Da napomenemo samo tri primjera. Kanonik Reusens, u svojoj knjizi »Elem. d'arah. ehnet.« (I. str. 419), donosi nadpis iz 1036. god., u kojemu su slova dotjerana tipa, izradjene karlovinžke kapitale, i toliko je puta opetovan spomenut oblik slova A. Takovo A nahodimo na nadpisu *Ljubomira Tepčije* nad južnim vratima crkvice sv. Nikole kod željezničke postaje Kašt. Staroga, te najjasnije, a prag. Buliću najbliže, na sarkofagu nadbiskupa spljetskoga Lovra († 1087) u spljetskoj krstionici. Obadva ta nadpisa potiču baš iz zadnjih godina XI. vieka. Ima dakle dosta činjenica, koje nas uoblašćuju, da nagadjamo, da se vjerojatno naš ulomak nadpisa odnosi na Pribimira, koji je 1086. god. bio u Spljetu namjestnikom kralja Zvonimira.

O basreliefu sa prilikama, kako piše u »Vodji«, »dvaju vladara hrvatskih« sa nad pisom STEFATON, piše u ovomu časopisu naš urednik poseban članak.

Osim u »Vodji« napomenutih »manjih spomenika« u drugoj sobi, bolje reći *dvorani*, Muzeja, ima još i množtvo prstenja, a osobito zlamenita i riedka sbirka starohrvatskih mamuza i njima pripadajućih fibula; a u prvoj dvorani pak, i to posred nje, stoji pre-

zlamenit sarkofag nekog hrvatskog velikaša, izkopan iz ruševinâ starinske bazilike na katoličkom groblju u Biskupiji.

II. **Ephemeris Salonitana.** 58 str. u 4-ni, sa 7 tablicâ i 57 slikâ u tekstu. Sadrži sliedeće razprave:

1. Der Fisch auf den christlichen Monumenten von Salona (Riba na kršćanskim solinskim spomenicima) (str. 2—4). Nap. Dr. A. de Waal.

2. Starokršćansko grobište sv. Sinerota u Sriemu (str. 5—10). Nap. A. Hytrek, preveo L. J.

3. Il cimitero antico cristiano di Marusinac (Starokršćansko groblje na Marusincu) (str. 11—12) od nepoznata pisca.

4. Zur decisehen Christenverfolgung und zur Charakteristik Novatians. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte des dritten Jahrhunderts (K Decijevom progonstvu kršćana i karakteristici Novacijana. Prilog za crkvenu povjest trećega stoljeća) (str. 13—20). Napisao P. Thomas Maria Wehofer ord. Praed.

5. I monumenti scritti e figurati dei martiri Salonitani del cimitero della Lex sancta christiana (Tav. IV e V) (Pisani i figuralni spomenici grobišta Lex sancta christiana) (str. 21—32) Nap. Prof. Dr. L. Jelić.

6. Le »Bon Pasteur« sur les monuments chrétiens de Salona (»Dobar Pastir« na kršćanskim spomenicima Solina) (str. 33 -36). Nap. Dr. J. P. Kirsch, prof. à l'Univ. de Freibourg (Suisse).

7. Die altchristlichen Inschriften Aquileias (Starokršćanski nadpisi Oglája) (str. 37—58). Nap. Josip Wilpert. To je vrlo učena i poučna razprava.

III. **Ephemeris Spalatensis.** Str. 40 u 4-ni sa VI tablicâ i 12 slikâ u tekstu. Sadrži ove razprave:

1. Prvobitno opredieljenje Spljetske stolne crkve (Tab. IV—V) (str. 2—4). Napisao Prof. Dr. L. Jelić.

2 Relazione di un viaggio archeologico in Dalmazia. Letta nell' adunanza dell' Accademia di Archeologia sacra nel palazzo della Cancelleria a Roma (Izvješće o arheologičnom putovanju po Dalmaciji. Proštiveno u sjednici Akademije svete Arheologije u palači Kancelarije u Rimu). Nap. Dr. A. de Waal.

3. Die altchristliche Prachtthüre von S. Sabina in Rom und die Domthüre von Spalato von Dr. Albert Ehrhard, Professor der Kirchen und Dogmengeschichte und der christlichen Archäologie a. d. Universität Würzburg (Taf. II). (Starokršćanska divotna vrata S. Sabine u Rimu i vrata stolne crkve u Spljetu, od Dra. Alberta Ehrharda, profesora crkvene povjesti i povjesti dogmâ crkvenih te kršćanske arheologije na sveučilištu u Würzburgu) (str. 9—22).

4. La chiesetta di S. Martino sopra la Porta Aurea (Crkvica S. Martina nad Porta Aurea) (str. 23—24). Od nepoznata pisca.

5. La torre di Hervoja (Hrvojina kula) (str. 25—32). Nap. G. Alačević.

6. Ueber das alte Evangeliar des Capitelarchives zu Spalato (O starinskom Evangelijaru kapitularnog arhiva u Spljetu) (str. 33—40). Napisao Prof. Dr. W. A. Neumann.

IV. **Ephemeris Bihačensis.** Str. 24 u 4-ni sa 30 tablicâ, od kojih je prvih 18 preneseno iz djela »Hrvatski spomenici«, i 7 slikâ u tekstu. Sadrži sliedeće razprave:

1. Das Ruinenfeld von Bihač (Bihačke razvaline) (str. 2—4). Od Prof. S. Rutara.

2. Lo sviluppo della città di Spalato sotto l'aspelto fortificatorio (Razvitak grada Spljeta sa utvrdnog gledišta) (str. 5—10). Napisao G. Alačević.

3. I monumenti medioevali della Dalmazia (Sredovječni spomenici Dalmacije). Pod tim naslovom nahode se ova tri priloga:

a) Les monuments du Moyen âge de Knin (Sredovječni Kninski spomenici) (str. 12—15). To je kratak izvadak iz prag. Bulića, knjige »Hrvatski spomenici«. Od nepoznata pisca.

b) I monumenti medioevali di Zara (Sredovječni zadarski spomenici). Tab. XIX—XXIII. Od prof. G. Smiricha. Taj članak sastoji od dva diela:

1. La collezione dei monumenti medioevali nel Museo di S. Donato in Zara (Sbirka sredovječnih spomenika u Muzeju S. Donata u Zadru). To je popis 98 komada spomenika (str. 17—22).

2. S. Pietro vecchio in Zara (Stari S. Petar u Zadru) (str. 22—23).

c) Početak članka »La chiesetta »de Pusterla«, del prof. G. Danilo (Crkvica »de Pusterla«, od prof. J. Danila) (str. 24).

Tablice XX, te od XX do XXX neimaju u knjizi nikakva razjašnjujućeg teksta, a ima na njima 30 slika dalmatinskih sredovječnih spomenika.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Prof. Fr. Bulić. 1894. *Gennaio Nr. 1:* Iscrizioni inedite: Arduba, Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Gardun, Solin). — Antichi calamai romani nel Museo di Spalato (Stari rimski tapnji u Muzeju spljetskom). — Le gemme dell' i. r. Museo in Spalato acquistate nell a. 1893 (Drago kamenje c. k Muzeja u Spljetu nabavljeno god. 1893). — Collezione delle gemme di Giuseppe Maroli (Sbirka dragog kamenja Josipa Marulića). — Pei nostri monumenti (Za naše spomenike) — »Bihać« Hrvatsko Družtvo za iztraživanje domaće poviesti u Splitu (»Bihać« Società croata per l' indagine di storia patria a Spalato). = *Febbraio Nr. 2:* Iscrizione inedite: Municipium Riditarum (Neobjelodanjeni nadpisi: Danilo pokraj Šibenika). — Le gemme dell' i. r. Museo in Spalato acquistate nell' a. 1893 (Drago kamenje u c. k. Muzeju u Spljetu nabavljeno g. 1893). — Ex Libro Viridi Reipubl. Rhagusinae (Iz zelene knjige Dubrovačke Republike). — Estratto dal libro »Consiliorum« della Comunità di Spalato (Izvadak iz knjige »Consiliorum« Obćine Splitske). — Bibliografia. = *Marzo Nr. 3:* Iscrizione inedite: Tragurium, Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Trogir, Solin). — Biografski podatci o knezu Bogiću Stratimiroviću (Notizie biografiche sul conte Bogić Stratimirović) — Estratto dal libro »Consiliorum« della Comunità di Spalato (Izvadak iz knjige »Consiliorum« Obćine Spljetske). — Recensione dell'Opera »La Dalmatie de 1797—1815« (Ocjena djela »La Dalmatie de 1797—1815«). — Bibliografija. — Nekrologija Dra. Račkoga (Necrologia del Dr. Rački). = *Aprile Nr. 4:* Scavi nell' antico cemetero cristiano di Marusinac a Salona (Izkopine u starokršćanskom groblju u Marusincu u Solinu). — Iscrizioni inedite: Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin). — Biografski podatci o knezu Bogiću Stratimiroviću (Notizie biografiche sul conte Bogić Stratimirović). — Estratto dal libro »Consiliorum« della Comunità di Spalato (Izvadak iz knjige »Consiliorum« Obćine Spljetske). — Recensione dell' opera »La Dalmatie de 1797—1815« (Ocjena djela »La Dalmatie de 1797—1815«). = *Maggio Nr. 5:* Iscrizioni inedite: Peguntium, Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Srinjine, Poljica, Solin). — Osservazioni ad iscrizioni già pubblicata (Opazke k nadpisim već objelodanjenim). — Biografski podatci o knezu Bogiću Stratimiroviću (Notizie biografiche sul conte Bogić Stratimirović). — Estratto dal libro »Consiliorum« della Comunità di Spalato (Izvadak iz knjige »Consiliorum« Obćine Spljetske). — Recensione dell' opera »La Dalmatie de 1797—1815« (Ocjena djela »La Dalmatie de 1797—1815«). — Predhistorijski predmeti

nabavljeni god. 1893. za Muzej u Splitu (Oggetti preistorici acquistati nell' a. 1893 dall i. r. Museo in Spalato). — Cenno necrologico di Mons. A. G. Fosco (Nekrologična viest o Msgru. A. J. Fosco). = *Giugno Nr. 6:* Iscrizioni inedite: Nedinum, Corinium, Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Nadin, Karin, Solin). — Grb obitelji Šubića knezova Bribirskih u Šibeniku (Lo stemma della famiglia Šubić, conti di Bribir a Sebenico). — Biografski podatci o knezu Bogiću Stratimiroviću (Notizie biografiche sul conte Bogić Stratimirović). — Recensione d ll' opera »La Dalmatie de 1797—1815« (Ocjena djela »La Dalmatie de 1797—1815«). — »Bihać« società croata per l' indagine di monumenti di storia patria a Spalato (»Bihać« Hrvatsko družtvo za iztraživanje domaće povjesti u Spljetu)

Još je »Bullettino« izdao sliedeće priloge: I. Izprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re bosnesi Kotromanović). II. Evangeliario Spalatense (Spljetski Evangjelištar). III. Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). U svakom broju sadrži pak po dvie stranice viesti na omotu.

Bibliografija. Primili smo, te zahvaljujemo darovatelju, knjigu: Dr. Luka Jelić, Raccolta di documenti relativi ai monumenti artistici di Spalato e Salona. Fasc. I. Spalato, Zannoni, 1894, 56 str. u 8-ni. Appendice al Bull. di arch. e st. dalm. An. XVII (1894). U tu je knjigu Dr. Jelić sakupio 15 latinskih a 21 talijanskih izprava i bilježka, koje se odnose na spljetske i solinske umjetničke spomenike od god. 1416 do 1792. U predgovoru obećaje, da će izdati i zbirku izpravâ, koje se tiču istih spomenika iz XIII. i XIV. vieka.

— Obilnom podporom zemaljske sarajevske vlade od početka 1889. g. izlazi u Sarajevu pod uredničtvom vladinog savjetnika veleuč. g. Koste Hörmanna **„Glasnik zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini"**, u tromjesečne debele svezke prepune zanimiva gradiva iz povjesti, prirodnih znanosti, arheologije i narodoslovja. Urešen je mnogobrojnim slikama i sjajnim tablicama tako, da se glede vanjskog oblika može da stavi o bok boljim publikacijama iste vrsti kod zapadno-evropejskih naroda. Što se povjesti i arheologije tiče možemo kazati, da se je u ovo pet godišnjaka i po obstanku »Glasnika« sakupilo u njemu prilično gradiva navlaš za poznavanje predhistoričkog i rimskog doba Bosne i Hercegovine, a to zaslugom njegovih suradnika V. Radimskya, Dra. Hörnesa, Dra. Ćira Truhelke i Dra. Karla Patscha, a za poznavanje pogrebnih običaja starih Hrvata Bosne i Hercegovine kao što i njihovih nadgrobnih spomenika trudom Dra Truhelke i Vida Vuletić-Vukasovića. Pisan je nešto latinicom a nešto ćirilicom. Donašamo ovdje pregled gradiva dvaju prvih svezaka prošle godine:

God. 1894. Broj 1 sadrži: V. Radimsky, Izvještaj o izkopinama u Domaviji kod Srebrenice u godinama 1892 i 1893. (Sa 52 slike u tekstu i 4 table.) Karlo Patsch, Rimske starine iz Goražda. (Sa 5 slika u tekstu.) Franjo Fiala, Rimski nahodjaji iz Bosne. (Sa 3 slike u tekstu.) V. Radimsky, Gromile u bilićkom kotaru u Hercegovini. (Sa 8 slika u tekstu.) Karlo Patsch, Prilog povijesti grada Nove (Runović). (Sa 1 slikom u u tekstu.) Franjo Fiala, Jedna prehistorička naseobina na Debelom brdu kraj Sarajeva. (Sa 12 slika u tekstu i 16 tabla.) Emilijan Lilek, Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine. Karlo Patsch, Grčki novci bosansko-hercegovačkog zemaljskog muzeja. Dr. Ćiro Truhelka, Starobosanski nadpisi. (Sa 10 slika u tekstu.)

Broj 2. sadrži: Dr. Eduard Nowotny, Zanimljivi relijef o misterijama u bosansko-hercegovačkom zemaljskom muzeju. (Sa 1 slikom u tekstu.) Ilarion Ruvarac, Banovanje Tvrtka bana (1353—1377). Emilian Lilek, Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine. V Radimsky, Starine kotara županjačkog u Bosni. (Sa 39 slika i 1 tablom u tekstu). Karlo Patsch, Rimske starine iz ramske doline. (Sa 3 slike u tekstu.) Franjo Fiala, Prehisto-

ričke bilježke. (Sa 8 slika i 1 tablom u tekstu.) Karlo Patsch, Novi i revidirani nadpisi. (Sa 24 slike u tekstu.)

Dr. J. P. Kirsch. Die christlichen Cultusgebäude im Alterthum. 17 slika u tekstu i 96 str. u 8-ni Köln. J. P. Bachem 1893. Ta mala, ali zlamenita, knjiga razpravlja u kratko o razvitku staro-kršćanskih bogoštovnih gradjevina, i pruža nam skupljene posljedice razsijanih iztraživanja na tomu polju u zadnjim godinama. Spisatelj se je pri razpravljanju više obzirao na povjestnički i liturgični razvitak, nego li na postanak starokršćanske bazilike sa graditeljskog gledišta. On nije posegao dalje VII. vieka. Knjiga je ovako razdieljena: Predgovor. I. Crkvene sgradje u predkonstantinovo doba. II. Cemeterijalne crkve u predkonstantinovo doba. III. Gradske crkve od vremena Konstantina Velikoga do konca kršćanskog staroga doba. IV. Grobničke crkve i crkve svetih moći od četvrtog do sedmoga stoljeća. V. Privatne bogomolje u kršćanskoj starodrevnosti. VI. Nutrnja uredba i obskrba starokršćanskih bogoštovnih gradjevina Zaključak.

Uredništvo.



Pravila
Hrvatskoga starinarskoga družtva.



I. Cilj družtva.

§ 1.

Cilj Hrvatskomu starinarskomu družtvu jest iztraživanje, sabiranje, nabavljanje i izdavanje starih spomenika, koji se tiču hrvatske prošlosti.

Da taj cilj postigne, upotrebiti će družtvo sliedeća sredstva:

a) Imenovati će u svih važnijih mjestih svoje zastupnike ili članove povjerenike, kojim će biti dužnost revnim sakupljanjem članova i starina, izvješćima o starinarskih odkrića i nepoznatih ili propadajućih spomenika itd., po mogućnosti nastojati, da uspjeh družtva u razpoznavanju i razjašnjenju hrvatske prošlosti bude sve veći. Slobodno je družtvu imenovati svoje povjerenike i izvan pokrajine Dalmacije, koji bi promicali družtvene probitke.

b) Družtveno je glasilo »Viestnik hrvatskog arkeologičkog družtva«, koji će pod posebnom rubrikom sa naslovom: »Glasnik kninskog starinarskog družtva«, donašati na vidjelo družtveni rad.[1]

c) Po mogućnosti družtvo će samo izvadjati izkapanja starina, pomagati će druge, koji bi se latili takovih izkapanja, davati će pripomoć za čuvanje hrvatskih spomenika.

d) Trsit će se samo i po svojih povjerenicih, da se obstojeće vladine naredbe u pogledu sačuvanja starina obdržavaju i gledati će, da se nove u tu svrhu izdadu.

e) Skrbit će se, da se javna strukovna čitanja i izložbe starina po mogućnosti drže.

II. Družtvena ekonomična sredstva.

§ 2.

Družtvena ekonomična sredstva biti će:

a) Dobiti družtvene zaklade, od koje se smiju samo kamatni prihodi upotrebljavati u družtvene svrhe i koja se ima množiti sa prirastom jedne petine svih družtvenih prihoda.

b) Godišnji prinosi svih družtvenih članova.

c) Darovi i pripomoći privatnih osoba.

III. Članovi družtva.

§ 3.

Članovi su Hrvatskoga starinarskoga družtva:

a) Počastni članovi, koji se odlikuju osobitim starinarskim radom ili osobitim kojim drugim načinom pritječu u pomoć družtvu bilo domaći, bilo strani.

[1] Buduć „Viestnik" prestao izlaziti, družtvo je pokrenulo svoj posebni organ „Starohrvatsku Prosvjetu".

b) Utemeljitelji, koji plaćaju družtvu na jedanput ne manje od 30 for.

c) Redoviti, koji plaćaju na godinu 3 for.

d) Povjerenici, koji neplaćaju ništa.

IV. Prava i dužnosti članova.

§ 4.

a) Svi članovi družtva primaju badava družtveno glasilo. Družtvom izdane knjige dobivaju utemeljitelji i počastni članovi badava, a ostali uz obaljenu cienu.

b) Svaki član imade pravo dolaziti na glavne skupštine, u kojih ima pravo odlučna glasa, u njima govoriti, posjećivati mjesta izkopina i sbirke, i stavljati predloge, koje ima najmanje tri dana prije skupštine upraviteljstvu pismeno priobćiti.

c) Svaki član imade pravo u družtvenoj dvorani rabiti družtvene knjige i časopise; knjige može primati i kući, ali najviše za 20 dana.

d) Svaki član redoviti nemože izaći iz družtva prije 4 godine i dužan je platiti družtvu prinos svijuh 4 godina. Ako želi ostati nadalje, ova se dužnost proteže svakako od četiri na četiri godine. Neuplaćeni prinos, nakon uzalud jedanput po upraviteljstvu učinjene opomene, utjerava se po c. kr. kotarskom sudu u Kninu.

e) Članovi počastni i utemeljitelji doživotno uživaju družtvena prava, dočim povjerenici, dok su u takovoj časti.

f) Povjerenici imaju po svojih sila izvješćivati, sabiranjem starina, članova i dopisivanjem podupirati družtvo u njegovoj težnji.

g) Članovi počastni, utemeljitelji i povjerenici dobivaju diplome.

V. Glavna skupština.

§ 5.

Glavna skupština družtva ima biti svake godine sazvana u mjesecu studenu, i to otvorenim pismenim pozivom u službenom pokrajinskom listu barem 15 dana prije sjednice. Izvanredno može ju sazvati upraviteljstvo u svako doba godine ili kad to pismeno pita barem 15 članova. Kod poziva u skupštinu mora se naznačiti predmet viećanja.

Glavna se skupština sastaje u Kninu ili u onom mjestu Dalmacije, gdjeno bi ista skupština godinu prije naznačila i odlučila. Skupština, u kojoj mora ukupno sa predsjednikom ili ostalim upraviteljima prisustvovati barem 20 članova, stvara svaki zaključak većinom prisutnih skupštinara. Ako su glasovi razpolovljeni, odlučuje glas predsjednika ili njegova zamjenika. Nesakupi li se na prvi poziv zakonit broj, red je pozvati odmah po drugi put glavnu skupštinu i tada je zakonito viećanje sa kojim mu drago brojem članova i skupštinara.

VI. Predmeti glavne skupštine.

§ 6.

Predmeti glavne skupštine jesu:

a) Izbor predsjednika, koji je glava družtva, skupštine i upraviteljstva.

b) Izbor šestorice upravitelja.

c) Izbor šestorice članova znanstvenog odbora.

d) Izbor trojice pregledatelja računa.

e) Imenovanje počastnih članova.

f) Viećanje o predlozima, podnešenim od upraviteljstva ili od drugih članova i odobravanje računa, a to većinom prisutnih glasova.

VII. Upraviteljstvo.

§ 7.

Upraviteljstvo sastoji od 7 članova, jedan od kojih je predsjednik družtva; dvojica su članovi zamjenici. Njihova služba traje 3 godine, a mogu biti opet izabrani. Upravitelji pako medjusobno biraju absolutnom većinom podpredsjednika, blagajnika, tajnika i knjižničara. Upraviteljstvo na pismeni poziv predsjednika sakuplja se na upraviteljstvenu sjednicu, koje su zakonite, ako sa predsjednikom ili njegovim zamjenikom prisustvuju barem još dva upravitelja, a zaključci se stvaraju većinom prisutnih članova. Predsjednik pazi osobito na točno izvršivanje ovoga pravilnika, pozivlje i predsjeda svim glavnim skupštinama i upraviteljskim sjednicama, prima i otvara listove i sve druge, što se družtvu šalje, i sve to u prvoj sjednici stavlja do znanja upraviteljstvu, kojemu jedino stoji pravo o svem odlučivati, podpisuje sve družtvene dopise, opravke i oglase. Zastupa družtvo napram oblastima i drugim; ali samo po naputcih upraviteljstva. U glavnoj skupštini i upraviteljskim sjednicama, ako su razpolovljeni glasovi, odlučuje glas predsjednika. Podpredsjednik, u odsutnosti predsjednika, u svem ga podpuno izmienjuje i zastupa.

Tajnik vodi zapisnik upraviteljskih sjednica i glavnih skupština te družtvenih spisa, koje od predsjednika prima, sastavlja odgovore na dopise u smislu sjedničkih riešenja i sve podpisuje skupa sa predsjednikom i na dotičnike odprema. Drži u redu i čuva družtvene spise u družtvenoj pisarni.

Blagajnik skrbi se za utjeranje godišnjih prinesaka članova i svih družtvenih dohodaka, vodi točne račune u opredieljenih za to knjiga. Više od 100 for. ne smije držati pri sebi u novcu; poveće svote dužan je uložiti kod jedne javne banke ili štedionice, koje opredieli upraviteljstvo. Izdaje samo ono, što je u upraviteljskoj sjednici ustanovljeno i jedino uz podpis predsjednika i tajnika; polaže svaka tri mjeseca o novčanom stanju u upraviteljskoj sjednici, a na koncu godine u istoj sjednici izvješće i ukupni račun s dokaznicama, koje će se glavnoj skupštini podnieti, čim ga upraviteljstvo uvaži.

Knjižničar drži točan popis svih knjiga i časopisa u družtvenoj dvorani spremljenih pod ključem. Vlastan je pozajmiti članovom družtvene knjige uz revers najviše za 20 dana, koji odgovaraju za svaki kvar i kad bi se ma kako izgubile.

Zamjenicima, pri odsutnosti privremenoj ili konačnoj koga člana upraviteljstva, označiva se zadaća na upraviteljstvenoj naročito za to sazvanoj sjednici većinom prisutnih glasova.

§ 8.

Upraviteljstvo izvršuje zaključke glavne skupštine, prima i upisuje članove utemeljitelje i redovite, imenuje povjerenike, i to samo poštene osobe, bilo mužkarce, bilo ženske punoljetne, opredieljuje družtvene troškove, izvodi izkopine, drži sjednice barem svaka dva mjeseca, sazivlje glavne skupštine, podnaša glavnoj skupštini izvješće o radnji učinjenoj preko godine i godišnje račune, čini napokon svakovrstne predloge na korist družtva.

VIII. Znanstveni odbor.

§ 9.

Znanstveni odbor sastoji od šest članova, od kojih je jedan glavni izvjestitelj, a jedan član zamjenik, koje skupština poimence označuje. Zamjenik naknadno nastupa u činu zadnjeg člana.

§ 10.

Znanstveni odbor ima:

a) Proučavati gdje i kako bi se morale starine iztraživati, i koje starine se imaju nabaviti i sačuvati.

b) Predlagati upraviteljstvu, kojim bi se družtvenim sredstvima mogla postići svrha pod a) naznačena.

c) Sastavljati strukovne razprave za Jugoslavensku akademiju u Zagrebu.

d) Prosudjivati družtveni rad sa strukovnog pogleda i odnosne predloge skupštini podastrieti.

§ 11.

Upraviteljstvo je dužno za svaki strukovnjački predmet podastrieti spise svakomu od članova znanstvenog odbora za dotično mnienje i glas. A svaki član odbora je dužan to mnienje sa dotičnim glasom dostaviti glavnom izvjestitelju, koji dotični ukupni zaključak dostavlja upraviteljstvu za dalnju uporabu.

§ 12.

Zaključci znanstvenog odbora zakoniti su, ako se pismeni glasovi relativnom većinom sudaraju.

IX. Muzej družtveni.

§ 13.

Družtvo ima svoj muzej pod imenom: »Prvi muzej hrvatskih spomenika u Kninu«, u koji se sahranjuju starine vriedne sačuvanja. Čuvara sbirke imenuje starešinstvo redodržave presv. Odkupitelja izmedju redovnika ovomu podredjenih.

X. Sielo družtva.

§ 14.

Sielo družtva jest Knin, a upravitelji družtva moraju biti većinom stanovnici Knina, dočim članovi znanstvenog odbora mogu biti i u drugom mjestu.

XI. Družtvene parnice.

§ 15.

Družtvene parnice, koje bi nastale medju družtvom i članovim, ili samo medju članovim, moraju se riešiti putem dobrih ljudi. Dvojicu od ovakovih svaka od prepirućih se stranaka izabrati će medju družtvenim članovima. U slučaju nesporazumljenja dobrih ljudi odlučuje glavna skupština absolutnom većinom prisutnih članova.

XII. Preinake pravilnika.

§ 16.

Kada bi se htjelo preinačiti koji paragraf ovoga pravilnika, ili sav, zahtieva se dvie trećine prisutnih glasova u glavnoj skupštini.

XIII. Razpust družtva ili prenos siela.

§ 17.

Kada bi družtvo prestalo, ili bi se razpustilo, ako nebi glavna skupština odlučila o imetku družtva, ovo se razumi da ima pripasti onaj čas zemaljskom odboru Dalmatinskom u jedinu svrhu, da se iz novčana imetka nabavi koja strogo arkeologička sbirka, koja će nositi ime »Sbirka Hrvatskoga starinarskoga družtva«.

Razpust družtva ili premještaj siela može odlučiti jedino opetovano za to pozvana i obdržavana glavna skupština uz zahtjev tri četvrtine prisutnih članova u svakoj skupštini. Predlog pako ima se podnesti upraviteljstvu najmanje tri mjeseca prije glavne skupštine.

Br. 23.849/V.

Da Hrvatsko starinarsko družtvo postoji po ovim pravilima svjedoči se u smislu §-a 9. zakona od 15. studenoga 1867. D. Z. L. br. 134.

ZADAR dne 5. listopada 1893.

C. K. Namjestnik:
David v. r.



zpravak. Na 1. strani Programa, u redku 8. ozdo, treba da stoji XI. vieka a ne XII.

Starohrvatska Prosvjeta.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. I. Br. 2.



„Starohrvatska Prosvjeta“ izlazi četiri puta na godinu, t. j. početkom siečnja, travnja, srpnja i listopada, najmanje na dva tiskana arka. Sadržavat će slika, tablica i priloga, kad ustreba. Članovi družtva mukte će ju primati. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 8 kruna, a u inozemstvu 9 kruna ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu družtva u Knin, a starinarske viesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1895.

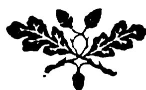
NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU

Sadržaj.

Strana

1. Još dvie rieči o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice.
(Iterum pauca de inscriptione Subiciensi Ostrvica). Profesor Šime Ljubić 71
2. Ruševine crkvice Sv. Luke na Uzdolju kod Knina sa pisanom uspomenom hrvatskoga kneza Mutimira.
(Ruinae ecclesiae S. Lucae in Uzdolje prope Thinam cum titulo Mucimiri ducis Croatorum). Sa slikama. Frano Radić 74
3. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama — nastavak.
(Notiones topograficae antiquarum jupanarum Croatarum in Dalmatia — res incepta porro tractatur.) Iz ostavštine ot. Stjepana Zlatovića 79
4. Još dvie rieči ob ulomku pilastra sa nadpisom „Stefaton". Vidi br. I. str. 23.
(Adnotationes ad fragmentum pilastri.) Frano Radić 84
5. Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.
(Inscriptiones Vetero-Bosnenses in Bosnia et Hercegovina.) Vid Vuletić-Vukasović 87
6. Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i kaptolska crkva sv. Bartula na sadašnjem Kapitulu kod Knina.
(Ecclesia Episcopalis S. Mariae in Biskupia et ecclesia Capitularis S Bartholomei in Capitulo prope Thinam, res incepta porro tractatur.) Frano Radić 90
7. Plohorezbe sarkofagâ (u kninskom muzeju).
(Monumenta classica in museo Thiniensi). Sa slikom. Profesor Dr. Karlo Patsch i ot. Luigj Marun 97
8. Starohrvatski, ćirilicom pisani nadpis iz Povalja na otoku Braču. Frano Radić.
(Inscriptio palaecroatica cyrillicis literis expressa, ex Povalje in insula Brachia) 103
9. Ključić, grad Nelepićev u kninskoj županiji.
(Ključić turris comitis Nelepić in jupania Thiniensi). Sa dvie slike. Grgur Urlić-Ivanović . 109
10. Primjetbe na izvješće „Katoličke Dalmacije" o razpravi, koja se razvila u V. odsjeku I. kongresa kršćanskih arkeologa u Spljetu, o plohorezbanom liku sjedeće osobe sa krunom na glavi, na pluteju spljetske krstionice.
(Quaedam super relatum ephimeridis „Katolička Dalmacija" de disputationibus, quas in V. curia Primus archeologurum Christianorum Congressus Spalati de anagliphente plutei in baptisterio spalatensi habuit.) Sa slikami. Frano Radić 112
11. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku.
(Curatores societatis archeologicae Thiniensis referut, quae proximis tribus mensibus acta quaeque assecuta.) 124
12. Oglas.
(Publicatio) 128
13. Razne viesti
(Variae rerum notiones) 129
14. Bibliografija.
(Bibliographia) 130



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. I. Br. 2.



U KNINU 1895.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Još dvie rieči o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice.

U prvom broju ovogodišnjega *Bullettino di archeologia e storia dalmata* str. 7. gosp. I. Bulić st. piše *o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice,* i dodaje njegovo čitanje po sveuč. prof. K. Jirečeku od g. 1892. Veli dalje, da sam i ja čitao isti nadpis god. 1891. i sliedeće godine obielodanio u *Viestniku hrv. arkeol. družtva* (ali u br. 1. od 1. siečnja 1892., te ga izdao još prije, nego ga Jireček i čitao). Dodaje Bulić i moje čitanje; ali što je najvažnije, to je mukom mimoišao, naime, da sam momu čitanju priložio i veoma dobar fotografički Standlerov snimak, odkud sam i crpio.

U čitanju jedva da je znatne razlike. Jireček svojevoljno izostavlja ono šest *krstova,* koji diele rieči i broj godine u nadpisu; uzima rieč kao podpunu, dočim je u izvorniku skraćena, na pr. u petom redku *facere* mjesto *face(re);* umetnuo je slovo u rieči, gdje mu nema traga, na pr. u petom redku *univ(e)rsos* mjesto *univ(er)sos;* izostavio je slovo, koje je u izvorniku sasvim jasno, na pr. u šestom redku s prva *ti* m. *sti* itd. Ovdje opaziti mi je, da u početku sedmoga redka moga čitanja ono T je očita štamparska pogrieška, jer je to krstić ✠ sasvim jasan.

Jireček o ovom nadpisu kaže samo: „Zanimivo je ime *Pauli de genere Subich,* ali neznam kako dolazi do toga na kraju godina MCCCC, ako to nije početak neke druge biljezke u istom nadpisu. Čini mi se, da je ovaj spomenik samo unutrnji dio nekog velikog možda nadgrobnoga nadpisa iz neke crkve". — Za nas onaj naslov zanimiv nije, jer dolazi često u našilı spomenicih. I godina, kada se spomenik podigao, krstom desno i lievo omedjašena, a na koncu redka i nadpisa postavljena, čini nam se na svom pravom mjestu. A i ma kojoj drugoj biljezki nema ni traga.

Pitajuć pako (a ne kako veli Bulić, postavljajuć si zadaćom, da iztražim), koj je to Pavao Šubić u nadpisu spomenut, požalio sam iskreno, što nemamo do sada nikakve osobite znanstvene radnje, u kojoj bi temeljito iztražena i opisana bila Šubićeva, kašnje nazvana Zrinskijeva, toli slavna hrvatska obitelj, kao što se može reći žaliboże, velim sad, i za Frankopansku. Na to će mi Bulić ravno, da ta moja opazka nije bila *umjestna,* pošto je prije devet godina Kukuljević napisao za podlistak „Narodnih Novina" i naposeb otiskao razpravu pod naslovom: *Zrin grad i njegovi gospodari* sa *rodoslovjem,* koju ponapokon nije ni sam Bulić rabio, a ni rabiti mogao. Ja sam pako raz-

*

pravu Kukuljevića, komu čast i slava, dobro poznavao još u što se pisala, i prije nego sam onaj nadpis izdao, letimice pregledao, a ni slovca za moje pitanje u njoj našao, kao što ni u Du Fresneu, u Sladoviću itd., koji su se istim predmetom podulže bavili. Poznavao sam i ono, što sam sâm izdao u prvih knjigah *Listina,* gdje su navedeni glavni temelji i za povjest Šubićeve obitelji; dočim je ono, što se od drugih pisalo o istom predmetu, navlastito za doba poslie polovice XIV. stoljeća, odkud su i Kukuljević i Bulić crpili, mal ne sve netemeljito i nepouzdano.

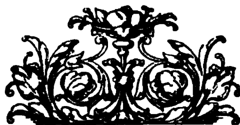
Ovu je obitelj, kao što i još njekoje gospodske, a gledao dakako i sve druge u ovostranoj Hrvatskoj (Croatia maritima), uništio još u prvoj polovici svoga vladanja ugarsko-hrvatski kralj Ljudevit I., tako zvani Veliki. Ovaj, zasjednuvši priestol, sadje do mala u Hrvatsku, uze Knin i druge mu pripadajuće tvrdjavice udovi Veleslavi pok. Nelepića, a njezina sina Ivana odpravi u Cetinu na imanje. Malo zatim prisili kneza Grgura, sina bana Pavla, da mu izruči Ostrvicu, kojom je Grgur upravljao u ime Gjorgja sina pok. Pavla kneza Ostrvičkoga († kol. 1346.), najmladjega sina pomenutoga bana Pavla, a Gjorgja, od koga poteče Zrinjska porodica, odpravi u Zrinj. Još su ostajali u ruku kneževske porodice Šubićeve Kliš, Skradin i Omiš; ali i sve ovo god. 1356—1357. silom si prisvoji hrvatski ban. U isto doba bosanski ban, Ljudevitov saveznik, uze knezu Grguru i ono malo, što si pričuvao bio (Listine III. 271). Što je pako još živoga ostajalo ovamo od ove porodice, to je kralj držao u uzama. Republika Mletačka, odpravljajući 18. travnja 1356. svoje poslanike kralju Ljudevitu, nalagala jim, neka nastoje, da kralj pusti na slobodu *unum nepotem et unam filiam olim comitis Pauli* (Listine III. 319). Toga radi i Lucius *(Mem. di Traù p. 243),* spomenuv smrt kneza Pavla Ostrovičkoga, piše: *Così la casa Subich dé conti di Brebir, che lungamente aveva signoreggiato in Dalmatia, Croatia e Bosna, restò priva delli stati, che possedava nella Croatia marittima, conservandosi in quella hoggi il solo ramo de conti di Zrino.* Tim se slaže i njegovo stablo porodice Šubićeve priloženo na koncu knjige *De Regno Dalmatiae et Croatiae (Vindobonae MDCCLVIII)* pod naslovom: *Comites Breberienses de genere Subich.* Svršuje i on sa Mladinom IV. A da je bilo i ma kakova kneza Šubića u ovostranoj Hrvatskoj po smrti Ljudevita I., bio bi se bez dvojbe iztakao kroz ono burno doba, koje je sliedilo za kraljice Marije; ali o njih više ni znaka ni glasa. Ostalo je od roda bez dvojbe gdjekuda po selih odvjetaka na posebnih i manjih imanjih, bez kneževskoga naslova i tako pomješanimi pridjevci, da nevriedi ni sliediti njihove tragove; na pr. na listini iz Knina: *Ugrinus filius q. Nicolai Ugrinich de Berberio de genere Subich* (Arkiv IX. 54 od 25. trav. 1433.); iz Podgradja: *Matheus q. Pauli Marcovich generationis Subich* (l. c. 55 od 22. ožuj. 1433.); iz Podgradja: *Petrus Obradić de genere Subich* (l. c.). Dapače u oporuci od god. 1456. u Kninu

sastavljenoj, koja se čuva u arkivu Zagrebačkom, jedan nedaje si više kneževski naslov, akoprem knežev sin: *Ego Jacobus de Berberio, filius bone memorie comitis Pauli de genere Subich.*

Kako je pako g. Bulić došao do njegova Pavla IV., koj bi bio umro g. 1413., pa i do svih onih drugih knezova od iste obitelji, koje navadja pri koncu svoje razpravice, Bog ti ga znao. Jamačno spomenikâ nema, koji bi njihovo bitisanje utvrdili.

S druge strane ja sam došao do kneza Pavla Jurjevića Zrinjskoga, jer je bio u ono doba jedini gospodujući *comes de genere Subich,* ako i pod novim naslovom *Zrinjski* od Zrinj-grada na skoro od otca mu pribavljena. O njem imamo spomen u povelji kralja Ladislava od 15. rujna 1406. iz Napulja, kojom kralj obdari Hrvojine zasluge i sa gradom *Zrin* tada u vlasti kneza Pavla *ribellis nostri notorii* (Arkiv VII. 59). Što pako kaže g. Bulić, da Šubićski knezovi, odkad su se preselili u Zrinj, nisu se nikada zvali drugako nego Zrinjski, to se za sada riešiti neda, barem za prvo doba njihova gospodovanja u Zrinju, iz kojega jedva da nam koj spomenik ostaje na vidiku. Obiteljsko prezime svakako je milije od mjestnoga, te se daje težko zaboraviti. Je li nadpis postavljen u Ostrvičkoj crkvi po volji kneza Pavla Zrinjskoga, lasno da je ovaj rabio svoje porodično ime ondje, gdje je koljevka njegovih predja; jesu li ga postavili Ostrvičani u znak zahvalnosti, oni ga drugačije i nebi i nisu mogli prozvati, nego *de genere Subich.*

S. Ljubić.



Ruševine crkvice Sv. Luke na Uzdolju kod Knina sa pisanom uspomenom hrvatskoga kneza Mutimira.

(Sa slikama.)

Pri dnu Kosova polja, na podnožju Promine, pod najzadnjim od onih sedam briegova, koji se od položaja stare Promone prostiru k sjeveru, sa zapadne strane druma i željeznog puta izmedju Drniša i Knina, na onizku brežuljku, stoji groblje pravoslavnog sela Uzdolja. Po sred groblja su ruševine malašne starinske crkve, koju narod danas zove sv. Luke. Debeli, čvrsti zidovi su joj sačuvani do metra i više visine nad zemljom, a okrenuta je sa zapada k iztoku. Tloris joj je u obliku pačetvorine, koja završuje polukružnom apsidom iste širine kao i crkvena ladja. Osobito udara u oči, što su uzdužna platna ove crkvice s dvora učvršćena svako sa tri debela, pačetvorinasta, dobro pružena podpornjaka, po jedan na svakom kraju, a po jedan po sriedi duljine. Podpornjaci se sužuju uzgor. Iznutra pak tri para lezena dieli ladju na tri travéa, od kojih su dva prva do apside četvorinasta jednaka, a treći do pročeonog zida ima samo polovicu njihove širine. Same lezene, koje diele apsidu od ladje, odgovaraju prama podpornjacima, ostale se s njima ne sudaraju. Na podu crkve, koji u ostalom nije još izpitan, leži medju srednjim lezenama kamenit prag, u kojemu je pri desnom i lievom kraju izdubljen žlieb za učvršćenje kamenitih pluteja, koji su sačinjavali *septum* iliti ogradu, koja je prednji prostor crkve dielila od svetišta (prezbiterija). Sredina praga, koja odgovara ulazu u svetište, neima žlieba. Crkva je sad napunjena grobovima sa stećcima. Tlorisu ove crkvice naliči u velike i oblikom i veličinom osnova starinske crkvice, koju je naše družtvo odkopalo u selu Biskupiji.

Grobište oko porušene crkvice sv. Luke, pa i nekoliko prostora izvan ograde sadašnjeg grobišta sa sjeverne i iztočne strane posijano je stećcima, medju kojima jih ima nekoliko, koji odavaju posve starinski oblik i ures. Jedan n. pr. naliči poklopcu rimskog sarkofaga u obliku krova sa četiri akroterija; na drugomu je urezan krstaš-barjak poput onih, što su jih nosili na koplju junaci od XI. do XIII. vieka. Na drugim su stećcima urezani obićajni znakovi, kao zviezda, polumjesec, mač itd. Poklopcu rimskog sarkofaga sličnih stećaka, predsjednik našega družtva vidio još nekoliko na groblju kod sv. Mihovila na Pokrovniku, te kod Bl. Gospe na Mirloviću. Takovi oblici

potvrdjuju mnenje, da je takova vrst stećaka nastala oponašanjem rimskih sarkofaga. Pošto se seljani Uzdolja jošte kopaju u groblju sv. Luke, tako su mnogi starinski stećci već propali, a ostanci crkve su razlupani i kojekuda razneseni. Nad jednim je grobom stojao ulomak hrvatsko-bizantinskog pluteja, razdieljena dvostrukom troprutastom pletenicom na pačetvorinasta polja, izpunjena ružama i uzlovima, kojega sliku ovdje donosim. Nad drugim nekim grobom stajala je dobro sačuvana nadstupina, valjda za septuma ili ciborija otara crkve sv. Luke, ali joj se je već zameo trag, kao što se obično dogadja i s drugim staro-hrvatskim spomenicima. Da su po svoj prilici sa crkvice na groblju sv. Luke na Uzdolju ili s drugog joj suvremenog spomenika i na dalje raznašani bili graditeljski i uresni ulomci, doznaje se po tom, što je kod Čenićeve krčme na Kosovu kao gradivo uzidan jedan uresni hrvatsko-bizantinski ulomak, a nekoliko komada pluteja istoga sloga uzidano je u česmi Pločašu, u istom selu Uzdolju.

Kopajuć na groblju sv. Luke, nadjoše seljaci slučajno u zemlji znamenite uresne i nadpisne kamenite ulomke, kojih se slike ovdje priobćuju, dočim bi se sustavnim razkopavanjem u crkvici i okolo nje svakako imalo naći jošte sličnih ulomaka. Brižljivu i opreznu nastojanju našega pošt. gosp. predsjednika ima se zahvaliti, što je našemu družtvu pošlo za rukom, da se ovi ulomci spase povjesti i narodu te da budu dobavljeni za naš muzej. Ulomci su svi od biela sitnozrnata vapnenjaka. Uresni motivi, oblik slova i izradba odavaju nam drugu polovinu IX. vieka.

1. Najpoglavitiji dio ulomaka je onaj, koji sastoji od velikog trokutnog i dva omanja ulomka tegurija sa ograde svetišta ili otara, koji je u cjelini imao biti sličan onomu sa nadpisom SEMEA itd., koji se čuva u crkvi sv. Petra na Lučcu u Spljetu[1]. Ovaj uzdoljanski tegurij je u vrhu manje oštar od spljetskoga, ali opet oštriji od bolskoga[2]. Veliki trokutni komad prebijen je na dvie pole, gornju i dolnju, te su mu sva tri kraja okrnuta. Ostaje na njemu sredina luka. Visok je po sriedi 52·5 cm., najveća mu je širina 64 cm., najveća debljina 13 cm.. Poput spomenutog spljetskoga i bolskoga tegurija, kojemu naliči još više nego li spljetskomu, toliko ukupnim oblikom koliko i kompozicijom, razporedom i izradbom plitkih rezbarija, urešen je na kosim stranama dvostrukim okvirom. Vanjski okvir sačinjavaju široke, oble kuke, koje se razvijaju iz zajedničke podine i uvijaju se, ne put unutra, kao na biskupinskom teguriju[3], nego kao na bolskom, spljetskom i tolikim jim suvremenim iz Biskupije, koji se nahode u našem Muzeju, estetično put vanka. Nutrnji okvir sačinjavaju troprutasti polukrugovi tako spleteni, da krajevi jednoga izlaze iz središta dvaju susjednih. Polukrugovi se opiru o tanko

[1] Prof. Fr. Bulić: Hrvatski spomenici str. 42—43. Tab. XVI.
[2] F. Radić: Viestnik hrv. ark. družtva. God. XI. Br. 3, str. 65—69.
[3] Vidi u I. broju ovog časopisa str. 8.

nategnuto uže. U vrhu kuta, što ga sklapaju dva kosa užeta, je zajedničko središte dvaju gornjih polukrugova jedne i druge kose stranice trokuta, koji



se tako slievaju u $^5/_6$ kruga, u gornjem dielu kojega ostaje prostor napunjen trolatičnim simetričnim cvjetićem. Sredinu timpana tegurija zaprema latinski križ, urešen troprutastom dvostrukom pletenicom. Taj križ nije poput onoga

na spomenutom bolskom teguriju odsječen na sva četiri kraja stranicama timpana, nego je samostalan, a samo se krajevima dotiče njih. Na razkrižju mu je puce obkoljeno pletenicom. U kracima križa se pletenica uvija samo po jedan put, u gornjem dielu dva, a u dolnjemu tri puta. Gornji kraj i oba pobočna, koji su pravokutno odsječeni, ponešto su unutra ugnuti te završuju sa dvie male put unutra smotane zavojice, a dolnji je kraj ugnut i tek malo raširen. S desne i lieve strane križa je, kao na bolskom teguriju, po paun-ptica, koja ovdje radi tjesnoće prostora nije onako vitka tiela kao na bolskom. I pojedine česti paunovih tjelesa na ovoj ploči su drugčije izcrtane nego na bolskoj. Još su na bolskom teguriju obadva pauna posve jednaka, dok ovdje nisu, kako se lasno razabire na slici. Na bolskom teguriju nose paunovi u kljunu svaki po paomovu grančicu, a ovdje po simboličan grozd.

Od drugih uresa na bolskom teguriju su još u dva gornja kuta križa po simetrična peterolatična slobodna ruža, a ovdje ima više uresa. Na uzdoljnom teguriju je po ruža u krugu u sva četiri kuta križa, i to na izmjence po jedna peterolatična oblih latica i po jedna mnogolatična zavijenih latica. U vrh križa ima još trolistan cvietak poput *triquetre.* I dolnja stranica timpana obrubljena je užetom, koji je susredištem sa lukom. Na pojasu pod užetom je ostatak nadpisa sa karolinžkim, kapitalnim slovima:

..C BENE CōPSIT OPvS PRI....

što se čita: *(...i)c bene co(m)p(o)s(u)it opus pri.....*

Ostanke obrubnih lukova iste veličine sa užetom i slovima istoga oblika i veličine nosi mali komadić ploče iste debljine kao i opisani veći komad tegurija sa ulomkom nadpisa:

.... MYR....,

dakle dočetkom hrvatskog osobnog imena. Mjeseca ožujka ove godine nadjen je pak i treći ulomak ovoga tegurija, koji pristaje sprieda uz prvi ulomčić i nosi ulomak nadpisa:

...., Q: MVNE.. to jest , Q: MVNCI (V, N i C u svezi)

koji se čita: ...*que Munci*....., a sa dočetkom MYR, daje cielo ime

MVNCIMYR.

Po ovomu bi se nadpisu dalo nagadjati, da se je osjem *on,* ili mjesto njega, staroslavenski samoglasnik, ćirilovski Ѫ ili glagoljački Ⱘ, izgovarao *un.* Imamo ovdje dakle, uz povelju iz god. 892.[1], drugi pisani, i to na kamenu urezani spomenik hrvatskoga kneza *Mučimira* ili Mutimira, Trpimirova sina, koji je vladao koncem IX. vieka. Sva je prilika, da je Mučimir (Mutimir) na svoje troškove dao obnoviti starinsku crkvu sv. Luke na Uzdolju, koja se zato može zvati *Mučimirovom zadužbinom,* kao što je ona na Muću

[1] Dr. Rački: Documenta VII. str. 14—17.

Branimirova, ona u Solinu Trpimirova, crkva sv. Bartula na Kapitulu kod Knina Držislavova, crkva sv. Marije u Biskupiji Krešimirova itd. Na novo nadjenom dragocjenom ulomku vidi se oštar kut, što ga sklapaju koso uže lieve strane tegurija sa lievim krajem luka dolnje strane, pa neima sumnje, da su dva mala ulomka nadpisa nastavak nadpisa srednjega komada, dočim medju njima izostaje još jedan ulomak, tako, da bi se moglo predložiti sliedeće čitanje:

. . *(i)c bene composuit opus pri(uceps)que,* ili *atque Muncimir* . . . . .

2. Drugi je znamenit ulomak komad praga, dug 36 cm., širok 20·5 cm., debeo 9·5 cm., koji je s gornje strane obrubljen na isti način kao kose strane opisanih ulomaka tegurija, t. j. najprije kukama, koje teku s lieve put desne strane, a istog su oblika, veličine i izradbe kao i na teguriju, pod njima spleteni polukrugovi, ponešto veći od onih na teguriju, pod njima uže, a pod užetom ulomak s dolnje strane odkinutog nadpisa

. . . OR - DNI - FERFT̄DEI . . . . . (O i R u svezi)

što se čita:

. . . . . *(ad hon)or(em)* . *D(omi)ni* . *perf(eci)t de(nuo)* ili *de(vote)*[1]. . . . .

Uzamši, da je tegurij sačinjavao luk *septuma* nad ulazom u svetište, kao što je viditi na sačuvanom *septumu* crkvice sv. Martina u Spljetu, ovaj je komad praga mogao biti sastavljen s tegurijem s lieve strane, kako treba suditi po položaju kukâ, pa i njegov ulomak nadpisa da bude nastavak prvoga komada, tako, da bi cieli ostanak nadpisa mogao zar čitati ovako:

. . . . *(ic) bene c(om)p(o)s(u)it opus pri(nceps) que:* ili *(at)que:, Muncimir (ad hon)or(em)* . *D(omi)ni* . *perf(eci)t de(nuo)* ili *de(vote)* . . . . .

3. Ulomak pilastra za uglavljenje pluteja ograde, svetišta ili otara, urešen sa hasurastom pletenicom preko dvostrukih susredištnih krugova, vidi se takodjer na priloženoj slici.

4. Dva omanja ulomka surove izradbe sa kukama u vrh kutova vodice (zig-zag crte) i sa ulomcim nadpisa na jednomu:

. . . . BOS . . .

a na drugomu:

. . . . . MVS (MV u svezi).

5. Dva ulomka nekog nadpisa. Na jednomu su ostanci od četiri brazde nadpisa, na drugomu je samo slovo A uz početak dvostruke pletenice.

U Korčuli dne 6. travnja 1895.

Fr. Radić.

[1] Nadpis na krstionoj raci iz Nina, što se sad nahodi u Correr-ovu muzeju u Mlecima, sadrži takodjer rečenicu: „*Opus bene composuit* devote“ (Kukuljević: Codex diplomaticus I., str. 217).

Topografičke crtice
o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

(Nastavak.)

Županije.

I. Ninska.

Ova je županija dobila ime od staroga grada, koga Plinius nazivlje *oppidum Aenona;* ali taj rimski grad razrušiše Obri kao i ostale latinskih stanovnika, te na njegovim razvalinama Hrvati utemeljiše svoj grad *Nin* i u njem podigoše sielo županije a kašnje i središte državne i crkovne vlasti.

Županiju spominje uz najstarije Const. Porfirogenit u X. vieku (ἡ Νίνα)[1], a u starih listinah nalazimo župane: god. 1029. *Bolemir iupanus nonensis* (Rački. Doc. VII. 38), *Desina iup. nonensis* 1070, 1072—1073 (Rački. Doc. 80, 82, 84, 90, 93, 95), *Jurre nonensis iupanus* 1076—78 (Codex. Dipl. I, 167, Doc. str. 126, 162, 164, Ljubić. Libellus Policorion. str. 8), Adamizo 1062—1070, 1072, 1073 (Rački. Doc. VII, str. 62, 80, 93, 94), Saluisclauus non. index (Rački. Doc. VII, str. 74) 1069.

Župa se sterala na način poluotoka izmedju velebitskoga mora do Karina, pa odtole do zadarskoga zaljeva, i od ušća rieke Zrmanje do staroga Obrovca s lieve strane iste rieke. Po konformaciji toga zemljišta, sa *istočno-južne* strane završivala sa gradovi: Stari Obrovac, Zelengrad, Karin i Korlatović nad Benkovcem, i s te iste strane medjašila sa županijom bribirskom, od juga stale joj županije lučka i sidražka, od zapada zadarski *territorium* i zaokruživalo more i otoci, a sa sjevera preko velebitskoga mora županija Podgorja — *Sub alpibus*[2]. Sve je zemljište ninske župe ravno bregovito, dosta plodno i pitomo, ima dosta polja i plodnih dolova, te dobro bilo napučeno župnimi seli i gospodskimi gradovi.

---

[1] Rački. Doc. VII, str. 400.

[2] S ote strane je sa ninskom županijom graničila Lika (*Λίτζαν*), (Rački. Doc. VII, str. 400), a naziv Podgorje ne nahodi se spomenut u izpravama iz doba narodne dinastije, nego tek pri koncu XII v. (1197) (Kukuljević. Cod. dipl. II, str. 185) i to „a latere ducatus Sclauonie, iuxta Podgoriam et Goritiam"; to jest za posve drugi kraj taj naziv je dakle pokojnik uzeo iz sadašnjega vremena. Op. Ur.

1. *Nin* — Aemona — Nona na kraj zatona Povljana i Privlake, pri vrlo plodnoj okolici uzdignut od Hrvata na ruševinama staroga rimskoga grada *Aenona*. Grad bijaše obtočen morem i rječicom i ogradjen jakim bedemom. Grad Nin bijaše poglavit, ne samo sielom županije, nego i prestolan bijaše državne i duhovne vlasti. U njem su naši kraljevi stanovali, sabore držali i povelje dielili, navlastito Petar Krešimir i D. Zvonimir. (Cod. D. I. 132. Rački, Doc. 62, 72, 74, 213.)

Kako je Nin imao svoga biskupa još od prvoga vieka kršćanstva, tako i Hrvati u njem namjestiše svoga biskupa za vas hrvatski narod, još u polovici IX. vieka[1]; ali spljetski crkovni sabor god. 928. dokine biskupiju, dokle ju opet u polovici XI. vieka[2] uskrisi kralj P. Krešimir Veliki[3].

Po izumrću narodne dinastije za Nin se preotimali Mletčani i hrvatsko-ugarski kraljevi, dokle ga god. 1571. zapališe Mletčani i zapustiše. Kašnje opet podignuta god. 1646. zapališe Mletčani, te se već nikad ne diže na staru slavu. Častni ostanci[4] još pokazuju negdašnje njegovo veličanstvo.

2. *Ljuba*. U ninskoj obćini izmedju Nina i velebitskoga mora k sjeveru, drugi zaton uvlači se dugo u zemlju, i pri kraju istoga vide se ruševine staroga grada Ljuba (dvie milje daleko od današnjeg istoimenog sela), koga god. 1205. listina spominje *Castrum Guba*. (Bianchi, Zara Cristiana II. 276.) — Ruševine tvrdjave stoje na krupnoj klisuri, koja se diže i mora, te ju sa tri strane oblieva. Zidine su kruto razrovane. Kada su Turci god. 1527. Kotare pritisnuli, kao suvišnu zapustiše, ter ju vrieme hara i obara.

3. *Ražanac* — *Ražance*. U ninskoj obćini, idući istim kanalom k sjeveru, i prošav tjesnac Ljuba, gdje na kraju otoka Paga Mletčani protiva senjskim Uskocim sagradiše tvrdjavu sv. Marka, ulazi se u široko velebitsko more, od Talijana narečeno *Mar della Morlacca*, i krenuv južnom obalom, dodje se pod selo Ražance. Nad selom vide se ostanci stare tvrdjave povrh kršna humca pružena u more. Kako je uz more stajao, kud su mletačke galije prolazile, tako ga Turci nisu mogli održavati; nego seljani obalom stanovali u sadanjem selu, a tvrdjava zapuštena sama se srušila.

4. *Radovin*. Izmedju sela Ražanca i Poljica leži Radovin u obćini ninskoj i na sjevernoj strani istoga sela diže se stari gradić na odignutom briegu[5].

[1] Theodosius (879—886) (Rački. Doc. VII, str. 12, 13, 14, 186), Aldefreda (Ibid. str. 15), Gregorius (924—928) (Ibid. str. 188, 190, 193, 195, 196, 210).

[2] Tad su bili biskupi Reinerius (Ibid. 59), Firminus (Ibid. 210, 106, 145) i Andreas (Ibid. strana 159). Op. Uredn.

[3] Pod kraljem Svinimirom bi god. 1877—87 obdržan u Ninu crkveni Sabor u prisutnosti stožernika Ivana papinskoga legata. Na tom je saboru kralj Svinimir povratio crkvi sv. Dujma u Spljetu crkve sv. Stjepana i sv. Marije u Solinu skupa s njihovim dobrima. (Rački. Doc. VII, str. 213). Op. Uredništva.

[4] Crkve sv. Križa i sv. Nikole. Op. Uredn.

[5] Tu se opažaju, po Bianchi-evu kazivanju (Zara Crist. II, str. 326), ostanci kula i debelih zidina. Op. Uredn.

Turci ga upotrebili za stražtenicu, s koje se je otvaralo široko obzorje na sve strane Kad su se Turci povukli iz Kotara god. 1684., ostade zapušten.

5. *Oraška gradina.* Izmedju Radovina i Vinjerca, ninske obćine, selu Slivnici na iztok, vide se razrovane zidine stare gradine, koju danas seljani nazivlju Oraška[1]. Valja da Turcima nije trebala, jer su ruševine davnih vremena.

6. *Vinjerac* — Castel Venier. U novigradskoj obćini na južnoj obali velebitskoga zalieva, kao što Ražanac, tako i Vinjerac povrh krševita briega, koji se je u more pružio, vide se oderine stare tvrdjave[2] i izpod iste uz obalu stere se sadanje selo. Valja da je gospoština kašnje bila mletačke obitelji Venier, po kojoj se zove mjesto, ali je grad propao sa turskim osvojenjem.

7. *Dračevac.* Izmedju sela Poljica, Briševa i Polesnika u ninskoj obćini, mjestu Dračevac na iztok, stoje razrovane visoke zidine staroga gradića na iztočnom kraju. Te zidine seljani zovu *Kuline*[3].

8. *Polesnik* — *Poličnik* (Palisnik?). Izmedju Dračevca, Slivnice i Izlama, u ninskoj obćini, stere se plodna ravnica sela Polesnika i, na sjevernom kraju istoga, na odignutom briegu koče se ostanci tvrdjave sa dvie oble kule. I ovaj grad podignut bijaše na ruševinama rimskoga *castra*[4]. Turci su tvrdjavu održali do njihova odlazka i spominje ju Mletačko izvješće g. 1626 : *Policnich città sopra collina cinta di mura con borgo* (Starine XVII. 116.). Ne bi nemoguće bilo, da je ova bogata gospoština bila Ivana Hrvata Paližne Priora Vranskoga i po istoj naziv nosio, mjesto od Paležnika u križevačkoj pukovniji? (Rad jugosl. ak. II. 107.) Po odlazku Turaka god. 1684. ostade zapušten.

9. *Posedarje.* Na zapadnom kraju novigradskoga zaljeva, u novigradskoj obćini, leži uz obalu stari gradac Posedarja, spomenut u listini kralja Bele

---

[1] Bianchi (Nav. dj. II, str. 323) hoće da je O. gradina rimskoga porietla. Op. Ur.

[2] Bianchi (Nav. dj. II, str. 287) broji grad, ostanke kule dobro ugradjene i tragove drugih dviju tvrdjava. Op. Uredn.

[3] Bianchi (Nav. dj. II, str. 332) mnije, da je to bila polača kakvog bega turskoga, i kaže da je sagradjena debelim zidovima i posvodjena. Op. Uredn.

[4] Ovako piše Bianchi (Nav. dj. II, str. 334) o tome gradu: „Innalzavasi questo castello sopra una piacevole eminenza. Era di forma quadrilatera, precinto da forti mura, lunghe 50 passi per facciata ed era munito di due torri circolari, una delle quali situata all' angolo di levante, che fu in seguito ridotta dai Turchi in serbatojo d' acqua, l' altra posta all' angolo di ponente, che serviva di rocca e di ltima ritirata, ed inoltre sopraintendeva alla difesa della porta d' ingresso; ciascuna delle quali torri ra fiancheggiata da due cortine a sè corrispondenti.

Aveva questo castello comunicazione con quelli di Slivnizza, di Ljuba e di Radovin mediante na strada militare, ch' è tuttora visibile, e formava con quelli di Slivnizza e di Ljuba *(Gradina)* gli ngoli di un ben fortificato trilatero, che rendevasi inespugnabile per aver avuto nel centro il castello i Radovin, oggidì *Glavica Berettinova*" . . .

„Dopo i Romani, se ne resero padroni i Re ed i Principi Croati, che lo padroneggiarono per un eve tempo (?!), lo ristaurarono, e lo governarono, al pari delle città, a mezzo di Zupani, o Conti, i uali trovansi di spesso menzionati negli antichi istrumenti di donazioni fatte da quei principi al moastero di s. Grisogono di Zara". Op. Uredn.

g. 1194. (Bianchi, Zara crist. II. 337.), kašnje bio u vlastničtvu plemićke obitelji toga prezimena, pa i tada nasliednikâ Benja. Prije bio velmožâ Kurjakovića krbavskih, od kojih su izašli Posedarja. Turci ga zauzeše g. 1527. i razoriše.

10. *Suhovare.* Izmedju Zemunika, Izlama i Polesnika, ninske obćine, u selu Suhovare vide se na odignutom briegu razvaline stare tvrdjavice, koju seljani naprosto zovu gradina. Bianchi kaže, da se spominje u listini god. 1070., kada ju darova knez Radovan samostanu sv. Krševana u Zadru (Zara Crist. II. 337.).[1] Gradić kao suvišan zapustiše Turci, niti se zna, da je kašnje popravljan.

11. *Vespeljevac.* U sadanjem selu latinskom Izlamu, koje leži izmedju Polesnika, Smiljčica i Posedarja, novigradske obćine, jesu ruševine i obrdane zidine prastaroga grada, prvo hrvatskih bana. God. 1577. Turci ga pripogradiše i dobro utvrdiše, ter ga nazvaše *Sedislam* — branik izlama. Spominje ga mletačko izvješće god. 1626.: *Izlam città murata confortezza* (Starine XVII. 116.). Kad su se god. 1647. povukli Turci iz Kotara, Mletčići ga razrušiše, te ostade na vieke zapušten. Gradinu zovu danas *Vespeljevac.*

12. *Novigrad.* Na južnom kraju istoimena zaljeva, gdje se strmi brieg na lakat pruža u more, da ga sa tri strane oblieva. Na vrhu toga briega još se visi zapuštena gradina Novigrad, znamenita u narodnoj poviesti radi tamnovanja hrvatsko-ugarske kraljice Marije i matere joj Elizabete g. 1386—1387. Bijaše knezova Kurjakovića, kašnje Karlovića, pak mletački i za kratko turski[2]. Održa se tvrdjava sve do pada skupnovlade. Kašnje kao suvišna bi zapuštena. Pod gradom uz obalu zasnova se trgovačka varošica sa sielom obćine.

13. *Korlat.* Iznad briega, što razstavlja Bukovicu od Kotara, do četiri kilometra na sjever Benkovcu, u njegovoj obćini, još preostaje obla kula[3], i okolo iste ruševine grada Korlata njegda krbavskih velmoža Kurjakovića pak Korlatovića[4]. Kada su Turci zauzeli Kotare, srušiše ga kao suvišna i nikad se već ne podiže[5]. Beg Atlagić tu je imao razkošnu kulu, i sad se selo zove kula Atlagića[6].

---

[1] Rački. Doc. VII, str. 81, 82. Papa Celestin III. (1195 g.) potvrdio je crkvi sv. Krševana „terram Su(ch)ouarre" (Cod. dipl. II, str. 174), a Andrija hrvatski vojvoda god. 1198. povraća samostanu sv. Krševana „predium" „ad locum qui Suchouara dicitur" (Cod. dipl. II, str. 193), što mu ga neki bijahu oteli. Op. Uredn.

[2] Bianchi (Nav. dj. str. 290—291) piše, da se je tuj od rimskih doba podizala tvrdjava, da bijaše popravljena 1220. godine i prozvana *Castrum Novum*, hrvatski *Novigrad*. Po ulomcima pluteja u hrv.-bizantinskom slogu, koji se nahode na pročelju crkve sv. Katarine i grobne crkve sv. Marije, razumije se, da je Novigrad napučen bio i u doba hrvatskih vladaoca narodne dinastije. O tim ulomcima izvješćuje naš urednik u Izvješću za I. kongres kršć. arheologa. Op. Uredn.

[3] Nazvana *Gradina Zorić*, kako piše D. Alačević (Bullettino di arch. e st. Dalm. A. II, str. 28).

[4] Bianchi (Nav. dj. II, str. 354). Op. Uredn.

[5] A selu osta pokraćeno ime *Korlat.* Kod župske crkve Pol. Gospe Velike viditi je ulomaka starohrvatske rezbarije i nekoliko stećaka. Na pobočnim vratima je vrlo slabo sačuvan glagolski nadpis. I kod crkvice sv. Jerolima ima takodjer rezbarija hrvatsko-bizantinskoga sloga i stećaka (Viestnik hrvat. ark. dr. God. XIII. Br. 4, str. 126). Op. Uredn.

[6] Tu se nahodi razorena crkva sv. Petra (D. Alačević. Ibid. str. 28). Op. Uredn.

14. *Karin*[1]. Na kraj južnoga zaljeva velebitskoga mora, a zapadnjega obrovačke obćine pri izvoru riečice Karišnice, povrh strmih klisura odignutoga briega, Hrvati u svom doselenju sagradiše tvrdi grad Karin na ruševinah rimskoga *Corinium*, koga spominje u X. vieku Const. Porfirogenit[2]. Osvojiše ga Turci god. 1527. i održaše do god. 1685. Kašnje je zapušten, ali se još dobro uzdrži. Obla kula na sriedi oborena je i ograda sdvorna prorovana, ali u unutrašnjih sgrada i dvorova sve je cielokupo. U okolici ima veće tvrdih omanjih kula, što pokazuje, da bijaše veći broj bogatih gospodara.

Karin sa svojom okolicom valja da je sačinjavao posebnu obćinu plemena Karinjana (Carinenses)[3], kako se označuje u starih listinah, i godine 1102. na hrvatskom saboru u Križevcih, kad je Koloman primljen za hrvatskoga kralja; izmedju poglavica glavnih plemena nadje se i *Comes Martinus de genere Carinensium et de genere Lupsanorum*. (Cod. Dipl. II. 4.) God. 1630. bijaše: *loco murato con fortezza*. (Starine XIV. 183.)[4]

15. *Otišna* gradina. Nad tjesnacem izmedju novigradskoga i karinskoga zalieva, s lieve strane rieke Zrmanje u obrovačkoj obćini, koči se cielokupa tvrda kula Otišna i okolo nje razrovane zidine stare tvrdjave, njegda knezova Korlatovića. Snašla ju sudbina kao i ostale gradove, kad su Turci zaposjeli Kotare.

(Nastavit će se.)

---

[1] Obširnije vidi u „Viencu“ god. 1891. br. 13, str. 203, od istoga Zlatovića i u Bianchi (Nav. dj. II, str. 303—305). Op. Uredn.

[2] *τὸ κόρι* (Rački. Mon. VII, 400) mjesto *κόρι-νιον* (Ptolomaei Geograph. II, 17). Corinium (Rački. Nav. dj. str. 413). Op. Uredn.

[3] Klaić. Opis zem. u k. ob. Hrvati II, str. 51. Karinani u ispravi dneva 3. svibnja 1492. (Kukuljević. Povjestni spomenici I, str. 136—147.) Martinus de genere Carinensium (Rački. Doc. VII, str. 482.) Op. Uredn.

[4] U Karinu su nadjeni toliki rimski nadpisi objelodanjeni u Bull. di arch. e st. dalmata. God. II. Povjerenik onda, a sada član znanstvenoga odbora našega družtva, O. Andrija Vukićević, našao je u Karinu ulomak timpana i na njemu ova slova ....V..DIMETR... što bi se imalo čitati *Sanctus Demetrius* (Viestnik hrv. arkel. dr. God. XII. Br. 3, str. 112). Naš predsjednik O. Marun izvješćuje u istomu „Viestniku“ (God. XIII. Br. 4, str. 126), da starinska zapuštena crkva sv. Marka ima sve graditeljske oznake hrvatske davnije dobe, prepuna je ozidanih grobova, a oko crkve prostire se zapušteno groblje sa stećcima. Op. Uredn.



Još dvie rieči ob ulomku pilastra sa nadpisom „Stefaton“.



U prvom broju našega časopisa (str. 23—26), u kojemu je po fotografiji priobćena slika ulomka pilastra, koji se je otrag nekoliko godina našao uzidan u tvrdjavi kninskoj, a sad je sahranjen u „Prvom muzeju hrvatskih spomenika“ u Kninu, iznio sam mnenje englezkog učenjaka Artura Iv. Evansa o tom spomeniku i dodao sam nekoliko svojih opazaka, po kojima se, izmedju ostaloga, razumije, da se s Evansom nijesam slagao ni u tumačenju sadržaja figuralnih predstava, ni u mnenju o dobi postanka pilastra. Evans je bio pisao obziruć se na nadpis STEFATON, na kojemu da „je neizvjestno zadnje slovo“, da bi se „nadpis spomenika“ „*mogao* čitati STEFAN TOMISLAV“. U istom prvom broju našeg časopisa, pod rubrikom „Bibliografija“ (str. 57), iztaknuo sam i ono, što su Dr. Jelić i drugovi mu napisali u knjizi „Vodja po Spljetu i Solinu“ o našem družtvenom Prvom muzeju hrvatskih spomenika. Tu je o istom pilastru rečeno (str. 291), nešto polag Evansova nagadjanja, a nešto po vlastitom osvjedočenju: „Jedan basreliev nosi prilike dvaju vladara hrvatskih; u sriedi čita se ime prvoga hrvatskoga kralja *Stefa(nus) Tom(islav)* (god. 900—930)“. Evans je dakle samo rekao, da je neizvjestno zadnje slovo našega spomenika, pa da bi se moglo čitati STEFAN TOMISLAV, a spisatelji „Vodje“ su odmah odlučno uzeli bez okolišanja, da jest baš STEFATOM, i kao da su bez sumnje tu predstavljena dva hrvatska vladara i da se kao jasno ima čitati STEFANVS TOMISLAV, dočim se je svakomu lako osvjedočiti pogledom na našu sliku ili na sam spomenik, da je tu jasno urezan nadpis STEFATON. Ja nijesam nikako mogao pristati uz one, koji drže, da su na prepornom pilastru urezana dva vladara, jer ni u jednoga ni u drugoga neima na glavi krune, niti ima u njih kraljevskog držanja ni kraljevskog plašta, niti se mogu uzeti za žezla motke, što su jim u desnicama, i o gornjoj, od kojih je i sam Evans rekao najprije da je koplje; niti je kraljevsko obilježje ona amfora, što ju gornji lik našeg pilastra drži u lievoj ruci i o kojoj je Evans pisao, da je neka „nepoznata stvar“, po svoj prilici zato, što nije imao prilike, da iz bližega promatra spomenik. Meni se je vazda činilo, da *Stefaton* treba da bude ime jedne od dviju predstavljenih osoba, medju kojima je urezan taj nadpis, a po svoj prilici gornje, samo, pri nestašici knjiga, nijesam mogao da doznam, koja ga je biblička ili povjestna osoba nosila, dok, čitajuć Dra.

J. Stockbauera knjigu „Kunstgeschichte des Kreuzes“, ne naidjoh na dva mjesta na to evo do sad zagonetno ime.

Ko je dakle taj *Stefaton?* Stefaton se, po tradiciji, zvao onaj rimski vojnik, koji je, umočivši spugu u octu i nataknuvši ju na vrh trstike napojio Gospodina našega Isukrsta na križu Stockbauer (Nav. dj. str. 249) kaže, da mu je bilo to ime „kako pismo govori“, ali ja mislim, da ga je jedino pobožna legenda sačuvala, jer, ne imenujuć vojnika, o tom prizoru Isukrstove muke Sveto Evangjelje ovako piše:

Matej Gl. 27, st. 48: „I odmah odtrča *jedan* od njih, te uze spugu i napuni octa, pa natače na trsku, te ga pojaše“.

Marko Gl. 15, st. 36: „A jedan odtrča te napuni spugu octa, pa nataknuvši na trsku pojaše ga govoreći“, itd.

Ivan Gl. 19, st. 29: „Ondje stajaše *sud* pun octa; a oni napuniše spugu octa i nataknuvši na trsku, prinesoše k ustima njegovim“.

Jedino *Lukino* Evangjelje ne spominje toga prizora u svim potankostima, što se lako može razumiti, kad se pomisli, da je Sv. Luka napisao svoje Vangjelje kao učenik Sv. Pavla, koji ni sam nije prisustvovao muci Isukrstovoj, nego ju je čuo pripoviedati od drugih apostola. Sam Sv. Ivan, koji je bio očevidac pregorke Isusove muke na križu, kaže, da je bio ondje „sud pun octa“, a to je ona amfora, što ju gornji lik našega pilova drži u lievoj ruci, pa se onda lako daje zaključiti, da mu je trstika sa nataknutom spugom na vrhu ona motka u desnoj.

Dr. Stockbauer je (Nav. dj. str. 165) u poglavju o prvim prilikama Propeća prenio iz Labarteove knjige (Les arts industriels) minijaturnu sličicu propeća iz rukopisnog Evangjelja, napravljena od nekog kaludjera Rabulas u samostanu Zagba u Mezopotamiji 586. god. Sad se taj riedki rukopis nahodi u florentinskoj knjižnici „Laurenziana“. Na toj minijaturi su do propetoga Isusa naslikani: desno, mlad golobrad vojnik, koji obiem rukama stiskajuć koplje probada Isusu desnu stranu prsiju, a nad njim je nadpis: ΛΟΓΙΜΟϹ; s lieve je strane bradat čovjek, koji je podignutom desnicom pružio kratku trstiku, u vrh koje je nataknuta spuga, kojom hoće da napoji Isukrsta, a u lievoj ruci drži za provieslo posudu poput romijenče. Više njega ne ima nadpisa. Stefaton našega pilova slaže se s ovim Rabulasa kaludjera, jer je i on bradat, i on drži posudu u lievoj ruci, a trstiku sa spugom u desnici. Dolnji lik našega pilova naravski je, da treba da prikazuje *Longina*. Poznaje ga se po koplju u desnici, a i po tom, što je i on golobrad kao onaj na spomenutoj minijaturi.

Dr. Stockbauer se ne obzire na Stefatona ni Longina spomenute sličice, jer mu je na iztaknutom mjestu do toga, da prikaže svukoliku njezinu kompoziciju u obće i razpored ostalih na njoj lica.

Po istoj Stockbauerovoj knjizi doznajem, da su i na križu kraljice Teodolinde (oko god. 600) predstavljeni Stefaton lievo a Longin desno od križa, a polag toga križa, da su još i irski kaludjeri u VII. i VIII. vieku ponavljali istu predstavu. Ona se je sačuvala još i u X. vieku, kako se razumije po križu na Evangelijaru nadbiskupa Trevirskoga Egberta (975—993), na kojem je prikazan sam Stefaton[1], pa i u XI., kako se vidi na koricama Evangelijara državne knjižnice u Monakovu, gdje su predstavljeni i Longin i Stefaton[2].

Naš ulomak pilastra treba da je pripadao kakvoj crkvi u Kninu iz prvih doba nakon doseljenja Hrvata na jug. Predstavu na njemu može bit izdjelao kakav majstor benediktinskoga reda.

U Korčuli dne 7. veljače 1895.

F. Radić.

[1] Stockbauer, Nav. dj. str. 205.
[2] Ibid. str. 249.



Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.

(Opaske.)

Priopćuje

Vid Vuletić-Vukasović.

II.*

1. † АСЕ ωВОИ КАМЕНИЕ ȣЗВȣЧЕ РАДОВАН(Ь)
2. БРАТОМЬ С КРЬСТѢНИНОМЬ СРАД
3. И ЗА ЖИВОТА НА СЕ

Čita se: 1. † Ase ovoi kamenie uzvuče Radovan' 2. bratom' s kr'stijaninom' srad 3. i za života na se.

Natpis je pod Džipima (sravni facsimile u Glasniku zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini god. 1889. — Knj. IV. str. 77). U Glasniku je pogrešno u drugomu retku: *Bratol' Skrьstić Ninomь.*

Riječ je *Bratol* veoma sumnjiva, jer Daničić (Рјечник из књ. стар. i t. d. I. str. 73) samo spominje БРАТИЛО i БРАТИЛЬ, biva to ime dvojici Vlaha, koje je kralj Stefan Prvovjenčani dao Žiči i t. d. Za prezime Skr'stić nigdje nema traga, pa je nevjerojatno, da je osebi riječ, jer iza ć (što je u fac-similu poput krsta † = Ѣ) bio bi Ь, te je bez duga razlaganja pročitati: *s Kr'stijaninom.* — Po obliku pismena natpis je iz XIV. v., te je osobito zlamenit radi riječi КРЬСТИꙖНИНЬ još u XIV. vijeku, jer Daničić piše (Рјечник i t. d. I. str. 500), da dolazi samo za sveštenike u kraljevstvu bosanskom XV. vijeka, t. j. ПОСЛАСМО НАШЕ СТРОИНИКЕ И КРЬСТꙖНИ (piše ЕПИСКȣПЬ ЦРЬКВЕ БОСАНЬСКЕ) П. 50. ПОСТАВИСМО СВѢДОКЕ И СРЕДИТЕЛЕ ВѢРЕ НАШЕ ДѢЛА БОСЬНСКОГА И Ш НИМЬ·ВI·ПОГЛАВИТИЕХЬ КРЬСТИꙖНЬ И. ВI. НАШИЕХЬ ПЛЕМЕНИТѢХЬ ВЛАСТЕЛА (piše Herceg Stjepan). М. 461. „Na stećcima rijetko je naći imena svešteničkoga čina, pa baš treba, da se navlaš osvrnemo na navedeni natpis, jer je s početka istoga udaren drevni krst, što je obilježje, da je star natpis i da je vazda crkva bosanska kao kršćanska crkva upotrebljavala *sveti krst* kao znak spasenja.

III.

АСЕ ЛЕЖИ
НАПОКОИ
И РАБРЕ
НЬ. ВȣКИ
ЋЬ ДОЛИ
НОВИЋЬ

*) Radi štamparskih poteškoća upotrebljena je za natpise u ovom sastavku druga bosanska ćirilica.

*

Čita se: Ase leži
napokon-
i Rabre-
n'. Vuki-
ć' Doli-
nović'

Natpis je kod *Srede* (Visočina planina), te je usporediti fac-simile u spomenutome Glasniku (god. 1892. IV. knj. I. str. 30). Riječ **НАПОКОНИ** je posljednji (**НАПОКОНЬНЬ**, — **НѢ** — postremus), a **РАБРЕНЬ** je *Hräbren* (V. Rječnik — Hrvatskoga i t. d. Jug. akad. sv. 11, str. 674), t. j. koji se u pogibli ne boji nego se uzda u svoju snagu, junački = junak (stremus), biva *posljednji junak,* te ovdje nije ime pokojnika, nego je ime **ВУКИЋЬ** od **ВЛЬКЬ**, a prezime mu je **ДОЛИНОВИЋЬ**. Spomenuto prezime nije navedeno u Daničićevu *Рјечнику из књ. старина* i t. d., al' po obliku pismenâ natpis je iz XV. v.

IV.

† АСЕ ЛЕЖИ РАЋЬ ГАЛИ
ЧИЋ НА СВОЋОИ НА
ПЛЕМЕНИ ТОИ

Čita se: † Ase leži Rać, Gali-
čić na svojoi na
plemenitoi

Natpis je na mramoru u Veličanima (usp. fac-simile u spomenutomu Glasniku god. 1892. knj. III. str. 216 i čitanje u Viestniku Hrv. Ark Dr. god. 1886. br. 2 str. 37), te nije po obliku pismena iz XIII. v., nego s početka XV. v., kako je to bilo nehote napisano u Viestniku. Prezime plemiću nije *Galinić* (kako je to u Glasniku), nego *Galičić,* a *Galičići* se zovu i dan današnji selo kod Veličanâ (u Popovu Polju, u Hercegovini), biva spomenuto je selo plemenita *Zemlja Galičićâ,* a ne *Galinićâ.* O *Galinićima* nije nigdje ni spomena u listinama, a najprije u „Рјечнику из књиж. стар." i t. d. od Gj. Daničića u I. d. str. 203 spominje se **ГАЛЬЧИЋИ**, selo u Popovu, koje je kralj Madžarski Matija dao fratru Aleksandru Dubrovčaninu M. 494., pa onda **ГАЛЬЧИЋЬ**, kneza Pavla Radinovića dva vlastelina **ГОИЋЬ ГАѠНИЋЬ** i **ВУКША ГАѠЧИЋЬ** 1397. M. 229. — Vojvode Radosava Pavlovića vlastelin knez **САНКѠ ГАѠЧИЋЬ** 1423. M 325."

Po svemu ovomu ispada, da su fac-simili u Glasniku *prividni,* a ne *realni,* te je svakako potrebito, da se navedeni natpisi fotografišu (takodje bilo zaključeno na kršćanskomu kongresu u Spljetu-Solinu), jer su narisi sumnjivi baš kao da su prosti prepisi, pa što je radio *Viestnik,* to je isto

radio i *Glasnik,* al' sve sada valja, da zamijeni fotografija. Ovo je samo priprava za rečeno pitanje.

Interpretatio latina:

2. † Hic hos lapides (— monumentum) traxit (desuper) ***Radovan*** (— Hilarius) cum fratre Christiano (id est *monaco* ecclesiae Bossinensis) vivens perfecit super se.

3. Hic jacet postremus heros (= strenuns) ***Vukić*** (= Volfangus) ***Dolinović.***[1]

4. † Hic jacet ***Rać*** (= Hilarius) ***Galičić*** in suo in nobili (praedio).

[1] V. Starohrv. Prosvj. ad n. I. pag. 40—41.

† Hic jacet ***Vukosav*** (— Volfangus) dux ***Vlaćević*** consuetudinem habui cum mea turma (= cum meis sociis) et interii super ***Romirnam*** prope ***Nesum*** meum dominum et adduxit me turma super meum nobile praedium.

Sit moledictus quis in me tetigexit.: . .

Adu. Sunt loca ***Rumija*** in Albania apud Antibarum et vicus ***Romani*** apud ***Foča,*** sed ***Romirna*** mihi adeo non est nota.



Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i kaptolska crkva sv. Bartula na sadašnjem Kapitulu kod Knina.[1]

(Nastavak. V. Br. 1.)

Početkom XII. vieka treba uzeti, da su benediktinci ili svojevoljno ili na to prisiljeni napustili opatiju sv. Bartula. Tako je nadarbina ostala izpražnjena, te ju je kralj Koloman izpravom[2] dneva 15. lipnja 1103. godine privremeno (unio temporalis) sjedinio sa nadarbinom prvostolne crkve spljetske, kako je razabrati po riečima izprave „subicimus eidem archiepiscopo . . . . ecclesias sancte Marie de Salona et sancti Stephani et sancti Moysi et ecclesiam sancti Bartholomei cum omnibus pertinentibus earumdem“. Po tomu se ima zaključiti, da je utemeljiteljem nadarbine sv. Bartula bio kojigod od hrvatskih vladaoca narodne krvi, jer se inače kralj Koloman nebi bio mogao smatrati nasljednikom tog svjetovnog patronatskog prava.

God. 1158. kralj hrvatski i ugarski Gejza dariva istoj spljetskoj nadbiskupiji istu crkvu sv. Bartula sa mjestnim pridjevkom „de Tino“[3] „cum omnibus pertinentiis suis, et monasterium sancti Stephani et sancti Moysi de Salona cum omnibus pertinentiis ipsorum“. God. 1163. mladi je hrvatski i ugarski kralj Stjepan, Gejzov sin, potvrdio crkvi spljetskoj prava i darovanja, koja joj bijaše podielio Gejza, ali tu nije medju ostalima imenovana crkva S. Bartula sa njezinim pripadnostima, premda su potanko nabrojena ostala darovana imanja, pa osim „capellam etiam sancti Stephani et sancti Moysi de Salona“, takodjer „parochiam Corbavie; Buçani, Plasi, et Vallis vinarie, Modrusse, Novigradi“.[4] Treba dakle pomisliti, da je u to doba crkva sa nadarbinom sv. Bartula bila već u rukama kojega god hrvatskog, po svoj prilici kninskoga župana sve do mjeseca ožujka 1180. god , kad je Emanuel car grčki pisao hrvatskomu vojvodi Rogeriju, neka prisili njeke od plemena Kačića, da vrate crkvi spljetskoj ugrabljene zemlje kod Srinjina na Mosoru, pa da istomu nadbiskupu „in integrum“ podieli „predia ecclesie sancti Bar-

---

[1] Pri kraju prvog komada ovog članka (Br. I. str. 39) podkrala se nehotice pogreška, te je štampano *„kraljevskim“* mjesto *nadbiskupskim kancelarom*. Tako su se neopazice i uvukle rieči „I prepoziti . . . . . .“ do „kraljevski pečat“, koje treba posjeći. Op. Uredništva.

[2] Kukuljević. Cod. dipl. II. str. 8.

[3] Kukul. Nav. dj. II. str. 60.

[4] Ibid. II. str. 66.

tholomei“ i sve zemlje, o kojima bi nadbiskup spljetski Rajnerije mogao pismom ili dobrim svjedocima dokazati, da jesu ili da su bile S. Bartula.[1] Na 10. lipnja pak iste god. nahodimo, da isti vojvoda Rogerijo po zapovjedi cara Emanuela daje istomu nadbiskupu Rajneriju dva pristava, koji ga imadu uvesti u vlast svih zemalja crkve sv. Bartula, i naredjuje, da se od tada unapried nikakav župan ni podžupan niti itko drugi nesmije usuditi zanovetati nadbiskupu ili njegovim kanonicima.[2] Pošto je nadbiskup Rajnerije malo nakon toga izgubio život u Poljici, u borbi sa Kačićima radi posjeda kod Srinjina, treba pomisliti, da je prije smrti bez odpora bio uveden u vlast zemalja sv. Bartula. U toj nas misli utvrdjuje izprava iz god. 1185., u kojoj su sadržane naredbe i zaključci pokrajinskoga crkvenoga sabora spljetskoga, jer se i tu uz njegove župe odredjuje, da nadbiskup bude imati „has ecclesias: sanctam Martham, sanctum Petrum de Clobuco, sanctam Mariam, sanctum Stephanum, sanctum Moysem, *sanctum Bartholomeum*.[3] Na istoj je izpravi svjedok „Alberto Pisano sancti Bartholomei preposito“, a pri svršetku se opet kaže, da ju je isti Albert napisao, koji, kako se razabire po drugoj izpravi od iste godine,[4] bijaše kanonik spljetskoga kaptola. Dakle prepozit Dobroslav sin Prodanića kneza kninskoga, sinovac kneza Prodaslava, koji je, po nadpisu što ga je 1690. biskup I. Vidović vidio nad vratima crkve sv. Bartula, dao 1203. sagraditi crkvu na čast sv. Bartula, ne može se apodiktično tvrditi, kako je to učinio prag. Bulić,[5] da je „glavom prepozit kninskoga kaptola“, nego, u koliko nam do sad objelodanjene izprave svjedoče, po svoj prilici prepozit kaptola spljetskoga, koji je, kako smo vidili, već od prije bio nadarbenikom sv. Bartula, pa je uprav na stogodišnjicu sjedinjenja nadarbine dao izgraditi novu crkvu, ne sv. Marije, kako cieni prag. Bulić,[6] nego uprav sv. Bartula. Mogao bi Dobroslav biti prepozitom kaptola kninskoga samo onda, kad bi se dokazalo, da je izmedju 1185. i 1203. godine nadarbina sv. Bartula sjedinjena bila sa nadarbinom kaptola kninskoga, kao što je po iztaknutim vrelima izvjestno, da je to bilo početkom XVI. vieka.

Što Farlati[7] kaže, da je hrvatski kralj Petar Kresimir obdario kanonički sbor kninski bogatom nadarbinom s. Bartula, u opreci je sa pravom povjesti iste nadarbine. Kako već iztaknusmo, samostan sv. Bartula imao je biti u cvietu uprav za vladanja zadnjih hrvatskih kraljeva narodne krvi, kad se njegovi opati nahode podpisani na ondašnjim hrvatskim regestama. Tvrdnja

[1] Kukul. Ibid. II. str. 112—113.
[2] Ibid. str. 113.
[3] Ibid. str. 131.
[4] Ibid. str. 113—134.
[5] Kninski spomenici str. 10.
[6] Ibid. str. 10.
[7] Ill. Sacr. IV. str. 281.

pak Farlatieva ne može da stoji ni ako pomislimo na okolnost, da je kninska biskupija obstojala sa svojim kaptolom za toliko vjekova i nakon izumrća kraljevâ narodne krvi, pa da bude nju Kresimir obskrbio nadarbinom sv. Bartula, nebi onda odmah početkom XII. vieka kralj Koloman mogao istu oteti kninskom kaptolu, a sjediniti ju sa nadarbinom prvostolne crkve spljetske, jer bi se to protivilo bilo pravilima prava crkovnoga; a opet nebi moguće bilo, da na izpravi od god. 1180., po kojoj Rogerijo hrvatski vojvoda daje spljetskomu nadbiskupu dva pristava, da ga uvedu u vlast svih zemalja crkve sv. Bartula, bude medju prvim svjedocima uprav Flaško, kninski biskup.

U Račkievoj knjizi „Documenta" pogrešno je štampano u kazalu „in dioecesi belgradensi monasterium s. Bartholomaei", jer se to odnosi na sp. sv. Bartula kod Knina. Nije moguće, da crkva sv. Bartula u Tninu, o kojoj je spomena u iztaknutoj izpravi kralja Gejze od god. 1158., bude u biogradskoj okolici, kako su mislili pokojni slavni naši povjestničari Dr. Rački i Iv. Kukuljević, jer je biogradski Tnin selo, oko kojega su bila imanja rogovskog samostana sv. Kuzme i Damjana prijašnjeg Sv. Ivana Evangjeliste i samostana sv. Tome biogradskoga (niti je *Tnin* ove izprave istovjetan sa selom *Tinjem* sidražke županije, napomenutim u izpravi kralja Petra Kresimira iz god. 1069. (Doc. str. 75), ne daleko Biograda na moru), pa nije lako pomisliti, da na mnogobrojnim poznatim izpravama o tim zemljama nebi barem kadgod dolazio spomenut samostan sv. Bartula kao medjašnik, a opat samostana kao svjedok lašnje nego li dolazi na drugim izpravama, koje se ne tiču sidražke županije iz XI. vieka. (Za spom. izprave vidi S. Ljubić — Libellus Policorion qui Tipicus vocatur str. 173, 175, 178, 191, 201, 216 i 218). Oslanjajuć se na tu pogrešku, ima jih koji misle, da su gori iztaknuti opati S. Bartula bili opati tog samostana u biogradskoj biskupiji. Kaže se pak, da obstoje ruševine crkve i samostana sv. Bartula kod Tnina, ali je to možda onaj isti u Kninu, koji se je često zvao Tnin kao i u već spom. bilježci u Fanfonjinu rukopisu. Naš predsjednik o. Marun našao je kod crkvice sv. Bartula u Ždrapnju kod Bribira dosta još neiztraženih ruševina i medju njima ulomak pluteja iz IX. vieka. Ali sve to niesu nikakovi neoborivi dokazi za obstanak kakva samostana sv. Bartula u biogr. biskupiji. Neima dakle nikakve druge zlamenite opatije sv. Bartula, spomenute u izpravama kraljeva domaće hrvatske dinastije, kojoj bi vjerojatnije mogli pripadati opati podpisani u istim izpravama osim opatije sv. Bartula kod Knina, pa neima zato još ni dobra razloga sumnjati nakon tolikih činjenica, doklegod se ne iznesu tvrdji dokazi za koje drugo mjesto, da nije na Kapitulu najprije iz davnih doba obstojala opatija sv. Bartula sa crkvom i bogatim samostanom, kako se razumije po uresnim, graditeljskim i nadpisnim ulomcima, našastim na tom mjestu, i koji potiču ća do VIII. vieka. Ista je pak opatija, kako

smo vidili, nakon izumrća kraljeva domaće dinastije, kao nadarbina pridieljena bila najprije nadbiskupskom spljetskomu a potla biskupskomu kninskomu kapitulu.

Naziv dakle *Kapitul* glavice Kapitula ne dokazuje nakon tolikih napomenutih svjedočanstava ono, što hoće prag. Bulić, to jest da je na njemu mogla biti stolna crkva Sv. Marije, niti može „neoprovrzivo" da svodi na taj isti zaključak „dokaz izveden iz ustanova i kanoničkoga života jedanaestoga vieka", jer da usljed pravilnika S. Augustina i Metzskog biskupa Hrodeganga „nastadoše *canonici regulares*". Dapače nama nije ovdje potreba da govorimo o „canonici regulares" na Kaptolu do svršetka XI. vieka, jer eto dokazasmo, da su do toga doba na Kapitulu živili benediktinci, a da jih tek u XII. nasliediše „canonici regulares" pod upravom prepozita, koji su pak živili u Spljetu. Hrodegangov pravilnik kaže, da „Canonici in domo episcopali vel etiam in monasterio secundum canonicam vitam erudiuntur". Pavijski pak sabor god. 876. nalaže biskupima, da „in Civitatibus suis proximum Ecclesiae suae *Claustrum* instituant, in quo ipsi cum Clero secundum Canonicam Regulam Deo militent".

Evo što o tomu piše kanonik Reusens u djelu, kojim se je poslužio prag. B. (str. 522—525): „U prvo su doba kanonici stolnih i sbornih crkava živili u zajednici kao i redovnici. Samostani (cloîtres) prostih sbornih crkava bijahu obično, kao što i oni opatija, prislonjeni k južnom zidu crkve, jer je u našim krajevima (govori o Belgiji) prisojna strana u velike ugodnija i zdravlju koristnija Ali kod stolnih crkava južna strana, s istoga razloga, bijaše zapremljena biskupovom palačom, a kanonici bijahu obvezani, da odaberu stranu sjevernu za utemeljenje svojega samostana". Tom se opazkom upravo slažu samostani benediktinski kod sv. Bartula na Kapitulu i kanonički kod crkve sv. Marije na katoličkom groblju u Biskupiji. Kod sv. Bartula opažaju se tragovi samostana baš s južne strane, premda ima tragova drugih sgradja i sa sjeverozapadne strane crkve, a kod Sv. Marije sa sjeverne strane. Pošto je tlo u velike prorovano i promienjeno kod sv. Bartula, premda je tu opaziti ruševine ogromnijih sgradja nego li su one u Biskupiji, ipak nije lasno razabrati osnovu bivšeg samostana, dočim se kod Sv. Marije jasno opažaju tragovi velika dvorišta. Ono je četvorinasto i prislonjeno bilo uz sjeverno platno crkve. Obkoljeno je sve unaokolo hodnikom, koji je po svoj prilici sačinjavao otvoren triem na stupčiće sa arkadama. Ulomaka stupčićâ sa dotičnim nadstupinama izkopalo se veliko množtvo izmedju ruševina na tom mjestu. Iza hodnika stoje pak na tri strane prostrani stanovi, koji se posve slažu sa Farlatievim riečima, koje je on namienio bio ruševinama na Kapitulu: „domicilium . . . . satis amplum et commodum . . . . iuxta aedem cathedralem S. Mariae".

Još su dva mjesta u izpravama, poznatim iz doba hrvatskih narodnih kraljeva, gdje je napomenut samostan sv. Bartula. Prvo je mjesto ono u izpravi od god. 1080[1]. Tu je imenovan koludar sv. Bartula[2], u kojega je Petar Črne kupio slugu Nikolu i sestru mu Marinu. Drugo je mjesto u istoj izpravi[3], gdje se kaže, da je Petar Črne u Šibeniku pred kraljem Svinimirom imao svjedocima Lovra nadbiskupa i Ivana opata S. Bartula.

Da iztaknem još i novu činjenicu, koja nam dokazuje, da je stolna crkva S. Marije bila ustanovljena svakako u Biskupiji, a ne na sadašnjoj glavici Kapitulu. O Svinimirovom regestu iz god. 1076—78.[4], gdje piše „in solempnitate consecrationis ecclesiae nostri“ episcopatus, sanctae Mariae uocabulo“ i „Actum est hoc in uilla regali, quo in loco iam dicta ecclesia sanctae Mariae (sita uidetur his) coram testibus; in primis coram Laurencio uenera (bili archiepiscopo, Petro chroatensi episcopo“ piše prag. B.[5], da nije izdan u Kninu, kako to Farlati[6] stavlja, nego u Solinu, kako se još razgovietno na samom izvorniku, koji se sada čuva u regnikolarnom arkivu u Zagrebu, *vidi*, i košto se po samom tekstu razabire; te crkva S. Marije i njoj blizi kraljski dvorac, koje regest spominje, nije moguće stavljati na Kapitul nego *izvjestno* u Solinsko polje“. U bilježci pak dodaje još prag. B.: „Farlati netemeljito hoće, da je to baš biskupska kninska crkva sv. Marije, i to tek za Zvonimira prvi krat posvećena“. Nastavlja još prag. B.: „Nu i to nestoji, jer *sollemnitas consecrationis,* o kom regest govori, nije no godišnjica posvećenja crkve, a ne prvo posvećenje, što je dakako različito (Lucius, De Regno Dalm. Chr. Lib. II. C. XVI. Regest 1072. god.). Kukuljević u svojem kodeksu stavlja *pravo*, da je rečeni Regest izdan u Solinu (I, 154), dr. Rački u Docum. VII, u kronologičnom kazalu (p. XXXI), stavlja ga takodjer „Salonae“, a u tekstu pak (p. 112) „Tinnini“, što nije no tiskarska pogrješka, kako je to već i Milinović opazio (Viestnik, IV. p. 48)“. Ja cienim, da je taj Regest izdan upravo u Kninu, i to u kraljevom dvorcu, koji je stojao blizu hrvatske biskupske crkve sv Marije „ecclesiae *nostri episcopatus*, sanctae Mariae uocabulo“. Kad prag. Bulić tvrdi, imalo bi se vjerovati, da je on svojim očima vidio sam Regest u Zagrebu, pa da tu piše „*Salonae*“, kako je u Račkievom kronologičnom kazalu, a ne „*Tinninii*“, kako mu je u tekstu, pa da je u tekstu „tiskarska pogreška“ i da ima biti „Salonae“ mjesto „Tinninii“; ali je presvietli prag. Milinović (Viestnik VI [a ne IV] str. 48) pisao samo, da

---

[1] Cod. dipl. I. str. 174. Rački Doc. III. str. 135.

[2] U Documenta (str. 135) imala bi biti štamparska pogreška „et monacho sancti Bartholomei“, jer navadjajuć isto mjesto kašnje sam pok. dr. Rački prevadja kao da je „a monacho“ ili „de monacho“ (Rad Jug. Akad. knj. LXX str. 159). Kukuljević je u Codexu (Nav. mj.) to prepisao bio „ex monachis sancti Bartholomei“.

[3] Doc. str. 132. Cod. dipl. I str. 175.

[4] Documenta p. 112.

[5] Hrv. sp. str. 11.

[6] Farl. Ill. Sacr. IV p. 284.

je to „*možda* pogrieška", pa imamo još i drugih razloga misliti, da je prag. B. tu rieč pogriešio čitati. Prije svega, sam Farlati, kojemu na drugim mjestima prag. B. poklanja podpuno svoje povjerenje, piše, da je Regest izdan u Kninu, a drugo je to, što u istoj spom. Račkievoj knjizi u kazalu osobâ, mjestâ i stvarî, na str. 538 pri rieči „Tenenum", odnoseći se na prieporni regest, piše: „*Teneni episcopatus S. Mariae* (1076—78), a na str. 201 (Documenta) u bilježci k riečima crkvenog sabora splj. god. 1045—67 „in ecclesia sanctae Mariae uirginis iuxta castrum Tinniense", piše: „Inde etiam a rege Svinimiro appellatur: „„ecclesia nostri episcopatus sanctae Mariae uocabulo"" (Vidi n. 97 p. 113 to jest regest). Lašnje je dakle vjerovati, da je pogreška u samom i jedinom kronolog. kazalu, nego li na druga tri mjesta, pa da se je u tom kazalu možda i sam Rački poveo za Kukuljevićem, koji nije tako oštroj kritici podvrgao izprave tiskane u Codex-u, kao što je to učinio dr. Rački u knjizi VII „Documenta". Nego je dr. Rački u razpravi „Nutrnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. (Rad Jug Ak. knj. CV str. 231) opet pisao: „U listini kralja Svinimira od god. 1076—78. spominje se u Solinu kod Opatije sv. Marije takodjer villa regalis[1], gdje je ona isprava takodjer izdana". Ovdje se je pok. dr. Rački svakako zarekao, ne obazrievši se na sadržaj listine, jer se je kašnje, kako ćemo viditi, porekao i izpravio. U ostalom meni neće biti muka, da se o tom naročito obaviestim kod samoga veleuč. Račkoga, dok je on u životu, da bude razbistreno pitanje o pravom njegovom mišljenju.[2]

Manje je znamenitosti pitanje, da li rieči „in solempnitate consecrationis ecclesiae" znače uprav prvo pravo posvećenje crkve ili godišnju svetkovinu uspomene posvećenja. Često se svečano posvećenje crkve ne obavlja odmah nakon sagradjenja nego i više godina kašnje. Farlati govoreći o posvećenju crkve sv. Marije bistro piše, da Lovrinac spljetski nadbiskup sa biskupom zadarskim, trogirskim, Petrom Kninskim „ritu solemni consecravit"[3], dakle se je i po njemu radilo o posvećenju crkve, jer da bude bila godišnjica posvećenja, primjećuje o. Marun, nebi stajalo u regestu „in solempnitate consecracionis" nego zar „in die anniversario consecrationis ecclesiae". Da se je radilo pak o prvom svečanom posvećenju, razumije se i po prisutnosti tolikih crkvenih dostojanstvenika. Pragg. B. i Mil. daleko su od istine, kad uzimlju, da je crkva sv. Marije ovdje spomenuta, ona u solinskom polju, a ne ona u Kninu. Prag. B. nije naveo razloge, s kojih misli, da se crkva sv. Marije tu spomenuta ima stavljati „izvjestno u solinsko polje". Presvjetli Milinović kaže: „Uz ovi kraljski dvorac bila je crkvica „„sv. Marije"", koju je *možda* isti Zvonimir dao sagraditi. On e želio da bude posvećena". Pa dalje piše na istoj strani: „Ovdje se

[1] Documenta p. 113.
[2] Tako sam bio obećao u govoru dneva 24./VIII. 1893.
[3] Farl. Ill. Sacr. IV. p. 282.

spominje „„ecclesia nostri episcopatus““. Ovoga neima u listini kod Farlata (Tom. III, 155), jerbo da je ožuljana. Nu kada bi i bilo, nebi se odnosilo na crkvu „kninske biskupije“, već na crkvu „kraljskog dvorca“ kod Solina — Sustiepan: ditioni .... beatissimi Domnii subiacet (Docum. 127), a tako isto i opatije sv. Marije i sv. Petra. Nu „kraljska crkva sv. Marije“ spadala je na pravomoćje hrvatskog biskupa, s toga je rečeno: ecclesia nostri episcopatus. Mučno da bi Marija opatica sbog svoje redovničke uprave do Knina na put se bila dala, što joj je do Solina lasno bilo“. Razumije se ovdje, kako se je presvietli Milinović upustio u nagadjanja na slabu temelju zato, što se u nijednom spomeniku nigda ne spominje ikakva „kraljska crkva sv. Marije u Solinu“, koja bi spadala bila pravomoćju hrvatskoga biskupa, baš na mjestu, gdje je izvor i početak spljetske biskupije, u drevnom Solinu. On je znao, da je poznata crkva sv. Marije u Solinu spadala pravomoćju spljetskog nadbiskupa, pa mu je trebalo nagadjati ob obstanku nove neke crkve sv. Marije u Solinu, da stavi u svezu sa Solinom ono „ecclesia nostri episcopatus“, jer eno Toma naddjakon pripovieda[1]: „Has siquidem ecclesias (sc. sancti Stephani et sanctae Mariae in Salona) aedificavit et dotavit quaedam Helena regina donans eas spalatinae sedi iure perpetuo possidendas“. Ako Farlati stavlja, da je taj regest izdan u Kninu, premda nije mogao da pročita ono mjesto, na kojemu su današnji paleografi pročitali *„ecclesia nostri episcopatus“*, znak je, da nije rieč Knin stavio po domišljanju i radi sveze sa ovim umetkom, nego da ju je prepisao onako, kako ju je našao na samom izvorniku.

(Nastavit će se).

[1] Hist. salon. ç. XVI. str. 55. Ed. Rački.



Plohorezbe sarkofagâ (u kninskome muzeju)

našaste medj ruševinami bazilike na rimokatoličkomu groblju u Biskupiji.

Piše

dr. K. Patsch[1] i ot. L. Marun.

(Sa slikom.)

I.

Izmedju mnogobrojnih starina, kojima je neumorni sabiralački mar sadašnjega predsjednika Hrv. star. družtva Muzej u Kninu obdario, bez dvojbe zauzimlju jedno od prvih mjesta plohorezbe (Reliefs), koje donosimo ovdje zajedno u jednoj slici. Oni su toliko znameniti, da bi se s njima mogli i prvi muzeji dičiti. Spomenici su žalibože do nas došli u veoma fragmentarnome stanju; nu ipak, protumače li se tačno pojedini komadi, iztraži li jim se način izradbe, kao što i za njih upotrebljeno gradivo, lako je iznaći, što li je u savezu, i bez ikakvih potežkoća ustanoviti svrhu, kojoj su ove umjetnine od izkona bile namienjene.

I. U sredini na lievo: ulomak gornjega ruba mramorne ploče; visina 0·30 m., širina 0·33 m., debljina 0·16 m., visina plohorezbe 0·065 m. Na izdubljenom polju konjanik, koji je skočivši put desna okrenuo se na lievo, pa poteže mačem na duboko straga udarajući žestoko. Ima kacigu a odjeven je plaštom obavitim oko ramenâ. S onu stranu glave konjske ukazuje se ruka, koja u obrani hita se kopljem za neprijateljem.

II. Sasma na desno: ulomak gornje strane mramorne ploče. Visina 0·26 m., širina 0·22 m., debljina 0·16 m., visina plohorezbe 0·065 m. Na izdubljenom polju golobrad junak na desno; drži pred sobom pakružan štit, a nalazimo ga u času očajne borbe. Na njemu je korintska kaciga sa cristom i vratobranom, oko ramena pak himation.

III. Sasma na lievo: slika nije dobro pošla za rukom. Ulomak mramorne ploče, unaokolo okružene. Visina 0·45 m., širina 0·36 m., debljina 0·16 m., visina plohorezbe 0·065 m. Osoba na konju put desna sa lepršajućom odjećom; okrenuta je natrag. Način odiela i nježniji oblici odavaju žensko čeljade.

Isto nalazište, — Biskupija — ista vrst kamena, ista debljina ploče, isti obrub kao kod I. i II., ista visina plohorezbe i ista radja uoblašćuje nas, da uzmemo, da se sva tri ulomka odnose na istu cjelinu; česti su to jednog

[1] Sastavak dra. Patscha preveden je s njemačkoga.

spomenika. Nego, što li je bilo prikazano na ovome spomeniku, te nam u svojim ostancima pokazuje gole ljude i žene visoko na konjima, gdje se bore? Odgovor na ovo pitanje nije težak; nameće se sam od sebe svakome, ko priuba poznaje spomenike: to nam je jedna *amazonomahija,* u starome vieku toliko omiljeli predmet za plohorezbe koje mu drago vrsti.



Plohorezbe sarkofagâ.

A sam spomenik je bio — na to nas dovodi i debljina ploče i razne analogije — sarkofag.

Čeljad, koja su sebi tako liepo i liepo izradjeno zadnje počivalište hotjela ujamčiti, treba da su bila imućna.

* * *

Kad smo ovako našli, da ta tri ulomka skupa spadaju, onda smijemo, oslanjajuć se na istim podatcima, i dva druga ulomka spojiti, te i za ove isto tako lako uztvrditi, da su dielovima jednoga sarkofaga. Mislimo ob onom komadu naslikanu lievo gore i ob onom desno u sredini.

I. Ulomak mramorne ploče, unaokolo okrnut. Visina 0·36 m., širina 0·28 m., debljina 0·16 m., visina plohorezbe 0·10 m. Stražnja strana satira — mali rep nas uoblašćuje, da lik tako nazovemo — oblačen je samo na donjem dielu trupa, stoji naslonjen na lievu ruku. Lievo dolje grozd grožđja.

II. Ulomak gornjega diela mramorne ploče. Visina 0·71 m., šir. 0·46 m., debljina 0·16 m., visina plohorezbe 0·10 m. Odozgor sačuvana izdubina za poklopac. Djevojče obučeno u dugu odielu, opasano izpod prsiju, pogledalo je na grozd grožđja, koga lievom rukom bere sa loze, koja je bogato urodila. I lievu ruku je diglo. Desno uz djevojče gô čovjek, hvata desnom za prut, pa taman hoće da ga prigne; po svoj prilici hoće da drugarici pomogne. U zadku, kao što smo već rekli, su čvorasti trsovi s bogatim uresom od lišća i grožđja; na jedan grozd kljuje ptica.

Goli čovjek, ako radi tumačenja uzmemo u obzir i ulomak I., predstavlja nam satira, a djevojče u njegovu družtvu menadu.

*
* *

Ures dakle ovoga sarkofaga uzet je od Bakova tiazosa (thiasos).

I ostala dva ulomka naše tablice, koja nam preostaju, a žalibože nisu posve tačno izražena, dielovi su sarkofagâ.

U Sarajevu, na 19. februara 1895.

Dr. Karlo Patsch.

II.

Ovoj liepoj razpravi budi nam slobodno nadovezati nekoliko opazaka ob ovim klasičnim spomenicima, da ih dovedemo u duševnu svezu sa hrvatskom davnijom dobom.

Nećemo u izgled iznositi poznatu činjenicu, kako su narodi od najdavnijih vremena običavali uzimati starije spomenike, bud da jim ljepotu nasljeduju, bud da jih za ures poznijih gradjevina umeću, ili da jih kao prosto gradivo upriličuju.

Za naše pitanje dosta je natuknuti, da kršćanstvo u svomu početku, u koliko se to slagalo sa njegovim vjerskim načelima, uporabljaše i starinske obrede i klasičnu literaturu, a napose umjetnost i arhitekturu. Prve bogomolje starokršćana bile su prostorije u kućama pojedinih kršćana[1], u kojima se viernici sakupljahu na molitvu i na evharističnu svečanost.

[1] Dr. J. P. Kirsch. Die christlichen Kulturgebäude im Alterthum. Köln. 1893. str. 1.

Kad kršćanska vjera postade slobodnom, pak gospodujućom, stadoše stari kršćani za svoje crkve upotrebljavati poganske hramove i druge gizdave gradjevine, kao primjerice hram Antonina i Faustine u crkvu sv. Lovre, *panteon* u onu sv. Marije (ad martyres), dvoranu Dioklecijanovih terma u crkvu sv. Marije (degli Angeli) u Rimu[1]. Najrječitiji dokaz ovog imamo u našemu Splitu, gdje je Dioklecijanov mausolej preobraćen s prva u crkvu Bogorodice, koja je kašnje prozvana po sv. Dujmu i Stašu.

Hrvatski narod, naselivši rimsku Dalmaciju i Savsku Panoniju, premda je našao, da su mnoge rimske gradjevine postradale uslied žestokih ratova kroz seobu naroda, ipak je zatekao dovoljan broj dobro sačuvanih gradjevina tako, da mu nebijaše potreba odmah s prva iz temelja podizati obranbene gradove nit stanove. Ovo je jedan od toliko drugih razloga, što Hrvati svoje glavnije gradove podigoše na rimskim ruševinam. Skoro nije važnijeg rimskog položaja, što ga Hrvati s prva nezaposjedoše i na njemu svoje gradove podigoše. Za to, ako su Hrvati morali popravljati polurušene rimske gradjevine ili nove iz temelja podizati, nebijaše jim potreba kojekuda posizati za kamenolomim, dok na istim ruševinam imadoše naizobil tesana kamena i svakovrstna mramora.

U dobi naseljenja Hrvata kršćanstvo se bijaše razprostranilo po svim krajevima rimskog carstva, a u Dalmaciji i Panoniji odavna cvatijaše. Dosljedno u to doba obstojaše i dovoljan broj crkava.

Zadnje četvrti ovoga stoljeća jedna takova crkva — bazilika „Manastirine“[2] na Solinu bi odkopana, koja svojom znamenitošću danomice privlači sa svih krajeva sve to veći broj stručnjaka. Našasti su takodjer ostanci male bazilike na otočiću Sutvari kod Korčule[3] a jedne opet u Sirmiu[4]. Nagadja se pak za položaj ruševina bazilike s. Marcelle u Ninu. Naše je družtvo saznalo za tragove starokršćanskih crkava u Mokrompolju i Plavnu kod Knina, a začelo je odkapanje bazilike u Potravlju kod Sinja. Nije sumnje, da će se na hrvatskom tlu tekom daljnih arkeologičkih iztraživanja odkriti mnogo sličnih bazilika.

Povjest nam pripovieda, kako dolazkom Hrvata rimsko-kršćanski življ ostade žilav u primorskim gradovima, dok nam jasno netvrdi, da je iz nutrnjosti zemlje sasvim izčezao, kao da bi Hrvati sve ove predjele opustošene našli; pa je slobodno nagovieštati, da je i u zagorskim predjelima po gdjegdje ipak preostalo rimskog življa, dosljedno sveštenstva i crkava.

---

[1] Dr. Rački. Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća, u „Radu“ jugosl. akadem. knj. CXVI, str. 176.

[2] Dr. L. Jelić. Das Cömeterium von Manastirine zu Salona, in der römischen Quarta-Schrift 1891. Napose tiskano. 66 str. sa tabl.

[3] F. Radić u Viestniku hrv. ark. dr. XIV. 50.

[4] Prof. S. Ljubić. Viestnik VIII, 97 sl.

Hrvati u drugoj polovini VII. vieka primiše sredstvom latinskog sveštenstva sveti krst. Naravno je, da tom prilikom dodjoše u posjed i starinskih još obstojećih crkava ili da prionuše odmah polusrušene popravljati a prama potrebam takodjer odmah neke iz temelja podizati.

Sa koliko osamitim, ipak dovoljnim, primjerom navedene bazilike u Potravlju, oko koje Hrvati zapasaše obsežno groblje sa oznakom stećaka od VII. vieka unapried, ipak dostatno se potvrdjuje, da su starinske bazilike upotrebljavali, a vjerojatno je, da će se dokazati sa bazilikom na rimokatoličkom groblju u Biskupiji, za koju mislimo, da proiztječe iz VII. vieka, kako su i novih podizali, dok je opet sa primjerom bazilike „Manastirine“ na Solinu stalno, da su neke u ruševinam ostavljali, pošto ona nije kasnije popravljena.

Opravdano se može dakle nagadjati, da su Hrvati u prvim dnevima svoga pokrštenja činili što i stari kršćani, da su naime u bogoštovne svrhe preobraćali koliko poganske gradjevine, toliko one kršćanske: kao što, da su polusrušene popravljali ili pak nove podizali, i da su u svakom slučaju upotrebljavali starinske spomenike, bilo kao uresne česti ili pak kao prosto gradivo.

Mislimo, da neće biti suvišno, ako ob ovom još navedemo nekoliko do sada poznatih a nekoliko nepoznatih primjera.

Na starohrvatskoj srušenoj crkvi u Gračacu kod Skradina kao gornji prag postavljen je iz bielog mramora rimski arhitrav. Tako opazismo donji prag u odkopanoj crkvici kod s. Bartula u Ždrapnju.

Još danas resi vrata crkve u Pagjenam kod Knina veoma krasni rimski arhitrav a tako i jedan prozor iste crkve.

Ovo isto opazismo na žrtvenicima nekih starohrvatskih crkava. U srušenoj crkvi s. Marka u Karinu za stup mense služio je rimski miljokaz, koji se sada nahodi u samostanu istog sela. Tako jedan u istu svrhu služi u crkvi s. Martina u Lepurih kod Benkovca, a opet jedan u crkvi u Gjevrskam kod Kistanja. Rimski epigrafični spomenik služi za stup pod žrtvenikom u Pagjenam.

Najviše pako imamo primjera, kako su se upotrebljavali u starohrvatskim crkvama davniji spomenici. Od toliko srušenih crkava, koje smo pregledali, gotovo u svakoj smo opazili rimskog gradiva. Ovo nam bolje potvrdjuju i starohrvatske crkve u Ninu, crkva s. Trojice sada s. Donata i ona s. Petra u Zadru, s. Eufemije i s. Trojice u Splitu, s. Martina u Trogiru. To se isto opaža i u odkopanim bazilikam u kninskoj okolici. Poznato je pako iz povjesti, kako i do X. vieka to se isto običavalo činiti, kadno je bugarski knežević *Pincius* sa braćom sagradio dozvolom kralja Držislava crkvu s. Mihovila na Solinu[1] sa kamenjem rimskog kazališta. Za pozniju

[1] Rački. Nav. dj. knj. CXVI, str. 176—77.

dobu najrječitije nam potvrdjuje ovu navadu zvonik stolne crkve u Spljetu. — Imali smo prilike uvjeriti se, da dekorativne česti starohrvatskih crkava skoro su izdjelane iz samih rimskih spomenika. U odkopanoj takovoj crkvi u Koljanim kod Vrlike pragovi pobočnih vrata izradjeni su iz takovih spomenika. U bazilici na rimokatoličkom groblju u Biskupiji našasto je više ulomaka rimskih nadpisa, na kojima su izvedene ornamentacije starohrvatske dobe. Zadnje godine medju ruševinam Zemunika nadjoše oo. Trapiste, medj drugim predmetima iz dobe hrvatske samovladavine i jedan ulomak pluteja sa pleterima, a s protivne strane obstoji nadgrobni rimski nadpis.

Žalibože ovaj postupak upotrebljavanja davnijih spomenika opetovao se je i sa hrvatskim spomenicima sve do najzadnjih vremena.

Sad da se pobliže osvrnemo na ulomke klasičnih spomenika, o kojima je gornja rasprava. U starohrvatskoj bazilici na rimokatoličkom groblju u Biskupiji, kroz sistematično raskopavanje našasto je mnogo ulomaka od raznih sarkofaga poganskog i starokršćanskog znamenovanja. Ulomci su našasti što u narteksu što uz ovaj, u dvjema pobočnim kapelam, izpremiešani sa zemljom i ljudskim kostima, a u toj smjesi našasto je nekoliko ostruga iz VIII. vieka.

Osamiti ulomci poganskog poriekla, bez drugih ikakovih dokaza, neovlašćuju nagadjanje, da bi tu moglo biti kakovo nalazište istodobnih zgrada i starina, dok oni iz starokršćanske dobe uz neke druge i ako slabe podatke neizključuju sveosve to nagadjanje, o čemu će se potanko raspravljati, kad dodje red na opisivanje spomenute bazilike. Za sada na predpostavljenom običaju upotrebljavanja starinskih spomenika budi nam slobodno izraziti svoje mnenje, da ulomci dotično sarkofazi iz klasične dobe biše u spomenutu baziliku donešeni negdje iz okolice, vjerojatno sa bogatih rimskih ruševina Municipium Magnum, Promonae ili Burnum-a, da u njih budu položeni mrtvaci iz dobe, pokle je bazilika podignuta, a sudeć po odličnom položaju gdje bijahu postavljeni, mrtvaci morali su pripadati veoma odličnom rodu i časti. Ovo nam najbolje potvrdjuje cjelokupni sarkofag, našast u sjevernoj kapeli iste bazilike, koji takodjer potječe iz klasične dobe, a mrtvac, koji u njemu bijaše pokopan, sudeć po dragocjenim predmetima uza nj našastim, da bijaše veoma ugledna osoba iz svrhe IX. vieka, o čemu će se takodjer na svoje vrieme obširno pretresati.

Takodjer može se opravdano nagadjati, da u neko neizvjestno doba, pokle je bazilika porušena, sarkofazi su slučajno ili naročito porazbijani i mrtvačke kosti izpremiešane. Vjerojatno, da se sa ovim sarkofazima opetovalo ono, što se sbivalo sa poganskim i starokršćanskim, koje su barbari nemilo oskvrnjivali.

Nedao Bog, da se ono, što se sa sarkofazima u Biskupiji sbilo, jednako bude dogodilo sa mnogim drugim, gdje hrvatske velmože biše pokopani!

Fra Luigj Marun.

Staro-hrvatski, ćirilicom pisani nadpis iz Povalja na otoku Braču.

Čita se: Desna polovica:

ѣ ꙁ . . . . . . (МОЛ)СТРА ІМЄ (НЄМЪ ИЛА)РИОН
Ъ ꙁДАХЪ СЪѢ В(Р)АТА (БО)
ГА РАДІ · І ДА БꙊД(Ꙋ) (ЧЄС)ТЪНІК(Ъ)

to jest: *Ja* (ili: ✝) *Z . . . . (mol)stra ime(nem Ila)rion, zdah sja v(r)ata (Bo)ga radi · i da budu (čes)tnik.*

Lieva polovica:

ЦРК(В)ЪІ С(ВЄ)ТАГО ІОАНА · КНЄ
ꙁЪ БРЄЧЪКО ВЪЛОЖИ СЄ · БЪІТИ
Ч(ЄС)ТЪНІКЪ ЄИ · І ДА ꙁЄМ(Л)Є · ꙊИ

to jest: *crk(v)i s(ve)tago Joana · knez Brečko vloži se biti č(es)tnik njen . i da zemle unj.*

Četvrta brazda:

///// . . . . І ЦРКВ . . . . И (ПО К)ОНЪ · ЪЦꙊ.

to jest: *i crkv . . . . . . i (po k)oncu.*

Taj je nadpis urezan na pragu, koji je do lani uzidan bio u kući Franjke Vrsalović u Povljima na otoku Braču. U mjesecu rujnu prošaste godine dignut je otolen, a malo kašnje prenešen u c. k. Muzej u Spljet, gdje se nalazi i sada. Prag je od gusta biela vapnenjaka, okrnjen unaokolo, a na površju vremenom tako iztrošen, da su na njemu neka slova kao otučena, pa se mogu jedva razpoznavati. Dug je 1·24 m., širok po sriedi 0·15 m., a pri krajevima 0·20 m. Križ jednakih krakova, sa kracima prema krajevima razširenim, urezan u krugu na sredini praga, nalik onima koji služe za posvećivanje crkava, razstavlja gornje tri brazde nadpisa na dvie pole, dočim četvrta brazda teče od kraja do kraja cielom duljinom praga. Dugoljasta, kašnje dlietom izkopana, udutina odniela je sredinu četvrte brazde nadpisa.

Slova ovoga nadpisa pokazuju sljedeće zlamenitosti. Za nijednim samoglasnikom neima slova Ь, nego se svuda, i na sredini i na kraju rieči, nahodi Ъ, koje je takodjer i u slovu Ъl, kojeg su dvie sastavne česti vezane po sriedi vodoravnim potezom obadva puta kad se pojavljuje, toliko u rieči ЦРК(В)ЪІ prvoga diela, koliko i u rieči БЪІТИ drugoga. Nahode se obadva

oblika slova I, to jest **И** i **I**; **И** je upotrebljeno toliko na mjestima, gdje može služiti mjesto današnjega J, koliko i kao čisto I, kako se razumije po samim riečima (**ИЛА)РИОН**, koje bi se po izgovaranju moglo da napiše malo da ne Ilarjon, te **ИОАНА**; a onda **ВЪЛОЖИ** i **БЫТИ**, a **I** je upotrebljeno samo gdje služi kao prosto I u sliedećim riečima: **IМЄ(НЄМЪ)**, **РАДІ**, **I**, **(ЧЄС)ТНИК(Ъ)** prvoga, te **ЧЄСТНIКЪ**, **I** drugoga diela. Opaziti je ovdje, da slova **I** neima na starohrvatskoj bračkoj listini, koju je izdao pok. dr. Rački, i o kojoj je niže govor. Slovo **Ѣ** na početku prvoga diela nadpisa može biti znak na mjesto križa kao što se vidi na tolikim bosanskim nadpisima XI. XII. i potlašnjih vjekova,[1] a može značiti i *Ja,* kao u spomenutoj listini, što ju je izdao pok. dr. Rački u XIII. knjizi Starinâ naše Jugosl. Akademije (str. 210).

Nadpis se i po smislu dieli na dva diela. U prvom dielu nekakav član benediktinskoga *manastijera* sv. Ivana u Povljima, *imenom* možda *Ilarion,* kaže, da je *sazidao vrata,* kojima je taj prag služio nadvratnikom, *radi Boga i da bude čestnikom crkvi svetoga Ivana.* Nadpis je dakle učinio urezati onaj isti, koji je dao sazidati vrata. U drugom se dielu kaže, da *se je knez Brečko uložio biti njenim* (t. j. crkvenim) *čestnikom i da je u nje dao zemlje,* zar sve svoje i činio njoj povratiti one, što su njezine od prije bile *po Koncu.* Ovaj drugi dio nadpisa slaže se i nahodi tumačenja u početku spomenute od pok. dr. Račkoga objelodanjene hrvatske listine iz Brača. Tu naime kaže:

„V ime Oca i Sina i Svetago Duha. Leto ot rožtenija gospodina našego Isuhristovo tisuštno i sto i osm deset i pet. Bi v dni kralja Beli, biskupa Mikuli otokom huarskim i bračkim, Brečko knez otokom, Prvoš župan, sudija Desjan, braštik Prvoslav. Ti vsi sut dedišti vladanja otočskomu. I v ti dni bi Radko pop i koludr služe crkvi svetago Joana u Pavlah; i bi plk bračski i hvarski s knezem Brečkom na Bolu; i nače govoriti Radko kaluger: Kneže i vsi vlasteli, molstir svetago Joana jest velik bil prežde, kako vi vjaste ninj je zapustel i jego zemle. Tako jesm slišl, da sie zemle, ježe vi držite po Koncu, kneže i župane, jesu bili prjeje svetago Joana crkve; molju vi, vlastele, da biste je dali crkve. I reče Brečko knez i Prvoš župan: Budte Bogu i svetomu Joanu prošteni, kako sut bili. I sje sut te zemle; na kaljevje kustjerne Dragištn dol ot niže spili do Ruinika, oklad velak više jego, niže Bunj oklad, pod crkvom svetago Nikulu tri okladi . . . .“

Knez Brečko, spomenut u nadpisu i u listini, vladaše dakle otocima Bračom i Hvarom u ime hrvatskoga i ugarskoga kralja Bele oko godine

[1] Nahodi se na početku nadpisa na velikom stećku Bogdana Hateljevića sluge vojvode Radića Jankovića u Daborpolju, iz svršetka XIV. v. ili početka XV. v. (Glasnik zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini. God. V. I str. 94), na nadpisu u selu Dračevu u Popovu polju u Hercegovini iz XI. ili XII. vieka (Viestnik hrv. ark. družtva. God. IX. Br. 1., str. 11), u Podgradinju u Gornjem Raznomu u Hercegovini na stećku Radivoja Jadrašića (Viestnik sp. god. i br. str. 13) i na drugim mjestima.

1185. U nadpisu se kaže, da se je knez Brečko uložio biti čestnikom crkve sv. Ivana u Povljima, te da joj je dao svoje zemlje, kako vidimo da su činili mnogi drugi[1], a po svoj prilici se i o zemljama po Koncu kaže ono isto, što čitamo u listini, to jest da jih je povratio nadarbini crkve sv. Ivana.

Rieč *čestnik* tumači Daničić[2] sa latinskom *portitor*, dočim se meni čini, da u bračkom nadpisu rabi mjesto *učestnik*. Tako bi se stala tumačiti i po riečima spom. listine bračke: „i rješe vsi česnici . . . . . da ne bude česnik u lokve" (Nav. mj. str. 208). Po sadržaju listine, gdje se na više mjestâ navodi, kako su pojedinci pa i čitave obitelji stupili u manastijer sv. Ivana, darovavši mu cielo svoje imanje, uz uvjet, da jih opat hrani do smrti „dohrani na smrt na naju, vinogradi i zemle vse budite v crkv svetoga Joana, i prije je (opat Radko) s vsimi svoimi" (str. 209—210) i „Pride Poruga s svoim sinom Tehoem u crkv svetago Joana, i bista tu koludra, i dasta selo svoe na Pražnicah, i vinogradi i zemle, i vse dostojenie nju v crkv svetago Joana", razumije se, da je i samostan benediktinski sv. Ivana u Povljima, poput svih ondašnjih hrvatskih benediktinskih samostana[3], sastojao od redovnika „od kojih njeki bijahu svećenici drugi svjetovnjaci; jedni i drugi pišu se „monachus"", a rek bi da *česnici* našeg nadpisa i bračke listine nijesu ništa drugo, nego koludri svjetovnjaci, koji nastojahu oko kakvih obrta i samostanskog gospodarstva.

Naš je nadpis dakle postao samo malo kašnje nakon listine, t. j. oko svršetka XII. vieka.

Vriedno je, da se ovdje iztakne poviest ovoga nadpisa, kako ju je napisao pok. dr. Rački na spom. mjestu (str. 201—203):

„Posliednji opat (samostana sv. Ivana u Povljima) Marko Lukinović († 1809) bio je poduzeo ponješto razširiti crkvicu sv. Ivana. Tom je prigodom kamen, koj je stajao uzidan nad vratima crkvice, prenesen u nutra i upotriebljen za sjedalo. Ovaj kamen je takodjer znamenit, što je na njem nadpis ćirilicom. Taj nadpis nastojali su već prošloga stoljeća pročitati. Od ostalih bio ga snimio M. A. Politeo-Nisetić. Taj snimak dao je svećenik Petar Versalović Carević poznatomu Andriji Ciccarelli-u, župniku u Pučišću, koj se je zanimao poviešću otoka Brača. Neznajući ga Ciccarelli sam pročitati, učini 20. listopada 1788. više priepisa i razašalje ih onim, o kojih je znao, da poznaju ćirilicu. Od ovih bijaše don Mihovil Božić, ravnatelj slovinskoga sjemeništa Omiškoga. Neće biti nezanimivo, ako se ovdje priobći hrvatsko pismo Ciccarellievo i odgovor Božićev. Prvo glasi ovako: „Oprostite,

---

[1] Usporedi spomenutu bračku listinu.

[2] Рјечник из књижевних старина српских III. str. 463.

[3] Dr. Rački. Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. Rad jugosl. akademije knj. LXXIX, str. na 169.

da s ovom poniznom mojom pristavio sam se moliti vas, da mi prinesete ovi nadpis, koji izvadio se jest iz crkve sv. Ivana iz Povalj. Rečeno mi je, da je upisan starima slovima cirilianskima. Za to vas puno molim, da mi ga prinesete najprvo u slova naša sadašnja[1] pak u slova latinska ali u jezik naš ilirski ali slavni. Gdi najdete jedan puntin . ovaki, onako našao se je i na ploči od nadpisa; ali gdi najdete više od jednoga, to jest dva, četiri, pet, šest . . . . . . ondi bijahu slova, koja radi starosti jesu izginula. Priporučam se mnogo vašemu mninju; i molim Vas što brže možete. Vi slobodno služite se od moje slabosti, i doisto dobrovoljno najti ćete me pokorna. I s ovim ponizno jesam". Božićev talijanski odgovor glasi: Mto. rendo. V. V. Padr. colendissimo! Solamente ora posso responder al compito foglio di V. S. rma., perchè me sono discervellato nel rillevar l'iscrizione spedita mi; giacchè in alcun alfabetto ciriliano, Ruteno ne Greco, vi esistono le lettere che si rimarcano in detta iscrizione. Io per me le tengo per caratteri de primi Illiri, che dalle parti settentrionali vennero dopo la Nascita del Salvatore in queste parti, ed è una donazione fatta alla Chiesa ed abbate de Beni del Conte Gioanni, Sino al Console Russo in Spalato, soggetto, che possiede sei lingue e caratteri ho fatto vedere detta Carta, che l'intende poco, e meno di me stesso. Questo è, quanto ho potuto operare e rilevare nel proposito; nè mi resta che coll'offerire la mia servitù debolissima in ogni occasione, che potesse comprender potessi servirla, con piena stima ed osseguio baciarle umilmente le sacre mani di V. S. reverenda припонизни и прид. слѹга д. Миховио Божић. Dal Seminario app. d'Almissa li 22 Xmbre 1788". Božić je nadpis ovako čitao:

Jestmi istar[2] ime . . . . . . i don[3]	crikvi jest grob Joanna kneza
jest . . . učinio	s Brača, postavi se uzeti
brazdu i da bude	stovaoc gnie i da zemglie ugniu
u svetu carkvu	i opatu otcu.

„Snimak, kojim se je Božić služio, jest tako loš i nepodpun, da nij čudo, što niesu mogli, ni on ni ruski konsul u Spljetu nadpisa bolje pročitati. Čitanje Božićevo usvojio je i Ciccarelli, tè ga je priobćio[4] ovako „Crikvi jest grob Joanna kneza s Brača, postavise uzeti Brazdu, i da bude štovaoc nje, i da zemlje u nju u svetu crkvu i opatu otac", protumačiv ga talijanski ovako: „Nella Chiesa vi è il sepolcro di Giovanni Conte della Brazza, il quale si fece Monaco per impiegarsi al suo servizio, e diede de Terreni alla stessa santa Chiesa, e al Padre Abate". Od onoga vremena koliko mi je poznato, nije se nitko bavio razriešenjem toga nadpisa. A bi

[1] Ja mislim, da je Ciccarelli tako zvao glagolska slova. F. R.
[2] Dodaje opazku: „Istar, Danubio fiume".
[3] Opazka: „Don, Tanai fiume".
[4] Osservazioni sull'Isola della Brazza p. 34.

bi vriedno, da se to učini, jer će nadpis spadati svakako medju najstarije, i popunjuje našu listinu. Nu prije svega valjalo bi imati vjeran priepis. Za takav obratih se na spomenutoga g. Grega (Luka, predsjednik crkvenih dobara u Pučišćim 1881. god.) zamoliv ga, da mi papirom učini točan snimak. Nedobivši ga do sada, mogu se u kratko osvrnuti na snimak Ciccarelliev. Po tom snimku nadpis je složen iz četiri redka, koja su u sredini razpolovljena znakom krsta (✝) tako, da će se valjda i cieli nadpis imati u dvie pole čitati. Već se Ciccarelli tužio, da su njeka pismena vapnom zapunjena, s toga nečitljiva. Druga je medju tiem polovina na snimku njegovu nješto čitljivija. Ondje se čita: „ЦРК(В)Ь СГА . . НОАНА . КНЄЗЬ БРЄѴЬКО ВЬЛОЖИН СЄ ВЬ . . . И ДА ЗЄМЛЄ . . . (К)ОНЦѸ“. Kako se odavle vidi, i taj nadpis ima pred očima sadržinu prvoga diela naše izprave. U ostalom očekuje se bolji priepis, da se zanimivi taj nadpis vjerno razrieši“.

Te su me rieči velikoga nam pokojnika potaknule, da se iz Bola potrudim do u Povlja jesenskih praznika 1893. i da prepišem nadpis na licu mjesta.

Današnja crkva sv. Ivana u Povljima je sagradjena na osnovi pokraćeg latinskog križa, po čemu bi se dalo nagadjati, da je prijašnja benediktinska mogla bit sagradjenena u obliku bizantinskog križa poput ninskih crkava sv. Križa i sv. Nikole. O benediktinskom samostanu sv. Ivana u Povljima pisao je pok. dr. Rački na spom. mjestu (str. 200): „dade se više no vjerojatno zaključiti, da samostan sv. Ivana dosiže u doba narodne dinastije hrvatske, te da je suvremenik benediktinskim što mužkim što ženskim samostanom u ostaloj primorskoj Dalmaciji, imenito u Zadru, Trogiru, Spljetu, Rogovu, Solinu, Rabu, Šušaku, koji se spominju u suvremenih spomenicih . . . .“

Uz sadašnju crkvu sv. Ivana obstoje obilati ostanci zidova sredovječnih zgradja sa zazidanim prozorima, koji završuju na polukrug. Kod crkve se pak nalazi velik nadvratni karniž urešen plohorezanim palmetama, koje odavaju XI. ili XII. viek. Crkva sv. Ivana sa spomenutim ostancima zidova stoji iznad sela na obronku brežine s istočne strane luke povaljske, pa je sad župna crkva. Ostanci puno većih gradjevina protežu se u dno luke ne daleko od obale morske. Od iztoka k zapadu pa uz brieg je zid dug do 30 m., a spojen je na iztočnom kraju na pravi kut s drugim put sjevera, kojega se ostanci opažaju u duljini od oko 28 m., a na zapadnom kraju sa pačetvornom prostorijom takodjer put sjevera dugom 22·2 m. a 6·47 m. širokom, koja je sa sjeverne strane ogradjena čvrstim dvostrukim zidom, debelim 1·45 m., te je sva prilika, da je bila posvodjena. Uz tu se prostoriju put sjevera i put iztoka prislanjaju drugi zidovi i zidani grobovi, kojih se razabiru samo početci, a ostalo je bilo sve razrovano i prokopano, jer je na tom mjestu naplavljena zemlja vrlo sgodna za vrtove. Seljani pri-

poviedaju, da su mnogi predmeti nadjeni bili i da se još nalaze u tim prostorijama, ali neznaju da kažu ništa izviestna. Jedan mi je, medju ostalim stvarima, kazivao, da se spominje, da je na tom mjestu bila nadjena i poveća listina, izpisana na kvieru, te da su ju djeca bila razderala.

U Korčuli dne 16. veljače 1895.

F. Radić.



 Uz članak „Ključić, grad Nelepićev u kninskoj županiji“.



Ključić, grad Nelepićev u kninskoj županiji.

Napisao

Grgur Urlić-Ivanović.

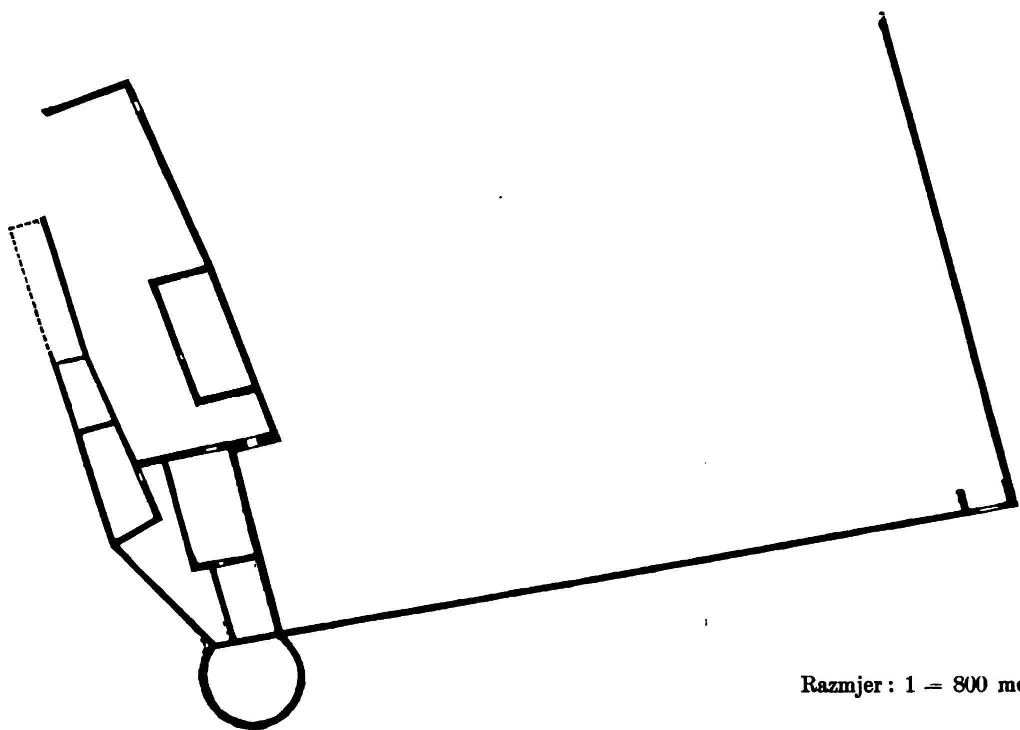
(Sa dvie slike.)

Grad Ključić, ili kako puk danas nazivlje *Ključi,* daleko na jugo-zapad, od Drniša 9 kil., od Šibenika u sjevero-iztok 18 kil., osovio se na debelu, visoku prisojnu klisu Miljevačke grede. Njegove su okolice slikovite, divlje, dražestne. Silne prolomine suču sa sjevero-iztoka Drniša do gaza Krki pod Trtar. Tuda Čikola, kad nagla, kad tiha, teče s Petrovapolja u dužinu od 15 kil. i izlieva se u Krku. Iznad Ključica dvie *brine* srazuju se osovno. Dvie uvale s jedne i s druge strane duboko okružuju kosu Ključica, visoku s obronka nad Čikolom do 100 m. Taj podnevni klis kao stožina iznese se nad Čikolu, prosječen obara se koso sa sjeverne strane, a s podnevne ulegnuta kosa spušta se na okrajke uvale i na debeli jek plodnih oranica i livada. Grad Ključić utvrdio se na tom kršu. Sa svoga visokog klisa gleda k jugo-iztoku na pitomu visoravan Pokrovnika, na Trtar i na podolje donje Krke k vodapadu Skradinskom. Sa zapada i sjevera nadvisuje ga Miljevačka brina, pogledom na dva prolaza, na pitomu višovu k Miljevcim i Pronini. Motreć grad Ključić ma s koje strane bilo, milo se oku predstavlja. Kako se ulegnuta kosa razmakla u pačetvornoj prostorini, tako se i temelj gradu zasnovao pačetvorno, kako se razumije po priloženom tlorisu. Pri južnoj strani osnova mu je četverouglasta, podbočena klisurastim briegom, dočim gornju iliti sjevernu stranu zaklapaju visoki bedemi u slici bridnjaka s najvećim oblim tornjem. Prostor grada vas je smješten na površini od 90 do 100 m. dužine, 50 do 60 širine, sa podnevnim predvorjem. Ključić je bio sagradjen stranom od krupna liepo isklesana, stranom iz sitna kamena. Zidovi su mu okrhani i provaljeni na široka okna, a kamenje liepo isklesano. Pragovi, svodnici, nakitni pragovi i nadvratnici porazbijani ili razneseni u gradju okolnih i daljih zgrada i crkava.

Grad u cjelokupnoj slici bio je vještački sagradjen po starinskom sredovječnom ukusu, te mu je slika posve razredjena po ukusu starih hrvatskih gradova, kojih se ostanci danas opažaju u bribirskoj i kninskoj županiji. Donji iliti podnevni dio na usku pačetvornu prostoru nakvrčio se na strme provale visokim zidovima i ulaznim vratima, na koja se ulazilo iz velikog

predvorja, koje je sa zapadne strane imalo dvoja čvrsta vrata na obluk. Srednja pola grada sa jugo-zapadne strane obžetana visokim i jakim zidovima od krupna tvrda uzidana kamena sa oblim prozorima, pasovima iliti kvirima. U tom predjelu dizaše se visoka palača na tri sprata, sa tri reda prozora i sa liepim poglednikom na sriedi. Kakova oblika bili su prozori, nemože se razabrati, jer na toj strani zidovi i prozori nemilo su oštećeni i razvaljeni. Unutrnji razdjeli soba i hodnika, prama tlorisu, vidi se, da su bili udobno i sjajno, po gospodsku razporedjeni.

Rušenje i vrieme sasvim je primrielo sliku i gradju Nelepićeve palače u Ključiću, tako, da mogu kazati, da od te krasne zgrade ostaju jedino okr-



hani visoki zidovi 10, 12 m. visine, tamni i obrasli mahovinom, te će možda prkositi zubu vremena još koju stotinu godina. Iz srednjega odiela grada u sjeverni iliti gornji uzlazilo se širokim hodnikom uz velike stepenice. U ovoj strani grada sa iztočne strane stajahu dva usporedna zida, izmedju kojih tiesne sobe, shrane i utvrde nalik boluardâ Stupajuć u gornji predjel, dižu se dva odiela debelih zidova, metar i dva visokih Preko tih zidova se prilazilo na oknasta vrata preko svodovnika, izpod kojih su mogle stojati shrane, oružana, pretvori. Na gornjoj sjevernoj strani diže se visoka oblica kola sa jakim pobočnim zidovima. Visoka je još 18 metara, sa tri pojasna kvira, sa uskim ulaznim vratima. Debeli zidovi kule tvrdo uzidani iz sitna kamena, kao da su saliveni. Na srednjem i trećem spratu po tri obla

prozorčića, iznutra prostrani metar, s dvora na oblo okno obgradjeni liepo isklesanim prozorima.

Iznutra vide se u cjelini lukovi, spratni zubovi, dočim je izvana obtočena pasovima, koji se vežu zdvornim velikim zubovima u razmak 5 m. jedan od drugoga. Visina kule nadmašivala je 18 m., pošto se još diže jedan pokrajni šiljak, koji se je opirao o svodovnik kule. Pred kulom iznutra grada dizao se prostran triem, kako se po vidivim biljezima još može razpoznati, dočim sa strane uz pročelni bok, gdje upire visočina kruga u temeljni podlaz gornjeg odiela grada, dizale se dvie male kule sa braništem, naslanjajući se na debele zidove sa tri obla prozora. Ova utvrdjena cjelina, na odsječenu klisu, obstojala je kao za se. Po tomu sa obranbenog gledišta Ključić je bio jako utvrdjen, kao malo koji grad. U ovomu predjelu Ključić dosta naličio Šubića Čučevu i Kličevici Ali po tragovim razvalina i oderina može se naznačiti, da je ovaj tvrdo smješteni grad razprostranjen bio mnogo više pri podnevnoj strani i prostraniji, nego li se danas dade opaziti iz preostalih ruševina. Izvanje i unutrnje ograde i dvorišta bila su znamenita. Kad se pomisli, da je Ključić u ono ratoborno doba bio sagradjen za obranu i navalu, strategički položaj tvrdje grada malo je gdje mogao imati sgodnijega položaja. Tri puta vodila su u Ključić sa jugo-iztočne strane preko Čikale, s podnevne uz obale rječice sa pregaza na utok Čikale u Krku, te strmi put (u obsadnim prilikama) preko kose ključke, sa strane Miljevacâ, gdje su na obrani prolaza stajale jake niske utvrde, te dvostruki i trostruki zidovi. Ako površno pogledamo na razvaline Ključića — na obranbene utvrde, na njegovo znamenito dvorište, na stršeće temelje braništa po kutovima istoga, na ulazna velika vrata na obluk svodjena, sa kvakami i udobci, na srušene prezide do prolaznog puta k Čikali, gdje je možda most obstojao: to sve u cjelokupnosti podaje nam, ako i tamnu sliku Ključica, njegove vanredne utvrde, u doba, kad se njegov mogući gospodar slavno, ako i nesretno borio proti odveć pretežne sile Mletčića, te bližih i daljih dušmana.

(Nastavit će se.)



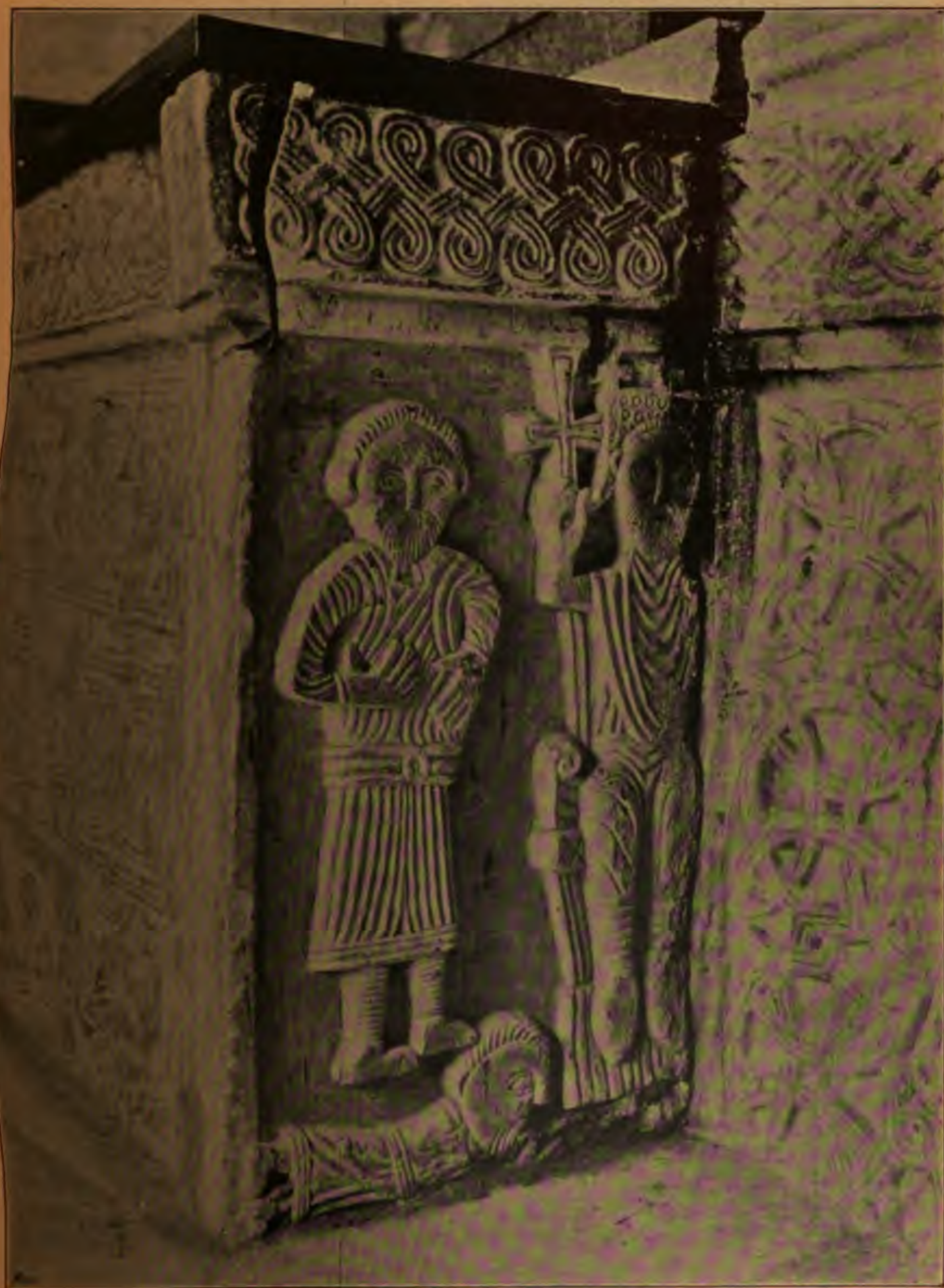
Primjetbe na izvješće „Katoličke Dalmacije“

o razpravi, koja se je razvila u V. odsjeku I. kongresa kršćanskih arheologa u Spljetu: o plohorezanom liku sjedeće osobe sa krunom na glavi na pluteju spljetske krstionice.

(Sa 2 slike.)

Iz pera gosp. K. (cienim dra. Katalinića) „Katolička Dalmacija“ doniela je najobširnije izvješće o I. kongresu kršćanskih arheologa u Spljetu-Solinu. Nedopušta mi vrieme ni prostor ovoga časopisa, da se potanje bavim o samomu kongresu, ni da izpitujem manju ili veću točnost ukupnog izvješća gospodina K., jer su predmeti razpravljani u prva četiri odsjeka kongresa većinom izvan medjaša postavljenih „Starohrvatskoj Prosvjeti“; zato će dovoljno biti, da se osvrnem na onaj dio izvješća, koji zasieca u program „Starohrvatske Prosvjete“, a to je o tečaju razprave, koja se razvila nakon mojega predavanja o plohorezanomu liku sjedeće osobe sa krunom na glavi, na pluteju spljetske krstionice (v. sliku na str. 113.), o kojoj sam tvrdio, da *predstavlja kralja i po svoj prilici hrvatskoga kralja*, a pobijao sam mnenje prag. Bulića, koji je uvjeren bio, da predstavlja Spasitelja.[1] U tom dielu izvješća nije baš sve onako točno kazano, kako je u istinu bilo. Tu se kaže, da sam ja na Syrkouevu opazku, „da bugarski novci“, koje navadjam „za dokaz značenja predstave na pluteju, nijesu poznati nego tek iz kasnije dobe“, odgovorio, da sam podatke izcrpio iz Kukuljevićeve rasprave „„Naši vladari i njihove krune““. Ja toga nijesam odgovorio na Syrkouevu opazku, jer niti sam podatak ob obliku žezla na bugarskim novcima crpio iz Kukuljevićeve rasprave, niti je Kukuljević u njoj išta spomenuo ob obliku žezla, nego je istina, da sam potvrdio ono, što sam u samom predavanju kazao, da sam podatak ob obliku žezla na bugarskim novcima crpio iz slikâ, priloženih knjizi prof. Ljubića „Opis jugoslavenskih novaca“, a to iz slikâ novaca Vladimira i Simeona vladarâ bugarskih iz svršetka IX. i početka X. vieka. Izvješće gosp. K. ne spominje ni toga, da je nakon mene sam prof. Ljubić, predsjednik V. odsjeka kongresa, nakon Syrkoueve opazke izjavio, da nije stalno dokazano, pripadaju li oni novci spomenutim bugarskim vladarima, ili su iz nešto kašnjega zemana. To bi ipak malo slabilo čvrstoću mojega argumenta, jer ko uzme u ruke Ljubićevu knjigu i prolista svih 17 tablicâ slikâ jugoslavenskih novaca, razumjeti će mahom po njima sliedeće: 1. Gdjegod je na jugoslavenskom novcu predstavljena vladareva osoba, uz riedke iznimke (kad drži mač naslonjen preko koljenâ), vazda mu je žezlo u desnici u onom položaju, u kojemu se nahodi na spljetskoj ploči, i vazda je na starijim novcima žezlo u obliku krsta. Jedini Tvrtko, bosanski kralj, drži žezlo u ljevici, ali ga odmah za njim Dabiša drži ipak u desnici. 2. Na istim novcima Spasitelj neima nikada krsta u ruci, već ili pruženom desnicom blagoslivlja i drži ljevicu ili obedvie ruke preda se naslonjene na knjigu Evangjelja. 3. Spasitelj ne nosi na nijednom jugoslavenskom novcu

[1] Hrvatski spomenici str. 39. 40.



Plohorezani lik na pluteju spljetske krstionice.

krune na glavi, nego nosi krunu vladar i njegova supruga. 4. Oko Spasiteljeve glave je na svakom jugosl. novcu nimbus, i to obično krstonosni nimbus, kako se pristoji drugoj osobi presvetoga Trojstva. 4. Kraljevske i carske krune, kako su predstavljene na jugosl. novcima, većim dielom imaju oblik sličan onomu krune na glavi sjedeće osobe spljetskoga pluteja t. j. vodoravnom gornjom stranom i sa uhobranima. Krune nekih jugoslavenskih vladara iz kašnjih doba urešene su u vrhu sa tri krina, ali je taj ures nadošao onda, kad se je uveo u nas i heraldički oblik krina, koji je i na žezlu zamienio križ. Sad, pošto su krune na starijim novcima slabo nacrtane, kao što u obće sve slike na tablicama Ljubićeve knjige ne mogu da zadovoljuju dandanašnjim zahtjevima znanosti, nego se ćuti živa potreba novoga izdanja jugoslavenskih novaca sa slikama pomoću heliotipije izvedenih; a neke se krune nahode tako blizu ruba novca, da i ako su imale uresa ili je izlizan, ili i nije, u oskudici prostora, bio ni predstavljen od nevješte umjetnikove ruke; to možemo uzeti, da kako je križ žezla bio promienjen u krin u kašnje doba, da su istu promjenu pretrpjela i tri križa, koja su imala u prvo doba resiti jugoslavenske krune, poput onih, koji se nahode jasno urezani na kruni spljetske ploče.

Ja sam u razpravi spomenuo Kukuljevića, kad sam ono dru. Jeliću odgovorio, da ne kažem za stalno, da predstava spljetskog pluteja prikazuje upravo kralja Tomislava, već da je to moje nagadjanje, kao što je bilo i Kukuljevićevo, uz kojega sam ja pristao.

Ne spominjem se točno, ali mi se ipak čini, da prof. Syrkou nije kazao, „da je u sjedećoj osobi na pluteju predstavljen koji svetac a ne kralj", niti se meni čini, da bi on to bio mogao kazati.

Opazke, što jih je prof. dr. Jelić učinio bio pri sjednici u odsjeku, bile su tako malo temeljite, da niesam cienio vriednim, da jih pobijam ja, kad su se pobijale same, nego sam primietio bio, da original nije daleko, na čemu je pàk prag. Bulić, na sreću istine, predložio bio, da se podje pregledati sama ploča, i da će se pred njom najlašnje razumjeti, što li predstavlja na njoj plohorezana predstava.

G. K. je u svojem izvještaju priobćio posve drugčije opazke prof. dra. Jelića, nego li su bile one, što jih je izustio na kongresu. Bilo da mu jih je naknadno napisao sam prof. dr. Jelić, ili da jih je možda i sam predrugojačio g. K., takove su naravi te opazke, da jih ne mogu, da mimoidjem i da na njih ne odgovorim. Ovdje ću jih prenieti doslovce:

„Dr. Jelić kaže, da je spljetski plutej, o kom se bavio Radić, sa više gledišta zanimiv. On ga je učio sa gledišta njegova prvobitnog položaja. Na današnje mjesto dospio je tek koncem XIV. vieka i tom prigodom bi mu odsječen desni kraj. Prvobitno je pripadao svetištu ili pjevalištu spljetske katedralke. Basrelief odaje nasliedovanje tekstilne tehnike, zato i loše izradbe. Čini mu se, da je pozniji od Tomislavove dobe. Po načelima starokršćanske ikonografije, basrelief može biti samo crkovnoga sadržaja; a to potvrdjuje i prvobitni položaj spomenika. Kompozicija prizora je istovjetna sa onima poznatim u starokršćanskoj umjetnosti (Mozaik sv. Pavla i sv. Marije Velike u Rimu, Balski žrtvenik u Francuzkoj), gdjeno prinositelji ili darovatelji crkve ili spomenika svoj dar prikazuju Bogu; prinositelji sami leže pred sjedećim Spasiteljem, pa bili oni carevi ili pape. To je već Bulić naveo. Važno je opaziti, da je u tim prizorima prinosa spomenika prinositelj označen ne samo svojim klanjajućim položajem, nego i sićušnim razmjerom tiela; tako se izrazivala velika razlika izmedju božjeg veličanstva i ljudskog ništavila; to je bilo uzakonjeno pravilo po *Svetogorskoj knjizi slikarstva.* Na Spljetskom pluteju osoba potrbuške ležeća sklopljenih ruku jest u položaju molećem, i za polovinu manja od drugih dvaju likova: predstavlja dakle umrlika molećega pred Bogom. — Kukuljevićevo tuma-

čenje, koje Radić hoće da potvrdi, ne nalazi nikakove podloge u ikonografiji. Nije poznat ni cigli prizor, gdje bi pred jednim sjedećim vladarom bio prikazan čovjek prsimice ležeć, gdje mu se moli — a na crkvenom spomeniku to nije moguće ni pomisliti. Za dobe, kad je plutej izradjen, umjetnosti su bile u rukama redovnika a samo svećenstvo, u našem slučaju spljetski kaptol ili nadbiskup, imali su nadzor nad izradbom crkovnih spomenika. Ne može se pomisliti, da bi redovnik izradio predstavu, gdje bi zemaljskom vladaru, proti pravilima ikonografije, dodielio položaj i atribute, koji se samo Bogu pristoje, i to na ploči, koja je stajala u stolnoj crkvi pred žrtvenikom, a da bi pak svećenstvo crkve to trpilo — Obrednik grčkoga dvora govori o klanjanju, izkazanu *bizantinskom caru;* nego nije izvjestno, da li su hrvatski vladari usvojili taj obrednik, to je puko nagadjanje Kukuljevićevo; a s druge strane položaj prsimice ležeće osobe na pluteju, više je nego prosta adoracija, to je najdublji položaj molenja, koji se na spomenicima vidi samo pred Bogom, a ni pred svetcima. Ležeća osoba ne ljubi noge ni koljena, ona prostrta ničice moli. Bizantinskim se carevima klanjalo na jedno ili oba koljena, a ne ležeć potrbuške. Inače nije poznat ni cigli spomenik, gdje bi pred carem u takvu položaju stao podanik, a još manje u manjem položaju tiela. Za tumačenje Kukuljevićevo najjači dokaz se navadja, da sjedeća osoba nosi na glavi krunu, a ne svetački vienac. Svakako, da je baš kruna, to ne bi bio bezuvjetan dokaz. Ako Bulić nije naveo primjera, da na spomenicim starijim od XI., Isukrst nije predstavljen s krunom, s toga ne pada njegovo tumačenje. Osobito u bizantinskoj umjetnosti Spasitelj se predstavlja s krunom".

Tu pak sliedi:

„*Prof. Smirnoff* opaža potvrdjujuć, da Spasitelj predstavljen kao *pantokrator*, nosi krunu kraljevsku na glavi.

Dr. Mantuani dodaje, da na sredovječnim Spomenicim je Spasitelj predstavljen s krunom i ako riedko.

Jelić nastavlja, da se sjeća, da je vidio minijaturu jednog irskog rukopisa X. v. po prilici, gdje je Spasitelj sjedeći predstavljen s krunom na glavi. Krunu na glavi nosi i Spasitelj predstavljen na križu za poznije karlovinžke dobe".

Gospodi prof. Smirnoffu i dr. Mantuani-u odgovaram, da ću se osvrnuti na njihove opazke, kad mi budu točno naznačili spomenike iz vremena prije XI. v., na kojima je Spasitelj predstavljen s krunom.

Poznat je iz starokršćanske umjetnosti mozajik u predvorju svete Sofije u Carigradu, o kojem se nagadja, da potiče iz 560. god.; pa je tu ipak car predstavljen u ne manjoj veličini od Spasitelja, sjedećega na priestolju, kojemu se klanja ne ničice prostrt, već klečeć na oba koljena i naslonjen laktima na zemlju, i to krunom na glavi, dočim je Spasitelju oko glave običajni krstonosni nimbus.[1] I tu kao obično u bizantinskoj umjetnosti Spasitelj blagoslivlja *ne križem*, nego malo nadignutom preda se desnicom, a drži ljevicom knjigu zakona otvorenu i naslonjenu na lievom koljenu.

Dalje se u izvješću gosp. K. kaže: „Na trećoj i posljednjoj sjednici[2] Radić pripovieda, da su Neumann, Syrku, Mantuani, Smirnoff, Jelić i on obašli plutej, te da svi osim Jelića drže, da ono što sjedeća osoba ima na glavi, jest doista loše izradjena kruna, samo sumnjaju o obliku joj. Da Bulićeva slika odgovara dosta dobro izvorniku". Na to mi je opaziti, da je u izvješću izostavljeno ime njemačkog učenjaka iz Neuensteina u Würtembergu dra. E. Gradmanna, koji je takodjer prisustvovao pregledanju ploče i

[1] Wilh. Lübke. Grundriss der Kunstgesch. I. str. 274.

[2] Bila je urečena za 3 sata po podne, ali je započeta na 5, jer su slavenski članovi kongresa dva debela sata čekali dolazak prof. dra. Jelića.

koji je dapače kazao, da je kruna franačkog oblika.[1] Izostavljeno je takodjer, kako sam izviestio na toj trećoj sjednici, da su svi pregledatelji osim dra. Jelića priznali, da sjedeća osoba predstavlja kralja, a ne samo da ima krunu na glavi, dočim je u K. izvješću rečeno pak da „Jelić odgovara, da je i on priznao, da je loše izradjena kruna, a ne zaledje katedre", kako je bio nagadjao na drugoj sjednici. Tom je dapače prigodom dr. Neumann prema dru. Jeliću uzkliknuo: „Es ist ein König". Samo mi dr. Neumann nije hotio priznati vjerojatnost, da bi taj kralj mogao predstavljati baš *hrvatskoga* kralja, jer da mi Hrvati dolazimo odmah na nacionalno pitanje. Po onoj Kukuljevićevoj „Neima dvojbe, da onaj na priestolju sjedeći kralj pripada onoj zemlji, u kojoj se rečeni spomenik našao",[2] ja sam onda razlagao ovako: Ploča je iz X. vieka, dakle iz doba, kad su u Spljetu i po ostaloj Dalmaciji vladali kraljevi hrvatski, od Tomislava unaprijed, a nadjena je na hrvatskoj zemlji: što je dakle vjerojatnije, nego da bude predstavljati kralja hrvatskoga? Dru. Gradmannu pak, koji se je sa mnom podpuno slagao, stavljao sam ovu priliku: Da bi Vi, gospodine, kod Vas u Njemačkoj našli ovakovu ploču sa predstavom vladara iz doba Vaših careva, Otonâ recimo, nebi li rekli, da je tu po svoj prilici predstavljen njemački car, i nebi li Vaše nagadjanje steklo više priznanja kod nepristranih učenjaka, nego li protivno, po kojem bi se tvrdilo, da bi ploča mogla biti importovana iz druge koje države, kao što su meni ovdje opazili profesori Syrkou i Smirnoff? Dakako, odgovorio mi je dr. Gradmann, imate podpuno pravo.

Prof. dr. Jelić samo na prosto tvrdi, bez ikakovih stalnih podataka, da je spljetski plutej „Na današnje mjesto dospio tek koncem XVI. vieka i tom prigodom bi mu odsječen desni kraj. Prvobitno je pripadao svetištu ili pjevalištu spljetske katedralke". U knjizi „Vodja po Spljetu i Solinu" (str. 119—120) to dr. Jelić pak nešto drugčije kaže, i evo kako: „Po nadpisima urezanim na prazima, bi ona (t. j. kapela) g. 1393. posvećena kršćanskom bogoslužju od nadbiskupa Andrije Gualdo; nit je potvrdjeno obće mišljenje, da bijaše već sedmoga vieka pretvorena u krstionicu. Bivši u rečenoj godini preobraćena u krstionicu, bi joj u sredini sagradjena kamena krstionica u obliku križa, sa prsobranima od mramora, što potječu ili od jednog kora ili od jednog žrtvenika desetoga vieka, po svoj prilici iz stolne crkve", a dalje opet kaže u istoj knjizi (str. 120): „Pojedine ploče kamenice *čini se* da su bili pluteji kora ili česti kog žrtvenika desetoga vieka". U malo vremena dakle bez novih podataka bilo bi se prosto nagadjanje pretvorilo u dokazanu istinu!

Nadpis na desnom pragu ulaza, kad se izlazi iz krstionice, ne spominje, kako bi hotio dr. Jelić, da bi kapela god. 1393. bila posvećena kršćanskom bogoslužju, nego kaže, da je susjedni otar svetoga Bartula spomenute godine posvećen bio od nadbiskupa dne 12. veljače, i da su u njemu moći svetoga Bartula apostola, Dujma, Gervaza, Protaza, Leonarda, Agnete i Lucije. Drugi je otar s lieve strane isti arcibiskup posvetio bio svetomu Antunu Susjedna dva otara mogla su biti dakle dva pobočna otara, a

---

[1] Da je oblik krune poput onoga na spljetskoj ploči upotrebljen bio i od franačkih vladaoca, vidi se na minijaturnoj slici cara Lotara na Evangelijaru za njega napravljenu, koji se sad čuva u Parizu (Wilh. Lübke. Nav. dj. I. str. 276—277). I na tom mjestu su noge kraljeve omotane remenjem, samo ne istosmjerno, kao što je u kralja na spljetskoj ploči, nego je isprekrižano. To je remenje kao kod Hrvata bilo u običaju i kod Franaka, kao što pripovieda Eginhard u životu Karla Velikoga c. 23. „*fasciolis crura* et pedes calciamentis *constringebat*", a Monachus Saugallensis (lib. I c. 34), gdje opisuje franačke običaje, piše: „calciamenta forinsecus aurata corrigiis tricubitalibus insignita *fasciolae cruralcs vermiculatae*". On je u s. Gallu svojim očima u mladosti vidio Karla Velikoga, i zato je vjerodostojan njegov opis. (Schnaase, Gesch. d. bild. Künste III. str. 597.)

[2] Rad jugosl. Akad. knj. LVIII. str. 47.

glavni je mogao još od prije obstojati i biti posvećen S. Ivanu Krstitelju, od kojega je crkva primila ime, po starokršćanskom običaju krstionicâ. Kako piše Eitelberger, a razumije se po uredbi krstione rake, ova je bila ugradjena za krštenje *per immersionem*, pa je i to dokazom, da je kapela bila pretvorena u krstionicu još mnogo prije svršetka XIV. vieka, t. j. u doba, kad se je i u katoličkoj crkvi uobičajio takav način krštenja.

U talijanskom prevodu isprave samostana sv. Stjepana spljetskoga od god. 1129.[1] napominje se crkva sv. Ivana „fino alla cima di una chiesa di santa Maria terra grand . . me eccettuatane una pezza di *S. Giovanni.*“ Nahodim pak i u ispravi od godine 1144.[2], po kojoj pop Crnota daruje samostanu sv. Benedikta u Spljetu neku zemlju pod Čilkom sa svim svojim imutkom, da je u polju spljetskom imenovana „terra sancti Johannis de fonte“, a to će reći sv. Ivana Krstitelja, koji se je po običaju romanskog narječja zvao „de fonte“ ili „in fonte“ t. j. od krstionice, u kojemu je raka za krštenje. Te nam dvie isprave dokazuju, kako je Dioklecijanova dvorska kapela dosta prije 1129. godine bila pretvorena u krstionicu, a ne tek onda, kad je nadbiskup Gualdo posvetio ona dva pobočna otara, i utvrdjuju još bolje „obće mišljenje, da bijaše već sedmoga vieka pretvorena u krstionicu“. Sve starokršćanske katedrale imale su krstionicu u svojoj blizini. Da ne idemo dalje tražiti, tomu nahodimo primjera u stolnoj crkvi u Poreču iz VI. vieka, u stolnoj crkvi u Pulju, pa i u Zadru. Krstionice su često stajale upravo pred stolnom crkvom, kao što je bio slučaj u Poreču i u Pulju. Za takovo su poredanje prikladni bili Mauzolej Dioklecijanov i njegova dvorska kapela, pa nije ništa lašnje nego da je Ivan Ravenjanin, koji je Mauzolej pretvorio u stolnu crkvu, kapelu pretvorio u krstionicu. Da ne bude tako bilo, bio bi se isti Ivan ili koji od prvih njegovih nasljednika postarao, da sagradi naročitu krstionicu u blizini stolne crkve. Nu dok se takovoj ne udje u trag, a bilo bi joj se traga našlo da je obstojala, ne može se odobravati mišljenje, da bi prvostolna crkva spljetska mogla bila obstojati za punih sedam vjekova bez naročite krstionice, dok su takovu imale sve ostale biskupske crkve, a navlaš za prva četiri vieka nakon posvećenja Mauzoleja, dok se je još i u katoličkoj crkvi upotrebljavalo krštenje *per immersionem*, a opet je medju istim Spljećanima obstojala tradicija o bivšoj solinskoj krstionici. Dioklecijanova dvorska kapela bila je pak po svojoj monumentalnoj vriednosti kolikogod i Mauzolej dostojna, da bude posvećena za svrhe kršćanskog bogoslužja, pa nadbiskup Ivan, koji je posvetio veći poganski spomenik, nije mogao oklievati da posveti i drugi. Obložne ploče spljetske krstionice potiču iz X. vieka, pa je težko vjerovati, da bi mogle poticati iz stolne crkve, kako tvrdi dr. Jelić, ako se pomisli, da je Ivan Ravenjanin, po kazivanju naddjakona Tome,[3] posvetio Dioklecijanov Mauzolej „Fecit ergo ex phano illo ecclesiam“, te da ga je obskrbio novim vratima, koja se vide na južnoj strani današnje crkve „ianuas in eo serasque constituens“, a kad ga je pretvorio u stolnu crkvu, da ga ima bit obskrbio i zgodnim svetištem i pjevalištem (schola cantorum) sa dotičnim amvonama, česti sve, koje će bit bile ogradjene sa plutejima i pilastrima po običaju vremena i u slogu rano bizantinskom, kojemu su se tragovi očuvali na okviru spomenutih južnih vrata i na maloj posudici za krštenu vodu uzidanoj u istoj crkvi sv. Dujma;[4] da su ta dva spomenika iz VII. a sačuvane obložne ploče krstionice iz X. vieka, a da nije lako u tako kratkom razmaku vremena, pa još u najgore doba umjetnosti, da budu bile promienjene svekolike ograde stolne crkve, a neke njihove ploče iz umišljene

---

[1] Kukuljević. Cod. dipl. II. str. 26—27.

[2] Ibid. str. 37.

[3] Monumenta spect. hist. Sl. Mer. Vol. XXVI. Thomas Archidiac. Historia Salonitana. Digessit Dr. Fr. Rački c. XI. str. 34.

[4] Vidi jim slike u djelu „Eitelberger. Die mittelalt. Kunstdenk. Dalm. str. 257—258.

obnove X. vieka, da budu pak u XIV. vieku upotrebljene za krstionicu, i obzirom na spomenute dvie isprave iz prve polovine XII. vieka, koje napominju crkvu sv. Ivana, sama se nameće misao, da je sva prilika, da današnje obložne ploče nijesu bile od nikuda prenešene, nego da su u X. vieku navlaš izdjelane bile za potrebu krstionice, a da je moguće, da su bile pripomještene prigodom kakva preuredjivanja krstione rake, po svoj prilici u XII. vieku, kad je katolička crkva napustila običaj krštenja *per immersionem*, i da su se tom prigodom izgubile još kakve druge ploče, koje mogu bit oblagale i ostale strane prvobitne rake.

I dr. Lanza je bio uvjeren, da je Mauzolej, kako on mišljaše, ili bolje dvorska kapela, kako dokazuju prag. Bulić i prof. dr. Jelić, pretvoren bio u krstionicu u isto doba, kad je posvećena bila stolna crkva sv. Dujma [1]

Izvješće gosp. K. kaže, da je prof. dr. Jelić rekao, da mu se čini, da je ova plohorezba poznija od Tomislavove dobi, premda je u „Vodji" pisao, da su svi pluteji krstionice X. vieka, a to je ipak doba Tomislavovo. Da je prof. dr. Jelić naveo kakav novi razlog za to svoje novo mnenje, moglo bi mu se i vjerovati, ali toga nije učinio, i zato ostaje netaknuto Kukuljevićevo, Eitelbergerovo i Bulićevo mnenje. Bulić je pak napose kazao, da izradba preporne ploče pristaje u drugu polovinu devetoga vieka ili u prvu desetoga. Eitelberger ju stavlja izmedju IX. i XI., dakle takodjdr u X. viek. Uz Eitelbergera pristao je pak i prag. Bulić[2], da je ta ploča „kao i ostalih pet, donešeno iz Solinskoga polja" s dodatkom, da je po svoj prilici pripadao jednoj od onih crkava solinskoga polja, kojih još neke ulomke pružamo i narisane i opisane[3].

Ako je istina, da su, po obredniku grčkoga dvora, što ga je sam car Konstantin Bagrorodjeni napisao polovinom X. vieka u sve dneve osim nedjelje, podanici obvezani bili, da se vladaocu klanjaju kao Bogu, onda je zaludno ono, što protiv toga navodi dr. Jelić po K. izvješću. Ja vjerujem više Schnaaseu, kad piše po spom. obredniku[4] carigradskoga dvora: „Der Unterthan, welcher durch den Anblick der Majestät beglückt wurde, musste sich *in ganzer Länge zu Boden* stürzen und die Füsse des Herrschers küssen", t. j. da je trebovalo da se podanik pred vladaocem ničice prostre u svoj duljini i da mu poljubi noge, nego li dru. Jeliću, koji ono kaže, da se „Bizantinskim carevima klanjalo na jedno ili oba koljena, a ne ležeć potrbuške". Na ono pak, što dr. Jelić kaže, da „Inače nije poznat ni cigli spomenik, gdje bi pred carem u takvu položaju stao podanik", primjetit mi je, da sve i kad nebi bilo drugoga do ovoga spljetskoga, trebovalo bi mu vjerovati, jer se eto slaže sa spomenutim obrednikom, i jer vjerujemo tolikim drugima propisima obrednika, koji nijesu potvrdjeni ni ciglim spomenikom.

Ako nije baš „izvjestno, da li su hrvatski vladari usvojili taj (t. j. bizantinski) obrednik", a ono je posve vjerojatno. Pokojni dr. Rački je najprije u svojoj raspravi „Hrvatska dvorska kancelarija"[5] pisao bio, „da je hrvatska dvorska kancelarija uredjena bila onako, kao što bijaše uredjena u ostalih suvremenih evropskih, ponapose zapadnih država, na ime po *rimsko-bizantinskom obrazcu*", pa se otud daje lahko zaključiti, da je po istomu obrazcu kao i dvorska kancelarija imao biti uredjen i vaskolik hrvatski dvorski ceremonijal. To nije moguće drugačije ni pomisliti kad znademo, da „Silom svojega položaja i historijskih dogadjaja Hrvatska je tečajem prvih pet vjekova dolazila u medjunarodni doticaj ponajviše *s iztočno-rimskom carevinom*, franačkom kraljevinom, mletačkom

---

[1] Dr. Fr. Lanza — Dell'antico palazzo di Diocleziano in Spalato str. 24.
[2] Hrvatski spomenici str. 41.
[3] Ibid.
[4] Geschichte d. bild. Künst. III. str. 114.
[5] Rad jugosl. Akad. knj. XXXV. str. 2.

obćinom i rimskom kurijom"[1] i da su uz to imali „hrvatski knezovi i kraljevi" „dvorsku družinu po bizantinsko-franačkom obrazcu".[2]

I prof. Tade Smičiklas[3] kaže, da Tomislavova „krunidba bude obavljena po načinu krunisanja *istočno-rimskih* careva", pa me i to utvrdjuje u mnenju, da je na kraljevskom dvoru hrvatskomu imao vladati obrednik posve sličan bizantinskomu. I Kukuljević je pisao, da su u ono doba (krunitbe Tomislavove) svi vladaoci europski većom stranom dvorske obrede i običaje" pozajmili „od iztočnoga carstva "[4]

Smičiklas piše,[5] da je isti papa u isto doba poslao krunu caru bugarskomu Simeonu, a za krunitbu Tomislavovu da je poslao dva „legata u Hrvatsku Ivana biskupa jakinskoga i Lava prenestinskoga", i dodaje: „Da li je i papa i krunu i kraljevske znakove poslao Tomislavu, toga neznamo, ali naslućujemo da jeste". Zato i jest nalična bugarska kruna na novcima potlašnjih bugarskih vladaoca kruni na glavi sjedeće osobe spljetskoga pluteja, a sve su ove opet istog oblika kao i franačke.

I prof. T. Smičiklas je uvjeren, da je na spljetskoj ploči sačuvan oblik hrvatske krune, jer piše:[6] „Hrvatska kruna imala bi po sačuvanom jednom spomeniku spodobu stare byzantinske krune. Ukrašena je bila na vršku sa tri krsta, sa strane dosta uvijena, a odozgo dosta ravna, a obilovala je bogatim bisernim nakitom, kako možemo razabrati po sačuvanoj slici na kamenu". Ob obliku žezla na istom spljetskom pluteju ovako se je izrazio:[7] „Uz krunu je dakako i *žezlo* kao simbol najviše sudbene vlasti, a na vršku krstom ili tako zvanim ljerom ukrašeno. Kralj ga je nosio u desnoj ruci".

Kukuljević je u spom. raspravi dokazao, da kronika popa Dukljanina zaslužuje u mnogočem uvaženja, pa je kritično razabrao, da je vjerodostojno i ono, što nam ista pripovieda o Tomislavovoj krunitbi na Duvanjskom ili Hljevanskom polju malo prije crkvenoga spljetskoga sabora god. 926. Na Duvanjskom polju, kako pripovieda Toma naddjakon, obstojala je i crkva, koju je u prvoj polovini VI. vieka posvetio bio German biskup kapuanski, i na kojoj je to posvećenje spominjao nadpis, koji je sa crkvom još obstojao u XIII. vieku. U toj je crkvi po Kukuljevićevu mnenju (spom. mjesto) imalo sliediti miropomazanje i krunjenje prvoga kralja hrvatskoga. Predstava pak spljetskoga pluteja imala bi po svoj prilici, kako sam iztaknuo u svojem predavanju na kongresu, napominjati čin Tomislavova miropomazanja u spomenutoj crkvi.

Ja nisam iz narodnih hrvatskih pjesama naveo samo stih „Ljubi njemu skute i koljena", nego takodjer „Pokloni se do zemljice crne", kao što je baš položaj ničice prostrte osobe na spljetskom pluteju, a naravski, da na jednom prizoru ne mogu da budu prikazana dva različita položaja iste osobe.

U protuslovju je prof. dr. Jelić, kad protiv mene navodi kao protivan negativan dokaz, da „nije poznat ni cigli spomenik, gdje bi pred carem u takvu položaju stao podanik, a još manje u omanjem razmjeru tiela", a u prilog prag. Buliću navodi u obranu istu vrst dokaza, veleć: „Ako Bulić nije naveo primjera, da na spomenicim starijim od XI. Isukrst nije predstavljen s krunom, s toga ne pada njegovo tumačenje". Biti će možda, da ne pada ni s razloga, što zatim dr. Jelić dodaje: „Osobito u bizan-

[1] Rad jugosl. Akad. knj. XCI. str. 155. Dr. Rački. Nutrnje stanje Hrvatske prije XII. stol.
[2] Dr. Rački. Ibid. Rad knj. XCI. str. 152.
[3] Povj. Hrvatska I. dio str. 219.
[4] Kuk. Spom. razpr. Rad knj. LVIII. str. 48.
[5] Nav. Dj. str. 129.
[6] Ibid. str. 270.
[7] Ibid.

tinskoj umjetnosti Spasitelj se predstavlja s krunom“. Da, u poznijoj bizantinskoj umjetnosti, o kojoj ovdje nije govora.

Nego nije ni kruna sam razlog, koji dovodi do zaključka, da je na spljetskoj ploči predstavljen kralj, nego je po sriedi i žezlo mu u desnoj ruci, koje se u to doba nigda ne nahodi u ruci Spasitelju, nego samim svjetskim vladaocima.

Na absidi crkve sv. Marije di Trastevere u Rimu je na fresko slikan Spasitelj sjedeć sa Majkom ob desnu. Obadvojici je oko glave nimbus, a samoj je Gospi, kao kraljici nebeskoj, na glavi kruna. Slikarija je iz devetoga vieka.[1]

Svetogorska pravila o slikarstvu ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς, koja je Diaron odkrio znanosti 1839. god., potiče od nekog slikara Pauselinos iz Tesalonike, koji je, po ruskoj slikarskoj knjizi, živio u 11. vieku, a po predaji svetogorskih kaludjera u 12., a slikar Dionysios, koludar iz samostana Turna kod Agrafe, tek jih je kašnje napisao. Schnaase[2] je takodjer mnenja, da knjiga ne može poticati od prije XIII. vieka. Kakomudrago bilo, svakako je jasno, da u X. vieku takove knjige nije još bilo, pa da po njoj u to doba nije moglo biti ni „uzakonjeno“ nikakovo „pravilo“.

Običaj, da klanjajuća osoba bude predstavljena u malenom razmjerju tiela prema Spasiteljevoj osobi, naglašujuć tim još jače njezinu poniznost, bio je već u desetom vieku utvrdjen; pa nije nikakovo čudo, što pri poklonstvu, što ga podanik izrazuje vladaocu svojemu, ponizujuć se pred njim, bude i on predstavljen u tako sitnu razmjerju tiela, kao na spljetskom pluteju, a to tim više, što su na bizantinskom dvoru, kako spomenuh u predavanju, sviestni bili, da je takovo poklonstvo do crne zemlje vladaocu zemaljskomu odveć pretjerano, pa su ga izostavljali u dan Gospodnji, da se nebi vriedjalo Božje Veličanstvo, podavši caru jednako najdublje poklonstvo kao Bogu u sve dneve nedjelje.

Na opazku prof. dra. Jelića, da „Nije poznat ni cigli prizor, gdje bi pred jednim sjedećim vladarom bio prikazan čovjek prsimice ležeć gdje mu se moli — a na crkvenom spomeniku, to nije moguće ni pomisliti“ itd. do rieči „a da bi svećenstvo crkve to trpilo“ odgovorit mi je sljedeće:

Spljetska ploča, koja pripada X. vieku, ne može da se posve strogo sudi po starokršćanskim ikonografičnim pravilima. Deseti je viek prilično odmakao od starokršćanske umjetnosti, pa je lahko, da u njemu i u crkvi nadjemo predstavljene prizore, koje nebi bili našli u starijim vjekovima. A ipak se prizor predstavljen na našoj ploči neodalečuje mnogo od sličnih prizora, kojih je naći u starijoj kršćanskoj umjetnosti. U menologiju grčkomu Vasilija Makedonca, koji se nahodi u vatikanskoj knjižnici, na 12. listop. spominje se sveti Sabor VII. od 377 biskupa, te je i naslikan. Sastoji od polukružne klupe, usred koje se podiže dvostruk križ. Desno križa sjedi Torazije patrijarka su dva biskupa, a lijevo car Konstantin sa opet toliko biskupa; na zemlji po srijedi prostrt je ničice heretik na onom saboru osudjen.[3] Uz to piše Garrucci, da Agobard pripovijeda, kako su na mnoga mjesta predstavljena „*gesta synodalia, ubi pingebantur catholici veritate fulti et victores; haeretici autem pravi dogmatis mendaciis detectis convicti et expulsi*“.[4] Tim je dokazano dakle, da se iz IX. vieka nahodi predstavljen crkveni sabor, na kojemu je pred patrijarkom, carem i biskupima ničice prostrt heretik, a ne samo, nego da se takova predstava nahodi „in multis locis“. Pada dakle tvrdnja prof. dra. Jelića, da „Ne može se pomisliti, da bi redovnik izradio predstavu, gdje bi zemaljskom vladaru, proti

---

[1] P. Lacroix. Les arts au Moyen-age str. 243.
[2] Nav. dj. III. str. 287—288.
[3] Garrucci. Storia dell'arte Cristiana I. str. 584.
[4] Garrucci. Nav. dj. str. 584.

pravilima ikonografije, dodielio položaj i atribute, koji se samo Bogu pristoje" itd., a može se dapače pomisliti i nagadjati, da bi spljetska ploča mogla biti dielom predstave spljetskoga crkvenoga sabora god. 924., na kojoj se vidi od sabora heretikom smatrani hrvatski ninski biskup Grgur, lišen biskupskih znakova, ničice prostrt pred kraljem Tomislavom. Takovo nagadjanje biva učvršćeno i slutnjom, da bi kralj Tomislav, kao prvi miropomazani kralj hrvatski, mogao biti „onaj sveti Budimir kralj, kojega su sliku po štovali mnogi odlični Hrvati",[1] pa da bude to još manje smetalo, da njegov lik bude predstavljen u crkvi.

Dobro bi bilo, da gosp. prof. dr. Jelić navede mjesto, gdje je vidio tu minijaturu jednog irskog rukopisa X. vieka *po prilici*, gdje je Spasitelj sjedeći predstavljen s krunom na glavi, o kojoj izvješće g. K. kaže, da je dr. Jelić rekao, samo da se sjeća, jer u znanosti ne služi takovo samo prosto i neopredieljeno sjećanje.

Najstariji primjer predstave Spasitelja u slavi *sa krunom na glavi* nahodim ja na timpanu ulaznih vrata crkve sv. Trofima u Arlesu iz XII. vieka. Ali i tu blagoslivlje on podignutom desnicom po latinsku, a bez križa u ruci, dok ljevicom drži na koljenu lieve noge naslonjenu knjigu zakona.[2]

Moglo bi biti istina, da „Krunu na glavi nosi i Spasitelj, predstavljen na križu za poznije karlovinžke dobe", kako izvješće gosp. K. donosi, da je rekao prof. dr. Jelić, jer je posve velika razlika u predstavljanju Isusa na križu i Isusa sjedećega na priestolju, ali je i ovdje potreba, da dr. Jelić točno navede izvore, po kojima je došao do takova osvjedočenja; jer dr. Stockbauer n. pr., koji je dosta truda uložio, dok je napisao svoju učenu knjigu „Kunstgeschichte des Kreuzes", te je izpitao nekoliko stotina sredovječnih propeća i naslikanih i urezanih, došao je ipak do zaključka, da Isukrst na križu ima na zapadu krunu na glavi tek od početka XI. do polovine XIII. vieka.[3]

Prof. dr. Jelić, koji sa prag. Bulićem hoće da sjedeća osoba spljetske ploče predstavlja Spasitelja a ne kralja, uzimlje, da križ u rukama nije žezlo, već „križ bez držka te da njime blagosivlje". K tomu dodaje, po izvješću g. K.: „Blagosivanje križem je liturgični atribut, te se vladaru ne može pristojati, nego samomu Spasitelju". Papa Pelagije II. (578—590), predšastnik Grgura Velikoga, dao je izvesti mozaik na slavoluku crkve sv. Lovra fuori le mura u Rimu. Tu je Spasitelj po sriedi predstavljen sjedeć na zemaljskoj kruglji. Desnicom podignutom blagoslivlje, a dug kopljast križ (crux astata) drži u ljevici.[4] Garrucci, pišuć o bjelokostnoj stolici sv. Maksimijana u Ravenni (god. 542—552.),[5] kaže, da je od toga doba „umjetnost počela predstavljati Isusa s križem u ruci na mjesto proste šibike, simbola njegove čudotvorne kreposti". Tu dakle nije križ za blagoslivanje, već samo kao simbol čudotvorne kreposti Isusove, pa zato mu je u lievoj ruci, kao što ga imaju u istoj ruci, na spom. mozajiku sv. Lovra, sv. Petar „kao namjestnik Isukrstov"[6] te i sv. Lovro. Tako je Isukrstu križ u ljevici a knjiga u desnici, na stauroteci, što su ju Justin II. (god. 565—578) i žena mu Sofija darovali bazilici sv. Petra u Rimu[7]. Ja nisam nikad čuo ni vidio, da je Spasitelj u slavi predstavljen, gdje blagoslivlje križem u ruci, na ikakvu starokršćanskomu spomeniku, niti sam čuo, da je liturgično propisan blagoslov križem. Liturgično propisani blagoslov jest blagoslov desnom

---

[1] T. Smičiklas. Poviest Hrvatska. I. str. 226.
[2] Paul Lacroix. Nav. dj. str. 300.
[3] Nav. dj. str. 259.
[4] Schnaase. Nav. dj. III. str. 565—566. Garrucci-Storia del' arte Cristiana. I. str. 552.
[5] Nav. dj. I. str. 539.
[6] Garrucci. Navj. mj.
[7] Ibid. str. 550.

rukom sa tri pružena prsta po latinsku od vremena Inokentija III. unapried, ili sa prignutim prstima po bizantinski i na latinsku, u starije doba. Neka gosp. prof. dr. Jelić izvoli dakle točno navesti ma i cigli starokršćanski spomenik do XI. vieka, na kojemu se nahodi predstavljen Spasitelj u slavi, gdje blagoslivlje križem, i vjerovat ću mu. Da bi pak sjedeća osoba naše ploče blagoslivljala križem, nebi ga samo držala onako uz desno rame, nego preda se.

Medjutim mogu gosp. prof. dru. Jeliću da prikažem iz naših hrvatskih strana sliku djetića Isusa dvakrat urezana na istoj ploči po svoj prilici iz IX. vieka, na kojoj Isus blagoslivlje i to bez križa, po latinsku podignutom desnicom, na kojoj su pružena prva tri prsta. (Vidi sliku.) Ta je pločica od biela gusta vapnenjaka (debela 6 cm., duga 10 cm., a široka 6·5 cm.) ulomak *transenne* sa konfesije staro-hrvatske bazilike sv. Marije





na groblju sela Biskupije kod Knina. Nadjena je baš izvan bazilike u seoskom putu sa sjeverne strane, a sad je u „Prvom Muzeju hrvatskih spomenika" u Kninu. S jedne i druge strane je na njoj plitko i surovo urezana Gospa sjedeća, gdje drži preda se Djetića Isusa. S jedne strane je Isus prikazan baš kao malo diete u samoj dugoj košulji (interula) i bosim nogama. U lievoj ruci drži smotak zakona (volumen legis). Gospi se vidi lieva ruka sa pruženim prstima na lievom Isusovom ramenu, a desna takodjer pruženim prstima izpod desnog lakta Isusova. Gornji i dolnji dio ploče su okrnuti te neima Gospine glave, ali su očiti tragovi nimbusa oko Isusove. Druga strana ploče prikazuje Isusa dječaka, odjevena u dugoj tunici, pri dnu urešenoj zarezima i obručem, više koje ima opet gornju kratku tuniku. Ostalo je kao i na prije opisanoj strani, tom razlikom, da su u Gospe urezana po tri nabora tunike preko svakog prignutog koljena i da su okrnute noge Spasiteljeve i Gospine, dočim je s prvo opisane strane viditi podanak Gospine tunike i dva trozubna listića po srijedi, mjesto Gospinih nogu. Na obedvie strane je Isus sprieda prignuo glavu, ali na drugoj opisanoj strani jače.

U mojemu predavanju na kongresu bijah zaboravio istaknuti, da je i pok. dr. Rački ono na glavi sjedeće osobe priznao bio „bisernom krunom na tri križića", premda se je i on slagao sa prag. Bulićem u mnenju, „da nam se tuj prikazuje Spasitelj na priestolju".[1] Nego naš slavni pokojnik nije se u životu svojemu bavio povješću umjetnosti, već samo nuzgredno, i zato mu nije zamjeriti, ako pod zadnje dane života, baveći se

[1] Rad Jugosl. Ak. knj. CXVI. str. 212.

pitanjem hrvatskih umjetničkih spomenika, koji potiču iz doba narodne samostalnosti, u zadnjem poglavju svojega zlamenitoga djela *„Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća“* nije ga mogao u svakoj točki najsretnije da rieši. Radi primjera navesti ću sada samo ono, što je napisao o moćniku sv. Kristofora u Rabu, o kojemu je Eitelberger[1] sudio, da je iz XII., najkašnje iz XIII. vieka: „Reliefi su iz pozlaćene srebrne lime u čakanovini, a odavaju tip bizantinski. Očevidan je upliv starinske umjetnosti na nakitih podnožja, na liku i odielu sv. Kristofora i na vojniku strielcu; bizantinski se slog očituje na Isusu sjedećem na priestolju a pokrivenom diademom poput one na ploči spljetske krstionice“.[2] Da se slavni pokojnik bude pomnjivije obazrio na spljetsku ploču i na rabski relikvijar, bio bi mogao opaziti, da su navedene dvie krune dosta različite i da su obedvie na kraljevskim glavama. Spljetska ima tri krsta na gornjem rubu, a rabska tri krina, što služi na potvrdu onoga, što sam o tomu već pisao tečajem ovih primjetaba. Rabska svršuje ravno doli kao i gori, dočim eno spljetska ima viseće uhobrane. Spljetska je pak kruna sva biserjem posuta, a rabska nije, nego je urešena nekakvim pleterom (u koliko se to može razabrati po slici u Eitelbergerovoj knjizi), u koji su umetnuta tri draga kamena. Na spomenutom prizoru strieljanja sv. Kristofora, i po smislu kompozicije, u odnošaju sa legendom svečevom, i po položaju razumije se, da sjedeća osoba predstavlja kralja a ne Spasitelja; jer niti bi bogoljubni naručitelji trpjeli bili, da jim se Isukrst predstavi lievom nogom prebačenom preko koljena desne, sv. Kristofor sa nimbom a Isus bez njega, niti bi sam umjetnik sliedeć običaje i tradicije predstavljanja Isukrsta do XIII. vieka, na taj način, bio predstavio Spasitelja, pa još i sa lievom rukom spuštenom niz bedru lieve noge te bez knjige Evangjelja u lievoj ruci, bez desnice podignute u položaj blagoslivanja, i sa onako dugom oštruljastom bradom, kao što se nigdje ne vidi predstavljen Spasitelj, te se protivi pravilima ikonografije, kako bi rekao dr. Jelić.

Ono, što bi se imalo reći o njegovim beztemeljnim tvrdnjama, to dr. Jelić kaže o Kukuljevićevima, i završuje polag K. izvješća: „da Kukuljevićeva tvrdnja (t. j., da sjedeća osoba spljetske ploče predstavlja kralja) jest prosto nagadjanje bez pozitivnih i izvjestnih dokaza i protivi se načelima staro-kršćanske ikonografije; dočim da se Bulićevo tumačenje osniva na strogim pravilima ikonografije“, te dodaje na kraju: „Svakako da se ne može smatrati, da je priepor definitivno riešen“.

Glavno pitanje, naime da *sjedeća osoba ima krunu na glavi i da predstavlja kralja*, jest *definitivno* riešeno, a druga u svezi s prvim stojeća pitanja jesu neka definitivno riešena, a neka su u stanju vjerojatna nagadjanja, kako će čitaoci razabrati iz predstojećih primjetaba.

U Korčuli, na Čistu Sriedu 1895.

F. Radić.

[1] Nav. dj. str. 68 sa slikom.
[2] Rad. knj. CXVI. str. 227.



Izvještaj

upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Kroz zadnji tromjesec družtveni rad većinom okretao se oko sakupljanja materijalnih sredstava. U tu svrhu družtvo je upravilo dvie prošnje, jednu na visoki sabor u Zagrebu, koji je družtvu udielio podporu od 100 for., a drugu visokom saboru u Zadru, proseć oprost zajma učinjena i godišnju podporu od 1000 for. Oprost sabor nije uvažio, dok pitanje o podpori ustupio je zem. odboru, da prama svojoj uvidjavnosti uvaži.

Pošto je družtvo u svojoj glavnoj skupštini 28. prosinca 1891., obzirom što obstojeći zakonski propisi nisu dovoljni za sačuvanje i izkapanje starina, zaključilo: „Preporuča se družtvenomu upraviteljstvu, da u interesu bolje zaštite hrvatskih spomenika i potrebitog razvlaštivanja zemljišta, na kojima bi ležale hrvatske ruševine, obrati se proučenom osnovom na pokrajinski sabor, moleć, da bi se popunili obstojeći propisi za sačuvanje spomenika i stvorio pokrajinski zakon o eksproprijaciji zemljišta, u koliko bi to predstojalo djelokrugu pokrajinskih sabora, družtveno upraviteljstvo obratilo se je na častnoga zastupnika Ljubića, da to pitanje na ustavno pretresanje pred visoki sabor iznese, koji ga je u saborskoj sjednici 19. siečnja o. g. u sliedećem obliku i podnio: „Nalaga se zemaljskomu odboru, neka za prvo dojduće zasjedanje spravi saboru zakonske ustanove na uredjenje kopanja i sačuvanja starinâ u Dalmaciji, osobitim obzirom na to, da se iste nebi smjele iznositi van hrvatskih zemalja".

Poslie rasprave, kojoj učestvovaše vladin savjetnik Nardelli, zastupnici Ljubić, Bjelanović, Zore, Biankini, Čingrija, Salvi, bi prihvaćen izpravak dra. Klaića, koji kaže: da predlog častnog Ljubića spada u okvir obćih državnih zakona, te da zemaljski odbor nebi se znao a ni mogao kako odazvati tomu nalogu. Zemaljski odbor može samo ovu stvar proučiti i učiniti kojekakve shodne predloge. S toga nek se u predlogu izostave rieči „zakonske", a reče samo „ustanove". Opaža takodjer, da izraz „van hrvatskih zemalja" to je pojam neopredieljen, a u jednom zakonu valja sve izvjestno označiti. On s toga predlaže, da mjesto „van hrvatskih zemalja", bude rečeno „van Hrvatske, Dalmacije i Slavonije".

Takodjer častni zastupnik Ljubić i družina podnieli su u saborskoj sjednici 22. siečnja o. g. sliedeću veoma važnu zakonsku osnovu:

Čast je podpisanim predložiti visokomu saboru na ustavnu razpravu sliedeću zakonsku osnovu:

Zakon krjepostan za Dalmaciju. Na predlog i privolom sabora dalmatinskoga naredjujem što sliedi:

Čl. I. Ako bi se dokazalo po sudu vještaka, da ima ili da može biti kakovih starina, u kojoj obćinskoj zemlji, obćina je dužna tu zemlju ustupiti domaćim zavodim za kopanje starina, bezplatno, ako zemlja neobradjena, ako li obradjena uz naknadu, o kojoj će se obćina dogovoriti sa dotičnim zavodom. Proti zaniekanom ustupu sa strane obćinskoga vieća prosto je uteći se zemaljskomu odboru u smislu § 103. obćinskoga pravilnika 30. srpnja 1864. Takodjer zemaljski će odbor odlučiti o slučajnoj naknadi, kad se nebi mogli ob istoj dogovoriti obćina i zanimani zavod.

Čl. II. Momu ministru unutarnjih posala naložena je izvršba ovoga zakona.

Nu žalibože ova po naše pitanje veoma važna osnova nije ovom prilikom mogla doći na pretresanje, ali je željeti, da to bude u dojdućem zasjedanju.

Družtveni predsjednik zadnjeg vremena namjerio se je u Plavnu kninske obćine na starohrvatsko groblje sa stećcima i sa zavaljenom crkvom, gdje je našao jedan epigrafski i nekoliko ornamentalnih ulomaka iz dobe narodne samovladavine, te je odmah načeo predgovore, kako, kada sredstva dozvole, da tu budu provedene sistematične izkopine. Jednako obašao je starinske ruševine na Zemuniku kod Zadra, gdje oo. Trapiste podižu novi samostan, i pregledao razne ulomke, tom prigodom našaste iz dobe narodne samovladavine i uvjerio se, kako će se unapred još takovih spomenika naći, koje će marne ruke oo. Trapista pomnjivo sačuvati.

Družtvo je načelo pregovore za provesti izkopine na ruševinam u Bribiru kod Skradina, gdje bi izmed drugog mogli biti našasti grobovi slavnih Šubića.

Zadnjih dana družtvo je nabavilo slučajno našasti na Kosovu spomenik od timpana, kneza Mutimira iz god. 892—4 (?), o kom će se potanko na drugom mjestu raspravljati.

Družtveno upraviteljstvo zadnjeg tromjeseca imenovalo je sljedeće družtvene povjerenike:

Gg. Ferdo Šišić, gimnazijalni profesor u Osieku. Tito pl. Femenić, sudbeni viećnik u Varaždinu. Dragan Šašel, pravnik u Zagrebu. Peroslav Paskiević-Čikara, pristav trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu. Gjuro Milković, trgovac u Krašiću. Dr. Angjelko Brunschmidt, kotarski liečnik, Našice. Vinko Matas, trgovac, Skradin. Andrija Pelicarić, c. kr. kot. škol. nadzornik u Benkovcu. Simeon Sladović, ljekarnik u Novom Mjestu (Rudolfovo u Kranjskoj), Josip Peserla, učitelj u Gjulavesi. Luka Hanza, trgovac u Sustjepanu — Rieka Dubrovačka. Emilijan Poljak, učitelj u Gjurgjevcu. Mišo Mutavgjić, trgovac u hrv. Dubici na Uni. Josip Tebaldi, učitelj u Vinjevcu kod Novigrada. Ilija opat Okrugić, župnik u Petrovaradinu. Ermegild Matulić u Opuzenu. Henrik Bernetić, župnik u Ižu Velikomu. Fran Kučinić. glavni nadzornik osjeguravajućega družtva za život The Gresham u Trstu. Andro Mihoković, učitelj u Plešću. Gustav Lepušić, župnik u Remetima kraj Zagreba. Josip pl. Paitoni, sudb. pristav u Maglaju. Ivo Marija Marović, posjednik u Pucišću. Franjo Jurković, učitelj u Hribu. Mato pop Vlahušić, bolnički kapelan u Dubrovniku. Juraj Crljenko, posjednik u Pagu. Bartul Vuičić, ravn. učitelj u Grobniku. Josip Moster, trgovac u Sv. Ivan-Žabno. Josip Sokol, pristav dioničke štedionice u Križevcima. Ivan Potočnjak, vel. prepošt, Novi Vinodol. Ferdo Trtanj, bilježnik u Udbini. Petar pl. Akačić, Split. Don Niko Sirotković, duhovni pomoćnik, Nin.

Zauzimanje pako gospode Ferde Šišića, Tita pl. Femenića i Dragana Šašela mora se najvećom zahvalnošću spomenuti. Gosp. Femenić zauzeo se je za napredak družtva spored marom samog družtvenog upraviteljstva, te mu budi naša posebna ovdje zahvalnost.

Utemeljiteljni član našega družtva gosp. Vladimir Gjureković, magister farmacije, nadalje sakupio je za družtvo u Sarajevu svotu od 34 forinta, a darovaše ova gospoda: M. D. Babić 10 for., G. Vrignanin 5 for., M. Šarić 3 for., G. Pavičić 2 for.; po 1 for. darovaše: Muhamedovac, obitelj H., I. Skomerža, G. Šarić, D. Brozović, Marija Vidmar, S. Gecan, V. Celjak, N. Štambuk, N. N., A. Masarik, V. G. Po krunu darovaše: Resolucija, F. Budi, I. Spahić, gospodična K. Šarić.

Preč. gosp. Nikola Segedi sabrao je u kući načelnika sošičkoga g. Nikole Hranilovića prigodom njegova krstnog imena 10 kruna. Na oprostnoj večeri župnika ot. Josipa Kitarevića u Vrlici sakupljeno je 25 kruna.

Suviše prispješe družtvu sljedeći milodari: Josip Vrbanić, ljekarnik, 4 kr. Braća Reiner 10 kr. Kat. pl. Türk, veleposjednica, 2 kr. Dragan Herman, činovnik, 2 kr. Vladko Purebl, trgovac, 1 kr. Venceslav Turković, veletržac, 2 kr. Gjuro Penić, magister farmacije, 1 kr. Gjuro Gašparović, trgovac, 1 kr. Dr. Ivan Banjavčić, nar. zastupnik 10 kr., u Karlovcu, Obćinsko upraviteljstvo u Makarskoj, 20 kr. Stjepan Smetiško, gosp. činov. Zlatar, 2 kr. — Svoj gospodi darovateljem budi naša najsrdačnija zahvalnost!

Stupiše nadalje u naše družtvo zauzimanjem povjerenika p. n. gosp. Tita pl. Femenića:

Varaždin: Dr. Ljudevit Jurinac, odvjetnik. Dr. Dragutin Vračun, odvjetnik. Dr. Franjo Erhartić. Adolf Taussig, posebnik. Dr. Marko Breyer, odvjetnik. Ivan Bily, podžupan. Dragutin pl. Balogh, kr. kot. predstojnik. Mato Vrkljan, kr. kot. pristav. Ivan Nep. Petrović, posjednik. Dragutin pl. Kiss, vlastelin. Dragutin Jagić, kr. žup. tajnik. Žiga Egersdorfer, kr. inžinir. Svi utemeljitelji.

Ljuboslav pl. Kulunčić, med. tumač. Mato Brusić, kr. financijalni ravnatelj. Berthold Porges, odvjetnički perovodja. Imbro pl. Domin, zamjenik držav. odvjetnika. Vjekoslav Guči, gradski šumar. Tito Sabo, gradski viećnik. Viktor Schnapp, gradski inžinir. Dr. Oskar Kiss, odvjetnik. Frano pl. Dominić, kr. sudbeni pristav. Dr. Pero Magdić, odvjetnički kandidat. Dr. Gjuro Gruber, odvjetnik. Polansky Vjekoslav, kr. prislušnik. Pavao Vrkljan, kr. sudbeni pristav. Jure pop Čvek, župnik, Bela. Aleksije Kokotec, gradski kancelista. Stjepan Grlić, mjernik. Blaž Kovačević, kr. sudbeni pristavnik. Dr. Oskar Lypold, odvjetnički kandidat. Matija Mirkulin, kr. katastralni arkivar. Stjepan Kos, kanonik. Stjepan pl. Belošević, načelnik. Franjo Konomo, kr. kot. predstojnik. Dr. S. Mařik, kr. kot. liečnik. Ivan Milčetić, profesor. Dr. Nikola Pečornik, odvjetnički kandidat. Milan Žibrat, kotarski šumar. Svi redoviti.

Ivanec: Gustav Taussig, vlastelin i Micika Vavrović, gospodična. Utemeljitelji.

Zlatar: Dr. Stjepan Mihinić, župnik. Dr. Fran Tonković, odvjetnik. Koloman Dočkal, trgovac. Josip Kopun, kr. kotar. predstojnik. Gabriel Drenovački, kr. sudb. pristav. Dr. Mirko Derenčin, odvjetnik. Vladislav Vežić, kr. sudb. pristav. Dragomir Semeraj, trgovac. Dr. Ante Gutschy, kr. kotarski liečnik. Redoviti.

Zagreb: Aurel Bauer, IV. gimnaz. Mirko Pisačić, III. gimnazijalac. Utemeljitelji. — Stjepan Vračun, pravnik, red.

Lobor: Dominik Gudek, kapelan, red.

Belec: Dr. Dionis Valjavec, odvjet. perovodja, red.
Krapina: Dr. Branko Vinković, odvj. perovodja, red.
Novi Marof: N. P. Rudolf grof Erdödy, c. k. tajni savjetnik, utemeljitelj. Ukupno 57 čl.
Sakupio povjerenik g. Dragan Šašel:
Zagreb: Milutin Mencin, filozof. Lav Mazura, pravnik. Robert Wolhein, pravnik. Veljko Tomić, pravnik. Josip Hild, pravnik. Ivan Lorković, pravnik. Vilim Beck, učenik trgovačke škole. Vladimir Škof, filozof. Dragan Lieberman, pravnik. Arnold Hercog, činovnik. Slavoljub Dragić, jednogodišnji dobrovoljac. Zvonimir Čipin, pravnik. Josip Prosen, filozof. Branko Filip, pravnik. Stjepan Pavša, pravnik. Edo Krsnik, pravnik. Josip Babić, pravnik. Zvonimir Pajk, pravnik. Janko Wodvarška, pravnik. Vladislav Mance, ljekar. asistent. Frano Vratarić, činovnik. Svi redoviti.
Karlovac: Ferdo Kukynka, maturant. Ivan Poljak, maturant. Makso Tuškan, maturant. Mijo Vamberger, gimnazijalni profesor. Dragan Duganac, Stjepan Rajhercer, Josip Kramer Davidov, Slavoljub Hanžek, Ljudevit Debeljak, Ferdo Dorušić, Kostantin Dienel, Marko Strmac, Ralf Račić, Mijo Blašković, Antun Gašparac, Petar Špicnagel, Ferdo Strouhal, Mato Hirchbaum, Armin Štern, gimnazijalci. Dušan Mocnaj, maturant. Ivan Lukić, realac. Dragan Kolarić, maturant. Rudolf Lukinić, licitar. Svi redoviti. Ukupno br. 44.
Sakupio povjerenik p. ot. Ivan Vuičić:
Livno: Ot. Angjeo Ćurić, župnik u Čukliću. Ot. Mijo Kutleša, župnik u Ljubavčiću. Ot. Filip Jagvić, župnik u Glamoču. Ot. Stjepan Krešić, župnik u Otinovcim. Ot. Anto Franić, vjeroučitelj i propovjednik. Mato Krešić, posjednik. Samostan oo. Franovaca ss. Apostola Petra i Pavla. Ukupno br. 7. Svi redoviti.
Sakupio povjerenik g. Emilijan Poljak:
Gjurgjevac: Dr. Lujo Harazim, kr. kot. liečnik. Dr. Milan Brezinčak, kr. kot. predstojnik, dr. Andrija Peršić, odvjetnik. Josip Banješ, župnik. Mijo Židovec, kapelan. Svi redoviti. Josip Zreleć, ces. kr. umir. satnik. Utem. Ukupno br. 6.
Sakupio povjerenik g. Peroslav Paskiević-Čikara:
Zagreb: Eugenij Kumičić, zastupnik naroda. Dr. Pero Gavranić, odvjetnik. Dr. Eugenij Rado. zubar. Mate Irgolić, trgovac. Ante Akačić, stud. pharm. Hrvatsko trgovačko družtvo „Merkur". Svi redoviti. Ukupno br. 6.
Sakupio povjerenik g. Ivan Potočnjak:
Novi Vinodol: Nikola Srića, veletržac. Gjuro Erler, odvjetnik. Dr. Bogoslav Mažuranić, liečnik. Svi redoviti. Ukupno br. 3.
Sakupio povjerenik p. o. Petar Krst. Perković:
Sinj: Samostan oo. Franovaca. Ot. Ante Poparić. Ot. Miho Ivandić, župnik Potravlja. Ot. Petar Plepel, župnik Graba. Ot. Frano Bilić, župnik Otoka. Ot. Petar Čulić, župnik Kozice. Svi redoviti. Ukupno br. 6.
Sakupio povjerenik dr. Angj. Brunschmidt: Ot. Tvrdko Pletikapić, predstojnik samostana, red. Našice. Vinko Knobloch, upravitelj dobara Lipina. Ukupno br. 2.
Nadalje neposredno stupiše u družtvo p. n. gospoda: Ilija Okrugić, opat sv. Dimitra Sriemskoga i župnik, red. Petrovaradin. Antun Brčić, c. k. predsjednik prizivnoga sudišta, red. Zadar. Ivan Zaffron, posjednik, red. Korčula. Petar V. Milović, trgovac, red. Milna na Braču. Dr. Ljudevit Krašković, odvjetnik, ut. Vukovar. Gjuro Vučković, trgovac, red. Trst. Ivan Levačić, kapetan, red. Beč. Aleksa Kogaušek, župnik, red. u Prelošćici. Armin Haladi, župnik, Gjurgic. Miho Maznarić, bilježnik, red. u Topolovcu. Vladoj Lončarek, kapelan, red. u Prelošćici. B. Šulentić, red. u Novom (Bosna). Josip pop Šafran, župnik, red. Vel.-Grdec. M. P. Ot. Ivan Šimunović, Exprovincijal i biskupski tajnik, red. Šibenik. Franovački Samostan, red. u Humcu-Ljubuški. Jure pop Čvek, župnik, red. Bela-Varaždin. Srećko Vulović, prof. red. Kotor. Nikola Tugger, red. Vinkovce. Julij Nemec, župnik, red. Novigrad kod Karlovca. Nikola Stoos, župnik, red. u Rakovcu. Ivo Goga, trgovac, red. Mlini kod Dubrovnika. Don Petar Rumira, župnik, red. Povljane-Pag. Ot. Šimun Perković, župnički pomoćnik, red. Drniš. Mihovil Jozić općinski bilježnik, red. u Nemcih. Ivan pop Nekić, umirovljeni svećenik, red. Jesenice (Obrovac). Vinko pop Premunda, red. Punat (Ponte) na Krku. Josip Sekanina, trgovački poslovodja, red. Knin. Ivan Širmer, župnik, red. Bučje Oriovac, Slavonija. Jakša Pliverić, kapelan, red. Ivankovo (Hrvatska). Ivan Ot. Benutić, gvardijan, red. Split-Dobri. Julijan Bubanović, umir. vel. župan, red. Zagreb. Virgil Devčić, odvjetnik, red. Zagreb. Don Petar-Slavko Galić, župnik, utem. Divuša. Franjo Batić, župnik, red. u Starom Čiču. Ljudevit Rossi, dom. satnik, red. u Karlovcu. Ante Carević, obć. tajnik, red. Komiža, Samostan oo. Franovaca red. na Otoku kod Korčule. Matej Ilišević, kapelan, red. u Podgoraču. Dr. Eduard Grgić, odvjetnik, red. Split. Svetozar Tedeschi, trgovac, red. Korčula. Don Niko Sirotković, župnički pomoćnik, red. Nin. Pavao Zanki, nadpop, nadžupnik, začastni kanonik, red. Nin. Josip

Lehpamer, kanonik, red. Varaždin. Ivan Benković, umir. gradski viećnik, Zagreb. Dionička štedionica, utem. Križevci. Samostan oo. Franovaca, red. Fojnica. Polikronij Agapijević Syrkou, sveučilištni profesor, red. Petrograd. Antun pop Tvrdoić, župnik, red. Eilipima kod Mlina. Martin Gjipalo, grd. protustavnik, red. u Bjelovaru. Stjepan Grginčević, župnik, red. u Odvorci. Dr. Josip Šilović, kr. j. r. sveuč. profesor, red. Zagreb. Dragutin Gjuričić, kr. dıž. odvjetnik, red. Belovar. Dr. Adolf Mocnaj, kralj. domob. štopski liečnik, red. Sisak. Fra Josip Garić, kapelan, red. u Vitezu. Vicko-Juraj Skarpa, župnik, red. u Zatonu kod Šibenika. Dr. Blaž Arneri, obćinski liečnik, red. Blato-Korčula. Šandor Lovašen, višeškolac VI. raz. kr. vel. gimnazije, red. Gospić. Ivan pop Zanki, župnik, red. Seget kod Trogira. Dr. Fran Kucelić, odvjetnik, red. Mitrovica. Ot. Ante Gilić, župnik, red. Tučepi-Makarska. Ot. Šimun Slavica, duhovni pomoćnik, red. Oklaje. Ante Banović, trgovac, red. Tuzla.

(Nastavit će se.)



Oglas.

Po svim hrvatskim zemljama više ili manje nahode se ruševine starohrvatskih spomenika; za to, da se pobudi sve to više mar oko njihova iztraživanja i u koliko bude moguće, da se taj mar potakne u mladjem naraštaju, odlučilo je podpisano upraviteljstvo svim učenicima srednjih i visokih škola davati „Starohrvatsku Prosvjetu" za pola ciene, t. j. za 2 for. god.

Ona gospoda, koja se budu na vrieme za to prijavila, moći će primiti i I. broj, što ga još ima u zalihi.

Najuljudnije umoljavaju se svi domaći listovi, da ovaj „Oglas" izvole pretiskati.

U Kninu dne 31. Ožujka 1895.

Upraviteljstvo Hrvatskog starinarskog družtva.



Razne viesti.

Rimske starine u Hrtkovcima. Kako nam javlja pošt. gosp. Mato Babogredac, upr. župe u Hrtkovcima kod Mitrovice, nadjeno je u zadnje doba kod Hrtkovaca uz obalu Save dosta rimskih mjedenih i srebrnih pa i jedan zlatni novac cara Arkadija. Naročito dosta rimskih starina nadjeno je na humku „Gomolovo“ ili „Gomolava“ tik uz obalu Save, prema srbskom Šabcu. Tu i u neposrednoj okolici nadjeno je dosta velikih rimskih opeka i grobova sa nekim bronzanim predmetima. Upozorujemo na ta nalazišta zagrebačko arkeologičko družtvo i upravu zagreb. arkeologičkoga muzeja.

Starine u Bribirskoj okolici u Dalmaciji. Gospodin Vladimir Ardalić iz Gjevrsaka Skradinske obćine javlja nam, da u okolici Gjevrsaka, Bribira, Bribirskih mostina i Ostrovice nahode se mnogobrojne neiztražene ruševine, koliko iz rimskih toliko iz sredovječnih doba. U istoga je gospodina već i nekoliko predmeta nadjenih prigodom kopanja, a neke nam je sredovječne bronzane predmete poslao i na ogled. Doista ti predmeti zaslužuju našu osobitu pažnju, i netom bude moguće, naš će se predsjednik potrudit do onih strana, da izpita položaje ruševina i da pokuša kopanje na onim mjestima, gdje bude polag stečena izkustva mogao suditi, da će se naći starina hrvatskih.

Znamenito nalazište starina u Staromgradu na otoku Hvaru. Iz pouzdana izvora doznajemo, da se je u Staromgradu na Hvaru, na mjestu nazvanu „Njiva“, prošle zime, u što se razkopavalo još nikad do sad neobradjeno veoma krševito zemljište u svrhu, da se tu načini liep vrt u dubini od 1—2 m., naišlo na starodavno grčko grobište, te da se je odkrio dug niz grobova po prilici iz III. stoljeća pr. Is. Grobovi su četverouglasti, sastavljeni od velikih kamenitih ploča. U njima se je našlo osim mrtvačkih kostiju, mnogo raznolikih predmeta od stakla, od kosti, a navlastito svakojakih bojadisanih posuda od pečenice, i što je osobito znamenito, *tri modro bojadisana kipića ženska* od pečene zemlje, 25—30 centimetara visoka, koji da naliče na veleznamenite kipiće, poznate u znanosti pod imenom *kipića od Tanagre* (Tanagra-Figuren). Jesu li ti kipići domaći proizvod ili su tamo donešeni iz grčkih otoka, to će vještaci izpitati i razsuditi. Kipići se čuvaju u sbirci Nestora hrvatskih arkeologa veleuč. gosp. prof. dra. Šime Ljubića, koji je nadgledao izkopavanja i koji će jih nastaviti baš na zemljištu svojega Tuskula, gdje mirno provodi svoje stare dane, i koji malo da ne sve unaokolo graniči s onim vrtom, gdje su nadjeni grobovi, nebi li našao još koji od takovih starinarskih dragulja. U samomu gradu i u okolici, gdje se je do sada odkrilo sijaset grobova, kamenitih urna, te staklenih i zemljanih posuda, pa nadpisâ, zlatnih nakitâ, vlastitih i tudjih novaca itd, još se nije nikad bilo ušlo u trag ovakovu blagu. Starigrad (Faros, Pharia), kako je poznato, bijaše grčka naselbina i rodno mjesto glasovitoga Demetra Farskoga, ilirskoga kralja.

Hrvatsko arkeologičko družtvo u Zagrebu. Radujemo se, da je dne 25. ožujka o. g. to velezaslužno družtvo obdržavalo skupštinu u arkeologičkomu muzeju i da je izabralo novi upravljajući odbor. Jednoglasno bi izabran za predsjednika presvjetli dr. Izidor Kršnjavi, predstojnik za bogoštovje i nastavu; za podpredsjednika akademik Ivan Tkalčić, a odbornicima gospoda: dr. Josip Brunšmid, prof. Josip Purić, dr. Ivan Bojničić, Emilije Laszovsky, prof. dr. A. Musić, dr. Fr. Majksner i prof. Ferdo Miler. Družtvo će nastaviti izdavanje svog „Viestnika“, za koji je vis. kr. vlada opredielila godišnju podporu od 600 for. Urednikom „Viestnika“ biti će poznati stručnjak dr. Brunšmid.

Nadati se je, da će se rad zagrebačkog ark. družtva razviti sada u daleko većem obsegu, kad mu je na čelu presv. dr. Kršnjavi, koji je za promaknuće kulturnih prilika hrvatskoga naroda do sada stekao liepih zasluga. Još je utješljivije, što će vis. kr. vlada najizdašnije podupirati pomladjeno družtvo kako je to u zadnje doba zasvjedočila, ulažući znamenite svote za obogaćenje nar. zem. arkeol. muzeja u Zagrebu.

Ako se u Bosni i Hercegovini zadnjih godina tako živo razvija arkeologičan rad, da je na se obratio pozornost svjetskih stručnjaka i ako se onamo godimice troše velike svote, ima se u prvomu redu zahvaliti preuzv. gosp. zajedničkomu ministru Kallay-u, koji je velik ljubitelj arkeologije, pa se tako nadamo, da će nastupom presv. dr. Kršnjavoga za predsjedničtvo gori spomenutoga družtva nastati bolje prilike za iztraživanje i izučavanje starina i u Banovini, a osobito za izučavanje spomenika iz dobe narodne hrvatske samovladavine.

Bibliografija.

Bulletino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić, 1894. Luglio Nr. 7. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin). — Biografski podatci o knezu Bogiću Stratimiroviću (Notizie biografiche sul conte Bogić-Stratimirović). Recensione dell' opera „La Dalmatie de 1797—1815“ (Ocjena djela „La Dalmatie“ de 1797—1815). — Estratto dal libro „Consiliorum“ della Comunità di Spalato (Izvadak iz knjige „Consiliorum“ obćine Splitske). I. Supplemento: Evangeliario Spalatense (Spljetski Evangjelištar).

Drugih 5 brojeva *Bullettino-a* proš. god. obećaje uredničtvo, da će izaći kroz prvi tromjesec t. g. Medjutim je izašao 1. broj od ove godine sa sliedećim sadržajem: Iscrizioni inedite: Ager Salonitanus, Oneum; Zemunik (Neobjelodanjeni nadpisi: Okolica Solina; Jesenice Poljica; Zemunik). — O Subićevu nadpisu iz Ostrvice (Sull' iscrizione di Subić da Ostrvica). Descrizione delle lucerne fittili nell i. r. Museo di Spalato (Opis glinenih svjetiljaka u c. k. muzeju u Spljetu). Recensione dell' opera „La Dalmatie de 1797—1815“ (Ocjena djela „La Dalmatie de 1797—1815“). — Estratto dal libro „Consiliorum“ della Comunità di Spalato (Izvadak iz knjige „Consiliorum“ obćine Splitske). I. Supplemento: Izprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re bosnesi Kotromanović). II. Supplemento: Statuti di Sebenico (Statut Šibenski). Primili smo i zahvaljujemo dotičnim darovateljima još i sliedeće knjižice:

Poziv i pravilnik družtva za gradnju nove Stolne crkve u Splitu. Split 1893. str. 20 u vel. 8. Imali smo prilike viditi i dvie osnove tlorisa za novu stolnu crkvu u savezu sa starom: jednu je zamislio prof. Al. Hauser, a drugu dr. A. Zlendić. Hauserova osnova predstavlja kratku baziliku na tri broda, kojoj bi glavno pročelje imalo doći s južne strane sadašnjeg trga Dušicâ. Ta bi bazilika imala i kratak popriečan brod, a njezin tloris nebi stojao u nikakvoj organičkoj svezi sa starom crkvom, te bi joj pročelje okrenuto bilo k sjeveru. Zlendićeva osnova predstavlja središtnu impozantnu zgradju, kojoj bi stara crkva imala služiti kao predvorje. Nama se ova osnova više svidja od prve, samo bi trebalo znati, da li bi prof. dr. Zlendić onako sretno znao riešiti i pitanje vertikalnog razvitka, kao što je to učinio sa horizontalnim. Što se tiče položaja nove stolne crkve, treba nam iskreno izjaviti naše skromno mnenje, da bi bolje bilo, da se sadašnja crkva kao takova napusti i čuva jedino kao preznamenit starinski spomenik, a nova da se sagradi na otvorenu mjestu izvan staroga grada, na mjestu, od kojega se može očekivati, da će postati novim središtem budućeg velikoga Spljeta.

Poziv i pravila „Bihača“, hrvatskog družtva za iztraživanje domaće povjesti u Splitu. Split 1894. str. 15 u mal. 8°.

Bihać: Hrvatsko družtvo za iztraživanje domaće povjesti u Splitu. *Prvo izvješće.* Zadar 1894. str. XIII—26. u mal. 8°. U toj su knjižici opet otisnuti poziv i pravila družtva „Bihaća“, te *Izvješće prve glavne skupštine „Bihaća“, družtva za iztraživanje domaće povjesti, držane u Bihaću u Kaštelima pokraj crkve Sv. Marte dne 14. svibnja 1894.* Izvješće sadrži zapisnik spomenute skupštine sa govorima izvjestitelja Promicateljnog Odbora ravn. Fr. Bulića (str. 2—12) i glavnog izvjestitelja Strukovnog Odbora dra. Luke Jelića, redovitog profesora crkvene povjesti i kanoničkoga prava u Zadru (str. 13—20), i eventualnim predlozima. Pri kraju knjižice je „Imenik članova „Bihača“ do konca svibnja 1894.“, po kojemu razabiremo, da je do tog doba to mlado i nadobudno družtvo imalo 86 članova utemeljitelja i 106 godišnjih, u sve dakle 192 člana.

Prigodom I. kongresa kršćanskih arkeologa, obdržavana prošaste jeseni u Spljetu-Solinu, izašla je još i knjižica „Brevis Historia primi Congressus Archaeologorum christianorum Spalati-Salonis habendi.“ Spljet. 1894. str. 20 u 8-ni. Osim kratke povjesti o pripravama kongresa tu je i imenik članova, koji su se prijavili bili, da će kongresu učestvovati.

Glasnik zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini. Godina 1894. Broj 3. sa ovim sadržajem: Emilijan Lilek, Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine (Nastavak). — Dr. Ćiro Truhelka, Bosanski, srpski i bugarski novci zemaljskog muzeja u Sarajevu (Sa 18 slika). Dr. Ć. Truhelka, Još jedan u Bosni kovani turski novac. Franjo Fiala, Crtice iz donjeg Unca (sa 10 slika u tekstu i 3 table). V. Radimsky, Arheološke crtice iz Bosne i Hercegovine (Nastavak) (Sa 22 slike u tekstu). Dr. Ćiro Truhelka, Iz starih rukopisa. Karlo Patsch, Sandžak novopazarski u rimsko doba (Sa 35 slika u tekstu). Dr. Ćiro Truhelka, Broncani šljem od Vrankamena kod Krupe (Sa 2 slike). V. Radimsky, Gradina Čungar kod Cazina (Sa 2 slike i 9 tabla). Kosta Hörman, Sastanak arheologa i antropologa u Sarajevu od 15. do 21. augusta 1894. V. Radimsky, Skylaxovo jezero kod Neretve u Herce-

govini. Različito. Br. 4.: Dr. Ćiro Truhelka, Isprava Skender-baše od godine 1486. (Sa 1 tablom). Ilarion Ruvarac, Tri dodatka k raspravi „Banovanje Tvrtka bana“ (1353—1377). Frano Radić, Gotička oltarna slika u crkvi Svih Svetih u Korčuli (Sa 1 slikom u tekstu). Emilijan Lilek, Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine (Svršetak). Karlo Pač. Natpisi iz Nikopola (Prevesa) u Epiru (Sa 4 slike u tekstu). Franjo Fiala, O nekim nasutim gradinama u sjeverozapadnoj Bosni (Sa 10 slika i 1 tablom). V. Radimsky, Prehistoričke gradine u kotaru bihaćkom (Sa 18 slika u tekstu). Karlo Pač, Rimski ostanci iz doline Neretve (Sa 7 slika u tekstu). Fr. Fiala, Uspjesi prekopavanja prehistoričkih grobova na Glasincu godine 1894. (Sa 63 slike u tekstu). V. Vuletić-Vukasović, Uvjet Hrvoje, vojvode spljetskoga i općine dubrovačke proti Ostoji, kralju bosanskomu (Sa 1 slikom u tekstu). Karlo Patsch, Dva rimska natpisa iz Pecke (Ispostava Varcar-Vakuf (Sa 4 slike u tekstu). Dr. Ćiro Truhelka, Starobosanski pismeni spomenici (Sa 14 slika u tekstu i 2 table). Ali efendija Kadić, Ferman sultana Selima III. o plovidbi broda „L'Onorato Bocchese“ (Sa 1 slikom uz tekst).

Старинар српског археолошког друштва у Београду. Godina VIII. Knjiga IV. sa sliedećim sadržajem: 1. Dobri pastir. Od Mih. Valtrovića (urednika časopisa). 2. Staro-hrišćanski mrtvački kovčeg, nadjen u Beogradu. Od Mih. Valtrovića. 3. Razne vesti. Od Mih. Valtrovića. Sa pet cinkografisanih tablica. Godina IX. Knjiga IV. Sadržaj: 1. Starinarski prilošci I. i II. Od I. Ruvarca. 2. Nadgrobni zapis od god. 1648. Od Ljub. Stojanovića. 3. Sokolovića grob kod Carigrada. Od Gj. Stratimirovića. 4. Rimski natpisi iz Kostoca i Drmna. Od C. F. Nubera i M. Valtrovića. 5. Nepoznati novci. Od M. Valtrovića. Godina X. Knjiga 1. i 2. su zapremljene Mladena Crnogorčevića obširnim opisom ***„Miholjski zbor u Boci Kotorskoj“***. Knjiga je razdieljena na četiri diela: 1. Prevlaka, 2. Stradioti, 3. Brda, 4. Okolni krajevi. Sa starinarskog i povjestno-umjetničkog gledišta najzanimiviji je opis Prevlake, jer su na tom mjestu nadjeni ostanci staro-hrvatskog benediktinskog samostana i crkve sv. Mihovila, kojih slike donosi pisac na tabl. I, II, IV, VI i VIII. Ob istom predmetu je gosp. Crnogorčević pisao i u knj. I. god. VII. Starinara (str. 27—29). Na tom je mjestu pisao bio, da je crkva sv. Mihovila na Prevlaci „osnovana Stefanom Prvovenčanim“. Neka je Stjepan Prvovjenčani osnovao zadužbinu u crkvi Š. Arhandjela Mihovila na Prevlaci u tivatskom zaljevu, to se je dogodilo kašnje, kad je ta crkva prešla u ruke grčko-iztočne crkve, kao što su i tolike druge u Boki Kotorskoj, jer se po ulomcima hrvatsko-bizantinskog sloga objelodanjenim od istog Crnogorčevića (Starinar god. IX. knj. 2. str. 55—66 i god. X. knj. 1—2. tabl. IV, VI i VIII), te po ulomcim nadpisa:

. . . ET PE . . .
. . . TRON . . .
. . . CIPO . . .
. . . PAVL . . . .
. . . NO IN . . . .
. . . . PO . . . .

i onog rječitijeg:

. . . AD HO NO . . .
. . . RI ABBATIS . . .

nadjenih na istoj crkvi u Prevlaci, koji po obliku slova ne mogu biti kašnji od X. vieka, razumije se, da je crkva obstojala ne samo prije sv. Save, nego i prije iztočnog razkola u obće. Rieč *Abbatis* napominje nam benediktinski samostan. Taj su samostan grčko-iztočna braća otela bila katolicima u XIII. vieku, pa je zato usljed tužbâ kotorskoga biskupa Sergija sv. otac papa Kliment VI. 1345. god. pisao bio srbskomu kralju Stjepanu „ut Sergio episcopo Catharensi quaedam monasteria, ecclesias, insulas, et villas pacifice dimittat“ . . . i tu poimence navodi: „sancte Marie Buduanensis, sancti Nicolai de Petraniza, sancte Luce de Chertole, ***sancti Michaelis*** de Tombe, sancti Petri de Gradez, sancte Marie de Resson, sancti Petri de Campo et Sancti Marci de Pinita ***monasteria ordinis*** Sancti Benedicti“ (Theiner, Vet. Mon. Sl. Mer. T. I. pag. 215). Po svoj prilici je taj samostan ***„sancti Michaelis de Tombe“*** onaj isti na Prevlaci, pošto Prevlaka dolazi u srednjem vieku pod imenom ***Traiectus*** „locus qui Traiectus dicitur“ (Dr. Iv. Crnčić Popa Dukljanina Ljetopis str. 40. XXXI), pa je možda u dotičnoj listini rieč ***traiecto*** Theiner u hitnji prepisao *Tombe*. Po navedenim izvorima mogao se je i sam gosp. Crnogorčević dosjetiti, da svi po njemu nadjeni uresni ulomci pripadaju davnom benediktinskom samostanu. On n. pr. na str. 4. ove zadnje knjige piše: „Vlast, kasnije nazvana Miholjskog zbora, bijaše takodjer znamenita u IX. X. XI. i XII. vijeku, kad no se Donja Zeta više od sviju srpskih (sic!) krajeva doticaše vanjskoga svijeta, naročito za kraljeva Vladimira (1010—1015), Brdina Mihailovića (1080. do 1102.) i Gjurgja Bodinovića (1115.). Na Prevlaci, koja se u to doba spominje kao „locus Traiectus“, umre od kužne bolesti i bi ukopan sa sinovima Leget Kresmirov u X. v.; on je bio sagradio zamak (Castrum, Castello), od kojeg je do danas ovisoka kula u prevlačkoj t. zv. Biskupiji održala ime „Kaštio“, koji spominje Dukljaninov ljetopis. Na Stradiotima u crkvi sv. Gavrila, koja, kao da je obstojala već u IX. v., ubijen

je kralj Dragomir Hvalimirov, sestrić dukljanskog kralja Vladimira, u XI. v. Prevlaka se opet spominje u ugovoru omiškog kneza Nikole s Kotoranima od god. 1167. (a Molunta usque Traiecti)." Na str. 5. pak spominje iz popa Dukljanina „locus Trajectus (Prevlaka) in culfo de Cattaro", a po dru. Const. Jirečeku (Die Handelsstrassen und die Bergwerke von Serbien und Bosnien): „Dass Prevlaka wirklich einer der Hauptorte des Landes war, sieht man daraus, dass im Anfange des XIII. J. der serbische Erzbischof St. Sava bei dem hiesigen *St. Michaelskloster* ein Bisthum für ganz Zeta stiftete". Neima dakle spomenika graditeljskih, kojima bi gosp. Crnogorčević mogao potvrditi što kaže, da „od početka XIII. do XV. v. veličanstven hram sv. Arh. Mihaila na Prevlaci", jer se po njemu objelodanjeni ulomci svi odnose na starije doba. Na str. 11. pak piše g. Crnogorčević i ovo o prevlačkoj crkvi sv. Mihovila: „Bijaše zanimljiva sa svog osobitog po svoj prilici romanskog stila, sa trobrodnog rasporeda u osnovu, i s toga što bijaše patosana — što je rijetkost u srpskim crkvama — mozajikom, od kojeg se sačuvaše čitavi komadi". Tu neima ništa osobita niti ima što bi svjedočilo o romanskom slogu, jer su nadjeni uresni ulomci svi sloga hrvatsko-bizantinskoga, a trobrodni raspored crkve je stvar vrlo stara i vrlo obična. Mozajiku se gosp. Crnogorčević pravom čudi u *srpskoj crkvi*, jer i mozajik potiče iz vremena, kad je crkva pripadala Benediktincima.

Od našega prijatelja i druga na I. kongresu kršć. arkeologa, gosp. Dr. J. A. Endresa, profesura filozofije na liceju u Regensburgu, primili smo znamenitu monografiju: *Das Domportal in Regensburg. Eine kunstgeschichtliche Studie.* Düsseldorf 1894., 16 str. u 4-ni sa tri vrlo uspjele foto-litografične slike cjelokupnih dveri glasovite gotičke stolne crkve u Regensburgu. Krasna je to povjestno-umjetnička i estetična ocjena toliko graditeljskog ustrojstva koliko i kiparskog uresa osobitog ulaza regensburžke stolne crkve. Gospodinu piscu srdačno čestitamo i zahvaljujemo mu na daru.

Ovih dana primili smo beogradskog „Старинара" i god. XI. knjigu 1. i 2. sa sljedećim sadržajem:

1. *Pincum* ili Vel. Gradište. Od Miloja M. Vasića.
2. Grob i spomenik Rada naimara. Od episkopa Nikanora.
3. Starine u Manastiru Lepavinskom. Od Lazara Bogdanovića.
4. Manastir Banja. Od episkopa Nikanora Ružičića.
5. Razne vesti. Od M. V. (urednika). Taj svezak „Starinara" obsiže 68 strana i ima jednu tablicu sliku.

Mince království Českého za panování rodu Habsburského od roku 1526. Sepsal Kliment Čermák, c. kr. konservator a předseda musejního spolku „Včela Čáslavská" Nákladem knihtiskárny Fr. Hoblíka v Pardubicích. — Dosada su tiskane četiri knjige ovoga zanimivoga i monumentalnoga (ovako ga nazivlju mnogobrojni češki listovi) djela, te su u spomenuta četiri sveska 234 strane i 61 tablica. Knjiga je pomnjivo napisana, a to nesamo s numismatičkoga pogleda, gdje je potanko opisano 529 različitijeh komada, nego su strogo navedena i povjestnička razmatranja i dotične opaske.

Tablice su baš krasno nacrtane i udešene, a to po *Bedřichu Skrbek-u* (Hlavní spolupracovník a redaktor části obrázkové-numismat. a kustod městského musea v Pardubicích), te nikako neizostaju prama izradbi te vrste, što se objelodanjuje kod naslj. Adolpha Hessa u Frankfurtu na Majni.

Knjiga je vrijedna osobite pažnje, pa nam je žao, da se radi prostora nemožemo u dulje upuštiti, da pojedinosti napose istaknemo, a osobito kovare (mincmistru), te jih je spisatelj najmarljivije priopćio, a uz to dodao i različita obilježja dotičnijeh majstora.

U prvoj su svezci novci Ferdinanda I. i Maksimiljana II. (1526—1576), biva 86 obrazaca novca i 21 obilježje različitijeh kovara, u drugomu su novci Rudolfa II. (1576—1612), t. j. 165 obrazaca novca i 24 obilježja kovara, u trećemu su novci Matijaša I. (1612—1619). pa stanja českoga, moravskoga i sleškoga (1619—1621), t. j. 121 obrazac, 21 autograf i 10 pečata; u četvrtomu su novci Fridrika *Falckého* — (1619—1620) i Ferdinanda II. (1619—1637), t. j. 157 obrazaca novca i 24 obilježja kovara ili novčara.

Podobro se g. K. Čermák, poznati starinar, odužio prama znanosti s ovijem djelom, te je njemu na diku, a na slavu narodu Českomu, a tako je isto rodoljubno djelo poduzeo nakladnik g. Fr. H[illegible]k, v Pardubicích, te je dosta žrtvovao, a djelo razmjerno prama vrsnoći nije skupo, t. j. prvi k[illegible] 1 for. 50 nč., drugi 2 for. 50 nč., treći 2 for. 50 nč., a tako i četvrti 2 for. 50 nč.

Do nade nam je, da će se ovako ukusno jednom objelodaniti uz mnogobrojne slike „Op[illegible] slavenskih novaca od prof. S. Ljubića", te i „Opis Dubrovačkih novaca od Pava vit. Rešetara", [illegible] bio objelodanjen talijanski u spljetskomu „Bullettino di archeologia e storia dalmata", pa je [illegible] znamenita knjiga za domaću numismatiku, al' svakako oskudjeva vrstnijem tablicama, jer što je [illegible] seno, to je premalo za točno razumievanje, a osobito folarâ. *Vid Vuletić-Vuka[illegible]*

Uredništ[illegible]

Predplatiše „Starohrvatsku Prosvjetu“ p. n. gospoda:

Ernest Jančik, knjižar, Vukovar. Dr. Vladoj Valenko, kr. kot. sudac, Varaždin. Slavjanska Čitaonica, Dobrota. Katalinić Jeretov, Zadar. Antun Kešer, odvjetnik u Križu. Kr. Gimnazija, Zagreb. Samostan Franjevački, Trsat pri Rieci. Grof Jelačić, Zagreb. Ivan Obajdin, kot. sudac, Novi, Vinodol. Stepinac N., nad. sjem. Zagreb. Štefo Franić, župnik, Dubravčak. Obćina Vis. Franovački Samostan na Humcu kod Ljubuškog. Ravnateljstvo bogoslov. sjemeništa, pred., Sarajevo. Ivan Krapac, kanonik, Zagreb. Ivan Hribar, ravnatelj Banke „Slavije“, Ljubljana. Samostan oo. Franjevaca, Mostar. Marijan Varešanin, c. i kr. general, Przemysl, Moravska. Čitaonica u Poli. Matija Mrazović, odvjetnik, Zagreb. Hrvatska Čitaonica, Trsat kod Rieke.

(Nastavit će se.)



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. I. Br. 3.



„Starohrvatska Prosvjeta“ izlazi četiri puta na godinu, t. j. početkom siečnja, travnja, srpnja i listopada, najmanje na dva tiskana arka. Sadržavat će slika, tablica i priloga, kad ustreba. Članovi družtva mukte će ju primati. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 8 kruna, a u inozemstvu 9 kruna ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu družtva u Knin, a starinarske viesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1895.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Sadržaj.

Strana

1. Ulomak sredovječnog nadpisa iz Badnja kod Drniša.
(*Fragmentum epigraphicum mediae aetatis ex Badanj prope Drniš.*) Frano Radić. Sa slikom 135
2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama — nastavak.
(*Notiones topograficae antiquarum jupaniarum Croatarum in Dalmatia — res incepta porro tractatur.*) Iz ostavštine ot. Stjepana Zlatovića 138
3. Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.
(*Inscriptiones Vetero-Bosnenses in Bosnia et Hercegovina.*) Vid Vuletić-Vukasović . . 146
4. Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i kaptolska crkva sv. Bartula na sadašnjem Kapitulu kod Knina — svršetak.
(*Ecclesia Episcopalis S. Mariae in Biskupia et ecclesia Capitularis S. Bartholomei in Capitulo prope Thinam — finis.*) Frano Radić 150
5. O stećcima — nastavak.
(*Marmora — res incepta porro tractatur.*) Pop Petar Kaer. Sa četiri table . . . 157
6. Nekoliko ulomaka lezenâ, plutejâ, vratnih pragova i lukova sa starohrvatske bazilike sv. Marije u Biskupiji kod Knina.
(*Quedam fragmenta lisenarum, pluteorum postium et arcuum ex vetero-croatica basilica S. Mariae in Biskupia prope Thinam.*) Frano Radić. Sa slikom 165
7. Ključić, grad Nelepićev u kninskoj županiji — svršetak.
(*Ključić, turris comitis Nelepić in jupania Thiniensi — finis.*) Grgur Urlić-Ivanović . . . 174
8. Starohrvatsko groblje sa polusrušenom crkvom sv. Spasa u Cetini.
(*Necropolis vetero-croatica cum semiruta ecclesia S. Salvatoris in Cetina.*) Fra Luigj Marun. Sa četiri slike 183
9. Izvješće o radu hrvatskog starinarskog družtva u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.
(*Relata de iis, quae Societas Croatica archaeologica egerit — generaliter — speciali vero modo de monumentis sacrae antiquitatis in Dalmatia — preter ea, quae Salonis reperta — Bosnia-Hercegovina, Croatia, Istria hucusque detecta, esaminata descripta sint.*) Frano Radić . . . 188
10. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku.
(*Curatores societatis Archeologicae Croaticae Thiniensis referunt, quae proximis elapsis tribus mensibus acta quaeque assecuta*) 193
11. Razne viesti.
(*Variae rerum notiones*) 195
12. Bibliografija.
(*Bibliographia*) 196



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ
TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. I. Br. 3.



U KNINU 1895.
NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Ulomak sredovječnog nadpisa iz Badnja kod Drniša.

(Sa slikom.)

Na kilometar daljine od Drniša, k sjeveroiztoku, u prikrajku Petrova polja, je seoce Badanj, a u njemu rimo-katoličko groblje Drniša i nekih susjednih sela. Nazad dvaestak godinâ, zadužbinom pok. Pavla Plenkovića, pregradjena je iz temelja, na sred groblja, crkva sv. Ivana Krstitelja. Pred tom crkvom obstojale su istoimene druge dvie, od kojih je jedna, nazad dviesta i više godinâ, bila župskom drniškom crkvom. I danas je obsežna drniška župa posvećena sv. Ivanu u Badnju, premda je zadnja dva stoljeća bila župnom crkva sv. Antuna u Drnišu, a od nazad deset godinâ novosagradjena crkva B. G. od Ruzarija takodjer u Drnišu. Oko crkve, na groblju, ima i triestak stećaka, koji svjedoče o davnini groblja, a neima sumnje, kad bi se kopalo pod sadašnjom crkvom i oko nje, da bi se našlo još i drugih starinskih spomenika.

Prigodom spomenutog pregradjivanja, u maloj dubini, našast je nadpis, što ga predstavlja naša slika, uz druga dva ulomka, o kojima će drugom prigodom biti govora. Nadpis je bio uzidan u pobočnom crkovnom platnu, a naš ga je družtv. predsjednik prenio u Knin u „Prvi Muzej hrvatskih spomenika“ dne 10. lipnja 1893. Ploča sa nadpisom je od biela mramora, sva naokolo izkrnjena, visoka 0·47 m., široka pri gornjem kraju 0·28 m., pri dolnjemu 0·31 m., debela 0·14 m. Nadpis se može čitati, uz nadopunjivanje, po prilici ovako:

[(Ante ecclesiam) S(an)c(t)i]
(Stepha)ni martiris (pro)
(pt)er honorem ev(angelii)
(pro f)ilio meo Pervos(cio)
. . . . (†) ego Berisciu(s filius)
(Johannis) comiti(s) Hualcil(o)
ui hoc sepulchru(m) s(truere feci ad ho)
no(rem) Dei et S(an)c(t)i Sebast(iani)
et Fabiani. Esto prop(itius Domine)
(m)ichi peccatori anim(ae meae)
(animabusque propinquorum meorum)
(tribue redemptionem.)

Oblik slovâ odaje XII. viek, t. j. doba postajanja gotičkih majuskula. U izpravi od god. 1194. izdanoj kod Tinja u sidražkoj županiji[1], po kojoj se ustanovljuje razvod medjašâ zemljištim koludara SS. Kuzme i

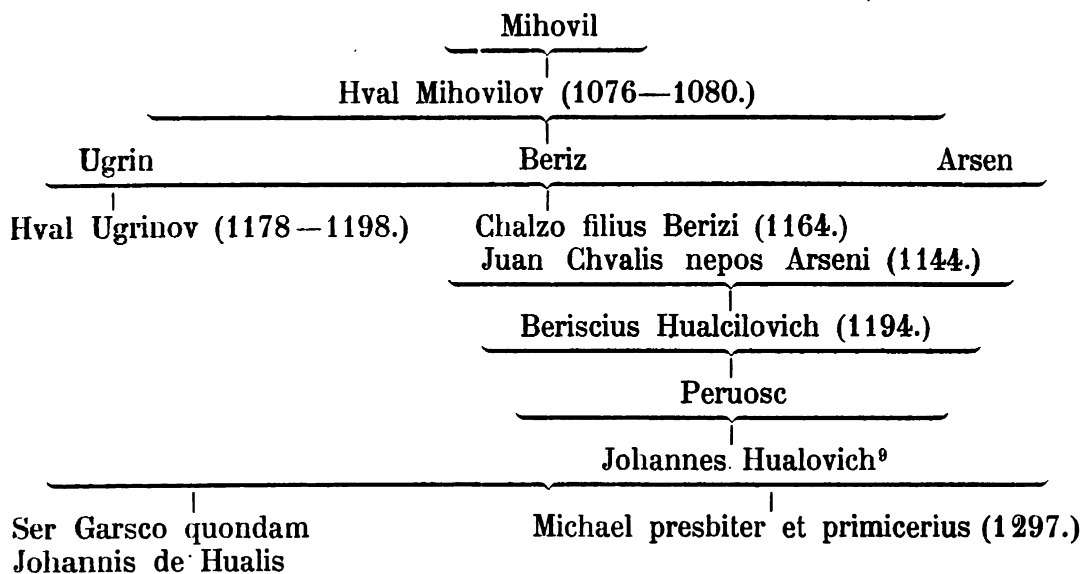


Damjana u Tkonu i Templaraca vranskih, spomenut je medju svjedocima „Berriscio iupano“, a uza nje su imena i drugih župana[2]. Poznato je, da je rieč *comes* u to doba upotrebljavana bila na mjesto *„iupanus“*, pa je

[1] Cod. dipl. II. str. 173.

[2] Tu je istu izpravu izdao u „Libellus polichorion“ i prof. dn. S. Ljubić, koji je to mjesto ovako pročitao: „Berriscio, Rilizo, Chroatis et multis aliis“. Biti će dakle prof. Ljubić preskočio rieči „iupano, Grubescia Gaudii iupano“, koje dolaze nakon imena „Berriscio“, a pok. Kukuljević će bit preskočio rieč „Chroatis“ nakon „Rilizo“, koja rieč „Chroatis“ stoji za razlikovanje hrvatskih župana od svjedoka druge vrsti, koji se u izpravi zovu „iadertini“.

lako da Beriscius *filius comitis* našega nadpisa bude onaj isti spomenut u izpravi. Ovo nije prvi put što se javlja prezime *Hualcilouich* po svojemu korjenu. God. 1076.[1] i 1080.[2] spomenut je *Hval* „Chualus filius Michaelis". Godine 1144. spominje se pak „Iuan Chualis nepos Arseni[3]", a to je po svoj prilici onaj isti, koji se god. 1164. zove „Chalzo (kao Hvalčić?) filius Berizi[4]". U spljetskoj izpravi god. 1178.[5] nahodi se kao svjedok „Chvale figliuolo di Ugrino", a opet 1198. „Chiuale figliolo di Ugrino[6]". U izpravi od godine 1297. spomenut je „Michael presbiter et primicerius filius Johannis Hualovich Scibenicensis comunitatis iuratus notarius[7], a u drugoj izpravi po prilici od istoga doba[8] spominje se „ser Garsco condam Johannis de Chvalis". Taj Garsko ima dakle bit bio bratom prije spomenutoga popa Mihovila. Dovedemo li te podatke u svezu sa nadpisom, možemo da predložimo sliedeće genealogično stablo kuće *Hvalovića* ili *Hvalčilovića:*



Da je ime Paruosc bilo običajno kod starih Hrvata i u XII. vieku, odkad cienimo da potiče naš nadpis, potvrdjeno je bračkom izpravom od g. 1184.[10], gdje se nahodi „Paruos, zupanus".

F. Radić.

[1] Doc. VII., str. 111.
[2] Ibid. str. 128.
[3] Cod. dipl. II. str. 37.
[4] Libel. polich. str. 177.
[5] Cod. dipl. II. str. 105.
[6] Ibid. II. str. 190.
[7] Lib. pol. str. 199.
[8] Ibid. str. 217.
[9] Samo po vremenu dopušteno je nagadjati, da bi Pervoš mogao biti ocem Ivana Hvalovića.
[10] Cod. dipl. II. str. 226.



Topografičke crtice

o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

Županije.

I. Ninska.

(Nastavak v. br. 2.)

16. Obrovac. Na lievoj strani rieke Zrmanje, do šest kilometara od utoka te rieke u more k iztoku, leži današnja varoš Obrovac, a na južnom joj kraju, na odignutu humčiću razvaline prastaroga utvrdjenog grada[1], koji se u listinama spominje još g. 919. imenom Bravicio[2]. Grad bijaše još od

---

[1] Bianchi (Zara Crist. II. str. 298) je toga mnenja, da je to onaj utvrdjeni grad što ga je sagradio 1282. g. Juraj Kurjaković, krbavski knez, a što su ga Mlečići popravili 1409. g. Op. uredn.

[2] U oporuci Andrije priora zadarskoga (Doc. VII. str. 18). Op. uredn.

Po nekima stajao je na mjestu Obrovca rimski grad *Clambetae* po drugima *Argyruntum* ili *Riporum* po Tolomeju (Bianchi Zara Crist. II. str. 298). God. 1072. darovao je Petar sidražki župan s bratom Slavićem (kašnjim kraljem hrvatskim) samostanu sv. Krševana u Zadru sve zemlje, što je otac njihov Semivit posjedovao u Bravicu (Rački Doc. VII., str. 91). Iste su godine braća Zovina, Desimir, Petar, Gromela i Slavić iz Nina darovala samostanu sv. Krševana u Zadru vaskolik svoj posjed u Obrovcu (Doc. VII. str. 92). U toj darovnici spominje se *crkva sv. Petra* u Obrovcu, koju je pak sam Petar Semivitov takodjer darovao samostanu sv. Marije u Zadru (Doc. VII, str. 94). U listini god. 1066—76. spominje se, kako je Ivan djakon zadarski prodao samostanu sv. Krševana neku zemlju u Obrovcu (Ibidem. str. 100). Još 1072. god. spominju se stare razvaline „septam antiquis maceriis“ i starinski grobovi „et peruenit ad antiqua sepulchra“ u okolici Obrovca (Doc. VII. str. 92). Godine 1029. Jelenica sestra Godemira bana darovala je samostanu sv. Krševana u Zadru *crkvu svetoga Krševana* u Obrovcu, od nje sagradjenu blizu spomenute crkve sv. Petra, uz ostalo pokretno i nepokretno imanje (Kukulj. Cod. dipl. II. str. 106). Godine 1107. Vekenega opatica kupuje za samostan sv. Marije u Zadru neke zemlje u Obrovcu (Cod. dipl. II. str. 13). Iste je godine ista Vekenega kupila u Obrovcu neke zemlje, pa je u dotičnoj listini spomenut svjedok Ivan „de Brauzo maiori“ (Cod. dipl. II. str. 14) odkuda treba zaključiti, da se je u to doba razlikovao *Veliki* od *Maloga Obrovca*. God. 1134. Mihalj nadbiskup zadarski i Petar knez grada Zadra i vojvoda čitave Dalmacije riešavaju parnicu radi neke zemlje u Obrovcu medju samostanima sv. Marije i sv. Krševana u Zadru. I tu je spomenuta obrovačka crkva sv. Petra (Cod. dipl. II. str. 29). Godine 1167. Lampredije nadbiskup zadarski i knez Dominik Mauroceno riešavaju pravdu medju duvanjskim samostanima sv. Marije i sv. Platona u Zadru, dopitujuć neke zemlje u Obrovcu samostanu sv. Marije (Cod. dipl. II. str. 74). Godine 1195. bulom pape Celestina III. potvrdjuje se samostanu sv. Krševana u Zadru *crkva sv. Mihovila arhangjela* u Obrovcu (Bianchi Nav. dj. II. str. 301). Obrovac kao selo spominje se i u izpravama god. 1175., 1236. i 1277. (Bianchi Ibid. str. 301). Bianchi piše, da ima spomena u pismu, da su u Obrovcu obstojali samostan i crkva vitezova Templaraca, crkva da je bila posvećena sv. Martinu. Oboje da je bilo sagradjeno na kraj mora (htijaše pisati „uz obalu rieke“). Da ih je nestalo 1320. god. Kašnje popravljene, da su jih zaposjeli bili Konventualci, ali da su jih Turci konačno razorili god. 1500. Dodaje Bianchi, da je uz kraj mora (bolje rieke Zrmanje) obstojalo i utočište Franovačkih Trećoredica, koje da je uništeno 1409. godine. (Ibid. str. 301.) Op. uredništva.

god. 1182.[1] u vlastničtvu krbavskih velmoža Kurjakovića[2]. Uzeše ga Turci od kneza Karlovića god. 1527. i više puta preotiman od Mletčana[3]; ovi ga stalno zaposjedoše god. 1684. God. 1694., slučajno se u njem zapali barut i diže ga u lagum te nije već popravljan.

17. Stari Obrovac. Nekoliko kilometara k iztoku uz istu rieku, s lieve strane vide se silne ruševine starih utvrda, možda koga rimskoga grada i povrh njih ostanci hrvatskoga gradca danas zvana Stari Obrovac, i nedaleko sa dvie strane druge kule Klišina[4] i Berber, kao da medju njima bijaše utvrdjeno taborište (?). Mletačko izviešće god. 1630. spominje: *Obrovazo di sopra è castelletto* (Starine XIV. 183). Kada ga ostaviše Turci bi zapušten na vieke.

II. Županija Podgorska.

Županija Podgorska — *Sub alpibus*[5] valja da je kašnje uzpostavljena, pošto ista nije spomenuta do kralja Petra Krešimira, koji u listini g. 1070. darova istu rabskomu biskupu[6]. *Juppan quae fuit sub alpibus, a castro latine Murula vocitato eclanonice Steniçe usque ad fluuium*[7] *Copriue* (Cod. dipl. I. 140). Profesor Brašnić misli, da bi tu stala županija Lučka, „s jedne strane ninskom, a s druge ličkom, krbavskom i bužkom županom ograničena, zauzimaše dakle oba obronka Velebita, prostirući se na zapadu duž mora izmedju ninske na jugu i bužke na sjeveru" (Izvještaj . . . gimnazije u Vinkovcih god. 1878/9. str. 11). To nikako ne može biti, jer kad je županija *Sub alpibus*, od gradića Stenica nad Jablancem sterala se podnožjem Velebita do rieke Koprive, što za stalno držimo sa veleučenim Crnčićem, da druga nije, jer je neima, nego rieka Zrmanja, onda lučkoj tamo mjesta neima. Izmedju Podgorja i ninske župe stoji samo velebitsko more *Mar della morlacca*, podgorsko more, a zemlju preko Velebita zapremaju lička župa i krbavska. Mi ćemo županiju Lučku naći na drugom mjestu, a u podgorskoj

---

[1] Ima biti godine 1282., kad Bianchi piše, da je Juraj Kurjaković sagradio utvrdjen grad (N. m.). Op. uredništva.

[2] Klaić (Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, II., str. 51) ovako piše: „Ne zna se kad su knezovi krbavski zagospodovali Obrovcem, nu već god. 1387. Obrovac je u njihovoj vlasti, pošto tamo Nikola, Toma i Butko sa rodjaci povelje izdavaju (Obrovacii). Knezovi krbavski ostadoše gospodari Obrovcu i nadalje kroz cielo 15. stoljeće. Medju gradovi što jih posliednji krbavski knez Ivan Karlović nabraja godine 1509. kao svoje, naročito se spominje i grad Obrovac (Castrum Obrovecz)". Nego rek bi da je početkom XV. vieka, za kratko bar doba, Obrovac bio u mletačkim rukama, jer eno Bianchi (Nav. mj.) piše da su 1409. god. Mlečići popravili obrovački grad. Op. uredn.

[3] Bianchi (Ibid. str. 298) piše, da su Obrovac Mletčani oteli Turcima pod zapovied slavnog providura Foskola uz pomoć Hrvata 1647. Turci da su ga pak preoteli 1683. god. i držali ga do 1684. Op. uredn.

[4] Ta je kula u osnovi pakružna oblika s dvora, a osmerokutna iznutra (D. Alacevich u „Bullettino di arch. e st. dalm." A. I., str. 39). Op. uredn.

[5] Vidi opazku 2. Br. 2. God. I. ovog časopisa. Op. uredn.

[6] Tu je darovštinu kralj Koloman potvrdio god. 1111. (Cod. dipl. I., str. 210. — Doc. VII. str. 88). Op. uredn.

[7] Dr. Rački (Doc. VII., str. 88) čitao je „*flumen*". Op. uredn.

nalazimo crkovnu župu plovaniju sv. Luke, po kojoj se mjesto zvalo Lukovo i župa ili plovanija sv. Luke, te se uzimalo za županiju lučku. U ovoj župi sv. Luke, a u Lukovu Podgorja, prepisan je Misal god. 1435—50. *„na Luci kod crkve sv. Luke u ninskoj biskupiji“* (Književnik II. 21) i cienimo da je spljetski crkveni sabor godine 1185. ovu plovaniju Luku odredio ninskomu biskupu: *„Nonensis episcopus habeat... totam Lucam et medietatem Licae“.* (Cod. dipl. II. 131), a vidjeti ćemo da je kašnjih vremena imao barem gornji dio prave Luke, jer je i trogirskomu biskupu na istom saboru opredieljeno: *habeat has parochias ... Scardonam, Brebir, Belgrad cum tota Sidraga.* Ako je, po našem mnenju, županija lučka ležala na iztočnom kraju stare županije sidražke, onda nije mogao trogirski biskup imati Biograd i Sidragu preko lučke županije tobože podredjene ninskomu biskupu, kako ćemo dalje vidjeti. Mi dakle držimo za stalno, da županija Podgorja *Sub alpibus,* nije mogla biti isto što Luka. Župa Podgorja, koja se i danas tako zove, sterala se je na podnožju Velebita uz more od Stenice do Koprive, rieke Zrmanje[1] i medjašila je od iztoka županijom kninskom i krbavskom, s juga županijom bribirskom i ninskom sa zapada morem i otočjem, sa sjevera gatskom i Velebitom i preko njega županijom ličkom. Ta je županija bila krševita i neplodna, te imala malo stanovnika i malo tvrdih gradova. Spomenut ćemo pojedine od njih.

Gradovi.

1. Lukovo. Na iztok grada Paga preko mora na obali podnožja Velebita leži Lukovo sa crkvom i plovanijom sv. Luke, od kojega je ime dobilo, te se krivo uzimalo za mjesto županije Lučke. Nad mjestom, sa sjeverne strane na briegu, vide se ruševine starih utvrda, što su mjesto branile. U ovoj župi izpisan je glagoljski misal, koji se spominje u Književniku II. 21.

2. Stenice[2] na zapad od Jablanca a u njegovoj župi na podnožju Velebita. U stara vremena bijaše gradac, koji u povelji spominje kralj P. Krešimir *a Castro latine Murula uocitato sclauonice Stenice* (Cod. dipl. I. 210 II., str. 17, Doc. VII, str. 88).

3. Jablanac. Stenicam na jug uz more. Gradac, koji sagradi slavni ban Stjepko Šubić bribirski na početku druge polovice XIII. vieka[3].

---

[1] Namjestnik ninskoga biskupa god. 1530. piše: „... *sub Castro* (Obrovaz) *ad ripam fluminis est monasterium alius ordinis S. Benedicti, sub invocatione S. Georgii de Copriva“.* Taj flumen jest Zrmanja, te se po njem zvao samostan; a druge rieke pod Velebitom neima, nego rječica *Krupa* izmedju sela Golubića i gornjeg Ervenika. „Farlat. Illyr. s. IV. 225.

[2] Sad se zove Stinica prema otoku Rabu (Doc. VII., str. 88). Op. uredn.

[3] „Castellum in vertice montis Jablanich“. Sagradi ga Stjepan ban ciele Slavonije, na čast kralju Beli IV. 1251. god., a ujedno podigne samo mjesto Jablanac ili Jablanić na čast kraljevskoga varoša i naseli ga žitelji sa susjednoga otoka Raba. Novim gradjanom podieli ban Stjepan iste povlasti, što su ih uživali gradovi Trogir i Šibenik, a uz to jim pokloni još i zemlje, na pastvu njihovih stada“ (Vj. Klaić: Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati I., str. 119). Op. uredn.

4. *Bag*, Karlobag, Carlopago, cieni se stara *Scrisia* na briegu nad morem. Ovi kao i prvašnji gradovi davno su zapušteni i razrušeni. U njem su dugo stanovali Uskoci i višekrat obranili se od navala Mletčana. Kad su oni uklonjeni g. 1617. onda je i gradić zabataljen, a oživio varoš pri moru[1].

5. *Starigrad*. I on uz obalu k jugo-iztoku. Cieni se, da tu bijaše rimska „Ortopula". Danas se opažaju samo kuline: jedna na pruženoj u more klisuri, a druga pri provali Velebita[2].

6. *Dračevac*[3]. Na južnom kraju sela Jasenice, na odignutu oblu humcu zaobljen gradić, u kom su Mletčani držali do pada republike dobru stražu, prvo se branili od Uskoka, a kašnje od ličkih čobana. Zapušten od svršetka prošloga vieka sam se ori i obara.

7. *Veselinovića gradina*. Na južnom kraju sela Golubića u obrovačkoj obćini prama starom Obrovcu, s desne strane rieke Zrmanje, vidi se na odignutu krševitu briegu stara gradina razrovanimi zidinami i ruševinami sgradâ i ogradâ, koju danas puk tako zove.

8. *Kegljevića grad*. S desne strane rieke Zrmanje prama selu *Mokropolju* kninske obćine, gdje rieka okolo velikoga brda Koma od sela Zrmanja u Lici svija od juga k zapadu, leži tvrdi grad njegda velmoža Kegljevića zadnjih gospodara. On je još kao cjelokup na mjestim razrovan od tražioca blaga. Okolo istoga ima dosta gromilâ razrušenih kuća, te pokazuju, da je uz grad stajao varoš. Spominje se često kao medjašni u nagodbi Sigismunda kralja sa Mletčani god. 1433. pa i kašnje s Turci.

9. *Zvonigrad*. Pri izvoru rieke Zrmanje u selu Palanci, danas u Lici, sa iztočne strane gdje Velebit završiva, na vršku zaoštruljena humca, još čuli velika obla kula i ograda toga staroga grada[4] spomenuta god. 1433. u

---

[1] Ovako piše V. Klaić o Bagu (Nav. dj. str. 110—111): „Kako se je tada (u Krešimirovo doba) Karlobag zvao, nije nam poznato. U kasnije doba nalazimo ga pod dvojim imenom: *Scrisia* ili *Bag* (Scrisia sive Bag). U 14. stoljeću bijaše Bag pod vrhovnom vlasti krbavskih knezova, koji ga učiniše slobodnim varošom, te mu podieliše razne povlastice. Najprije mu god. 1387. izdadu krbavski knezovi Nikola, Butko, Toma, Pavao i Karlo povelju, kojom označiše točno medje varošu Bagu (civitati Scrisie), a ujedno dozvoliše varošanom, da mogu svoja stada pasti po planinah kneževskih. U to doba imali su već krbavski knezovi svoj grad ili kašteo u Bagu (burgi nostri Scrisie). Godine 1432. izdadoše nadalje krbavski knezovi Karlo, Toma i Franjo drugu povelju gradjanom Baga, kojom im dozvoliše birati godimice po dva sudca, a ujedno jih oslobodiše raznih nameta („trgovine") i vojne službe (vojšćine). Sve ove povlastice potvrdiše kasnije krbavski knezovi na novo godine 1451., a godine 1481. sam kralj Matija Korvin". Op. uredn.

[2] Bianchi (Nav. dj. II., str. 285) pripovieda, da su u *Starigradu: crkvica uz potok Paklenicu*, koja je prije služila kao župna, posve stara, bizantinskoga sloga, duga 10, široka 6 lakata, *kapela s. Petra u Kulinama*, koja je na groblju na kojemu ima velikih nadgrobnih neotesanih kamenova (stećaka?) i na ušću Paklenice, grad prama kućama Marašovićevim, a u njemu da je nadgrobna ploča sa urezanim naskočenim križem. Op. uredn.

[3] Bianchi (Ibid. str. 332) kaže, da se to selo spominje u izpravi benediktinaca zadarskih sv. Kršcvana od god. 1327. Op. uredn.

[4] U dolini Zrmanje ostanci su ruševinâ starih gradova: *Rakovnika* 3·5 kilom. daleko od izvora Zrmanje, na njezinoj desnoj obali, i *Zvonigrada* 7 kilom. daleko od izvora, takodjer na desnoj obali rieke. Ovako o njima piše Vj. Klaić (Nap. dj. I., str. 111—112): „Obilne ruševine toli Zvonigrada, koli Rakovnika pokazuju, da su oba grada u staro doba bili važni, prostrani i čvrsti. To svjedoči još i to,

nagodbi Sigismunda sa Mletčani. Osvojiše ga Turci god. 1522. Kašnje ga Mletčani držali, a najzad Ličani. Vas je cjelokup.

III. Županija Sidražka.

Sidraga, jedna od najstarijih županija, koju u X. vieku spominje Const. Porfir[1], bila na početku[2] od najvećih i pružala se od zadarskoga *teritorija* do skradinskoga mora, i od mora do bukovačkih gora, te zapremala ravne kotare i po njima bogate gospodštine i tvrde gradove (Cod. dipl. I., 137). Njezini su župani obično bili u družtvu kraljeva, te podpisivali povelje i darovnice. Spomenut ćemo samo „*Juraina iuppano de Sidraga* god. 1059. (Cod. dipl. I, 120, Doc. VII, str. 52, 54, 60, 163, 165, 166). *Mutimir Sidrastico testis* 1070. (Cod. dipl. I, 137, Doc. VII, 82) i drugi[3]. Medjašila je na početku od iztoka sa bribirskom župom, od juga zatvarala ju rieka Krka i preko nje dridska župa, od jugo-zapada more i otočje, sa zadarskim teritorijem, od sjevera županija ninska i bribirska. Kako je sva županija bila vrlo plodna, te dobro napučena, imala je velike gospodštine i tvrde po njima gradove, česta sela i varoše. Je li ova županija imala istoimeni glavni grad, po kom se zvala, kao livanjska, kninska, bribirska i ninska? Od nikud ne možemo znati[4]. Kako su druge nazivane po rieci kao Cetini, Lici i Plivi, ili po brdu kao Dridska, tako cienimo, da je Sidraga tako zvana po teritoriju. Na to nas upućuju stare listine: *De territorio vendito in Sidraga, de territorio in Sidraga* (Cod. dipl. I, 158, 168), *allodio, villae in Sidraga* (Ibidem Rački Mon. VII, 53 i dalje). O gradu toga imena nigdje uspomene; pače na pokrajinskom saboru crkovnom u Spljetu, dokle se obično broje i spominju gra-

što su se kod obih gradova našli rimski i byzantinski novci. Zvonigrad stojaše već u 13. vieku; oko 1220. bijaše mu gospodarem neki Višan, knez lički (comes de Lyca), rodjak knezu Grguru Šubiću iz Bribira. Taj Višan bijaše velik privrženik Bogomilâ ili Paterana (Buisenus in *Swonigrado*; fautor haereticorum). U 16. stoljeću spade Zvonigrad zajedno s ostalom Likom u ruke Turkom i tek. god. 1689. opet bi njima otet iza krvavih borba“. Op. uredn.

[1] Σίδραγα (Dr. Rački Doc. VII., str. 400). Op. uredn.

[2] God. 1065. spominju se u izpravi kralja Krešimira zemlje u *Sidrazi*, darovane od istoga kralja duvanjskomu samostanu sv. Tome u Biogradu na moru. (Doc. VII., str. 64). Kukuljević (Cod. dipl. I, str. 135—36) stavlja tu izpravu u g. 1069. I u popisu različitih darova učinjenih samostanu sv. Iv. ev. u Biogradu za vrieme Petra opata istoga samostana (1073—1077.) nalazi se imenovana Sidraga kao predjel (Cod. dipl. I, str. 158, Doc. VII., str. 166). Nego u izpravi od god. 1059., kojom kralj Krešimir IV., utemeljujući samostan sv. Ivana ev. u Biogradu podieljuje mu obširna prava i daruje mnoga mjesta spominje se dvaput Sidraga (Cod. dipl. I., str. 129. Doc. VII, str. 54) i to jednom „terras in Sydraga“ što bi moglo značiti predjel, a drugim putem „terram que est in Nabrese .... sub ecclesia sancti Johannis in Sydraga“, po čemu bi se moglo suditi da je Sidraga bila i mjesto kao što je n. pr. Pridraga. Sidraga se spominje kao predjel i 1085—95. god. (Lib. polic. str. 166). Op. uredn.

[3] Drugi su Petrus 1069. godine (Doc. VII., str. 74) i Lubomir godine 1074. (Doc. VII., str. 99 i 129) te 1076. (Ibid. str. 106—167), 1076—78. (Ibid. str. 164), g. 1078. i 1079—80. (Doc. VII., str. 126). G. 1172. bijaše sidražkim županom Desen, sin Sklovine (Libellus policorion str. 173). Op. uredn.

[4] Moglo bi se nagadjati, da je obstojalo mjesto Sidraga i u njem županova polača po izpravi iz godina 1070—1078., u kojoj se kaže, da je sidražki župan Jurajna prodao samostanu sv. Ivana ap. i ev. u Biogradu „suum territorium, quod est *in Sidraga, a puteo usque ad palacium*. Op. uredn.

dovi: *Scardona, Brebir, Belgrad,* nastavlja: *cum tota Sidraga* (Kukuljević Jura 33). Svagdje se Sidraga imenuje kao *territorium* a nigdje kao grad.

Ta velika i napučena župa nije za dugo ostala cjelokupna. Došlo vrieme te se morala razdieliti; tada jugo-iztočni dio od iste razstavljen sačinjavaše posebnu županiju Luke, od rieke Krke do vranskoga jezera, i tako je sidražka župa imala medjašnu sa *jugo-iztočne* strane županiju Luke, a njoj valja da su pripadali otoci od Vergade sa Inkoronatom do pod Zadar.

Gradovi.

1. Biograd, Belgrad na moru, naprama otoku Pašmanu, na zapad viranskomu jezeru; jedan od poglavitih i znamenitijih, zasnovan u doseljenju od Hrvata, cieni se na ruševinah rimske *Blondonae*[1]. Spominje ga u X. vieku Const. Porfirogenit, i postade prestolnim države, gdje je stanovao kralj P. Krešimir god. 1070. i povelje dielio. Kralj podiže Biograd na veće dostojanstvo utemeljenjem u njemu na polovici XI. vieka biskupije i velike opatije benediktinske na Rogovu. Po izumrću narodne dinastije Koloman kralj god. 1102. okruni se u Biogradu kao hrvatski i dalmatinski kralj, kao u stolnomu *in urbe regia,* ali mu malo kašnje nadodjoše crni dani. Mletčani svedjerno vrebali na gospodarstvo jadranskoga mora, te još god. 998. bili isti Biograd prisvojili, ali do malo morali ga povratiti[2], g. 1123. zlorabeć

[1] Porfirogenit ga zove Βελόγραδον (Rački Doc. VII, p. 400). God. 1070. nahodi se pod imenom *Alba civitas* (Nav. dj. 86). Tako se god. 1097. (Ibid. 478) spominje „portum Albae“; u Krešimirovoj povelji od godine 1059. stoji: „In civitate Belgrado“ (Ibid. str. 51). I izprava godine 1070. (Doc. VII., str. 84) jednako donosi: „In ciuitate Belgrado“; god. 1070. u drugoj izpravi zove se „Alba ciuitas“ (Ibid. str. 86). Krešimirova povelja dneva 8. srpnja 1070. zove Biograd „castrum Belgrad“ (Ibid. str. 88) God. 1059. zovu se Biogradjani „ciues Belgradini“ (Ibid. 51). Ne stoji dakle ono, što je pisao Bianchi (Nav. dj. II. str. 142), da je Biograd prozvan Alba pod ugarskom vladom, niti da joj sadašnje ime Biograd znači talijanski „città di una volta“ (Id. ibid.), jer se eto Belgradom zvao još i u X. vieku. Ne zna se po kojim izvorima pripovieda Bianchi (Nav. dj. II., str. 141—142): „Era in antico tempo città non piccola, d' ogni intorno ricinta di mura, e da alte e ben guerinte torri protetta e difesa. Venne distrutta dai barbari nel VII. secolo. Successo nel 641 l' eccidio di Salona, molti de' suoi profughi scelsero per loro sede le rovine di Blandona, e ristauratala alla meglio vi si stanziarono imponendole il nome di *Judria* (volg. Zara) in memoria del fiumicello Jadro che scorreva intorno alla distrutta lor patria. Occupata nell' VIII. secolo dagli Slavi-Croati perdette il nome latino di Blandona, ed anche quello di Jádra, ed assunse quello di Bielograd, Biograd, latino Belgradum“, ali je veći dio toga malo vjerojatan. Samo je stalno, da su Biograd utemeljili stari Hrvati, prozvali ga Belgradom, i da je u njemu stolovao kralj Petar Krešimir, koji ga bijaše podigao do sjaja prave hrvatske priestolnice. Op. uredn.

[2] Sredinom XI. vieka nahodi se Biograd opet u hrvatskim rukama. I kralj Koloman dao se je god. 1102. okruniti hrvatskom krunom „Coronatus fui Belgradi supra mare, in urbe regia“ (Kukuljević Cod dipl. II., str. 5). Nakon smrti Kolomanove Mlečići su „nastojali po što po to osvojiti Dalmaciju, odlučiše uzeti i hrvatski Biograd, da Hrvati ne bi uznemirivali dalmatinske gradove, napose Zadar. Već god. 1116. u kolovozu udari mletački dužd Ordelaf Falieri na Dalmaciju. Uzevši najprije varoš zadarsku (tvrdje ne mogaše uzeti, jer su ju Hrvati branili) udari zatim na Biograd, te ga prisili na predaju. Nu Biograd ne ostade u rukama mletačkim, nego se vrati pod vlast hrvatsko-ugarskih kraljeva, a posade hrvatske iz Biograda nastojahu sada iztisnuti posvema Mletčane sa dalmatinske obale. Ovo sada sklone dužda Dominika Michiela god. 1125. na novu vojnu. On udari na Spljet i Trogir, koje bješe hrvatsko-ugarska vojska nedavno zauzela, a zatim se svom silom obori na Biograd. Uspije mu ovaj grad zauzeti, te ga dade, rek bi, do temelja razoriti“. Biograd bje od Mletčana razoren g. 1125.

križarnu vojsku, razkopaše ga do temelja, kako se već nikad neoporavi, te da mu se uspomena zatare, prozvaše ga *Zara vecchia*[1]. Stanovnici sa biskupom zakloniše se u Skradin, a jedan dio puka u Šibenik[2]. Kašnje se nešto obitola okupilo i na ruševinah smjestilo, opasavši mjesto tankom ogradom protiva turskim navalam, ali jim boljom obranom bivalo more, prebrodivši se u pogibelji na otok Pašman.

2. Dubina, Babin dub. Na sjevero-zapadnom kraju županije, prama Zadru od iztoka, na visoku briegu, koči se jaka obla kula, još cjelokupna; ta bijaše na medjašu izmedju zadarskoga teritorija i hrvatskih posjeda, a kašnje izmedju mletačkih i turskih.

3. Zemunik. Na iztok od Dubine, uz testu prama Benkovcu, vide se velike ruševine tvrdjave, na sjevernom kraju sela Zemunika u zadarskoj obćini. U davnija vremena bijaše malo trgovište[3] sa gradom na briegu, koji je bila darovala mletačka skupnovlada sa gospodštinom obitelji Venier, koja je zapušteni gradac popravila. *I Venier fecero Xemonico* (Ljubić Doc. VIII, 173). Uzeše ga Turci god. 1571. i što bolje utvrdiše jakimi bedenima i tvrdimi

(„Veneti destruxerunt Belgradum prope Jadram civitatem"), te se već god. 1166. u jednoj povelji spominje kao razvaljen grad (in urbe, que quondam, dum in suo statu existeret, Alba vocabatur). Biograd se više nikada ne pridignu; biskup biogradski sa svojim kaptolom preseli se u Skradin, te tako obnovi biskupiju skradinsku, a zemljište grada Biograda pokloni duždo Dominik Michieli Zadranom".
Op. uredn.

[1] Bianchi (Nav. dj. II., str. 142) pripovieda, da se je i Stjepan, sin Kolomanov, dao okruniti u Biogradu i da je u njemu stolovao i pomogao ga poljepšavati. Bianchi je u navedenom djelu (II., str. 143—148) napisao i život osmerice poznatih biogradskih biskupa, a to su: Teodozije I., Dabar, Teodozije II., B . . ., Prestancije, Teodozije III., Bon i N. N. Op. uredn.

[2] Bianchi (Nav. dj. II., str. 148) pripovieda, da su duvne biogradskoga samostana sv. Tome preselile se 1125. godine u Zadar, gdje jim bi za stanovanje poklonjen samostan sv. Dimitrija. Benediktinci pak samostana sv. Ivana evangjeliste preseliše se u Tkon na otoku Pašmanu, gdje uz crkvu ss. Kuzme i Damjana navlaš sagradiše nov samostan. I Bianchi, kao i mnogi drugi, mislio je, da je benediktinski samostan sv. Bartula, što se spominje u hrvatskim kraljevskim izpravama XI. vieka, bio u blizini Biograda, dočim je u prošastim brojevima ovoga časopisa dokazano, da je taj samostan bio kod Knina na brežuljku kašnje prozvanom Kapitul (Vidi razpravu: „Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i Kaptolska crkva sv. Bartula" itd. Br. I. i II.). Rek bi, da se je već u prvom vieku nakon razorenja Biograd ako i manje odmah iznova naselio, jer u izpravi g. 1185. spominje sa svom Sidragom kao župa skradinske biskupije (Cod. dipl. II., str. 131), a u drugoj izpravi od g. 1197. spominje se put „que venit a Belgrado". Kašnje spominje se Biograd u izpravi od god. 1291. „que est ab austro sub Belgrado" (Libellus polichorion str. 214), u izpravi XIII. vieka (Lib. pol. str. 218) i u drugoj istoga doba (Lib. pol. str. 219). — Sam naš drug Grgur Urlić Ivanović misli, da se je Biograd zvao Albamaris u rimsko doba, premda zato ne iztiče dokaza (Bullettino di arch. e st. dalm. A. III. N. 5—6). U navedenoj razpravi Urlić piše (str. 91—92), da se u Biogradu još nahode ostanci crkve sv. Marije (po predaji pučkoj) i dodaje: „Od te veličanstvene zgrade vidi se samo hrpa ruševinâ . . . . I tu (u vrtlu udovice Jeličića) su našasta dva komada nadpisa na mramoru: prvi nosio je okrnjene rieči SACELL, drugi BELGR . . . Toga istoga puta izvadjen je iz dubine (od tri metra) preliepi komad velikog nadpraga, koji je stajao više vrata crkve svete Marije. Taj komad uzidan je više ulaznih vrata kuće Draškovića, blizu poštarskoga ureda. Na crnu potamljelu kamenu razabira se fini gotičko-bizantinski (sic!) uriz, dakle rezbarija iz dobe hrvatske. Komad je dug 1 metar i 4 decimetra, širok 5 decim. I na drugom mjestu (kod kuća Bilbija) piše G. U. I., da se je našlo rezbarije iste vrsti na mramoru, ali da je „sve raznešeno i razprodano".
Op. uredn.

[3] Bianchi je u navedenom djelu (II., str. 387) objelodanio sliedeći zlamenit nadpis iz god. 1194., koji da se nahodi u timpanu pobočnih vrati župne crkve u Zemuniku latinskim slovima ne dobra oblika:

kulama. Kršćanska vojska osvoji ga godine 1647., i po mletačkomu običaju razrova i razruši. Izvješće od godine 1626 kaže: Città murata con fortezza (Starine XIV. 183).

(Sliedi nastavak.)

ANNO . DOMINI . M . C . LXXXXIIII
REGNANTE . DOMINO . NOSTRO
BELA . TERCIO . REGE . VNGARIE
ET . DAMIANO . IADERE . PRINCIPI
EGO . KACIA . FILIA . PETCO
PRO . REMEDIO . ANIME . MEE
ET . VIRI . MEI . RADOVANI
MEORVMQVE . PROGENITORVM
FECI . CONSTRVere . HANC . BASILICAM
AD . ONOREM . DI . SI . IACOBI

Bianchi sumnja, da bi nadpis mogao pripadati sadašnjoj župnoj crkvi, u kojoj je uzidan.
Op. uredn.



Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.

(Opaske.)

Priopćuje

Vid Vuletić-Vukasović.

V.

† ВА НМЕ ѠЦА Н СНА Н С	U sv. А i Н, А i Н, А i Н
ТАГО ДХА АСЕ ДВОРЬ ВОЕ	U sv. А i Г, А i С
ВОДЕ МСМА Н НЕГОВН	U sv. М i А, Н i N
Ю СНꙊ РАДОСЛВА Н М	U sv. АН i М
РОСЛВА СЕ ПНСА РАБЬ	U sv. П i Н
Б̃ЖН Н СТАГО ДМНТ	U sv. Н i Н prvo
РНѢ Ꙋ ДНН ГДН́А КРАЛ	U sv. N i Н, А i К
А ꙊГАРЬСКОГА ЛОН	
ША Н ГНА БАНА БОСАНЬ	U sv. А i Н, А i N, АN i Ь
СКОГА ТВРЬТКА ТКО	
БН ТО ПОТРЬЛЬ ДА Е	
ПРОКЛЕТЬ ѠЦМЬ Н С	
НОМЬ Н СТНМЬ ДХОМ	U sv. Н i М
Ь	

Čita se:

1. † Va ime o(t)ca i s(i)na i s
2. (ve)tago D(u)ha Ase dvor' voe-
3. vode M(a)s(i)ma i negovi-
4. ju s(i)nu Radosl(a)va i M(i)-
5. rosl(a)va Se pisa rab'
6. b(o)ži i s(ve)tago Dmit-
7. rija u dni g(ospo)d(i)na Kral-
8. a Ugar'skoga Loi-
9. ša i g(ospodi)na bana Bosan'-
10. skoga Tvr'tka Tko
11. bi to potr'l' da e
12. proklet' O(t)c(e)m' i S(i)-
13. nom' i s(ve)tim' D(u)hom

'

Interpretatio latina:

† In nomine Patris et Filii et Sancti Spiritus Hic (est) aula (tribunal) ducis Maximi et suorum filiorum Radoslavi (Hilarii) et Miroslavi (Friderici) Hic scripsit servus Dei et Sancti Demetrii diebus domini regis Hungariae Lodovici et domini Bani Bossinae Tvertko- nis Quis istud diruerit (contriverit) maledictus sit Patre et Filio et Sancto Spiritu.

Ovaj je natpis u mostarskomu kotaru na lijevoj obali Drežanke, biva na ušću kod Zaušja blizu sela *Dônje Drežnice*.

Natpis je bio objelodanjen u „Viestniku“ Hrvatskoga Arkeologičkoga Družtva godine 1889 (god. X. br. 1. od 1. siečnja 1889), pa kašnje (t. j. rujna god. 1889) u „Glasniku“ zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini (knj. III. str. 23—24), a po drugi put u istomu „Glasniku“ (knj. IV. god. 1889 str. 75), te gosp. suradnik spomenutoga „Glasnika“ na str. 75 piše: „Megju najljepše natpise XIV. vijeka spada bez dvojbe onaj, što sam ga prije dvije godine otkrio na ušću Drežanke“. Svakako, natpis je najprije pročitan od potpisanoga, te pravilno objelodanjen u navedenome „Viestniku“ pod br. XLIX. na str. 11—12, a to uz tumačenje dotičnoga spomenika. Neznam zašto je g. dopisnik ignorirao ovo objelodanjenje, al' ga nije zatajao, jer se istina nemože zatajati. Svakako, obadva fac-simila u navedenomu „Glasniku“ neodgovaraju, a dosta jih je prispodobiti na prvi pogled, te i laik vidi, da su različiti. U pojedinosti pak ni najmanje neodgovaraju, a to će jednom dokazati fotografički snimak. U prvoj je crti А i И u svezi u riječi ВА ИМЕ, a toga nema u fac-similima; povrh riječi ѠЦА krasna je kukasta titla, a toga u fac-similu nema; u drugoj je crti АСЕ svezano, t. j. А i С, a toga nije u fac-similu na str. 75; u trećoj je crti riječ МСМА u prvomu fac-similu sasvijem iskrivljena, a u drugomu je dodano u svezi А i С, što ga se nevidi na kamenu; u riječima И NЕГОВИЮ u svezi je И i N, a toga nema u fac-similu na str. 75; u riječima РАДОСЛАВА И М u svezi je А И М, a toga nema na str. 75; povrh riječi (u šestoj crti) БЖИ je velika kukasta titla poput titala u natpisu na Vidoštaku kod Stôca od god. 1131; u šestoj crti u riječi БЖИ И СТАГО obadva su И u svezi, a toga nije u fac-similima; u sedmoj crti povrh riječi ГДNА К nema nikakve title kao u fac-similu na str. 23; na osmoj crti u prvomu fac-similu u riječi ѪГАРЬСКОГА ispušteno je Ь; na devetoj crti povrh riječi ГNА nema nikakve title kao u fac-similu na str. 23; u riječi БАNА u svezi je АN, a toga nema na str. 23; u riječi БОСАNЬСКОГА u svezi je АN i Ь, a toga nema na str. 23, na crti 9; u riječi ПОТРЬЛЬ je u fac-similu na str. 75 „Glasnika“ Ш sa tri jednaka poteza, a na ploči je starinsko Т, što je obilježje i one dobi, jer bosansko Ш vigja se istom XV. v.; na str. 75 u crti 12 povrh ѠЦМЬ nema title, a na str. 23 napisano je ѠЦЕМ, t. j. umetnuto je Е, a ispušteno Ь; na str. 23 (crti 13) upisano je СТІМЬ, na str. 75 СТИМЬ,

dočim je u svezi HM. — Po ovomu ispada, da fac-simile u III. knj. na str. 23 niti je sjena fac-simila natpisa na Drežanci, no samo skorektan prepis, a fac-simile u IV. knj., na str. 75, uz navedene mane, samo se iz daleka približuje fac-similu, al' nije fac-simile, jer mu još ostaju nedostaci tačna prepisa. — *Et ab uno disce omnes*, biva *„Viestnik“* je pripravljao — Ὁ ΠΡΌΔΡΟΜΟΣ — za „Corpus inscript. Slavor. Merid.“, te se s naše strane i pokrenula ta misao. „Viestnik“ je donašao samo proste prepise, a u „Glasniku“ su u toliko od g. K. Hörmanna vješto fotografisani i protumačeni neki natpisi, te ću se na njih osvrnuti, jer unicuique suum. „Viestnik“ je pripravljao put, pa ni „Glasnik“ nije koraknuo dalje, no samo pokazao, da je u boljijem prilikama, al' svakako „Viestnik“ mu je prednjačio, a to (ruku na prsi) bez ikakve potpore materijalne i moralne ... To nam potvrgjuje i slavni V. Jagić, gdje kaže, da je to naša *vještina* u snimanju starobosanskijeh natpisa, pa nam je do nade, da će nam u tomu započetomu djelu pružiti blago desnicu i zainteresovani faktori u Herceg-Bosni.

U navedenomu sam *„Viestniku“* naveo sve poznate mi činjenice i podatke o spomenutomu natpisu, a samo mi je ovoga puta navesti sliku spomenutijeh puca. Od srebra su, a pozlaćene na vatri. Navagjam rečene puce sa *reservom,* jer se i prije premetalo po spomenutomu grobu, pa bi puce mogle biti i kašnje dobi, kaonuti što se i dan današnji slične prodaju u zlatara za narodno odijelo.



S povjestničke je strane dovoljno bio protumačen natpis, a samo pada u oko СЄ ПИСА РАБЬ БОЖИ И СВЄТАГО ДМИТРИѢ, t. j. ВЄЛИКАГО МОѸЧЄНИКА ДЬМИТРИА. Sveti je Dimitrije u velike poštovan u našemu narodu, te je daleko čuvena njegova crkva u Solunu. Narod o njemu pjeva pobožne pjesme, a to su one pjesme, te spadaju u staru dobu, gdje se pjevaju i slave svetitelji Ilija, Pantelija, Dimitrija, Ognjena Marija i t. d., a to je prelaz sa bajoslovne dobi. Ovgje mi je navesti samo njekoliko stihova o Svetomu Dimitriji, biva kako čudotvorac brani starce i kazni mlagje radi neposluha i neštovanja:

— — — — — — — —

Stali sini govoriti majci:
„Naša majka, naše poruganje;
Već da hoće naša mila majka,
Da otide u goru zelenu,
Da je uje kakvogod zvjerinje.“
To začula mila stara majka,
Pa je njojzi vrlo žao bilo,
Pak uzima *štaku* i *povlaku,*
Pa otide u goru zelenu;
Za njom neće niko da izagje,
Doli jedna dva mlada unuka:
„Vrat' se natrag, naša stara majko!“

Nehtjede se natrag povratiti;
Susreo je sveti Dimitrija,
Pa besjedi sveti Dimitrija:
„Vrat' se natrag, mila stara majko!“
Stara majka sveca poslušala;
Kad se ona natrag povratila,
Al kod kuće devet milih sina,
Devet sina, devet kamenova,
Devet snaha, devet hladnih st'jena,
Dva unuka, dva zlatna goluba,
Oni lete od st'jene do st'jene. —

Još je u narodnoj pjesmi:

— Jedno slovo sveti Dimitrije. —

Pa onda: — I ikona oca Dimitrija. —

U narodu su najglavnija *krstna* imena *Gjurgjevdan, Mitrovdan, Nikoljdan* i *Jovandan,* pa su to i *narodni rokovi,* biva od *Nikoljadne* do *Mitrovadne,* a uz to je za Dubrovačko ubrojiti i *Vlasiće* (festum S. Blasii m.) Što se tiče СЄ ПИСА РАБЬ БОЖИ И СВЕТАГО ДМИТРИѢ, po svoj prilici je *kristijanin* (monachus ecclesiae Bossinensis), jer se i dan danas kaže *pop Gjurgjeve crkve,* t. j. *služi Gjurgjevu crkvu* i t. d. Još bi ovo moglo biti i za *krstno ime,* jer se i *krstno ime služi* kao i crkva, te se zna koja zadruga služi dotično krstno ime, pa su po tomu i na glasu njeke čuvene zadruge u Herceg-Bosni, u Crnoj Gori i t. d. Ja držim, da je u našemu navodku *sluga* (РАБЬ) crkve svetoga velikomučenika Dimitrija. — Za proklestvo ТКО БИ ТО ПОТРЬЛЬ i t. d. ima dosta primjera i u rimskoj epigraphici, pa ću i unaprijeda donašati shodne komparacije za pojedine imprekacije (dakako i prošnje), što su ukresane na starobosanskijem stećcima. Za navedenu kletvu čini nam se slična slijedeća rimska:

1. Laeseris hunc tumulum si quisquis, in Tartara pergas,
2. Atque expers tumuli laeseris hunc tumulum.

U našemu se natpisu govori o *dvoru,* a to je *aula* (kako sam kazao) ili *tribunal,* pa je cigli primjer (meni poznat), jer su ostali na nadgrobnijem spomenicima, biva na stećcima.



Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i kaptolska crkva sv. Bartula na sadašnjem Kapitulu kod Knina.

(Svršetak. V. br. 2.)

Kako se dakle po tekstu razabire, po riečima „ecclesia nostri episcopatus, sanctae Mariae uocabulo", moguće je tu crkvu staviti uprav i jedino u Knin, kako znamo po Tomi naddjakonu, gdje piše: „Voluerunt" itd., da su hrvatski kraljevi samo crkvu sv. Marije u polju kod Knina zvali crkvom svoje biskupije, a nikakvu drugu. Netreba nam dakle duga natezanja, da pogodimo, kako je Svinimir kralj tu govorio o Kninskoj biskupskoj crkvi S. Marije, pa i o kraljevskom dvorcu, „uilla regalis", u njezinoj blizini. Ostanci kraljeva dvorca može se nagadjati, da su oni tragovi zidinâ na susjednoj Bulatovoj oranici, gdje se opažaju temelji prostranih dvorana i obilni ostanci mozaika (opus vermiculatum), kojim no su bile potaracane, pa na Katićevom vinogradu i onom braće Zdrilića, gdje je nadjena i jedna exedra, a to sve od 50 do 100 metara daleko od bazilike S. Marije. O tim ostancima pisao je pok. O. Stj. Zlatović, da jih narod zove *kraljske mirine*[1]. Tako je pisao i drug mi Grgur Urlić Ivanović u Koledaru Matice dalm. za god. 1875. (str. 123) u bilježci, da mu je neki starac biskupinski pripovedao, da su se te ruševine „u zeman davni zvale *kraljeva mirina*".

Malo nakon izrečena ovog govora, ja sam se i obratio bio pismeno na slavnog nam pokojnog dra. Račkoga, pitajući ga, da mi razjasni pitanje o Svinimirovom Regestu, i da mi bistro kaže, da li je izdan bio u Kninu ili u Solinu; pa, ako je potreba, da ga ide još jednom izpitati u vladinom arkivu. On mi je na to doslovce odgovorio dne 1. studenoga 1893.: „*Svinimirova listina* (doc. p. 112) *po sadržaju* spada zbilja u Knin, jer se u njoj kaže, da je izdana . . . . in loco in quo . . . . ecclesia s Mariae sita videtur" ; a da je crkva, kako se malo više čita „ecclesia nostri episcopatus" t. j. chroatensis, koje biskup Petar bijaše prisutan, kano što i župan kninski Jurina. Nu pošto je listina izdana spljetskim Benediktinkam i pošto je u Solinu takodjer bila crkva Sv. Marije (doc. p. 213, 786), nastala je misao, da je Solin „locus, in quo ecclesia s. Mariae sita est". „Ecclesia s. Mariae de Salona" spominje se *još u listinah sliedećega vieka* (Kukuljević cod. dipl. II, 8, 31, 35, 162), a ležala je iuxta rivum salonitanae ciuitatis".

[1] Viestnik itd. god. VIII. Br. 3 str. 78.

„Prem je u novije doba nešto učinjeno za topografiju solinskoga predjela, ona nije ipak do danas dovoljno razjasnjena. Na taj posao su pozvani spljetski te u obće dalmatinski književnici". „Fotografski snimak listine hrv. arkiva je u mene, pa o izdanju neima sumnje".

Nakon ovoga lista mislim, da nije više potreba razpravljati o pitanju mjesta, gdje li je izdana Svinimirova preporna listina. Ona govori o biskupskoj crkvi s. Marije u Biskupiji kod Knina i napominje u blizini iste kraljevski dvorac „uilla regalis", koji za to nije više potreba tražiti u Solinu, nego je zadaća našega družtva, da ga traži na i okolo spom. Bulatove oranice u Biskupiji.

Da su „uilla regalis" i biskupska crkva s. Marije imale b'' jedna uz drugu, razumije se po onom, što nam povieda Farlati (Op. cit. IV str. 280) da je kninski biskup morao obavljati crkvene obrede u konaku kraljevskomu „Episcopo Tinniensi id munus datum erat, ut regis ac proceribus curiae aulicisque sacra faceret, divina mysteria impertiret, ceterisque pontificalibus officiis in aula regia fungeretur".

Sami topografični položaji Biskupije i Kapitula povoljni su mnenju, da je na Kapitulu bio najprije benediktinski samostan, kašnje kaptolska crkva i stan kanonikâ, a u Biskupiji da je bila biskupska crkva Svete Marije i kraljevski dvorac. Kapital je glavica pri sutoku riekâ, obkoljena jezerima i visokim glavicama, u okolici močvarnoj i svim a navlaš sjevernim vjetrovima izloženoj, te je uprav prikladna za redovnički samostanski život. Tu se pak, osjem crkve i stanova za monahe, a kašnje za kanonike, prijašnjeg samostana, nije našlo traga drugim zgradjama. Biskupija naprotiv je u prekrasnu položaju pri iztočnom rubu prostranog Kosovog polja, zaštićena od vjetrova, a obskrbljena mnogobrojnim vrelima pitke vode i poljem, ravnim za utaborenje kraljeve vojske pod šatorje. Tu pak osjem sjajnih ostanaka biskupske bazilike i kanoničkih i biskupskih dvorova ima obilnih ostanaka veličanstvenih zgradja, koje su mogle sačinjavati kraljevski dvorac, i gdje je kralj Svinimir mogao obdržavati veliki sabor narodni „v petih crikvah v Kosovu".

Da vidimo još koliko nam i ulomci nadpisa nadjenih na katolič. groblju u Biskupiji i na Kapitulu pomažu, da razbistrimo pitanje o ubikaciji crkava Sv. Marije i S. Bartula. Izmedju ulomaka nadpisa nadjenih na Kapitulu, dva su gotička iz trinaestoga vieka, a ostalih šest je iz vremena kraljeva i župana narodne hrvatske dinastije. Na to šest ulomaka nadpisa, koji su svi iz vremena od osmoga do druge polovine desetoga vieka, nahodimo imena četvorice osoba iz vladajućih porodica: Trpimira, Svetoslava, kralja Držislava i jednoga Pribimira. Biljeg nam je to pouzdan, da je u to doba kninska benediktinska crkva s. Bartula uživala osobitu milost hrvatskih velikaša kraljevske krvi i samih kraljeva hrvatskih, da je njima kninska krajina, kao

*

srce kraljevine Hrvatske bila osobito mila, pa da su crkvu sv. Bartula obsipavali bogatim darovima i zadužbinama. Spomenuo sam već pak izprave iz druge polovine XI. vieka, koje nam dokazuju, kolikim se je ugledom mogao da ponosi na hrvatskom dvoru kraljevskomu opat kninskoga sv. Bartula, pa i odmah nakon ustrojenja kraljevske biskupije u neposrednom susjedstvu samostana, kad je, kako Tomašić pripovieda, i sam Svinimir kralj zakopan pred velikim oltarom crkve sv. Bartula.

Neima stalnih podataka, po kojima bi mogli izvjestno da zaključimo ob uzroku i načinu, zašto i kako su benediktinci napustili samostan sv. Bartula; ali smo u toliko dokazali da se to ima bit dogodilo svakako malo nakon izumrća kraljeva narodne loze pri prvom početku XII. vieka. Taj dogodjaj stoji u svezi i u suglasju sa obćenitim razvitkom ondašnjih družtvenih odnošaja u Evropi, a napose i povješću benediktinskoga reda. René Ménard[1] u tomu smislu piše: „Velike opatije toga razdoblja bijahu skoro nezavisne od biskupâ, te obstojaše neka vrst antagonizma izmedju sveštenstva redovnoga i svjetovnoga. Dvanaesti viek bilježi konac moći velikih samostana, kojih politički upliv prelazi na biskupe, u isto doba kad i gradovi, uredivši se u obćine, podižu se radnjom i obrtom“, a malo niže: „Doba sjaja samostana jest XI. i XII viek“. To kao da je napisano za povjest našeg benediktinskog samostana sv. Bartula u Kninu.

Kad se na priestolje kraljestva hrvatskoga uzpeše kraljevi tudje krvi, kojih ni pepeo praotaca, ni domaće zadužbine, ni rodbinske sveze, ni stare predaje, nit ikakva druga mila ni sveta uspomena nije vezivala sa samostanom i crkvom sv. Bartula, lako je na kraljevskom dvoru već uplivni spljetski nadbiskup mogao da dobavi za sebe imanje sv. Bartula i da izprosi premještenje zaslužnih Benediktinaca. Ako Farlati piše, da je dobra opatije kralj Kriesimir pripojio kapitulu kninskomu, može se tim protumačiti što se on nije stavio, da je opatija obstojala još za živa Svinimira kralja, pa je zato upao u tu kronologičnu pogrešku. Častni drug mi Grgur Urlić-Ivanović, koji je još prije iskapanja u kninskoj okolici pisao na spomen. mjestu Koledara, na temelju narodne predaje i Bomana po Vinjaliću kaže: „Prvostolni (hotio je reći stolni) hram Kninskoga biskupa do polovine trinaestoga vieka stajao je u Biskupiji“. Može dakle lasno biti, da je kašnje, ako i ne upravo u XIII. vieku nadošlo vrieme, kad se je isti biskup sa cielim kaptolom preselio kod sv. Bartula, ili u sam grad Knin, kad je počela da propada biskupska crkva u Biskupiji, a grad Knin, prilično od nje udaljen, da se povećava i okuplja u i okolo tvrdjave; te je Biskupija ostajala neobranjena na osami i sve to više izložena neprijateljskim napadajima, pa nije bilo možda vriedno popravljati ju; dok je crkva s. Bartula bila čvrsto pripo-

---

[1] Histoire des beaux-arts. II. p. 187.

gradjena 1203. god. i dobro posvodjena stalnijim, već onda dobro poznatim i uobičajenim načinom gradjenja razvijenog romaničkog sloga sa unakrstnim svodovljem, kako to doznajemo po ulomcima podstupinâ pilovâ i rebara svodova, koji su nadjeni medju ruševinama na Kapitulu.

I eto kako bi jedva donekle imao razloga i prag. B. nagadjajući, da je na Kapitulu bila biskupska crkva, samo što to nije moglo da bude za kraljevâ narodne dinastije niti u XII. vieku, i što se nikako ne može da dokaže, da je tu osjem crkve sv. Bartula obstojala i ona sv. Marije.

Od tridesetak ulomaka nadpisa do sada nadjenih medju ruševinama na katol. groblju u Biskupiji, dva nam svjedoče, da je na tom mjestu obstojala crkva, posvećena blaženoj djevici Mariji Majci Božjoj, a ostali mnogi su svi religioznoga sadržaja. U jednom je ulomku:

„Pia parce reatis“ a na drugom *„Mariae nen non et sancti Stephani“* Ni prag B. ne sumnja, da se taj nadpis odnosi upravo na crkvu sv. Marije i sv. Stjepana[1].

Drugi nadpisi religioznoga sadržaja tu odkriveni jesu:

Ulomci nekog spomenika, na kojemu su bili urezani simboli svih četvero evangjelista sa ulomcim nadpisâ:

(J)oh(anne)s evangelista . . .
(Mat)teus evangelista.
evangelista —, te
. . *(Magiste)r virtutis spes munndi potens* . .
. . . *templum tibi dicato*
. . . *acens christo* . . .
. . . *tibi almifico domino gl(oria)*
. . . *temporum votum* . . .
. . . *(Mihael)is et Gabrih(elis)*
(Mari)a sed nunc a(ve)
Deu(m) itd.

Nadpisi nas dakle mogu utvrdjivati u misli, da je u Biskupiji bila za kraljeva narodne hrvatske dinastije biskupska crkva sv. Marije, a na Kapitulu, da je bila crkva s. Bartula.

Uz mnogobrojne druge ulomke tegurija ciborijâ otarâ nadjene na kat. groblju u Biskupiji, koji nam dokazuju, *da je stolna crkva s. Marije imala više otarâ*, nadjen je i jedan vrlo zlamenit, koji, mjesto križa po sriedi, ima izdjelano u plohorezbi *Gospino poprsje* bizantinskoga sloga[2]. Gospi više glave urezan je i bizantinski križić. Ovo je u hrvatskim krajevima, po mojem znanju, prvi slučaj, da se na sred timpana tegurija ciborija otara, t. j. na odličnom mjestu, nahodi, mjesto križa ili uzlovita pletera za palmama, ru-

[1] Hrv. sp. str. 25.
[2] Vidi o njemu članak u 1. broju ovoga časopisa.

žama i pticama, ili liljànima ili kakvog geometričnog ili simboličnog uresa, *figuralna* plohorezba, a i u tom prvom slučaju upravo *lik Bl. Djevice Marije*, kojoj je bila posvećena *kraljevska biskupska crkva S. Marije* u polju Biskupije. To me još bolje sokoli, da uztrajem u mnenju, da je bazilika na groblju Biskupije najvjerojatnije bila biskupska crkva sv. Marije, a taj tegurij da je po svoj prilici pripadao pročelnoj strani ciborija glavnoga joj otara.

Da je crkva sv. Marije bila već sagradjena kad je hrvatski kralj Kriesimir II. ustrojio uza nje hrvatsku biskupiju, o tom ne sumnja ni prag. Bulić. Prije toga biti će bila samo prosta župna crkva župe *Campus*, kako se razumije i po njezinim ne odveć velikim protegama. O starini i bogatstvu njezinom zaključuje se po oblicim i po izboru gradiva množtva nadjenih urešenih graditeljskih i nadpisnih ulomaka, koji su velikim dielom sve od fina biela mramora i cipolina, te od izabrana biela, sitnozrnata i gusta vapnenjaka, koji svi odavaju hrvatsko-bizantinski slog VIII, IX. i X. te XI. vieka. Ima tu urešenih ulomaka pluteja i pilastrića otara, ograde svetišta, amvonâ, rešetkâ konfesije, ima tegurija ciborija i lukova krstionice, ima nadstupina velikih, srednjih i malašnih, deblâ, stupovâ valjastih i osmerostranih, malih i srednje debeline; ima podstupinâ, pragovâ većih i manjih, sa uresima i nadpisima, ulomaka prozornih ploča raznovrstno probivenih za prolaz svjetlosti i zraka; nadstupinâ stupova sa prozorâ zvonika ili za arkade dvorišta samostana, a donapokon ulomaka ploče, koja je iznutra plitko izdubljena a naokolo urešena, koja je po svoj prilici služila za primanje darova i zadužbinâ, što no su jih, po staro-kršćanskom običaju, viernici običavali prinositi u crkvu na dan naslovnog joj svetca[1], dakle ovdje po svoj prilici na dan Velike Gospe.

U mrtvačkim upisnicima kninske župe, koje sam prag. Bulić iztiče, iz g. 1688. piše, da su neki zakopani „in coemeterio uillae Capitulo“, a osobito su pak označeni oni, koji su zakopani na katol. groblju u Biskupiji ovako: „in ecclesia episcopali extra urbem“, ili još bolje: „inter mura *antiquae ecclesiae Episcopalis jam destructae rure Biskupia*“, po čemu se ne samo doznaje, da je 1688. god. živa predaja bila u narodu, da je tu obstojala biskupska crkva, nego da se je te godine znalo, da je već razorena, dočim je crkva na Kapitulu bila još donekle sačuvana. Pošto je, nakon oslobodjenja Knina i kninske krajine od Turaka (1688), rek bi, sagradjena na groblju Biskupije crkvica sv. Luke, te piše još u rečenim upisnicima: „Coemeterio S. Lucae in Biskupia“ ili „Coemeterio S. Lucae in Cossovo.“[2]

Izpitivanjem grobova, otvorenih na katol. groblju Biskupije u i okolo crkve s. Marije, dosta se svjedočanstva nalazi, koji vojuju u prilog i bez toga dobro osnovanoj misli, da je tu obstojala biskupska crkva sv. Marije. Ovdje ću samo da iztaknem okolnost, kako je dosta ulomaka bivše crkve

[1] Reusens — Elements d'Arch. chr.
[2] Bulić. Hrv. sp. str. 12.

upotrebljeno kao gradivo okolnih grobova, koji, sudeć po obliku i uresu stećaka, kojima su bili pokriveni, potiču iz XV. vieka, t. j. iz vremena, koje je sliedilo odmah nakon turskog opljačkanja, porušenja i spaljenja te dične staro-hrvatske bazilike.

I Ot. Vinjalić u opisu 1746. god. drži kao stalno, da je hrvatska stolna crkva bila u Biskupiji, jer piše kako navodi prag. B. (str. 12): „Il vescovo di Knin seguiva sempre la Corte, aveva la sua Chiesa Cathedrale circa due miglia distante dalla città di Knin in luogo detto anco al giorno d' oggi Biscupia cioè vescovado". Piše još Vinjalić, kako mi je priobćio o. Marun: „Per andar alla fabrica del Capitolo in barca non dista dalla città che circa un miglio, ma chi vuole andar per terra bisogna che faccia più di tre miglia dovendo passar il ponte o al guado del fiume Orasnica. Alla chiesa cattedrale di Biscupia s' andava per barca rasando la fabrica del Capitolo, poi s' entrava nel fiumicello Cossovstiza e si sbarcava poco lontano dalla chiesa. Ora le piove hanno portato giù la terra dai monti, e hanno quasi imbonito il letto del fiume, e formato un gran paludo, ne si puo andare se non quando sono le acque alte che coprono tutto il paludo. Chi vuol andar per terra alla chiesa di Biscupia bisogna faccia circa otto miglia, perchè oltre il dover passar per il ponte dell' Orasniza, bisogna passi il ponte Topoglie sopra il fiume Krka anticamente fiume Tizio". O njoj on misli, da je bila na mjestu sadašnjeg groblja oko grčko-iztočne crkve sv. Trojice, baš u selu Biskupiji, i piše, da je bila „rotonda ottangolare" i cjelokupa do prozora „a guisa della Metropolitana di Spalato". Od svega toga u toliko nije sada vidjeti nego u ogradi groblja sv. Trojice dva onizka zida, koji sklapaju tup kut, kao da su stranice osmerokuta jedan cieli i poklopac nekog drugog sarkofaga, komad debla stupa osrednje debljine, i ulomak rezbarije, a naš predsjednik je odkrio i tragove nekih zidova u nutrnjosti, pa je, barem do novih iznašašća, težko vjerovati Vinjaliću, da je tu mogla biti crkva sv. Marije, uz tolike činjenice, koje nas do sada ovlašćuju držati, da je bila na današnjem kat. groblju. Dodat mi je pak, da položaj sv. Trojice nije u polju „in Campo", nego na briegu.

Vjekoslav Klaić[1] je takodjer mnenja, da je biskupska kninska crkva bila u Biskupiji, a kanonički stanovi da su bili na Kapitulu kod crkve s. Bartula.

Pok. O. Zlatović[2] je držao, da je na groblju sv. Luke u Biskupiji bila bazilika sv. Marije, a na Kapitulu kaptolska crkva sv. Bartula.

Sam prag. Bulić[3], prije nego je napisao knjigu „Hrvatski Spomenici", slagao se je sa Vinjalićem, Klaićem i Zlatovićem, te je pisao kako se „spo-

[1] Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati II. str. 55.
[2] Viestnik hrv. ark. dr. God. 1883.
[3] Bullettino di arch. e st. dalm.

minje u poviesti, da su biskupova dobra ležala na jugu grada, u dandanas zvanoj Biskupiji, da uz biskupske dvore bijaše *vrlo krasna* crkva, posvećena s. Mariji", a malo kašnje u istom „Bullettino" pisao je, da je sam došao do uvjerenja (Bull. 1886. Br. 3), da je na katoličkom groblju u Biskupiji izkopana crkvica „ona sv. Luke, koje se u prošlom vieku vidjahu još ruševine, sagradjena po viestima O. Vinjalića na istom brežuljku, na kojem ležaše i drugih sgrada, medju ovim zlamenita stolna biskupska crkva s. Marije".

U Bolu dne 9. kolovoza 1894.

F. Radić.



O stećcima.

Piše

Pop **Petar Kaer.**

(Nastavak. Vidi br. 1. str. 27—34.)

(Sa četiri slike.)

Mi smo bili započeli još god. 1879. neko sistematično opisivanje tih grobnih spomenika u Imotskoj krajini, i to u Spljetskomu *„Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata"*[1], ali morali smo poslie nekoliko brojeva obustaviti izdavanje, a to jedino s nestašice dobra kamenopisa, koji bi imao reproducirati slike tih spomenika, a koje su neizbježivo potrebite u sličnim radnjama. Već tada naš je rad bio probudio zanimanje učenjaka i želju, da isti bude nastavljen[2].

Nakon zaposjednuća Bosne i Hercegovine, medju ostalim, osobito dr. M. *Hoernes* zauzeo se je ozbiljno istraživanja i proučavanja tih spomenika, te je ob istim pisao u više navrataka[3]. Njegove su radnje pune mara, i obskrbljene brojnim slikama. Početkom god. 1882. gosp. Vid Vuletić-Vukasović započe objelodanjivati u „Viestniku Hrvatskog arkeologičkog družtva" u Zagrebu svoja iztraživanja o stećcima u Dubrovačkoj okolici. Njegovi su izvještaji ograničeni na samo opisivanje spomenika i oskudievaju *slikama*, a to, kako smo već prije opazili, oduzimlje puno važnosti predmetu[4].

Godinu kašnje isti gosp. Vukasović kroz školske praznike podje u Hercegovinu, da proučava takove spomenike, i za više godina sliedilo je njihovo

---

[1] Bullettino di A. e S. D. Anno II. N. 1, 2, 3, 5.

[2] „Revue Archeologique". Paris, Fas. II. Febr. 1879. „De certaines pierres tumulaires (stećki), dans le district d'Imoski".

[3] „Archeolog. Streifzüge in der Hercegovina". Beilage der Wiener Abendpost 1879. N. 184—188. 210 f. 231 f. 239—241—289 f. Reiseskizzen aus Bosnien, das 1880. Wr. Abendpost N. 14—16—41—43, 82—84—103—105—133—136—156—158. „Alterthümer der Hercegovina, mit 34 Abbildungen. Wien, 1881. I. Bd. 1882. II. Bd. — Mittelalterliche Grabdenkmäler in der Hercegovina". Wien, mit 26 Abbild. — Altgräber in Bosnien und der Hercegovina, Cfr. Mittheilungen der Anthropol. Gesellschaft in Wien. Bd. 3. u 4. H. — Dinarische Wanderungen, — Cultur und Landschaftsbilder aus Bosnien und d. Hercegovina, v. Dr. M. Hoernes, mi 50 Abbild. und eine Karte. Wien 1888.

[4] „Viestnik Hrv. arkeolog. druž." u Zagrebu. God IV. Br. 1. str. 25—26. — Opisuje nekoliko stećaka (9) u *Brsečini*, izpod *Spasove Crkve*, na *Mrčevcu* kod sela *Dubravice*, i u *Trstenomu*.

opisivanje u istom „Viestniku", ali uviek bez slikâ[1]. Budući se uz to namjerio na nekoliko starobosanskih nadpisa, urezanih na tim spomenicima, neizostavljajući opisivanje figurâ na stećcima, osobito se zauze oko sistematična prepisivanja i tumačenja nadpisa filologičko-povjestne znamenitosti.

Kako smo već napomenuli, od više godinâ on o tomu radi, pa evo i u našoj „Prosvjeti" nastavlja svoj rad, pohvalnom namjerom, da skupi sve te nadpise u zbornik, koji će biti od velike koristi nauci.

God. 1887. Antropologičko družtvo u Lyonu dade tiskati u svomu „Bulletin" jednu našu razpravicu pod naslovom: „Pierres Sepulcrales Dalmates"[2].

Tu smo se trudili opisivati nekoliko nekropolâ sa stećcima u Neretvanskomu okružju. Radnja je obskrbljena sa 20 slikâ. Nećemo ovdje ništa kazati ob uspjehu te radnje, već to toliko upućujemo čitatelje na dotične ocjene ob istoj[3].

God. 1888. učeni gosp. Asbòth objelodani zanimljivu radnju o bosansko-hercegovačkim starinama, u dva svezka, obskrbljenu liepim i brojnim slikama[4]. I on se obzire na stećke, koje prozva bogumilskim spomenicima.

God. 1890. Presvietli Biskup Šibenski Fosco, ocjenjivajuć našu razpravicu „Pierres Sepulcrales etc.", napisa i dade tiskati u svojoj tiskarni brošuricu pod naslovom „*Le necropoli Fenicie in Dalmazia*"[5]. Djelce u toliko je važno, u koliko nam spominje nekoliko mjesta u šibenskoj Biskupiji, u kojim je naći *stećaka.*

God. 1889. stane bosansko-hercegovačka vlada izdavati „Glasnik zemaljskog muzeja". Na temelju svog obsežnog programa, „Glasnik" odmah od svojeg postanka stao objelodanjivati razna priobćenja i oveće studije o stećcima, olakšavajuć pristup poznavanju i kritičnomu proučavanju tih spomenika, viernim i bogatim ilustracijama, snimljenim većinom po fotografiji,

---

[1] Idem Ibidem. God. V. Br. 1. str. 20—23. Br. 2. str. 60—61. Br. 3. str. 90—92. U četvrtom Br. istoga „Viestnika" započme gosp. Vukasović objelodanjivati redovito svoje „Hercegovačke nadpise" do u 3. Br. God. VI., a u 1. Br. God. VII. „Starobosanski nadpisi u Hercegovini"; u dopisim sliedio je opisivanjem figurâ na stećcima.

[2] Vidi „Prosvjeta" Br. 1. str. 29 nota 1.

[3] „Viestnik hrvatskog arkeologičkoga družtva" u Zagrebu. — Uredjuje prof. Š. Ljubić. God. IX. br. 4 str. 127—8. „Starinar srpskog arheološkog društva" u Beogradu. Uredjuje M. Valtrović. God. IV. br. 1. str. 31—32. — Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata" Spalato. — Redattori G. Alačević e Fran. prof. Bulić. Anno X. Nro. 8 e 9. — „Bulletin de la Société d'Anthropologie de Lyon. Tom sixiem pag. 7. — Materiaux pour l' histoire primitive et naturelle de l'Homme" XX. Vol. Octobre pag. 511. — „Smotra" list za prosvjetu i zabavu u Zagrebu god. 1887. Svez. VI. str. 374—5. — Naš odgovor na Smotrinu ocjenu pod naslovom „O nadgrobnim pločama" u podlistku „Narodnoga Lista" u Zadru god. 1888. br. 3. i 4. — Božić F. J. Dobroslav. „Stari bosanski nadpisi iz Banovine Usore u podlisku „N. Lista" g. 1888. br. 14. — F. Radić „O spomenicima. Iz kojega su doba i kojega li naroda grobni spomenici Crne Gore, Bosne i Hercegovine, što jih naš narod zove stećcima, mramorima ili mašetima", u „Bosanskoj Vili", list za zabavu, pouku i književnost, u Sarajevu, godina III. 1888. — Br. 1-16.

[4] Bosnien und die Hercegovina. Reisebilder und Studien von Johann von Asbòth. Wien 1888. K. k. Hof- und Universitäts-Buchhandlung Alfred Hölder.

[5] Mr. Ant. Gius. Fosco „Le necropoli Fenicie in Dalmazia", Sebenico 1890.

koja je najsgodnija, da nam predoči viernu i podpunu priliku spomenikâ. Pošto smo sebi stavili zadaćom donositi podpunu bibliografiju o stećcima, u koliko nam bude poznata, nemožemo da mimoidjemo sedmogodišnji rad „Glasnika“ na tom polju.

I ako smo se dovle omedjašili na samo kronologično nabrajanje raznih većih i manjih radnja o stećcima; neće nam strukovnjaci zamjeriti, ako se malko obširnije pozabavimo sličnim publikacijama u „Glasniku“, u koliko nam iste očevidno mogu služiti za bolju ilustraciju i potvrdu naših dojdućih zaključaka, jer su izvedene na temelju dojakošnjih studija, boljih izpita, i to ili od domaćih spisatelja ili od stranih strukovnjakâ, koji su duljim boravkom u onim pokrajinama i osobitim strukovnim zanimanjem mogli bolje i tačnije da se obavieste, da izpitaju i prouče te spomenike.

Još ćemo napomenuti, da o nadpisima na stećcima nećemo se baviti, već uzgredno, ostavljajuć to polje našemu sudrugu gosp. V. V. Vukasoviču, komu pripada prvenstvo u tom pitanju.

Već u I. broju „Glasnika“, Preosv. Iguman Hristifor Mihajlović, spominje silu grôbova na Vojskoj-njivi i Hržanom-dolu, na putu idući iz Lubinja u Popovo, i uz groblja dva velika krsta, jedan od kojih sa nadpisom[1].

U istomu je broju Dr. Ćiro Truhelka priobćio: *„O gomilam na Glasincu“*. Iz te študije vadimo sliedeće kao zanimljivo za našu razpravicu.

„Obišavši okolicu glasinačku, slijedio sam gomile, štono se prema istoku protežu. Nagjoh ih opet po brdinam, koje opasaše varoš Rogaticu kao zelen vijenac . . . Zanimive su ove gomile s toga, što se po njima nalazi bogumilsko groblje, te su nam se tako uščuvali na jednom mjestu ostanci dviju važnih, vremenom daleko rastavljenih kulturnih epoka, u svojim grobnim spomenicima“ [2].

Gosp. Radimski napisao je u istom broju kratku ali sasvim važnu raspravicu *„o materijalu bogumilskih stećaka“*, u kojoj je mogao konstatovati, da: „obično materijal ovih kamenova ne nahodi se u blizini onog mjesta, gdje se oni nalaze; prema tomu su se dakle ovi stećci . . . . . morali donašati iz velike dalečine, i često na strme brežuljke iznositi“[3].

Preosv. Iguman Hristifor Mihajlović opet se navrati u III. br. I. god. na opisivanje *Popova u Hercegovini“*. Govoreć o stećcima primjećuje . . . „u Popovu se može lijepijeh stvari naći. Tako na primjer bez izuzetka u svakom selu ima starinskog groblja, kojeg ovdje svak nazivlje *„Grčko groblje“*, *„Grčke ploče“* itd. Naučenjaci, koji se bave ispitivanjem ovijeh grobnica, svi (?) ih nazivlju nehrišćanskijem imenom, to jest u današnjem smislu hrišćanstva, nego kao što je poznato, *patarenskim i bogumilskim.*

[1] Popovo u Hercegovini. „Glasnik“. God. I. Br. 1. str. 15—16.
[2] „Gomile na Glasincu“. „Glasnik“. God. I. Br. 1. str. 29.
[3] „O materijalu bogumilskih stećaka“. „Glasnik“. God. I. Br. 1. str. 59—60.

„Svakako meni se čini, da se taj naziv od današnjijeh nekijeh istraživaoca protivi istinitosti starinskog groblja, to jest, da je ono sve „bogumilsko“, te zbog toga ne mogu a da neprimjetim, da mi se taj naziv čini sumnjiv“ itd.[1]

Pošto se i naše mnenje o porjeklu tih spomenika slaže donekle s onim Preosv. Igumana, za to smo ga ovdje tek naglasili, a tekom naše radnje obširnije ćemo se s istim baviti.

Učitelj Ivan Zovko, po skazivanju Avde Rudana Mostaranina priobći zanimljivu tursku priču *„Kako su postali stećci*[2]*“*.

Veleučeni slavenski jezikoslovac Dr. Vatroslav Jagić otvori drugu godinu „Glasnika“, oštroumnom študijom *„Nekoliko riječi o bosanskim nadpisima na stećcima“*. Sami svjetski glas toga strukovnjaka zadostan je, da označi vriednost iste. Mi ćemo se na svoje vrieme navratiti na važne primjetbe spisateljeve[3].

Kotarski kancelista gosp. Matija Bijelić pod naslovom *„Starobosanski nadpisi u Premilovom“* priobći opis i nacrt nekoliko stećaka, medju kojim i jednoga ogromnoga križa (visok 2.71) sa nadpisom[4].

Pod naslovom *„Starobosanski nadpisi iz XV. vijeka“* gosp. urednik Kosta Hörmann izvješćuje o zanimivoj nekropoli stećaka na Starom selu u kotaru jajačkomu. Donosi sliku te nekropole i opis dvaju stećaka, jednog s basreljefim, a drugog s nadpisom, koji, po sudu Dr. V. Jagića, spada u XV. ili XVI. viek. O toj nekropoli veli: da po broju i krasoti nadgrobnih spomenika može se ova nekropola slobodno ubrojiti medju najljepša sredovječna groblja u Bosni i Hercegovini[5].

Giorgje pl. Stratimirović priobći važnu studiju o *Srednjevjekovnom groblju kod Zgošće*. Njegova je radnja ilustrovana sa jednom interesantnom Tablicom, koja nam predstavlja različite oblike tih spomenika na rečenom groblju, uz drugu Tablu „tloris situacie istoga groblja; k tomu sliedeće slike po fotografiji: a) Pogled na staro groblje u Zgošći. b) Dva stećka blizanca u Zgošći. c) Lice velikog stećka u Zgošći. d) Sjeverna strana velikog stećka u Zgošći. e) Zapadna strana istoga stećka f) Južna strana istoga. g) Drugi veliki stećak u Zgošći, (sjeverna strana sa slikom zmaja). h) Južna strana istoga stećka sa ljiljanima. i) Lice stupa na starom groblju u Zgošću. j) Južna strana stupa na starom groblju u Zgošći. k) napokon sjeverna strana istoga stupa.

[1] „Popovo u Hercegovini“. Glasnik I. Br. 3. str. 14—16.
[2] „Narodne priče“. Glasnik. God. I. knj. III. str. 97—8.
[3] Glasnik. God. II. Knj. I. str. 1—9.
[4] Glasnik. God. II. str. 298—304.
[5] Glasnik. God III. Knj. 1. str. 48—53.

Gosp. pisac nije se ograničio na samo opisivanje po njemu ispitanih spomenika, već je još nešto razlagao ob obliku i naravi stećaka u obće. Naša bibliografička recenzija nemože mimoići tih piščevih nazora, pošto isti zasiecaju virtualno u naše pitanje, te služe da to bolje razjasne, potvrde i nadopune ono, što smo mi već kazali u prvom broju „Prosvjete“. „Zemlje, veli on, na slavenskome jugu obilne su starinskim grobljima. Središte im je Bosna i Hercegovina, a uz njih pristaju susjedni dijelovi posestrimskih zemalja: Srbije, Crne-Gore i Dalmacije. Mjesnosti dotične zove narod „staro“, „grčko“, a muhamedovci često „kaursko“ groblje. Grobna pak obilježja nazivaju se kako gdje: stećci, mašeti, mramori, *kamenice,* kameni i biljezi. Potonja dva izraza često se nahode i u samim natpisima. Počem, osim kamenja raznih stereometrijskih forma, i *stele* i krstove nalazimo, to je zgodniji općeniti naziv *„nadgrobni biljezi“.* — Glede pak oblika, pisac dieli nadgrobne biljege u sljedeće razdjele. A. *Ploče* (Debljina najviše od 40 cm.) 1. Duga ploča, paralepiped, gdje je relacija izmegju širine i dužine manja ili jednaka $^1/_2$ [(š : d) $\leq$ (1 : 2)]. 2. Široka ploča, paralepiped, gdje je potonja relacija veća od $^1/_2$ [(š : d) > (1 : 2)]. B. *Kamenje* (Debljina više od 40 cm.). 1. *Kamenica,* paralepiped, s proporcijom [(š : d) $\leq$ (1 : 2)]. 2. *Kamen* paralepiped [(š : d) > (1 : 2)]. 3. *Kamen s pločom podmetnutom,* i to ili kamen i ploča odvojeni, ili pak isječeni iz jednoga komada. 4. *Stepenac* t. j. kamen na ploči s jednim posrednim stepenom s jedne strane sve iz jednoga komada. 5. *Strmenac,* kamen u formi kusaste piramide pravokutnoga presjeka, položene na zemlju većom osnovicom. C. *Znakovi uspravni.* 1. *Stupac* četverobridi prizmat. 2. *Stela,* vertikalno usagjena duguljasta ploča. 3. *Krst* (križ). D. *Spomenici.* 1. *Stećak na šljeme.* Na prvi se pogled već podaje postanak ovog oblika: rimski sarkofag. 2 *Stećak na šljeme,* pobočna strana je pravokutnik *„sanduk“* i ploča iz jednoga komada. 3. *Stećak na šljeme,* pobočna strana je *trapez;* sanduk i ploča *odvojeno.* 4. *Stećak na šljeme* kao 2. ali sanduk i ploča *odvojeni,* a spomenik velikih omjera nalik na *kućicu.* 5. *Stećak na šljeme* kao prvašnji, ali u jednom komadu, na pročelju dônje pobočne stranice poput krugova segmenta izdjelane, tako da su uzdužne strane sanduka *koritaste.* 6. *Stećak na šljeme* po tipu 2. ali izmedju ploče na jednu stranu proširene i sanduku posredan *stepen,* sve od jednog komada. 7. *Stećak obli* kano tip 3. ali umjesto *„krova“* ima oblu gornju površinu poput *jadrasta svoda.* 8. *Stećak ravni* tip 1. kao pregjašnji, ali sa sasvim ravnom gornjom površinom, te je obrnuti strmenac. 9. *Stećak ravni* tip 2. s kvadratnim presjekom, postao po uzoru pregjašnjeg, ali tradiciju *„sanduka“* posve zanemario, ne imajući više pravokutnički presjek. Ovaj je zadnji stećak najoriginalniji oblik, koji je postepenim promjenjivanjem od sarkofaga postao“. Premda je spisatelj opisao tako drobno različite oblike tih spomenika, ipak sam ispovijeda, da to opisivanje svakako još ne iscrpljuje toga pitanja. Mi

smo pridružili ovomu članku osobitu Tablu o oblicim stećaka, koja to obilno potvrdjuje.

Na pitanja pak: čiji su ovo grobovi? što li je bogumilsko, pravoslavno i katoličko; je li oblik izraz staleža — *stećak* za veliku vlastelu (kneževe), *kameni* i *ploče* za vlasteličiće (župane i vitezove), napokon *stupci* itd. možda za svećenike — umjestno odgovara, da: *„dosad još se nije dalo riešiti“*.

U prosudjivanju ornamentike ovih stećaka pisac obogaćuje tehničku terminologiju novim riečima zgodno udešenim, ali koje se nedaju tumačiti slabo nacrtanim slikama. Na njima on opaža: *motive romanskog štila* i *motive domaće*, koji po mnenju istoga pisca potekli bi još od starih *Ilira*. Završuje tvrdnjom: da je stećak zgošćanski djelo *Dalmatinca*, i to iz druge polovice XIV. vijeka.

O stupcu pak veli, da je njegov oblik sasvim originalan, i da nikako nije podražavanje kakvoga stranoga uzora; nije, veli on, grčka *stela*, koja bijaše vertikalna ploča i samo pročelje imaše. Šare (ornamenat) popunjuju skladno i razložito površine. Elementi su već spominjano *ilirsko kolo*, onda zubica (Zickzacklinie), zavojica (spirala), koji pripadaju zajednički svima narodima arijske[1] rase, i koji se posvuda već i na predhistorijskim predmetima nahode; za tim je tu uvit i ružica, što su grčko-rimskoga podrijetla; napokon još su izrezane na stražnjoj strani *dvije ribe*, što je staro-hrišćanski motiv, a na pročelju, dolje, ima još neka *verugalica poput guje*. Glede pako momente istaknute u IV. poglavju te študije, za odregjivanje čiji je grob, veliki stećak zgošćanski, mi cienimo, da bi sad bilo pretečno i možda ne umjestno što reći, držeći se strogo načela: da zaključci moraju biti tek naravna posljedica svestranog proučavanja činjenica[2]. U istomu godišnjaku gosp. Truhelka kušao je, da sistematično nešto napiše o stećcima u obće. Iz te radnje donašamo kao interesantno za našu razpravu sliedeće: I. Priča o stećku na Eminovačkom polju, o kojemu se veli, da ga je doniela djevojka na glavi, a bratu na grob, jadikujući i kudjelju predući, uprav kao onaj na Zaranć-ploči u Zagvozdu[3]. II. Glede naziva tih spomenika on znade za: *mramorove, stećke, mašete, kämi, kameni i biljezi*. III. Glede poriekla on cieni, da su izključivo *bosanski spomenici*. IV. Glede oblika, po njemu bilo bi sliedećih: *ploča, sarkofag i tumba* kao najstariji, a od potonjih *nišani i krstovi*. Nadalje razpravlja o *Dekoraciji, Heraldičkim uresima, Prizorim iz života, Nadpisim, Kovačim* sa ukupno 33 slike[4].

U svoje vrieme mi ćemo se navratiti na ovu radnju dra. Truhelke.

Sasvim zanimljivo je za naš predmet priobćeno g. V. Radimskya u I. knj. IV. God. Glasn. pod naslovom: *„Rimsko sredovjeko grobište kod Loznice,*

---

[1] Ali je dokazano, da je vodica (zubica) osobito obilježje slavensko. Op. uredn.

[2] Glasnik. God. III. Knj. 1. str. 122—141.

[3] Vidi Starohrvatsku prosvjetu. Br. 1. str. 32.

[4] Glasnik. God. III. Knj. 4. str. 368—387.

u kotaru srebreničkom. Govoreć o rimskoj nekropoli veli: „Ona se sastoji od 36 rimskih nadgrobnika, koje kvadratičnih, koje pločastih *stela*, od kojih je sedam njih ukrašeno skulpturama.... Tik do rimskih mramorova nalaze se, osobito na južnoj strani, sredovjeki nadgrobnici, od kojih sam nabrojio 13 sarkofaga, 5 tumba, 39 ploča i jednu *stelu*, dakle ukupno 58 komada. Pod slikom 2. donaša sve četiri strane zanimljivog nadgrobnika (stela), komu su primitivne crtarije izvedene manirom tremoliranja, t. j tako, da se crteži sastoje od samih jamica, usječenih jedna do druge. Makar, veli g Radimsky, da sam u Bosni i Hercegovini vidio već na hiljade takog sredovjekog kamenja, to je ovaj ipak prvi, što sam ga našao ukrašena po takoj maniri. Inače na sredovjekim mramorovima kod *Loznice* nijesam našao ni latinskog ni staroslovjenskog natpisa[1]. Bližnost ovih dvaju nekropola, jamačno različitog narodnog porjekla i vjerovanja, iznimni oblik spomenika i crteža, moglo bi nas navesti na neke dedukcije, od kojih odbjegavamo s načela, da to mora da bude zadnja rieč u sličnim iztraživanjima.

I u I. knj. V. God. Glasnika g dr. Truhelka izvješćuje o starim hercegovačkim nadpisima iz Dobar-polja, Arapima i hana Pobrdnice, donosi pet slikâ jednostavnih figurovanih stećaka, koji pokazuju, po njemu, kako se je tečajem vremena iz ljudske figure stilistički razvio oblik krsta, koji često nalazimo na sredovjekim mramorovima[2].

Na dalje isti g. Truhelka priobći u I. knj. VI. God. pod naslovom *starobosanski* nadpisi neke nadpise sa stećaka iz Prečkog-polja, Presjenice, Otiješeva, Šćita i Jošanice. Uz rečene nadpise donaša dvije fotografirane slike: 1. Nekropole kod Dejčića; 2 i one na Prečkom-polju. O nekropoli kod Dejčića veli, da ima oko 100 mramorova, koje na oblik ploče, a koje na oblik tumbe. Malo je koji od tih spomenika ukrašen ornamentima, a samo jedan ima na gornjoj strani nadpis. O stećku u Piješevu (Otiješevu?) vadimo kao zanimljivu za naša iztraživanja sljedeću opazku: „Na desnom pročelju stećka urezan je linearni ornamenat, koji prikazuje na bosanskim stećcima riedak motiv. To je obilatije ukrašena svastika (crux ansata) (gammata?). Dosle je taj simbol nadjen na jednoj predhistoričkoj broncanoj narukvici sa Glasinca, nadalje na rimskom nadgrobniku kod Zenice i na sredovjekom jednom nadgrobniku u Zajmištu kod Širokog brijega, gdje se krst s kvakama dva puta nalazi[3]".

Tim smo iscrpili sedmogodišnji rad Glasnika na polju iztraživanja stećaka, što smo našli sasvim potrebito, da tako saberemo u jednu skupinu dojakošnji rad o stećcima, koji će nam bit pred očima u ovoj našoj razpravi.

---

[1] Glasn. God. IV. Knj. I. str. 119—120.
[2] Glasn. God. V. Knj. I. str. 93–97. sl. 2, 3, 4, 5, 6.
[3] Glasn. God. VI. Knj. I. str. 189—194. sl. 7.

Napokon kao najskoriju radjicu o stećcima, to jest o poriekiu istih spomenuti nam je razpravicu g. Eduarda von Hähiliga pod naslovom: „*Die Bogumilen. Eine culturhistorische Skizze*[1]“.

Iz navedenog biografičkog gradiva vidjeti je, da cieli rad spisateljâ vrtio se je jedino okolo *stećaka*, nahodećih se u Dalmaciji i u Bosni i Hercegovini. Po tomu mogao bi kogod pomisliti, da su to jedino bosansko-hercegovački ili dalmatinski spomenici, kad uprav imade jih i drugovdje, kako smo već kazali u početku ove razprave.

Dok ovim zaključujemo prvo poglavje, u dojdućem broju „Prosvjete“ započeti ćemo razpravljati o *stećcima* u drugim slavenskim pokrajinama i donositi znanstveno gradivo ob istim u koliko nam je isto poznato[2].

[1] Cf. „Neue freie Presse“ Abdb. Wien den 29. August 1894. N. 10.782 st. 4.

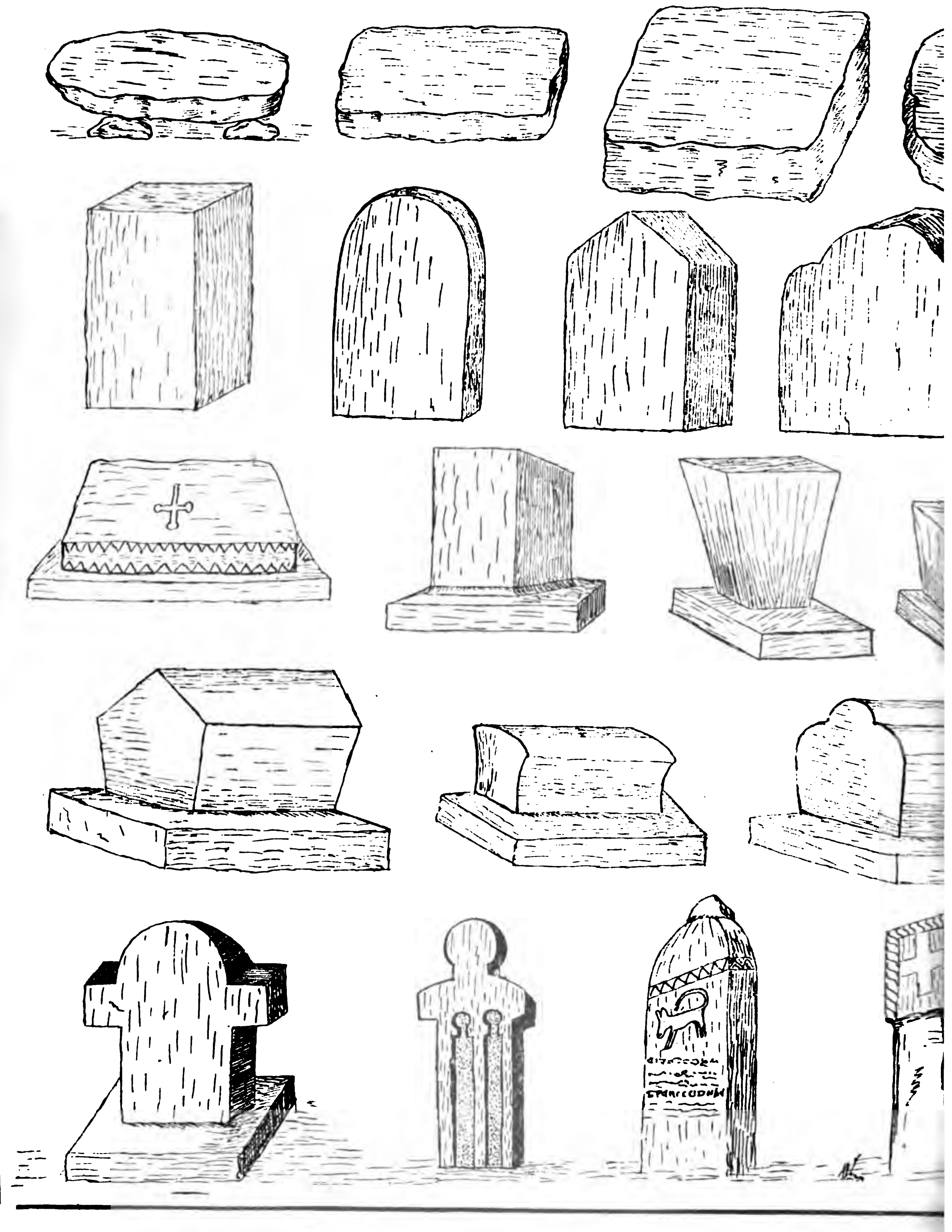
[2] Molimo ljubitelje starinâ, osobito po Istri, Hrvatskoj, Slavoniji, Crnoj Gori, Srbiji i Bugarskoj, kao što i po drugim slavenskim krajevima, da bi blagoizvolili obaviestiti nas o strukovnomu radu glede tih spomenika; a gdje nije se o njima dosad ništa pisalo, barem nam javiti, jeda li i gdje jih ima, a po mogućnosti, kad bi nam mogli dostaviti nacrte ili fotografije, to bi ne samo učinili veliku uslugu nami, već uprav znanosti.

Svakako je potrebito, da ovi spomenici budu proučavani komparativnim načinom, ako želimo doći do ozbiljnih zaključaka.

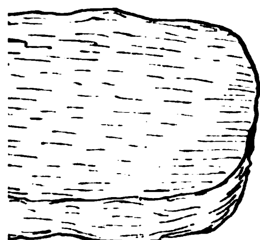
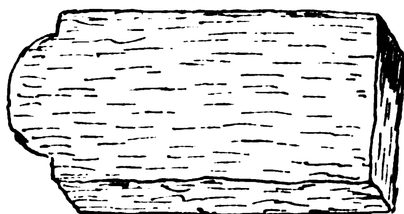
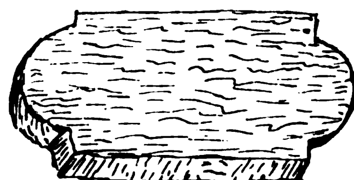


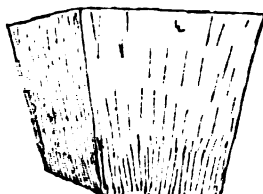
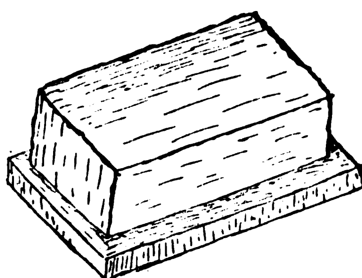
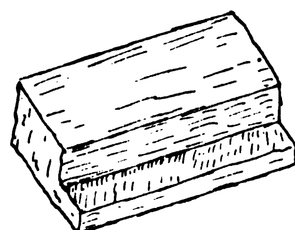
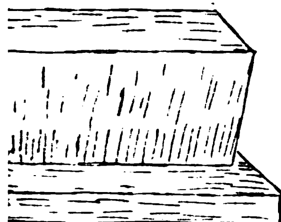
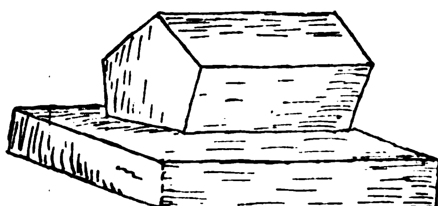
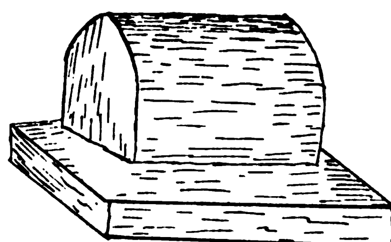
Tab. I.

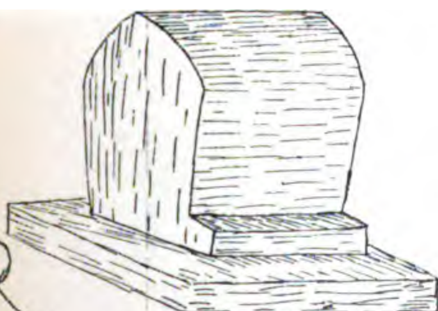
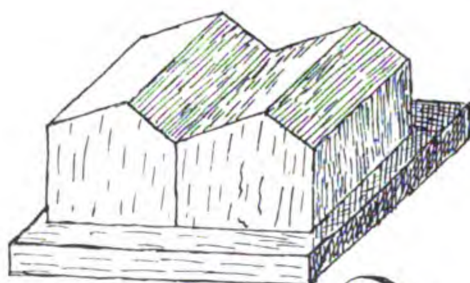
R a z l i č i t i o l



ici stećaka.

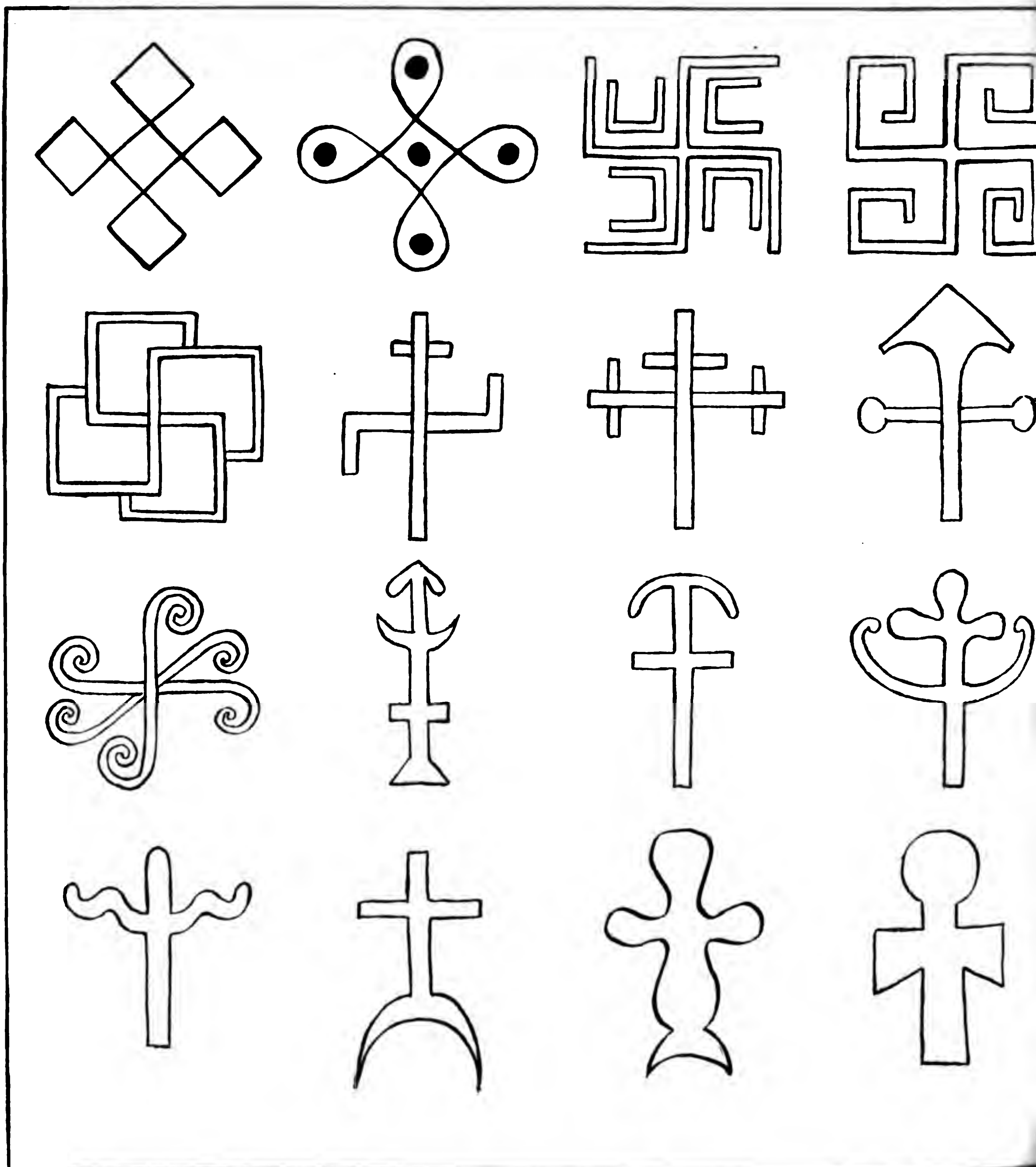




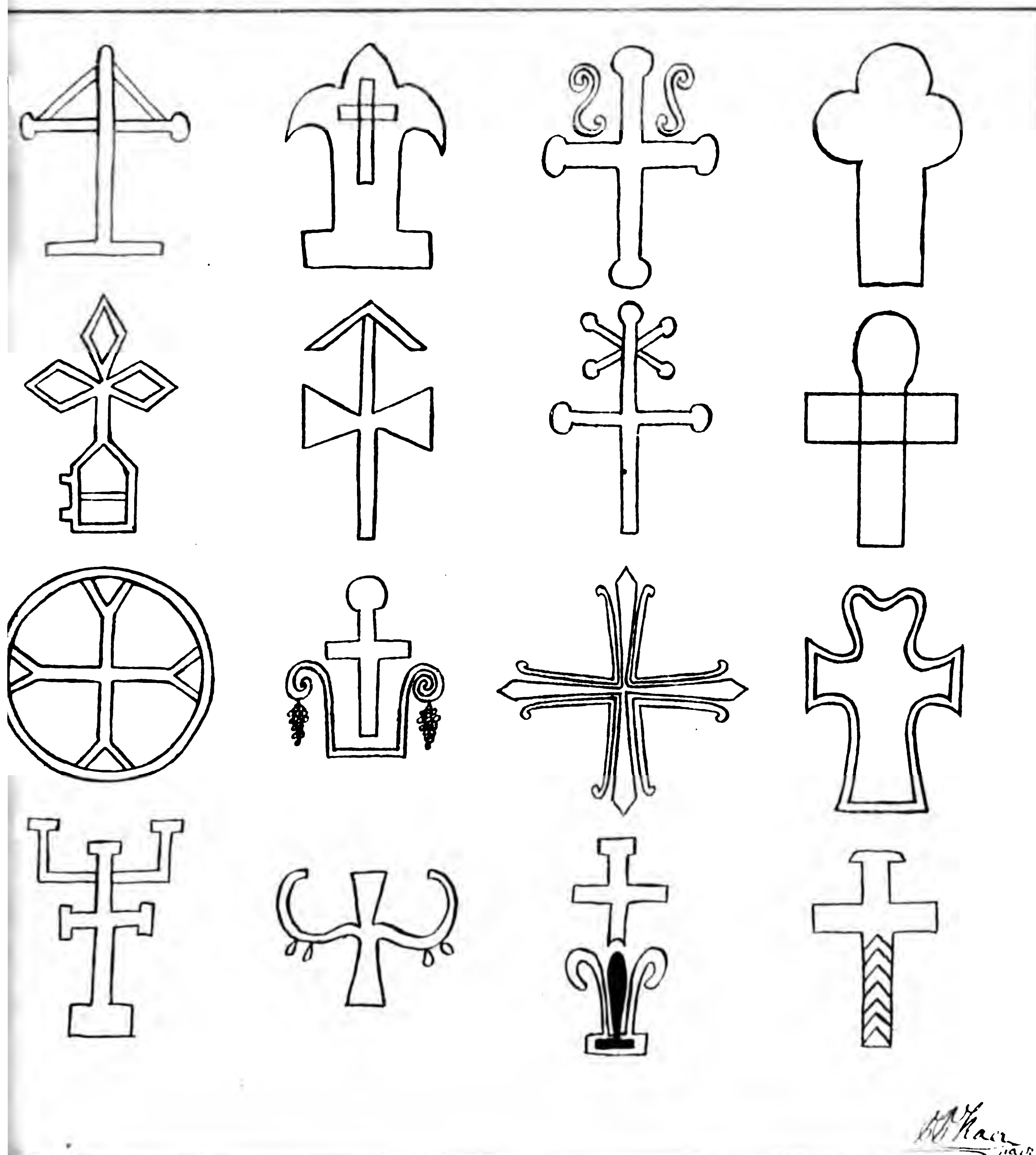


Tab. III.

Dodatak različitim o

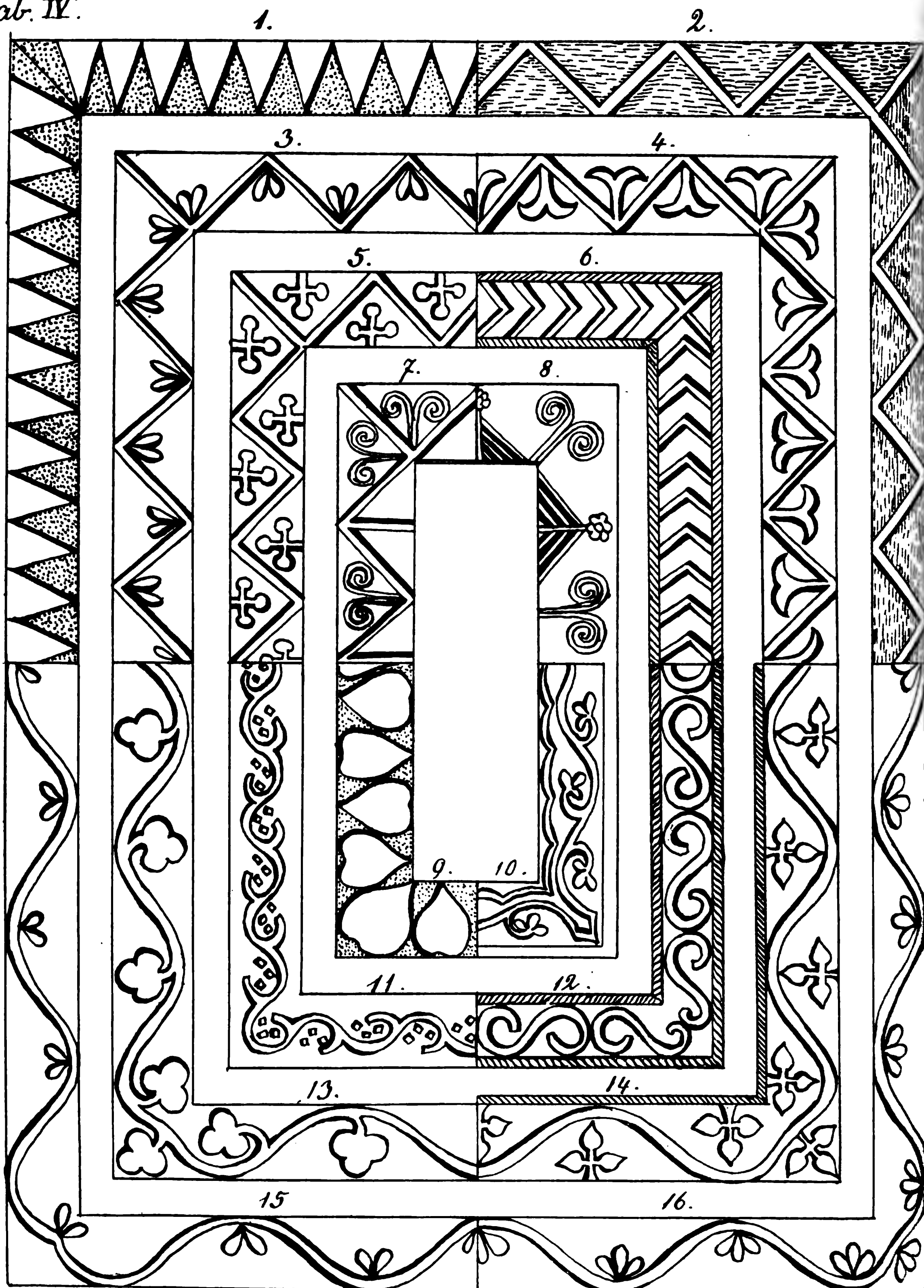


a križa na stećcima.



Različiti ukrasi (ornamenti) na

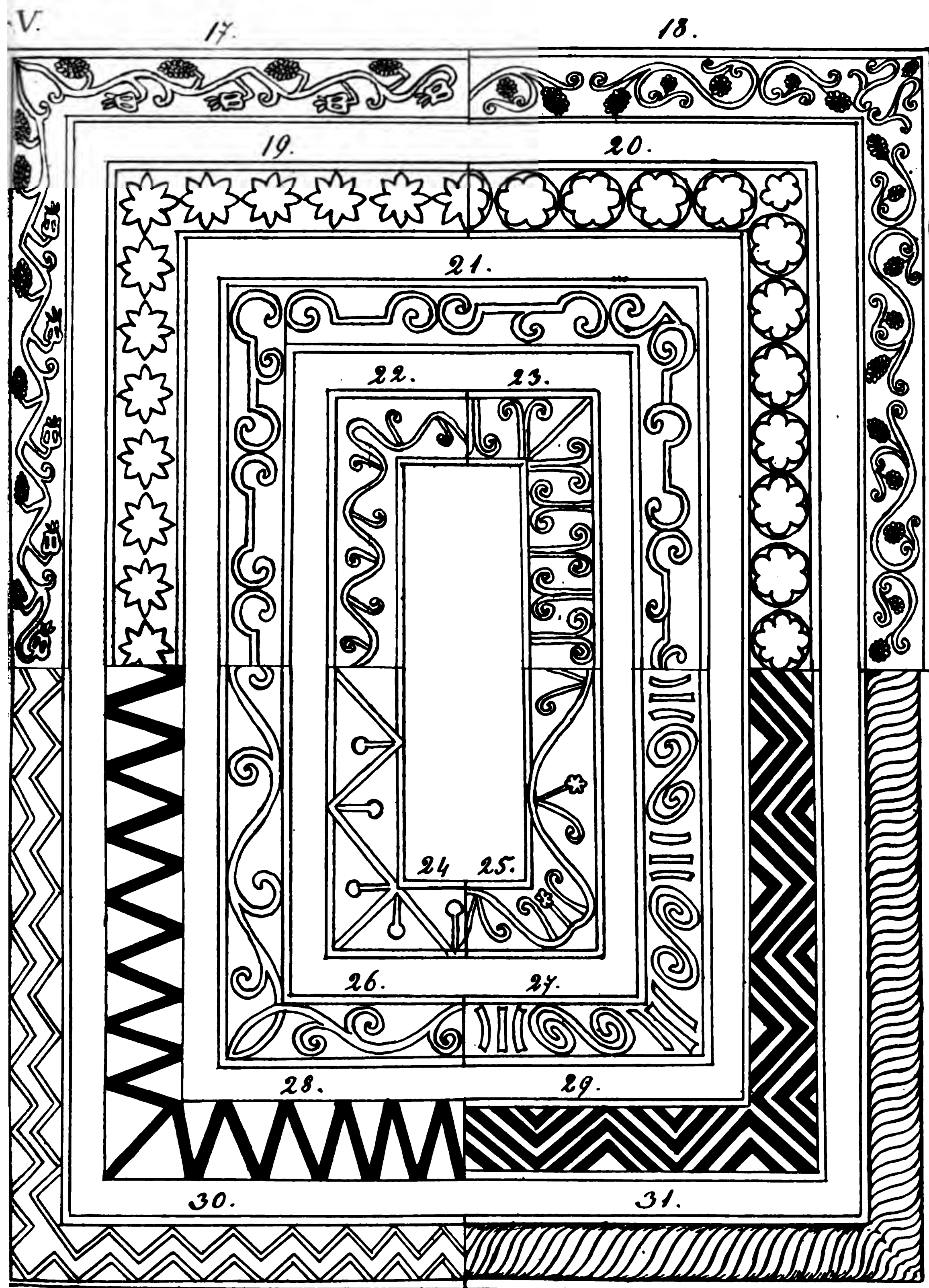
Tab. IV.



Broj 1, 2, 3, 6, 12, 15, 16 iz naše zbirke. Br. 4, 11 iz Hoernesa „Alterthümer" itd. Br. 5, 7, 8, 10, 13, 14 iz Truhelka „Starobosanski Mramorovi". Br. 9 iz „de Sainte-Marie" o. c.

bovima jednostavnih stećaka.

V.



Broj 17, 18, 22, 23, 24, 25 iz zbirke gosp. Vida Vuletića-Vukasovića. Br. 19, 20, 21, 26, 31 iz naše zbirke. Br. 28, 30 Ć. Trubelka „Glasnik“ God. III. Br. 27, 29. Hoernes o. c.

Nekoliko ulomaka lezenâ plutejâ, vratnih pragova i lukova sa starohrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina.

(Sa 1 tablicom slika.)

Naša tablica prikazuje slike ulomaka od jedanaest lezena pluteja (I, II, III, IV, V, VI, VII, IX, XI, XII i XIV), triju vratnih pragova (VIII, X i XIII) i dva vratna luka (II/II i XIII/II), nadjenih pri razkopavanju razvalina starohrvatske kraljevske biskupske bazilike sv. Marije u Kninu, u samoj bazilici i njezinoj neposrednoj okolici.

Lezene.

Pjevalište (schola cantorum) staro-kršćanskih velikih bazilika, koje stojaše pred velikim otarom pri kraju srednjega broda, kako se to na hrvatskom zemljištu najbolje opaža na razvalinama bazilike *legis sanctae christianae* u Solinu, bijaše ogradjeno kamenitom ogradom, koja sastojaše od sječimice uzpravljenih ploča (pluteja), uglavljenih u malo od njih deblje *lezene* medju njima, kako se još vidi u gornjoj bazilici sv. Klimenta u Rimu. Takovim pločama, utvrdjenim u lezenama, bijahu takodjer ogradjene amvone, s obijuh strana pjevališta, pa i rešetke, koje dieljahu prezbiterij od ostalog crkvenog prostora. Takovim plutejima, usadjenim u lezenama ili pilastrima, bijaše ogradjen podanak nekih krstionica i otarska trpeza nekih otara. U malim crkvama (basiliculae), ili bogomoljama (oratoria) na jedan brod, samo jedna pregrada (septum), kao što vidjesmo u sv. Luki na Uzdolju u jednoj pomanjoj crkvi u selu Biskupiji i drugovdje, dieljaše prezbiterij od ostalog sprednjeg crkovnog prostora za narod

Ulomci lezena br. I, II/I, IV, V, VI i IX imaju svikolici debljinu od 14 cm. do 16 cm., a širinu od 25·5 cm. do 28 cm. Ako je ulomak br. II/I uži, te ima samo 22 cm. širine, to dolazi odatle, što su mu kašnje bili odkresani rubovi. Sva je prilika dakle, da oni budu sva šestorica pripadali istoj ogradi, zar onoj pjevališta. Ostali ulomci mogu bit pripadali drugim manjim ogradama bazilike. Sliedi njihov opis.

Br. I. Ulomak visok 0·65 m., širok 0 27 m., debeo 0·16 m. Od biela sitnozrnata vapnenjaka je ovaj i svi ostali na našoj tablici naslikani ulomci. Nadjen je izvan bazilike na groblju u samoj zemlji dne 23. svibnja 1891. Na gornjoj mu je strani od istog komada izdjelana podstupina stupčića, koja sastoji od ploče i uvlake (guscio), a bilo je uza nj od istog komada izdjelano i deblo, nego se je prelomilo. Lice je lezene zarubljeno tankim



Ulomci sa starohrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji.

užetom, kako ga je viditi na ulomcima tegurija i praga crkve sv. Luke na Uzdolju kod Knina[1] iz IX. vieka, na luku ciborija u Pieve di Bagnacavallo u Italiji iz VIII. vieka[2]. Krivocrtna pletenica troprutastih trakova, kojom je urešeno lice ove lezene, jednako je sastavljeno kao hasurast pleter velikog pluteja, nadjena u istoj bazilici[3], pa se i ona može slobodno zvati *hasurastom pletenicom*. Ovoj slična je hasurasta pletenica na ulomku pilastra sv. Luke na Uzdolju[4], samom razlikom, da se na uzdoljanskom pilastru susredištni krugovi medju sobom ne zauzlavaju kao na ovom biskupinskom. Na unutarnjoj pobočnoj strani ima ova lezena žlieb, duboku 5 cm., široku 7 cm., a počimlje 11 cm. daleko od gornjeg ruba, te je služila za uglavljenje pluteja.

Br. II/1. Ulomak visok 0·44 m., širok 0·22 m., debeo 0·15 m. Nadjen je izvan bazilike uz podnevni brod dne 1. svibnja 1889. Lice je ove lezene bilo urešeno vijugastom troprutastom lozom, koja u svakom zavijutku ima kovrču završenu u krin, kojemu se unutarnja latica razvija u četvero- ili šesterolatičan cvietak. Iz pazušaca kovrča izlaze krinasti cvjetići. Nutrnje strane kovrča imaju pak po jedan zakovrčeni i po šest sjedećih poput viseće kaplje zaobljenih listića. Takova vijugasta loza nahodi se na obrubu timpana sv. Marije in Valle u Cividale u Friulu[5] iz god. 762—776., tom razlikom, da su u cividalskom komadu listići zaoštreni, a na našem zaobljeni. Još su na cividalskom komadu cvjetići pravilnije izvršeni i većim dielom sedmerolatični. Zaobljeni kapljasti listići nahode se na jednom ulomku u muzeju Bocchi u Adriji iz VIII. vieka[6] i na pilastrim crkve Aurona u Milanu takodjer iz VIII. vieka[7]. — Poput vijugaste loze naše lezene nahode se i na pulvinu spom. crkve Aurona[8] iz VIII. vieka, samo su tu mjesto cvjetića grozdići. Na ulomku timpana Amvona crkve sv. Spasa u Bresciji takodjer iz VIII. vieka[9] ista je loza, samo su mjesto cvjetića listići i grozdići. Lišće poput onoga na našoj lezeni nahodi se na pluteju crkve sv. Marije in Trastevere u Rimu iz g. 827[10], pa i na ulomku u III. odielu spljetskoga c. k. Muzeja pod br. 11E.

Br. III. Ulomak visok 0·40 m., šir. 0·31 m., debeo 0·15 m. Našast u narteksu bazilike dne 20. kolovoza 1888. I na njemu je u debljini urezana žljeb kao u br. I. Lice ove lezene urešeno je onakovom krivocrtnom četvero-

---

[1] Vidi br. 2. str. 76 ovog časopisa.
[2] Cattaneo „L' architettura in Italia dal secolo VI. al Mille circa" str. 107.
[3] Bulić. „Hrvatski spomenici" str. 20, tab. XIII, br. 39.
[4] Vidi moj članak sa tablicom u br. 2, str. 76 ovog časopisa.
[5] Cattaneo. Nav. dj. str. 96.
[6] Cattaneo. Nav. dj. str. 106.
[7] Cattaneo. Nav. dj. str. 117.
[8] Cattaneo. Nav. dj. str. 117.
[9] Cattaneo. Nav. dj. str. 127.
[10] Cattaneo. Nav. dj. str. 158.

strukom pletenicom prividno medju sobom spletenih krugova kao na ulomku obruba pluteja nadjena na groblju Kapitula kod Knina, što se sad nahodi u zagrebačkom arh. Muzeju[1], samo su na našoj lezeni svi prazni prostori popunjeni, i to oni medju dva susjedna uzla kovrčana poput S svijenim i simetrično položenim dvie a dvie, a oni više uzlova krinima. Ovako postavljeni krinovi nahode se na jednom pluteju crkve S. Maria in Trastevere u Rimu iz god. 827[2], na praznim prostorima krivocrtnog pletera na jednom pluteju crkve sv. Ambroza u Milanu iz IX. vieka[3], ali tu ne izlaze iz uzlova, nego su neorganično položeni.

Br. IV. Ulomak visok 0·50 m., širok 0·225 m., debeo 0·15 m. Nadjen u vrhu groblja oko bazilike uložen kao gradivo nekog groba dne 15. lipnja 1890. I na njemu je u debljini žlieb kao u br. I. i III. Ove je lezene lice urešeno pletenicom jednako sastavljenom kao pleter pluteja spljetske krstionice, što je uz glasoviti plutej sa figuralnom predstavom[4], tom samo razlikom, da je naša lezena bila naokolo obrubljena troprutastim trakom, koji se u dodirnim točkama opliće sa krugovima pletenice. Istovetna s ovom pletenicom je ona na obrubu ulomka pluteja sa iste bazilike, koji se sad nahodi u zagrebačkom Muzeju[5].

Br. V. Ulomak visok 0·51 m., širok 0·26 m., debeo 0·15 m. Našast je u vrh groblja oko bazilike u zemlji dne 15. lipnja 1890. Lice ove lezene je u naokolo obrubljeno užetom kao i br. I, ali nije izpunjeno posve istovetnom hasurastom pletenicom kao br. I, koja od svakog križališta ima po dva zauzlana susredištna kruga, nego ima samo po jedan krug na tom mjestu. Njezina je pletenica sastavljena poput hasurastog pletera na ulomku pluteja III. odiela splj. c. k. muz. pod br. 211E. Ulomak objelodanjen bez opisa u Bul. „Hrv. spom." pod br. 35[6], o kojemu se osamljenom nije ni moglo točno kazati, čemu je mogao pripadati, nije nego po svoj prilici ulomak naše lezene br. V, dapače njezin nastavak, uz nestašicu malih krnjotina medju njima, kako se razumije po veličini i sastavu pletenice i po obrubnom užetu. Ulomak br. 34 u „Hrv. spom"[7] rek bi da je takodjer čest ove iste lezene. Uže ove lezene je kao u br I, te su bile po svoj prilici simetrično položene zar na ulazu k jednoj ili drugoj amvoni.

Br. VI. Ulomak visok 0·41 m., širok 0·26 m., debeo 0·14 m. Nadjen je u narteksu bazilike dne 14. kolovoza 1888. Lice je ovoj lezeni zaokvireno

---

[1] Vidi u „Viestniku hrv. ark. družtva" (god. XII. br. 4, str. 115, tab. II., br. IV.) moj članak „Kninski spomenici hrvatsko-bizantinskoga sloga u zagrebačkom arkeologičkom Muzeju".
[2] Cattaneo. Nav. dj. str. 158.
[3] Cattaneo. Nav. dj. str. 201.
[4] Bulić. Nav. dj. str. 42, tab: XV, sl. 43.
[5] Vidi spom. moj članak u „Viestniku", tab. II. br. VII.
[6] Nav. dj. str. 20, tab. XI, sl. 35.
[7] Str. 20, tab. XI, sl. 34.

troprutastim trakom, s kojim su opet spletena dva spletena kruga, kojima je izpunjeno polje. Jedan je krug izpunjen istokračnim krstom, kojega su kraci opet urešeni dvostrukom pletenicom po jedan put uvijenom u svakomu kraku. Ova pletenica završuje oblo na sva četiri kraja, kako se više običavalo u VIII. nego u IX. vieku, a ima puce u križalištu. Drugi je krug izpunjen dvama na križ spletenim pačetvorinastim troprutastim karikama, koje oblo završuju pri krajevima. Na sredini toga unakrstnog spleta je veliko puce. Ulomak je od sredine lezene, jer se vidi na obadva kraja, da se je nastavljala prosta dvostruka pletenica krugova. Sa uzlišta krugova, koja imaju takodjer puce u sredini, kao i ostala uzlišta ovoga ulomka, izlaze krini, kojima su krajne latice zakovrčene. O sličnosti tih krinova s onim pluteja sv. Marije in Trastevere rekao sam u br. III.

Br. IX. Ulomak visok 0·69 m., širok 0·28 m., debeo 0·14 m. Nadjen je u narteksu bazilike dne 22. kolovoza 1888. Ima od njega još mali ulomak, koji popunjuje gornji treći kolobar, ali nije naslikan. Ova je lezena obrubljena, kao i br. IV i br. VI, troprutastim trakom, a izpunjeno joj je polje krugovima, spletenim medju sobom i sa obrubnim trakom, ali uzlišta ne imaju puca kao u br. VI. Krugovi su izpunjeni šesterolatičnim zvjezdastim cvjetićima sa pucetom po sriedi. Takav je cviet u krugu na komad praga iz Atine iz VIII. vieka[1], na ulomku u Museo Bocchi u Adriji[2] iz VIII. vieka, te u spletenim krugovima pluteja sv. Marije in Trastevere u Rimu iz god. 827.[3], samo što su na tom pluteju cvjetići ponajviše osmerolatični. Takovi su spleteni krugovi na jednoj lezeni sa Kapitula kod Knina, koja je sad u istom našem Muzeju hrvatskih spom.[4] Na lezeni kapitulskoj su četiri spletena kruga; u jednom je osmero-, a u svim drugim sedmerolatičan cvietak. Prag. Bulić piše na sp. mj., da je to motiv običan za drugog perioda starokršćanske umjetnosti, kako eto vidimo da jest. Lezena kapitulska razlikuje se od biskupinske i po tomu, što je ova obrubljena troprutastim trakom, koji je u dodirnim točkama vezan sa krugovima, dočim toga ne ima na kapitulskoj, nego su joj kuti medju krugovima izpunjeni lećastom jamicom medju dvie trokutaste, a na biskupinskoj su ti kuti prazni. Komad pluteja, koji potiče sa iste bazilike sv. Marije u Biskupiji, a nahodi se sada u arh. Muzeju u Zagrebu[5], ima isto tako spletene krugove sa srodnim cvjetićima, od kojih su dva šestero-, a jedan sedmerolatičan. Na ulomku pluteja u Novigradu su u jednako spletenim krugovima ulomka pluteja ptice mjesto cvjetova[6]. Naša lezena, pošto ima bit bila pri kakvu ulazu, urešena je i na jednoj pobočnoj

[1] Cattaneo. Nav. dj. str. 73.
[2] Cattaneo. Nav. dj. str. 106.
[3] Cattaneo. Nav. dj.
[4] Bulić. „Hrv. spom.“ str. 19, tab. VI, sl. 13.
[5] Vidi spom. moj članak u „Viestniku“, god. XII. Br. 4 str. 116, tab. II, br. X.
[6] Jackson. The Dalm. Quar. a. Istr. Sv. I, tab. I, sl. 3.

strani, a to uzlovitom pravocrtnom pletenicom, jednakom onoj na gornjem rubu obložnog pluteja spljetske krstionice, što je s druge strane pluteja sa figuralnom predstavom[1].

Br. VII. Ulomak visok 0·64 m., širok 0·24 m., debeo 0·10 m., ali je s više strana odkresan. Nadjen je u sgradama, koje su uz baziliku dne 24. travnja 1891. Lice mu je urešeno uzlovitom krivocrtnom pletenicom, koja u dnu počimlje sa liepo stilizovane fantastične životinje slične zecu, kakvih je naći na inicijalama sredovječnih rukopisa. Uzlovitom pletenicom sa istim uzlovima kao što su na ovoj lezeni, obrubljena je obložna ploča „žrtvenika ili apside“ nadjena na Kapitulu, koja se takodjer čuva u „Prvom Muzeju hrvatskih spomenika u Kninu[2]“, pa i obrub ulomka pluteja, koji se nahodi u spljetskom Muzeju[3].

Br. XI. Ulomak visok 0·25 m., širok 0·14 m., debeo 0·14 m. Nadjen je sa podnevne strane pred bazilikom dne 15. lipnja 1891. Taj je komad sa svih četvero jednakih strana jednako urešen trostrukom troprutastom pletenicom. On se ne može da broji medju lezene, nego ima bit služio kao slobodan stupac podpornjak nekakve ploče.

Br. XIV. Ulomak visok 0·37 m., širok 0·15 m., debeo 0·11 m. Nadjen je s podnevne strane bazilike ko gradivo u jednom grobu dne 21. srpnja 1891. Pri vrhu ima početak podstupine stupčića. S jedne strane urešen je lancem, sastavljenim od troprutastih kružnih karika, medju sobom sklopljenih s druge njoj susjedne strane dvostrukom pletenicom, koja prolazi kroz krugove, koji obuhvataju i spliću svako njezino križalište. Takova se pletenica nahodi na obrubu jednog luka ciborija u Rabu iz IX. vieka[4].

Br. XII. Ulomak visok 0·36 m., širok 0·16 m., debeo 0·11 m. Nadjen je u seoskom putu, što presieca sgrade, sdružene sa sjevernom stranom bazilike dne 19. svibnja 1891. To je gornji komad ili lezene ili praga dovratnika ili doprozornika, te su mu urešene nutrnja i pročelna strana. Obadvie strane završuju latinskim urešenim krstom, kojemu krajevi triju gornjih krakova izlaze u zakovrčene vitice, kako se to opaža na mnogim plohorezanim krstovima VIII. i IX. vieka[5], kako je na ninskoj krstionici sad u Museo Correz u Mlecima[6], pa i na onomu na timpanu tegurija sa Mučimirove zadužbine sv. Luke na Uzdolju, objelodanjenom u prošastom broju ovoga časopisa (str. 76). Dvostruka pletenica, koja resi nutarnjost ovoga krsta, završuje oblo pri gornjem i dolnjem kraju, a pravokutno pri krajevima popriečnice. Po ulomljenom podanku rek bi, da križ prelazi u dvostruku ple-

---

1 Bulić. Nav. dj. str. 38. tab. XV, sl. 41.
2 Bulić. Nav. dj. str. 20, tab. VIII, sl. 22.
3 Bulić. Nav. dj. str. 44, tab. XVII, sl. 54.
4 Eitelberger v. Edelberg. Die mittelal. Kunstd. Dalm. Tab. I.
5 Cattaneo. Nav. dj. str. 149, 157, 161, 170, 171, 177.
6 Cattaneo. Nav. dj. str. 101.

tenicu, iz koje proviruje prama križu glava golubice dugačkim malko otvorenim kljunom, prikazujuć žedju kršćanske duše za spasenjem po križu. S druge je strane ovog ulomka križ bez pletenice, sa izkopanom nutrinom. Taj je križ na kraju vijugaste loze, na kojoj se vide dva šematično predstavljena grozda i dvie golubice. Takovi su grozdovi, poput lista na kojemu je zrnje prikazano ili rupicama ili modelovano. Takovi su grozdovi na jednom pluteju matroneja sv. Marka u Mlecima[1] iz VII. vieka, na jednom plohorezanom ulomku na vanjskoj strani atinske katedralke[2] iz VIII. vieka, na jednom pluteju crkve sv. Sabine u Rimu od god. 824—27[3], na ciboriju sv. Eleukadija u crkvi sv. Apollinara u Ravenni[4] iz god. 806—816., na ulomku krstioničkog tegurija u Pulju iz IX. vieka[5], na spomenutom teguriju Mučimirove zadužbine, na ulomku dovratnika velikih vrata i na pluteju crkve sv. Ambroza u Milanu iz IX. vieka[6], na ulomku luka ciborija otara ili krstionice u I. odielu spljetskog Muzeja pod br. 44E i na tolikim drugim još neobjelodanjenim ulomcima nadjenim u istoj bazilici u Biskupiji, koji se nahode u našem Muzeju u Kninu.

Pragovi.

Br. VIII. Ulomak dug 1·10 m., širok 0·24 m., debeo 0·10 m. Nadjen u zidu sgrada uz sjevernu stranu bazilike, uložen kao gradivo dne 20. lipnja 1891. Lice ovoga praga razdieljeno je na tri uzdužna pojasa. Vanjski najširi pojas urešen je o sebi stojećim troprutastim kukama; srednji trolisnatim palmetama, koje rastu iz dodirnih točaka poput S savijenih i naizmjence simetrično združenih a euritmično opetovanih vitica; nutrnji dvostrukom troprutastom pletenicom. Nadjen je takodjer kod iste bazilike i ulomak praga objelodanjen u Bul. „Hrv. spomenici"[7]. Na tom ulomku nije sva širina, ali ono što obstoji, urešeno je jednakim kukama i palmetama kao i naš *br. VIII*, samo što su mu kuke okrenute put druge strane, jer može bit pripadao drugomu dovratniku istih vrati biskupske crkve sv. Marije, ili ako su oba čest nadvratnika, jednoj polovici. Ne može da bude čest lezene, kako nagadja prag. Bulić na nav. mjestu, jer su lezene vazda urešene kao ograničeno i odasvud zatvoreno polje, a za takav ures niesu nikada služile niti mogu da služe kuke, koje samo naglasuju završivanje graditeljskog komada put vanjske slobodne strane.

---

1 Cattaneo. Nav. dj. str. 66.
2 Cattaneo. Nav. dj. str. 73.
3 Cattaneo. Nav. dj. str. 156.
4 Cattaneo. Nav. dj. str. 171.
5 Cattaneo. Nav. dj. str. 182.
6 Cattaneo. Nav. dj. str. 196 i 201.
7 Nav. dj. str. 20, tab. X, sl. 28.

Br. X. Ulomak dug 1·15 m., širok s jednog kraja 0·24 m., a s drugoga 0·22 m., debeo 0·10 m. Nadjen kao gradivo uložen u zidu sgradje uz sjevernu stranu bazilike dne 18. lipnja 1889. I ovaj je prag uzdužno razdieljen na tri pojasa sa kosim zarubom s nutrnje strane. Vanjska su mu dva pojasa urešena kao i na pragu *br. VIII,* treći je široki pojas prazan i kao opredieljen za nadpis, jer se na isto tako stojećem pojasu drugih još neobjelodanjenih pragova za iste bazilike, koji se čuvaju u našem Muzeju (a u ostalom su kao ovaj ulomak i sličnog ostalog uresa) nahode ulomci nadpisa. Nutrnji kos zarub praga urešen je doričkim Rimatijama.

Br. XIII/I. Na našoj tablici naslikana su tri ulomka ovoga praga u ukupnoj duljini od 0·84 m, ali kad mu se dodadu drugi manji ovdje nenaslikani ulomci, dopire do 1·10 m. duljine, širine 0·22 m., debljine 0·11 m. Nadjen je uložen kao gradivo na više mjesta u zidu sgradja sa sjeverne strane bazilike god. 1891. Jednako je urešen kao i br. X, samo što mu je širja nutrnja ukosina sa doričkim Rimatijama.

Sa kukama i palmetama iste vrsti kao što su na ovim pragovima, urešen je i ulomak tegurija sa plohorezanim Gospinim poprsjem za iste bazilike iz IX. vieka[1].

Ulomci lukova.

Br. XIII/II. Ja sam već u recenziji Bul. djela „Hrvatski spomenici“[2] kazao ob ulomku br. 31 istoga djela a br. XIII/II naše tablice. „Na br. 31, koji je razdieljen na četiri pojasa, opažaju se u gornjem pojasu kao tragovi urezane ptice U drugom je pojasu niz palmeta, sdruženih kao u br. 28; treći, najširi pojas je prazan, a na najdonjemu je pojasu urezano vizantinsko oponašanje bezbičkog Rymatia. Taj je komad po svoj prilici čest nadvratnog luka, jer nosi na sebi slabe neke uspomene rimskog luka urešena poput arhitrava, a mogao bi da bude i čest luka ciborija. Sva je prilika, da taj komad potiče iz VI. ili VII. vieka“. Ista debeljina ovog komada (visok 0·38 m,, širok 0·15 m., debeo 0·11 m.), kao i kašnje u istoj bazilici nadjenih spom. pragova sa nadpisima te istim uresom, još bolje potvrdjuju mnenje, da je ovaj luk imao biti ništa drugo nego čest nadvratnog luka ulaza, kojemu je pripadao jedan ili drugi od neobjelodanjenih spom. pragova sa nadpisima. Ob ovom je ulomku prag. Bulić kazao (Nav. mj.) zajedno sa druga dva, da ne pružaju nikakva sudila, da se o njima potanko izrazi, ali „obći ornamentalni slog“ da jih odaje „srodnim ostalim ulomcima, našastim u Biskupiji“.

Br. II/II. Visok 0·26 m., širok 0·23 m., debeo 0·15 m. Nadjen je na groblju oko bazilike u jednom grobu uložen kao gradivo dne 24. lipnja 1891.

---

[1] Vidi moj članak u 1. broju ovog časopisa „Tegurij starohrvatske biskupske crkve sv. Marije u Biskupiji“ itd. str. 7—9.

[2] „Viestnik“ god. XII, br. 4, str. 122.

Posve jednako je urešen kao komad br. II/I, koji ne bi zato i mogao biti lezenom, nego pragom ili stupcem ciborija ili krstionice, pošto je br. II/II čest luka istog graditeljskog diela.

* * *

Osjem opisanih ulomaka pragova i luka br. XIII/II, koji su čisto bizantinskoga sloga, te načinom i oblikom svojega uresa odavaju neku reminiscenciju rimskog graditeljstva, pa bi mogli pripadati i VII. vieku, kako smo vidili, veći dio ovdje opisanih ulomaka biskupinske bazilike odaje IX. viek, premda jih dosta ima, kojim bi se mogao dosuditi i VIII.

Fr. Radić.



Ključić, grad Nelepićev u kninskoj županiji.

Napisao

Grgur Urlić-Ivanović.

(Nastavak. Vidi br. II. str. 109—111.)

II. Dio.

Sliede i mrke razvaline naših davnih kulišta, koliko odavaju svoju davninu na svomu tavnomu liku i obrisu, toliko jih je sama narodna priča i pjesma obukla u svoju otajstvenu naricaljku, kojoj se davno zametnuo glas u hrvatskoj starini.

Naši starinski gradovi, u ovoj koljevci hrvatstva, obavijeni su čarobnom mrežom liepih priča i pripovjedčica. Najstarija priča u pjesmi prepliće se oko tavnih dvora i kula Ključića grada, koja mogu slutiti na davnija i kasnija doba, na narodne i državne odnošaje u starodavnoj županiji Kninskoj.

U rodoslovnom stablu knezova Kninskih iztaču se tri ogranka t. j. Kninski, Cetinski i Ključki.[1] Značajno je pak da imena Kninskih dinasta nose obično Isanus *Neleptius* te Iuan, u ogranku, Ključkomu pretežno, Isanus: Nakitno ili plemensko prezime Nelepicus, nerazbistreno je, dočim ta imena koliko po Luciću, toliko i ona u spisih arkiva mletačkog jesu izkrivljena. Ime Ižo i danas se čuje u okolicam Ključa, mjesto Ivan, po tomu dalo bi se nagoditi da *Comites Tinninii Isanus* i *Ivan*, istoga su značenja. Dodajemo ovim potrebitim opazkam sliedeće: Drži se, da još od starije dobi pripadaju ogranku Nelepića Ključkih ovostrani predjeli Krke s Prominom i Miljevcim, kao poglaviti dio zapadne i podnevne Zagore do granice Trogire i Šibenika sa svimi utvrdami i kulami. Godine 1252. kralj Bela IV. potvrdjuje posjedovanja plemića hrvatskih Stjepana, *Isana,* Vojnića i Kvakića obstojećih u primorskim predjelim, a to za korist države i onih strana. U zamjenu odpušta im kneživju Dražnik, sa svimi pravi i prihodim na vječita vremena. Ovu povelju, na prošnju plemenitoga muža iz Hrvatske, vojvode Nelepića sina Jurjeva, po djedu *Isanu,* potvrdi kralj Dragutin Robert, god. 1322.[2] Ključić je dakle pripadao ogranku Kninskih Nelepića, pošto se god.

[1] Milinović Cetinski knez Domaldo str. 14—15, pak Lucius de reg. Dalm. et Croat. arbor geneologicus Comitum Tinini.

[2] Note e documenti di Giov. Lucio Traguriense. Bul. di Arch. e Stor. Dal. Nro. 6, pag. 86.

1333., izrično spominje knez Isan Ključki (Isanus de Clavi)[1] brat kneza Ivana Nelepićskog, kninskoga vojvode, i kneza Spljetskoga.

I.

Proučavajuć kulišta starih hrvatskih gradova u Pokrčju, i po obliku gradjevine, i po klačnoj primjesi, dadu se razabrati *davnije* i *kašnje* doba. Po takvoj oznaci, najstariji grad prikazuje se Bogoćin, stranom Nečven, pak Baničin-gradac — ili ti Vilin-grad nad Krkom blizu Marasovina prominskih. Pregledavajuć mrka kulišta grada Ključa, mogu se na njima nekako opaziti dvoje doba, starije i kašnje. Najstariji predjel bio bi podnevni, sa velikim prigradjenim dvorištem i prikrajnim podorim, te nekim premršenim točkam; dočim srednji dio s negdašnjom sjajnom visokom polačom, i sjeverni dio, na pročelju kojega diže se visoka kula, uobličuju dalek razmak vremena u gradjevini. Zasnovanje grada Ključa ili ti Ključica pada u prvu polovicu XIV. stoljeća, u znamenito doba borbe hrvatskih knezova, proti sili mletačkoj i prevlasti kraljevoj. Ključicu udaren je osnutak nekako god. 1330., a dovršen 1336—37.[2]

U domaćim i stranim izvorim Ključić se nazivlje *Chgliuc,*[3] *Castrum Clavis,*[4] *La chiave piccola, Glavez, Clavez,*[5] po čemu i u puku ostalo mu ime Ključ, Ključic, ili Ključice. Porazom bribirske porodice Šubića g. 1322., podiže se visoko moć kninskih knezova Nelepića, koji poput Šubića snovali su da podignu narodni pokret za oslobodjenje. Po tomu nastale su velike borbe izmedju knezova hrvatskih, poimence Šubića i Nelepića, s druge strane Nelepića s Bosnom. S knezovim su pristajali primorski gradovi t. j. prije Šubićim pak Nelepićim. Knez ili ti vojvoda kninski Nelepić Ivan bio se jako osilio i pogibeljnim postao posjedu susjednih knezova. I Konstantin njegov sinovac podupiraše ga u obrani podnevnih strana županije. G. 1339. zarati se sa gradom Šibenikom,[6] ključki knez Konstantin, koji kako kazasmo, pomoćju kneza Nelepića svojega strica, bijaše uzdigao jaku tvrdju na granici Šibenika. Konstantin ključki zabranjivaše slobodan prolazak trgovini Šibenčanâ. Radi toga, nakon različitih medjusobnih zadjevica bijaše orobljen i poplienjen okoliš Šibenika. Gradovi Šibenik, Trogir i Spljet prisiljeni da sklope savez proti Konstantinu Ključkomu, zahtievahu od njegova strica, prije saveznika gradovim, da se naknadi šteta Šibenčanim, počinjena od njegova sinovca. Ali knez Ivan, koji nakon pada bribirske porodice bijaše se osilio i vrlo ugledan postao, prezirom odbije sve tužbe i zahtievanja gradova. Po tomu

[1] Klaić. Opis zemalja, svez. II., strana 60.
[2] Lucius de regn. Dalm. Croat. lib. IV. pag. 205.
[3] Lucio Memorio di Tragurio, pag. 226.
[4] Lucius de regn. Croat. Dalm. lib. IV. pag. 206.
[5] Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium. Vol. II, pag. 150.
[6] Lucio Memorie di Traù, pag. 226.

s Ključica planula je iskra one zamašne borbe, koja požarom zahvati mal da ne svu Hrvatsku i susjednu Bosnu. Mletčići su motrili pomnjivo što se dogadjalo u Hrvatskoj, i radili okretno da preprieče osnove Nelepića, protiv kojega bili su strašno ogorčeni Šubići. I kralj Dragutin Robert gledao je na Nelepićeve osnove i na one njegova sinovca. Medjutim po Hrvatskoj rat je plamtio, i knez Nelepić pobjedonosno sva svoja poduzeća izveo protiv Bosne i hrvatskih knezova Ključić, na granici Župe i primorja, služio je na obuzdavanje Primorja, i stajao na straži protiv napadaju s mora. Bio je glavnom postajom za pobiranje prohodarine, radi koje toliko je bio biedjen knez Konstantin. Prohodarinu birali su na granicam Šubići i krbavski knezovi, Zahumljani kod Neretve, Dubrovčani na Carini itd. Inače ako su Nelepići pred Ključem danjak krvavi utjeravali derući trgovce i prolaznike, to je bila posljedica neprestanih zadjevica i ratovanja, u što jedni i drugi, neobuzdani zakonom, zakidivali naizmjenice ondašnjim samosiljem vlastnikâ i boljarâ. Konstantin ključki oružavao se je i utvrdjivao u Ključu, radi kojega u samim Mletcima pogovaralo se je, da je na veliku štetu i golemu opasnost po gospodstvo mletačko u jadranskom Primorju. Mir pako nikako nije mogao za dugo ustrajati.[1]

Nakon borbe izmedju Spljeta i Trogira radi Bosiljine god. 1337., pošto su se bili izmirili Šibenčani i Trogirani, Šubići stadoše napadati na Nelepiće. Gradovi se razdieliše na dvie strane; jedne su podpomagali Šubići, Frankopani i Kurjakovići, a druge Nelepići.

Trogirani i Spljećani pristadoše uz kninske knezove, zato što su jim pomagali da se otmu danjku prohodarine, što je kliška kneginja Jela, Jurjeva udova, činila da joj plaćaju na Grlu. Ta dugotrajna i oštra borba morala je oslabiti gradove i knezove, pak i same Nelepiće, na što je ciljala kramarska politika mletačka, da uništi osnovu Nelepićevu. Uvlačeći se malo po malo, odvrate Spljećane i Trogirane, pak Šibenčane, gdje je stranka mletačka stala jako rovariti protiv Nelepićâ. Krvav rat započe sa obadvie strane.

Ove župe trpile su najgore ratne nesgode na južnim granicam, osobito kninska. Šubići upadali i harali do Knina, a Nelepići zalićali se i do same Ostrvice i dalje. U tome komešanju kolovoza mjeseca god. 1338. Stjepan Lini navali na Klis, da ga otme Mladenu Jurjevu; ali ni tad neopravi ništa. On se je Mletčićem liepo udvarao, i u Mletcim kupovao oružje za ratne svrhe. Trogirani s Mladenom kliškim, Pavlom iz Ostrvice i s krbavskim knezovim s jedne strane, a Šibenčani s mora napadali neprestance na Nelepića, koga je s početka bojna sreća dobro pratila. Najžešći udarac dolazio je saveznikom s Ključa. Konstantin s pokrčkim knezovim i sa svojim biesnim konjaništvom, navaljivao je na sam Šibenik i palio mu okolicu. Ban bosanski na iztoku nije mogao ništa protiv pograničkih tvrdja uz Cetinu. U proljeću

[1] Lucio Memorio di Tragurio, pag. 297.

god. 1339. Kosta potuče nemilo Šibenčane u dolini Stelpone-Stublini[1] na granici Trogira i Šibenika, i prisili jih, da mu u ratu protiv saveznika moraju razpoložiti 400 pješaka. Šibenčani za čas popuste. A Mletčići pomnjivo su pazili to krvavo pozorište, gdje se je žalostno trošila živa i čila snaga hrvatskoga naroda!

II.

I uprav s Ključica knez Konstantin vodio je krvavu borbu protiv Šibenika i saveznikâ. Različita poslanstva mletačkoga Vieća na dvor kneza Nelepića odpočeše u rujnu 1341., tražeći da se naknade štete učinjene Šibenčanom, i da se izravna razmirica sa Spljetom i Trogirom.

Providuri mletački *Donat i Ivan Contarini*, kao i ostala poslanstva Mletačka, pomenute i dojduće godine neopraviše ništa. Uz to knez krbavski Budislav pristupi u savez Šibenika protiv Nelepićâ, a Vieće mletačko savjetova Trogirane i Spljećane, da protiv navalâ Nelepićâ sagrade tvrdjavu *Šaratok* (Sratok).[2] Vieće mletačko god. 1342. posla dva bilježnika u Knin, neka uznastoje oko vojvode Ivana, da se naknade štete učinjene Trogiranim i Šibenčanim. Pregovori su se vodili, i zadjevice se više pooštravale. Spor je najveći bio radi slobodna prolazka trgovine i naknade štetâ. S početka skupnovlada oprezno je kod Nelepića tražila, da se njezine želje izpune, preporučujuć hrvatskim knezovim Šubićim i Kurjakovićim. Koliko Mletčići, toliko hrvatski knezovi uvažavali su veliku moć i ugled Nelepićâ. Svakako u poslu razmiricâ, po nalogu Vieća mletačkoga 19. Rujna 1342.[3] rek bi da je sila kneza Konstantina u Ključicu prešla svaku granicu, u haranju, paljenju i robljenju zemalja savezničkih. U tu svrhu bio je odpravljen bilježnik *Jacobello Venier,* da oprezno radi na dvoru kneževu, da ukloni povode ratu, da naputi Trogirane i Šibenčane, da zahvali knezovim Pavlu i Mladenu, banićim bribirskim, kao i knezovim Vladislavu i Radku Ciprijaniću za usluge. Ištom pri svrhi god. 1342. sklopio se naročit odbor mletački, da prisluša poslanike kneza Nelepića i sinovca mu Koste.

Razsudnici odabrani bijahu *Leonard Mocenigo, Marko Bragadin* i *Marin Pasqualigo*. Razmirica budući teška i zamašna bude odgodjena i povjerena državnim odvjetnicima za proučavanje. Zato bi upućeno novo poslanstvo na knežev dvor u Knin, da zaglavi stvar u poslu trgovine, i da skloni Nelepića, neka uznastoji oko sinovca Konstantina, da se izmiri sa Šibenčanim, zadovoljujuć uvjetim i predlozim za odštetu.

---

[1] Monumenta. Vol. II, pag. 124.

[2] Monumenta. Vol. II, pag. 120.

[3] Monum. Vol. II, pag. 153. — Prije toga dne 11. rujna u Mletcih bio je izabran odbor, da razvidi tužbe protiv kneza Nelepića i Konstantina ključkoga. U izpravi CCLIX, imenuje se knez Kosta *Constantinus de Glavez vel Clavez.*

Pregovori su se razvlačili na dugo i široko bez ikakva uspjeha, tako da Vieće mletačko dne 21. travnja 1343.[1] odasla providura u Hrvatsku, nalogom, da, ako nebi mogao utanačiti mir s Nelepićem, da mu se naviesti rat,[2] i da providur u Spljetu razvidi, kako bi se mogla zauzeti velika kula Nelepića (tvrdja) pokraj vrata grada. Medjutim u srpnju te godine Vieće mletačko naredi, da se čine ozbiljne priprave za rat, odabirajuć kapetana i dva providura za vojsku, nalogom knezovim hrvatskim, da robe gdje god mogu dobra i ljude Nelepićeve, da haraju i ruše njegovu župu.[3] Zatim posla u Bosnu Jakova Veniera, da skloni bosanski dvor protiv Nelepića, zapoviedajuć na novo gradovim, banićim bribirskim i Kurjakovićim, da rade na zator i uništenje Nelepićâ. U kolovozu sklopi savez sa Šubićim, Pavlom i Mladenom, sabirući vojsku i odredjujuć platu kapetanu vojske. Zatim 9. rujna[4] Vieće mletačko piše providurom u Hrvatskoj o nekoj nagodbi sa knezom Nelepićem, izjavom da su Ključić grad i Konstantin izključeni iz pogodbe mira, buduć da je pomenuti grad na pogibelj pograničnih gradova i zemalja; po tomu da je knez Konstantin izključen iz zaštite njegova strica u Kninu, zaključkom da se vodi rat proti istomu. Odredjeni bijahu kapetani vojske mletačke i poslani u primorje Nikola de Priuli i Nikola de Pisani, vlašću providura i kapetana. Ovi prispiju u primorje dalmatinsko, sjediniše svoju vojsku sa onom saveznih gradova, i vojskom Pavla ostrovičkog, Mladena kliškog i skradinskog, i kneza Jurja krbavskog. Savezna vojska krenu protiv Ključa,[5] te ga stade obsiedati navalom, koja je bila junački odbijena od jake posade kneževe iz grada.[6] Nego knez Konstantin, videći da toj sili neće moći na dugo odolievati, pristade na pledloge mira Mletčića i saveznikâ.

Po tomu, posredovanjem kneza Nelepića, bude 4. listopada 1343. na gornjem slapu Krke sklopljena pogodba mira, koju ćemo ovdje priobćiti u cjelini, obzirom na ogromne odštete, kao i težke posljedice neuspješnih poduzeća s obijuh strana slavno borećih se knezova. Pogodba mira sklopljena medju Mletčićim i knezom Nelepićem glasi ovako:

„U ime Krsta Amen, godine njegova porodjenja 1343. indikcije 11. u subotu 4. listopada. Pogodba mira izmedju duždа Andrije Dandola i sjajnog i mogućeg kneza Nelepića Kninskoga,[7] po poslanicim plemenitoj gospodi Nikoli Prioli i Nikoli Pisani — častnih mletačkih gradjana, odredjenim pro-

---

[1] Monumenta. Vol. II, pag. 169.
[2] Monumenta. Vol. II, pag. 185.
[3] Monumenta. Vol. II, pag. 187.
[4] Monumenta. Vol. II, pag. 190.
[5] Lucio Memorie di Traù, pag. 198.
[6] Otac Vinjalić u svojoj „*Storia della Dalmazia*“ drži, da je Ključić po saveznicim bio i osvojen i to navalom sa iztočne strane (? !), ali to je nevjerojatno obzirom na tvrd položaj Ključa, koji težko da je mogao biti osvojen ma s koje mu drago strane a najmanje s iztočne.
[7] Monumenta pag. 196—200. U izvadku donosimo ugovor mira krčkoga, koji, malom razlikom, slaže se sa onim u Lucićevoj poviesti De reg. Dalm. et Cr. lib. IV. str. 266.

vidurima u Hrvatsku na ime Duždа mletačkog, u ime gradova i knezova hrvatskih, da se mir utanači sa Nelepićem i njegovim sinovcem Konstantinom. Sadržaj mira glasi: 1. Nelepići obvezuju se, da će uzdržati tvrd mir sa Šibenikom i ostalim gradovim podvrženim vlasti mletačkoj; 2. da mogu trgovci i gradjani Šibenika dolaziti i voditi trgovinu u Kninu i ostalim zemljama, tvrdjam i mjestima Nelepića i njegovog sinovca Koste, uvjetom da unapried za sve štete i deračine odgovara Nelepić i da zadovolji uvjetim mira; 3. da prama knezovim Šubićim, Pavlu i Mladenu kliškomu i Grguru krbavskom uzdrže iste obveze Nelepići, obratno knezovi prama Nelepićem; 4. da Nelepić naknadi Šibenčanima štete su 15 hiljada libara, kako po pogodbi sa providurim, većinu u novcu, te jedan dio da može namirit zamjenom krupnijega i sitnijega blaga; 5. da Konstantin Nelepić ima srušit Ključić do naznačena roka, i da na tomu mjestu već se tvrdja ne može podignut. Nelepić ima dati zalog 10 hiljada libara dok nesruši Ključić; 6. da zalog Nelepićev u Mletcih od 20 hiljada libara po pravilim mletačke komore ima ista izdati dobit do mjeseca rujna sa hiljadu dukata; 7. da knez Nelepić ima tvrdo držati obveze naplaćujuć Trogirane i Šibenčane sa 10 hiljada libara, uoblašćenjem da Vieće mletačko sve to može utjerati i poplatiti po svojim povjerenicim na baštini Nelepića i sinovca Koste. Uoblašćeni su takodjer poslanici Nikola de Priuli i Nikola de Pisani gradjani mletački, da nastoje neka se zaplienjena dobra knezovim Nelepićim slobodno odpuste i pridadu; 8. da se s jedne i s druge strane zarobljenici odpuste; 9. da se knez Nelepić i njegov sinovac prime u gradjanstvo mletačko; 10. ako bi knez Kosta preko volje stričeve nasilno što započeo, da sam odgovara; 11. da se sve obveze tvrdo uzdrže i stranke se tvrdo zakleše na Svetom Evangjelju sa zakletvom, da se sve tvrdo imade obrdržavati i izvršivati“.

Pogodba učinjena na slapu Krke, kod mlina šibeničkih i skradinskih, prisutni poštovani u Krstu Otac gospodin Nikola po Božjoj milosti i Apoštolskoj stolici, biskup kninski, plemeniti i sjajni plemići Budislav knez Ugrinić i Dujam pok. Martina Ludovika, mudri gospodin *Angelo Amici de Italis,* kancelar obćine šibeničke, plemeniti ljudi *Kukšata* Nikolin iz Trogira, Ivan Egidijev iz Splita, poštovani i uvaženi ljudi Frano Alberti od Padue, Millantano Ivanov iz Parme, Vitale sin Marina Negri iz Mletaka i Rudolfo Betinji iz Bolonje i drugi svjedoci na ovaj ugovor pozvani i umoljeni.

Ja Guido Civrani[1] vrhovnom vlašću ovlašteni bilježnik, i skupnovlade mletačke pisac svemu bih prisutan i umoljen napisah ugovor. Odmah 4. listopada bi odgovoreno providurim u Hrvatskoj za odpust vojske i nastroja metalaca (baliste). Iste godine uputi providure u Hrvatskoj radi izvedenja pogodbe mira sa Nelepićem, da od istih traže naknadu u novcu, preporukom

[1] Ciuran: U Lucićevoj poviesti str. 206 nazivlje se Giuda Civrani.

da nastoje nek se sruši Ključić, branik Konstantinov. Medjutim u prosincu godine 1343. poslanik kneza Nelepića tražio je kod senata mletačkog, da se neruši Ključić, dočim je zahtievalo, da se obori tvrdja šibenička na granici. Vieće je zahtievalo, da se strogo izvedu pogodbe mira. Medjutim o Božiću iste godine bi podieljeno gradjansko plemstvo Nelepiću od dužda Andrije[1] Dandola.

III.

Zadjevice ipak niesu prestale izmedju kneza Konstantina i grada Šibenika. Kosta harao je zemlje šibeničke i osvećivao se Šubićim na livadam i pašnjacim. Konstantin u svibnju 1344.[2] orobi šibeničko selo *Beniči,* a Vieće mletačko na tužbu kneza Mladena naredi knezu šibeničkom, da povede iztragu radi šteta počinjenih.

Dok su se krvave borbe vodile radi Ključica, državni preokret u Hrvatsko-Ugarskoj, smrću Dragutina Roberta god. 1342., dade sasvim drugi tek državnim i ratnim prilikam u primorskoj Hrvatskoj. Ljudevit „veliki", sin Dragutina Roberta, zasjednuv na priestolje, težio je za samovladjom, na uštrb narodnih pravica i uništenje velikaških povlastica, stavi se da ustukne silu i komešanje mletačko u Primorju, da zaguši svaku klicu narodne slobode i da slomi odpor velikašâ. Radi toga preustroji državnu upravu, uzpostavi niže plemstvo, pomoću koga ciljao je oboriti moguće stare knezove i ukinuti sve narodne pravice. U Primorju trajao je žestok rat. Dok je Ivan Nelepić s knezovim Gusićim i s Bosnom rat vodio, na južnoj strani knez radi Ključica nije dao mira gradovim i knezovim bribirskim. U krvavoj borbi i vitežkoj slavi zateče smrt Ivana Nelepića, koji ostavljajući vlast kneževsku na svojoj ženi Vladislavi ili ti Velislavi, ostavi svoju knežiju izloženu mogućim neprijateljim i težkim posljedicam, koje su kašnje zadesile hrvatske knezove i sve primorje. Sila Konstantina ključkoga nije se uztukla u ratu s Mletčići i s gradovi. Dne 17. veljače g. 1345. poslanik mletački kneginji Vladislavi Nelepićevoj prinese velike tužbe proti knezu Konstantinu radi haranja i šteta učinjenih Šibenčanim, tužbom na istoga, da nije srušio tvrdjave Ključa i da je podigao nove tvrdjavice. Kneginja Vladislava obveza se tome poslanstvu mletačkomu, u komu je bio šibenički knez Mauroceno, Angel Amicis de Italis, Marko Zane bilježnik, a ovim kneginja pridruži svoga poslanika, te u Šibeniku, u kući gosp. Desine Caladića obeća izravnati sve razmirice i naknaditi štete.

Prisutni u sboru Desina Kaladić,[3] Radoslav *Slavinić* iz *Badnja* iz knežije gospodje Vladislave kninske i mletački povjerenici gosp. *de Scagno* i

[1] Monumenta. Vol. II. pag. 207.
[2] Monumenta. Vol. II. pag. 233.
[3] Monumenta. Vol. II. pag. 239.

Magister Matija iz *Perugje*, bilježnik Alberto Arandi iz Padue, te Magister Anguello odbornik obćine šibenske i ostali umoljeni, pozvani za sklapanje ugovora, pisac ovlaštenik Marko Zane.[1] Rek bi, da je Konstantin malo gledao na savjete i naloge kneginje Vladislave i sina joj Ivana jer Mlečići težko se tuže, da Konstantin i njegov puk napadaju šibeničke granice, i da tvrdjavice neće da sruši, pitajuć izplaćenje svote od pet hiljada libara, da prolaz trgovine nebude obterećen i da prost prolaz putnicim bude u knežiju kninsku. Poslanici mletački primljeni su svetčano u dvorani palače gospodje kneginje Vladislave. Utanačeno izmegju šibenskog kneza i kneza Grgura vrbničkoga (comite Gregorio Verbaniensi), i sve utvrdjeno u gradu Kninu, u istoj dvorani gospodje Vladislave kninske. Prisutni ugledni ljudi: Lovre od Cindro iz Spljeta, Ivan sin kneza Martina Dumoje, Obrad sin Milete Mančića, Prandin Pisano, rečeni Vesinja i mnogi drugi umoljeni pozvani svjedoci. Marko Zane pisar. Knez Konstantin nikada nepokloni se sili Mletačkoj, niti nalogu kneževskog dvora u Kninu, jer Mletčići u kolovozu 1346 nastojahu oko kneza Ivana u Kninu, da Konstantin nebi utvrdjivao Ključa. Kad to nije sve uspjelo, tada Mletčići (1346., 22. rujna) odaslaše svoje poslanike u primorje hrvatsko, nalažući Šibeniku i moleći kneza Mladena Šubića, da sruše Ključić[2] i tvrdjavice okolo njega. Rek bi da je svakako bilo teško poduzeće Šibenika i Šubića. Zatim iste godine 30. rujna Staro-vieće naredjuje Načelniku kopna, da radi onako, kako mu se bolje uzvidi radi sile kneza Konstantina i njegova grada Ključa (Castrum comiti Constantini). Vjerojatno je, da je i unapried Ključić ostao u vlasti kneza Nelepića, a Mletčićim već dosadilo napadati ga, pošto su već iztrošili u tomu ratu mnogo novca, vojske i pameti, ostavljajuć Šibenčane[3], da se nagadjaju s knezom Konstantinom kako mogu i znadu bolje, tim više, što je Mletcim velika pogibelj zaprietila od Ljudevita Velikoga. Nakon godine 1346., koje li su bile sgode i nesgode, kakova li sudbina Ključić-grada, povjestnica nam pripovieda posve malo, te već i nespominje kneza Konstantina.

Sva je prilika da će knez Kosta biti ostao gospodarom i vlastelinom Ključića do svoje smrti. Kad kašnje Ljudevit Veliki sadje u primorje, da stegne moć velmoža, proti njegovoj sili nije se mogla na dugo održati kneginja kninska Vladislava. Knin zaposjednu kraljeva vojska. Kneza Ivana Nelepića kninskoga isti Ljudevit pomače u Cetinu. Ostali gradovi ostali su u vlasti prve vlastele i gospodarâ.

---

[1] Monumenta. Vol. II. pag. 240. Actum in castro Tinini in sala palacii domine comitisse.

[2] Monumenta. Vol. II, pag. 385. . . . quod fortilicia quam hedificari facit Constantinus ruinetur etc. Podori tvrdjavica i utvrda, koje je Nelepić podizao na obranu Ključa, opažaju se uzduž kose ključke, jedna na podnevnoj brini više utoka Čikole u Krku, te na onostranoj gredi prama Ključici na sjever Brnjici, riedki podori na glavi velike špilje, prizide na špilji točilo je zasulo. Ova špilja od prirode spominje se u Monumenta str. 298 „quadam grota“ itd.

[3] Lucius de regn. Dalm. et Croat. Vol. IV. pag. 212.

Drugim Ljudevitovim posjetom u Dalmaciju Ključić bude povjeren plemenu Ugrinićâ, koji su malo prije od Mletčićâ tražili sam poglaviti grad Knin. Ivan Konstantinov 1374. zadobi gospodstvo u Skradinu, u komu je postao načelnikom iste godine. Kad se zabani u primorskoj Hrvatskoj Ivan Nelepić Ivanov Cetinski (god. 1410—1420.), rodjak Ivanu skradinskomu, u toj prostranoj baniji, uz ostale područne gradove, banovoj vlasti podložne, Sinj, Cetin, Omiš, Viseć, Lovinac[1], Zvonigrad, Čačvinu, Vrliku, osta i Ključić sasvim da su Ugrinići i nadalje u njemu ostali kao kaštelani, razpolažući s negdašnjim tad ograničenim vlastelinstvom kneza Konstantina Nelepića.

Drugom polovicom XV. vieka, pak napried kako su se banovi u Primorskoj Hrvatskoj mienjali, tako je i Ključić spadao u vlast i pod gradjansku upravu banova, od Petra Talovca do Sperančića (god. 1444 — 1590.). Kad je Berislavić stupio na bansku stolicu u Hrvatskoj, još tada su posebni velmože i plemići sjedili u svojim utvrdjenim gradovim, tako Kružići u Klisu, Nehorići u Petrovcu, podban Marčinko u Kninu, a možda jedan kaštelan u Ključu i Nečvenu. Za vrieme strašne poplave turske u dolnje strane (godine 1514—1523.), turci su zaposjednuli i utvrdili stare gradove, ali o Ključu se nenalazi nikakve viesti. Vjerojatno je, da su i njega turci zaposjednuli, jer u pučkoj pjesmi i predaji spominju se stari bani[2] i kaže se, ako i neizvjestno, o begu i dizdaru Ključa grada na Čikoli.

* * *

Godine 1546. dogodila se blizu Ključa strašna bitka,[3] jer tu krajišnici sa srdari potukoše strašnoga bega Filipovića, koji je iz Knina harao i napadao dolnje krajeve. Ištom kašnje probudila je ratoborna trublja tavna kulišta Ključić grada god. 1648., kadno krajine s Foškolom[4] udariše sa Šibenika, da gone Turčina iz hrvatske starine.

Od tada ostade u zaboravi i u tamnilu taj soko na tvrdomu klisu, kajući dane svoje negdašnje slave, živ spomenik hrvatskog junaštva i vitežtva . . . . .

---

[1] Ljubić. Ogledalo književne povjesti, dio II, str. 29 i 51.

[2] Na pir zove Martinuševića . . . .
Od Blagaja Zlatonosovića . . . .
Još i Mlada Ugrinića bana,
Na Čikoli od Ključića grada . . . .

Kačić, u pjesmi Stjepana Kristića i njegovih svatova, str. 74. Izdanje Hartmanovo god. 1872.

[3] Bilježke iz Liber archivialis conventus Vissovatii od pokojnog fra. Stipana Zlatovića.

[4] Bilježke iz Liber archivialis conventus Vissovatii od pok. fra. S. Zlatovića.



Starohrvatsko groblje sa crkvom Sv. Spasa u Cetini.

(Sa četiri slike.)

Iztražujuć najstarije spomenike hrvatskoga naroda, treba veliku pažnju obratiti na grobove. Težko je kazati, kakvi li bijahu ti grobovi. Predhistorička gromila, ravni grob, sarkofag i stećak čudnovato se kod nas prepliću, tako da nije lako od oka odsjeći, kad koji počimlje, kad li svršuje, kojemu li narodu isključivo pripada. No ta će se pitanja moći slobodnije odgovoriti, kad spomenuti grobovi budu temeljitije proučeni.

Naše će družtvo zato unaprieda posvetiti osobitu pažnju prekopavanju i opisivanju grobova pod stećcima, kojih po Dalmaciji bezbroj ima, i u kojima se nadamo, da će se naći dosta podataka za ustanovljenje zemana njihova postanka. Dok naš čestiti sudrug gosp. Kaer bude komparativnim načinom dokazivati njihovo razprostranjenje i razvitak, mi ćemo, donašajući slike i opise takovih grobova, prikupljati gradiva za njihovo sve to bolje poznavanje. Počimljemo sa grobljem kod vrela rieke Cetine.

U selu Cetini, vrličke obćine, 300 metara k jugu od vrela Cetine na ravnu polju, prostire se staro-hrvatsko groblja sa polusrušenom crkvom Sv. Spasa. Groblje obsiže 11.250 četvornih metara, premda je vidljivo, da je sa svih krajeva od susjednih oranica prisvojeno.

Prva fotografična slika što ju ovdje donosimo, predstavlja dio groblja sa podnevne strane, drugo sjevero-iztočni dio[1] dok polovica groblja ostaje sa zapadne i sjeverozapadne strane.

Učeni Fortis, koji je god. 1772. obašao ovo groblje, veli, da na njemu ima do 200 nadgrobnih ploča-stećaka[2]. Lago godine 1864. ispravlja ga veleć, da jih je jedva mogao do 70 nabrojiti[3]., ot. Zlatović veli, da jih nema ni polovica, no što jih Fortis vidio, te misli da su u zemlju zaplili[4]). Savjetnik Alačević je pisao, da jih ima nekoliko stotina[5]. Mi smo jih pomljivo

[1] Ova nam slika predstavlja i četiri c. k. oružnika sa predstavnikom državnoga odvjetničtva g. Donattiem, koji su došli, da na licu mjesta iztražuju o napadaju na život spisatelja ovoga članka, buduć ga dne 7. lipnja o. g. seljani Cetine, rad tog nedužnog čina proučavanja hrvatskih starina, htjeli ubiti. Čudu božjem može se prepisati, što je tom sgodom očitoj smrti ubjegao. Žalostna su takova auspicija, pod kojima je sudjeno iztraživati hrvatske spomenike! . . . .

[2] „Viaggio in Dalmazia“, Venezia 1774.

[3] Lago Memorie . . . . II. 256.

[4] „Viestnik hrv. ark. dr.“ God. V. br. 4, str. 102—107.

[5] Bullettino di arch. e storia dalm. A. V. str. 129—131.

*

nabrojili do 900, toliko, koliko nigdje drugo na jednom mjestu ujedno okupljenih. Biti će jih još nekoliko oko crkve ruševinam zasuto, nekoliko po zloj navadi u obližnje ograde raznešeno.

Stećci su raznog oblika i objema. Većinom su nepravilno i surovo izradjeni, dok jih ima i liepo ugladjenih. Ima jih pločastih, kockastih, pašesterastih, polukružnasto-zaobljenih i na šljeme. Ovih zadnjih ima samo jedan primjerak. Duljina jim je od met. 2 do 2.70, širina od 1 do 1.70, a visina od 20 do 80 cent. Nekoji imaju pravilno izradjen i naskočen jednostruk i dvostruk križ, drugi naskočen mladi mjesec u povodcu šestotračne zviezde. Na nekima opazismo neki znak nalik franačkomu lieru, a na dvama nategnute lukove sa strielicom. U obće riedko su urešeni sa običajnim emblemima, koji na drugim sličnim grobljima vidjaju se, te na nijednom nema nakitâ, slikâ ni nadpisâ.

O nutrnjem ustrojstvu ovih grobova možemo malo što da kažemo, jer niesmo imali prilike da jih pomnjivo otvaramo i izpitujemo, ali sudeć po onomu, što mogosmo razabrati raznovrstno je. Neki grobovi sastoje od nekoliko prosta i neotesana kamenja, posadjena oko mrtvaca, a pokriveni su tankim pločam poklopnicama bez ikakova liepa. Drugi su u plitko i u suhozid ozidani, te tankim pločam poklopnicama pokriveni. Treći su u klak sa liepo tesanim kamenjem duboko obzidani, te opet tesanim poklopnicam pokriveni. Ovakova dva groba vide se otvorena i prazna. Još je sa sjeverne strane groblja opaziti dva groba iz davnije dobi, koji su visoko za 1 metar nad zemljom u klak ozidani. U većinu davnijih grobova pokopavaju se mrtvaci novijeg doba iz sela Cetine. Kad bi se pomnjivo pootvaralo ono još netaknutih grobova, dalo bi se ne samo točnije ustanoviti njihovo ustrojstvo nego i po predmetima, koji bi se po svoj prilici u njima našli, opredieliti njihovo pravo doba Seljak Petar Četnik pripoviedao nam je, kako pod stećkom na šljeme, prigodom polaganja nekog mrtvaca novijeg doba, nadjoše uz noge davnijeg mrtvaca par ostrugâ, koje sa kostima ostaviše u istomu grobu, pošto jih nesmjedoše uzeti iz sujevjerja.

Upravo na sred groblja podiže se polusrušena crkva sv. Spasa duga 25 m., široka 7 m., visoka, kako se sada vidi, 8 m., sa visokim zvonikom (20 m.). Crkva, kako nam ju treća slika vierno predstavlja, bez krova je i dobrim je dielom porušena. Zidana je sitnim kamenjem. Iz vana sa svake strane pobočnih platna ima po pet poluoblih lezena-podpornjaka (njem. Strebepfeiler), kakvih nahodimo u francuzkoj Normandiji na nekim crkvama iz svršetka X vieka, o kojima Redtenbacher (Leitfaden zum Studium der mittelalter. Baukunst str. 30—31) piše, da se nahode i na nekim rimskim gradjevinama u Parizu, te da ne uporabljeni i na crkvi st. Germain de Près u istomu gradu, sagradjenoj od 997 do 1031 god. Možda su se i naši pradjedovi ugledali u kakve rimske gradjevine. Svakako ova crkva i ona

na Stupovim u Biskupiji vrlo su znamenite za proučavanje postanka i razvitka podpornjaka. — Prve dvie ovakove lezene-podpornjaci do pročelja veće su i obsežnije od ostalih. Na podnevnom platnu medju zadnje četiri lezene ima po jedan na polukrug sveden prozor visok 0.80 m., širok 0.20 m., dok medju prvom i drugom lezenom ima takodjer jedan prozor visok 1.00 m., širok 0,40 m., ali ovaj ostaje zaklonjen iza sadanjeg provizorno od stećaka napravljenog žrtvenika, na kojemu katolici svake godine na Spasovo obdržavaju, uz saučešće okolnog pučanstva, svetčanu službu božju. Na sjevernomu

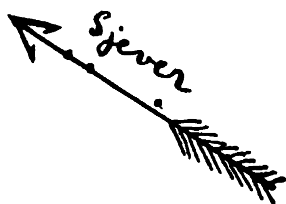


Crkva sv. Spasa.

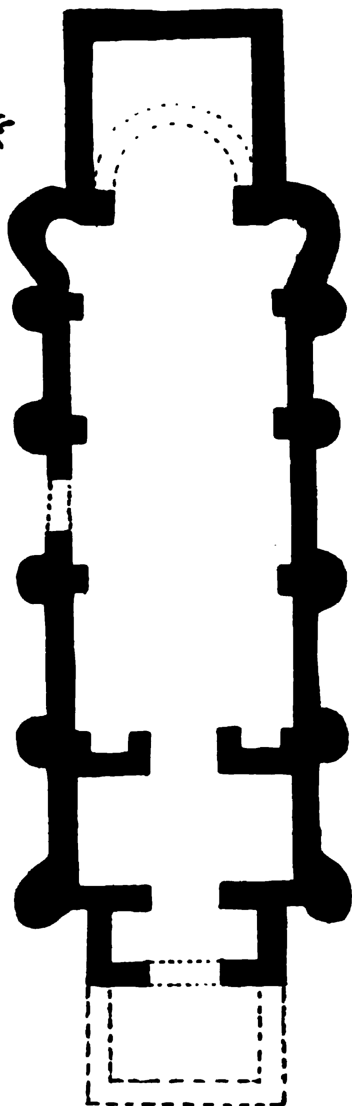
platnu nema nijednog prozora, nego izmedj 4. i 5. lezene pobočna na polukrug svedena vrata visoka 2.50 m., široka 1.00 m.

U crkvu se ulazilo na vrata kroz zvonik na pročelju, pak na druga, što vodila u narteks i iz ovoga na treća, a sva troja jednaka oblika na polukrug svedena visoka 3.00 m., široka 1.60 m. Zvonik je svom širinom iznesen izpred pročelja crkve, dok je s iztočne strane vezan uz istu. Pri temelju je širi te prama vrhu lagano se suziva. U prizemlju imao je polu-

kružan bačvast svod, sveden od iztoka k zapadu i na njemu je ležao prvi zboj, koji je na pročelju imao na polukrug sveden prozor visok 2·00 m., širok 1.00 m., ali prama nutrnjosti crkve obstoji svom širinom zvonika na polukrug sveden otvor visok 5.00 m., po kojemu se obćilo sa priležećim bogomoljištem (chorusom) nad narteksom.



Isto tako drugi i treći zboj bijahu svedeni, kako se to još opaža po nekim tragovima. Drugi zboj imao je opet na pročelju prozor, ali manji od onoga na prvomu, visok 1.00 m., širok 0.60 m., dok s protivne strane prama crkvi obstoje tragovi oštroga svoda, koji se dizaše nad bogomoljištem a nadvisivaše za dva metra poluobli svod crkve. Na podnevnomu platnu zvonika vide se tragovi tog krova, jasnije pak prama nutrnjosti crkve.



1 = 200 mtr.

Treći zboj ima na sredini sa svake strane zvonika po jedan prozor visok 0·80 m., širok 0.40 m. Isto tako opaža se na četvrtom zboju sa svake strane po jedan oveći prozor, visina kojih ne može se ustanoviti, buduć većim dielom srušeni, dok širina jim je 1.00 m. Na ovomu zboju vjerojatno stojahu zvona, a nad ovima krov zvonika.

Pred zvonikom u svoj njegovoj širini opažaju se razi zemlje za 3.00 m. dugi zidovi, označeni na tlocrtu sa piknjama, na kojima je vjerojatno ležalo predvraće zvonika.

Izmedj zvonika i crkve u prizemlju bio je jedan prostor — narteks — posvodjen na tri krila, srednji od istoka k zapadu, pobočni od sjevera k podnevu. Četiri ugla ovoga prostora sačinjavaju četiri poluoble udubine — nicchie. — Nad ovim prostorom bijaše spomenuto bogomoljište, iz kojega se gledalo u crkvu kroz srednji polukružno svedeni otvor visok 2.00 m., širok 1.10 m., i kroz dva pobočna jednoličnog oblika visoka 1.10 m., široka 0.60 m.

U crkvi sa svake strane ulaza bila je po jedna lezena pačetvorna presjeka na zidu, koji dieli crkvu od narteksa, a tako na pobočnim platnima

po tri do presbiterija. U presbiterij ulazilo se kroz slavoluk na oštri kut sveden Pred ovim slavolukom, sa svake strane, ima po jedna mala apsida široka 2.00 m., duboka 1.20 m. i na svakoj, sa strane, po jedan na polukrug svedeni prozor.

Opaža se, da ove dvie apside sa spomenutim slavolukom, dosljedno sa sada obstojećim presbiterijem, nesačinjavaju prvobitne cjeline, nego da je ovaj kasniji nadogradak, pa je za to u njemu uzidan jedan graditeljski uresni ulomak iz IX. ili X. vieka, a može se nagadjati, da mjesto sadanjeg presbiterija obstojaše srednja glavna apsida, koju htjedosmo na tlorisu označiti sa piknjama, po čemu bi ova crkva oblikom tlorisa gotovo u svim potankostima odgovarala bazilici, kojoj su se odkrili temelji na Stupovima u Biskupiji.[1]

I one dvie lezene pačetvorna presjeka na zidu medju crkvom i narteksom, kao što i tri polukružno završena otvora na istom zidu potvrdjuju mnenje, da je crkva mogla biti na tri broda, i da bi opravdano bilo, kad bi u podu crkovnom, koji je još zasut ruševinama, kopajuć tražili temelje *od tri para pilova*, koji su imali podupirati svodovlje triju crkvenih brodova, te su odgovarali prema nutrnjim lezenama i vanjskim podpornjacima pobočnih platna crkovnih.

Presbiterij je pačetvoran dug 5 m., širok 4 m i svršuje sa ravnim zidom, na kojemu je okrugao prozor sa premjerom od 0.50 m. Čitava crkva sa zvonikom bila je iz nutra dobrim bojadisanim liepom obljepljena.

Pokle smo zorno opisali groblje i crkvu, sad da istaknemo naše mnenje o njihovoj davnini. Davninu crkve bez drugih dokaza potvrdjuju nam po groblju tamo amo razsijani ornamentalni ulomci iz doba hrvatske samostalnosti, a neima sumnje, kad bi se u crkvi i oko nje ruševine pretražile, da bi se našlo još i drugih a možda i pisanih spomenika, po kojima bi njezino doba postanka točnije mogli da ustanovimo.

(Nastaviti će se.)

[1] Spomen-knjiga otvora Prvoga muzeja hrvatskih spomenika u Kninu, str. 70.



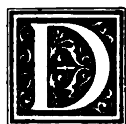
Izvješće

o radu hrvatskog starinarskog družtva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sastavio ga

Frano Radić,

izvjestitelj znanstvenoga odbora hrvatskog starinarskoga družtva u Kninu i zastupnik istoga družtva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu, za isti Kongres*.

a izviestim o prvoj točki predloženoj od Promicateljnoga Odbora u obće nitom Programu ovog slavnoga sastanka, kao odaslaniku hrvatskog arheologičkog družtva, kojemu je sielo u Kninu, u srcu mile moje hrvatske domovine, koju su slavni kršćanski arheolozi hćeli da odlikuju na osobit način, izabravši starinama bogati a hrvatskim gostoljubljem razglašeni njezin grad Spljet-Solin za obdržavanje ovog prvog svojega medjunarodnoga sastanka, dužnosti mi je u prvom redu, da obćenitim potezima prikažem kao sinoptičan pregled starokršćanskih spomenika obretenih, izpitanih i proučenih u Dalmaciji, mojoj užoj domovini, te u drugim hrvatskim pokrajinama, Herceg-Bosni, Hrvatskoj Slavoniji te u Istri, a zatim da se povratim u Knin, te da potanje izviestim o najnovijim odkrićima starokršćanskih hrvatskih spomenika, što no jih je u ovo zadnjih sedam-osam godina, uz najograničenija sredstva sretno izvelo družtvo, koje mi je čast zastupati pred ovim veleučenim sborom. Solinske kršćanske starine neću ni spominjati, jer znam, da će o njima na ovomu sastanku temeljito razpravljati učene osobe, koje su jih same odkrivale i potanko izpitivale kroz toliko godinâ, te su jim poznate do najmanje sitnice, do najzadnjeg slovca.

Još ću jednu da predpostavim. U kninskoj okolici odkriveni spomenici pripadaju ponajviše razdoblju od VIII. do XI. vieka, razdoblju od doseljenja Hrvata na Jug, do izumrća kraljeva narodne jim loze; i ja sam se s njima ponajviše bavio. Zato, ako moje izvješće bude donekle oskudno, obzirom navlaš na starije kršćanske spomenike Dalmacije i drugih hrvatskih zemalja, to će biti krivnja poglavite mi namjere, a ta jest, da prikažem što moguće vjerniju *sliku kninskih i suvremenih jim dalmatinskih spomenika,* kojoj su suvremeni spomenici susjednih zemalja najdostojnijim okvirom i tumačem. Odaslanici Bosne-Hercegovine, Hrvatske-Slavonije i Istre, te gospoda Glavinić i Smirić za Zadar i okolicu a dr. Jelić i prag. prof. Bulić za Spljet-Solin, popunit će kako treba praznine, koje su mi ostale.

* Pošto se Upraviteljstvo hrvatskog kninskog starinarskog družtva nije moglo sporazumjeti sa dalmatinskim članovima Promicateljnog Odbora I. medjunar. kongresa kršć. arheologa u Spljetu-Solinu u tolikim pitanjima tičućih se u obće družtva a napose oblika i sadržaja ovoga izvješća, to je ono malo dana prije kongresa odlučilo, da družtvo nebude zastupano na kongresu. Zato ovo izvješće nije prikazano na kongresu, nego se zaključilo objelodanit ga ovim načinom, preštampati ga, prevesti na talijanski, i dostavit ga pak svim članovima kongresa, Slavenima hrvatski, a drugima talijanski.

Dalmacija.

1. **Rab** (tal. Arbe). O rabskim staro-kršćanskim starinama pisao je najprije R. Eiteilberger v. Edelberg u zlamenitoj knjizi »Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens«, god. 1884. Za njim je pisao učeni englezki arhitekt T. G. Jackson u obširnom i sjajnom svojem djelu u tri svezka pod naslovom »Dalmatia, the Quarnero and Istria« Oxford 1887., te prag. prof. Bulić u knjizi »Hrvatski spomenici u Kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije«. Zagreb 1888. — Ove sam knjige naročito spomenuo, jer ću se na njih često obazirati pri nabrajanju dalmatinskih i istarskih spomenika. — U *stolnoj crkvi* rabskoj obstoji *ciborij* bizantinskoga sloga, o kojemu Cattaneo (L' architettura in Italia dal secolo VI al Mille circa Venezia 1889. str. 183) kaže, da je jedan od obstojećih iz toga zemana, koji je najbolje sačuvan. To je šesterokutna zgradjica (edicola), sastavljena od šest stupova, koji podupiru toliko lukova, a pokrivena je šesterostranim šiljastim krovom, okrunjenim bogatim cvijetom. Cattaneo piše, da mu se nadstupine čine, kako je razabrati po slikama (u Eitelbergerovoj i Jacksonovoj knjizi), bizantinske iz VI. vieka, a moderan kvir (cornice), što ide naokolo izpod krova. Krov i lukovi nose na sebi sva obilježja (Catt. op. cit. str. 189) tal. bizantinskih radja IX. vieka. Ono što Cattaneo zove italo bizantinskim, uzeti ću ja slobodu za hrvatske zemlje, da zovem *hrvatsko-bizantinskim,* a to ću pri kraju izvješća i opravdati. Lukovi su različitim načinom urešeni pojasima sa krivocrtnim i mješovito-crtnim pletenicama i krugovima medju četvorinama, u kojima su ruže, liljani ili simbolične životinje. Eitelberger je kazao, da se nadstupine i podstupine slažu sa obilježjem mletačkog klesarstva pri svršetku XIV. i početkom XV. vieka — dočim pak Jackson (op. cit. III. str. 217—218) se čudi, kako je mogao što takova da reče Eitelberger, kad ote nadstupine imaju sva obilježja bizantinska poput onih u južnoj apsidi stolne crkve u Trstu (op. cit. III. str. 359), a prag. Bulić (op. cit. str. 38) nam kaže, da su lukovi iz IX. vieka, a stupovi i nadstupine tek iz 1287 god., kada je skupa s crkvom bio popravljen. Neka je u to doba ciborij bio popravljen, nadstupine mogu ipak bit ostale one starije, a obnovljene su po svoj prilici same podstupine, koje nose romaničko obilježje, i debla stupova.

Današnja stolna crkva toliko puta obnovljena, lahko je da potiče iz doba prije XI. vieka, jer ima uspomene rabskih biskupa i iz X. Sama jedna apsida, iznutra polukružna, s dvora okružena stranicama osmerokuta, podavaju joj obilježje ravenatsko-bizantinsko. Tako i dvije izdubine (conche) na stranama, koje odgovaraju pobočnim ladjama, mjesto apsidâ. S vanjske strane pročelja ima ostanaka ravenatskih lukova (arcate). Sam *veliki zvonik* rabski mogao bi takodjer pripadati XI. vieku, a tako i neki manji rabski zvonici. Zvonik je naslikan u Eitelbergerovoj knjizi (Tab. IV.) i u Jacksonovoj (III. Pl. LVII.) Razvaline rabske crkve *Sv. Ivana Krstitelja* mogu po Eitelbergeru (op. cit. str. 79—80) da pripadaju XI. ili XII. vieku, a tako i bazilika S. Petra u Dolu (in Valle) kod Raba. S. Ivan Krstitelj bijaše bazilika na stupove, na tri broda sa velikom polukružnom apsidom okruženom hodnikom, koji je lukovima na sedam stupova razdieljen od nje, jedini primjer takove vrsti na hrvatskom tlu. U njoj ima ostanaka mozaika staroga poda crkovnoga, sastavljena od surovih kamenčića bijele, žute i crne boje. U nutrnjosti crkve ima velikih prozornih ploča u slogu staro-kršćanskih bazilika. I zato mi se čini, da bi ova crkva mogla biti i starija od XI. vieka. Suviše je Jackson (op. cit. III. str. 234) našao kamen, koji služi za dolnji prag crkve S. Justine, na kojemu je ostatak nadpisa:

. . . . DNI · NRI · IHV · XPI · EGO PBR MADIVS VNA CV . . . .

sa slovima iz X ili XI. vieka, o kojemu Jackson misli, da bi se mogao odnositi na doba gradnje crkve S. Ivana Krstitelja. Eitelberger donosi tloris, presjek uzdužni i jednu tablicu

slikâ crkve S. Ivana Kr. a Jackson (op. cit. III. str. 224—230) je iznio tloris i sliku nutrnjosti apside.

2. **Zadar** (tal. Zara, lat. Jadera). Nikakav drugi grad Dalmacije ne može da se ponosi tolikim množtvom bizantinskih spomenika kao Zadar, u kojemu je bilo središte bizantinskoga gospodstva Dalmacije. Glavna bizantinska crkva Zadarska, a od povećih najbolje sačuvana u svoj Dalmaciji, jest crkva *S. Donata*. Nju su već opisali njemački učenjaci C. Schnaase, Dr. W. Lübke i Os. Mothes, a točno su ju izpitali i opisali prof. Al. Hanser i prag. Fr. Bulić u »Mittheilungen« bečke centralne komisije. Eitelberger je prenio u svoju knjigu Hauser-Bulićevo izvješće sa slikama (op. cit. str. 98—132). Eitelberger je ipak bio prvi obširnije pisao o S. Donatu u prvom izdanju svoje knjige (1861). I pop Ivan Danilo bijaše o toj crkvi napisao četiri podlistka u listu »Avvisatore Dalmato« (Br. 66, 68, 70, 72 god. 1877). I Jackson je o njoj pisao (op. cit. str. I. str. 249—261) te joj donio tloris, sliku vratnog timpana i perspektivni pogled u nutrnjost (sl. 1. 2. i Pl. II.). Najpotla pisao je o njoj i naš pokojni Dr. Frano Rački u zadnjem poglavju prezlamenite svoje razprave »Nutrnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća« (Rad Jugosl. Akad. knj. LXX. 153, LXXIX. 135, XCI. 125, XCIX. 73, CV. 37) pod naslovom »Umjetnost i umjetni obrt« (Rad knj. CXVI. str. 177, 188, 191—193). U ovom letimičnom pregledu ne mogu da se upuštam u njezin potanji opis. Ona je crkva okružne osnove sa tri polukružne apside i sa jednim gornjim spratom nalik donjekle na onu Sv. Vitala u Ravenni i onu u Cahovu (Aachen). Dr. Rački (u spom. raspr.) je iztaknuo, da je ova crkva »gradjevni spomenik dobe hrvatskoga kneza Borne« (god. 820) i da svojom starinom zauzima jedno od prvih mjesta ne samo u hrvatskoj povjesti umjetnosti nego i onoj ostalih naroda kršćanskih za prvo razdoblje srednjega vieka, dočim se svojim postankom može staviti o bok bazilici sv. Praksede u Rimu na Esquilinu, ondje podignutoj pod papom Paškalom I. (817—824)«. U crkvi S. Donata ima još i oblučni timpan sa obrubnim kukama (caulicoli rampanti), kojega je naris objelodanio Jackson (op. cit. s. I. str. 253), a spomenuo ga je u svojoj knjizi prag. Bulić (op. cit. str. 36).

Stari Sv. Petar je crkva koje se ostanci nahode kod Piazza dei Signori u privatnoj kući. Prvi je nju napomenuo Bianchi (Zara cristiana v. I. str. 380). Jackson joj je objelodanio tloris i presjek po nacrtu prof. Smirića (o. c. I. str. 261—263). To je dvostruka bazilika, posvodjena unakrstnim svodovima i razstavljena jednim pilastrom sa dva stupa i zidom, koji je medju četverostranim apsidama. Stupovima i pilastru odgovaraju na zidovima lezene. U čelu zida medju apsidama izdubljena je konka. Zapadni dio crkve je uništen, a do njega je dopirala apsida zapuštene crkve S. Andrije iz XV. vieka. Ta je crkva spomenuta u izpravi iz god. 904 i bijaše tada stolnom crkvom. U nju bijahu u to doba unešene moći S. Stošije, po kojoj se je kašnje i prozvala. Jackson cieni da je iz VIII. vieka. I Rački ju napominje u spom. raspravi (Rad CXVI. str. 194).

Sv. Lovro, takodjer djelomice porušena dielom dobro sačuvana crkva kod glavne stražarnice a sada pridružena stanu vojničkoga zapovjednika u Piazza dei Signori. To je mala pačetvorina (Jackson o. c. V. I. str. 263—265 sa tlorisom i perspektivnim pogledom u nutrnjost) su četiri stupa razdieljena na tri ladje. I ovi stupovi su uzeti sa staro-rimskih zgradja; dva su debla od granita. Ova je crkva osobitim načinom posvodjena. Prostor medju četiri stupa pokriven je kao polukubetom a od stupa do stupa preko srednjega broda nategnuti su pojasi, kojima služe mensolom nekakve sad osakaćene životinje. Crkva je duga 10 m. široka 5 m. Apsida se ne vidi, jer je bila valjda zazidana. Spominje se u oporuci zadarskoga priora 818 god. Rački ju je opisao (Rad knj. CXVI. str. 193—194) u spom. raspravi. Eitelberger (op. cit. str. 132—134), Bulić (op. cit. str. 37) i Jackson (o. c. I. str. 264—265) opisuju joj vratni okvir, koji je sada smješten

u muzeju S. Donata. Jackson veli, da mu nadvratnik nalići donekle nadvratniku stare stolne crkve u Pulju sa nadnevkom god. 850. Na tom je nadvratniku uklesan u produženom peterostranom timpanu po sriedi Spasitelj sa krstonosnim nimbom u mandoli, sastavljenoj od produžena biserova zrnja (fusarole). U desnici mu mač, a u ljevici otvoreno Evangjelje. Dva angjela podržavaju mandolu. Desno i lievo su još grifi i stabla lovorike. Dovratnici su urešeni vijugastim granama sa paomovim lišćem, na vrh kojih su ptice, a ljudske podobe sa krstovima u rukama ili na glavi po sriedi. Nutrnje strane dovratnika i gornje nadvratnika obrubljene su jednakim dugoljastim biserovim zrnjem, kao što i Spasiteljeva mandola. I ja sam ta vrata opisao već u »Viestniku« hrv. ark. dr. zagrebačkoga (God. XII. Br. 2 str. 34) u ocjeni Bulićeve knjige »Kninski spomenici«.

Sv. Nedjelja (Santa Domenica) jednom *Sv. Ivan* in *Pusterla* (Bianchi. Antichità Romane e Medievali di Zara 1883 str. 36). O njoj piše Eitelberger, da je mala bazilika u bizantinskom slogu (op. cit. str. 163—164), Jackson ju takodjer napominje (op. cit. III. str. 265—266), Rački u spom. raspr. (str. 193) i Bulić (Kn. spom. str. 37). Nego dočim se o slogu ove crkve Rački slaže sa Eitelbergerom, a Eitelberger dodaje, da ćemo sličnu naći u Trogiru (misleć o S. Barbari), Rački je pisao, da je ova zadnja rano-romaničkoga sloga (op. cit. str. 199). Jackson piše, da je u vanjskom zidu ove crkve uzidana plohorezba iz devetoga ili desetoga vieka, koja prikazuje pozdrav, rodjenje, poklonstvo pastira i pohod triju Kraljeva, okupljeno sve pod sedam lukova. Eitelberger kaže samo da prikazuje tri sveta kralja i da je dosta znamenita radi barbarsko-djetinjastog načina predstavljanja. Po djelu Dra. Strzygowski-a (Das frühe und das hohe Mittelalter-Kunstgeschichtliche Karakterbilder str. 66-67) i Dr. Rački (op. c. str. 213) je opisao tu plohorezbu. Ja sam isti plutej objelodanio u »Viestniku« (god. XII. Br. 2 str. 34—38). On je razdieljen na 7 prostih lukova, izpunjenih ljudskim prilikama, koje prikazuju četiri prizora novoga Zavjeta: pohodjenje S. Jelisavete, porodjenje Isusovo, angjelovo navještenje Isusova porodjenja pastirima i poklonstvo triju svetih Kraljeva. Dr. Rački nije napomenuo četvrti prizor, kojega možda nije našao opisana ni u Strzygowskoga. Po Rački-evom opisu reklo bi se, da nijesu nego četiri luka. On kaže, da je u prvomu pohodjenje Sa Jelisavete, u drugomu i trećemu porodjenje Isusovo, a u četvrtom tri pastira; dočim su u drugomu i trećemu luku zviezda, angjeo, angjelak kod Isusa u zibki i djetić S. Ivan. U ostalom je u petomu luku Gospa sjedeća na stôčiću, držeć na koljenima djetića Isusa, u šestom i sedmom luku su tri sveta Kralja sa frigijskim kapama na glavi. Nego može biti da je Strzygowski, na kojega se prizivlje Rački, namjeravao opisati kakav drugi plutej istoga Muzeja S. Donata, kojega ja možda nijesam u hitnji opazio, i na tu me misao navodi Rački-ev opis prizora drugoga, gdje govori, da Bogorodica leži kod jasala i pruža nizdol ruku, gdje primalja kupa »Isusa, a angjeo drži rubac; više pako uz Bogorodicu vidi se djetešce, koje dva vola dahom svojim griju«. Buduć da svega toga nije na pluteju, što sam ga ja opisao, a neima triju kraljeva na onomu, što ga je opisao Strzygowski, sva je prilika, da smo mi opisali dvie posve različite ploče. Eitelberger napominje takodjer ulomak pluteja, koji da je jednom pripadao crkvi S. Nedjelje, a sad se nahodi u muzeju sv. Donata, o kojemu govori, da je od istog doba, kojemu pripada i malo više opisàni plutej, koji cienim da je iz IX. vieka. Prag. Bulić (op. cit. str. 37) opisuje potanje taj ulomak pluteja, koji je naslikan u Eitelbergerovoj knjizi (Taf. XIII. fig. 2) i kaže da pripada devetom ili jedanaestom vieku, sudeć po prilično dobroj izradbi. U gori spomenutoj mojoj ocjeni Bulićeve knjige, ja sam izpitao taj ulomak i opazio sam prag. Buliću, da nije kamo skupljati u isto breme vajarsku umjetnost IX. s onom XI. vieka, buduć da je ova dalje od prve poskočila u savršenosti predstavljanja i same izradbe (»Viestnik« hrv. ark. družtva. God. XII. br. 4 str. 128—129). Ja sam Bulićevu

opisu učinio neke primjetbe, te nijesam odobrio njegove prispodobe ovoga ulomka sa drugim spomenicima u Ninu i Spljetu. Dokazao sam još, da dvie noge i trbuh neke životinje, koji su još ostali na ulomku, ne mogu bit pripadali volu S. Luke ili lavu S. Marka, dali samo lavu ili možda grifu, a sad dodajem, ili ipogrifu. Prispodobivši pak paunov rep ovoga ulomka sa bizantinskim ulomcima sjeverne Italije u Grado, Bolonji, Ferrari i Paviji (Cattaneo op. cit. str. 103, 110, 129) zaključio sam, da može ovaj ulomak lahko pripadati VIII. vijeku a ne IX. ni XI., kako misli prag. Bulić. Sad opažam tako predstavljene paunove repove i na puljskom nadvratniku 857. god. (Slika u Jackson op. cit. III. str. 295).

Sveta Ursula. Ruski graditelj Čaguin odkrio je u Zadru na novoj obali 1883. god. ostanke crkve S. Ursule. Spominje se u izpravama 1435. i 1495. god. (Bianchi op. cit. I. str. 459). To je središnja gradjevina s kubetom, kojoj tloris ima premjer od 5 met. Obodnica joj je razdieljena na šest jednakih diela, kojih pet zauzimlje pet polukružnih apsida. Nadjeni su tragovi ograde (cancelli), koja je viernike po spolu dielila. Prozori su maleni i gori polukružni. Nadjeni su i tragovi stare slikarije. Pod je sada za tri stepena niži od okolne površine. U kripti nadjen je kameni sarkofag, dužine običnoga čovječjega tiela sa uklesanim latinskim križem na poklopcu. O toj je crkvi prvi obširno izvjestio u »Avvisatore Dalmato« prof. Ivan Danilo, zatim ju je opisao Eitelberger (op. cit. str. 135—137), te Jackson, koji joj je donio i tloris (op. cit. I. str. 266 - 267) i dodao mnenje, da je ono pred njom stojao možda zvonik četverostrana tlorisa. I Dr. Rački je po Eitelbergeru opisao ovu crkvu (op. cit. str. 193).

Sveti Vid. Ta je crkva obstojala u sred grada Zadra uz ulicu istoga imena, te ju je kao takovu i opisao prag. Bianchi (op. cit. str. 448—450), ali je 1877. god. bila nemilo srušena, da ostavi mjesta neznatnoj privatnoj kući. Ona je u osnovi imala podobu grčkoga krsta, u kojega se sredini križaju dvie ladje jednako po 9 m., duge 3 m. široke. Nad križalištem pak podizalo se je kube na četiri pilova. Naličila je oblikom i veličinom ninskim crkvama Sv. Nikole i Sv. Križa. I Eitelberger ju je spomenuo (op. cit. str. 163), te Jackson (op. cit. I. str. 267), koji kaže, još da ju je opisao i gosp. Freeman. Po Bianchi-u opisao ju je u kratko i Dr Rački (op. cit. str. 193).

(Nastavit će se.)



Izvještaj

Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Dalmatinski zemaljski odbor u Zadru, u smislu zaključka Dalmatinskoga sabora, doznačio je družtvu za ovu godinu 500 for. podpore.

Doisto prama družtvenim potrebam i proširenomu družtvenomu radu, podpora je malahna. Uvaži li se, da naše pokrajine Hrvatska i Slavonija izključivo iz svojih zaklada podmiruju sve troškove oko onamošnjega starinarskoga rada, kao i to, što i Bosna i Hercegovina troši velikih svota za starine, dosljedno bi bilo, da pokrajina Dalmacija žrtvuje godišnje podpore 1000 for., kako je to družtvo prosilo za naše hrvatske starine, pošto taj novac biva preobraćan u takove nepokretnine, koje su i pokrajini i narodu hrvatskomu od neprocienjive vriednosti.

Zadnjeg tromjeseca naš družtveni predsjednik obavio je nekoliko znanstvenih izleta po obćini Kninskoj, Skradinskoj, Drniškoj i Vrličkoj, te učinio raznih starinarskih obreta, osobito iz dobe narodne samovladavine i ob istima sastavio bilježke, koje će biti na svoje vrieme u našem organu objelodanjene.

Naš član utemeljitelj vriedni ot. Marko Čačić, župnik u Gradcu, koji je u prvim godinam družtvenoga života velikih usluga našemu družtvu učinio, poslao je na poklon našemu muzeju jedan arkitetonično-epigrafički ulomak iz dobe narodne samovladavine sa slovima: (san)CTVS PETRVS CVI D(eus), i obećao kasnije, kad bude popravljao župsku crkvu, poslati više arkitetoničkih komada, koji su u crkvi kao prosto gradivo uzidani.

Družtvo je sredstvom svoga organa „Starohrvatska Prosvjeta“ stupilo sa mnogim znanstvenim družtvima u carevini i izvan nje u zamjenu, te je primilo na poklon više strukovnih knjiga, a osobito od slavne akademije umjetnosti u Krakovu. — Godičnij akt imperatorskago S. Peterburgskago Universiteta. — Köngl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens, Månadsblad, Stockholm. — Società di Archeologia e belle arti, Torino. — Jahresbericht, Archiv i Carinthia. Mittheilungen des Geschichtsvereines für Kärnten, Klagenfurt. — Thüring.-Sächs. Geschichts- u. Alterthums-Verein, Halle a. d. Salle. — Akademia Romana, Bucarest. — Cerkovno arkeologičesko obštetstvo, Kiev. — Imperatorskaja Akademija Nauk St. Peterburg. — Der historische Verein von Oberpfalz und Regensburg, Regensburg. — Akademie d'archeologie de Belgique. Anvers. — Matice Česká, Praha, Museum. — Památky archaeologické a místopisné. — Organ archaeologického Sboru Musea Království Českého a Historického spolku v Praze. – Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini. — Slavna Jugoslavenska akademija u Zagrebu poklonila je družtvu najpotrebitija svoja izdanja, kao što i Hrvatsko arkeologičko družtvo u Zagrebu poslalo je družtvu sve svoje dosadanje publikacije, na čemu jim se ovdje izrazuje duboka družtvena zahvalnost.

Družtveno upraviteljstvo zadnjeg tromjeseca imenovalo je sliedeće družtvene povjerenike:

Petar I. Monti, obćinski tajnik, Vis — Juroslav Paskiević-Čikara, posjednik, Šibenik. — Šandor Lovašen, višeškolac, Gospić. — Vladimir Ardalić, posjednik, Gjevrske-Skradin. — Pavao Galzinja, ravnajući učitelj, Imotski.

Stupiše nadalje u naše družtvo zauzimanjem povjerenika p. n. g. Peroslava Paskievića-Čikare:

Zagreb: Hrvatsko akadem. literarno-zabavno družtvo „Zastava“. Trgovačko-obrtnička komora Dr. Vladimir Nikolić pl. Podrinski, zastupnik naroda. — Svi utemeljiteljni.

Prvo hrvatsko družtvo biciklista. Mile Mažuranić, pravnik. Vjekoslav Winger, ljekarnik. Prof. Josip Pasarić, urednik Vienca. Braća Varga, fotografi. Dr. Franjo Potočnjak, odvjetnik, Sv. Ivan Zelina Gradjansko streljačko družtvo. Dr. Gustav Janeček, sveuč. profesor. Julio Vrevc, kanonik. Fran Bučar, profesor gimnastike. Milan Lakner, dopisnik Hrvatske hipotekarne banke. Gjuro Kovačević, odvjetnik, Djakovo. Ivan Šipuš, veletržac u Sisku. — Svi redoviti.

Sakupio povjerenik g. Petar pl. Akačić:

Mihovil Marinović, posjednik, Ivan Bašković Andrijin, Makarska. — Ivan Aralica, trgovac, Drniš. Ante Vukić, trgovac, Arbanasi-Zadar. — Ivan Bakija, trgovac, Benkovac. — Dr. Andrija Stanger, od-

vjetnik i načelnik, Volovsko-Istrija. — Janko Kovačić, kr. kot. akcesista, Ardoje Potočnjak, bilježnik, Ivan Hasenöhrl, obć. činovnik, Novi Vinodol. — Ivan Polić, ljekarnik i posjednik, Crkvenica Vinodol. — Stjepan Tičak, trgovac i posjednik, Grižane Vinodol. — Ot. Ivan Urpani, župnik, Hreljin-Hrvatska. — Hrvatski Dom, Bakar. — Tripo M. Petrović, Skaljari-Kotor. — Dr. Dinko Trinajstić, odvjetnik i načelnik, Franjo Košanić, c. kr. tajnik kod c. kr. poglavarstva, Pazin. — Euženij Medić, Pola. — Svi redoviti.

Sakupio povjerenik g. Tito pl. Femenić:

Varaždin: Dvorana hrvatske čitaonice. Adolf Zagoda, profesor. Vladoj Dolanski, profesor na kr. višoj gimnaziji. Julio Janković, profesor na kr. višoj gimnaziji. Vjekoslav Novotny, gimnazijalni profesor. — Svi redoviti.

Sakupio povjerenik g. pop Nikola Sirotković:

Šimša pop Stipčević, župnik, Vrsi kod Nina. — Obćina Nin. — Svi redoviti.

Sakupio povjerenik g. Emilijan Poljak:

Vinko Pušić, sudbeni pristav, Novi Marof u Hrvatskoj. — Dr. Izidor Lihtenberg, Gjurgjevac. — Svi redoviti.

Sakupio povjerenik g. Ot. Ivan Vuičić:

Ot. Ivo Jurić, župnik, Lištani Livno. — Ot. Augustin Purgić, župnik u Gromiljaku, Kiseljak. — Ot. Marijan Lovrić, župnik, Brestovsko Kiseljak. — Svi redoviti.

Sakupio povjerenik g. Šandor Lovašen:

Gospić: Budisavljević Prijedorski Budislav, kr. vel. župan ličko-krbavski, te gradova Senja i Karlobaga, vitez reda Leopoldova i t. d. Canjuga Franjo, arcidjakon ličko-krbavski, začastni kanonik i prisjednik duh. stola. Dr. Ljudevit Brotzky, kr. župan. fizik. Mito Orlić, kr. župan. školski nadzornik. Pavao pl. Mariašević, predsjednik kr. sudb. stola. Dr. Fran Kukolić, tajnik kr. financ. ravnateljstva. Emil Wieser, kr. kot. mjernik. Josip Draženović, kr. kot. sudbeni pristav, predsjednik družtva „Lička Vila", književnik. Ivan Šarić, profesor. Franjo Bonani, bilježnik. Dane Travica, kr. profesor vel. gimn. Stjepan Lisac, kr. profesor vel. gimn. Anton Schneller, mjernik. Hrvatska Čitaonica „Lička Vila". Petar Vrkljan, c. i kr. pukovnik u miru. Fran Binički, višeškolac. Fran Z. Rić, maturant. Milan I. Ogrizović, maturant. Konjiković pl. Ivan, viećnik kr. sudb. stola. Hinko Filipović, dnevničar kod izasl. za provadjanje tajnih diobâ. Miroslav Kekić, višeškolac. Knjižnica kr. ug. 26. domobr. pukovnije. Rajković Fran, svećenik i župnik u Novom. Pajo Sertić, upravitelj i svećenik župe u Trnovcu. Žubrinić Dragutin, župnik u Velebitskim Oštarijama. Matković Ante, župnik u Podlapcu. Martin Pavelić, višeškolac. Smicer Alberto, svećenik i župnik. — Svi redoviti.

Sakupio povjerenik g. Dragan Šašel:

Karlovac: Franjo Šulak, gimnazijalac. N. Kovačić, gimnazijalac. Kamilo Badovinac, maturant. Franjo Cindrić, maturant. Adolf Jonke, maturant. Ivan Sertić, maturant. Tomo Kopajtić, maturant. Mirko Sporčić, maturant. Vojtjeh Všetečka, maturant.

Zagreb: Pavao Steiner, pravnik. Rudolf Horvat, filozof. Ivan Širol, filozof. — Svi redoviti.

Sakupio povjerenik g. Josip Sokol:

Križevac: Dr. Vilim Breyer, odvjetnik. Janko Rogoz, duhovni pomoćnik. Žiga Ferkić, župnik. Živko Petar, gradski viećnik. Stjepan Plivelić, vjeroučitelj. Ivan Pospišilm, pharmaceut. Rafael Dworžak, kot. šumar. Marija pl. Ceraj Čerić, supruga ljekarnika. Dr. Josip Derenčin, liečnik. Dr. Josip Vuičić, odvjetnik. Dr. Ognjan Oštrić, odvjetnik i kr. javni bilježnik. Dr. Mirko pl. Antolković, odvjetnik. Gjuro Badovinac, veliki prestavnik kaptola. Daniel Reba, biskupski arkivar. — Svi redoviti.

Sakupio povjerenik M. P. O. Angjeo Franjić:

Ot. Josip Cunić, župnik u Podmilačju, Jajce. — Franjevačka niža gimnazija, Gučja, Gora. — Ot. Radoslav Kulier, vjeroučitelj, Gučja, Gora. — Ot. Ilija Dražetić, župnik u Brajkovićih, Travnik. — Svi redoviti.

Nadalje stupiše neposredno u družtvo p. n. gospoda:

Petar pop Skarica, umir. župnik, Podgradje Omiš. — Ot. Rafael Barišić, kateketa, Donja Tuzla. — Ivan Šokčević, posjednik, Donja Tuzla. — Ivan pop Bojanić, župnik, Komiža. — Dr. Nikola pl. Tomašić, sveuč. profesor, Zagreb. — Dr. Milivoj Maurović, sveuč. profesor, Zagreb. — Vladimir Mažuranić, odsječni savjetnik, Zagreb. — Ot. Frano Ravlić, gvardijan, Zaostrog, Gradac. — Ot. Toma Brbić, župnik, Bačine, Gradac. — Ot. Stanko Borić, Zaostrog. — Ot. Jakov Milinović, župnik, Drvenik-Gradac. — Milan pl. Kiepach, vlastelin u Balogovu, Samobor. — Matija pop Grünhut, duh. stola prisjednik i

župnik, Lešće, Ogulin. — Ante Biljan, trgovac i posjednik, Nova Kršlja kod Slunja. — Mihovil Vanković, rimo-kat. župnik, Drežnik, Rakovica. — Dr. Ivan Pazman, profesor, Zagreb. — Raimund vitez Herkov, kr. ministerijalni savjetnik u miru, Zagreb. — Gradski muzej, Osiek. — Monsignor Andrija Friš, kanonik sv. Jerolima, Rim. — Ravnateljstvo kr. gimnazije, Rieka. — Franjo Kresnik, Rieka. — Ante Nedvěd, župnik u Sterni, Istra. — Ante Damaška, odvjetnik, Ludbreg. — Krsto Pavletić, gimn. učitelj, Požega. — Toma Pervan, c. kr. gruntovničar, Pag. — Josip pl. Mirković, Pag. — Šimun Stanić, kanonik slavne zborne crkve, Pag. — Matijević Miroslav, filozof, Innsbruck. — Ot. Borio Sokolić, gvardijan na Ugljanu. — Ot. Rube Hamer, župnik, Lišana, Bribir. — Ot. Bono Baričević, nadžupnik, Knin. — G. M. Erler, odvjetnik, Novi (Hrvatska). — Dr. Juraj Dočkal, kr. sveuč. profesor, Zagreb. — Emilij pl. Lavszoroski, kr. kot. pristav, dodieljen zem. arkivu, Zagreb. — Slavljanski napredak, Split. — Hrvatska čitaonica, Makarska. — Ot. Marko Laco, župnik, Kljaka, Drniš. — Dr. Vatroslav Reiner, odvjetnik, Karlovac. — Ravnateljstvo kr. vel. gimnazije, Osiek. — Petar pop Zlatar, Donji Humac, Brač. — Ot. Evangjelista Brajnović, Sustjepan u Rieci Dubrovačkoj. — Svi redoviti.

(Nastavit će se.)



Razne viesti.

Starinske crkve na Lastovu. Naš je urednik kroz prošaste Rusaljske (Duhovske) praznike pohodio otok Lastovo i obašao na njemu *dvadeset i tri* crkve i crkvice iz raznih doba. Njegov je izlet okrunjen najboljim uspjehom, jer je medju obadjenim crkvama našao dvie, onu sv. Luke u Stubah i onu sv. Jurja na Priežbi na otoku Prještapu, koje potiču iz dobe hrvatske samostalnosti; četiri druge, sv. Ivana, sv. Petra u Ublim, sv. Marije i sv. Mihovila, koje su sve starije od XV. vieka, a dvie, kojima su kapele ostanci crkvicâ starijih od XV. vieka (sv. Vlaho i sv. Antun). Ove će crkvice sa dotičnim slikama objelodaniti u ovomu časopisu, a one, koje su mladje od XV. vieka, te ne zasiecaju u njegov program, u drugom strukovnom časopisu. Po crkvama našao je dosta zlamenitih slika i nadpisa, koje će takodjer objelodaniti, dotično opisati; a u obćinskom arhivu i u privatnim kućama liep broj starinskih rukopisa, koji dosižu do u XIV. viek i u kojima će se pomnjivim prebiranjem naći dosta i dosta gradiva za povjest otoka i njegovih crkava, te za bolje poznavanje razvitka njegovih pravnih institucija. Tako je na Lastovu doznao, da se arhiv stare Lastovske kancelarije nahodi sahranjen kod c. k. kot. Suda u Korčuli, pa će, izprosivši za to potrebnu dozvolu starije Oblasti, dojduće ako Bog da zime izpitati i taj arhiv, nebi li išao u trag kakvim biljezkama zlamenitim za povjest Lastova, njegovih spomenika i pravnih mu uredaba.

Starohrvatski spomenik u Škaljarim kod Kotora. Rodoljubni gosp. Antun Rossi, pučki učitelj u Škaljarim kod Kotora, poslao nam je jasan nacrt plohorezane ploče sa timpana nad glavnim ulazom onamošnje župne crkve. Nacrt odaje hrvatsko-bizantinski slog, ali ga ovoga puta neobjelodanjujemo, jer niesmo još primili potanjih obaviesti o samoj crkvi i njezinom ustrojstvu, i jer se nadamo, da ćemo primiti točniji snimak ploče po fotografiji.



Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XVIII. Nro. 2. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona, Arduba (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin, Gardun). — Le gemme dell' i. r. Museo Archeologico in Spalato acquistate nell' a. 1894 (Drago kamenje c. k. Arkeologičkog Muzeja u Spljetu nabavljeno god. 1894). — Recensione dell'opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie de 1797—1815). — Estratto dal libro „Consiliorum" della Comunità di Spalato (Izvadak iz knjige „Consiliorum" obćine Splitske). Nuovo Bullettino di archeologia cristiana a Roma (Novi Bullettino za kršćansku arheologiju u Rimu). I. Supplemento: Isprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re Bosnesi Kotromanović). II. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). Nro. 3. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Sicum, Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Bihač, Solin). — Le gemme dell' i. r. Museo Archeologico in Spalato acquistate nell' anno 1894. (Drago kamenje c. k. Arkeologičkog Muzeja u Spljetu nabavljeno god. 1894). — Rettificazione della cronologia di alcuni vescovi Salonitani (Izpravak kronologije nekojih Solinskih biskupa). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815). — Ritrovamenti antichi nel preesistito Circolo di Spalato (Starinska iznašašća u bivšem Okružju Spljetskom). — I nostri monumenti nel Preventivo dell' i. r. Ministero del Culto ed Istruzione pell' a. 1895. (Naši spomenici u Proračunu Ministarstva za bogoštovje i nastavu za god. 1895.) — Bibliografija (Bibliografia). — I. Supplemento i II. Supplemento kao u Br. 2. U bibliografiji javljen je sadržaj I. broja našeg časopisa. Nro. 4. Sadržaj: Iscrizioni latine di Duklja nel Montenegro (Rimski nadpisi u Duklji u Crnojgori). — Naušnice našaste u Solinu iz dobe hrvatske narodne dinastije (Pendenti d' orecchie dell' epoca della dinastia nazionale croata trovati a Salona). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815). I. i II. Supplemento kao u Br. 2. Nro. 5. Sadržaj: Iscrizioni latine di Duklja nel Montenegro (Rimski nadpisi u Duklji u Crnojgori). — Starinarska iznašašća u Starigradu na otoku Hvaru (Ritrovamenti antichi a Cittavecchia sull' isola di Lesina). — Recensione del l'opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815). — Il II. Congresso internazionale di archeologi cristiani a Ravenna nell' a. 1897. (II. Medjunarodni kongres kršćanskih arheologa u Raveni god. 1897). — Ritrovamenti antichi nel preesistito Circolo di Spalato (Starinska iznašašća u bivšemu okružju Spljetskomu). — Ritrovamenti risguardanti la topografia urbana dell' antica Salona (Starinska iznašašća odnosno na topografiju staroga grada Solina). — Bibliografia. Supplemento I. i II. kao u Br. 2.

Članak o „Naušnicam solinskim iz dobe hrvatske narodne dinastije" napisao je gosp. B. Poparić i popratio ga je sa 2 tablice sa 20 sliká u naravskoj veličini. Družtveni naš „Prvi Muzej hrvatskih spomenika" posjeduje ne samo „mnogobrojne slične predmete", kako piše g. Poparić, već uprav prebogatu i dragocjenu sbirku staro-hrvatskih kovinskih predmeta, koju, ako niesmo jošte počeli objelodanjivati, jedino je s razloga, što ga pravom iztiče i gosp. Poparić t. j. da „pošto je u povjesti umjetnosti, uzprkos dojakošnjim iztraživanjima, još prilično tamno ovo doba od VII. do XII. v., treba postupati *veoma oprezno* u prosudjivanju umjetnih spomenika, osobito pako onih domaćega umjetnoga obrta, glede njihove dobe, izradbe itd." Zato o tim predmetima nije bio ništa pisao ni prag. Bulić u knjizi „Hrvatski spomenici". U radnji gosp. Poparića iznešena su samo četiri oblika naušnicá, koja se mogu svesti na sami *jedan* glavni oblik, kad se izključi naušnica br. 944 na Tab. II, kojoj je oblik ne staro — već *novo-hrvatski*, jer svekolike sastoje od same *karičice sa navučenim na njoj zrnom*, a razlike su samo u veličini karičice i zrna, u obliku i uresu zrna. Naš Muzej posjeduje u svojoj zbirci kovinskih predmeta još nekoliko glavnih oblika naušnicá, koje pak u potankostima imaju mnogobrojne razlike, kako će se vidjeti, kad dodje red na njihovo objelodanjivanje, a to će biti, ako Bog da, do skora. Tom ćemo prigodom iztaknuti i mnenje prof. S. Müllera i dr. Lub. Niederla, uz koje odlučno pristajemo, kako je većina tih karika služila ne kao naušnica već kao sljepočno prstenje na kapi obješeno, kako je još sada u mnogim hrvatskim predjelima običaj vješati o kapu srebrne novce.

Radošću pozdravljamo pojav g. B. Poparića kao novog radnika na polju izučavanja hrvatske starodrevnosti, veselimo se njegovu obećanju, da će „kasnije u više navrataka donieti slike i ostalih predmeta (našastih u Solinu iz dobe hrvatske narodne dinastije), prama tomu kako ih se bude uredilo, proučilo i ocienilo“, i podpuno se s njim slažemo u mnenju „da naušnice . . . s pupoljcima po sriedi spojenim na karičice, te se slične i danas vide u nekim našim predjelima, a našle su se u Ugarskoj i Njemačkoj, jesu slavenskoga porjekla pri koncu VII. ili iz VIII. vieka, a naše i bosanske, da su iz čisto hrvatske dobe“.

Glasnik zemaljskog Muzeja u Bosni Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann, vladin savjetnik. Godina VII. Br. 1. Sadrži: Dragutin Franić. Stanje balkanskog poluostrva na osvitku XIII. vijeka. — P. Aleksander Hoffer. Nalazišta rimskih starina u travničkom kotaru. (Sa 6 slika u tekstu.) — Dr. A. Weissbach. Predhistoričke lubanje sa Glasinca. (Sa jednom tabelom s mjerama.) — V. Vuletić-Vukasović. Rimski orao s otoka Korčule u Dalmaciji. (Sa 1 slikom u tekstu.) — Franjo Fiala. Izvještaj o iskopinama na Debelom Brdu kod Sarajeva godine 1894. (Sa 23 slike u tekstu i 7 tablica.) — Karlo Patsch. Legio VIII. Augusta u Dalmaciji. — Književnost. Različito. Pod rubrikom „Književnost“ prikazuje naš suradnik Dr. K. Patsch knjige: D. Kalopothakes: „De Thracia provincia Romana“, te O. Schilling: „De legionibus Romanorum I. Minervia et XXX. Ulpia“, a Uredništvo ovako piše o 1. broju našeg časopisa: „Ovo je naslov lista, koji je početkom ove godine počeo izlaziti kao glasilo kninskog starinarskog društva, te je sebi, kako uredništvo (t. j. Upraviteljstvo družtva) piše na uvodnom mjestu, stavilo u zadatak, da izučava i objavljuje arheološke i historijske prilike u razdoblju od VII. do XII. vijeka“.

„Osnivanje ovog lista dobar je korak za napredak u onoj grani nauke, kojoj list hoće da posluži. Na polju hrvatske povijesti priliježno se i do sad radilo i mnogo se uradilo, ali se pri tom radu do sele nije u dovoljnoj mjeri u pomoć prizivala *arheologija*. *Arheološki Vjesnik zagrebački*, koji je prije nekog vremena prestao da izlazi, nastojao je doduše da kultivira tu granu znanosti, ali valja istaći, da toj zadaći s mnogijeh uzroka nije mogao da zadovolji u onoj mjeri, kako to sam predmet zahtijeva po svojoj znamenitosti. I tako je specifično hrvatska arheologija dosta slabo napredovala, sve dok se je vrijedni predsjednik kninskog starinarskog družtva gosp. *Fra Luigi Marun* nije prihvatio.

Nalazeći se na klasičnom upravo tlu, okružen spomenicima iz doba narodne dinastije Hrvata, nastojao je Marun da sačuva i pribere ove drevne starine. Uz pripomoć malenog broja prijatelja, on je prije nekoliko godina utemeljio starinarsko družtvo u Kninu, minule mu godine proveo preustrojstvo, udarivši u isto vrijeme temelj tamošnjem muzeju, u kome se pribrao već priličan broj spomenika iz tamošnjeg kraja.

Marunova je zasluga, što se evo sada pokrenula i „Starohrvatska Prosvjeta“. Na čelu prvog broja ovoga lista čitamo program, u kome se razlaže smjer, kojim će list udariti, te se onda redaju ovi članci“ . . . . „Za nas su naročito zanimljiva ona dva članka Petra popa Kaera i učitelja Vuletić-Vukasovića, koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu. Gosp. Kaer je, kako se razabire iz uvoda, raspravu svoju zasnovao na širokoj podlozi. Nadamo se, da će cijenjeni pisac u nastavcima svoje radnje objektivnom kritičnošću prosugjivati materijal“. Iza toga se uredništvo osvrće na Vuletićevo čitanje nadpisa u Vlahovićima i kaže, da ga je g. M. Bijelić 1890. god. u „Glasniku“ (str. 226) bolje čitao.

Старинар српског археолошког друштва. Год. XI. Кв. 3. и 4. Sadržaj:

1. Osnovi dveju istočno-pravoslavnih crkava u Dukli. Od Episkopa Nikanora Ružičića.
2. Starine Manastira Lepavine. Od L. Bogdanovića.
3. Manastir Žanica i njegov pečat. Od Episkopa Nikanora Ružičića.
4. Bilješka o evangeliju Manojla Grka. Od Vida Vuletića-Vukasovića.
5. Staro-hrišćanski zlatni prsten VII. veka iz stonske okolice. Od Vida Vuletića-Vukasovića.
6. Staro-hrišćanski prsten. Od M. Valtrovića.
7. Manastir Presvete Bogorodice na Savini. Od Episkopa Nik. Ružičića.
8. Neobjavljeni novci rimskih imperatora. Od M. M. Vasića.
9. Dopis. Uz Turiju. Od Tihomira R. Gjorgjevića.
10. Beleška o natpisu na banjskom epitrahilju od g. 1606. Od Mih. Valtrovića.
11. Ocene i prikazi. Od Mil. M. Vasića.
12. Razne vesti. Od M. V.

Sa tri litografisane tablice.

U prvom članku episkop N. Ružičić opisuje i priobćuje tlorise dviju crkava odkrivenih mjeseca kolovoza i rujna 1892. godine u Podgorici na mjestu stare Duklje. Crkve su odkrili dva englezka učenjaka. Jedna je veća duga s dvora 39 m., široka 18 m. Bila je stupovima razdieljena na tri broda. Srednji je brod širok 8 m., pobočni po 3 m. Okrenuta je uprav k iztoku. S iztočne strane ima apsidu

diaconicum, i *prothesis* na način staro-kršćanskih bazilika. Oko apside su *exedrae* ili sjedala za svećenike, a u dnu nje stolica biskupova. Po tlorisu i opisu Ružičićevu nezna se da li su nadjeni tragovi otara i ogradâ svetišta i amvonâ. Pred crkvom je narteks, na kojemu su sa zapadne strane glavna vrata, a sa južne pobočna, dočim se posebnim vratima iz njega ulazilo u svaki brod bazilike. Stupova je bilo 6 parâ sa premjerom od 60 cm. Ružičić stavlja ovu crkvu u IV. viek, što bi lako moglo biti, jer neima popriečna broda nego septum dieli brodove crkve od apside i od obajuh *pastophoria*. Ovu je crkvu napomenuo na prošlogodišnjem I. kongresu kršć. arheologa u Spljetu prof. dr. Luka Jelić, i rek bi po njegovim riečima, da se tu radi o cemeterijalnoj bazilici, pa da će o njoj biti do skora izdana knjiga od prof. Andersona u Oxfordu.

Za čudno nam je, što preosv. ep. Ružičić o toj i drugoj manjoj crkvi, nadjenoj na 15 m. daleko od nje k jugu, kaže: „ove su dve gradjevine bile dve istočno-pravoslave crkve" (!), kao da je pravoslavna crkva bila nešto odieljena od rimokatoličke crkve još u IV. vieku. Toj drugoj crkvi je tloris na križ, kojega su kraci po 4 m. široki. Preosv. episkop Ružičić tvrdi, da je ta crkva iz VII. v., a nagadja, da može bit bila sagradjena gradjom porušene joj susjedne bazilike. Po jednom kamenu, što se je našao u njoj sa slovima Ш i Ф, on se nada, da će se potvrditi misao, da su ju „podigli Srbi". Ali onda nebi bila iz VII. vieka, jer bar tada Srbi niesu još imali slovâ!

Bazilika je sva potaracana mozajikom razne boje, koji je sav odkopan, „samo što je na mnogim mestima isprelaman od teškoga kamenja, koje je sa visine na njega padalo".

Žalimo, što nam nije ništa poznato o pravdi, koja se vodila medju grčko-iztočnjacim i katolicima radi posjeda otočića Žanjica na ulazu u Boku Kotorsku, i koju napominje preosv. episkop Ružičić u članćiću „Manastir Žanica i njegov pečat". Preosvešteni dostojao se je izraziti, da je „Sud, na osnovu izmišljenih i *falsifikovanih* dokaza bio na strani fratora. Nu, u poslednjem trenutku, kad je stvar bila došla do većega suda, Božjom voljom nadje se pečat manastira Žanice, hrama Presvete Bogorodice, i ovaj odluči stvar u korist pravoslavnih Srba". Grehota je, što ne znamo, koji li su to bili „falsifikovani dokazi" „fratora", da li se na prepornom ostrviću nahode kakvi tragovi tog „pravoslavnog manastira", koji da je „postojao *u srednjem veku*" na njemu, kao što se obično još nahode tragovi srednjevjekovnih mnogobrojnih benediktinskih samostana, razasutih po hrvatskim otocima u jadranskom moru, i ima li kakvih drugih spomenika, po kojima bi se mogao da nepobitno dokaže obstanak tog „pravoslavnog manastira". Svakako, ako je svekoliko dokazivanje osnovano na sami taj pečat, što ga preosv. Ružičić sa slikom priobćuje u „Starinaru", onda nam je slobodno sumnjati, da li je takav manastir zbilja obstojao do čvršćih dokaza, a to jer na priobćenom pečatu *neima* a ma baš nikakove *srednjevjekovne oznake*. Na njemu nije „Vavedenije" predstavljeno, kako i sam preosvešteni ispovieda, „strogo po propisu, kako se čita u uputstvima za pravoslavni ikonopis". Tu Zaharija „sedi na prestolu a pod nebom", dočim bi po propisu svetogorske knjige imao stajati na ulazu hrama,[1] kako ga je eno viditi i na starom pečatu manastira Lepavine, kojega je sam preosv. Ružičić objelodanio,[2] pa na još starijemu istoga samostana[3] i na mladjemu sa latinskim nadpisom,[4] i kako se razumije na pečatu vavedenskog manastira u Zavali u Popovu polju u Hercegovini, što ga je objelodanio naš častni drug Vid Vuletić-Vukasović.[5] Na sva ta četiri pečata, osjem Bogorodice i Zaharije, vidjeti je još same tri osobe, dočim jih je na ovom sumnjivom pečatu do devet, a hram je neobičnim načinom urezan u vertikalnoj projekciji, iznad cieloga prizora, kao da visi izmedju neba i zemlje, i kao da to nije dosta, još ga s lieve i desne strane prate slike sunca i mjeseca. Ime manastira na sumnjivom pečatu pisano je uprav ЖАИНИЦА a ne *Žanica*. Na pečatu su tri vrsti slova A: A, Λ i ꙗ, česa nebi bilo da je pečat sredovječan. Rabeska na podanku pečata i nad nebnicom takodjer nijesu sredovječan motiv. Iz svega toga sliedi, da ovaj pečat nije sredovječan i da je po svoj prilici krivo-tvorevina iz modernih doba.

Akademijska Galerija Strossmayerova. Treće izdanje. Objelodanila Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. Ciena 40 novč. Zagreb 1895. Tisak Dioničke tiskare. Str. 158. u mal. 8-ni. Ta je knjižica neobhodno potrebita za svakog posjetioca Strossmayerove galerije slikâ u Zagrebu, a koristna za svakog prijatelja umjetnosti, koji hoće da znade, koliko je tog umjetnog blaga poklonio svojemu narodu hrvatski Mecena. U njoj nije samo golo nabrajanje i opisivanje pojedinih umjetnina, nego je velikim ali majstorskim potezima u kratko ocrtana povjest i karakteristika onih perijoda razvitka slikarske umjetnosti, koje su u galeriji zastupane i smještene u pojedinim postorijama. Tu je najprije opis dviju velikih slika „u arkadah" i dvaju u njima kipova te raznih umjetnina „u predsoblju",

---

[1] Godeh. Schäfer. Das Handbuch der Malerei vom Berge Athos, str. 227. §. 392.
[2] „Старинар". God. XI. knj. 1. i 2., str. 59. God. VIII. knj. 1. i 2. Tab. V.
[3] Starinar. God. XI. knj. 1. i 2. str. 58.
[4] Star. God. VIII. Tab. V. sl. 4. God. XI. knj. 1. i 2. str. 59.
[5] Viestnik hrv. ark. dr. God. VIII. Br. 2. str. 36. i Br. 4. str. 114.

zatim se redaju sliedeća poglavja: Dvorana I. A. Sredovječno slikarstvo. a. Bizantinska umjetnost (2 slike). b. Preporod slikarstva u Italiji (24 slike). B. Slikarstvo novoga doba. a. Talijansko slikarstvo XV. stoljeća (17 slikâ). b. Staro-germansko slikarstvo (21 slika). Dvorana II. c. Talijansko slikarstvo XVI. vieka (55 slikâ). Dvorana III. Slikarstvo XVII. i XVIII. vieka. a. U Italiji. b. U ostalih zemljah (Francuzkoj, Španjolskoj, flamanskoj Nizozemskoj, Holandiji i u Njemačkoj, u sve 85 slika). Dvorana IV. Mletačka škola (60 slika). Dvorana V. Slikarstvo našega doba (42 slike). Dvorana VI. Crteži i minijature (31 komad).

Najslabije je u galeriji zastupano bizantinsko slikarstvo, a najbolje slikarstvo XVII. i XVIII. v. i mletačka škola. Strossmayerova galerija ne stidi se ni velikih svjetskih galerija, jer može da pokaže slikâ iz kista najglasovitijih navlaš tal. slikara kao Rafaela, Tiziana, Tintoretta, Giotta, našega Medulića, Caraccia, Correggia, Bassana, Bordona, Giorgiona, Pavla Veronesea, Carpaccio-a, Dürera, Domenichino-a, Huberta i Hansa v. Eycka, Fra Giov. Angelico-a, Fra Bartolomea, Fra Filipa Lippia, Francia, Spagna, Ghirlandajo-a, Renia, Poussina, Memlinga, Holbeina, Maratte, Mantegna, Parmigianino-a, Perugina, Uccello-a, Rubensa, Palme, C. Rossellia, Salvator Rosa-e, Siemiradzkoga, Vasaria itd. Bilo ovo malo rieči poticalom imućnijim rodoljubima, da se, poput kneza L. Odescalchia, gospodje Švrljuga, obitelji Šenoa, biskupa Gašparića, Fr. Rački-a, barunice Kušljan, Ivana Kukuljevića, Ivana Tkalčića i odvjetnika E. Barčića, ugledaju u velikoga hrvatskoga Mecenu, biskupa Strossmayera i da uznastoje što više obogatiti ovu jedinu našu hrvatsku galeriju.

Sbornik jugoslavenskih umjetnih spomenika. Prvi svezak. *Zavjetna spomen-slika slavenskih Apoštola i srodni njoj spomenici.* Razpravio prof. dr. Luka Jelić. Sa 1 bojadisanom tablicom i 15 slika u tekstu. Izdaje na svjetlo Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1895. Tisak Dioničke tiskare. Str. 40 u 4°.

Ovu znamenitu monografiju razdielio je učeni pisac na sliedeća poglavja: „Uvod. — 1. Povjestne bilježke o ikoni i znanstveno proučavanje. — 2. Novovjeke viesti o ikoni. — 3. Snimci ikone. — 4. Znanstveno proučavanje ikone. — 5. Vanjski opis ikone. — 6. Značenje predstava na ikoni. — 7. Razni popravci ikone i današnje stanje. — 8. Slog ikone. — 9. Ikonografični oblici na ikoni. — 10. Oblik liturgičnoga odiela na ikoni. — 11. Dva biskupa prinositelja na ikoni jesu sv. Ćiril i Metod. — 12. Sv. Metod je auktor ikone. — 13. Nadpisi na ikoni i Ćirilovo pismo. — 14. Povod poistovjetovanju ikone sa prastarom slikom sv. Petra i Pavla. — 15. Poskupac". Mladi spisatelj, poznat sa dosadašnjih svojih učenih razprava, pokazao je i u ovoj riedku oštroumnost i poznavanje literature, koja mu je zasiecala u predmet, samo se je odviše pouzdao u neke svoje hipoteze i došao vrlo brzo do nekih zaključaka, koji se onako s lake ruke i bez dubljeg i obširnijeg proučavanja i obrazlaganja nemogu prihvatiti.

U *Spomeniku* srpske kraljevske Akademije, knj. XXVIII. (1895.) objelodanio je *Gjorgje Stratimirović* razpravu *„O prošlosti i naimarstvu Boke Kotorske"*. Mi niesmo jošte primili tu knjigu, pa ne možemo da ju sad u potankostima prikažemo, te će nam biti dužnost, da to učinimo u dojdućem broju, ter bude zasiecati u program našega časopisa, kako bi imala, sudeć po njezinom naslovu.

Od samih spisatelja primili smo sliedeće brošire, na koje jim srdačno zahvaljujemo:

I. *Die christlichen Denkmäler Bosniens und der Herzegovina* von *dr. Ciro Truhelka.* Custos am bosn.-herzeg. Landesmuseum in Sarajevo. — Roma — Tip. della Pace di Filippo Cuggiani. 1895. 43 str. u osmini. Sa 22 slike i 1 tablicom. U ovoj je knjizi autor pribrao sve, što je u raznim člancima bio napisao on i Dr. Radimsky u sarajevskom „Glasniku" o bos.-herceg. staro-kršćanskim spomenicima, te joj je još dodao neka nova razmatranja o njihovoj srodnosti sa kninskim i zadarskim hrvatsko-bizantinskim spomenicima. Dr. Truhelka se s nama slaže u misli, da je jedan dio ureza naših starih spomenika nastao prenosom motiva drvorezbarstva na kamen, i zato da jih treba pripisati uplivu domaćih umjetnika. — O motivima pak, uzetim iz bilinskog i živinskog carstva, kaže, da pripadaju onomu stupnju, kad se bizantinski motivi počimlju uklanjati romaničkima. Zaključuje pak, a i mi smo tako osvjedočeni, da toliko dalmatinske koliko i bosanske uresne vajarije pripadaju istomu slogu i istom razdoblju, a mi dodajemo, da je to doba od doseljenja naših praotaca na Jug do XI. vieka. Samo gosp. pisac pokazuje, da nije posve dobro obavješten o istarsko-dalmatinskim čisto bizantinskim i hrvatsko-bizantinskim spomenicima, kad misli, da je mućski Branimirov spomenik iz 888. god. najstariji toga sloga u Dalmaciji. Kad se bolje obaviesti, on će zaisto priznati, da je bizantinski slog vladao u umjetnosti u našim krajevima od svojega početka pa sve do tada, kad se je uplivom domaćih hrvatskih umjetnika preobrazio u *hrvatsko-bizantinski,* tekom VIII. i IX. vieka. Pravo je što pisac kaže, da se je u kninskoj okolici odkrilo „uz veliku količinu čisto slavenskih oblika, čislo prekrasnih mačeva, težko srebrom i zlatom okovanih mamuza, opravâ itd., koje odgovaraju slogu drugovdje obično poznatim sjajnim komadima franačkog razdoblja". On bi zato hotio, da pripiše franačkom uplivu unos cieloga toga sloga, jer da se taj upliv može dokazati u Dalmaciji u razdoblju, koje počimlje od Karla Velikoga. Tim pak nebi on hotio kazati, da

se u Dalmaciji nahodi slog franački, i pošto priznaje, da bi tomu slogu imao biti izvor u sjevernoj Italiji, to bi on Francima dodielio u tom samo posredujuću ulogu. U ovomu se ne možemo da slažemo, a to će g. pisac razumjeti po dosadašnjim našim razpravama, premda ćemo se doskora u ovom časopisu obširnije baviti tim vele zlamenitim pitanjem.

Drago nam je zabilježiti, da i g. dr. Truhelka nazivlje *sljepočnim prstenjem* (Schläfenringe) jedan dio onih karika, što se nahode u našem Muzeju, te su se našle i u grobovima kod Zenice u Bosni, a i mi smo se tako na više izrazili u prikazu „Bullettina" spljetskoga.

Die Bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalters. Von dr. Ćiro Truhelka. Custos am bosn.-herzeg. Landesmuseum. Mit 1 Tafel und 108 Abbildungen in Texte. Wien. 1895. In Commission bei C. Gerold's Sohn. Str. 71 u mal. 4-ni. Knjiga je ovako razdieljena: I. Uvod. — II. Oblici spomenika. — III. Uresi. a) Graditeljski i bilinski uresi. b) Heraldički uresi. c) Figuralne predstave. — IV. Štovanje mrtvacâ. — V. Imena majstora. — VI. Nadpisi sa 33 mjesta. I u ovu je knjigu pisac skupio svoje članke, pisane u „Glasniku" sa slikama i *fac-similima*. O jednomu od tih *fac-simile-a*, i to ob onom sa Drežanke, navraća se u ovom broju našeg časopisa, da opet piše naš prijatelj V. V. V., česa nebi bilo, da bude nadpis objelodanjen po fotografiji. S toga razloga trebalo bi za unaprieda kao pravilo uzeti, da se svi staroslavenski nadpisi objelodanjuju, kadgod je samo moguće, po fotografiji.

P. A. Sirku, docent imperatorskago S. Peterburgskago Universiteta „*Kratkij otčetъ o zanjatijahъ za Granicej vъ ljetnie mjesяci 1893. i 1894. g.*" S. Peterburgъ. 1895. str. 30 u mal. 4-ni.

Učeni pisac, koji je lani i preko lani putovao u ljetno doba po našim krajevima, te je prisustvovao slavi otvorenja „Prvoga Muzeja hrvatskih spomenika u Kninu" i, kao član, „Prvomu kongresu kršćanskih arheologa u Spljetu", priobćuje u ovoj broširi izvješće cielog svojeg znanstvenog putovanja po Galiciji, Bukovini, Banatu, Slavoniji, Dalmaciji, neslavenskoj Sedmogradskoj, Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji. Glavni predmet njegovog iztraživanja bili su slavenska pismenost i živ jezik. U Dalmaciji obašao je gradove Zadar, Spljet, Dubrovnik, Trogir, Knin, Nin, Šibenik, Drniš, Kistanje, Kotor, Ercegnovi, Risan, Perast, Ston i Metković; pravoslavne manastire: Krku, Savinu i Banju; katoličke samostane dominikanski i franovački u Dubrovniku, franovački u Spljetu i Visovcu; sela: Solin, Kninskopolje, Kosovo, Biskupiju i Jasenovac. Još je pohodio bivšu Poljičku republiku te otoke Korčulu, Hvar i još na njemu gradove Starigrad i Jelsu. Najviše je starih slavenskih rukopisa našao u manastiru na Krci u Savini i u Dubrovniku. *Uredništvo.*

Izpravak.[1] F. Radić u 2. broju „Starohrvatske Prosvjete" na stranici 115 tvrdi, da „treća i posljednja sjednica" V. Odsjeka prvog Kongresa kršćanskih arheologa u Spljetu: „Bila je urečena za 3 „sata po podne, ali je započeta na 5, jer su slavenski članovi kongresa dva debela sata čekali dolazak „prof. dra. Jelića".

1. Nije istina, da je od dolazka podpisanoga zavisilo otvorenje rečene sjednice, nego jedino i izključivo od volje predsjednika V. Odsjeka, Veleučenoga g. prof. S. Ljubića; te „slavenski članovi kongresa" nisu ni najmanje dužni bili, da „čekaju dolazak prof. dra. Jelića". Podpisani je, kao referenat V. Odsjeka, izpunio svoju zadaću, čim je glasovana bila u 2. sjednici *rezolucija*; te na treću sjednicu nije bio držan da pristupi kao referenat, nego mu je bilo prosto, kao svakom drugom članu, doći ili nedoći. — A u 3 sata podpisani je morao prisustvovati sjednici presidija kongresa kao tajnik, za pripravu zadnje plenarne sjednice, koja je bila urečena i obdržavana u 5 sati istoga dana i u istoj dvorani, gdje se je držala rečena posljednja sjednica V. Odsjeka, te je bio zapriečen, da dodje na otvor rečene sjednice V. Odsjeka.

2. Dočim je istina, da je posljednja sjednica V. Odsjeka bila urečena za 3—4 sata, nije istina, da je započeta tek u 5 sati; nego je baš tada dovršila, potla nego je više od jednog sata trajala.

Zadar 8. Lipnja 1895

Prof. Dr. **Luka Jelić**
tajnik prvog Kongresa kršćanskih arheologa i
referenat V. Odsjeka.

---

[1] Drage volje ustupamo mjesta ovom izpravku, premda smo po kazivanju g. Radića uvjereni, da za 1. točku imaju razloga obadvojica, jer ako je odsutnost g. prof. dra. Jelića opravdana bila, to je i istina, a o tomu bi mogli do potrebe svjedočiti svi za 3. sjednicu na vrieme došli članovi slavenskog odsjeka kongresa, da se je u dvorani čekajući govorilo, da se sjednica još ne otvara, jer da se čeka dolazak prof. dra. Jelića, pa se je *nakon* njegova dolazka zbilja i otvorila, svakako malo prije 5 sati. Još nas uvjerava g. Radić, da zadnja plenarna sjednica kongresa nije započela u 5 sati, već oko 6 sati, i da je zadnja sjednica V. odsjeka bila doista urečena za 3—4 sata, ali da se je obdržavala svakako dosta kašnje iza 4 sata. *Uredništvo.*

Izpravak. U prošastom broju je pod rubrikom „Bibliografija“ podpisan najprije naš prijatelj i suradnik g. Vid Vuletić-Vukasović, a zatim „Uredništvo“, dočim je podpis „Uredništvo“ imao stojati odmah poviše prikaza češke knjige g. K. Čermaka, jer je nju samu ocjenio g. V. V. V., a ostale je knjige prikazalo Uredništvo. *Uredništvo.*

Preporučujemo rodoljubima i hrvatskim književnicima, da se dostoje uvažiti sliedeća dva „Poziva“, koja dragovoljno objelodanjujemo usljed molbe najvišeg našeg prosvjetnog zavoda. *Uredništvo.*

POZIV.

Od prvih dana svojega života držala je jugoslavenska akademija jednom od prijekih svojih dužnosti, da prione sabirati književne spomenike južnih Slavena i objelodanjivati ih u svojim izdanjima. To je ponukalo akademiju, da je počela štampati kritična izdanja „Starih pisaca hrvatskih“, od kojih je do sada izišlo dvadeset knjiga, zato je pokrenula „Starine“, u koje slaže već godinama ponajpače gradju za sredovječnu rukopisnu književnost, a pored toga izdala je i nekoliko posebnih djela s istom svrhom. No akademija imade sama već podosta gradje i za novovječnu književnost, a uza to joj sve češće dolaze takovi prilozi s raznih strana, pa je zato akademija odlučila opet koraknuti naprijed i osnovati nov zbornik, u kojemu će objelodanjivati priloge za povjest književnosti hrvatske u novom vijeku.

Četiri su stoljeća već prošla, što se štampaju hrvatske knjige, pa se je tako naslagalo mnogo gradje, koju treba da objelodanimo, ako želimo, da što prije dočekamo kritičnu povjest svoje knjige. Odmah u početku novoga vijeka nahodimo u povjesti svoje književne prosvjete duboke tragove talijanske kulture i susrećemo se s humanizmom, te je posve prirodno, što književnost naših strana progovara trima jezicima: hrvatskim, talijanskim i latinskim, dapače imade dosta književnika, koji pišu u sva tri jezika, a mnogo ih radi u dva. Povjest naše književnosti ostala bi nepotpuna, kad se historik ne bi osvrtao takodjer na talijanska i latinska djela naših književnika, te je poradi toga akademija odlučila u svojem novom, literarno-historijskom zborniku priopćivati uporedo gradju za našu književnost svih triju jezika. Bit će prilike, da se u ovome zborniku prikuplja gradja za povjest književnosti počevši od konca XV. stoljeća sve do godine 1860., a akademija će se najpače brinuti oko toga, da sabere što obilniju gradju za historiju ilirizma, koji je udario osnovu modernoj knjizi hrvatskoj.

Ovdje će se štampati manji izvorni sastavci starijih pisaca, koji se ne mogu objelodaniti u posebnoj knjizi, nadalje važnija književnička korespondencija i napokon razni prilozi, koji su podobni objasniti koju stranicu književne historije naše. Ovakova će gradja bez sumnje doći u dobar čas svakomu, koga zanima prošlost naše književne prosvjete.

Mnogo se ove gradje nahodi u javnim arhivima i knjižnicama, koja je akademiji dohodna, ali jê za cijelo imade veoma mnogo i u privatnim rukama, — s toga akademija učtivo moli sve rodoljube, da joj priloge iz svojih knjižnica za ovaj zbornik ili sami točno prepišu ili pošalju, pa će ih akademija pregledati i prirediti za štampu. Akademija će rukopise što prije sa zahvalnošću povratiti njihovim vlasnicima, a voljna je i namiriti sve troškove, koji nastanu. Prva knjiga ovoga zbornika izići će već do godine.

Kako je ovaj pothvat namijenjen ne samo koristi nauke, nego i slavi naroda hrvatskoga, akademija se živo nada, da će se njezinu pozivu rado odazvati svi rodoljubi, koji bi joj ma kako mogli u tom poslu biti na ruku.

U ZAGREBU 30. aprila 1895.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

POZIV.

Općeno je poznato, kako u narodu našemu uslijed kulturnih prilika i neprilika sve više propada pravi narodni život, narodni običaji i vjerovanja. Za to jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti drži, da to sve treba za vremena sakupiti i na svijet izdati, dok još nije sasvim propalo. Poradi toga odlučila je ona izdavati

FOLKLORISTIČKI ZBORNIK

u kojem će se štampati opisi života, običaja i vjerovanja naroda hrvatskoga i srpskoga, i poziva ovim sve prijatelje narodne folklore, da joj šalju gradju za pomenuti zbornik. Jugoslavenska će akademija primati sa zahvalom svaki prilog, a što bude vrijedno za štampu, štampat će u rečenom svom zborniku i svaki će štampani prilog primjereno honorirati.

Uza svaki prilog, što ga tko jugoslavenskoj akademiji za njezin folkloristički zbornik pošalje, treba da pisac točno naznači, u kojem je kraju ili selu čuo ili vidio ono, što priopćuje. Isto tako treba spomenuti, da li je ono, što se navodi, jednako rašireno po svom onom kraju ili selu ili možda već propada, te se nalazi samo u gdjekojoj porodici ili kući, ili to drže samo još starci i bake.

Da bi priložnici znali, kakovu upravo građu misli jugoslavenska akademija donositi u pomenutom svojem zborniku, za to se ovdje navode natpisi za sve folklorističke priloge.

I. Narodni život u tješnjem smislu.

Hrana, kuća, nošnja, igre, plesovi, radnje (kojih u drugim krajevima nema ili su drukčije). Forme općenja (među mlađima i starijima, među muškinjem i ženskinjem, među domaćima i gostima ili strancima).

II. Narodni običaji i vjerovanja.

1. Porod, vjenčanje, smrt. (Ne treba ograničiti se samo na to, da se reče, što narod čini u ta tri najznatnija odsjeka ljudskoga života, već treba opisati i priprave za njih, na pr. što čine i čega se čuvaju žene, dok su trudne, kako se prosi i vjeri djevojka itd.)
2. Različni godovi preko godine (na pr. Božić, Uskrs, Bogojavljenje, Đurđev dan i dr. Treba navesti, što se čini na same te dane i prije njih i ne samo, što ljudi čine, već i čega se čuvaju).
3. Narodne priče o Bogu i o svecima (kao o sv. Iliji, Nikoli, Bogorodici i dr.), o duši, o drugom svijetu itd.
4. Narodni kalendar (t. j. koje kućne i poljske poslove misli narod da treba raditi u ovo ili ono doba godine, o ovom ili onom prazniku, uz ovu ili onu mjesečevu mijenu itd.).
5. Gatanja o vremenu i u opće o budućnosti (po kojim znacima pogađa narod, kakvo će biti vrijeme, kakva li ljetina, na pr. po tom, kako ptice lete ili pjevaju, po tom, je li na pr. na veliki petak lijepo vrijeme ili je kiša; što se drži, ako čovjek polazi na put, pa sretne najprije svećenika? itd.).
6. Pričanja o prirodnim pojavima: o grmljavini, o vjetrovima, o pomrčini sunca i mjeseca, o potresu, o suncu i mjesecu, o danici i o drugim zvijezdama, o mliječnom putu (kumovskoj slami). Imena pojedinih zvijezda, kao: „vlašići“, „volujara“, „štapci“, „plug i volovi“ i priče o njima, ako ih ima.
7. Pričanja o životinjama i biljkama (kojima se tumači njihovo postanje, život i svojstva).
8. Priče o postanju i prošlosti sela, varoši, gradina, brda, jezera, ponora itd.
9. Narodna medicina (kojim lijekovima liječi narod različne bolesti ili samo baje).
10. Vjerovanja i pričanja o bićima, kojih nema (na pr. o kugi, o vilama, vukodlacima, vješticama, vjedogonjama itd.).
11. Narodno tumačenje sana.
12. Gatanja i bajanja u različnim prigodama života (na pr. kad tko što izgubi, kad se zaljubi itd.).

III. Dijalektologija.

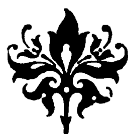
Opisi naših narječja u gramatičkom i leksičkom pogledu. Nitko neka ne zaboravi uza svoj dijalektologički prilog točno navesti geografičke granice narječja, što ga prikazuje. Jugoslavenska akademija osim opisâ pravih narodnih narječja primati vrlo rado i opise dogovornih i umjetnih kamo pripada na pr. kozarski, poslovički, osaćanski i gegavački jezik (koje spominje Vuk u rječniku i prof. dr. T. Maretić u „Radu“ jugosl. akad. knj. 108. str. 185—186.).

U ZAGREBU, mjeseca svibnja 1895.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetn.

Predplatiše „Starohrvatsku Prosvjetu“ p. n. gospoda:

Šišmar Bunjik, župnik u Klakarju, Brod. — Samostan oo. Franovaca, Karlovac. — Dr. Grga Tuškan, posjednik, Sisak. — Marko Žuvela, župnik, Osojnika, Gruž. — Čitaonica, Ogulin. — Hrvatsko djačko družtvo „Javor“, Osiek. — Martin Pilar, o. c. arhitekt, Zagreb. — Fran Poici, inžinir, Gospić. — Ot. Ante Alač, lektur i župnik Velikogbrda, Makarska. — Delavsko podporno družtvo, Trst. — Stjepan Dungjerović, upravitelj župe, Niemci. — Dr. M Matunci, kanonik, Zagreb. — Andrija pop Perić, župnik u Gdinju, Bogomolje. — Mato Babogredac, upravitelj župe, Hrtkovci. — Milan Franjić, sudac kod okružnog suda, Donja Tuzla. — Dr. Nikola Geržetić, štopski liečnik, Zadar. — Čitaonica konviktovska, Zagreb. — Ot. Gjacinto Domić, dominikanac, Korčula.



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. I. Br. 4.



„Starohrvatska Prosvjeta" izlazi četiri puta na godinu, t. j. početkom siečnja, travnja, srpnja i listopada, najmanje na dva tiskana arka. Sadržavat će slika, tablica i priloga, kad ustreba. Članovi družtva mukte će ju primati. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 8 kruna, a u inozemstvu 9 kruna ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu družtva u Knin, a starinarske viesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1895.
NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Sadržaj.

Stran.

1. Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika.
(Capitella stilo byzantico-croatico in Museo Thiniensi.) Frano Radić. Sa tri slike 205
2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji — nastavak.
(Notiones topograficae antiquarum jupaniarum Croatarum in Dalmatia — res incepta porro tractatur.) Iz ostavštine ot. Stjepana Zlatovića 212
3. O stećcima — nastavak.
(Marmora — res incepta porro tractatur.) Pop Petar Kaer. Sa slikom 218
4. Starohrvatsko groblje sa polusrušenom crkvom sv. Spasa u Cetini — nastavak.
(Necropolis vetero-croatica cum semiruta ecclesia S. Salvatoris in Cetina — res incepta porro tractatur.) Fra Luigj Marun. Sa tri slike 224
5. Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.
(Inscriptiones Vetero-Bosnenses in Bosnia et Hercegovina.) Vid Vuletić-Vukasović 231
6. Uresni učelak hrvatsko-bizantinskoga sloga u Škaljarim kod Kotora.
(Tinpanon, stilo croatico-byzantico in Skaljari prope Catarum.) Frano Radić. Sa slikom . . 235
7. Stećci u selu Popovićim u Konavlima u Dalmaciji.
(Marmora villae Popović in Dalmatia.) Vid Vuletić-Vukasović 237
8. Starinska crkvica sv. Luke na otoku Lastavu.
(Antiqua ecclesia S. Lucae in insula Lastavo.) Frano Radić. Sa dvie slike 239
9. Starohrvatski ratni mač.
(Gladium vetero-croaticum.) Frano Radić. Sa slikama 242
10. Opazke na Gjorgja Stratimirovića monografiju „O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske".
(Adnotationes ad monographiam Georgii Stratimirović de historia et architectura sino Rhizonici.) S. 248
11. Izvješće o radu Hrvatskoga starinarskoga družtva u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.
(Relata de iis, quae Societas Croatica archaeologica egerit — generaliter; — specialivero modo de monumentis sacrae antiquitatis in Dalmatia preter ea, quae Salonis reperta — Bosnia-Hercegovina, Croatia, Slavonia, Istria, hucusque detecta, esaminata descripta sint.) Frano Radić 254
12. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.
(Curatores societatis Archeologicae Croaticae Thiniensis referunt, quae proximis elapsis trilnus mensibus acta quaeque assecuta) 260
13. Razne viesti.
(Variae rerum notiones) 262
14. Bibliografija.
(Bibliographia) 264



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. I. Br. 4.



U KNINU 1895.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika.

(Sa 40 primjeraka.)

Uz ostale prezlamenite i dragocienjene starohrvatske umjetničke ostanke, koji no svjedoče, da su stari Hrvati od VIII. do XI. vieka svojom prosvjetom uporedo koracali s najnaobraženijim ondašnjim narodima srednje i zapadne Evrope[1], čuvaju se u našem družtvenomu „Prvomu Muzeju hrvatskih spomenika“ u Kninu i mnogobrojne male i velike kamenite nadstupine, kojih su glavni oblici prikazani u 40 priloženih slikâ. Ovdje predstavljene nadstupine potiču iz šest različitih mjesta, u kojima je naše družtvo izvelo svoja izkopavanja i odkrilo kršćanske spomenike. Četvorica od tih nalazišta pripadaju kninskoj okolici i jesu: trobrodna biskupska bazilika sv. Marije u Biskupiji, trobrodna bazilika na Stupovima takodjer u Biskupiji, crkvica na Lopuškoj glavici na sred Kosova polja i trobrodna bazilika Sv. Bartula na Kapitulu kod Knina; druga su dva nalazišta, jedno bazilika odkrivena u Koljanim kod Vrlike, gdje izkopavanje nije još dovršeno, a drugo velika po svoj prilici višebrodna bazilika na staro-hrvatskom groblju u Potravlju kod Sinja, gdje se tek ima poduzeti sustavno izkopavanje. Nadstupine potiču dakle sa pet velikih i jedne pomanje starohrvatske crkve. Dvadeset i tri od predstavljenih nadstupina, dakle više od polovice, izkopane su ili nadjene u biskupskoj bazilici Sv. Marije, pet u bazilici Sv. Bartula, tri u bazilici na Stupovima, dvie u crkvici na Lopuškoj glavici, a po tri u bazilikama u Koljanim i u Potravlju.

1. Iz Potravlja su nadstupine br. 14, 15 i 31;
2. iz Koljanâ br. 16, 26 i 32;
3. iz bazilike na Stupovima br. 17, 29 i 36;
4. iz Lopuške glavice br. 30 i 37;
5. iz Kapitula br. 18, 19, 21, 28, 34 i 39; a
6. iz bazilike Sv. Marije u Biskupiji sve ostale.

Sve su od biela zrnata domaćeg vapnenjaka, osim br. 14, koja je od muljike.

---

[1] Reusens u svojem djelu „Élements d' archéologie chretienne“ (Louvain 1885. I. str. 35) piše u tom smislu sliedeće: „L' art reflete toujours, dans une mesure très exacte, l' ètat de la civilisation, la situation des esprits, le genie des peuples au milieu desquels il se produit“.

*

br. 20 visok 14 cm., širok 11 cm. i nadjen je dne 20. veljače 1889; br. 24 visok 21 cm., širok 15 cm., nadjen je dne 10. prosinca 1889; br. 25 visok 22 cm., širok 16 cm., nadjen je dne 10. prosinca 1889; br. 35 visok 12 cm., širok 10 cm., nadjen je dne 25. svibnja 1893.

Te su nadstupinice kockasta bizantinskog oblika, a ures im u glavnom sastoji od jednog reda od 8 prostih listića cieloga okrajka tek ponešto na dvor svijenih, po jedan na ćoškama, a po jedan na sredini svakog lica, dočim se pod tankim abakusom u ćoškama sastaju dvie a dvie zavojice



(volute) kao u korintskoj nadstupini, koja je ovima pralikom. Sredina svakog l ca nad lišćem, a medju zavojicama, izpunjena je paomovim listićem ili (komitom uviti, iz koje simetrično izlaze dvie male zavojice (br. 24) poput (nih, kakve ćemo vidjeti na nadstupinama IV, V i VI skupine, ili pak na l k vodice narezanim prutcima (br. 20). Dno ovih nadstupinica je podve- ı no užetom (br. 24), ili jedno- (br. 20) ili trostrukim (br. 25) pojasom (vima srodnih nadstupina iz Pulja u Istri, Trsta, Cividale i Treviso obje-

lodanio je Cattaneo[1] u svojoj knjizi i dosudio im VIII. viek. Pošto su braća Slovenci dopirali u VIII. vieku do preko svega Friula[2], cienim, da su sve te nadstupine zajedno s našima proizvod genija slavenskoga, jer se eto i nahode nadpisi u Bričiš kod Pulfera u Friulu, po kojima se doznaje, da su dvie tamošnje crkve u VII. ili VIII. vieku bile sagradjene od nadmajstora *graditelja Slavena* s preko friulanske granice[3].



III. *Treću skupinu* sačinjavaju nadstupine br. 34, 19, 21 i 22, od koji je sama 22 iz bazilike S. Marije, a ostale su tri s Kapitula.

[1] „L' Architettura in Italia dal secolo VI. al Mille circa" str. 98. — Pošto se ja često pozivlje na ovo djelo o talijanskim graditeljskim spomenicima, koji su suvremeni staro-hrvatskima, našlo se domaćih strukovnjaka, koji su mi to zamierali, te su omalovažavali vriednost toga djela. Ja sam za pitao mnienje o njemu u prvog učitelja kršćanske arheologije, slavnoga sad blagopokojnoga comm. B. de Rossi-a, koji mi je iz Rima dne 11. ožujka 1891. doslovce odgovorio: „Ho conosciuto ed am molto il compianto prof. Cattaneo; ed il suo libro sull' architettura dal secolo VI. al X. mi è famigliare. *Ella ha ragione di fondarsi sulle dottrine esposte dal Cattaneo*, che sono frutto di di st assai attenti e completi sopra tutti e singoli i monumenti del periodo da lui preso ad illustrare".

[2] Vidi u časopisu, koji izlazi u Udine, pod naslovom „Pagine Friulane", broj dneva 21. ru 1893. članak „Gli Sloveni del Friuli".

[3] Nav. mj. u časopisu „Pagine Friulane".

Br. 22 visok je 12 cm., širok 10 cm., a nadjen je dne 10. prosinca 1889.;

br. 34 visok je 19 cm., širok 12 cm., a nadjen je dne 20. veljače 1889.;

br. 19 visok je 20 cm., širok 13 cm., a nadjen je dne 20. veljače 1889.;

br. 21 visok je 13 cm., širok 13 cm., a nadjen je dne 20. veljače 1889.

Te nadstupine sastoje od četverostrana izvrnuta kusošiljnika, urešena sa dva reda prosta lišća, u svakomu po 4 lista cieloga okrajka, poredana poput lišća na korintskoj nadstupini. Ostali su prostori prazni. I to su sve male proste a liepe nadstupine, takodjer slobodno oponašanje korintske nadstupine ali bez zavojicâ. Nije lako opredieliti doba tako prostih nadstupina, koje bi isto tako mogle pripadati IX. i X. kao i XIII. i XIV. vieku.

Vrlo su zanimive i uprav karakteristične za hrvatsko-bizantinski slog sliedeće tri skupine naših nadstupina.

IV. *Četvrtoj skupini* pripada najveći broj, i to na žalost najgore osakaćenih nadstupina. To su br. 2, 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 23, 33 i 38, dakle najviše njih iz bazilike Sv. Marije, br. 16 i 26 iz one u Koljanim, br. 37 iz crkvice na Lopuškoj glavici, a br. 39 sa bazilike sv. Bartula na Kapitulu.

Br. 2 visok 26 cm., širok 27 cm., nadjen dne 9. lipnja 1888. deset metara pred bazilikom;

br. 3 visok 25 cm., širok 35 cm., nadjen dne 7. siečnja 1890. pri dnu groblja kod bazilike;

br. 4 visok 37 cm., širok 27 cm., nadjen dne 22. srpnja 1891. u suhozidu ograde oranice Aleksandra Katića, nedaleko groblja kod bazilike sv. Marije;

br. 6 visok 12 cm., nadjen dne 16. ožujka 1891.;

br. 7 visok 13 cm, nadjen dne 16. ožujka 1891.;

br. 9 visok 12 cm., nadjen dne 16. ožujka 1891.;

br. 12 visok 14 cm., nadjen dne 16. ožujka 1891.;

br. 13 visok 13 cm., nadjen dne 16. ožujka 1891.;

br. 16 visok 26 cm., širok 20 cm., nadjen dne 12. ožujka 1892.;

br. 23 visok 34 cm., širok 20 cm., nadjen dne 10. prosinca 1889.;

br. 26 visok 28 cm., širok 15 cm., nadjen dne 13. ožujka 1892.;

br. 33 visok 17 cm., nadjen dne 21. prosinca 1889.;

br. 37 visok 24 cm., širok 28 cm., nadjen dne 17. kolovoza 1888.;

br. 38 visok 21 cm., širok 24 cm., nadjen dne 26. ožujka 1893.;

br. 39 visok 13 cm., nadjen dne 25. veljače 1889.

Komadi br. 6, 7 i 9 jesu odlomci uglovâ ove skupine nadstupinâ; br. 12 je odlomak dna, na kojem je jedinomu sačuvan oblik gornjeg kraja lišća, kojim su bile urešene ove nadstupine; br. 2, 3, 16, 33 i 38 jesu odlomci gornjih polovica nadstupinâ; br. 13 i 26 su odlomci dolnjih polovica; a br. 4 i 23 jesu sve unaokolo izkresane ciele nadstupine ove vrsti.

Sravnjivanjem svih ovih krnjataka daje se sastaviti restauracija oblika ciele, podpune nadstupine. Po obćem razmjerju svojih protega ona se najviše približuje razmjerju i obliku korintske nadstupine, od koje je primila broj i razpored uresa, ali se od nje bitno razlikuje modelacijom, oblikom, izradbom i medjusobnim odnošajem lišća i zavojicâ. Dok na korintskoj nadstupini iz zajedničkog koriena niču dva reda akantusova lišća sa širokom podinom sjedeća i naizmjence poredana i u svakom redu po 8 listova, od kojih svaki završuje užim zaobljenim i svinutim krajem, na našoj je isti broj i poredanje lišća, ali su pojedini listovi posve drugčijeg oblika. Kako se razabira po ulomku br. 11, svaki listak ima svoju uzku okomitu petlju, koja ili je urešena okomitim uzporednim prutcima, koji su pri gornjem kraju poprieko zavezani (kao na br. 2, 4, 33, 37 i 38), ili kosim nizbrdo okrenutim prugama poput ribje kosti (kao na koljanskim ulomcima br. 16 i 26), ili je razpolovljena srednjim rebarcem, a obje su joj pole urešene vodoravnim ili malo uzbrdo okrenutim prutcima (kao na br. 3, 12, 13 i 23). Listak je malo nagnut i svija se na polje tako, da mu gornji rub postiže vodoravan smjer. Plojka je lista široka, po sriedi trokutastim udubljenim pazušcem razciepana na dvie krpe, koje se krajevima dotiču; a svakoj je krpi gornji rub izrezan na tri zubića. Desni i lievi rub lista je cio i svija se tako, da, sastajući se u vrhu sa susjednim listom, sklapaju skupa polukrug, koji s gornje strane, poput arkadice, zatvara žlieb, što ostaje medju njima. Tako obadva reda lišća sačinjavaju zatvorene nizove poput štitaca na način, da niti mogu gornji listovi pokazivati svoje srednje rebro medju lišćem dolnjega reda, niti mogu zavojice da se organički izvijaju iz listnate čaške, koja bi stala na stapki medju lišćem gornjega reda, kao što je na korintskoj nadstupini. Zavojice se nedotiču ni na sriedi svakog lica nadstupine, ni na njezinim uglovima, nego je na obadva mjesta medju njima po okomita karakteristična uvit. Svaki par zavojicâ izlazi pak iz okomita brida, naskočena iz tiela nadstupine.

V. *Petoj skupini* pripadaju ulomci triju prilično velikih nadstupina, od kojih je jedna predstavljena u sl. 1. Ta je vis. 48 cm., šir. 50 cm. i nadjena je dne 7. siečnja 1886. u bazilici Sv. Marije u Biskupiji. Drugi ulomak nadjen je na istom mjestu u vrh groblja nad jednim grobom dne 24. veljače 1886. Taj je visok 40 cm., širok 50 cm. Treći je ulomak nadjen na Kapitulu, te je okrnut i s dolnje strane, a visok je 25 cm., širok 50 cm. Ciele ove nadstupine bile su kockastog bizantinskog oblika, i radi olakoćenja težine iznutra izdubljene. Prva i zadnja spom. imaju i tragove gvozdene čivije, kojom su bile utvrdjene na stupu. Ulomak s Kapitula objelodanjen je u knjizi „Hrvatski spomenici“[1]. O njemu je prag. Bulić pogrješno pisao, da

[1] Str. 20, br. 26, Tab. X.

je nadjen u Biskupiji. Ovako ga je pak opisao: „Ovaj s ornamentalnoga gledišta zanimivi ulomak pruža nam primjer kombinacije više ornamentalnih motiva. U gornjem redu vidimo kombinaciju dviju Vitruvovih voluta u basrelieviranu glavicu, a svaku glavicu uokvirenu sa dvjema torsadama razdieljenim astragalom. U drugom redu odozgora niz sliepih arkadica, u medjustuplju ukrašenim tri okomita i dva vodoravna trokutna žlieba, a nad pojasom, što istosmjerno prati krivulje lukova, izvana medju svaka dva luka, po jedan ornamentalni kesten. U trećem redu pleterni pojas na tri prutića, što razstavlja gornji rub glavnog donjeg diela ploče, pokrita karlovinžkim kompliciranim pleterom. Ovaj krasni ulomak nije no čest pluteja iz crkve devetoga ili desetoga vieka . . ." Opis dosta nejasan i netočan u izrazima. Prag. Bulić nije pogodio, kad je mislio, da je to ulomak pluteja, jer se već na njemu vidi bizantinski prelaz s kocke u nadstupinu za obli valjasti stup, i jer je srodan drugoj dvojici većih ulomaka, na kojima se očito vidi, da imaju oblik nadstupine, a bili su već izkopani još kad je on pisao.

Ova je skupina nadstupinâ u toliko srodna prediducoj, u koliko im je sličan ures gornjega diela. U tom se dielu pak razlikuju tim, što su u nadstupinama V. skupine uviti medju zavojicama svakog lica dvostruke i razstavljene prutkom, dočim su jednostruke na onim IV. skupine. Za nadstupine V. skupine izabran je kockasti oblik možda zato, što su imale da podnose veći teret, pa je uslied toga njihov dolnji dio mjesto listnatog uresa, da se bolje naglasi tehnička funkcija podupiranja, dvakrat podvezan, najprije četverostrukom pa i dvostrukom troprutastom pletenicom. Pošto su kutići medju lucima izpunjeni pupoljkom na mjesto da nose trokutastu rupu, sva je prilika, da se je baš na ovim nadstupinama izvršio prelaz s reda lišća, kako u nadstupinama IV. skupine u red prostih arkadica, kako pri podanku nadstupinâ VI. skupine. Cienim, da su oblici IV. i V. skupine nadstupinâ nastali u IX. vieku.

(Nastavit će se.)



Topografičke crtice
o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao
Fr. Stip. Zlatović.

III. Županija Sidražka.
(Nastavak v. br. 3.)

Gradovi.

4. Nadin. Na sjeveru Nadinskoga jezera u benkovačkoj obćini diže se visoko brdo i povrh njega vide se ostanci bedema i ruševinâ staroga hrvatskoga grada, sagradjena na ruševinah rimskog *Nedinuma ili Nadiniuma.*[1] Kasnije zapade Mletčane te kao na sgodnu mjestu za obranu svojih medjaša utvrdiše ga novimi utvrdami, ali ga jednako Turci osvojiše god. 1539. te i oni nadostaviše nove kule i branike. Osvojen od naše vojske god. 1647., Mletčani ga razvališe, pa Turci iznova popraviše, a g. 1604. posve zapustiše. Izvješće o njem kaže: *Loco murato e forte con castello.* (Starine XIV. 183.)

5. Benkovac. Na testi preko Kotara trijest i pet kilometara na iztok od Zadra razvija se u naplavljenoj nizočini liepa varoš Benkovac, glavno mjesto toga kotara i sjedište poglavarstva, kot. suda i obćine. Izpod varoši k sjeveru podiže se oblo brdo i na njemu stari grad zaokružen ogradom i u njemu obla kula i druga četvrtasta sa gospodskimi dvori, vas cielokup, kakav bijaše kada ga ostaviše zadnji gospodari Benkovići i uzeše Turci kao i ostale po Kotaru god. 1527., i održaše do 1684., kasnije mienjao gospodare, ali nije uzdržavan kao tvrdjava.[2]

---

[1] Bianchi (Nav. dj. II. str. 345) pripovieda, da je po kazivanju domaćih povjestničara rimski grad bio porušen od Gotâ, a god. 1096. da su hrvatski knezovi sagradili kaštio na drevnim ruševinama rimskoga *Castruma* na briegu s iztočne strane današnjeg sela, koji brieg da se podiže 134 m. nad morem, i da su ga obkolili tvrdim bedemima. Nego nam je opaziti na temelju karte generalnog štaba, da je brieg pod imenom *Staro selo,* kako ga i Bianchi (str. 346) zove, ne s iztočne nego s jugoiztočne strane sela, a da je visok ne samo 134 nego 266 m. nad uravnjem morskim. Još kaže Bianchi, da je i hrvatski kaštio bio srušen u ratovima, te da su ga Mlečići iz temelja pripogradili i postavili prvi kamen dne 6. ožujka 1496. god., a sad da se na briegu vide ogromne razvaline sredovječne gradjevine; vrh briega da je obkoljen vrlo drevnim zidovima, koji da se još vide, a da su s podnevne strane dobro sačuvani na nekim točkama i do 2 m. visine; ostale ruševine u okolišu zidova da su iz kasnijega mletačkoga i turskoga zemana. D. A. (u Bull. di arch. e st. dalm. A. II. str. 12) spominje i neke ostanke žliebova od Nadina do istoimenog jezera. Op. Uredn.

[2] Po kazivanju Bianchia (Nav. dj. II. str. 348) i D. A. (u Bull. di arch. e st. dalm. A. I. str. 28) kaštio je sada posjed porodice Babića. I. Bianchi piše (N. mj.), da naše kronike pripisuju hrvatskim

6. *Sukošan*, na moru bliže Zadra nego li Biograda, bijaše u stara vremena utvrdjen ogradom i kulami, ali je danas sve razrovano i porušeno.[1]

7. *Bribirštine*. Na sjever Šukošana, na briegu vide se razvaline tvrdjave, koje narod zove Bribirštine, i cieni se, da tu bijaše raskošno selo velmoža Šubića s Bribira u vrieme njihove moći i bogastva.[2]

8. *Vrčevo*. Izmedju Galovca i Raštani u selu Gorica, u biogradskoj občini, na ovisoku briegu vide se razvale tvrda grada sa odorinami ograde i turskih kula. Danas ga zovu Vrčevo, ali se u stara doba spominje Gorica. 1080. *alodium quod est in Agorizo*. (Cod. Dipl. I. 167.)[3]

9. *Tinj*. Izmedju Nadinskoga jezera i Turnja na moru, u benkovačkoj občini, na visoku krševitu briegu, vide se ostanci tvrdoga grada Tinja, koji se u listinah često spominje XI. i XII. vieka *monstini*.[4] Mletčani ga uvažiše kao medjašnu stražbenicu i bolje utvrdiše: *La vostra signoria fece far Tin ... è una torre abbandonata 1528 per le incursioni turchesche*. (Ljubić. Mon. VIII. 42.)[5] Turci ga zapustiše, da ga vrieme ruši.

10. *Kličevac — Kličenica*. Izmedju Nadinskoga jezera na jug i Podluga u benkovačkoj občini,[6] na vrh zaoštruljena brda diže se velika i jaka stara

---

knezovima u srednjem vieku gradnju kaštila. Još je na pohvalu starih hrvatskih vladalaca napisao Bianchi (Nav. mj. str. 349) i „Non è dubbio che, allorquando i Principi Croati signoreggiavano questo castello, da loro fondato, il circostante paese fosse cattolico, ed un paroco avesse avuto, ed una chiesa; poichè è certo che dov' essi ponevano lor sede, dopo di essersi ben muniti e portificati, erigevano chiese, e proteggevano la religione". Op. Uredn.

[1] Bianchi (Nav. dj. II. str. 162—165) pripovieda, da je bivša sukošanska crkva spomenuta u izpravi od 1399. god. i da je bila kao i sadašnja posvećena sv. Kašanu; da se na dvie milje od sela prema SI na brežuljku zvanu *Kašteline* nahodi crkvica, posvećena *S. Martinu*, oko koje da se nahodi starinsko groblje.

[2] I Bianchi (Nav. dj. II. str. 165) je istoga mnienja. Op. Uredn.

[3] U popisu imanja samostana S. Ivana Evangjeliste u Biogradu na moru nahodi se dvakrat imenovano selo Gorica, i to god. 1071—8. i 1079—8. (Rački Doc. VII. str. 162, 165, Kukulj. C. Dipl. I. 167, 160, Lib. policorion s. 5), a Bianchi (Zara Cr. II. str. 374) kaže, da je napomenuto i u izpravama godinâ 1345 i 1389. O Vrčevu piše Bianchi (Nav. mj. str. 377), da su na vrhu briega Vrčeva ostanci okrugle kule, biljeg turskog vladanja. Još je selo Gorica spomenuto i u izpravama od god. 1146. (Cod. dipl. II. str. 40. Lib. pol. 172—173) i 1198 (Cod. dip. II. str. 191), 1222 (Lib. pol. 192), 1240 (Lib. pol. 193, 196) i 1210. (Lib. pol. 201). — O Vrčevu piše D. A. (Bull. di arch. e st. dalm. G. II. str. 12), da je to *Gradina* prostrana i da je s iztočne strane nekoliko puta opasana zidinami. U vrh brežuljka da ima četverostranih sgrada po svoj prilici iz mlet. doba. Op. Uredn.

[4] Rački Mon. VII. 75, Kuk. Cod. dipl. I. str. 133, II. str. 67, 68, 90, 93, 124, 143, 172, 191. Nego se u listinama ne napominje grad, nego selo i zemlje oko njega, koje pripadahu samostanu SS. Kuzme i Damjana u Tkonu i onomu S. Tome u Biogradu. Op. Uredn.

[5] Bianchi (Zar. Cr. II. str. 371) opisuje Tinjski grad ovako: „castello .... di pianta quadrilatera, sdruscito dal tempo ed abbandonato, con una torre pure quadrata nell' angolo settentrionale ...... ed inoltre con altre due torrette, poste negli angoli d'ostro e ponente". Bianchi (Nav. mj.) još dodaje, da su u tinjskoj prastaroj crkvi S. Ivana izaslanici kralja Bele god. 1194. izravnali prepirke medju vitezovim vranskim Templarcim i benediktincim Biogradskim, i da je Tinj imao u ono doba predstojnika pod naslovom kneza, koji da je 1343. bio Nelepić, 1357. Dobrinj, a 1379. Mavro. Op. Uredn.

[6] Na jugoiztok sela Rastevića na desnoj obali potoka *Kličevice*, koji se slieva u Nadinsko jezero. I D. A. (Bull. di arch. e st. dalm. God. II. str. 11) napominje gradinu Kličevicu, te o njoj kaže, da se čini Turska, da je dobro sačuvana kula, a da su joj porušene pridružene sgradje. Još D. A. (Nav. mj.) napominje prema Kličevici s druge strane potoka ostanke zidine iz raznih doba. Vj. Klaić dodaje

gradina Kličevac, mal da ne još cielokupna sa ogradom, oblom kulom i dvoranami Zapuštenu zauzeše Turci god. 1528, naseliše i dobro utvrdiše, pa i održaše sve do god. 1684 Od tada zapuštena sama se ruši i obara. U njoj se zamiera ukusna gradjevina, što pokaziva bogastvo starih gospodara, pa možda i turskih begova.

11. Bićina. U selu Polači, na jugoiztočnoj strani Nadinskoga jezera prama Uroni, u benkovačkoj občini, na oblu brežuljku stoje oderine tvrdjave sa oblom kulom, koju danas zovu *Bićina.* U njoj su Mletčani držali stražu do turskoga osvojenja god. 1528. Onda zapuštena, nije se više popravljala.[1]

12. Trojangrad. Na sjever od grada Vrane, u selu Jagodnje, vide se silne ruševine starih utvrda.[2] Cieni se, da su rimskih tabora, ali ostanci zidina pokazuju, da su iz hrvatske dobe. U listini XI. vieka spominje se selo *Jagothne.*[3] Naokolo su još ostanci *tvrdih gradina: Vinculj, Petrim i Ćosina gradina,*[4] ali sve sa zemljom sražene.

13. Krejna gradina. U selu Kadašinovcu sa sjeveroiztočne strane Vranskoga jezera, u občini biogradskoj, na oblom humcu stoje ostanci te gradine, koja kao suvišna zapuštena od Turaka, sva je razrovana [5]

14. Vrana.[6] Znamenita opatija najprvo benediktinska, koju darova god. 1076. kralj Svinimir Papi (Rački M. VII. 104.), a on Templarom, nakon kojih padne u ruke Vitezovom Ivanovcim Ovih Prior u Vrani Ivan Paližna god 1386 pobuni se protiva kraljici Mariji i Elizabeti. Kasnije (1537. god.) ju Turci uzeše i poljepšaše, pak izgubiše god. 1647. Ona je dobro poznata koliko po darovštini kralja Zvonimira 1076, toliko po povjesti ratnih dogadjaja, što se okolo iste razvijali Mletačko izvješće o njoj samo kaže: Citta murata.[7] (Starine XIV. 183.)

(Op. zem. u kojih ob. Hrvati II. str. 48), da „stara kula Kličevica (castrum Klychevecz) pripadaše god. 1509. Ivanu Karloviću gospodaru Like i Krbave“. Op. Uredn.

[1] Bianchi (Nav. dj. II. str. 366—67) pak o Bićini ovako piše: „Era anticamente castello dei nobili Croati, e giusta il Frescot, denominavasi *castello di Mariano* dal nome del Conte, che lo presie dette. Nelle barbare incursioni se ne impadronirono i Turchi, e sulle rovine vi costrussero una moschea, alla quale insieme alla campagna e prati sottoposti fu dato il nome di *Bićina.* Vi fabbricarono pure tre edifizi a due piani e a volto reale per abitazione del Begh, come pure granajs ed un torrione circolare a tre piani, che servir dovea di vedetta, di telegrafo e di caserma alla milizia turca“. Još dodaje, da je i pod hrvatskim knezovima obstojalo ime Polača, jer da se nahodi u izpravi od 1390. g. Op. Ur.

[2] Naš suradnik g. Grg. Urlić Ivanović divi se veličini Trojan-grada i mnienja je, da su to ostanci rimskog taborišta iz doba cara Trojana. Op. uredn.

[3] Rački Mon. VII. 167.

[4] D. A. (Nav. mj. str. 11) kaže o Ćosinoj gradini, da je tvrdjava dvostruko opasana bedemima.

[5] D. A. (Nav. dj. str. 11) kaže, da u selu Radošinovcu obstoji obla kula *Budak* sa ruševinam malo udaljenih kuća i oblim zidinama, na više brežuljaka put Stankovca do *Velike Gradine u Stankovcu.* Još dodaje, da je u istom selu na brežuljku *Visoka* tamačna sgradja. Op. Uredn.

[6] (Aurana, Aurozona, Laurana.) Op. Uredn.

[7] Obširnije o *Vrani* vidi u članku Grg. Url. Ivanovića u ovom istom broju „St. Pr.“ Op. Uredn.

Kotari.

U narodu zovu se *Kotari* zemlja od Nina do Skradina naslovom *ravni*, za razliku od *Bukovice*, koja se nazivlje *krševitom*. Kotari se diele u donje ili duboke, ravne od Nina i Novigrada do Benkovca, i gornje. Kotari duboki zapremaju zemljište od Zemunika do Benkovca, te do kraj vranskoga jezera. Ostala zemljišta *k iztoku i jugu* zovu se gornji. Kotare su zapremale županije: od juga i iztoka lučka, od zapada sidražka, od sjevero-zapada ninska. Tuda danas stoje obćine: od iztoka skradinska, od juga šibenska, tješnjanska i biogradska; na zapadu ninska, a na sjeveru novigradska, u sriedi benkovačka. Po kotarskih poglavarstvih: skradinska i tješnjanska obćina spadaju Šibeniku, ninska zadarskomu i novigradska, a biogradska Benkovcu.

Bukovica.

Visočine, zaokružene riekom Krkom od Kistanja do Rožkoga slapa, i riekom Zrmanjom od Kegljevića grada do novigradskoga zalieva sačinjavaju *Bukovicu*. Od iztoka joj obćina kninska i kistanjska, od juga skradinska, od zapada benkovačka, a od sjevera obrovačka. Samo mali komad na iztoku pripada kninskom poglavarstvu i skradinske šibenskomu, sve je ostalo benkovačkoga poglavarstva, to jest: Obrovačka i Kistanjska obćina. Razstavlja Bukovicu od Kotara niz brdâ od Bribira, nad Ostrovicom, iznad Lišanâ, Bulića, Lepurâ, Podgradja i Benkovca. Do sjevera ostaje Bukovica a k jugu Kotari.

IV. Županija Luka.

Nije se na čistu o pravom mjestu ove županije, jer o njoj ne ima bistrih izvora, a stare listine, koje spominju njezine župane, više pometaju nego položaj ustanovljuju. Stari nadpis glagolski u crkvi s Lucije kod Baške na Krku spominje župana Luke uz onoga Krbave, što bi više dolikovalo Luke u Podgorju, nego Luke na jugo-iztočnom kraju Sidrage. (Rački Mon. VII 488.) Odluka crkovnoga sabora u Spljetu god. 1185 „. . . . *Nonensis Episcopus habent totam Lucam et medietatem Licae*“ (Cod. Dipl. II. 231) takodjer bi se bolje odnosila na Podgorje; ali nam darovština od kralja Zvonimira ondje naznačuje i opisuje župu *Sub alpibus* — Podgorje? — Imamo pak i za ovu drugu Luku, koju držimo za pravu, osobito iz kasnijih vremena prilično dokaza. God. 1346. Pavao Šubić Ostrovički ostavlja svomu sinu Priebku: *IV. cortes in Lucha de mea terra patrimoniali* (Mon. Slav. Mer. III.) To nije bilo pod Velebitom. Prof. Brašnić navodi iz listine kralja Ladislava god. 1407., da se je župa Luka prostirala nedaleko od Šibenika i Murteru i na kopnu do slapova krčkih. (Izvještaj c. k. Gimn. l. c. 1878/9. 11.) God. 1428. na 14. rujna sudio je ratni sud župe Luke u selu Podgradju nad Perušićem (Bianchi, Zara Christ II 358.), a god. 1492. na Vukšiću. Klaić. Opis zemalja II. 49.) Ta su mjesta u južnoj Luci, nikako u Podgorju. God. 1455. Natalis, biskup Nina, daje u zakupštinu svoje desetine, *exceptis praesbiterorum et parochialium et archipresbiterorum Lucae et županiae*. To je bilo u Kotaru a ne u Podgorju. (Farlati. Illyr. tac. IV. 222.) God. 1530. biskupov namjestnik M. Ant. Raimondo opisujući sela ninske biskupije „Castra

...quae alias a banis regni Ungariae gubernabantur. In qua regione etiam Luca superior nuncupata, extant castra Carini, Charlatovich, Benkovich, Klicevaz, Castrum polago Mariani.... Itemque proseguendo interius *ipsam Lucam* et Banadegum, Castrum Perussich, Castrum Račić, Cerane, Castrum Mirane, Castrum vojvodae Cosulis . . . (Farlati l. c. IV. 225.)* Na ovu se Luku ta mjesta odnose kao i listina kralja Sigismunda god. 1412. „precipue districtu Luca habitarum et existentium" (Ljubić, Monum. IX. 20). Tako u istoj knjizi Ljubić (Mon. XI. 243) pod god. 1568. „vi è un luogo chiamato Lucha superiore, nella quale parte è il castello di Velino", na južnom kraju kotara.

Napokon u listini kralja Krešimira godine 1059. pisanoj u Biogradu, potvrdjiva *Privanego iuppano de Luca*[1] priličnije, da bi bio one, nego Podgorja.

S navedenih razloga sudimo, da je prava županija *Luka* ova, s kojom se bavimo. Const. Porfir. ne spominje ove župe, te cienimo, da je kasnije od sidraške odieljena i ustanovljena. U XI. v. spominju se često njezini župani osobito Vilchico god. 1060., Vechimir god. 1070 [2], Kuzma god. 1070.: *iuppano Lucae* (Rački Mon. 82, 85) i drugi. Županija većinom ravna i plodna, valja da je bila dobro naseljena; imala je bogate gospodštine i gradove velmoža, koje ćemo potanko opisati. Zapremala je, cienimo, na početku sve zemljište od Vranskoga jezera i grada Perušića do Skradina, to jest gornje iztočne kotare; ali kada Šubići bribirski postadoše bani, odtrgoše od ove županije Ostrovicu i Skradin, te joj ostadoše medjaši: od iztoka selo Lišane i potok Krivac kroz lišansko polje, te kroz Guduću u Prakljan. Od juga zaokružena morem, od Prukljana na šibenski konal, te k zapadu do Vranskoga jezera. Na zapadu joj stala županija sidražka do Benkovca, a sa sjevera ninski kotar i Bukovica. Od iztoka joj stala županija bribirska, od juga dridska preko mora, sa jugozapada okruživalo ju more i otočje. Po spomenutoj povelji kralja Vladislava, sielo županije bijaše na Murteru, župnu otoku vrlo plodnu, na kojem su i danas četiri župna i bogata sela: Tiesno, sielo obćine, Murter, Betina i Jezera. Murter je bio i u stara vremena znamenit; na njemu Rimljani sagradiše svoj grad *Colentum*, na oblu briegu iznad današnjega sela Murtera. To se mjesto zove *gradina* i tu se nalaze rimski nadpisi i novci sa komadi opeka, i krnjotinami raznog posudja. Jesu li Hrvati na tom mjestu, kako su na

---

* Ova razdioba Luke *superior* i *inferior* mogla bi nam razjasniti odredbu spljetskoga crkovnoga sabora god. 1185, s kojom je *tota Luca* odredjena bila ninskomu biskupu; te da sudimo Luka gornja *superior*, kojoj je pripadala evo u XVI. vieku, dokle donja *inferior* morala je onda pripadati biskupu trogirskomu, kojemu je na istom saboru opredieljena: *Scardona, Brebir, Belgrad cum tota Sidraga.* U Belgrad i Sidragu nije mogao biskup unići nego preko županije Luke, koja je pripadala ninskomu; inače valja da sudimo, da je donji kraj uz more *inferior* mogao biti trogirskoga, sa Sidragom i Biogradom; a gornji uz medjaše ninske županije *superior* sdružen sa ninskom biskupijom.

Op. piščeva.

[1] Rački Doc. VII. str. 52.

[2] Rački Ibid. str. 81.

ruševinam drugih gradova sagradili glavni grad svoje županije? Od nikud nemožemo znati, niti se na tom otoku nalaze ruševine kakva hrvatskoga grada. Dug rukavac mora zavlači se od zapada do pod selo Murter i taj se zove *Luka*. Na kraj te *Luke* stoji zaselak Hramina, gdje se vide uz morsku obalu velike ruševine zidova. Nisu li to možda ostanci glavnoga grada Luke, razrušena od jake morske sile, kao što je bila Mletačka, svedjer kivna na Hrvate i na njihovu moć na moru?

Gradovi.

1. *Luka*. Jesu li Hrvati kao na drugim mjestim na razvalinam latinskoga Colenta sagradili svoj glavni grad županije i nazvali ga Lukom, kako se je zvala županija? To je bilo moguće, te kad je neka sila grad razrušila, mjestu je ostalo ime *gradina*; nebismo mogli dokazati, nego cieniti moguće po preostalom imenu zaljeva, koji se i danas zove *Luka*, kako pomenusmo, koja se provlači od sjevernog do južnoga kraja otoka do izpod sela Murtera.

2. *Zlosela*. Na kopnu prema Murteru stoji varošić Zlosela tješnjanske obćine. U stara vremena bijaše obzidan ogradom i obkoljen jarugom; zidina ograde još na mjestih cielokupna stoji. Nisu ga Turci nikad osvojili. Dr. Difnico u izvješću na Providura i Šimun Ljubavac kažu: Zlosela cinto di muro con fossato d' intorno 1651. (Ruk. u knjižnici Akad. u Zagrebu.)

3. *Kašić*. U selu Banjevcih — Banjevac benkovačke obćine, na sjever od Zlosela niže Stankovaca; na visokom zaoštrnljenom humcu još dube velika obla kula grada Kašića i okolo iste razrovane ograde i kućišta. God. 1492. dodjoše ljudi Kašićani na Vakšić, gdje se sastade rotni sud Lučke župe tražiti pravicu. (Klaić. Opis zemalja. II. 49.) (Dalje sliedi.)



O stećcima.

Piše

Pop **Petar Kaer.**

(Nastavak. Vidi br. III. str. 157—164.)

(Sa slikom.)



Srbiji, već za Vukovih doba, treba da se je neko bavio opisivanjem srbskih stećaka. Pri svrsi rieči *stećak* nadodaje Vuk u svom Rječniku sliedeću primjetbu: „Čitao sam negdje u Biogradskijem novinama, da je neko i u Srbiji nalazio ovakoga kamenja i čini mi se u Radjevini u selu Dvorskoj i negdje u Šumadiji“.[1]

Pošto nam nije pošlo za rukom da razjasnimo Vukovu viest, te tako popunimo znanstveno gradivo glede srbskih stećaka, nadamo se, da će srbski arkeolozi tu bibliografičnu nedostatnost rodoljubnim marom nadopuniti. Ali sistematično proučavanje tih spomenika u Srbiji počelo je stoprv god. 1866. Gosp. Miloš prof Milojević Mačvanin podnese te godine u V. sjednici odsjeka srbskog učenog družtva za nauke istorijske i državne, svoj sastav: *„O starim srbskim grobljima“*, na pregled i usvojenje, zahtjevajući, da mu se za isti odredi najveća nagrada, kakvu društvo može dati.

U toj istoj sjednici bi naredjeno: da sastav taj pregledaju i odsjeku svoje mišljenje jave članovi: dr. Janko Šafarik i M. Gj. Milićević.[2]

Na 16. decembra i. g. u VI. sjednici istoga odsjeka, redoviti članovi gosp. dr. J. Šafarik i M. Gj. Milićević, koji su bili pregledali sastav g. Miloša Milojevića, podnesoše pismeno svoj izvještaj o tome radu izjavljujući, da se taj inače *interesan* članak nemože, po njihovu mišljenju, primiti u „Glasnik“, dokle pisac nebi učinio neke izmiene u njemu. Na to pročitaše neka mjesta, koja su u izvještaju zabilježena i nadjoše, da se članak taj, takav kakav je tada bio, nije mogao primiti u društveni organ, s toga bio je povraćen gospodinu piscu.[3]

Da se je g. Milojević u svojoj raspravi bavio o srbskim stećcima, naše je mnienje skoro bilo podkrepljeno po privatnomu pismu, koje smo dobili od veleuč. ravnatelja kraljevskoga Muzeja u Beogradu prof. Miha Valtrovića, koji nam piše: „Šta je g. Milojević učinio sastavom svojim o staro-srpskim grobljima, nije mi poznato. Biće da on govori o stećcima, jer je doneo nekoliko kamenova u Beograd, te se sad nalaze u beogradskom muzeju“.[4]

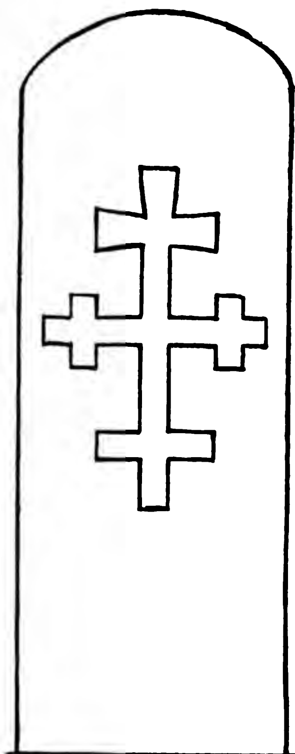
---

[1] Drugo izdanje Vukovog Rječnika spada u god. 1852.

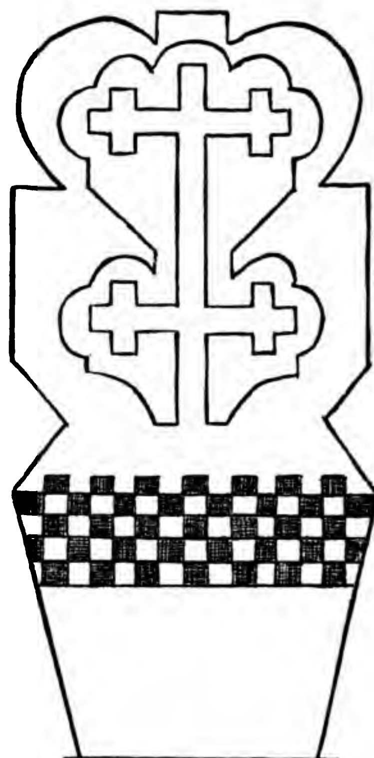
[2] Glasn. Učen. Druš. u Beog. Knj. III. Sves. XX. (staroga reda) god. 1866. st. 443. br. 4.

[3] Glasnik l. c. str. 449. Br 2.

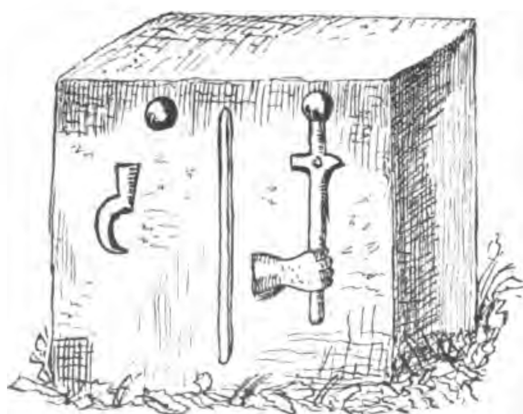
[4] Privatno pismo 26. sept. t. g.



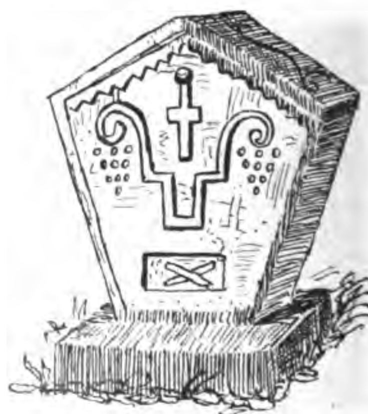
sli. 1



sli. 2.



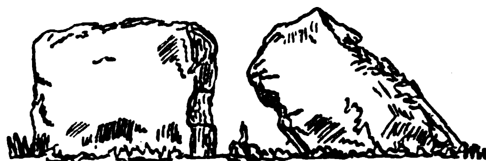
sli. 3



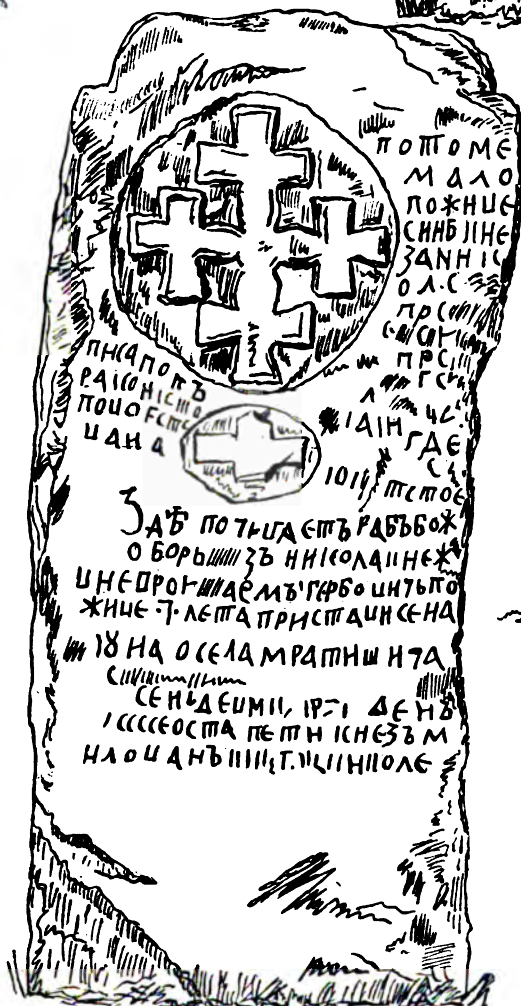
sli. 4.

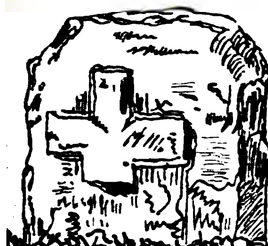


sli. 5.

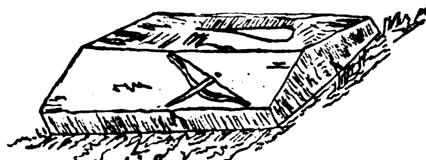


sli. 6.





sli. 7.



sli 8.



sli. 9.

sli. 10.



sli. 11.

Žeg
jelo
u
i p
Za
pet
ju.
mnoš
ow
e št
sjil

bi
a b
g

Vatje
ja
u b
na

l
ako
r
b
da
wa
odj
la B
stra
prav
a se

Željni da se upoznamo sa radnjom g. Milojevića, i da iz iste izcrpimo neobjelodanjeno gradivo za našu studiju, odmah smo se pismeno obratili g. piscu u Leskovac moleći ga, da bi nam blagoizvoljeo tu svoju studiju poslati i pod njegovim imenom objelodaniti u našoj „Prosvjeti".

Za punih deset godina pitanje o stećcima u Srbiji bilo je zaspalo, dok ga opet neprobudi g. M. Gj. Milićević. G. 1876. izdade svoju *„Kneževinu Srbiju"*, u kojoj se je bavio i *Arheologijom*. Njegovoj marljivoj pažnji neizbjegnuše *srbski stećci*, koje on nazivlje *grobnim kamenovima ili starim grobljem*. Gosp. Milićević nije nam dao u svojoj radnji tačna opisa oblikâ, niti je što kazao o predaji i o porietlu tih spomenika, nego je tek naznačio samo njihovo topografično razredjenje.

U Jagodinskomu Okrugu.

U brdu kod sela *Komarana* ima staro groblje. Priča se, da su za srpskih kraljeva sve do Kosova, tu boravili do 300 oklopnika. I to je, vele, njihovo groblje. Ima ploča po 1 hvat i pô dužine i vrlo liepo izrezanih.[1]

Podrinski Okrug.

Nigdje nema toliko starih liepo rezanih grobnih kamenova, koliko u Podrinju. Najznamenitija su takova groblja: u selu *Bukovici*, u gornjem Podrinju baš na Drini; u *Beloj Crkvi*, u *Radjevini;* u *Brasini*[2] više *Koviljače* i na *Jabućaru* kod utoka *Ljubovice.*[3]

Užički Okrug.

Pod planinom Ponikvama, niže sela *Bioske* do sela *Vrutaka,* ima jedno jako vrelo, po kom je jamačno i selo dobilo ime *Vrutci.* Kod samoga vrela su razvaline od stare crkvice, i od drugih zgrada, a okolo je dosta *grobnih kamenova.*[4]

God. 1879. srbsko učeno družtvo izasla gg. Ljub. Klerića i dra. Laza Dokića, da ispituju staro groblje u selima: *Batru, Borini i Radalju.* Izvješće tog njihova poslanstva objelodaniše rečena gospoda u 51. knjizi *„Glasnika srpskog učenog društva"*, pridruživši istomu dvie table sa 6 slikâ. Iz tog rada crpimo ovdje sliedeće bilježke: „Posmatrajući položaj pojedinih grobova n. pr. blizu sela Batra, a na levoj obali *borinske* reke, i to od iste udaljeno oko 20(...ra pored onog druma idući k Radalju, našli smo, da su svi grobov... ...vcu sever-jug magnetnog meridijana, i da je glava mrtvaca bila okr... ...veru a noge jugu, dakle je mrtvac licem gledao na jug. Nad

...ževina Srbija" str. 181.
...lićević l. c. str. 526. u opazkama donosi četiri nadpisa sa tih stećaka.
...n ibidem str. 526.
... ibidem str. 587.

glavom mrtvaca usadjen je spomenik, od mramora ili od sijenita, a licem okrenut na jug. Na tim spomenicima izrezati su relijefi.

U groblju kod Batra na levoj obali Borinske Reke, cenimo da ima okolo 70—80 grobova i gotovo nad svakim po jedan obeliskast spomenik od najveće visine do 1·3 m Za naše ispitivanje bio je najvažniji spomenik onaj, koji smo našli u selu Borini a na mestu zvanom Palučica, koji je od druma za *Radalj* udaljen uz Borinsku Reku za 6800 metara. Na istom mestu nadjosmo jedno omaleno groblje sa spomenicima, kojih je oblik nacrtan u slici 1. Tab. I., oko 40 metara idući od groblja uz Borinsku Reku, a na samom putu naidjosmo na jednu poveličku ploču.[1] Ova je ploča podeljena jednim uzdužnim grebenom na dva ravna dela. Na desnom delu je relijefno ispućeno izrezana — po našem mišljenju — ruka sa čekićem ili pijukom u njoj, a na levoj strani vidi se jedna ispupčena polukugla a ispod nje neka alatka u vidu srpa .... Iz podataka, što su gorirečena gospoda mogla iscrpiti iz samoga svoga ispitivanja, i po skazivanju seljaka, zaključili su, da je na rečenoj ploči predstavljena ruka sa rudarskim čekićem, tupi kraj čekića, a to je levi, služio je za razbijanje kamena, desni pak ili zašiljeni kraj za rezanje ili dubljenje kamena, kao što takove sprave i danas u rudarstvu imamo. Na drugoj strani predstavljen relijef može biti da predstavlja neku topioničku alatku (žarač). Ovo bi bilo daklen (po njihovu mnenju) prvo mesto u Srbiji, gdje se nalaze rudarski emblema.

Dalje kažu pomenuta gospoda, da su kopali pod nekim od tih stećaka ali da niesu našli ništa, što bi od značaja bilo.

O dvojstrukomu stećku, figuru kojega mi donosimo pod br. 4 naše table, vrijedno je, da po njihovu izvještaju znademo, kako je uz još jedan bio odpremljen u Beč, gdje se i danas nalaze u Muzeju akademije nauka. Mi nismo, zaključuju gorispomenuta gospoda, naišli ni na jedan kamen sa natpisom, medjutim seljaci borinski kazali su nam, da je tamo bio i gosp. M. Milojević, i da je jedan spomenik sa natpisom, i to srpskim, odneo sa sobom; ovaj smo spomenik videli u avliji čitaonice lozničke, no mi nesmo bili u stanju, da pročitamo šta je napisano. U samoj stvari jesu staroslavenska pismena. Vredno bi bilo, da se i taj kamen donese u našem muzeju (Beogradu).[2]

Još god. 1885. bili smo se pismeno obratili prof. Valtroviću, da nas štogod tačnije obaviesti o srbskim stećcima, buduć da po dotadašnjim jama nismo mogli imati pravog pojma o tim spomenicima, niti glede niti glede figuralnih motiva na istima.

[1] Vidi sliku u našoj tablici broj 3 iz slike „Glasnika", ista mjeri 1·5 m. visine, 1·5 m. 0·35 debeline. Izvjestitelji ne kažu, je li ta ploča ležala plosimice (jednostavni stećak) ili je uzg sadjena (stela); mi cienimo, da je ležala kao što obično plosimice, dok po figuri rek bi da je

[2] Cfr. „Glasnik" knj. 51 „O starom groblju u Podrinju", str. 22—25.

Gosp. Valtrović blagoizvolio nam je odgovoriti sliedeće: „Da bi Vam znao što pouzdanijega reći o *stećcima*, za koje pitate, da li ih ima i u Srbiji, ja sam najpre razpitivao kod poznanika, koji su više po Srbiji putovali no ja, te sam doznao, da velikih petostranih kamenova nadgrobnih ima u podrinskome kraju t. j. duž Drine u okrugu podrinskom i u Užičkom.

Kamenovi leže na debeloj ploči obično. Ima ih sa slikama t. j. skulpturama i bez skulptura. Do sad ih još nitko nije podrobno proučio.

U Beogradskom muzeju ima iz podrinskog kraja jedan manji peterostrani kamen, koji spreda ima izrezan mač i do njega kao rukavica ili šaka ljudska.

Jedan prijatelj, koji je prošao krajeve crnogorske, kazuje mi, da je takvo kamenje, kakvo ste mi poslali u crtežu, vidio u Jezerima i u selu Podstjenju u Drobnjacima. Na kamenju veli, vidio je izrezana čovjeka na konju sa kopljem u ruci, osim te slike imalo je još tri lika ljudska. Figure se hvataju za ruke. Na drugom kamenu vidio je, gdje se muško i žensko drže za ruku, a nedaleko od njih opet čovjek na konju.

Jamačno su Vam poznati radovi Hoernesovi iz Hercegovine. Te su vrste kao tamo slike na grobnicam u Crnoj Gori itd.

God. 1884. izabrana kita beogradskih profesora na velikoj školi ustanoviše Srpsko-Arheološko-Društvo, te počeše izdavati organ iste *„Starinar“*, što ga do danas uredjuje čuvar narodnoga Muzeja, gosp. M. Valtrović.

Već odmah u drugomu broju „Starinara“ čita se izvješće gosp. Mihaila Riznića, učitelja iz Kuršumlije. Ispitivanja svoja, piše on, otpočeo sam prvo u okolini Banjske. Sišavši sa prepolačkog visa na Dabinovac, naidjem u selu Bunjacima, sa desne obale rečice Banjske, na *veliko groblje*. U divnoj dolini, koja je zaokružena visovima i neprohodnom šumom, vidjaše se do same obale preko pedeset starih grobova i kamenja. To mi je odmah palo u oči, te sam ih pregledao sve do jednoga; no nenadjoh ni traga od kakvog zapisa.[1]

God. 1887. gosp. Sava M. Stojanović, telegrafista i pomoćni član arh. društva, javljao je ovu kratku viest iz Velikog *Orašja:* „U samom Orašju, a na desnoj strani *Jasenice* kod *groblja*, nalaze se ostanci stare crkve, koji su poznati ovdje pod nazivom „zidina“ . . . . . Od zidine, pa za 3 m. u levo, ima jedan nadgrobni krst od belog kamena, kao što je priloženi nacrt, a od ovog za 5 m. dalje još jedan krst, koji izgleda kao kruna bez ikakvih

br. god. 1887. istoga „Starinara“ medju „raznim vestima“ čitamo sliedi i što se odnosi na srbske stećke: „Na brdu više porte ma-
ıljavče, sa severo zapadne strane, stojao je god. 1871. povisok,

,Starinar“ Srpskog Arh. Društ. God. I., br. 2.
·inar“. God. IV., br. 2, str. 62. — Na Tab. I. pod sl. 1. i 2. mi donašamo nacrt ovih nad-
-nova (stećaka).

*

na četiri strane prosto otesan nadgrobni kamen od školjkastog krečnika. Na jednoj široj, istoku okrenutoj strani njegovoj, izrezan je bio na udubljenom ravnom polju veliki krst sa malom prečagom dole, koja odgovara dasci podnožnici u raspeća. Uz svaku stranu stabla velikog krsta vezana su bila jednim poprečnim krakom svojim po dva mala krsta. Drugim svojim poprečnim krakom udarali su krstići u okvir udubljenog polja. Na jednoj od uzanih strana kamenovih, i to na južnoj, bile su najpre izrezane u dva reda ove godine: 1561—1565., pak onda natpis, kojega mi ostavljamo našemu sudrugu Vidu Vukasoviću, kao najkompetentnomu sudcu, da ga razsudi; o istomu „Starinar“ veli: „Pismena oblikom svojim naliče posve na rukopisna slova, nisu jedne veličine, i dosta su nevešto rezana“.[1]

Ovaj, ako i osamljeni stećak, ipak je važan za naša istraživanja, i to s uzroka, što je isti iz Kragujevačkog okružja, dakle iz sredine Srbije, dok smo ih dosad nalazili samo pri zapadnim granicama.

Gosp. F. Kanitz godine 1888. proputovao je neki dio srbske kraljevine u znanstvene svrhe, te priobćio svoje studije o srbskim stećcima u glasilu antropologičkoga Društva u Beču.

U 4. knjizi „Starinara“, god. VII. (1891.), pod naslovom „Dopune i ispravke“ u dopisu „Starine u Prokuplju i okolici“, štampan u 4. broju „Starinara“ 1885 str. 125—132, nahodimo sliedeću opasku, koja se odnosi na našu raspravu:

III. Latinska crkva.

„Oko crkve u naokolo strči iz zemlje ljudskom rukom namešteno kamenje, kakovo se obično na starim grobovima vidja, u okolini to nazivlju *„latinsko groblje“*.[2]

Pod naslovom „Starine u planini Mojsinji i okolini“ gorispomenuti gospodin Riznić objelodanio je u 2. i 3. knjizi VIII. g. „Starinara“ izvješće svojih istraživanja u tim krajevima. Iz njegove radnje mogli smo sabrati nekoliko podataka za topografično razredjenje srbskih nadgrobnih kamenova (stećaka), što mi rado ovdje prinašamo.

„U Braljini, sreza Rasinskog, niže sela u jednoj doli vidi se *starinsko* groblje. Na sredini ovoga groblja — a izmedju golemih brestova — vidi se temelj, gdje je nekada crkva postojala. Danas su temelji sravnjeni sa zemljom, pokvareni grobovima, a jedva se i poznaju.[3]

Nešto obširnije i zanimljivije bavio se je o nekim srbskim stećc[illegible] 1. knj. IX. god. „Starinara“ gosp. *Sime Trojanović*; mi ćemo ovdje nieti iz njegova izvještaja ono, što smatramo kao sasvim važno za [illegible] istraživanja. U raspravi preistoriske starine iz *Rudničkog* okruga nado[illegible] i ovo što sliedi:

[1] „Starinar“ god. IV. br. 4., str. 133.
[2] „Starinar“ l. c. str. 123.
[3] „Starinar“ god. 1891. Knj. 3., str. 80.

„Četvrt sahata od markovićkog visoravna, čije su kose umkama načičkane, ako se čovek uputi na zapadni visoravan, doći će na jedno mesto, od meštana nazvano *„Mramorje“*, što tu stoje dve nadgrobne kamene ploče, ili bolje reći *stećka;* od kojih je jedan $1/_4$ metra ukopan u zemlju, a dva metra izdiže se nad zemljom; drugi *stećak* leži pored onog dupke uspravljenog ploštimice, jer je pao, a bio je i treći *stećak,* ali nedavno ga je jedan seljak izlupao i upotrebio za zidanje svoje kuće. Stećci su paralelogramskog oblika, prosto otesani od krečne stene, koja se pruža u jakoj moćnosti, ali na sahat i po daljine odatle na jednom brdu Od pisanog kakvog spomena nema ni traga, a nije ga nikad ni bilo, jer su površine tako ravne, da se na prvi pogled može svako uveriti, da se na njima nije moglo pisati

Pokojni Pančić lepo je kazao o preistoriskim starinama u svome članku „Čovek u preistorisko doba („Starinar“, god. II., br. 1.) . . u našoj zemlji ima sila spomenika iz starih vremena, da je može biti većina onih kamenjaka i pločama zastrtih humova, što su našem narodu poznati pod imenom *mramorja i magjarskog groblja,* a i sve ono golemo istesano kamenje, što se po narodnim skaskama dovodi u kojekakvu vezu s našim junacima: Kraljevićem Markom, Miloš Obilićem, Sibinjanin Jankom i drugim, da sve to ništa drugo nije već menhiri, dolmeni i tumuli naših prastarih Slovena, koje bi valjalo da proučimo i da tako prikupimo podatke za rasvetljenje naše stare istorije, koja nam je od šestog veka posve slabo poznata, i koja će nam ostati sve dotle tamna, dok duhom kritike rukovodjeni ne iznadjemo i ne ispitamo starodrevne grobove svojih predaka“.

Da su stari Sloveni imali *stećke,* imamo dokaza kod mnogo naučenjaka, a da je isti običaj postojao i kod Srba, i to ne samo u Srbiji nego i Bosni i Hercegovini, svedoče natpisi iz najranijih vremena, a jamačno je isti taki običaj i mnogo stoleća pre postojao, jer svi noviji produkti stalno nose u sebi klicu prošlosti, a to se osobito tiče verskih običaja, jer oni su najdurašniji i najčvršće spojeni za narodni konzervatizam“ . . . .

Ovdje gosp. Trojanović donaša iz Vukova rječnika ono, što je isti kazao o stećcima. Budući da je Vuk opisao po njemu vidjenih stećaka u Imotskoj krajini, za to nalazimo suvišno ovdje donositi njegove rieči; mi smo se ograničili samo prinieti, što je on primjetio o srbskim stećcima, o e bavi ovaj dio naše radnje.

lo pre, sliedi gosp. Trojanović, smo spomenuli, da su stećci metani robnicama još u starom veku, i naravno bez natpisa, što pak po neki pisa, to se nemože zaključiti, da su svi *stećci* iz doba pismenosti, osto kako koji.



Starohrvatsko groblje sa crkvom Sv. Spasa na Cetini.

(Sa tri slike.)

(Nastavak v. br. 3.)

Konstantin Porph., opisujuć mejaše hrvatske države, nazivlje rieku Cetinu *„Zentinam“*: „Ab Orontio flumine Pagania incipit et porrigitur usque ad *Zentinam* flumen“ ... „A *Zentina* autem fluvio Chrobatia incipit, extenditurque versus mare ad Istriae usque confinia sive Albanum urbem; versus montana aliquatenus etiam supra Istriae thema et Chlebena Serbliae regionem attingit“[1].

U spisu splitskog crkvenog sabora, obdržana nekako oko god. 1040, naznačeni su mejaši trogirske biskupije, da sižu skoro do rieke Cetine: „... protendebaturque enim ferre usque ad fluvium *Centinam*“; dok isti sabor metropolitanskoj splitskoj crkvi doznačuje sliedeće župe: *„comitatum Cetine,* Cleune, Clissae, Massarum, Almisium usque ad Corbaviam“[2].

Drugi splitski sabor dne 1. svibnja 1185 kaže, da kninskoj biskupiji uz druge župe pripada i *„Verchrecam“* — današnja Vrlika —, dok trogirskoj doznačene su druge župe daleko od područja rieke Cetine, pošto neke od prvašnjih sada podpadoše pod kninsku biskupiju. Naprotiv ovaj sabor ostavlja netaknute mejaše splitske biskupije, te joj jednako pripada župa *„Zettinam“*[3].

Iz ovoga izbiva jasno, da sjevero-zapadni mejaš splitske biskupije oko god. 1040 jest župa Cetina i da mejaši sa skrajnim mejašem trogirske biskupije, dok god. 1185, ostaje joj netaknut skrajni mejaš župe Cetine, ali dobiva novog mejašnika u biskupiji kninskoj sa župom *„Verchrecam“*. Dakle u području današnje župe Vrličke bile su dvie župe dviju raznih biskupija, ona *comitatus Cettine* splitske, a *„Verchrecam“* kninske.

Ako je vjerojatno naše nagadjanje, tad crkva sa grobljem u Cetini mogla je biti župska crkva župe: *„Comitatus Cettinae“*, kojoj bi bilo eto spomena u XI. vieku, a koliko prije te dobe eto da nastavimo daljnim nagadjanjem.

Medj hrvatskim županijam, koje Konst. porph. nabraja, spominje se i županija Cetinska: ἡ Τζέντζηνα[4].

Kod Hrvata kao i kod drugih Slavena županije dobivale su n[illegible] d položaja glavne župe uz rieke, more, gore, polja, šume ili od glavn[illegible] a

---

[1] Rački, Monumenta, VII. str. 406.
[2] Rački, Monumenta, VII. str. 200.
[3] Kukuljević, Codex dipl., II. str. 131.
[4] Rački, Monumenta, VII. str. 400.

nego li od plemena, koje je u njoj stanovalo[1]. Jasno je, da je Cetinska dobila od rieke Cetine. Mi pako mnijemo, da mnogim riekam došlo je ime od položaja njezina izvora, ili da je položaj pri izvoru sačuvao glavno pomjestno ime rieke, a o tomu imamo u blizini primjer sa riekom i selom Zrmanjom, sa Krkom i Krčićem te sa Cetinom. Dakle prem ova rieka siže od Dinare do pod Mosor, ipak sačuvala si je glavni osobiti naziv u položaju pri svomu vrelu u selu Cetini, koje i danas broji do 709 žitelja[2].

Poznato je pako, da sielo pojedine županije i branik ciele župe bijaše u župnom gradu, t. j. nasipom ili zidinam ogradjenu i utvrdjenu mjestu, i da su se ovi gradovi podizali na mjestima za utvrde prikladnim i teže pristupnim, kao na otocim, u sred blatija i na visinama[3].

Da i županija cetinska imaše svoj istoimeni glavni grad, o tomu nebi moglo biti sumnje, i ako se i to jednom bilo u sumnju dovelo[4].

Prem u najdavnijim našim izpravam Cetin-gradu nenahodimo spomena[5], ipak ga u kasnijim susretamo tako, da o njegovom obstanku neima sumnje. Ot. Farlati po Buschingu kaže: ... trans fluvium Cetina opidulum fuit, ad locum ejusdem nominis quem Timlus efficit[6]. Na drugom mjestu veli: pagus Cetinae constans ex pluribus vicis et agris cis ultraque amnem Cetinae, unde nomen accepit[7].

Prof. Ljubić u potvrdu obstanka Cetin-grada navodi sliedeće izprave: „U pogodbi od 7. siečnja 1272 medju knezom *Stepcius de Ceptina* i občinami Šibenika i Trogira dolazi *Ceptinac* u istom smislu kao što Šibenik i Trogir (Lucio. Mem. 86). — *Memoriale Pauli de Paulo,* str. 432. ima: „die 16. martii bannivi s. Michaelem filium s. Stephani Dragani in *Cetina* . . . Radichium in C. isgonis in Phara“. — Listina od 25. svibnja 1355, kojom knez trogirski obavješćuje mlet. dužda, da njegovi drugovi nepostupaju složno, *„cum vicebano Tenini, per ea que habueramus ab ambasciatoribus ad ipsum transmissis in* **Cetina**“ (Listine III. str. 271). Nadodaje, da i nadnevci listina potvrdjuju mnienje, da je obstojalo posebno mjesto Cetina, jer kad bi listina bila izdana u kom drugom mjestu cetinske župe, ovo mjesto da se izrično iztaknjuje, dočim se ni slovca više neprimjećuje, kada je u samom *Cetinu* izdana. Na pr. u listini Hrvoje i Ivana Cetinskoga za Trogirane stoji na-

---

1 Rački, Rad, XXVIII. god. 1890, str. 106.

2 Šematizam Pravoslavne Eparkije Dalmatinske, Zadar, 1892, str. 83.

Rački, naved. Rad, str. 106.

t. Zlatović u „Viestniku“, god. 1884, str. 76—85 i 97—105.

etinski župan *Dragomir* spominje se u izpravi kralja Krešimira god. 1069 (Rački, Doc. VII. , a *Vojina* ili *Vilčina* u izpravi istoga kralja god. 1070 (Nav. dj. str. 83), *Pribina* pak spomenut ie izprave kralja Zvonimira god. 1076 (Nav. dj. str. 106) i god. 1078 (Nav. dj. str. 117). — Kad ni zvali *cetinskim* županima sva je prilika, da je i u to doba obstojao i suvremeni im županijski grad. Op. Uredništva.

ar. Illyr. Sacr. III. str. 13.

. Illyr. Sacr. III. str. 385.

dnevnik: „Data Cetine sub Castro SSin 13 die madii a. d. 1402" (Lucius. Mem. 376). Tako u listini Ivana Cetinskoga od 28. prosinca 1411: „Datum Cetine in Dobropoglie" (Lucius. Mem. 427). Naprotiv u listini istoga Ivana Cetinskoga od 25. lipnja 1420: „*Datum* **Cetine** in festo s. Joannis Batiste, 1420" (Lucius. Mem. 428) i t. d.[1]



Starohrvatska tvrdjava „Glavaš" u Cetini sa sjevero iztočne strane.

Nadalje u pokriepu obstanka Cetin-grada: početkom sliedeće godine (1517) oteše Hrvatom (Turci) njeku tvrdjavu na granici Zadarskoj, a malo kašnje obsjedoše Klis, popališe mu varoš, utvrdiše *Cetinj* i još njeko mjesto na onoj granici (Ogledalo književnosti, str. 113). Ovo da je on uztvrdio na najboljem ondašnjem povjestničkom vrelu, naime Sanudu, koji se najrazgovjetnije o tom izrazuje: „Di Sebenico di ser Francesco da cha Taiapiera conte e capitanio di .... come era venuto il Sanzacho di Bossina con bon numero di cavale e pedoni a quelli confini vicino a Scardona, et porto in hordine

[1] Viestnik, god. 1884, str. 98.

do *castelli* si tien per il signor Turcho zoe *Cetina* et . . . . a quelli confini, per il che quelli di Scardona dubitano assai". Ovdje knez Šibenički pripovieda dakle o *Cetinju* kao tvrdjavi „castello" na onoj granici tada u turskoj ruci. Isto tako 7. veljače 1520 pisali su zapovjednici zadarski mlet. duždu, da klivanski vojvoda Makmet beg „ha adunate tutte quelle gente appresso



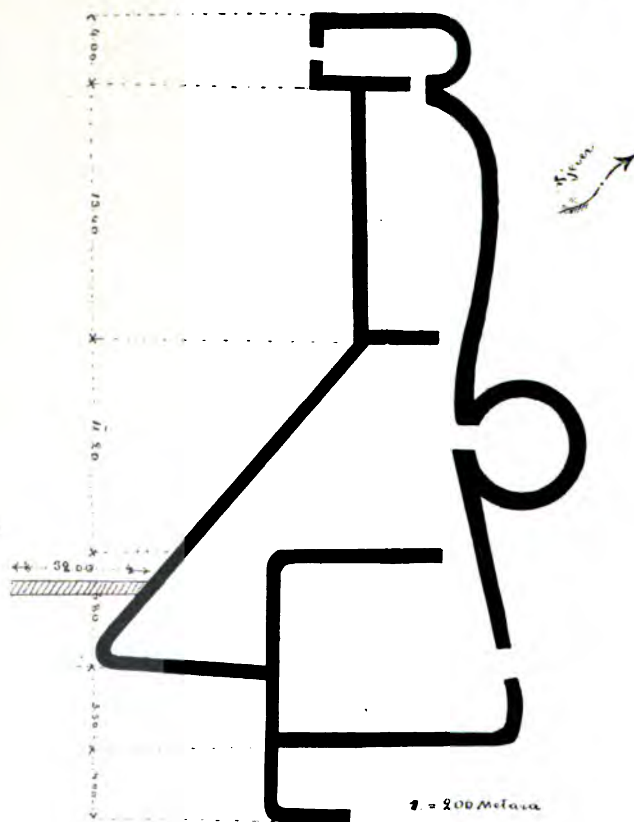
Starohrvatska tvrdjava „Glavaš" u Cetini sa jugo-iztočne strane.

Cetina (nav. dj. str. 72). Ovo *„appresso"* da upućuje, da se tu radilo o gradu a ne o župi ili rieci, koja se na dugo stere[1].

Kaže nadalje, da je Cetinj kao znamenita tvrdjava u Hrvatskoj primorskoj bio srušen početkom rata 1683—1699 (Ogledalo, 133). Da ga Dinko Mocenigo u svojim depešam smatra kao *„piazza"* . . . . „le compagnie di Spahi e di Seimeni esistevano a *Cettina* e Sign havevano all' improviso abandonate quelle piazze", a da *piazza* nemože drugo značiti nego tvrdjavu, grad, luogo *fortificato*[2].

[1] Nav. Viestnik, str. 98.
[2] Viestnik, 1884, str. 97—98.

Pri podnožju Gnjata na sjevero-iztok za $2^1/_2$ km. od Sv. Spasa obstoji položaj, koji zemljopisna general-štopska karta a i narod okolice nazivlju „Gradina". O ovoj gradini piše g. Stanić: „da je okrugao brieg sa svih strana zasut ruševinam njeke starinske tvrdje, kojoj više ni temelja nije moći razpoznati. Da je sav brieg pun smrvljenog posudja zemljenog i staklenog"[1]. Mi smo vidili ove ruševine, te držimo, da su neke prehistoričke utvrde, koje bi stale u odnošaju sa preobsežnim predhistoričkim grobljem, kakova obsež-



nijeg težko u Dalmaciji naći, koje se stere na višeravni od Vukovićevih kuća pa do ove gradine: u promjeru ima preko 2 km. — Obstoji pak na sjevero-zapad takodjer $2^1/_2$ km. od Sv. Spasa na podnožju Dinare starohrvatski grad „Glavaš".

Okolni stanovnici tumače mu znamenovanje imena tako, da bi bio glava svih gradova u krajini. G. Stanić, koji je imao priliku pregledati sv aj-manju ruševinu u vrličkoj krajini, ob ovomu gradu piše: „Oko lo-metara[2] od vrela Cetine, na podnožju Dinare, nad selom Podglava oji

[1] Viestnik 1891, str. 12.

[2] Nije daljina točno naznačena, budući nema, kako rekosmo, nego $2^1/_2$ kilm. od vrela
Opazka S

tvrdja *„Glavaš"*. *To je jedna od najvećih tvrdjava u kraju,* kojim su se zidine prilično održale[1]. Ime „Glavaš" nesiže u veliku davninu. U izpravam susretamo ga istom u XVII. vieku, prem, kako nam slike, što ih ovdje donosimo, svjedoče, da podpuno odgovara ostalim starohrvatskim gradovima u Dalmaciji, i budi uzgredno rečeno, da konstrukcija njegovih zidova iste je vrsti kao i u zidovima Sv. Spasa u vrelu Cetine. Nesmatramo nuždnim, da ovdje potanko opisujemo ovaj starinski grad, pošto nam ga priložene slike dosta razjasnjuju.

Ot. Zlatović, dovodeć u sumnju bitisanje Cetin-grada u županiji cetinskoj, podkriepljuje tu sumnju i tim, što mu položaja nemože da nadje, te izmed ostalog kaže: „Mi za koje vrieme cienismo, da bi grad „*Glavaš*" u vrelu Cetine mogao biti Cetin-grad, i kao glavno mjesto županije narečen Glavaš i s razloga, što bijaše pravo na mjestu, gdje bi najpriličnije mogao se tražiti, i što je tu u njegovoj blizini bio franovački samostan Cetine, pa k tomu i što predaja tvrdi, da je u njemu stanovao ban . . . Ali kad razgledasmo njegove ostanke, mogosmo se osvjedočiti o nepristojnosti, jerbo sagradjen na najnesgodnijem mjestu, u kotlini prolomljene Dinare planine, na krševitom čalopeku, komu nebijaše sgodna pristupa sa nijednog kraja; k tomu najmanji od gradova po Cetini, za polovicu vrličke gradine, a i ova bijaše manja od Sinja, Vira i Čačvine, ter se osvjedočismo, da to nemogaše biti poglaviti grad županije; tu nebijaše znamenite tvrdjave niti se po okolici može opaziti, da bi bio koji varoš, gdje bi stanovali Župani i drugi Velmože". Za to bi on mislio, da Vrlika bijaše sielo županije[2].

Nesvidjaju nam se razlozi, s kojih ot. Zlatović napušta svoju prvu misao o „Glavašu" kao Cetin-gradu, i tim manje *„što bijaše pravo na mjestu"* — kako sam kaže — „gdje bi najpriličnije mogao se tražiti", i što, kako predaja navodi, koja još u okolnom pučanstvu živi *„da je u njemu stanovao ban"*; što nam to u prošlom vieku Lovrić, neznamo na kojim vrelima, tvrdi: *„secondo alcuni de nostri Istorici era la residenza di un Ban"*[3]. Nasuprot mi tvrdimo, da je „Glavaš" na vrlo sgodnom i sa strategičkog pogleda najvažnijem položaju izmedj Sinja i Knina, da bijaše kao ključ iz Dalmacije u Bosnu. Što je na krševitu čalopeku, skoro su na jednakom svi starinski hrvatski gradovi — tvrdjave. Pristup mu je bio ipak dosta sgodan sa iztočne i podnevne strane, daleko sgodniji nego „vrličke gradine". Nestoji [illegible] za polovicu manji nego vrlički — gdje bi ot. Zlatović htjeo, da [illegible]ski grad — i kad bi bio razlog, da glavni županinski grad mora [illegible]m a ne drugim izvrštinam nadilaziti ostale područne gradove, jer po

[1] [illegible]nik, 1891, str. 12.
[2] [illegible]estnik, 1884, str. 99—100.
[3] [illegible]: Osservazioni, str. 27.

tom bio bi radje Sinj, Vir i Čačvina glavni grad, pošto svaki bijaše ve od „vrličke gradine“.

Ne čini nam se sgodan ni odkaz, „što se nemože u okolici opaziti, gd bi stanovali Župani ili drugi Velmože“, pošto to nije opaziti ni oko tolik drugih županinskih gradova. Za župane drugog položaja tražiti netreba, im su ga u županinskom gradu Cetingradu, a tlocrt „Glavaša“ svjedoči, da njemu bijaše dovoljna prostora za sve potrebe župana. Ostali velmože mo su ga odabirati u „Podglavašu“ ili s jedne i druge strane Cetine na tolik rimskim ruševinam, koje su ipak u blizini „Glavaša“.

(Nastaviti će se.)



Stárobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.

(Opaske.)

Priopćuje

Vid Vuletić-Vukasović.

VI.

Na glavi:

1. (А) СЕ ЗНАМЕНИЕ КНЕЗА — U sv. АНМ

S donje strane:

1. РАДОѢ ВЕЛИКОГА КНЕЗА БОСАНСКОГА
2. А ПОСТАВИ ЕГА СИНЬ (omanja ruža od 8 listaka) (ojača zvijezda od sedam zraka)

(omanja ruža od 8 listaka) НЕГОВ — U sv. ЕГ u ЕГА

3. Ь КНЕЗЬ РАДИЧЬ З БОЖИОНЬ ПОМОЋЮ
4. И СВОИХЬ ВѢРНѢХЬ А СИНОМЬ НИ С ДЖ//////
5. ОМЬ ИНОМЬ ПОМОЋИЮ НЕГО САМЬ С(ТА)ВИ

Čita se:

1. (✝ A) se znamenie kneza
1. *Radoja Velikoga Kneza Bosanskoga*
2. a postavi ega sin' negov
3. / knez/ Radič/ z božion/ pomoćju
4. i svoih/ vjernjeh/ a sinom/ ni s d(ru)ž(in)
5. om/ inom/ pomoćiju nego sam/ s(ta)vi

— *Interpretatio latina:* —

✝ Hoc (est) signum principis (comitis) *Radoje (Hilarii) magni principis* (comitis) *Bossinae* posuit vero illud (monumentum) filius ejus *princeps* (comes) Radič (Hilarius) auxilio Dei et suorum fidelium (subditorum) ac cum filio absque societate (aut) alio auxilio, ipsemet posuit.

˜ ˙ je natpis na stećku kod Kreševa (u Bosni, gdje je bilo *sjedište* ˜anskoga) u selu Toplici, u mahali *zabrgju,* a mjesto se nekropole ıanjak.

˜is je bio objelodanjen u „Viestniku“ Hrvatskoga Arkeologičkoga ˜dine 1889. (god. XI. br. 2. od 1. travnja 1889., str. 44—45), a mjeseca lipnja iste godine — u „Glasniku“ zemaljskog muzeja u ˜ercegovini (knjiga II. 1889., str. 73—76) pod naslovom „Два Хе-

раддичка споменика из Босне", a po drugi put u djelcu „Die Bosnisc[…] Grabdenkmäler des Mittelalters"[1] na str. 30—32, biva u *Glasniku* je na[…] na strani 76 bez *fac-simila* uz sami snimak *se zlamenia kneza,* nad […] tičnom slikom, a u spomenutoj je njemačkoj knjizi uz sliku grba i gl[…] spomenika ili stećka još *fac-simile,* ali samo približno.

Dakako, više i nespominjem kako je gospodin dopisnik „Glasnika" ig[…] rirao *pravilno objelodanjenje* u „Viestniku", jer on obično nezaboravlja[…] sitne opaske, a kad je to moguće, da opazi nepravilnosti. — Sada mi se[…] osvrnuti na navedeno fac-simile, pa dosljedno i na obadva čitanja. U f[…] similu je u vrh stećka СЄ ƷΛЧМЄNЄ ІКNЄƷЧ, a u „Glasniku" čita […] ƷΛЧМЄNНЄ (u njemačkoj knjizi ƷΛЧМЄNЄ), ali je na stećku okrnut kam[…] prije С, pa ja držim, da je bilo, kako to obično, † ЧСЄ; mješte ƷΛЧМЄ[…] na spomeniku je ƷΛNМЄNНЄ, biva u svezi je ЧNМ, pa sam sada p[…] čitao (pismena se katkada udaraju jedno prije drugoga) ƷNЧМЄNНЄ, a […] dakako pravilno. Mješte РЧДОЄ na spomeniku je РЧДОѢ; u drugoj je c[…] na desnoj prostranoj plohi, iza riječi ПОСТЧВН, ЄГЧ ili ЄЧ, jer je ono[…] u vrhu produljeno, što je vidio g. dopisnik „Glasnika", te naveo u fac-sim[…] (ako i nepravilno), ali Ч nije vidio, što je sjegurno na kamenu, a to će […] vidjeti po fotografičkomu snimku. On se valjda držao pravilnoga oblika Н[…] srednjega roda, ali svakako toga nema na kamenu, pa ako je i nepravil[…] U „Glasniku" je pak priskočio ili izostavio i ono Є; u trećoj je […] Ʒ БОЖНОNЬ, a ne Ʒ БОЖНОМЬ, pa to kaže donekle i njegov fac-simi[…] premda je ono N zanimljivo na kamenu, te mu u fac-similu ni sjene, […] „Glasniku" nema pak Ь; u „Glasniku" čita iza СНNОМЬ, NН СД(РѸГ)ОМ[…] na 4-oj i 5-oj crti u njemačkoj knjizi ЄДNОМЬ, a ja držim, po sličnij[…] natpisima (kamen je odbiven), С Д(РѸ)Ж(Н)(N)ОМЬ (s družinom'), jer […] Ж pozna i nepozna, pa eto ova sama riječ nije sjegurna; u „Glasniku" i[…] НNОМЬ, na petoj crti, nema Ь, a iza СЧМЬ nije niti obilježja pisme[…] dočim u *fac-similu* je О Ь, pa g. dopisnik čita О(N)Ь, ali je na kamenu […] i ВН, biva po srijedi je izlizano, te sam pročitao С(ТЧ)ВН. Uz ostalo […] stećak u navedenomu „Viestniku" točno opisan, a to svakako nadomje[…] kakvu rgjavu sliku.

U „Glasniku" se dalje gosp. dopisnik bavi samijem *zlamenijem,* pa […] protumači *vuka,* kao *heraldički biljeg,* osvrće se na novac *Gjorgja Str[…] cimirovića,* a to po S. Ljubiću (Jugosl. novci XIV. 4), dočim da se osvrn[…] na *„Старинар српског Археолошког Друштва"* god. IV 1887, knj. II. s[…] 54 i knj. III. str. 74, te na X. tab. u knj. IV. — bio bi našao u gra[…] Korčuli veoma zlamenit heraldički spomenik iz spomenute dobe i rečenij[…] vladara o kojijem piše g. dopisnik „Glasnika", pa je na Korčulanskom sp[…]

[1] Separat-Abdruck aus Wissensch. Mitth. aus Bosnien und der Hercegovina. III. Band, 18[…] Wien, 1895. In Commission bei Carl Gerold's Sohn.

meniku **Vuk** sasvijem razvijen kao *heraldičko zlamenije*, biva *Balšića* vladara Zete, što sam prvi istaknuo uz sliku, ali eto, to je bilo i *zlamenije Radoja Velikoga kneza Bosanskoga*. Dakako, *Vuk* je u našemu narodu biljeg vlasteoske moći i starine porodica, a to sam uzgrede dokazao u posebnoj narodoslovnoj raspravici.[1]

Riječ je ЗНАМЕНИЕ ili ЗНАМЕНИѤ poznata u našijem starinama kao *signum*, t. j. КАКОВО ЗНАМЕНЬѤ ХѠКѤТЕ ДА ВИ СЕ ПОСТАВИ НА ВРАТѢХЬ ВАШЕ ПОЛАЧЕ. П. 80. (Usp. „Рјечник из књ. стар. срп.“ Gj. Daničić, I. str. 381). Riječ КНЕЗЬ je **comes**, a to ispada po Gj. Daničiću u spomenutoj knjizi na str. 452. : „Srpski knezovi bjehu isto što u njihovo vrijeme latinskim jezikom bjehu *comites*: brat vladaoca srpskoga, velikoga župana Stefana Nemanje, Miroslav, bješe КНЕЗЬ М. 1. i sin vladaoca istoga, Vukan, bješe najprije КНЕЗЬ, a poslije ga otac, predavši vladu starijemu sinu Stefanu, ПОСТАВИ КНЕЗА ВЕЛЇА, koje osta i kad mu brat bješe kralj. Sa. 4. 13. i bosanskoga kralja Tomaša (1451.) sin Stjepan bješe КНЕЗЬ. М. 448. L. 80. i sam vladalac srpski Lazar, ako i bješe САМОДРЬЖАВЬНЫИ ГОСПОДИНЬ СРЬБЛЕМЬ И ПОДУНАВЇЮ, opet se sam pisaše КНЕЗЬ. М. 195. 196. 205. (na novcima).... zvahu se knezovi, koji upravljahu kojom zemljom ili kojim državnim poslom (kao i comites): КНЕЗЕ СВОѤ НАОУЧИ. St. 4. . . . .

U državnom poslu nad zemljom Humskom bješe АНЬДРѢИ, koji se pisaše КНЕЗЬ ВЕЛИ ХЛЬМЬСКЫ i imaše pod sobom svoju vlastelu М. 24. — To je išlo tako, da najposlije ne bješe vlastelina koji ne bi bio knez, ako nije bio vojvoda ili župan: još 1399. godine izmedju njih 13, koji su svjedoci na povelji kralja Ostoje, petorica su vojvode, jedan *tepačija*, a ostali svi knezovi. M 234. U drugoj je povelji istoga kralja 8 svjedoka, svi knezovi. M. 273. itd. Ali se i u to vrijeme još jednako zvaše i onaj vlastelin samo **knez**, koji *otpravljaše* državni posao na samom dvoru vladalačkom; on se razlikuje od ostalijeh tijem, što se zove **bosanski knez**; dvojica se tako pominju: u kralja Tvrtka Tvrtkovića 1433. od tri svjedoka, od kojih je jedan vojvoda a drugi ДВОРЬСКИ, treći je КНЕЗЬ БОСАНЬСКИ ТВРЬТКО БОРОВИНИЋЬ. М. 375. U kralja Tomaša Ostojića 1446 izmegju 14 svjedoka, vojvoda i knezova, jedan je КНЕЗЬ БОСАНЬСКИ РАДИЧЬ МОЗОЛИЋЬ. М. 440.“ — Ovdje se spominje župan РАДОѤ, a ... ;telin kralja Ostoje (god. 1400.), te mu je, po svoj prilici, prezime ...*ić*, a spominje ga se u M. na str. 248, gdje na 8. prosinca 1400., ...iske Stjepan Ostoja, kralj Bosanski, dariva grad i župu *Hlivno** voje-...., te oprema dva lista i predaje jih ѤДАНЬ ВУКМИРУ СЕМ-ЧИЋУ И ВУКУ НИМИЧИЋУ И ЖУПАНУ РАДОЮ, ДА ПОЮ У ...НО . . .

[1] ...iacallo di **Curzola** — Appunti di Storia e di tradizione popolare. Zara Janković 1895.

Knez je *Radić*, njegov sin, vlastelin kralja Tvrtka Tvrtkovića, a po o
je РАДОЕВИЋЬ, te ga se spominje u darovštini od 16. kolovoza 1420. (
pod Visokom) gdje se potvrgjuje od kralja Tvrtka Tvrtkovića dar župe *k
navoske* i grada Sokola (M. 305) učinjen sa strane vojevode Sandalja. –
Još mi je spomenuti, da je ЗАБРЬДИЄ (transmontana regio, Daničić c.
str. 351) Ѹ ХЛИВАНСКОИ ВРЬХОВИНИ И Ѹ ЖѸПИ, a dan današ
— je u župi *Banbrdu*, te ima u njemu samo 87 duša, a Toplica, gdje
navedeni spomenik, broji istom 33 duše. Spomenuto seoce Toplica niti
spominje u starijem poveljama.

Opaska V. natpisu (Starohrv. Pr. br. 3. str. 146—149.)

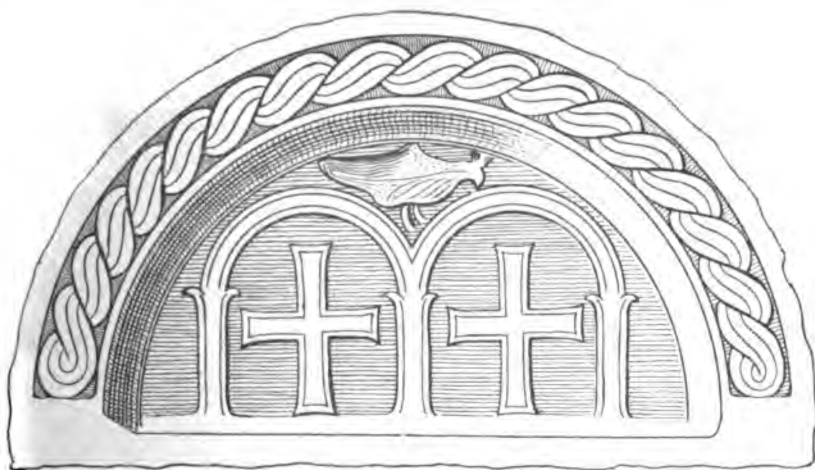
G. Dopisnik *Glasnika* u svome djelu „Die Bosnischen Grabdenkmäl
des Mittelalters" (Separat-Abdruck aus Wissenschaftliche Mittheilungen a
Bosnien und der Hercegovina, III. Band, 1895. — Wien, 1895. In Co
mission bei Carl Gerold's Sohn) — osvrće se na str. 24—25 na navede
natpis, ali ovoga puta nedonaša fac-simila, a neka je gotovo od svako
natpisa donio fac-simile. Ovdje je bio svakako potrebit fac-simile, jer g
spodin dopisnik zove vojvodu МАСИМА *Masan'* t. j. МЬСЬНЬ ili *Masa*
(МАСАНЬ), a to ne gleda, da temeljito opravda, te niti spominje, kako
čitao u Glasniku na strani 23. *Mas(i)ma*. I ovdje je zaboravio, da citi
Viestnik, pa rek bi, da to obično samo onda čini, kad mi hoće, da štogo
zamjeri kao u natpisu u Poljicama (kod Trebinja) na str. 23—24. — š
ga nijesam mogao pročitati, jer je bio još ugradjen kao donji prag one c
kvice, ali ću se na nj ozbiljno osvrnuti na svoje vrijeme — Riječ МСN
ovako je po prilici na kamenu, pa bi gospodin dopisnik imao razloga, k
bi se dokazalo, da je ono N. Svakako ime je Vojvodi *Masim*, pa kad
bilo na kamenu *Masan*, ono bi bilo starinsko ime u narječju, te se i sad
ostrvo *S. Masima* (kod Korčule) zove *Majsan*, a u starijem knjigam
Massan. Na ovomu se ostrvu ustavio Petar Orseolo godine 999, a da p
čeka s brodovljem, da mu se predade Korčula. . . . U čakavskomu se n
rječju lako izmjenjuje *m* u *n*, te se i sada kaže *jesan* mješte *jesam* i t.
Svakako nije nas uvjerio gosp. dopisnik, da je spomenuti vojvoda *Com*
Mastanj Bubanich, ali je ono istraživanje zanimljivo, pa bi se i mi usudil
da prispodobimo ovo prezime sa БОБАНЬ (str. 60. Die Bosnische u. s. w
a u Daničićevu *Rječniku* (K. S. S.) na str. 85 (I.) БОѴБОѴНА i БАБОѴ
(21), te *babona* znači *superstitio*, a tako su nazivali *Bogumile* ili pristaš
Bosanske crkve.



Uresni učelak hrvatsko-bizantinskoga sloga u Škaljarima kod Kotora.

(Sa slikom.)

Priložena slika, po nacrtu gosp. učitelja A. Rossi, prikazuje uresni kameniti učelak, koji se sad nahodi uzidan u polukružnom timpanu nad glavnim vratima škaljarske župne crkve, a naviešten je u prošastom broju ovog časopisa (str. 195). Taj učelak sastoji od polukružne ploče, urešene plitkom hrvatsko-bizantinskom rezbarijom. Luk je opervažen toprutastom dvostrukom pletenicom. Polukružno polje je malko udubljeno, a na



njemu odskaču plohorezana dva polukružna luka, koji počivaju na tri prosta i kratka stupčića ili pilastrića. Podstupine su naznačene razširenim podn [illegible] stupovâ, a nadstupine su dva prosta, kljunasto put vanka zavijena li [illegible] lukovi i stupčići sve su unaokolo obrubljeni pločicom (listello). [illegible] izpunjene križem malko razširenih krajeva (croix pattée), a križ [illegible] prosto obrubljeni kao i lukovi. Trokutni prostor polukruga nad l [illegible] izpunjen je nezgrapno nacrtanom paun-pticom, kojoj je hrbat izv [illegible] tru grbu. Takve uresne arkade izpunjene križevima, nahode se i

na dubrovačkom pluteju starinske crkve S. Stjepana[1]. Samo su na dubro
pluteju križevi još poduprti liljanima, što niču iz stupova, a stupovi su sp
ralno izžljebani, po čemu se razumije, da predstavljaju oble stupove, doči
oni na škaljarskom spomeniku mogu da predstavljaju i pilastre. Prag. Buli
piše o dubr. pluteju, da može pripadati razdoblju od VII. do X. v. „ali p
izradbi, rek bi od predkarlovinžke dobe". Iste uresne arkadice obične su
bizantinskom graditeljstvu po Italiji u VIII. i IX. vieku[3]. Obrubna dvostruk
pletenica, svijena u polukrugu kao na škalj. ploči, nahodi se na ulomku pl
teja iz VIII. vieka u crkvi S. Agnese fuori le mura u Rimu[4]. I luk na pl
teju u crkvi S. Petra na Lučcu u Spljetu[5] urešen je gajtanom ili dvostruko
pletenicom, svijenom u polukrugu kao na škalj. učelku. I o tom spljet. pl
teju prag. Bulić piše, da je sva prilika, da je iz IX. vieka. A i paun-ptic
škalj. spomenika sa grbom, nogama nezgrapno naznačenim i huhorom n
glavi, slična je paunovima na talijan. spomenicima VIII. vieka[6]. Škaljars
učelak pristaje dakle u doba od VIII. do IX. vieka, i to radje u VIII., dak
u doba, dok je kotorska biskupija bila podložna spljetskomu metropoliti
Pošto je sadašnja škaljarska župna crkva moderne konstrukcije, te je s
gradjena najdalje u XVI. vieku, to je stalno, da je opisani učelak na nj
prenesen bio iz kakve starije porušene crkvice. Kako mi pišu gg. uč. Ros
i prof. S. Vulović, ima u Škaljarima ruševina tolikih starijih crkvica, o k
jima će, po zauzimanju rodoljubivog uč. Rossi, biti govora u ovom časopis
Gosp. Rossi spravlja dotične nacrte. Možda je kojojgod od tih crkvica pr
padao učelak u timpanu sadašnje župne crkve.

U Korčuli, na Martinje 1895.

F. Radić.

---

[1] Jackson. The Dalm. Quarn. a. Istr. I. str. 215. Pl. I, fig. 1.
[2] Hrvatski spomenici str. 36.
[3] Cattaneo „L' arch. in Italia dal. sec. VI. al Mille c. str. 128, sl. 68—168, sl. 102—240, sl. 1 do 261, sl. 155.
[4] Catt. N. d. st. 161, sl. 95.
[5] Bulić. N. d. str. 43. Tab. XVI. br. 51.
[6] Catt. N. d. str. 177, sl. 108, str. 110, sl. 52.
[7] Farlati. Ill. Sacr. VI, str. 427.



Stećci u selu Popovićima u Konavlim u Dalmaciji.*

Priopćio

Vid Vuletić-Vukasović.



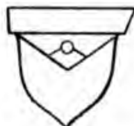
selu je Popovićima zlamenita nekropola, pa ću ju potanko opisati.

Nekropola je na *Gjurgjevu brdu*, kod drevne Gjurgjeve crkve. U nekropoli su gotovo sve ravne debele ploče. Pred Gjurgjevom sam crkvom nabrojio do sedamdeset i devet pločâ, a na njima je pismenijeh znakova, što se drugovgje neopaža. Još je bilo pločâ, al' su ovoga vijeka porazbijane, ispremiješane, te upotrebljene, kako to obično, za novo groblje. Samo mi je navesti i opisati ove ploče:

1. Utarak ploče porubljen užetom. Na njemu je kao polumjesec nizdoli, te je dosta velik.

2. Ploča vap. Na njoj natpis: ꓭX (ꓭ s naopaka).

3. Ispred crkve je trijem, a u njemu ploča. Na njoj je oskočen štit targa ovoga oblika:



4. Ploča. Na njoj mač ovoga oblika:



5. Utarak ploče. Opervažen je krasnijem lišćem djeteline.

6. Isto kao br. 5.

7. Ploča. Na njoj +.

8. Kao br. 7.

9 Ploča. Na njoj je bio natpis, al' je izlizan. Ostaje က, t. j. ω s naopaka, pak

. .

ča. Na njoj zlamenica O.

Ploča na podstavku. Na ploči zlamenica Λ.

Ploča. Na njoj znak I.

Ploča. Na njoj je izlizan natpis.

Ploča. Na njoj je okrugao štitac, a za štitcem upravan mač okrugle ručice.

* moj članak u „Bosansko-Hercegovačkom Istočniku". God. IX. 1895. sv. IX. str. 354–359.

*

15. Steščić. Na njemu je poveći oskočen krst ovog oblika:



16. Ploča. Na njoj je udubljen krst +.

17. Ploča, a na njoj krst kao na predjašnjoj.

18. Pet pločâ s natpisom. Natpisi su već priobćeni u »Viestniku hrv. ark. druž u Zagrebu (God. XIV, br. 1, str. 5—7; god. XII, br. 1, str. 6—LXXV).

19. Ploča, a na njoj u dnu O O. U vrhu joj udubljen krst ovoga oblika:



20. Ploča. Na njoj kao srce, pa znak Ц, a za tim Т.

21. Ploča, a na njoj Т. Osim toga na ploči je konj, a u dnu s desne strane

22. Ploča, a na njoj O.

23. Isto kao br. 22.

24. Ploča, a na njoj Џ.

25. Ploča. Na njoj je grb-štit, te je sličan targi, opisanoj u trijemu. Ploča je u okolo porubljena granjem, a u vrh ploče neima nikakva poruba.

26. Ploča. Na njoj zlamenica ω ∾, to u dno nogâ.

27. Ploča. Na njoj je u dnu zlamenica , niže nje ◯ pa izpod toga Sa munovo slovo ili pentagram ☆.

Na toj nekropoli nema stećaka, nego su sve prvobitne, većinom tanke ploče. Z menite su te ploče, što na njima ima znakova, dočim takovih nijesam vidio na stećci nego na ciglom jednomu u Uštinama (u Bosni).

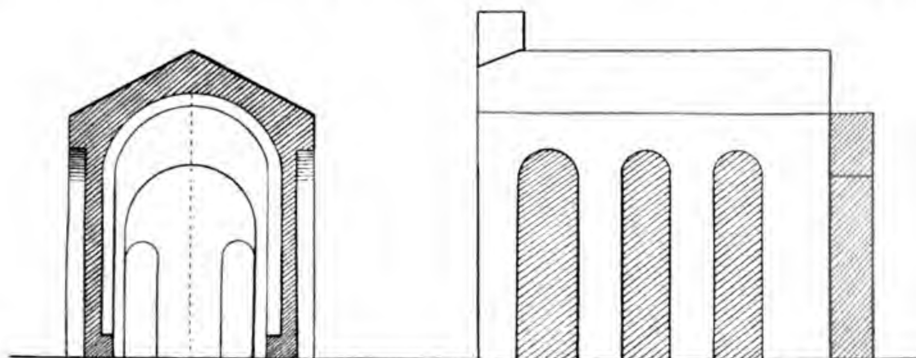
Osim pločâ na nekropoli ima ih još sedam u samoj crkvi, a na njima po kr Na jednoj je Salamunovo slovo.



Starinska crkvica S. Luke na otoku Lastovu.

(Sa slikama.)

Na pô puta, koji vodi preko otoka Lastova sa istoimenog sela, pri sjeveroiztočnom kraju, put luke *S. Petra u Ublim,* na jugozapadnom kraju otoka, na visoravni pri podnožju brda *u Stubama,* uza sjevernu stranu puta, osamljena, zapuštena i izložena vandalskim napadajima bezposlene pastirčadi, koja joj je već prolomila zid iztočnog zabata, stoji premalena, ali po graditeljskom ustrojstvu prezlamenita i osobite pažnje dostojna, crkvica *S. Luke.* Osnova joj je u obliku pačetvorine, orientovane pročeljem put zapada. Duga je, bez četverostrane apside, 4·6 m., široka 3·23 m. Sjeverno i južno platno urešena su joj svako sa četiri po 20 cm. iztaknute lezene, koje su u vrhu spojene polukružnim lukovima; a takova

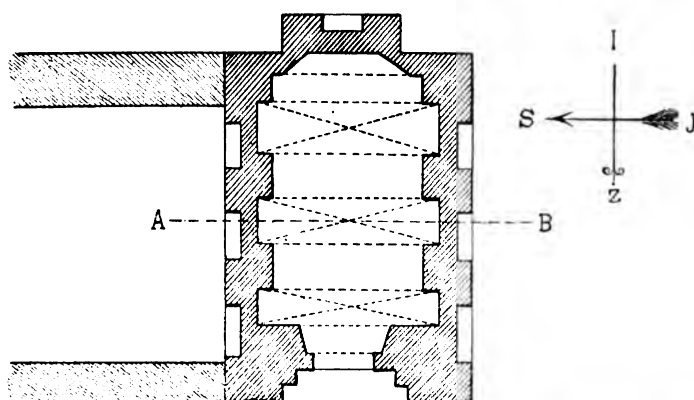


je jedna sliepa arkadica i na začelju apside (sl. 1. i 2.). I s nutrnje strane istih zidova iztiču se po 20 cm. po tri lezene, koje sa pročeonim zidom ograničuju tri odjela, kao tri minijaturna travera crkvice. Svaki je od tih odjela posvodjen jedva ali jasno zamjetljivim unakrstnim svodom.

Lezene su temeljem polukružnih lukova, koji poput popriečnih pojasa ((·n), razlučuju unakrstne svodove. Plitka apsida je posvodjena p ukubetom. Krova je više svoda nestalo. I na uglovima pročelja su le ^ su sdružene plosnatim i nepravilnim lukom. U sred pročelja n tnim vratima probiven je omalašan pakružan prozorčić. Na vrh p .ao je trag temelju kao pročeona zvonika (sl. 2.). Uza sjevernu s ,e prislonjena je nekakva pravokutna sgradja, kojoj su zidovi sa- č ᵊ m. visine ńad zemljom. Sva je prilika, da je uz crkvicu S. Luke,

kako uz tolike druge lastovske crkvice, obstojala manja jednostavna nadarbina, pa da je možda, kao i tolike druge slične nadarbine, u zadnje doba bila pripojena zakladi dubrovačkoga diecezanskoga sjemeništa, te je tako, da sgradja uza crkvu naslonjena bude, služila bar privremenim stanom ili eventualnim zakloništem dotičnog nadarbenika kao što i riznicom iste crkvice.

Lastovska crkvica Sv. Luke istog je sloga kao i ona S. Jurja u Žestinju u Kaštel-Staromu. Jedna i druga obskrbljene su jednako širokim i jednako naskočenim lezenama s dvornje i nutrnje strane uzdužnih platna. Samo je na lastovskoj crkvici jošte sačuvano prvobitno posvodjenje, koje se je na Sv. Jurju srušilo. Tako, po sličnosti sudeć, lezene crkvice Sv. Luke



potvrdjuju moje prije postavljeno mnienje, da će i sve lezene crkvice S. Jurja u Kašt. bit bile s gornje strane spojene jednakim polukružnim lukovima, kao što se vidi na S. Luki (sl. 2.) Još se u crkvici S. Luke nutrnje lezene bez prekidanja nastavljaju u svodu, kao popriečni pojasi (Quergurten), dočim su u crkvici S. Jurja lukovima medju sobom spojene lezene svakoga platna, a poviše njih su tek naročite mensole, na kojima rek bi da su počivali popriečni pasovi svoda crkovnoga. Kašt. crkvica je od prilike dva puta dulja od lastovske, i zato ima na pobočnim platnima s vanjske strane dvostruk broj lezenâ.

Graditeljski oblik uresnih lezena, spojenih polukružnim lukovima, kao što se nahode na spomenute dvie crkve, te na okrugloj šesteroapsidnoj Sv.

---

[1] Vidi moju razpravicu „Četiri staro-hrvacke bogomolje u Primorskoj županiji (Parathalassia)“ u „Viestniku hrv. ark. dr.“ god. XIII. U istim Kaštelima 2⅕ klm. daleko od željezničke postaje K. S. Staroga put zapada, odmah uz želj. prugu, s južne strane obstoji druga crkvica S. Jurja, koja je na generalštabnoj karti zvana *S. Juraj Zastinj*, koju niesam izpitao na licu mjesta niti sam znao da ob staji, kad sam pisao o prvoj crkvici S. Jurja kod želj. post. K. Staroga, pa se možda na tu drugu i odnose povjestnički podatci iz XIII. i XIV. v., što sam ih iztaknuo u spom. sv. razpr. Ja sam se ondje poveo za prag. Milinovićem, koji je u svojoj razpravi „Biač“ pisao (str. 34—35.), da je crkva S. Nikole „zvana S. Jurja“ i prozvao tu crkvu S. Jurja „od Žestinja, Mirana ili Prosjeke“. To o crkvi S. Nikole ima se je odnositi samo na crkvu S. Jurja nedaleko želj. post. Kašt. Staroga put SI, jer kod one nema nijedne crkve S. Nikole. Bila bi dakle potreba, da se izpita i opiše i ta druga crkva S. J.

Trojstva[1] u spljetskom polju kod Poljudâ i na razvaljenoj S. Tome u Kutima kod Novoga u Boki-Kotorskoj[2], pojavlja se najprije u Ravenni na crkvi križne osnove SS. Nazarija i Celsa, koju zovu mauzolejem Galle Placidije u prvoj polovini V. vieka[3], te se je udomaćio bio i za jedno dobro stoljeće sačuvao u istomu gradu, jer se nahodi eno opetovan na crkvi S. Agate[4] iz V. v., na crkvi S. Apollinare nuovo, prijašnjoj bazilici *S. Martini in coelo aureo,* iz VI. v.[5], te na velikoj bazilici S. Apollinare in Classe iz prve polovine VI. vieka[6].

Crkva S. Jurja u Kaštelim, sagradjena od Ljubomira tepčije svršetkom XI. v. i crkva S. Trojstva u spljetskom polju, spomenuta u izpravi zadnje četvrti XI. vieka, svakako dokazuju, da je taj oblik dobro poznat bio u hrvatskoj kraljevini u XI. v., a sva je prilika, pošto crkva S. Trojice dobro pristaje i u IX. viek, da je uveden bio još dosta ranije. Za crkvu S. Luke na Lastovu se može kazati, da je po svoj prilici starija od XI. vieka, jer je lašnje, da bude bila sagradjena prije godine 998, kad je dužd Petar Orseolo II. učinio razrušiti lastovski utvrdjeni grad[6], nego li kasnije.

U Korčuli, polovicom Studenoga 1895.

F. Radić.

---

[1] Vidi spom. moju razpr. u „Viestniku".

[2] Ђ. Стратимировић: „О прошлости и неимарству Боке Которске", str. 27—28. Tab. II.

[3] Ferd. v. Quast. Die alt-christlichen Bauwerke von Ravenna. Berlin 1842., str. 10 passim. Taf. II, 1; Taf. VI, 1.

[4] Nav. dj. str. 15.

[5] Nav. dj. str. 19 passim. Taf. VII, 1, 2.

[6] Nav. dj. str. 35 passim. Taf. X, 1, 2, 3.

[7] Rački: Documenta VII, str. 427—28.



Starohrvatski ratni mač.

(Sa slikama.)

Slavni naš žalibože prerano umrli dr. Rački u dragocjenoj svojoj razpravi »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća«[1] u poglavlju »Državno uredjenje« napomenuo je i oružje hrvatske kopnene vojske, te je, na temelju bizantinskih pisaca od VI.—X. stoljeća, kazao, da jugoslavenski vojnik bijaše »oboružan štitom, mačem, kopljem, sulicom, lukom sa strielicami, često otrovanimi, sjekirom i bradaticom; nije mu bio tudj ni oklop, ni šljem, kaciga«. Pri kraju pak tog kratkog razmatranja pisao je o obliku hrvatskog oružja: »Kakova su oblika bile pojedine vrsti spomenutoga oružja, imenito kod Hrvata, imati će na to pitanje odgovoriti arheologija, koja ga nije do danas ni kušala riešiti; premda sam naš arheologički narodni muzej imade i koplja i strielica i mačeva i štitova nadjenih u Hrvatskoj, a očevidno različitih od rimskih, te pripadajućih početku srednjega vieka«. Ravnateljstvo zagrebačkoga muzeja imalo bi se obazirati na ovu pokojnikovu opomenu, te naročitom se brigom zauzeti oko izpitivanja spomenutoga oružja. Uz to je pak slavni pokojnik u bilježci izrazio sliedeću nadu: »Nadati se je razjašnjenju i od izkopina kninskih«. To je pročitao bio u sjednici filologičko-historičkoga razreda naše jugoslavenske akademije dneva 9. veljače 1889., a malo više od tri godine dana nakon toga, t. j. od dneva 28. svibnja do 3. lipnja 1892.[2] odkrilo je naše družtvo uz podnevnu stranu razvalinâ starohrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji i u bazilici samoj prezlamenitih šest grobova u dubini od 5 m. pod površinom zemlje. Mrtvaci rek bi da su bili pokopani samo u drvenim sanducima u prostoj zemlji bez ikakve druge tvrdje grobne ograde. Nego, što je zlamenitije, u svakomu od tih šest grobova nadjeni su prilično bogati ostanci oružja i drugih dodataka, i to uprav mačeva, noževa, ostrugâ, fibulâ, zlatnih bizantinskih novaca te posuda mjedenih i drvenih kositerom i gvoždjem okovanih, te ostanaka odjeće srmom protkane, jedna zlatna mala naušnica i neka urešena zlatna pločica. Ništa lašnje dakle nego da su to grobovi narodnih kakvih poglavica, župana ili podžupana. Najbolje se je tim odkrićem obistinilo proročanstvo pok. Rački-a, da će arheologija odgovoriti na pitanje ob obliku pojedinih vrsti oružja kod starih Hrvata, te mu se je još za života izpunila nada, da će uprav kninske izkopine razjasniti to do onda još neriešeno pitanje. Da nezaslužimo prigovor, sličan onomu, što ga je pokojni dr. Rački upravio nar. arh. muzeju zagrebačkomu, nastojat ćemo, u koliko je do nas, da, opisavši mač, nadjen u grobu odkrivenu dne 3. lipnja, o kojem spomenuto »izvješće« kaže, da je našast »uz lievu mrtca«, odgovorimo bar donekle na pitanje o obliku starohrvatskih ratnih mačeva.

---

[1] Rad jug. akad. knj. XCIX, str. 100.

[2] Redovito tromjesečno izvješće „Kninskoga starinarskoga družtva“ u „Viestniku“ hrv. ark. dr. God. XIV. br. 3, str. 94—95.

Kako je jasno po pril. slici, mač je upravan i dvosječan, dug je sa balčakom 94 cm., dok je balčak dug $15\frac{1}{2}$ cm. tako, da za oštrac ostaje dužina od $78\frac{1}{2}$ cm., širok je $6\frac{1}{2}$ cm. Ocaoni oštrac mača zahrdjao je u koricama, koje su bile iznutra obložene tankim gvozdenim tenećetom, u sriedi tkaninom, a s dvora drvenom oplatom. Križ na balčaku s gornje i dolnje strane obložen je žuto-mjedenim pločicama, preko kojih je zamotana tanka uzko sbivena žuto-mjedena žica. Križ, koji je iznutra rek bi od tuči, dug je $10\frac{1}{2}$ cm., širok 2 cm., debeo $1\frac{1}{2}$ cm. Držalo na balčaku je kao i mač od ocala, a obloženo je bilo drvom, koje je već podosta iztrunulo. Balčakova jabuka sastoji od popriečna komada poput križa, samo nešto kraćega, a i jednako je obložena kao i križ. Gornja strana jabuke je osobitim načinom urešena. Pod njom je udutina, u kojoj je zaliegao pleter od žuto-mjedenih žica, a završuje na pet nanizanih polukrugljica. Žice, od kojih je sastavljen pleter, vješto su upredene, te sastoje od tri remenčića, srednjega debljega na sitne članke izradjenoga i dva pobočna tanja upredena od dvie još tanje i zasukane žice. Polukrugljice vrška jabuke sadrže raznomanjaste rek bi staklene kamenčiće, koji su postradali od kakvih kiselina. Križ i jabuka bili su ognjem pozlaćeni. Maču pripadaju još četiri komada okova i fibula. Dva su komada okova bila na kajišu, o kojemu je mač visio junaku o pojasu, a dva sa fibulom skopčavali su mač sa kajišom. Svih je 5 komada od tuči dobrim zlatom ognjem pozlaćeno. Jedan je komad okova (v. sl.) na prekriž dug 8 cm., širok 6 cm. Sapon ili fibula dug je $4\frac{1}{2}$ cm., širok 3 cm., žujica ili mala petlja duga je 6 cm., široka $1\frac{1}{2}$ cm. Druga dva komada sliče oblikom maloj petlji. Svi su ti komadi urešeni polukrugljama i zrncima, opasanim krugovima od upredene žice. Pošto je u ustima mrtvaca, kojemu je pripadao opisani mač, nadjen zlatan novac (v. na sl.) bizantinskog cara Konstantina V. Kopronyma (741—775.), a istoga cara novac (po opredieljenju prof. Š. Ljubića) nadjen je u ustima mrtvaca u tri od ostalih pet grobova, to nije sumnje, da mrtvaci sa dotičnim oružjem potiču iz VIII. vieka, t. j. uprav iz onoga doba, iz kojeg nam je najmanje viesti sačuvano o životu i kretanju hrvatskoga naroda, pa treba zato da nas još jače zanimaju. »Hrvatski knezovi i kraljevi priznavali su vrhovnu vlast iztočnorimskoga cara do trećega ili četvrtoga decenija XI.



..лка prekinuća, kojim su davali povod što nutarnja nemoć carevine, što ''' i dogadjaji, koji su prekidali običnu svezu Hrvatske s carevinom. Ova ,...i je do konca VIII. vieka; početkom IX. vieka stupila je Hrvatska u ošai s velikom Karolinžkom državom, te je ostala tako do cara Vasilija I., 'e osobito za kneza Sedeslava vratila u predjašnji odnošaj napram car-

skomu dvoru«.[1] Spomenuti bizantinski novci, nadjeni u grobovima oko bazilike S. Marije u Biskupiji, još bolje utvrdjuju Račkievo mnienje o svezi Hrvatske sa bizantinskom carevinom prije konca VIII. vieka, a potvrdjuju barem za VIII. viek njegovo mnienje, da Hrvatska »nije do konca XII. vieka kovala svoga novca«[2], pa i to, »da ne samo byzantii i romanati, nego i solidi, argentei denarii naših listina jesu strani, imenito bizantinski novci«. J. Labarte[3] razlažući o ceremonijalnom maču Kilderikovu kaže, da su i merovinžki kraljevi u grobu davali sobom zakopavati nekoliko komada bizantinskog novca, a da se nezna pravo zašto; te on primjećuje, da su se zar dičili s otim novcem, što su ga primali na dar od cara bizantinskoga prigodom krunisanja i priznavali tim bizantinsko gospodstvo. Hrvatski knezovi biti će do svršetka VIII. vieka po svoj prilici primali sličan dar od dvora bizantinskoga, kad su se davali zakopavati sa bizantinskim novcem u ustima.

Veleuč. Englez prof. Munro, koji je prigodom izleta, priredjena od prag. Bulića, nakon I. kongresa kršć. arh. u Spljetu, na brzu ruku pregledao naš »Prvi Muzej hrvatskih spomenika«, i opazio u njemu ovaj mač i još drugi njemu sličan izkopan u susjednom grobu, izvolio se je izraziti, da su naši mačevi *skandinavskoga tipa,* a naš je pak jedan prisutan strukovnjak na to prihvatio, da će dakle oni biti i porietla skandinavskoga, te unešeni u naše zemlje trgovinom. Labarte[4] po M. Cochetu[5] opisuje u svojem djelu barbarske mačeve franačke, burgundske, saksonske i alemandske, te kaže: »Oštrac im je od gvoždja, oštrim vrhom, dvosječan i dug od osamdeset do devedeset centimetara; jabuka im je obično trokutna; korice posve proste, a ne trpe nego obrube bakrene, koji urešuju ušće i dno; vrh prikazuje oblik jajast produžen. Tako je i sablja, koju je M. Cochet našao u franačkom groblju u Envermen imala u sve od prilike devedeset centimetara, a oštrac 78 cm. Mačevi izkopani u Ferebersville (Moselle) bili su dugi od 80 do 90 cm.; oni, koji su sabrani u Belgiji i Njemačkoj, niesu manje dugi; svi su zaoštreni, a kraj korica, primivši naravski oblik vrha je produljen«. O Kilderikovu maču kaže pak Labarte, da neima ništa od toga, te da u sve nije bio dulji od 71 cm., a da mu u oštracu nije nego 55 cm. duljine. Poput toga mača da ih se kod barbara nije nigda našlo. Kaže još, da je Kilderikov mač sličan onomu, što ga nosi Ecije na diptihu u Monzi, napravljenu u Carigradu, koji počamši od pojasa ne prelazi koljena, a Chifflet da ga prispodablja sa kratkim mačevima Rimljanâ, urezanim na stupu Trajanovom[6] u Rimu. Prije toga je pak izrazio svoje osvjedočenje na temelju uresâ, da je cielo odielo sa bogatim mačem Kilderikovim došlo na dar iz Carigrada. Ibn-Dasta, arabski spisatelj X. vieka[7] piše o Slavenima uobće, da su u to doba bili naoružani štitovima, mačevima, džilitima i kopljima. Ibn-Fodlan pak, drugi arabski spisatelj istoga doba[8] kaže, da je ruski »mač širok i rabote franačke«, te da Rusi ne idu nikamo bez oružja, koje da sastoji od bojne sjekire, velikog noža i mača. Ibn-Dasta pripovieda još, da je kod Slavena obstojao običaj, da bi uz novorodjenče postavljali mač, pokazujuć tim, da ga je čekala dužnost mačem da pribavi sebi slavu i bogatstvo. Suradnik »Vsemirnaje Ilustracije« na temelju spomenutih svjedočanstava, a bit će možda i mačeva izkopanih iz sredovječnih

[1] Dr. F. Rački: u spom. razpr. „Rad“ knj. XCIX, str. 96.
[2] Dr. F. Rački: Nav. mj. str. 96.
[3] Histoire des arts industriels I., str. 261.
[4] Nav. dj. I. str. 262—263.
[5] Le Tombeau de Childéric, p. 83.
[6] Labarte: Nav. dj. I, str. 267.
[7] Vidi članak „Ruskoe vooruženije do XVIII. v.“, pogl. II. „Holodnoe oružje“ u ča... ...skomu „Vsemirnaja Ilustracija“ sv. du. 14. aug. 1893.
[8] Nav. mj. rusk. časopisa „Vs. Il.“.

grobova u Rusiji, ovako opisuje staro-ruski mač: »Mač sastojaše od palošine s obiju strana naoštrene i od križa ili držala, kojega se česti zvahu čeren i ognjivo (popriečno željezo ili strane križa). Oštrac je bio kadgod poput pile nazubljen i zato je bilo mačeva gladkih i zubčastih. Strane mača bijahu ukrašene jednim širokim ili sa nekoliko uzkih žljebovitih poteza. Mač se polagaše u korice obložene kožom. Kadgod su one bile željezne sa srebrnim ili zlatnim uresima. Kovinska oprava na gornjoj strani korica pod križem zvala se *ušćem*, a njoj suprotna strana *nakonečnikom*. Oštraci mačeva činjahu se kadgod od ocala, ali većim dielom bili su od željeza. Pomoću dviju veružicâ, namještenih pri ušću korica, mač se privjesivaše ili o pojasu, ili što se riedko dešavalo, o desno rame. Pojas se činio od remika s mehaničkom spravom ili se utezao i bez sprave«. Slavenski mačevi dakle razumije se, da su se kao i ostali barbarski razlikovali od rimskih i bizantinskih oblikom, uresom i veličinom. Svaki slobodan Slaven[1] nosio je mač, a neznamo, niti je lako domišljati se, da je u VIII. vieku bila toliko razvijena obrtnost kod Skandinavaca, a slobodna trgovina po sjevernoj i srednjoj Evropi, da bi Skandinavci mogli bili u to doba sve stotine hiljada hrvatskih i drugih jugoslavenskih vojaka



obskrbljivati mačevima. Lašnje bi se moglo vjerovati, da su ih primali od susjednih i bližih im Saksonaca, kad bi se dokazalo, da nisu sami znali kovati mačeve. Ono pak, što piše Ibn-Fodlan, da je ruski mač u X. vieku bio »franačke rabote«, to se može vjerovati za pojedine bogatije urešene mačeve kod Rusa, Čeha, Hrvata i drugih Slavena nakon utemeljenja i razširenja velike karlovinžke države, ali se nemože odnositi na VIII. viek, kad Slaveni osim bizantinske nisu dolazili u doticaj s nikakvom drugom iole prosvjetljenom državom. Kad bi Hrvati bili primali mačeve od Skandinavaca u VIII. vieku, onda bi ih bili puno lašnje mogli primati bliži im Franci, Burgundi, Saksoni i Alemanci, o kojima Labarte ipak piše, da su imali vlastite mačeve. Vjerojatnije je dakle, da su Hrvati pa i svi ostali Slaveni navlaš u prvo doba nakon svojega doseljenja na Jug, prije nego li su stupili u uži doticaj sa Francima, sami sebi kovali i nosili oružje, kojega su oblik sobom donieli iz zajedničke im pradomovine, pa tako i mačeve, a to tim više, što su u glavnomu tip i veličina njihova mača mal da ne jednaki onim ostalih nih barbara. Još je vriedno iztaknuti, da je naš mač za 4 cm. dulji od običnih ih, te se duljinom više približuje onim starim Hrvatima bližih barbara, pa već ije lako da bude franački, nego ga do protivnih dokaza možemo slobodno zvati lavenskim, a napose *starohrvatskim ratnim mačem.*

čevi biskupinskih grobnica jesu opipni i pravi, ali nisu osamljeni primjeri oblika vatskih mačeva. Priložena slika predstavlja nam iz našeg muzeja ulomak pluteja

Rački u nav. razpr. nav. mj.

nadjena dne 15. srpnja 1891. na rimo-kat. groblju kod župne crkve Sv. Martina u Pridragi kod Karina, u području negdašnje ninske županije. Ulomak je dug 40 cm., širok 20 cm. U troprutastu kolobaru hrv.-bizan. sloga sačuvan je gornji dio plosnorezana nagnuta junaka sa malim okruglim štitom u ljevici, a velikim i širokim mačem u desnici. O liku bi se moglo pomisliti, da predstavlja Sv. Martina biskupa u času, kad još kat-humen i rimski konjanik ide da presieče mačem svoju klamidu i da je polovicu udieli prosjaku Ambijanu, kojemu nije imao što drugo da dade. Pred likom vidjeti je i nekakav štap, koji bi mogao prikazivati koplje, jer naliči koplju u Longinovoj ruci na pilastru našega muzeja sa nadpisom »Stefaton«[1]. Izvan kolobara je simboličan grozd. Taj ulomak može poticati iz VIII. ili IX. v., a zlamenit je i s toga, što nosi svjedočanstvo i o obliku staro-hrvatskoga štita.

Ulomak transenne sa konfesije staro-hrvatske bazilike Sv. Marije na groblju sela Biskupije kod Knina iste izradbe, vrsti kamena i debeline kao ulomak sa urezanom Gospom sa djetićem obielodanjen u ovom časopisu[2], predstavljen je na priloženoj slici.





Pločica je duga 19 cm., široka 9 cm. S jedne i druge strane urezan je vojnik, kojemu su odkrhnute glava i noge. Odjeven je u nekoj vrsti tunike (dolame) sa širokim rukavima pod vratom prostriženom i oko prostriga s jedne strane ploče urešenom troprutastim porubom. Iz tog poruba vise sa svake strane po tri okrugla puca. S jedne strane ploče drži vojnik lievu ruku sa pruženim prstima na grudima, a desnica mu je odkrhnuta. S ote strane mu visi o lievoj bedri velik mač u kosu položaju, a iz pasa mu visi sprieda nekakav srcu sličan privjesak. Skut dolame urešen mu je nizom krugova. S druge strane ploče drži junak desnicu na balčaku mača velika i široka, do kojega visi privjesak polukružno završen poput fibule ili kesice. Skut je dolame s ote strane zarubljen širokim prostim trakom (fascia). I taj mač naliči maču iz biskupinskog groba, a potiče sa istog groblja. Izradba tog ulomka nosi obilježje IX. v. Starohrvatski stećci po Dalmaciji, Bosni i Hercegovini[3] imaju često na sebi plohorezane mačeve, slične našemu, i to kadgod same, a kadgod iza štita. Po stećcima se razumije, da su takvi veliki mačevi,

[1] Vidi 1. i 2. broj ovog časopisa str. 24 i 84–86.

[2] Br. 2., str. 122.

[3] Dr. Ćiro Truhelka: Die bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalters, str. 5, sl. 9; str. 8, sl. 16; str. 10, sl. 21, 22–26; str. 13, sl. 29–30; str. 41, sl. 62; str. 44, sl. 67; str. 50, sl. 79; str. 60, sl. 97.

koje narodna hrvatska pjesma zove »težkim pološinam«, ostali kod Hrvata u porabi kroz cieli srednji viek. I četiri stećaka na istom staro-hrvatskom groblju u Biskupiji nose na sebi urezane slične mačeve sa koricama, uz bizantinski križ i ljiljan na podstavku. Ti su stećci debele ploče, koje s jedne strane završuju polukružno, a druga je odsječena pravokutno. Mačevi urezani na stećcima moći će služiti kao gradivo za dalje izpitivanje oblika staro-hrvatskih mačeva, kad se stanu fotografijom snimati svi urešeni staro-hrvatski stećci.

U Korčuli, na dan S. Andrije Ap. 1895.

F. Radić.



Opazke

na Gjorgja Stratimirovića monografiju „O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske".

Mučno je naići i na ciglog srbskog pisca, bio crkovnjak, bio svjetovnjak, koji se razpravljajuć, u bilo kojem obliku, o prošlosti naše hrvatske Boke, ne bi u svojem pisanju zaletio na tobožnji katolički fanatizam. U tim sastavcima sad se kaže, kako su katolici otimali rišćanima crkve i manastire, sad kako su opet silom gonili rišćane na uniju. Dalje se kaže, kako se kasnije upotrebljavala mletačka otrov i čak na stotine kaludjera se trovalo, dočim su mletačke lumbarde svetogrdno rušile crkve i manastire. Ovako se počelo najprije pisati, ima preko po vieka, u »Dalmatinskom Magazinu«. Ljubiša je to sve zaodio novelističkim ruhom, a nastavio je takovu pisaniju Šematizam pravoslavne eparhije Bokokotorsko-Dubrovačke, navlastito u svom »Istoričkom Pregledu«. Prostodušni je narod to sve čitao i gutao kao zdravu hranu. Pa što se iz toga izkolilo? Na žalost eto mi gledamo danas vlastitim očima.

Ali je za pravo čudo, da se našao naobražen čovjek, koji je istim putem otišao, a još je začudnije, da se našao znanstveni zavod, naime srpska Akademija, koja je takim potvorama i neistinama širom otvorila vrata svoga zbornika.

Pred nama je XXVIII. knj. Spomenika srbske kraljevske Akademije u Beogradu, gdje pod naslovom »O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske« spomenute potvore nagomilane su u tobožnjem znanstvenom obliku, a najočitije historijske neistine, da se lakše nevješt čovjek zavede, popraćene su nebrojnim citatima. Ova je radnja iztekla iz pera mjernika g. G. Stratimirovića, činovnika kod c. k. Ministarstva u Beču. Žalostno!

Mi ćemo letimice samo krupnije historijske netačnosti iztaknuti, a glavnije potvore odbiti, al to ne na temelju kakove *pučke predaje ili priče*, nego na temelju nesumnjivih historijskih izvora.

* * *

Tko hoće da istinito i kritično piše o prošlosti Boke, ne smije ni časom svrgnuti s pameti važnu činjenicu: da naime amo od zametka kršćanstva, pa čak barem do XII. vieka nema ni govora o kakvoj drugoj vjeroizpovjedi do rimo-katoličke.

Važno je, da odmah ovo pitanje stavimo na čisto; a da to postignemo, dosta je da dokažemo dva nepobitna fakta.

Za najprvo historijska je istina, izvan svake sumnje, da je već iz prvih vjekova kršćanstva, Boka imala tri katoličke biskupije, kotorsku, risansku i budvansku, [illegible] su zapremale obsegom ne samo svu današnju Boku, nego se sterala i preko dan[illegible] njezinih granica. Da ovo dokažemo, nije nam od potrebe iznositi starih izprava i li[illegible], jer ovu istinu još nitko nije stavio u sumnju, a opet, kad bi bilo to potrebito, tr[illegible] bi napisati debelu knjigu.

Kad su dakle postojale biskupije, treba im dati dosljedno i područje, a u[illegible] pučanstvo one vjeroizpovjedi, kojoj pripada sam biskup.

Za obseg kotorske biskupije u starije doba doznajemo iz listinâ, što nam ih je po nagovoru pok. Račkoga sačuvao zaslužni Theiner[1], da je morao biti veći, nego li u XIII. vieku, kad je bio od prilike jednak onomu kotorskog municipija.

Za onaj Budvanske biskupije imamo točan opis tek od god. 1671.[2] Naravno je, da je *post tot discrimina rerum,* taj obseg dosta malen u XVII. vieku.

Teži je posao ustanoviti obseg risanske biskupije. Silne oluje političke, koje su tamo biesnile već u prvom zametku starodavne biskupije, a poslije turski jaram, pod koji je onaj narod podpadnuo, izbrisaše svaku uspomenu, tako, da nam nijesu strani povjestničari sačuvali nješto malo viesti, nebi ni znali, da je postojala ta zlamenita biskupija. Ipak i ako nemamo neposrednih dokaza, da ustanovimo obseg iste, imamo posredni, koji nas upućuje da ustvrdimo, da je prostor, nad kom se je prostirala jurisdikcija risanskog biskupa, morao biti dosta velik. Poznato je, da su redovnici sv. Benedikta starodavne opatije St. Georgi de Gulpho, župnikovali u dvadeset i osam sela; a iz starog arhiva one opatije proizlazi, da do na početku prošlog vieka stanovnici čak iz Grahova plaćali su onoj opatiji njeki godišnji livel u maslu. To nas upućuje, da su risanskoj biskupiji pripadala sela u nutrašnjosti zemlje put Hercegovine. Bile granice naših katoličkih biskupija više ili manje, nepobitno je, da su zapremale cielu današnju Boku, dosljedno, da je sva Boka bila katolička.

Nije od manje važnosti i druga činjenica, naime mnogobrojni benediktinski samostani posijani po cieloj Boki.

Mi ćemo spomenuti one, za koje izvjestno znamo, da su postojali. Za njeke ćemo označiti i tačku, gdje su se nalazili.

a) Rotac u Sutomoru. Za ovaj znameniti benediktinski samostan, koji u starim izpravama dolazi pod raznim imenima, kao: *St. Mariae de Rotero* — St. Mariae de Rotero — S. Salvatoris alias S. Mariae de Rotez itd., imamo izprava već iz XIII., XIV. i XV. vieka[3]. Iz ovih historijskih spomenika, proizlazi bez ikakove sumnje, da su tu živjeli redovnici sv. Benedikta. (Što St. Ljubiša piše u pripovjedki »Skoči djevojka«, da su u XV. stoljeću tu prebivali rišćanski kaludjeri, nije nego puka priča, a da su katolički Mlečići topovima razorili samostan, to je čisto izmišljeno. Mi priznajemo, da je novelisti dopušteno stvarati maštom koliko mu drago, ali ne unatoč povjestnim istinama, jer toga zdrava kritika ne dopušta, kao što savjest poštena čovjeka ne dopušta ni novelisti podmetati bližnjemu svetogrdne i odurne čine.)

b) Samostan sv. Gjordja na otočiću prema Perastu. O ovom samostanu imamo dosta historijskih spomenika, te bi bilo na dugo išlo, kad bi htjeli, da svekolike navadjamo. Sam Theiner sačuvao ih je petero iz XIV. i XV. stoljeća[4]. Imamo takodjer imena opatâ, koji su upravljali samostanom od XII. do XVI. stoljeća. Niže na svom mjestu dokazati ćemo neoborivim činjenicama, da povelja kralja St. Prvovjenčanoga, koju Stratimirović donosi u napomenama (str. 38, br. 126) i kojom se toliko razmeće, jest do slova patvorena, te dosljedno sve što je u istoj, a odnosi se na ovaj samostan, nije prema istini.

Samostan sv. Mihovila na Prevlaci. I ovaj samostan pripadao je redu sv. Bene-
u Theineru i Kotorskom Zakoniku dolazi pod imenom St. Michaelis de Tumbe[5].

ieiner: Mon. slav. mer. Vol. I.
lčić: Biblijoteka za pov. Dal. Knj. V. Dok. str. 105.
iklošić: Mon. ser. 6. LXV. — Theiner: Mon. slav. mer. Knj. I. str. 229, br. 308 — str. 225,
- str. 358, br. 516. — str. 358, br. 515. — str. 497, br. 672.
ieiner l. c. Knj. I. str. 232, 245, 276, 296, 568.
iner l. c. Vol. I. str. 214, 215, 216.

Pošto o ovom samostanu moramo niže obširno pisati, dosta je, što smo ga ovdje sa spomenuli.

d) Samostan St. Petri de Campo. U Theineru dolazi pod ovim imenom[1]. Naš b nediktinac Cisilla (Bove d'Oro) zove ga *S. Pietro in Alba.* Pitanje je, gdje se nabo ovaj samostan, a cienimo, da ga nije trudno riešiti. U ubavu selu ercegnovskog primo Bieloj, gdje se s mora do podnožja brda prostire liepo i dosta široko polje, baš gdje bio ljetovnik starih Zmajevića, iza obiteljske polače, stoji malena crkva, posvećena Petru. Ta je crkva sva gradjena ostancima neke starije sgrade. Staro gradivo n vazda sgodno upotrebljeno, jer graditelj neće biti mogao imati vazda pri ruci toliko ciel jednakih komada, koliko mu je bilo potreba, da mu nova sgrada dobije simetrično j dinstvo. Uresni ulomci stare sgrade pružaju nam dokaz, da je ona obstojala najman prije XI. stoljeća. Na jednom kamenu ima samo ulomak nadpisa, gdje stoji rieč: Episco Možda je ploča spominjala biskupa po imenu, kojega bi se moglo doznati i doba, k je crkva bila posvećena. U crkvi još su se sačuvala dva ogromna kamena u obliku br njaka. Danas stoje desno i lievo otara, a netko je u njima kasnije izdubô lokvicu krštenu vodu. Po mnienju veleuč. L. Dra. Jelića, koji ih je razgledao i proučio, to morala biti dva staro-kršćanska otara iz dobe prije XI. stoljeća.

Sve to uvaživši, nije sumnje, da je taj samostan Sancti Petri *de Campo* ili *in Al* bio u selu *Bieloj,* gdje je danas katolička crkvica Sv. Petra, jednoč privatna obite Zmajevića.

e) Sanctus Petrus de Gradec[2]. Ta crkva i do nje samostan nalazio se je u se Bogdašićim, gdje je današnja župnička crkva sv. Petra.

f) S. Maria Buduanensis[3]. O tom samostanu nije potrebito razpravljati, jer i dan obstoji, premda pretvoren u vojničko skladište.

g) S. Luca de Chertole[4]. Znamo takodjer, gdje je bio i taj samostan i crkva ben diktinskih otaca, a kako je dospio u ruke rišćana, viditi ćemo kasnije.

h) Za crkvu i samostan Sancti Nicolai de Petranica[5] i

i) Sancti Marci de Pinita[6] nije nam poznato, gdje su se nalazili.

j) Sancta Maria de Resson[7]. Glede toga samostana i crkve nije lako ustanov da li je bio u Risnu ili na Rosama, svakako bilo na jednom ili na drugom mjestu, neće umanjiti snagu našega dokazivanja. S jedne strane znamo, da je u Risnu bi stolica katoličkog biskupa, pak dosljedno i starosjedioci morali su biti vjere svo pastira. Glede pak Rosâ znamo, da je tamo bio i do kasnijeg doba samostan O. Sv toga Frana[8].

l) Sancta Maria de Scopulo. To je crkva i samostan na Otoku kod Krtolâ ma daleko od Prevlake, a prvobitno pripadao je Otcima Celestincima.

Kad sada jednim pogledom razgledamo sve one tačke, gdje su bili nabrojeni sam stani, treba nam priznati, da su na njeki način zapremali širom cielu Boku, a dosljed nam je zaključiti, da je i okolni narod imao biti one vjere, koje su bili i ti duhovni ili drugim riečima, da *je Boka bila sva s jednoga na drugi kraj katolička.* Tko sviest

[1] Op. cit. Vol. I. str. 214—216.
[2] Theiner op. cit. Vol. I. str. 232, 245, 276, 568.
[3] l. c.
[4] l. c.
[5] Theiner l. c. Vol. I. str. 232.
[6] l. c.
[7] l. c.
[8] l. c. Vol. II. str. 214.

i savjestno razloži na podlozi ovih dviju činjenica, mora priznati kao neoboriv ovaj naš zaključak.

* * *

Kad smo uglavili temeljno pitanje, koje naša braća nesjedinjena i direktno i indirektno nastoje uzkolebati, red bi bio da podjemo za stopama našega pisca, te tačku po tačku pretresamo, ali pošto bi nas to povelo odveć daleko, mi ćemo ograničiti naše opažke na same poglavitije neistine[1].

Počmimo glavnim pitanjem, naime o stolici zetskog mitropolite. Na strani 4. Stratimirović veli: »Poklen je srpska crkva (godine 1219) autokefalnom postala, ustanovi »Sv. Sava, uredjujući istu, na dioklitijskoj strani Kotorskoga zaliva pravoslavnu episko»piju za Zetu, čija stolica bijaše u manastiru Sv. Mihajila na Prevlaci u današnjem Ti»vatskom zatonu«.

Dosta se je do danas pisalo o Prevlaci i o zetskoj stolici, a to većim dielom od strane pisaca grčko-istočne vjere. Tko je to sve skupio u najnovije doba, to je M. Crnogorčević. Taj vrlo marljivi učitelj nije za to štedio truda, a nije ni oskudievao sredstvima. On je dugo i neumorno radio, a dao je i kopati. Sve što je bilo moguće učinio je, pak na dospjetku i o njemu se može kazati, da je tjerao zeca, a da je iztjerao vuka. Tko bez predsudâ, bez fanatizma, osbiljno i savjestno čita njegovu knjigu »Miholjski Zbor u Boci Kotorskoj« (Biograd 1893), mora doći do zaključka: da je njegovo pisanje nama katolicima u prilog. Sbilja zdrava kritika u cieloj toj razpravi ne nalazi ni ciglog osbiljnog dokaza u prilog srbskim žudnjama i težnjama, a sve što su do sad iznieli, nije im lje u prilog.

Svi njihovi dokazi svadjaju se na prosto nagadjanje, na pučke predaje, na neozbiljne priče, na rukopise, kojima se trag izgubio, na navode, kojim se nezna izvora, na sumnjičenje o autentičnosti nekih izprava, a na priznanje drugih, za koje se izvjestno zna da su patvorene. Na temelju pak ovako neosbiljnih dokaza, ne sgražaju se ti pisci graditi svoje potvore, iznositi ih u tobožnjem znanstvenom obliku i tiskati ih u znanstvenim monografijama. Prije nego sve to dokažemo jedan ćemo primjer iznieti, da se vidi, kako ti spisatelji pišu.

Spomenuti Crnogorčević na str. 31[2] piše: »Još nije istorijski dokazano, da li su »Prevlaku razorili Turci ili Mlečići; narodno predanje bijedi Mlečiće i Druška, preko »kojega su oni djelo izvršili«. Ipak na temelju ove predaje, *koja nije istorijski dokazana*, gradi se ona potvora i ocrnjuje se odlična katolička obitelj, a uz krvničko svetogrdno djelo dalje joj se podmeće i apostazija! Ta istorijski nedokazana priča slika se najcrnjim bojama i tim se pita nevini narod, da mu se još bolje uklieti mržnja na latine! A kao da ih u najosbiljnijem času izdaje pamet, nakon malo redaka padaju u grdno protuslovlje. Pogledajmo.

Ta blažena predaja dopitala je našim rišćanima, nakon četiri stoljeća i više, donapokon i godinu i sam dan, kad se izvelo to bogumrzko djelo, *(koje ipak još nije istorijski dokazano)*; naime na 3. rujna 1441. (sic). Predaja dalje kaže, da je Družko za to o djelo dobio kao nagradu dio Prevlake, a četiri stranice dalje (Mih. Zbor. kaže se, da je Družku godine 1428., dakle 13 godina prije svetogrdnog djela:

[1] ...imo ovdje krupnu statističku pogriešku, što mu se podkrala odmah na početku. U nap. 1. ...oka broji 34.807 duša. To je tačno po anagrafi god. 1890., a taj se broj razumije s vojničtvom. ...riešeno gdje kaže, da ³/₄ su pravoslavni a ¹/₄ katolici. U Boki biće od prilike 3.000 vojnika, ...om popisu katoličkog šematizma na svršetku god. 1894. bilo je bez vojničtva 13.231 duša. ...!!

[2] ...Zbor. str. 31.

»lo conzesa . . . modo Isola di Prevlacha a Marino (Duscho) Susesoribus suis«. Nij
to omalovažavanje srbske publike?!

Prije nego dodjemo na perentorne dokaze, izniet ćemo još njekoliko opazak
razmatranja.

Tko čita, kako rišćani pišu o Prevlaci, na prvi mah cienio bi, da je to pre
storijsko pitanje, ili barem da se sbilo u kakvom divljem kraju, te dosljedno, da iz o
doba ne imamo ni suvremenih pisaca ni pismohraná, a kad tamo, mi smo od tobož
dogodjaja daleko nješto malo više od četiri stoljeća, a u predjelu pitomu i naobraže
gdje je u ono doba cvalo svakovrstnih spisatelja, a postojalo je i danas još pos
bogatih arhiva svakomu pristupnih. To osbiljno uvaživši, kako se riešava zagone
da o tom bučnom činu neostaje nam ni ciglog dokaza, koji bi mogao da prkosi zdr
kritici?

Hajdemo dalje. Naši protivnici, vazda po predaji, znadu nam kazati, da je na
vlaci za 222 godine služena služba Božja, znadu čak i to, da je u manastiru na je
put živilo do 72 jeromonaha, pak naravno, da će biti tu za tako dugi zeman stolo
živilo i umrlo kakovih petnaest—dvadeset episkopá ili mitropolitá, a ipak kopajući
Prevlaci, nije se naišlo ni na cigli grobni nadpis, koji bi svjedočio o mjestu, gdje bi
čivali ti nebrojni jeromonasi, arhimandriti, igumani i episkopi! Mjesto toga došli su
svjetlost dosta stariji spomenici, na kojima su očiti tragovi hrvatsko-bizantinskog sl
našlo se pločá, iz kojih se nesumnjivo razabire, da je na Prevlaci bio benediktinski
mostan, napokon da je i crkva na Prevlaci bila romanskog sloga[1].

Kad bi vjerovali predaji, na Prevlaci dizao se tako veličanstveni zvonik, d
s istoga moglo vidjeti veliko more (jadransko), dosljedno morao je biti dva puta
od zvonika sv. Marka u Mletcima, pak o takovoj riedkosti nitko nenapisa ni ci
slova!!!

Stratimirović dalje piše, po predaji dakako, i po rukopisu, komu se trag zamet
(sic), da pošto je Družko otrovao kaludjere, Mlečići iz topova razoriše crkvu, zvon
manastir na Prevlaci. Ima li gdje o tomu kakova izprava? Ima li suvremenika, d
o tom bučnom dogodjaju štogod pisao? Ne. Poznaju li se bar na razvalinama tra
topova i lumbarada? Ne. Mnogo je mudrije pisao Crnogorčević, jer znajući, da to
ostavljaju neizbrisive tragove, kaže, da su uz topove i lumbarde lukavi Mlečići upo
bili i lagume, koji pobrkavajući sve, izbrišu tragove topova i lumbarada!

Prenimo dalje. O položaju zetske stolice dosta se je pisalo, navlastito u poslje
dva decenija, ali da se dokazalo, da je sv. Sava osnovao zetsku stolicu na Prev
nitko osbiljan neće uztvrditi. Domencijan, najstariji biograf sv. Save kaže, da je sv
zetsku stolicu osnovao u *Drepu*, a Grigorović dodaje na mjestu *Ilo*. Koprivnički ljet
izdan god. 1853. od Šafařika[2] ne kaže, gdje je stolica, nego samo da je osnovan
Zetu. U drugom rukopisu, što ga je isti učenjak izdao[3] veli se: „поставлıаснıь
епископа вь хльмском земли оу стонıе вь храмıе прıе св. богородице; епископ
стонıе диокльтискомоу поморıı ıо вь храмıе архистига михаила". Dakle i hum
i zetska stolica bile bi u Stonu. Nego Daničić u svom Rječniku pod riečju: Стонь op
da se je tu uvukla pogreška. Da sbilja na Prevlaci nije bila stolica zetskog episk
pisali su Novaković, Jastrebov i Rovinski. Ali tko je tu nedavno svestrano razpra
došao do zaključka, da je zetska stolica bila u Zlatici blizu današnje Podgorice, t

[1] Crnogorčević: Mih. Zbor. passim.
[2] Krátké lětopisy srbské, str. 54.
[3] l. c. str. 69.

Maksim M. Šobajić. U brošuri pod naslovom »Starine u Zeti«[1] kroz 38 stranica (od str. 68—106) on pobija razne spisatelje, koji su u prilog Prevlake, a navodi one u prilog Zlatice, a opet dodaje nove dokaze, i to dosta razborito. Premda se u mlogočem ne slažemo s njim, ipak žudjeli bi, da G. Stratimirović pročita tu razpravu, a uvjereni smo, da bi promjenio svoje mnienje. Mi bi ovdje rado naveli njekoje ulomke iz tog spisa, nego da dalje ne raztežemo, to propuštamo; i donieti ćemo jednu samo njegovu opazku. Učeni Rus Jastrebov, konzul u Skadru, temeljito je pobio sve razloge arh. Dučića, koje je bio iznio, da dokaže, da je sv. Sava na Prevlaci osnovao episkopsku stolicu za Zetu. Ali Jastrebov našao se na muci, kako da raztumači rieči Domencijana glede mjesta »Drepa«. Šobajić mu dolazi u pomoć, veleći: »Ali ono što je glavno, nije mogao (Ja»strebov) dokazat, dva imena »Drep i Ilovicu«, kod kojih se Episkopija nalazi, po za»pisima suvremenih pisaca. U ime Drepa on ističe vis brijebač kao nešto slično Drepu. »No dosta je čudno, kako on nije dočuo za ime Drepa u sred varoši Podgorice, kad je »tu dolazio i starine istraživao. No uočavajući sve druge pismene prilike i okolnosti, »navodeći i pismena fakta, koja se dodiruju Zlatice, on ostaje pri svom tvrdom ube»djenju, da je Episkopija sv. Save bila u Zlatici, koju je on pregledao i opisao, kako i »on veli, te ogromne razvaline starog manastira sv. arhistr. Mihaila, nazivajući ga veli»čanstvenim i slavnim«[2].

Važna je opazka Šobajićeva i glede nesgodnosti Prevlake. Gdje pomisliti, da bi sv. Sava namjestio na Prevlaci stolicu za Zetu i tako, navlaš zimi, onemogućio svako saobćenje svojom diecezom, odieljenom visokim brdinama od Primorja? A mi ćemo dodati, gdje i promisliti, da bi sv. Sava namjestio episkopsku stolicu medju narodom drugog obreda?

---

[1] Šobajić: Starine u Zeti. Beograd 1892.

[2] l. c. str. 70—71.

(Nastavit će se.)



Izvješće

o radu hrvatskog starinarskog družtva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sastavio ga

Frano Radić,

izvjestitelj znanstvenoga odbora hrvatskog starinarskoga družtva u Kninu i zastupnik istoga družtva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu, za isti Kongres.

(Nastavak.)



adarska krstionica. Uz stolnu je crkvu S. Stošije šesterokutna zgradja iz vana okružna, iznutra obkoljena sa šest polukružnih konka. Istog je oblika i protegâ kao crkva S. Ursule. U srijedi joj je osmerokutna krstiona raka za krštenje po imersiji. Medju konkama su podpornjaci, koji služe za učvršćenje kubeta, koje završuje šesterokutno. Opisao ga je prag. Bianchi (op. cit. str. 118—120) te Eitelberger (op. cit. str. 141) a najpotla Jackson (op. cit. I. str. 2‹7—288). Još su mu ova dva donijeli i tlorise, skupa sa onim stolne crkve, sakristije i crkve S. Donata. Jackson (I. str. 251), a Eitelberger u većem mjerilu skupa sa stolnom crkvom i sakristijom (op. cit. str. 138).

Sveti Krševan. Benediktinska crkva u obliku romaničke bazilike XII. vieka na tri ladje razstavljene su 8 mramornih stupova i četiri pilova, a završene u tri polukružne apside, kakva je danas u osnovi potiče možda iz god. 986. kad ju je iz temelja pripogradio Majus, prior zadarski. U prvim kršćanskim vjekovima bijaše na tom mjestu crkva i samostan S. Antuna, opata sa egipćanskim monasima. God. 649. bjehu u nju unesene moći S. Krševana iz Oglaja, te primi i njegovo ime. Kasnije pridje i crkva i samostan u ruke Benediktinaca. U izpravi od god. 906 (Lucio De Regno Dalm. et Croat. lib. 4) spominje se crkva i samostan kao da su bili u trošnu stanju, a u oporuci na Kirjeru od god. 908. Andrija, prior zadarski, ostavlja neka svoja dobra za popravak crkve i samostana. God. 1175. bje crkva opet pripogradjena, pa je u to dobila sadašnji svoj izvanjski graditeljski ures, ali joj je oblik tlorisa po svoj prilici ostao onaj 986. god. Od toga su doba zar i nadstupine staro-kršćanskog oblika na temelju korintskih. Ovu je crkvu opisao prag. Bianchi (op. cit. I. str. 296—314) te Eitelberger (op. cit. str. 154—157), koji joj je donio fotolitografski snimak apsida, (Taf. XI), onda Jackson (op. cit. I. str. 288—296), koji donaša tloris (str. 289) i sliku apsidâ (Pl. VII). I Dr. Rački ju je spomenuo u svojoj raspravi (o. cit. str. 191).

Još su u *Muzeju S. Donata* sliedeći predmeti, koje sam ja objelodanio u »Viniku« u članku pod naslovom »Hrvacke starine u Zadru« (Godina XII. Br. 2., str. 34—38).

Ulomak povećeg pluteja. Prostom dvostrukom pletenicom vodoravno je razdijeljen na dva polja. U gornjem sjedi osoba s lijeve strane, a pred njom druga izviruje iz sude, kao krstionice, do ove treća, pa četvrta, te je sliedio nadpis:

SE
PE
DN
SCI

U donjem su mu polju tri konjanika, možda tri sveta kralja. Dva komada nadstupinâ, kao što su na stupčićima prozora rabskoga zvonika i kakvih ima nekoliko medju kninskim izkopinama.

Ulomak sa pleterom, sastavljenim poput onoga na spljetskoj krstionici, što je naslikan na tablicama nav. Bulićeve knjige br. 43 i 46, tom razlikom, da je na ovomu u većim krugovima još i po manja zatvorena njima susredištna kružnica. Ulomak je obrubljen pletenicom osobite vrsti.

Ulomak ploče sa kukama i nadpisom, što ga u hitnji niesam imao kada proučiti ni snimiti.

Ulomak sa pletenicom osobite vrsti.

Nadstupina pilova sa pticama i lišćem.

Luk ciborija sa kukama, valovito zavijenim granama, pletenicama i ružama 11-ero i 13-ero-latičnim, uzlovima i pticama sa paomovim grančicama ili grozdovima u kljunu.

Ulomak luka ciborija. Obrubljen gori s pletenicom, a iznutra krajem oveće pletenice.

Ulomak pluteja sa pleterovima sličnim onim br. 6 i 45 u knjizi prag. Bulića.

Dva ulomka ploče sa nadpisima:

1. . . . EATI ADRIANVS ET SCE NA . . . (u svezi ET, NA).

Čita se: *(B)eati Adrianus et s(an)c(t)e na.*

2. . . . TAŁE MARTIRES TVE VOVIT FEC̈T DONA . . . (u svezi MA, NA TVEO)

Čita se: *talie martires tue vovit fecit Donatus.*

Na jednom ulomku su kuke a pod njim grčki nadpis:

. . . \ATA ΓYMNON MЄONTAЄ . . .

Svi dosad nabrojeni ulomci pripadaju svršetku VIII. ili početku IX. vieka.

U *apsidi stolne crkve S. Stošije* uzidani su s dvora sliedeći predmeti hrvatsko-bizantinskoga sloga:

Ulomak ploče sa križem, koji u dva gornja kuta ima dvije ruže savijenih latica.

Ulomak pluteja sa pleterom sličnim onomu Br. 5. Bulićeve knjige.

Dva ulomka sa pletenicom poput one na rubu ulomka br. 39 Bulićeve knjige, na obrubu jednog luka rabskog ciborija, na luku ciborija, što se sada svija nad vratima sakristije stolne crkve u Kotoru i na nekim talijanskim ciborijima VIII. i IX. vieka.

Ulomak sa četverostrukom pletenicom.

Komad timpana ciborija sa trostrukom pletenicom oko luka i krajem prijekršćâ u kutu.

Mala nadstupina s jednim redom lišća a u gornjim ćoškama sa zavojicama (vo-... koje spominju korintsku nadstupinu. Ovakvih ima dosta u sjevero-talijanskim mu-...a, a kod nas medju kninskim izkopinama u Prvom muzeju hrv. spomenika u Kninu ... iz IX. vieka.

... dva nova zuba (modiljuna) uzidana u apsidu, počiva sarkofag urešen hrvatsko-...skom vajarijom iz VIII. ili najkasnije iz početka IX. vieka. On je jedini tako bo-...urešeni dalmatinski sarkofag iz toga doba. Oni, koji su ga vidili prije uzidanja mogli ...zati, kako li je urešen na uzidanoj strani, pa bi dobro bilo, da bi se hotio tkogod ...u izjaviti. Na pročeonoj strani ima šest lukova, koji se upiru o sedam stupova. ...a uvijena kao konop, na dva srednja je urezan po uzao. Dva stupa na lijevo

strani nose po tri žlijeba razstavljena oštrim grebenima. Nadstupine sastoje od tri lis Lukovi su troprutasti. Kuti medju lukovima izpunjeni su ljiljanima. U prvom luku križ vaskolik unaokolo obrubljen žlijebom. U gornjim kutima križa je po ljiljan, a dolnjima po višelatična ruža. U drugom luku su na stalku dvie paome sdružene g s ljiljanom. U trećem je luku mnogolatična ruža savijenih latica, obkoljena drugim redo zrakastih latica, kojih je u svemu 15. Takvih ruža ima i na nekim sjevero-talijansk spomenicima VIII. vieka. U četvrtom luku je križ kao u prvomu. Uz desni i lijevi k prečage križa je po trak savijen poput naopakoga slova S. U donjim kutima je po ljilj u gornjima nešto neizvjestna. U petom luku je ruža kao u trećemu, samo sa 13 vanjsk zrakastih latica. U zadnjem luku je križ kao u prvomu i četvrtomu. U dolnjim mu kutima po ruža kao u prvom luku, a u gornjima po ljiljan koso, put vanka, uzgor okren kao i u prvom luku. Uz prečagu je s desne i s lijeve strane po vodoravno ležeći ljilj unutra okrenut. Na pobočnoj strani sarkofaga, koja je okrenuta k dvorištu, po srije je križ nakićen dvostrukom običnom pletenicom. U gornjem mu je desnom kutu ru sa dva reda latica, a u lijevom ptica okrenuta put križa, te za njom trak zavijen spužnicu. Pod otom spužnicom su dva lista kao slovo F, a pod prečagom slovâ ruž U dolnjem lijevom kutu križa je put vanka, koso, doli okrenut ljiljan; u desnom paoma, do nje, put vanka, razgranjena voćka, kao jabuka ili šipak, a više nje dru neko lišće, koje se dobro ne razabire. Na trokutnom timpanu poklopca sarkofaga, s o iste strane, je po srijedi od tri ljiljana sastavljen zrakast cvijet, kojemu je s lijeve stra crtama napunjen trokut, a s desne su mu dva trozubna, istosmjerna, vodoravna lis jedan više drugoga. Na lijevom kraju je sitan uzao. Na drugoj pobočnoj strani sark faga jesu dva luka na tri stupa. Srednji je stup uvijen poput konopa, pokrajni, sm trani kao pilovi, imaju po tri okomita žlijeba. Tako su i luci troprutasti. U kutiću med lucima je ljiljan. U desnom luku je križ: u dônjim mu je kutima po ruža, a u gornji nijesam mogao vidjeti što je, jer bi se trebalo bilo uzpeti. U lijevom luku je šesterolatič geometrična ruža. Na timpanu pokrova s ove strane je po srijedi ljiljan, a desno i lije po dvije paome.

Na velikom osamljenom rimskom stupu na *zelenom trgu* obješena je o gvozde lancu kamenita ploča široka 71 cm., visoka 93 cm., a debela 12 cm. Na njoj je ploh rezba prilično izlizana, ali se ipak po sastavu i po izradbi može suditi, da pripada red hrvatsko-bizantinskih spomenika VIII. ili IX. vieka. Po svoj prilici je služila kao plut amvona. Obrubljena su dva na konop zavijena stupa, na kojima je luk. Desni i lije kut luka izpunjeni su pticom, unutra okrenutom. Po sred ploče je latinski križ. U gornji mu je kutima po šesterolatična ruža, u dolnjima po paoma. Križ, ruže i paome obkolje su dvostrukom zatvorenom pletenicom troprutasta traka.

Eitelberger (op. cit. str. 137) je pak sa slikom (Fig. 28) objelodanio ulomak li sarkofaga duga 2·20 m., koji je Rus Čagnin odkrio u nekoj zadarskoj kući. To je li s gornje strane obrubljeno trakom, na kojemu je poredano 10 tičućih se polukrugov u kojima su polovice osmerolatičnih ruža. Lice je urešeno sa tri okvira nejednake š rine, koji su opet medju sobom razstavljeni sa dva nakića (friza) takodjer nejednak široka. U svakomu je okviru po latinski križ razširenih krajeva urešen dvostrukom tr prutastom pletenicom. U gornjim kutima prvoga križa je po ljiljan a u dolnjima p paoma. U svim kutima drugih dvaju križeva su paome. Drugi i treći okvir obrublje su unaokolo dvostrukom troprutastom pletenicom, a prvi vijugastom lozom sa djetel novim listovima u svakom valu. Prvo je nakiće sastavljeno od dva troprutasta trak koji se uvijaju i spliću kao tri kruga. U krugovima su po dva simetrično postavlje trozuba lista, a vanjski kutovi medju krugovima izpunjeni su viticama i ljiljanima. Drug

uže nakiće sastavljeno je kao i prvo od jednakih trakova, koji se spliću u četiri i pô kruga. U krugovima su jedna sedmero- a tri šestero-latične ruže. Kuti medju krugovima su izpunjeni kao i na prvom nakiću. Paome prvoga okvira i dvije gornje drugoga imaju svaka pri podanku po dvije uzgor zavijene vitice, dvije dolnje drugoga ne imaju viticâ, a sve četiri paome trećega okvira imaju svaka po dvije ali nizdol zavijene vitice. Prag. Bulić je takodjer potanko, ali ne posve tačno, opisao ovaj sarkofag (Kn. spom. strana 37). Ja sam mu to primjetio u spom. recenziji (»Viestnik« God. XII. Br. 4 str. 127—128) i nadopunio sam njegov opis. Eitelberger kaže, da je po slogu taj spomenik srodan sa svim longobardskim i rimskim, kojih se nahodi po svuda niz obale jadranskoga mora, te da su slični oblici mnogostruko preslikani i da potvrdjuju samo čin, da su takovi uresi pripadali razdoblju narodâ, koji su u sedmomu i osmomu vieku živili u Istri i u Dalmaciji. Ja sam na spom. mjestu pisao, da Eitelberger tim riječima podupire moje mnienje, da se slog ovih spomenika može slobodno da zove *hrvatsko-bizantinskim,* jer su u to doba Istru i Dalmaciju bili već naselili *Hrvati,* medju kojima su još samo u glavnijim primorskim gradovima ostajali pojedini otoci stanovnikâ romanskoga poriekla, koji su dan za danom sve to više tonuli u more narodnosti hrvatske. Prag. Bulić piše, da je ovaj spomenik »srodan po kompoziciji sjevero-talijanskim spomenicima osmoga vieka; nu rek bi da radi nješto bolje izradbe pristaje priličnije u deveti viek«. Na spomenutom mjestu sam ja na to primjetio, da »nevidim« »bolje izradbe«, nego li je n. p. u Cividale, pa cijenim da je priličnije, da taj spomenik bude iz VIII. vieka. Osmerolatični polucvjetići u nizu arkadicâ, kao na ovomu zadarskomu ulomku, nahode se i na gornjem rubu luka ciborija, što je sada na trgu s. Dominika u Bolonji« . . . »Na njima je bolja izradba, nego li na zadarskom ulomku, pa ipak jih Cattaneo pripisuje VIII. vijeku«. (Op. cit. str. 111).

Još je Eitelberger objelodanio pročelje sarkofaga, čuvana sada u muzeju sv. Donata (op. cit. str. 134—135 sa slikom). Gornja mu je strana zarubljena nakićem, urešenim sa 10 krugova, spletenih medju sobom, a sadržavajućih križe, ružice, ptice i četveronožne životinje. Glavno polje je razdijeljeno na prostih osam lukova, koji su izpunjeni figuralnim predstavama. Prva četiri sadržavaju, kako piše Eitelberger, pokolj Mladijenaca, a zadnje četiri kao što je posve jasno bijeg u Egipat. A to je i logična i povjestna sveza dvaju prizorâ. Eitelbergerovu mnienju pridružio se je i prag. Bulić (op. cit. str. 37). Nego obzirom na poredanje, na položaj i na broj osoba prvoga prizora, premda se na prvi površan pogled čini, da prikazuje pokolj nevine dječice, ipak se meni čini, da je prikladniji za predstavu suda Salamunova, i tako sam se izrazio, pri opisu istog sarkofaga u spomenutom članku »Hrv. starine u Zadru«. Dolnji rub pročelja sarkofaga opervažen je uzkom dvostrukom pletenicom.

U *riznici* zadarske *stolne crkve* sačuvana je škrinjica s glavom s. Orontija sa slikama svetaca u čakanovini (propupljenima) a nadpisima polugrčkim i polulatinskim. Nakiti okvira sa svojim pleterima i zavojima sjećaju uresa na gradjevnim spomenicima. [illegible] stoje u arkadama pod polukružnim lukovima, a izmedju dva stupa, kojih su tri u[illegible] uvijena kao konop, a nadstupine im napominju korintske. Likovi svetaca i odi[illegible]m odavaju bizantinski slog. Tu je škrinjicu dao napraviti i poklonio crkvi „*Sergius* [illegible]*ťaji nepos Zallae*“, koja imena dolaze, kako su Bianchi (op. cit.) i Rački (op. cit. [illegible]) opazili, u spomenicim zadarskim XI. vieka. O toj je srebrnoj škrinjici prvi pisao [illegible]berger sa slikom (op. cit. str. 152—154) te Jackson (op. cit. I. str. 285—286), a [illegible] pokojni Dr. Rački.

[illegible]*rkvi Sv. Frana* u Zadru nahodi se starodavno plosnorezano i bojadisano dr[illegible] koie je netočno i nepodpuno prvi objelodanio Eitelberger (op. cit. str.

164). Ja sam ga nešto potanje izpitao i objelodanio u »Viestniku« (God. XIII. Br. 4. str. 114—117). Na njemu je grčki nadpis: ICTAVBPωCIC i latinski ✠ IN ME CREDENTES AD MЄ CONCVRRITE GENTES, a iz kasnijega doba sa gotičkim slovima ima i nadpis:

IC̄ . XC̄ . RЄX IV
DЄORVM

Ja sam po nadpisima i po ikonografičnoj strani propeća zaključio u spomenutom članku, da ima pripadati IX. vijeku.

3. **Novigrad.** Tamo spominje Jackson (op. cit. I. Pl. I. sl. 1), da ima plutej bizantinskoga sloga pokriven zauzlanim krugovima, koji su izpunjeni golubicama, koje kljuju grozdove ili listiće. Cattaneo (op. cit. str. 183) napominje isti plutej po Jacksonu, te, ne poznavajući Dalmacije ni njezinih povjestnih i etnografičnih promjena, pripisuje ga, kao i ostale dalmatinske suvremene spomenike, talijansko-bizantinskomu slogu. Treći ga je spomenuo prag. Bulić (op. cit. str. 36). I on piše, da je u svakomu krugu po jedna simbolična ptica, gdje kljuva simbolično grož dje i dodaje, da je »kompozicija jako obljubljena u latinskoj i bizantinskoj umjetnosti osobito potla sedmoga vieka«. Isti je ulomak pluteja napomenuo i dopisnik »Viestnika hrv. ark. dr.« (God. XII. Br. 4. str. 136—137) Antun Colnago iz Posedarja i priložio mu je sliku, te je kazao, da je uzidan na pročelnoj strani stare crkve sv. Katarine. Po tomu se narisu razabire, da je osjem ptica u jednomu krugu deseterolatična ruža, a medju krugovima da su još i ljiljani. Sam predsjednik našega družtva O. Luigj Marun izvjestio je u »Viestniku« God. XIII. Br. 4. str. 126—127), da su na pročelju crkve sv. Katarine ne jedan sami već tri arhitektonična ulomka iz iste dobe. On je još kazao, da su u Novigradu pod tvrdjom na pročelju sada grobne crkve sv. Marije uzidana tri velika hrvatska spomenika: Dva da su sa strane glavnih vrata u hrvatsko-bizantinskom slogu, a treći je nad vratima ulomak stećka i na njemu urezan konjanik sa kopljem u potjeri za jelenom, kojega je sliku na gori navedenom mjestu iznio spomenuti Colnago.

4. **Nin** (Nona). U Ninu su još sačuvane dvie crkvice hrvatsko-bizantinskoga sloga: *Sv. Križa* i *Sv. Nikole*. O njima su pisali Kukuljević (Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IV. str. 318), Bianchi (Zara Cristiana II. str. 259—267), Eitelberger (op. cit. 168—169), Jackson (op. cit. I str. 342—347) te Dr. Rački (op. cit. str. 195). Oblikom, veličinom i rasporedjajem naliče propaloj zadarskoj crkvi Sv. Vida, te su središnje gradjevine sa kubetom i brodovima na grčki križ. U crkvi Sv. Križa je nadvratnik sa nadpisom, koji su mnogi kušali pročitati, ali rek bi da ga je pokojni Rački najsretnije pročitao. O tomu je nadpisu najprije pisao Ivan Kukuljević (Nav. mj. i »Codex diplomaticus« I. str. 219), te R. Eitelberger (Nav. mj.) po Kukuljeviću, pokojni Rački i naš predsjednik O. Marun (»Bullettino di archeologia e storia dalmata« 1888 Br. 1.) G. prof. Dr. Simeon Ljubić u »Viestniku« (1888 — Br. 1.), pa Vid Vuletić Vukasović (»Bullettino di archeologia e storia dalmata 1888 Br. 3). a najpotla i prag. Bulić u sp. knjizi (str. 36), gdje je naveo Račkijevo čitanje: GODEZLAV IVPPANO CH(R)ISTO DOMO CO(NSECRAT) ili „*consecravit*". S druge strane spomenutoga nadvratnika je ures, o kojemu je Eitelberger (Nav. mj.) sudio, da potiče iz IX. vieka), Jackson da je iz IX. do XI., a pokojni Rački (op. cit. str. 195) se je poveo za Eitelbergerom. Ja sam u spomenutoj svojoj recenziji sudio, da može biti i iz VIII. vieka. (»Viestnik« God. XII. Br. 4. str. 126). Prag. Bulić je kazao, da je iz predkarlovinžke dobe, ali nije točno naznačio vijek.

Kad bi se potanje izpitale ruševine tolikih propalih starodavnih ninskih crkava, koje spominju Bianchi (Nav. mj.) i Rački (Nav. mj.), po svoj prilici bi se našli još mnogi prilozi za povjest staro-kršćanske umjetnosti u Dalmaciji.

U *Museo Correr* u *Mlecima* se sada nahodi velika kamenita šesterostrana krstiona raka sa uresima i nadpisom, koja je iz Nina bila prenesena 1746. god. (Rački, Rad knj. CXVI str. 210), kad je bila porušena ninska davna krstionica. Tu je raku prvi sa slikom objelodanio Kukuljević (Arkiv IV., str. 391 sa tablicom), onda Martinov u Revue de l' art chretien, pa Cattaneo sa slikom (op. cit. str. 101). Kukuljević je o njoj pisao i u »Corriere italiano« Br. 50 u Beču 1854. god., te je rekao, da je bila izradjena za srbskoga kneza Višeslava oko god. 780. Obzirom na to, da je krstionica iz Nina, pokojni Rački je zaključio (Nav. mj.), da se ima odnositi na kakva hrvatskoga kneza Višeslava ili Bornina predšastnika (što je vjerojatnije po slogu ureza, koji odaje VIII. viek) ili nasliednika do Domogoja.

5. **Karin**. (Corinium). Povjerenik našega družtva O. Andrija Vukićević našao je u Karinu ulomak timpana i na njemu ova slova:

... V (us) DIMETR ... TR u svezi

što bi se imalo čitati: (Sanct)u(s) Dimetr(ius) »Viestnik« God. XII. Br. 3. str. 112) Predsjednik našega družtva izvješćuje pak u »Viestniku« (God. XIII. Br. 4. str. 126), da starinska zapuštena crkva sv. Marka u Karinu ima sve graditeljske oznake hrvatske davnije dobe, prepuna je ozidanih grobova, kao što oko crkve prostire se zapušteno groblje sa stećcima.

6. **Pridraga** (selo na jugoiztok Novigrada). Naš predsjednik izviestio je u »Viestniku« (God. XIII. Br. 4 str. 126): »Župska crkva *Sv. Martina* u romanskom (htjede reći hrvatsko-bizantinskom) slogu iz X. vieka, sa tri apside i pobočnim izvana i iznutra lezenami. Novijega vremena bila je korenito popravljana, ali podpuno u prvašnjem štilu Na pročelju uzidan je starinski ulomak, koji predstavlja pokrovitelja crkve na konju sa štitom i mačem u desnici. Slika je barbarski izradjena, nešto gore nego običajne suvremene slike. Takov jedan ulomak s istom slikom tom prigodom oblazka našast je uz nekoliko drugih ornamentalnih komada u jednoj gomili kod iste crkve. Ulomak sa slikom i jedan važniji ornamentalni, i jedan sa slovima: TES . SO prenesen je u Knin. Oko crkve ima triestak običajnih starinskih stećaka«.

7. **Korlat**. Naš predsjednik izvjestio je u „Viestniku« (God. XIII. Br. 4 str. 126), da je na dobar sat hoda na jug Karina selo Korlat. Kod župske crkve *B. Gospe Velike* viditi je ulomaka hrvatske rezbarije i nekoliko stećaka. Na pobočnim vratima viditi je glagolski nadpis, koji je vrlo slabo sačuvan. Kod crkvice *sv. Jerolima* takodjer opaža se naše rezbarije i stećaka.

(Nastavit će se.)



Izvještaj

Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtven radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Družtveno upraviteljstvo kroz zadnji tromjesec imenovalo je sliedeće družtvene povjereni Stjepan Botteri, obćinski tajnik, Trpanj. Pavao Vučenović, ravnajući učitelj, Trogir.

Stupiše nadalje u naše družtvo zauzimanjem povjerenika p. n. g. Petra pl. Akačića:

Tomo Pervan, c. kr. gruntovničar, Vrgorac. Spiro Puović, načelnik i veleposjednik, Trogir. T Pezzi, posjednik, Kotor. Braća Babarović, posjednici i trgovci, Perast. Krsto Staničić, posjednik i govac, Tivat. Ivan Vukelić, učitelj, Fužine. „Kasino", Virovitica. „Hrvatsko Posjelo", Milna. „V Skup", Vis. Josip Raimondi, kanonik opat sustolne crkve, Trogir. Hrvatska Kavana. Josipa Madira Trogir. Hrvatska Obćina, Omiš. Miho Tomašević, župnik, Omiš. Ante Staničić, posjednik, Makar Manastir oo. franjevaca, Živogešte. Mate Bandur, veleposjednik, Ston. Obćina Trpanjska, Trpanj. Stje Ilijić, rav. učitelj, Trpanj. Dr. Mato Juraković, obć. liečnik, Trpanj. Don Marko Tabajin, župnik, Janj Dr. Ante Mladinov, liečnik, Vodice. Glavarstvo Obćine, Tinjan. Fra Angjeo Cvitanović, župnik, karska. Don Ivan Plančić, župnički pomoćnik, Starigrad. Dr. Petar Ružević, odvjetnik, Starigrad. vatski „Sokol", Komiža. Don Pole Zanela, župnik, Vis. Stjepan Gardilčić, posjednik i trgovac, Nereži

Sakupio povjerenik g. Dragan Šašel:

Pavao Steiner, pravnik, Zagreb. Rudolf Horvat, filozof, Zagreb. Ivan Širola, filozof, Zagreb. stav Modrušan, ljekarnik, Karlovac, utemeljitelj. Josip S. Kramer, pravnik, Zagreb. Mirko pl. Slado pravnik, Zagreb. Julije Jiroušek, učitelj, Mahično. Ivo Pack, pravnik, Zagreb.

Sakupio povjerenik g. Peroslav Paskiević-Čikara:

Stojdrag Belamarić, kr. kot. šumar, Ludbreg. Josip Sintić, c. i kr. podpukovnik, Lavov. La Križ, rav. Istar. vinar. zadruge, Pula. Dr. Gjuro Kovačević, odvjetnik, Djakovo.

Sakupio povjerenik g. Pavao Galzinja:

Lujo Kargotić, c. kr. bilježnik, Imotski. Ot. Stanko Marušić, franovac, Imotski. Damljan nielov, c. kr. mjerač, Imotski. Ivan Velczek, c. kr. sudbeni pristav, Imotski. Ot. Mate Gnječ, žup Imotski.

Sakupio povjerenik g. Miroslav Čorić:

Higin Pajkurić, arudriev. pom. kapetan, Rieka. Milan Kremsir, Rieka. Bačić Ante, trgovački novnik, Rieka. Dragutin Smojver, trg. činovnik, Rieka.

Sakupio g. Pava Vučenović:

Dr. Lujo Moretti, odvjetnik, Trogir. Lavoslav pl. Ivanišević, kanonik, Trogir. Ivan Belas, govac, Trogir.

Sakupio ot. Šimun Mendjušić:

Niko Rušković, posjednik, Pijavičina, Kuna. Don Niko Bruntielić, župnik, Kuna. Ot. Joso tović, gvardijan, Kuna. Dr. Baldo Bibica, obć. liečnik, Kuna. Baldo Violić, obć. tajnik, Kuna. Vi Brainović, posjed., seoski glavar, Kuna. Ivo Tutić, trgovac, Kuna. Don Ivan Šimunković, umir. župn Potovilje, Kuna.

Sakupio povjerenik g. Vinko Matas:

Ivan Trlan, učitelj u Zatonu kod Šibenika.

Sakupio Luka Borovac:

Antun Abjanović, upravitelj župe, Martinska ves kod Siska. Viša djevojačka pučka škola, Sis Dr. Benjamin Superina, odvjetnik, Sisak. Tomo Cvetnić ml., trgovac, Sisak. Dr. Vladimir Crnadak, vjetnik, Sisak. Milan Ključec, knjigovodja, Sisak. Hinko Hirschmann, pravnik, Sisak.

Nadalje neposredno stupiše u naše družtvo p. n. gospoda:

Dr. Josip Marcelić, biskup dubrovački, Dubrovnik. Baldo Košiček, župnik, Konščina. Hrvatska obćina, Sućurac. Ivan Valjato, kateketa, Rieka. Svi utemeljitelji.

Dr. Gustav Baron, sveuč. prof. Zagreb. Dr. Feliks Suk, kanonik, Zagreb. Ivan Polić, ljekarnik, Crikvenica. August Lohmajer, župnik, Erdevik, Mitrovica. Josip Fazinić, mirodijar, Korčula. Mikulandra fra Eugen, fran. kandidat, Sinj. Ot. Petar Jazvić, župnik, Grahovo. Stjepan Žugčić, profesor, Karlovac. Milan Dörvald, magister pharmacije, stud. juris, Belovar. Matija Miletić, župnik, Zagreb. Grof Miroslav Kulmer, veleposjednik, Zagreb. Narodna Čitaonica, Otočac. Baldo Košiček, župnik u Konščini. Fra Špiro Radić-Vržina, franovac, Visovac. Dr. Avelin Stahuljak, odvjetnički perovodja, Velika Gorica. Pavo Miler, opat, Mitrovica. Julij Drohobeczky, biskup grčko-kat., Križevac. Ot. Ante Skračić, župnik, Ogorja, Muč. Ot. Nikola Matas, župnik, Zlopolja, Muč. Mirić pop Ivo, župnik, Vrpolja, Šibenik. Marijan Nikolašević, ravnatelj nadbiskupskih dobara, Zagreb. Roko pop Ušalj, župnik, Medvidje, Benkovac. Ante Petrić, načelnik, narod. zastupnik, Komiža na Visu. Josip Stojković, župnik, Podgorski, Makarska. Gabro Babić, kanonik, Djakovo. Andrija Olujević, c. i k. pukovnik u miru, Brod na Savi. Pop Frano Kožulj, umir. župnik, Pag. Pavao Michl, mjernik, Osiek. Kosta Cepulić, kralj. kot. sudac, Bakar. Josip Firinger, župnik, Osiek. Ot. Marinko Vukušić, difinitor, Omiš. Prof. Vjekoslav Špinčić, zastup. naroda, Opatija. Milan Rojc, odvjetnik, Belovar. Don Niko Zlovečera, župnik, Kliševa, Orašac. Stjepan Hudjek, župnik, Lepoglava. Mate Rihtarić, vojnički kurat, Beč. Luka Turčić, župnik, Kalnik. Lujo Kempf, nadarbenik, Jaska. Vladoje Dukat, gim. prof., Osiek. Petar Flego, kanonik, Trst. Satori Ljudevit, podarcidjakon i župnik, Krapina. Antun Kešer, odvjetnik, Kriż. Andrija Pavlić, nadporučnik, Petrovaradin. Orlić dr. Antun, kanonik i župnik, Krk. Dr. Kažimir vitez pl. Abelić, Zadar. Bono Cettolo, inžinir, Petrinja. Bach Franjo, umir. major, Samobor. Fra Blaž Jerković, župnik, Gorice, Imotski. Ivan Rukavina, župnik, Krapina. Viktor Jenko, nadporučnik, Rieka. Dr. Miroslav Strižić, javni bilježnik i odvjetnik, Belovar. Pavao grof Pejačević, vlastelin, Podgorač. Dr. Ivan Jančiković, odvjetnik, Vinkovci. Matija pop Polić, kapelan, Bakar. Dr. Josip Kolšek, advokat, Tüffer. Dragutin pl. Pisačić, vlastelin, Križ. Ante Turak, župnik-dekan, Kastav. Manastir Sv. Mihovila, Zadar. Dr. Bogoslav pl. Jiruš, sveuč. prof., Prag. Ivo Pavičić, podžupnik, Bogomolje. Mihovil Meštrović, župnik, Mitrovica. Dr. Lujo vitez Kamler, c. kr. politički komesar, Zadar. Ot. Mato Ivanišević, franjevac, Našice. Gustav Kren, Nova Gradiška. Dr. Artur Suhay, vojni pomor. liečnik, Pulj. Ivan Hajbijan, kapelan, Sisak. Fran Danko, vojni kapelan, Petrovaradin. Ivan Valjato, kateketa, Rieka. Dr. Gajo Svalba, liečnik, Rieka. Josip Hanuš, glavni zastupnik „Slavije“, Zagreb. Rade Vlašić, župnik, Přezid. Antun Hržić, kr. gim. profesor, Osiek. Juraj barun Vranjicany, veleposjednik, Rieka. Milan Stjepan Radović, knjižničar, Vukovar. Fra Serafin Puratić, franovac, Zaostrog, Gradac. Fra Josip Tomas, franovac, Šibenik. Knjižnica oo. franjevaca, Ljubljana. Ante Gladki, kapelan, Zlatar. Julijo Halper, viećnik kr. ban. stola, Zagreb. Don Ivan Božić, župnik, Ston. Sime Petrović, župnik, Križevac. Josip Velikanje, kurat u Juršicih, Istra. Mate Benković, kanonik, Split. Biskupsko Sjemenište, Split. Josip Novaković, prof., Zagreb. Ilija Kukić, c. k. kapetan, Rieka. Milan Nossan, trgovac, Zagreb. Antun pl. Gvozdanović, pukovnik, Zagreb. Hreljanović pl. Gvido, kapetan, Zagreb. Ante Madirazza, mjerač, Drniš.



Razne viesti.

Stankovci, 18. kolovoza 1895. U bribirskoj županiji, jedan kilometar u jug od starohr gradine „Budak“ u istoimenom selu, obstoji mala u iztok okrenuta crkva sv. Katarine djevice i nice. Ovih dana vriedni župnik Stankovaca ot. Jure Samac, kod iste crkve dao je vaditi kamen obgradi spomenutu crkvu. Pri toj radnji, sa podnevne strane crkve, za jedan metar pod zemljom nici se namjeriše na starinske zidove, koji su bez sumnje temelji davnije crkve.

Kod tih zidova našla su se dva ulomka liepo izradjene hrvatsko-bizantinske rezbarije od ci a tri od plutejâ. Ovi prem neznatni ulomci svjedoče, da se i ovdje za dobe hrvatske narodne sa davine podizala starinska crkva, kao što ima nade, da će se tekom daljnje radnje, koja je sada rad je pretrgnuta, naći i koji drugi ulomak iz istog doba. Radnici su se takodjer namjerili na nekoliko bova, ali bez kakvih osobitih predmeta u njima. Kad se dublje segne kopati, odkrit će se još ta grobova, koje će spomenuti vriedni župnik pri otvaranju nadzirati i svaki znamenitiji nalaz bilježi

Na tom istomu položaju izvadjen je i jedan rimski epigrafični nadgrobni spomenik, koji je rojatno ovdje kao prosto gradivo dospio. Spomenik je dug 0·80 cent., širok 0·45 cent. Gornja po spomenika predstavlja u relievu poprsje golobrada mužkarca, a donja sliedeći nadpis:

Q . PVBLICIVS
ET . L . PRIMVLA — T L u svezi.
AVGVSTIONI . DE
LICATO . SVO . DIS .
MANIBVS .

Ot. Petar Krst. Bačić,
gimnazijalni jubilarni lektor

Biograd, 11. kolovoza 1895. Svakom, koji se iole bavi hrvatskom povješću, poznata je zn nitost Sidražke županije sa kraljevskim stolnim gradom Biogradom, ali žalibože premalo je ovaj p proučen i poznat sa starinarskog pogleda, pa se evo kao povjerenik našega Hrvatskoga starinar družtva laćam pera, da po koju mrvicu doprinesem boljemu tomu poznavanju.

Desetak časaka hoda u zapad od sela Turnja, s donje strane ceste što vodi iz Biograda u Z liepo pokraj mora, stoji ozidana crkva B. Gospe.

Položaj i crkvu zovu „Tukljačane“ i „Tukljače“. Obzidana je novim zidom. Tu sada pok svoje mrtvace Turanjčani. Narod pripovieda, da je ova crkva pred nekoliko stoljeća bila župska nekih sela i stanova bližeg kotarskog zaledja, to dakle današnje Gorice, Raštana, Turnja itd.

Crkva je duga met. 11, široka met. 6. Svršava sa posvodjenom jednom absidom. Zidovi s crkve po navadi novim liepom obliepljeni, te se neda potanje o njenoj davnini odsjeći. Moje je skr mnienje, da je na istom mjestu bila druga crkva iz doba hrvatske samovladavine. Na tu me misa vodi urešeni nadvratnik, izradjen u hrvatsko-bizantinskom slogu, i uzidan pri podnožju žrtvenika pače uložen u stepenicam istoga žrtvenika kao prosto gradivo, a našast je kod sadašnje crkve. D 0·90 m., širok 0·20 m. Izradjen je na lukove pod njima i cvjetove, nalik na nakiće iz crkve u Tor kojega sliku Cattaneo donosi (L' Archit. in Italia dal sec. VI. al Mille circa na str. 289).

Crkva je iznutra popločana prostim pločama, medju kojima se vide dvie tri ovelike grobne Na jednoj od tih pri dnu crkve, sa strane epištole dugoj m. 2·00, širokoj 0·74 m., uklesan je u re poznati grb sela Turnja, a pod njim sliedeći glagolački nadpis dug 0·62 cent., širok 0·15 cent.:

[illegible]
[illegible]

Čitao bi se: Ovo je grob Sudca Matijaši(a). Dakle, pod ovom pločom bio bi ukopan neki sudac Matijaš.[1]

Pošt. Ot. Ivan Tonković, župnik Podbablja kod Imotskog, poznat na arkeologičnom polju radi izkopina *Aequuma* kod Sinja javlja nam, da se je u području svoje župe namjerio na ruševine iz doba hrvatske samostalnosti i da je na istima našao jedan epigrafični ulomak sa slovima XPO, a drugi sa pleterima hrvatsko-bizantinskoga sloga. Na tom nalazištu namjerava o svojem trošku načeti sistematično izkopavanje, a i naše družtvo, uztreba li, u tu svrhu pružit će mu novčanu podporu.

Isti nam preč. otac javlja, da je opazio ulomaka iz dobe hrvatske samostalnosti takodjer kod crkve u Gorici kod Imotskog na medjašu Hercegovine.

To su prva odkrića iz našeg davnijeg doba u starohrvatskoj županiji Imotskoj.

Nadati se je, da će poduzetni ot. Tonković kao domoljub i kao čovjek, koji se rado zauzima za arheologiju, u onim s arkeologičnog pogleda još slabo izpitanim predjelima steći velikih zasluga za naše hrvatske starine.

† Opet je nemila smrt pograbila vriedna i neumorna a skromna radnika na polju izučavanja predhistoričke kulture u posestrimskim nam zemljama Bosni i Hercegovini, odlična suradnika sjajnog „Glasnika" Sarajevskog Muzeja. U nedjelju dne 27. listopada preminuo je naglom smrti od srčane kapi jedan od viših činovnika bosansko-hercegovačke zemaljske vlade, rudarski kapetan W. Radimský, u 64. godini života. Pokojnik bijaše kao viši činovnik, kao svestrano naobražena osoba i kao revan radnik na polju znanstvenog proučavanja Bosne i Hercegovine, veoma cienjena ličnost; a kao čovjek blage ćudi i čestita značaja, te ljubežljiva i prijazna obćenja bijaše ljubljen i poštovan ne samo u Sarajevu, nego i na daleko izvan bos.-herc. granica. Poznavao je svu Bosnu i Hercegovinu, pa i ona njega. Pokojni Radimský ostavlja za sobom težko ucviljenu ženu, sina dra. W. Radimskog, kotarskog predstojnika u D. Tuzli, i tri u Sarajevu i u Zagrebu udate kćeri.

Pokojni Radimský bijaše rodjen Čeh. U Pragu bijaše izučio politehniku, a rudarsku akademiju u Přibramu. Pošto se je za neko doba vježbao u rudarskoj službi u Českoj, nastanio se je bio u Štajerskoj kao samostalan posjednik ugljene rude i proveo u tomu desetak godina. Za tim je prešao u državnu službu rudarske struke u Beču, kod koje je ostao preko 16 godina. U listopadu mjesecu 1884. godine stupio je u bosansku upravnu službu, gdje je već u svibnju 1885. postao privremenim, a 1886. stalnim rudarskim kapetanom, u kojem je svojstvu služio i neprekidno djelovao do smrti. Odkada je u Sarajevu osnovan zemaljski muzej i pokrenut „Glasnik", kao naučno glasilo istoga, počeo je pokojni Radimský da piše u njemu, priobćivajuć svoja znanstvena iztraživanja iz geologije, arheologije i predhistorije. God. 1891. izišla je od njega u nakladi zem. vlade posebna knjiga „O predhistoričkim nalazištima u Bosni i Hercegovini" na njemačkom i hrvatskom jeziku. U zadnje doba upravljao je Radimský raznim izkopavanjima u Bosni, a navlaš onima u već dosad glasovitoj postaji u Butmiru, a živo je sudjelovao u razpravama i izletima antropoložkih kongresa, i izleta u Sarajevu. — Njegov obilan znanstveni rad pribavio mu je liepa uvaženja i štovanja u znanstvenom svietu. Radi njegovih pravih zasluga bio je počastni i dopisujući član mnogih naučnih družtava u monarkiji i u inozemstvu. Nakon same njegove smrti donio nam je sarajevski „Glasnik", kao njegovo posmrče, dičnu njegovu razpravu sa mnogobrojnim sjajnim slikama i tablicama „Predhistorička sojenica kod Ripča u Bosni". Od vriednih mu drugova, saradnika „Glasnika", nadamo se, da će mu u idućim brojevima svojega glasila objelodaniti podpun životopis i navesti cjelokupan niz njegovih znanstvenih radova. Lahka mu bila tielu hrvatska gruda, koju je tolikom ljubavi premećao, a Bog mu se dragi smilovao duši!

---

[1] Pošto je u izpravi dne 3. svibnja 1492. god. (Ivan Kukuljević: Povjestni spomenici južnih Slavena str. 147), kojom lučki stol ili rotni sud riešava parnicu „Kašića s Militom zbog plemenštine" *„na našem misti naradnom* u Vukšićih", opomenut T o m a š Š a d o b r i ć s Polače, kao *pristav rotni stola*, dakle ipak sudac, a ono i narodna predaja kaže, da su se u Tukljačama kopali i stanovnici podaljih sela, sva je prilika da to bude grob upravo sudca pristava Tomaša Šadobrića iz sela Polače, na jug nadinskoga blata. *Uredništro.*



Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata publicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XVIII. Nro. 6—7. Sadržaj: Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato. (Važna odkrića u Krstionici u Spljetu. — Recensione dell' opera „La Dalmatie“ de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie“ de 1797—1815). — Castel Cega (Kasteo Cega). — Ritrovamenti antichi a Muć. (Starinska iznašašća na Muću.) — Bibliografija. Pod naslovom „Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato“ prof. dr. Luka Jelić, pripovieda najprije, kako je u ožujku t. g. arh. družtvo Bihać poduzelo iztraživanje starinskih ploča, kojima je ogradjena krstiona raka u crkvi Sv. Ivana u Spljetu. U tu svrhu izvadile su se ploče, te po ostancima rimskoga nadgrobnog nadpisa iz svršetka II. ili početka III. vieka, prof. dr. J., dokazuje, da su sve ploče sp. ograde sastavljale rimski sarkofag. U II. dielu (od strane 88 do 114.) povraća se na pitanje o plohorezanoj ploči sa prilikama sjedeće, ležeće i stojeće osobe, nastavljajuć polemiku sa našim urednikom i nastojeć, da dokaže, da predstava prikazuje Spasitelja, komu se klanja ničice prostrt darovatelj, i to rek bi muž neke Eufenije, a zagovara ga stojeći sv. Anastazij solinski. U III. dielu (od str. 114. do 127.), dokazuje, da je ograda krstionice napravljena nakon svršetka XIV. vieka medju god. 1527. i 1533., te da su joj ploče prije pripadale rešetkama otara XI. i XII. vieka, i to uprav otara i kapele sv. Anastazija. Pri svrhi ima pak i „Aggiunta“ (dodatak), u kojoj se prof. dr. J. osvrće na članak našeg urednika objelodanjen u 2. broju ovog časopisa pod naslovom „Primjetbe na izvješće „Katoličke Dalmacije“, o razpravi, koja se je razvila u V. odsjeku I. kongresa kršćanskih arheologa u Spljetu, o plohorezanom liku sjedeće osobe sa krunom na glavi, na pluteju spljetske krstionice“, i na istom mjestu gdje kaže, da ne će ;odgovoriti na tobožnje osobne napadaje našega urednika, jer da se je morao obratiti na neki drugi sud, gdje misli možda na onaj svoj izpravak, koji smo i preko svoje dužnosti, objelodanili u 3. broju ovog časopisa, dočim drugi mogu pomisliti, da je to zar kazneni sud, potvara ga pred obćinstvom, koje ne razumije hrvatski, te ne čita našeg časopisa, da je sašao sa stvarnog znanstvenog polja, najskoli na osobne napadaje, da je napao na pokojnog Rački-a, i još mnogo toga, prikazuje njegove razloge na način, kako bi spomenuto obćinstvo imalo pomisliti, da je taj učitelj Radić, samo „drzoviti neznalica“, koji na stvarne razloge odgovara samo vriedjajuć bezobzirno „žive i mrtve!“ Našemu je uredniku zato svjedokom svoja čista savjest i hrvatsko čitajuće obćinstvo, kojemu prepušta da sudi, s koje li su strane i kakve vrsti još osobni napadaji. On će, ako Bog da, u idućem broju na stvarno razlaganje prof. dra. Jelića, stvarno odgovoriti, a na osobne napadaje, koji, premda žestoko upravljeni, do njega ne dopiru, neće se ni sada ni nikada osvrćati, jer misli, da se čisto znanstvena polemika ne može i ne smije nikako da izvrgne u osobno neprijateljstvo. — Nro. 8. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona Epetium. (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin, Stobreč.) — Le chiese di S. Lorenzo e S. Domenica in Zara. (Crkve Sv. Lovre i Ivana Domenike u Zadru.) — Castel Quarco. (Kaštel Quarco.) — I nostri monumenti nell' i. r. Commissione Centrale sec. (Naši spomenici u c. kr. Središnjemu Povjerenstvu za iztraživanje i čuvanje starih spomenika u Beču.) — I. Supplemento: Izprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića. (Documenti e genealogia dei Bani e re Bosnensi Kotromanović.) II. Supplemento: Statuti di Sebenico. (Štatut Šibenski.) Članak o crkvicama S. Lovra i S. Dominika u Zadru, napisao je gosp. L. Hauzer, te je preveden i prenešen iz „Mittheilungen der k. k. Centralcommission itd., u Beču, praćen je sa 8 slik lorisâ, uzdužnih presjeka i dvie nadstupine iz crkvice S. Lovra. Gosp. Hauser i ako ne napomir sp. F. G. Jacksona, koji je prvi obširnije pisao o tim crkvama, ni Eitelbergera, slaže se ipak s nj pripisujuć obadvie te crkvice bizantinskomu slogu. U Jacksonovu djelu (The Dalm. Quarn. a. Is ol. I. str. 264. Pl. III.) ima i perspektivna slika nutrnjosti crkve Sv. Lovra i tloris samo prednje ela crkve, jer je njemu zadnji dio bio po svoj prilici nepristupan. Gosp. Hauseru imamo dakle zahv što nam je prikazao podpunu sliku ciele ove znamenite gradjevine iz dobâ bizantinskog vladanja u ru. Crkva Sv. Dominika je bila takodjer mala bazilika na tri broda razlučena stupovima, kaogo Sv. Lovro, ali je, pošto u privatnim rukama, kako piše gosp. Hauser, ovih zadnjih godina (1891) — ost

bila razorena uprkos zauzimanja c. kr. središnjeg povjerenstva.[1] — Nro. 9. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona. (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin.) — Iscrizioni su oggeti di metallo nel Museo di Spalato (Nadpisi na kovini u Muzeju u Spljetu.) — Nuovamente sull' iscrizione Šubić da Ostrvica. (Opet o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice.) — Recenzione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815.) (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815.) — Il padre Andrea Dorotich. (Otac Andrija Dorotić.) I. e II. suppl. kao u 8. br. Nro. 10. Seconda adunanza della Società *Archeologico-storica* „Bihać". (Druga skupština družtva Arheologičko-Povjestničkog „Bihać".)

Glasnik zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann, vladin savjetnik. Godina VII. Br. 2. Sadrži: Ivan Kellner: Rimski gragjevni ostanci u Ilidžama kod Sarajeva. (Sa 127 slika i 10 tabli u tekstu.) Franjo Fiala: Rimski grobovi s paljevinom kod Rogatice. (Sa 1 slikom i 2 table u tekstu.) — Dr. Ćiro Truhelka: Abraksas-gema iz Sarajeva. (Sa 1 slikom u tekstu.) V. Radimský: Archeološke crtice. (Sa 11 slika u tekstu.) — Kovačević-Pač: Ruševina u selu Doljanima i rimski nadpisi ondje nadjeni. (Sa 6 slika u tekstu.) — Dr. Karlo Patsch: Grčko rimske privatne zbirke u Bosni i Hercegovini. (Sa 6 slika u tekstu.) — Dr. Ćiro Truhelka: Starobosanski nadpisi. (Sa 30 slika i 1 tablom u tekstu.) — Karlo Pač: Epigrafsko pabirčenje. (Sa 14 slika u tekstu.) — Književnost: Br. 3. Sadrži: V. Radimský: Predhistorička sojenica kod Ripča u Bosni. (Sa 20 slika i 24 table u tekstu.) — Dr. Ćiro Truhelka: Nadpisi iz sjeverne i istočne Bosne. (Sa 22 slike u tekstu.) — Frano Radić: Povjestno-umjetničke bilježke sa Dalmatinskih ostrva. — Franjo Fiala: Prilozi k rimskoj arheologiji Hercegovine. (Sa 12 slika i 2 table u tekstu.) — Dr. Karlo Patsch: Rimski kameniti spomenici kninskog Muzeja. (Sa 88 slika u tekstu.) — Književnost.

Hercezi Svetoga Save. — (50 godina povjesti Hercegovačke. — Napisao Bartul Poparić, učitelj na c. k. Velikoj Gimnaziji u Spljetu. U Spljetu. — Tiskara A. Zannoni-a (St. Bulat). 1895. — 106 str. u 8-i. Pretiskano iz Školskoga Programa c. k. Velike Gimnazije u Spljetu za godinu 1894—95. Ciena 60 novčića). Liepa je to povjestnička studija mladog kaštelanskog svećenika profesora, koja pokazuje, da će povjestnička struka hrvatske književnosti steći u njemu umna i marljiva radnika i ovlašćuje nas očekivati, da će ju obogatiti još zrelijim plodovima svojega pera, kad riešen brige predstojećih mu strogih izpita, bude mogao svoju dokolicu da uloži u ozbiljnu proučavanju hrvatske narodne povjesti.

Neumorni brat Čeh gosp. Kliment Čermak, predsjednik arheologičkog družtva „Včela Časlavska" i c. kr. konservator u Časlavi, potaknut od nepreglednog blaga, skupljena na ovogodišnjoj proslavljenoj českoj narodopisnoj izložbi u Zlatnom Pragu iz svih krajeva gdjegod Česi živu i iz svih vremena odkad su se Česi doselili u sadašnju svoju domovinu, uzdajuć se u podporu svih mnogobrojnih českih muzeja i arheologičkih družtava, sam je početkom lipnja ove godine počeo izdavati časopis pod imenom **„Věstnik česko-slovanských musei a spolků archaeologických".** U zamjenu za naš časopis primili smo do sad 5 brojeva spom. časopisa, kojih zanimiv sadržaj hoćemo da u kratko priobćimo, samo da bi naši čitaoci uvidili, kolika je ljubav, koliko li zanimanje braće Čeha prama svojim starinama. Br. I. 1. K. Čermak. Milim drugovima u radu po českoj domovini. 2. Predavanje predsjednika Kl. Čermaka u glavnoj skupštini muzejalnog družtva „Včela Časlavska" dne 26. svibnja 1895. 3. Družtveni muzej u Třebenicich. 4. Od urednika. Naputak za čuvanje starina. a) Čišćenje organičkih spomenika. 5. Česki arhivi. Podpis arhiva listina Ledeckoga od prof. Aug. Sedlačka. 6. Nalazi i viesti. 7. Literatura. — Br. II. 1. Je li koristno, da se posvuda utemeljuju muzeji? 2. Glavna skupština družtva „Včela Časlavska". 3. Čuvanje starinâ. b) Čuvanje kostiju, zubi, rogova, parogova, slonovine i koralja. — c) Kako se imaju čuvati koža i tkanine. 4. Česki arhivi. (Nastavak.) 5. Nalazi i viesti. 6. Literatura. — Ovdje se gosp. urednik pohvalno izrazuje o radu svojih zemljaka sad pokojnog N. Radimskoga, Ćira Truhelke i Fr. Fiala na korist znanosti u Bosni i Hercegovini. — Br. III. 1. Imena položajâ u okolici. 2. Kako se prave odlievci novacâ i pečata. 3. Kako da se prave otisci spomenikâ i nadpisa. 4. Čuvanje starinâ od bezustrojnih tvari. a) Od mjedi i tuči, b) od zlata, c) od srebre. 5. Popis arheologičkih družtava i muzeja českih. Ovdje jih je nabrojeno do 49. 6. Nalazi i viesti. 7. Književnost. Br. [illegible] Od urednika. Sustav iztraživanja predpovjestnih spomenika. 2. Čuvanje starinâ iz bezustrojnih [illegible]) Od olova i kositera, e) od željeza. 3. I. L. Červinka. Zanimiva mjestna imena u Moravskoj. [illegible]s arheologičkih družtava i muzeja českih. Ovdje jih je nabrojeno 79, što, sa prvih 49, čini u sve [illegible]. Nalazi i viesti. 6. Književnost. Ovdje se gosp. urednik najprije osvrće na naš časopis i kaže [illegible]vce sliedeće: „Budno hrvatsko arheologičko družtvo u Kninu, gdje je navlaš svećenstvo i učiteljstvo [illegible] hrvatsko družtvo za sabiranje domaćih spomenika i starina, poduzelo je izdavanje časopisa

[1] Vidi o tim crkvama u „Izvještaju" našega urednika za I. kongres kršćanskih arheologa u [illegible] 3. broju ovog časopisa strana 190—192.

na domaćem jeziku, koji list već po nazivu će se baviti staro-hrvatskom prosvjetom. Slabog je „Viestnika“ u Zagrebu nestalo odputovanjem počitanog Šim. Ljubića na počivanje u svoju domovinu u Saromgradu u Dalmaciji, i sada uspješnije krči sebi put novi list dobro uredjen i u skupocjenijem ruhu. Ovdje se opet na prvom mjestu sretamo sa Šim. Ljubićem u članku o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice.[1] Zatim od urednika opisane ruševine crkve sv. Luke na Uzdolju kod Knina, gdje je spomenik hrvatskoga kneza Mutimira (MVNCIMYR). Fr. Stip. Zlatović prikazuje starohrvatske župe i stare gradove od Velebita do Neretve. Poznati sakuplač stećakâ, to jest spomenika starobosanskih, Vuletić, nastavlja ovdje u izpisivanju nadpisâ iz Bosne i Hercegovine. O našim monumentalnim križevima (koji se drugovdje zovu cyrilo-metodijskima) bavi se pop P. Kaer u Skradinu i obradjuje o sličnim spomenicima veliku sravnjujuću razpravu. Za tim sliedi povjestno iztraživanje uspomene hrvatske biskupske crkve sv. Marije u Biskupiji. Slikom i riečju prate dr. K. Patsch i ot. L. Marun plohorezbe sarkofagâ iz Kninskog muzeja. Fr. Radić temeljito tumači ćirilicom pisani staro-hrvatski napisani nadpis u Povljim na otoku Braču. Grgur Urlić opisuje Ključić Nelepićev grad u Kninskomu kotaru. Sliedeći polemični članak tiče se veoma zanimive tesane slike na krstionici u spljetskoj stolnoj crkvi,[2] o kojoj urednik cieni, da prikazuje hrvatskoga kralja iz XI.[3] stoljeća, dočim Msgr. Fr. Bulić vidi u liku spasitelja na priestolju sjedećega s križem u desnici i krunom na glavi. Nama se čini točnije Radićevo tumačenje i napominjeno samo sliku njemačkoga cara Enrika III. u Kodeksu Krakovskomu. Takodjer u timpanu portala romaničke crkvice kod sv. Jakova blizu Cirkvicah vidi se Spasitelj bez križa, ipak s desnicom kojom blagoslivlje podignutom, a u ljevici s otvorenom knjigom. Posve žalostno je djelovalo na nas Slavene razpravljanje o tim stvarima na kongresu kršćanskih arheologa u Spljetu god. 1895., gdje su se Slaveni napinjali, kako bi francuzki i talijanski Slavenima kazali svoja mnenja. Zato nam se dopada nastojanje kninskoga arheologičkoga družtva i Spljetskoga „Bihaća“, da spomenike svojega naroda i svoje zemlje opisuju domaćim jezikom i zemljacima ih preporučuju na čuvanje“. 7. Izmjene. — Br. V 1 Odkrivanje i iztraživanje naluzištâ starinâ. 2. Gradski obrtni muzej za zapadnu čest kraljevine Česke u Pilzenu. — Izvješćuje ravnatelj Jos. Škorpila. 3. Iz izvješća kuratorija umjetno-obrtnoga muzeja trgovačke i obrtničke komore u Pragu za god. 1894. 4. Popis listinâ na kvieru arhiva kraljskoga vanjskoga grada Melnika. Priobćuje Bogoslav Čermak. 5. Čuvanje starina iz bezustrojnih tvari — f) od gline. 6. Zanimiva mjestna imena u Moravskoj. Sastavio I. L. Červinka. 7. Obrtni muzej za iztočnu Česku u Hrudimu. 8. Nalazi i viesti. 9. Književnost. Tu na prvom mjestu Fr. Milostin objavljuje bugarsku knjigu „Materijali po archeologijatu na Blgarija ot V. Dobruský. Zvláštní otisk ze Sborníku za narodni umotvorenija, nauka i knižnina“ kniha XI. Sofia, državna pečatnica 1894. Tu je sadržan rad na arh. polju takodjer Čeha prof. Hermenegilda Škorpilova u Plovdivu i ravnatelja narodnoga muzeja Vaclava Dobruský-a.

Strážce Starožitností itd. Vypravuje Kliment Čermák. S 69 vyobrazeními. V Praze. Bursík & Kohout 1895. — Ovakijeh knjiga nema baš u Srba ni u Hrvata, ako se izuzme Kameno doba od Jovana Žujovića (1893, U Beogradu — 11 knjiga Srpske književne zadruge), al Žujovićeva knjiga, ako i izvrstna, nedaje nam čitav pregled ljucke djelatnosti u jednoj zemlji, no samo djelomice iz prve dobi, kako to i naslov kaže. Čermakova je knjiga, ako i kratka (u njoj je 96 strana) pravo ogledalo usavršivanja ljuckoga uma, biva od postanka (razvitka) do nove dobi. Za Starohrv. Prosvjetu je zanimiva od str. 61. unaprijeda, gdje se lakijem načinom, a temeljito, prikažuju česki predmeti, biva kovni, graditeljski, slike, vezovi itd., pa i stare knjige nijesu propuštene na strani 65., kao n. p. od god. 1468 „V Plzni, Kronyka Trojanská“, god. 1478 „Nový zákon“ itd., te se tako česko tiskarstvo po dobi približuje u srednjemu vijeku tiskarstvu kod Srba i kod Hrvata. — Spomenuti je na strani 78. „Řezba: P. Maria Kajovská“, što je divna ragja te vrste, gdje se zrcale osobito česki tipovi, kao ona kašnja (na strani 68.), gdje su naslikani česki književnici. — Za našu struku osobito zasjecaju na strani 80. četiri krsta, biva „Bronzov, sklovinou vykládaný kříž z XII. stol., dva stříbrné a dřevěný křížek z Bračic“, te je na ovećemu Spasitelj razapet s krunom na glavi. Drevni krst iz Bosne (V. Glasnik Dr. za umjetnost itd. god. III., sv. II. str. 41—42) nesudara se, a neka je iz iste dobi. Na 83. strani navedeno je nekoliko rublja s vezovima i nakitom, a to je narodno. — Gosp. Čermák odužio se [illegible] pa je njegova knjiga pravo ogledalo narodne česke kulture. *Vid* [illegible]

---

[1] To je gosp. Čermak počeo brojiti od 2., a preskočio je 1. broj našega ča[illegible] [illegible]ta kazao ni o 3. broju.

[2] To jest u crkvi sv. Ivana.

[3] To jest X.

Ur

Upozoruju se ona gospoda članovi Hrvatskoga starinarskoga družtva, koja nisu redovito do sada dobili sve brojeve „Starohrvatske Prosvjete“, da to odmah družtvenomu upraviteljstvu u Kninu dojave, da im se neprimljeni brojevi, dok ih još u zalihi ima, čim prije dostave.

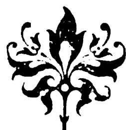
Unapried nek izvole odmah reklamirati, ako slučajno „Starohrv. Pros.“ nebi redovito dobivali. Istodobno umoljavaju se, da obznane družtveno upraviteljstvo o svakoj promjeni, koju bi u adresam željeli.

Suviše umoljavaju se naši čestiti gg. povjerenici, da nastajućom godinom nastoje još bolje „Starohrvatsku Prosvjetu“ razširiti, nebi li joj se sa predplatom ujamčio trajan obstanak.

Upraviteljstvo.

Predplatiše „Starohrvatsku Prosvjetu“ p. n. gospoda:

Dragutin Jerković, kapelan, Kutjevo. — Don Juro Laneve, kapelan u Maranovićim na otoku Mljetu. — Viša dječačka pučka škola, Sisak. — Hrvatska čitaonica, Korčula. — Pavo Miler, opat, Mitrovica. — Obćina, Slavno· — Pop Nikola Vezić, umir. župnik, Brist (Gradac). — Dr. Rikard Plemić, advokat u Rumi. — Frano Dabrović, zubar, Dubrovnik. — Nikola Pobor, župnik na Kukuljanovu, Bakar. — Mato Šabarić, odvjetnik, Djakovo. — Vladimir barun Vranyczany, vlastelin, Laduč (Savski marof). — Dr. Angjeo Voršak, kanonik, Djakovo. — Josip Šestak, kanonik, Djakovo. — Dionisij Drašković grof Trakošćanski, Mali Bukovec (Ludbreg). — Don Miho Paulinović, uprav. gradj. škole, Makarska. — FZM. Josip barun Šokčević, Beč. — Milan Katarinić, ravnatelj štedione. Bakar. — Dr. Martin Kendjelić, savjetnik vrhov. suda, Sarajevo. — Ferdo Filipović, župnik u Drenju, Djakovo. — Pop Jure Čvek, župnik, Bela, Varaždin, Maruševac. — Slavonska zemaljska sredotočna štediona, Osiek. — Dr. Vatroslav Brlić, odvjetnik, Brod na Savi. — Katnić Roko, kanonik i župnik, Bribir. — Orlić dr. Antun, kanonik i župnik, Krk. — Ivan Bošnjak, opat, Požega. — Vusio Toma, sudac, Rab. — Dr. Pero Čingria, biljež., nar. zastup., Dubrovnik. — Milan Svacov, Ogulin. — Don Šime Matulina, župnik u Zapuntelu, Mljet. — Vicko Milić, predsjednik okružnoga sudišta i narodni zastupnik, Dubrovnik. — Dragutin Prica, ces. i kr. pomorski kapetan, Pulj. — Josip Muzler, umir. podžupan. Zagreb. — Dr. Josip Marčelić, liečnik, Zadar. — Narodna čitaonica, Vrbovac,



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

GODINA II.



U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Suradnici časopisa „Starohrvatska Prosvjeta"

kroz god. 1896.

1. Kaer pop Petar, dušobrižnik u Skradinu.
2. Marun o. Luigj, Franovac u Kninu.
3. Peričić dr. B., liječnik u Šibeniku.
4. Preradović pl. Dušan, c. i kr. vojnički pomorski častnik u Pulju.
5. Radić Frano, učitelj tehničkog tečaja u Korčuli.
6. Rossi Antun, pučki učitelj u Škaljarim kod Kotora.
7. Vuletić-Vukasović Vid, gradjanski učitelj u Korčuli.
8. Vulović Srećko, gimnazijalni profesor u Kotoru.
9. † Zlatović o. Stjepan, Franovac, exprovincial.



Sadržaj „Starohrvatske Prosvjete“
Glasila Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu.
God. II. — 1896.

Strana

Br. I. 1. Našim čitaocima . . . 3
2. Srebrene ostruge i saponi iz starohrvatskog groba u biskupskoj bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina. Sa slikama. Frano Radić . . . 5
3. Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika — svršetak. Frano Radić. Sa tri slike . . . 10
4. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji — nastavak. Iz ostavštine o. Stjepana Zlatovića . . . 14
5. O stećcima — nastavak. Pop Petar Kaer . . . 18
6 Starohrvatsko groblje sa polusrušenom crkvom sv. Spasa u Cetini — svrha. Fra Luigj Marun. Sa slikom . . . 25
7. Spomenik velikog župana Držislava i župana Svetoslava. Sa slikama . . . 30
8. Podatci za hrvatsku kranologiju iz grobova pod stećcima. Sa slikama. Dr. B Peričić . . . 40
9. Crkvica S. Dujma u Škaljarima kod Kotora S 1 tablicom. Antun Rossi 43
10. Predstavlja li plohorezba na ploči svjetske krstionice Spasitelja ili kralja? Frano Radić . . . 48
11. Opazke na Gjorgja Stratimirovića monografiju „O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske“. S. . . . 51
12. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec . . . 59
13. Razne viesti . . . 65
14. Bibliografija . . . 67

Br. II. 1. Grobna raka iz starohrvatske biskupske bazilike S. Marije u Biskupijikod Knina i u njoj nadjeni mrtvački ostanci. Sa slikama. Frano Radić . . . 71
2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji — nastavak. Iz ostavštine o. Stjepana Zlatovića . . . 87
3. O stećcima — nastavak. Pop Petar Kaer . . . 91
4. Podatci za kraniologiju iz grobova pod stećcima. Sa slikama. Dr. Božo Peričić . . . 100
5. Stećci u Konavlima u Dalmaciji. Vid Vuletić-Vukasović . . . 103
6. Sredovječna bazilika S. Duha u Škripu na otoku Braću Sa slikama. Frano Radić . . . 105
7. Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja? — nastavak. Frano Radić . . . 109
8. Starohrvatska bazilika u selu Žažviću u bribirskoj županiji. Sa slikama. Fra Luigj Marun . . . 116
9. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec . . . 124
10. Nekrolog . . . 126
11. Razne viesti . . . 129
12. Bibliografija . . . 131
13 Da li je suvišno naše glasilo „Starohrvatska Prosvjeta“? Fra Luigj Marun 138

Strana

Br. III. 1. Mrtvački ostanci nadjeni u prostu grobu na starohrvatskomu groblju uz biskupsku baziliku S. Marije u Biskupiji kod Knina. Sa slikama. Frano Radić 143
2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji — nastavak. Iz ostavštine o. Stjepana Zlatovića 148
3. Starinske crkve i samostani hrvatskih Benediktinaca kod Komiže na otoku Visu i na susjednom otočiću Biševu. Sa slikama. Frano Radić 156
4. Staro-bosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini itd. Vid Vuletić-Vukasović 161
5. Tri glagoljačka nadpisa u Gornjem Kosinju u Senjskoj biskupiji. Frano Radić 163
6. Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja? — nastavak. Frano Radić 167
7. Izvješće o radu hrvatskoga starinarskoga družtva u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri. Frano Radić 179
8. Razne viesti. Uredništvo 182
9. Bibliografija. Uredništvo 184
10. Nekrolog. Uredništvo 186
11. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku. Upraviteljstvo 190

Br. IV. 1. Nekoliko ulomaka kamenitih rešetaka (transennae) i krstova pripadajućih bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina. Sa slikama. Frano Radić . . 211
2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijam u Dalmaciji – nastavak. Iz ostavštine ot Stjepana Zlatovića 217
3. Crkva S. Petra u Omišu. Sa slikama. Frano Radić 225
4. Staro-bosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d. Vid Vuletić-Vukasović 232
5. Tko je bio zasužnjitelj hrvatskoga kralja Slavića? D. Preradović . . . 235
6. S. Barbara u selu Lumbardi (o Korčula). Sa slikama. Vid Vuletić-Vukasović 242
7. Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja? — nastavak. Frano Radić 245
8. Izvješće o radu Hrvatskoga starinarskoga družtva u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri. Frano Radić 254
9. Nekrolog prof. don Simeona Ljubića — svršetak. Uredništvo 259
10. Nekrolog dra. Ivana Crnčića. Uredništvo 265
11. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec 267



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO
HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA
U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. I.



„Starohrvatska Prosvjeta" izlazi četiri puta na godinu najmanje na dva tiskana arka. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 8 kruna, a u inozemstvu 8 kruna ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu družtva u Knin, a starinarske viesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU

Sadržaj.

1. Našim čitaocima.
(Nostris lectoribus.) 3
2. Srebrene ostruge i saponi iz starohrvatskog groba u biskupskoj bazilici S. Marije u B' . kod Knina.
(Caltaria argentea et fibulae ex vetero-croatico saepulcro in episcopali basilica S æ in Biskupia de Thinin.) Sa slikama. Frano Radić. 5
3. Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika — svrh
(Capitella stilo byzantico-croatico in Museo Thiniensi — finis.) Frano Radić . ri slike . . 10
4. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji — nastavak.
(Notiones topograficae antiquarum jupaniarum Croatarum in Dalmatia — res incepta porro tractatur.) Iz ostavštine ot. Stjepana Zlatovića 14
5. O stećcima — nastavak.
(Marmora — res incepta porro tractatur.) Pop Petar Kaer. 18
6. Starohrvatsko groblje sa polusrušenom crkvom sv. Spasa u Cetini — svrha.
(Necropolis vetero-croatica cum semiruta ecclesia S. Salvatoris in Cetina — finis.) Fra Luigj Marun. Sa slikom 25
7. Spomenik velikog župana Držislava i župana Svetoslava.
(Monumentum Ducis Magni Drzislavi et Ducis Svetoslavi.) Sa slikama 30
8. Podatci za hrvatsku kranologiju iz grobova pod stećcima.
(Documenta ad craniologiam croaticam ex saepulcris supter marmoribus.) Sa slikama. Dr. B. Peričić 40
9. Crkvica S. Dujma u Škaljarima kod Kotora.
(Sacellum Scti. Domnii in Škaljari apud Catharum.) S 1 tablicom. Antun Rossi. 43
10. Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja?
(Numnam imago supra pluteo in baptisterio splatensi sit Salvatoris an regis?) Frano Radić . 48
11. Opazke na Gjorgja Stratimirovića monografiju „O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske".
(Adnotationes ad monographiam Georgii Stratimirović de historia et arhitectura sinus Rhizonici — finis.) S. 51
12. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.
(Curatores societatis Archeologicae Croaticae Thiniensis referunt, quae proximis elapsis tribus mensibus acta quaeque assecuta) 59
13. Razne viesti.
(Variae rerum notiones) 65
14. Bibliografija.
(Bibliographia) 67



Našim čitaocima.

Dok ovim svezkom *„Starohrvatska Prosvjeta“* stupa u svoju *drugu godinu* obstanka, dozvolit će nam prijazni čitaoci, da im na obaviest priobćimo misli i namjere, koje nas zaokupljaju pri početku izdavanja ovog drugog tečaja. Kazat ćemo u kratko, jer prostor časopisa smatramo zajedničkim krvavo stečenim narodnim blagom, koje ne ćemo i ne smijemo da razsipljemo suvišnim riečima, a nadamo se, da će nas svaki ipak dobro razumjeti.

Hvala neumornom nastojanju čč. gg. družtvenih povjerenika i blagodarnom odzivu hrvatskoga naroda, koji je vazda spravan svojim novcem da podupire svaki plemeniti podhvat, od kojega se pravom može očekivati, da će blagotvorno djelovati na procvat i napredak vlastite mu prosvjete. Ovaj je časopis, kao naše družtveno glasilo, prokrčio već sebi put širom hrvatske domovine, a dobrostivo primljenom zamjenom glasila raznih navlaš slavenskih učenih družtava, našao je pristupa i u mnoge naučne krugove u monarhiji i u inozemstvu.

Mnogostručne su i težke zadaće, što su ih podpisani dogovorno postavili „Starohrvatskoj Prosvjeti“, kao što se razabire po „Programu“ na čelu prvog svezka prvoga tečaja, gdje je rečeno, da se hoće osnovati *strukovni časopis, koji bi ne samo hrvatske spomenike razsvjetljivao, nego bi se još bavio u širokom smislu rieči ostalim prosvjetnim prilikama Hrvata u najdavnijim i najslavnijim danima, te da će se dakle „Starohrvatska Prosvjeta“ baviti izključivo svim prosvjetnim prilikama hrvatskoga naroda kroz razdoblje od VII. do XII. vieka i samo uzgredno da će se doticat i poznije njegove dobe.* — U koliko je pak uredništvo sa znanstvenim odborom i ostalim suradnicima bilo dosad vierno iztaknutom programu, kolikom je srećom, kolikim li uspjehom počelo riešavati postavljene zadaće, čednost nam ne dopušta da sami sudimo. Neprikrivenim zadovoljstvom, koje će nas bodriti u daljem radu, čast nam je samo zabilježiti, da su se javno mnienje i bezpristrana strukovna, domaća i vanjska, kritika posve povoljno izrazili i o sadržaju i o vanjskoj opremi dosad izašlih svezaka ovog časopisa. Ipak nas tolika hvala ne uznosi, nego dapače razumijemo, da nas je javna kritika poštedila i da je bila prema nama i obzirna i blaga; te priznajemo, da bi s našemu početku moglo i više toga prigovoriti.

Nego tolikim je poteżkoćama svake vrsti spojeno izdanje ovog neobhodnog glasila našega družtva, tolikim je zapriekama posuta staza, kojom stupamo pri ovomu poslu, da nam se čini, bar dok se glavnije zaprieke ne prebrde, kao da je naš skroman rad i zbilja dostojan spomenutih obzira. Sve, što je bilo moguće složnom našom nastojanju, učinili smo kroz prvu godinu, a unaprieda, da se i ne izlažemo zvučnim obećanjima, koja pak ne bi mogli izpunjivati, nadamo se Božjom pomoći i podporom harnog nam naroda, da nam sile ne će malaksati. — Narod će najbolje poduprieti podhvat izdavanja „Starohrvatske Prosvjete", koji je skopčan velikim troškom, stupajuć mnogobrojan medju članove našega družtva; a „Starohrvatska Prosvjeta" će se sve to više usavršivati oblikom i sadržajem, sve to bolje će odgovarati plemenitom svojem nazivu i svrsi, kojoj je namienjena, čim bolje bude ekonomično obskrbljena za obstanak.

Na pitanja priobćena u lanjskom prvom svezku (str. 54—55) razmjerno smo malo odgovorâ primili, i zato ponavljamo najusrdniju molbu na sve članove našega družtva i u obće sve naše čitaoce, da se izvole obazrieti na njih i pročitati ih još jednom odlukom, da će makar na kojegod od njih odgovoriti. Takovi bi odgovori u velike promicali poznavanje starinskih narodnih spomenika i olakoćivali bi razvitak riešavanja mnogobrojnih povjestničkih i povjestno-umjetničkih zadaća našega družtva.

Stalno se nadamo, da će nas i unapried kao i dosada, pa ako Bog da još i više, u našem radu podpomagati svi hrvatski rodoljubi, koji pravo shvaćaju cilj našega družtva i njegovog glasila, pa u ime Božje eto nastavljamo započeto djelo.

Knin-Korčula dne 2. siečnja 1896.

Upraviteljstvo Hrvatskoga starinarskoga družtva.

Uredništvo „Starohrvatske Prosvjete".

Znanstveni odbor Hrvatskoga starinarskoga družtva.

Srebrne ostruge i saponi iz staro-hrvatskog groba u biskupskoj bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina.

(Sa slikama.)



U izvješću, što ga je upraviteljstvo našega družtva god. 1891. objelodanilo u br. 3. (God. XIII. str. 91.) „Viestnika hrv. ark. družtva", čita se doslovce:

„Opet dne 19. ožujka, roveć radnici dublje u podnevnom brodu bazilike na groblju u Biskupiji, namjeriše se na drugo važno odkriće. Medju prostorom prvog i drugog pilova odkopaše nekakav zid, poput bazisa od pilova, dug 3·20, širok 1·90, visok 1·70. Odjeka radnikova mašklina već nam naprvo označila, da je to grob Neimajuć taj grob s nijednog kraja označena otvora, kroz koga su mrtca unutra položili, trebalo je s jednog kraja grobnicu prosjeći i zgodan ulaz otvoriti. To je bila prostrana, dobro zidana i posvodjena grobnica. unutri duga 2·50, široka 1·00, visoka 1·40. Konstrukcija grobnice jednaka je konstrukciji zidova bazilike, a i dubljina je ista sa dubinom temelja bazilike. Svojom površinom izravnjivala se tlu bazilike. Predsjednik je prvi unutra sašao i konstatirao, da se je mrtvac sasma u crnjelo-smedjasti humus preobratio, da mu nigdje traga kakvoj koštici ili zubu. Humus je zapremao jugozapadni, za jedan centimetar debeli prostor groba. Ipak moglo se nazrieti uljepljene tragove odjeće sitne tkanine i drvenog liesa, a oko pojasa i noguh malih fragmenata pozlate. Mrtvac je bio okrenut od zapada pogledom u iztok i dug je bio 1·50. Kod nogu našaste su dvie iz bronza, srebrenom korom ovijene a dobrim zlatom pozlaćene ostruge, sa odnosnim saponim, srednjom petljom i dviema *žujicama*. Na sred pasa našasta su dva sapona takodjer sa dviema žujicama. Radja u zviezdicama ovih predmeta je izvrstna, a predmeti su dobro sačuvani. Mi smo odmah po mjeri mrtvaca i po objemu ostruga prosudili, da je tu bio pokopan neki mladić."

Jednu od tih jednakih ostruga u naravnoj veličini prikazuje priložena sl , a do nje je slomljeni krak druge ostruge, za da nam slika točnije p avi njihovu izradbu. Ciela je ostruga sa šiljkom duga 13·2 cm., a sam je k dug 4 cm. Otvor ostruge, medju krajevima krakova, iznosi tek 5·3 c čemu se takodjer razumije, da su ostruge pripadale nedoraslu momku o roda. Luk i kraci ostrugâ visoki su po 9 mm., široki 9 mm., presjek ji i istostraničnomu gotičkomu luku. Po sredini, gdje se spravlja temelj ši k je ostruge razširen na krug, kojemu premjer iznosi 17 mm. Kraci

ostrugâ završuju u pločice duge 3 cm., široke 3·2 cm., debele 3·2 mm. Izvanjske strane tih pločica imaju po sriedi, smierom nastavka krakovâ, nadignut hrbat, u početku polukružna presjeka, prema kraju sve to više spljošten. Oko hrbta ide sprieda na luk, a s jedne i druge strane uzporedan 5 mm. širok rub. Izvan toga ruba, otanjena za 1·5 mm., pločica se s jedne i druge strane nastavlja za 6 mm. širine. Na tim otanjenim krajevima postavljene su posebne 1·5 mm. debele pločice. S nutarnje pak strane pločastih krajeva krakova je na 1·5 mm. daljine od ploče postavljena 0·5 mm. debela pačetvorna pločica 3·1 cm. duga, 2·15 cm. široka, kojom se pritvrdjivahu krajevi remena na ostruzi. Svaka od tih nutarnjih pločica pripojena je ostruzi sa 8 klinaca, koji prolaze kroz spomenute uzke zdvornje pločice i otanjeni kraj ploče, i kojih okrugle glavice urešuju vanjsku stranu ostruge, dočim su jim krajevi zavraćeni na površini nutarnjih pločica. Glavica svakog klinca počiva na kolobar sastavljen od naskočenih pupica oko rupe na pločici. Šiljak je ostruge napose napravljen i na njoj utvrdjen dvostrukim načinom. Gvozden čavao, koji sačinjava dušicu šiljka i čuva ga da se nebi okrnuo, produžen je tako, da prolazi kroz petu ostruge, a dno šiljka prikovano je na svojoj osnovici, na stražnjoj strani ostruge. Na obima ostrugama slomio se čavao, te se odliepio šiljak. — Šiljak sastoji iz vana od dva diela: od temelja i čunjastog pravog šiljka. Temelj je u obliku kusočunja 2 cm. visoka, kojemu je premjer dolnje osnovice 16 mm., onaj gornje 14 mm. I šiljak je dug 2 cm., ali mu je od oštra vrha porabom okrnjeno oko 8 mm. duljine.

Od remenâ, kojima su se ostruge prikopčavale obući, nije ostalo traga (jer se je koža u grobu razpala kao i tielo pokojnikovo), ali su dobro ostali sačuvani njihovi kovinski krajevi: saponi sa dotičnim petljama i žujice. Po jedan par saponâ petljâ i žujicâ sačuvan je i od pojasnih kajiša, o kojima su zar visili mač i nož, ili sam nož. Istoimeni komadi pojasa samo su mrvu manji od onih ostrugâ. Saponi su oblikom slični, sprieda, polovici pakružnice, zada jim je osovina upravna. Gornja jim je površina lagano svedena, dolnja istim smjerom izkopana. Igla jim je upravna, pri kraju lako zakučena, da može točno priljubiti u žljebić izkopan na gornjoj kosoj površini sapona. Osovinu sapona obuhvaća $^1/_2$ mm. debela pločica sagnuta na dva lapta odsječena na lik istokračnih inosmjernjaka, širih pri kraju. Medju laptima je 2 mm. prostora odredjena za primanje kraja kajiša, koji je bio stjesnut medju njima i utvrdjen sa dva, s gornje strane plosnoglavata, s dolnje . . - vraćena klinčića. Saponi pojasa dugi su po 3·6 cm., široki po 2·3 cm., [illegible] i ostrugâ dugi su 3·8 cm., šir. 2·4 cm. Medju osovinom sapona i klinčići[illegible] pločice na svakom saponu udjenuta je medju laptima pločice prstenu slič[illegible] petlja, sa pačetvorno sagnutim provieslom, koje je 4 mm. široko, 1·5 m[illegible] debelo. Gornja strana petlje sastoji od pakružne pločice, kojoj je smier[illegible] duljine po sriedi nadignut 3 mm visok hrbat. Pločice na petljama sapo[illegible]

ostrugâ duge su 3·4 cm., široke 2·5 cm., debele od 2·5 do 3 mm., one na saponim pojasa duge su 3 cm., široke 2·2 cm. debele 2 mm. Kroz petlje uprav se točno moglo provlačiti žujicom urešen kraj prikopčana kajiša ili remena. Žujice su dugoljaste, sprieda tanje i polukružno završene, zada deblje i upravno ograničene pločice. Žujice pojasa duge su po 3·8 cm., široke 2·6 cm., debele zada 2·5 mm., sprieda 1·8 mm., a po sriedi, gdje imaju nadignut hrbat, kao što i pločice ostruga i petlja, 6 mm.; žujice ostrugâ duge su po 4·2 cm., šir. 2·75 cm., debele zada 3 mm., sprieda 2 mm. a u hrbtu 6·5 mm. U debelini zadnjega diela imaju zasiečen 8 mm. dubok prociep, u kojemu bijaše uvlačen zadnji kraj kajiša, dotično remena, koji se pak utvrdjivaše sa četiri klinca posve jednako uredjena i napravljena, kao što su oni na pločama ostrugâ, te su pod njima podložene i jednake male posebne pločice, kao što su i na pločama ostrugâ.

I ostruge i ostali spomenuti komadi, nadjeni u grobu, jesu od srebra, a izradjeni su peterostrukom tehnikom: lievanjem, kovanjem, cezelovanjem, tauširanjem i pozlaćenjem.

Izlivene su ostruge i njihovi šiljci, saponi, petlje, žujice, klinci i pločice pod glavicama klinaca na ostrugama i žujicama, a kovane su samo pločice s nutarnje strane pločastih krajeva ostrugâ i one, što obuhvaćaju osovine saponâ. Za ures svih opisanih komada upotrebljeno je cezelovanje, tauširanje i pozlata. Najglavniji su ures na kovinskoj opremi našeg pokojnog mladog hrvatskog junaka cezelovane (oštrim orudjem urezane) ružice. Na ostrugama su te ružice izdjelane u izkopanim krugovima, nemarno nacrtanim na prostu ruku na jednoj i drugoj izbočenoj strani krakova. Kutići medju susjednim krugovima izpunjeni su trokutnim jamicama. Svaki krak ostrugâ ima sa svake strane po $5^1/_2$ ponajviše dvanaesterolatičnih (karakteristika bizantinskih ružica predkarlovinžkog doba) ružica i po jednu po sriedi s gornje i dolnje strane raširenog petnjaka za primanje šiljka. Na hrbtovim pločastih krajeva su takodjer po dvie takove ružice, a okolo njih stojeći rubovi urešeni su šest takodjer cezelovanih, prikraćenih, trozubnih paomovih listića. Temelj svakog šiljka obrubljen je, pri jednoj i drugoj osnovici, pasom naskočena biserova zrnja ne cezelovana, nego postignuta odlievkom, kao što su i pupice okolo rupica malih pločica pod glavicama klinaca.

Ružice na saponima ostrugâ jesu četverolistne — samo su na jednomu ·e peterolistne — i ima jih po šest na svakomu, te su izrezane ne u kru-vim, već u četverokutnim poljima. Na saponim, petljama i žujicama po-a uobće je finija, i ako iste vrsti uresna rabota, nego li na istoimenim sličnim komadima ostrugâ. Saponi pojasa imaju takodjer po šest, ali stero- do osmerolatičnih ružica, koje niesu u izkopanim četverokutima, go dopiru do rubova saponskoga luka.

Petlje imaju na hrbtu po dvie, a unaokolo po šest šestero- do osmerolatičnih ružica. Petlje na saponim pojasa imaju uobće oblik pakružnice, ali jim okrajak nije cio kao na onim ostrugâ, nego je odsječen na šest lukova, susredištnih sa krugovim ružicâ, i šest pupoljaka u kutićim lukovâ. I žujice imaju na hrbtu po dvie devetero- do dvanaesterolatične ružice, s jedne i druge strane hrbta po dvie, a sprieda po jednu šestero- do osmerolatičnu ružicu. Kako je rub petalja na saponim pojasa, tako su i sve žujice odsječene uporedo svojih pet krugova sa ružicama, sa pupoljcima medju lukovima.

Na svim su opisanim komadima ružice razstavljene prostim krivim crtama, koje sastoje od tvrdih srebrnih žica točno i čvrsto uloženih u oštrim, oko pol mm. duboko zaparanim, zarezima, tehnikom *niello* — radje ili takozvanog *tauširanja* (umetanja).

Svaka ostruga teži 245 gr., a sapon, petlja i žujica pojasa skupa 97 gr.

Vanjske strane svih opisanih komada pozlaćene su na vatri, a opala je pozlata samo sa gladkih površina, koje su ostale medju cezelovanim uresima, dočim su izkopani dielovi bolje sačuvali pozlatu.

Opisane ostruge, svojim oblikom uobće i oblikom šiljka napose, pripadaju svakako najstarijoj vrsti poznatih ostruga. Muzej u Sigmaringenu, koji je jedan od najbogatijih kovinskim predmetima iz prvog razdoblja srednjega vieka u Njemačkoj, posjeduje željeznu ostrugu iz merovinžkog doba, koja naliči našima.[1] Najstarija u Francuzkoj poznata ostruga sa prostim šiljkom je ona nadjena u grobu franačke kraljice Brunehilde, preminule 613. god.[2] Prosti šiljak uzdržao se je na ostrugama sve do početku trinaestoga vieka, kad ga je zamienila zviezdica sa više šiljaka. Ostruge su početkom srednjega vieka imali pravo nositi svakako samo konjanici visoka roda, a kašnje, kad se je vitežtvo uredilo, sami vitezovi, i to tako, da su vitezovi nosili zlatne, a štitonoše srebrne ostruge. Naše su ostruge srebrne, te se razumije i po tomu da pripadaju mladu štitonoši. Po grobnici, u kojoj su nadjene, i koja je bila zidana na isti način kao temelji crkve, u kojoj je izkopana bila, rek bi, da su suvremene gradjenju crkve, ili iz malo kašnjeg doba. Sad, pošto je crkva bila prvi put gradjena po svoj prilici početkom VIII. vieka, to i grobnica u njoj lako da bude iz VIII. ili IX. vieka.

Radnja je na opisanim predmetima tehnike i ukusa bizantinskoga. Najlašnje je dakle uzeti, da bude izvršena u jednomu od dalmatinskih primorskih gradova (Rabu, Zadru, Ninu, Biogradu, Trogiru ili Spljetu), koji no s... kao most, preko kojega je kultura bizantinska uplivala na razvoj hrvat... U njima je pak, kako je posvjedočeno po Tomi naddjakonu, za XI. v...

[1] Demmin, Kriegswaffen, str. 174, sl. 54.
[2] Paul Lacroix, Les arts au moyen-âge et a l'epoque de la renaissance, str. 117.
[3] Thom. archied. Spal. Hist. salon. c. XVI.

a domaćom izpravom za X.[1] bivalo u to doba vieštih domaćih zlatara, kojih hrvatsko ime posvjedočuje, da su bili roda hrvatskoga. — Slavni naš pokojni Dr. Rački[2] bio je takodjer tvrdo uvjeren, da su se stari Hrvati u doba prije XII. stoljeća bavili zlatarskim umjetnim obrtom, „pa da njegove tvorine nije trebalo istom u inostranstvu naručivati". Dapače je on dokazao, da su domaći sinovi kad bi trebalo „pošiljani i u strane zemlje, da se uče ili usavrše u zlatarstvu". Ob opisanim ovdje predmetima iz groba u bazilici S. Marije u Biskupiji se još manje može uzeti, da su dobavljeni sa inozemstva, i tim stalnije, da su izradjeni u vignju hrvatskoga majstora, u koliko smo već opazili, da ostruge nemogu nikako pristati odraslu junaku, pa treba zaključiti, da nemogu bit bile predmetom trgovine, nego da su bile naročito naredjene prema veličini noge onog kneževskoga ili županova sina, kojega je pak malo zatim nemila smrt pokosila u cvietu mladosti.

Množtvo i raznolikost kovinskih uobće a ponajviše bronzanih i srebrnih uresnih predmeta umjetnog obrta nadjenih u starim hrvatskim grobovima, navlaš na grobljima Kapitula i Biskupije kod Knina (te su sad sahranjeni u našem muzeju), onda i po drugim hrvatskim krajevima, naročito u Bosni i Hercegovini i po ostalim slavenskim zemljama, pa i u onim, gdje su Slaveni od prije stanovali, utvrdjuju nas u mnenju, da su svi stari Slaveni imali u velike razvijene obrte obradjivanja kovinâ. Neposredni stoljetni doticaj starih Srba i Hrvata sa bizantinskom državom uplivao je bez sumnje u prvom redu na razvitak kovačke i zlatarske tehnike, koje su baš zato kod njih, na temelju predajâ narodnog ukusa, možda i prije, nego kod drugih u Evropu doseljenih naroda, postignule onaj stupanj usavršivanja, što nam ga sve to jasnije predočuju najnovija odkrića našega družtva.

Ovdje opisani predmeti našega muzeja jesu vrlo riedki tako dobro sačuvani i zato dragocjeni kovinski spomenici iz prve polovine srednjega vieka, pa nam se je s njima dičiti i ponositi pred naobraženim narodima, koji nam mogu samo zaviditi na te prekrasne arheologičke i povjestno-umjetničke cimelije, koji su nam u isto doba milim ostankom junačke nošnje i nepobitnim svjedočanstvom naobrazbe slavnih nam pradjedova u prvo doba nakon njihovog doseljenja na Jug.

U Korčuli na dan Sv. Matije apostola 1896.

F. Radić.

ački, Doc. VII. str. 18.
Rad" knj. CXVI. str. 225—227.



Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika.

(Svršetak v. br. 4. g. I.)

Tečajem dalnjega razvijanja hrvatsko-bizantinskoga sloga iz IV. i V. skupine nastala je

VI. Šesta kao priprava za prelaz hrvatsko-bizantinskoga u hrvatsko-romanički slog Šestoj skupini pripadaju ulomci br. 8, 10, 11, 17, 29, 32 i 36.

Br. 8	vis. je 11 cm.	širok —	a nadjen je dne	16.	ožujka 1891.
„ 10	„ „ 13 cm.	„ —	„ „ „ „	17.	ožujka 1891.
„ 11	„ „ 13 cm.	„ —	„ „ „ „	17.	ožujka 1891.
„ 17	„ „ 27 cm.	„ 24 cm.	„ „ „ „	16.	veljače 1888.
„ 29	„ „ 13 cm.	„ 24 cm.	„ „ „ „	17.	veljače 1888.
„ 32	„ „ 12 cm.	„ —	„ „ „ „	13.	ožujka 1895.
„ 36	„ „ 10 cm	„ —	„ „ „ „	28.	veljače 1888.

Komadi br. 8, 10 i 11 su iz bazilike sv. Marije.
Komadi „ 17 i 36 „ „ „ na Stupovima.
Komad „ 32 je „ „ u Koljanima.

I nadstupine ove skupine pokazuju u razmjerju i glavnom poredanju uresa reminiscenciju korintske nadstupine. Njihov je gornji dio onako modelovan kao u nadstupinama IV. skupine, samo što nema kadgod uviti medju zavojicama na uglovima. Dva reda lišća su im niža nego u IV. skupini, imaju takodjer po 8 listova ali su bez peteljke, te su oblušasti i tiču se pobočnim stranama, a u vrhu završuju polukružno, podpuno su ciela okrajka, savijaju se na dvor od prilike za četvrtinu kruga i nemaju drugih potankosti osjem prosta slabo naskočena obruba. Izpod dolnjega reda lišća dolazi još niz malih arkadica, trostruko obrubljenih, koje urešuju naskočen pojas nadstupine. Ovakve se arkadice sad niže sad više opažaju kao ures upotrebljene i na nutrnjem okviru hrvatsko-bizantinskih tegurija otara iz[1] IX. vieka, Izpod arkadicâ se još nahodi (broj 36) pojas osobito iztaknut urezano, dvostrukom troprutastom pletenicom Ja bih ovu skupinu nadstupina pripisa X. ili XI. vieku, tim više, što im najbolje sačuvani ulomci potiču sa bazilike na Stupovima, koja bi i po svojim podpornjacima imala pripadati tom zemanu i predstavljati jedan od najranijih spomenika hrvatsko-romaničkog

[1] Prof. Fr. Bulić. Nav. dj. str. 42—43. Tab. XVI. — F. Radić. Viestnik hrv. ark. družtv God. XI. Br. 3, str. 65—69.

sloga. Cattaneo u svojem djelu[1] donaša sliku jedine jedne nadstupine, i to za kripte oglajske stolne crkve, dakle iz područja, do kojega je dopirao upliv slavenske prosvjete, iz god. 1019—1025, na kojoj se nahodi pri dnu zastupan motiv naših sklopljenih lukića.

VII. U *sedmu* skupinu nadstupinâ našega Muzeja mogu se ubrojiti ulomci br. 5 i 27, na kojima se vide tragovi urezanih životinja, kao na srodnim im nadstupinama u trobrodnoj bazilici u Dabravini u kotaru visočkom u Bosni.[2] Nadjeni su u bazilici sv. Marije u Biskupiji.

Br. 5 je vis. 28 cm. širok 25 cm. i nadjen je dne 20. srpnja 1889., a
br. 27 „ „ 10 cm. — — „ „ „ „ 21. prosinca 1889.

Težko da budu starije od XI. vieka.

* * *

Nadstupine od druge do V. skupine jesu one, o kojima sam u svojem govoru kod razvalinâ Sv. Bartula na Kapitulu, izrečenomu prigodom narodne svečanosti otvorenja našega Muzeja dne 24. kolovoza 1893.[3] rekao, da su ih „klesali sami naši pradjedovi za svoje crkve, koje no su sa svim žarom bogoljubnog srca svoga nastojali, da uresuju što god su ljepše i bolje mogli i znali“, a znali su kao i najprosvjetljeniji im suvremenici, te da nam davaju pravo, da „slog pradjedovskih graditeljskih spomenika od VIII. do XI. vieka“ nazivljemo *hrvatsko-bizantinskim*.[4] O slogu bizatinskom u obće ovako se je pak bio izrazio pok Ivan Kukuljević, jedini od starijih naših učenjaka, koji je dobar dio života svojega potrošio u iztraživanju povjesti hrvatske, i u obće jugoslavenske, umjetnosti[5] i . . . sloga bizantinskoga, kojega postanak i razvitak može se pripisati većom stranom duhu slavenskomu“. Isti je Kukuljević to svoje stanovište razjasnio u životopisu cara Upravde (Justinijana)[6], rodom Slavena, ovim riečima: „Justinianu imade se pripisati početak i razvitak tako nazvanoga bizantinskoga sloga u graditeljstvu, premda neki tvrde, da se već pod carem Konstantinom Velikim isti slog razvijati počeo. Može se dapače reći, da Justinian prvi učitelj ovoga novoga rimsko i grčko-slavenskoga sloga bijaše. Po svjedočanstvu Prokopa, njegova suvremenika, koji čitavo djelo o onim sgradama napisa, što ih je Justinian graditi dao, bijaše isti car toliko vješt graditeljstvu, da je kod gradjenja crkve Sv. Sofije, najslavnije sgrade bizantinske, glasovitim graditeljem Anthemiu s Trallesa i Izidoru od Mileta savjete davati mogao, kako da ovo ili ono grade. Kao

[1] Nav. dj. str. 292.
[2] Glasnik zem. Muz. za Bosnu i Hercegovinu. God. IV., knj. 4., str. 372—387.
[3] Spomen-knjiga otvora „Prvoga Muzeja hrvatskih spomenika“ str 87—95.
[4] Obzirom na to moje tvrdo uvjerenje evo što mi je iz Zagreba dne 9/XI. 1891. bio pisao Nestor atskih arheologa slavni naš prof. Don Simeon Ljubić: „*Što Vi kažete o bizantinsko-hrvatskomu slogu aših spomenicih, to je bezdvojbeno,* i držite se uviek tog načela. A drugo i ne može biti. Solin bijaše centrum, predgradje carigradsko, sasvim pocarigradjeno. Lombardi bijahu van ruke i bez doticanja. stite, da drugi lutaju po volji, a Vi držite se hrabro na braniku“.
[5] „Slovnik umjetnikah jugoslavenskih“ sv. III. str. 204.
[6] Nav. dj. sv. II. str. 28.

silni car svieta nije se stidio Justinijan, odjeven u priprostoj odjeći, načinjenoj od biela platna, svaki dan nadzirati gradjenje crkve sv. Sofije, te je običavao nekim višim nadahnućem graditelje pomagati u razriešavanju mnogih težkih problema, koje oni sami riešiti znali nisu, umno ih savjetujući onda, kad su graditelji u največoj smetnji bili, bojeći se, da im se djelo ne poruši". Ako su pri postanku bizantinskoga sloga najmoćnije sudjelovali Jugoslaveni, to su oni još više imali uplivati na njegov razvitak i razširivanje, jer su od VI do VII. vieka već poplavili bili svu zemlju od Crnoga i Egejskoga do Jadranskoga mora, i postali su bili u to doba najpretežnijim elementom u srcu iztočnoga carstva. Kasnije, kad su se valovi podignuti seobom naroda stali utišavati, i svaki narod razvijati posebnim životom utemeljenim na kršćanskim načelima, onda je svaki od njih na osnovi onda vladajućeg bizantinskog sloga počeo dodavati svoje inačice tako, da n. pr. za X. viek Kugler[1] piše: „Obilnost novih oblika prikazuje se iztražiteljevu oku, ali oni sliede temeljne motive, koji se više ili manje slažu. Ovi se osnivaju s jedne strane na plemensku srodnost, koja se proteže kroz zapletaj naroda, s druge strane u istovrstnoj podložnosti najvišemu duhovnomu zakonu. Vjera i crkovno izpoviedanje su tim mladim narodima zajednički. Narodnoj raznovrstnosti protustavlja se jedinstvena crkvena moć; stalnom voljom kroči ona stazom, koja vodi k vrhovnomu gospodstvu". Hrvati pak, koji su u podredjenosti svojoj bizantinskom carstvu, u VIII. vieku bili već dodali svojih motiva graditeljskoj umjetnosti, kakvi su n. pr. oblici nadstupinâ 2. i 3. skupine, posegoše i dalje u dojduća tri vieka, te ostavši i tada posrednicima razširivanja bizantinskoga sloga sa iztoka put zapada Evrope, stvoriše samostalne i izvorne inačice oblikâ, kakve se eto n. pr. opažaju u nadstupinama 4., 5. i 6. skupine. Takovih nadstupina nije naći drugdje, nego kod nas, te nam slobodno davaju pravo nazivati slog naših spomenika od VIII. do XI. vieka *hrvatsko-bizantinskim.* — Našim suvremene nadstupine u Italiji ili su sliepo oponašanje korintske[2], ili su okalupljene slučajnim i nikako dosljednim, posve drugčijim uresom od naših[3], ili paomovim lišćem[4], kakvih ima i u hrvatskim krajevima[5] (u Korčuli i na otoku kod Korčule). U Njemačkoj jedino na nadstupinama male kapelice Sv. Bartula u Paderbornu[6] u Vestfalskoj nahode se zavojice, koje su modelovane na isti način kao one na našim nadstupinama 4., 5. i 6. skupine, dočim je na njima ostali ures drugačiji, ali ni one niesu

---

[1] Geschichte der Baukunst. II. Bd., str. 6.
[2] Cattaneo. Nav. dj. slike 32, 59, 62, 91, 107 i 109.
[3] Catt. Nav. dj. sl. 76, 77.
[4] Catt. Nav. dj. sl. 126, 137.
[5] Vidi moje članke u „Viestniku hrv. ark. dr." God. XII. br. 3, str. 81—82. God. XIII. [illegible] str. 43—45.
[6] W. Lübke. Die mittelalterliche Kunst in Westphalen str. 58.

djelo njemačkih ruku, jer piše F. Kugler[1], da su izvršene bile od *grčkih* radnika oko 1020. god.

Da pak na razvitak i ustanovljivanje graditeljskih slogova ne upliva nimalo nutarnje razporedjenje gradjevine u tlorisu, kao što mnogi misle, a s njima i prag. Bulić[2], koji piše o bazilikalnom tipu (kao slogu), okruglom tipu i baptisterijalnom tipu, te o posredniku „medju strogim staro-kršćanskim i podpuno razvijenim romanskim tipom dvanaestoga vieka „pod osobitim nazivom iz periode formacije romanskoga, a radi pomjestnih obilježja lombardskog sloga", o bizantinskom tipu „na osnovi grčkoga krsta", hoću da iznesem što je u tom smislu pisao glasoviti njemački učenjak Osc. Mothes[3]: „Prije svega treba mi ovdje pokazati na pogrješku, koja je prividno samo neznatna, dočim je ipak prilično znamenita, koju su učinili mnogi spisatelji o umjetnosti pri obradjivanju našega predmeta Oni su naime često govorili o bazilikalnom slogu. Ali nema nikakvog bazilikalnog sloga. Kao što se pri razmatranju grčkoga hrama ne može da govori o dugo-hramnom ili o okruglo-hramnom slogu, ili pri razmatranju rimskih gradjevina o pozorištnom slogu ili o slogu slavolukâ, tako se i u kršćanskoj umjetnosti ne može da govori o bazilikalnom ili baptisterijalnom slogu. Rieč slog odnosi se više na estetično uobličenje graditeljskog oblika, koji je u glavnim potezima proizašao iz potrebe i stanovišta tehnike, dakle ne na razporedjenje i ustrojstvo" . . . . . . „Ja sam za to u čitavom iztraživanju (o obliku bazilikâ staro-krsćanskih) ostavio na stranu prave stilistične oblike, nadstupine, lukove, podstupine, kvire, razmjere itd." Nadstupine su dakle prvi i glavni stilistični oblik, po kojemu se odredjuje graditeljski slog.

U Korčuli, o Nikoljudne 1895.

F. Radić.

[1] Nav. dj. II., str. 424.
[2] Nav. dj., str. 23.
[3] Die Basilikenform. Leipzig 1865., str. 93.



Topografičke crtice
o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao
Fr. Stip. Zlatović.

Gradovi.

(Nastavak v. br. 4. god. 1895.)

4. Stankovac. Banjevcima na sjever u benkovačkoj obćini, u selu Stankovci, iznad sela sa sjevera pruža se golem krševit brieg, i na iztočnom kraju gdje završuje prema staroj župnoj crkvi, vide se velike ruševine tvrdoga grada Stankovca. On je do zemlje razkopan, samo temelji zidina vire iz gromile.

5. Budak. Sa sjeverozapadne strane sela Stankovca u selu Budaku benkovačke obćine, odiže se obao humac i na vrh njega još cjelokupa stoji liepa obla kula, a okolo iste ruševine ogradâ i kućâ sa zemljom sraženih. Budak se liepo vidi sa mnogih starih gradova po kotarima.

6. Mihovac. U selu Pristegu benkovačke obćine, na uzvisitu humcu ćuli obla kula i okolo iste ruševine ogradâ, posve slična Budaku.[1]

7. Podlug. Na zapad od Perušića iste župe a benkovačke obćine, nalazi se na malom brežuljku obla kula Podluga. Ostalo je sve srušeno.

8. Ceranje. Izmedju Podluga i Miranja u selu Ceranje diže se na brežuljku obla kula i okolo iste male ruševine sgradâ. Spominje se u listini god. 1076: Dragabut ejusque filio Slaninna de *Cerani*. (Cod. Dipl. I. 156. Doc. VII. str. 164.)

9. Miranje. U ovom selu benkovačke obćine još se uzdrži od staroga gradića sama obla kula i crkva s. Mihovila *in Mirani.*[2] (Rački Mon. VII. 109.) Sva ova tri gradića sa njihovim *kaštelanima* prvo turskoga osvojenja vidio je namjestnik ninskoga biskupa Jurja Divnića M. A. Raimondo: *hoc anno Christi 1514. dictos castellanos cognovi.* (Farlati. IV. 225.) Kad.

---

[1] Bianchi (Nav. dj. II. str. 359) piše, da je u selu Pristegu u izpravi god. 1405. spomenuta tr kutna kula, kojoj se jedva danas naziru temelji. Op. uredn.

[2] Tu je crkvu god. 1076. (Mon. VII. N. m.) sa dotičnim baštinama oko nje darovao samostan sv. Ivana u Biogradu, ušavši u samostan, neki Črnic, zato što mu je samostanski opat bio odkupi sestru iz sužanjstva. Bianchi (Nav. dj. II. str. 373) kaže, da je za nadbiskupa Karamana god. 1754. selu Miranju obstojala župa iztočnog obreda sa župnom crkvom *S. Mihovila.* Ta je crkva dakle vremena hrvatskih kraljeva narodne dinastije, pa bi trebalo da se pobliže izpita. Op. uredn.

se sjetimo, da svi ovi gradići, koje spomenusmo, i ostali koje ćemo dalje spomenuti, bijahu prvo turskoga i mletačkoga osvojenja svojinom hrvatskih velmoža i plemića, te od njih sagradjeni i do tada uzdržavani od Hrvata; onda možemo biti osvjedočeni, da ih nisu gradili ni Turci ni Mletčani, nego da su ih gotove zatekli, te da su oble kule i stari Hrvati gradili.

10. Perušić. U jug naprama Benkovcu, gdje završuje visoki brieg, koji se dotle proteže s južne strane lišanskoga i kožulova polja, na krajnoj ovršini diže se velik grad Perušić u benkovačkoj obćini. Grad je vas cjelokup na četverokut i na svakom kutu četvrtasta kula. Na sriedi velika obla kula i druge četverokute sa dvoranama gospodara i kmetova.[1] Turci i njega zapuštena nadjoše kao i ostale manje i zaposjedoše god. 1528. Potjerani god. 1647, opet ga preuzeše god. 1670. i održaše do god. 1684. Iza karlovačkoga mira Mletčani ga darovaše sa gospodštinom knezu Benji Posedarskomu, kojega potomci ga još uzdrže.

11. Podgradje. Na iztok Benkovcu, prema gradu Perušiću, povrh briega koji razstavlja Kotare od Bukovice vide se bedeni i ruševine latinskoga grada *Asseria,* a pod gradom uz polje posukane kuće maloga sela Podgradje u benkovačkoj obćini.

Valja da je u davnija vremena bilo to mjesto veće i znamenitije, kada su u njem Templari i Dominikanci imali svoje samostane, oni do god. 1204, ovi do god. 1352. (Bianchi, Zara Crist. II., 358.) U njem se je bio sastao god. 1428. rotni sud županije lučke. (Bianchi ibidem.)

12. Kožlovac. Pod spomenutim briegom izmedju sela Podgradja i Lepura[2] u selu Kožulovcu benkovačke obćine, na odignutu brežuljku, vidi se sjevero-zapadna polovica visoke oble kule jake i velike, a na dnu iste temelji debelih utvrda, ograda i razrušenih zidina predgradja. To su ostanci jaka grada, komu na početku XVI vieka bijaše zadnji gospodar banić vitez kožul Štrbac, junački branitelj domovine. Iza njegove smrti (1520) Turci osvojiše kotare i razkopaše njegov grad[3], koga visoka polovica oble kule samo označuje gdje bijaše. Mletačko izvješće kaže: *Città di mediocre grandezza disabitata.* (Starine XIV. 184.)

13. Mišljen. Na zapadnom kraju sela Lišana benkovačke obćine stajaše nad klisurom povrh polja mali gradić *Mišljen* sa oblom kulom do trijest

---

[1] Spomenute god. 1514. biskupski namjestnik M. A. Raimondo, osjem gori spomenutih kaštelana › je i perušićkoga, „de Perussich". (Bianchi, N. dj. II., str. 355.) Op. uredn.

[2] I u selu Lepurim valja da ima dosta starinâ hrvatskih, jer kaže Bianchi (N. dj. II., str. 358), mu je na groblju crkva s. Martina okolo koje da ima grobnih kamenova (dakle stećaka) sa lemima (t. j. rezbarijama). Još kaže Bianchi (N. mj. n. dj.), da se u tom selu nahode zidine stare ave nad vodom *Novak* i kula na pola srušena, te da se je kopajući zemlju našlo sitna srebrna a kralja ugarsko-hrvatskoga Kolomana, kojeg da sam Pero Pavlović ima do 2000 komada. Op. uredn.

[3] Može lako biti da Zlatović i Bianchi ovdje opisuju jednu te istu gradinu. Op. uredn.

godina nazad. Razkopaše ga zadnjih godina seljani i kamenjem sazidaše kuće Podmišljenom. Mletačko izvješće god. 1626. o njem kaže: *Cinisich con poco recinto.* (Starine XVII. 142.)

14. Vukšić. Preko tišanskoga polja, prema Mišljenu, nad selom Vukšićem u benkovačkoj obćini, na vrh okrupna briega diže se velika obla kula staroga grada Vukšića i na jedan četvrt kilometra ruševine razkopane varoši. Velika obla kula i razrovane jake ograde pokazuju, da bijaše jak grad i prostrana varoš. U njoj se sastajaše rotni sud županije Luke (Klaić, Opis zemalja II. 49.) i krojaše pravdu po hrvatskom zakonu. God. 1527. Turci ga zapališe i razrušiše, te se već ne podiže. Mješćani pod briegom sa sjevera podigoše sadanje selo Vukšić. Do dvaest godina nazad, obla kula bijaše cjelokupa, sada joj iz ruševine vire temelji, jer seljani otesanim kamenjem grade kuće i dvorove!

15. Morpolača. Na južnom kraju lišanskoga polja i benkovačke obćine, prema selu Žužviću, blizu starodavne crkve sv. Petra još se dobro drže visoke zidine silne četvrtaste sgrade na način tvrdjave, sa četiri četvrtaste kule jake na četri kuta iste. Ogradjena je visokom tvrdom ogradom i nad vratima na gornjem pragu urezan križ. Pod Mletčanima valja da bijaše gospodština i da joj zadnji gospodar zvao se Crnogorac, te se zemlje i kula zovu Crnogorčevi.

16. Velim. Iznad liepe ravnice bijaše njegda bogato selo i tvrdi gradac *Velim* u skradinskoj obćini izmedju Zlosela i Ciste. Danas je zapušteno rad kužna zraka. Spominje se u izvješću XVI. vieka: *Vi è un luogo nominato Lucha superiare, nella qual parte è il castello di Velino.* (Ljubić, Mon. XI. 243.) Kasnije izvješće kaže: *Velin picolo loco murato ed un poco di fortino.* (Starine XIV. 183.)

Velim je kasnijih doba pripadao gradu Šibeniku, te ga višekrat oni i Turci preotimali, dokle god. 1684. od Turaka zapušten, tako ostade do dandanas.

17. Dazlina. Izmedju Velima i Vodicâ u tješnjanskoj obćini, na vrh krševita briega vide se razrovane kule i ograde tvrdoga grada *Dazline,* što ga god. 1337. darova ban Ivan Kuza šibenskoj obćini sa drugim gradom u blizini Rakitnica. (Kukuljević, Jura. 126.) Turci ga ostaviše god. 1647, te ga od onoga vremena vrieme i gromovi ruše. Mletačko izvješće kaže: *Da...* *loco murato sopra una collina.* (Starine XIV. 183.)

18. Rakitnica. Od Dazline na zapad, u tješnjanskoj obćini, diže se s krševit brieg i na vrh njega prema Dazlini stoji tvrd grad na oštru gre... To su ostanci kulâ i ogradâ stare Rakitnice negda jake tvrdjave, koju Turci čvrsto čuvali dokle po karlovačkom miru prisiljeni povući se u P... ostade pusta i zanemarena.

19. Jurjev grad. Na zapad selu Tribovunju, tješnjanske obćine, na vrh zaoštruljena humca, gdje je sada crkva sv. Nikole i seoski ukop, stajaše gradac Jurjevac, od koga već ne ima biljega izvan ruševinâ ogradâ i kućištâ. U izvješću Šime Ljubovca stoji: *Vestigia di castelleto addimandato Giurgjev grad.* (Rukopis u knjižnici Akademije u Zagrebu.)

V. Bribirska županija.

Izmedju starih hrvatskih županija u X. vieku Const. Porfirogenit spominje i bribirsku, po glavnom gradu županijskomu, sagradjenomu odmah nakon doseljenja Hrvatâ na razvalinama latinskoga grada *Varvaria* ili *Breberia*. Kasnije ga pisali: *Brebera, Brebir, Berber, Berbera, Brebiria* i slično. Ova se je župa sterala izmedju rieke Zrmanje i Krke do stranâ i visočinâ, koje od Bribira do Benkovca razstavljaju Bukovicu od Kotarâ pa do velebitskoga mora kod Korina. Medjašila od iztoka županijom kninskom, od juga preko rieke Krke zagorskom i lučkom, od zapada županijom lučkom i ninskom, a od sjevera preko rieke Zrmanje sa županijom podgorskom *(Sub alpibus)*. Svekoliko to zemljište većim je dielom krševito i bregovito, prepuno gore, te nije moglo biti vrlo naseljeno, niti po njem vele tvrdih gradova. Listine spominju župane god. 1069. za kralja P. Krešimira *Budec berberensis iuppanus.* (Cod. Dipl. I. 132.) *Cerminico breberscico.* (Rački, Mon. VII. 82.) *Stresina berberistich.* (Cod. Dipl. 157.) Tako velik broj drugih.[1] (Vidi: Brašnić, Izvještaj str. 5.) Ova je županija stekla velik glas i ugled, kad je na polovici XIII. vieka[2] kralj Bela IV. darovao župu banu Stjepku Šubiću od tada prozvanu bribirskomu. Nakon njega sin Pavao i unuk Mladin kao bani hrvatski, dalmatinski i bosanski vladali blizu sto godina[3] sudbinom Dalmacije i susjednih pokrajina. Od toga vremena cienimo, da su Ostrovica i Skradin odtrgnuti od županije lučke i bribirskoj sdruženi, te južni medjaš županije bio potok Krivac od Lišana do crkve sv. Petra u Morpolači, pak Gudućom do Prukljana.

(Dalje sliedi.)

[1] God. 1181. spominje se bribirski župan Miroslav (Cod. dipl. II., str. 117). Taj je isti župan god. 1184. kao pristav bana Dionizija povratio samostanu sv. Krševana u Zadru selo Brda u Slivniku. Nav. dj. II. str. 128). God. 1185. pridieljena bi župa bribirska trogirskoj biskupiji (Nav. dj. II., str. 131). Op. uredn.

[2] Dne 23. studenoga 1251. (Ljubić, Opis jug. nov. str. 201). Op. uredn.

[3] Do god. 1347. dne 31. srpnja (Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati II., str. 71). Op. uredn.



O stećcima.

Piše

Pop **Petar Kaer.**

(Nastavak. Vidi br. IV. str. 218.—223. God. I.)



našim iztraživanjima o srbskim stećcima nadali smo se boljemu odzivu, obraćajuć se na srbske arkeologe, eda bi nam pružili gradiva, da bolje razvijemo našu komparativnu studiju; ali nam je žaliti, da osim gosp. Prof. Valtrovića nitko drugi nije se odazvao znanstvenomu našemu pozivu, pa nam je izcrpiti barem ono, što je dosad o njima objelodanjeno u „Starinaru" Srp. ark. društva. — Gosp. *Trojanović,* o izvješću kojega smo se bavili u zadnjem broju „Prosvjete", veli, da krst, što ga je Vuk vidio na naličju nekog stećka, ni najmanje ne znači, da je iz hrišćanskog vremena. Izvjestitelj ide dalje dokazivanjem, kako je postao križ i što je značio, što mi cienimo suvišnim ovdje navesti, pošto o predkršćanskoj uporabi križa pisalo se je do danas mnogo i različno. Upuštati se sada u pitanje jeda li su neki stećci s križem predkršćanski ili kršćanski spomenici, to bi nas odstranilo od naše zadaće i uvelo bi nas u polje, koje ne ćemo za sada da tičemo, dok nam ne bude pri ruci dovoljno znanstvena gradiva, da ga valjano obradimo.

Gosp. Trojanović cieni, da su se stećci stavljali samo odličnim ljudima, kao vladaocima, vojvodama i t. d.

Ne možemo ni to baš absolutno odobriti, dok ne budemo imali za to valjanih dokaza.

Važno je, što isti gosp. izvješćuje o izkopinama pod jednim stećkom.

„Uzpravni stećak s mramorja, veli on, širokim licem gledao je pravo na iztok, a pošto je bio na uzbrdici, ja sam odmah zaključio, da je mrtvac sahranjen niže stećka, kao što se i obistinilo. U istom pravcu, zapadno-iztočnom, počnemo i da kopamo i u dubini od 8 decimetara, u zbivenoj neporoznoj ilovači nadjemo zbilja čovječji koštur, ma da su me seljaci neprestano odvraćali da ne kopam, pričajući, da ta zemlja nije nikad p[illegible] pavana. Koštur je ležao u istom pravcu zapadno-iztočno, kao i oni iz u[illegible]. Lice mu je bilo gore okrenuto, a na samom čelu stajale su mu tri ka[illegible]nice, a preko njih još dvie, dakle svega pet. Svaka kamenica bila je [illegible] oko dva kilograma.

U neolitskoj pećini Baradli (u Magjarskoj) nadjeni su mnogobrojni [illegible] licem zemlji okrenuti, a glava im je bila kamenom pločom pritisnuta

Ovo navedoh samo s toga, da se vidi, da je ovaj običaj preko svake mere star, jer se od neolitske periode pa do sad računa, da ima 4000 godina. Preko kamenica mrtcu s mramorja došla je opet zemlja, pa sve do površine ništa se drugo i nije opazilo, dakle nije bilo ni pepela ni ugljevja, kao što je već bio slučaj u umkama. Dasaka takodjer nije bilo, jer bi se u ilovači dobro održale ili bi bar u krajnjem slučaju tek bile iztrošene kao prlat. Košturova je desna ruka ležala do lakta na prsima, a leva mu je bila spuštena uz tielo. Noge su mu dosta iztrulele i ležale su jedna pored druge. Od haljina takodjer se ništa nije našlo, a od stvari samo jedna gvozdena brnjica, valja da s kakvog kajiša.

Pojedini stećak je u najmanju ruku težak 2000 kilograma, pa ipak narodna mašta pustila je da ide od usta do usta, da su se gjinovi njima bacali s okolnog jednog brda, od prilike sat i po daljine, odatle je vjerojatno i donet, jer se ista stena tamo nalazi. Sva jezovita prividjenja, koja pamte meštani, vrzmaju se oko mramorja, a u blizini se, vele još, u gustim mračnim noćima vidi redovno plamentanje, što oni takodjer pripisuju nečistim dusima."

Nadalje izvjestitelj govori o umkama, te prispodabljajući ovu Markovačku nekropolu sa gomilama u Dalmaciji i u Hercegovini, o kojim je pisao u II. god. „Starinara" naš sudrug Vid Vuletić-Vukasović, pita: odkud je to, da su stećci i tamo i amo pratioci umaka, i da se i tamo i amo nalaze i kamena orudja? Na što će on isti kasnije odgovoriti, kako ćemo vidjeti.

Stećci oko markovičkih umaka, sliedi dalje g. Trojanović, nalaze se na tri mjesta, i to u tačnom rastojanju od četvrt sata od umaka: prva tri stećka, rekli smo, stoje severo-zapadno, druga dva severo-iztočno, a treći jedan čisto iztočno.

Jedan pošten seljak pričao mi je, da je prije nekoliko godina, kopajući temelj jednoj svojoj zgradi, morao da razlupa jedan stećak i da je izpod njega našao leš i *kameni bat,* kojim su se djetca dugo igrala, dok ga nisu izgubila. Kako mu ja o batu ništa nisam pričao, nego je on sam spomenuo, to mu se podpuno može vjerovati. Komade razlupanog stećka vidio sam i svojim očima.

Izvjestitelj zaključuje: Stalno susedstvo umaka i stećaka, i to ne samo oko Imockoga i Markovice, nego kao što sam doznao i u Nedeljicama, sreza .nskoga; dalje odmereno rastojanje umaka od stećaka: jednaka starost .ra, naravno, kad se onima sa stećcima sbog bolje zemlje odbije malo sačuvanost i na kraju isti predmeti oko mrtvaca (samo bat) dopuštaju zaključak, da su stanovnici sa stećcima živili u isto vrieme sa stanov-.a s umkama. Koji su sad prasjedioci, iz ovo malo dokaza ne može se .čiti, ali s pribiranjem većega materijala i ovo će se dokučiti.

*

Iz svega navedenog izgleda, da je kod Markovice i Negrišora bio rat izmedju dva naroda s raznim običajima, a verojatno i s raznim jezikom: izmedju stanovnika sa stećcima i onih s umkama.[1]

Mi smo prinieli ovdje izvješće gosp. Trojanovića u svojoj cjelini, što se tiče Negrišorskih stećaka, i to da konstatujemo, kako grobne spomenike u mnogočem slične, i ako ne baš jednake, svakako srodne onima u Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Dalmaciji, nalazimo ne samo po sjevero-zapadnim granicama Srbske kraljevine, već i po sredini iste.

Pošto nam je pak poznato, da i Bugarska imade svojih stećaka, o kojima ćemo se možda u dojdućemu broju baviti, cienimo, da ne može ih manjkati ni na jugo-iztočnim krajevima Srbije; ali žalibože nismo mogli do sad dobiti s onih strana dovoljnih izvještaja, a da je što o tomu objelodanjeno, nije nam poznato, da bi mogli to naše tvrdo osvjedočenje dokazima potvrditi; pak za to opet preporučujemo srbskim arkeolozima, da nastoje nadopuniti tu prazninu.

Gosp. Trojanović zaključuje svoje izvješće smjelim navodom. Po njemu izgledalo bi, da su stećci istodobni humkama, te pošto humke spadaju predhistoričkoj dobi, i stećci kod Markovice i Negrišora, kao oni okolo Imocke, bili bi predhistorički grobni spomenici.

Mi ne ćemo se upuštati u škakljivo pitanje, da označimo postanak stećaka, samo ćemo primietiti, da barem po našemu izkustvu neka vrst, i to običajnija, stećaka pripada povjestnoj dobi. Istina je, da na mnogim mjestima i u Bosni-Hercegovini i u Dalmaciji imade stećaka, postavljenih na humkama i gomilama, ali te humke i gomile nisu predhistoričke. To združenje stećaka i humaka protivilo bi se mnienju gosp. Trojanovića, koji cieni, da ti spomenici predstavljaju dva naroda s raznim običajima, a vjerojatno i raznim jezikom. Priličnije je vjerovati, da onaj isti narod, koji je u predhistoričko doba podizao humke i gomile, u prelazno doba, držeći se ipak staroga običaja, počeo je kititi humke i gomile sa stećcima; dok u još kasnije povjestno doba, bilo to sa vjerskog pogleda ili sa kulturnog napredka, humke i gomile bile su sasvim izostavljene, po tomu i nadzemne grobnice, a narod počeo ukopavati mrtvace, a nad podzemnim grobnicama dizati stećke.

U istomu broju „Starinara“ gore spomenuti g. Trojanović piše iz Loznice sliedeće: „U Loznici trgovac Vladić pored Stire sagradio je kuću, čiji je temelj većinom od *bogumilskog kamenja* (kao krov sveden ozgo). To je kamen[ie] doneo sa svoga imanja iz Brasine. Veći kamenovi i sad su ostali, i na mo[...] molbu dopustio mi je, da izpod njih zemlju prekopam. Pričao mi je, [...] su seljaci do skora s jednog mesta vadili savijenu dugačku bakarnu žicu

Na Brasinama je dakle stećaka poput sarkofaga, ili kako ih mi nazi[...] ljemo dvostručnih stećaka. — Gosp. Trojanović nazivlje ih *bogumilsko k[...]*

[1] „Starinar“, god. IX. knj. 1. str. 20.—23.

menje; mi ne možemo nikako odobriti taj naziv, jer isti zasieca u značajno povjestno razdoblje. Istina, da su ih i drugi tako nazvali, ali treba da kažemo, da je to posve netočno; i to, jer je bilo stećaka i prije i poslie Bogumila, i jer ih danas nahodimo u predjelima, u kojim nikad nije bilo bogumilskih sljedbenika, i jer ih sasvim nema u nekim predjelima, gdje je ipak bogumilska sekta najviše cvala.

Taj netočni naziv, kao i svi ostali, osim onaj *stećaka,* lako bi mogao zavesti učenjake da razsude o porieklu, o dobi i o razredjenju tih spomenika, pak ne može se dosta preporučiti, da se svak od toga dobro čuva.

U 2. knjizi IX. god. „Starinara" gosp. Mladen Crnogorčević izvjestio je o starinskim grobnicama na Prevlaci, u Boki Kotorskoj. Pak je opet u 1. i 2. knj. X. god. obširno pisao o starinama u Prevlaci, Stradioti, Brda i okolnim krajevima; tu imade dosta i krasna gradiva za našu razpravu, ali pošto smo došli u poznanje tih radnja poslie, nego smo već ono bili napisali u 3. br. lanjske „Prosvjete", zato nismo mogli istom se okoristiti. Mi ćemo se ipak na svoje vrieme baviti razpravom gosp. Crnogorčevića, i to kad budemo sistematično opisivali pojedine starinske nekropole u našoj Dalmaciji.

U 3. knj. IX. god. „Starinara" gosp. Valtrović opisuje neke srpske starine u Valjevskom i Podrinskom okrugu.

O stećcima u Podrinju bavio se je, kako smo spomenuli u zadnjemu broju „Prosvjete", već god. 1866. gosp. Milojević, pak god. 1879. gg. Klerić i Dokić, a god. 1889. gosp. F. Kanitz.

Gosp. Valtrović piše: „Na brdašcu van sela Krčmara, na kom nadjosmo nekoliko bobija (gomila), nadjosmo i kamen, čiju sliku donosimo[1] i koji se zove *Grbovića biljeg.* Namešten je baš na vrhu jedne bobije, uplašćene od sitnjeg kamenja, na okrajku brdašca. S mesta je tu slobodan i lep pogled na okolinu, te se i kamen vidi sa mnogo strana iz daljine. Na doistoriskom spomeniku diže se istoriski iz novjeg doba. Krstovi na njemu kazuju, da mu priliči biti na grobu, a natpis da valja da očuva spomen kolubarskom knezu Nikoli Grboviću. Od natpisa na snimku ima prepisano koliko smo mogli pročitati. Ostalo, što je na kamenu zbrisano, obeležili smo crticama. Natpis je nepravilno razporedjen s leve i desne krstova, a najglavniji mu je deo ispod krstova u osam redova. — Kamen nije mnogo doterivan ljudskom rukom. Grubog je zrna i visok nešto preko metra i po. U natpisu se spominju dva .a kneza Nikole Grbovića, protopop Stevan i knez Milovan. Pošto ovaj leg prosto kao gradivo donosimo, ne upuštamo se u razgledanje njegove ᵈržine. Ostavljamo to vičnjim u istoriji valjevskog okruga"[2].

I mi ćemo ostaviti nadpis tumačenju našega vriednoga sudruga V. V. :asovića, koji je najkompetentniji, da ga pročita i da mu tumači sadržaj; mi ćemo iztaknuti naše mnienje o samomu spomeniku.

[1] Vidi zadnju Tab. u „Prosvjeti" sl. 10. — [2] l. c. str. 102.—4.

On je namješten baš na vrhu jedne gomile; na njemu je basrelief i nadpis.

Dva se važna pitanja iztiču pred ova dva spomenika, i to prvo: je li stećak suvremenik gomili? a drugo: je li nadpis suvremenik stećku?

U Milićevića „Kneževina Srbija“ ima na str. 389 – 91 opis života i rada kneza Nikole i njegovih sinova. Tu se spominje, da su Grbovići ukopani kod crkve krčmarske, da je na grobovima njihovim bilo stećaka sa zapisima, ali da je ove neko dao počupati i zabaciti. Gosp. Valtrović pak veli: da mu je neki krčmarac pričao, da stećak na gomili obeležava mesto, na kojem je sprovod bio stao na odmor, kad je umrloga kneza Nikolu iz njegove kuće u Mratišićima nosio u vječnu mu kuću kod crkve krčmarske. Na stećku ipak stoji urezano: здѣ почивлеть, te bi mu pravo mjesto bilo na samom grobu a ne na gomili.

Nadalje g. Valtrović sasvim dobro nagadja, kad veli, da je ovaj kamen jedan od onih počupanih, pak ga je neko postavio na mjestu, gdje se je sprovod odmarao.

Evo novi jedan nepobitan dokaz, da više puta nalazimo stećaka na gomilama, bez da su ti spomenici suvremeni, i to: ili što su se potomci služili starinskim grobovima, nadodajuć na iste biljege vjere i običaja, ili jer su tu dospjeli po kojemu drugomu slučaju, kao što u navedenomu.

Mi smo već napomenuli početkom ove naše razprave, kako još u mnogo sela našega Zagorja sliedi običaj ukopavati mrtvace pod tim drevnim spomenicima[1]; ovdje ćemo iztaknuti naše tvrdo osvjedočenje, da je stećak krčmarski puno stariji, nego li je na njemu urezani nadpis. — I upravo, ako je stećak tu donesen iz nekropole krčmarske crkve, on bi pripadao, ako ne prije, barem XV. vieku. Evo, što nam o toj crkvici pripovieda gosp. Milićević: „U selu *Krćmaru*, tri sata na jugoiztoku od Valjeva, ima stara crkva, koja se pripisuje *Marku Kraljeviću*. Tu imaju i neke zidine, za koje narod priča, da su bili podrumi *Krćmarice Mare*. Kad je Marko, kao što se u pesmi peva, osvetio brata svoga Andriju, koga je izdala Turcima Mara, on je molio cara turskoga, da mu dopusti ozidati crkvu za dušu bratu svomu. — Car mu dopusti, ali samo toliku, koliku ozida kamenom, koji sam donese na svojim ledjima. Marko pristane; sam o sebi donese kamen i ozida malenu crkvicu, koja i danas peva“.[2]

Da je Marko sazidao crkvu ili ma tko drugi, za našu razpravu m. vriedi iztraživati; za stalno je to, da je već od početka kršćanstva bio k svih naroda običaj sakupljati se na molitvu kod grobova; dok nadošav bolja vremena, počele su se na središtu tih grobova graditi bogomolje. imademo dapače i danas seoskih crkava, koje su sagradjene na teme. samih ogromnih stećaka. U Bosni i Hercegovini, sve do zadnjih godina, ı

[1] God. I. broj 1. str. 28. — [2] Kraljevina Srbija str. 368.

više mjesta namjestio bi fratar od vremena do vremena preko godine svoj prinosni žrtvenik izpod kakvog stoljetnog hrasta, usred nekropola posijanih stećcima, pak kad bi pitao seljaka: gdje vam je danas bila sv. misa? odgovorio bi ti: *na groblju*. Marko, ili tko drugi, nadje najsgodnije sazidati crkvicu posred staroga kršćanskoga groblja,. možda blizu ruševinâ koje starije bogomolje, te tako se tumači pričanje. Okolo krčmarske crkvice bilo je gotovih grobnica a nad njima stećaka. Grbovići se timi okoristili, pak se tu ukopavali. Nadpis spominje Nikolu Grbovića i dva mu sina Stefana i Milovana. Sve te ličnosti spadaju u početak našega vieka.[1]

Stećak, veli gosp. Valtrović, nije mnogo doterivan ljudskom rukom i grubog je zrna. A nu sad pogledajmo snimak stećka pod sl. 10. tablice, 4. broja lanjske „Prosvjete“.

I nestrukovnjak od oka će uviditi, da se je *pop rako* našao u velikoj neprilici, kad je stao ono slova dubiti. Smetali su mu uklesani križi, valjda je cienio, da mu ne će dostati prostora izpod istih, da ono nacrta, što je bio naumio, ili možda i samo lice kamena bilo tako drapasto, da se je bojao, da ne će moći na njemu sve čitljivo urezati, te za to tražio gdje je ravnije, s toga i nadpis idje onako nepravilno, i svukud, i kako god, ali ne baš onako, kako je mogao i kako je imao biti urezan, da je stećak bio upravo zanj izradjen, to jest suvremen.

Ovo nije ni prvi ni osamljeni primjer sličnih nadpisa na starijim stećcima, te bismo mogli još dosta primjera iznieti; ali pošto se mi sada bavimo jedino komparacijom tih spomenika po raznim slavenskim zemljama, ne bi bilo umjestno, da zalazimo u to drugo važno pitanje

Ako smo se nešto obširnije bavili sa *krčmarskim stećkom,* to je najviše bilo s toga, da novim primjerom potvrdimo ono, što smo pisali još nazad desetak godina o nadpisima na stećcima i o ukopavanju pod istima[2].

Sada opet da se povratimo na važno izvješće gosp. Valtrovića.

Na „magjarskim“ grobljima, koja smo vidjeli u podrinskom okrugu, ima kamenih spomenika sa rezarijama heraldičke vrste. To su dvorepa životinja s velikim kangjama, mišica, buzdovan, striela i luk, polumjesec i krst, koje se slike vide na licu kamena pored šara od izvijenih grana s lišćem i cvetovima po bokovima krupnijih kamenova.

Takovo groblje našli smo u selu *Zavlaci*, pa idući iz *Brezovice* u *Belu* na brdašcu kamenjaku, koje leži na mestu zvanom *Parigoć*, i izpod na grada *Koviljače*.

Zavlaci groblje leži na jednom brdu, za koje nam rekoše, da se zove ı brdo, po Marku Jezdimiroviću, čija vodenica izpod brda na *Jadru* leži. ˎ smo dobro čuli, groblje na tom brdu zahvata u dužinu oko šestu širinu oko četrdeset metara. Od kamenova sa rezarijom donosimo

lievina Srbija str. 390—91. — [2] Pierres Sépulcrales Dalmates, pag. 8 i 10.

skice[1], sa kojih se saznaje i pravilan oblik njihov. Njih ima malo, a najviše je kamenje nepravilno, tek okresana veća ili manja ploča, koja sad ili još dubi ili se nagla na jednu stranu (sl. 6.).

Na jednoj prosto izradjenoj i sad napried nagnutoj ploči ima dosta prosto iskresan krst nejednakih krakova (sl. 7.).

Više je rezačkog rada utrošeno na tesanje ploče, koja nosi lik krajevima na niže okrenutog polumjeseca. Ploču tu završuju ozgo dvie nagnute površine, koje se sastaju u greben i mjere svaka u dužinu po pola metra. Širina ploče mjeri osamdeset i četiri centimetara (sl. 5.).

Podpun oblik nadgrobnog biljega ima kamenje s rezarijama heraldičkim. Ono ima svoje jasno obilježeno podnožje i završetak od dvie nagnute površine na priliku krova, kao u kamena s polumjesecom. Na jednom kamenu izrezana je napried već navedena životinja — valja da lav — s dva repa i velikim noktima. Izpod nje je luk sa strielom na tetivi. Stablo ovog biljega visoko je metar i četrdeset i pet centimetara; podnožje je visoko dvadeset centimetara, a stablo je široko sedamdeset i osam centimetara (sl. 11.). Sličnog je oblika biljeg, na kojem je izrezana mišica, do nje buzdovan, a više toga tri neka predmeta, kojima ne znamo značenje (sl. 9.). Jedan i drugi biljeg ima po bokovima šaru od izvijenih grana s lišćem i cvjetovima.

Sa groblja na kamenjaku u Parigoču donosimo skicu sa nadgrobne ploče, na kojoj se vidi izrezan luk sa strielom i buzdovan (sl. 8.). Idući do razvalina grada blizu Smrdan-bare, nailazili smo uz put po strani brda, na kojemu su razvaline, biljege slične gore navedenim, te ukrašene takodjer likovima životinja i vijugama od granja i lišća.

Groblje je to sad zaraslo u šumu, te zato nepregledno za brzo saznavanje prostora, koji pokriva i oblika u njegovih spomenika.

Ova groblja, kao i sva druga sa sličnim biljezima, jamačno su srpska. Zaslužno bi veoma bilo osbiljno ih izpitati kako odnosno spoljnjega oblika, tako i odnosno sadržine njihove, koja bi izvjestno dala podataka za saznavanje vremena iz koga su. Našao bi se valja da u grobnicama po koji komad oružja, oklopa, odiela, po koji novac itd.

Pokušasmo da doznamo šta pokriva kamen jedan na Markovom brdu, no trud nam osta bez uspjeha. Kopači ne izbaciše ništa drugo do zemlje. A ne imadosmo na žalost vremena, da ponovimo pokušaj na drugom kom grobu tu.

Ni na jednom od vidjenih kamenova nije imalo nadpisa.

---

[1] Vidi zadnju tablu u 4. broju „Prosvjete“ 1. g.



Starohrvatsko groblje sa crkvom Sv. Spasa na Cetini.

(Sa slikom.)

(Nastavak v. br. 4. g. 1895.)

Ne znamo pako, zašto ot. Zlatović, koji nam navodi dvanaest starohrvatskih gradova u cetinskoj županiji, htio bi, da je upravo Vrlika sielo županije. Nuzgredna je stvar, što je u Vrlici stolovao *„crkveni poglavar, Nadpop“*[1], jer kad bi to i imalo koju važnost za naše pitanje, ipak se ne bi moglo izključiti, da kad je kninska biskupija providjala župi Vrlici jednog crkvenog dostojanstvenika, da nije to činila i splitska svojoj: *„Comitatus Cetinae“*. — Prem je županija cetinska sezala od izvora s jedne i druge strane do ušća rieke, ot. Zlatović opravdano traži joj sielo oko vrela, tad dosljednije je ostati pri nagadjanju, da je „Glavaš“ a ne Vrlika to sielo, u koliko je onaj a ne ova u neposrednoj blizini mjesta Cetine, dapače u tadanjem istom mjestu. — Dok takodjer ot. Zlatović razložito tvrdi o groblju u Cetini, *„da su ondje grobovi starih Hrvata cetinske županije, gdje se možda pokopavaše imućniji, velmože i pučki prvaci iz sve krajine“*[2]; dosljedno je mogao nagadjati, da je crkva na istomu groblju, gdje *„se imućniji, velmože i pučki prvaci“* na bogoslužje sakupljaše, a „Glavaš“, koji je, kako rekosmo, u istomu mjestu, da je grad, u komu stolovahu ili se sastajahu na vieće *„mogućnici, velmože i pučki prvaci iz sve krajine“*, i tako bi bio došao do naravnog zaključka, da je „Glavaš“[3] sielo županije, s. Spas županinska crkva, a groblje glavno županinsko groblje.

U području današnje župe vrličke naše je družtvo konstatovalo više starohrvatskih groblja i crkava iz davnijeg doba srednjega vieka, al nijedno nema tolike važnosti radi konstrukcije i obsežnosti, niti je tako sačuvano, kao ono u Cetini; što takodjer nešto podkriepljuje naše mnienje. — Primietiti je, da ako ovdje moradosmo više puta spomenuti inače vriednoga i za hr-ke starine i povjest zaslužnoga ot. Zlatovića, to činimo jedino zato, što je on najobsežnije do sada ovim pitanjem bavio, pa je bila nužda, da menemo razloge, s kojih se s njegovim mnienjem ne slažemo, da tako štimo crkvi i groblju s. Spasa njihovu davninu i historičku znamenitost.

Viestnik, god. 1884., str. 100.
Nav. djelo, god. 1883., str. 106.
Na tlocrtu „Glavaša“, objelodanjenu u zadnjemu broju „S. P.“, str. 228, netočno je naznačena met. = 200, jer ima stati 1 met. = 800 met.

Kod krive predpostave, da Cetin-grad i ne obstojaše u Dalmaciji, a Velika da je sielo cetinske županije, dosljedno nije se ni u izliku uzimalo, da bi crkva s. Spasa mogla biti županinska crkva, zato pokušavalo se, da joj se ustanovi pozniji istočaj i druga svrha, kojoj bi bila posvećena. Neki su nagadjali, da bi to mogla biti stolna crkva kakva biskupa: *„Ivi era, per quanto dicesi, la residenza d'un Vescovo"*.[1] Drugi su mislili, da bi odgovarala templarskim sgradama: *„Lo dicono costruzione dei Templari"*.[2] Nu ovo, ne buduć podkriepljeno ni prividnim dokazima, suvišno je u pretres uzimati. Lago bi nagadjao, ali takodjer ničim podkriepljivao, da je crkva sagradjena izmed god. 1000—1400.[3], dok nekim priličnim razlozima tvrdi, da bi groblje sa stećcima, kao tolika druga slična po Dalmaciji, sezalo u IX. viek.[4] G. Alačević pako nagadja, da stećci na groblju, usuprot mnienja Blaua[5], davniji su od gospodstva ostrogotskoga, unatoč nagadjanja De Sainte Marie[6] davniji od gospodstva slavenskog (?), proti dokazivanju Hörnesovu[7] davniji od srednjeg vieka. On misli, da bi bili davniji od V. ili VI. vieka, nego što bi bio jedan rimski nadpis, koji se na istomu groblju nahodi; htio bi nenadpisne stećke dovesti sa spomenutim rimskim nadpisom i rimskom dobom u svezu, a to sa veoma neznatne okolovštine, što spomenuti rimski nadpis ne bi mogao biti od inudje tu donešen, nego da bi bio prvobitno za to grobište opredieljen.[8] Tomu mršavomu razlogu možemo protustaviti, što je takodjer drugi rimski nadpis uzidan u istoj crkvi s. Spasa[9] i kako od toliko odkopanih starohrvatskih crkava skoro ne nadjosmo jedne, u kojoj ne bi bilo kao prosto gradivo uloženih rimskih ili grčkih spomenika[10], pa tako mislimo i za nadpise rimske kod s. Spasa.

O crkvi s. Spasa veli, da je iz dobe *„relativamente* (odnosno dobi stećaka) *assai recente"*, i da *„presenta una forma mixta latina e bizanta"*[11], prem za to ne navodi ikakovih dokaza. Mi mu tvrdju izpravljamo, izmienjujuć samo rieči: *„latina e bizanta"* u *„croato-bizanta"*.

Najveću vjerojatnost imalo bi mnienje, da je na groblju u vrelu Cetine bio franovački samostan i crkva[12], nu i to nije izpravno.

Doisto povjestnički podatci spominju nam dva samostana u području današnje župe vrličke: *cetinski i vrlički*. O prvom imamo jasne sliedeće po-

---

[1] Lovrić, Osservazione, p. 28.
[2] Lago, Memorie, v. II., p. 256.
[3] Op. cit. ista strana.
[4] Op. cit. v. II., str. 229 i 257.
[5] Reisen in Bosnia ecc., p. 25.
[6] Itinéraires ecc., p. 63.
[7] Mittheilungen der Central-Commission, an. 1882, p. 19.
[8] Bullettino, Spalato, an. 1882, p. 130.
[9] Op. cit. an. 1887, p. 11.
[10] „Starohrvatska Prosvjeta" br. 2, str. 99—102.
[11] Bullettino, an. 1882, p. 131.
[12] Klaić, Opis. zem., sv. II., str. 161; ot. Milinović, Vienac g. 1876, str. 531; ot. Zlatović, Vie god. 1883, str. 102 i god. 1884, str. 103; Franovci i puk, str. 33.

datke: „Conventus Cetinensis ante an. 1400 conditus . . . . ad fontes fluvii Cetin considet".[1] Ove iste godine ubrojen je medju samostane duvanjske kuštodije.[2] God. 1457. bijaše postao glavnim samostanom kuštodije, koja po njemu bi nazvana: *„cetinskom"*, sa samostanima Cetine, Knina, Karina, Skradina, Visovca i Klisa.[3] Bula pape Pavla II. iz god. 1469. spominje ga u splitskoj nadbiskupiji.[4] Postradao bi kroz turske navale nekako oko god. 1513.[5] Vjerojatno, da su se fratri zaklonili u samostan kliški ili solinski[6], a kasnije se opet u krajinu povratili, kako ćemo kasnije pri spomeni vrličkoga vidjeti.

Nepreporno je dakle bitisanje cetinskog samostana, ali nije tako njegov položaj; osobito netočno je naznačen na groblju kod s. Spasa, pošto mi smo imali sgodu, da se podpuno uvjerimo, da na spomenutomu groblju ne bijaše ikakovih sgrada, do li još stršeće crkve. Formacija pako zemljišta na groblju takova je, da izključuje svaku sumnju, da bi se pod zemljom moglo naći kakovih tragova starinskim sgradama.

Nego u istomu selu Cetini, jedan klm. u jug od s. Spasa, kod vrela Vukovića, a na zemljištu dra. L. Montia, vide se nad zemljom ruševine starinskih sgrada visoke 3, široke 6 a duge 13 met., dok razom zemlje razabiru se zidovi dugi 20 met. Ostali kriju se u šikarju i utopljeni su u susjednim oranicama. Ove ruševine i danas ondješnje pučanstvo zove: *„Manastirina"*, a na nacrtu iz god. 1720., koji se čuva kod dra. L. Montia u Kninu, odnosne ruševine naznačene su: *„chiesa antica"*, pa smo ovlašteni držati ih, da su to ruševine samostana cetinskoga: *„ad fontes fluvii Cetin"*.

Š. Ljubić cieni, da bi samostanska crkva bila posvećena s Mariji[7], a mi, da to bolje izključimo istovjetnost samostanske crkve sa s. Spasom, opažamo, kako je nevjerojatno, da je s. Spas dobio ime od toga, *„što bi rimokatolički župnik iz Vrlike, za dokaz prava i vlastničtva, svake godine na Spasovdan svetčanim hodočašćem dolazio da obavi blagosov polja i služi svetu misu"*[8], nego je vjerojatnije, da ime s. Spas potječe od postanka crkve. Što župnik i pučanstvo vrličke krajine svake godine na Spasovdan tamo hodočasti, to vjerojatno biva, da na godovnjak pokrovitelja crkve sačuva štovanje prama najstarijem i najznamenitijem svetištu okolice.

Mislimo takodjer, da je netočno po predaji ustanovljen položaj vrličkoga samostana *„kod ukopišta katoličkoga s. Petra pod varošom do iztoka"*[9], pa

iderer, Germania Franciscana, T. I. L. 2, n. 200.
ding, Annales Minorum, v. XV., p. 184.
cit., p. 337. Batinić, Djelovanje Franjevaca, str. 153.
iner, Mon. Hung. X., p. 410.
. Zlatović, Viestnik g. 1884, str. 104. Franovci i puk, str. 33. Greiderer, op. cit. n. 200.
. Zlatović, Franovci i puk, str. 34.
estnik, god. 1884, str. 105.
Zlatović, Viestnik god. 1884, str. 105.
"latović, nav. Viestnik, str. 77.

buduć se i sa ovom netočnošću slaže položaj druge starohrvatske crkve, vriedno je, da uzgred nešto i o tomu spomenemo.

Prije navedena bula Pavla II. doisto spominje u splitskoj nadbiskupiji uz franjevačke samostane Bistricu, Cetinu i „*Varchrioc*“, pa nagadja se, da „*Varchrioc*“ mogla bi biti Vrlika.[1] Kasnije u izpravama franjevačkoga reda ne na hodimo mu nigdje spomena. Ot. Fabijanić spominje ga u čislu samostana bosanske redodržave iz god. 1589.: „*14. Verlica: S. Cristoforo*“[2], ali ne kaže po kojem izvoru. Ot Zlatović[3] i V. Klaić[4] spominju ga, ali samo po navedenoj buli Pavla II. Ot. Zlatović ga svedjer ubraja medj samostane cetinske kuštodije, ali ne navodi ikakove druge izprave, dok Klaić, navodeć ga, naznačuje mu položaj na groblju s. Spasa u Cetini.[5]

Po ovim dvjema nejasnim izpravama slobodno bi bilo sumnjati, da je obstojao posebni vrlički samostan u užem smislu rieči, već franjevačko dušobrižničtvo, kojim je upravljalo više osobâ. U tom smislu valjda govori Pavlovo pismo, kao o mjestu pripadajućem franjevcima, rad uručenja nekih crkvenih predmeta; niti drugčije biti može, pošto u imenicama samostanâ, od strane Reda izdanim, samostanu vrličkomu nigdje nema mjesta, već samo kod pojedinaca na temelju papina pisma. S toga pako ot. Fabijanić g. 1589. nahodi, to se može nagadjati, da cetinski fratri, zaklonjeni negdje oko Klisa, mogli su se opet tamo na staro garište povratiti. Slično su franjevci radili i na drugim mjestima, te u doba njihova povratka, buduć se župa cetinska ujedinila sa vrličkom sa sielom u Vrlici, cetinski samostan, radi područja, u komu se nahodjaše, dobio je ime vrlički.

Po tomu i ime cetinskog, odnosno vrličkog samostana ne bi bilo s. Marija, nego s. Krštoful, a s. Marija, o kojoj Ljubić nagadja, bila bi crkva uz franjevački samostan u Cetingradu kod Slunja, u kojoj je izabran bio Ferdinand I. za hrvatskoga kralja[6].

Buduć je dakle sumnjiv obstanak posebnog vrličkog samostana, to više biva neizvjestan njegov položaj.

Kod ukopišta rimokatoličkog s. Petra jedva je razabrati razom zemlje slabih ostanaka sredovječne sgrade, koja ipak nema nikakova znaka kakva samostana. Tu je zadnjeg vremena našasto nekoliko naušnicâ iz prvog doba srednjega vieka, a pred triestak godinâ i jedan starohrvatski spomenik u kamenu, koji bi uzidan u kuću nekog Mirčete u Vrlici, a od ot. Barbića g. 1893. nabavljen za naš muzej.

[1] Klaić, Viestnik god. 1881, str. 70. Mon. Priv. ecc. Provinciae Bosnae Argentine, Vuk[illegible]i, 1886, p. 114.
[2] Stroia dei Fratti Minori, p. 277.
[3] Viestnik g. 1884, str. 77.; Franovci i puk, str. 33.
[4] Opis zem. II., str. 181.
[5] Viestnik g. 1881, str. 72.
[6] Lopašić, Književnik, god. III., str. 477—495. Smičiklas, Poviest Hrvatska II. Klaić, Opis [illegible]I., str. 133. Viestnik g. 1884, str. 77—105, i t. d.

Ovaj spomenik, kojega sliku ovdje donosimo, dug je 0·69 m., a širok 0·23 m. Iz bielog je zrnata vapnenca. Bio bi ulomak žrtvenika. Sadrži tri čitljive rieči nabožnog znamenovanja: S]VSCIPЄVOTA QVE PROT[VO (honore redimus). Po izradbi i paleografičkom obilježju proiztjecao bi iz IX. vieka



Izključujuć položaj vrličkog samostana od ukopišta katoličkog s. Petra, upozorismo na dosad nepoznate ruševine starohrvatske crkve, koje dakako treba sistematično iztražiti. Pobijajuć položaj cetinskom samostanu na ukopištu s. Spasa, nagoviestismo mu položaj kod Vukovića vrela, a indirektno s. Spasu iztakosmo davniju dobu, no što je ona franovačkih samostana. Niečuć Vrlici županinsko sielo, upozorismo na obstanak Cetin-grada u „Glavašu", a buduć ovaj, kao i ostali županinski gradovi, morao je imati županinsko groblje i crkvu, dosljedno neizravnim dokazima dodjosmo do zaključka, da groblje i crkva s. Spasa spadaju u davno doba cetinske županije.

Izravni pak podatci ovoj dobi crkve s. Spasa stoje u razbacanim arhitektoničkim ulomcima po groblju.[1] Jasniji pako, po kojima bi se točno ustanovila doba groblja i crkve, našli bi se, kad bi se pročistile ruševine u crkvi i otvorilo nekoliko grobova pod stećcima; što, ako bude susretljivosti kod občine vrličke, naše će družtvo to što skorije bez ičijeg uštrba izvesti, na uhar znanosti i povjesti onih krajeva do sada slabo proučene.

Mi pako smatramo crkvu s. Spasa veoma važnim spomenikom arhitekture prvog doba srednjeg vieka, pa bi trebalo, da mjerodavni čimbenici, koji zaista zadnjeg vremena pohvalnom brigom popravljaju tolike sredovječne spomenike, to i na s. Spasu što prije učine.

[1] Stanić, Viestnik god. 1891, str. 9—10.



Spomenik velikoga župana Držislava i župana Svetoslava.

(Sa slikama.)

vaj je spomenik sa ornamentalnog i epigrafičnog gledišta opisao i raztumačio već prag. F. Bulić u knjizi »Hrvatski spomenici«. Ali pošto su slike u toj knjizi objelodanjene po nacrtima, koji se i razmjerjem i oblicima slovâ i uresâ prilično odalečuju od izvornika, pa je nastala potreba da se taj veleznamenit spomenik priobći točnim slikama, kakvih može da nam priskrbi sama fotografija; a opet jer ima množtvo članova našega družtva, kojima ta knjiga nije došla do ruku, te je bila uprav grjehota, da im ostane nepoznat tako jasan i slavan spomenik vladarâ narodne hrvatske krvi, to je naše upraviteljstvo odlučilo, da se po drugi put tiska u ovomu časopisu sa tekstom prag. Bulića, izvadjenim iz spomen. knjige, uz neke opazke i priložene bolje slike.

Na str. 18. drugi stupac ovako prag. Bulić opisuje naše dvie ploče sa uresnog gledišta:

»Br. 5. (tab. V.). Naris u $^1/_8$ naravne veličine. Gradivo prosti domaći kamen. Našast na Kapitulu u groblju 16. kolovoza 1886. Ornamentalni motiv pleter sa tri prutića u kružnicu, kompliciran sa pleterom isto triju prutića na četverokut, tako, da mu osnova izgleda kao redovito sgužvana mreža. Ne zna se, da li umjetnikovom rukom više ravnala hirovitost ili umjetnost. Po svoj prilici ovaj nam spomenik predstavlja oponašanje ornamentalnih motiva običnih na iztočnim tkaninam. Prije karlovinžke dobe na zapadu nije se pojavio ovako komplicirani pleter, i prvi primjer nam se pruža na plutejim ambona S. Marije in Toscanella iz devetoga vieka, te i kninski spomenik nije mladji.

Br. 6. (tab. VI.). Naris $^1/_8$ naravne veličine. Gradivo prosti domaći kamen. Našast na Kapitulu u groblju 16 kolovoza 1886. Motiv je u osnovi isti kao predjašnji, s malom inačicom. Taj isti motiv nahodi se na rubu ciborija u S. Apollinara in classe u Ravenni iz 807.—812. godine i na pluteju u S. Abbondio u Como iz devetoga vieka.

Oba komada, br. 5 i br. 6, istovjetna su si u svim razmjerim. Njihov oblik i debljina svjedoče očito, da su česti pluteja ili ciborija crkve iz devetoga ili desetoga vieka. Što se pri odkriću konstatovalo, da su bili uzidani na nekakvoj grobnici, to mi ne držimo njihovim prvobitnim položajem, jer su tu ona dospjela tek u poznije doba, potla porušenja crkve, na koju se odnose.

Ova dva komada su jedina, koja su se, o sebi uzeta, zdrava sačuvala. Nego očito je, da su ona stala u savezu sa još više sličnih komada, kako se razabire i p[illegible] mivom nadpisu, o kom u trećem dielu, te nam odaju, da je na mjestu njihova [illegible] obstojala crkva devetoga ili desetoga vieka.«

Ob istim pločama piše opet prag. Bulić na str. 22—23. iste knjige:

»Nego za njeke ulomke, i to baš za ona dva velevažna pod br. 5 i 6, pri [illegible] konstatovalo se, da su oblagali izvana zidine grobnice, te se odatle htjelo zaklju[illegible] prvobitni položaj tih ulomaka jest baš taj, i da indi grobnice su iz one dobe, [illegible] spadaju ulomci, te da kriju kosti onih ličnosti, čija imena nahode se označena u na[illegible]

na samim rečenim ulomcima.[1] Nama se čini, u koliko smo imali prigode izpitati sve, dvama rečenima ulomcima suvremene spomenike, a napose grobnice, da ona ne mogu nikako biti ulomci koje mu drago grobnice; nego česti crkvenih pluteja, i pri tom smo se izjavili, da grobnice, na kojima su ulomci našasti, niesu iz dobe istih ulomaka, nego mnogo kašnje; i da su ona oba ulomka na njima kao poljepšavajuće gradivo upotrebljena potla, nego je crkva, na koju ona spadahu, bila razrušena.[2] Nu naše mnienje bez pozitivnog dokaza ostaje vazda pukom tvrdnjom, koju, do boljih dokaza, činjenica konstatovana pri odkriću, donjekle oprovrgava, i ako prividno; zato, premda ostajemo pri našoj, ne smijemo uztvrditi, da je sasvim neosnovan i zaključak, koji se temelji na činjenici, konstatovanoj pri odkriću; i to sve dotle, dok se po inim sudilim ne doistini, da sbilja grobnica, na kojoj su našasta prieporna dva ulomka, nije no iz kasnije dobe samih ulomaka.«

O epigrafičnom dielu naših ploča piše prag. Bulić, od str. 26. stupac drugi, pa sve do str. 30. stupac prvi, ovako:

»Ulomak br. 5 (tab. V.) pruža nam zdravo sačuvan oblik pismena, da se svako razgovietno razabire, te s oštećenosti ne ima mjesta nagadjanju. Na njemu su dva znaka za kraticu; jedan vodoravna crta nad pismenima i dolazi jedan put nad pismenom E u drugoj strani; a drugi je kosa crta i dolazi ciglom na dolnjoj česti pismena R pri sredini. Znaka za razgodak ne ima. Zvjezdica potla pismena P u drugoj strani nije no umetak poznije ruke, isto kao i pisme N lako zabrazdano u ležećem položaju izpred istog pismena P i prednjeg mu E.

Pošto su pismena i kratice tako jasne, kušajmo čitati.

Prva skupina od tri pismena nosi CLV vezanicu pismena L i V, koju mi riešavamo za L*a*V; te čitavu skupinu čitamo CL*a*V. Cienimo da je nuždno, da obrazložimo to naše čitanje i kako smo do njega došli, tim više, što su pri tome imali truda i dva naša strukovnjaka, veleuč. dr. Rački i prof. Š. Ljubić. — Kad smo prvi put pregledali ovaj nadpis, oko nam zapelo o desni krak pismena V, na kojem ima vodoravna crta, kako se jasno i na narisu razabire, te scienismo, da je to kratica za pisme T, koje dodav ostalim pismenim, pročitasmo tu prvu skupinu CLV*t*, pokraćeni oblik, ili čak kratica rieči *(in)clut(us)*[3]; tim više, što je podpun smisao sa sljedećim riečima podlegao iz toga čitanja. Ovo naše čitanje, sa odtiskom nadpisa, poslasmo dvama našim strukovnjacima na razvid. Veleuč. dr. Rački, pismom 17. rujna 1886., čitaše skladno s nama prvu skupinu CLV*t*, popunjujuć ga takodjer sa *(in)clut(us)*; dočim veleuč. prof. Ljubić, pismom 13. rujna 1886., čitaše inako rečenu prvu skupinu. Upozori nas sbilja razložito, da ona vodoravna crta nad desnim krakom pismena V nije baš kratica za T, nego stvar obična i kod drugih pismena istoga nadpisa, za to da tu ne ima traga pismenu T, nego da se skupina mora jednostavno čitati CLV, što pako da bi moglo označivati ime prvoga velikoga župana hrvatskoga, Klukas, Κλουκάς. Umjestnost Ljubićeve opazke, da skupina na koncu ne mora imati pismena T, pošto vodoravna crta na desnom kraku pismena V ne bijaše nikakav osobiti znak, pa ni kratica, bi doistinjena pri novom pregledu nadpisa. Ali ...m pregledu zamjetismo, da pisme L stoji u vezanici sa pismenom V, kako se predobro ...re i na narisu, te da medju nje mora doći još jedno pisme, koje je naznačeno ...icom. Potla toliko mozganja, više po kontekstu čitavoga ulomka, zaključismo, da ...nica ima se riešiti sa L*a*V, a čitava skupina CL*a*V; po čemu ne bi stalo Ljubi... ...agadjanje za Klukas. O opravdanosti toga čitanja pobliže još štogod malo poniže.

[1] *M. Z.*, Narodni List 1887. br. 2—5.
[2] Vidi str. 18.
[3] Du Cange, o. c. s. v. *Clutus.*

Druga rieč sa tri pismena jasno se čita DVX.

Treća rieč ima zadnje pisme R sa kosom crtom na dolnjem zavinutom potezu R; znak kratice, koja po najobičnijim paleografičnim zakonim inače se neda razriešiti, no da označuje okomku *um*. Po tom se čitava rieč ima čitati HROATOR*um*.

Sliedeća dva pismena razgovjetno sačinjavaju četvrtu rieč IN.

Peta rieč nad pismenom E nosi vodoravnu crtu za kraticu pismena *m;* tako popunjujuć čitalo bi se TE*m*PVS. Već spomenusmo malo prije zvjezdicu medju pismenom P i V, pak položito manje pisme Z medju pismenom E i P umetnula poznija ruka: zvjezdicu radi nepoznata razloga, a pisme N valjda pogriešno mjesto pismena M, da popuni kraticu; za to na te poznije umetke nije se obazirati pri čitanju.



Šesta i zadnja rieč ulomka počimala je sa pismenom D.

Spojiv sve skupine ulomka jasno je čitanje:

CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*PVS D . . . . .

Prva rieč CL*a*V nije samostalna rieč, nego najvjerojatnije dočetak osobnoga imena, kojega prva čest stajaše na ploči, štono bijaše neposredno spojena s ovom, na kojoj je ovaj ulomak. Po samom dočetku mučno je razabrati, koje je to ime. Nu što se smije na izvjestno uztvrditi, jest, da je to ime hrvatsko.

Hrvatska imena po latinsku pisana dočetak *slav* nose u *sclav*, a primjera nam sila u listinama.[1]

[1] Bras*clav*, Doc. p. 379, 380, 382, 383; Dabi*sclav*, ibid. p. 30; Dabromu*sclo*, ibid. p. 383; Gode*sclava*, Gode*sclau*ga, ibid. p. 383, 384; Lade*sclavus*, ibid. p. 325; te Ladi*sclav*, Mui*sclavo*, Miti*sclau*, Prebe*scla*va, Sode*scla*ua, Strada*scla*ua, Toma*scla*ua, ibid. p. 335, 336, 383 itd.

Zadnja rieč ulomka, kojeg nam se početno pismo D sačuvalo, cienimo po kontekstu, da se da popuniti sa D*(omini)* t. j. *regis (papae, imperatoris)* N. N.

Popuniv dakle prvu i zadnju rieč ulomka, čitalo bi se:

. . . . *(s)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*PVS D*(omini ? regis (? imperatoris ? papae)* N. N.).

Kojega li je imena dočetak *(s)*CL*a*V, pokušat ćemo nagadjati, kad pročitamo sliedeći ulomak br. 6, koji sa ulomkom br. 5 stoji u njekom savezu, i ako ne neposrednom; jer njihovo istovjetno razmjerje, oblik slova, ornamentalni motiv, svjedoče nam, da su valjda iz iste ruke potekli, i da su izvjestno česti istog spomenika.



Prva skupina ulomka br. 6 (tab. VI.) jasno se čita:

IRZISCLV; ali po priložitom položaju pismena L k pismenu V očito se razabire, da ih je klesar hotio spojiti u vezanicu, koja bi nadomještala pisme *a*, po čem bi se čitati dalo IRZISCL*a*V. A jer je to ime nepodpuno, i nemoglo na ploči biti mjesto početnom slovu, koje je ostalo na ploči neposredno izpred ove na kojoj je nadpis, smijemo ga popuniti *(D)*IRZISCL*a*V.

Druga skupina na koncu nosi vodoravnu crtu za kraticu *m*, pošto joj ne bilo prostora nad pismenom E, njemu pri vrhu po boku. Ova druga skupina razgovjetno se čita DVCE*m*.

Treća i zadnja rieč nosi istu vodoravnu crtu u gornjem otvoru zadnjega pismena V, znak takodjer za kraticu pismena *m*. Čitava rieč čita se MAGNV*m*.

Spojiv sve skupine dobiva se:

*(D)*IRZISCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m*.

Obadva ulomka spojena daju nam njeki smisao:

. . . . *(s)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*PVS D*(omini ? regis (? imperatoris ? papae)* N. N. . . . . . *(D)*IRZISCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m*.

Smisao nadpisa u glavnom ostaje nam svedjer mutan, jer fali čest izpred prvog ulomka, čest medju ulomcima, a čest po svoj prilici i poza drugim ulomkom nadpisa, koji nam se čini, da je bio dosta dug. Nego, ipak, nješto možemo sveisto razabrati.

Dux Hroatorum čijeg imena nam se samo dočetak *(s)clav* sačuvao, rek bi da je suvremenik drugoga ***Dur Magnus***, Držislava.

Nego tko je taj Držislav, što nam ga nadpis nosi, taj ***Drzisclavus Dux Magnus***? Po paleografičnim sudilim nadpis spada u deseti viek, kako smo na dotičnom mjestu dokazali. Drugom polovinom desetoga vieka (970—1000 g.) pojavlja se u našim listinama i u našoj poviesti vladar Držislav, sa kraljevskim naslovom.[1] Naslov ***Dux Magnus***, rek bi, da se ne slaže s kraljevskim Držislavovim naslovom; ali paleografična sudila svjedoče, da naš nadpis spominje njekoga Držislava ***Dux Magnus*** baš iz dobe Držislava kralja. Mi o tom Držislavu ***Dux Magnus*** ne imamo nikakve uspomene, stvar jako ozbiljna, kad iz te dobe imamo toliko uspomena o neznatnijim osobama. Dakle, naš ***Držislav Dux Magnus*** bio bi nova povjestna ličnost.

Nego radje mi bismo scienili, da taj ***Držislav Dux Magnus*** i Držislav kralj, jedna su te ista ličnost. Tomu nam je dokazom naslov ***Dux Hroatorum*** odličnjaka, komu za ime još ne znamo. Naslov ***Dux Hroatorum*** stavljen je u antitezu sa ***Dux Magnus***; te ako moramo u ***Dux Hroatorum*** pripoznati hrvatskoga bana, u ***Dux Magnus*** moramo pripoznati nješto više od bana, a to ne može biti drugo no vrhovna vlast, kralj. Istina, da su počam od Tomislava počeli vrhovni hrvatski vladari resiti se kraljevskim naslovom; ali je istina i s druge strane, da bi si taj naslov prisvojili tek kad bi, bilo iz Carigrada, bilo iz Rima, dobili kraljevske znakove. S toga cienimo najbolje pogoditi, ako u Držislavu ***Dux Magnus*** pripoznamo poznijega kralja Držislava barem tada, kada je i formalno bio priznat kraljem, bilo od rimskoga bilo od carigradskoga dvora. Doista, ovom našem riešenju ne možemo podastrti pozitivnih dokaza, jer žalibože ne ima ih, budući da je pitanje naše iz dobe, iz koje imamo jako malo viesti; nu, s druge strane, proti našem riešenju ne može se navesti nit cigli protivni dokaz. Te, premda naše riešenje ostaje, do budućih dokaza, ipotezom, čini nam se ipak, da je prilično temeljito.

Moglo bi se po ipotezi vlč. dra. Račkoga u Držislavu ***Dux Magnus*** nazirati ili prostoga bana, ili dosele nepoznata hrvatskoga vladara. Prosta bana nazirati u naslovu ***Dux Magnus***, komu je u antitezu stavljen ***Dux Hroatorum***, čini nam se da ne stoji; jer, premda bi se u tom slučaju predpostavljalo, da onaj ***Magnus*** nije no puki ***epitetum ornans***, ipak, onda što bi bio naslov ***Dux Hroatorum***, s kojim ***Dux Magnus*** stoji u antitezi? Zar da drugi ban? Onda zašto ga razlikovati od prvoga sa ***Magnus***? — U drugom slučaju, zašto nazirati u Držislavu ***Dux Magnus*** dosele nepoznata hrvatsk vladara, kad nam paleografična sudila jamče, da naš nadpis potiče iz dobe samoga D slava kralja? — Svakako, i za našu ipotezu i za ipotezu vlč. dra. Račkoga ne vo no domišljata nagadjanja; nadamo se zato, da će buduće izkopine iznieti koji pozit dokaz, barem manjkajuće česti ovoga nadpisa, da tako čvor bude riešen.

Tko bi onda mogao biti onaj ***Dux Hroatorum***, čije ime dočima na ***sclav***, po na riešenju, ako Držislav ***Dux Magnus*** jest isto, što poznati nam kralj Držislav? Usudjuie

[1] *Doc.* p. 20, 23, 28—62.

se nagadjati. Misao naša pada na Svetoslava Surinju, koji je bio Kresimirov i Gojslavov brat i nasljednik Državlavov na kraljevskom priestolju potla 1000. godine[1], po prilici od 1000.—1009. godine po Smičiklasovu računu.[2] Nu o njemu imamo viest i prije 1000. godine, još kad je živio kralj Držislav, te kad nije on mogao biti kraljem. Pripovieda nam kroničar Ivan[3], kako je 998. god. dužd Petar Orseolo kušao osvojiti Dalmaciju, te u Trogiru primio poklone brata hrvatskoga kralja Držislava, Surinje, te dobio od njega za taoca vlastitoga mu sina Stjepana; da je to Surinja učinio iz osvete prema bratu kralju, što mu preoteo kraljevsku krunu.[4] Nema dvojbe da ovaj Surinja, otac kašnjega kralja Stjepana (1035.—1058.), jest ista osoba sa Svetoslavom, kako nam razgovjetno svjedoči listina kralja Kresimira 1062. godine: »... temporibus *Suataslao* et fratrum eius Crescimir et Goyslao et filii *eius* Stephani, patris mei ...« Po tom je jasno, da taj Svetoslav ili Surinja bijaše i brat kralju Držislavu, po svoj prilici stariji brat, kada je njemu Držislav preoteo krunu, koja ga je po pravu hodila, pošto kod Hrvata bijaše dinastično nasljedstvo[5]; kao što je jasno takodjer, da je Svetoslav ili Surinja bio stariji, a Držislav mladji sin kralja Kresimira I. (930.–945. g.).[6] Tako, da nam je očevidno ovo rodoslovlje:

Kresimir I. (kralj od 930—945 godine).

Sinovi: 1. (stariji) Svetoslav ili Surinja. 2. Držislav. 3. Kresimir. 4. Gojslav.

Stjepan.

Držislav preotimlje krunu starijemu bratu Svetoslavu, te kraljuje po prilici od 970. do 1000. godine. Svetoslav, valjda mletačkom pomoći, nasliedi ga, te vlada po prilici od 1000.—1009. godine; njega nasljeduju dva mladja brata Kresimir II. i Gojslav, po prilici od 1009.—1035. godine, a njih Svetoslavov sin Stjepan od 1035.—1058. godine.[7]

Da se povratimo na naše pitanje, pošto smo razjasnili odnošaj, u kojem je stao sa kraljem Držislavom Svetoslav, spomenuti nam je, da naš nadpis potiče iz dobe, kada je još Držislav kraljevao, i za koje o Svetoslavu ne znamo ino, nego da se je 998 godine sdružio s Mlečićim proti svojem bratu kralju. Je li Svetoslav za Držislavova kraljevanja, dakle medju 970.–1000. god., imao koje državno dostojanstvo? Pitanje je ovo, koje ne možemo nikakvim poviestnim podatkom riešiti, nego nagadjanjem. Svetoslav, kao stariji sin kralja Kresimira I., već prije kraljevanja Držislavova po svoj prilici da je bio banom, mladjim kraljem[8] i tu vlast pridržao i potla, nego mu je Držislav preoteo krunu, kako svim pravom naslućuje i Smičiklas[9], priznajuć, da je Svetoslav bio banom primorskih strana, dapače morovoja, te, da se bratu osveti, predao primorje u mletačke ruke. Zato posve pravilno Svetoslavu bi pristajao naslov *Dux Hroatorum* našega nadpisa, pošto taj naziv po latinsku istoznačan je hrvatskomu *Ban*.

[1] *Doc.* p. 62.
[2] Poviest hrvatska I., str. 237.
[3] *Docum.* p. 427.
[4] *Docum.* Ibid. „Sclauorum etiam regis frater Surigna nomine aderat, qui condam fraterno dolo ...tus regni amiserat diadema. Ipse namque non modo sacramenti uinculo se eidem duci associauit, ... etiam Stephanum puerulum, carissimam sobolem suam, sibi pro obside commendauit".
[5] *Smičiklas* o. c. I., str. 269; *Docum.* p. 73.
[6] *Docum.* p. 20.
[7] *Smičiklas* o. c. str. 214 ss.; *Docum.* passim.
[8] *Rex junior: Smičiklas* o. c. I., str. 237.
[9] ...*ičiklas* o. c. str. 234.

Nagadjamo dakle, da dočetak osobnoga imena CL*a*V na početku ulomka br. 5 ne odnosi se na drugu osobu, nego na Svetoslavovu, čije ime po suvremenom latinskom pravopisu pisalo se Veto*sclau* ili Svata*sclau;* tim više, što ine osobe, čije bi ime dočimalo na *slav* ili po latinsku na *sclau*, ne nahodimo suvremene Držislavovu kraljevanju, tako, da bi joj se moglo pripisati naslov *Dux Hroatorum*. Rekosmo, komu bi se moglo pripisati naslov *Dux Hroatorum,* jer nahodimo i najmladjega Držislavova brata, Gojslava, čije bi ime dočimalo na *slav*, ili po latinsku na *sclau*, i koji se od 1009.—1035. godine navadja u listinama kao suvladar s Kresimirom II. Nu, u koliko po poznijem njegovom suvladanju naslućujemo, on je morao biti za Držislavova kraljevanja još premlad, a da bi mogao obnašati bansku vlast; premda, ne izključujemo mogućnost, da je već za Držislava mogao biti banom, i sbilja dočetak CL*a*V našega nadpisa, odnositi se na njegovo ime, koje bi tada imalo se popuniti *Gojsclau.* Ali, opetujemo, najvjerojatnije nam se vidi, da dočetak CL*a*V odnosi se na ime bana Svetoslava; budući da se Gojslav, i to kao ban suvladar *(rex junior)*, tek potla 1009. godine spominje u listinama.[1]

Po tom scienimo, da se najvjerojatnije ovako ima popuniti nadpis:

*(Suatas)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*PVS D*(omini ?* regis *(? imperatoris ? papae)* N. N. . . . . . *(D)*IRZISCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m* . . . . .

Ovim našim popunjenjem prvog ulomka odkriva nam se ne samo ime Svetoslavovo, jer je već po listinama poznato, nego i njegovo banovanje, o kom je već Smičiklas svim pravom naslućivao[2], koje bi padalo u drugu polovinu desetoga vieka, i to prije banovanja Godemirova, koje se takodjer u listinama spominje za Držislavova kraljevanja, i to po prilici zadnjih desetljeća desetoga vieka.[3] Po tom bi ban Svetoslav u redu stajao medju banom, a potla kraljem Pribinom, i medju banom Godemirom, dakle, po prilici, oko razdoblja 960.—980. godine.

Na koji dogodjaj smjeraju ova dva ulomka nadpisa, nije nam moguće pogoditi, jer je tekst nadpisa nepodpun, a nije ga moguće obnoviti, jer fale glavni elementi. Jedna od tih elemenata, što fale, jest svakako glagolj, i to transitivni, koji spaja subjekt *(Svatas)*-CL*a*V DVX HROATOR*um* sa objektom *(D)*IRZISCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m*. Imena ovih dviju ličnosti, dogodjaji u koje su upletene, nameću nam ipoteza tim neizvjestnijih, u koliko nam drugu polovinu devetoga i početak desetoga vieka još skriva koprena, kroz koju mi naziremo samo njekoje glavne, i to pretrgnute niti. I doista pretrgnute niti, jer znamo, da je Držislav svom starijem bratu Svetoslavu preoteo krunu, i da je ovaj iz osvete stupio u savez sa Mlečićim proti njemu, te da ga je oko 1000 godine nasliedio na priestolju; ali, ne znamo, je li to nasljedstvo sgodilo se potla naravne ili nasilne Držislavove smrti, žrtva gradjanskoga rata podpirena od Mlečića.

Kad bi se dva ulomka tako medjusobno spojila, da medju njima se ne ostavi mjesta za treći, koji fali, dobio bi se njeki smisao, po kom bi se moglo naslućivati na nasilnu Držislavovu smrt:

*(Svatas)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*PVS D || IRZISL*a*V DVCE*m* MAG...

te popunjujuć ga s transitivnim glagoljem:

*(Suatas)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*PVS D || IRZISL*a*V · DVCE*m* MA...
(? occidit, ili *interemit).*

Nego neposrednomu spojenju dvaju ulomaka opire se IN TE*m*PVS poč... i kronologične oznake, a ne početno pisme Držislavova imena, što sliedi na drugom ...

[1] *Smičiklas* o. c. I., p. 237; *Docum.* p. 62.
[2] *Smičiklas* o. c. I., p. 234.
[3] *Docum.* p. 62.

Spojiv neposredno oba ulomka, dvie rieči IN TE*m*PVS ostaju bez ikakva smisla, stvar, koja nam se vidi nemoguća; zato scienimo, da se dva ulomka ne smiju na taj način spojiti redovito.

S druge strane, kako smo već spomenuli, po analogiji suvremenih spomenika sudeć, ova dva ulomka su pluteji jedne od crkvenih nutrnjih pregrada, a po smislu, koji izhodi njihovim neposrednim spojenjem, rek bi da bi morale biti čestí nadgrobnog spomenika, što se sasvim protivi njihovu obliku i ornamentalnom slogu.

Takodjer neposrednim spojenjem ovih dvaju pluteja dobilo bi se kakov drugi smisao, i to bez popunjivanja transitivnoga glagolja na koncu:

*(Suatas)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*PVS D || IRZISCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m*.

Kronologična oznaka IN TE*m*PVS stavila bi se u savez sa D || IRZISCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m*. Nepravilni oblik akuzativni IN TE*m*PVS mjesto *in tempore*, valjda robski prevod hrvatskog *u vrieme*, dokaz, da naš ulomak potiče iz dobe, kada se za slovničku dosljednost malo marilo, razjašnjivao bi nam drugu slovničku nedosljednost, običnu takodjer za druge polovine srednjega vieka, akuzativni dočetak D || IRZISCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m* mjesto pravilnoga genitiva D || IRZISCL*a*V*(? i)* DVC*(? is)* MAGN*(? i)*; te po cielo bi se čitalo:

*(Suatas)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*P*(? ore)* D || IRZISCL*a*V*(? i)* DVC*(? is)* MAGN*(? i)*.

Ovim čitanjem doista dobio bi se relativno podpun smisao, koji bi nam potvrdjivao očevidnu suvremenost bana Svetoslava sa kraljem Držislavom; ali priznati nam je, da to nije vjerojatno; prvo, jer se dva ulomka ne smiju neposredno spajati, a drugo, jer nam se čini prenapeto popravljanje gramatikalnih oblika, kad nas na to ne ovlašćuje nikakvo sigurno sudilo.

Na koji dogodjaj dakle smjera nadpis, od koga mi imamo samo dva razstavljena ulomka? Izključiv neposredno spojenje dvaju ulomaka, smisao je, doista, sasvim nepodpun i ne može se razabrati u koju svrhu je bio postavljen taj nadpis. Nu, pošto obje ploče stajahu u savezu s njekom crkvom, i to kao pluteji na ambonu, ili na pregradi pjevališta, ili presbiterija, ili žrtvenika, ili ine omanje sgrade nuždno spojene s tielom crkve, nagoviještamo, da su naši ulomci čestí spomen-nadpisa sagradjenja ili barem popravka dotične sgrade; a o budućim izkapanjim visi, da, odkrićem još koje čestí ovoga dragocjenoga spomenika, doprinesu k riešenju ovoga i još tolikih prezanimivih pitanja, koja su nam eto tek maglovito objavljena od samih dvaju ulomaka, rek bi baš za to, da u nama pobude neizcrpivu znatiželjnost. Ta znatiželjnost raste tim više, kad se sa tim pitanjima stavi u doticaj mjesto odkrića, groblje na Biskupiji, pa onda još drugi nadpisni i ornamentalni ulomci tu našasti. Od tolikih pitanja da samo glavnija spomenemo: jesu li ova dva pluteja u savezu sa crkvom S. Marije i S. Stjepana po svoj prilici iz devetoga vieka, čiji obstanak na Biskupiji odkrismo ulomkom opisanim br. 1 (tab. III.), ili se odnose na drugu crkvu, za čiji obstanak mi još ne znamo? Stoje li [illegible]teji u kakvom savezu bilo po dobi bilo po mjestu sa spomenicima najskoli onim, [illegible]omke br. 2 i 7 već opisasmo? Da odgovorimo, mi bismo smatrali smionošću [illegible] bud kakovih ipoteza, u nadi, da pozitivnih podataka i sudila ne ćemo još vele [illegible]i.«

[illegible]ča sa nadpisom *Clav Dux Hroatorum in tempus D* duga je do zaruba 51 cm. [illegible] strane, a pri dnu 59 cm., široka je s lieve strane 46 cm., s desne 44 cm. a [illegible] 10 cm. Dno joj je klinasto zasiečeno sprieda u širini od 8 cm., zada 6·5 cm. [illegible]ojemu je naskočen nadpis, širok je 5 cm. Druga ploča duga je pri gornjem

kraju 67·5 cm., pri dolnjemu 69 cm., široka je s lieve strane 48·5 cm., s desne 46 cm. a debela je pri vrhu 10·5 cm., pri dnu 10 cm., sprednja strana klinastog zasieka široka je sprieda 7 cm., zada 6·5 cm.

Obadvie ploče su dakle ponešto nepravilno obradjene, ali su ciele i nisu ulomci, kako ih zove prag. Bulić, premda je i sam na str. 18. pisao, da su to jedina dva komada »koja su se, o sebi uzeta, zdrava sačuvala«.

Prag. B. piše najprije na str. 18., da su obadvie ploče našaste »na Kapitulu«, a isto opetuje i na str. 21., gdje ih broji, u stupcu drugomu, medju komadima, našastim na Kapitulu, kašnje pak na str. 30. kao da to zaboravlja, te razlaže o njima, kao da su našaste na groblju u Biskupiji.

Ploče su nadjene uprav na Kapitulu, i to dne 16. kolovoza 1886., prigodom radja za kninsku željezničku prugu u prisutnosti gosp. Josipa Šimunovića, kojega je družtveni promicateljni odbor bio postavio kao nadglednika. — Po razlaganju na str. 23. sp. knjige rek bi, da je prag. B. bio uvjeren, da su naše dvie ploče nadjene bile kao česti groba u samoj crkvi; dočim su one bile nadjene 10 m. daleko od zapadnog ugla crkve sv. Bartula, kao poklopnice na grobu nekog seoskog dječaka sa uresima i nadpisima doli okrenutim.

U mojoj ocjeni prag. Bul. knjige u »Viestniku hrv. ark. družtva« (God. XI. Br. 4, str. 117) pisao sam bio ob uresu prve ploče, da je to *krivocrtan pleter* jedini te vrsti »kod nas cjelokupno sačuvan. Elementi su mu na kut stojeće sa stranicama unutra ugnutim krivocrtne četvorine, od kojih su same tri ciele u sredini, a one su spletene jednim prekinutim trakom, što se unaokolo pačetvornog polja previja na poluČetvorine ili trokute, s jednim malim zatvorenim komadićem u gornjem desnom kutu i jednim zatvorenim komadom na lievoj strani, koji je spleten u jednu četvorinu i jednu polučetvorinu. Pleter četvorina tako je razporedjen, da stranice četirijuh četvorina sačinjavaju prividne krugove« .... A o drugoj ploči bio sam opazio (na str. 118. sp. br. »Viestnika«), da je njezin ures *mješovit pleter* jedini »cjelokupno sačuvan. On sastoji od dvie krivocrtne na kut stojeće četvorine a unaokolo od 10 trokuta ili polučetvorina. Kroz sredine četvorina i polučetvorina provlači se dijagonalno jednostavan pravocrtan trak u dva komada, koji se pravokutno križaju medju sobom. G. Bulić piše, da je u tom pleteru isti motiv kao u sl. 5. »s malom inačicom«, dočim se eto vidi, da nije mala, nego velika razlika medju njima«.

Obzirom na tumačenje nadpisah, ja sam u sp. ocjeni (»Viestnik« God. XII. Br. 4, str. 124—125) bio opazio: »G. B. neće nikako da pristane na mnienje, koje mu se i samo po sebi nameće, da bi dva pluteja mogla biti neposredno spojena, i tvrdi, da ne samo »»fali čest izpred prvog ulomka««, nego još i »»čest medju ulomcima««, te i »»čest po svoj prilici i poza drugim ulomkom nadpisa««. Stalno je, da neima česti izpred prvog ulomka, pa ni one za drugim ulomkom, ali se meni čini, da obzirom na »»Nepravilni oblik akuzativni IN TE*m*PVS mjesto *in tempore*«« kao »»dokaz, da naš ulomak potiče iz dobe, kada se za slovničku dosljednost malo marilo«« i na »»drugu slovničku nedosljednost običnu takodjer za druge polovine srednjega vieka, akuzativni dočetak D|IR. SCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m* mjesto pravilnoga D|IRZISCL*a*V*(?i)* DVC*(?is)* MAGN*(?i)* što sve sam g. B. priznaje, može se slobodno pomisliti, da dva ulomka sliede ne|sredno jedan za drugim, i primiti čitanje: *(Svatas)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE P*(?ore)* D||IRZISCL*a*V*(?i)* DVC*(?is)* MAGN*(?i)*, tim više, što nas na takovo čita ovlašćuje i zadnje slovo prvog ulomka, koje nam uz prvu nepodpunu rieč drugoga d samu jednu podpunu rieč DIRZISCL*a*V*(?i)*. Tim čitanjem dobivamo relativno podp smisao, koji bi nam potvrdjivao »»očevidnu suvremenost bana Svetoslava sa kralj

Držislavom««. Nadpis bi se mogao popuniti onda kakvim glagoljem, kao n. pr.: AEDEM HANC, ... ili CIBORIVM HOC, ... ili CHORVM HOC PRO REDEMPTIONE ANIMAE SVAE STRVXIT ... ili STRVERE FECIT.

Po paleografičnim kriterijima mogla bi dva ulomka br. 5 i 6 slobodno pristajati i u VIII. viek, a ne samo uz »»deseti««, kako tvrdi g. B. Dva slova R, ono na kraju rieči HROATOR i ono u rieči DIRZISCLV, jednaka su kao u nadpisu na sarkofagu nadbiskupa Gracijoza u Raveni iz god. 788.[1] Velikaški naslovi u tom nadpisu prevedeni su iz hrvatskoga, ništa nije lašnje dakle, nego da je *dux* prevod rieči *župan*, a *dux magnus* = *veliki župan*. Gosp. B. i Dr. Račkomu, koji prevode *dux* sa *ban*, ne može da bude jasan naslov *dux magnus*. U svojoj dragocienjenoj razpravi »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća«[2] pisao je isti sad pokojni naš neumrli Dr. Rački i čitao dne 15. srpnja 1886, da je kod Srba »vladalac nosio najprije naslov »ВЕЛИ ЖОУПАНЬ«, a o českim županima god. 845.[3] navodi, kako je »njemački kralj Ljudevit« dao »»quatuordecim ex *ducibus* Boemanorum cum hominibus suis«« po njihovoj želji pokrstiti«, a pod tim *duces* tvrdi, da su za cielo imaju *župani*.[4] Još je isti naš pokojnik dokazao, da su hrvatski vladaoci negdje početkom X. vieka primili ime *kraljeva*, a do tada nije dokazao, nego kaže, da ne sumnja, da su se do tada zvali *knezovim*, premda i sam piše po Miklošiću, da se ta rieč smatra »u slovjenštini pozajmljenom«.[5] Mene to sve više uvjerava, da su, poput Srbâ, i stari Hrvati u najstarije doba svog vrhovnog vladaoca zvali najprije *velikim županom*, a da se je taj naslov na latinski prevodio *dux magnus*, kao što se je rieč *župan* prevodila sa *dux*. Obzirom na to, da se može uzeti, da su se najstariji hrvatski vladaoci do nastupa X. vieka nazivali *velikim županima*, a nakon toga dôba da su primili kraljevski naslov, može se postaviti uz ono prag. Bulića i drugo nagadjanje o čitanju i vremenu naših dviju ploča. Dopunitba prve rieči prvog ulomka nadpisa u *Svetosclav*, dopuštena je radi suvremenosti kralja Držislava sa bratom mu Svetoslavom, ali u tom slučaju treba Držislavov naslov *dux magnus* opravdati tim, da su ga neki mogli zvati *velikim županom*, po starijem još tada u narodu nezaboravljenom običaju. Nego, pošto su slova ovog preznamenitog nadpisa takova oblika, da mogu pristajati od VIII. do uključno X. vieka; pošto su još i naskočena, česa nije iztaknuo prag. Bulić, dočim je trebalo to osobito naglasiti, pa se zato u nekim potankostima već i radi izradbe odalečuju od oblika urezanih slova; pošto nije stalno, da je spomenuta rieč uprav *Svatasclau*, jer je *sclau* dočetak mnogobrojnih starih imena u obće slavenskih a navlaš hrvatskih, koja su nam poznata iz IX. i X. vieka, kao n. pr. Bedasclau, Brasclau, Bedoslau, Radozlau, Rastisclau, Stradasclau, Mistisclau, Zidizlau, Predesclau, Sedesclau, Premisclau, Bribislau itd.[6], tako bi lako moglo biti, da ono *sclau* bude dočetak drugog kakvog imena, a Držislav da bude ime kakvog drugog hrvatskog vladaoca toga imena, koji može bit vladao svršetkom VIII. ili početkom IX. vieka, i kojemu se inače u povjesti nije sačuvala uspomena, kao ni tolikim drugim vladaocima onog još vazda posve slabo poznatog razdoblja ne samo hrvatske nego i sveobće povjesti. Takovu se nagadjanju ne protive ni opisani pleteri na obiem pločama, koji takodjer mogu pristati u isto spomenuto razdoblje.

F. Radić.

[1] Cattaneo, „L'arch. in Italia" itd., str. 170.
[2] Rad jugosl. akad., knj. XCI., str. 126.
[3] Nav. mj. str. 129.
[4] Rad, knj. XVII., str. 70 passim.
[5] Spomenuta razprava u Râdu, knj. XCI., str. 126.
[6] Rački, Documenta VII, str. 383—384.



Podatci za kraniologiju grobova pod stećcima.

(Sa slikama.)

Pošto se razilaze mnienja arheologičkih strukovnjaka o dobi stećaka na starinskim nekropolama u Bosni, Hercegovini i u Dalmaciji, red je počet skupljati i novih podataka za riešenje toga pitanja. Ti će se podatci crpiti iz grobova pod istim stećcima, jer će se u njima naći lubanje mrtvaca i predmeti, koji su im suvremeni i koji će u velike doprinieti k riešenju spomenutog pitanja. Dakako da se za kraniologiju hoće obilna gradiva, ali u nadi da će se takovo prikupiti, dobro je da se u toliko započme.

Ovdje ću opisati četiri lubanje nadjene izpod stećaka i to sa dva različita grobišta u Dalmaciji.

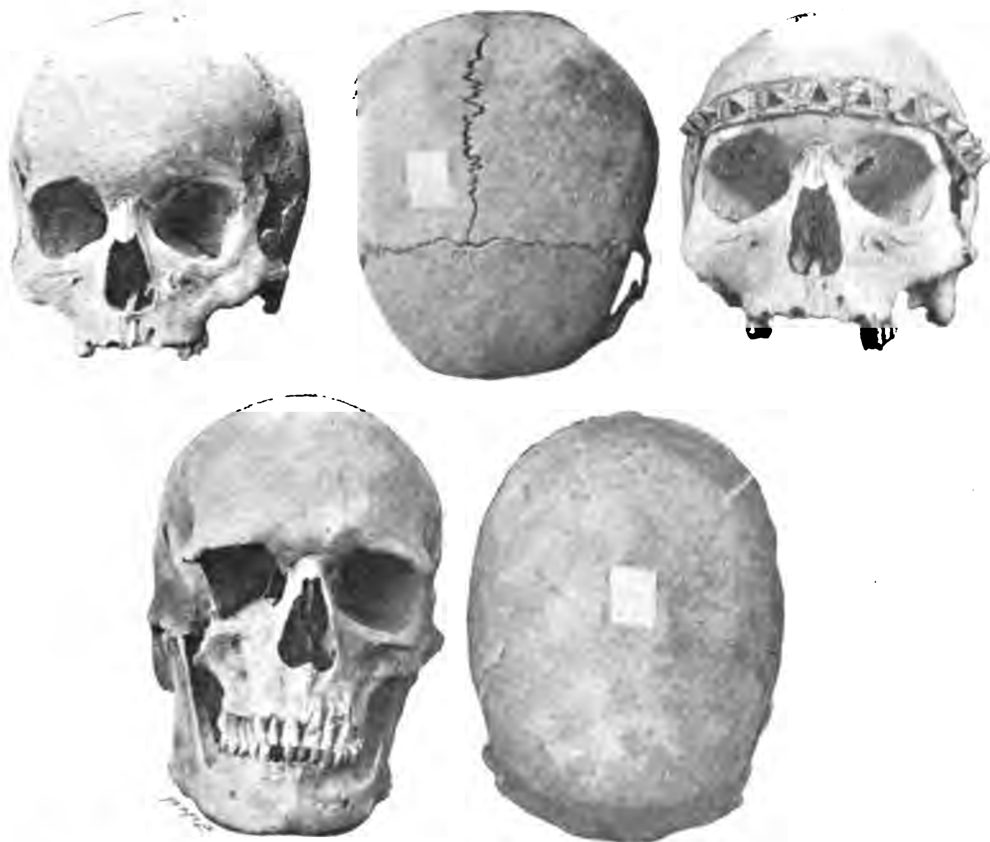
Lubanja br. 1. izkopana je na groblju u Biskupiji dne 2. siečnja 1890. u dvorištu sa sjeverne strane bazilike, izpod tanke i dosta oštećene ploče bez ikakvih znakova. Grob je bio najprostije ogradjen jednim samim redom kamenja. Oko ove lubanje nadjen je niz srebrnih četverostranih tankih pločica, njih na broju 14, pozlaćenih i urešenih po sriedi izbuljenom šupljom četverostranom piramidom, a naokolo porubljenim gustim nizom izkucanih pupica.

Lubanja je pripadala ženskom čeljadetu od kakvih 20 godinâ. Simetrična, ortognothna, brahikefalna. Slabo sačuvana, bez većeg diela zatiljne kosti, manjkavim sliepočnim i sponičnim kostima, bez dônje vilice. Skoro svi šavovezi mozgovne lubanje nešto razstavljeni. Na čelu i sliepočicam je spomenuti niz pločica ostavio zelenkast biljeg.

Promjer dužine	16
Promjer širine	13·3
Kefalični indeks	83·1
Promjer visine (približno)	12
Indeks visine	75
Sagitalni objem (približno)	48
Popriečni objem	47
Horizontalni objem	50·5
Promjer najmanje širine čela	8·2
Frontalni indeks	61.6
Jednostavna duljina lica	8

Najveća širina lica (približno)	12
Lični indeks	66·0
Nosni indeks	44 0
Očni indeks	91·4

Druga je lubanja (br. 5) izkopana na Mirloviću u Zagori obćine Drniške u ogradi Pile Barića tik župske crkve i groblja B. Gospe. U mirlovačkoj župi su dva znamenita groblja sa stećcima, i to jedno na Pokrovniku kod crkve sv. Mihovila, a drugo spomenuto na Mirloviću. Na stećcima su svakovrstni znakovi. Nigdje pak nema toliko mačeva urezanih na stećcima kao



ovdje. Drugom će prigodom biti opisana i ta dva groblja. Groblje kod B. Gospe suženo je s jugoiztočne strane, te ga je jedan velik dio sada ·bljen za seoski prolaz, a jedan dio ostaje u ogradi spomenutog

· je predsjednik dne 24. kolovoza 1895. činio otvoriti grobove izpod ..ćaka. U jednomu od tih grobova nadjena je lubanja br. 5, koje
ɜ.

.ko snažno čeljade od kakovih 40 godinâ. Simetrična ortognathna, ·falna lubanja, prilično sačuvana. Obrvni luci pojače izbočeni; korien

nosa uvaljen. Koronalni i sagitalni šavovezi na vrh tjemena u priličnom obsegu srašćeni.

Promjer dužine	18
Promjer širine	13
Kefalični indeks	72·2
Promjer visine	12 3
Indeks visine	76
Sagitalni objem	54
Popriečni objem	47
Horizontalni objem	56
Promjer najmanje širine čela	9·1
Frontalni indeks	70·0
Jednostavna duljina lica	9
Najveća širina lica (približno)	13
Lični indeks	69 2
Nosni indeks	50 0
Očni indeks	82·5

Lubanja br. 5 prikazuje na tjemenu abnormalno srašćenje šavovezâ, pa se s toga iz njezine dolihokefalije ne smije zaključiti što osobita u pogledu tipa. Lubanja br. 1 je čisto brahikefalna.

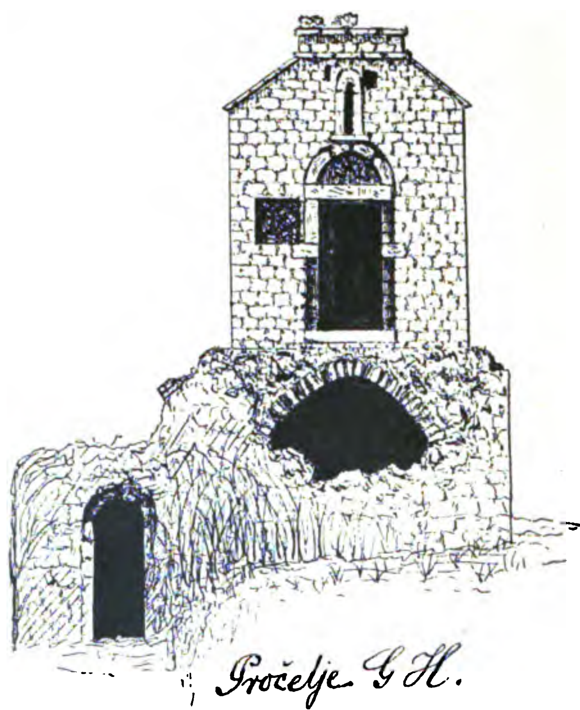
Opisano gradivo lubanja nije dostatno, da se može kakvom temeljitošću razpravljati o njihovom plemenskom znamenovanju.

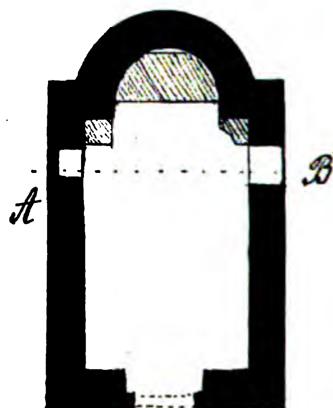
Dr. **B. P.**



Uzdužni prosjek F E



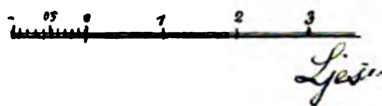




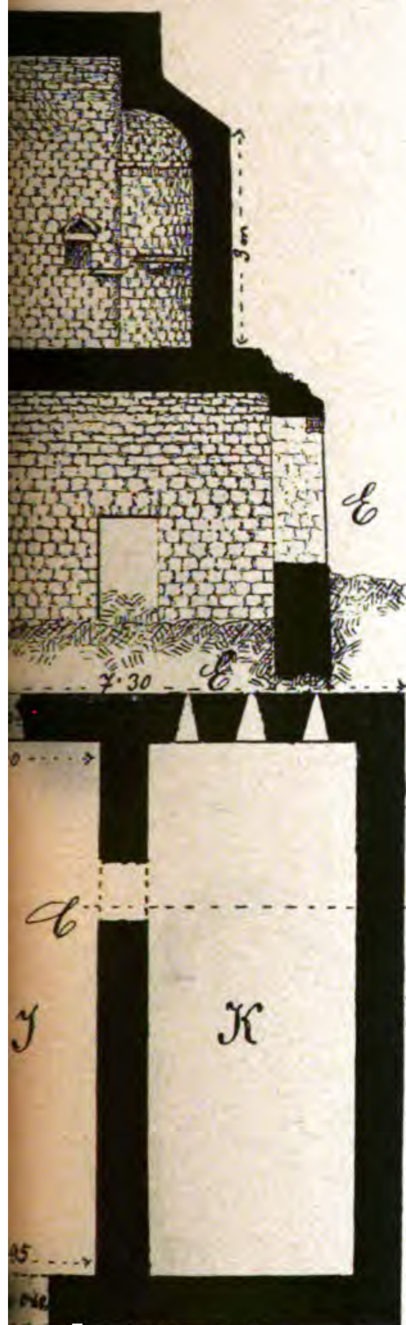
Nacrt
Crkvice Sv. Dujma
u Škaljarim.

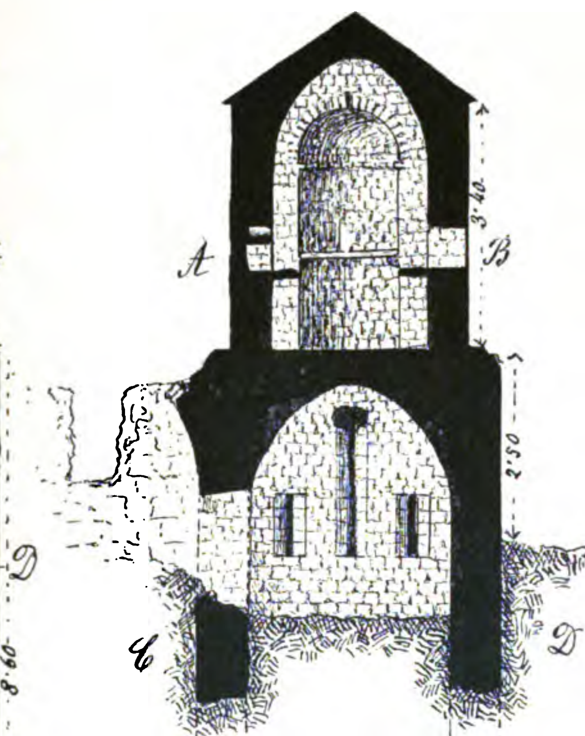
Tloris gornje crkvice

G



Uz članak „**Crkvica S. Dujma u Škaljarima kod Kotora**".



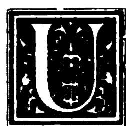


Škaljari 9/XI. 1895.

And. Rossi

Crkvica S. Dujma u Škaljarima kod Kotora.

(S 1 tablicom.)



U Škaljarima kod Kotora, pripovieda se, da je bilo nekada više crkava i do sedam samostana, koji su se nizali od Kotora do Trojice, nekadanjeg Benediktinskog samostana. Od svih tih crkava obstoje danas u Škaljarima samo dvije, u kojima se još obavlja služba božja, a to su župnička crkva i ona sv. Vincencija Ferreri, i njeke ruševine, medju kojima se najbolje sačuvala crkvica sv. Dujma.

Ona je bila sagradjena na zemljištu biskupije Kotorske, pa se isto zemljište po njoj i zove »Dujmovina«, ili »u Dùjâmâ". Crkvica je sagradjena na drugoj pravokutnoj presvodjenoj sgradi, koja takodjer sliči crkvici.

Uza sjevernu stranu dolnje sgrade prislonjeni su ostanci zidinâ, o kojima se ne može točno kazati, kako su svršavale, ili se dalje pružali, jer krajevi zidova (kod G i x na većem tlorisu) većinom su porušeni i tek ih jak bršljan uzdrži, radi kojega se ne mogu točno ni pregledati. Sjeverni kraj iztočnog zida udaljen je od dolnje sgrade 2.90 m. (u nutri) i završuje na lakat. Na njemu se vide razvaline prozora. Zapadni zid proteže se 2.95 m., a na njemu su vratašca visoka 1.80 m., a široka 0.68 m. Izpod ovih vrata teče u ogradjen prostor živa voda, koja je tu bila iz okola dovedena. Ostataka drugih zidova nema, a sgrada je svakako morala biti većega prostora, pošto se znade po predaji, da je tu bio samostan i da su u njemu stanovali »crni fratri« (najvjerojatnije, da su to bili Benedektinci).

Koliko se može vidjeti iz preostalih zidina, prostor (I), što ga one donekle obkružuju, bio je presvodjen poput sgrade K, koju od nje zid dieli, jer još obstoji početak svoda na zajedničkom zidu, kao što se razabire na popriečnom presjeku AB i CD.

Zidovi crkvice i dolnje sgrade, svodovi i preostali komadi zidova gradjeni su pretežno od mjestnog kamena vapnenjaka, i ako su vapnom (u živo) gradjeni, ne obstoji ipak nigdje znak, da bi zidovi bili kada iz nutra ili s dvora vapnom obliepljeni.

Crkvica je pokrivena pločama, a apsida, u koliko se nazire izmedju bršljana, koji je svu prekrilio, razkrivena je, i vanjski joj je dio svoda većinom porušen. Koliko crkvica, toliko i dolnja sgrada sastoje iz jednog broda, te u nutri nemaju nikakvih nakita. Crkvica imade polukružnu apsidu, u kojoj se još nalazi prosta otarna ploča, naslonjena na zubovima, uzidanim u stienama apside.

Crkvici su vrata na pročelju, a dolnjoj sgradi sa sjeverne strane. Ona su vrata v [illegible]a, počevši od nasute zemlje i gomile, 1.50 m., a široka 0.80 m., te kad se ne bi s[illegible]ala sa vanjskim vratima na ostanku razvaljena zida, reklo bi se prije, da su kakov p[illegible]r, nego li vrata, pošto, sudeći i po razmjerju visine i širine svoda gornje crkvice p[illegible]a sličnom svodu donje sgrade, ova bi morala biti skoro do polovice gomilom natrp[illegible]a. (Pripovieda se pak, da se je u ovoj sgradi nekoč i blago tražilo, pa da se n[illegible] dosta u duboko kopati, jer da je u njoj velik nasip gomile.)

[illegible]ornja crkvica duga je u nutri do apside 3.53 m., široka 2.18 m., a visoka 4 m., d[illegible] je apsida duga 1 m., široka 1.43 m., a visoka 3.25 m. Otarna ploča, kao što se

vidi iz tlorisa, zaprema gotovo svu apsidu, debela je 10 cm., a od tla podignuta 1.25 m. Izpod ploče je šupljina, te se ne vidi, da je ikad imala gradjene otarne trpeze. Sa stranâ, u kutima tik apside, uzidane su dvije ploče, koje su mogle služiti, da se na njima drže gostarice, ili šta slična, a do njih su s lieve strane, prozorčić visok i širok po 56 cm., a s desne dva izdubka (bognja, panjege) jedan nad drugim, gornji je trokutast, dolnji četverouglast, a oba skupa malo su viša od prozorčića.

Nad vratima u pročelju crkvice nalazi se prostor u obliku polukruga, u kojemu je mogao stajati učelak, sličan onomu nad vratima župničke crkve, samo je ovaj prostor uži od spomenutog učelka za kojih 5 cm., jer je visok 50 cm., a širok pri dnu 80 cm.

S desne strane vratiju nalazi se takodjer uduben, četverouglast prostor, visok 65 cm., širok 70 cm., u kojemu je stajala ploča s kakvim nadpisom. O toj se ploči pripovieda, da je od nekoga bila dignuta, jer da se je nadao, da će pod njom naći blago zakopano. Pripovieda se još, da je nadpis neki biskup čitao, ali da nije mogao pisma razumjeti. — Ploče je svakako nestalo, a da se ne zna ni kada ni kamo, a drugih nikakvih nadpisa, uresa ili znakova na crkvici nije ostalo.

Dolnja sgrada duga je unutra 7.10 m., široka 2.77 m., a visoka 3.10 m. Na iztočnoj strani (pod apsidom gornje crkvice) nalaze se tri uzka, puškaricama slična prozora, i to srednji visok 1.95 m., a širok s dvora samih 15 cm., i dva pobočna visoka 75 cm., a široka s dvora 12 cm. Prozori su joj od tla udaljeni (uzdignuti) za 85 cm. Ovoj je sgradi srušen komad zida i svoda (kako se vidi iz nacrtanog pročelja i uzdužnog presjeka), pa i gornji vanjski rubovi zida svuda su okolo, gdje manje, gdje više, razklimani i djelomice srušeni.

O postanku te crkvice ne zna se ništa izvjestna, ali sudeć po gradnji i po onom što g. prof. Gelcich o njoj spominje, morala bi biti jedna od najstarijih obstojećih crkvenih ruševina u Boci Kotorskoj. Gelcich naime u svom djelu: „Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro“ (na str. 36), spominjuć tu crkvicu i onu sv. Stjepana na Stirovniku, kršu nad Kotorom, ovako kaže: „Una chiesuola (di S. Stefano) sullo Stirovnik *e le rovine del tempio di S. Doimo* (pa u opazci: „Donde la denominazione di *Duimovina* a tutta la località“) *mostrano un età indeterminabilmente avanzata*“.

Crkvica je bez sumnje prastara, ali ne bih joj znao opredieliti doba, kad toga n isti Gelcich nije kušao. Jedino držim, po onomu što ću niže navesti, da, kad nebi bila prije sagradjena, mogla bi biti od IX. do početka XI. vieka. Crkvica, kako spomenuh, sagradjena je na zemljištu biskupije Kotorske, pa je najvjerojatnije, da je bila od kojeg biskupa i sagradjena.

U ovim krajevima, nije mi poznato, da je gdje obstojala koja druga crkva posvećena sv. Dujmu (a mislim, malo i drugdje po južnoj Dalmaciji). Štovanje dakle prema tomu svecu *u bližim nam vjekovima* nije do naših strana dopiralo onako, kao što se je širilo u biskupiji Solinsko-Spljetskoj, niti je ovamo, što se pamti iz povjesti i predaje, bilo u običaju nadievati komu ime toga sveca; jedino dva biskupa kotorska nosila su to ime.

O jednomu se stalno znade, da je bio Splječanin, a moguće da je i drugi. je dakle mogla biti i kada ova crkvica posvećena Sv. Dujmu? — Evo što ja c mislim. Od IX. vieka (što je poznato) biskupija Kotorska bila je podložna jurisd nadbiskupije Solinsko-Spljetske[1], dok se u početku XI. vieka (god. 1062) nije odielila i pripojila onoj Dukljansko barskoj.[2]

---

[1] Gelcich, n. dj. str. 37 i 38.

[2] Gelcich, n. dj. str. 61 i Klaić, Opis zemalja II., str. 252, (ovaj posljednji kaže, da god. 1067).

U to doba dakle držim, da ju je mogao koji biskup kotorski sagraditi u čast Sv. Dujmu biskupu Solinskomu.

Kad crkvica ne bi izgledala starijom[1], moglo bi se nagadjati i to, da ju je možda dao sagraditi, u čast Svecu svoga imena, koji od dvaju Dujama, spomenutih biskupa Kotorskih, nu to mi se čini, da ne bi odgovaralo dobi crkvice, pošto je Dujam prvi biskupovao u Kotoru oko godine 1280., a Dujam drugi, Spljećanin, od god. 1352.—1368., već ako ne bude bio i prije koji biskup toga imena u Kotoru medju onima, kojih imena niesu poznata.

U Škaljarima dne 9. studenoga 1895.

Antun Rossi, pučki učitelj.

[1] I svodovi crkvice i dolnjih dviju prostorija, koji su paraboličnog presjeka, napominju nam doba hrvatsko-bizantinskog sloga, te je sva prilika, da je crkvica postala u IX. ili X. vieku.

Opazka uredn.



Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja?

Odgovor na razpravu prof. Dra. Luke Jelića „Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato".[1]



mramornim pločama, kojima je obložena krstiona raka spljetske krstionice, najprije je god. 1888. pisao prof. Dr. Jelić u družtvu sa prag. Fr. Bulićem (koji ga u predgovoru zove svojim suradnikom) u knjizi »Hrvatski spomenici« (str. 38—42); drugi put, i to 1894. g., imao je prilike, da se izrazi o njima u svojoj knjizi »Vodja po Spljetu i Solinu« (str. 120); treći put je o njima govorio prigodom razprave, povedene u drugoj sjednici V. odsjeka prvog medjunarodnog kongresa starokršćanskih arheologa u Spljetu, nakon mojih primjetaba na Bulić-Jelićev opis ploče sa figuralnom plohorezbom, a njegove opazke bile su, uz neke preinake, priobćene u »Izvješću o kongresu«, tiskanomu u »Katoličkoj Dalmaciji« (God. 1894. Br. 79—80); četvrti put pak najobširnije je o njima pisao u razpravi, priobćenoj u prošlogodišnjem »Bullettino di archeologia e storia dalmata«.

Prvi put su prag. Bulić i prof. Dr. L. Jelić pisali, da je Rohault de Fleury, koji da se je u ovoj struci »prvim auktoritetom izvio«, postavio sebi kao izvjestno pravilo, »da pluteji sa takozvanim karlovinžkim ornamentom pojavljuju se samo u devetom vieku, a da u desetom više ih se ne gradilo«[2], a po tomu zaključuju, da kninski spomenici sa takovim uresima obstojahu »devetoga ili najkašnje desetoga vieka«.

O prepornoj ploči pišu spomenuta dvojica:[3] »Gornji obrub nosi jako značajan ornamentalni motiv više sa gledišta izradbe nego li sa gledišta kompozicije. Osnova toga motiva razabira se jasno, da je kombinacija okruglih malih pletera; ali izradba je tako fina i učena, da rado smatramo ovu kompoziciju imitacijom odievnog nakita; jer kad pogledamo na taj učeni pleter, vazda nam padaju na pamet crveni gajtani, što rese kaparane ili zobune naših seljaka. Ma što bilo o zagonetnom porietlu kompozicije motiva, izradba se očevidno odaje iz karlovinžke periode«. Dalje[4] pišu ob istoj ploči: »Naš spomenik, svjedok nam karlovinžka obrubna vajarija, spada u drugu polovinu devetog vieka, ili najkašnje u prvu polovinu desetoga«. Na str. 41 pišu po treći put ob istoj ploči: »Izradba pristaje u drugu polovinu devetoga vieka, ili u prvu desetoga«.

O ploči br. 1 pišu:[5] »Krasna izradba ovih motiva sama po sebi odaje karlovinžku dobu«.

O ploči br. 4:[6] »Ova ploča nosi obrubnu karlovinžku ornamentaciju«, a da (str. 42) ob istoj: »Naš spomenik potiče po svoj prilici najvjerojatnije iz druge polovi

---

[1] Bullettino di archeologia e stor. dalm. A. XVIII. No. 6—7, str. 81—127.

[2] Hrvatski spomenici str. 21.

[3] Nav. dj. str. 38—39.

[4] Nav. dj. str. 40.

[5] Nav. dj. str. 38.

[6] Nav. dj. str. 41.

devetoga ili iz prve desetoga vieka, *kada već prvobitni starokršćanski simboli gube svoj izvorni smisao*".

O pločama br. 3, 5, 6 (str. 42) pišu: »Doba postanja od polovine devetoga do polovine desetoga vieka sudeći po izradbi«.

Da se je prof. Dr. Jelić prilično slagao sa prag. Bulićem u kriterijama, po kojim su odredjivali doba navedenih ploča, razumije se po njegovu sudu šest godina kašnje očitovanu u knjizi »Vodja po Spljetu i Solinu« (str. 120), gdje o istim pločama piše: »Pojedine ploče kamenice čini se da su bili pluteji kora ili česti koga žrtvenika desetoga vieka«.

Na kongresu se nije govorilo o dobi postanka obložnih ploča spljetske krstionice, po čemu se razumije, da smo u tomu pitanju bili svi sporazumni sa prvašnjim izjavama prag. Bulića i prof. Dra. Jelića, da potiču t. j. iz svršetka IX. ili iz prve polovine X. vieka, mnienje, koje se slaže i sa izjavama Eitelbergera, Kukuljevića i Jacksona.

Sada, uprkos suglasju tolikih strukovnjaka, uprkos vlastitom svojem uvjerenju, koje je toliko puta očitovao i kojega se je držao za cielih sedam godina, prof. Dr. Jelić najnovijom svojom razpravom, koju je obskrbio velikim znanstvenim aparatom, hoće na jedanput da poreče sama sebe, da pobije sve ostale strukovnjake i da dokaže, da preporna ploča potiče ništa manje nego iz vremena za dva ciela stoljeća kašnjega, nego se je do sad sudilo, t. j. iz svršetka XI. ili iz početka XII. vieka. Tomu se je valjda domislio, nebi li mu lašnje pošlo za rukom dokazati svoje i prag. Bulića mnienje, da sjedeća osoba na ploči sa figuralnom predstavom prikazuje ne kralja zemaljskoga, kako uza me misle Eitelberger, Kukuljević, Jackson, prag. Wilpert, prof. Dr. W. A. Neumann, Dr. Gradmann, Dr. Mantuani, prof. Syrkou, prof. Smirnov, a sad i učeni poljački Isusovac X. Marcin Czermiński,[1] nego Spasitelja našega Isukrsta, kralja slave.

Prof. Dr. Jelić ne će da se podloži sudu tolikih auktoriteta, kad se protive njegovu mnienju, dočim ćemo viditi, da uvažuje auktoritet i jednog samog spisatelja, kad dolazi u prilog njegovoj tvrdnji. Svakako je zamjerna lakoća, kojom prof. Dr. Jelić zabacuje dosadašnje svoje mnienje, poduprto suglasjem tolikih učenjaka, da prigrli posve novo, kojemu se protive redom svi starinari i povjestničari umjetnosti, a na glavi im prije spomenuti Rohault d. Fl., kojega je pravilo, kao najvišeg u tom auktoriteta, u družtvu sa prag. Bulićem (kako sam već naveo) iztaknuo u knjizi »Hrvatski spomenici«. Da se ta razlika od čitava dva stoljeća nahodi u razdoblju od VIII. n. p. do X. stoljeća, koje je u povjesti umjetnosti još najmanje poznato. i kad se je umjetnost jedva pomicala, mogla bi se donekle, pa i to jedva pripustiti; ali da se dokaže da bi se toliki strukovnjaci mogli dotle prevariti, da jednoglasno dosude svršetku IX. ili početku X. vieka vajarski spomenik iz svršetka XI. ili početka XII., hotilo bi se nešto jasnijih, pozitivnijih, očiglednijih razloga, nego li su oni, što ih je naveo prof. Dr. Jelić. Uzmimo te razloge da pretresamo.

Ovako umuje prof. Dr. Jelić:[2] »Il pluteo e le altre lastre marmoree scolte, che gono il fonte battesimale, dal Bulić sono state aggiudicate dallo stile delle sculture seconda metà del secolo IX. od alla prima metà del X. Credo che non si possa categoricamente determinare l'età dei monumenti di così cattiva esecuzione, non ndosi su altri criterii. Il com. de Rossi, di venerata memoria, giustamente osservava,

---

[1] Vidi u „Bibliografiji".
[2] Nav. Bullettino str. 113—114.

che in Italia nei secoli del basso medio evo contemporaneamente v' erano due scole, la barbara e la romana (Bull. di arch. crist. 1875 p. 160); alla stessa conclusione si deviene per la Dalmazia, se si confrontano i bassorilievi ed i cimelii preromanici. I prodotti della scuola barbara dalla sola esecuzione non si possono con certezza classificare quanto all' età; poichè artisti meno esperti potevano produrre opere di egual cattiva esecuzione in secoli diversi. Tuttavia osservasi, quanto all' esecuzione, sulle dette lastre un contrasto caratteristico: i motivi ornamentali sono trattati con più perfezione che le figure umane; le quali quanto alle proporzioni ed al trattamento delle estremità, presentano il più basso stadio dell' arte. Un decadimento tanto profondo nel trattamento della figura umana non si osserva ancora nel X. secolo, ma dopo questà età fino alla metà dell' XII. secolo circa. Prova ne abbiamo nell' alto rilievo dei ss. Pietro, Doimo ed Anastasio di mastro Ottone, immurato nel primo ordine del campanile del Duomo di Spalato, che spetta all' XI. secolo, e che nelle proporzioni delle figure e nell' orrido modo di trattare le estremità, molto si ravvicina al bassorilievo del Battistero. (Cfr. Eitelberger o. c. p. 269 fig. 79; *Ephemeris Spalatensis.* T. VI. fig. IV.; *Guida di Spalato* pag. 110.; e a pag. 97, 123 del presente articolo. Di questo bassorilievo mi occuperò ancora nell' articolo sul Campanile del Duomo di Spalato, nel prossimo fascicolo del *Viestnik hrv. arh. družtva* di Zagabria. Dr. L. J.). All' XI. secolo l' esecuzione degli ornati sui plutei si mostra molto più sicura e perfezionata che nel secolo X., essendo già diventata tipica, che quella della decorazione figurativa, che nell' XI. secolo, per il totale decadimento dell' arte bizantina, pervenne al più basso grado (Cfr. Reusens: *Eléments d' arch. chret.* I. p. 302; Frantz o. c. I. 273, 301). Per queste ragioni, opinerei, che i plutei del Battistero di Spalato, sieno opera piuttosto dell' XI. o principio del XII. secolo, che del IX. o X. secolo. Nella quale età, come già fu accennato, era usata sui pettorali d' altare, in specie sugli antimensali, la composizione che appunto si riscontra sul bassorilievo nostro; nè le forme paleografiche dell' iscrizione la escludono, che anzi confermano; e le forme del vestiario liturgico non convengono assolutamente ad un epoca anteriore«.

Kad bi ovakova teorija prof. Dra. Jelića bila temeljita, trebalo bi prenieti u XI. i XII. viek sve spomenike, što ih je Rohault de Fleury u svojem monumentalnomu djelu pripisao VIII., IX. i X.; trebalo bi prekrojiti djelo Cattanea »L' architettura in Italia« itd., o kojem sam u IV. broju lanjske god. ovog časopisa (str. 208) naveo povoljan sud istog blagopokojnog comm. de Rossi-a; trebalo bi iz temelja preurediti knjigu »Hrvatski spomenici«, kojoj je i sam prof. Dr. Jelić bio suradnikom, te je k njezinom sastavljanju savjetom i naputkom pomogao i sam prvi učitelj kršćanskih starina, spomenuti de Rossi, kako je u predgovoru očitovao prag. Bulić; trebalo bi u jednu rieč izvesti čitavu revoluciju u povjesti umjetnosti srednjega vieka.

Ne znam, na koje spomenike ciljaju rieči prof. Dra. Jelića, da se i za Dalmaciju može doći do istog zaključka comm. de Rossi-a, da su za prvih viekova srednjega doba (»secoli del basso medio evo«) suvremeno postojale dvie škole, varvarska i rimska, prispodobe li se plohorezbe i kimeliji predromanički — a mislim, da mu ih je trebalo vesti poimence, kad su mu služili temeljem, na kojem je podigao smionu svoju te[illegible]

Nije mi pri ruci de Rossi-ev »Bullettino«, što ga navodi prof. Dr. Jelić; ali ak[illegible] kako cienim, za Italiju pisao obzirom na prva dva tri stoljeća srednjega vieka, onda se ista stvar mogla možda dokazati i za Dalmaciju, ali za IX. ili X. mislim da n[illegible] nikako. Mi u toliko imamo Trpimirov, točno datiran Branimirov i Mutimirov spom[illegible] o kojima smo stalni, da su iz IX. vieka i na kojima je ista vrst izradbe uresnih mot[illegible] kao na uresima pločâ spljetske krstionice, imamo još figuralne plohorezbe tolikih pl[illegible] u muzeju S. Donata u Zadru, o kojima je najzadnji pisao, da su iz IX. vieka kons[illegible]

G. Smirich u *Ephemeris Salonitana* tiskanoj prigodom I. medj. kršć. kongresa pod nadziranjem strukovnjačkog odbora, kojega je bio članom i sam prof. Dr. Jelić, a nose u izradbi ista obilježja, kakva i figuralna plohorezba preporne spljetske ploče, a sad je na prof. Dru. Jeliću, da svim tim spomenicima zanieče IX., a dokaže da je u XI. ili XII. vieku doba njihova postanka

Ne ide ništa u prilog tvrdnji prof. Dra. Jelića, da se proizvodi varvarske (t. j. hrvatsko-bizantinske) škole, u koliko se tiče njihovog doba, ne mogu stalno prosudjivati po samoj izradbi, okolnost, da »su manje vješti umjetnici mogli u raznim viekovima proizvesti djela jednako loše izradbe«, jer je uprav u izradbi glavna karakteristika bizantinskog klesarstva, a opet se o dobi spljetskih ploča nije sudilo po samoj izradbi, nego i po oblicima uresa i po ukočenosti figurâ, a sam gosp. prof. Dr. Jelić ističe na njima uprav karakterističan kontrast u izradbi, koji vriedi ne samo za njih, nego za sve klesarske proizvode bizantinskog sloga od VIII. do X. vieka, t. j., da su »uresni motivi izvršeni većom dotjeranošću nego li ljudski likovi, koji da, obzirom na razmjerja i izvršenje rukû i nogû, prikazuju najniži stepen umjetnosti«. »Tako duboko propadnuće u izvršivanju ljudskoga lika«, piše dalje, da »se još ne opaža u X. vieku, nego nakon toga doba do polovice XII. vieka od prilike«. Na ovakovu tvrdnju ne bih znao što da odvratim, i niesam se nadao, da bi ju mogao čitati iz pera ozbiljna iztraživaoca povjesti umjetnosti. Po tomu dakle varvarski viekovi nebi više bili u doba od VII. do uključivo X. vieka, nego bi ih trebovalo prenieti u doba razvitka romaničkog sloga, u XI. i XII. viek! Onda ono, što je malo na više pisao prof. Dr. Jelić o predromaničkim spomenicima t. j. vladavinu bizantinskog sloga, treba prenieti u romaničko doba, romaničko u gotičko itd.! Koji li bi tu samo metež nastao! — Nego hvala Bogu, da se prof. Dr. Jelić i sam pobija, pa se ne treba puno mučiti, da se obori presmjela njegova tvrdnja. Za njezin dokaz navodi naime visoki reljef »svetih Petra, Dujma i Staša majstora Otona, uzidan u zvoniku spljetskomu, koji« da »pripada XI. vieku, i koji u razmjerju likova i u grdnom načinu izvršivanja rukû i nogû«, da »se mnogo približuje plohorezbi Krstionice«. Ako igdje, a to baš ovdje grozno hramlje tečaj dokazivanja prof. Dra. Jelića. Meni se čini, da bi ne samo diletant u povjesti umjetnosti, nego i manji od diletanta, prostim pogledom na sliku spomenutog visokog reljefa, tiskanog na str. 269. Eitelbergerova djela o dalm. sredovj. spom., i na jednu od tolikih slika preporne ploče Krstionice spljetske, na prvi mah mogao bar prosuditi, da ne ima medju njima druge sličnosti, nego samo donekle u razmjerju tjelesnih čestí. Sami pojmovi plohorezbe i visokog reljefa toliko se medju sobom razlikuju, koliko se razlikuje bizantinsko od romaničkog klesarstva, i odavaju povjestničaru umjetnosti, pa i diletantu u toj struci, obilježje velike razlike u umjetničkoj sposobnosti i vještini. Nije li plitka ukočena plohorezba biljeg propadanja klesarske umjetnosti, kako se opaža kroz razdoblje od VII. do X. vieka, a visoki reljef i poraba modelacije, uz slobodniju kretnju u prostoru, biljeg napredka i razvitka u toj liepoj umjetnosti? Ne nose li figure na reljefu spljetskoga zvonika, što ga napominje prof. Dr. Jelić, sva obilježja prvog razdoblja romaničkog sloga? Ne pokazuju li »stanovitu jakost i eneržiju«, kako je već opazio i Eitelberger? Ne ima li u njih neke kretnje i života, ne ima li savršenije, realističnije i pravilnije modelacije i izradbe rukû i lica? Nisu li nabori odjećâ prikazani bar nekom pretenzijom naravitosti, koja je sto miljâ daleko od konvencijonalnih istosmjernih pruga na odjećama hrvatsko-bizantinskih plohorezba na prepornoj i na spomenutim zadarskim pločama? Nisu li to sve biljezi, koji nas uvjeravaju, da je reljef na zvoniku postao u doba, kad se je klesarska umjetnost stala buditi iz dubokog sna, u koji je bila zapala za vladanja bizantinskog sloga od početka

kipoborstva u VIII., pa sve do svršetka X. vieka, a da je preporna ploča baš iz doba tog dubokog spavanja?

Ono, što je prof. Dr. Jelić kazao o propadnuću umjetnosti u XI. i početku XII. vieka, vriedi doista za samo slikarstvo, kako nam svjedoče minijaturne slike onih viekova, ali se na klesarstvo ne proteže. Tolika je razlika u IX. i X. vieku izmedju klesarstva i slikarstva, da dok se tada slikarstvo, navlaš na Iztoku, uzdrži još donekle u tradicijama staro-rimske umjetnosti, klesarstvo je spalo uprav na najniže grane.

Gosp. prof. Dr. Jelić kaže, da se »u XI. vieku izradba uresâ na plutejima pokazuje sjegurnija i više dotjerana, nego li u X. vieku, buduć tada postala tipičnom, nego li ona figurativnog uresa«. Ali je izradba uresa uprav onakova, kakav se nahodi na obrubu preporne ploče, i koji se hrvatski zove *priekršćem*, jednaka i na jednakom uresu na pluteju iz crkve Starog S. Abbondija u Como iz IX. vieka[1] i na križu u Foro Romano u Rimu iz istoga zemana,[2] pa je već tada bila postala tipičnom, kao što su bili postali tipičnim pleteri i pletenice na bizantinskim plutejima od VIII. do svršetka X. vieka. Poraba pleterâ i pletenicâ sve to više se gubi nakon X. vieka, a zamienjuju ih u XI. vieku bilinski i živinski motivi.[3] U XII. vieku prestaje pak uporaba pluteja u novim crkvama, a ograde pjevališta izvadjaju se stupčićima.

Ono, što prof. Dr. Jelić kaže, da se u XI. i u početku XII. vieka upotrebljavala na pročelju otarskih trpeza prilika Isukrstova kao *Rex regum*, *Dominus dominantium*, ne može vriediti za tumačenje naše ploče, jer se ona nije upotrebljavala na plutejima, nego se je takova predstava nahodila na zlatnim frontalijama, kojima su bile obložene otarske trpeze, te su bile *zlatarsko* a ne klesarsko djelo; jer je na njima Spasitelj vazda predstavljen stojećke, gazeć zmije i zmajeve, a ne sjedeć; jer Spasitelj na takovim pločama ne ima krune na glavi, nego krstonosni nimbus; jer nije odjeven kazulom, nego vazda pallijem; jer je vazda obuven sandalijama a ne caligama, ili je bosonog; a najposlije zato, što su svi ti spomenici u Cahovu, Milanu, Verdunu, Bazelu i Kornburgu[4] iz XI. vieka i iz kašnjih doba. Louandre[5] iz franačkih minijatura VIII. i IX. vieka donaša dva puta predstavljena Isukrsta u slavi. Obadva puta je bez kazule, a više tunike nosi rimski grimizni plašt, dočim kraljevi u tim minijaturama, kao Karlo Ćelavi i Lotar, ogrnuti su klamidom. Tu je Isukrst predstavljen bosonog, dočim su kraljevi obuveni caligama, što su ih Galci primili bili od legijonara rimskih, kao što je obuvena i sjedeća osoba na našoj ploči.

(Nastavit će se.)

F. Radić.

[1] Cattaneo: L'arch. in Ital. str. 188.
[2] Nav. dj. str. 161.
[3] Nav. dj. str. 283, 284 i 285.
[4] Dr. And. Schmid: Der christliche Altar str. 117—138.
[5] Les arts somptuaires I. Text expl. str. 33.



Opazke

na Gjorgja Stratimirovića monografiju „O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske".

(Svršetak.)

li je vrieme da dodjemo na perentorne dokaze.

Za naše protivnike glavni je posao oboriti autentičnost raznih povelja, što su vladari iz Nemanićeve kuće izdali u razna vremena u prilog kotorskog municipija, u kojima bistro, tačno i izrično priznaje se katolicima pravo nad Prevlakom, i priznaje im se takodjer, da su oni sagradili crkvu sv. Mihajla na istoj. Ob autentičnosti tih izprava visi cielo pitanje, s toga treba stvar temeljito proučiti, jer neka ne ciene naši protivnici, da je dosta samo iznieti prostu sumnju i tim cieniti da je dokazano, da je patvoren dotični dokumenat. I mi priznajemo, da nije opet stvar laka ni vještu diplomatičaru izreći sud o pravosti kakove izprave, osobito kad mu nije pred očima original, a još je teže, kad ima tek prepis u lošu prevodu. Znamo takodjer, da je u svako doba bilo onih, koji su iz zanata patvarali izprave. Učeni prof. A. dr. Gloria umjestno veli: »La storia ne registra (i falsificatori dei monumenti scritti) moltissimi di ogni secolo, di ogni paese;«[1] a Mabillon piše: »Collegia prope nulla, paucissimas ecclesias aut familias immunes (esse) ab »hoc spuriorum instrumentorum labe.«[2]

Napokon znamo, što lasno da nije poznato gosp. Stratimiroviću, da amo u Boki ima sijaset patvorenih izprava, a svaka je od javnog bilježnika autincirana, i to ne baš iz davnih vremena, nego ponajviše iz XVI. i XVII. stoljeća; unatoč tomu mi se neplašimo preći na istraživanje autentičnosti onih Nemanićevih povelja, koje su naši protivnici proglasili patvorenima, ali ne dokazali.

Mi bi morali poći daleko, kad bi uzeli u pretresivanje pojedine povelje vladara Nemanićeve dinastije, u kojim se pripoznaje i potvrdjuje pravo Kotorana nad Prevlakom, ali to nije potrebito. Nama je dosta da ograničimo naše iztraživanje na autentičnost one cara Dušana od god. 1351., jer ista potvrdjuje sve ostale izdate od njegovih predja.

U koliko je nama poznato, ta povelja (kako i one drugih Nemanića) više puta je bila tiskana. Ima je Kotorski Statut, ima je Flaminio Corner u svom kritičkom i važnom djelu »Catharus Dalmatice civitas«, koji osim lošeg talijanskog prevoda, dodao je i latinski. Kasnije ovu su povelju objelodanili Kukuljević, Miklošić, a posljednji Rački. Svi amo talijanski prevod. Nastaje sad pitanje: gdje se nalazi original te toliko zname- povelje, koji je morao biti bez svake sumnje srbski napisan, i to ćirilicom? U starim ...kama stoji, da se ona, kako i ostale raznih vladara Nemanića, nalazi u srebrnom ...gu, gdje su moći sv. Tripuna. Stari naši pisci, kad ih citiraju, obično pišu »ex Sancti Triphonis Martiris«. Ako je to zbilja istinito, onda bi značilo da su te po- ... prilog katolikâ, jer inače ne bi ih oni na tako svetom mjestu čuvali. Čemu

---

[1] ...r. Gloria Legioni di Paleo. e Dip. str. XV.

[2] ...billon. De re diplomatica lib. III. c. 6.

*

dakle se ne iznesu, i jednom se razpra ne dokonča? Evo tomu razloga. U Kotoru predaja kaže: da kada je u gradu biesnila kuga i silno mela biedni narod, sv. Tripun javi se nekoj pobožnoj duši i kaza joj: da ne će kuga prestati, dok se ne utope u Gurdić ključevi kovčega, gdje počivaju njegovi sv. ostanci, i da se već nikad ne smiju izribati, jer bi inače opet se kuga pojavila i hametom pomorila gragjane. Tako i bi učinjeno. Pokojni Maschek, nazad dvadeset godina, kad je izdavao svoj »Manuale del regno di Dalmazia«, bio se obratio na tadanjega biskupa Markića, moleć ga, da bi iz kovčega sv. Tripuna digao rečene povelje, te mu ih u Zadar poslao, ili bar tačne prepise. Kao što Maschek nije znao za kotorsku predaju, tako isto ni biskup, ali kad dozna za istu: »Biće, kaza, samo puka presuda, ali ako po kakovom slučaju dogodi se kakova nesreća, tko će svjetini dići iz glave, da biskup nije tomu kriv?« I mi smo podpuno uvjereni, da je to prosta presuda, ali ipak ne bi joj činu u prkos sudjelovali.

Eto dakle pravog uzroka, zašto se ne iznose te povelje. Sad učinimo jedan korak dalje.

Što je dalo povoda caru Dušanu, da godine 1351. izda tu povelju ili bolje da izreče tu osudu?

Poznato je[1], da su rišćani pod zaštitom Dušanovih predšastnika neprestano prisvajali katoličke crkve, manastire i njihove posjede. Poznato je takodjer, da su Kotorani, a osobito kotorski biskup, nastojali neprestano vindicirati svoja prava. Biskup kotorski Serdjije obratio se vrhovnoj glavi katoličke crkve, moleći ga, da mu bude na pomoć u tolikoj nevolji. Sv. Otac zbilja obraća se mogućnicima u prilog Kotorana, pak i na samog Dušana. Evo kako piše Kliment VI. dne 6. siečnja god. 1346. caru Dušanu, moleći ga, da čini povratiti kotorskom biskupu Srdju crkve i samostane, što su mu bili nepravedno oteti: » . . . . . »percepimus: quod licet s. Mariae Buduanensis, s. Nicolai de Petraniza, s. Lucae de Cher»tale, (Krtole) *s. Michaelis de Tombe*, s. Petri de Gradez, s. Mariae de Resson, s. Petri »de Campo et s. Marci de Pinita *monasteria ordinis s. Benedicti*, nec non s. Triphonis de »Deptat, s. Martini de Canal, s. Mariae de Prisren, s. Petri supra Prisren, s. Triphonis de Be»ruenić, s. Triphonis de Gergoniste et non nullae aliae ecclesiae Catharensis Diocesis Epo. »Catharensi qui est pro tempore, tamquam diocesano locorum huiusmodi subesse, et ad eius »dispositionem *pertinere de jure*, ac Buduanenis et s. Gabrielis, necnon de Molont *et quedam »alice* insulae *et villae* dictae Diocesis, qui in tuo Regno consistunt, *ad mensam suam Episco»palem spectare noscantur:* tamen nonnulli Reges Rassiae, praedecessores tui monasteria, »ecclesias, *insulas* ac villas praedictas suis temporibus occuparunt, et tu nunc occupas »et detines occupata, et de monasteriis, ecclesiis, insulis et villis praedictis disponis pro »tuo libito voluntatis in animae tuae periculum et ipsius episcopi et ecclesiae praedictae »preiudicium non modicum et scandalum plurimorum«.[2]

Kad uvažimo, da vladar onako zaposlen, kako je bio Dušan, nije mogao u jedan dan riešiti razpru toli golemu, kakova je bila ona, o kojoj nam navedena izprava povieda, nije se ni najmanje čuditi, da je prošlo pet godina do njena riešenja. Prama tomu Dušanova povelja nije drugo nego posljedica navedene izprave, te ova potvrdjuje on[illegible] mi smo uvjereni, da sada gosp. Stratimirović ne će u tom pogledu za svojim ties[illegible] jateljem g. M. Crnogorčevićem, za koga Dušanov hrisovulj je »jedna vrsta Pseudo-I[illegible] rovih dekretalija«.[3] Mi pače idemo dalje, i zaključujuć ovo pitanje kažemo: da ne bi bilo te Dušanove povelje, niti onih Dušanovih predja, za naše pitanje, na[illegible] je Prevlaka bila katolička i da su samostan i crkva sv. Mihajla pripadali Otci[illegible]

[1] Theiner op. cit. vol. I. str. 215—216—259.
[2] Op. cit. vol. I. str. 215.
[3] Miholj Zbor str. 70.

Benedikta, dosta je i sama izprava izdana od O. Theinera, ob istinitosti koje neima sumnje. U isto doba kažemo i gosp. Stratimiroviću i njegovome prijatelju, da za učenu publiku više vriedi ona sama ploča, što ju je gosp. Crnogorčević na Prevlaci izkopao, a na kojoj je urezana rieč *Abbatis*, nego stotinu pučkih predaja i priča, i još toliko rukopisa, kojima se je trag izgubio!!

Mimoići ćemo još mnoge sitne netačnosti, da dodjemo na glasoviti srpski nadpis crkve Sv. Petra u Bogdašićima.

Taj je nadpis vazda bio kamenom smutnje za rišćanske pisce. O njemu neznadu da pišu, ako tom prilikom ne napadnu katolike. I naš gosp. mjernik pošao je za svojim suvjercima. I njemu on pruža priliku, da napiše: »Stara crkva sv. Petra bila je početkom »XV. vijeka *još* pravoslavna, u to vrijeme bi crkva preoteta, a narod nasilno prevjeren »(str. 14)«.

Počmimo *ab ovo*.

Na mjestu, gdje je danas crkva Bogdašićka, u staro doba dizala se crkva i samostan Otaca Sv. Benedikta, poznata iz starih izprava pod imenom »Sancti Petri de Gradez«.[1] Po svjedočanstvu težih izprava, rišćani su uz ostale crkve i samostane oteli i tu katolicima. O tome ne ima sumnje.

Da je tako, nesumnjivo nam dokazuje latinski nadpis u kamenu urezan, što se nalazi u duvaru s desne strane oltara. Nadpis se ne može lako tačno da pročita, jer je bio obijeljen klakom više puta, te su njeki potezi pokriveni, a mislimo da klačarda pri kraju pokriva i koju god cielu rieč.

Slova su tako zvana »majuscula rustika,« koja su rabljena bila do XIII. vieka. Po mnienju veleuč. L. dr. Jelića nadpis je urezan poslije X. a prije XIII. vieka.

Evo kako ga je čitao po otisku rečeni učenjak:

† In nomine xri°
Claustum is
tum costruxit
? recolusu (?) magisr ?[2]

Od stare sgradje, (ne kažemo crkve jer to danas nije lako ustanoviti) ne ostaje po našem mnienju nego onaj dio, što sačinjava današnju, recimo, absidu (oltar i kor). Da je pak, kako kaže g. Stratimirović, crkva povećana nazad 30—40 godina, i da je, kako su mu kazivali, onaj srbski nadpis bio na pročelju stare crkvice, možemo mu kazati, da je bio krivo obavješten. I mi smo za stvar razpitali, pak nijedan starac u Bogdašićima ne spominje se, kad je današnja crkva povećana bila.

Najbolji je tomu dokaz, što u biskupskoj pisarnici neima ni ciglog spisa, koji bi se odnosio na to povećanje, a g. Stratimirović kao c. k. mjernik zna, koji zakoni i naredbe obstoje u tom pogledu i nješto prije od 30—40 godina natrag, kad je današnja crkva gradjena ili povećana, izvjestno nije nam poznato, svakako cienimo, da je to moralo sliediti svršetkom prošloga ili početkom našega vieka.

... se tiče srbskog nadpisa, mi se podpuno slažemo sa veleučenim prof. Gelčićem,[3] k... ...azuje, da je nadpis tu od njekud donešen i kao prosto gradivo rabljen pri g... ...ve.

...živši do sad rečeno, pitamo: na što se svadja to napadanje gosp. mjernika na f... ...i katolika?

[1] ...iner op. c. vol. I. str. 215.
[2] ...osp. Crnogorčević na str. 76 navodi ga, ali mnogo se udaljio od gosp. Jelića.
[3] ...ić. Mem. St. str. 69.

Evo na što. Rišćani su, kako smo vidjeli, prisvojili, uz ostale crkve, katolicima i onu sv. Petra u Bogdašićima, a pošto osuda od cara Dušana izdata nije imala uspjeha, kao ni povelja nesrećnoga mu sina Uroša[1], čim Boka dodje u ruke katoličke vlade, naime Mlečića, katolici punim pravom kod ove su izposlovali, da im se oteto povrati? Tko tomu smije prigovarati? Gosp. Stratimirović ne samo da ovom prilikom predbacuje katolicima otimačinu, nego i na više mjesta svoga pisma, pak da se na neugodan ovaj predmet ne povraćamo, i moliti ćemo ga, da duboko u pamet usadi: da širom ciele Boke Kotorske nema ni cigle jedne crkvice, za koju bi se moglo temeljito dokazati, da su ju katolici oteli rišćanima. A može li on obratno? Eno mu u gore navedenoj izpravi kod Theinera do 8 samostana i 14 crkava od njegovih prisvojenih, a to do XV. vieka. Ali uz to nek zapamti, da je i dalje isto sliedilo, ako ne silom, a ono lukavštinom, pa čak i u naše dane. Hoće li zato primjera? Evo mu ga. Kad je Spič prešao pod Austriju, katolici su tamo imali dvie crkve sv. Dimitrija. Znade li on, kako su jednu izgubili pod otčinskim namjestnikovanjem pok. Rodića? Njemački pjesnik pripovieda basnu: Bilo u staro doba selo, i u selu dva šavca a jedan postolar. Postolar smrtno sgriešio, a selo ga na smrt osudilo. Kad vodili na stratište nesrećnog postolara, ustade neki starac i oslovi narod: Što radimo braćo? Dozovnite se pameti; kažite mi, kad usmrtimo postolara, tko će nam krpiti postole? Nego se liepo razaberimo. Eto imamo u selu dva šavca a ciglog postolara, ubijmo jednog šavca, pak eto nam ostaje jedan šavac, da nam kroji haljine, a jedan postolar, da nam krpi postole! Tako i naš, ili bolje vaš Rodić: Imate Latini dvie crkve, svetog Dimitrija jedna neka je vama, a drugu braći pravoslavnima!

Glede stolne rišćanske crkve i parohijalne sv. Luke u Kotoru svak zna, kako su iz katoličkih ruku prošle u rišćanske.

Što pak gosp. Stratimirović kaže glede latinskih oltara u rišćanskim crkvama, da »su bili pravoslavni Boke Kotorske (a mi dodajemo, i drugovdje, kao u crkvi Sv. Ilije »u Zadru) prisiljeni ovake oltare u mletačko vrieme, u mnoge svoje crkve pripuštati.« (str. 22); kažemo mu, da je zlo obaviešćen. Ti otari, kojih je bilo više nego li ih je on nabrojio u napomeni pod br. 150 str. 39, ostali su u tim crkvama i pošto su one prešle u rišćanske ruke, da napominju staro pravo katolika nad tim crkvama, kako i da budu zalogom one vjerske snosljivosti, koja je onda bar prividno vladala, ali na žalost kasnije se poznalo, da nije bila iskrena; ali je samo rišćanima u prilog za mletačko doba, dočim je vrlo velikih šteta u pogled vjere donielo katolicima.

* * *

Još ćemo nješto odgovoriti gosp. Stratimiroviću na njegove vrlo netačne tvrdnje o crkvi Sv. Tripuna, a sve ostalo ostavljamo, jer svaki nepristran čovjek lako je se mogao uvjeriti i iz ovoga, što smo do sada iznieli, kakovim načinom i kojom je težnjom ciela pisanija g. mjernika izvedena.

Ostavljajuć pitanje o prvoj crkvi sv. Tripuna, gradjenoj u IX. vieku, i o njenom obliku, naime da li je bila ili ne okrugla, kako piše Porfirogenit, koji, rekao bih, da o na.. stvarima nije nalbolje bio obavješćen, kao n. p. kad tvrdi o položaju Kotora: »H· »vero circum se Urbs illa montes altos, ita *ut aestate tantum solem videat*, quod »in medio coeli sit *hyeme vero nunquam*«[2], samo ćemo nješto o sadašnjoj kazati.

Od prve crkve dakle mi držimo, da danas ne ostaje ništa, do možda jednog u današnje riznice. Od druge crkve, one naime iz XII. vieka, koju je biskup Malon po...

[1] Rački. Rad knj. I. str. 146—148.
[2] Porf. De adm. Inep. par. II. cap. XXIX.

god. 1166., ostaje onaj dio, što se proteže od srednje i desno pobočne abside, a dopire do ograde stupićâ, koja dieli prezbiterium od triju brodova. Ova strana crkve u slogu je čisto romanskom (romanico). Tri pak današnja broda i sve ostalo gradjeno je u mletačko doba, pošto je ovaj dio bio srušen od potresa. Sve dakle što nam g. Stratimirović priča ob uticanju ili pomoći Stjepana Prvovjenčanog neima nikakva temelja. Da podkriepi svoje tvrdnje, donosi neku povelju istoga kralja, do koje mnogo drži. Veleučeni gosp. prof. Gelčić[1] tvrdim razlozima dokazao je, da je to pismo Prvovjenčanoga apokrifno; nu ipak gosp. Stratimirović, koji to mjesto Gelčićeve povjesti navodi, veli: »Ali »mi do sad srpskoga originala nemamo, te ne znamo što su pogrješke pripisivača i prije»vodnika. Ali svakako ima značaja u tome, da je taj dokumenat uvršten medju spise »općine stolivske, i da se u predjašnje vrieme njegovoj sadržini cijene davalo. S toga »mora kritika sve donle mogućnost pojedinih navedenih fakata pripustiti, dok iste si»gurnija svjedočanstva ne obore« (str. 18.). Žao nam je, ali je ovdje naš g. Stratimirović i još njeko s njim grdno nabasekao. Taj drugi jest glavom g. dr. Madirazza, koji je taj dokumenat priobćio g. Stratimiroviću.

Valaj čudimo se gosp. Madirazzi, koji i ako je diletant u povjesti, opet je jurist. Mi ćemo donieti generis toga falsifikata, pak će se obadvojica uvjeriti, kako su se prevarili. Odkuda je gospodin Madirizza izribao taj dokumenat? Kako nam kaže g. Stratimirović iz knjige »Stampe della Comune di Stolivo«, od kojih ima jedan iztisak u biblioteci Franjevaca u Prčanju. Dobro, mi ćemo mu još dodati: da u bogatoj sbirci tijeh *Stampa*, (koje nijesu, kako bi rek da cieni g. Stratimirović, kakovi obćinski spisi, već *sudbene rasprave)*, što se čuvaju u starom biljezničkom arhivu kotorskog suda, ima i ta blažena »stampa della comunità di Stolivo.« Sad je pitanje, kako je u tu knjigu došla povelja Prvovjenčanoga?

Za svakoga, koji se je osbiljno bavio našom domaćom historijom, mora da je poznata ona žestoka i dugotrajna borba medju kotorskom i peraškom obćinom sbog prava nad crkvom i samostanom sv. Jurja na otočiću pred Perastom. Posljedica te razpre bila je kašnje druga medju peraškom i stolivskom obćinom. Peraštani, da podkrijepe svoja tobožnja prava, dadoše u Miloševu skovati tobožnju povelju, i nadjoše javnog činovnika, koji potvrdi istovjetnost prevoda s maticom. U razpri sa stolivskom obćinom iznieše povelju kao prilog i tako ona dodje pred mletački sud. Ali vrlo zlo prodje. Obći providur Franjo Grimani osudom izdanom u Spljetu dne 18. rujna 1754 izjavljuje, da je povelja prost falsifikat, i dosljedno osudjuje peraškog opata Marka Martinovića na globu od libara 249 solada 18. Eto gosp. Stratimiroviću, koliko *»značaja ima što je ovaj dokumenat uvršten medju spise stolivske općine!«* Da je dakle gosp. dr. Madirazza, kad je prepisivao povelju iz Stampe di Stolivo, prolistao samo još pet stranica dalje (str. 19.), kao pravnik bio bi vidio, koji je udes stigao povelju pred mletačkim sudom.

Kad se tako površno piše u Zborniku jedne Akademije, cienimo da smo rieševi svakog daljnjeg razpravljanja.

NB. Glede crkve S. S. Srdja i Baka na Podima i mi smo uvjereni, da je u njoj r…zeći se nadpis patvoren. To medjutim znamo, da je nazad 25 godina kazivao nam t…k Stanzig, da je on gledao u istoj crkvi, ako se dobro sjećamo, oko kubeta iz nutra z…ženu godinu rimskim brojevima MIV.

Još se spominjemo, da kad je tamo bilo *»povjerenstvo za uredjenje zemljarine«* i jedan č… istoga opazio njekome dostojanstveniku rišćaninu, da je ta crkva imala biti jednoč l…skog obreda, ovaj mu je to potvrdio.

S.

---

[1] Gelčić. Mem. St. str. 67—68.

II.

Drugi dio Stratimirovićeve monografije bavi se neimarstvom Boke Kotorske i dieli se na tri poglavja: I. Crkve u Kotoru, II. Crkve u Dračevici i III. Završna riječ. Na 15 stranicâ u četvrtini opisao je g. Stratimirović šest boko-kotorskih graditeljskih spomenika, bolje reći šest crkava, od kojih su tri u Kotoru, i to stolna crkva Sv. Trifuna, crkva S. Luke i crkva Svete Gospodje (Collegiata), a tri u Dračevici, to jest u Podima crkva S. S. Srgja i Baka, u kutima razvaline crkve. Sv. Tome i nova crkva manastira Savine u Novomu. Od starijih sve su gradjene od katolika, osim one u Podima, a Savinska je nova crkva. Pri kraju knjige dodano je pet tablica sa slikama tih crkava. Na prvoj je tablici slika pročelja crkve S. Trifuna, po fotografiji i tloris iste crkve; na 2. tablici je uzdužni presjek crkve S. Trifuna, »žioka na raboš« sa prozora na velikoj apsidi iste crkve i restauracija tlorisa razvaljene crkvice S. Tome u Kutima; na 3. tablici slika crkve S. Luke po fotografiji i tloris iste crkve; na 4. su fotografičke slike velike crkve u Savini i crkve S. Gospodje u Kotoru, a na 5. okomiti uzmet strane i pročelja te tloris crkve u Podima. — O crkvi Savinskoj, S. Trifuna, Sv. Luke i Sv. Gospodje pisao je već Englez g. Jackson (The Dalm. Quarn. and Istr. III.) i priložio o tom nekoliko slikâ.

Već je gosp. S. pokazao, kako gosp. Stratimirović na temelju apokrifne izprave kralja srbskoga Stefana Prvovjenčanoga osniva svoju tvrdnju, da zvonici crkve Sv. Trifuna potiču iz »srpskoga doba«, te da »prvobitna crkva nije mogla imati zvonike na pročelju«. Po kazivanju samog g. Stratimirovića, već g. 1123. »riješiše vlastela kotorska, da se obnovi crkva«, a »već god. 1166. bi gradnja dovršena i biskup kotorski, Malon ili Majo, posveti crkvu« .... Ako je dakle crkva g. 1166. dovršena (a mogla se je dovršiti u 39 godina) i posvećena bila, hoće reći, da joj nije oskudievala nijedna znamenitija čest, a u ono doba dva zvonika u pročelju poveće crkve nisu bila ništa neobična, navlaš na trobrodnim bazilikama u svim zapadno-europejskim zemljama, gdje je bio u porabi romanički slog graditeljstva. Nezna se dakle pravi razlog, s kojega g. Stratimirović tvrdi, da kotorska bazilika nije mogla pri prvoj izgradnji svojoj imati zvonike na pročelju. Stefan Prvovjenčani želio je i izprosio od svete rimske stolice kraljevsku krunu, s koje mu i pridjevak, pa bi lako moglo biti, da je priložio i obilatu kakvu zadužbinu na korist stolne crkve Sv. Trifuna, nebi li to bolje svetu stolicu uvjerio o svojoj privrženosti i želji, da se povrati u krilo katoličke crkve, po nagovoru svoje žene, rodjene Mletkinje, od slavnog koljena Dandolova; ali, dok za takovo nagadjanje ne ima drugog naslona do spomenute apokrifne izprave, može se slobodno kazati, da je neosnovano i da ne zaslužuje nikakva obzira. Protiv mogućnosti, da bi gradjani kotorski na svoje troškove mogli bili izvesti izgradnju tako znamenite i skupe gradjevine »kao što su zvonici«, slabo vriedi g. Stratimiroviću razlog skupoće. Prije svega zato, što ona ista vlastela, koja su na svoje troškove izgradila krasnu i veličanstvenu posvodjenu baziliku, mogla su podnieti troškove i za izgradnju zvonikâ, a drugo, jer ne možemo znati, da li su prvobitni zvonici bili baš posve skupi, kad ne imamo na žalost nikakva podatka o njihovom vertikalnom razvitku ni o uresu.

Nisam još nigda bio u Kotoru, te ne imam savršena pojma o znamenitoj crkvi Trifuna, uprkos opisu gg. Jacksona i Stratimirovića i njihovim nacrtima, ali pogle na Stratimirovićev uzdužni presjek (Tab. II.) crkve, čini mi se, da se gosp. Stratimir više približuje istini, kad kaže o nutarnjosti njezinoj, da od crkve iz XII. vieka »o onaj dio, što se proteže od srednje i desne pobočne apside, a dopire do ograde stu koja dieli prezbiterium od triju brodova. Ova strana crkve u slogu je čisto romansk Tri pak današnja broda i sve ostalo gradjeno je u mletačko doba, pošto je ovaj

srušen od potresa«, nego li gosp. Stratimirović, koji kaže: glavni dio sgrade t. j. tri broda apside i pročelje potiču još od god. 1166; glomazni krov, koji svu crkvu pokriva, svodovi (ako nisu kasniji) i dônje česti od oba zvonika s posrednim pritvorom pripadaju obnovi oko g. 1600« ..... Po spomenutom presjeku opaža se sbilja, da na onom dielu, o kojem g. Stratimirović piše, da je »u slogu čisto romanskom«, ne ima onog velikog korniža, rek bi preporodnog sloga, koji se proteže duž ostalog diela crkve, dočim je na unakrstnom svodu (Vidi i Tloris kod Stratimirović Tab. I.) tog prvog travea srednjega broda do apside opaziti dvostrukom crtom naznačena romanička dijagonalna rebra, koja opet nisu iztaknuta na ostalom svodovlju, premda je u tekstu (str. 19.) sam g. Stratimirović opet kazao: »unakrsni svodovi imaju dijagonalne lukove (rebra)« ne ističuć razliku kao što je učinio na tlorisu i presjeku.

Temeljito je razlaganje gospodina Stratimirovića, kojim dokazuje, da pojedini brodovi crkve svetoga Trifuna od iskona bijahu pokriveni posebnim krovovima, kako je to bio običaj u doba romaničkoga sloga, a i još mnogo davnije, još od starokršćanskih doba. — Nejasno je pak ono što kaže, da »Ispod rečenih arkatura (izpod vienca zida glavnoga broda) ima tri zazidana prozorića (trifora), pomoću kojih se u ono prvašnje doba osvjetljavala srednja hramina crkve«. Ako su to sbilja tragovi triju prozorićâ, koji su odgovarali sredinama triju lukova velikih travéea crkve, dobro je i to može biti, ali se onda pak ne zna, zašto je gosp. Stratimirović dodao u zaporci rieč »*trifora*«, jer bi to značilo jedan sami prozor na tri otvora, kako je ono na glavnoj apsidi iste crkve, ili zar i tri takova trostruka prozorića. Nego bi nam težko bilo vjerovati i jedno i drugo, a evo zašto. Prosti jednostruki prozorići za osvjetljavanje srednjega broda običajni su bili u doba romaničkoga sloga, pa ih eto i na trogirskoj bivšoj stolnoj crkvi, koja je dosta srodna kotorskoj, dočim se trifore za tu svrhu nisu nigdje običavale. Na zidovima srednjega broda običavale su se bifore i trifore, ali to za omogućenje pogleda u crkvu sa podkrovlja pobočnih brodova t. zv. *tri foriuma*, pa nam eto biforâ na takova mjestu korčulanske bivše stolne crkve S. Marka, dočim se na kotorskoj ne mogu pomisliti, jer nije za njih moglo biti dostatne visine zidova. Najlašnje je dakle pomisliti, da je tu govora jedino o tragovim prozorićâ, a da je ona rieč »trifora« na tom mjestu suvišna.

Kameniti ciborij nad velikim otarom crkve S. Trifuna skupa sa skupocjenim *retablom* medju dva iztočna njegova stupa, kojih sliku iznosi Jackson, jesu umjetnički predmeti, dostojni pomnjivijeg izpitivanja i podrobnijeg opisa, nego li se to nahodi u Jacksonovom djelu i u Stratimirovićevoj brošuri. I samo kad budu potanko proučeni, moći će se nešto stalnijega kazati o dobi njihova postanka. Ako »je veliki oltar godine 1362. obnovljen i ukrašen dragocjenim mramorom i metalom — dakle još za vlade cara Stefana Uroša«, kako, po Jacksonu i Gelcichu, piše g. Stratimirović, tim se ne kaže, da je obnovljen i ciborij, koji posve težko da je iz XIV. vieka, nego bi se dapače po slici u Jacksonovoj knjizi moglo kazati, da je sva prilika, da potiče iz doba prvog sagradjenja crkve, jer ima na sebi svakolika obilježja čisto romaničkoga sloga, dočim u ..vieku i sam gosp. Stratimirović piše, da su u Kotor bili prodrli oblici gotičkoga

..dstupine velikih starinskih stupova crkve S. Trifuna gospodin Stratimirović nije .., a o podstupinama pak nije ni rieči kazao. Tako nije podpuno opisao ni pročelje ..o kojemu je samo kazao, da »ima velik, lijep prozor na ružu«. To je za povjest ..osti nedostatno. Taj je prozor trebalo potanje opisati, a trebalo je još kazati, kako ..rena crkvena lastavica na pročelju, jer se po slici ništa ne razabire.

Nije ništa riedko ni osobito u romaničkom slogu, ako mu se u uresu »pouzdano opaža uticaj vizantinizma«, kako to naročito iztiče g. Stratimirović, pišuć ob uresu trifore na apsidi crkve S. Trifuna. Ta romanički slog postao je daljim razvitkom vizantinskoga, pa se nije čuditi, ako se na njemu opažaju tragovi njegovog postanka, kako se nije čuditi sinu, ako ima na sebi tragove otčevih poteza. O toj trifori piše g. Jackson (Nav. dj. III., str. 42), da ne može da bude starija od XIII. vieka, dočim je g. Stratimirović mnienja, da potiče »još od god. 1166«. Meni se čini temeljitije mnienje Jacksonovo s ovih razloga: a) jer je i sama trifora kao takova motiv graditeljstva, koji na našim stranama nije poznat prije druge polovine XIII. vieka ili početkom XIV., b) jer četverodielne šupljine u krugu, koje se tu vide medju lukovima, takodjer su motiv, poznat kod nas tek XIII. i XIV. vieka, c) jer sve ostale dalmatinske romaničke crkve, mladje od kotorske, ne imaju na apsidama trifore, nego prema veličini apsida obično po jedan, dva ili tri prosta dugoljasta gori polukružno završena prozora. Ta će trifora dakle biti kašnje umetnuta bila po svoj prilici tečajem XIII. ili XIV. vieka.

O crkvi sad grčko-iztočnoj, a do god. 1689. katoličkoj, S. Luke, drži gosp. Stratimirović, da je primila »zvonik na preslicu« godine 1747., u kojoj je zabilježeno, da je crkva proširena. Pročeoni zvonik može crkva bit imala od prije, jer takav zvonik ne proširuje crkvu, kao što ga imaju po Dalmaciji sve omanje katoličke mladje i starije crkve od VIII. i IX. vieka, pa do dneva današnjega, te se ne može o njemu kazati, da »pripada mletačkoj arhitekturi«, jer je eto svojstven i hrvatskoj; niti je unešen, nego je domaći hrvatski graditeljski oblik.

Pretjerava gosp. Stratimirović i zaboravlja crkvu S. Trifuna, kad piše o crkvi S. Gospogje, da »s neimarskoga gledišta najveću cijenu ima medju kotorskim crkvama«. Neka crkve S. Luke i S. Gospodje imaju kubeta na bizantinsku, to se ipak ne može kazati, da su bizantinskoga sloga, kao što čini g. Stratimirović, jer im sva ostala obilježja govore za romanički.

O razvaljenoj crkvi S. Tome u Kutima, o kojoj narod kaže da je »*prastara*«, piše g. Stratimirović »po procijedjenosti ukusa, koja se odaje po osnovi njezinoj« .... »da neće starija biti od XIV. vijeka«, dočim se po sličnosti njezinoj sa crkvicom S. Jurja u Kaštel-Staromu (Vidi moj članak »Četiri staro-hrvacke bogomolje u primorskoj županiji« u »Viestniku hrv. arh. družtva God. XIII. Br. 2. str. 47—50); Sv. Luke na Lastovu (Vidi ovog časopisa God. I. Br. 4. str. 239—241) i onaj S. Martina u Pridragi (Vidi ovog časopisa God. I. Br. 4. str. 257), može slobodno kazati, da pripada onomu tipu crkvicah hrvatsko-bizantinskoga sloga iz X. i XI. vieka, koji eto ima svoje predstavnike niz cielo hrvatsko primorje.

Ob onom, što g. Stratimirović u »zaključnoj rieči« piše o tobožnjem »lokalnom srpskom stilu«, koji da »živi i napreduje u Boci Kotorskoj«, a on ga je eto sam prvi odkrio, neću ovdje da pretresam, jer je to predmet, koji prelazi granice programa ovog časopisa.

Fr. Radić.



Izvještaj

Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Dne 5. prosinca 1895 obdržana je u Kninu osma glavna družtvena skupština sa sliedećim dnevnim redom:*

I. Izvještaj upraviteljstva: a) govor predsjednika, b) izvještaj tajnika, c) izvještaj blagajnika. II. Obnovljenje upraviteljstva: a) izbor predsjednika, b) izbor šestorice suodbornika, c) izbor pregledatelja računâ. III. Obnovljenje znanstvenoga odbora: a) izbor glavnog izvjestitelja, b) izbor petorice suodbornika. IV. Slučajni predlozi.

Predsjednik u svom govoru iztiče glavne povode, koji skupštinare toliko puta jednim te istim predmetom zaokupljaju, te pobija one, koji prigovaraju, što družtvo svomu radu daje neko patriotično obilježje, navadjajuć, kako je to upravo glavnim poticalom družtvenog postanka i uspješnog razvitka i kako ono ulieva snage pri svim nepogodam, koje družtvo susretaju. Za tim dokazuje opravdanost družtvenog hrvatskog imena, temeljitost naziva *starohrvatskih* spomenika, tvrdjava, grobova, umjetnosti i starohrvatske prosvjete. Razloži, kako je usuprot prigovaranom patriotizmu, družtveni rad ipak skroz sistematičan i zato znanstven, veleć kako znati iztraživati svaki i najzabitniji predjel domovine i umjeti razlučiti hrvatske starine od predhistoričkih, grčkih, rimskih, starokršćanskih i mletačkih i po stalnim pravilima odgaljivati ruševine, položaje i okolovštine našastih predmeta, opisivati predmete u muzeju po raznim kategorijama, poredati, zatim ih uz dobre slike tiskom kroz svoj narod i kroz učeni sviet turati, nije nikakav diletantizam, nego čedan, ali ozbiljan rad, koji će narodu i znanosti velike koristi donieti. Zato bodri skupštinare na daljnji postojan rad i pokazuje, koliko je prostrano polje hrvatske prošlosti i hrvatskih starina, i ako je ta prostranost pojmljiva samo malici njegovatelja hrvatske arkeologije, dapače i njima istina svaki dan novi vidici o tomu se raztvaraju, te zaželi, da se svi bolji sinovi hrvatskoga naroda stanu zauzimati za hrvatske starine, ne iz kojekakvih osobnih, da li iz narodne ambicije. Napomenu ono, o čemu je drugom prigodom obširnije govorio, kako bi trebalo, da Zagreb, to središte hrvatskog kulturnog života, i u hrvatskoj arkeologiji čim prije zauzme prvo mjesto, odakle da na sve krajeve hrvatskoga naroda svoju radinost bude pružati. Reče, kako bi bilo protusloviti povjesti, kada bi se samo u koljevci hrvatstva starine iztraživale, dok ih zaufano više manje ima u svim predjelima, gdje stari Hrvati prebivaše. Zato zaželi, da se što skorije posveti posebna briga hrvatskim starinama po Banovini, kad se eno u najmladjim posestrinam u kulturnom preporodu, Bosni i Hercegovini, toliki mar na starinarskom polju razvija, koji je opravdano na se svrnuo pozornost prosvjetnog svieta. Zato čestita svakom i svagdje na tom polju radniku, pa bi želio na istomu viditi neku poštenu takmu, ma gdje i od koga dolazila, uz moralnu zajednicu i bratsku snošljivost pojedinih radnika ili družtava, koja treba da na tom znanstvenomu tegu izmed svih njegovatelja podpuno vlada. Napokon iztaknu posebne obzire, s kojih treba da ovo prvo Hrvatsko starinarsko družtvo, kojega su uspjesi nesumnjivi, bude od svih hrvatskih rodoljuba riečju, djelom i prilogom obilno poduprto.

Veleštovana gospodo, slavna skupštino!

Odazivljući se svojoj tajničkoj dužnosti, da u današnjoj skupštini obaviestim gg. članove o [...]venom radu i napredku, neću se baviti svim potankostima družtvenog stanja, pošto to običaje [...]viteljstvo činiti u svomu glasilu „Starohrvatska Prosvjeta“, nego ću se samo u glavnom osvrnuti [...]družtveni rad od zadnje skupštine, da gg. članovi uzmognu na znanje uzeti, kako su se družtveno [...]viteljstvo i znanstveni odbor u obće trsili, da po svojim snagama što bolje svojoj zadaći odgovore [...]žtvene probitke promaknu.

---

* Obzirom na prostor našeg časopisa izvještaj skupštine ne možemo u cielosti, nego u glavnom [...] priobćiti.
Opazka Upraviteljstva.

Razdoblje od zadnje družtvene skupštine do danas može se doista nazvati najtrudnijim razdobljem družtvenog života, a istodobno i najplodnijim družtvenim radom i najboljim napredkom.

Sav družtveni život do otvora našega „Prvoga muzeja hrvatskih spomenika", uz sve liepe uspjehe na obretu hrvatskih starina postignutom, mogao se nazvati problematičnim radom i životom. Istom od spomenute sgode nastaje družtveni život sistematičan, udaraju se dobri temelji njegovom trajnom obstanku, budući se posadila stožina, oko koje se unapried ima nekim stanovitim smjerom družtvo razvijati, da postigne svoj znanstveni cilj.

Zato od spomenute sgode može se kazati ne samo da je bila *nulla dies sine linea*, nego dapače može se tvrditi, da se je ozbiljno radilo o družtvenom napredku, pa se, i ako tiho, ipak napried koracalo.

U glavni od tog doba napredak spada trudno ali velevažno ustrojenje družtvenoga glasila, oko kojega se većinom družtveni rad zadnjeg vremena okrećao.

Sama pomisao strukovnog glasila kod nejaka družtva smatrala se nekom utopijom, isto onako, kako je s prva smatrano drzovitošću ustrojenje starinarskog družtva u malenomu Kninu. Doista, tomu bijahu na putu velike potežkoće, jedno rad materijalnih sredstava, rad kojih naše družtvo svedjer udara u iste jadikovke, a drugo rad strukovnih snaga, kojih i onako u našem narodu na ovom tegu premalo ima. Ipak, uz te i druge potežkoće, hvaleć Bogu, evo nas pri svrhi prvog godišta naše „Starohrvatske Prosvjete", kroz koje u sviet družtvo turilo je četiri, svaki ne od dva tiskana, kako s prva bijaše utanačeno, dali od pet araka debela svezka.

Pri ustrojenju tog glasila pazilo je družtvo, kako da bude dosljedno svomu patriotizmu, koga nemože i neće da se odrekne, te je nastojalo, u koliko je moglo, da svojim radom teži prama hrvatskomu kulturnomu središtu, Zagrebu. Istina, to je sobom nosilo većih potežkoća; što dok je glasilo družtva u Kninu, urednik mu biva u Korčuli, a tisak u Zagrebu. Nu srećom sve te potežkoće umjele su se prebrditi.

Našem glasilu nastojali smo dati svu moguću ljepotu u papiru, slovima i slikam, što cienimo, uz obćeno priznanje, da smo i postigli. Naravno, trebalo je za prvu godinu izključivo tomu posvetiti sve svoje materijalne snage, pošto potrošci oko „Starohrvatske Prosvjete" iznositi će nekako oko for. 2.600.

Nu ovim osnutkom mislimo, da je družtvo pogodilo i želje hrvatskoga naroda, jer nas je narod počeo izdašnije podpomagati, a to se vidi iz toga, što naše družtvo, dok je od svoga postanka do osnutka „Prosvjete" brojilo malo više od stotinjak članova, ove se godine taj broj uspeo do tisuće. Doista, kod nas do sada nijedan arkeologični časopis nije tako razprostranjen, kao „Starohrvatska Prosvjeta", pa se družtvo može podpuno nadati, da će popularizirati ljubav k hrvatskim starinam, jer to treba da bude glavnim pomagalom za razsvietljivanje hrvatske prošlosti spomenicima. Uspjeh razprostranjenja „Prosvjete" i pomnožanja družtvenih članova, sa zahvalnošću primorani smo dobrim dielom u zaslugu upisati našim čestitim družtvenim povjerenicima, koji su se svojski zauzimali, da družtvu prikupe što više članova i predplatnika.

Od svog postanka družtvo je imalo povjerenikâ, al neomalovažujuć ničije ni najmanje za družtvo zasluge, ipak povjerenici do ove godine, malo su za napredak družtva učinili, dok ove godine neki su se divno i samopregorno za družtveni napredak zauzeli, tako poimence veleugledni gosp. Tito pl. Femenić u Varaždinu, koji je sakupio družtvu preko 65 članova, gosp. Dragan Šašel u Zagrebu do 63, gosp. Ot. Šimun Mendjušić na Pelješcu 34 člana, gosp. Peroslav Paskievič takodjer u Zagrebu 30, gosp. Josip Sokol u Križevcih 14, gosp. Šandor Lovašen u Gospiću 30, gosp. Luka Borovac u Sisku 7. Takodjer ot. Petar Krst. Perković u Sinju, ot. Ivo Vuičić u Livnu, gosp. Galzinja u Imotskoj, Emilijan Poljak u Gjurgjevcu su se liepo iztakli svojim zauzimanjem. Osobito pako naše priznanje zaslužuje povjerenik g. Petar pl. Akačić, koji uzornim svojim rodoljubnim žarom, toliko se zauzimao za družtveni napredak, da je svaku prigodu prihvaćao, osobito pri svojim putovanjima, da u njegovu korist radi, te je družtvu sakupio preko 70 članova.

Ovo naročito iztakosmo, neka spomenutoj gospodi u našem ljetopisu ostane posebna uspomena, a slavna skupština neka im izvoli izraziti svoju duboku zahvalnost. (Na što skupštinari jednoglasno kliknuše: Slava im!)

Po tomu naše družtvo brojilo je ove godine u sve članova 1000, od kojih odpada na užu Hrvat 429, Dalmaciju 350, Slavoniju 37, Istru 10. Najslabije nam se odazvaše naše posestrime Bosna sa a Hercegovina sa 5 članova. Nu, nadati se je, da će i tamo ljubitelji arkeologične znanosti i hrvats starina za u buduće nastojati, da i te dvie pokrajine ne izostanu. Ostali članovi odpadaju na ra druge pokrajine.

Družtvu je stizalo i ako ne u velikom broju raznih milodara. Što se tiče ovih za unapried, li bi se dale svečane sgode upotrebiti, kada bi se u veselom družtvu stali marljivije sakupljati milod

za hrvatske starine. To osobito stavljamo na rodoljubno srdce mladjeg naraštaja, da i ono, sliedeć tolike uzorne primjere starijeg, iztakne se kojom (a kud ljepše do ove) kulturnom stečevinom.

Naše družtvo slalo je preko 100 primjeraka svoga glasila raznim znanstvenim družtvima u carevini i izvan nje. Koliko se ovim načinom doprinosi ugledu družtva i naroda, to sama slavna skupština lako može procieniti.

Mnogi su naše glasilo veselo pozdravili i svoja izdanja družtvu u zamjenu poslali i šalju, po čemu broj svezaka naše knjižnice znatno je ponarastao.

Dok je družtvo usredotočilo svoj rad oko glasila, nije moglo žalibože nastaviti izkopavanja, ne buduć za ove dotjecalo novčanih sredstava.

Tomu se ipak sa strane upraviteljstva nastojalo naknaditi, obilazeć razne predjele po pokrajini, gdje se je više raznih odkrića učinilo. Naš marni glavni izvjestitelj znanstvenoga odbora, izpitao je sa starinarskog pogleda otok Lastovo, predsjednik je pako učinio više izleta po okolici Biogradskoj, Benkovačkoj, Skradinskoj, Kninskoj, Sinjskoj i Imotskoj, te je takodjer na više mjesta učinio znatnih obreta iz dobe hrvatske samovladavine. Po tomu družtvo već ima široku osnovu svoga daljnjega rada, kako i gdje da izkopine izvodi, samo mu treba zato dovoljnih materijalnih sredstava.

Družtvo je u smislu zaključka zadnje skupštine pružilo podporu spomenutomu glavnomu izvjestitelju znanstvenoga odbora i uredniku „Starohrvatske Prosvjete", da uzmogne u svjetskim knjižnicama bolje se upoznati sa arkeologičnom književnošću; što će takodjer družtvu biti od velike znanstvene koristi.

Ovo su, slavna skupštino, kako s prva rekoh, samo glavni potezi zadnjeg družtvenog rada.

Nadati se je, da će pri budućoj skupštini tajnik moći prikazati raznovrstnijih obaviesti o družtvenom radu i napredku, a osobito o uspjehu izkopina, koje će svakako upraviteljstvo nastojati, da budućom godinom nastavi.

Sada neka slavna skupština blagoizvoli saslušati blagajnički izvještaj.

Blagajnik g. Dragutin Tomić podnaša sliedeći izvještaj.

Račun od 15. svibnja do 31. prosinca 1894.

Prihod:

Pretička od 15. svibnja 1894	for.	150·30
Članarina utemeljitelja	„	120·—
„ redovitih	„	243·—
„ ubrana od prof. T. Smičiklasa	„	71·—
Milodara	„	37·25
Podpora vis. vlade kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u Zagrebu	„	500·—
Od razprodanih knjiga	„	39·—
Ukupno	for.	1160·55

Razhod:

Za fotografičke sprave	for.	348·34
„ putne troškove upraviteljstva	„	98·54
„ nabavu knjiga	„	160·65
„ poštarinu, brzojavke i opremu knjiga	„	79·89
Podvorniku	„	88.19
Za gorivo i razsvjetu	„	38·20
„ tisak „Spomen-knjige"	„	268·80
„ pisariju	„	62·90
„ risariju	„	11·09
„ nabavu starinâ	„	24·30
„ tiskanice	„	26·50
„ kopanje	„	31·30
„ popravke	„	18·19
„ razne nuzgredne troškove	„	97·98
„ najmovinu na muzej od 1. siečnja 1894 do 31. ožujka 1895	„	275·—
Ukupno	for.	1629·87

Dakle je:	Razhoda	for.	1629·87
	Prihoda	„	1160·55
	Manjka	for.	469·32

Račun od 1. siečnja do 5. prosinca 1895.

Prihod:

Ubrana članarina od gg. povjerenika:		
a) Tito pl. Femenić	for.	450·—
b) Peroslav Paskiević-Čikara	„	186·—
c) Dragan Šašel	„	125·—
d) Josip Sokol	„	73·—
e) Emilijan Poljak	„	42·75
f) Ivan Potočnjak	„	33·—
g) Šandor Lovašen	„	30·—
h) Luka Borovac	„	25·—
Neposredno ubrana članarina:		
a) utemeljiteljnih	„	400·—
b) redovitih	„	961·18
Milodara	„	45·50
Podpora vis. ministarstva u Beču	„	500·—
„ „ sabora u Zadru	„	500·—
„ „ vlade kr. Hrv., Slav. i Dalm. u Zagrebu	„	100·—
Ukupno	for.	3471·43

Razhod:

Manjak od prošaste godine	for.	469·32
Za fotografičke sprave	„	233·20
„ putne troškove upraviteljstva	„	160·50
„ nabavu knjiga	„	65·68
„ poštarinu, brzojavke i opremu knjigâ	„	226·68
Podvorniku	„	96·78
Za gorivo i rasvjetu	„	36·30
„ „Prosvjetu“	„	2011.—
Podpora uredniku	„	150·—
Za pisariju	„	41·50
„ risariju	„	12·18
„ nabavu starina	„	40·85
„ tiskanice	„	42 68
„ kopanje	„	45·49
Popravci	„	32·74
Za razne nuzgredne troškove	„	123·99
Za najmovinu na muzealnu zgradu od 31. ožujka do 31. prosinca 1895	„	165·—
Ukupno	for.	3953·89

Razhod	for.	3953 89
Prihod	„	3471·43
Manjak	for.	482·46

Račun družtvene kuće

od 20. srpnja 1894. do 5. prosinca 1895.

Prihod	for.	992·84

Razhod:

Popravci	„	209·08
Kupljeno pomješća	„	90·36
Porez i faksional	„	250·11
Osjeguranje proti požara	„	18·29
Kamate na dug od for. 2200	„	110·—
Nuzgredni potrošci	„	21·75
Ukupno	for.	699·59

Prihod	for.	992·84
Razhod	„	699·59
Višak	for.	293·25

Zatim pročitan je sliedeći podnesak:

„Slavnom upraviteljstvu Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu.

Podpisani na temelju zaključka družtvene skupštine dneva 15. svibnja 1894 izjavljuju, da su pomnjivo pregledali družtvene račune kroz razdoblje od 14. svibnja 1894 do 4. prosinca 1895, te iste u primitku i izdatku sravnili, i našav sve u podpunom redu predlažu, da buduća urečena glavna skupština, koja se kani obdržati dne 5. prosinca 1895, blagoizvoli družtveno upraviteljstvo u obće, a blagajnika Dragutina Tomića napose, glede spomenutih računa riešiti svake daljnje odgovornosti, što su podpisani i u družtvenu knjigu računa upisali i vlastoručno podpisali.

U Kninu dne 4. prosinca 1895.

Ivan Dračar. Ivan Matković."

Skupština jednoglasno odobrila je družtvene račune i upraviteljstvu dala absolutorij rad istih.

II. točka dnevnoga reda:

Predsjednik u smislu §. 6. slovo a) stavlja na glasovanje: a) Izbor predsjednika.

Na predlog g. Josipa Matkovića jednoglasno bi izabran dosadanji predsjednik ot. Luigj Marun.

b) Izbor šestorice suodbornika.

Na predlog g. Dinka Nardinia biše jednoglasno izabrani: Prof. Šime Ljubić, dr. Miho Šimetin, prof. Virgilije Perić i Dragutin Tomić, a zamjenicima Miho Čović-Plenković i Josip Lovrić.

c) Izbor pregledatelja računa.

Prije nego što se prešlo na riešenje ove stavke, predsjednik uzimlje rieč i sućutnim riečima spominje, kako je ove godine družtvo izgubilo smrću jednog člana od pregledatelja računa, a to g. Josipa Barića. Spominje, kako je Josip Barić bio jedan od petorice promicateljnih odbornika za osnutak našega družtva, te ističe, kako u ono doba, kad su prama našim starinama velike predsude vladale, bilo je pravo pregorenje izložiti se pred narodom sa tom namjerom. Ipak g. Barić tomu je prama svojim snagam vjerno od početka sudjelovao, pa zato mu družtvo i narod duguje harnu uspomenu. Zato pozivlje skupštinu, neka mu u zahvalnost i priznanje njegovih zasluga za družtvo klikne trokratni: Slava!

Skupština jednoglasno se pozivu predsjednikovu pridružuje i pokojniku kliče: Slava mu! Slava mu! Slava mu!

Zatim stavlja na glasovanje: izbor trojice pregledatelja računa.

Jednoglasno biše izabrani gg. Ivan Dračar, Ivan Mlinar i Daniel Spero.

III. točka dnevnoga reda:

a) Izbor glavnoga izvjestitelja.

Jednoglasno potvrdjen dosadanji g. Frano Radić.

b) Izbor petorice suodbornika.

Po predlogu g. Dinka Nardinia jednoglasno izabrani gg. Vid Vuletić-Vukasović, pop Petar Kaer, prof. Srećko Vulović, Grgur Urlić-Ivanović i ot. Andrija Vukičević.

IV. točka dnevnoga reda:

Pod ovom stavkom predsjednik javlja, da je g. Dinko Nardini i družina pravodobno u smislu §. 4. slovo b) družtvenoga pravilnika podnio predlog, da bi se naknadno stavilo na dnevni red:

Pretresanje družtvenoga pravilnika, te zato daje prvom podpisanomu rieč, da obrazloži svoj predlog.

Gosp. Dinko Nardini dokazuje, kako nadošlim družtvenim prilikam, a osobito otvorom družtvenoga muzeja i ustrojenjem družtvenoga glasila „Starohrvatska Prosvjeta", družtveni pravilnik trebovao bi odnosnih izpravaka, pa zato predlaže, da bi se sav pravilnik od početka do svrhe čitao i pretresao.

Skupština jednoglasno pristaje na predlog, te se čita pravilnik.

Razpravam pojedinih točaka učestvuju: gosp. Dumenik Nardini, Josip Matković, Petar pl. Akačić, Čović-Plenković, dr. Božo Peričić i predsjednik.

Preinačeni pravilnik doniet ćemo pokle bude od visoke vlade odobren.

Predsjednik javlja takodjer još dva pravovaljano podnešena predloga, jednoga od g. dra. Bože ...ćića, a drugog od g. Petra pl. Akačića, ali buduć oba gospodina predlagatelja, uslied predsjednikovih ...šnjenja od svojih predloga odustali, izjavljuje, da je izcrpljen dnevni red.

Uzimlje rieč g. Miho Čović-Plenković i moli predsjednika, da bi dao još potanje razjašnjenje o ...tvenomu radu, a osobito o izkopinama od zadnje skupštine.

Predsjednik najprije izpričava odsutnost na skupštini članova znanstvenoga odbora, zatim pozivlje izvještaj po tajniku malo prije podnešen, te ipak daje potanko razjašnjenje o tomu radu. Navodi ...e. rad kojih se od zadnje skupštine nije moglo kopati, ali ističe, kako se tomu obilno nadoknadilo

eksploriranjem pokrajine sa starinarskog pogleda i obretom spomenika kneza *„Mutimira“*. Iztiče n da će družtvo nastajućom godinom moći nastaviti od nazad tri godine prekinute izkopine.

Skupština uzimlje na ugodno znanje razjašnjenje predsjednikovo, te na predlog istoga g. Čo Plenkovića izrazuje zahvalnost predsjedniku i cielomu družtvenomu upraviteljstvu, kao što i znan nomu odboru.

Zatim predsjednik predlaže, da se povjerenicima Titu pl. Femeniću i Petru pl. Akačiću p marni i uspješni rad, te ih se uvrsti medju svoje članove utemeljitelje, što skupština jednogl odobrava.

Skupština je takodjer jednoglasno usvojila predsjednikov predlog o imenovanju nekih poča članova, te budué ovim podpuno izcrpljen dnevni red, skupština bi zaključena.

Družtveno upraviteljstvo zadnjeg vremena sklopilo je bilježničku pogodbu sa Stevanom Gjuri radi starohrvatskog groblja i na istomu srušene crkve u Plavnu kod Knina, da može za godinu na spomenutom zemljištu izkopine izvoditi.

Budué radnici skradinskog načelnika g. Filipa Sinoboda slučajno namjerili se u Žažviću Bribira na srušenu starohrvatsku crkvu, upraviteljstvo stupilo je sa vlastnikom u dogovore, kak i tu čim prije uputilo izkopavanje.

Stupiše nadalje u naše družtvo kroz god. 1895 zauzimanjem povjerenika p. n. Petra pl. Aka Dr. Mate Bencur, liečnik, Selca na Braču. Dr. Ante Biankini, liečnik, Starigrad. Dr. Ante Spal liečnik, Starigrad. Juraj pop Carić, župnik, Dola-Starigrad. Dr. Nikola Tommaseo, liečnik, Split. Leonard Tommaseo, odvjetnik, Split. Kuzma pop Vučetić, koralni vikar, Hvar. Ivan pop Lu biskupski tajnik, Hvar. Juraj pop Petrić, župnik, Brusje na Hvaru. Dr. Juraj Buić, liečnik, S Josip Ante Demarchi, trgovac, Split.

Sakupio povjerenik p. n. Ot. Šimun Mendjušić:

Antun Križmara, učitelj, Kuna. Ivo Piškulić Baldov, trgovac, Kuna. Kolenda Vlahović, posjed Pijavičina-Kuna. Ivo Poljanić, posjednik, Pijavičina-Kuna. Petar Digović Vlahov, posjednik, Pijavič Kuna. Nikola Digović, posjednik, Pijavičina-Kuna. Mato Vidoš pl. Balda, pomorski kapetan, Oskoru Kuna. Ivan Orhanović, pok. Luke, Oskorušno-Kuna. Vicko Santić pok. Tadije, Podobuće-Kuna. Golubović, posjednik i seoski glavar, Podobuće-Kuna. Ante Tomašević, pom. kapetan Priždrina-K Miho Santica Antov, posjednik, Potomlje-Kuna. Gospar Bibica, posjednik, Pijavičina-Kuna. Ivo čević, trgovac, Županjeselo-Kuna. Ivo Kačić-Ivić, posjednik, Pijavičino-Kuna. Andrija Čibilić, pomo kapetan, Oskorušno-Kuna.

Isti ovaj g. povjerenik poslao je družtvu kr. 28, sakupljenih na rodoljubnom objedu prigo „Kolendâ“ u Pijavičinu kod Kune.

Veoma je izgledno zauzimanje povjerenika pošt. ot. Mendjušića u onako uzkom krugu, u k se nahodi, kao što dičan odziv rodoljuba male obćine Kunske, što u onolikom broju u naše dru pristupiše. Slava im!

Nadalje neposredno stupiše u naše družtvo kroz g. 1895 p. n. gospoda:

Dr. Josip Kinde, kot. liečnik, Irig. Milan Smrekar, tajnik kr. zem. vlade, Zagreb. Ivan pl. movié, c. i kr. komornik i vlastelin, Budimpešta. Dr. Albert Predojević, odvjetnički perovodja, Zag Juraj Kralj, župnik, Varaždinske Toplice. Stjepan Horvat, župnik u S. Gjurgju kod Ludbrega. H Stepniczka, viećnik banskoga stola, Zagreb. Mirko Petrović, kapelan, Ivanci kod Varaždina. Dr. Mil Gavranić, advokat, Virovitica. Dr. Josip Posedel, gimn. prof., Dubrovnik. Dr. Josip Smodlaka, obći tajnik, Imocki. Ljudevit barun Vranyczany, vlastelin, Zagreb. Ivan Tombolan, sudbeni pristav, D Marin pop Kuzmić, koralni vikar, Split. Niko pop Butković, nadučitelj, Kastav (Istra). Hrva Čitaonica, Starigrad. Robert Kauk, duhovnik kaznione, Lepoglava. Mihovil Novaković pl. Gjura ili Gline, c. i kr. major, Beč. Gejza Ašner, gim. učitelj, Osiek. Metropolitanska knjižnica, Zagreb. F Mihaljević, pristav hipot. banke, Zagreb. Frano Malović, kr. kot. predstojnik, Zagreb. Frano Ma prof., Zagreb. Gustav pl. Barabaš, župnik i podjašpršt u Modrušu, S. Ivan-Zelina. Ivan Rabar, kr. gim. upravitelj, Osiek. Nadbiskupsko sjemenište, Zagreb. (Nastavit će s

Čitamo u „Hrvatskoj Domovini“ u Zagrebu od 13. siečnja o. g. sliedeću viest: Naš prija vrli Hrvat g. Vladimir Gjureković, mag. farm. u Gospiću, šalje za Hrvatsko starinarsko družtv Kninu 20 kruna. Popratio je taj dar liepim pismom.

Upraviteljstvo.

Razne viesti.

1. U mjesecu siečnju o. g. medju ruševinama u selu Žažviću kod Bribira našli su težaci 630 kom. srebrnih novaca hrvatsko-ugarskoga kralja Mirka[1], koje je već naše družtvo dobavilo za svoj muzej. Ima medju novcima i pet komada Spalatino. Nekoliko ih je pak bilo i prije amo tamo razprodano.

2. Ovih je dana naše družtvo imalo započeti izkopavanja na starinskom zapuštenom groblju u Plavnu, u sjever Knina, nedaleko od hrvatsko-dalmatinske granice, gdje su već od prije bili nadjeni neki predmeti iz starog hrvatskoga doba; ali, buduć nastale nepredvidive zapreke, izkopavanje je bilo odgodjeno.

3. Naš se je suodbornik g. Kaer bio lani pismeno obratio na pošt. gosp. dra. Marka Mrakovčića, dušobrižnika u selu Novalji, molbom, da bi ga izvolio obaviestiti, da li ima na otoku Pagu starinskih stećaka. On mu je pismom dneva 25. srpnja 1895. odgovorio, da tamo nema stećaka, nego mu je opisao i nacrtima popratio nekoliko starinskih kamenitih grobnica (sarkofaga), koje su nadjene na groblju kod Orlića blizu Nove Novalje duboko u zemlji, kad su se god. 1855. za haranja kratelja kopale jame za mrtve. Isti dušobrižnik piše, da je pod sadašnjom Novaljom sa sjeveroiztočne strane bilo rimsko pristanište[2], te da i puk rečene grobnice drži, da su bile od Rimljana. U pet od tih grobnica i danas sahranjuju mrtvace. Poredane su jedna do druge.[3] Od tih pet, kako se razabira po dušobrižnikovim nacrtima, tri grobnice su rimski sarkofazi sa poklopcem na krov sa akroterijama. Jedna je duga 1·85 m., šir. 0·59 m.; druga je duga 2·05 m., šir. 0·75 m.; treća je duga 2·08 m., šir. 0·73 m. Visina se nijednoj nije točno izmjerila, jer su težinom svojom zapale u zemlju. Nad zemljom je prva visoka 0·64 m., druga 0·7 m., treća 0·7 m. Treća ima s jedne pobočne strane u krugu urezan istokračan, na krajevima razširen križ. Druge su dvie grobnice prosta pašesterasta oblika, slične sanducima. Jedna je duga 2·25 m., šir. 0·65 m., visoka nad zemljom 0·53 m., druga je duga 2·265 m., šir. 0·79 m., vis. nad zemljom 0·54 m. Na ovoj su naskočeno urezana dva križa: jedan na poklopcu latinskog oblika sa razširenim krajevima, poput onih na poklopcu sarkofaga na grobištu Supetra na Braču i na sarkofagu nadbiskupa Ivana Ravenjanina u krstionici S. Ivana u Spljetu, a drugi istokračni sa takodjer razširenim krajevima s jedne pobočne strane. Sva je dakle prilika, da su opisane grobnice pripadale starom kršćanskom cemeteriju iz dobe od VI. do VII. vieka. Još piše spomenuti dušobrižnik, da je na istom mjestu i jedna zidana grobnica od prosta kamenja i opekâ s otvorom prama iztoku, duga 2·52 m., šir. 1·58 m., vis. 0·9 m., a nestalo je ploče, kojom bijaše poklopljena. Posred groblja da ima razrušenih zidina sa polukružnom absidom, po kojoj se razumije, da je tu mogla biti cemeterijalna crkva; a uza nju da se razabiru tragovi i drugih zidova, o kojima narod priča, da su ostanci bivšeg samostana. Još jedna starinska grobnica da leži u selu kod jedne crkvice.

4. Vrli i poznati rodoljub pošt. O. Mate Šimić pisao je iz Zaostroga u Mak. Primorju našem predsjedniku dne 23. kolovoza 1895. kratak izvještaj o starinskim nekropolama stećaka u Pasičini, Bristoj i Plinoj, iz kojeg vadimo sliedeće: „U Pasičini ima na dva mista nadgrobnih debelih ploča, bez ikakva znaka. Na jednom 4, a na drugom 20, biva na Krstini 4, a na Gradini 20. U Bristoj ima nikoličak pločetinâ u šimatorju i okolo, a tu nisam išao, jer su me uvirili, da neima nikakovih znakova. Bio sam u Bristoj na mistu „Grebine“, gdi su pločetine. Jedna je duga 210 cm., široka 120 cm. a debela 60 cm. Na sridi joj ovelik istokračan križ razširenih krajeva. U Plini kod S. Ivana u „Zavali“

[1] Kralj je Mirko vladao od god. 1196. do 1205. (T. Smičiklas: Pov. Hrvatska I.) Brat mu Andrija, hrvatski vojvoda, održavši slavnu pobjedu nad Srbima i Zahumljanima, mjeseca svibnja 1198. god. vraćao se je slavodobitno vojskom svojom put Zadra. Na tom se je putu sa svojom vojskom utaborio bio na prostranoj ravnici kod grada Ostrvice, „cum in planicie secus castrum Ostrouize esset castramentatus“ (Kukuljević: Cod. dipl. II., str. 192—193); dakle ništa lašnje nego da nadjeni novci kralja Mirka budu bili spremljeni uprav u toj prigodi.

[2] Kako piše prag. F. Bulić u svojem članku „Prinosak poznavanju starina rimske Liburnije“ u „Bullettino di arch. e st. dalm.“ god. VIII, to je stara predaja, koja se može još držati najvjerojatnijom hipotezom.

[3] U nav. članku u „Bull.“ god. VIII., str. 175, spominje ih prag. Bulić bez potanjeg opisa.

imade jedna ploča u iztok crkve, a druga u zapad. Kazaše mi pozitivno, da ih ima jedno 1 „Čeveljuše", što zovu „Grebine", isto u Plinoj, al' je daleko i ja nisam mario ić, jer mi rekoše, obične pločetine. Reče mi u Plinoj ot. Vukša, da ima pločetinâ i u Borovcim. Vratio sam se j i u Humčanim (spada na Dusinu), na mistu „Korice" sve po jednoj zamašnoj gromili naša 13 komada pločetinâ. Na jednoj su 2 ruže, na drugoj polumisec sa zvizdom, a na trećoj ruka".

5. Naš je urednik prošastih jesenskih praznika na svojem znanstvenom putovanju pohodi Prag, Trst i Sarajevo. U Beču je u sbirkama umjetno-obrtnih predmeta prejasnog carskog vlad doma, u Pragu u raznim paviljonima češke narodopisne izložbe, u muzeju Naprstekovu i u Ru proučavao navlaš kovinske predmete, koji su suvremeni i srodni sa predmetima našega muzeja, u je u Museo Aquilejese proučio sredovječne klesarske spomenike, srodne sa hrvatsko-bizantinskin Sarajevu je obašao sve odsjeke onog zemaljskog muzeja, svrativši osobitu pozornost na kovinske mete etnografske sbirke, koji su srodniji sa predmetima naših izkopina. Još je u Beču za ne dana pohodio knjižnicu c. kr. muzeja austrijskoga, koja je obskrbljena velikim brojem povj umjetničkih obćenitih i specijalnih djela, ne bi li se s njima okoristio za proučavanje naših s Bilježke, učinjene u spomenutoj knjižnici i u muzejima, upotrebit će pri opisivanju i razjašnj raznih predmeta naših sbiraka i drugih naših umjetničkih spomenika iz doba hrvatskih vladalaca na krvi i iz druge polovine srednjega vieka.

Još je naš urednik, na rodnom svojem otoku Braču, početkom prošastih jesenskih pra izpitao i nacrtao malu jednu ali znamenitu trobrodnu baziliku hrvatsko-bizantinskoga sloga, k objelodaniti u ovom časopisu, ako Bog da, tečajem ove godine.

Uredništvo.



Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. An. XVIII. *No. 11.* Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin). — Terme romane a Lissa (Kupelji rimske na Visu). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815 (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815). — Castel Abbadessa (Kaštel Gomilica). — Ex Vol. Diversa Notariae 1496 reip. Rhagusinae (Iz Knjige „Diversa" dubrovačke republike). — Bibliografija. — I. Supplemento: Isprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re Bosnesi Kotromanović). — II. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). — *No. 12.* Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin). — Nomi e marche di fabbrica sui laterizi acquistati dal Museo nell' a. 1895 (Imena i pečati tvornice na opekam i posudam nabavljenim od Muzeja god. 1895). — Descrizione delle lucerne fittili acquistate dal Museo nell' a. 1895 (Opis svjetiljaka glinenih nabavljenih od Muzeja god. 1895). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815 (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815). — Il ristauro del Campanile del Duomo di Spalato (Popravak zvonika Stolne Crkve u Spljetu). — Elenco degli oggetti d' arte acquistati dal Museo nell' a. 1895. (Popis umjetnina nabavljenih od Muzeja g. 1895.) — Indici (Kazala). — I. Supplemento: Isprave i rodopis bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re Bosnesi Kotromanović). — II. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). — Anno XIX. *No. 1.* Sadržaj: Iscrizioni inedite: Pituntium (Neobjelodanjeni nadpisi: Podstrana Poljica). — Le gemme dell' i. r. Museo in Spalato acquistate nell' a. 1895 (Drago kamenje Muzeja Spljetskoga nabavljeno g. 1895). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1798—1815 (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815). — Nekrolog (Necrologia). — Bibliografia. — I. Supplemento: Isprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re Bosnesi Kotromanović). II. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski).

Glasnik zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann, vladin savjetnik. God. VII. Br. 4. Uredništvo: Vjenceslav Radimsky. (Sa 1 slikom u tekstu.) — V. Radimsky: Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni (Nastavak i svršetak. Sa 6 slika i 18 tablica u tekstu.) — Adrien Dollfus: Isopodes terrestres de la région Balcanique (Bosnie, Hercégovine, Serbie et de l'île Corfou.) — Kopnene isopode balkanskog pojasa (Bosna, Hercegovina, Srbija i ostrvo Krf). (Sa 12 slika u tekstu.) — Franjo Fiala: Rezultati pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1895. (Sa 52 slike u tekstu.) — Dr. Ćiro Truhelka: Stari bosanski natpisi. (Sa 7 slika u tekstu.) — Karlo Patsch: Epigrafski nahogjaji iz godine 1895. (Sa 21 slikom u tekstu.) — Uredništvo: Nekoliko izjava o III. svesku „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina". — Viktor Apfelbeck: Nove Otiorrhynche iz Bosne i Hercegovine. — Različito. — Uredništvo. Naučno putovanje bečkog antropološkog društva Bosnom i Hercegovinom u septembru ove godine. — Otmar Rajser: Gnjetao (Phasianus colchicus), ubijen u Bosni. — Sadik Ugljen: Crtice iz naroda. — Josip pl. Šloser: Jevrejski rukopis sa slikama iz srednjeg vijeka.

Izvestja Muzejskoga Društva za Kranjsko. Urejuje Anton Koblar. Letnik V. *Sešitek 3.* 1895. Vsebina: 1. Konrad Črnologar: Grobni spomeniki v Stičini. (Konec.) — 2. I. Vrhovnik: Janez Debevec (Konec.) — 3. I. Vrhovnik: Nekaj Vodnikove ostaline. — 4. Janko Barlè: Obseg ljubljanske škofije pod škofom Hrenom (Konec.) — 5. A. Koblar: Kranjske cerkvene dragocenosti l. 1526. (Dalje.) — 6. S. Robič: Kranjski lišaji (Lichenes). (Dalje.) — Mali zapiski: 1. I. V.: Anton Linhart kot dijak. — 2. I. V.: Slovenski umetnik Franc Jelovšek. — 3. I. V.: Kapelica v Krakovem. — 4. J. Šašelj: Zemeljski potres v Mokronogu. — 5. S. R.: Letošnja razkopavanja na Brezju pri Mirni Peči. — *Sešitek 5.* Vsebina: 1. S. Rutar: Claudia-Celeia. — 2. Dr. Fran Kos: Iz domače zgodovine (Oblast Vzhodnih Gotov.) — 3. A. Koblar: Beležke iz zapisnikov kapiteljskih sej pod škofom Hrenom. — 4. A. Koblar: Kranjske cerkvene dragocenosti l. 1526. (Dalje.) — Mali zapiski: 1. S. Rutar: Prazgodovinske izkopine na Dolenjskem. — 2. S. Rutar: Nove najdbe okoli koloseja v Rimu. — 3. I. Vrhovnik: Marijino znamenje na sv. Jakoba trgu v Ljubljani. — 4. I. Vrhovnik: Pozabljen ljubljanski pomočnik

zoper potres. — 5. Dr. Fr. Kos: Kje je Ortaona? — 6. Dr. Fr. Kos: Kratko pojasnilo. — 7. Ivan Ja Bonishne Brorshne. — *Sešitek 6.* Vsebina: 1. S. Rutar: Završniška gospoščina na Krasu. — 2. Ko Črnolagar: Cerkev in samostan v Stičini. (Konec.) (S 3 podobami.) — 3. A. Koblar: Kranjske cerk dragocenosti l. 1526. (Konec.) — Mali zapiski: 1. S. Rutar: Prazgodovinska razkopavanja pri Br — 2. S. Rutar: Olimpijske igre — oživljene! — 3. A. K.: O zemeljskih potresih na Kranjskem v stoletju. — 4. S. Rutar: Meščanska bolnišnica v Ljubljani. — 5. S. Rutar: Slovenski ple Nagerschigg. — 6. M. S.: Kislov nagrobni spomenik. — 7. M. S.: Umetne starine v dvorski ce pri Polhovem Gradcu. — 8. M. S.: Majolika peči. — 9. M. S.: Stare kranjske hiše. — 10. V. Le Cesarica Marija Luiza v Ljubljani.

Věstnik československých museí a spolků archaeologických. Roč. I. *Čís* Obsah: Tablice za pričvršćivanje starinâ. — Odkrivanje i iztraživanje nalazištâ. — Zanimiva mje imena u Moravskoj. — Popis listinâ na kvieru arhiva kraljskoga vanjskoga grada Melnika. — Čuv starinâ iz bezustrojnih tvari: 7. od stakla, 8. od jantara. — Lučbeno i fizikalno iztraživanje starin Popis konservatorâ u Českoj. — La-Tenska nekropola Kralovička u Plzenu. — Nalazi. — Literat Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historis Denkmale. — Glasnik zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini. — Zbornik jugosl. umj. spomen. — di arch. e st. dalm., Živa. — *Číslo 7.* Obsah: Slovački Muzej u Turč. S. Martinu. — Gradski M u Klatovi. — Vjenceslav Radimský, archeolog (Ovaj je nekrolog hrvatski tiskan, napisao naš sura Vid Vuletić-Vukasović). — Odkrivanje i iztraživanje nalazištâ starinâ. — Popis konservatorâ u Če — Popis listinâ na kvieru arhiva kraljskoga pokrajinskoga grada Melnika n. L. — Najzadnja odl u Troji. — Viesti i nalazi. — Literatura. — Am Ur-Quell. — Archiv Český. — Dějiny Čech a Mo nové doby. (Povjest Češke i Moravske novoga doba.) — Český Lid. (Češki puk.) — Materija archeologija-ta na Blgarija od Vaclava Dobrouského. — Příspěvky k staremu místopisu a děj Hradce Králové. — *Číslo 8.* Obsah: Naši gradovi i njihovi spomenici. — Odkrivanje i iztraživ nalazištâ starinâ. — Arheologički sadržaj časopisa „Vesmír“. — Poslovodna viest muzejalnoga dr „Palacký“ u Poličcu. — Viesti. — Nalazi. — Literatura: Zprava o činnosti národopisného m česko-slovanského. — Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. — Katechi dějin umění, napsal Josef Braniš. (Katekizam povjesti umjetnosti, napisao Jos. Braniš.) — Kvart historiczny.

Dva odlična i učena poljačka Isusovca, brat sadašnjeg našeg ministra-predsjednika Bade Ks. Jan Badeni i H. Marcin Czermiński putovali su lani kroz Dalmaciju, i tom su prigodom pos u Kninu naš Prvi Muzej hrvatskih starina i naše izkopine u Biskupiji i na Kapitulu, u družtv našim družtvenim predsjednikom. — Prvi je utiske svojeg putovanja priobćio u članku „*Dalma brzegiem*“ (Od Zadaru do Kotaru) tiskanu u lanjskom Nr. 141 „Przegląd Powszzechny“ (str. 336— O našem muzeju (str. 354) on kaže, da se ni iz daleka ne može sravniti sa spljetskim, „ale dla wackiego patryoty skromny Knin, skromne jego muzeum drożśze, jeśli nie piękniejsze od salon skarbów“. Pošt. O. Czermiński napisao je o svojem putovanju obsežnu knjigu pod naslovom: „*W macyi i Czarnogórze*“. Sa 15 slikâ, planom i dvie tablice. U Krakovu 1896. str. 325 u vel. os „Kninu, davnoj hrvatskoj priestolnici“ posvetio je O. Czermiński cielo VII. poglavje (str. 93—116 je tu u. kratko izložio povjest Knina, opisao je izkopine u Biskupiji, te naš muzej. Nekakvom metnjom broji medju kninske spomenike i prepornu plohorezanu ploču spljetske krstionice, koje de i sliku. Ob osobi s krunom na glavi kaže, da neki drže, da je to „cesarz bizantyński“ ili koji „kr kroackich“, a niti ne spominje mnienje onih, koji ju drže za Spasitelja našega Isukrsta.

Uredništvo.



Umoljavaju se čestiti družtveni povjerenici, da nastoje što bolje „Starohrvatsku Prosvjetu“ razširiti, te što više družtvu sakupiti članova. Sa dosadanjim predplatama i članarinama tek se mogu podmiriti potrošci oko družtvenog glasila. Sa eventualno novim predplatama ili članarinama družtvo bi nastojalo, da nastavi od tri godine obustavljene izkopine, koje sa svih strana družtveni mašklin očekivaju. Tom namjerom mogu se slobodno svakom imućnijem Hrvatu predstaviti, da onako neznatnim godišnjim doprinosom podupre obret najdavnijih i najslavnijih narodnih spomenika, a težko da će se naći i cigli sviestan rodoljub, koji bi taj preznameniti podhvat prezreo.

Moljeni su gg. članovi i predplatnici, da nekasne ovogodišnji prinos družtvu poslati, kao što da svaku neurednost u primanju glasila ili slučajne promjene u adresama izvole odmah družtvenomu upraviteljstvu u Kninu dojaviti. Ona pak gospoda, koja su lani redovito „Starohrvatsku Prosvjetu“ primala a nisu još lanjski prinos podmirila, neka to što skorije učine ili družtvu primljene brojeve povrate.

I. tečaj „Starohrvatske Prosvjete“ može se još kod družtvenog upraviteljstva u Kninu dobiti.

Svoj učećoj hrvatskoj mladeži biti će „Starohrvatska Prosvjeta“ ustupljivana za pola ciene, a pučkim učiteljima, koji obećaju poslati družtvu tekom godine po dva izvještaja o starinama svoje okolice, „Starohrvatska Prosvjeta“ šalje se badava.

Upraviteljstvo.

Predplatiše „Starohrvatsku Prosvjetu" za god. 189
p. n. gospoda:

Frano Matičić, župnik, Boljun-Istra. — Ženski licej, Zagreb. —
rarno družtvo „Plug", Križevci. — Šime pop Torić, župnik, Arbanas
Zadra. — Ivan Golubić, kapelan, Djakovo. — Joakin pop Melada, žu
Kaprija kod Šibenika. — Miho Smetiško, kanonik, Zagreb. — Miho P
pomorski kapetan, Viganj-Pelješac. — Učiteljska knjižnica kotara Vo
Kastav-Istra. — Dragutin Grdenić, posjednik i zastupnik naroda, Kri
— Petar pop Nikolanci, duhovnik kat. bogoslovja, Zadar. — Vinko
Karadjole, kateketa, Šibenik. — Hrvatska Čitaonica, Jelša. — Ščepan P
župnik u Prenju-Stolac. — Dr. Dujam Rendić, odvjetnik, Split. —
Ambrož, kapelan c. i kr. mornarice, Pula. — M. Bedjanić, upravitelj gi
zije, Mostar. — Ot. Rafo Borić, župnik, Brista-Gradac.



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO
HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA
U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 2.



„**Starohrvatska Prosvjeta**" izlazi četiri puta na godinu najmanje na **dva tiskana arka**. Predbrojba za članove u monarkiji iznosi **8 kruna**, a u inozemstvu **9 kruna** ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu **družtva u Knin**, a starinarske viesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Sadržaj.

Strana

1. Grobna raka iz starohrvatske biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina i u njoj nadjeni mrtvački ostanci.
(Sarcofagum cum spoliis in eo repertis in vetero-croatica episcopalis basilica S. Mariae in Biskupia de Thinin.) Sa slikama. Frano Radić 71
2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji — nastavak.
(Notiones topograficae antiquarum jupaniarum Croatarum in Dalmatia — res incepta porro tractatur.) Iz ostavštine ot. Stjepana Zlatovića 87
3. O stećcima — nastavak.
(Marmora — res incepta porro tractatur.) Pop Petar Kaer. 91
4. Podatci za kraniologiju iz grobova pod stećcima.
(Documenta quoad craniologiam ex saepulcris supter marmoribus.) Sa slikama. Dr. Božo Peričić 100
5. Stećci u Konavlima u Dalmaciji.
(Marmora in Konavle). Vid Vuletić-Vukasović 103
6. Sredovječna bazilika S. Duha u Škripu na otoku Braču.
(Basilica mediae aetatis in Škrip insulae Brachiensis.) Sa slikama. Frano Radić 105
7. Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja? — nastavak.
(Numnam imago supra pluteo in baptisterio spalatensi sit Salvatoris an regis?) — res incepta porro tractatur. Frano Radić 109
8. Starohrvatska bazilika u selu Žažviću u bribirskoj županiji.
(Basilica vetero-croatica in pago Žažvić jupaniae breberiensis). Sa slikama. Fra Luigj Marun . 116
9. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.
(Curatores societatis Archeologicae Croaticae Thiniensis referunt, quae proximis elapsis tribus mensibus acta quaeque assecuta) 124
10. Nekrolog.
(Necrologium) 126
11. Razne viesti.
(Variae rerum notiones) 129
12. Bibliografija.
(Bibliographia) 131
13. Da li je suvišno naše glasilo „Starohrvatska Prosvjeta“?
(Utrum nostrum organum „Starohrvatska Prosvjeta“ [„Paleocroatica Cultura“] supervacaneum sit?) Fra Luigj Marun 138



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 2.



U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Grobna raka iz starohrvatske biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina, i u njoj nadjeni mrtvački ostanci.

(Sa slikanim tablicama.)

U redovitom tromjesečnom izvješću, što ga je g. 1891. upraviteljstvo našega družtva objelodanilo u br. 2. (God. XIII. str. 61—62) „Viestnika hrv. ark. družtva" iste godine, čita se sliedeće:

„Dne 6. ožujka t. g., buduć napućeni radnici da potražuju najdonji slog zemljišta u predvorju i mrtvačnicama, namjeriše se u onoj sjevernoj na jedan sarkofag. Okrenut je uzduž kapele, nešto malo navinut prama sredini bazilike. Dug je 2·20, poklopac na brid 2·30, i iztesan je od bieloga vapnenca. Pročelje u relievu predstavlja dva morska konja, jedan prama drugomu zievajuć. Na poklopcu urizan je krst. Donji dio sarkofaga sa ornamentalnog pogleda nije u skladu sa poklopcem, pa se razložito može tvrditi, da su česti dvaju sarkofaga. To je izvjestno, da je sarkofag iz dobe rimske, a kasnije da je krst na poklopcu urizan. Poklopac je bio nacikao, te se odmah predvidilo, da će prigodom otvaranja u dva se diela prelomiti. Pošto se pomljivo poklopac otvorio, družtveni predsjednik, koji u družtvu ot. Vukičevića tu je nazočan bio i radjom upravljao, najprije napravio je nacrt o položaju mrtvaca i o predmetim što su uzanj našasti. Mrtvac nauznačice položen, glavom uprtom u zapad a pogledom na iztok, opruženih uza tielo rukuh, bio je zaodieven sitnom tkaninom, koja se još u laptim nešto slabo sačuvala. Na glavi nije imao ništa, a na noguh, sudeć po slabih ostancih, neke lagane cipele, uz koje su bile spojene težke ostruge od tuča, pozlaćene. Ostruge su liepo izradjene sa križićima i drugim arabeškam, i sastojale su od četiri komada: ostruga, sapon, srednja petlja i šnica. Sve je bilo pozlaćeno dobrim zlatom. Vrh glave našasta su dva mala skudelata, srebrena novca, jedan: Ario-Dux (god. 1178—1192); drugi: Emericus (god. 1196—1204). Uz lievu ruku našast je zlatni novac. Kod lievoga ramena našasto je jedno puce jajaste forme od agate sa trojim odzgora prama dolje fildegranim obručem opasano, i teži 17·75. Bezdvojbeno je služilo za sponu, koja je gornju haljinu pod vratom sapinjala. Na sve krajeve oko mrtca našasto je sitne crnjenje zemlje, koja je unutra kroz koju pukotinu dospjela. Lubanja se najgore srušila, od koje u pepelu preostaje samo po koji fragmenat. Veličina kostura iznosi: columna vertebralis 0·78 m., os femoris 0·45 m., os tibiae 0·39 m. Širina pelvisa, od jednoga do drugoga rastavljenoga caput femoris

*

0·32 m. Kako lubanja tako i calcaneus (tarsus) sasut je u neznatne fragmen Svakako konstatiralo se, da je mrtvac bio visoka stasa. Pošto je predsjedı pomljivo posakupio sve dragocienjene predmete, pomljivo je sarkofag o poklopljen, pukotine sadrom zamazane, te sad ostaje da strukovnjaci odlu ima li se ovo velevažno našašće ostaviti u bazilici, koja je jako izlože pakostnoj ruci, ili i sarkofag i mrtvačke ostanke prenieti u Knin.[1] Radja nastavlja u atriju."

Uredništvo „Viestnika" dodalo je [1] bilježku: „U Knin čim prije".

Razumije se pak, da je upraviteljstvo uvidilo nuždu prenosa sarkofa jer se u „Narodnom Listu" dneva 18. ožujka iste godine u zanosnu član pod naslovom „Kninsko starinarsko družtvo", čita, da je sarkofag mrtvačkim ostancima bio prenešen u Knin „dne 11. istoga u predpolnoć doba".



Sl. 1.

Gosp. predsjednik sad popravlja izvješće od g. 1891. u onom što gov da mrtvac „na glavi nije imao ništa", jer da je ostalo nešto tkanine, koj mu je glava bila pokrivena. Tako i o zlatnom novcu kaže gosp. predsjedn da se nije našao „uz lievu ruku" nego točnije rečeno uz lievo rame.

Raka je duga 2·24 m, široka 0·82 m, visoka 0·445 m.; poklopac oblik krova, bez akroterijâ, dug je 2·34 m., širok 0·47 m., visok 0·47 Obadva komada sarkofaga uzeta su sa ostanaka peristila kakvog sjajn staro-rimskog hrama ili druge javne sgradje. Raka ima s jedne uzdužne bočne strane plohorezana dva krasna hipokampa sa plitvama mjesto kopi simetrično postavljena jedan prama drugomu. Na dolnjoj strani rake po šina nije ravna, nego je razdieljena na uzdužne stepenovane pojase, tako, neima sumnje, da je izdjelana i izkopana od jednog komada epistila (ar trava), kojemu je lice sa hipokampima bilo s dolnje strane, uprav u med stuplju (intercolumniu). Hipokampi bili su tu urezani samo za ures, prem

bi se po njima moglo slutiti, da je hram, kojemu je epistil pripadao, mogao biti posvećen zar bogu Neptunu ili drugom kakvom vodenom ili morskom božanstvu. Poklopac je iztesan od jednog komada friza rimskoga, kako se razabire po rubu bogata plohorezana nakita lišćem i cviećem, kako se običavalo na rimskim frizima. Na sredini druge kose strane poklopca urezan je staro-kršćanski križ dug 34 cm., širok 19 cm.

Da nadopuni svoj opis mrtvaca pri otvoru sarkofaga naš gosp. predsjednik dodaje sliedeće: „Kad se prvi put otvorio sarkofag, mrtvacu nije se vidilo kostiju, doliš članaka rukû i nogû, pošto je vas bio prekriven odjećom. Nu buduć da su sutradan neki neprijatelji našega družtva odvalili poklopac i, nečuvenim vandalizmom, težkim kamenjem mrtvacu kosti smrvili, to je i odjeća dosta postradala. Ali ipak uz sve drmanje dok se je sarkofag vozio hrdjavim putem u Knin, ostala je odjeća prilično sačuvana, tako, da desetak dana poslie našašća sarkofaga, kad ga je bio došao pregledati veleuč. prag.



Sl. 2.

Dn. Fr. Bulić, obzirom na sačuvanost odjeće, na prvi mah je bio izjavio, da može biti četiri-pet godinâ od smrti mrtvaca; nego kašnje, naravski, nakon pomnjivijeg promatranja, uvjerio se je o velikoj davnini njegovoj. Kad je trebovalo posakupiti odjeću, da se bolje protraži nutrnjost rake, odjeća se je razkidala kao paučina, tako, da se je moglo dignuti tek nekoliko lapata. „Po analizi dra. Janečeka, sveuč. prof. u Zagrebu, komadi odiela su svileni, pozlata na nekim kovinskim predmetima bila je izvrstna i na ognju obavljena. Zlato je najčistije".

„Doisto sarkofag nije bio ničim zamazan pri poklopcu te je voda sa svih strana oko mrtvaca uniela unutra po dva prsta širok i $^1/_2$ cm. debeo sloj zemlje, pa nije izključena vjerojatnost, da su i ona sitna dva srebrna novca sa zemljom prodrla unutra, a to tim vjerojatnije, što se uprav u onoj kapeli, gdje je sarkofag bio, našlo nekoliko komada sličnih novaca".

„Od lubanje našlo se je samo malo ulomaka pošto je voda curila kroz poklopac i valjda na lubanju kapala i s toga je postradala. I ostale su kosti jako iztrunule, tako, da naliče spugi“.

„One neke sigle oštrim orudjem urezane na zlatnom novcu, bez sumnje treba da nešto znače, a bile su urezane pri polaganju mrtvaca, jer su se pri otvoru rake našle pilotine ili ljuštre zlatne od urezotinâ na novcu“.

Prije nego iznesem opis predmeta nadjenih u raki, dobro će biti da priobćim ovdje sadržaj dvaju pisama slavnog Nestora hrvatskih arheologa, prof. dra. Simeona Ljubića našemu predsjedniku o zlamenitosti odkrića sarkofaga i ob opisu unutra nadjenih novaca.

Dne 27. ožujka 1891. piše prof. Ljubić O. Marunu:

„U zadnjem Vašem listu našao sam otiske novca zlatnoga bizantinskoga, nadjena u slavljenom sarkofagu, ponješto bolje napravljene i podpune.

Sada smo s tim novcem sasvim na čistu. Novac je Basila I. i njegovih sinova Lava VI. (otca Porfirogenita) i Aleksandra. Opis:

Predak: Poprsje Basila I. iztočnoga cara, odjeven odjećom na četvorine (quadrelli), drži u desnici dug krst sa pružicami poprieko na krajevih ┿ (potencée).

Zadak: Poprsja Lava VI. i Aleksandra, sinovâ Basila I., oba u nabranom (a plis) odjelu. Medju glavami krst.

Nadpis na obih stranah je barbarski, t. j. nerazumih, ako su slova i sasvim čista, jer je novac samo nalikovanje (imitacija) suvremena drugoga isto takova novca.

Vriednost ovoga novca po Sabatieru jest 100 franaka. U našoj sbirki imamo dva takova novca našasta u Hrvatskoj. Po istom Sabatieru ovi novci kovani su od godine 880. do 886. t. j. zadnjih godina vladanja Basila I., koj je počeo vladati g. 867“.

Vaš je novac naokolo veoma obrubljen i tim je ponestalo nadpisa. Vidi se, da su već onda lakomi zlatari obrezavali zlatne novce, jer se nije pazilo na težinu njihovu u prometu“.

Drugo pismo dneva 13. travnja 1891.:

„Primio sam Vaš list od 1. i 4. travnja, te i škatulju sa predmeti. Čim otvorih škatulju i uvidih važnost ovih predmeta, podjoh u prvi kat (akademičke sgradje), da o tom Račkoga obavjestim.“

„Sadje dakle u moju kancelariju, i razgledavši predmete, *i on jim se divio,* te mi reče, da bi jih trebalo risati i fotografirati. A pošto mu odvratih, da za to hoće se novaca, a da je naše arkeologičko družtvo u defičitu, reče na mah, da će za to rado jugosl. akademija pružiti trošak, i da čim prije opravim posao. Ja sam dakle danas bronzene predmete, privjesak zlatom

obložen i zlatni novac odnio najvještijem risaru, što ovdje imamo, da jih što bolje plastički riše. Ovaj mi reče, da mu se hoće za to najmanje 15 dana, a da će radnjom akademija biti bez dvojbe sasvim zadovoljna. Nego pokle se obavi risarija, gledat ću da budu i fotografirani od Standela, ali jih fotografija shvaća samo s jedne strane. Treba dakle, da se malko ustrpite do povratka Vaših predmeta. Po obavljenju ovoga posla onda ćemo riešiti, kako da se na svietlo dadu. Mislim, da bi želio Rački jih izdati, a ja ću rado na to pristati. Ona dva novca srebrna čini se i meni da su jedan mletački, a drugi ugarski".

„Od mletačkoga, koj je malko dubčast, kao obično iz one dobe, našao sam sliku, koja s njim podpunoma sudara, u djelu „Numismatica Veneta. Venezia 1863.", ne poznatoga pisca. Ali na sliki ima AVRIO DVX., dočim na našoj sliki vide se samo dva slova R. D., nadpis morao je dakle biti AVR. DVX. Ali da se je na novcih Oria Maripetro nalazio i ovakav skraćeni nadpis, svjedoče nam gg. Padovan i Cecchetti, koji u svom djelu „Sommario della Nummografia Veneta" na p. 10. veli, da su bile od ovoga duždu „due varietà, una AVRIO · DUX, l'altra AVR · DUX". Ono prvo djelo kaže, da duždu Orio je kovao onaj dinar g. 1178."

„Glede magjarskoga novca, onakav novac troje vrsti donosi Jacobus Rupp u svom djelu „Numi Hungariae. Budae 1841." na Tab. V. br. 128.—130. ali mu revers nješto različan. Opisuje jih na str. 392.—399. Čudnovato ipak, da Venerle, koji je sastavio table svih novaca ugarskih, te živio poslie Ruppa i poznavao njegovo djelo, nije ipak donio ona tri Ruppova novca".

„Je li je nadjen pokrov na sarkofagu dobro postavljen tako, da iz okola nije moglo ništa prodrieti kroz pukotine u sarkofag? Jer ako je bilo pukotinâ na pokrovu, voda je mogla unieti unutra kašnje ona dva novčića srebrna. To treba dobro izpitati, pošto su ovi iz konca 12. stoljeća, a zlatni iz devetoga, a predmeti čine se stariji od 12. vieka".

Ostruga, sapon, petlja, žujica i privjesak, nacrtani u naravskoj veličini, otjesnuti su na našoj tablici II. po nacrtu, što ga je blagopokojni naš slavni dr. Rački u ime jugosl. akademije platio sa for. 32.

Oko lubanje, na prsima, na trbuhu i niz bedre mrtvaca skupljeni komadi tkanine, koja je pripadala odjeći i pokrivalu glave, jest iztrunula fino tkana debela svila, tako obugljevljena, da se odmah uprašuje netom je se dotakneš.

Uz prsi mrtvaca nadjen je gvozden skroz zahrdjao sapon polukružna oblika sa gvozdenom pločicom, privitom oko osovine. Kako je taj sapon bio na pojasu, kojim je mrtvac opasan bio položen u grob, tako se izpod sapona hrdja spojila sa tri četiri sloja tkanine, od kojih su dolnja dva fino platno, gornji svila. Po tomu se može nagadjati, da je pokojnik pod svilenim plaštom ili klamidom nosio još dvoje dolnjih odjeća, zar dalmatiku

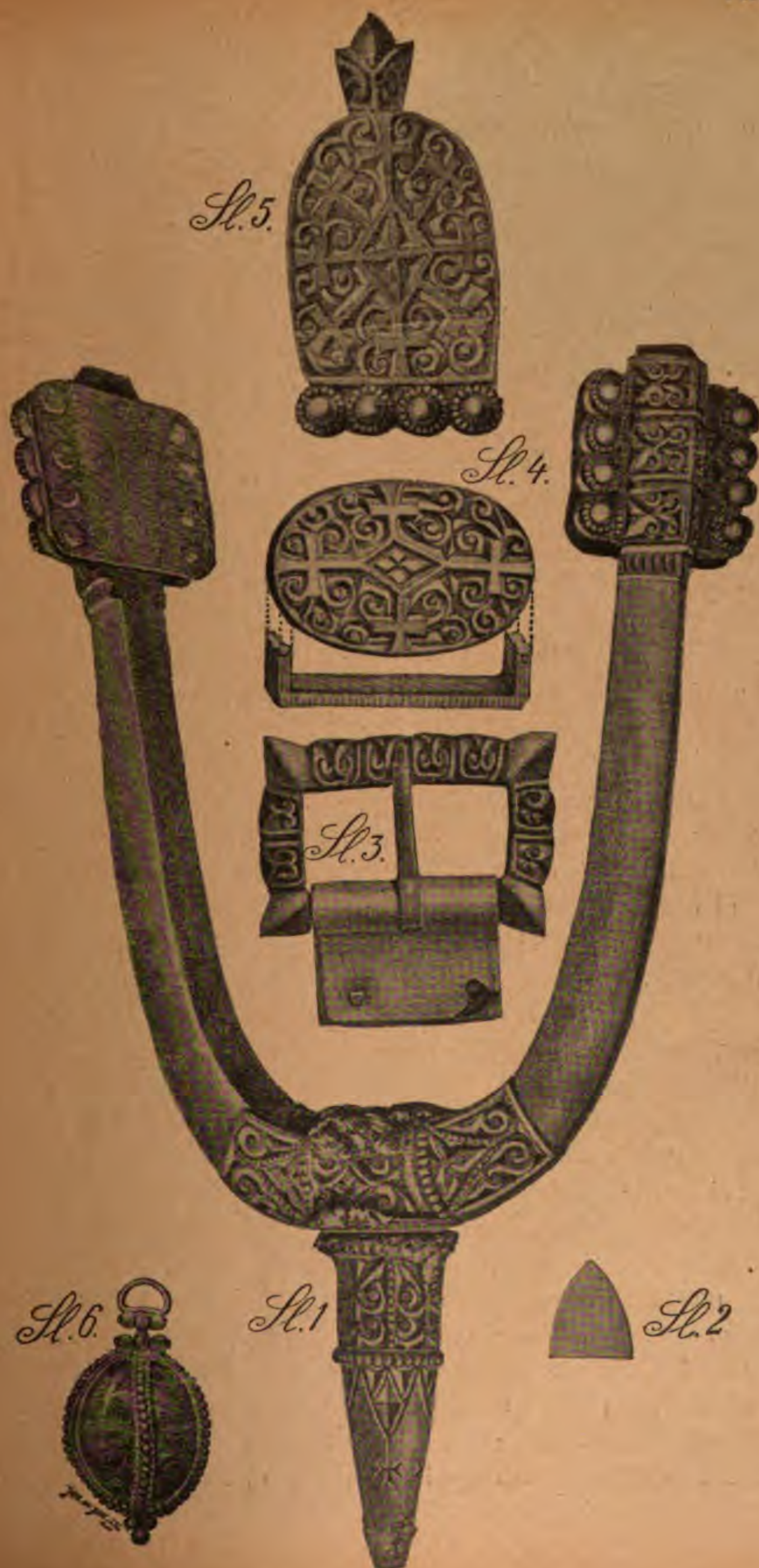
tuniku i košulju. Pločica na saponu je široka 2·8 cm., a sapon oko 4 cm. Igla je u zatvorenu položaju. Uza sapon nadjen je i prelomljen gvozden kolobar, koji ima 3·8 cm. u premjeru, debeo je oko 3 mm., a širok 1 cm., pa i komad upravne gvozdene zahrdjale šibice dug 6·7 cm, širok oko 1 cm., debeo oko 8 mm.

U raci su se našli i ulomci posve obugljevljenog štapića, od kojih je najdulji 22 mm. Debljina komada iznosi 8 mm., a imaju po sriedi rupicu u premjeru od 4 mm. Ti komadići pišu na hartiji poput lipova ugljena.

Okolo nogu nadjeni su obilni ostanci iztrunuta kožnata remenja od ostrugâ, što se poznaje po tomu, što imaju širinu pločicâ na saponima, i što je pri kraju jednog lapta ostao čist biljeg utisaka četvero klinaca, kojima je bio pritvrdjen na pločici ostruge. Taj je lapat bolje sačuvan od drugih, te nije posve pocrnio.

Najznamenitiji predmeti nadjeni u raci jesu ostruge (mamuze) sa dotičnim saponima, petljama i žujicama sve od tuči (bronza) pozlaćene na vatri. Svaka je ostruga težka 344 gr., svaki sapon 35 gr., svaka petlja 17 gr., a svaka žujica 52 gr. tako, da obadvie ostruge skupa sa ostalim pripadajućim jim komadima teže 896 gr.

Ostruge (Tab. II. sl. 1.) Ukupna duljina 18 cm., otvor medju nutrnjim pločicama 8·4 cm., duljina pločicâ 2·7 cm., širina 2·9 cm., visina pri dnu luka 1 cm., pri pločicama 0·7 cm., širina pri dnu luka 1·4 cm., pri pločicama 1·2 cm.; ukupna duljina šiljka 5·3 cm., visina podnožja šiljka 1·8 cm., visina čunja šiljka 3·5 cm., manja ovjesna osovina pakružnice sredine luka iznutra 1·7 cm., velika osovina biserna niza dônje osnovice podnožja šiljka 2·1 cm., mala osovina istoga 1·8 cm., premjer biserna niza gornje osnovice podnožja šiljka 1·7 cm. Oblik presjeka krakova ostruga pri luku pokazuje sl. 2. (Tab. II.) Sredina ostruga (koje u obće naliče ostrugama, obielodanjenim u prošastom broju ovog časopisa te pripadaju istomu tipu), kao i vanjska strana krajnih pločica urešene su krasno složenim cezelovanim nakitima. U sredini ostrugâ isti je ures s gornje i dolnje strane, te su izradjeni na osobitom polju, koje za 1 mm. oskače nad površinom luka ostruge. Ures svake od spomenutih strana razdieljen je na tri polja: srednje i dva pobočna, koja imaju oblik inosmjernjakâ, kojih istosmjerne stranice jesu česti luka vanjske i nutrnje strane ostruge. Srednje polje pokriva onaj naskočeni dio luka, koji pripravlja temelj šiljku, i ima oblik istokračna inosmjernjaka. Razstavljeno je od pobočnih prostim žliebom. Urešeno je na kut položenom četvorinom, u kojoj je, smjerom dvokutnicâ, istokračan križ, sastavljen od krakova u obliku kosih četvorinica. Desni i lievi prostor oko te četvorine izpunjeni su dvostrukim kukama (zavojicama), koje izlaze iz vrhova desnog i lievog kuta četvorine. Kuke okrenute put vanjske širje strane inosmjernjaka imaju još i po dugoljast listić, koji napunja praznine one dvojice


Sl. 5.
Sl. 4.
Sl. 3.
Sl. 6.
Sl. 1
Sl. 2

oštrih kutova. Pobočni raznokračni inosmjernjaci izpunjeni su trokutom kojega su stranice sastavljene od pupica gusto nanizanih poput biserova zrnja. Osnovicom upire se trokut o petnjak šiljka ostruge; nutrina mu je izpunjena kopljastim trolistom, koji smjera od osnovice k vrhu. Iz vrha trokuta izvijaju se dvostruke kuke, od kojih ona s nutrnje strane ostruge završuje dugoljastim listićem, a iz druge, niz dulju inosmjernjakovu istosmjernicu, razvija se manja kuka, koja opet završuje dugoljastim listićem.

Jedna i druga osnovica kuso-čunjastog podnožja šiljka ostruge jednako su opasane obručem nanizanih pupica poput biserova zrnja, kao i na prije opisanim malim ostrugama (str. 7. ov. časopisa br. 1. ov. god.). Ovdje je dolnja osnovica pakružnica, a gornja krug. Površina kusočunja razdieljena je uzdužnim prutcima pupicâ na četiri jednaka inosmjerna polja, tako, da dva ostaju s gornje, a dva s dolnje strane. Sva ta četiri polja jednako su izpunjena istokračnim trokutima, kojih se osnovice upiru o rub dolnje osnovice kusočunja, i su dva para simetrično podieljenih kuka, koje rastu iz vrhova trokutâ. Iz pazušaca gornjih parova kukâ izlaze pupoljci, koji naglašuju sredine. Nutrnjosti trokutâ su okomicom s vrha na osnovicu razdieljene svaka na dva izkopana trostrana šiljnika. Čunjasta površina šiljka urešena je sa četiri takozvana vitežka krsta, nasadjena na vrhovim istokračnih trokuta. Krstovi su tako poredani, da dolazi po jedan s gornje, dolnje, desne i lieve strane šiljka. Trokuti se podižu iz osnovice šiljka i medjusobno se dotiču osnovicama. Razdieljeni su iznutra na kosu četvorinu pri vrhu i dva trokutića pri osnovici. Kose četvorinice i trokutići izdubljeni su u šuplje četvero-, dotično trostrane šiljnike.

Kraci ostrugâ niesu opljošteni pri kraju, kao na već opisanim malim srebrnim ostrugama (vidi br. 1. od ove godine str. 5—9 ovog časopisa), nego se malo otanjuju i dovršuju sličnim trostranim presjekom (sl. 2.) kao pri luku. Pločice za klince remenja izlaze simetrično kao krila iz njihove nutrnje strane. Ta su krila u glavnom jednako izradjena kao i ona na već opisanim malim srebrnim ostrugama, samo su na njima pri početku, medju obručićima pupicâ, koji obkoljuju glavice klinaca, koji su ovdje srebrni, i dna krajeva krakova ostrugâ, umetnute šibice, sastavljene od gusto nanizanih malko spljoštenih pupica. Ti krajevi krakova iz kojih izlaze pločice za 3 cm. duljine, udebljani su nad izbočenim stranama kao i urešeni lukovi ostrugâ, ali ne za 1 mm. samo, nego od 2 mm. do 3 mm. S nutrnje i sdvornje strane tih udebljanih krajeva izlaze uzporednim uzdužnim žljebićima naznačene rese. Svaka od tih naskočenih strana, su dva podublja popriečna žljeba, razdieljena je na tri pačetvorna polja, izpunjena istokračnim trokutima, koji na vrhovima nose po dva simetrična para kukâ. Trokuti su izkopani na trostrane šuplje šiljnike.

I na ovim su ostrugama šiljci utvrdjeni na lukovima jakim gvozdenim prutovima, koji u isto doba služe kao tvrde i čvrste dušice šiljaka.

Propale su nutrnje tanke srebrne pločice, na kojima su bili zavrnuti krajevi klinaca, i koje su služile za pritvrdjivanje krajevâ remenja.

Žujice (Tab. II. sl. 5). Duljina 6 cm., širina po sriedi 3 cm., debljina po sriedi 0·5 cm., pri rubu od 2 do 3 mm. Po sriedi je malko svedena i udebljana. Zarez za remen dubok je 1·1 cm. Pupoljak pri kraju žujice dug je 1·4 cm., širok 1·15 cm., debeo ili visok 9·5 mm Sredinu žujice sačinjava pačetvorina, koja s vanjske strane završuje u polukrug, kojemu je pričvršćen pupoljak. Na sred polja žujice je smjerom duljine na kut postavljena kosa četvorina, kojoj se iz vrhova podižu četiri starokršćanska latinska krsta, pri kraju razširenih krakova, smjerom dvokutnicâ kose četvorine, t. j. dva uzduž a dva poprieko žujice. Četiri druga, prvima slična, krsta podižu se iz sredinâ stranicâ kose četvorine, koso, smierom dvokutnicâ pačetvornog diela polja žujice. Uzdužni i popriečni krstovi tiču se gornjim kracima ruba žujice, kosi ne dopiru do njega. Prostori medju krstovima urešeni su kukama, kojih ponajviše po dvie izlazi iz svakog kraja popriečnicâ krstova, a po jedna ili dvie i iz gornjih krakova, koji ne dopiru do ruba žujice. Namjera majstorova razumije se dakle da je bila, uresiti krstove dvostrukim kukama na sva tri gornja kraka, a samo ograničenost prostora i nesavršenost nacrta, zapriečile su mu izvedenje svoje osnovne namisli, te su nastale sliedeće nepravilnosti: Gornji križ ima na lievom (prama gledaocu) kraku samo gornju kuku; gornji lievi kosi križ neima na lievom kraku nijedne kuke, a na gornjem samo lievu; gornji, desni kosi križ ima obedvie kuke na gornjem kraku, ali mu je desna kržljava i nerazvijena, lievi mu krak neima nego dolnju kuku; dolnji, lievi kosi križ ima samo dvie kuke, lievu na gornjem kraku i gornju na desnomu; dolnji, desni kosi križ ima takodjer samo dvie kuke, desnu gornjeg kraka i gornju lievoga. Sredina kose četvorine urešena je krstom smjerom dvokutnicâ.

Pupoljasti završetak žujice ima četiri gornje pobočne plohe; dvie trokutaste sprednje, a dvie stražnje veće u obliku raznosmjernjaka, od kojih je svaki urešen trokutom, kojemu se iz vrha razvija koso put jedne strane kuka. Trokuti su izkopani na trostrane šuplje šiljnike.

Saponi (Tab. II. sl. 3.). Četverokutni su, sprieda dugi 4·3 cm., zada 4·2 cm., široki na lievoj strani 3 cm., na desnoj 2·9 cm Otvor je dug 3·15 cm. sprieda, 2·85 cm. zada; širok 1·6 cm. Lapti pločice zavrnute oko osovine dugi su 2 cm., a pločica je debela $^2/_3$ mm. Medju laptima ostali su iztrunuti krajevi remena s nutrnje strane dvaju prostih klinaca, kojima su bili utvrdjeni na sapon. Remenje je bilo široko kao i pločica, a debelo 2·5 mm. Prednja i dvie pobočne stranice saponâ svedene su i izšupljene na četvrtinu kruga. Uglovi su kljunasto izradjeni, a površine medju tim

kljunovima razdieljene sa popriečnim žljebovima na prednjoj strani na četiri, a na pobočnim na dvie pačetvorine urešene istokračnim šiljasto izkopanim trokutima, kojima su iz vrhova iznikle po dvie simetrične, sa strane malko spljoštene kuke. Igle su dobro sačuvane kao i cieli saponi.

Petlje (Tab. II. sl. 4.) Duljina velike osovine pločice 3·85 cm., duljina male osovine 2·53 cm., debljina pločice po sriedi, gdje je malko svedena, 0·4 cm., pri rubovima od 1·5 mm. do 2 mm. Provieslo četverokutno, visoko 2·1 cm., široko 3·6 cm., debelo od 2 mm. do 2·5 mm., napravljeno od pločice široke od 5 mm. do 6 mm. Vanjski su bridovi proviesla zatupljeni. Pločica ima oblik nepravilne pakružnice. U središtu joj je na kut položena kosa četvorina, urešena krstom poput onih u srednjem inosmjernjaku lukovâ ostrugâ. Smjerom velike i male osovine pakružnice izlazi iz svakog vrha kose četvorine po križ poput onih opisanih na žujicama. Gornji krajevi križeva tiču se ruba pločice. Iz krajevâ popriečnicâ krstovâ izvijaju se dvostruke kuke, od kojih su dolnje na krstovima u velikoj osovini pakružnice opet podvostručene tako, da ovi krstovi imaju po šest, mjesto četiri, kuke. Poveći prostori, nastali iz nepravilnosti nacrta, napunjeni su ili osamljenim prutcima, ili dugoljastim listićima, koji se izvijaju iz kukâ.

Treba osobito iztaknuti, da i na petljama i na žujicama, kojima su krstovi poglaviti ures, a kuke su samo podredjene naravi, krstovi su i bolje naskočeni od kukâ, te imaju gornju ravnu površinu, dočim kuke svršuju gori *samim oštrim* bridovima.

Prikladna stilistična uporaba i razporedanje, kao što i organičan razvitak uresâ na opisanim kovinskim komadima, odavaju sigurnu ruku vještaka i ukus pravog umjetnika. A po tomu, mogu spomenuti predmeti da se broje medju najbolje proizvode hrvatsko-bizantinskoga umjetnog obrta.

Srednje polje luka ostruge je kao zatvorena sredina cielog kompleksa uresâ luka i šiljka s njim spojena. Ostali uresi na dva pobočna polja inosmjernjaka i na šiljku slobodno se razvijaju iz toga zajedničkog središta prema krajevima. Tako i uresi na krajevima krakovâ ostrugâ, s nutrnje strane, kao iz koriena, rastu put vanjske strane.

Ukupan ures žujicâ sastavljen je na način, da je naglašen centralni razvitak krstova iz zatvorena središta, dok u isto doba nutrnji krst, t. j. onaj koji se tiče strane, kojom je žujica pritvrdjena bila na kraju remena, sa svojim podnožjem na rubu žujice a vrhom na vrhu kuta kose četvorine i drugi krst, ovomu tako reći protunožac, izrazuju službu žujice kao okovani ures kraja remena. Pakružna pločica petlje, koja je samo odredjena, da prihvaća kraj saponom nategnuta remena, toliko da ne klemuca po obući, ima polje urešeno samim centralnim nakitom, kao nehajno od svih stranâ jednako zatvoreno polje.

Poglaviti elementi uresa opisanih predmeta jesu *trokuti, kuke* i *pupice*. *Trokut*, i ako pripada svim narodima, koji su doprli do sviesti svojih duševnih sposobnosti[1], te je ures najviše razprostranjen, dolazi skoro na svakom geometričnom uresu, i razširen je po svim stranama svieta, ipak se često nalazi na predhistoričkim i na sredovječnim predmetima, izkopanim u zemljama gdje su prije živili i gdje sad živu Slaveni, pa ga i današnji Česi[2], Slovaci i svi južni Slaveni u velike upotrebljuju u zlatarstvu, lončarstvu, a navlaš u narodnom vezivu. Trokutima je urešeno množtvo predhistoričkih predmeta, izkopanih u Bosni, kao: na Debelom Brdu kod Sarajeva („Glasnik zem. Muz. u Bosni i Hercegovini", VI. 1., Tab. III., sl. 11. i 22., Tab. II., sl. 9.), u Rudinama kod Rusanovića („Glasnik" VI. 4., str. 752, sl. 47.), u gradini Čungar kod Čazina („Glasnik" VI. 3., Tab. VII., sl. 95. i 96., Tab. VIII., sl. 100., 102., 104.), u predhistoričkoj sojenici kod Ripča blizu Bišća („Glasnik" V., 1., Tabla II., sl. 3.), na golemoj fibuli iz Ivanjske kod Banjeluke iz hallštatskog doba (Gl. V., 3., str. 495), na izkopinama iz Jezerinâ u Pritoci kod Bišća (Gl. V., 3., Tab. L., sl. 1., Tab. 49., sl. 5., Tab 46., sl. 19., Tab. 45, sl. 1., 2., 3. i 6, Tab. 37., sl. 5.), iz grobova na Debelom Brdu kod Sarajeva („Glasn." VII., Tab. I., sl. 1., 5., 6., 9.). Hrvatski ga narod upotrebljuje vrlo rado još i na lovačkim rogovima i na uresnim tikvicama.

O *pupicama*, upotrebljenim kao ures na kovinskim predmetima, znade se, da se one nahode navlaš na srebrnim i zlatnim predmetima, izkopanim iz takozvanih skitskih grobova iz staro-grčkih nekropola na Meotidi i uz sjevernu obalu Ponta, koji pripadaju razdoblju cvjetanja grčkih naselbina. Blago takovih predmeta skupljeno je u Eremitage u Petrogradu i u krasnoj sbirki gospodina Lemée u Odesi[3]. Da su i stari Slaveni prihvatili tu vrst uresa za kovinske predmete, najbolje nam dokazuje srebrna ploča, nadjena u Dunavu kod Linca, o kojoj je pisao A. Müllner i priobćio joj sliku[4], a ja sam skupa s kolegom V. Vuletić-Vukasovićem priobćio neke primjetbe o njoj u „Viestniku" (God. X., br. 3., str. 84.—86). Ta je ploča nepreporno staroslavenska i na njoj su obilno upotrebljene pupice, uz druge hrvatske motive uresa. Kolike su znamenitosti pupice u starohrvatskom zlatarstvu, vidit će se tek onda, kad budu obielodanjeni ostali mnogobrojni kovinski predmeti, izkopani iz starih hrvatskih grobova u kninskoj okolici, a navlaš na groblju u Biskupiji u i naokolo bazilike S. Marije. Odkada se pamti pak, zna se, da su uresi sa pupicama jedno od poglavitih obilježja jugoslavenskog zlatarstva.

[1] Dr. Wankel u članku „Mährische Ornamente in archäologischer Beziehung" u knjizi „Mährische Ornamente. Herausgegeben von dem Vereine des patriotischen Museum zu Olmütz". Olmütz 1888. str. 12.—32.

[2] Nav. mj. nav. knj.

[3] Dr. Wankel. Nav. mj. nav. knj.

[4] Mittheilungen der k. k. Centr. Commiss. zur Erforschung und Erhaltung itd. XIII. Bd. IV. Heft.

I *kuke* su u pravom smislu rieči slavenski ures. Dvostruke kuke nahodi Dr. Wankel[1] na slovačkim pokrivačima; kuke u vrh trokuta, izbrazdana istosmjerno s jednom kosom stranicom, na uresima odjeća u Moravskoj, a navlaš kod Slovaka. Na mnogim uresima šaranih uzkrsnih jajâ u Moravskoj nahodi Dr. Wankel[2] jednostruke i dvostruke kuke. Kod Hrvatâ i Srbâ kuke su obljubljen i mnogostručno upotrebljen ures u narodnom vezivu. Dvie kuke na vrhu trokuta nazivlju hrvatske djevojke u Lici *„kuke poklopljene"*, jednu kuku višekrat euritmično opetovanu, *„kuke okretuške"*, ili, na drugi način upotrebljene *„kuke dvostruke"*. Dr. Wankel, u svojoj ovdje navedenoj komparativnoj studiji, iztiče kuke upotrebljene na koturastoj fibuli iz Hallstatta, na ulomku posude iz gromile u Wiesu u Štajerskoj, te na više bronzanih predmeta iz predhistoričkog takozvanog Hallstatskog razdoblja. Gospodja Vlasta Havelka, u predgovoru spomenute knjige „Mährische Ornamente", kaže, „da se tom knjigom učenjacima pruža prigoda, da urese na uzkrsnim moravskim jajima prispodobe s onima, koji se nahode na arheologičnim predmetima, kao n. pr. na bronzanim i srebrnim predmetima, oružju, predhistoričkim posudama; neka se osvjedoče, da su posljednji predmeti slavenskog poriekla, da su ostanci neke stare slavenske kulture, koja je u nekom obziru nadkriljivala proizvode moderne kulture". Zadnje se rieči mogu čisto odnositi na opisane naše kovinske predmete. Prispodobu željenu od gospodje Havelka učinio je Dr. Wankel u spomenutom članku iste knjižice, te je došao do ovih zlamenitih zaključaka: „1. Zapadni i južni Slaveni stanovali su dugo već prije poroda Isukrstova, i to u doba takozvanog Hallstattskog razdoblja na iztoku srednje Evrope, gdje je učinjeno najviše našašća iz tog zemana. 2. Da su ti Slaveni već tada posjedovali visoku kulturu, koja se je na žalost užčuvala samo u uspomeni kod pojedinih od tih slavenskih plemena". Naši staro-hrvatski spomenici pružaju obilno gradivo za dokaz, da su Hrvati jedno od tih slavenskih plemena, koje je najvjernije uzčuvalo tradicije najstarije slavenske kulture. Koristno će biti za čitaoce „Starohrv. Prosvjete", da ovdje prenesem još i sliedeći komad Dr. Wankelova razlaganja: „Slavenima je trebovalo, ako su hotili da jim trgovina bude od koristi, da budu ne samo trgovci nego i proizvoditelji, a zato su bili stvoreni njihovi družtveni odnošaji. Dok se je jedan dio obitelji bavio ratarstvom, drugi je proizvadjao robu za prodaju, koju je opet treći dio porodice nosio u sviet i ukorišćivao. Da je uprav tako bilo, zato govore odkrića, koja se svedj to više umnažaju, lievaonicâ i kovnicâ i mnoga takozvana skladištna nalazišta (Depôt-Funde) skoro u svim zemljama, gdje stanovahu i još danas stanuju Slaveni, i koja se pogriešno pripisivahu pojedinim inostranim putujućim trgovcima. Takovim domaćim obrtom i tim nastalim živim prometom

[1] Nav. razprava u nav. knj.
[2] Nav. mj.

bilo je jedino moguće, da se postigne istovrstnost robe, a navlaš bronzane, i njezinih uresa, i da se u njih uvede takovo slaganje, koje se označuje kao Hallstattski tip, a ja se mogu bezuvjetno zato priključiti izrazu prof. Hochstettera, koji je tvrdio, da je kovinska tehnika hallstattskog razdoblja bila zajedničkom svojinom svih ondašnjih naroda srednje Evrope. Ti uresi, koje je sam narod stvorio, jesu i svojinom toga naroda, i kao takova su se tradicijonalno užčuvali i baštinili u cieloj izvornosti svojoj ća do sadašnjosti. Još i sada čine se isti i neopazice, tek malo ili baš nimalo promienjeni i to zamjernim sudaranjem". Kuke je preko Slavena primila i bizantinska umjetnost, te jih navlaš u klesarstvu vidimo u velike upotrebljene kao ovjenčavajući vanjski obrubni ures, na tegurijim ciborijâ, na vratnim pragovima, na lukovima i kao ures plohorezanih krstova VIII. i IX. vieka, upravo na način, kao na krstovima naših petalja i žujica. To opažamo na mnogobrojnim domaćim hrvatskim i na talijanskim spomenicima[1]. To sam bio primjetio objelodanjujuć ulomak pilastra iz našeg Muzeja, kojega križ završuje takovim viticama, da su takovi križevi iz VIII. ili IX. vieka („Starohrv. Prosvjeta" god. I., br. 3., str. 170., sl. XII. na str. 166. sa Biskupinske bazilike) na ulomku tegurija Mučimirove zadužbine sv. Luke na Uzdolju kod Knina. Tu su i dva ulomka sa obrubom, sastavljenim od izšupljenih trokuta sa jednom viticom u vrhu, kao na stranama pupoljka u vrh opisanih žujica iz našega sarkofaga. Takovih krstovâ ima i na starohrvatskim stećcima („Starohrv. Prosvjeta" god. I., br. 1. na tablici uz članak o stećcima, i to zadnji u trećem redu).

Privjesak (Tab II. str. 6.) je jajast ili točnije elipsoidičan gladak kamen od staklene paste, kako bi se sudilo po njegovoj iridescenciji, ili zar od agate, ako se uzmu u obzir neki istosmjerni gusti mlazovi, kao na presječenom drvu, koji se u ostalom pojavljuju i na staklu, koje je za dugo vrieme ležalo u zemlji. Jajce je dugo 21 mm., široko 18 mm., te je na križ opasano sa dva zlatna meridijana pâsa. U gornjem križalištu pasova pritvrdjena je ušica za vješanje sa dvostrukim šarnirom. Pasovi sastoje od zlatnih tankih pločica, širokih od 2·5 mm. do 3 mm., koje izmedju dvie na uže uvijene filigranaste zlatne žice nose niz zlatnih krugljica poput biserova zrnja. Izpod šarnirâ je okružna pločica, obrubljena kolobarom sitnih zlatnih pupica. Dolnje je križalište ovako urešeno: pločica križališta je razširena u

[1] Križ na ninskoj krstionici u Museo Correr u Mletcima (Cattaneo: L'architettura in Italia dal secolo VI. al Mille circa, str. 101), na kruni bunara u lateranskom dvorištu (Cattaneo: N. dj. str. 149), oboje iz VIII. vieka, na pluteju S. Marije u Trastevere iz god. 827 (Catt.: N. dj. str. 157), na ulomku pluteja u S. Agnese fuori le mura u Rimu (Catt.: N. dj. str. 161) iz VIII. v., na tri križa s pobočne strane sarkofaga nadbiskupa Gracijoza u S. Apollinare kod Ravenne iz god. 788, pa i na tri križa na poklopcu istoga (Catt.: N. dj. str. 170) na pluteju u S. Pietro di Villanova iz svršetka VIII. v. (Catt.: Nav. dj. str. 177), na kruni bunara u Mletcima iz druge polovine IX. v. (Catt.: Nav. dj. str. 261), na neizdanom teguriju ciborija u našem Muzeju u Kninu iz IX. v., na teguriju istog Muzeja iz VIII. v., na ulomku tegurija istog Muzeja iz VIII. i na ulomku iz IX. v.

četvorinu, kojoj je stranica duga 9 mm.; svaki kutić četvorine pokriven je križićem, sastavljenim od 4 zlatne pupice; sredinu križališta izpunja krug zlatnih pupica, na kojem su pričvršćene na trokut tri poveće zlatne krugljice, izpod kojih je pritvrdjena najveća zlatna pupica, kojoj su 3 mm. u premjeru.

Na Tab. I. predstavlja sl. 1. uzdužnu stranu grobne rake sa poklopcem, sl. 2. drugu uzdužnu stranu rake sa poklopcem. Pril. sl. je šematičan nacrt koštura mrtvaca, kako se je našao u raki pri prvom otvoru, pružena, na uznak naslonjena tiela. Ruke su mu pružene niz boke, poplati se dotiču petama, a oko njih su ostruge sa ostalim njima pripadajućim komadima. Brojevi prikazuju sliedeće predmete u dotičnim položajima: sl. 1.—2. zlatni novac, 3. privjesak, 4. usta sa novcem, 5. gvozden sapon pojasa, 6. uz lievu nogu sapon, 7. petlju, 8. žujicu, 9. lievu ostrugu, 10. i 11. odlomljene šiljke ostrugâ, 12. desnu ostrugu, 13. sapon desne ostruge, 14. desnu petlju, 15. desnu žujicu.



Opisu prof. Ljubića o zlatnom novcu dodati mi je: Careva odjeća rek bi da je kazula; četvorinice odjeće nose po sriedi po pupicu. Na carevoj je glavi vienac (στέμμα) sa dvostrukim pasom pupicâ, a u vrh sriede vienca bio je križ, koji je odkinut sa rubom novca. Niz sljepočice do visine podbradka vise mu obični privjesi (cataseista). S desne strane aversa ostala su slova: TAMP. Na reversu Basilovi sinovi, imaju takodjer u vrh krune križ. Njihove su odjeće klamide, zakopčane na desnom ramenu, odkud vise po tri puca. Mladji je bez brkova. Prof. Ljubićevu opisu srebrnih novaca dodat mi je: ugarskomu je premjer dug 11 mm., a s jedne strane medju dva okomita stupa slova T
O
E
A
s druge mu je strane u sriedi krug sa nekim piknastim uresom, kao grbom, a naokolo je bio nadpis, koji je izlizan. Drugoga se novca nahode dva ulomka. Premjer mu je 13 mm., pretanak je. S jedne mu je strane po sriedi kolobarić, a u njemu zarezan krst. Naokolo tekao je nadpis, od kojega još preostaju slova gotička R i D. I s druge mu je strane po sriedi kolobarić sa naskočenim krstom jednakih, pri kraju razširenih, krakova; naokolo je bio nadpis, od kojega još preostaje slovo **N.**

Još bi preostajalo sad, da se odgovori na pitanja: *iz kojega je doba i čija li je opisana grobnica?*

Da odgovorimo na prvo pitanje, pri ruci su nam podatci o dobi kovinskih predmeta i u grobu nadjenih novaca, te sud prof. Ljubića, koji je kazao, da su srebrni novci „iz konca 12. stoljeća, a zlatni iz devètoga, a predmeti čine se stariji od 12. vieka“. Po novcima sudeći, mrtvac dakle nije stariji od god. 880—886, kad je kovan zlatni bizantinski novac, niti mladji od svršetka 12. stoljeća, iz kojega su srebrni novci. Pošto poklopac sarkofaga nije bio ničim zamazan, a u njega je voda uniela dosta zemlje, ništa lašnje nego da su sa zemljom prodrla unutra i ona dva tako tanka, pa uz to još iztrošena novca, da su kao prave ribje ljuske, te bi jih i vjetar, a kamo li ne voda mogla lako prenašati. A pošto je još po svemu jasno, da grob pripada odličnoj osobi, nije moguće pomisliti, uz tolike druge bogate dodatke, da bi uza nju bila naročito položena ona dva kukavna srebrna novčića. Opetovanje krstova razširenih krakova (croix pattée) jest obilježje bizantinskih krstova[1], počamši od petoga i šestoga stoljeća, a, po mojem dokazivanju, kuke na krstovima jesu slavenski dodatak VIII. i IX. vieka; pa se samo tomu zemanu može pripisati postanak ostruga i drugih njima pripadajućih kovinskih predmeta hrvatsko-bizantinskoga sloga, nadjenih u sarkofagu. Ako su dakle ostruge i drugi njima pripadajući predmeti i nešto stariji od svršetka IX. vieka, mogli su biti u grob položeni zajedno s novcem iz toga zemana. Predmeti s krstovima i kukama težko da su mladji od IX. vieka. Sad ako se još obazremo na okolnost, kako prof. Ljubić kaže, da su se novci stavljali uz mrtvace, da jim se označi visina roda i doba smrti, onda je stalno, da ne možemo vele pogriešiti, uzmemo li *svršetak IX. vieka kao doba smrti pokojnika, zakopana u sarkofagu.*

Da je mrtvac odlična roda, o tom neima sumnje. Svilna odjeća, pozlaćene ostruge i drugi kovinski predmeti, te zlatni privjesak pod grlom i zlatni novac u ustima, kažu nam ga *vitezom i velikašem hrvatskoga kraljestva.* Pa ima njemu još i drugih odlikovanja. Od stotinâ i stotinâ, a možda tisućâ i tisućâ mrtvaca, zakopanih oko drevne hrvatske bazilike S. Marije, samo dvojica su u sarkofagu, ovaj o komu je govor i jedan drugi; ostali su u zidanim grobnicama ili prosto u zemlji, a nad njima je stećak ili prosta ploča. I ne samo to. Ostali su mrtvaci zakopani oko crkve, samo riedki odličnjaci, zaslužni za vjeru i crkvu katoličku, te hrvatski kraljevi, zakopani su „in atrio basilicae sancti Stephani“ kod Spljeta i „Sanctae Mariae“ u Solinu (Thom. archid. Hist. Sal. ed. Rački, pag. 55.), a prije toga valjda neki i u bazilici S. Marije u Kninu, a medju njima i mrtvac našega sarkofaga. Ovaj je sarkofag sám nadjen u sjevernoj kapeli atrija bazilike, a drugi sam u južnoj.

[1] Labarte: Histoire des arts industriels. T. I. pag. 261.—62.

Što bi drugo moglo to značiti, nego da su tu zakopana uprav dva hrvatska vladaoca? *Štapić*, kojega su se obugljevljeni ulomci našli u podan rake, pokazuje još bolje, da se ovdje radi o *velikašu hrvatskomu*. Karlo Ćelavi predstavljen na minijaturi biblije, pisane u opatiji S. Martina Tourskoga, prikazan je, gdje lievom rukom drži tanak dug štap, završen gori krugljicom.[1] O tomu štapu kaže Louandre, da nije žezlo, nego tada *kod velikaša uobičajen štap*. U IX. vieku bili su Hrvati često u doticaju osim s Grcima jošte i s Francima, s kojima su dapače i zajedno vojevali u Italiji protiv Saracena;[2] pa se nije čuditi, ako su gospoda hrvatska primala kojekakve običaje i od Franaka, a po našem sarkofagu vidi se, da su naši vladaoci bili od njih poprimili i običaj nositi tanki štapić. Po vremenu najvjerojatnije je, da u našem sarkofagu budemo naišli na dragocjene *smrtne ostanke velikoga župana ili kneza Branimira*, Basilova suvremenika, koji je po crkvu katoličku i po svoj hrvatski narod stekao uprav velikih i neizbrisivih zasluga tim, što je povratio narod iz Focijevog razkola u krilo katoličanske crkve i uveo slavensku službu božju u gradove, sela i u najzabitnije krajeve hrvatske tako, da se je tek za njegova vladanja „pravo i podpuno svršilo pokrštenje hrvatskoga naroda“[3].

U Korčuli, o Antunovu dne 1896.

F. Radić.

---

[1] Ch. Louandre: Les arts somptuaires I. Text expl. IX. siècle, pag. 38.
[2] T. Smičiklas: Poviest Hrvatska I. str. 190.
[3] Smičiklas: Nav. dj. I. str. 194.—195.



Topografičke crtice
o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao
Fr. Stip. Zlatović.

(Nastavak v. br. 1. god. 1896.)

Županija imala je sliedeće tvrde gradove:

Gradovi.

1. Bribir. Na iztočnom kraju visoka brda, koje razstavlja Bukovicu od Kotarâ, na uzvisitu humcu, iznad Ostrovice k iztoku, u skradinskoj obćini, vide se nevoljni ostanci slavnoga grada Bribira, glavnog grada županije, od kojega više neostaje kuće ni kućišta, nego na sjevernom kraju razrovani tvrdi bedemi i podanak velike oble kule; ostalo je sve propalo! Bribir osvojiše Turci god. 1523., zapališe i razkopaše. Franovci se zakloniše u Šibenik, tako i nekoliko gospodskih obitelji, ostali puk razbježe se k moru, na otoke i u Hrvatsku.

2. Jarebnjak. Iznad Loparâ k sjeveru, u selu Brgudi benkovačke obćine, na odignutu briegu, stoji obla kula i razvale grada poput ostalih po Kotaru. Kao suvišna Turci ga zapustiše, te od nazad trista godina sam se ruši i obara.

3. Otavac. Niže Brguda na zapad diže se veliko brdo i na vrh njega velika obla kula još cjelokupa, a okolo nje razvaline ogradâ i kućištâ. Nakon turskoga osvojenja (1523.) valja da je taj grad zapušten ostao, jer mu nestade spomena.

4. Zelengrad. U obrovačkoj obćini, izmedju sela Medvidja i Kruševa nad selom Zelengradom, diže se na oblu humcu stari hrvatski grad Zelengrad, spomenut u nagodbi izmedju kralja Sigismunda sa Mletčani god. 1433. Velika obla kula još je cjelokupa, ali dvorane i ograda sve do zemlje oborene. U svem je sličan Zečevu i Zvonigradu. Smiešno je, što neki tvrde, da ga je sagradio neki Turčin Zele i svoje mu ime nadio![1] Osvojiše ga Turci god. 1523. i održaše do 1684. Od tad stoji zapušten.

---

[1] God. 1509 spominje se medju gradovima krbavskoga kneza Ivana Karlovića. (Klaić, Nav. dj. II., str. 52.) Op. uredn.

5. *Kaštel.* U selu Žegaru obrovačke obćine, blizu rieke Zrmanje, s lieve strane, na briegu vide se obrdane zidine kulâ i ogradâ stare tvrdjave. Seljani, neznaduć joj imena, zovu ju Kaštel.

6. *Biline-Bjeline.* Izmedju sela Nunića i Bruške u mjestu Biline, obćine kistanjske, po vrh klisurasta brežuljka, vide se kukavni ostanci jednoga od najstarijih hrvatskih gradova, koga u X. vieku spominje Const. Porfirogenit imenom *Belitzin.*[1] Najzadnji mu gospodari bili su velmože Draškovići, i u njem se rodi slavni ban, zagrebački biskup Juraj Drašković[2]. Godine 1523. uzeše ga Turci, zapališe i razkopaše. Jedino mu ostadoše razvale dviju tvrdih kula.

7. *Gradina Žeželj.* U selu Donjem Erveniku, kistanjske obćine, s lieve strane rieke Zrmanje, na brežuljku vide se ruševine staroga grada, komu seljani neznaduć imena, po blizini obitelji zovu ga Žeželjeva gradina. Većinom leži u ruševinama.

8. *Čučevo.* Kako rieka Zrmanja od sela Pagjenâ kreće k zapadu, da se izlije u velebitsko more prama Novigradu, tako rieka Krka od Knina tekuć k zapadu, kod sela Ivoševci kreće k jugu do pod Šibenik. Izmedju dva kraka riekâ, cienimo da je bio medjaš medju županijom bribirskom, podgorskom i kninskom, kako i danas obćini kninskoj pripada iztočni dio, a ostalo kistanjskoj. Malo niže krčkoga lakta, na samoj brini rieke, niže Šupljaje *(Burnum)* kistanjske obćine, na klisurastu grebenu, stoji cjelokup grad *Čučevo,* posve naličan starim gradovima Vrlici, Ključicu i Karinu sa visokom oblom kulom, kućami i visokom ogradom. Osvojiše ga Turci kad i Knin, god. 1522., i u njemu mamjestiše agu, dizdara i kadiju zakrčkoga, te i održaše do god. 1684. Prama njemu bijaše jednak grad Nečven sa lieve strane rieke i medju njima na Krki most i poglaviti put u Bukovicu i Kotare.

9. *Zečevo.* Na sjever grada Bribira u skradinskoj obćini, posred krševite ravnice, podiže se obao humac i na vrh njega vidi se velika obla kula, sa ruševinama ogradâ i utvrdâ grada *Zečeva.* On je posve naličio Zelengradu i Zvonigradu i s njima je spomenut u nagodbi kralja Sigizmunda (god. 1433.) sa Mletčanima. Uzeše ga Turci god. 1523. i uzdržaše za stražu puta u Kotare. Mletačko izvješće godine 1626. kaže: *Città piccola murata con poca fortezza.* (Starine XIV. 184.) Zapustiše ga god. 1684.

10. *Rogovo.* Na pustošnu mjestu izmedju visovačkoga jezera i rožkoga slapa, pri tjesnacu rieke Krke s desne strane Rupâ skradinske obćine, na iztok, povrh strme klisure nad riekom Krkom, stajaše grad *Rogovo,* koji u XIII. vieku bijaše u vlastničtvu velmoža Ugrinića s Bribira[3], a najzada velmoža Martinušića rogovskih, koje obitelji bijahu dva skradinska biskupa i Ana, majka kardinala Jurja Utišenovića. Prama njemu je preko rieke grad

[1] Rački, Doc. VII. str. 413. ad voc. Op. uredn.
[2] Prof. S. Ljubić: Dizionario biografico itd. str. 123. O. ur.
[3] Vidi D. Gruber: Vojevanje Ljudevita. 6.

Kamičak. Rogovski grad dade nazov gornjemu slapu te se zove: *rožki slap*. Zapremiše ga Turci god. 1523. i zapustiše. Kašnje čobani strmoglaveć kamenje u rieku, srušiše ga do temelja. Još se mjestu občuva ime Rogovo i Babingrad.

11. Ostrovica. Na podnožju visokoga brda, koji razstavlja Bukovicu od Kotarâ; gradu Bribiru na zapad, iz nizine kotarske ravnice diže se visok oštrljast humac, i na vrh njega tvrdjava Ostrovica, znamenita u poviesti našega naroda. Samo sa sjevera zaklanja grad poveće brdo visočina bukovačkih; na sve ostale strane pukle su kotarske ravnice, ter se vidi sa najvećih daljina. Grad se pokazuje cjelokup, visokom ogradom naokolo a iz sriede visoko mu se diže krupna obla kula. Tu cjelokupu tvrdjavu nije gradila ljudska ruka, nego riedak pojav u prirodi, ona je tako stvorena od stanca kamena! Po donjem kraju tvrdjave opaža se gdjekoji biljeg kućnih temelja, tako i na vrhu samogradne oble kule na sriedi, uz koju do vrha naokolo ljudska je ruka prosjekla stepene u živu kamenu. Ostrovica bila je u vlastničtvu bribirskih Šubića i za kratko doba kninskih Nelepića, kašnje hrvatskih bana, dokle ju godine 1407. kralj Vladislav darova vojvodi Šandalju, a ovaj prodade Mletčanom. Kašnje ju preuze ban i predade vitezu baniću Štrbcu Kožuliću. Po njegovoj smrti god. 1523. zaposjedoše ju Turci, a ovi, gospodari svih ostalih gradova Bukovice i Kotara, malu joj važnost davali, te i zapuštali. Kašnje nije uzdržavana te je i propala. Mletačko izvješće kaže 1626: *Città murata in collina et è fortezza con borgo*. (Starine XVII. XIV. 184.)

12. Uzdah. Izmedju Skradina i Rogova, izmedju sela Čulišića i Rupâ u skradinskoj občini, na vrh strma briega ćuli visoka obla kula i okolo iste razrovane visoke ograde gradića *Uzdaha*. Kako je blizu Skradina do pet kilometara u sjever, cienimo, da je to ona tvrda kula, koju su u blizini Skradina god. 1512. Turci zauzeli, a god. 1518. slavni ban Petar Berislavić spremao se, da će ih potjerati, sa banićem Štrbcem Kožulićem. (Smičiklas. Poviest hrvatska I. 689.) Kašnje kao suvišnu zapustiše ju Turci. Mletačko izvješće kaže god. 1630. *Vldarz Uzdasc una città murata sopra (collina) un monticello disabitata* (Starine XIV. 183.)

13. Sonković. Na zapad Skradinu do pet kilometara, u selu Sonkoviću, pri briegu, koji od jugozapada razstavlja ga od Prukljana u skradinskoj občini; brieg se razstavlja pod crkvom sv. Marka na zapad, kao da tuda bijaše sam put, kuda se prolazilo k moru, gdje bijaše pristanište brodova i moglo se doći u latinski grad *Scardonu*, koga se ruševine nalaze po sonkovačkom polju sve do sadanjega hrvatskoga Skradina. Pri tom otvoru na tom briegu s iztočne strane stoji stari gradac *Sonković* sa oblom kulom i razrovanom ogradom. Cienimo, da je jedna od onih četiriju kula, što su Turci zajedno sa Uzdahom okolo Skradina zauzeli godine 1512. Kada su Kotare osvojili, kao suvišnu, Turci ju zapustiše. Mletačko izvješće o njoj

kaže godine 1630.: *Sophcovich era prima città.* (Starine. XIV. 182), a starije godine 1626. *Topcovich città disabitata.* (Starine XVII. 143.)

14. Skradin. Stari latinski Skradin, kako njegove ruševine kažu i nadpisi, sa novcima i krnjotinama opekâ i posudja, ležao je na zapad sadanjega Skradina, od sela Sonkovića do Pavasovićâ. Hrvati naseliše sadanji Skradin i nazvaše ga imenom stare *Scardone* u blizini. Današnji podiže se na ugled tek godine 1125., kada Mletčani razoriše Biograd, te se njegovo pučanstvo s biskupom zaklonilo u ovaj grad. Od polovice XIII. vieka, kad dopade banâ Šubića, diže se na veću slavu, jer im bijaše poglavito svratište na moru, gdje su spravljali svoje brodovlje i držali skladište svoje snage na moru. Kašnje ga prodade udovica Šubića Mletčanima, al' jim ga oduze kralj Ljudevit. Pade pod Tvrtka bosanskoga kralja, pak ga Ladislav napuljski darova god. 1407. vojvodi Sandalju, a on Mletčanima, dokle ga god. 1523. osvojiše Turci i održaše do 1647. Opet ga zaposjedoše 1670. i ostaviše g. 1684. Od starih skradinskih utvrda jedino preostaju temelji na briegu iztočnoga kraja, i k zapadu tvrdjavica posliednjih vremena. Kroz 150 g. Turci znadoše uništiti u Skradinu ne samo kršćanske uspomene, dali i sve stare sgrade prvašnjih stanovnika, kako je današnji Skradin iz temelja vas obnovljen. Po mletačkom izvješću god. 1630.: *Da una parte cinta da muro, ha due castelletti;* dočim u starijemu godine 1626. kaže: *Scardona città murata con Castello.* (Starine XVII.—XIV. 182.)

(Dalje sliedi.)



O stećcima.

Piše
Pop **Petar Kaer.**

(Sa tablicom.)

(Nastavak. Vidi br. I. str. 18.—24. God. II.)

Do dva smo puta spomenuli ime gosp. F. Kanitz-a; sad je došao red, da se nešto obširnije bavimo njegovim izvještajem o srbskim stećcima.

God. 1888. proputovao je on u znanstvene svrhe neki dio Srbije. Njegovoj pažnji nisu izbjegli ni srbski stećci, o kojizim je napisao kratku, ali zanimljivu monografiju, pod naslovom: *„Aeltere und neuere Grabdenkmalformen im Königreiche Serbien"*.[1]

Ono što su prije njega pisali ob istim spomenicima M. Gj. Milićević, i suradnici „Starinara", ako mu je bilo i poznato, svakako ne spominje, te samo letimice navadja svez. 51. *„Glasnika srpskog učenog društva"*, u kojemu su izvjestili *„o starom groblju u Podrinju"* gg. Ljub. Klerić i dr. Lazo Dokić.[2]

I gosp. Kanitz opisuje srbske stećke u Podrinskomu i Užičkomu okružju, te u obće govoreć o tim spomenicima veli, da jih muhamedovci zovu *„gjaursko groblje"*, a kršćani *„Kameni"*, dok strukovnjaci sude ob istim, da su grobovi feudalnih plemića i njihovih kmetova, koji su kroz zadnja stoljeća bosansko-srbske neodvisnosti pripadali Bogumilskoj sljedbi.

I sam Kanitz sumnja o pravilnosti tog naziva, te veli, da se isto osniva više na prostu nagadjanju, nego li na povjestnim dokazima; i kao dokaz te neizvjestnosti kaže, da obstoji fakt, da se na tim spomenicima sasvim riedko prikazuje izklesan znamen križa.[3]

Mi nećemo sliediti gosp. pisca, u kratkim njegovim crticama o postanku Bogumilâ, o proširenju te sekte, o raznim imenima, pod kojim se je pojav-

---

[1] Cfr. Mittheil. d. Anthrop. Gesell. in Wien. XIX. Band, III. Heft, pag. 153.—159.

[2] Starohrv. Prosvjeta, god. I., br. 4., str. 219.

[3] To se nikako neda tvrditi glede stećaka dalmatinskih i bosansko-hercegovačkih, na kojima se pretežnije vide uklesani križevi.

Mi smo u 1. i u 3. br. I. god. naše *„Prosvjete"* narisali do 68 različitih oblika križeva, snimljenih sa raznih stećaka; a sakupljamo i druge oblike, što ćemo jih objelodaniti u dojdućim tablama. Po tomu se dakle ima suditi, da se taj biljeg često ponavlja na tim spomenicima.

Kad bi se moglo dokazati da su stećci bogumilski spomenici, tada bi jih valjalo uprav tražiti medju onima, koji nenose tog znamena, i to s uzroka, što su Bogumili držali križ kao biljeg sramote, te su ga obredovno izključivali iz svojih crkava i grobova. (Cfr. Dr. F. Rački „Bogomili i Patareni" „Rad" 8. str. 130.)

ljivala u Njemačkoj, u Italiji, u Francuzkoj; o progonstvu, što je ista pretrpjela u Srbiji za doba Nemanjića i o preseljenju iste u Bosnu i u Hercegovinu; pošto smo tvrdo uvjereni, da *stećci* nisu osobitost Bogumilâ. Dok izostavljamo to pitanje do bolje i umjestnije sgode, bilježimo, da *stećci*, vidjeni od g. Kanitza u Podrinskomu i Užičkomu okružju, jesu od vapnenjaka, mramora, tinjčeva škriljavca (Glimmerschiefer), sienita itd., a glede oblika pločasti, kockasti i poput sarkofaga, dapače veli on, da je taj zadnji oblik imitacija rimskih grobova tom samo razlikom, što su stećci masivni, dok su rimski sarkofazi šuplji, pak zato pod onim se ukopavala tjelesa, a u rimskim se sahranjivala.

Kao na bosanskim tako i na srbskim stećcima vidjeti je osobito na rubovima linearnih nakita, a po sriedi prilikâ i znakovâ, koji po mnienju g. Kanitz-a odnose se na stališ i zanimanje pokojnikovo, premda su većinom mučna tumačenja.

Još riedje nego li na bosanskim, na stećcima položenim na desnoj obali Drine, naići je na kakav nadpis.

Veli nadalje g. Kanitz, da je obašao do 80 stećaka na putu od *Karaul-Batara* spram *Malog Zvornika* i da je samo na jednom stećku vidio nekoliko slovâ, ali i ta da su iztrošena Donaša slike dvaju stećaka s *Palučice* kod *Borina*, koja smo precrtali u Tabli 4-og br. lanjske „Prosvjete“ pod sl. 3. i 4. O njima su prije njega pisali gg. Klerić i Dokić.[1] Drugih stećaka sa nakitima, mačevima, konjima itd. vidio je izvjestitelj na iztočnoj strani *Bele Crkve* kod rieke *Jagodnje*, te opet k sjeveru kod *Kučevca* na *Jabučaru*.

I gosp. Milićević spominje sve te stećke, zato kod gosp. Kanitza do sada ništa nova ni nepoznata.

Na putu s *Užice* do *Banje-bašte* namjerio se je na tri kolosalna i prosto izklesana stećka, koji su bili kao predstraža više stotina drugih, koji su se redali na istosmjerne redke i na zaokružene skupine na deset mjestâ od *Rastišta* do *Okletca*.

Kod *Dobrotina* nabrojio jih je do 20 položenih u 4 redka, a na sjeveru od *Kostojevićâ* veli, da imade brojnih skupina istih.

Još je g. Kanitz vidio stećaka u *Besarovini* u *Rastištu* i u *Peručcu;* veli pače, da na samomu Peručcu imade do 200 stećaka poput sarkofagâ od mjestnog vapnenjaka.

U *Rogačici,* na njivi nekoga Laze Jovanovića, vidio je *stećak,* na kojemu je bio izklesan mač sa držkom i jabukom dug 1·5 m. Sam oštrac mjerio je 0·80 m., k tomu luk od 1 m. dužine i striela duga 0·22 m. Blizu

[1] Cfr. „St. Prosvjeta“, god. I., br. 4., str. 219.

tog stećka bilo je još drugih nu jako iztrošenih, a nad mnogima, plugom se je oralo.

Drugu je nekropolu vidio na 7 kil. daljine od potoka *Ovčine*, kod mlinicâ sela *Gvozdca*. Tu je bilo 15 stećaka, a na jednomu izklesan mač i bodež.

Šest drugih kilom. dalje, na lievoj obali potoka *Okletca*, stajalo je netaknuto 11 stećaka. Najveći imaju 2 m. dužine, 0.80 m. širine, 1·20 m. visine; neki su bili bez nakita, a drugi su nakićeni prilikama, znakovima i nakitima.

Na protustoječim visočinama gosp. Kanitz namjerio se je na dvaestak stećaka, jedan od kojih ima 1·80 m. dužine i 0·50 m. širine od vapnenjaka; na istomu je basrelief, koji, po mnienju gosp. izvjestitelja, prikazuje *sidro*, te bi morala biti grobnica nekoga mornara.[1]

Jednakih grobnih spomenika imade na 5 kilom. k sjeveru od *Baševca* i nešto dalje u *Bukovici* na *Trešnici*, pak blizu utoka *Ljubovice* u *Drinu*. Na svim sada spomenutim mjestima imade *jednostavnih* i *dvostrukih* stećaka sa basreliefima koji predstavljaju nakite, polumjesece, mačeve, vience itd.

Na 23. oktobra 1835. barun Herder, cieneć, da su to rimski grobovi, dade kopati izpod jednog stećka, te na 2·5 m. dubine naidju kopači na čovječju lješinu, uz koju nije se našlo ni oružja, ni posudja, niti šta sličnoga. Samo iztrunuli ostanci dasaka bijahu biljegom, da je mrtvo tielo bilo sabranjeno u drvenoj škrinji.[2]

Zanimljivo je za naša iztraživanja ono, što nam gosp. Kanitz izvješćuje o stećcima na tako zvanomu „magjarskom groblju“ u *Markovom polju*, nedaleko od *Ogradjenice*. — Tu je on nabrojio do 30 stećaka srednje veličine, ukrašenih križevima, mačevima itd. u oblik sarkofagâ i prostih ploča. Donaša sliku jednog stećka osobita oblika, koji smo precrtali pod sl. 2.

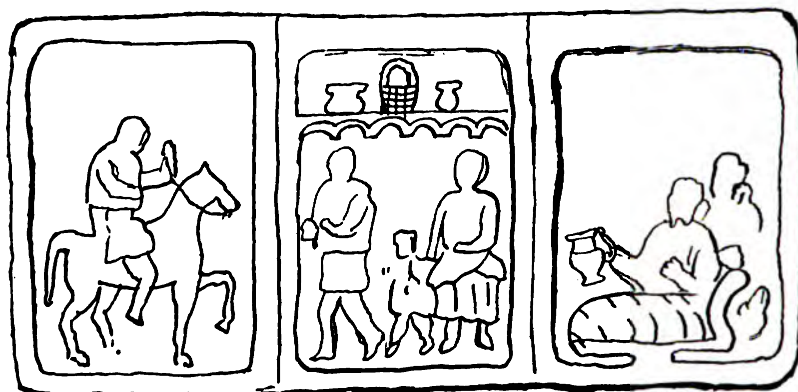
Po njemu je taj stećak slaba preradba rimske zavjetne ploče (stela), koja se nalazi u okolici, i na kojoj je izklesan neki trački konjanik, i veli, da se je namjerio na sličan rimski spomenik u blizini *Kremne*, gdje je takodjer grobište sa *„Bogumilskim sarkofazima“*, koji smo precrtali pod sl. 3. Jedna od najvažnijih nekropola ne samo u Srbiji, već možemo reći u svim predjelima do sad po nami proučenima, i koja bi sama vriedna bila, da razrieši čvor, okolo kojega se od davna mučimo, jest po opisivanju g. Kanitz-a ona kod *Skrapiškog* vrela *Ježevice*, zvana *„Staro grobište“*, i to porad ve-

---

[1] Vidi sl. 1. pridružene Table. *Sidro* je starokršćansko zlamenje, upotrebljeno od početka III. vieka, i označuje najprije disimulovano znamenje krsta, a kašnje tek uhvanje u Gospodina. Op. Ur.

[2] To je stari narodni hrvatski običaj, kako razabiremo po pjesmi, koja se pjeva na otoku Korčuli „Ženidba Milića barjaktara“, gdje o pokopu kaže:

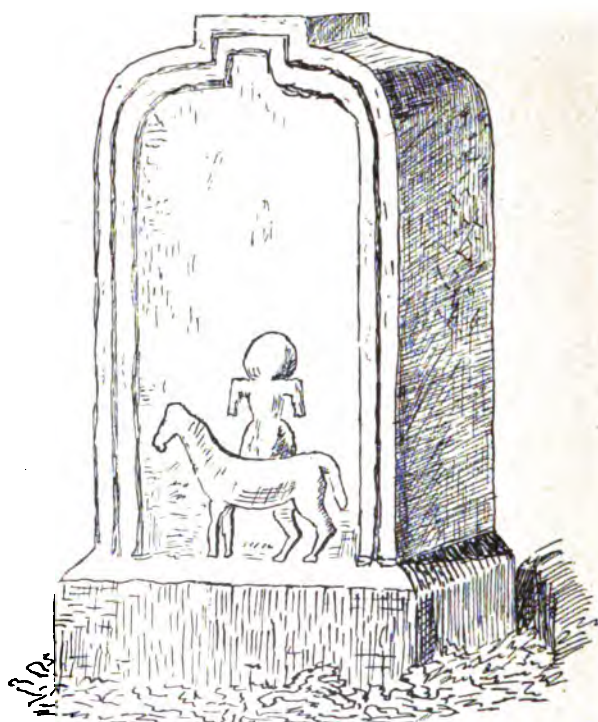
„Sastanu se kićeni svatovi,
„Sabljama joj *škrinju* iztesaše,
„Nadžacima raku izkopaše,
„Sahraniše lijepu djevojku“ itd. Op. Ur.



sli. 3.



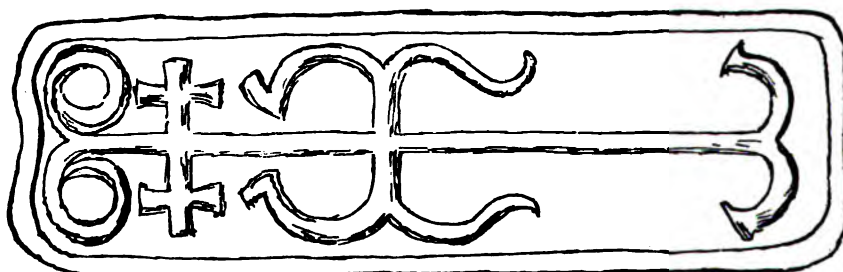
sli. 4.



sli. 2.



sli. 5.



sli. 1.

likog broja spomenika, porad razredjenja istih i porad raznog doba i raznih narodnosti, kojima ti spomenici pripadaju.

Oni, koji su po vrhovima briegova, od gusta vapnenjaka rek bi, po mnienju gosp. izvjestitelja, da su *rimski;* drugi medju njima, a mnogi na podnožju istih, od mladjeg konglomeratnog vapnenjaka sa križevima, polumjesecima, mačevima itd., nose biljeg bogumilskog doba, što ipak ne smeta, veli gosp. K., da se zaključi, da su pod svim tim spomenicima ukopani sljedbenici ove zadnje sekte.

Medju rimskim zavjetnim pločama opaža se, da su četverouglasta polja, na kojima morao se je urezati nadpis, bolje sačuvana, bogato uokvirena, a povrh njih i podno istih imade izklesanog nekog posudja (Vasen) sa simetrično razredjenim loznim lišćem.

Uza sve to, nije vidjeti na njima ni najmanjeg biljega nadpisa; samo na jednoj od tih ploča sačuvala su se u jednom redku sliedeća slova:

IIPARTON⁝CV

Bilo je za mene zanimivo, veli g. K., vidjeti na užoj strani jedne ploče (stela) 0·80 m. široko, 1·40 m. visoko izklesanu *Attis-braću* (Attis-brüder), kojih je štovanje bilo obćenito u području Morave.

Nedaleko od te stele ležala je u šikarju druga 1·50 m. duga, a 0·65 m. široka. Na pročelju iste, više polja za nadpis, stajaše konjanik, a više njega, u osobitomu okviru, tri osobe sjedeće.

Gosp. Kanitz-u su tamošnji seljaci pripoviedali čudovišta od tih ploča, pak su mu obećavali, a i on sam se je nadao, da će izpod istih štogod naći, ali, velikim razočaranjem u dubini od 1·40 m. nenadjoše već ljudski koštur, koji je bio orientiran od sjevera k jugu, i ništa drugo.

Po mnenju izvjestiteljevu, te su ploče kadre ustanoviti tiesni odnošaj, što obstoji medju mladjim rimskim i starosrbskim nadgrobnim spomenicima. I premda su, veli on, rimske skulpture na ježevičkoj glavici, u Karanu, Kremnu, Visibabi i drugim mjestima, tek slabo oponašanje rimskih i grčkih pralikova, ništa ne manje vriedne su u istoj svojoj surovosti ustanoviti neki odnošaj oblika i nakita medju rimskim sarkofazima i bogumilskim nadgrobnim pločama, što se opaža i u srodnim spomenicima na desnoj obali Drine.

Ne možemo tajiti, da nam je izvješće gosp. Kanitz-a nešto pomutilo pojmove, koje smo dosad imali o tim spomenicima u obće; i uprav kad uvažimo istomjestnost grobnih spomenika dvaju sasvim različitih naroda,[1] k tomu neku tipičnu imitaciju u obliku i u nakitu, tada nam se obzorje glede postanka *stećaka* znatno udaljuje, t. j. nadali bi se naći jih upotrebljenih daleko prije nego li smo cienili.

[1] U istomjestnosti starih srbskih i hrvatskih spomenika sa rimskim nije ništa izvanredna; dapače se već stalno znade, da su se stari Srbi i Hrvati naseljivali uprav na ruševinama rimskih naselbina.
Op. Ured.

Ali u isto vrieme predstavlja nam se pitanje: jesu li uprav nadgrobne ploče, što jih je g. Kanitz vidio na Ježevičkoj glavici, u Karanu, Kremnu, Visibabi i drugamo, uprav rimski rukotvori, ako ćemo i iz kašnjih doba, ili možda ukusniji primjerci slavenskih grobnih spomenika?

U nestašici viernih snimaka jednih i drugih, po kojima bi se mogla barem približno ustanoviti njihova razlikost, morali smo prikupiti bolje izvještaje ob istima, i zato nam sgodno poslužuje radnja gosp. S. *Obradovića* „Opisanje okružja užičkoga“[1], iz koje donašamo ono, što se tiče te vrsti spomenikâ.

„U srezu Zlatiborskom, koji je to nazvanje dobio od bogatog pašnjaka Zlatibora, ima sljedujuće drevnosti: u selima *Kremnima* i *Ravni* ima Rimsko groblje sa grdno velikim kamenjem, a medju njima naodi se, i to u *Kremnima* šest najodličniji. Ovi su fat dugi i 1/2 fata široki i debeli i raznim figurama ukrašeni. Na njima su izrezani mrtvi ležeći ljudi sa desnom rukom na prsima, lievom na obrazu i desnom nogom preko lieve preturenom. Na jednom je izrezan riter (konjanik) rimski sa šlemom na glavi i mačem o bedrima. U selima *Mokroj-Gori* i *Mačkatu* imadu groblja, koja se sasvim od rimskog razlikuju. Tamo ima grdno velikih ploča iztoku okrenutih, a dosta veliko čislo naodi se i takovih kamenova, koji su samotvorno na podobje kuće, koliko je god grob sasječeni, samo što im je s ploče povedena uzvišenost do streje, sve više na stranu izvodjena, a odozgo kao kućno sleme na nož doterano. Ovakova kamenja nadgrobnog naodi se na više mesta i drži se pouzdano, da su srbski, jer se daje primjetiti na nekim mjestima, da naši Srbi i danas mrtvacima ovakove spomenike dižu samo u manjem formatu. Kamenje ovo nema nikakva nadpisa niti je krstom označeno“.

O starinama u *Visibabi* isti *Obradović* nadalje piše: „U *Visibabi* nadjeno je više lepa s izrezima kamenja, od koji su odneti: jedan pod knjazem Milošem u Kragujevac, gdi se i sad naodi, a dva u Požegu, koji se takodjer hrane. Ova dva u Požegi kamena samo su jedan rif sa sviju strana visoki i široki, sa tri su strane lepim ksimsovima ogradjeni a jedna strana nije ugladjena.

Na jednome od ovi izrezan je: s jedne strane bolesnik u krevetu s podignutom malo glavom i kod njega doktor, držeći ga za ruku, s desne strane čovek na konju, a s treće dva čoveka stoje, jedan drži skiptar i nešto pružio onome drugom, a ovaj njemu knjigu. Oba imaju neke kape na glavi i aljine do kolena. Na drugome kamenu: s jedne strane bolesnik u krevetu s doktorom, s druge čovek na konju, a s treće žena stoji držeći u ruci kotaricu s cviećem.

[1] Cfr. Glasnik Društva Srb. Sloven. Svez. X., str. 322.—3.

Ovakovi isti jedan kamen ima i kod *Bele Crkve* pred ženskom prepratom s polja, a na njemu izrezi: s jedne strane naslonjen bolesnik u krevetu a više glave mu stoji žena, s druge čovjek na konju, a s treće žensko u bogatijem nekome odjejanju, držeći na stolu čašu u ruci. Sva tri ta kamena odozgo su probijena donekle, iz čega se daje zaključiti, da su kakvi stubovi u njima biti morali i da su pred špitaljem stajali.

U selu *Donjoj-Dobrinji* ima veliko rimsko groblje s nadpisima i raznim figurama, izmedju kojih se jedan kamen od fat dug i rif širok i debeo odlikuje time, što je na njemu čovjek na konju u riterskom odjelu izrezan i pred njim grdno velika zmija, a izmedju njega i zmije ima liepo izrezana okrugla kao tas vodeni, rupa bez svakog nadpisa.

Ovakovoga groblja s kamenjem nahodi se u selima: *Dražinoviću, Gorobilju, Otnju, Kaleničima, Ježevici* na tri mjesta, *Tubiću, Družetiću* i *Beloj Crkvi*.

A u *Vranjanima* ima stara crkvina, groblje s velikim pločama iztoku okrenutim i onim uzvišenim na podobije kuće srezanim kamenjem, koje mi Srbsko nazivamo."

O starinama kod *Bele Crkve* zanimivo je, što piše isti *Obradović*.... „Znamenitije u ovoj crkvi nema se šta viditi, osim mnogog rimskog i drevnog srbskog groblja *oko nje*. Rimsko je kamenje po većoj časti podpisano, a srbsko nije, samo ima po jednoj goreizpučastoj, od fata dugoj ploči krst, dug koliko i ploča ali nije *urezan*, nego je ploča pod njom tesana i doterivana da krst lepše izgleda".

Selo *Arilje*.... ima osobito i retko mestopoloženje i leži medju dve reke: Moravom i Rzavom; a da je tu i stara srbska varoš bila, svedoči kako groblje na podobije onoga u srezu Zlatiborskomu tako i mnoge zidine, kuda su domovi bili...

Ovdje se primjetiti ima, da se sve više objašnjava, da su ono grobovi plemića i starih Srbalja, što su na formu kuće izrezani, jer to se i time potvrdjuje, što je na tu proporciju, samo u nižem formatu, i ova grobnica sv. Ahilija u crkvi ariljskoj i još jedna podobna njoj, pod streom crkvenom, južno s polja smještena, koju je, kao što smo vidili, Stefan Uroš kralj srbski svecu na slavu napraviti dao. A neka povr' svega služi za dokaz ovome i to, što svud po srbskim grobljima vidimo, da ljudi svojim preminuvšim rodnima, kud nema dovoljno kamena, grade od drveta na grobu formalne kućice, stavivši sa strane široke i debele daske, a ozgo pokrivač i šleme na podobije kamenja izrezanog, za koje utvrdjujemo, da je srbsko. I tako je sad izvan svake sumnje, da nisu samo *Magjari* — jer se po gdišto i jena groblja naodi — i Rimljani, nego i Srbi svojim preminuvšima ogromno veliko kamenje na grobove podizali".

„U *Banjoj Bašti* pored drevnoga druma naođe se na dva mesta po dva velika nadgrobna spomenika na formu kuće od jednog kamena, kao što je u srezu Zlatiborskomu rečeno i koje mi srbskim nazivamo, izrezana, i to na oba mjesta jedan veći a drugi manji. No izmedju ova četiri spomenika, jedan sbog svoje ogromne veličine osobiti pozor zaslužuje. On je jedan i po fata dug, po fata širok a tri četvrti fata visok, ali pri svem tom uredno i dobro izradjen. Smatrajući na ravnicu, u kojoj se naodi, i grdnu težinu njegovu; čisto se neda verovati, da je odkuda donet, no to se mora dopustiti, počem je dosta udaljen od kamenitih planina i u sred ravna polja pored rieke Pilice. Ovaj dakle kamen označava, da su onoga vremena i Srbi snažni, moćni i dosta umjetni bili, kao i to, da pod njim leži neki otmjeni plemić srbski“.[1]

Gosp. Milićević, komu su bile dobro poznate radnje gg. Obradovića i Kanitza,[2] i koji je mogao kao rodjeni Srbin i povjestničar svog naroda bit svestrano obaviešten o tim spomenicima, nije se ipak usudio izreći zadnju rieč ob odnošaju medju rimskim i tako zvanim bogumilskim grobnim spomenicima u Užičkomu okružju.

„U kratko da kažemo, veli on, užički je okrug vrlo bogat ostacima od starine, svedocima nekadašnjega života i rada u ovom kraju; ali to sve još čeka znalca, koji će ga proučiti, i odgonenuti njegov tajneni jezik, koji mi, obični smrtni, ne možemo ni da razumemo, a kamo li njime da govorimo“.[3]

Što bi mi mogli tomu nadodati? Gosp. Obradović spominje doduše na više mjesta tu smjesu rimskih nadgrobnih ploča sa po njemu zvanim srbskim grobovima. O rimskim veli, da su neki obskrbljeni nadpisima, a neki da samo nose figure bez nadpisa. Tekom radnje g. Obradović obećavao je da će iznieti na pregled u osobitu prilogu te figure i te nadpise, ali toga ipak učinio nije.

Važno je uz to opaziti, da figuralna nadgrobna ploča u *Kremnima* nenosi nikakova nadpisa, a tako isto ni one u *Visibabi, Beloj Crkvi, Donjoj Dobrinji*, pak je isti gosp. *Kanitz* kazao, da na tim tako zvanim zavjetnim rimskim pločama (stele), nema viditi ni najmanjeg biljega nadpisa, te samo što je na jednoj našao nekoliko latinskih slova, a nije kazao, da li je to običajni grobni nadpis na jednostavnoj ploči ili je na spomeniku poput poznatih naših stećaka.

Dalje ćemo i to opaziti, da gosp. Obradović ne govori već samo jedan put, da je na srbskim grobovima vidio izklesan ili urezan kakav nakit, priliku, obilježje ili što slična, dok nas g. Kanitz o tomu točnije obavješćuje.

---

[1] [2] [3] Obradović: Nav. dj., str. 322.—337.

Rimskih nadgrobnih ploča bez nadpisa može biti, ali na podlogu samih figuralnih predstava, kakvih je u užičkomu okružju, da se mogu rimskoj i baš zadnjoj dobi pripisati, to nije dosta uztvrditi, nego je potrebito i dokazati, osobito kad se oni nahode, kao u našemu slučaju, u sporu sa drugim istonaravnim spomenicima, koji se broje u kašnja doba, i pripadaju drugomu daleko različitomu narodu po vjeri i po običajima.

To ćemo pitanje, jer sasvim važno i donekle odlučno, u smieru naše radnje dalje pretresati.

(Nastavit će se.)



Podatci za kraniologiju grobova pod stećcima.

(Sa slikama.)



U predjašnjem broju opisasmo dvie od predpostavljenih četiriju lubanja; a sad ćemo opisati druge dvie.

Prije toga napomenuti nam je, kako ploča, što je pokrivala opisanu lubanju br. 5, duga je 1·90 m., široka 0·90 m., debela 0·35 cm., nosi na sebi oskočen dug dvosječan mač, a preko mača štit. Grob je ozidan u suhozid tesanim kamenjem. Mrtvac položen bijaše od iztoka u zapad sa prekriženim rukama. Treća lubanja br. 3 izkopana na rimokat. groblju u Biskupiji, 15 met. pred pročeljem bazilike, u grobu duboku i liepo u klak ozidanu, koji je pokriven bio pločom dugom 2·60 m., širokom 0·86 m., debelom 0·25 m., bez ikakva urezana znaka. Lubanja pripada ženskom čeljadetu od kakovih 30 godina. Simetrična ortognatna dolikokefalna. Prilično uzdržana.

Promjer dužine	16
„ širine	12·3
Kefalični indeks	76·9
Promjer visine	71·2
Sagitalni objem	49·2
Popriečni objem	44
Horizontalni objem	50
Promjer najmanje širine čela	8
Frontalni indeks	65
Jednostavna dužina lica	8
Najveća širina lica	11·2
Lični indeks	71·4
Nosni indeks	40
Očni indeks	87·5

Na prstenku lieve ruke našast je srebren prsten, na kojemu je oko u obliku okružne pločice 12 mm. premjera. Na polju je pločice prostim crtama zarezan heraldički liljan, oko kojega su četiri piknje.

Lubanja br. 4 našasta u Pile Burića ogradi na Mirloviću u Zagori u grobu u suhozid sa tesanim kamenjem ozidanu, koji je bio pokriven težkom pločom, dugom 2·20 m., širokom 1·25 m., debelom 0·38 m. Gornja strana ploče je pri gornjem rubu zasječena, te je odskočena, a na njoj su opet

naskočena dva usporedna križa. Grob je jednake konstrukcije kao i onaj lubanje br. 5, a ista je i orientacija i položaj ruku mrtvaca.

Lubanja je mužkog čeljadeta od kakovih 40 godina. Simetrična, ortognatna, dolikokefalna. Obrvni luci izbočeni.

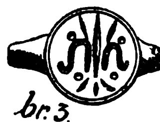
Promjer dužine	17
„ širine	13·1

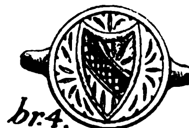










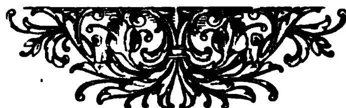


Kefalični indeks	77
Promjer visine	12
Indeks visine	70·5
Sagitalni objem	50
Popriečni „	45
Horizontalni objem	52

Promjer najmanje širine čela	9
Frontalni indeks	68·7
Jednostavna dužina lica	8
Najveća širina lica	11·4
Lični indeks	70·1
Nosni „	42·3
Očni „	75

Na prstenku lieve ruke našast mu je srebren prsten, na kojemu je okružno oko sa 17 mm. premjera. Na sriedi mu trokutan grb-štit. Prostori oko štita izpunjeni su zarezanim zrakama. Na štitu je ozgor desno, nizdol lievo kos širok trak mrežasto razdieljen na četvorine. Nad trakom zaparane su četiri središtne zrake, a izpod njega su četiri okomite takove zrake. Po štitu rek bi da je prsten to iz XIV. vieka.[1]

[1] Prstene i grobove opisalo je Uredničtvo.



Stećci u Konavlima u Dalmaciji.*

Priopćio

Vid Vuletić-Vukasović.



U *Lovornu* je ispred crkve sv. Ilije nekoliko golemijeh ploča, a na nekijem je obilježja, te mi je napomenuti ovo:

1. Ploča. Na njoj je oskočen krst jednakijeh kraka.
2. Ploča. Na njoj je udubljen krst latinskoga oblika.
3. Ploča. Na ploči krasna oskočena targa. Za štitom je upravan mač, te mu je obla ručica. U štitu je udubljen vijenac.
4. Ploča. Na ploči je Ɱ. V., ali držim, da je kašnje ukresano u četverokut.

U trijemu je ploča, a na njoj odulji natpis latinskijem pismenima. Objelodanjen je u »Viestniku«.[1]

U *Pridvorju* je pred crkvom *sv. Srgja* stećak. Naslonjen je na potstavak Svršuje se u trostran ležeći bridnjak sa osnovicama nagnutijem unutra. Sprijeda je na stećku jahaći konj, okrenut put lijeve. Na konju nema jahača, nego se pozna dobro sedlo. Konj hrže, a iščekuje ga junak podbočen s obje ruke. Junak je u kratkoj dolami. Na nogama je stećka jelen okrenut put desne, te bježi na svu silu. Na glavi su stećka dvije ptice na grani, jedna prama drugoj, te su oborile glave i rek bi da su paunice, kao na starokršćanskijem spomenicima Straga je ili s gornje strane stećka životinja pognute glave poput koze, kao da se hoće trkati, al joj je dvostruk zakovrčan rep, te izgleda kao bajoslovna s ovakijem repom ϒ kako kuka dvostruka.[2]

Prama opisanoj životinji, nešto uzgori, druga je životinja isto pognute glave i zakovrčana repa. Stećak je vap., dug m. 1·22; visok m. 0·81; potstavak je šir. m. 0·21, a debeo m. 0·07. Ovaj je stećak od najstarijih, te se je na nj osobito osvrnuti kao i na stećke na Brotnicama pred crkvom sv. Luke, gdje je jedan i s natpisom, al sam o njemu pisao u »Viestniku« i u posebnoj raspravi »Mrtvački Običaji i Obredi kod južnijeh Slovena prije i sada«[3].

U selu je *Mihanićima* kod Mijole crkve u golemoj smrekovači (smrekovoj šumi) stara nekropola.

1. Stećak poput goleme ploče. U vrhu je ravan i obrubljen oko plohe dvostrukijem užetom. U vrh stećka je udubljen golem štit, gotovo pačetvorinasta oblika. Za štitom je upravan mač oble ručice.

2. Stećak u vrhu ravan i širi. S dolnje je strane oko živice porubljen užetom. Na gornjoj je plohi krug u vrhu, a u krugu je dvanaest skopčanijeh ruža. U svakoj su ruži po četiri liska. Na nogama je sa stranâ obrubljen užetom. Na stražnjoj je plohi u vrhu udubljena kupa, te je krasno izragjena. Niže kupe je polumjesec oskočen, te je

* V. „Starohrv. Prosvjetu", god. I., br. 4., str. 237.—238.

[1] Viestnik hrv. ar. dr. 1891., br. 4., str. 121.

[2] V. Die bosnischen Grabdenkmäler i t. d. Dr. Ć. Truhelka, str. 5 [407].

[3] V. Летопис Матице Српске 1895., knj. 184., str. 63—64.

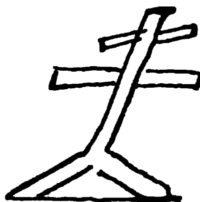
*

malo nagnut put desne. Niže mjeseca je golema zvijezda sa šest zraka. Sada je stećak prevaljen, te ga se svega nevidi, al se vidi, da je na glavi, kao i na nogama, porubljen, a tu su četiri ruže.

3. Stećak. U vrhu je širi. Oko gornje je plohe pouniže porubljen užětom. S donje je strane stećka kolo od osam ženskijeh, te se drže rukom za-ruku odignutu. U ruci jim je po ruža, a prva i posljednja u kolu drži ružu u lijevici. Na nogama je stećak urešen arhitetonički s tri reda stupovlja, te su svezani okruglijem ili izbočenijem ćemerom. S gornje je strane muško kolo od devet junaka, te kreću kolom put lijeve, a u ruci jim isto ruža. I s ove je strane, kao i s gornje, naokolo porubljen užetom.

4. Golema ploča. Na njoj je okrugao vijenac.

5. Stećčić. Na njemu je oskočen krst ovoga oblika:



Ovaj je stećak pred samom crkvom. Svakako nije stariji od XVI. vijeka, pa se sasvim razlikuje od opisanijeh, koji su drevni.

6. Ploča. Na njoj je pačetvorinast grb-štit. Za targom je upravan mač, a ručica mu obla. U štitu je, s desne strane mača u vrhu, ruža sa šest listaka.

7. Ploča. Na njoj se razaznaje upravan mač.

8. Ploča. Na njoj je oskočen kolobar poput sunca, al držim, da nije sunce, jer bi ovo bio, u koliko znam, prvi na stećcima.

U ovoj je nekropoli u sve do trideset starijeh stećaka, te su njekoji zarasli u onoj goruštini smrekovine. Veoma je drevna ova nekropola, te zasijeca u prvu dobu, kad su u Konavlima podizani stećci. Opazio sam, da se siromašniji narod i dan današnji kopa pod njekoje omanje stećke.

Na Grudi je pred Petrovicom do devedeset stećaka, a na njih ću se navratiti u drugomu članku, gdje ću nastojati, da se bavim i o stećcima na Mrcinama, kod drevnoga *Sokola* grada, Sandaljeve razglašene sile u *Vrsinama*.



Sredovječna bazilika S. Duha u Škripu na otoku Braču.

(S 1 tablicom.)



U selu Škripu na otoku Braču se nahode mnogobrojni spomenici, po kojima se doznaje, da je bez sumnje na tom mjestu bivao grad *(oppidum Brettium)* stare rimske kolonije.[1] Grad su najprije razorili Goti u ratu sa carem Justinijanom, kako pripovieda nadpop bračkі Dujam.[2] Nakon razorenja Solina, onaj dio solinskih i stobrečkih bjegunaca, koji se je stalno naselio bio na Braču, pripogradio je grad Brettium ili Scripeu. O tom je dogadjaju obstojala uspomena na nadpisu, kojega je prepis sačuvao nadpop Dujam i glasi:

»Salonitani et Epetiani Cives Braciae Oppidum
Desolatum concorditer pro domicilio refabricant,
Et Florus Presbiter benedicendo dicat
Vitalieno Pontif. et Heraclio Const. Augusto«.

Nego kako je papa S. Vitalijan upravljao Crkvom Isusovom od god. 657. do 672., dakle 16 godina nakon smrti drugoga Heraklija, treba ili posumnjati u istinitost nadpisa, ili uzeti da se je i Konstantin II. njegov sin takodjer i Heraklijem nazivao, što je posve vjerojatno, jer je običajno kod rimskih careva iztočnih i zapadnih.

Stara je predaja, da je sv. Jelina Križarica po svoj prilici rodjena u Škripu. O gradu Scripeji pripovieda nadpop Dujam, koji je pisao svoju kroniku 1405. god., da su tad obstojali ostanci zidova, kulâ, nadpisâ i drugih biljega velikoljepnosti[3]. Bračkі pjesnik Ivan Ivanišević pisao je 1660. god. Leonardu Condulner, nadbiskupu spljetskomu, da mu šalje petnaest komada starinskih novaca, nadjenih u nekom vrtu u Škripu, kao što i prepis nadpisa, koji da se je nahodio na jednoj raki žive vode u Škripu, o kojoj kaže i o drugoj joj susjednoj, da su tako dobro sagradjene, da pokazuju, da su bile prave kupaonice Rimske veličine. Još piše, da ima u Škripu još mnogo nadpisâ i ostanaka staroga grada, kojega da se još vide temelji na više mjestâ, kao što i mnogi veliki i liepi sarkofazi. On piše takodjer, da je taj grad bio po drugi put razoren od Neretvana oko god. 840.[4] Starinski ostanci Škripa našli su svoje zaštitnike u plemićima bračkim Iv. Mićeli i Jurju Arneriću, koji su 1764. god. izposlovali od tadanjega bračkoga kneza Frana Marije Badoera strogu naredbu pod zapelom izgona, tamnice, konopa i galije, da se nesmiju dirati ni kvariti spomenuti sarkofazi i temelji.[5] Nakon drugog razorenja Škripa, stanovnici njegovi sagradiše nov grad u Bolu, takodjer kod žive vode; ali i taj grad oko god. 866—67. postrada od Saracena.[6] — Tad se stanovnici opet povukoše u nutrnjost otoka i naseliše nutrnja sela, pa možda i Škrip.

Nedaleko od župničke crkve i od starog mletačkog kaštela, uz kojeg se vide spomenuti rimski sarkofazi (a medju njima i jedan staro-kršćanski sa poklopcem na

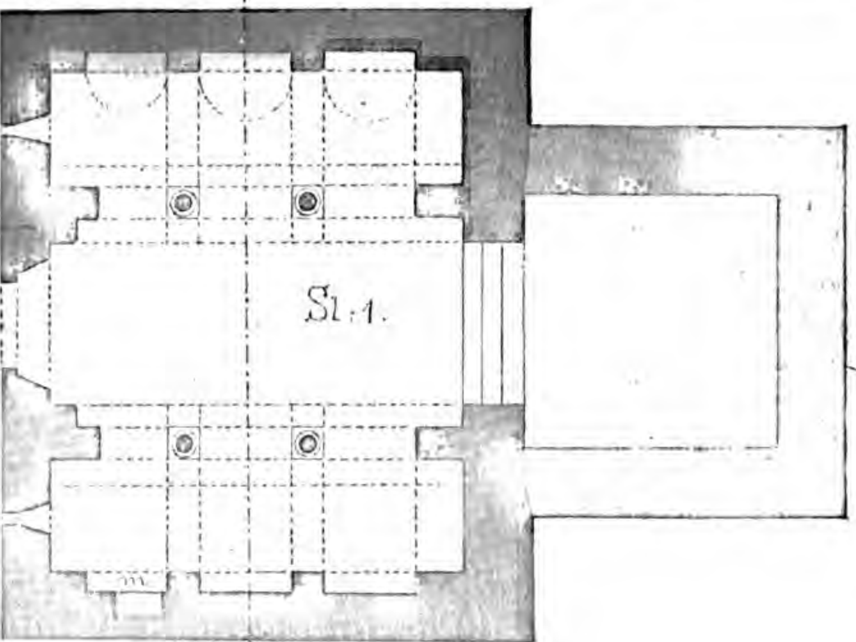
[1] A. Ciccarelli, Osservazioni sull' isola della Brazza, str. 22 i sliedeće.
[2] Nav. dj. str. 35.
[3] Cicc. Nav. dj. str. 100.
[4] Nav. dj. str. 101—102.
[5] Nav. dj. str. 102—103.
[6] Cicc. Nav. dj. str. 44.

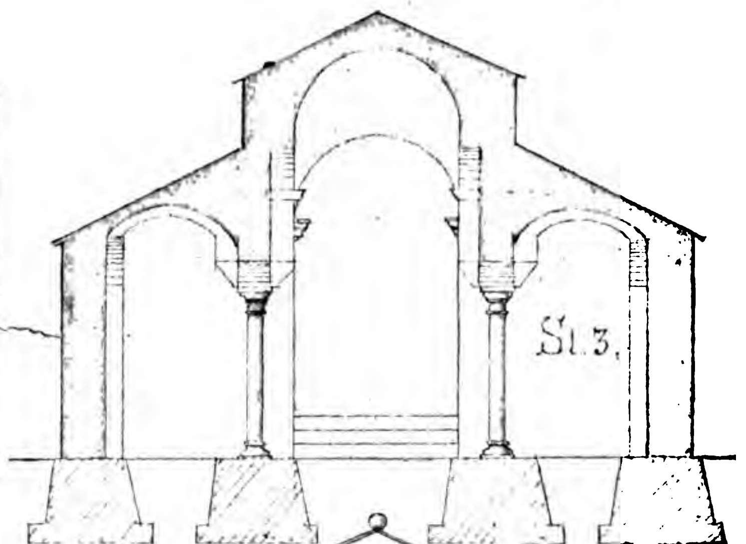
oblik poluvaljka), je put iztoka seosko groblje, na kojem se nahodi starinska *crkva S. Duha* (orientovana s pročeljem put zapada). Naplavljena ju je zemlja tečajem vjekovâ pritisnula sa sjeverne strane do pola visine sjevernoga platna, a i sve unaokolo joj je zemlja oko 30 cm. do 50 cm. viša od nutrnjeg pločnika crkovnoga. (Vidi sl. 3. pril. Tablice.) — Crkva je malašna i neznatna, ali je prezlamenita radi svojeg graditeljskog ustrojstva. Osim kapele s iztočne strane, koja će radi proširenja crkve biti bila sagradjena u doba prije izgradnje sadašnje liepe župne crkve, dok će ona biti služila kao župna, zaprema pačetvorinu širju nego dulju, sa četiri nizka stupa, razdieljenu na tri broda. (Vidi sl. 1. pril. Tablice), od kojih srednji ima 2·15 m. širine, pobočni po 1·46 m. Veličinom i razdiobom, kao što i posvodjenjem, ova je crkva slična bivšoj crkvi Svete Nedjelje i onoj zapuštenoj Svetoga Lovre u Zadru.[1]

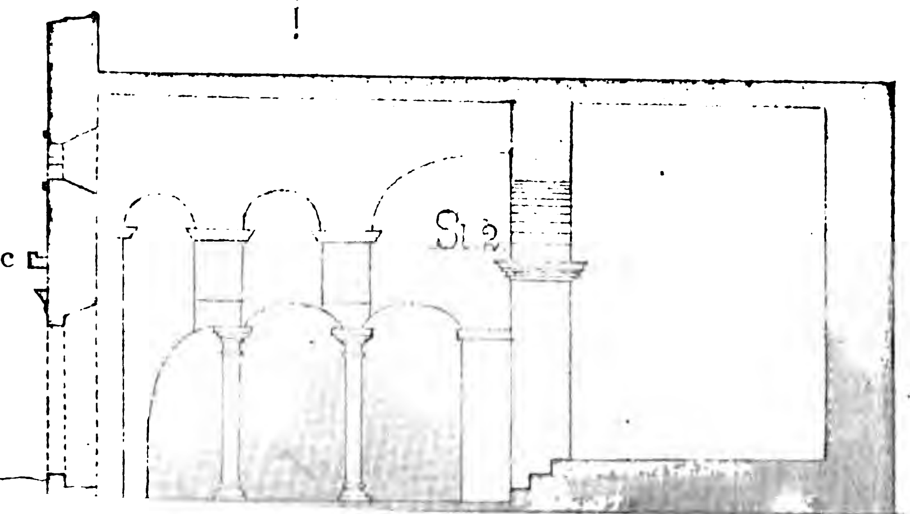
Veleuč. gosp. Al. Hauser, koji je o tim crkvama pisao, kazao je, da su to »dvie dragocjene karike u onom lancu dalmatinskih spomenika iz prvih doba srednjega vieka, koji se proteže cielom pokrajinom od Boke Kotorske do skrajnjeg sjevernog medjaša, i *dokazuje stari upliv bizantinizma u ovim krajevima*". Razmjerno široko pročelje, na kojem se vidi profil posebnih krovova pobočnih brodova i srednjega (V. sl. 4.), završuje pročeonim zvonikom, koji je srednjim stupčićem razdieljen u dva polukružno završena otvora za zvona. Na sred pročelja su 1·11 m. široka vrata, a poviše njih mali okrugao prozor zatvoren pločom, koja je na križ prošupljena. Desno i lievo je po uzak prozorčić starinskog predromaničkog ustrojstva. Uz južni dovratnik je prosta kropionica. Malo po više vratnoga korniža vire iz pročelja dva kamenita zuba, kojih položaj odgovara onomu dvaju debla starorimskih kaneliranih i gori tanjih stupova, kojih je dno usadjeno u naročitim debelim pločama pred pročeljem crkve (V. sl. 1. i 2.). Od tih stupova do zubova sva je prilika, da je stojao krovac, koji je pokrivao triem, kao predvorje crkveno. Prosti stupovi, kojih su valjasta debla od mjestnog vapnenjaka, imaju proste nezgrapne podstupine i nadstupine sa žliebnom letvom (gola rovescia) u profilu, a visoki su ukupno tek 2·80 m. Nad njima su mjesto bizantinskih pulvina koso odsječene dolnje strane širokih i dobro naskočenih lezena, koje sredinama neodgovaraju sredinama stupova. Lezene završuju prostim koso odsječenim pločama, nad kojima su nejednaki lukovi, iz kojih počimlje bačvast svod srednjega broda. Lezene i zidovi nad njima debeli su više od metra (1·05 m.). Na pro- i začelju stupovi su vezani lezenami. Nezgrapni lukovi medju stupovima (sl. 2.) i njima odgovarajućim lezenama pro- i začelja, kao što i lezene nad stupovima, onako surovo podsječene, upućuju na misao, kao da je u početku samo srednji brod sačinjavao prvobitnu crkvu, kojoj su po prilici u X-om vieku prolomljene lezene i platna medju njima; lezene poduprte na brzu ruku iztesanim stupovima, a platna plosnatim lukovima, te crkvi dodati pobočni brodovi. — Ovi su pokriveni posvodjenim kapicama, a imaju na nutrnjim stranama zidova lezene spojene lukovima. Moguće, da su pobočni brodovi završivali nićama, a srednji četverostranom ili polukružnom absidom, ali se toga sad nerazabire nakon tolikih pre- i dogradjivanja. — U platnu medju prve dvie lezene do pročelja južnoga broda uzidana je oko 80 cm. visoka pašesterasta kamenita raka, o kojoj bi se reklo, da je mogla služiti za krstionu raku u doba, kad se i u katoličkoj crkvi krstilo uronjivanjem *(per immersionem)*.

Crkva svetoga Duha ima lezene s nutrnje strane zidova i one poviše stupova, i razmjerno je odviše široka poput bivše crkve S. Nedjelje, a ima uprav četiri stupa, koji diele brodove, kao crkva S. Lovra u Zadru, a bačvasto posvodjen srednji brod, kao što je samo srednji travée srednjega broda ove zadnje spom. crkve. Kanelirani stupovi pred

[1] Vidi „Mittheilungen der k. k. Centralcommission" 1894. str. 245 i „Bullettino di arch. e st. Dalm." God. XVIII. (1895.) Br. 8 str. 150—158.


Sl. 1.
a
b


Sl. 2
c


Sl. 3.
Sl. 4

crkvom, uzeti iz kakve staro-rimske gradjevine, podsiećaju na graditeljsku nuždu prvih doba srednjega vieka, po kojoj su stari kršćani uzimali iz rimskih gradjevina gotove stupove i prilagodjivali jih svojim potrebama, kao što se to najbolje vidi u crkvi S. Barbare u Trogiru iz VIII. vieka.[1] Crkva S. Duha može po svojem ustrojstvu poticati takodjer iz VIII. ili IX. vieka — pa je zato najstarija do sad poznata kršćanska bogomolja na otoku Braču, župna crkva najstarije kršćanske obćine na istomu otoku, i dragocjen kršćanski spomenik staroga grada Skripeje; graditeljski spomenik, koji je čvrstoćom svojih zidova i debelih svodova odolio žestokim navalama Neretvana, Saracena i rušećeg upliva vremena kroz jedanaest stoljeća.

U Korčuli, o Vidovdanu 1896.

F. Radić.

[1] Vidi moju razpravu u „Viestniku hrv. ark. družtva“ God. XIII. Br. 1—3 pod naslovom „Četiri starohrvatske bogomolje u primorskoj županiji“ str. 78—83.



Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja?

Odgovor na razpravu prof. dra. Luke Jelića „Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato".

(Nastavak. V. br. 1. str. 46.—50.)



bzirom na *krunu*, što je na glavi sjedeće osobe na spljetskoj ploči, ovako piše dr. Jelić:

(Str. 98.) »Il Salvatore colla corona in capo ricorre per la prima volta, per quanto lo sappiamo, nelle miniature dei Codici del X secolo. Tale rappresentazione è stereotipamente ripetuta nel *Benedictionale s. Aethevoldi.* Nell' esemplare del X secolo del Trinity College a Cambridge, il Salvatore seduto e benedicente con corona in capo è contraddistinto colla leggenda *„Redemptor mundi"*; la qual miniatura è riprodota sulla nostra Tav. IV—V, n. 2. dall' opera di Westwood. Però già sui crocefissi del IX secolo, sopra il capo del Salvatore sospesa in aria ricorre la corona; che più tardi nel X ed XI secolo è posta sul capo. Stockbauer osserva, che la corona sul capo del Salvatore può considerarsi tanto come corona regale, quanto un distintivo sacerdotale, nel mentre secondo Reusens essa simboleggia la divina regalità di Gesù Cristo«. Slika, što ju dr. Jelić prenaša po spom. miniaturi *Benedictionala s. Etevolda*, pokazuje Spasitelja u slavi u posve drugčijem položaju i uresu, nego li je osoba na našoj ploči. Na toj miniaturi osjem krune ima Spasitelj i nimbus, a na kruni su mu tri trozuba listića. Izpod krune vide se nabori i krajevi marame običajne do X. vieka, što jih je dr. Rock prozvao *head-linen*, i iz kojih su se tek kašnje razvili *fanones* biskupskih mitra[1]. Desnicom preda se podignutom blagosivlje, a u lievici drži volumen. Zaogrnut je palijem, te ne ima kazule. — Nasuprot osoba naše ploče ima na glavi krunu sa tri križića u vrhu i sa uhobranima, poput onih na krunama franačkih kraljeva IX. vieka,[2] karlovinžkog roda, nakon kojih se niesu više rabili. Na spom. min. slici X. vieka imamo tek prvi početak uporabe krune *zajedno sa nimbom* na glavi Spasiteljevoj, kad je predstavljen kao *Pantokrator*. Taj je jedini primjer iztaknuo dr. Jelić na moje potaknuće (V. Star. Prosvj. g. I. br. 2. str. 121.), da bi naveo mjesto gdje je vidio predstavljena sjedećeg Spasitelja u X. v. sa krunom na glavi, a razumije se po sebi iz smisla razprave, da sam ga pitao, da navede predstavljena sjedećeg Spasitelja *samom* krunom, bez nimba, kao što je osoba na našoj ploči. U tomu nije uspio, jer je naveo nešto, za što ga nisam pitao. Ni ono što navodi po Stockbaueru,[3] da je na propećima IX. vieka Spasitelju nad glavom lebdeća kruna, ništa ne pomaže za utvrdjenje dra. Jelićeva mnienja, jer baška predstave Spasitelja u slavi, baška one Spasitelja na križu. A opet je tu govora o kruni lebdećoj, a ne na glavi postavljenoj. Opazit mi je takodjer, da na tom mjestu navodi dr. J. i ono, što u sp. djelu govori Stockbauer na str. 241., kao da je ob istoj predstavi i ob istom

[1] Dr. Bock: Gesch. d. liturg. Gew. d. Mittelalt. II. 154. passim.

[2] Louandre: Les arts sompt. I. Text expl. pag. 33.

[3] Kunstgesch. d. Kreuzes, str. 246., 247., 235., 236., 241.

zemanu, dočim je tu u Stockbauerovoj knjizi govora o propeću iz sredine XI. vieka kojemu nad glavom ruka drži krunu. Dr. J. navodi Stocbauerovo djelo i na potvrdu onoga što kaže, da u X. i XI. vieku kruna, koja je prije toga doba lebdila nad glavom, nalazi se na glavi propetoga Spasitelja. I doisto, na mjestu navedenom po dru. Jeliću na str. 264. je slika broncanog pečata iz 14. vieka, na kojemu je propeće, tako zvani *volto santo di Lucca*, a na str. 265. kaže Stockb., da ako je na takovim prilikama kruna izvorna, to je težko da bude prije 10. vieka. Nego po onom, što g. dr. J. ne navodi iz Stockb. na str. 259., razumije se, da je i na sad navedenom mjestu Stockb. hotio reći *svršetka X. vieka*, jer tu piše doslovce: »Eine eigenthümliche Auszeichnung dieser Crucifixbilder von *Anfang des 11. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts* war die *Krone* mit der man das Haupt des Crucifixes schmückte« i u obće tu govori o umjetnosti od XI. do XIII. vieka. Razumije se dakle po tomu, da ni sam Stockbauer nije ni za propeća hotio dokazati, da su imala krunu na glavi prije početka XI. vieka. I Rohault de Fleury[1]-a tablice 88, 89 navodi dr. J., da potvrdi svoje mnenje, da Spasitelj na križu nosi krunu na glavi u X. i XI. vieku, dočim je na tab. 88 predstavljen Spasitelj sa *krstonosnim nimbom i krunom* na glavi, gdje desnicom blagosivlje, a u lievici drži otvorenu knjigu. To je na otaru iz Stroddetorp-a, koji je sad u muzeju u Stockholmu, a potiče iz XII. vieka, a na tab. 89 je na jednom danskom spomeniku predstavljen propeti Isus sa krunom na glavi. Pod križem je druga predstava, u kojoj Isus sjedi sa krstonosnim nimbom oko glave, blagosivlje desnicom a lievom drži otvorenu knjigu. O tom spomeniku Roh. d. Fl. ne kaže iz kojega je doba, ali po redu kako je predstavljen nakon spomenika XII. vieka, razumije se, da ga spisatelj nije smatrao starijim. Dakle ni ta citacija ne pomaže tvrdnji dra. Jelića. Na tom mjestu navodi dr. Jelić još Caumont-a, Reusons-a i Otte-a, djela, koja mi sad niesu pri ruci, ali sam uvjeren e je težko, da bi u njima moglo biti objelodanjeno spomenikâ iz doba prije XI. vieka, a da se na njih nebi bili obzirali Stockb. i Roh. d. Fl. U svoje doba neću ipak propustiti, da jih prolistam u tu svrhu. Na str. 110.—111. »Bullettina«, u kojemu je objelodanjena njegova razprava, dr. Jelić piše:

»Reca stupore che gli assertori della spiegazione, che sul pluteo di Spalato sia rappresentata l'incoronazione di un re nazionale o la sua memoria, non abbiano chiamato a raffronto la rappresentazione del re Krešimir sul preziosissimo sigillo dell'a. 1070., da noi già citato, di cui il Ljubić nella prelodata sua opera (dal sig. Radić ripetutamente citata!), sul frontispizio ha riprodotto il disegno già nel 1875. Ivi il re è rappresentato con corona triloba sulla testa, con lungo scettro terminato da diramazione triplice in forma di tridente e col globo nella sinistra. La forma della corona, che sul disegno del Ljubić è riprodotta per intero, è quella delle corone lobate usate dai principi dell'Occidente (Cfr. Stockbauer o. c. p. 259). Questa è evidentemente la corona dei re croati; e che, se in realtà il bassorilievo del Battistero rappresentasse un re nazionale, vi figurerebbe sul monumento, che come vedrassi, è di poco posteriore al re Krešimir. La forma strana della corona sul bassorilievo certamente deve ascriversi anzitutto alla sbagliata perspettiva ed alla rozzezza del disegno. I pizzi laterali massicci, che sul bassorilievo sembrano formare auritegni in continuazione non interotta col serto metallico, ed essere quindi di metallo, si devono piuttosto considerare come pendagli flessibili, decorati con gemme ed attaccati al serto, come sulla corona vescovile di S. Cirillo dell'a. 868. (Cfr. Jelić *Sbornik j. u. sp.* I. p. 18 s.; la figura è riprodotta sulla nostra Tav IV.—V. n. 4); od ancor meglio lembi della stoffa ricamata e gemmata, sulla quale veniva

[1] La Messe T. I.

sopraposta la corona come si vede nella già citata miniatura di Cambridge (V. sopra pag. 98. Tav. IV. -V. n. 2). La corona regale, formata da serto metallico gemmato terminato da fondo dritto e da tre crocette, si riscontra sulla capsa di S. Cristoforo in Arbe, monumento contemporaneo all'incirca al bassorilievo di Spalato (V. Eitelberger o. c. p. 69.; Jackson III., 221. I predetti due autori ritengono questo cimelio di stile bizantino non posteriore al XII. o XIII. secolo. Però bisogna distinguere nel cimelio due periodi, uno più antico e l'altro posteriore, e che all'XI. s. la capsa esisteva già, di che mi risservo di trattar un' altra volta). Ma è indifferente pel caso nostro se la corona, portata dal Salvatore, sia liturgica o regale, qualora nei secoli di mezzo se ne possa fare una distinzione marcata; il Salvatore nella sua *Maiestas* è rappresentato anche cogli attributi regî, corona e globo. Volendovi insistere su quella particolarità di importanza secondaria o discutibile molto, si dovrebbe nella corona ornata con tre crocette riconoscere piuttosto una corona liturgica, anzi che regale; tanto più che abbiamo il sigillo dell'a. 1070., ove la corona regale ha la forma lobata senza croci«.

Ako se u mojem prijašnjem razlaganju niesam poslužio slikom pečata kralja Petra Krešimira, koja se nahodi u Ljubićevoj numizmatici, bilo je najprvo zato, što mi se učinilo, da ta slika ne može da predstavlja tačan i vieran snimak rečenog pečata, i pouzdajuć se u nju, da bi se u nekim potankostima, kao što su žezlo i kruna, lako mogao prevariti, a drugo, što onda ni sam prof. dr. Jelić nije bio pomislio, da bi preporna plohorezba mogla poticati čak iz početka XII. vieka, kao što je uvjeren u zadnje doba; ali sada, kad je on uškočio u ovaj kašnji zeman, da ga i nije napomenuo, red bi mi bilo da se poslužim tim pečatom, u koliko mu navedena slika odgovara izvorniku. Tu je dakle kralj Zvonimir predstavljen sjedeć sa krunom na glavi, o kojoj se nisu izrazili ni Kukuljević[1] ni Rački[2] u dotičnim opisima, a Dr. Jelić piše da je »corona triloba« t. j *trodielna kruna* onoga oblika kakva su ju upotrebljavali zapadni vladaoci, i to po Stockbaueru.[3] Ali tu Stockbauer tumači i potanje stvar, pa kaže, da se ta kruna nalazi u minijaturama različitih rukopisa od XI. do XIII. vieka i bez iznimke na svim zapadno-evropejskim novcima. I Stockbauer se je odveć naglo zaletio, izrekavši kategorično, da se je na zapadu upotrebljavala samo narezkana (zackige) kruna. Ta eno Karla Ćelavoga naslikana na suvremenu mu časoslovu, gdje je okrunjen prostim viencem (στέμμα) nadvišenim sa tri cvietka, koji sastoje od tri kruglјice kao tri zrna biserova.[4] Dapače se zna ob istomu caru franačkomu[5], da nakon toga, što se bijaše učinio okruniti carem, ostavi krunu i odjeće kraljeva franačkih, svojih predšastnika, i uze vienac (diadem) i odjeće careva grčkih. Eno cara Lotara i Karla Debeloga na franačkim minijaturama, koji nose na glavi krune, koje nisu narezkane,[6] eno Otona II. na diptihu od slonove kosti,[7] eno Rudolfa Švabskoga na nadgrobnoj ploči u Merseburgu,[8] koji takodjer nenose narezkane krune; a one Lotarova i Otonova dapače su obskrbljene uhobranima, poput one na prepornoj našoj ploči. Louandre u nav. djelu donosi na jednoj tablici slike raznih vrsti krunâ, a ob onima br. 6 i 8, koje obedvie imaju *uhobrane*, kaže, da su prva iz IX., druga iz X. vieka. Uhobrani na krunama rabili su se i u XI. v., kako

[1] Codex dipl. I. str. 140.
[2] Documenta VII. str. 88.
[3] Nav. dj. str. 259.
[4] Labarte: Hist. d. a. ind. T. I. pl. L. — Louandre: N. d. I. Text expl. 46.—47.
[5] Louandre: N. dj. I. T. ex. str. 78.
[6] W. Lübke: Grundr. d. Kunstgesch. I. str. 277.
[7] W. Lübke: Nav. dj. I. str. 366, 368.
[8] W. Lübke: Nav. dj. str. 368.

razabiremo iz poklonstva triju svetih kraljeva, naslikana na stoli iz toga zemana,[1] gdje krune na glavama triju kraljeva i na onoj Bl. Gospe imaju ne samo uhobrane, nego i po tri križića na vrhu kao ona na basreljefu preporne ploče, dočim Isus, na Gospinim koljenima, ima oko glave običajni mu tada krstonosni nimbus. Prof. dr. Jelić, koji je u znanstvene svrhe posjetio starodavni grad Rab, koji čuva dragocjeni izvornik privilegija slavnoga hrvatskoga kralja Petra Krešimira, imao se je potruditi, da pobliže izpita i po mogućnosti snimi otisak ili viernu sliku Krešimirovog pečata, pa bi onda bio mogao da izreče sud o valjanosti navedene slike u prof. Ljubićevoj numizmatici, jer se inače slabo možemo pouzdati u viernost one, rek bi samo šematične, slike. Ta čuo je i sudjelovao je na kongresu starokršćanskih arheologa u Spljetu razpravi, u kojoj se je pretresalo o tomu, koliko su za dandanašnje potrebe znanosti znamenite, neobhodne dapače, što vjernije slike starinskih spomenika! Moglo bi biti dakle, da je Krešimirova kruna trodielna, ali ja toga za sad ne mogu vjerovati, dok ne vidim sám pečat, otisak ili viernu sliku. Imam za tu sumnju i svojih dobrih razloga, a neka se prof. dr. Jelić slobodno drži svoje tvrdnje, da je ono »evidentemente la corona dei re croati«. U toliko, dok prof. dr. Jelić ne bude čisto i nepobitno dokazao protivno, sve to više se utvrdjuje pok. Kukuljevića mnienje, o kojemu sam prije[2] spomenuo, da u njega tvrdo vjeruje i veleuč. prof. T. Smičiklas, da je na glavi sjedeće osobe spljetske ploče sačuvana uspomena oblika hrvatske kraljevske krune. Da je bizantinska kruna sastojala od vienca urešena biserjem i da je vrlo često imala sprieda nad sobom po sriedi križ, ili kakav drugi nastavak[3] od dragog kamenja, to je stvar poznata iz slikâ bizantinskih careva na dotičnim novcima od VIII. do XIII. vieka,[4] a i medju našim kninskim izkopinama imao sam prilike, da to vidim u naravi na zlatnom novcu Konstantina V. Kopronyma[5] i na onom Vasilja Velikoga Makedonskoga.[6] Da su tri križa nad viencem krune upotrebljavali franački kraljevi, i da su ta tri križića bila uobće poznata na Zapadu, vidili smo u dva prije navedena primjera, a eto jih, hoćeš nećeš, i na plohorezbi u slavnoj spljetskoj krstionici. Nego ću, ako sve to nije dosta, iztaknuti jošte jedan nepobitan spomenik iz prve polovine XIII. vieka, koji će biti novim dokazom za to, da je kruna spljetske ploče hrvatska kruna i da je hrvatska kruna bila urešena su tri križa u vrhu. Ja sam već prije kazao (V. »Star. Prosvj.« God. I., Br. 2. str. 123.), po slici u Eitelbergerovoj knjizi (Die mittelalt. Kunstdenkmale Dalmatiens str. 68.), da kruna na moćniku S. Kristofora u Rabu neima u vrhu tri križa nego tri krina, ali je to dr. Jelić vidio na samom spomeniku, pa hoću da mu vjerujem, a vjerujem mu takodjer, da bi taj dio moćnika mogao poticati iz XI. vieka. E, pa ako je taj spomenik izradjen rukom hrvatskog majstora, ništa lašnje nego da je krunu na moćniku izradio po uzoru prave hrvatske krune, koju bi mogao bit svojim očima vidio na glavi samog kralja Petra Krešimira, koji je toliko ljubio grad Rab. Ni taj spomenik nije dakle u prilog mnenju dra. Jelića, već protivno. Pišuć o krunitbi kralja Zvonimira, prof. T. Smičiklas kaže:[7] »Mnogi su mislili, da je sada istom kralj

[1] Rohault de Fleury: La Messe. VII. Pl. DXXXII.

[2] Vidi „Starohrvatska Prosvjeta", god. I., br. 2., str. 119., u mojim primjetbama na „Izvješće Kat. Dalmacije".

[3] Labarte: Nav. dj. I., 2. izd. str. 302.

[4] Vidi J. Sabatier: Description générale des Monnaies Byzantines. Paris 1862. Dva svezka sa 70 tablica.

[5] V. „Starohrvatska Prosvjeta", god. I., br. 4., str. 243. na prvoj gornjoj slici.

[6] Vidi u ovom broju „St. Pr." sliku medju ostancima iz sarkofaga iz bazilike S. Marije u Biskupiji.

[7] Nav. dj. I. str. 252.

hrvatski dobio krunu i zato su krunu hrvatsku nazivali Zvonimirovom, ali nije tako. Znakovi kraljevske vlasti *već su bili kod otaca naših,* samo je sada Zvonimir pored njih primio i papinsku zastavu« ... a dalje ob istoj kruni piše:[1] »Čuvala se je na jednom mjestu, u jednoj od kraljevskih palača. Samo kod svečanih sgodah postavljao bi kralj krunu na glavu« ... i dalje ono, što sam već naveo (»St. Pr.« God. I. Br. 2. str. 119). O hrvatsko-ugarskim kraljevima toliko znamo, da je kralj Koloman bio »u Belgradu kod mora u kraljevskom gradu okrunjen za kralja hrvatskoga«[2], te da se je prisegao[3] »da će se on i njegovi nasliednici kruniti s krunom hrvatskom«; da je Stjepan III. po svoj prilici »bio krunjen u Hrvatskoj«;[4] da je kralj Gejza »mogao biti okrunjen za kralja hrvatskoga«;[5] da je kralja Mirka otac (Bela II.) dao *okruniti* i postaviti ga za vladara obnovljenomu *kraljestvu hrvatskomu*;[6] da *je kralj Bela III. (IV.)* »godine 1245. *dao si sina Stjepana okruniti za kralja hrvatskoga*"[7]; da je kralj Mirko pozvao Bernarda nadbiskupa spljetskoga[8], »da mu kruni sina Vladislava za kralja hrvatskoga«; da je g. 1300. u Zagrebu okrunjen Karlo Roberto.[9] O kruni, kojom je okrunjen bio kralj Mirko, piše prof. T. Smičiklas, da ne kažu spomenici, koja je to bila, a i ob onoj Karla Roberta, da je pitanje, koje »nije jošte odgonenula poviest«; premda je sva prilika, da je to bila hrvatska kruna, kad je s njom bio »ovjenčan za hrvatskoga kralja«.[10] Kralj Vladislav napuljski okrunjen je dne 5. aug. 1403. u prvostolnoj crkvi zadarskoj »za kralja hrvatskoga«, i »to je posljednja krunitba kralja na zemlji hrvatskoj«.[11] Sva je prilika, da je i to bila vazda ona ista hrvatska kruna, jer se Vladislav nije hotio odlučiti, da podje u Ugarsku, odakle su mu poručivali, da je tamo žezlo, »tamo kruna sv. Stjepana«. Meni nije na žalost pri ruci Ruppovo djelo *„Numi Hungariae"*, ali nahodim u nekoj priručnoj knjižici[12], otisnutu iz toga djela, viernu sliku bakrena novca spomenutih kraljeva Bele III. i Stjepana VI. Obadva sjede uporedo (s jedne strane novca) na priestolju u posve jednaku kraljevskom ornatu: drže svaki po žezlo sa liljanom u vrhu u desnici ruci, u ljevici kruglju, nadvišenu *krišem predstavljenim sa tri pupice* (piknjice), a na glavi jim kraljevske krune bizantinskog oblika t. j. gori ravne, urešene svaka sa tri križića takodjer predstavljena sa tri pupice poput onih što su na vrh krugljâ, i kataseistima visećim do ramenâ. Ovaj novac potvrdjuje ne samo mnenje, da je hrvatska kruna urešena bila sa tri krstića u vrhu, nego još pobija sjajno i dr. Jelićev prigovor[13], da tri pupice u vrh žezla vladaocâ na jugoslavenskim novcima »non rappresentano il re colla croce, bensì il re collo scettro o asta lunga terminato da tre sfere congiunte insieme, come si vede chiaramente nella Tavola I. fig. 1, 2, 3 dell' opera del Ljubić, che pure così descrive lo scettro nel testo«, o kojemu ću kašnje obširnije. Spomenik rabski, spljetski i spomenuti novac slažu se dakle u obliku gornjega diela hrvatske krune. Pada ovim i tvrdnja prof.

---

[1] Nav. dj. I. str. 270.
[2] T. Smičiklas; Nav. dj. I. str. 264.
[3] T. Smičiklas: N. dj. I. str. 301.
[4] T. Smič.: N. dj. I. str. 306.
[5] T. Smič.: N. dj. I. str. 313.
[6] T. Smič.: Nav. dj. I. str. 326.
[7] T. Smič.: Nav. dj. I. str. 354.—355.
[8] T. Smič.: N. d. I. str. 332.
[9] T. Smič.: N. d. I. str. 374.
[10] T. Smič.: N. d. str. 378.
[11] T. Smič.: Nav. dj. I. str. 470.
[12] S. Ambrosoli: Manuale di numismatica. Milano 1895. pag. 210.
[13] V. njegovu razpravu str. 106.—107.

dra. Jelića »si dovrebbe nella corona ornata con tre crocette riconoscere piuttosto una corona liturgica, anzi che regale«, jer navedeni spomenici kraljevskih kruna sa tri križića dokazuju uprav protivno;[1] a ono što dr. Jelić dodaje k tomu »tanto più che abbiamo il sigillo dell'a. 1070, ove la corona regale ha la forma lobata senza croci«, neima nikakve kreposti, dok obstoji sumnja o vjernosti sp. slike u prof. Ljubićevom djelu.

Nije manje za nas vriednosti pitanje, da li se privjesci krune na spljetskom basreljefu imaju smatrati kao da su uprav krunom čvrsto spojeni uhobrani (auritegmi), kako bi se imalo suditi po samom spomeniku, ili tek gibivim privjescima t. z. »katazeistima«, kako se vidi na spomenutim bizantinskim novcima pa i na bugarskima,[2] a rek bi, po navedenom novcu, i na starijim hrvatsko-ugarskima, ili napokon okrajcima izvezene i dragim kamenjem posute marame, na koju se naticala kruna, kao što se čini da su na krunama cara Otona II. i žene mu Teofanije na spom. diptihu od slonove kosti, pa i na Spasiteljevoj kruni na Benedictionalu sv. Etevolda. U obće rek bi, da se je marama upotrebljavala u IX. i X. vieku izpod liturgičnih i vladarskih kruna, a i da su ostanci takove marame i oni lapti svile nadjeni oko glave mrtvaca u sarkofagu u Biskupiji, koji se opisuje u ovom broju ovog časopisa. U toliko se uhobrani nahode na krunama franačkih vladaoca Karla Ćelavoga i Lotara. Sam prof. Ljubić donaša u često napominjanu svojemu djelu, pred opisom bugarskih novaca, sliku bugarskog vladarskog pečata, ali nekaže odkuda taj pečat potiče. Pošto sam ga sad molio, da bi mi kazao, odgovorio mi je, da se ni sam ne spominje. Tu je car bugarski okrunjen krunom, na kojoj su uhobrani uprav onako čvrsto spojeni s krunom kao na našem spljetskom spomeniku. I tu su uhobrani samo jednim redom biserna zrnja urešeni i dulji su nego oni na našem spomeniku, te ne dosižu samo do visine ušiju, nego uprav do ramenâ. Nad viencem se završuje kruna na način visoke kape, kacige ili tiare, te pripada onoj vrsti krunâ, koje su se zvale *camelaucion*[3]. Na toj visokoj kapi je po sriedi križ, sastavljen od pet jajolikih zrna biserovih. U desnoj ruci drži car žezlo, koje u vrhu završuje križem, a urešeno je takodjer biserovim zrnjem. Oko glave mu je svietla svetiteljska osienka. Pošto je papa rimski poslao bio krunu bugarskomu caru Simeonu, a sva je prilika, da je takovu poslao bio i prvomu okrunjenomu hrvatskomu kralju Tomislavu, nije se čuditi, da su jim slične i krune, koje

---

[1] Na tom mjestu je prof. dr. Jelić po svoj prilici mislio o križićima na tobožnjoj liturgičnoj kruni uz tobožnju liturgičnu opravu nekog tobožnjeg biskupa, koja se nahodi u Rimu kao vlastničtvo G. C. Rossi-a, i koje je on sliku donio na str. 30. svoje razprave „Zavjetna Spomen-slika slavenskih apoštola i srodni njoj spomenici“ i napravio dapače i restauraciju iste na glavi vidjenu sa strane (str. 30. sl. 9.). On je jošte u svojoj monografiji, protiv De Waala, koji je nagadjao, da bi tobožnje blago moglo pripadati „ravenskomu eksarku Srgiju (772 do 770!), oslanjajuć se na predpostavu, da kruna nije biskupska liturgična, nego obilježjem svjetovne vlasti“ (Röm. Quartalschrift, 1889, str. 66.) postavio nagadjanje, da ta „čitava liturgična oprava patri njekomu papi devetoga vieka“. Ali oštroumni prof. H. Grisar, Isusovac, koji je već na I. kongresu kršćanskih arheologa u Spljetu bio „iztakao sumnju o autentičnosti blaga viteza G. E. Rossija“, kako nam pripovieda sam prof. dr. Jelić (Nav. monografija str. 31. u bilježci), (premda on na tom mjestu priznaje, „da glede onih komada, kojima se je on bavio, nije našao podatka, što bi tu sumnju mogao potvrditi“) u svojoj brošuri lani izdanoj pod naslovom „*Di un preteso tesoro cristiano de' primi secoli*“, dokazao je konačno, „da je cielo to blago proizvod XIX. vieka i spomenik ne stare liturgije, nego rafinovane umjetnosti krivotvoritelja iz današnjeg doba“, što sam takodjer doznao po istomu prof. dru. Jeliću, koji je to priobćio u „*Bull. di arch. e st. dalm.*“ od ove godine, br. I., str. 14.—16. Sad se nadam, da neće ni on više misliti kao prije, da je naša kruna radije liturgična nego kraljevska.

[2] S. Ljubić: Opis jugosl. novaca. Tab. I.—III.

[3] Labarte: Nav. dj. I. str. 302.

su isto tako bile obskrbljene uhobranima, kao i krune franačkih Karlovaca, koji su takodjer primili krunu iz Rima.

Svakako stoji, da je ciela spljetska preporna plohorezba surovo nacrtana, prama ondašnjemu stanju klesarske umjetnosti; ali se, po predstojećem razlaganju, razumije, da oblik krune na njoj nije »strana« (tamačan), ni izvanredan, nego prama običaju zemana u IX. i X. vieku, niti da zavisi od pogriešene perspektive.

(Nastavit će se.)

F. Radić.



Starohrvatska bazilika u selu Žažviću u bribirskoj županiji.

(Sa slikama.)

U starohrvatskoj bribirskoj županiji, a u selu Žažviću, porezne obćine Ostrvice, za dva kilometra na zapad Bribira, na zemljištu čest. 1150 g. Filipa Sinobada, skradinskoga načelnika i čest. 1151 dr. Fausta Nakica, c. k. bilježnika u Trstu, seljani se slučajno namjeriše na starinske ruševine a medju njima i na nekoliko graditeljskih komada i 700 komada srebrnih novaca: 5 jih Spalatino a ostali Mirka hrvatsko-ugarskoga kralja, iz god. 1185—1203. Novci su našasti u tucetima poredani skoro na površini ruševina abside od bazilike, koju opisujemo, na položaju označenomu na tlocrtu A.

Na tu viest odmah je naš družtveni predsjednik pošao na lice mjesta, i, pokle se uvjerio o važnosti ruševinâ, zamolio je vlastnika jednog diela zemljišta, gos. Filipa Sinobada, da bi seljanima zabranio dalje razkapanje ruševinâ, a on je to najvećom usrdnošću učinio. Za tim su odmah započeti dogovori sa obojicom gorespomenutih gg. vlastnika, kako bi se te ruševine sistematično pretražile.

Oba vlastnika blagorodno družtvu dozvoliše, da na tom mjestu kopa, na čemu jim budi ovdje na ime družtva izražena najdublja zahvalnost, jer tako učiniše liepu uslugu družtvu i znanosti. — Dva diela ruševinâ sa zapadne strane vlastničtvo je g. Nakića, a treći g. Sinobada. Zemljište, na kojemu su se izkopine imale izvadjati, imalo je u promjeru oko 50 met. a površine 2750 □ met.

Radja se započela dne 14. ožujka o. g. sa zapadne strane roveć zemljište. Obzirom na to, što je zemljište uzgojeno, nije se mogla radja svestrano izvesti izvozeć materijal, nego se je morala naprosto zemlja sve do zdravice presipati i prebirati.

Najprije se radnici namjeriše na ruševine zidova, što se vide sa zapadne strane na priloženom tlocrtu. Tu odkriveni zidovi imaju ulaz u neku sgradu, koja je po svoj prilici stajala u svezi sa bazilikom. Istosmjerni zidovi okrenuti prama zapadnomu pobočnomu zidu bazilike posve su do temelja davno prije izrovani, te nemožemo ustanoviti točan oblik sgrade.

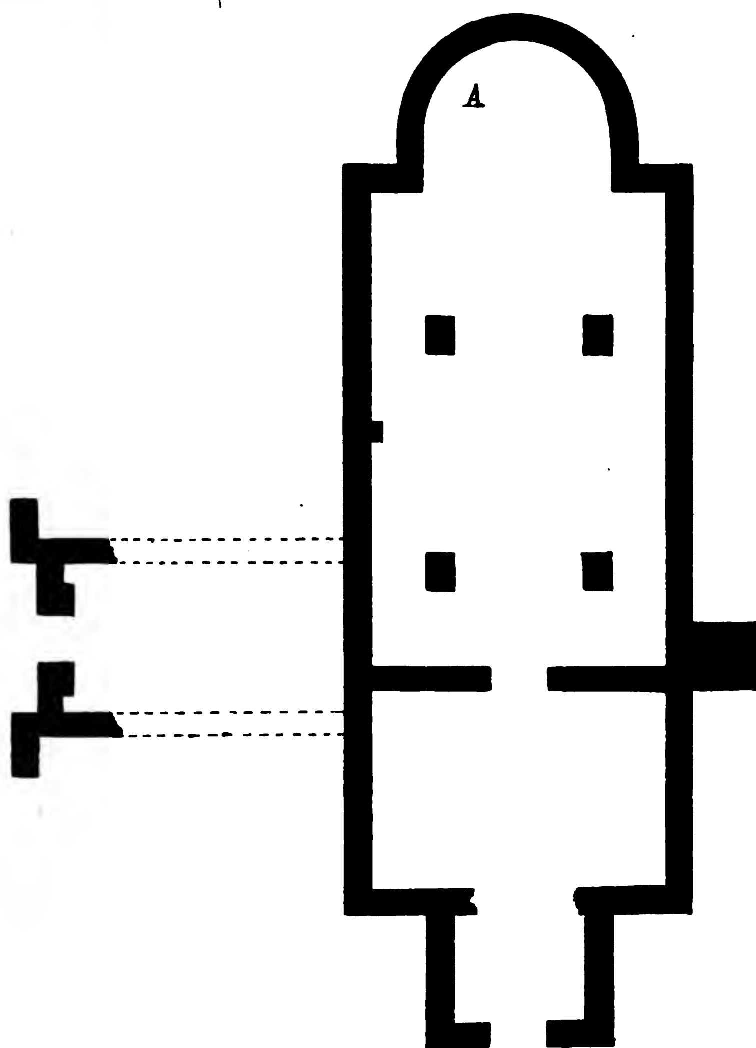
Dalje krčeć radnici se namjeriše na nekoliko grobova prosto u suhozid ozidanih, raznim pravcem okrenutim, a većinom u pobočni zid bazilike širinom upirućim. U dvojici grobova našlo se po tri ljudska kostura, a u ostalim po jedan.

Naišav na sjevero-zapadni pobočni zid bazilike, svom dužinom ga se odgalilo, i po tomu se je ustanovio njezin položaj i orientacija pročeljem prama jugo-zapadu. Za tim se radnici okrenuše pročelju bazilike, jednako prekopavajuć i presipljuć zemlju. Pred samim ulazom u zvonik odkriveno je više usporednih prosto u suhozid gradjenih grobova.

Mrtvaci po jedan ili više jih u grobu, ležali su pruženim rukama na tlu, potaracanu tankim neizgladjenim pločama, ili na goloj zemlji. Pokle se je taj prostor pretražio, išlo se unaokolo tragom zidova k iztočnoj i sjevernoj strani bazilike, tako, da vanjski zidovi budu sasma odkriveni. Po svemu tomu prostoru nadjeni su grobovi neki usporedno, neki upiruć u zidove bazilike. Grobovi su konstrukcijom jednaki prije spomenutim, samo što

se je uz vanjski podpornjak do jugo-iztočne strane našlo po dva reda grobova jedni nad drugima.

Nakon toga stala se odkrivati nutrnjost bazilike, izvozeć materijal na sve strane na prije pretraženo zemljište.



1:200.

Najprije je odkriven zvonik, kojega zidovi najviše su bili sraženi, kao što su izrovana i vrata, koja vode iz zvonika u narteks, te jim se nemože ustanoviti točno širina.

Iz zvonika prešlo se u narteks bazilike. Ovdje našasto je razstrkano šest prostih grobova, koji za stalno pripadaju poznijoj dobi iza porušenja bazilike, kao i oni spomenuti oko lezene sa jugo-iztočne strane.

Izpod ovih grobova sa zapadne strane narteksa našast je jedan, i to jedini pravilno u klak sa tesanim kamenjem ozidani grob, dug 2·30 m., širok 80 cm., dubok 60 cm., i u



Starohrvatska bazilika u selu Žažviću u bribirskoj županiji.

njemu koštur odrasla čeljadeta sa opruženim rukama. S desne strane ulazeć uza zid narteksa našast je ulomak praga dug 1·50 m., širok 55 cm., debeo 24 cm. Na jednom licu mu je žlieb: čest je valjda praga od vrata na zvoniku. Iz narteksa ulazi se u baziliku preko jedne stepenice te praga vrata širokih 1·40 m., dok je prag dug 1·70 m., debeo 24 cm., širok 50 cm., obskrbljen žliebom i imao je tri luknje, o koje se opirahu osi okretala vrata i zaporaka istih.

Sa lieve strane ovih vrata u narteksu nadjen je ulomak praga u perspektivnoj slici, označen br. 2: dug 0·50 m., širok i debeo kao i prvi Ovo je ulomak odnosni pragu br. 3, nadjenu s desne strane vrata, koji je dug 1·90 m., a debljina i širina mu je jednaka, kao i u prve dvojice. Kad se sljube oba ova ulomka, cio prag iznosi duljine 2·40 m., koja bi odgovarala visini vrata, koja su vodila u baziliku. Prag ležeći na zidu s lieve strane vrata dug je 1·40 m., debeo 0·24 m., širok 0·48 m., nije nadjen na sadašnjem položaju, gdje nam ga slika prikazuje, nego sa sjevero-iztočne strane izvan bazilike, a ovdje je prenešen, pošto nije sumnje, da je to nadvratnjak ovih vrata.

Potanji opis ovog praga donosimo niže.

U bazilici, s desne strane vrata, nadjen je opet drugi dovratnik, prelomljen na dva nejednaka diela: veći dug 1·38 m., širok 3·56 m., debeo 0·24 m., užliebljen sa jednom luknjom pri jednom kraju za os kretala vrata. Manji je dug 0·38 m., širok i debeo kao i prvi. Kad se sljube ova dva ulomka, vidi se, da prag nije čitav.

U bazilici nadjena su dva reda pilova, koji su baziliku razdieljivali na tri broda. Pilovi do narteksa za metar visine nad pločnikom dobro su sačuvani, dok od onih pred prezbiterijem ostali su samo temelji.

Medju pilovima na zapadnom platnu bazilike nadjena je lezena iztaknuta 0·30 m., široka 0·50 m., ali su ju seljaci obnoć, misleć da su pod njom novci zakopani, sasvim izrovali.

Nutrnjost bazilike do prezbiterija bila je popločana velikim debelim četvrtastim pločama od biela domaćeg vapnenjaka. Jednu takovu ploču predstavlja nam slika označena br. 6.

Presbiterij, koji završuje polukružnom absidom, ima tlo od klaka, u kojemu su nabijeni komadi sitno stučenih opeka. Na nuglima abside našao se je po jedan ulomak debelih stupova, za koje mislimo, da su jednom mogli resiti slavoluk abside. Dva ulomka sličnih stupova leže uloženi u temeljima drugog pilova s desne strane pred absidom. U absidi nadjena su tri srebrena novca kralja Mirka. Buduć Stevan Bielić prije ovih izkopina našao na površju ruševina u absidi pod jednim kamenom u tucete predana 693 komada istovjetnog novca od istog vladaoca, dakle iz istog doba, kako to prije spomenusmo, to možemo misliti, da i ova 3 komada, što jih kroz izkopine nadjosmo, pripadahu istomu sahraništu.

Bazilika je sa zvonikom duga 28 met., široka 9·20 met. Na zvonik odpada duljine 3·80 m., na narteks 6·20 m., a na samu baziliku 18 met. Dakle svojim objemom bila je prilično velika.

Zidana je dobro i čvrsto iz sitno tesana klakom sliepljena kamenja. Iz nutra je bila oblieplјena liepom, i žutom bojom bojadisana.

Iz vana s iztočne strane prama zidu, što narteks dieli od bazilike, imala je bazilika jak četvrtast podpornjak. Nadpisa nije se našlo nikakovih. Graditeljskih uresnih komada našlo se je tek malo i jesu:

I. Prije opisani prag br. 1. je od bielog vapnenjaka; gradivo rimsko, na njemu je s jedne strane opazit uresa od akantova lišća, te je preudešen za nadvratnik. Na sredini ima običajni križ iz dobe od VII.—X. vieka.

II. Sedam ulomaka pragova urešenih kukama:

br. 1. dug 23 cm., širok 15 cm., debeo 12 cm. Od biela zrnata domaćeg vapnenjaka, nadjen pri nuglu vanjskog zida narteksa;

br. 2. dug 13 cm., širok 17 cm., debeo 11 cm. Gradivo kao i prvi, nadjen uz prvi;

br. 3. dug 24 cm., širok 15 cm., debeo 11 cm., gradivo kao i prvi, nadjen u bazilici s lieve strane medju pilovima;

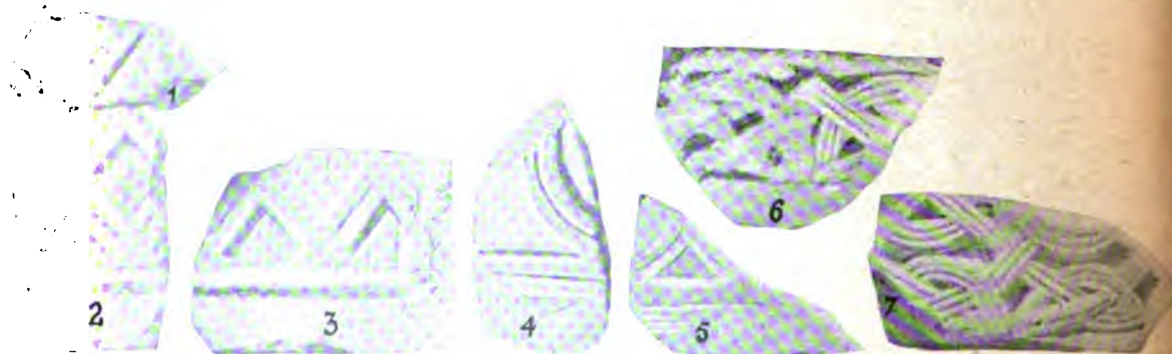


br. 4. dug 35 cm., širok 19 cm., debeo 12 cm., gradivo kao i prvi, nadjen u bazilici pri lievom uglu do vrata;

br. 5. dug 16 cm., širok 18 cm., debeo 12 cm., gradivo kao i prvi, nadjen u bazilici pred vratima;

br. 6. dug 68 cm., širok $16^1/_2$ cm., debeo 10 cm., gradivo kao i prvi, nadjen pred vratima bazilike u narteksu.

Još ima jedan sličan ulomak, kojega sliku ne donosimo; dug 26 cm., širok 10 cm., ima samo slovo I urezano; gradivo kao i prvi, nadjen na zidu pri absidi s lieve strane bazilike.



Opisani ulomci pragova raznih su razmjerja, te bi se mogli odnositi na razna vrata bazilike.

III. Sedam ulomaka plutejâ; br. 1. dug 33 cm., širok 13 cm., debeo 17 cm., od biela vapnenjaka, nadjen u srednjemu brodu bazilike;

br. 2. dug 32 cm., širok 19 cm., debeo 15 cm., gradivo kao i prvi, nadjen s iztočne strane izvan bazilike;

br. 3. dug 22 cm., širok 14 cm., debeo 12 cm., gradivo kao i prvi, našast u srednjemu brodu bazilike;

br. 4. dug 27 cm., širok 18 cm., debeo 12 cm., kamen kao i prvi, našast s iztočne strane izvan bazilike;

br. 5. dug 13 cm., širok 24 cm., debeo 12 cm., gradivo kao i prvi, našast sa podnevne strane izvan bazilike;

br. 6. dug 27 cm., širok 18 cm., debeo 12 cm., kamen kao i prvi, našast sa podnevne strane izvan bazilike;

br. 7. dug 22 cm., širok 12 cm., debeo 12 cm., kamen kao i prvi, našast u srednjemu brodu bazilike;

br. 6. i 7. običajni su troprutni pleteri, kojima sličnih našlo se je po svim starohrvatskim odkopanim crkvama od VIII. i XI. vieka. Br. 1. i 2., 3., 4. i 5. dvoprutni mrežasti pleteri na rešetke. Do sada sličnih našasto je na neodkopanim ruševinama kod kućâ Pavla Vagića u Mokrompolju kod Knina i medju ruševinama bazilike u Potravlju.[1]

IV. Četiri nadstupine:

br. 1. čest debela stupa ujedinjena sa nadstupinom, koja je podvezana užetom.



Gornji dio nadstupine otučen je: dug 20 cm., širok 18 cm., premjer 18 cm., gradivo bio zrnati vapnenjak, našast u sredini bazilike;

br. 2. sa strana odbiven, dug 22 cm., širina biti će mu kao i sliedećih dvaju, gradivo kao prvi, našast sa sjevero-iztočne strane izvan bazilike;

br. 3. dug 17 cm., širok 19 cm., gradivo kao i prvi, našast sa iztočne strane izvan bazilike;

br. 4. čest stupa ujedinjena sa nadstupinom podvezanom užetom, dug 34 cm., širok 16 cm., promjer stupa 18 cm., kamen kao i prvi, našast sa iztočne strane izvan bazilike. Izradba je ovih nadstupina veoma dobra.[2]

V. Dvie podstupine: br. 1. ulomak, dug 14 cm., gradivo zrnat domaći vapnenjak, našast u bazilici;

br. 2. dug 21 cm., premjer stupa 24 cm., kamen kao i prvi, našast sa iztočne strane izvan bazilike.

[1] Dvoprutasti pleteri rek bi da potiču iz starokršćanskog doba od petoga do osmoga vieka. Ur.

[2] Oblikom svojim i uresom slične su ove četiri nadstupine onima iz našeg Muzeja, koje sam vrstio u II. skupinu i koje bi mogle slobodno poticati iz VIII. vieka. One bi sve mogle pripadati istoj vesti bazilike, a po svoj prilici su podupirale ciborij. Vidi moj članak „Hrvatsko-bizantinske nadstupine rvoga muzeja hrvatskih spomenika“ u God. I. Br. 4, str. 206—208. Urednik.

Ima još 7 raznih ulomaka od stupova premjera 18, 24 i 30 cm.

VI. Našast je još jedan mali ulomak valjda od ciborija, na kojemu su plohorezane dvie ptice okrenutim repovima jedna prama drugoj, dug 22 cm., širok 13 cm., debeo 15 cm.

VII. Dva ulomka od kamenica bez nakita.

VIII. Nekoliko ulomaka criepova žliebovitog i klasičnog oblika (tegole).

IX. Sedam ornamentalnih ulomaka iz rimske dobe: br. 1. ulomak, na kojemu je plohorezana, vijugasta loza sa akantusovim lišćem i cviećem, dug 73 cm., širok 32 cm., debeo 9 cm., gradivo zrnati domaći vapnenjak, našast s iztočne strane izvan bazilike;

br. 2. ulomak od lica sarkofaga, gdje su plohorezane dvie jednostavne volute, okvir i kraj akantusova lista u kutu trokuta, dug 23 cm., širok 24 cm., debeo 14 cm., gradivo i nalazište kao i prvoga;

br 3. čest lievog donjeg kraja lica sarkofaga. Na njemu je urezana čampra lavska; dug 26 cm., širok 21 cm., debeo 14 cm., gradivo kao i prvi, našast sa zapadnog kraja izvan bazilike. Našast je na istom položaju još jedan ulomak; br. 4. od gornje česti lica sarkofaga kanelirana, obrubljena dvama pojasima užeta, te kukicama, dug 25 cm., širok



16 cm., debeo 14 cm.; gradivo kao i prvi, našast u bazilici. Još su našasta dva slična ulomka, jedan u narteksu, a drugi sa zapadne strane izvan bazilike.

X. Dva ulomka rimskih nadpisa:

br. 1. dug 46 cm., širok 13 cm., debeo 17 cm.

IV
AN

br. 2. dug 47 cm., širok 40 cm., debeo 17 cm.

OLL
TIC · EQ
AICA I
II ·
IX · C

Bez sumnje su svi ovi ulomci iz rimskoga doba bili uloženi kao prosto gradivo, onako, kako je uporabljeno po svim drugim starohrvatskim crkvama dosada odkopanim. Donešeni

su ili sa »Alveriae« — »Berberae« sa iztočnog, ili »Asseriae« sa zapadnog kraja, za malo kilometara daleko od bazilike. Kovinskih predmeta po grobovima našle su se: dvie srebrne naušnice sa jabučicom, dvie mjedene proste od žice, bez ikakovih uresa i šest prstenova, od kojih jedan ponešto urešen.

Ovi predmeti srodni su onima, koji su našasti oko starohrvatske bazilike na rimokatoličkomu groblju u Biskupiji kod Knina.

Ostalo gradivo kroz stoljeća kojekuda raznešeno je i uporabljivano kao gradivo za novije gradje. Mnogo kamenih ulomaka moguće da je uzidano i po kućama sela Žažvića, kako se neki opažaju i u kući Draganića, a ostalo je bez traga postradalo.

Ovako silno propadanje starohrvatskih umjetnina može se nekako tim tumačiti, što, kad bi se koja javna sgrada zapuštala, okolno pučanstvo, počam od krova, mal' a malo bi gradivo za svoje potrebe odnašalo, dok se tako nebi došlo do najdonje ruke kamenja, koju bi pak naplavljena zemlja zasula i tako nam sačuvala samo uspomenu na njihove položaje.

Taj proces propadanja naših starinskih spomenika sbio se. i u Žažviću, zato kod manjkavosti sabranih predmeta nismo u stanju ustanoviti, čijom je zadužbinom bazilika bila sagradjena, kojemu li svetcu posvećena, kojoj bi porabi pobliže opredieljena; te se neusudjujemo ni upuštati u tolika nagadjanja, koja nam se nameću, pošto do ozbiljnih zaključaka kod manjkavosti nadjenih predmeta nebi ipak došli.

Toliko je samo stalno, da je bazilika gradjena u hrvatsko-bizantinskom slogu kroz razdoblje od VIII.—XI. vieka. Ipak obret ostanaka bazilike u Žažviću nov je prilog za poznavanje kulturnih prilika hrvatskoga naroda u doba njegovih vladaoca iz narodne loze.

Fra Luigj Marun.



Izvještaj
Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Družtvo je zadnjeg vremena nabavilo dio zemljišta u Biskupiji kod Katića bajama, gdje je još god. 1889. počelo odkrivati veoma važne ruševine. Ugovor je sa vlastnicima sklopljen tako, da su vlastnici dužni unapried na istomu mjestu toliko zemljišta družtvu pod istu cienu ustupiti, koliko ga rad daljnjih izkopina bude trebalo. Na tom je mjestu neznatna radja izvedena, da se ustanovi, koliko su ruševine duboke. Pri ovoj radji odmah se namjerilo na množiju ulomaka biela mramora, a na jednomu dugu 1·54 široku 0·47, sliedeći rimski nadpis:

SARCOFAGVM ITA DEF
ENDVNT VT SVPERAVO ND i NT u lig.
RVM (QVO)RVM CORPORA
NVLL(VS IN)TRA AEVM PONAT AE i AT u lig.
QVOD SI QVIS POSVERIT DET
FISCO AVRI PONDODVA

S lieve nadpisa stoji genij prekrštenih nogu, zubljom okrenutom k zemlji, a glavom na desnu ruku u znak žalosti naslonjenom.

Bez sumnje ovdje leže veoma važne ruševine bilo biskupove polače *„palazzo di delizie“*, bilo, što je vjerojatnije, hrvatskog kraljskog dvorca *„villa regalis“*; pošto mislimo, da ruševine biskupove polače po ot. Vinjaliću imaju se tražiti izmed bazilike na Stupovima i one na rim. groblju. Nahodi se tragova nekim sgradama na Prijićevoj oranici, koja bi dobro Vinjalićevu opisu odgovarala, pa je željeti, da družtvo čim prije namakne potrebita sredstva, da te ruševine sistematično pretraži.

U ožujku o. g. družtvo je odkopalo u županiji bribirskoj, u selu Žažviću občine skradinske, znamenitu starohrvatsku baziliku, o kojoj potanje na drugom mjestu ovoga broja. Ovim je družtveno upraviteljstvo liepo odgovorilo obećanju učinjenom na zadnjoj družtvenoj skupštini, da će tek. godinom nastaviti od tri godine obustavljeni rad izkopinâ.

Naš družtveni povjerenik g. Vladimir Ardalić, koji od dvie godine, prama svojim snagama, pohvalno naše družtvo podupire, na čemu budi mu naša velika zahvalnost, namjerio se u občini skradinskoj na tri starinska groblja, naime na Ležaića glavici, u Gjevrskam (o kojem potanje pod rubrikom *„Razne viesti“)*, te u vinogradu Mihe Tomaševića u Smrdeljima, pa opet za jedan kilometar dalje u iztok na treće u vinogradu Save Vrankovića, poviš znamenite tvornice rimskih opeka. Sva tri groblja, a osobito dva zadnja, treba da su veoma znamenita, u koliko se po njima slučajno našlo starinskih liepo izradjenih naušnica i krasnih bronzanih pozlaćenih fibula.

Nu pošto je zemljište zasadjeno vinogradima, trebalo bi ga odkupiti da se izvedu sistematične izkopine.

Isti povjerenik našao je pod Otresom kod Ostrvice u oboru Jakova Mandića jedan ulomak ciborija sa slovima |ENDOES|, te ga je poslao u naš muzej i popratio sliedećim pismom: „Moj prijatelj Mandić, koji mi je poklonio taj kamen, reče mi, da mu je odnekle iz avlije isplinuo. Njegova avlija sva je na starinskim grobnicam, pa se vidja i ruševinâ starinskih zidova“.

Suviše g. Ardalić umio je uzbuditi veliko zanimanje za naše starine u raznim selima občine skradinske tako, da su seljani na raznim mjestima sami počeli tražiti i našli više starinskih rimskih i hrvatskih ruševina, kao u selu Plastovu, kod kuće Tome Urukala, nekoliko ulomaka glagolačkog nadpisa, a nekoliko sa bosančicom, koje ćemo kasnije objelodaniti, i suviše nekoliko lonaca. Položaj je znamenit, te bi i ovdje zaslužilo sistematično provesti izkopine.

Sa jugo-iztočne strane, tik rim.-kat. crkve S. Nikole a na zemljištu Stojana i Luke Dobrijevića, seljani dobrim dielom odkriše u sjevero-iztok okrenutu crkvu sa jednom absidom. Kroz površnu seosku radju, odkrivena je pravilna absida sa cementovanim bojadisanim tlom i podlogama pluteja, koji su absidu od trula crkve dielili. Vriedilo bi i ovdje sistematično izkopine provesti.

Više seoskog točka na maloj glavici „Bašćina“, seljani načeše odkopavati ruševine neke velike rimske sgrade, prilično sačuvane. Radja jim je tekla oko odgaljivanja vanjskih zidova sgrade. Pri čemu nadjoše podstupinu debela stupa. Ruševine su važne, pa oni, koji se bave rimskim starinama, vriedilo bi, da jih obadju i izkopine izvedu, jer je opravdane nade, da bi trud uspješan bio. Ove sve ruševine obašao je naš družtveni predsjednik.

Na Gjevrskam, kako nam piše naš povjerenik Ardalić, „neki Bjelić namjerio se na neke ruše- „vine, te je otvorio dug zid izpod nekih gromila i našao izradjenih pragova, dosta opeka i kupa“, te nadodaje, da bi i tu vriedilo kopati. Seljani u Siritkovcima obćine drniške namjeriše se takodjer na neke rimske ruševine i kroz kratku radju nadjoše zavjetni spomenik sa nadpisom, što ga je već prag. Bulić objelodanio u svojem „Bull. di arch. e st. dalm.“ od ove god. br. 6., str. 86.—87. Suviše nadjoše ulomak stupa.

Župnik iz Promine ot. Krsto Maretić poslao je družtvu ulomak pluteja, na kojemu su predstavljene golubice i jelenovi, slučajno nadjen na groblju B. Gospe u Lukama.

Župnik Kljakâ ot. Marko Laco poklonio je družtvu jednu starokršćansku nadstupinu, našastu u Balinoj glavici (Municipium Magnum).

Župnik Gradca ot. Marko Čačić poklonio je družtvu nekoliko dobro sačuvanih bivolskih kostiju, što su seljani slučajno našli u nekoj pećini pod Svilajom.

G. Josip Lovrić poklonio je družtvu 20 kom. srebrnih dubrovačkih novaca, našastih u Vrličkoj okolici.

G. Josip Šimunović mladji našao je pod kninskom tvrdjavom dva ulomka srodna pilastru sa nadpisom „*Stephaton*“, koji je objelodanjen u „Star. Pros.“ (God. I. br. 1. str. 24, i br. 2. str. 84.). Na njima su predstavljene tri osobe: dvie drže u ruci po anforu a treća podbočenih ruku stoji.

Ovi ulomci, o kojima će se drugom prilikom razpravljati, krasno podupiru mnenje našega urednika o znamenovanju prije navedenoga ulomka pilastra.

Zemaljski odbor Dalmatinski pružio je družtvu za t. g. podporu od 500 for.

Prva hrvatska štediona u Zagrebu po drugi put poslala je družtvu 100 for.

Pres. gos. dr. Božidar pl. Kukuljević-Sakcinski, prigodom smrti svoga blagopokojnoga strica, pl. Ladislava, podario je družtvu 25 for.

G. Milan Karlovac, arhitekt u Kninu, podario je takodjer družtvu 12 krunâ.

Družtv. povjerenik ot. Šimun Mendjušić prigodom prijateljske zabave na Kuni sakupio je 11 krunâ.

Preč. gos. Ante Justitz, župnik u Dubici, poslao je družtvu 10 krunâ kao preostatak od tamošnje diletanske zabave.

Svim veledušnim darovateljim budi naša najdublja zahvalnost.

Stupiše nadalje u naše družtvo kroz god. 1895. zauzimanjem povjerenika p. n. Petra pl. Akačića: Niko L. Petrović, trgovac i posjednik, Škaljare Kotor. C. k. vel. realka, Split. Pavao Čović-Plenković, trgovac, Makarska. Ante pl. Cindro, posjednik, Split. Mate Dvornik, kanonik, Split. Frano Kovačević, c. kr. pošt. i brz. čin. Sućuraj na Hvaru. Blažimir Sučić, Ivanov, Split. Dr. Ivan Mangjer, načelnik i narodni zastupnik, Split. Ot. Ante Rako, nadžupnik, Imocki. P. Ivo Sintić, uprav. župe, Predošćica (Cres-Istra). Pravoslav Filipić, župnik, Žminj-Istra.

Sakupio povjerenik p. n. ot. Šimun Mendjušić: Mato Belin, trgovac, Trpanj.

Sakupio povjerenik p. n. Nikola Spužević: Luka Heroc, Križevac.

Sakupio povjerenik p. n. Dragan Šašel: Josip Bösendorfer, filozof, Zagreb.

Sakupio povjerenik p. n. Pavao Vučenović: Šimun Ostojić, pisar na sudu, Trogir. Šimun Ivanko, porezni činovnik, Trogir.

Sakupio povjerenik g. Juroslav Paskievié-Čikara: Franjo Trevissani, Trst.

Nadalje neposredno stupiše u naše družtvo kroz god. 1895. p. n. gospoda: Josip Miljan, regens konvikta, kr. odsječni savjetnik, Zagreb. Don Petar Stanić, župnik, Mrzlopolje. Središnje kat. bogosl. sjemenište, Zadar. Dr. Stjepan Boroša, župnik sv. Marka, Zagreb. Antun Kjuder, župnik, Tinjan-Istra. Vladimir pl. Barac, viećnik grada, Zagreb. Ot. Šimun Bušelić, nadžupnik, Metković. Dr. Josip Zaffron, narodni zastupnik, Korčula. Obćina Metković. Vilim pl. Filipović, porezni oficial, Petrinja. Aleksa Dolački, župnik, Dugaresa. Ivan Rukavina, c. k. poručnik regim. Staremberg br. 54, Bielitz Šlezka. Družtvo „Hrvatski Skup“, Tiesno. Ivan Miletić, c. k financijalni povjerenik, Korčula. Ot. Frano Tonković, župnik. Vrgorac. Dr. Ivan Buić, odvjetnik, Drniš. Metel Peklić, odvjetnik, Jaska. Jakov Ladavac, župnik, Bulje. Dr. Radivoj Šimonović, liečnik, Milna. Koloman Benges, prof. trgov. škole, Bjelina. Antun Justitz, kat. ž pnik, Dubica. Adolf Hudovski, gradski viećnik, Zagreb. Milutin Barač, ravnatelj tvornice petrolja, I ieka. Ivan Tuškan, sudac, Zlatar. Dragutin pl. Šimončić, knjigovodja štedionice, Petrinja. Bartol Vi- t zić, župnik, Pazin. Ilija pop Malić, župnik grčko-katol., Vrlika. Dr. Petar Marjanović, obć. liečnik, I izua. Josip pop Nekić, župnik, Jesenice. Franjo Radočaj, domobran. nadporučnik, Sisak. Obćina Novska l d Trogira, Stari. Franjo Forko, župnik, Samobor. Dr. Vjekoslav Homotarić, župnik, Tuhelj. Franjo l .bek, župnik Cvitović, Slunj. Ivan Krstulović, posjednik, Nerežišće. Josip Horvat, župnik, Gornji Osiek. ilan Karlovac, mjernik, Knin. Ravnateljstvo kr. realne gimnazije, Osiek. Grgo Tambača, bolnički dušo- l ižnik, Šibenik.



Nekrolozi.

† Dr. Ante Starčević i Mihe D. Babić.

Svršetkom mjeseca veljače t. g. umrla su u Zagrebu dva velika hrvatska *rodoljuba,* u pravom smislu rieči: političar-filozof, utemeljitelj stranke prava, **Dr. Ante Starčević** i **Miho D. Babić,** mlad trgovac. Obadva su djelima pokazala i cielim životom svojim posvjedočila nesebičnu ljubav k svojoj hrvatskoj domovini, obadva su se prije smrti u svojim oporukama sjetila našega družtva, ostavivši mu znamenite svote novaca za njegovo promicanje i uzdržavanje, pa nam je sveta dužnost, da jim, kao velikim družtvenim dobrotvorima, uspomenu zabilježimo u čitulju družtvenog glasila. Iz oporuke blagopokojnog dra. A. Starčevića iztičemo tri sliedeće točke:

„VII. Ako moj rečeni baštinik (dr. Mile Starčević) nebi u našemu rodu „našao vriedna nasljednika si, on ima taj dom (Starčevićev u Zagrebu) osta„viti jednom ili dvama javnim hervatskim družtvom, što su po njegovu sudu „najkoristnia za hervatski narod".

„VIII. Kad izplati dug, što je sada na mojem domu, ili ako bude mo„guće, uz odplatjivanje duga toga, svakako za tri godine kon što je taj dug „izplatjen, moj će rečeni baštinik imati izplatiti: družtvu Ćirila i Metoda u „Istrii jednu tisuću fiorina (1000 fiorina), **družtvu za izkapanje davninah u „Kninu četiri sto fiorina (400 fiorina)**; družtvu za hrvatsku povjest u Splitu „dve sto fiorina (200 fiorina)."

Naše družtvo nije imalo prilike, da za života dra. Ante Starčevića sazna, koliku pokojnik daje važnost obretenim hrvatskim starinam, al' je on svojom oporukom podpuno zasvjedočio, da jih je cienio skoro više nego ijedan drugi Hrvat, pa je za to od svoga siromaštva našemu družtvu namjenuo koliko je god mogao. Zlamenitije od iste njegove ostavštine smatramo u oporuci sliedeću izjavu, koju kao zavjet hrvatskomu narodu ostavlja:

„**Ja nepoznam hervatsko družtvo, koje bi zasluživalo ili trebalo pripomoć, „kako ona tri**; nu ako se koje pokaže, siguran sam da će ga kako i drugu „svaku narodnu stvar moj rečeni baštinik po mogućnosti sveserdno pomagati".

Blagopokojni Mijo D. Babić ovako se je sjetio našega družtva:

„3. *Hrvatskom starinarskom družtvu u Kninu 4000 kruna*“.

Upraviteljstvo će u dojdućoj glavnoj skupštini predložiti, da obedvie ove ostavštine budu sačuvane kao posebne zaklade pod imenom dotičnih oporučitelja. Nego pošto bi dr. A. Starčevićeva zaklada bila razmjerno malena, to bi Starčevićevi štovatelji doprinieli k podizanju najljepšeg Starčevićevog spomenika, kad bi sakupljanjem milodarâ nastojali, da se spomenuta zaklada što više pomnoži.

Dr. Ante Starčević rodio se je dne 23. svibnja 1823. u Žitniku kraj Gospića. Početne je nauke svršio u Klancu, a gimnaziju i filozofiju u Zagrebu. U veljači 1848. god. stekao je doktorat filozofije u Pešti, pa se vratio u Hrvatsku. Godine 1861. imenovala ga je riečka županija svojim velikim bilježnikom, a kotar grobničko-hreljinski izabra ga zastupnikom na hrvatski sabor. Kao veliki bilježnik riečke županije počeo je razvijati načela stranke hrvatskoga državnoga prava u raznim predstavkama, što jih je županija slala hrvatskomu namjestništvu i dvorskoj kancelariji u Beču. Na hrvatskom saboru upoznao se sa Eugenom Kvaternikom. U svom govoru od 26. lipnja 1861. razvio je načela stranke prava, a tadanji vlastodržci odmah razabraše tko je i što je Ante Starčević. Obtužiše ga, da je županijskim predstavkam počinio zločin bunjenja. Sudbeni stol u Zagrebu osudio ga je na tri mjeseca zatvora. Stol sedmorice snizio kaznu na mjesec dana, te je god. 1863. odsjedio mjesec dana u zagrebačkim tamnicama. Godine 1871., prigodom rakovačke bune, bio je takodjer bačen u zatvor u Zagrebu. Od godine 1878. sjedio je bezprestano u hrvatskom saboru kao predstavnik raznih kotara. Nakon smrti sve mu je hrvatsko novinstvo priznalo dvie uzorne vrline: „neprekidni apostolat hrvatskoga imena i katonski značaj sa priprostim načinom života“. Niti je ovdje mjesto, niti je još došao čas, da se može bezpristrano suditi o političkom djelovanju dra. Antuna Starčevića, komu se jošte nije ni trava na grobu zazelenila. Toliko se samo može stalno kazati, da će mu ime ostat nerazdruživo spojeno povješću hrvatskoga naroda u zadnjoj trećini XIX. vieka.

Miho D. Babić rodio se u Belovaru god. 1861. Stekavši naobrazbu nuždnu za mladića, koji hoće da stupi u trgovački stališ, odmah nakon zapremljenja Bosne i Hercegovine našao se je u Sarajevu, gdje je kao trgovački pomoćnik bio u željeznarskoj trgovini Rachera i Weissa. Od naravi nadaren živahnošću, okretnošću i bistrim duhom, brzo se je iztaknuo kao ugledan član trgovačkoga stališa. Njegova točnost i oštroumnost toliko su mu pomogle, da je pred desetak godina otvorio bio veliku željeznarsku trgovinu na svoju ruku u Sarajevu. Buduć poduzetna duha, davao se je na oveće poslove i poduzeća, koja je izpunjavao tako riedkom točnošću i poštenjem, da je na daleko slovio u trgovačkom svietu, kao jedan od najpo-

štenijih i najuglednijih bosanskih trgovaca. Zauzevši tako, neumornim svojim radom, liep položaj u družtvu, uživao je svako štovanje medju sugradjanima i kod svakoga, koji je imao prilike, da kakogod dodje s njim u doticaj Štedljivošću i uztrajnim radom podigao je svoju trgovinu, da je postala prvom svoje vrsti u Bosni i Hercegovini, i, kad je bilo vrieme, da bi se mogao početi odmarati, uhvatio je klicu sušice. Pokušao je sve liekove, slušao savjete prvih liečnika, pohodio Kneippa, razna kupatila i klimatička liečilišta, kao Lošinj, Opatiju, Nizzu, Ajaccio, kanarske otoke, Maderu, Meran, nu sve bi uzalud. Četiri mjeseca prije smrti za zadnji put ode na dalje putovanje u Francuzku; odtuda se vrati u Meran, a tri dana prije smrti u Zagreb k svomu prijatelju Frani Folnegoviću, kod kojega je i izdahnuo svoju plemenitu dušu dne 26. veljače. Miho Babić bio je čovjek takova kroja, takove naravi, da je sebi priljubljivao svakoga, tko ga je ma i jednom vidio. Osrednjeg rasta, prikladne i privlačive vanjštine, kao da mu je iz očiju progovarala plemenitost srca. Znao je mnogima prednjačiti samostalnošću, otačbeničtvom i darežljivošću u narodne svrhe. — Družtvu S. Ćirila i Metoda ostavio je 50.000 krunâ, Matici Hrvatskoj 20.000 krunâ, družtvu sv. Jerolima 10.000 krunâ, bratovšćini hrvatskih ljudi u Istri 10.000 kr., hrvatskom pjevačkom savezu u Zagrebu za gojenje čisto narodne hrvatske pjesme 10.000 krunâ, gradu Belovaru, za odgajanje vriednih siromašnih djaka hrvatske narodnosti, 20.000 kr. Ostali dio imetka, skupa sa 25.000 for., kojih je uživanje kamatâ ostavio svojemu otcu Gjuru u Belovaru, razdielio je ovako: 25% za odgajanje hrvatskih djevojaka, koje bi išle učiti u tudji sviet, 20% za utemeljenje „Mensae Academicae“ u Zagrebu, 25% za utemeljenje hrvatskoga etnologičkoga družtva, 20% za hrvatske mladiće, koji bi išli u tudji sviet, da se usavršuju u trgovini i obrtu, a 10% za utemeljenje hrvatskoga gospodarskoga muzeja u Zagrebu. Da je ovoj plemenitoj hrvatskoj duši bilo sgode, da se pobliže obavjesti, kako najljepše slave njegova naroda zapuštene u ruševinama darežljivu ruku čekaju, da jih na svjetlost iznese, doisto njegova darežljivost još bi blagodarnija prama njima bila. Ipak plemenitost njegova srca i uzvišeno rodoljublje zrcali se iz svih navedenih točaka oporuke, a osobito iz onih rieči u istoj, gdje kaže, da imetak svoj ostavlja *„mojemu milome hrvatskome narodu, koga sam za nj sticao i za njegov procvat i napredak namjenio“*.

Molimo se Svevišnjemu, da udieli vječni pokoj plemenitim dušama dvaju velikih dobrotvora našega družtva i želimo, da jim bude laka ona hrvatska gruda, koju su ljubili svim žarom srca svojega!



Razne viesti.

1. G. Fr. Poici, inžinir u Gospiću, javlja nam, da je kod gradnje zemaljske ceste Udbina-Podudbina-Korenica god. 1895. kod kopanja kamena blizu sela Grabušića, obćine Bielopolje, naišao na razvaline hrama. Našao je tarac iz obdjelanih ploča, nekoliko mletačkih zlatnih cekina kao i nekoliko staro-rimskih novaca. Poduzetnik cestogradnje htio je i dalje kopati, ali mu je zabranjeno iz Bielopolja. — Gosp. Poici, koji će se ovog ljeta baviti na Udbini, obećaje, da će i nadalje naše družtvo obaviešćivati o nadjenim stvarima. Hvala mu.

2. Gosp. Vlad. Ardalić iz Gjevrsaka kod Skradina piše nam dne 11. travnja t. g.: „Razkopavajući grobove na starinskom groblju na Ležaića Glavici u Gjevrskomu obćine Skradinske, našao sam u jednom grobu 9 komada; oko glave sa svake strane po 3 komada, kao i po šiljatu naušnicu. Na lievoj ruci istog mrtvaca dvie vitice, a na desnoj jednu. U drugom grobu nadjoh 8 komada, oko glave kao i u prvomu žice savijene i naušnica 6, na lievoj ruci viticu rek bi kao srebrnu, takovu viticu i na desnoj ruci, ali mjedenu. Na 8. travnja razkopao sam 8 grobova. U jednom sam samo našao 9 komada; okolo glave 6, na lievoj ruci dva, na desnoj jedan prsten U grobu duboku 0·80 m., dugu 0·93 m., široku kod pleća 0·27 m., našao sam puce i malu naušnicu i prilično sačuvan nožić. Naušnica je bila na lievom uhu, puce medju koljenima, nožić pri dnu nogû; lubanja je bila zdravo sačuvana sa zubima. U nekim sam grobovima našao gdje jednu, gdje dvie vitice. Samo u dva groba nije bilo nikakovih predmeta; u ostalim je štogoder nadjeno. Na svakom su grobu bile navaljivate grdve, debele, cielokupe ploče. Zidani su grobovi pravilno u suhozid, ali su posve uzki i kratki“. Sve je predmete gosp. Ardalić poslao u naš „Prvi muzej hrvatskih spomenika“.

3. Antropoložko družtvo u Beču u svojoj odborskoj sjednici dneva 6. ož. t. g. imenovalo je prag. prof. Fr. Bulića, c. kr. konzervatora i gimnazijalnog ravnatelja, urednika „Bullettino di arch. e st. Dalm.“ u Spljetu itd., svojim pravim članom. Čestitamo!

4. *Umrli.* Dne 5. travnja o. g. umro je u Celju Slovenac dr. Vatroslav Oblak, mlad slavenski filolog, u 32. god. života, upravo kad je imao postati profesorom slavistike na gradačkom sveučilištu. Imali smo prilike, da se lično upoznamo s njim, kad je putovao po otocima Korčuli, Lastovu, Visu, Hvaru i Braču, proučavajuć nuance čakavskog narječja, i da se divimo neumornoj njegovoj uztrajnosti u radu, uzprkos slabu zdravlju. Za stari slavenski jezik odlučno je zastupao macedonsku teoriju, t. j. „da je jezik sv. braće Ćirila i Metodija ogranak bugarskoga govora“. Tako je posve osnovanim razlozima pobijao zastarjelu teoriju o diobi nariečja Hrvata i Srba, te je dokazivao, „da je štokavština s kajkavštinom upravo toliko govor Hrvata, koliko i na milost nam dana čakavština“. Iz njegovih se radova opaža, (piše „Vienac“ br. 19. o. g.), da je bio vanredno spreman u filologiji, a dotičući se obćenitih pitanja u slavistici, najvolio je, dakako komparativno, obradjivati svoj slovenski jezik, koji je ljubio svom dušom, kao i narod, koji njim govori. Od god. 1887. nema knjige Jagićeva „Arhiva za slav. filologiju“, da od Oblaka ne bi bilo i radnja samostalnih, a i mnogo veoma poučnih prikaza različnih djela o slav. svietu. Matica slovenska, slovenski časopisi, imaju mnogo liepih prinosa, a i Bugarima je podao svojih iztraživanja o dijalektima u Macedoniji“.

Na 30. siečnja o. g. umro je u Monakovu dr. teologije Vilim Preger u 69. god. života.

Na 21. siečnja o. g. umro je u Jeni u 91. godini Gustav Stickel, koji je trajnih zasluga stekao u iztraživanju numizmatike Omejada i Abbassida na Iztoku.

Na 1. siečnja o. g. naglom je smrću umro prof. crkvene povjesti dr. Josip Grimm u Würzburgu u 69. god. života. Glavno mu je djelo „Život Isusov“ u 4 svezka.

Na 9. ožujka o. g. prerano se prestavio u 30. god. života dr. filol. Viktor Krause u Falkensteinu a. T. Velikim je uspjehom radio oko nastavka „Monumenta Germaniae“, te je nastavljao „Capitularia regum Francorum“, a objelodanio je još mnoge druge učene razprave.

Na 10. ožujka umro je takodjer u mladim godinama u Atini dr. Karlo Buresch, privatni docent klas. fil. u Lajpcigu.

Na 15. ožujka umro je u Lajpcigu priv. doc. filozofije dr. Hermann Wolff.

Na 29. veljače umro je u Wiesbadenu u 90. godini nestor sanskritskih iztraživaoca prof. Fr. Bollensen.

Na 28. siečnja umro je u Brnu nestor austrijskih povjestničara dr. savj. Christian vit. d'Elvert u 93. god. života. On je napisao skoro sve što je od god. 1851. izdao statistički odsjek u Brnu.

Na 30. ožujka umro je u Pragu u 63. godini prof. crkvenoga prava na njemačkom sveučilištu dr. Vering.

Na 7. veljače umro je slavni orientalista dr. Reinhold Rost u Canterbury. Bio je knjižničarom indijanskog ureda u Londonu

Na 18. veljače umro je drž. popeč. i senator bar. Cristoforo Negri u Florenciji u 87. god. Bio je jedan od najuglednijih talijanskih zemljopisaca i za dugo vrieme predsjednikom zemljopisnog družtva u Florenciji Glavno mu je djelo „La storia politica dell'antichità paragonata alla moderna".

Na 2. siečnja o. g. umro je u Briselju Frère Orban, slavni belžijanski državnik, koji je napisao glasovito povjestničko djelo „La Belgique et le Vatican" (3 svezka) 1880.—1881.

Na 10. siečnja o. g. umro je u 84. godini Aleksandar Heune, znameniti belžijanski povjestničar, koji je ostavio zamašita djela „Mémoires anonymes sur les troubles des Pay-Bas de 1565.—1580." 2 sv., 1864.—1866., „Memoires de Pontus Payen", 2 sv. 1860.—1861., skupa sa Alfonsom Wauters-om, „Povjest grada Briselja", 3 svezka, 1845.; a samo djelo, koje ga je podiglo u red prvih belžijanskih povjestničara, a to je: „Histoire du règne de' Charles-Quint en Belgique", 10 sv., 1858.—1860.

U Holandiji umro je u 84. god. umirov. profesor nizozemskog jezika i povjesti na sveučilištu dr. W. Brill.

Iz Sofije javljaju, da je na 1. ožujka umro prof. Alfred Odin, koji je tamo predavao francuzki jezik i književnost.

5. Naš je urednik u ožujku mjesecu t. g. obašao Komižu, njezinu okolicu i otočić Biševo, te je izpitao tamošnje četiri raznovrstne staro-hrvatske posve zanimive crkve, o kojima će, ako Bog da, čim prije izviestiti u „Star. Prosvj.".

Uredništvo.



Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata, pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XIX. Nro. 2. Sadržaj: Scavi nell'anticho cemetero cristiano di Marusinae a Salona durante l'a. 1895. (Izkopine u starokršćanskom groblju u Marusincu u Solinu kroz god. 1895.) — Le gemme dell'i. r. Museo in Spalato acquistate nell'a. 1895. (Drago kamenje u c. kr. Muzeju u Spljetu, nabavljeno god. 1895.) — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797.—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797.—1815.) — I nostri monumenti nella Commissione Centrale per l'indagine e la conservazione dei monumenti artistici e storici. (Naši spomenici u središnjemu Povjerenstvu za iztraživanje i čuvanje starih spomenika. — Bibliografija. Sa dvie tablice.) I. Supplemento: Documenti e genealogia dei bani e re Bosnesi Kotromanović. (Isprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića.) II. Supplemento: Statuti di Sebenico. (Štatut Šibenski.) — Nro. 3. Sadržaj: Scavi itd. kao gori. — Iscrizioni inedite: Ortopula, Salona, Epetium. (Neobjelodanjeni nadpisi: Starigrad, Obrovac, Solin, Stobreč.) — Le gemme itd., kao gori. — Recensione itd., kao gori. — Bibliografia. U bibliografiji hvali gosp. savj. Alačević prof. Poparićevo djelce „Hercezi Sv. Save" s objektivnosti, poznavanja predmeta, savjestne priprave i dovoljne kritike; ali opaža, da su ponešto oskudne viesti, koje se tiču Hercega Vlatka, Stjepanova nasljednika, i zove djelce pokušajem, u nadi, da će viditi obširnije razpravljenu povjest Huma bar počamši od Vuka Hrave do Vlatka Hranića i Sandalja njegova unuka. — Nro. 4. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona. (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin.) Collezione di antichità nel Seminario Arcivescovile di Udine, destinata pel Museo di S. Donato in Zara (Sbirka starina u Nadbiskupskom Sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru) sa 2 slike. — Le gemme itd., kao gori. — Recensione itd., kao gori u I. i II. Supplementu u 3. i 4. broju, kao u 2. — Nro. 5. Sadržaj: Iscrizioni inedite itd. kao u br. 4. sa 1 slikom. — Collezione itd. kao u br. 4. sa 1 slikom. — Recensione itd., kao gori. — I nostri monumenti itd., kao u br. 2. i II. Supplemento, kao gori. — Necrologia di Marco Bonačić (Nekrologija Marka Bonačića). Uredništvo „Bullettina" donielo je u nekrologiju iz „Rivista Italiana di Numismatica" 1896. A. IX., Fasc. I., pag. 117, a mi ju ovdje prenašamo u prevodu:

Marko Bonačić.

Dne 20. pr. siečnja mjeseca umro je u Londonu u liepo doba od 96 godina gosp. Marko Bonačić, nestor sakupljača i talijanskih trgovaca novaca.[1]

Rodio se je dne 12. kolovoza 1800. u Bolu na otoku Braču[2] (Dalmacija); služio je u napoleonskom brodovlju, u kojem se je odlikovao i bi narešen kolajnom S. Jeline. Zatim se nastani u Trstu, posvetivši se obljubljenim svojim arheoložkim naukama, a navlaš numizmatici God. 1835. započe sabirati slike, starinske predmete u obće i sastavljati sveobću numizmatičku sbirku. Dr. Kandler u svojoj povjesti Trsta napominje njegov Muzej, koji je bio pohodjen od učenjaka, koji bi prolazili kroz taj grad. Sve su te sbirke bile prodate u Parizu 1866. god.

Iza toga gosp. Bonačić se naseli s porodicom u Milanu, tjerajuć tamo trgovinu novcima. Preseli se za tim za neko doba u Mletke, te u London, gdje je sproveo zadnje godine.

Bijaše čovjek uzorna ponašanja, prepošten do skrupula. Ostavi liep broj numizmatičkih sastavaka, neizdanih ali ne svršenih.

---

[1] U velike se čudimo, da Rivista tako slabo poznaje zemljopis Dalmacije, da otok Brač s dalmatinske obale prenaša na talijansku! Bilj. ur. Bull.

[2] Marko Bonacich (*recte* Bonačić) rodio se je u Milni, a ne na Bolu. Bilj. ur. Bull.

Ove je godine uredničtvo „Bullettina“ izdalo u debelu svesku od 156 str., sa 36 str. priloga o Spljetskom evangelijaru, zaostale brojeve od 8 do 12 iz god. 1894. sa sliedećim sadržajem: Iscrizione dedicatoria al I. Congresso Internazionale di archeologi cristiani a Spalato. Salona in agosto 1894. (p. 113.) Nadpis posvetni I. Medjunarodnomu Kongresu Kršćanskih Arheologa, držan u Spljetu-Solinu god. 1894., str. 113.) — Relazione dello stesso Congresso (p. 115—240.) (Izvješće ob istomu Kongresu str. 115 do 240.) — Descrizione delle lucerne cristiane, che si conservano nell' i. r. Museo Archeologico Salonitano a Spalato p. (241—256). (Opis svjetiljaka kršćanskih, koje se čuvaju u c. kr. Arheoložkomu Solinskomu Muzeju od str. 241. do str. 256. — Necrologia del Comm. G. B. De Rossi (p. 257—261). (Nekrolog Kom. I. K. De Rossi-a (od str. 257—261.) — Il ristauro del Campanile del Duomo di Spalato p. 262—263.) (Popravljanje zvonika Stolne Crkve u Spljetu od str. 262—263.) — Elenco degli oggetti d'arte acquistati nell'anno 1894. dall'i. r. Museo Archeologico di Spalato, pag. 264. (Popis umjetnina nabavljenih od c. k. Arheoložkoga Muzeja u Spljetu godine 1894., str. 264.) Indici (Kazala). Supplemento. Evangeliario Spalatense dalla pagina 77—111 (fine). — Svezak je obskrbljen sa šest tablicâ slika. Od istog uredništva „Bullettino-a“ primili smo sa zahvalnošću i posebni otisak izvješća o I. medjunarodnom kongresu kršćanskih arheologa, obdržana u Spljetu u kolovozu 1894. pod naslovom: *„Relazione del I. Congresso Internazionale degli archeologi cristiani tenuto a Spalato-Salona nei giorni 20.—22. Agosto 1894.* del prof. Dr. G. A. Neumann, primo Segretario dello stesso Congresso — Spalato — 1895.“, str. 128, sa 2 fotolitografične tablice članova kongresa u Solinu u starokršćanskoj bazilici „Legis sanctae christianae“ i u Trogiru pred ulazom bivše stolne crkve sv. Ivana. Izvješće je to prilično izcrpljivo i točno o predmetima pretresanim u prva četiri odsjeka kongresa; ali u onom dielu, gdje pripovieda o razpravi, obdržavanoj u V. odsjeku o plohorezanom liku sjedeće osobe sa krunom na glavi na pluteju spljetske krstionice, pošto je g. izvjestitelj po svoj prilici nevješt hrvatskomu jeziku, te se je morao pouzdati u izvješće g. prof. Katalinića u „Kat. Dalm.“, kojemu je naš urednik našao već koješta prigovoriti (V. u „Star. Prosvj.“ God. I. Br. 2. str. 112—123), izvješće nije baš najtočnije, što se opet neima zamjeriti g. izvjestitelju, nego njegovim izvorima.

Viestnik hrvatskoga arheološkoga družtva. — Nove serije god. I. 1895. Sa tri table i stošestdesetijednom slikom u tekstu. — Urednik dr. Josip Brunšmid. Str. 224 u 4°.

Sadržaj: Bojničić Kninski dr. Ivan: Grbovnica kraljevine „Slavonije“.
Isti — Sfragistička iztraživanja I. i II.
Brunšmid dr. Josip: Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije.
Isti: Nadgrobni spomenik M. Valerija Sperata iz Viminacija.
Isti: Njekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji I.—IV.
Brusina Spiro: Novija literatura o etruščanskim povojima zagrebačke mumije.
Jelić dr. Luka: Zvonik spljetske stolne crkve.
Klaić Vjekoslav: Croatia superior et inferior.
Laszowski Emilij: Prilog k hrvatskoj sfragistici I.
Miler Ferdo: Prilog numizmatičkoj terminologiji hrvatskoj.
Musić dr. August: Homerova Troja.
Purić Josip: Spomenica na boravak Njegova veličanstva u Zagrebu.
Tkalčić Ivan: Pavlinski samostan u Dubici.
Fleischer Gustav: Izvještaj o iztraživanju u Kloštarskoj okolici.
Dopisi muzejskih povjerenika: Ignjat Juny u Mitrovici, Jakov Pavelić u Kostajnici, Despot Teodorčević u Kutini i Ferdo Hefele u Sisku.
Bulić Fran: Iztraživanja „Bihača“.
Sitne viesti.
Zapisnik glavne skupštine hrvatskoga arheološkoga družtva, obdržavane dne 25. ožujka 1895.

Veseljem smo pozdravili sjajno opremljenu novu publikaciju hrvatskog arh. družtva zagrebačkoga, jer smo vazda bili tvrdo uvjereni, da „Viestnik“ treba da bude glavnim i tako rekuć središtnim glasilom za sveukupnu arheologičnu znanost u hrvatskoj književnosti, isto tako kao što su neobhodno potrebiti: „Bulletino di arch. e st. dalm.“ kao glasilo muzeja spljetskoga, dotično najpače rimskih starina solinskih; Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini kao glasilo svih grana znanosti, gojenih u Bosni i Hercegovini, a navlaš predhistoričke; a naš časopis kao glasilo hrv. star. družtva u Kninu, dotično sredovječnih starina hrvatskih.

Novomu drugu želimo najbolji uspjeh u svojem poduzeću.

Pošto se dr. Jelić u članku o spljetskom zvoniku bavi ponešto i prepornim pitanjem o basreljefu na ploči spljetske krstionice i dovodi ga u odnošaj s drugim spljetskim spomenicima, naš će se urednik obazrieti na to mjesto dra. Jelićeva članka u nastavku započeta odgovora dru. Jeliću ob istom predmetu.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann, vladin savjetnik. VIII. 1896. 1. svezak. Sadržaj: 1. Čovječje i životinjske kosti, zatim biljevni ostanci iz sojenice u Ripču. Dr. Leopold Glück: Ljudske kosti. Dr. Iv. Nep. Woldřich: Fauna kičmenjaka (sa 5 tabla u tekstu). Dr. Günther vitez Beck pl. Managetta: Plodovi i sjemenje. 2. Ferdinand pl. Šišić: Bitka kod Nikopolja (25. septembra 1396.). 3. Franjo Fiala: Izvještaj o prekopavanju na Debelom brdu kod Sarajeva (sa 47 slika u tekstu). 4. Pokojni V. Radimsky: Ostanci rimske ciglane i ciglarske peći u Sarajevu (sa tri slike u tekstu). 5. Karlo Patsch: Japodi (sa 19 slika u tekstu). 6. Franjo Fiala: Arheološke bilješke. Svezak iznosi 167 str. u 4°.

Izvestja muzejskega društva za Kranjsko. Urejuje Anton Koblar. Letnik VI. Sešitek 2. Vsebina: 1. Dr. Fr. Kos. Iz domače zgodovine: Kdaj so Slovenci prišli v svojo sedanjo domovino? (Dalje.) 2. Vladimir Levec: Cesta od Šmarne Gore v Kokro. 3. Fridolin Kavčić: Ruška gimnazija. 4. S.: Poprava tabra in stare slike v taberski cerkvi pri Št. Juriju. Mali zapiski. 1. Ivan Kunšić: Imenoslovni paberki. 2. Dr. Fr. Kos: Nekoliko opazk k sestavku „Laibach in Urkunden des königlichen Bibliotheks-Archives in Venedig". 3. Vl. Levec: Cerkev na Jeperci. 4. Vl. Levec: Slovenska prisega iz l. 1676. Sa 1 slikom.

Věstnik československých musei a spolků archaeologických. Roč. I. Čis. 9. Sadržaj: Shodnost muzejâ. Odkrivanje i iztraživanje nalazišta. (Nastavak.) Arheološki sadržaj časopisa „Vesmir". Muzejalno društvo u Pardubicah. Popis listinâ na Kvieru u arkivu kraljskoga vanjskoga grada Melnika u L. Viesti. Nalazi. Literatura: Almanach České Akademie cisaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a uměni. Roč. VI. V Praze 1896. str. 136. Čis. 10. Sadržaj: Odkrivanje i iztr. itd. kao u br. 9. (Svršetak.) Godišnje izvješće muzejalnoga družtva „Včela Časlavska" za god. 1895.—6. Nalazi u ciglani u Koželuh pod Časlavom. Skupljač starinâ. Nalazi. Literatura: Sběratel. Mjesečni viestnik muzejâ narodopisnih, knjižnicâ, privatnih i javnih sbiraka prirodninâ, starinâ, riedkostî itd. U Staroj Boleslavi. International Scientisd's Directory u Bostonu u Americi. Živa prirodopisni časopis. Památky archaeologické a mistopisne, Dilu XVI. šes. XI. a XII. Dilu XVII. šes. I. Roczniki Towarzystwa przyjaciól nauk Poznanskiego. Dil. XXI. Poznań 1895., str. 598. Oslava stých narozeniu Pavla Jos. Šafařika v Pantheonu Musea král. Českého dne 12. května 1895. Slovnik francouzsko-český. Kapesni vydáni. Sestavili prof. dr. Jan Herzer a prof. Čeněk Ibl. Seš. 1—5. Prähistorische Blätter von dr. Jul. Naue in München. VIII. roč., čis. 1.

Razpravy společnosti přátel starožitností českých v Praze. III. 1892. Obsah. *J. Matiezka:* Zbuzanské pohřebiště. Jan Soukup: Hlemýždi v lebkách a kostech. Adolf Pecenka: Románský kostel v Mohelnici. (S vyobrazením). Inž. Herain: Založení Nového města Pražského Karlem IV. J. V. Šimák: Rodiny šlechtické i erbovní v Mladé Boleslavi. Josef Vluka: Stařenčino vypravování mladším o dřívějších sirkách a modách. Josef Koštál: Slunce, měsíc a hvězdy v podání prostonárodním. Dr. H. Máchal: O zazdívání lidí do staveb. Jan Soukup: Příspěvky bájeslovné. Karel Václav. Adámek: O muzeích krajinských a o statistice muzejni. Různé zprávy.

Výstava společnosti přátel starožitností českých v Praze v památném roce 1891. (S 1 tabulkou.) V Praze 1892.

Časopis společnosti přátel starožitností českých v Praze. Redaktor Jan Soukup. Praha 1893.—1896. Ročník I, II i III i čislo I. ročníka IV. Izniet ćemo sadržaj samo ovog zadnjeg svezka tog znamenitog starinarskog časopisa bratskog nam naprednog naroda českoga:

Dr. Frant. Pastrnek: O domnělém závětném obraze našich apoštulů sv. Cyrilla a Methoda v Rimě.

Jan Soukup: Lidove šperky. (Se 3 vyobr.)
Theodor Antl: Pojistebný oves.
Jaroslav Mančal: Zalesací kulturni obrazek.
Dr. Eduard Albert: Nápisy na zvonech v Žamberce a v okolí.
J. K. Hraše: Čertova rokle. Pověsť z Táborska.
Vojt. Král z Dobré Vody: O středověkých pečetech. S 1 vyobr. (Pokráčovaní.)
J. A. Jira: Předhistorická soška bronzová nalazena v Kouřímě. (S obraz. přílohou.)
Národopisná výstava československá v Praze. (Sa 1 vyobrazením.)

Drobné zprávy.
Zprávy o spisech a časopisech.
Otázky a odpovědi.
Ze společnosti přátel starožitnosti českých v Praze.
Příloha znaková (kresli a popisuje Vojtěh ryt, Král z Dobré Vody).

Znamenit je kratak ali jezgrovit prilog dra. Fr. Pastrneka, profesora na češkom sveučilištu u Pragu „O tobožnjoj zavjetnoj slici naših apostola sv. Ćirila i Metoda u Rimu“. On se protivi mnienju dra. Jelića, da je zavjetnu sliku ss. apostola Ćirila i Metoda sam s. Metod naslikao, a ponajviše s paleografičnih razloga. Knjigu D. F. Bêljojeva „Istorija alfavita i novoje mnênije o proischoždeniji glagolici. (Kazan 1886, 8°, 84 str.), na koju se je dr. Jelić oslonio za utvrdjenje svojega mnenja, da je sv. Ćiril izumio dvostruko pismo slavensko: uncijalu i kursivu, koje „da se razlikuje od ćirilice i glagoljice, što se od njih poznije razviše u samostalne azbuke“, zove dr. Pastrnek „knjigom bez znanstvene vriednosti a Bêljajevu hipotezu, po kojoj rek bi da je glagolica kao kursivno pismo bila pismom svakdanjega života, svjetskim pismom, a ćirilica kao uncijala liturgičnim pismom, kaže da je „samo na porugu položaju, u kojemu se sad nahodi slavenska paleografija“. Dr. Past. napominje, kako i V. Jagić u kratkoj svojoj ocjeni Jelićeve knjige[1] potvrdjuje dr. Račkievo mnenje, da nadpisi na prepornoj slici potiču od prilike iz XIII.—XIV. vieka. Kaže još, da jesu Crnčić i Parčić doisto dopustili (pri komisiji 1881. god.), da bi to pismo moglo sizati i do XI. vieka; ali da s paleografičkih razloga nije moguće to potvrditi. A najpotla, da za samu stvar nije tim ništa dobiveno. Tumačenje ćirilo-metodijsko da i pri toj koncesiji ostaje nemoguće. „I zato je već kard. Bartolini izrazio mnenje, da slavenski nadpisi nijesu izvorni, nego kašnji prepis. Toga se je mišljenja prihvatio Jelić i dokazuje, da su sadašnji nadpisi istodobno s cielom slikom u XV. vieku bili malo popravljeni i svježom bojom pokriveni. Slikar, kaže se, da nije bio Slaven, nego Rimljanin, i zato je sebi doisto dopustio neke inačice, ali je u suštini pridržao oblik slovâ tako, kako su istodobno sa slikom bila napravljena od sv. Metoda. Ali mi se čini (rieči su dra. Pastrneka), da ni tom interpretacijom za nevolju nije moguće spasiti ćirilo-metodijsko tumačenje. Jesu li slavenski nadpisi zbilja pozniji, a odlikuju li se od nadpisâ oko glave Spasiteljeve, onda treba najnaravnije pomisliti na izvorne nadpise grčke, koji su bili zamienjeni kašnjim ćirilovskim pismenima“.

„Nikakovim načinom nije moguće pripustiti Jelićevo nagadjanje, koje kulminira u tom, da su to dosta vierne kopije originalâ, pisanih pod očima sv. Ćirila. Jer takovi originali nebi mogli biti ćirilski nego glagoljski. Jelić zna svakako takodjer, da „uz danas vriedeće mnienje“ sv. je Ćiril sastavio samu glagolicu. Ali zašto bi bile hipoteze nego zato, da bi pomagale u otegujućim položajima? I zato i Jelić, čuvši da je glagolica potekla iz grčkoga kursivnoga pisma, a ćirilica iz grčkoga velikoga (uncialnoga) pisma, uhvatio se je hipoteze Bêljajeva“.

„Slavenski nadpisi na onoj starodavnoj slici ukazali se, da su dvosječnim mačem. S jedne strane jesu očitim dokazom, da je slika najpotla izašla iz slavenskih ruku; s druge pak su neoborivom zaprekom za ćirilo-metodijsko tumačenje. Ponajviše naliči istini ono, što je mislio odlični jugoslavenski povjestničar, od mene već često navedeni Fr. Rački g. 1881., da je slika tvorevinom staro-srbske umjetnosti, koja je za živih doticaja Srbije s Rimom u doba Stjepana Nemanje i sina mu S. Save došla na svoje sadašnje mjesto. Slika je u takovim okolnostima mogla biti napravljena u Rimu, čemu, kako se čini, posvjedočuje gradivo. Kad se je naime 1859. god. slika bila otvorila, pokazalo se je, da je drvo, na kojemu je bila naslikana t. zv. talijanska topola (albuccio), koja raste upravo u okolici rimskoj.“

„Znamenitom podporom pri ustanovljivanju doba i izvora slike imalo bi biti takodjer liturgično odielo četiriju osoba na dolnjem dielu. Jelić je toj stvari posvetio mnogo pozornosti, prikupljajuć dokaze za tumačenje, da pod lukom, koji je rek bi simbolom konfesije ili groba sv. Petra, stoji papa Adrijan II., udieljuje sv. Metodu poslanstvo k svim Slavenom, dočim su osobe o sebi stojeće sv. braća Ćiril i Metod. Neimam velika pouzdanja u takovo tumačenje, a to s ovih razloga: Četiri lica i njihova odiela u dolnjem dielu slike jesu već veoma nejasni. Posljedicom toga ukazuje se znamenita nesloga u tumačenju cielog dogodjaja. Nagadjanje, kojega se drži Jelić, potiče od Kukuljevića; njegovo tumačenje primljeno je bilo u Rimu, s razumljivih razloga, kao oficialno, i zato je našlo mjesta u izvješću komisije 1859. god. i u razpravi kard. Bartolini-a. Jedina je Jelićeva razlika u tom, što odiela obiju prilika o sebi stojećih očituje za biskupska, dočim jih svi dosadašnji tumačitelji (Kukuljević, Rački, Bartolini) držahu za prosta kaludjerska odiela po iztočnom običaju. Opažam ovdje samo mimogredce,

[1] Archiv für slavische Philol. XVII. (1895.), 614. J.

da pitanje, je li Konstantin-Ćiril posvećen bio na biskupstvo, nije dosad doriešeno. Proti onom, da tako rečem službenom tumačenju, stoji znamenit odpor Fr. Račkoga. Taj, koji je 1859. god. imao samu sliku u rukama, nije nahodio na dolnjim prilikama ništa takovoga, odkud bi se moglo suditi, da je osoba, stojeća pod lukom, papa, a čovjek pred njim klečeći biskup. Rački se je god. 1860. proti takovu tumačenju energično izrazio. Njegovo je tumačenje od prilike takovo, da je osoba, koja pod lukom blagoslivlja, grčki kaludjer, pred njim kleči čovjek svjetski ili pop; od ljudi, postavljenih s obiju strana, jedan treba da je kaludjer, a drugi svjetska osoba. G. 1881. pripustio je zbilja Rački, da čovjek, koji pod lukom blagoslivlja, predstavlja papu s tiarom na glavi i s palijem na ramenu. Čini se, da je i Rački podlegao pritisku javnoga mnienja odlučujućih krugova rimskih".

„Pri svrsi treba se jošte riečju dotaknuti jednog Jelićevog nagadjanja, toga naime, da je sam sv. Metod bio sačiniteljem te slike, da ju je sam naslikao. To je osoban Jelićev dopunjak, jer je još Bartolini izričito priznavao, da znameniti povjestnički izvori ništa o tom ne znaju, da bi naš apostol, sv. Metod, bio istodobno slikarom. A razlozi Jelićevi? Da treba da je sv. Metod bio kaludjerom na Olimpu, pak igumanom u sv. Polihronija i da tada (u IX. vieku) slikarstvo se je njegovalo jedino u samostanima. Ali s toga mi se čini tek vjerojatno, da je sv. Metod mogao biti slikarom, a nipošto da je takodjer takovim bio. Daleko veću dokaznu moć pripisuje Jelić razlogu, crpljenu iz same slike. Pošto rek bi sam sv. Metod kleči pred papom, premda oba brata istodobno postadoše biskupima, proiztiče jasno iz toga, da je on sam bio sačiniteljem slike. Opet mislim, da je taj razlog veoma slab, a da na dalje ostane Metod onaj grčki slikar — prema najstarijemu izvoru te viesti u t. zv. Šimuna Logotheta, nije bio ni kaludjerom — koji rek bi da je obratio na kršćansku vjeru bugarskoga kneza Borisa, slikom posliednjega suda, osoba različita od našega apoštola. Dostatno je, čini mi se, pokazati na knjigu E. Golubinskoga „Kratki očerk istoriji pravosl. cerkvej bolgarskoj, serbskoj i rumunjskoj ili moldo-valaškoj. Moskva, 1872., str. 22, 23, pak 228".

Kad bi istina bila, kaže dr. Pastrnek, da je tu sliku sam sv. Metod naslikao, kolikom li radosti ne bi to napunilo svaki slavenski narod. „Suvremena slika tjelesnih oblika naših apoštola! Vidljiv znak harnosti naših vjerovjestnika k papinskoj stolici! Nego žalibože! Čim više stvar postiže čuvstvenoga karaktera, tim veća je pogibelj, da skrivene čežnje i želje pomute triezno oko iztraživateljevo, tim strožije nastupa hladna znanost i pita za razloge. Gledajuć na stvar s tog mirnog stanovišta, red nas je priznati, da zamašita Jelićeva kombinacija ne dosiže do vjerojatnosti".

Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za god. 1895. X svezak, str. 172, u 8°. Sadržaj: Pokrovitelj. I. Uprava, odbori, članovi. II. Razredne i odborske sjednice. III. Skupne sjednice. IV. Glavna skupština. V. Svečana sjednica. 1. Svečana besjeda predsjednika J. Torbara (str. 36.—46.) 2. Izvještaj tajnika dra. F. Vrbanića. VI. Zaglavni računi za god. 1895. 1. Izvještaj tajnika dra. F. Vrbanića o računima za god. 1895. 2. Priegled prihoda i razhoda g. 1895. 3. Akademijska zaklada koncem god. 1894. VII. Nekrolozi: 1. Ivan Krstitelj de Rossi. Od Fr. Bulića (str. 106—130.). 2. Dr. Gjuro Pilar. Od dra. M. Kišpatića (str. 131.—162.). VIII. Razprave i knjige akademijske, izašle tiekom god. 1895. IX. Arkiv akademijski kojimi se je rukopisi uvećao god. 1894. i 1895. X. Predplatnici na publikacije akademijske za god. 1895.

Storia del Regno di Dalmazia e di Croazia di Giovanni Lucio Traguriense. Libri sec. Prima versione italiana (dal latino) cominciata da Monsignor Paolo Clemente Miossich, Vescovo delle Diocesi di Spalato e di Macarsca, morto nel 1837, continuata, compiuta e pubblicata a Luigi Cesare Cav. Dottor de Pavissich, protonotario apostolico ecc. ecc. ecc. Trieste. E. Sambo & Co. 1896. str. XLVII.—703. u vel. 8°.

Kad je prag. Pavišić pozivao na predplatu svojeg prevoda Lučićeva djela „De Regno Dalmatiae et Croatiae", obzirom na to, da mu stara izdanja nisu toliko raširena po hrvatskim krajevima, koliko bi dobro bilo da budu prema današnjemu razvitku hrvatske književnosti, pomislili smo, da će taj prevod, bude li obskrbljen kritičkim bilježkama prema dosadašnjem razvitku historijske i pomoćnih njoj nauka, koristovati bar naobraženoj ruci primorskih Hrvata, vještih talijanskom jeziku, te da će moći medju Talijancima i Talijanašima mnogo doprinieti k razpršenju onih tolikih predsuda, što medju njima vladaju o povjesti hrvatskoj, navlaš starijega doba. Nego, na žalost, sada, kad je prevod več objelodanjen, te ga je vriedni mladi profesor spljetske vel. gimnazije B. Poparić, i ako letimice, radi štednje vremena, a to ipak savjestno u bitnim nekim mjestima pregledao, objelodanivši svoj rad u brošuri *„O talijanskom prevodu Lučićeva djela De Regno Dalmatiae et Croatiae"*. Spljet 1896., str. 28, u 8°, ne možemo što drugo da kažemo, pošto je vrieme dragocienjeno, nego da se priključimo nepovoljnoj Poparićevoj ocjeni:

a) da talijanskoga (a mi dodajemo: takovoga) prevoda nije trebalo;

b) da, kada ga se namjeravalo učiniti, to se je imalo izvesti obzirom na svu odnosnu literaturu, kritički;

c) da je gosp. Pavišić u svojih uvodih pokazao svoje neznanje u mnogom pogledu; i

d) da je u prevodu počinio pogrešaka, koje se oprostiti ne mogu, jer njegova ignorantia bijaše vincibilis.

Ein allgemeines bibliographisches Repertorium und die erste internationale bibliographische Conferenz in Brüssel 1895. Von Carl Junker. Wien. A. Hölder 1896. Decimal-Index 010, str. 34 u 8⁰. G. Junker izvješćuje o zaključku prvog briseljskog medjunarodnog bibliografskog sastanka, da se utemelji sveobći popis knjiga i znanstvenih sastavaka, razasutih po novinama i časopisima, upotrebivši pri razporedanju knjiga Dewey-ev decimalni sustav. U Briselju je osnovan medjunarodni zavod za bibliografiju, koji je već započeo svoje djelovanje. Zavod ima redovitih, izvanrednih i počastnih članova. Biraju se redoviti članovi izmedju osobâ, zavodâ i družtava, koji se zbilja bave bibliografijom i bibliografskom znanosti. Izvanrednim članom može biti svaki, koga zanimaju ciljevi zavoda. Redoviti članovi plaćaju 10 franaka na godinu, izvanredni 5 franaka. Zavod izdaje svoj Bulletin de l'Institut international de Bibliographie. Bruxelles. Tom zavodu, koji će u velike doprinieti medjusobnom zapoznavanju kulturnih naroda, širenju i napredovanju znanosti, željeti je, da mnogobrojni pristupe hrvatski učeni zavodi, učenjaci i književnici, ne bi li i naša knjiga prekoračila domaći prag i ne bi li se hrvatsko ime pronielo svietom kao ime naroda, koji hoće da koraca pored velikih kulturnih naroda.

Otčetъ cerkovno-arheologičeskago obščestva pri kievskoj duhovnoj akademiji za 1895. godъ. J. J. Petrova. Kievъ 1896., 30 str. u 8⁰.

Izvѣstija cerkovno-arheologičeskago obščestva pri kievskoj duhovnoj akademiji za 1893. godъ. J. J. Petrova. Kievъ 1896., 39 str. u 8⁰.

Uredništvo.

*

XII. zpráva musejního spolku „Včela Cáslavská" za rok 1894.—1895. V Čáslavi 1896. — U ovoj skromnoj knjižici u sve je 18 strana, al je tu u kratko sjajno zrcalo ovoga znamenitoga društva plemenitoga nam bratskoga češkoga roda, te daleko izobražene naše braće, koja su nam za ponos pred svijetom.

Evo sadržaja ove knjižice:

1. Přednešeni předsedy Klimenta Čermáka ve valné hromadě musejního spolku „Včela Čáslavská" dne 26. května 1895.

2. Výroční zprávy Předsedovy za léta 1894. a 1895.

3. Nálezy v cihelně w Koželuh pod Čáslavi.

Na četvrtomu su i petomu mjestu društvene i upravne vijesti.

Osobito nas zanima treće poglavlje, a tu je razpravica (sa dvije tablice) čuvenoga radnika gosp. Klimenta Čermáka. Ovo je samo izvadak poznate njegove razprave o prvobitnomu čovjeku na onomu znamenitomu nalazištu.

A tko je g. Kliment Čermák? Nije ni profesor doktor, no narodni učitelj, pa mu je ipak ime kao učenjaka i radnika preletělo daleke krajeve, te osvjetlalo slavu českoga roda i plemena. Ovdje mu se nepiše slavospjev, no se nešto bilježi, što je dobro poznato Nijemcima, pa valja da i mi dobro upamtimo i naučimo se od ove čele radilice. On je u istinu predsjednik i duša „Včele Čáslavské", što je lako kazati, al je Čáslav slavna uspomena i velika svetinja za braću nam Čehe. — Čermák je stekao u rodnoj zemlji velikijeh zasluga, a u učenomu svijetu ubraja se u najvrlije keramiste prve dobi, a i kašnje, biva, poslužiću se njegovom besjedom na str. 16.: „Sledovali jsme tak vývoj keramiky u nás od střední doby neolithické do nejprvnějši doby kovů". Da, njegovo je ime jamčevina za Čehe proučavanjem gradišta itd., kao što je za Talijance Pigorinia, a neka je skroman kao negda u Bosni pokojni Venćeslav Radimský, a u Beču njegov zemljak dr. Woldřich,

što nam jamči i „Hradec“ kod Golč-Jenikau, što je zabilježeno u Mittheil. der Anthrop. Ges. in Wien. II. H. 1896. s. (22). — Za ovaj sjajni uspjeh odavna je radio i pripravljao se g. Čermák, jer je još godine 1887. napisao za Matice Lidu Pravěk lidstva evropského (doba kamene), a da tako pripravi prosti narod, da cijeni svoje uspomene, te da koraca s najizobraženijem narodima, što je svakako priznati Česima, jer su na apogeju znanja i umjeća, a tu je velika čest i našega čuvenoga sudruga g. Klimenta Čermáka, pa nek nam bude za ugled, a osobito učiteljima, jer jaka volja za naukom i ljubav za narodom stvara prave naučenjake, te jim je traženje istine cigla utjeha i ponos.

Vid Vuletić-Vukasović.



Da li je suvišno naše glasilo „Starohrvatska Prosvjeta“?

Pokle je naše družtvo kroz pet zadnjih godina u više svetčanih sgoda naglasivalo potrebu posebnog družtvenog glasila, te potla dugog i osbiljnog pretresanja lanjske godine pokrenulo „Starohrvatsku Prosvjetu“; sada nam neki strukovni časopisi[1] i neki politički listovi[2] stadoše poricati potrebu ovog glasila kod obstojećeg „Viestnika“ hrvatskoga arkeologičkoga družtva u Zagrebu, „Bullettina“ u Splitu i „Glasnika“ bosansko-hercegovačkoga muzeja u Sarajevu, te nazvaše ga nekim luksusom, dok bi se novac, što se za izdavanje istoga troši, mogao sgodnije uložiti u hrvatske izkopine. Prem četrnaest godišnjaka „Viestnika“, osamnaest „Bullettina“, sedam „Glasnika“ premalo je do sada objelodanilo spomenika iz dobe hrvatske samostalnosti, a i u I. broju nove serije „Viestnika“ od toliko stotina slika starinskih spomenika skoro ni cigla se ne odnosi na to doba, ipak se hoće svakomu od trojice spomenutih časopisa, koji se samo prigodice bave najdavnijim našim spomenicima, da opravda obstanak; a našemu, koji je izključivo tim spomenicima namienjen, *u ime tobožnjeg siromaštva naroda*, da poreče važnost i pravo na obstanak.

Nego kad bi se i sva tri prije spomenuta časopisa izključivo bavila hrvatskim spomenicima, ni tada, obzirom na zadatak našega družtva i na važnost, obsežnost i neobradjenost spomeniká iz dobe naše narodne samostalnosti, ne samo naše glasilo nebi bilo nikakov luksus, nego prava narodno-kulturna potreba, pošto mi danas ne vidimo toliko važne nove kulturne ustanove, kao što je razgaljivanje najdavnijeg doba hrvatskoga naroda na temelju spomeniká.

Dozvolimo, da bi bio umjestan prigovor, *„da naš narod u sadanjim političkim obstojnostima nemože uzdržavati toliko arkeologičkih časopisa“*, ipak taj prigovor nebi se smio odnositi na naše glasilo, koje, kako rekosmo, izključivo se bavi hrvatskim spomenicima, nego na one časopise, koji se uzgredice s njima bave.

Nego za „Glasnik“ u Sarajevu, kao što ni za rad oko starinâ u Bosni i Hercegovini ne treba našemu narodu predati, kod dostatnih tamošnjih materijalnih sredstava i kod onako ozbiljna tamošnjeg rada. Našemu narodu do sada nebijaše brige ni za spljetski „Bullettino“, pošto on, kako tako, živе o dotaciji visoke vlade u Beču, pa mislimo, da mu naše glasilo nije moglo probitcima štetovati. „Viestnik“ u Zagrebu već je u svrhu svojih publikacija dobio priličnu podporu od onomašnje visoke vlade, a buduć je i zadatak „Viestnika“ čest narodne obuke, možemo se nadati, da će visoka vlada, koja se za mnoge glavne kulturne potrebe brine, i koja je zadnjeg vremena za odljevke Partenonovih spomenika, za sbirke mletačkih novaca i Nugentovu rimskih spomenika do 40.000 forinta žrtvovala, i „Viestniku“ zajamčiti obstanak, a da mu naše glasilo neće ni malo štetovati ni ekonomičnim ni znanstvenim probitcima.

Kad bi na žalost morali i ovdje u obzir uzimati političke obstojnosti našega naroda, tad bi one najvećma naše glasilo tištile, *buduć su mu ciljevi hrvatski spomenici iz dobe narodne samostalnosti;* za to ono u prvomu redu moralo bi biti uzdržavano milodarima naroda, a cienimo da narodu, pojmivši veleważnost svojih najslavnijih uspomena, neće biti težko uzdržavati ovo svoje mezimče, dok pravo i pravica ne izvojšti i njemu naklonitost mjerodavnih čimbenika; te mu ovi iz redovitih prihoda takodjer zajamče trajni obstanak. Dotle će bez sumnje narod, svjestan svoje prošlosti, blagodarno svoj obol za „S. P.“ polagati, kako ga je veledušno i položio, kad je lanjske godine našemu družtvu podesetorostručio članove, i tim se najjasnije izrazio u prilog tomu glasilu.

Neka nam se ne kaže, da bi novac (2600 for.), što ga za objelodanjivanje glasila družtvo troši, bilo bolje uložiti za hrvatske izkopine, jer tu svotu do sada družtvo nije imalo razpoloživu za tu ili onu svrhu, i za to netemeljito mu se prigovara, što ju za izkopine neulaže; a da ju bude družtvo imalo, znalo bi ju u izkopine uložiti, pošto su one skoro glavni cilj družtva, koje samo najbolje znade, kolika mu je nužda izkopine nastaviti. Ta srdce nam u njedrima puca gledajuć toliko povjestničko blago, što

[1] „Viestnik hrv. arheol. družtva“ u Zagrebu god. 1896. str. 217.
[2] „Jedinstvo“ u Splitu od 12. lipnja o. g. br. 46.

u ruševinama zakopano leži, a ne možemo, rad oskudice sredstava, da ga na svjetlost iznašamo, a kamo li bi novac težko skucani rasipno trošili!

Spomenutu svotu družtvo je počelo od naroda primati kao naknadu za objelodanjivanje svojega glasila, kako se može razabrati i iz toga, što prije osnutka tog glasila milodari rodoljuba i članarine godišnje najviše su iznosile oko 500[1] for., a bilo je velike bojazni, da sasma presahnu; dok zadnje godine, za to što je „S. P.“ pokrenulo, poskočili su na 2471 for. 43[2] nvč. Ovaj razmjer narodne blagodarnosti treba da za nas bude mjerodavnim dokazom, kako narod odobrava ustrojenje ovog časopisa.

Nego jedan od tolikih razloga, s kojih je pokrenuta „S. P.“, bio je i taj, što su zadnjeg vremena počeli malaksavati družtveni prihodi, a narod razlogom za naš podhvat postajao nehajniji, ne budući imao prilike točno znati, što i kako se radi. Uz to neki rodoljubi nesmiljeno **počeli „zadivati klinove u srdce družtva“**, uslied čega pobojasmo se za njegovu budućnost, pa zato moradosmo časom izkopine obustaviti a snage podvostručiti, da sredstvom glasila narodu pružimo priliku, da se točno obavjesti toli o velevažnosti najdavnijih svojih spomenika, koli o našemu čednom radu, e da on, za nas najmjerodavniji čimbenik, odluči, da li i nadalje družtvo ima materijalnu oskudicu trpiti i je li patriotično, što mu se pod kojekakvim izlikama „*klinovi zadivaju*“.

Uzgred budi rečeno, kako treba da nekakav velik usud pretištava našu prošlost, kad, prosimo li podporu za izkopine, prošnje nam se odbivaju ili dielomično uvažuju pod izlikom siromaštva naroda; kanimo li družtvu nabaviti nešto strukovnih knjiga, bez kojih nikako ne može da bude, i to se omalovažava opet iznašajuć siromaštvo naroda; hoćemo li da podignemo nešto siromašnog kućerka, gdje da naše spomenike zaklonimo, eto izgovora u siromaštvu naroda; stanemo li, da sredstvom razpravâ i slikâ predočimo narodu zlamenitost njegovih starodavnih spomenika, eto nam opet na susret one kobne: „*poterat istud venundari et multo dare pauperibus*“, opet pietet prama siromaštvu naroda. Dok naprotiv, hoće li se podizanjem spomenikâ kom zaslužnom Hrvatu da se narod oduži, — prem i najveći Hrvat ma koliko slavan bio, nije nego atom prama prošlosti naroda, — tu se troše na hiljade i hiljade novca; kani li se drugima pogrebne počasti izkazati i tu ne žale se hiljade vienaca, tovari blaga; zaželi li se kakva bučna zabava, ima i za nju rasipnih potrošaka, i niko nad tim ne zaplaka. Za sve i za svašto hvali se darežljivost naroda, a samo kad se radi o *hrvatskim* izkopinama, — za koje, u oskudici drugih sredstava, zar bi nam od Boga blagoslovljeno bilo, da i zavjete sa ikona iz naših crkava poskidamo i uložimo, — odmah se, na malu diku naroda, protustavlja siromaštvo naroda; a mi ne znamo, da li je ijednom prigodom narod dao i najmanjeg znaka, da bi prama svojim starinskim spomenicima nehajan se pokazao. Nemamo li uzorna primjera u susjednom narodu magjarskomu, kako da svoju prošlost budemo cieniti? . . .

Neka budu uvjerena častna gospoda, koja našemu družtvu u tomu lakoumnost i rasipnost spočituju, da bi mi veoma zadovoljni bili, kada bi nam bilo dozvoljeno, da onu svotu mjesto trošiti oko glasila i snage oko istoga razdvajati, trošimo ju u izkopine, pa bi svakom vele zahvalni bili, kada bi nam družtvene članove sklonili, da nam jednako vjerni ostanu i kad bi izdavanje „S. P.“ obustavili.

Naše glasilo pokrenusmo takodjer namjerom, da razširimo u narodu ljubav za iztraživanjem svojih spomenika. Sama ta okolovština opravdala bi bila potroške oko takovog glasila, jer kad se postigne obćeno zanimanje za svojom prošlošću, stvara se u narodu najjača poluga, kojom će se s vremenom preobilno nadoknaditi, što se časovitom obustavom izkopina moglo štetovati.

Ima i drugih razloga, koji opravdavaju ustrojenje našega glasila, koje smatramo da u ovaj čas nije sgodno ovdje izticati.

Što se tiče ujedinjivanja strukovnih snaga oko jednog glasila, a recimo i oko jednog družtva, o tomu mi smo obširno iztakli svoje stanovište na sedmoj glavnoj skupštini našega družtva i prama hrvatskomu kulturnomu središtu Zagrebu i prama hrvat. arheolog. družtvu i prama „Viestniku“.[3] Sada pako, ako se od nas ište opet posebna izjava prama „Viestniku“, to možemo izjaviti, da bi veoma pohvalno bilo, kada bi se sve strukovne snage za sveobću arkeologičku znanost okupile oko „Viestnika“, nu *a priori* velimo, da „Viestnik“ nije u stanju da zadovolji najnuždnijim zahtjevima za ilustriranje rvatskih najdavnijih spomenika, pošto samo naše družtvo u stanju je, da mu zapremi sav prostor za lug niz godina; a borme nitko nam neće moći poreći pravo, da za hrvatske spomenike zahtievamo rednost nad svim drugim. Po tom i nehotice „Viestnik“ bio bi prinuždan ili da sveosve zamieni u lju „S. P.“, a napušti sveobću arkeologiju, ili da se ova dva časopisa zamjeničnom susretljivošću po-

[1] Vidi naše izvješće sedme glavne skupštine str. 18.

[2] Vidi I. broj ovogodišnje „S. P.“ str. 62. — Ovdje smatramo nuždnim napomenuti, da se koktura našeg časopisa u Zagrebu vodi, zato da se u zadnjemu izvještaju našega blagajnika podrala — krivnjom slagara — krupna pogrieška, iz koje bi proistjecalo, da je na zadnjoj družtvenoj kupštini prikazano manjka 482 for. 46 nvč., dok u istinu taj manjak iznosi samo 42 for. 46 nvč.

[3] Vidi naše izvješće god. 1894., str. 2—13.

punjuju. Mimo takove uvjete mi želimo „Viestniku“ najbolji uspjeh pri njegovom programu zastupanja sveobće arkeologične znanosti, pa je željeti, da ga u tom pravcu svi naši strukovnjaci podupru. — Za našu pako „S. P.“ ne samo želimo, da li pravom takodjer očekujemo, „*da će se svi strukovnjaci arheolozi oko nje okupiti*, u smislu njezinog posebnog programa, te nju ne samo u ime znanosti, da li i narodnog ponosa „*toliko podignuti, da bude kadra podnieti najstrožiju i domaću i vanjsku stručnu kritiku*“.

Ona pako gospoda, koja „*najboljom namjerom*“ htjedoše dokazati suvišnost našega glasila i tim, ako i nehotice, pred narodom i vlastima okriviše družtvenu upravu s rasipnosti; što je bez sumnje kadro nanieti družtvu materijalnih udaraca; jer kojim li bi se pravom družtvo moglo na narod za podpore obraćati, kad bi mu se onako krupna lakoumnost mogla pravedno spočitavati, mislimo, da bi daleko veću uslugu bila učinila hrvatskoj arheologiji, da se budu prama našemu družtvu, ako ne pravednom a to veledušnom pokazala; te, kad su htjela o našemu glasilu nešto da kažu, mogla su istaknuti, kako je to glasilo pokrenulo ono družtvo, koje se je pod kritičnim okolovštinama i *uz tolike zapriekc od strane prijateljá i neprijateljá*, u malenom Kninu ustrojilo, kako je to prvo družtvo, što je umjelo sgodno pred narod da iznese pitanje o hrvatskim izkopinama, koje, uz najveću oskudicu ekonomičnih sredstava, sistematično hrvatske ruševine od toliko godina uspješno pretražuje, te uslied svog postojana rada tolike je predsude o hrvatskoj prošlosti razpršilo, dapače utemeljilo ideju o množini i veleważnosti hrvatskih spomenika za doba narodne samovladavine; a svedjer pokazuje to veću spremnost za nastavak svog zadatka; pa kad se to družtvo opet odlučilo na još jedan težki podhvat, kao što je izdavanje strukovnog glasila, jamačno da je umjelo omjeriti sve potežkoće, koje tomu predstoje, zato da je i bez drugih razloga vriedno, da ga narod i pri tom novom podhvatu što izdašnije podpomogne. Ovim bi rečena gospoda bez sumnje stekla i pred narodom dužno priznanje, dok inače, bez ikakove koristi, pobudjuje se nova pometnja kod i onako na svaku ruku razdvojena i pociepkana naroda. — Nu ako baš takove susretljivosti nije naše družtvo zasluživalo, tad mislimo da je bilo umjestnije, bar u ime kurtoazije, nehajno preko ovog pitanja preći, kako se to prešlo preko drugih nekih pitanja, tičućih se našega družtva i glasila, nekmo li u nevrieme — *post festum* — gotovo djelo izpravljati.

Ovim ne mislimo poreći ikome pravo kritizovati bilo koji javni rad, tičući se interesâ naroda; dosljedno i djelovanje našega družtva budi slobodno svakomu u pretres uzimati. Ali svaki rodoljub pri tomu ima paziti, da svojom kritikom mjesto pitanju koristiti nebude štetonosan. Ta i mi bi mogli i desno i lievo koješta pri arkeologičnom radu zamjeriti; ali na takove prigovore nećemo se nikad odlučiti.

Uz to u koliko nam je do pravih probitaka naroda, spravni smo u buduće svačiji dobar savjet smierno poslušati, pa liepo molimo naše domaće novinstvo, neka se slobodno bez ikakovih predsuda o pitanju izrazi; ali istodobno smatramo opravdanim bilo čije netemeljite napadaje objektivno ispraviti.

Fra Luigj Marun.



Popravci.

U br. 1. od ove godine na str. 3., redak 11. odozgor, mjesto piknje ima biti zarezak; i. mjestu redak 12. iz početka mjesto **O**vaj čitaj **o**vaj.

Na str. 39. imaju se izostaviti sve one rieči od pošto, na 12. redku ozdol, uključno s slova na 10. redku ozdol.

Umoljavaju se čestiti družtveni povjerenici, da nastoje što bolje „Starohrvatsku Prosvjetu“ razširiti, te što više družtvu sakupiti članova. Sa dosadanjim predplatama i članarinama tek se mogu podmiriti potrošci oko družtvenog glasila. Sa eventualno novim predplatama ili članarinama družtvo bi nastojalo, da nastavi od tri godine obustavljene izkopine, koje sa svih strana družtveni mašklin očekivaju. Tom namjerom mogu se slobodno svakom imućnijem Hrvatu predstaviti, da onako neznatnim godišnjim doprinosom podupre obret najdavnijih i najslavnijih narodnih spomenika, a težko da će se naći i cigli sviestan rodoljub, koji bi taj preznameniti podhvat prezreo.

Moljeni su gg. članovi i predplatnici, da nekasne ovogodišnji prinos družtvu poslati, kao što da svaku neurednost u primanju glasila ili slučajne promjene u adresama izvole odmah družtvenomu upraviteljstvu u Kninu dojaviti. Ona pak gospoda, koja su lani redovito „Starohrvatsku Prosvjetu“ primala a nisu još lanjski prinos podmirila, neka to što skorije učine ili družtvu primljene brojeve povrate.

I. tečaj „Starohrvatske Prosvjete“ može se još kod družtvenog upraviteljstva u Kninu dobiti.

Svoj učećoj hrvatskoj mladeži biti će „Starohrvatska Prosvjeta“ ustupljivana za pola ciene, a pučkim učiteljima, koji obećaju poslati družtvu tekom godine po dva izvještaja o starinama svoje okolice, „Starohrvatska Prosvjeta“ šalje se badava.

Upraviteljstvo.

Predplatiše „Starohrvatsku Prosvjetu“ za god. 1895 p. n. gospoda:

Tomo Dragičević, c. kr. oružnički stražmeštar, Žepče. — Vjekoslav Ambrinac, župnik, Sarajevo. — Josip Grašić, župnik, Pazin. — Ivan Tkalčić, prebendar, Zagreb. — Josip Kožuh, prof., Kopar. — Ivan Šimek, subsidiar, Krapina. — Dr. Milan Nemičić, gradski fizik, Karlovac. — Don Pavao Bašić, župnik, Opuzen. — Ot. Ante Gojak, župnik, Stari (Kastel). — Gradska učiteljska knjižnica, Mitrovica. — Okružna učiteljska knjižnica, Mitrovica. — Šipuš Nikola, veletržac, Sisak. — Vinko Margan, kateketa, Ogulin. — Dr. Nikola bar. Lalić, liečnik, Šibenik. — Juraj Ortner, župnik, Sisak. — „Casino“, Našice. — Senjska štediona, Senj.



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 3.



„Starohrvatska Prosvjeta" izlazi četiri puta na godinu najmanje na dva tiskana arka. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 8 kruna, a u inozemstvu 9 kruna ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu družtva u Knin, a starinarske viesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Sadržaj.

Strana

1. Mrtvački ostanci nadjeni u prostu grobu na starohrvatskomu groblju uz biskupsku baziliku S. Marije u Biskupiji kod Knina.
(Spolia mortuaria ex sepulcro reperta in vetero-croatico coemeterio juxta episcopalem basilicam S. Mariae in Biskupia prope Thinam.) Sa slikama. Frano Radić 143

2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji — nastavak.
(Notiones topograficae antiquarum jupaniarum Croatarum in Dalmatia — res incepta porro tractatur.) Iz ostavštine ot. Stjepana Zlatovića 148

3. Starinske crkve i samostani hrvatskih Benediktinaca kod Komiže na otoku Visu i na susjednom otočiću Biševu.
(Antiquae ecclesiae et monasteria Benedictinorum prope Komižam in insula Issa necnon in adjacenti Buci.) Sa slikama. Frano Radić 156

4. Staro-bosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.
(Inscriptiones Vetero-Bosnenses in Bosnia et Hercegovina.) Vid Vuletić-Vukasović 161

5. Tri glagoljačka nadpisa u Gornjem Kosinju u Senjskoj biskupiji.
(Tres inscriptiones vetero-slovenicae in Gornji Kosinj, diocesis Seniensis.) Frano Radić . . . 163

6. Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja? — nastavak.
(Numnam imago supra pluteum in baptisterio spalatensi sit Salvatoris an regis?) — res incepta porro tractatur. Frano Radić 167

7. Izvješće o radu hrvatskoga starinarskog družtva u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.
(Relata de iis, quae societas Croatica archaeologica egerit — generaliter — speciali vero modo de monumentis sacrae antiquitatis in Dalmatia — preter ea quae Salonis reperta — Bosnia-Hercegovina, Croatia, Slavonia, Istriaque hucusque eletecta, esaminata sint.) Frano Radić . . 179

8. Razne viesti.
(Variae rerum notiones.) Uredništvo 182

9. Bibliografija.
(Bibliographia.) Uredništvo 184

10. Nekrolog.
(Necrologium.) Uredništvo 186

11. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku.
(Curatores societatis Archeologicae Croaticae Thiniensis referunt, quae proximis elapsis tribus mensibus acta quaeque assecuta.) Upraviteljstvo 190



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 3.



U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Mrtvački ostanci nadjeni u prostu grobu na staro-hrv. groblju uz biskupsku baziliku Sv. Marije u Biskupiji kod Knina.

(Sa slikama.)

U redovitom tromjesečnom izvješću, što ga je upraviteljstvo našega društva objelodanilo u zadnjem broju prve serije „Viestnika hrvat. ark. društva u Zagrebu",[1] javljeno je, izmedju ostalih, ovo odkriće: „Dne 19. istoga (t. j. lipnja 1892.) prama četvrtim pilovima daleko od bazilike (Sv. Marije na groblju u Biskupiji) 4·00 u istoj dubini, ko i ostali grobovi prije spomenuti (oko 3—4 m.), našast je jedan mrtvac sa zlatnim bizantinskim novcem prije opisanog cara (Konstantina V. Kopronima i sina mu Lava IV., iz god. 751—775.), sa slikom gore okrenutom. Lieva ruka mrtvaca bila je niz tielo opružena, dočim desnom privitom na pojas prstima je prihvaćao srebrenu fibulu od pojasa, o komu nije našast mač. Kod nogu našaste su ostruge sa odnosnim fibulam al loše sačuvane. Ostruge su bile veoma liepo sa srebrenim arabeškam izvezene i tkanenim navlakam providjene i spadaju med ukusnije što jih se je do sad na ovom groblju našlo. Mrtvac je običajnom pozicijom u drvenom liesu bio položen".

Mrtvac spomenut u navedenom izvješću nije bio zakopan u ogradjenom ili kakogod zidanom grobu, nego u prostoj zemlji u drvenom liesu, i to izvan bazilike. Drveni je lies bio vaskolik iztrunuo i razpao se tako, da su se od njega našli samo riedki u trud pretvoreni ostanci. Od lubanje mrtvačeve sačuvane su donje i gornje vilice i u njima posve zdravi svi zubi, te pojedini komadi raznih česti lubanjske šupljine. Od ostalog koštura nadjeni su tek pojedini prelomljeni komadi, koji se, uz spom. komade lubanje, čuvaju u našem muzeju.

Ostruge i pripadajući jim kovinski komadi kajišićâ ili remenja, za njihovo priveživanje na noge, bili su gvozdeni, a urešeni tek umetnutim, damašiniranim, srebrnim žicama i pločicama, pa su zato silno postradali od debele hrdje, koja jih je mal ne posvuda skrozimice zahvatila. Ove ostruge su u glavnom istoga, samo prostijeg oblika kao i druga dva para već objelodanjena u prošasta dva broja ovog časopisa. Veličinom se približuju onim opisanim u II. broju, ali su jim šiljci kraći i dugi uprav kao oni na malim

---

[1] God. XIV. Br. 4., str. 126.

srebrnim ostrugama opisanim u I. broju. Ukupna jim je duljina 16·8 cm., otvor medju nutrnjim stranama pločasto završenih krajeva je 8·2 cm., ali da obstoje i pločice, od kojih se je tek komadić sačuvao na jednom samom



kraku, nebi taj otvor bio veći od 7·8 cm. Pločice su duge 2·4 cm., široke 2 cm. bez krilâ, a sa krilima za klince, kojima su bile utvrdjene pločice za pričvršćenje krajevâ remenja, 3·1 cm. Ove su ostruge bile u obće tanje, nego dva prije opisana para. Presjek krakova je takodjer trostran, debeo ili

visok 0·8 cm., širok 0·6 cm. Ukupna duljina šiljka iznosi 3 cm., od kojih 1·1 cm. pripada valjkastoj osnovici a ostalih 1·9 čunju; debljina valjka 11 mm. Na ovim ostrugama ne ima nikakva naskočena, cezelovana uresa, nego jim je sva površina bila gladka. Krila na krajevima pločicâ niesu imala, kao na prije opisanim ostrugama, po četiri, nego samo po tri klinca, i to takodjer gvozdena sa okruglom glavicom i, rek bi, bez kolobara pupicâ pod njom.

Žujice, petlje i saponi naliče u glavnom onim srebrnim, opisanim u I. ovog. broju ovog časopisa, samo što su ograničeni unaokolo prostim ne narezanim obrubima, u suglasju sa gladkim svojim površinama.

Stražnji, a možda i prednji krajevi žujicâ niesu sačuvani, nego jih je hrdja odvalila, ali se po zarezim u debljini njihovoj na stražnjoj strani, koji su imali služiti za osiguranje vanjskih slobodnih krajeva remenja, kao na žujicama ostrugâ opisanim u prva dva ovog. broja ovog časopisa, daje naslućivati, da su i one imale na stražnjoj strani deblji kraj sa tri klinca krugljastih glavica. Preostavši srednji komadi žujicâ dugi su po 2·9 cm., široki po 2·1 cm., debeli straga 8 mm., sprieda 4 mm.

Obe su žujice izgubile svoja proviesla, a ostale su jim same slabo sačuvane pločice pakružna oblika, duge 2·7 cm., široke 2·3 cm., debele od 2 mm. do 3 mm.

Svakolika vanjska površina ostrugâ izkićena je umetnutom srebrnom žicom četvornog presjeka, kojemu je stranica duga od 0·3 mm. do 0·5 mm. Gornje i dolnje kose oble strane svakog kraka ostrugâ urešene su svaka sa 17 ili 18 komadâ dvaput zavijenih kukâ, na izmjence poredanih i složenih tako, da sačinjavaju kao vijugaste crte, iz kojih, sad s jedne sad s druge strane, izlaze pojedine zavojice. Po tri takove kuke, s gornje i dolnje strane, umetnute su i na površini oblog temelja šiljka. Valjkaste osnovice šiljaka imaju po šest takovih dvostruko zavijenih kuka, koje na jednoj ostruzi sačinjavaju jednu vijugavicu sa slobodnim krajevima, a na drugoj su tako složene, da dvie sačinjavaju samostalnu sponicu, poput s naopaka ležećeg slova S., tri su složene u vijugavicu slobodnih krajeva, a jedna se s naopaka naslanja uz kraj te vijugavice. Čunjasti dielovi šiljaka rek' bi da niesu bili urešeni. Gornja i dolnja strana valjkastih osnovica šiljaka urešene su svaka umetnutim srebrnim obručem.

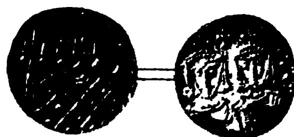
Četvorinaste gladke vanjske površine pločica na krajevim krakovâ ostrugâ, pakružne gornje površine pločicâ petaljâ i pačetvorno-oble gornje površine žujicâ obkoljene su umetnutom žicom i urešene centralno poredanim jednostruko zavijenim kukama, nakitim, što jih naše hrvatske djevojke izpod Velebita i Dinare planine liepo nazivlju *umetcima*. Središte svakog od tih umetaka zabilježeno je umetnutom pačetvornom srebrnom pločicom, dugom od 3 do 4 mm., širokom od 2 do 3 mm. Oko te središtne pločice poredane

su četiri trokutne pločice, koje se oblikom manje ili više približuju istokračnim trokutima sa osnovicama izvanka, a vrhovim okrenutim prama stranicama pačetvorinâ, odaljeno od njih po 1 do 2 mm. Te pločice spominju svojim razporedom križ raširenih krakova. Na pločicama ostrugâ i na žujicama, izmedju svaka dva susjedna trokuta izvlače se po tri žice od kojih srednje, dijagonalne u umetku, završuju dvostrukom kukom, a pobočne završuju u jednu kuku tako, da se sa susjednima simetrično sljubljuju nad osnovicama trokutićâ, sačinjavajuć njih osmerica na krajevim obsrdčasto završen križ. Na žujicama se simetrične kuke uprav dotiču, pa se još iz njihovih doticalištâ, koja stoje smjerom duljine, izvija do osnovicâ trokutâ po upravna crta; dočim se na pločicama ostrugâ te kuke ne dotiču. Na pločicama petaljâ izlazi izmedju svaka dva susjedna trokuta po žica, koja završuje u dvostruku veliku zavojicu. Nad pazušcim dvostrukih kuka i nad simetrično približenim kukama umetnuti su opet mali istokračni pločasti trokutići, s vrhom okrenutim put središta, osam jih na broju.

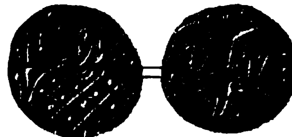
Petlje, od kojih je jedna ciela, a od druge je tek podanak sačuvan, može se samo u obće kazati, da se približuju oblikom onim srebrnim gore napomenutim, jer jih je korušina zemljaste hrdje posve prikrila, i da jim je veličina, kako i kod druga dva opisana para, točno udešena prama veličine žujicâ, koje su se imale da provlače kroz njih.

Uza pas mrtvaca nadjena su dva valjasto savijena komada srebrne pločice, na razmake od 3 mm. urešene popriečnim plitkim žliebovima. Jedan je komad dug 4·5 cm., drugi 2 cm. Pločica je debela 0·5 mm. a svijena je na valjak kojega promjer iznosi 8 mm.

U izvještaju upraviteljstva spomenut bizantinski zlatni novac s obijuh je strana dobro sačuvan.



Sl. 1.



Sl. 2.

Slika 1. odnosnoga novca za $^1/_5$ manja je od naravne veličine; teži pako 3 grama i 70 centigrama.

Ovdje naknadno donosimo takodjer i sliku 2. novca našasta u sarkofagu, opisanom u II. br. ovogodišnjeg tečaja „S. P.“. Teži 4 grama. Slika je razmjerom prama naravnoj veličini kao i ona prije spomenuta.

Svi se opisani predmeti čuvaju u našem Prvom muzeju hrvatskih spomenika u Kninu.

Ono što sam o *kukama,* kao slavenskom uresu, pisao u prošlom broju ovog časopisa (str. 82—83), daje se primieniti na cjelokupan ures gori opi-

sanih gvozdenih ostruga i pripadajućih jim petalja i žujica. Obzirom pak na priprostitost uresâ na ovim predmetima, koji se napokon svi svadjaju na prostu kuku, kao cigli uresni elemènat, samo različito složen; obzirom na zlatni novac bizantinski iz druge polovine VIII. vieka, 3·7 gr. težine, koji se je našao priložen uz mrtvaca, možemo slobodno kazati, da ovi predmeti zastupaju niži stepen razvitka kovinske tehnike kod Hrvata, nego li je to slučaj kod prije opisanih (Br. I. i II. od ove god.) ostruga i pripadajućih jim kovinskih predmeta, a to uprav stanje toga razvitka u 2l. polovini VIII. vieka.

Ovdje opisani predmeti spadaju dakle u ono gluho doba hrvatske povjesti, iz kojega nam povjestnički pisani izvori ni tračka svietla niesu sačuvali. Oni se broje medju prve viestnike života hrvatskog obrtnika i njegovog umjetničkog ćućenja u to prvo doba kulturnog historičnog razvitka naših pradjedova.

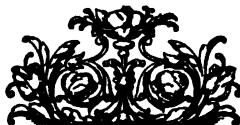
Ko bi zato mogao da dostojno procieni njihovu vriednost prama znanosti i prama rodoljublju hrvatskomu?

Niko zaisto nebi mogao; jer malo ima živućih naroda u Evropi, koji se mogu dičiti tako krasnim i tako riedkim predmetima, što no su jih nazad jedanaest vjekova na svojim vitežkim nogama nosili njihovi pradjedovi, kao što se možemo mi Hrvati dičiti i ponositi; a već nam to priznavaju odlični učenjaci francuzki, češki i njemački. Nije daleko vrieme, da će se diviti ovim predmetima cieli učeni sviet.

Pošto hrdja neće da ustavi svog uništujućeg djelovanja na njih, naše se je upraviteljstvo dogovorilo s upravom jednog velikog muzeja u Njemačkoj, kojega će se osoblje, jedino iz štovanja prama tako riedkoj starini, dragovoljno zauzeti, da jih popravi i da jih sačuva od daljnjeg propadanja, te da nam spasi još i tolike druge slabo sačuvane kovinske a navlaš gvozdene predmete našeg, kako nam njemački i francuzki učenjaci jednoglasno potvrdjuju, vrlo zlamenitoga muzeja sredovječnih starina.

U Kninu, o Glavosjeku Ivanovu 1896.

F. Radić.



Topografičke crtice
o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao
Fr. Stip. Zlatović.

(Nastavak v. br. 2. god. 1896.)

VI. Županija Kninska.

Hrvati napučiše u prvom doseljenju liepu i pitomu kninsku okolicu, sagradiše jaki grad Knin i po njemu prozvaše ustrojenu županiju, koju medju najstarijim spominje u X. vieku Const. Porfirogenit. Ona se pružala i zauzimala plodna polja: Kninsko, Kosovo i Petrovopolje, lug do Strmice, Plavno do Zrmanje i široke ravnice izmedju Krke i Čikole, te medjašila od iztoka Psetskom i Cetinskom županijom, od juga Sminjskom i Zagorskom, od zapada Bribirskom i Podgorskom, a sa sjevera Krbavskom i Psetskom.

Županija plodna, bila je dobro napučena i imala bogate gosp oštine i tvrde gradove. Poglaviti grad Knin smatrao se rad svoje jakosti ključem Hrvatske, bio je sielom županije, kašnje prestolnicom hrvatskih kraljeva, gdje su oni obično stanovali, sabore držali, i povelje dielili: *hoc actum est in Teneno* (Rački, Mon. VII. 118.) *Sedes enim hujus regis et solium in Tenen.* (Rački, Mon. VII. 481.)

Stare listine pišu: *Tzena, Tenen, Tenena, Teninium, Tinninium* i slično. Spominju se razni župani, koji su kraljske povelje potvrdjivali: god. 1076. *Jurina tenenstico* (Rački, Mon. VII. 113). God. 1187. *iuppano Cathlo tyniensi.* (Cod. dipl. II. 117.)

Kašnje županija došla u vlast velmoža Nelepića, koji ju održaše do polovice XIV. vieka.

Gradovi.

1. Knin. Na strmu i klisurastu brdu sv. Spasa, od hiljadu godina cjelokup, još se uzdrži hrvatski grad Knin, sa kašnjim dometcima turskim i mletačkim. Obzidan dvostrukom ogradom visokih zidova sa podzemnim i medjukućnim hodnicima. Turci poslie g. 1522. uz staru tvrdjavu nadogradiše srednju, a Mletčani iza g. 1688. donju; tako sačinjavaju tri tvrdjave jednu poviš druge, sdružene mostovima i jarugama razstavljene. Rad njegove jakosti bi proglašen branikom kršćanskim, a na krajini: krvavom košuljom, rad mnoge krvi okolo njega prolivene.

Po smrti zadnjega gospodara svojega Ivaniša bana Nelepića mienjao je Knin gospodare: hrvatsko-ugarske te bosanske kraljeve, te opet hrvatsko-ugarske, pak godine 1522. turske; a od godine 1649. pak 1688. mletačke, pak francuzke. Napokon se povratio svomu hrvatskomu kralju god. 1813.

Tvrdjava kninska bijaše samo branik *Castrum* velikoga kninskoga varoša, gdje kralj P. Krešimir na polovici XI. vieka uzpostavi hrvatskoga biskupa.

Po nekih biljezih rekao bih, da je i Knin sagradjen na ruševini nekog latinskog grada. To dokazuju rimski nadpisi, kameni urezi rimskoga sloga, upotrebljeni u gradjevinama hrvatskih bazilika, novci i komadi opeka i zemljana posudja po zemlji razstrkani. Neki ciene, da je tude stala *Arduba(?)*, ali ne odgovara *Cassiovu* opisu. Na površju uzka strmenita brda, stari grad Knin pružao se od juga k sjeveru blizu jedan kilometar duljine.

2. *Oton.* Na sjevernom kraju županije, prama Zvonigradu u Lici s lieve strane rieke Zrmanje, nad selom Otonom, u kninskoj obćini, na vrh visoka oštruljasta humca, stoji velika obla kula staroga grada Otona, a okolo iste ruševine ogradâ i dvorovâ. O njemu ne imamo uspomenâ, ali valja da su ga Turci uzeli kada i Knin, te kao suvišna zapustili. Već je i obla kula razpolovljena i sjeverna strana oborena do zemlje. S južne strane uza nju diže se iz ruševinâ velik komad ograde.

3. *Tuklac — Tukleć — Plavno.* Pravo na tromedji izmedju Bosne, Like i Dalmacije nad Plavnom u kninskoj obćini, uz dugu provalu, kud je morao biti put za Bosnu, na sjevero-zapadnnom kraju planine Orlovače, koja razstavlja Strmicu od Plavna, na strmu briegu visi se stari medjašni grad Tuklac, spomenut u nagodbi Sigizmunda kralja sa Mletčanima g. 1433. Još mu je samo obla kula cjelokupa, te ju seljani nazivlju *kadca.* Preostaje nešto zidinâ velike ograde i temelji kućišta. Sve je ostalo sa zemljom sraženo.

4. *Plavno.* Od grada Tuklaca u jug vide se velike ruševine grada *Plavna,* koji iza odlazka Turaka (1688.) Mletčani još bolje utvrdiše i, kao medjašnu tvrdjavu, čuvaše do pada skupnovlade. — Neki ciene, da je na Plavnu bilo sielo Psetske županije(?). Nije moguće, da je psetska županija dopirala do Plavna, niti je moguće, da bi joj tu sielo bilo, pošto se sterala daleko k iztoku do Livna, k sjeveru do Plive, a k zapadu do Krbave, te da je na tom zakutku mogla imati svoje središte, razstavljeno velikimi planinami od ostale županije.[1] Serdar Šimić podpisivao se *Comandante della fortezza di Plavno,* god. 1718. U istom selu nalazi se i njegova tvrda kula.

5. *Strmica.* Na sjever od Knina u selu Strmici, kninske obćine, vide se na krševitu grebenu ostanci temeljâ tvrdjave, koja se kao medjašna spo-

[1] Medju rotnim sudcima „stola tninskoga" g. 1451. spominju se Tomaš i Radivoj Bojničići iz *Plavna.* (V. Klaić: Opis zem. g. ob. Hrv. II. str. 57.) O. Ur.

minje g. 1433. u nagodbi Sigizmunda kralja s Mletčanima. Zauzeše ju Turci god. 1522. i dopade u vlastničtvo bega Kulinovića. Imala je oblu kulu i jaku ogradu, ali ju god. 1715. naši digoše u lagum i tad je srušena do temelja. Mletačko izvješće god. 1630. o njoj kaže: *Stermizza loco piccolo murato.* (Starine XIV. 184.) Ot. Frano Appendini uze njezine ruševine za one latinskoga grada *Stridon (!).*

6. Topolje. Na iztok od grada Knina kod izvora i vodopada rieke Krke na Topolju, s desne strane, stajaše tvrda kula na obranu mosta, gdje Nelipići potukoše vojsku i zasužnjiše Jurja Šubića kliškoga u prvoj polovici XIV. vieka (1325.). Ona je razrušena do temelja, a mjesto joj održa naziv *gradina.* Po vrh brda nešto starih zidina viri iz ruševinâ.

7. Brkljačina kula. Na južnom kraju sela Biskupije, Kninske občine, pri jezeru, na osamljenu kuku stoji četvrtasta jaka kula, a niže iste druge utvrde, koje danas zovu Brkljačinom polačom. Valja da je na tom mjestu čuvala prolaz, kojim je iz Cetine put salazio. Mletačko izvješće god. 1630. spominje: *è un castelletto.* (Starine XIV. 184.)

8. Petrovac. S iztočne strane brda Promine, nad kosovačkim klancem i selom Tepljuhom, a nad razvalinama liburnskoga grada *Promone* u drniškoj občini, na šiljastu humcu stoje ruševine kulâ i ogradâ tvrdoga grada Petrovca, koji je možda ime dao Petrovupolju. U vrieme prvih turskih provala bio je zapušten, te ga sad vrieme hara i obara. Mletačko izvješće god. 1626. kaže: *Petrovaz loco cinto di muro disabitato.* (Starine XVII. 116.)

9. Štikovo. Nad selom Štikovo s južne strane brda Kozjaka u drniškoj občini bijaše tvrda kula, koju spominje mletačko izvješće god. 1626. *Sticovo loco murato ma disabitato.* (Starine XVII. 116.) Danas joj traga neima.

10. Drniš. Sa jugoiztočne strane varoša Drniša, povrh strmih klisura s desne strane potoka Čikole, stoji tvrdi grad Drniš sa velikom oblom kulom i dvostrukom ogradom Na njemu je vas način i razpored gradjevine kao i kod ostalih starih gradova; al mu nigdje uspomene prije god. 1522., kada ga Turci naseliše i prostran varoš opasaše ogradom. Pod generalom Foscolom naši ga na juriš osvojiše i po običaju zapustiše. Do malo, opet ga Turci zaposjedoše i održaše do godine 1684. Zapušten opet, bez prestanka ga ruše i njegovim kamenjem nove kuće grade. Mletačko izvješće god. 1626. kaže: *Dernis città murata che gira circa mezzo miglio et ha un castelletto disabitato.* (Starine XVII. 116.)

11. Ključice. Pod selom Ključ u drniškoj občini župe Miljevaca, prama selu Garišu, s desne strane Čikole, na strmoj klisuri stoji liep i prostran grad Ključice sa visokom oblom kulom, gospodskimi dvorovi i velikimi kućami, opasan visokom ogradom. (Viestnik hrv. arkeol. družtva god. 1885. Br. 4.) U XIV. vieku u njem zapoviedahu velmože Ivan i Konstantin Nelipić, koji rad njega imadoše duge prepirke s primorskim gradovima i s Mletča-

nima. Spominje se u nagodbi Sigizmunda kralja s Mletčanima god. 1433. Kašnje ga osvojiše Turci i zapustiše, te se i nespominje u mletačkim izvješćima god. 1626. i 1630.

12. Lavičar. Iznad skradinskoga buka (ili vodopada), gdje se Čikola slieva u Krku, na lievoj strani, u Šibenskoj obćini, nad riekom vide se povrh strma humca, ruševine staroga grada, i to samo temelji ograde i unutrašnjih sgrada. Narod po navadi, kad mu nezna imena, zove ga Babingrad. Taj grad god. 1335. ponudio je neki Stjepša, vlastnik, Mletčanom. (Starine I. 407.—409.) Sva je prilika, da su to ostanci grada velmože Nelipića, koji se iza Ključica spominje u nagodbi kralja Sigizmunda s Mletčani god. 1433. imenom *Lavizzar,* jer u svoj okolici, nigdje drugoga biljega nema tomu gradu. Bit će ga Turci zauzeli kao i Ključic pa zapustili. Bijaše Ključic na nepristupnoj klisuri, te se dobro održao, a Lavičar na briegu nad vodom, te čobani svalili kamenja u rieku kao i Rogovu.

13. Kamičak. Pri iztočnom kraju tjesnaca, izmedju visovačkoga jezera i rožkoga slapa, na kraj sela Brištani miljevačke župe, drniške obćine, povrh samograda oble klisure vide se ostanci gradića Kamička s lieve strane nad riekom. Zadnji mu gospodari bijahu velmože Utješenovići. Na njemu se rodi slavni kardinal Juraj, koji je dugo vladao sudbinom Erdelja i Ugarske. Još su mu cieli temelji ograde i četvrtasta kula s jugozapadne strane. Klisura, na kojoj je sagradjen, tako je nepristupna, da je uza nju u živu kamenu usječen uzak prolaz. Zapušten od gospodara, i Turci ga zapustiše. Grad Rogovo preko rieke na desnoj strani ostaje mu u zapad. U njem se rodila majka kardinala Jurja, Martinušićka.

14. Bogočin-Bogetić. U selu Bogetiću, župe Promine na zapad, a u jug prama manastiru Arhangjelu, u kninskoj obćini, pružio se od brine klisurast lakat brda i na njem se vide ostanci ograde i utvrdâ staroga grada *Bogočina,* kojemu zadnji gospodari bijahu gospoda Bogetići, a davnije velmože Martinušići. Ostavljen od gospodara, a Turcim suvišan, ostade zapušten, te ga seljani bez prestanka razkopavaju i njegovim gotovim kamenjem svoje kuće grade.

15. Šušelj. Na južnom kraju brda Promine, nad selom Razvadje, drniške obćine, povrh klisurasta grebena, diže se prorovana visoka obla kula i oko iste razvale ogradâ i kućâ grada Šušelja, što ga spominje mletačko izvješće god. 1626.: *Hotiblich cinto di mura o con un castelletto disabituto.* (Starine XVII. 116.) Drugo god. 1630.: *Hotiblich da altri chiamato Supelich.* (Starine XIV. 180.) Kao nepotrebit od Turaka zapušten i razrovan od tražioca blaga.

16. Nečven. Na kraj sela Nečvena k zapadu, u župi Promini, kninske obćine, povrh vrletnih i strmih klisura, nad riekom Krkom s lieve strane,

stoje razrovani ostanci velikog i liepoga grada Nečvena. Riedko je koji drugi onakovim razporedom i ukusom gradjen! Velika obla kula, redovitimi šavovi četvrtasta kamena i pasovi zaobljenim s dvora i iz nutra, pokaziva, da nije na njoj štedjeno novca ni dobra ukusa. Ograda jaka i visoka, prostrana dvorišta i visoke kuće sve odaje bogate gospodare. Obla je kula prorovana i razpolovljena, najviše od tražioca blaga; ali su zidovi liepih kuća većinom cjelokupi. Grad kao da visi nad riekom sa zapada, ali na iztok pruža mu se ravno pitomo polje sve do brda Promine. S ote strane bijaše županijska varoš, sva razorena, samo što joj se vide temelji liepe crkve i gdjekojih kuća. Grad bijaše velmožâ Nelipića kninskih, a prama njemu s desne strane rieke liepi grad Čučevo, bribirskih Šubića. Ovi su gradovi u takovoj blizini, da bi se mogao razgovarati s jednog na drugi. Dvoje ti spominju: *a)* Takmu medju te dvie moguće hrvatske porodice na početku XIV. vieka. *b)* Da su gradjeni za stražu mosta i poglavitog puta izmedju Bukovice i Kotarâ iz jugoiztočne Dalmacije, gdje su u ono doba gospodari primali poreze od putnika i trgovaca, kao što bijaše kod Klisa i kod Ključica. Turci su Nečven održali sve do god. 1684. U njem su držali: bega, agu, dizdara i kadiju krčkoga, kojih se vlast pružala do Drniša i do Knina. Po turskom odlazku zapušten i već na pola razrušen. Mletačko izvješće god. 1630. kaže: *Necven alquanto meno grande di Dernis, ha un castello assai forte.* (Starine XIV. 180.)

VII. Zagorska županija.

Ovu županiju nespominje Const. Porfirogenit, te bi se moglo suditi, da je kašnje utemeljena, a njezino zemljište da je možda u početku pripadalo dridskoj; nego pošto je Zagorje osamljeno i zaokruženo planinama, koje su ga od ostalih župa razstavljale, bilo je naravno, da se uredi u posebnu županiju. Od sjevera stoji veliko i dugo brdo Moseć od Drniša do Nehorića; od iztoka i juga velike *strane* nad Gizdavcem, Prugovom i Konjskom do Klisa; od jugo-zapada Kozjak sve od Klisa i niz kaštelanska brda do Labina, te na Snižnicu do Boraje; od zapada Trtar do jezera Prukljana i do Čikole. Medjašila je sa županijami od iztoka kninskom, — od juga kliškom i dridskom, — od zapada i sjevera kninskom. — Listine spominju župane god 1074.: *Vlcina sagorsticum.* (Cod. dipl. I. 174.) Opet god. 1080. *Vilcina sagosticum* (Rački Mon. VII. 132.), god. 1088. *Dragoslavi sagorstici.* (Rački Mon. VII. 149.) Zagora je svakolika krševita, posuta brdim i briegovima, te nije mogla biti vrlo napučena, niti po njoj gospodštinâ ni tvrdih gradova. Označit ćemo one, koje nam pismene uspomene zabilježiše, ili se podrtine ili predaja od njih u narodu održala.

Gradovi.

1. Visoka. Gdje li bijaše sielo ove županije, gdje glavni grad, od nikud nam nije poznato; nego, kako je mjesto Visoka nasred Zagore, i neko je

prvenstvo imalo nad ostalim selima, kao za ustrojenja obćinâ na početku ovog vieka, kad imadijaše svojega Sindika. U davnije doba u tom je selu bio biskupski namjestnik, dekan; pa je možda i prije uživala prvenstvo i bila sielom ciele županije. Visoka leži medju selom Nevestom, Utorim i Sratokam u drniškoj obćini. Prošlih vjekova imadijaše svoj tvrdi gradić, kako nam tvrdi Ot. Vinjalić u svom djelu Comp. Storico R. p. „Pietro Vojslauich signore del *castello di Visoca*, colle decime manteneva le guardie di quel castello *(di Visoca)* come facevano i suoi antecessori e davano al Capitolo di Knin 15 Cechini. I preti lo citarono al vescovo di Sebenico Sisgorich pretendendo tutta la decima". To bijaše o polovici XV. vieka, danas mu spomene neima.

2. *Bogočin*. Izmedju sela Nevesta, Unešića i Koprna u drniškoj obćini, na vrh visoka i oštruljasta huma stoje poderine i razrovane ruševine malahna gradca. Cienimo, da to bijaše tvrdi gradić, što ga je na početku XIV. vieka sagradio velmoža Kosto Nelipić, gospodar Ključica, na medjašim Trogirskim i rad njega imao prepirakâ s Trogiranim i Mletčanima. Ruševine zovu Bogočin?[1]

3. *Brnjica*. U selu Brnjici župe Konjevratske, u šibenskoj obćini, na lievoj obali Čikole prama Ključicu put iztoka, bijaše tvrda kula, odkud knez Nelipić potra zemlje Mladina III. Šubića, a spominje ju listina iz god. 1344.: *Benica in districtu sibenici*. (Ljubić. Mon. II. 214.)

4. *Goriš*. U selu Gorišu župe Konjevratske, u šibenskoj obćini, s lieve strane Čikole na jug prama gradu Ključicu, Šibenčani sagradiše god. 1342. tvrdu kulu protiv Ključicu Nelipićâ. (Ljubić. Mon. II. 162. 206.)

5. *Labin*. Od sela Prapatnice do Labina, pravcem od iztoka k zapadu, pruža se veliko brdo Labinica, u trogirskoj obćini. Na iztočnom kraju toga brda, na zapad sela Labina, vide se sgromilane ruševine staroga gradca, tako zvana *Gradina*. Tu je bio stari gradac *Castrum Labena, Labenitza*, Albona, spomenut u listini god. 1078.: . . . *tota jurisdictione castri Albona, Radosichi et Sminae, quae sitae sunt intra montes* (Cod. Diplom. I. 164. i dalje). U XV. vieku Labin i Radošić bijahu kao gospoštine u vlastničtvu hrvatskih banova i kliških zapovjednika.

6. *Radošić*. Od Labina k jugoiztoku, na medjašu obćine trogirske i Lećevičke, selu Radošiću na iztok, kod crkve sv. Jurja, povrh oble glavice vide se sgromilane ruševine staroga gradca. I to se mjesto zove *Gradinom*. Radošić se spominje od doba narodnih kraljeva u listini P. Krešimira god. 1078. (Cod. dipl. I. 164.), a i kašnje više puta. (Rački Mon. VII. 115. i dalje.) Gospoštinu darova kralj Vladislav god. 1407. djevojci Petrici. (Arkiv

---

[1] Mi smo zajedno sa O. Marunom, predsjednikom našeg družtva, posjetili ljetos glavicu Bogočin, ali na njoj nadjosmo samo na vrhu veliku predhistoričku gomilu i okružnastu ogradu, a nikakovih tragova u živo gradjenih zidova. O. uredničtva.

za povjest . . . knjiga VII. 68.) Radi njega kliški zapovjednici imadoše čestih zadjevica s Trogiranima.

7. *Znojilo.* Istim pravcem prama brdu Labinici pruža se od sjeveroiztoka drugo, izmedju Suhoga Dolca i Prapatnice, u trogirskoj obćini. Na iztočnom kraju tog brda, povrh visoka humca još se vide razrovani temelji tvrde kule i jakih ograda stara gradca. Kad su započele u drugoj polovici XV. vieka turske provale, Trogirani su u njemu držali dobru stražu protiva turskih četnika, kako Sanudo u svojim uspomenama često bilježi.

VIII. Županija zminjska.

Sva je prilika, kako sudi dr. Rački, da Const. Porf. a županija ἡ Νίνα nije drugo nego Smina, više krat spomenuta u starim listinama i crkovnim odlukama. „Mallem in Constantini Nina supponere mendum pro Σμίνα id est županija Smina in spalatensi dioecesi“. (Mon. VII. 413.) Spominje se u darovnici kralja Zvonimira god. 1083. nadbiskupu spljetskomu „in loco qui Smina nuncupatur, i prvo god. 1078. *„tota jurisdictione castri Albonae, Radosichi et Sminae quae sitae sunt intra montes“*. (Cod. dipl. I. 164.) Po tom znamo, da je župa blizu Labina i Radošića izmedju planinâ. Ona se spominje u darovnici kralja Kolomana god. 1103. (Cod. Dipl. II. 8 totum territorium de Smina) i na crkovnom saboru u Spljetu god 1185. *Spalaten. habeat has Parochias:* Clissam, Scalle Sminam etc. (Cod. Dipl. II. 131.) Kako kaže listina kralja Zvonimira, županija zminjska bijaše *intra montes:* od sjevera joj visoko brdo Crivac i planina Svilaj, od iztoka Zelovo i Sutina, od juga visoka brda od Pragova do Konjskoga, a od zapada Moseć. Medjašila: od zapada županijom zagorskom i kninskom do Rotne gromile, od iztoka i sjevera cetinskom a od juga kliškom. Ona se sterala ravnicom Konjskoga, Prugova, Neborića, dvaju Mućа i velike župe Ogorja, do kraj vrbe ili Rotne gromile. Do karlovačkoga mira ona je sačinjavala još osobitu katoličku župu i zvala se Zmino, a pripadalo joj zar i selo Brštanovo u Zagorju. Kašnje se doselilo puno svieta iz Hercegovine i ustrojile se nove župe, te stara izgubila ime i prvašnji naziv.

Gradovi.

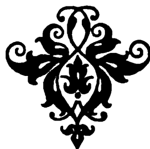
1. *Zminj.* Da li je ova župa imala svoje glavno mjesto istoga imena, ne može se znati. Novi naselnici ne zatekoše ga, a nisu znali niti mjesto (županija) kako se zvalo. Mi nagoviještamo, da je grad Zminj bio nad ruševinama latinskoga grada Andetrium, na Muću. Ondje povrh brda, nad selom, opažaju se na više mjestâ gromile, koje zovu *gradinom.* Pod istim, u gornjem selu, bila je starinska crkva sv. Marije, kod koje je našast zlameniti nadpis kralja Branimira iz god. 888. sada u zagrebačkom muzeju. Sa sjeveroza-

pada istoga sela ostade ime potoku *Zmijevac,* koji je u davnije doba mogao biti Zmijinac, pod gradom Zminjem

2. Nehorić. Na odignutu humcu sela Nehorića do iztoka, pri podnožju Sutine, bijaše do nazad nekoliko godinâ liepa obla kula grada Nehorića u mućkoj obćini, što ga god. 1537. osvojiše Turci, kad i Klis, pa zapustiše. Pri svrsi XVII. vieka iztiče ga biskup Vidović u svojim uspomenama: *Nehorich pulcherrima arx penes Konsko.* Sad je razkopan do temelja.

3. Konjsko. Izmedju Nehorića i Klisa, u kliškoj obćini, pri plodnu poljicu, selu na zapad, na podnožju visoka brda, stoji tvrda gradina Konjsko. Mjesto u starim listinama više je puta spomenuto: *quod Conustina nominatur.* (Cod. Dipl I. 178.) [Rački Mon. VII. 139.] Tvrdjava je visokom četvrtastom ogradom opasana i u njoj su velike dvorane. Cjelokupu ju uzdrži knez Tartalja, kojega djedovima Mletčani ju darovaše za junačtvo poslie mira karlovačkoga.

(Nastavit će se.)



Starinske crkve i samostani hrvatskih Benediktinaca kod Komiže na otoku Visu i na susjednom otočiću Biševu.

(Sa slikama.)

U doba hrvatske samostalnosti, pa i kašnje, u vrieme dok je Dalmacija bila pod vladom hrvatsko-ugarskih kraljeva, bilo je naše primorje, a navlaš otoci su bili posuti benediktinskim samostanima i dotičnim crkvama, kojih su se ostanci manje ili više sačuvali navlaš u Tkonu, u Povljim na Braču,[1] u Komiži na otoku Visu, na Svecu (S. Andriji), na Biševu, Mljetu, Lokrumu i t. d. Ovdje ću sad da opišem tragove benediktinskih gradjevina u Komiži i na Biševu prama Komiži.

Najstarija do sad poznata izprava, koja spominje komižke i biševske gradjevine benediktinske, jest bula pape Aleksandra od god. 1181,[2] kojom udieljuje velike povlastice samostanu svetoga Silvestra, koji je na otoku Biševu („monasterium sancti Silvestri, quod in insula Buci situm est“). U toj buli nabrajaju se ovako dobra toga bogatoga samostana: „Locum ipsum, in quo prefatum monasterium situm est, cum ipsa insula et aliis suis pertinentiis. In ciuitate spalatensi ecclesiam sancti Siluestri cum pertinentiis suis, *ecclesiam sancti Michaelis*, et *ecclesiam sancti Nicolai in insula* que dicitur *Lissa*, cum earum pertinentiis; et possessiones alias, quas habetis in eadem insula“. Biševski je samostan dakle god. 1181 posjedovao: cielo Biševo sa crkvom i samostanom i drugim njegovim pripadnostima, onda u gradu Spljetu crkvu S. Silvestra sa njezinim pripadnostima, na otoku Visu crkve S. Mihovila i S. Nikole sa njihovim pripadnostima i druge još posjede na istomu otoku. Sad kad se pomisli, da je otočić Biševo, mal' da ne vaskolik, pokriven vrlo dobrom težatnom debelom zemljom, koja slabo trpi od suše, jer i u sred ljeta za tihih vedrih noći padaju na nju obilne rose; da je otočić tolik i tako plodan, da u današnje doba može roditi na njemu tri do četiri hiljade hektolitara vina, i ako ima još liepih pašnjaka i šumica, u kojima rastu bor i česmina, te grmlje ružmarin, zelenika, planika, mrtvina, leprina, smrča, trn, kupina i t. d.; da na njemu izvrstno uspieva svako voće našeg podneblja i svako povrće, pa da se od davnih vremena spominje, da je oko njega bila obilata ribaština, navlaš t. zv. plovuće ribe, kao no ti srdjelâ, lokaradâ, skušâ, minćunâ, pa da će u ono davno doba pravo ribaštine bit svakako pripadalo Benediktincima, posjednicim otočića; a da se dandanas hvata oko njega poprieko oko 8000 barilâ srdjelâ, minćunâ, skušâ i lokaradâ; kad se pomisli, da pripadnosti crkava S. Mihovila i S. Nikole u Komiži iznašahu svu težatnu zemlju u velikim dôcima nad Komižom,[3] na kojoj svakako može uroditi više od tisuće barilâ vina, može se imati pravi pojam o bogatstvu tog samostana. Ali treba znati, da i ako su benediktinski samostani bili tako bogati, da su oni i imali hraniti množtvo kaludjerâ i lajikâ, koji bi ostavljali sviet za jedan ili drugi razlog,

---

[1] Vidi moj članak „Starohrvatski ćirilicom pisani nadpisi iz Povalja na otoku Braču“ u ovom časopisu (God. I. Br. 2, str. 103—108) i dra. Račkoga, Starine XIII., str. 102 i sl.

[2] Iv. Kukuljević, Cod. dipl. II., str. 119—120.

[3] Vidi predaju istih zemalja od strane hvarskoga vieća opatu Stanku samostana S. Nikole god. 1323 u knjizi: Prof. S. Ljubić, Listine V., str. 384.

te bi pribjegavali u okrilje zidina samostanskih, zapisujuć jim sva svoja imanja; „kako smo vidili na Braču,[1] da su činili mnogi, pa i sam knez Brečko, i kako se spominje u navedenoj buli papinskoj, gdje sveti otac dopušta samostanu primati svakoga: „Liceat quoque vobis clericos, vel laicos seculo fugientes, liberos et absolutos ad conversionem recipere, et eos absque contradictione aliqua retinere“.

Po onomu, što piše kolega mi J. Marinković, Komižanin,[2] on je uvjeren, da su Benediktinci imali samostan S. Silvestra najprije na Biševu, pa da su se pred strahom od arapskog zuluma, oko god. 840., preselili na Komižu, sagradivši tamo samostan Sv. Nikole i istoimenu crkvu, kojoj je nad gornjim pragom uklesano:

A · D · DCCCL ☉☉

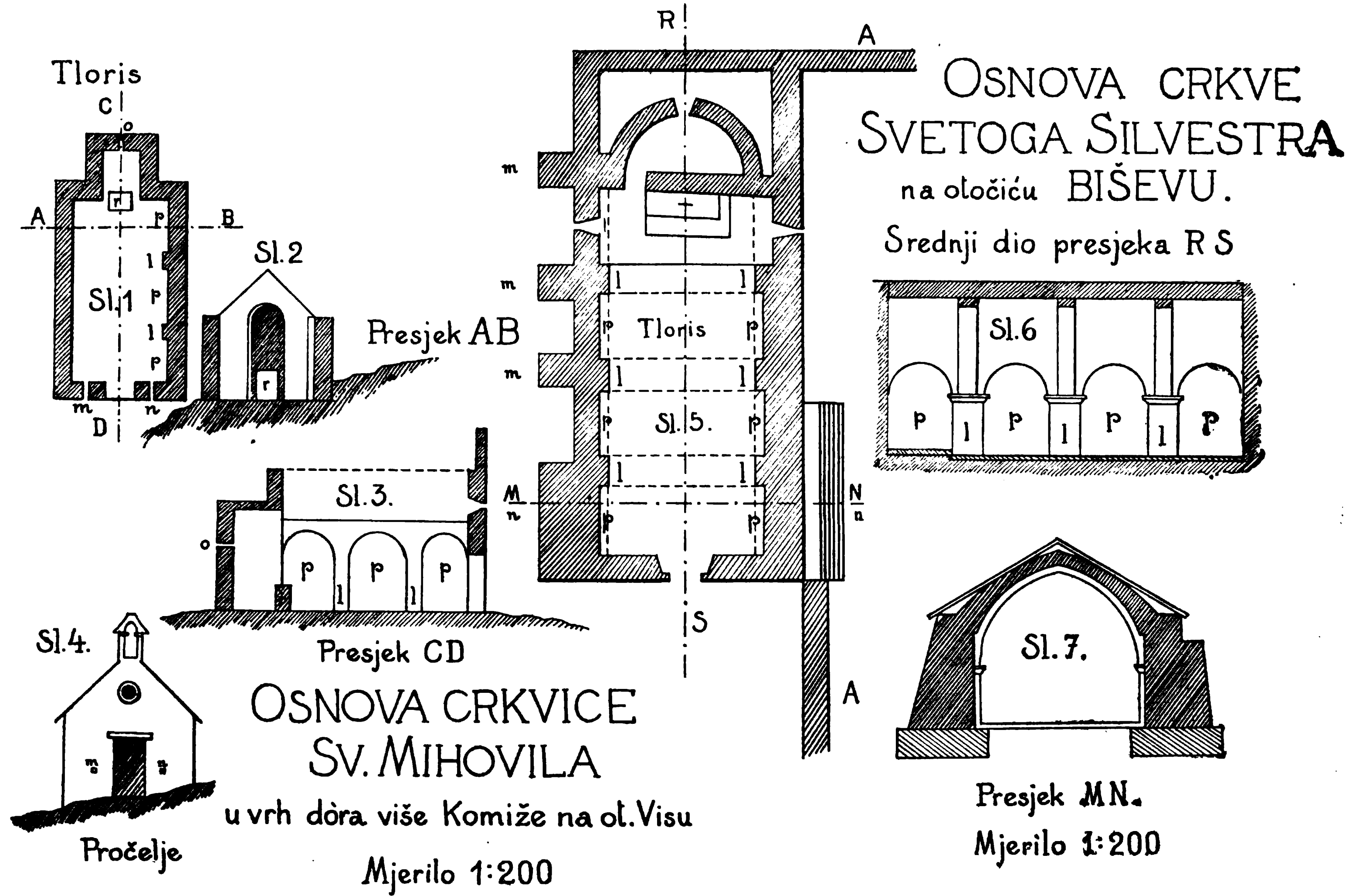
Nego po spomenutoj izpravi i po onoj iz god. 1226., po kojoj puk hvarski dariva manastiru S. Silvestra na otočiću Biševu[3] neko jezero (lacum), ili bolje lokvu, za napajanje stoke, vidi se, da su Benediktinci bili na Biševu pri svršetku XII. i početkom XIII. vieka, a da su njihove bile crkve S. Nikole i S. Mihovila na otoku Visu, u današnjoj komižkoj obćini. Nakon god. 1226. ne može se spomenicima posvjedočiti boravak Benediktinaca na Biševu, dočim izprave iz god. 1323., 1347., 1380.,[4] 1458. i 1461.[5] spominju Benediktince samostana Sv. Nikole na otoku Visu, koji se u rečenim izpravama 1458. god. nazivlje jošte „*monasterium sancti Nicolai de Lissa* **alias** *sancti Sylvestri de Scopulo Buci* Farensis diocesis ordinis sancti Benedicti“. Po tomu se razumije, da su se Benediktinci svakako, izmedju 1226. i 1323. godine, preselili iz Biševa na Komižu i tamo da su ostali do svojeg izseljenja; a neimamo stalnih podataka, po kojima bi se dalo zaključiti, da su imali samostan u Komiži i prije 1181. god. sve i ako su posjedovali crkvu S. Nikole i S. Mihovila, koje su svakako najmanje par viekova starije od toga doba, a navedeni nadpis svjedoči, da je crkva S. Nikole dapače iz god. 850., to jest i više od tri vieka starija; jer, da bude obstojao samostan S. Nikole prije onoga S. Silvestra, nebi se bio zvao *alias sancti Sylvestri.*

Godine 1458. izpražnjeno je bilo opatovsko dostojanstvo, te je papa Kalikst III. mjeseca lipnja naredjivao, da se nadarbina S. Nikole sdruži sa hvarskom biskupijom; nego pošto to odmah nije bilo izvršeno, to je papa Pijo II. u listopadu iste godine izvršiteljima prve naredbe preporučivao, da ju izvrše, nebi li godišnji plod nadarbine od 200 for. povećao i onako mršave prihode biskupa i kapitula hvarskoga. Isti je papa Pijo II. pak god. 1461. opet uzpostavio opatovsko dostojanstvo rečenog samostana.

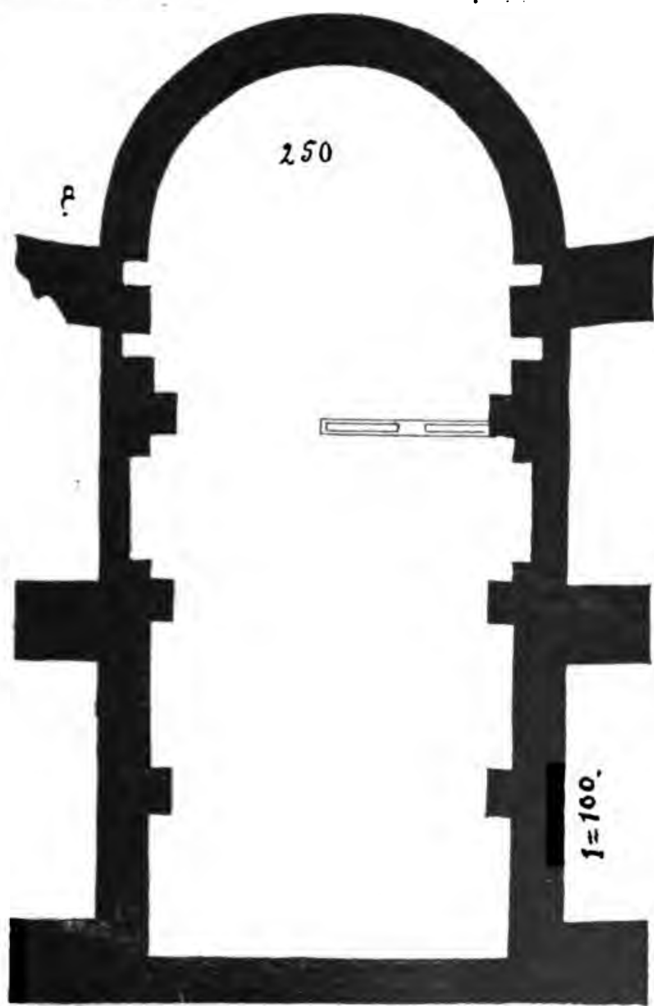
Slike 1, 2, 3 i 4 prikazuju crkvicu S. Mihovila, koja se nahodi baš na granici vodovadje komižke i viške pokraj puta, koji vodi iz Komiže u Vis, s desne strane. Krov joj se srušio, te će biti do malo popravljen. Na sred pročelja joj je mali okrugli prozor, a do vratnih pragova i na začelju četvrtaste abside su malašni takodjer četvorinasti prozorčići, ništa veći od običnih argatnica. Otar je bio namješten pri ulazu u absidu. Samo južno platno ima s nutrnje strane dvie lezene, koje podupiru tri polukružne sliepe arkade, sjeverno je gladko. Absida je posvodjena.

Na mjestu prijašnje benediktinske crkve i samostana S. Nikole, na brežuljku s iztočne strane Komiže, sagradjena je u novije doba (1694.) komižka župna crkva S. Nikole, na pet brodova, jedan široki srednji i po dva pobočna sa svake strane. Prvi pobočni brod do srednjega sa sjeverne strane sastoji od prvobitne crkve S. Nikole. Od nje su u svodu ostala

[1] Vidi moju spom. razpravu i razpravu dra. Račkoga.
[2] Vidi u podlistku „Nar. Lista“ god. 1895. Br. 36. u članku „Na otoku Svecu kod Komiže“.
[3] Vidi sp. knjigu „Listinâ“, str. 223.
[4] „Listine“ V, str. 207, 209, 347, 349 i 384.
[5] Theiner, Mon. Vet. Sl. Mer. I. DCXXII, DCXXIII i DCLXII.


Tloris
Sl. 1
Sl. 2
Presjek AB
Sl. 3.
Presjek CD
Sl. 4.
Pročelje
OSNOVA CRKVICE
SV. MIHOVILA
u vrh dòra više Komiže na ot. Visu
Mjerilo 1:200
Tloris
Sl. 5.
OSNOVA CRKVE
SVETOGA SILVESTRA
na otočiću BIŠEVU.
Srednji dio presjeka R S
Sl. 6
Sl. 7.
Presjek MN.
Mjerilo 1:200

četiri dobro naskočena pasa, koji su ju dielili na pet travéea. Bila je duga iznutra 15·2 m. a široka 4·17 m. Na temelju prvog travéea sazidan je današnji zvonik, nad vratima kojega se nahodi iztaknut starinski nadpis god. 850. Na iztočnoj strani je crkva završivala polukružnom absidom sa prozorčićem po sriedi. Samostan je po ondašnjem benediktinskom običaju bio uz južnu stranu crkve. Baš je sredina nove župne crkve zapremila dvorište samostana, kako piše u nadpisu, što ga je za crkvom dao urezati župnik Andrija Vitaljić u riečima „*hoc sacellum intra coenobii claustra .... extruendum curavit*". Ostali dielovi samostana još obstoje uz južnu stranu sadašnje crkve te završuju povisokom kulom.



Sl. 8.

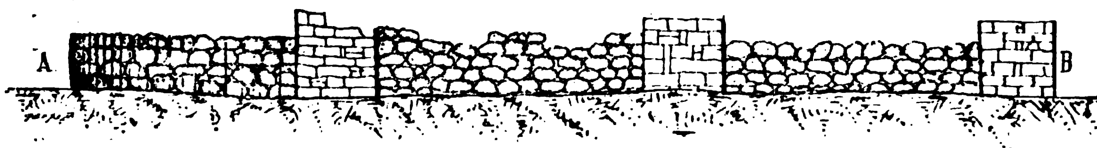
Na otočiću Biševu, od prilike na trećem dielu puta duljinom otoka, idući s luke zvane Mezzoporto sa sjevera k jugu, na iztočnom obronku dôca Kvarnara, orientovana iztok-zapad, sa vratima na zapadnoj strani, stoji starinska mala kapelica S. Silvestra, duga iznutra 2·6 m., široka 2·07 m., vis. 2 m. Svod se je odavna srušio. Absida je izkopana u živcu kamenu, koji s ote strane zatvara crkvicu. Do abside izkopane su takodjer u živcu po dvie rupe na visini od 70 cm. nad zemljom, a dvie na više za utvrdjenje kakvih poprièčnica, koje su držale otar.

U vrh otočića Biševa, bliže južnoj njegovoj obali, je crkva S. Silvestra i ruševine istoimenog samostana, što je sve prikazano priležećim slikama 5, 6 i 7. U tlorisu (sl. 5) zidovi *a* prikazuju početak samostanskog dvorišta. S ote strane, uz samo južno platno crkve, rek bi da je bilo groblje, jer pripoviedaju seljaci, koji su medju ruševinama samostana sagradili svoje kuće za stanovanje, da su našli na tom mjestu množinu ljudskih koštura. Crkva S. Silvestra duga je iznutra 10·82 m., široka 4·9 m. i završuje polukružnom absidom, koja je zidom razstavljena od crkovne ladje i služi danas kao riznica. Crkva je ta posvoljena šiljastim svodom, visoka od tla do tjemena svoda 4·95 m., tvrdo zidana i snabdjevena iznutra sa tri para jakih lezena *(l)* 1·35 m. visokih, a s dvora sa sjeverne strane sa četiri, a s južne, pri jugozapadnom kraju, s jednim jakim podpornjakom *(m)*. Podpornjaci u pri zemlji dugi po 1·22 m. i, nagnuti prama platnu, sastaju se s njim pod samom strehom. Glavna su vrata obnovljena sa cielim okvirom u novije doba. Nad vratima je starinski uzahan prozorčić, a takova dva su i u arkadama do otara. Oblika su, u pre-

sjeku, predromanička, a u vrha, mjesto luka, završuju sa dvie na kut prislonjene ploče. Na lezenama počivaju od njih za polovicu uži pojasi oko crkovnoga svoda, a sdružene su medju sobom sa četiri sliepe arkade *(p)* sa svake strane. Na rubu gornje površine abakusa nadstupine prve lezene, ili polupilova, do pročelja, na sjevernom platnu crkve, urezani su ostanci nadpisa: MEMENTO DNE IOHS PPSO/////

to jest: *Memento D(omi)ne Joh(anni)s* .... Po toj se ploči razumije, da su nutrnje lezene bile popravljene, i da je na tom mjestu bila upotrebljena za abakus nadgrobna ploča nekog *Ivana*, zar priora manastirskoga. Nije sačuvan starinski otar.

Dodajem ovdje i tloris (sl. 8 na prednjoj strani) i pogled sa strane (sl. 9) porušene crkve S. Luke na Uzdolju u Kosovu kod Knina, koje su uresni ulomci i tloris bili već lani opisani u ovom časopisu.[1] Nadpis u S. Luki dokazuje, kao zadužbina kneza hrvatskoga Mučimira, da je tà crkva sagradjena pri svršetku IX. vieka. Pošto se pak crkva S. Silvestra na Biševu i oblikom i veličinom i nagnućem podpornjaka, kao što i lezenama i razmjerjem protegâ



Sl. 9.

u velike približuje navedenoj crkvi S. Luke, to je najvjerojatnije, da obedvie budu poticati iz istoga zemana. Podpornjaci su graditeljski dometak, kojega je prvi izvor u povjesti graditeljstva poznat bio do sad tek na nekojim spomenicima u Normandiji iz druge polovine X. vieka. Mi ovdje iznašamo eto drugi primjer starohrvatskih crkava iz druge polovine IX. vieka, na kojima se nahode dobro razvijeni podpornjaci četverokutnog presjeka, a u ruševinam trobrodne bazilike na Stupovim u Biskupiji i u onim S. Spasa u vrelu Cetine, možemo dokazati, kako su se podpornjaci u hrvatsko-bizantinskom graditeljstvu bili udomaćili tečajem X. vieka i razvili se do oblika poluoblih podpornjaka. Drugi nas pak mnogi spomenici upućuju, da su se u isto doba rabile kod nas nutrnje i vanjske lezene sdružene arkadama i primljene od ravenatsko-bizantinskog sloga, koji je u VII. vieku dao prvi poticaj razvitku hrvatsko-bizantinskoga. Može se pak kao stalno uzeti, da su podpornjaci ništa drugo, nego dalji stepen razvitka pojačanih lezena, svjetovan od statičkih razloga čvrstoće, naučenih izkustvom o razpornom djelovanju svodova na pobočna crkovna platna.

U Kninu polovicom rujna 1896.

F. Radić.

[1] Vidi „Starohrv. Prosvjeta“ God. I. Br. 2, str. 74 - 78.



Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.

(Opaske.)

Priopćuje

Vid Vuletić-Vukasović.

VIII.

† АСЕ ЛЕЖИ БОГЬЧИНЬ КЬНЕЗА СТИ/ПЬКА У(ГРЬ)ЧИ(ЋА) U sv. ИН
СИНЬ НА СЬВОЂОИ ЗЕМЛИ НА ПЬЛЕМЕНИТОИ U sv. АП t. j. НАПЬЛ; НИ
ДРУЖИНО ЖАЛИТЕ МЕ МЛАДЬ СИ СЕГА СВИТА U sv. ИН
ОТИДОХЬ А ЕДЬНЬ БИХЬ У МАИКЕ
АСЕ ПИСА УГАРАКЬ U sv. ПИ

Čita se:

† Ase leži Bog/čin/ k/neza Stip/ka U(gr/)či(ća)
sin/ na s/vojoi zemli na p/lemenitoi
družino žalite me mlad/ si sega svita
otidoh/ a ed/n/ bih/ u maike
ase pisa Ugarak/

Interpretatio latina:

† Hic jacet Bogčin. principis Stephani *Ugarčići?* (Hungari?)
filius in suo praedio, in nobili,
Socii (Commilitones) dolete me, juvenis hoc mundo
abii (migravi) et unicus (unus) fui matris.
Hoc scripsit Hungarus

Ime je БОГЬЧИНЬ poznato, biva КОРЂНИЋЬ, a to od godine 1399 do 1412, te se pisao i БОРЬЧИНЬ. To ti je bio čovjek vojvode Sandalja, pa je i sada čuven čitav predjel *Korjenići,* a to u Hercegovini (V. Pjeч. из књ. ст. срп. Ђ. Даничић, I., 478). Ovgje je samo prosto ime, a s početka je XV v. ili svršetkom XIV.

УГРЬЧИЋЬ ili УГАРЬЧИКЬ je prezime od godine 1370, t. j. ПОГУСЛОМЬ (cognomine), a СУРОДНИКЬ КРАЛИА МАРКА (V. Pjeч. i t. d. III., 353). СИ je mješte СЬ (V. Pjeч. i t. d. III. 106), a ЕДЬНЬ je mješte ЈЕДЬНЬ (unus), te je kao *jedinac.*[1]

[1] ili i jedin. — Op. Ur.

Natpis je bio davno objelodanjen u Slovincu, al' nepotpuno, a sad mu je naveo fac-simile, g. kustos Dr. Ćiro Truhelka u *Glasniku zemaljskog muzeja* (VIII. 1896. 2. str. 217—218). Njegovo je čitanje u predzadnjoj crti pogriješeno, jer on čita ОТНДОХ · ВЧС · ДЬНЬ БНХЬ Ꙋ МЧНІСЄ, biva po njemu ОТНДОХЬ nebi imalo Ь, a tako i ВЧСЬ bilo bi bez Ь, a ti su Ь točno udareni na ploči, pa rek' bi, da je g. kustosu ono bilo pomučno sastaviti . . . ОТНДОХЬ, Ч ЄДЬНЬ БНХЬ· Ꙋ МЧНІСЄ. Uz to bi se meni činila i malo čudnovata ova izreka, što bi značila *tota die fui apud matrem (?)*.

Natpis je u *Kotorcu* (kod Sarajeva), a to je mjestance bilo zlamenito u srednjemu vijeku, kao naselbina primorskijeh trgovaca i t. d., pa sam se baš s toga i zaustavio oko onoga imena, te sam se pokušao, da donesem na palok i prezime, al' dakako *reservatno*, to nebi li kogod bio bolje sreće, da ga nagje na poveljama. — *Kovač* je — ili pisac — *Ugarak*, a ja držim, da mu je to ime narodnosti, pa se i groblje zove *Crnačko Greblje*, što je kao i tugje.



Tri glagoljačka nadpisa u Gornjem Kosinju u Senjskoj biskupiji.

I.

Duljina 68 cm., širina 33 cm.:

1. Ⱎ·Ⱇ·Ⰲ Ⰰ ⰏⰉⰔⰀⰜⰀ ⰄⰙⰐⰀ Ⰴ
2. Ⱉ ⰂⰀ ⰂⰓⰉⰏⰅ ⰂⰈⰎⰋⰝⰅⰐⰑⰃⰀ Ⰹ Ⰸ
3. ⰏⰑⰆⰐⰑⰃⰀ ⰃⰄⰋⰐⰀ ⰍⰐⰅⰈⰀ ⰀⰐⰆⰀ Ⱇ
4. Ⰽ Ⱄ Ⰿ Ⰹ ⰒⰑⰝⰀⰡ Ⰹ ⰂⰀ ⰂⰓⰋⰏⰅ ⰒⰎⰅⰏⰅⰐⰋⰕⰑ
5. ⰃⰀ Ⰹ ⰒⰑⰝⰕⰀⰐⰑⰃⰀ ⰝⰍⰀ ⰋⰂⰀⰐⰀ ⰏⰀⰓ
6. (Ⱅ)ⰋⰐⰖⰞⰅⰂⰋⰛⰀ ⰍⰋ ⰁⰋⰞⰑⰕ ⰏⰖ ⰔⰎⰖⰃⰀ

Čita se:

1. 1·5·03·a misaca djuna dan 9
2. o va vrime vz(ve)ličenoga i (v)z-
3. možnoga g(ospo)dina kneza Anža F(rankapana)
4. k(rčkoga) s(enjskoga) m(odruškoga) i p(r)očaja i va vrime plemenito-
5. ga i počtanoga č(lovi)ka Ivana Mar-
6. (t)inuševića ki bišot mu sluga

II.

Visina 42 cm., širina 40 cm.:

1. Ⱌ Ⰹ Ⰿ Ⰵ Ⱃ Ⰽ Ⱀ Ⰵ Ⰸ Ⰰ
2. Ⰰ Ⱀ Ⰶ Ⰰ Ⱇ

Čita se:

1. Cimer kneza
2. Anža F(rankapana)

III.

Utarak sa svih strana izkrnjene ploče.

Duljina 41 cm., širina 28 cm.:

1. . . . ⰒⰑⰒⰅⰎⰖⰞⰋⰛ Ⰽ . . . .
2. . . . . ⰕⰀⰄⰀ ⰁⰋⰃ ⰒⰓⰋⰁ . . . .
3. . . . . . ⰐⰏⰞⰖ Ⰹ Ⱂ///ⰄⰋⰃⰀ . . . .
4. . . . . . ⰁⰞⰋⰛ ⰍⰋ Ⰱ///ⰑⰄ Ⱎ . . . .

Čita se:

1. . . . Popelušić k . . . .
2. . . . . tada big prib . . . .
3. . . . . . n(aj)m(en)šu i p(o)diga . . . .
4. . . . . (Gru)bšić ki b(i) od š . . . .

Naše je upraviteljstvo primilo najprije od pošt. župnika gornjo-kosinjskoga Dn. Mih. Grčevića na pomazanoj hartiji prepis ovih nadpisa uz ovo pismo:

»U mojoj župi postoji kapela sv. Vida, sagradjena u prošlom vieku. Na pročelju iste kapele uzidane su tri ploče sa glagoljskimi nadpisi, koji potječu iz starije dobe. Narod veli, da je kapela sv. Vida u starije doba bila na drugom mjestu, ne daleko od sadašnje, pak su možda te ploče prenešene iz stare kapele ili su donešene sa bližih ruševina tako zvanog grada Ribnika.

Što je na ribničkih podrtina stajalo, da li kakva utvrda ili samostan, nezna se pravo. Možda je tu bio samostan, u kom su se, kako poviest veli, tiskale glagoljske crkvene knjige.

Pomoćju ravn. učitelja gosp. Marka Zdunića snimljeni su napisi na dvie ploče; treća je znatno oštećena i slova su na njoj dosta nečitljiva, zato je ne mogosmo kopirati.

Ja u nekoliko samo mogoh pročitati te napise, tako na ploči, gdje je uklesan grb, glasi napis: »Cimer kneza Anžaf«. Spominje se ime kneza Anžaf i na drugoj ploči, ali su na njoj mnoga slova ili nejasno uklesana ili vremenom oštećena, pak cieloga napisa ne mogu točno pročitati. Tako su i ona slova, što stoje medju točkami, nejasna za odgonetati godinu itd.«

Kašnje (dne 18. listopada 1895) je isti gosp., šaljući otiske nadpisâ, ovako pisao našemu predsjedniku:

»Polag Vašega naputka snimih opet glagoljske napise sa kapele sv. Vida. I ovako ostaju slova dosta nejasna, osobito na trećoj ploči, koje sam po dva puta napis snimio. Ploče su iz obična vapnenca izdjelane, veličina im je tolika, koliki su napisi; oko napisa neima nikakvog ruba (okvira), to je valjda vremenom oštećeno. U sred pročelja uzidana je ploča sa većim napisom, tik pod njom ploča sa cimerom, ali s naopaka okrenuta, jer valjda zidari, koji su u prošlom vieku (1769) podigli sadašnju kapelu, nisu poznavali glagoljskih pismena; mislili su možda, da cimer predstavlja biskupsku kapu (mitru). Treća ploča uzidana je niže, na desnoj strani pročelja, dva metra od tla visoko.«

U prvom nadpisu nahodi se slovo Ⰼ dvakrat upotrebljeno mjesto Ⰸ, i to u 1. brazdi u rieči *misaca* i u 5. u rieči *počtanoga.* U 1. brazdi u rieči *djuna* slovo Ⱎ je obrnuto i nepodpuno urezano.

U 2. brazdi u rieči *vrime* slovo Ⱑ je tako urezano, da mu je gornji vodoravni potez s lieve mjesto s desne strane, te mu je još dodat sprieda i jedan okomit potez.

Slovo Ⰸ, koje se u cielom nadpisu nahodi sedam puta upotrebljeno, vazda je urezano bez srednjeg vodoravnog poteza.

Slovo Ⰲ pravilno je urezano samo pri desnom kraju 1. brazde, gdje služi kao znamenka 9; dočim u pismu, gdje je upotrebljeno u 2. brazdi u riečima *vzveličenoga* i u početku rieči *vzmožnoga,* te u 3. brazdi, gdje dolazi u rieči *kneza,* neima pri kraju vodoravnog poteza viseću četvorinicu, nego prost okomit potez.

U cielom prvom nadpisu neima nego jedna sama vezanica, i to u 5. brazdi u rieči *Ivana* svezana su slova Ⰼ i Ⱃ ovako: [ligature].

Skraćenicâ ima pak devet u cielom tom nadpisu, i to: u 2. brazdi piše *vsličenoga* mjesto *vs(ve)ličenoga,* a pri kraju počimlje rieč *zmožnoga* mjesto *(v)zmožnoga;* u 3. brazdi piše *gdina* mjesto *g(ospo)dina; F* mjesto *F(rankapana);* na 4. brazdi piše *k s m* mjesto *k(rčkoga) s(enjskoga) m(odruškoga)* i *počaja* mjesto *p(r)očaja;* u 5. brazdi najpotla piše *čka* mjesto *č(lovi)ka.*

U 1. brazdi u rieči *misaca* slovo *i* i slovo *z* pri kraju pripadaju oblikom *obloj* glagolici. Na posliednjoj brazdi, u rieči *sluga,* uzeto je slovo *u* iz bosanske ćirilice.

Skraćenica *počaja* mjesto *p(r)očaja* u 4. brazdi naznačena je biljegom ⁓ više slovâ *ča.*

Nadpis je po svoj prilici spomen-ploča sazidanja prvobitne kapele Sv. Vida.

Zlamenitost ove spomen-ploče je u tom, što čuva uspomenu slavnoga člana još slavnije hrvatske porodice krčkih knezova Frankapana, i to uprav kneza *Anža*. Otac kneza Anža bio je Bartul, a mati mu Jelža, kneginja senjska, brinjska i jelovska; braća su mu bila: Mihovio, Mikula, Andrija i Grgur, sestra mu Barbara. Imao je sinove Bolfa i Krštofora.[1]

Da se skraćenice ovoga nadpisa imaju čitati kako sam predložio, dolazi otuda, što se takovim naslovom zove knez Anž Frankapan u suvremenim izpravama,[2] a uprav rieči »*va vrime vzveličene i vzmožne gospode Frankapana*«, medju kojom se spominje i knez Anž, nahode se u bilježci iz god. 1499 Filipa prevendara crkve novljanske o smrti modruškoga biskupa Krištofora dubrovčanina.[3]

God. 1486, 7. srpnja spominje se knez Anž kao protjeran od kralja Matijaša, »*a krol ugrski kral Matijaš. i biše podbil poda se vsu hrvac'ku i zig' na van kneza Anžu z negova gospod'stva i kneza Ivana krčkoga i tada*« itd.[4]

God. 1489 knez Juraj kosinjski posudio je knezu Anžu Frankapanu grad Kosinj sa pripadnostima za sedam godinâ.[5] Kašnje pak pridržao je knez Anž grad Kosinj za sebe, davši za njega u zamjenu knezu Ivanu Lackoviću, sinu Jurja Kosinjskoga, svoje imanje Zahumlje, kako se doznaje po izpravi kaptola senjskoga dneva 13 veljače 1499.[6] Kosinj grad je pripadao dakle knezu Anžu u doba, kad su bila urezana gornja dva nadpisa, koji njega spominju.

Knez Anž bio je čovjek milostiv, darežljiv i bogobojazan. On je god. 1493 (4. lip.) samostanu sv. Jelene kod Senja darovao selo Košćice, koje bijaše dano Jeleni ženi kneza Žigmonta.[7] God. 1495 (25. sieč.) darovao je tri sela samostanu sv. Mikule na Gvozdu[8]; na 5. lipnja iste godine darovao je samostanu sv. Spasa kod Senja selo Mali Prokičci[9]; na 1. trav. 1496 gori spomenutomu samostanu sv. Mikule darovao je selo Mokro[10]; dne 1. pros. 1498 potvrdio je darovanje, kojim su Juraj i Pavao Tomkovići darovali jedno selo istom samostanu sv. Mikule[11]; dne 19. sieč. 1500 darovao je fratrima u Zažičnu polovicu Graččine u Velikih Psivićih i njeke sjenokoše.[12]

U vrieme napadaja turskih, za vojvode Ivana Korvina bana hrvatskoga, bijaše knez Anž poslao preko Rima u Mletke svojeg poslanika podkneza Dum Martina Ludokovića (velj. 1501), pitajuć od republike džebane i oružja, a nudjajuć u zamjenu zato ljudî za opremu galijâ.[13] Dne 28. veljače Aleksandar Contarini, za mlet. rep. knez rabski, piše u Mletke vieću, da je u kneza Anža Frankapana u Brinje, po nalogu rep., bio poslao gradjanina Jurja Šegotu, da pita obećanih 100 ljudi za naoružanje galije. Knez, braneći se od mletačke prepredenosti, lukavo se je ponašao u tom pitanju. On je naime knezu Contarini odgovorio, da će republici dati 100 vriednih i jakih ljudi bez drugog jamstva

---

[1] Iv. Kukuljević Sakcinski: Povjestni spomenici južnih Slavena, I. u kazalu imenâ.
[2] Vidi Kukuljević nav. dj. str. 137, 151, 152, 157, 159, 162, 171, 172, 179 i 180.
[3] Id. ib. str. 179.
[4] Id. ib. str. 128.
[5] Id. ib. str. 137.
[6] Id. ib. str. 172.
[7] Id. ib. str. 152.
[8] Id. ib. str. 157.
[9] Id. ib. str. 159.
[10] Id. ib. str. 162.
[11] Id. ib. str. 171.
[12] Id. ib. str. 180.
[13] M. Sanudo Rapporti itd. u Ivana Kukulj. Sakc. Arkivu za povj. jug., knj. VI., II., str. 212.

osim prietnje, da će jih dati na vješala objesiti, ako bi utekli iz galije; ali da je njemu potreba, da mu republika dade džebane i novaca za obranu od Turaka, i da mu puste na slobodu tri njegova podanika, koji da su u tamnici u Rabu i koji bi, kako piše knez Contarini, radi počinjene kradje zasluživali smrt.[1] U ožujku iste god. 1501 tuže se republici knez Contarini i Gabriel Moro, da, uprkos opetovanim pitanjima, nije knez Anž još poslao obećane ljude za galiju Loredanovu.[2] Na 21. ož. iste god., ne mogavši Mlečići nadmudriti kneza Anžu, odlučiše nadopuniti broj ljudi za Loredanovu galiju, tražeć jih drugovdje.[3]

Ivan Martinušević, sluga Anža Frankapana, koji je spomenut u ovom nadpisu, mogao bi biti iz roda onog takodjer »*Ivana* Martinušević z Bogočina«, koji se, kao rotni sudac stola tninskoga, god. 1451 spominje u riešenju parnice izmedju Marka Deaniševića i Jurja Henčića iz Srbâ.[4]

I u drugom nadpisu imaju slova З, u riečima *cimer* i *knez*, isto svojstvo kao u prvom. U drugom je nadpisu samo skraćenica Ф mjesto *F(rankapana)* u 2. brazdi. Cimer ili grb kneza Anža na toj ploči predstavljen je izpod nadpisa kao obješen štit sa šesterozrakom zviezdom u sred polja.

I na trećem je nadpisu slovo З urezano kao na prva dva.

Skraćenice u trećem nadpisu predlažem samo kao prosto nagadjanje.

F. Radić.

[1] M. Sanudo, nav. mj. str. 187.
[2] M. Sanudo, nav. mj. str. 200 i 208.
[3] M. Sanudo, nav. mj. str. 212.
[4] Iv. Kuk. Sakc., nav. dj. I. str. 79.



Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja?

Odgovor na razpravu prof. dra. Luke Jelića „Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato“.[1]

(Nastavak. V. br. 2. od o. g.)



a str. 89. i sl. svoje razprave ovako piše dr. J.:

»L' atteggiamento della figura seduta in trono è quello di tenere sollevati orizzontalmente ambi i bracci ripiegati in alto verticalmente, ed insieme sorreggere colla mano destra una croce semplice senza asta, colla sinistra poi un disco, che con certezza in causa del martellamento, non può essere più davvicino precisato. L' atteggiamento suddetto rassomiglia a quello delle figure oranti nell' arte antica cristiana; colla differenza però, che le figure oranti tenendo le braccia aperte e sollevate, non ripiegano i goniti così verticalmente; la presenza poi dei due attributi nelle mani, escludono quell' atteggiamento fosse in realtà quello di un orante. Unico riscontro per un tale atteggiamento, accompagnato insieme da attributi nelle mani, abbiamo nella benedizione liturgica la più solenne, usata anticamente e tuttora conservata nella liturgia orientale. Una miniatura, riprodotta da Goar (Euchologium Graecorum p. 114.) e da altri ripetuta (Hefele, Beiträge z. Kirchengesch. II. Tav. II., 12.; Kraus R. E. II. p. 753.) rappresenta il patriarca Costantinopolitano s. Metodio in atto di impartire la più solenne benedizione, colle braccia aperte e sollevate, tenondo nella destra il trichiro e nella sinistra il dichiro.

Merità attenzione la forma della croce, che la figura seduta in trono sorregge colla mano destra, che differisce e dalla forma delle croci pendenti e da quella delle croci d' altare o stazionali, ed ha la forma delle croci benedizionali.

La croce addattata nell' impartire la benedicione, e che di frequente si vede in mano dei santi, è una croce semplice o gemina di piccole dimensioni, senza piede o asta lunga e che deve distinguersi dalla croce propria dell' altare, provveduta al fondo di una punta acuminata, colla quale veniva assicurata all' altare, oppure sull' asta (croce stazionale) [Una tal croce si vede in mano del vescovo Massimino dell' a. 547. (Reusens o. c. I. fig. 262.), della forma delle croci pendenti dalle corone dell' altare (l. c. I. fig. 252.). Più tardi si riscontra fissata sull' altare una croce più piccola (de Fleury *La Messe.* Tavole 10, 11, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 178 ecc.). Nei secoli più antichi la croce d' altare era assieme stazionale (Reusens I., 485), e doveva servire anche per impartire la benedizione; ma quando la croce stazionale assunse proporzioni molto grandi, nell' VIII. o XI. secolo circa, allora furono introdotte le piccole croci benedizionali. Queste si distinguono pure dalle croci pettorali, che sono provvedute al vertice di un appiccagnolo e sono di proporzioni ancor più piccole, però come le croci d' altare e le pettorali, anche le benedizionali erano alle volte insieme reliquiarie e gemmate. Piccole croci benedi-

[1] Bullettino di arch. e stor. dalm. A. XVIII. Nr. 6—7, str. 81—127.

zionali tengono i santi in mano assai frequentemente anche sui monumenti dalmati (Cfr. Eitelberger o. c. p. 154, Fig. 44)]. Un' esemplare originale di croce benedizionale dell' VIII. o IX. secolo, alta 15 cm. conservasi nel tesoro del Duomo di Spalato, (Guida di Spalato p. 106; Tav. XI., 4.) assieme ad un altra croce stazionale, che è provveduta al piede di una punta per la conficcazione sull' altare o sull' asta; (l. c. p. 106; Tav. XI. n. 3) ed un' altra del tesoro di Maestricht riprodotta nell' opera del Reusens alta 165 milim., della fine del X. o del principio dell' XI. s., è assai importante per l' analogia del nostro monumento, portandovi il crocefisso Salvatore una corona gemmata sul capo (o. c. I. fig. 517, p. 409. Msgr. Reusens congettura che essa possa essere una croce pendente; però essa non presenta alcun appiccaguolo del vertice, come le croci pendenti). La liturgia orientale ha conservato tuttora in uso la piccola croce benedizionale, tanto nella messa quanto nelle varie benedizioni liturgiche fuori della messa p. e. nel rito della benedizione dell' acque all' Epifania, che anche presso di noi vigeva fino a pochi anni addietro; la chiesa occidentale invece l' ha conservato soltanto in alcune processioni.

Il disco nella mano sinistra, battuto sulla superficie, con certezza si può riconoscere, che non era sormontato da croce; ed esso non può rappresentar altro, che il globo terrestre, oppure la patena o il pane eucaristico. Però il globo ordinariamente era sormontato da una crocetta, che sul nostro monumento nè si osserva, nè vi si ravvisano le traccie; la quale se vi fosse stata, dovrebbero vedersi. Su un monumento dell' XI. secolo è rappresentato il Salvatore seduto e benedicente colla destra, e sorreggente colla sinistra un pane eucaristico, di forma circolare eguale a quella sul nostro monumento, decorata nel centro con una crocetta [Sulla patena di Hildesheim dell' XI. secolo (Reusens o. c. I. fig. 511), è rappresentato il Salvatore seduto sul globo, benedicente colla destra e colla sinistra sorreggente un pane eucaristico circolare decorato con croce nel mezzo. Sulle tavole 1—5 dell' opera citata del de Fleury, sono riprodotti i monumenti fino all' ottavo secolo, nei quali si vede il pane eucaristico; sulle tavole seguenti seguono i monumenti del IX. secolo e seguenti. Sulla tavola 7 e 13 è riprodotta la rappresentazione del pane eucaristico sui monumenti dal IX. all' XI. secolo in grande rassomiglianza coll' oggetto circolare, che il Salvatore tiene nella sinistra sul pluteo di Spalato]. Avuto riguardo all' altro attributo della croce ed all' atteggiamento della più solenne benedizione, è più probabile, che anche sul pluteo nostro fosse effiggiato piuttosto l' attributo del pane eucaristico (o della patena), di quellochè il globo; non restando escluso anche il globo, che nell' arte antica era pure attributo del Salvatore. E notissimo, che nell' antica liturgia vigeva l' uso di impartire la benedizione non solamente colla sola mano destra coi diti piegati nel modo convenzionale, ma bensì con ambe le mani sollevate e sorreggenti qualche oggetto sacro. Ho già ricordato la benedizione coi ceri accesi, e il sig. de Fleury ci dichiara ancor meglio la benedizione solenne liturgica: »Cen' est que depuis le XI. me siècle que le prêtre, a pu le faire (bénir les fidéles), et encore il ne pouvait bénir avec la main, la bénédiction du prêtre a la fin de la messe avait toujours lieu avec une croix, avec le calice, ou avec le patène« (La Messe I. p. 47). La croce ed il pane eucaristico (oppure patena), che sono portati dalla figura seduta, sono attributi liturgici accompagnanti l' azione dell' impartire la benedizione. L' atteggiamento della più solenne benedizione e dei corrispondenti attributi attestano, che la figura seduta in trono rappresenta unicamente una persona sacra, e ciò nell' azione liturgica contrassegnata ancor meglio dalla casula«.

Čudit se je, kako je prof. dr. J. mogao položaj sjedeće osobe na priepornoj plohorezbi da prispodobi sa položajem *„orans“* u starokršćanskoj umjetnosti, kad je položaj

„orans", kako je i sam kazao skupa sa prag. Bulićem[1], da se *„orans"* »nahodi *ostoječke* ili *klečeć*, razkriljenih ili na grudima prekriženih ruku, osovita držanja ili pognuta«, te je iz takova položaja posve izključeno *siedanje*.

Kako je predstavljen carigradski patrijarh s. Metodije na spom. minijaturi i kako dan danas još grčki sjedinjeni i nesjedinjeni biskupi blagosivljaju puk u crkvi sa velikog amvona s dihirom i trihirom prije početka i na svršetku liturgije s križem,[2] to je sve po običaju iztočne crkve, dakle se ne odnosi na naš predmet.

Onako podignute ruke kao naša sjedeća osoba ima kralj Krešimir na pečatu rabske izprave, što ga je dr. J. prvi izvolio napomenuti. Na tom pečatu[3] vidimo sjedećeg kralja s krunom na glavi, gdje u desnici drzi žezlo, a u ljevici vladarsku jabuku, nad kojom je križ. O tom žezlu pisao je pok. dr. Rački[4] samo da je žezlo, Kukuljević[5] da je »mjesto žezla palica s lierom, dočim sam prof. dr. J. kaže (str. 107) da je duga štaka završena trozubom, a ne iztiče, da se ne slaže s Kukuljevićem. Po slici na Ljubićevoj knjizi sudeć, ja bih rekao, da to nije ni »lier« ni »trozub«, nego križ, i to uprav križ *littera Pythagorica, furca*,[6] ili u obliku slova Y, koji je postao podignućem krakova popriečnica. Takovi viljuškasti križevi običajni su bili u XI. i XII. vieku na prednjoj i stražnjoj strani biskupskih kazula urešenih aurifrizijama.[7] Medju kraljem Petrom Krešimirom urezanim na spom. pečatu i sjedećom osobom na prepornoj plohorezbi, razlika je samo u obliku križa-žezla, ali drže obadva jednako podignute ruke nakon, i odstranjenja susjednog pluteja vidilo se je, da i sjedeća osoba na našoj ploči drži u ljevici nešto okrugla, što je lako da bude vladarska jabuka s križem, nego se po riečima istog dra. J., kako ćemo viditi, jasno ne razabire jer je otučena.

Ko ima dva zdrava oka u glavi lako će viditi ne samo na slikama 1., 2. i 3. (Tab. I.) spom. Ljubićeva djela, da bugarski vladaoci naslikani na svojim novcima drže u desnici ruci žezlo, koje pri gornjem kraju završuje križem, nego će još bistrije takovo žezlo u obliku križa opaziti takodjer u desnici ruci vladarevoj na tolikim drugim bugarskim novcima naslikanim na I., II., pa i na III. tablici Ljubićeva djela, te i u vladarevoj desnici najstarijih srbskih novaca.[8] Na bizantinskim novcima već od VI. vieka nahodimo lik Viktorije sa križem u desnici a krugljom sa križem u ljevici; u VIII. pak i IX. vieku, te u sliedećima nahodimo obično caru u desnici ruci križ kao i u naše sjedeće osobe. Izpitavši Sabatierovo djelo[9] o bizantinskim novcima, našao sam na njima ovako upotrebljen križ u ruci vladarevoj.

Car Justinijan I., prvi nosi u desnici podignutoj na kruglji križ (Pl. XII, 6 — Pl. XIII, 7, 13 — XIV, 6 — XV, 2, 11 — XVI, 21 — XVII, 1), za njim pak Justin II. (Pl. XXI, 6, — XXII, 2), te Tiber-Constantin (Pl. XXII, 13 — XXIII, 7 — XXIV, 1, 9),

---

1 Hrvatski spomenici, str. 40.
2 D. H. Otte. Arch. Wörterbuch, str. 51 ad v.
3 Prof. S. Ljubić. Opis jugosl. novaca. Naslovni list.
4 Documenta VII., str. 88.
5 Cod. dipl. I., str. 140.
6 D. H. Otte. Nav. dj., str. 132 a. v.
7 Dr. Bock. Lit. Gew. II., str. 106—107. Taf. VIII. Fig. 1.
8 Ljubić. Nav. dj. Tab. III., 13—24; Tab. V., 19—24; Tab. VI., 1—3, 6—7, 14—21; Tab. VII., 15, 19—22; Tab. VIII., 2—7, 12—15, 19—20, 22—24; Tab. IX., 1—2, 13—14, 13—23, 27; Tab. X., 1—10, 13—16; Tab. XI., 11, 13, 14—15; Tab. XII., 14; Tab. XIII., 4; Tab. XIV., 11—12, 30; Tab. XV., 1—7, 10—12, 21—24, 27.
9 Description générale des Monnaies Byzantines; Paris 1862 u dva svezka sa 70 tablica. Vidi uz to još „Starohrv. Prosvjeta" u ovome broju, te opis novca cara Bazila I. Makedonskoga (867—886) u „St. Pr." God. II., Br. 2, str. 74 i onaj Konstantina V. Kopronima (741—775) u „St. Pr." God. I., Br. 4, str. 243.

Mauricije-Tiberij (Pl. XXIV, 10, 11, 15, 17, 18, 20 — XXV, 1, 7, 8, gdje je jošte i križ u vrh krune). Tako je i na nekim novcima cara Mauricija, Konstantina i Teodozija (Pl. XXVI, 21, 23, 26). Car Foka pak (602—610) drži predstavljen na nekim svojim novcima, upravo sam križ bez kruglje (Pl. XXVI, 27), premda to Sabatier (I, str. 252) zove »glob crucigère«, dočim neima traga kruglji. Kruglju s križem nosi Foka (Pl. XXVII, 15, 26). Eraklije I. opet drži sam križ bez kruglje u desnici (Pl. XXVIII, 7 i 8) i ako obadva puta protiv slike Sabatier piše »globe crucigère« (I, str. 266—267). Eraklije I. nosi i kruglju s križem u desnici (Pl. XXVIII, 9, 30). Na dva je novca Eraklije I. predstavljen sa križem na dugoj do zemlje sižućoj štaki u desnici (Pl. XXVIII, 26, 29), u ljevici mu kruglja s križem i križ u vrh krune. Kadgod car Heraklije I. drži u desnici kruglju s križem (Pl. XXIX, 1, 3), kadgod opet u desnici dug križ, u ljevici kruglju s križem (Pl. XXIX, 11). Heraklije i Heraklije Konstantin nose oba u desnici kruglju s križem (Pl. XXIX, 23, 24 i 26), ili nosi Heraklije u desnici križ na dugoj štaki, a Heraklije Konst. kruglju s križem (Pl. XXIX, 25). Heraklije, Heraklije Konstantin i Martin nose sva trojica u desnici po kruglju s križem i imaju križ u vrh krune (Pl. XXX, 21, 23 i 24). Herakleonas nosi takodjer u desnici prost križ bez kruglje (Pl. XXXII, 1), premda i o tomu, unatoč slici, Sabatier (I, str. 289) piše »globe crucigère«. Konstant II. nosi u desnici kruglju s križem (Pl. XXXII, 5, 7, 8, 9, 18), ili sam križ bez kruglje (Pl. XXXII, 20), kako i sam Sab. piše, »une croix«, ili križ na štaki u desnici, a kruglju s križem u ljevici (Pl. XXXII, 21, 22), ili u desnici kruglju s križem (Pl. XXXII, 27 — XXXIII, 1, 4, 11, 17, 23, 25, 26, 27), ili opet velik križ u desnici (XXXIII, 7). Na novcim Konstanta II. i Konstantina Pogonata nosi Konstant dug križ na štaki u desnici, a Konst. Pogonat kruglju s križem (T. II, Pl. XXXIV, 5), ili oba nose u desnici po križ srednje duljine (Pl. XXXIV, 6), ili kruglju s križem (XXXIV, 8, 12). Tako na novcu Konstanta II., Konstantina Pogonata Heraklija i Tiberija nose sva trojica po dug križ na štaki u desnici (Pl. XXXIV, 15), a na jednom Konst. Pog., Heraklija i Tiberija nose ili sva tri po srednji križ u desnici (Pl. XXXV, 22) ili kruglju s križem (Pl. XXXVI). Justinijan II. Rhinotmet n. p. nosi u desnici potencirani križ, u ljevici kruglju s nadpisom PAX, a nad njom ovakav križ (Pl. XXXVII, 2), ili drži u desnici potencirani križ na štaki (Pl. XXXVII, 3, 4, 5), ili opet kruglju s križem (Pl. XXXVII, 6, 7, 11). Konstantin V. Kopromin drži u desnici kruglju s križem (Pl. XXXIX, 15, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28), ili potencirani križ na štaki, a volumen u ljevici, premda Sab. (II, str. 50) obrnuto kaže. Artavazd i Konst. V., jedan s jedne a drugi s druge strane novca, nose oba u desnici kruglju s križem (Pl. XL, 12), isto tako Artavazd i Nicefor (Pl. XL, 13), ili drži Artavazd desnicom preda se prost križić, a Nicefor patrijarhalni križić na kruglji (Pl. XL, 15). Taj križ Sab. (II, str. 59) zove »grecque«. Leon III., sin Konst. V. Kopron., drži u desnici dug pot. križ (Pl. XL, 19, 20, 21). Na novcim Konstantina VI. i Irene, on drži u desnici kruglju s križem, a ona u ljevici dug križ (Pl. XLI, 7), ili on kruglju s križem u desnici, a ona na drugoj strani novca kruglju s križem u desnici, a dug križ u ljevici (Pl. XLI, 9, 11). Irena sama nosi kruglju s križem u desnici, a dug križ u ljevici (Pl. XLI, 12, 13). Nicefor Logotet nosi dug potencirani križ u desnici (Pl. XLI, 14, 16). Nicefor i Staurace su tako predstavljeni, da Nicefor drži dug križ na štaki u desnici a Staurace kruglju s križem u desnici. Teofil (Pl. XLIII) nosi dug grčki križ u desnici, ili labar, ili kruglju s križem. Mihovil i Basil I. nose opet u desnici kruglju s grčkim križem.

O predstavi Spasitelja na bizantinskim novcima ovoliko mogu kazati po djelu Sabatierovu:

Za vladanja cara Justinijana II. Rhinotmeta (685 - 695, 705—711) uvela se na zlatnim novcima, oko Spasiteljeva lika, uporaba nadpisa IhS . ChS . REX . REGNANTIЧM. Tu je Isus u poprsju, drži knjigu Evangjelja u ljevici, a blagoslivlje s desnicom; križ mu za glavom.

Najprije na novcu Bazila I. i Konstantina VIII. pojavljuje se Isus predstavljen sjedeć u katedri sa krstonosnim nimbom oko glave; drži ljevicom knjigu naslonjenu na lievom koljenu, a desnicom blagoslivlje; oko njega sp. nadpis IhS XPS REX REGNANTIЧM * (Pl. XLIV, 22). Tako je predstavljen Spasitelj s malim inačicama nuzgredne vriednosti na novcima Lava VI. i Konstantina X. (Pl. XLVI, 1, 2), Aleksandra (912—913) (Pl. XLVI, 3), pa Konstantina X. i Zoe Carbonopsine (913—919) (Pl. XLVI, 4), Konstantina X. i Romana I. (920—944) (Pl. XLVI, 6), Romana I. i Kristofora (Pl. XLVI, 12). Tek na novcu Aleksandra ima Spasitelj nimb bez krsta (Pl. XLVI, 3). Oko poprsja Spasiteljeva nahodi se takodjer sp. nadpis na novcima Ivana I. Zimisce (Pl. XLVII), Nicefora II. Foke (Pl. XLVII, 12), Nicefora II. i Basila II., Konstantina XI. Porfirogenita (1025—1028) (Pl. XLVIII, 19). Taj se isti nadpis pojavljuje oko sjedećeg Spasitelja i na kašnjim novcima.

U kratko dakle, sabravši podatke crpljene sa slikâ bizantinsikh novaca iz prve polovine srednjega vieka, mogu kazati, da se na njima vrlo često nahodi križ u vladarevoj, a nigda u Spasiteljevoj ruci, pa i bio predstavljen u slavi kao *rex regnantium.*

Zaludu dakle kaže g. prof. dr. J., da je žezlo na najstarijim jugoslovenskim novcima »scettro o asta lunga terminato da tre sfere congiunte insieme«, jer je svakomu razumljivo, da one tri krugljice na kukavnim nacrtim sredovječnih novaca očito predstavljaju križ.

Na to što dr. J. kaže, da sveci drže često u rukama križiće za blagoslivljanje, odvratit mi je ono, što piše Garrucci,[1] to jest, da se kašnje običavaju prikazivati *Sveti Mučenici s malim križem u ruci*, kao što su bili naslikani drugovi S. Gennara u Napuljskom cemeteriju posvećenu njegovom imenu, i u Rimu SS. Proces i Martinijan u prvoj kapeli s lieve strane titula Ekvicijeva (Tab. 155.). Najpotla na osobitom mozajiku kapele S. Petra Zlatousta u Ravenni (Tab. 222., 3) sam je Isukrst, koji na ramenu nosi križ, što drugo ne znači, nego da je on pravi put života vječnoga, kao što kaže na knjizi otvorenoj u njegovoj ljevici EGO SVM VIA VERITAS ET VITA. Isto vidimo na mozajiku na slavoluku crkve Sv. Lovra fuori le mura u Rimu (578—590). Tu Isus sjedi po sriedi izmedju šestorice. On desnicom blagoslivlje, a spuštenom ljevicom drži križ na štaki. Takove križeve drže i desno do njega stojeći Sv. Petar i Sv. Lovro.[2] O križu u rukama Sv. Petra piše Garrucci,[3] da je to »križ kraljevanja, simbol njegovog dostojanstva, ne mučeništva«. Ob onom u ruci sv. Lovra »križ istokračan sa malo razširenim krajevima i poput stacijonalnih križeva, nasadjen u vrh štake, koja mu služi kao podnožjem«. Još će Garrucci na istom mjestu: »S tim križem ne valja zamienjivati prost križ, što ga slike i vajarije kašnjega doba stavljaju u ruke mučenicima, od kojih treba razlikovati one, što jih pri crkovnim obredima nose u rukama biskupi, kao što je n. pr. Sv. Maksimijan Ravenski u muzajiku Sv. Vitala, gdje prati Justinijana, koji se pomišlja kao da dariva onoj crkvi zlatnu ministerijalnu patenu (Tab. 264, 1). *Križ što ga nosi, biljeg je posvećenja one crkve,* koja bi dovršena od sv. Maksimijana; s druge strane je poznato, da se nije gradilo ni posvećivalo ni cigle crkve bez biskupova σταυροπήγιονα (Vidit u Du Cange-a)«.

---

[1] Storia dell'a. cr. I. 232.
[2] Schnaase. Gesch. d. bild. Künste, III. 566.
[3] Nav. dj. IV., str. 84.

Na navedenom mjestu knjige »Vodja« (Guida di Spalato) piše isti pr. dr. J., da su oba »ova križa, kojima se blagoslivljalo pri obredima i starija su od XII. stoljeća«, a ovdje kaže, da se je blagoslivljalo samo jednim od njih! Ne zna se po kojem kriteriju sudi dr. J., da je sp. križ br. 4 sa dvie prečage u spljetskoj riznici služio za blagoslivljanje, niti se zna po čemu je godinu dana kašnje tomu križu opredielio postanak uprav u VIII. ili IX. vieku, dočim ga je prije zvao samo u obće starijim od XII. vieka. Za potvrdu takova mnenja ne navodi nikakva vrela, a pošto se ni sam sobom ne slaže u razmaku od same godine dana, to se neima nikakva razloga vjerovati mu, da je križ br. 4 mogao služiti za blagoslivljanje. Pa ako je takav, patrijarhalni ili nadbiskupski, križ mogao služiti za blagoslivljanje, isto kao i oni latinski u rukama svetaca navedenim po Eitelbergeru, onda se ne može kazati, da je obstojao stanovit oblik križeva za blagoslivljanje, kako vidimo da se je prije izrazio dr. J. Nego taj oblik dvoprečažnog križa poznaje se iz XV. i XVI. vieka kao biljeg nadbiskupâ i kardinalâ, te, pošto spljetski križ, rek bi, neima dolnjeg završetka, tako je slobodno taj završetak mogao biti udešen za nabijanje na štaku, i sačinjavati nadbiskupski križ. Ne zna se odkud je dr. J. crpio viest, da su u VIII. i IX. vieku uvedeni mali krstovi za blagoslivljanje, kao i onu, da su takovi u isto doba bili urešeni dragim kamenjem i da su sadržavali moći svetaca, što sve znamo o drugim vrstima križeva.

Pošto je gosp. prof. dr. J. toga mnenja, da je kruna na glavi naše sjedeće osobe liturgična kruna, da osoba predstavlja dakle biskupa; trebalo bi, radi dosliednosti, da bude nastojao dokazati, da ta osoba udieljuje i blagoslov na način, kako ga udieljuju biskupi, dočim na mjestim (str. 91 i str. 129), gdje hoće da dokaže, da se je u starinskoj liturgiji blagoslivljalo ne samo desnom rukom, nego takodjer još obiem podignutim rukama, koje podupiru kakav posvećeni predmet, kao križ, kalež, patenu ili kruh evharistični, iztiče ono mjesto u knjizi de Fleury-a, gdje kaže, da je *popovima* tek u XI. vieku bilo dopušteno blagoslivljati puk; pa da ga još nisu mogli blagoslivljati samom rukom, nego da su oni pri svršetku mise blagoslivljali vazda križem, kaležem ili patenom. Meni se čini, da se po tim de Fleury-evim riečima ima razumievati: 1. da popovi do XI. vieka niesu mogli blagoslivljati puk, jer su to pravo uživali do tada sami biskupi; 2. da je od toga doba i popovima bilo dopušteno blagoslivljati puk, ali ne samom rukom, kako su blagoslivljali biskupi, nego »križem, kaležom ili patenom«; 3. da i popovi kad su počeli blagoslivljati, to su činili ili samim križem ili samim kaležom, ili samom patenom, a ne sa dva predmeta u jedan mah, kako tvrdi prof. dr. J. — Marzohl i Schneller[1] o tomu pišu: »Und so ging die bischöfliche Segnungsweise in der Kirche (mit unbedeutendem Wechsel in den Formen) fort bis auf die Zeit des XII. Jahrhunderts, wo die Sitte, dass auch die Priester segneten, vorerst durch den *Micrologus* (cap. 21), später aber durch *Dürand* (l. 4, c. 59) und andere Expositoren und Rubricisten erweisbar wird«. U bilježci k tomu pak dodavaju: »Für die alte Sitte dass einst die Bischöfe allein in der Liturgie segneten, zeuget noch der jetzige Gebrauch, falls ein Bischof einer durch einen Priester gelesenen Messe beiwohnt«. Pošto sjedeća osoba prepornog spomenika sa krunom na glavi, i po samom dru. Jeliću, svakako ne predstavlja prosta svećenika, to se na nju nikako ne mogu odnositi iztaknute rieči de Fleury-eve.

Pravilo je pak liturgično, da svećenik treba da udieljuje svaki blagoslov stojećke i odkrivenom glavom[2], pa i zato na našoj ploči ne može da bude govora o liturgičnom blagoslovu.

---

[1] Nav. dj. II., str. 428.

[2] Marzohl u. Schneller. Liturgia sacra V., str. 11.

U svetoj liturgiji ja nahodim, da se križem samo ekzorciziraju zrak, zli duhovi i škodljive životinje. Tako svećenik čini sa propećem nekoliko puta znamenje križa pri blagoslovu oluje, ali to ekzorcizirajuć zrak,[1] a pri istom blagoslivljanju, ako oluja još ne popusti, onda svećenik moli letanije, a tad blagoslivlje oblačine križem ili svojom desnicom,[2] ali se i u tom slučaju križ upotrebljuje kao moć ekzorcizirajuća.

O vodokršću pak, pri blagoslovu vode, kako se je vršio u našim nekim krajevima do nazad malo godinâ, svećenik je samo *uronjivao* drvo križa trikrat u vodu,[3] a nije s njim blagoslivljao, nego ga je nakon blagoslova vode davao ljubiti narodu u crkvi.

Križ se doista kod nas još upotrebljuje pri procesijama na prositbene dneve, ali i u toj prigodi služi samo za ekzorciziranje škodljive gamadi, a ne za blagoslov puka. I to biva ne kakvim naročitim križem, nego križem procesijonalnim, koji se u toj prigodi izvadi sa štake.

Ni ono, što g. prof. dr. J. piše o križu u riznici u Maestrichtu, ništa mu ne služi za dokaz, da su obstojali osobiti križevi za blagoslivljanje. Taj križ nosi na sebi kip propetoga Isukrsta, pa ako taj kip ima krunu na glavi, ima ju jedino kao propeće, poput ostalih mnogobrojnih navlaš emeljovanih propeća XI. i kašnjih viekova, a ne kao lik Spasitelja sjedećega na priestolju, pa ne ima ništa slična sa našim spomenikom. Ako prag. Reusens nagadja, da će bit bio križ za vješanje, vjerojatno je, da će imati zato svoje dobre razloge, pa ako ne ima na njemu ušice ni proviesla, bit će da su kakogod odpali.

Istina je, kako sam čuo od svećenika iztočne sjedinjene crkve, da njihovi biskupi upotrebljuju kadgod i križ za blagoslivljanje puka, ali to čine stojeć, i ne drže kruglju u lievoj ruci.

Ovdje (str. 91) piše dr. J. o kotaču u lievoj ruci sjedeće osobe prepornog spomenika, da se *stavno* može prepoznati, da nije bio nadvišen križem, dočim je malo na više (str. 89) pisao, da se radi otučenja ne može stalno pobliže opredieliti! Čini se, da ako je bio cieli kotač otučen, bit će po svoj prilici lasno podlegao istoj sudbini i križić, ako ga je na njemu bilo. Premda ovdje g. dr. J. izključuje mogućnost, da bi taj predmet predstavljao kruglju nadvišenu križem, ipak malo niže i sam opet ne izključuje istu mogućnost, nego dapače kaže, da je u davnoj umjetnosti i ona bila takodjer Spasiteljevim atributom. Sad ovako, a sad opet onako! Ko bi g. prof. dra. Jelića sliedio u svim varijacijama posijanim tekom njegove razprave!

Na dokaz svoje tvrdnje, da je na našem pluteju predstavljen Spasitelj, gdje blagoslivlje sa dva atributa u podignutim rukama, sam dr. J. navodi dva primjera iz XI. v., gdje je prikazan Spasitelj blagoslivljuć desnicom i držeć u ljevici evharistični kruh; a ne stavlja se, da ta dva primjera njegovu tvrdnju uprav sjajno pobijaju, jer se po njima vidi, da Spasitelj udieljuje blagoslov tek slobodnom desnicom. Istina je, da je evharistični kruh predstavljen na spomenicima kotačem, koji naliči otučenom okružnom predmetu naše ploče, kao što nije potreba napose naglašivati sličnost svih na svietu krugova; a u plohorezbi naravski je, da se i kruglja predstavlja isto kao i kotač; ali to slabo pomaže dru. Jelićevu dokazivanju, jer na našoj ploči nitko ne može zaniekati, da kotač ne prikazuje vladarsku kruglju (jabuku), kad je eto i sam dr. J. tu mogućnost jednom pripustio.

Sad kaže dr. J., da je obzirom na križ u desnici ruci i na položaj najsvečanijeg blagoslova najvjerojatnije, da je u lievoj predstavljen evharistični kruh ili patena, dočim

[1] M. u. Sch Nav. dj. V., str. 685.
[2] M. u. Sch. Nav. dj. V., str. 687.
[3] M. u. Sch. Nav. dj. V., str. 47.

nam u dugom nizu svojih potrebitih i nepotrebitih navoda, nije nikad iztaknuo ni cigla primjera blagoslova su dvie vrsti predmeta u ruci (jer ono, što je kazao o dikiru i trikiru odnosi se na iztočnu liturgiju i napokon su oboje sviećnjaci).

Na str. 95—96 ovako će dr. Jelić:

»Il vestito liturgico ed il gesto di impartire la benedizione la più solenne colla croce e col pane eucaristico (oppure patena o globo), in cui è rappresentata la persona seduta in trono, indubbiamente persuadono, che la scena rappresenta un'azione sacra, e che la figura seduta in trono rappresenta una persona sacra, e non già secolare. E quindi stando rigorosamente alla significazione degli attributi che rivestono la figura seduta in trono, e riconoscendone la corona come liturgica e non regale, il disco un pane eucaristico o la patena e non il globo, avuto riguardo all'atteggiamento della benedizione solenne ed alla casula, di cui è vestita la persona, spontanea si offre la spiegazione, che ivi è rappresentato un santo in azione liturgica d'impartire la benedizione, un santo sacerdote o vescovo, dinanzi a cui si prostra un fedele supplice. L'azione della scena sarebbe quella che il santo sacerdote o vescovo ha gradito la preghiera del supplice e lo benedice solennemente colla crocetta e col pane eucaristico o patena«.

O liturgičnoj odjeći, kojom je oblačena sjedeća osoba na našem spomeniku, napomenut ću za sada samo dru. J., da su u srednjem vieku crkveno pomazanje i krunitba carevima i kraljevima podavali neki značaj svetinje, a od vremena krunitabâ Karolingovacâ, navlaš njemački kraljevi i carevi primahu od crkve pravo, da se, poput svećenikâ i biskupâ, pri krunitbenom činu mogu poslužiti liturgičnim ornatom, koji se je zato i zvao *Pontificalia Indumenta Imperialia*[1], pa da je sva prilika, da će sveta stolica, po ondá već utvrdjenom običaju, bit udielila isto pravo i hrvatskim kraljevima, pa je zato najvjerojatnije, da nam preporna spljetska plohorezba predstavlja uspomenu krunitbe Tomislava prvoga kralja hrvatskoga, kako sam i prije kazao. Da pokret sjedeće osobe nije pokret blagoslova, i da se sa dva različita predmeta nije nikad blagoslivljalo u crkvi katoličkoj, to sam već dokazao. Kruna pak na glavi, o kojoj sam takodjer dokazao, da nije biskupska nego kraljevska, takodjer nam govori, da ne imamo posla sa crkvenim dostojanstvenikom, nego sa kraljem. Položaj ruku i atributi u njima dokazao sam takodjer mnogobrojnim primjerima, da dolikuju samo vladarevoj osobi, prema običaju onoga zemana. U stvari je dakle, kad se sve potanko razmotri, sve protivno od onoga, što nas uči dr. J. O kruni je i sam dr. J. priznao jednom, da bi mogla biti i kraljevska, a ja sam to i dokazao; ne vriedi mu dakle ništa, ako sada hoće da ju pripozna izključivo liturgičnom, kad mu je nestalo temelja, da to dokaže. Tako mu se je razplinula i vjerojatnost, da kotač predstavlja patenu ili evharistični kruh, kako smo vidili; a nije mu se naslanjati ni na kazulu, jer su nju oblačili i kraljevi pri činu krunisanja; nedostaje mu dakle svake podpore za tumačenje, da osoba predstavlja svetca pri liturgičnom činu udieljivanja blagoslova. To dakle nije svetac pri udieljivanju blagoslova, a još manje pak svetac svećenik, uslied razloga, koje sam prije naveo, niti svetac biskup, nego bi se mogla pripustiti jedino vjerojatnost, da predstavlja svetog kralja, kako sam i prije kazao, oslonivši se na Smičiklasovo kazivanje (Pov. Hrv. I.), i na sličnost kod drugih naroda, kao što je francuzki, magjarski, češki, ruski i bugarski, koji su svecima prozvali i proglasili prve svoje kršćanske okrunjene vladaoce.

Na str. 97—98 ovako piše dr. Jelić:

»È noto che il Salvatore dal quinto secolo in poi quale *Rex regnantium* e *Pantokrator* viene rappresentato seduto sul trono collo sgabello, sul globo o sulle nubi, bene-

[1] Dr. Fr. Bock. Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, II., str. 166—167.

dicente o colla croce nella destra [La croce simboleggia il cristianesimo, la sua vittoria sul paganesimo e poi la potenza miracolosa, ed è quindi attributo proprio del Salvatore, quale re del cielo, Cfr. Schultze A. d. altchr. K. p. 208, 209, 338, 346. Salvatore colla croce: de Rossi Bull. di arch. crist. 1867 T. 12, n. 1; de Fleury La Messe T. 87; Garrucci o. c. T. 222^{2}, 233^{2}, 267, 271, 325^{1}, 330^{12}, 331^{1-3}, 418^{4}, 419^{3-4}, 430, 437, 438^{2-4}, 439^{1-4}, 446^{1}, 448^{10-13}, 451^{1-2}, 456, 458^{1-2}, 499^{3}, Stockbauer Kunstg. d. Kreutzes (1870) p. 143] e col codice o col volume, alle volte sostituito dal globo nella sinistra [Salvatore col globo in S. Agata in Roma; Garrucci o. c. T. 242^{2}; in S. Cecilia in Trastevere, Kraus R. E., 751; col globo e colla croce, Garrucci o. c. T. 252^{3}; col globo nella sinistra sull'arco trionfale di S. Prassede e di S. Cosma e Damiano a Roma, de Rossi *Musaici delle chiese di Roma.* Sulla annessa Tavola IV—V, fig. 1. riproduciamo il busto del Pantokrator col globo nella sinistra, dall'icone votiva dei SS. Cirillo e Metodio dell'a. 868, che si venera sul sepolcro di S. Pietro in Vaticano, giusta una copia (D) dello scorso secolo. Nell'originale oramai le traccie del globo e della mano sinistra sono totalmente deperite. Colgo occasione insieme di completare così la descrizione data dell'icone suddetta nel primo fascicolo del mio *Sbornik jugoslavenskih umjetnih spomenika* pag. 17, ora finito di stampare. Il Salvatore come bambino sul seno della Beata Vergine ha spesso il globo nella mano, cfr. Otte Handbuch der kirchl. KA., 1883, I. p. 529]; alle volte poi colle insegne imperiali o reali, oppure papali, quale re dei re e sommo sacerdote (Otte o. c. 1883, I. p. 524). In questo caso è vestito di casula sacerdotale, come sul pluteo di Spalato; vestito esclusivo liturgico e mai dato ai regnanti. (Il Salvatore vestito di tunica e casula la prima volta si riscontra su di un bassorilievo che si ritiene anteriore a Carlomagno; cfr. Fr. Schneider Korresp. Blatt G. V., 1875, 45 ss.) Ordinariamente poi il Salvatore ha il capo insignito col nimbo crucifero. Però abbiamo dei monumenti dal secolo X in poi, che lo rappresentano colla corona in capo«.

Ako ne pomože položaj najsvečanijeg blagoslova, eto se g. prof. dr. J. nada, da će mu pomoći predstava Spasitelja *Pantokratora, Kralja kraljujućih*, da dokaže, da je na prienornoj ploči predstavljen Spasitelj. A nahodi li dr. Jelić spomenikâ suvremenih našoj ploči, na kojima bi Spasitelj u slavi bio predstavljen sa krugljom u ljevici, a križem u desnici, poput sjedeće osobe na našoj spljetskoj ploči? Hajd'mo da vidimo. On i sam u obće kaže, da je Isus kao Pantokrator ili Rex regnantium predstavljen sjedeć na priestolju sa podnožnikom na kruglji ili na oblacima blagoslivljajući ili križem u desnici i sa kodeksom ili volumom, koji je kadgod zamienjen krugljom u ljevici. Zašto ono reče *blagoslivljajuć* **ili** *križem u desnici?* Meni se čini, da se pod tim imaju razumievati dva posve različita položaja, onaj blagoslivljanja i onaj držanja križa u desnici. Po tomu dakle treba razumjeti, da blagoslivljanje nije jedno te isto kao držanje križa; pa nam dakle sam prof. dr. J. na tom mjestu izpovieda, da Spasitelj ne blagoslivlje kad drži križ u desnici, nego samom desnom rukom. Ne kaže pak izričito, da bi Spasitelj tako predstavljen držao u isto doba u jednoj ruci križ u drugoj kruglju. G. dr. J. mene strašno kori (str. 129), što sam po slavnom Garrucciu rekao, da se nakon VI. vieka Spasitelj predstavlja s križem, *jedino* kao biljegom čudôtvorne moći, premda sam ja čisto kazao, da Garrucci piše, da je od toga doba »umjetnost počela predstavljati Isusa s križem u ruci na mjesto proste šibike, simbola njegove čudotvorne kreposti«, pa niesam tim izključio ni predstave Spasitelja s križem »kao biljegom njegovog slavodobića nad poganstvom«, niti sam izključio sveobće poznatu elemementarnu istinu, da je križ biljeg kršćanstva i atribut Spasitelja. To su stvari, o kojima nije ovdje govora, nego se samo pita, neka dr. Jelić iznese primjere, gdje bi Spasitelj bio predstavljen sa krunom na glavi, krugljom u ljevici i blagoslivljajuć križem u desnici. Nego takovih primjera on nije iznio, nego je na pretek naveo

primjera navlaš iz Garruccia *Storia dell' av. cr.*, po kojima se najbolje razabire, da je u kršćanskoj umjetnosti Spasitelj, kad tvori čudesa, predstavljen gdje drži križ u ljevici, dočim desnicom blagoslivlje. Ako se medju spom. navodima osam puta nahodi križ i u desnici Isusovoj, to ipak nijedan put s njim ne blagoslivlje.

Na Tab. 222[2] Spasitelj sa krstonosnim nimbom drži križ u desnici naslonivši ga vodoravno preko pleća, dočim mu je u ljevici knjiga sa nadpisom: EGO SVM VIA VERITAS ET VITA. Garrucci (Nav. dj. v. IV, str. 31—32) opisuje ga kao u odjeći vojničkoj, a o križu mu kaže »L'arma che eg'i porta inclinata sull' omero destro è la croce«, dakle s njim ne blagoslivlje.

Na Tab. 267[2] Spasitelj stoji golobrad i naslanja se desnicom na dug križ. Drži u ljevici otvorenu knjigu sa nadpisom:

QVI VIDIT ME VIDIT ET PATREM
EGO ET PATER VNVM SVMVS.

Na Tab. 325[1] Spasitelj golobrad naslanja se desnicom na velik križ držeći ga.

Na Tab. 330[1] takodjer mlad Spasitelj naslanja se na križ, što ga drži desnicom, a križ je naslonjen na kruglji, opasanoj sa dva dekusatna pojasa.

I na Tab. 331[2] mlad Isus sa krst. nimbom naslanja se na križ, što ga obuhvaća desnicom.

Na Tab. 439[3] ne vidi se jasno, je li križ u desnici Isusovoj, ali jest u desnici na Tab. 448[11] i 448[12], nego o svim tim slikama piše isti Garrucci: »Gesù porta in mano una croce equivalente alla verga«.

U svim pak drugim navedenim primjerima iz Garruccia (T. 233[2], 271, 330[2], 331[1], 331[2], 418[4], pa i na 418[5], što ga dr. J. ne navodi, 419[3], 419[4], 430 i to 430[6], 437[5], 438[3], 438[4], 439[1], 439[2], 439[4], 446[1], 448[10], 448[13], 452[1], 452[2], na 456 četiri puta, 458[1] šest puta, 458[2] dva puta), u sve njih 33 puta nosi Isus križ u ljevici, a desnicom ponajviše blagoslivlje. Na Tab. pak 499 sl. 9 dr. J. nije pomnjom pregledao, jer da bude to učinio, bio bi vidio, da tute ne nosi križ sam Isukrst, osudjen na smrt od Pilata, nego mu ga nosi i ide za njim Šimun Cirinejanin. Tako i na sl. 446[1] predstavljen je Spasitelj, gdje osudjen na smrt od Pilata ide noseć na lievom ramenu svoj veliki križ.

Od svih pak ovdje navedenih primjera ne ima ni cigloga, gdje bi bio predstavljen Isus *sjedeć* u slavi ne samo blagoslivljuć s križem u desnici, nego ni držeć ga ni naslanjajuć se na njega; a stavan sam, da će se g. prof. dr. J. bit prilično i umorio tražeć a ne nahodeć takovu priliku iz prve polovine srednjega vieka. Zaludu bi bilo da opetujem ovdje, što sam već prije naveo o Spasitelju *rex regnantium,* predstavljenu na biz. novcima.

Ne imajuć sada pri ruci navedena djela Schultzea, de Rossia, ni Krausa, žao mi je, što ne mogu u ovaj čas da izpitam u njima dr. Jelićeve citate; ali se nadam, da ću i do toga doći, ako i kašnje.

Na Garruccievoj Tab. 242[2] piše dr. J., da je Spasitelj predstavljen sa krugljom. Ja sam pred dobrim svjedokom izpitao tu sliku, ali sam našao samo, da predstavlja Spasitelja sjedećega na priestolju sa krstonosnim nimbom oko glave i sandalima na nogama, kao obično, gdje desnicom blagoslivlje; ali mu manjka lieva polovica tiela, pa se ne može znati, što je držao u ljevici, da li smotak, knjigu, križ, kruglju ili što drugo.

Na Tab. Gerr. 252[2] (nav. dj.) dr. J. kaže, da je Spasitelj predstavljen »sa krugljom i križem«, i to je istina, ali samo tom razlikom, da Isus ne drži kruglju, nego uprav sjedi na velikoj kruglji urešenoj zviezdama. Ljevicom drži naslonjen na lievom krilu dug križ sa štakom; ima krston. nimbus, a podignutom desnicom blagoslivlje. Obuven je sandalima. Ni ta dva primjera niesu dakle ništa u prilog dr. Jelićevim tvrdnjama.

Ne smeta ništa, što je dr. Jelić, iz obilnosti sredstava, prenio sliku Pantokratora sa tobožnje zavjetne slike SS. Ćirila i Metodija, po prerisu prošastoga vieka, jer on sam izpovieda, da je na originalu nestalo posve i kruglje i lieve ruke, pa je moguće pomisliti, da je prerisač XVIII. v. mogao, u ime restauracije, kako se je tada običavalo, dodati i ruku i kruglju. Sve da je u originalu i obstojala kruglja, i sve da bude dr. Jelić neoborivo dokazao, i da mu dr. Pastrnek ne bude oprovrgao (Vidi ov. čas. o. g. Br. 2 u »Bibliografiji«), da tobožnja zavjetna slika potiče iz god. 868, ostalo bi ipak i tom slikom potvrdjeno, da se je u ono doba Spasitelj predstavljao blagoslivljajuć desnom rukom, i to bez križa.

Istina je, da Spasitelj kao diete u Gospinom krilu ima često kruglju u ruci; kadgod pak i carska ili kraljevska, ili papinska obilježja, kao kralj kraljevâ i vrhovni svećenik. Ali, pitam ja g. dra. J., što ga to ima posla sa našim pitanjem? i jesu li takove predstave suvremene priepornoj ploči ili mnogo kašnje?

Na to, što ovdje dr. J. opet pritvrdjuje, da se kazula nije nikad dala vladaocima, molim ga, da se izvoli potruditi pročitati nav. mj. u knjizi dra. Bocka, ili, ako će da bude još bolje obavješten o predmetu, neka pročita od istoga spisatelja divotno djelo pod naslovom: *Die Kleinodien des heiligen römischen Reiches deutscher Nation* itd. Wien, 1864, mit 46 col. Taf., pa će se osvjedočiti, da se je u srednjemu vieku, pri krunitbenom činu, davala ne samo kazula, nego i *alba* i *cingulum* i *stola* i *tunicella* i *dalmatica* i sve, što pripada biskupskoj liturgičnoj odjeći nego će dapače još doznati, da su njemački kraljevi, nakon izvršenog krunitbenog čina, bili jošte primani u broj kanonikâ krunitbene crkve u Cahovu. — Louandre pak[1] nam pripovieda, da su vladaoci iz roda Kapetingâ uzdržavali običaje Karolingâ, te da su obdržavali tako zvane *curiae coronatae*, na kojima bi kralj, preko intervalâ službe božje, činio sebi stavljati na glavu krunu od nadbiskupa ili biskupa, da, urešen takovim najvišim obilježjem, prisustvuje velikim svečanostima.

Na minijaturi evangelijara katedralnoga kaptola u Krakovu iz XI. v.[2] predstavljen je kralj sjedeć na stolici sa krunom na glavi sa upravnim osovnim uhobranim, završenom u vrhu na tupi kut, a poviše njega na krajevima i u vrhu po krugljica. Podiže obedvie ruke kao sjedeća osoba naše ploče i kao kralj Petar Krešimir na rabskom pečatu. U lievoj stiska kruglju nadvišenu križem, u desnoj mu u vrh kratka žezla ptica. Odjeven tunikom i plaštom sa agrafom na desnom ramenu. Plašt mu sprieda ima nabore kao i kazula na našoj ploči. I u toga su kralja crevlje oštruljice do gležanja, kao i u osobe na našoj ploči. U tom je istom evangelijaru na posebnoj tablici (XXIII.) predstavljen i Spasitelj, sjedeć na priestolju, odjeven dugom tunikom i pallijem. Podignutom desnicom blagoslivlje, a ljevicu naslanja na knjigu na lievom koljenu. Bosonog je i golobrad. Oko glave mu krstonosan nimbus.

Na str. 143 Stockbauerova djela (Kunstgeschichte des Kreuzes), koju dr. J. navodi za dokaz, da Isus nosi križ, predstavljen je Isus Krst Odkupitelj iz sarkofaga Probova († 395). Tu Isus stoji mladjahan, golobrad i naslanja se na velik križ širokih prečaga, urešen dragim kamenjem. Bosonog je, odjeven tunikom i pallijem, te drži volumen u ljevici.

U Louvre se nahodi bizantinski Codex uprav iz početka X. vieka. U njemu je minijatura, na kojoj su predstavljeni car Manuel Paleolog sa carevićem i caričnom (Dr. Franz v. Reber, Kunstgeschichte des Mittelalters, str. 89). Sva tri stoje, i svakomu je u desnici ruci po žezlo, koje sastoji od štake, koja u vrhu završuje krstom. Krst na vrhu

[1] Les arts somptuaires I. 87—88.
[2] Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce. Zeszyt III., str. 73. Tab. XX.

caričina žezla sastoji od tri piknje, u vrh carevićeva od prosta križa, dočim je na carevom križu uz sva tri kraja još po krugljica; na caričinom su pak na tom mjestu po dvie piknje sa svake strane, na način potenciranog križa u carevim rukama na već spomenutim suvremenim bizantinskim novcima.

Hovedenus piše, da pri krunitbi Riharda kralja englezkoga, Vilim knez Striguilski imadijaše zlatno žezlo sa zlatnim križem u vrhu.[1]

U opisu blagoslova i krunitbe kraljeva i careva pišu Marz. u. Schn.,[2] da mitropolit predaje klečećem kralju žezlo i zlatnu kraljevinsku jabuku. Pri opisu ustoličenja (intronizacije) ovako pišu: »*Der Mitropolit* führt mit den übrigen anwesenden Prälaten *den Regenten*, welcher den Scepter trägt und mit der Krone geziert ist, mitten zwischen sich und dem vornehmsten Assistenten, so dass der Celebrant dem Gekrönten zur Rechten, und der Prälat ihm zur Linken geht, zu dem *bereiteten Throne* und mit der Beihilfe dieses Prälaten sezt er ihn auf denselben, zu ihm sprechend: Stehe hier und erhalte du die dir von Gott verliehene Stelle, kraft der Einsegnung des allmächtigen Gottes« itd., a u bilježci k tomu primjećuju: »Bio je u ostalom još u prakršćanstvu običaj, da bi okrunjeni, netom bi uzašao na priestolje, naoružao se zlamenjem križa i puku držao govor«. Još pišu[3] isti spisatelji: »Mitropolit odloži mitru i okrene se prama otaru i (dok car s krunom na glavi i žezlom u ruci još sjedi na priestolju) stojeć zapjeva pjesan: »Tebe Boga! hvalimo«, koju zbor u cjelini nastavlja. A netom ovaj započme, podje odmah nadpastir na desnu stranu vladarevu i ostane tu do svršetka pjevanja pohvalne pjesme; ali tad govori on gologlav o kralju:

»Okriepljena bila ruka tvoja, podignuta de·nica tvoja!«

Odgovor: »Pravednost i sud jesu podpore priestolja tvojega (Ps. 88, 14, 15).«

I po tom obredu može se uvjeriti g. dr. Jelić, da je vrlo vjerojatna tvrdnja Kukuljevićeva, da je na našoj ploči predstavljen hrvatski kralj sjedeć na priestolju, a do njega s desne strane crkveni dostojanstvenik, ·koji o njemu govori; i nije potreba da se čudi više, da se je takav prizor mogao predstaviti na crkvenom pluteju, kad se je taj obred obavljao upravo u stolnoj crkvi.

(Nastavit će se.)

F. Radić.

---

[1] Marz. u. Schn. N. dj. V. 521.
[2] Nav. dj. V. str. 520.
[3] Nav. dj. V. str. 524.



Izvješće

o radu hrvatskog starinarskog družtva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sastavio ga

Frano Radić,

izvjestitelj znanstvenoga odbora hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu i zastupnik istoga družtva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu, za isti Kongres.

8. **Nevidjane** na otoku Pašmanu. Povjerenik našega družtva gosp. Frano Skarpa, učitelj iz Biograda (Albamaris), javlja (»Viestnik« god. XII. Br. 2., str. 70): »Na otoku Pašmanu u župi Nevidjanskoj izmedj Mrljana i Nevidjana, desetak časa daleko od župničke kuće u iztoku, na jednom malom brežuljku, kraj mora uzdizala se je crkvica *sv. Mihovila.* Kažu, da je tu bio manastir benediktinkah. Pripovidao mi je svećenik Sime Lovrić, da je crkvica bila podpuna i ciela još nazad 2—3 god. (piše 1890.), a sva je bila naslikana onakom ornamentikom, kakova se vidja narisana u knjizi »Hrvatski spomenici«. Iz Nevidjana je preneseno u prvi Muzej hrvatskih starina u Knin.

Dva obla komada (zar sa amvona). Na obadva ima po komad križa sa oduljim kracima, urešena sa dvostrukom pletenicom. Na većem komadu, koji je 42 cm. visok, ostaje dolnji i gornji kut križa. Gori stoji na kraku mala ptica s jednim čampragom na glavi a s drugim na hrbtu. Rek bi, da manji komad stoji više velikoga, te da nadopunja gornji kut križa, tako, da se od poveće ptice vidi otvoreno krilo, dočim su joj na većem komadu noge i rep. Manji komad ima nastavak gornjeg kraka križa i komad desnog gornjeg kuta. Tu je prema križu okrenuta paun-ptica. Glava joj do gornjeg kraja križa, koji se tiče gornjega ruba pluteja, na kojemu je pojas iste širine kao križ sa istom dvostrukom pletenicom, koja se sdružuje s onom na križu. Pod kljunom ptice podiže se iz križa vitičasta grančica. Na ovećem komadu ima još razkriljena ptica sa glavom križu okrenutom. Sastavivši oba ulomka izhodi ukupna visina od 65·5 cm., a debljina je 10 cm.

Velik komad pluteja s pregrade svetišta dug 99 cm., debeo 11 cm. Na njemu je opaziti i početak lezene naskočene 1 cm. Na lezeni je početak četverostruke pletenice sastavljene na krugove. Polje pluteja, široko 75 cm., zarubljeno je trakom, koji je uzlom na krug upleten sredinom stranicâ nutrnjih pačetvorina, kojih su po svoj prilici bile u svakom redu po dvije. Pačetvorine su zaokvirene troprutastim trakom. U cieloj lievoj pačetvorini je paun tako sbiven, da mu je rep uzgor uzpravljen, glava takodjer, a sjedi po tlima. Na glavi mu hober. Jednom se nogom drži okvira, a drugom drži do kljuna jabuku. U pačetvorini nad opisanom ima početak četverostruke pletenice zatvorene. U srednjoj užoj pačetvorini ima samo uzpravljena dvostruka pletenica. U desnoj pačetvorini je obsrdčast grozd vodoravno ležeći i nečim sdružen.

Ima još i treći komad kao od istog pluteja. Vide se na njemu sdružene dvije pačetvorine, a u jednoj početak pletera.

Jedan četvrti komad je debeo 18 cm. I na njemu je sklop jedne pačetvorine s nekim drugim četverokutima. U četvorini je splet dviju pakružnicâ na tri prutka, a u sriedi jim puce.

Peti je komad debeo 11 cm. Na njemu je rub urešen dvoprutastim priekršćem popuť onoga na ploči spljetske krstionice sa sjedećim kraljem, samo što je uzgor okrenuto

Šesti ulomak pluteja debeo je 18 cm. Ima sklopljene četvorine, a u jednoj dvije pakružnice.

9. **Biograd** (Albamaris, Zaravecchia). Iz razorene koludričke crkve sv. Marije ima u kninskom Muzeju komad male nadstupine sa redom svezanih lukova naokolo. Polumjer dolnje strane mu je 12 cm. U Biogradu je u XI. vieku obstojao benediktinski samostan sv. Ivana Evangjeliste i samostan duvana sv. Tome Apostola, kako svjedoče izprave objelodanjene u knjizi »Documenta historiae chroaticae periodum antiquum illustrantia« (str. 51, 64, 86, 107, 111, 138, 161, 74, 168).

10. **Bribir** (Varvaria). Gosp. Pavao Roca iz Stankovaca javlja (Viestnik god. XII. Br. 2. str. 71—72): »Na gradini Bribir vidit je liepih tragova, osobito uresa iz hrvatske dobe.« Brebera (Const. Porph. De adm. imp. c. 30 p. 345 ed. Bonn.) bijaše ime jedne hrvatske župani̇je, a Bribir je sad selo u skradinskoj okolici.

11. **Ždrapan** kod Bribira. U neposrednoj blizini Bribira, kako mi piše naš predsjednik o. Marun, obstoji i danas mala crkvica *sv. Bartula* u Ždrapnju župe Piramatovačke. Oko te crkvice ima nekoliko starohrvatskih stećaka i vidi se jedan poklopac sredovječnog sarkofaga, dok je raka otučena i uzidana u zvonik Piramatovačke župne crkve *svih Sveti*. U tom sarkofagu, kako živa predaja spominje, bio bi pokopan neki skradinski biskup. Sadanja crkvica sv. Bartula biti će stara tri vieka, ali se vidi uzidano u istoj kao gradivo nekoliko staro-hrvatskih uresnih komada. God. 1889. dao je naš predsjednik sa tamošnjeg groblja prevezti u Muzej kninski plutej dug 98 cm., visok 92 cm., debeo 11 cm. Na licu mu je s gornje strane rub širok 20 cm. U rubu je urezana raztvorena dvostruka pletenica, spletena sa slobodnim krugovima u svakom svojem križalištu. Veliko polje urešeno je hasurastim pleterom na dva uzporedna dijagonalna traka, koji oko svakog drugog križališta imaju po jednu na kut stojeću krivocrtnu četvorinu sa ugnutim stranicama. Po četiri takove susjedne četvorine sastavljaju krugove, koji obkoljuju ostala svaka druga križališta trakovâ. Unaokolo je mjesto četvorinâ sami jedan trak uvijen na polukrugove, a u kutima na tri četvrtine krugova. 100 met. daleko od sv. Bartulskog groblja, drugo je veliko groblje, a usred njega je naš predsjednik odkopao temelje crkvice na dvoja vrata: glavna i pobočna.

12. **Šibenik**. Predsjednik našega družtva izvješćuje u »Viestniku.« (God. XIV. Br. 1. str. 28): »Zadnje godine (1891.) pri rušenju gradskih bedema kod samostana sv. Frane, našlo se tri ornamentalna komada iz doba naše narodne samovladavine«, koji žalibože nekako bez traga kasnije postradaše.

13. **Šibensko polje**. (Nav. mj.) Predsjednik našega družtva izvješćuje na reč. mjestu: »U Šibeničkom polju kod crkve *sv. Lovra*, našao sam velik ulomak liepo izradjenog sarkofaga iz naše davnije dobe i nekoliko drugih manjih, koje nastojati ću, da budu čim prije u Knin preneseni.« Kako mi je čuti, rek bi, da je prag. Bulić pretekao našeg predsjednika i te komade dao prevezti u Spljet.

14. **Pagjene** (Pasinum). Po izvješću našega predsjednika u »Viestniku« (God. XIII. Br. 2., str. 60) doznaje se, da su prigodom popravka *crkve sv. Jurja* u Pagjenama nadjena tri ulomka nadpisa, koji se odnose na davnije doba hrvatske narodne samostalnosti i jesu kako jih je naš predsjednik objelodanio (»Viestnik« God. XIII. Br. 3):

1. . . . REGIS SALVA . . .
2. . . . RASTIMIR · PERSEC . . .
3. . . . E VIRGINI QVE ✠ SACR . . .

Kašnje je nadjen četvrti komad:

4. . . . DIGNA DOMV̄ FVNDĀ . . .

15. **Mokropolje**. U Mokrompolju tri sata kočije u sjever Knina daleko, na oranici više kuće Pavla Vagića, nadjeno je 10 komada pluteja, razdieljena trakovima na dvije žice, debela 10 cm. Još su nadjena druga dva komada pluteja kao na proste stupčiće poput balaustara dijagonalno mrežasto razdieljen. Ti su komadi sada u Prvom Muzeju hrvatskih spomenika u Kninu.

16. **Gradac** u Petrovupolju. Kako izvješćuje predsjednik našega družtva u »Viestniku« (God. XIII. Br. 3., str. 92), ot. Marko Čačić našao je u Gradcu ulomak nadpisa:

. . S · PETRVS . . . —

17. **Cecela** u Petrovupolju. U istom Petrovupolju kod Drniša odkopao je naš predsjednik još 1888. god. na brežuljku Ceceli, na starohrvatskom groblju, na kojem je i velik kamenit krst, temelje poveće crkve možda *sv. Cecilije*, na jedan brod sa predvorjem i apsidom na lik kopita.

18. **Mirlović**. Naš predsjednik izviestio je u »Viestniku« (God. XII. Br. 3., str. 112): »Javlja nam Luka Mihelić iz Kljaka u Petrovupolju, da je našao uzidan u somiću kuće Nikole Bogdana ovelik ornamentalni ulomak iz starohrvatske dobe sa zviezdama, križevima, kolašcima, krivama i pticama. Taj ulomak da je nazad godišta izvadjen iz ruševinâ pod *Poplašenom kućom* u Debelomzidu u Mirloviću, o kojima pak pripovieda, da su ruševine starinske crkve«.

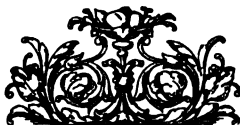
19. **Kljake** ne daleko od razvalina rimskog Municipium Magnum (pod Balinom glavicom). U župnoj crkvi opazio sam u jeseni 1893., da je kamen, koji služi za podstavak crkvenog barjaka, dobro sačuvana izvrnuta mala nadstupina hrv. biz. sloga sa akantusovim lišćem. Župnik mi je obećao, da će ju poslati u Kninski Muzej.

20. **Vrlika** (Erona). Kad sam jesenskih praznika 1893. putovao dalmatinskim Zagorjem u družtvu sa o. Ivanom Barbićem, dobavio je moj poštovni drug za »Prvi Muzej hrv. spom. u Kninu ulomak hrv. biz. praga duga 0·69 m., širina 0·23 m., deb, 0·13 m. koji je zarubljen kukama (volutine), a nosi ostatak nadpisa:

. . . . (s)VSCIPE VOTA QVE PRO T . . ., koji ja čitam:
. . . . (s)uscipe vota qu(a)e pro t(uis) . . .[1]

(Nastavit će se.)

[1] Vidi mu sliku u ovom časopisu God. II. br. 1. str. 29. Op. Ur.



Razne viesti.

1. Radošću doznajemo iz pouzdana izvora, da je dr. Ćiro Truhelka, kustos zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu priredio djelo o *hrvatskim novcima*, koje će doskora u tisak i biti će obskrbljeno mnogobrojnim ilustracijama. Drago nam je ovom prigodom napomenuti, kako se je tim predmetom bavio prvi i najslavniji jugoslavenski numizmatičar, podpredsjednik našega družtva, prof. dr. Simeon Ljubić. On je dapače bio već i napisao dotičnu razpravu, koju je i čitao bio nazad malo godinâ u jednoj sjednici fil.-hist. razr. jugoslavenske akademije, te je imala biti tiskana u „Radu"; ali nije imala tolike sreće, jer joj je nestalo rukopisa, kojemu se nije u trag ušlo ni do današnjeg dneva, premda nije nestalo nade, da će se jednom ipak naći u Zagrebu. Svakako će nova knjiga dra. Truhelke, kojoj želimo sretan uspjeh, izpuniti veliku prazninu, koja se je u nauci i u hrvatskoj književnosti osiećala na polju hrvatskog starinarstva.

2. Početkom učioničke godine 1896—97. umirovljen je ravnatelj c. kr. velike gimnazije u Spljetu, slavni naš domaći starinar prag. prof. dr. Frano Bulić, baš u naponu svoje muževne snage, u času, kad je uprav navršivao 50. godinu života. Dok, uz mnogobrojne prijatelje, štovatelje i učenike dn. Franove, iskreno žalimo nenaknadiv gubitak, što ga tim preranim umirovljenjem pretrpljuje najzlamenitija hrvatska gimnazija u Dalmaciji, tješimo se nadom, da će taj težki udarac na pedagogično-didaktičnom polju hrvatskomu narodu i znanosti biti nadoknadjen tim, što će taj vrli muž i uztrajni književni radnik, nespriečen zvaničnim poslovima, moći da posveti sve svoje sile marljivu iztraživanju i objelodanjivanju rimskih i hrvatskih starina Dalmacije u obće, a napose pak njemu najbolje poznatog Solina i cielog okoliša spljetskoga. Zato želimo, da mu dobri Bog udieli dobro zdravlje i dug život na korist znanosti, a na diku naroda hrvatskoga, iz kojega je nikao.

Nj. c. kr. Veličanstvo obdarilo je prošastih jesenskih praznika našeg suradnika i člana znanstvenoga odbora našega družtva, gradjanskog učitelja Vida Vuletić-Vukasovića za znanstvene i književne zasluge, velikom zlatnom kolajnom „Viribus unitis". Srdačno čestitamo na Previš. odlikovanju! — Isti je gospodin od nedavna bio već odlikovan od srbskoga kralja i od kneza crnogorskoga.

3. Gosp. prof. J. Purić, kustos kod narodnog hrvatskog arheol. muzeja u Zagrebu, naišao je u djakovačkoj okolici na tragove starinske crkve romaničkog sloga, kašnje pripogradjene. On namjerava pitati u hrvatskog Mecene, presvietlog g. biskupa Štrosmajera, dozvolu, da može izvesti neke izkopine u blizini crkve, gdje se nada odkriti tragove samostana, te će u svoje vrieme ob istoj crkvi i ob uspjehu izkopinâ pisati u ovom časopisu.

4. Gosp. J. P. javlja u „Viencu" br. 41. od o. g.: „. . . . zanima našašće iz stare slovjenske (staro-hrvatske) dobe u Bijelom brdu kog Osijeka. Ovdje su izaslanici hrvatskog arheološkoga društva kopali sa g. Nuberom iz Osijeka i obreli su preko stotinu grobova, gdje su uz kosture našli raznih nakita: narukvica, prstenja, naušnica itd., te posude sa staroslovjenskim ornamentima. Predmeti naliče na one, koji su nadjeni prije više godina u Velikom Bukovcu i u Kloštru. U Nijemcima (u Slavoniji) konstatovana je slovjenska naselbina, kada se je ljetos gradila cesta, ali su nadjeni predmeti uništeni; sačuvali su se samo fragmenti.

Sva će našašća biti objelodanjena u „Viestniku hrv. arheol. društva" za god. 1896., ako društvo nadje dovoljno potpore u hrv. rodoljubivoj publici".

5. Naš je urednik i ljetošnjih jesenskih praznika upotrebio podporu, primljenu od našega družtva za trud oko uredjivanja ovog časopisa, da putuje kroz razne prediele hrvatske domovine, iztražujuć davne narodne spomenike i preporučujuć uplivnim rodoljubima podupiranje našega družtva. U oba smiera imalo je njegovo djelovanje prilična uspjeha. U Priekom kod Omiša, uz desnu obalu ušća Cetine rieke, baš u dvorištu bivšeg sjemeništa, obstoji još cjelokupa i upravo dobro sačuvana starohrvatska crkva S. Petra, i to baš onakva, kakova je bila u cjelini u doba hrvatskih kraljeva narodne krvi. Uspomena joj se sačuvala u dvie izprave: jednoj iz doba kralja Slavića (g. 1074.), gdje kaže, da je u njoj sjedio isti kralj sa županom Sarubom riešavajuć pravdu izmedju Petra Črne i Tugarana,[1] a drugoj iz doba kralja Zvonimira (g. 1080.), gdje se isto riešenje u istoj crkvi potanje napominje i opisuje ovako: „Attigit eo tempore venire in nostris partibus Slauizo rex et Petrus banus nec non Sarubba causa discordie, que erat inter Slauizo et Lubomiro, Unde uocauerunt nos (Petra Črnu) ante hos nominatos uiros omnes Tugarani; residentibus in **ecclesia beati Petri,** *que sita est in Olmisi,* scilicet coram Slauizo nec non Petro et Sarubba, ceperunt altercare nobiscum, et ita nobis iudicauerunt" itd.,[2] tako

---

[1] **Rački**: Doc. VII. str. 99.
[2] **Rački**: Nav. dj. str. 129.

da je po njoj doznati, da je spom. činu prisustvovao još i ban Petar. Tu je dragocjenu uspomenu iz doba narodne samostalnosti, tu do sad nepoznatu narodnu svetinju i pravi dragulj u povjesti hrvatsko-bizantinskog graditeljstva, na prvi dan rujna o. g. prije podneva proučio i u svim potankostima izmjerio naš urednik u družtvu sa velemožnim gosp. c. kr. namj. rač. savjetnikom Crnica, a uz dobrovoljnu i prijaznu pomoć rodoljubnog mladog svećenika gosp. dra. Antuna Žarnića, mjestnog dušobrižnika.

Na 3. rujna zaletio se iz Spljeta u pitomu i slavnu negdašnju republiku Poljičku, nebi li svojim očima vidio zlamenite starinske crkvice S. Klimenta u Sitnomu i Sv. Luke u Dubravi, što jih slavni naš pokojni I. Kukuljević spominje u svojem putopisu po Dalmaciji,[1] te popravio tlorise istih crkava, što jih je naše družtvo odavna od nekoga primilo bilo. U tim tlorisima bile su neke česti pogrešno nacrtane, a tolike izostavljene, tako, da su se činili nevjerojatnima. U Sitnomu se je namjerio na brata pošt. župnika gosp. dn. Petra Mihanovića, koji ga je pratio k obim crkvama, pomagao mu pri mjerenju, a najpotla ga prijateljski po starohrvatskom običaju pogostio u zadružnoj Mihanovićevoj kući, kojoj je dn. Petar kao najstariji starješinom.

Te crkve kao i ona S. Petra u Omišu biti će sa slikama čim prije objelodanjene u ovom časopisu.

U glavnom i kraljevskom slobodnom gradu Zagrebu pohodio je naš urednik preuzvišenog gosp. nadbiskupa Posilovića, presvietlog gosp. predstojnika odiela za bogoštovje i nastavu Otona pl. Krajčovića i velemožnog gosp. gradonačelnika pl. Adolfa Mošinskoga. Uzvišena gospoda blagohotno su se dostojala saslušati izvještaj o stanju i potrebama našega družtva, te je Njeg. preuzvišenost gosp. nadbiskup obećao poslati družtvu novčanu podporu; presvietli gosp. predstojnik obećao je družtvu podporu od strane kr. visoke hrvatske vlade, netom bude zato razpoloživih sredstava, a velemožni gosp. gradonačelnik darovao je družtvu kolajnu spomenicu boravka Njeg. Veličanstva u Zagrebu lanjske godine, obrekao je staviti u proračun gradskoga poglavarstva za iduću godinu našemu družtvu podporu od 500 forinti i obećao je, da će uznastojati, da mu bude i za unaprieda ujamčena od strane sl. gradskog poglavarstva tolika stalna godišnja dotacija, te se je dobrostivo udostojao razpitati za ostale ekonomske prilike Dalmacije.

Pohodio je i kr. zemaljski arkiv, kojim upravlja gosp. dr. Iv. pl. Bojničić. Isti mu je pokazao izvornike tolikih hrvatskih kraljevskih izprava i pečata, kao što i svekolike spise hrvatskoga sabora, te mu je darovao krasno uspjele fotografije po jedne izprave Krešimirove, izdate u Biogradu na moru (god. 1070.), Zvonimirove (god. 1076—78.) izdate u Kninu „in uilla regali", Stjepana II., izdate kod grada Šibenika (1088—89.) i Ladislavove ob utemeljenju zagrebačke biskupije (g. 1093—95.). Još je gosp. dr. Bojničić obećao svoje cienjeno suradjivanje u ovom časopisu, koje da će odpočeti ilustrovanjem spomenutih dragocienjenih izprava.

Pohodio je još osobite prijatelje i zagovaratelje našega družtva veleučenu gospodu prof. Tadiju Smičiklasa, prebendara Ivana Tkalčića i prof. Josipa Pliverića. Profesori Pliverić i Smičiklas obećali su i dalje svoje zauzimanje na korist družtva, a prebendar I. K. Tkalčić još i svoje vele uvaženo suradjivanje u ovom časopisu.

Od slavne jugoslavenske akademije bilo mu je za njegova boravka u Zagrebu uzajmljeno nekoliko znanstvenih djela, uprava nar. hrv. arheol. muzeja dopustila mu je bila, da u svako doba dana može pohadjati muzejalnu knjižnicu i sbirke. Prijazan doček i susretljivost svekolike više pomenute gospode zagrebačke obvezali su našeg urednika na vječitu zahvalnost, te su mu ostavili u srcu utisak najugodnije i neizbrisive uspomene ovogodišnjeg kratkog boravka u Zagrebu.

6. Pri pohodu zagrebačkog nar. hrv. arheologičkog muzeja, najprije u družtvu sa gosp. prof. J. Purićem, a kašnje s ravnateljem prof. drom. Josipom Brunšmidom, upozorila su ga spom. gg. na razne skupine liepih i zanimivih starohrvatskih kovinskih spomenika, sabranih iz grobova raznih prediela Hrvatske i Slavonije. Opazio je osobito krasnih i velikih naušnica i sliepočnog prstenja. U istom je muzeju vidio i velik krstaš mač, dobavljen iz Muća u Dalmaciji sa krugljastom jabukom, pa i druga dva slična, ali veća, što jih je od prije posjedovao muzej. Oni su iz doba od XIII. do početka XV. vieka. Kad bude u muzeju više razpoloživa prostora, prof. Brunšmid namjerava sve starohrvatske spomenike, što se nahode po raznim odielima muzeja, pribrati i sakupiti u naročitu prostoriju, čim će biti položen temelj *odielu za hrvatske starine* u zagrebačkomu muzeju arheologičkomu.

7. Za višednevnog svojeg boravka u Kninu, gdje je uživao pravo, neograničeno hrvatsko gostoljublje franovačkog samostana, pod upravom čestitog gvardijana O. Jera Runjića, pomagao je naš urednik družtv. predsjednika, da nadgleda radnje oko preuredjenja muzejalnog pokućstva i jasnijeg poredanja kamenitih i kovinskih predmeta, te je prisustvovao dočeku dvojice francuzkih odličnih putnika, koji su pohodili družtv. muzej, kao što i godišnjoj družtv. skupštini.

[1] Arkiv knj. IV. str. 322—323.

Uredništvo.

Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XIX. No. 6. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin). — Starinske izkopine u selu Brištanim pokraj Krke (Ritrovamenti antichi nel villaggio di Brištani vicino il Krka). — Il culto della dea *Mater Magna* in Salona (Bogoslužje božice *Mater Magna* u Solinu). — Collezione di antichità nel Seminario Arcivescovile di Udine, destinata pel Museo di S. Donato in Zara (Sbirka starina u Nadbiskupskom sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815.). I. Supplemento: Isprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re Bosnesi Kotromanović). II. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). — No. 7. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona, Pučišće sull' isola Brazza (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin, Pučišće na otoku Braču). — Il coperchio del sarcofago di *Augusta* (Pokrivalo sarkofaga *Auguste)*. — Le gemme dell' i. r. Museo Archeologico in Spalato acquistate nell' a. 1895. (Drago kamenje c. k. Arheoložkog Muzeja u Spljetu, nabavljeno godine 1895.). — Collezione di antichità nel Seminario Arcivescovile di Udine, destinata pel Museo di S. Donato in Zara (Sbirka starina u Nadbiskupskom sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru). — Ritrovamenti antichi a Vrbanj sull' isola Lesina (Starinska iznašašća u Vrbanju na otoku Hvaru). — Starinske izkopine u Muću (Scavi antichi a Muć). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815.). — Commissione Centrale per i monumenti antichi (Središnje povjerenstvo za stare spomenike). I. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). No. 8. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin). — Collezione di antichità nel Seminario Arcivescovile di Udine, destinata pel Museo di S. Donato in Zara (Sbirka starina u Nadbiskupskom Sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru). — Opis ruševina rimskog zaselka u Kaštelanskom polju (Descrizione delle rovine di una villa romana nelle Castella). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815.). I. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). No. 9. Sadržaj: Iscrizioni Inedite: Salona, Kostanje di Poljica (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin, Kostanje Poljica). — Collezione di antichità nel Seminario Arcivescovite di Udine, destinata pel Museo di S. Donato in Zara (Sbirka starina u Nadbiskupskom sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815.) La Vrasda (Vrazda). — Il campanile del Duomo di Spalato (Zvonik Stolne crkve u Spljetu). I. Supplemento: Una condanna molto rigorosa nell' a. 1584. (Vrlo stroga kazna god. 1584.).

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann, vladin savjetnik. VIII. 1896. 2. svezak. Sadržaj: Dr. Leopold Glück: Prilog fizičkoj antropologiji cigana u Bosni i Hercegovini. I. (Sa 2 table.)

Karlo Patsch: Dva otiska na ciglama iz Ljubuškog. (Sa 2 slike u tekstu.)

Eduard Vorliček: Rimske starine u Branjevu, kotara zvorničkog. (Sa 1 slikom i 1 tablom u tekstu.)

Karlo Patsch: Prilozi povjesti podunavskih krajeva. I.

Dr. Ćiro Truhelka: Sredovjeki natpis u Kotorcu. (Sa 1 slikom u tekstu.)

Franjo Fiala: Nekropola ravnih grobova kod Sanskog mosta. (Sa 156 slika u tekstu i 2 table.)

Karlo Patsch: Apolovo štatueta iz Vršana kod Prnjavora. (Sa 2 slike u tekstu.)

Književnost. Karlo Patsch: Vjestnik hrvatskoga arheološkoga družtva.

Věstnik československých museí a spolků archaelogických. Roč. I. Čislo 11. Obsah: U smrti Nj. V. Prevedroga Gospodina Nadvojvode Karla Ljudevita: Učelnost museí. — Zpráva o musejní společnosti v Mnichově Hradišti. — Valna hromada musejního spolku v Dašicích. — Archaeologický obsah časopisu „Vesmir". — Nalezy a zprávy: Památka Boh. V. Konečného. Poklad v Humpolci, Dánský dukát Kristiána IV. Z kostela Sv. Jana na Zabradlí. Poklad. — Literatura: Kwartalnik historiczny. Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie. Kapesní slovnik francouzsko-český. Rudní obor kutnohorský. Kytka ballad, romancí a legend Jaroslava Vrchlického. Zpráva kuratoria průmyslového musea pro vých. Čechy v Chrudini. I. zprava musejní společnosti pro okres Humpolecký. Zpráva výboru správního musejního spolku v Českých Budějovicích, Živa. Herm. K. Škorpil: Prvobitnitě ljudi v Bolgarija. — Čislo 12. Obsah: Navštěva císařského musea v Cařihradě.

(Musée imperial Ottoman). Sděluje Jos. zd. Raušar, spis. v. Bělehradě. Starina ili gjedovina kneževske Crnogorske dinastije Petrović-Njegoša. — Piše za Čehe Vid Vuletić-Vukasović, časnik Danilova Reda itd. S dva fac-simila. Nálezy a zprávy. V Semonicích u Jaroměře, Ludvik Šnajdr. Jak zachránime ztrouchnivělé řezby. — Literatura: Válka z roku 1866. v Čechách. — Fr. Robin. Kapesni Slovník francouzsko-český. Sestavili dr. Jan Herzer a prof. Č. Ibl. Katechismus Dějin umění. Napsal Josef Braniš. Zbiór Wiadomósci do antropologii Krajowci. Vydaný Komisí antrop. Akademie nauk v Krakově. Dil XVIII. V Krakově 1895. — Doslov. Na odgovor neoborivim opazkama prof. B. Poparića napisao je:

Dott. Luigi Cesare de Pavissich rodjeni Makaranin brošuricu pod naslovom: **Epistola al Signor B. P.** professore al Ginnasio di Spalato, autore d' un opuscolo slavo sulla prima versione italiana dell' Opera: *Die Regno Dalmatiae et Croatiae* di Giov. Lucio Tragurieuse. Udine. 1896. 24 str. u 8-ni.

Na to nije ostao dužan prof. Poparić nego mu je odvratio *šilo za ognjilo* potukavši ga do nogu drugom brošurom pod naslovom: **Opet o talijanskom prevodu Lučićeva djela De Regno Dalmatiae et Croatiae** (Odporuka na „Epistolu" Mons. Pavišića). — Nakladom „Bihača" Hrvatskog družtva za iztraživanje domaće povjesti u Spljetu. Ciena 30 nč. U Spljetu 1896. 32 str. u 8-ni.

Dr. Ivan Bojničić Kninski — Grbovnica kraljevine Slavonije. Preštampano iz „Viestnika hrv. arheološkoga družtva". Nova serija. God. I. Zagreb 1896. 15 str. u 4-ni. Sa bojadisanom slikom i tri fotolitografične slike u tekstu. Osim članka o grbovnici kralj. Slavonije preštampan je u toj brošuri iz istog svezka „Viestnika" od istog spisatelja članak „Sfragistička iztraživanja", kojemu pripadaju krasne dvie slike pečata kralja Karla Dračkoga.

Прославна споменица четиристогодишњице Ободске Штампарије. Издао Прославни одбор. Цетиње. Државна штампарија. 1895. 289 str. u 8-ni. Sa 7 fotolitografičnih tablica, na kojima je sedam slika kamenitih spomenika romaničkog sloga, od kojih je na trojici dvoglavi srbski orao, četiri su urešene nadstupine, jedan je s naopaka naslikana podstupina, sdružena sa početkom debla, jedan je uokvirena ploča, a jedan ulomak. Po Marijanu Bolici, koji je g. 1614. štampao u Mlecima svoj izvještaj o putovanju po Crnoj Gori, kaže odbor, da su to ostanci dvora Crnojevića na Cetinju, i da se još čuvaju na Cetinju, neki uzidani u manastiru i manastirskoj crkvi, a ostali i više drugih u knjizi ne naslikanih, da se nahode pred novom dvorskom kapelom. Svakako su to zlameniti graditeljski ostanci vriedni sačuvanja.

В. Добруский. Материали по археологията на България. — Posebni otisak iz „Сборника за народни умотворения наука и книжнина". кн. XIII. София. Държавна печатница. 1896. 45 str. u 8-ni. Sa 8 tablica i 10 u tekstu fotolitografisanih slika. Kujiga sadrži pet sliedećih spisateljevih priloga: I. *Кулътъ на нимфитѣ въ Тракия и Мизия. Откритието на Нутркаеит до с. Саладиново, Татаръ-Пазарджишко.* II. *Тракийски конници.* III. *Разни паметници и надписи.* IV. *Три древнохристиянски надписи, открити до църквата св. София въ столицата.* V. *Старо-български надписъ отъ Батошовския манастиръ.* Vrlo zlamenit je starobugarski nadpis iz razvalina starog manastira u Batošovu, koji se čuva u sofijskom muzeju, a po prvi put ga sa fac-simile-om izdaje u svojoj knjizi ravnatelj istog muzeja, veleuč. g. V. Dobruski, počastni član našega družtva. U nadpisu kaže, da je patrijarha „всѣмъ българомъ" osnovao manastir u vrieme bugarskoga cara Mihajla Asijena, koji je vladao od god. 1246. do 1257. i darovao je istomu manastiru selo Batošovo. Temeljito proučena i obskrbljena mnogobrojnim slikama je i prva razprava o bogoslužju nimfâ u staroj Trakiji i Miziji, sadašnjoj Bugarskoj. Mi od srdca čestitamo g. Dobruskomu na tako krasnu uspjehu!

Schriftquellen zur Geschichte der karolingischen Kunst. Gesammelt und erläutert von Julius von Schlosser. Wien. Verlag von Carl Graeser. 1896. 482 str. u 8-ni. Krasna je to priručna knjiga za povjestničara sredovječne umjetnosti u karolinžko doba. U njoj je u obsežnim izvadcima pribrano sve, što je do sad poznato, da su spisatelji karolinžkog doba ili malo pozniji napisali o umjetničkim spomenicima, navlaš graditeljskim i slikarskim, koji su postali u karolinžko doba u franačkoj državi u obširnom smislu rieči, dakle u Njemačkoj i u Francuzkoj. Pri kraju obskrbljena je ta skrupuloznom pomnjom sastavljena knjiga sliedećim veleznamenitim i udobnim popisima i kazalima: I. Popis mjesta. II. Popis osoba i stvari. III. Popis svetaca. IV. Imena umjetnikâ. V. Glossarij tehničkih izraza. Ta je knjiga tek novi svezak biblioteke izvorâ za povjest umjetnosti i umjetničke tehnike, što ju je u Beču zasnovao bio nama dobro poznati pokojni Rudolf Eitelberger von Edelberg, te ju sad nastavlja veleučeni gosp. Albert Ilg, podporom austrijskog c. kralj. ministarstva za bogoštovje i nastavu.

Uredništvo.





Nekrolog.

Kad je bilo uprav složeno sve gradivo za ovaj broj našega časopisa, stiže nam iz Staroga grada na otoku Hvaru tužna i nemila viest, da je ondje dne 19. listopada t. g. preminuo u Gospodinu podpredsjednik našega družtva, umirovljeni prvi ravnatelj narodnog hrvatskog arheologičkog muzeja u Zagrebu, pravi član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti od njezina postanka, dopisujući član bečkoga središnjega povjerenstva za iztraživanje i uzdržavanje starih austrijskih spomenika u Beču, arheologičkog zavoda u Rimu, srbskog učenog družtva u Biogradu itd., slavni spisatelj prve jugoslavenske numizmatike, četrnaestgodišnji urednik „Viestnika hrvatskog arkeologičkog družtva" u Zagrebu, neumorni uredjivatelj uprav monumentalnih „Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium", u koliko se tiču odnošaja izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike, jedan od plodnijih hrvatskih književnika i učenjaka

Prof. Don Simeon Ljubić

u 75. godini svog trudoljubivog života.

Rodio se u Staromgradu na otoku Hvaru dne 24. svibnja 1822. Pučku je školu izučio u rodnom mjestu, a gimnaziju u Dubrovniku i Spljetu, te odabrao svećenički stališ izučivši bogoslovje u Zadru i zaredivši se dne 2. veljače 1847. godine. Već za rana počeo se je baviti hrvatskom narodnom povjesti i jezikom. Prve je svoje znanstvene i književne članke objelodanio u „Zori Dalmatinskoj" i „Dalmazia". Najprije bi namješten kao duhovni pomoćnik u rodnom mjestu. Tu je stao marljivo sabirati stare grčko-dalmatinske novce, grčke i latinske nadpise, te je sve to više prianjao uz arheologijske nauke. God. 1855. podje u Beč, gdje je slušao predavanja Miklošića i Jägera. God. 1857. bio je profesorom gimnazije u Spljetu, 1858. čuvarom tamošnjeg muzeja. 1861—63. profesorom na gimnaziji u Osieku. 1863—69. na Rieci. 1869. izabran je za čuvara arheolog. muzeja u Zagrebu, a 1871.

potvrdjen je za ravnatelja, kakovim je ostao do godine 1892., kad je bio umirovljen. Od tada je živio u svojem rodnom mjestu, gdje uz liepu kuću bijaše uprav dogradio i kapelicu sv. Šimuna sebi za mauzolej. Nemila kronična bolest, neizlječiva nefrita, mučila ga je za dugo doba, dok ga nije i posve skončala. Jošte kao gimnazijalac pokazao je bio svoju veliku marljivost i sklonost na književan rad. Iz početka pisao je talijanski i hrvatski, kašnje samo hrvatski. Članci, brošure i razprave, što jih je pisao u mladjim godinama po raznim političkim, književnim i znanstvenim časopisima, tako su mnogobrojne, da će se samo velikom pomnjom moći prikupiti njihov popis.

Ovo su zlamenitija njegova djela na talijanskom jeziku:

1. Numografia Dalmata. Vienna 1851. (Iz arkiva bečke akademije znanosti.)
2. Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia. Vienna 1856., str. 325 u 8-ni.
3. Studî archeologici sulla Dalmazia. Vienna 1859. (Iz arkiva bečke akad. znanosti.)
4. In risposta al Prete Gius. Cappelletti Veneziano, intorno S. Simeone e la storia veneziana dello stesso. Venezia 1860.
5. In risposta all' opuscolo del sig. Vincenzo Duplancich col titolo: „della civiltà italiana e slava in Dalmazia“. Venezia 1861.
6. Intorno la questione Dalmatica. Venezia 1861. (A Nicolò Tommaseo a Firenze. — In risposta al Sig. Gius. Ferrari-Cupilli. — Intorno l' elezione del deputato di Lesina-Cittavecchia Girolamo Macchiedo. — Risposta al discorso detto nel consiglio dell' impero a 11 settem. 1861 dal deputato dalmata Lapenna.)
7. Gli ultimi successi di Alberto di Valdstein narrati dagli ambasciatori veneti. Vienna 1872. (Iz arkiva bečke akademije znanosti.)
8. Brani inediti della Divina Commedia tratti da un codice dell' Archivio Veneto. Padova 1866.
9. Faria Città Vecchia e non Lesina. Pietro Hektorević Cittavecchiano e non Lesignano. Zagabria 1873.
10. Dispacci di Luca de Tolentis vescovo di Sebenico e di Lionello Cheregato vescovo di Traù nunzî apostolici in Borgogna e nelle Fiandre 1472—1488. Zagabria 1876., str. 64 u 8-ni.
11. Notizie naturali e storiche sull' isola di Veglia compilate dal Dr. Giambattista Cabich. (Iz „Rada“ knj. XXXVII.)

Njemački je napisao:

Der Fund römischer Goldmünzen aus dem ersten Jahrhundert der Kaiserzeit, gemacht in Semlin in der kroatisch-slavonischen Militärgrenze am 16. Dezember 1875.

Poglavita njegova hrvatska djela jesu:

1. Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari po Petru Hektoreviću. U Zadru 1846.
2. Običaji kod Vlaha u Dalmaciji. U Zadru 1846.
3. Staro dalmatinsko pjenezoslovje. U Zagrebu 1852. (Iz arkiva družtva za jugoslav. poviest.)
4. Križobojnici u Zadru. Ulomak iz mletačkog križoboja 1202—4. U Osieku 1862.
5. Pregled hrvatske poviesti. U Rieci 1867. Mal. 8-na, str. 395.
6. Ogledalo književne poviesti jugoslavenske I. U Rieci 1864. II. U Rieci 1869.

7. Vladanje mletačko u Rieci g. 1508—9. U Rieci 1865.

8. Viestnik nar. zem. muzeja u Zagrebu. U Zagrebu 1871.

9. Popis predmeta iz predhistoričke dobe u nar. zem. muzeju u Zagrebu. Sa 4 table. Zagreb 1876. Str. 56 u 8-ni.

10. Opis jugoslavenskih novaca. Sa 20 u mjedu urezanih tabla i dvie slike na drvorezu. U Zagrebu 1875. 4-na XXVII i 217 strana.

11. Popis arkeologičkoga odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu. Odsjek I. Svez. I. Egipatska sbirka. — Predhistorička sbirka. Sa 36 tabla. Odsjek II. Svez. I.

12. „Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike“, od niza akademijinih „Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium“ I—V, IX, XII, XVII, XXI, XXII, u svem 10 knjigâ, te uz njih knj. XXIV „Index rerum, personarum et locorum in voluminibus I—V monumentorum spectantium historiam Slavorum meridionalium“ 1893, pa još

13. Commissiones et relationes venetae. Tom. I, II, III iz Mon. spect. hist. Sl. m. knj. VI, VIII i XI.

14. Arkeologičke crtice. („Rad“ jug. ak. knj. I.)

15. Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae et civitatis et insulae Lesinae. 1883. Str. 618 u 8-ni.

16. Na obranu pravosti starosrbskih zlatnih novaca. („Rad“ knj. XXXIV.)

17. O odnošajih medju Dubrovčani i Mletčani za ugar.-hrv. vladanja u Dubrovniku (1358—1526). (Iz „Rada“ knj. XVII.)

18. Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358. („Rad“ knj. V.)

19. O odnošajih medju republikom mletačkom i dubrovačkom od početka XVI. stoljeća do njihove propasti. („Rad“ knj. LIII.)

20. O posavskoj hrvatskoj i o zlatnih novcih njezina kneza Serma (1018). (Iz „Rada“ knj. XLIII.)

21. O upraviteljih Dalmacije za rimskoga vladanja. („Rad“ knj. XXXI.)

22. O Markantunu Dominisu Rabljaninu. („Rad“ knj. X.)

23. O VIII. zasjedanju svenarodnoga sastanka za antropologiju i arkeologiju predhistoričku, držanom od 4.—13. rujna 1878. u Budimpešti. („Rad“ knj. XL.)

24. Pisan spomenik iz dobe hrvatskoga vojvode Branimira. Razprava I. („Rad“ knj. XXVI.)

25. Popis prodaja dubrovačkih iz XVI. stoljeća. („Starine“ knj. XI.)

26. Povjestnička iztraživanja o Hrvoji velikom bosanskom vojvodi i spljetskom hercegu. („Rad“ knj. XXVI.)

27. Prilog Jagićevoj razpravi „O gradji za slovinsku narodnu poeziju“. („Rad“ knj. XL.)

28. Prilozi k razpravi o Markantunu Dominisu Rabljaninu. („Starine“ knj. IV.)

29. Prilozi za životopis Markantuna de Dominisa Rabljanina, spljetskoga nadbiskupa. (Starine knj. II.)

30. Razvod istarski u talijanskom i latinskom jeziku. (Iz „Starinâ“ knj. VI.)

31. Rukoviet jugoslavenskih listina. A) Srbske listine. B) Tursko-mletačke listine. C) Turske listine. D) Crnogorsko-mletačke listine. E) Mletačke listine. F) Bosanske listine kralja Ostoje god. 1417. („Starine“ knj. X.)

32. Spicilegium monumentorum archeologicorum in terris quis Slavi australes incolunt repertorum. („Rad“ knj. XXXVII.)

33. Spomenici o Stjepanu Malom. Napisao iz mletačkog arkiva.

34. Marijana Bolice Kotoranina opis sandžaka skadarskog od god. 1614. („Starine“ knj. XII.)

35. Izvještaj francuzkog konzula u Korunu La Maire-a o dubrovačkoj republici. („Starine“ knj. XIII.)
36. Skadarski zemljištnik od god. 1416. („Starine“ knj. XIV.)
37. Poslanice dubrovačke na mletačku republiku. („Starine“ knj. XV.)
38. Novi izvori za dalmatinsku epigrafiju. („Rad“ knj. LXV.)
39. Odgovor na njeke primjetbe numizmatičkoga lista bečkoga o poslu staro-srbskih zlatnih novaca. („Rad“ knj. XXXVI.)
40. Obznane književne. O dubrovačkoj kovnici. („Rad“ knj. XVI.)
41. Skrovište rimskih carskih novaca u zlatu iz prvoga stoljeća, odkrito u Zemunu 16. prosinca 1875. („Rad“ knj. XXXVI.)
42. Minotto: Documenta ad forum julii etc. („Rad“ knj. XIV.)
43. O napredku arkeologične znanosti u našoj hrvatskoj zemlji. („Rad“ knj. LXXX.)
44. Borba za glagolicu na Lošinju. („Rad“ knj. LVII.)
45. Dva popisa listina (908—1782) glasovitoga manastira sv. Krševana u Zadru. („Starine“ knj. XIX.)
46. Libellus policorion qui Tipicus vocatur. („Starine“ knj. XXIII.) 1890. u 8-ni str. 91.

(Nastavit će se.)



Izvještaj upraviteljstva
Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku.

Zapisnik

devete glavne skupštine Hrvatskoga starinarskoga družtva, obdržavane u Kninu u »Prvomu muzeju hrvatskih spomenika«, dne 14. rujna 1896. u 11 sati pr. podne, pod predsjedničtvom ot. Luigja Maruna, uz sudjelovanje Josipa Lovrića kao zamjenika družtvenoga tajnika i Dragutina Tomića, blagajnika, Frane Radića, glavnoga izvjestitelja družtvenoga znanstvenoga odbora i Grgura Urlić-Ivanovića, suodbornika istoga odbora i dvadesetpetorice družtvenih članova, sa sliedećim dnevnim redom:

I. Pozdravni govor predsjednika.
II. Izvještaji: a) tajnika, b) blagajnika, c) znanstvenoga odbora.
III. Slučajni predlozi.

Predsjednik otvara skupštinu sa sliedećim govorom:

Veleštovana gospodo!

Otvarajuć devetu skupštinu našega družtva, najsrdačnije pozdravljam sabranu gospodu!

Na svim dosadanjim skupštinama običavao sam svoj pozdravni govor popratiti sa nekoliko rieči, koje sam smatrao shodnim namieniti napredku našega družtva. Prem je tegotno u okviru jednog te istog predmeta više puta govoriti, ipak ne mogu da se toj dužnosti otmem ni danas, te da ne iztaknem nešto, što bi našemu družtvu moglo koristno biti, a to je, o dužnosti mjerodavnih činbenika, osobito naše Visoke Vlade, da podupre sredstvom obreta hrvatskih spomenika nastojanje oko razjašnjenja najdavnijeg doba naše povjesti. Da što kraći budem, kazat ću, da nema materijalnog ni moralnog dobra, na koje moderna država svoje djelovanje ne upravlja, koje ona ne uzimlje predmetom i ciljem svojega rada, pa imalo ono i tekar kasnijim generacijama uharno biti.

Velika je ovo stečevina druge polovine našega vieka; načelo je i ideal to »*pravne države*« velikoga učenjaka njemačkoga Mohl-a »*konstitucionalne monarhije*«, državoslovca Bluntschli-a »*moderne kulturne države*« najnovije realistične državopravne znanosti. Sada u svemu treba država da se nastoji prilagoditi duhu i zahtjevima vremena, da bude pokroviteljicom čovječanstvu u svim plemenitim njegovim ciljevima; svako dobro i plemenito djelovanje treba oko sebe da okuplja. U tomu se dapače napredne države medju sobom natječu. Danas prosvietljeni i kulturni narodi ne strepe za svoju budućnost, u stalnosti, da će kulturom svim nepogodam moći odoljeti. Znadu to dobro moderne države, pa za najglavniji cilj stavljaju: da prosvjetu podignu, a prosvjetom da blagostanje i moć utvrde. Vierne tomu načelu, usredotočuju one svoju glavnu djelatnost oko znanosti i umjetnosti. Zavodi se od najnižih do najviših podižu, crkve, muzeji se grade, učenjaci uzgajaju i u zaštitu uzimlju i medju sobom se natječu, koja će ih više i boljih imati. I najmanji kutić i najneznatnije seoce dobrim je poljem, gdje »moderna država«

sije svoje sjeme prosvjete. Središte, pokretač djelatnosti takove države, jesu znanost i umjetnost; a gdje se one same pomoću raznih društvenih odnošaja ne mogu da podignu, podiže jih država; gdje su nikle a klonule, ona jih uskrisuje, gdje jim pomoći treba, ona jim je obilato pruža. Buduć da kultura u svojem zamašaju obuhvaća sve grane znanosti i umjetnosti, kao medju sobom suvisle i cjelinu sačinjavajuće: gdje joj nedostaje tako prostrane podloge i gdje se samo pojedini ogranci tog granatog stabla njeguju, tu o pravom kulturnom životu, a dosljedno i o pravem blagostanju govora ne može da bude. Medju raznim znanostima nositeljicama kulturnoga života, poviest, ta, po Ciceronovoj definiciji: »*testis temporum, lux veritatis, vitae memoria, magistra vitae, nuntia vetustatis*«, zauzimlje preodlično mjesto. Glavna pak pripomoć povjesti jest arheologija.

Taj je razlog potaknuo moderne države, da arheologiju kao znanost u kulturnom zglobu ozbiljno, pod svojim okriljem njeguju. Za to ima po svuda primjera, kako se mjerodavni činbenici brinu ne samo oko starina svojih država, da li često ulažu velike troškove za sabiranje istih po inozemstvu.

Medju »moderne kulturne države« brojimo i našu Austro-Ugarsku monarhiju. Dosljedno tomu nazivu i u medjašima njezinim, uz druge znanosti i umjetnosti, uz druge kulturne ustanove, i arheologička znanost brižno se njeguje u našoj monarhiji i ako ne baš toliko, kao kod drugih velikih evropejskih država.

Središnje povjereničstvo za sačuvanje i uzdržavanje umjetničkih i povjestničkih spomenika u Beču prilično djelatnost razvija, kao što i država na njezine predloge godišnje troši znatne svote. Nego žao mi je, što sam u interesu našega podhvata primoran kazati »*clara voce ut ab omnibus audiri possimus*«, da u našoj državi *starine našega hrvatskoga naroda*, ti najrječitiji podatci za naš krstni list, ne samo nisu od mjerodavnih činbenika brižno obradjivani, dali, kako sada stvari stoje, skoro su prezreni, a to ne bi moralo biti ni rad moderne arheologičke znanosti, ni rad obćenih narodnostnih obzira, ni rad naših posebnih hrvatskih narodnih prava i zasluga.

U koliko starine, koje je naše družtvo u cilj svoga rada stavilo, zahvaćaju navlaš doba od naseljenja našega naroda u ove južne prediele do pada narodne samovladavine, dakle upravo ono sredovječno razdoblje, koje je kod svih naroda najslabije spomenicima zastupano, pa zato one moraju zanimati sve ljubitelje arheologije bilo kojega naroda i države. Kad se ne bi jednakim marom, ako ne i većim, obradjivala i ova doba, u koje naše družtvo zasjeklo, ne bi se moglo kazati, da je arheologija u našoj državi sustavno obradjivana.

Nego kojim načinom da država dodje do poznanstva važnosti naših spomenika za poviest umjetnosti, ako ne sredstvom u predmetu strukovnih svojih organa, a to je sredstvom izvještaja »*Središnjega Povjerenstva*« za sačuvanje i uzdržavanje umj. i povj. spomenika u Beču. Žao mi je, što i to moram navesti, da od postanka našega društva, i to u prvatač samo cigli član spomenutog »Povjerenstva« kao takav bio je časkom obaći naše iskopine, kasnije nikad i nitko, po čemu se može suditi o naklonosti njegovoj prama našim spomenicima, te se može nagovieštati, kakove obaviesti »Povjerenstvo« može državi davati, kad ni samo nije smatralo važnim, da se o njima obavješćuje!

Ne sumnjam, slavna skupštino, kad bi se naše družtvo, obzirom na znamenitost naših izkopina, obratilo za novčanu podporu stranim državama, gdje se arheologička znanost u većoj cieni drži, da bi našlo izdašne podpore. Naša država imala bi i zato podupirati najizdašnije obret naših sredovječnih spomenika, da se ne izloži pred stranim svietom, koji kad bi u poznanje došao, kako je naše malašno družtvo skoro ostavljeno svojim snagama, taj nehaj sa strane državc mogao bi se mnogovrstno od stranaca tumačiti.

*

Nego posebna naša narodna prava i izvrstne usluge, što je državi naš narod činio i svedjer čini, zahtieva nešto većeg pieteta prama našim narodnim najmilijim uspomenama. Naš narod svojevoljno izabrao je g. 1102. ugarskog Kolomana, a opet g. 1527. Ferdinanda I. za svoga hrvatskoga kralja. Jedan i drugi pred Bogom i poviešću zakleše se za se i za svoje nasliednike, da će čuvati neoskvrnjena sva naša narodna prava. Pietet prama našim narodnim spomenicima nije trebalo da bude kodificiran, pošto je u prirodi, da svak svoje mile uspomene ljubi, a ono što je našemu narodu sveto, to mora da i državi bude milo. Naši spomenici, koji leže u ruševinama, toliko su mnogobrojni, da ono, što je naše društvo sretno načelo, to će istom nastajuće generacije dielom kraju privesti. Prama zamašitosti naših izkopina kao da snage našega naroda nisu dostatne, u koliko jih izcrpio u tolikim drugim kulturnim ustanovama, što siromah sam od svojih zalogaja morao ustrajati, te jih i danas uzdrži.

Kakove crne misli ne moraju se našemu narodu nametati, kako to često i mene naskaču, ako bolje promisli ono, o čemu sam ja na dugo razmišljavao i gorko osjećao, da njegova slavna prošlost, da najljepši dokazi njegove uljudbe, veličine i samostalnosti u ruševinama danomice propadaju ili jih zlobna ruka uništuje. Ne će li mu iz duše vapaj izbiti: »*ah da imam svoju narodnu vladu, ona bi pojmila, koliko vriede za znanost i narodnu poviest naši spomenici, te ne bi žalila ni truda, ni blaga, ni zlata, da jih zabiti čim prije otme!*... Kad pomišljam na nehaj, o komu razpravljam, tad mi se življe pred oči predstavlja sirotinstvo našega naroda; tad svaki put sa našim slavnim pjesnikom gorko osjećam: »Za tudjinca ništa nemaš — Tudja majko, kad te moli, — Tudje diete tvoje nije«. — Tim mu grozne suze dvije — Niza lice kapnu doli.

Slavna skupština, naši slavni spomenici u ruševine dospješe prvi put, kad naš narod morade svojim junačkim prsima odbiti od Evrope bujicu divljih Tatara; drugi put, kad morade odbijati kroz stoljeća nasrtaje jednako divljih Turaka, pa sad, kao ironijom teškog udesa, oni, koji su pozvani, da mu prvi vidaju stoljetne rane, da mu pomognu dodje do samosviesti da čim prije, eto kao nehajno ove naše i njegove napore gledaju! To naš narod mora doista duboko boliti i tim više, u koliko je sviestan svoje odanosti prama državi, pa mora da mu se pred očima crne misli redaju.

Slavna skupštino! Kada bi bilo zgodna načina ovo naše kulturno pitanje donieti pred noge N. V. Našega Premilostivoga kralja, te mu predočiti, da njegov previerni Hrvatski narod, koji je njegove predšastnike izabrao slobodnom voljom za svoje kraljeve, te Im povjerio udes svoje sreće i blagostanja, da je taj narod imao svoju slavnu prošlost, koje uspomena sada u ruševinama Njegovu milost čeka: doista tada bi Mu se razjasnilo, da hrvatske narodne velmože, vojvode, župani, knezovi, banovi, kraljevi i drugi mogućnici u tim ruševinama zasluženu poštu čekaju, oh, ne samo da bi iz obzira prama važnosti ove arheologičke neobradjene periode učinio ovako, kako »Njegov slavni djed Frano I., kadno sretne prigode svoga pohoda u Dalmaciji g. 1818. začudjen bogastvom ove naše zemlje na arheologičkim (rimskim) predmetima, navlastito na Solinu, upoznao potrebu, da se u Splitu muzej ustroji čim prije, a u Solinu da se izkapanja na korist istoga zavedu«, nego uvažujuć bezprimjernu lojalnost našega naroda prama Njegovu Prestolju, dao bi našemu narodu još jedan dokaz svoje blagonaklonosti, te bi onaj čas prestala svaka naša zabrinutost za način i sredstva, kako da naša prošlost na spomenicima odsle bude najuspješnije obradjivana, a naše jadikovke bi sasma utihnule!

Evo, slavna skupština, nanizah samo nekoliko razloga, rad kojih, mislim, naš narod ima pravo, da se pozivlje na našu vladu, da nam odsle izdašnije podpomogne razjašnjivati našu prošlost na spomenicima.

Tražimo pomoć od nje prikladnu, primjerenu njezinoj moći i ugledu, primjerenu njezinim zadatcima, kao razsadnici prosvjete u prosvjetnom vieku: brzu pomoć očekujemo, jer *»bis dat qui cito dat«*, kaže još stari Syrus. Što tražimo, ne tražimo na temelju prava, crpljena iz zraka il iz abstraktne filozofije; tražimo to kao pravo, koje se je za znanost u modernoj, kulturnoj državi već stvorilo i ako još nije dan blizu, da, sliedeći naravni razvoj ostalih prava, kodificirano i sankcionirano bude; žive to pravo u sviesti i porabi modernoga vieka; pa to pravo ne smije i uzdamo se ne će ni nama zakraćeno biti; tražimo to pravo napokon kao Hrvati, kao ona socialna grupa u ovoj državi, koja je dosta toga za nju učinila i koja ima moći, da to pravo i dobije, jer i moć tu veliku ulogu igra — koga više ide, više mu se daje — *»unusquisque tantum juris habet, quantum potentia valet«*, kaže dobro Spinoza.

Nego, slavna skupštino, i ako iztakoh svoje nazore o dužnosti države, da naš podhvat unapred prama našim potrebama podupre, te i ako nas nada zaokuplja, da će država usvojiti ovu našu kulturnu potrebu, ipak da tamo svu nadu ne bi položili, te nam se dogodilo kao onomu *»što začinu iz sela čeka«*, uprimo, da tobolje našemu narodu veleważnost naših spomenika predočujemo, da mu u vjernoj slici iztaknemo oskudicu novčanih sredstava, a stalan sam, da kad bolje i jedno i drugo pojmi, da će i obilnije svoju blagodarnu ruku pružiti.

Slavna skupštino, naš narod, što mu se ne smije u grieh upisati — nije još u pravom zamašaju shvatio veleważnost svoje prošlosti, koje mu tumač u ruševinama leži, nit li silne probitke, što mu odtale imaju proizteći, kao ni ogromnost sredstava, što se za taj obret zahtievaju. Možemo kazati, da je malica, i to veoma neznatna malica, koja ovu veleważnost pojimlje, pa zato kod naroda nije ni moglo nastati ono uzhićenje, koje bi inače bilo nastalo. Hoće se našemu družtvu još velikog napora, da svomu narodu pruži opipnih dokaza, kao što su nam predmeti naših spomenika. Ako je izpravna moja tvrdnja, da naš narod nije pojmio ovu veleważnost, tad dosliedno nije mogao ni omjeriti ogromnost sredstava, što se za naš podhvat zahtievaju.

Za to, prama svomu dubokomu osvjedočenju, mi ćemo narodu svomu neprestano predočivati veleważnost naših spomenika i ogromnost sredstava, koja nam za njih trebaju.

Kad bi naše rodoljubno novinstvo svojim predplatnicima samo po 10 novčića povisilo predplate i poklonilo ih za hrvatske starine, etö svake godine novih odkopanih ruševina. Kad bi povjerenici »Matice Hrvatske« takodjer po 10 ili 20 novč. od članova u istu svrhu pobirali, eto i odtale novih spomenika na svjetlost. Kad bi naše obćine jedna na drugu po 10 for. uvršćivale godišnje u svoje proračune za hrvatske izkopine, eto opet izdašne podpore našemu podhvatu. Kad bi se samo za deseti dio uzaludne čestitke na mladu godinu umanjile, a taj prihod družtvu poklanjao, družtvo bi daleko ljepše čestitke sa novo-obretenim spomenicima moglo svake godine svomu narodu slati. Ovim i sličnim načinima dalo bi se našoj stvari veoma dobro pomoći, a da se narod i ne sjeti kakvih žrtava u ovako važnu ustanovu doprinešenih.

A vi, gospodo, koji ste se s podaljega amo potrudili, kad se u svoj zavičaj povratite, zauzmite se novim silama za nove potrebe ovoga narodnoga kulturnoga podhvata. Gdje prosti narod ne možete oduševiti znanošću, a vi ga oduševljavajte i potičite patriotizmom. Ne budi vam zazorno to svakom prigodom, na svakom mjestu izticati. Zadjite medju narod, kupite i najmanje obole njegove; za svetijega što mučno da se sad žrtvovati ima, recite mu, da taj obol od njega traže neumirene sjene predja njegovih; kažite mu, da to od njega zahtieva stara slava njegova, koja hoće opet da prosine novim sjajem.

Mi pak obećajemo, gospodo, da ne ćemo štediti muke ni truda, nijedna nam žrtva ne će težka biti, naš rad, naš život posvetismo narodu našemu i njegovoj prosvjeti. A Bog neka nam blagoslov svoj dade, da naši trudi urode dobrim plodom za znanost i domovinu našu. Tako budi!

Veleštovana gospodo, slavna skupštino!

Prem je odmaklo kratko razdoblje od samih devet mjeseci od zadnje skupštine, i prem družtveno upraviteljstvo običaje u družtvenomu glasilu »S. P.« obielodanjivati tromjesečno izvješće o družtvenomu radu i napredku, ipak, u ovoj svetčanoj prigodi, kao zamjenik družtvenog tajnika, koji se je zadnjeg vremena odselio iz naše varoši, smatram nuždnim, da slavnu skupštinu podrobnije obavjestim o družtvenomu radu i napredku kroz tekuću godinu.

Preinake naših družtvenih pravila, učinjene na zadnjoj družtvenoj skupštini, niesu dobile od Visoke Vlade u Zadru zakonite potvrde, kako to Visoko Namjestničtvo veli, rad sliedećih razloga:

»1. Nije naznačeno, kako bi se podupiralo u smislu zadnje točke §-a 12. pomnožanje zbirke hrvatskih starina u narodnomu zem. arheologičkomu muzeju u Zagrebu;

2. što se tiče odredbe prve i druge točke §-a 16., po kojoj družtvena imovina imala bi u slučaju razpusta eventualno preći najprije u vlastničtvo Dalmatinskog zemaljskog odbora, valjalo bi prikazati izričitu pismenu privolu istog odbora na ovu ustanovu, u kojem slučaju postala bi zadnja točka rečenog §-a suvišnom.«

Oba navedena razloga, s kojih niesu preinačena pravila dobila zakonite potvrde, odnose se na arheologički muzej u Zagrebu, t. j. o načinu, kojim bi družtvo nastojalo oko pomnožanja u onomu muzeju zbirke hrvatskih spomenika i ob eventualnosti, da bi družtvena imovina u slučaju razpusta mogla pripasti istomu muzeju.

Od postanka našega družtva iz sredine njegovog upraviteljstva postojano podržavana je misao o pomnožanju zbirke hrvatskih spomenika u narodnomu arheologičkomu muzeju u Zagrebu, pomoću izkopina našega družtva. Upraviteljstvo duboko uvjereno, kako kod svakog naobraženog naroda smatraju se najljepšom narodnom slavom njegovi najdavniji spomenici, a osobito kad takovi spomenici podsjećaju na narodnu slavu, slobodu i veličinu. Pa ako je dično i po svakog Hrvata utješljivo, što Zagreb, ta, nakon pada narodne samovladavine, priestolnica svih Hrvata, prednjači u svim ostalim prosvietnim ustanovam, tako, ako na čas ne bude mogao prednjačiti najdavnijim i najslavnijim spomenicima svoga naroda onako, kako skoro prednjači sa inorodnim spomenicima, potrebito je, da bude bar imao priličnu zbirku takovih spomenika, a to rad ponosa narodnoga i rad toga, da hrvatska omladina, koja tamo pritiče sa svih krajeva hrvatskih zemalja, da crpi duševnu naobrazbu, na toj zbirci kao u živoj slici bude mogla bolje da razmatra prošlost svojega naroda.

Predugo bi bilo navoditi sve svetčane sgode, koje su javnosti dobro poznate, kako je družtveno upraviteljstvo tu svoju nakanu glasno nahrcivalo i kako je zato zadnja družtvena skupština sa preinakom §-a 12. jednoglasno potvrdila dosadanje osnove upraviteljstva. — Prama duhu spomenutog preinačenog §-a naše družtvo vezano je ne samo narodnim ponosom, nego i samom pravednošću. Svakomu rodoljubnomu Hrvatu treba u prvomu redu da živo na srdcu leži, da čim prije što veći broj hrvatskih spomenika na svjetlost pomoli, pa se ti spomenici bud u kojem hrvatskom gradu čuvali, najpače pak u književnom i znanstvenom središtu hrvatskomu.

Pošto pak naša braća u Banovini i Slavoniji na korist našega družtva doprinose znatne novčane podpore, to je i pravedno i pristojno toliko obzirom na iztaknuto druž-

tveno razpoloženje, koliko i na prigovore podignute od strane Visoke Vlade, da slavna skupština danas nadje srednji put, kojim bi se udovoljilo i pravednosti i narodnoj potrebi i navedenim vladinim prigovorima.

Po obstojećim zakonskim propisima svako družtvo treba da ima jedan § u svojim pravilima, u kojemu je predvidjeno za slučajni siloviti razpust družtva, kako bi se družtvenom imovinom imalo razpolagati. Zato i naše družtvo od postanka svojega imalo je u svojim pravilima §, kojim je bilo odredjeno, kako bi u slučaju razpusta družtva imovina družtvena imala pripadati Dalmatinskomu zem. odboru u Zadru. Nu dosadašnja stilizacija odnosnog §-a nije davala podpune jamčevine prama dosadašnjemu družtvenomu mišljenju, odnosnomu na samosvojnost hrvatskih spomenika, za koju se je do sada toliko borilo. Zadnja je skupština §-om 16. na to ciljala, da tu samosvojnost zajamči bilo tim, što bi se naknadno moglo u Kninu ustrojiti drugo družtvo, kad bi se naše po kojoj nedaći razpuštalo, sa jednakim znanstvenim zadatkom, bilo, da Dalmatinski zem. odbor bude obvezan čuvati »Prvi muzej hrvatskih spomenika« u Kninu, kao neograničeno vlastničtvo hrvatskoga naroda nad njegovim najmilijim spomenicima. Kad se ne bi moglo postignuti ni jedno ni drugo, ostavljalo je družtvo svoju baštinu narodnomu arheologičkomu muzeju u Zagrebu. Tim je samosvojnost hrvatskih spomenika opet bila zajamčena.

Pošto ni ta preinaka nije dobila odobrenja, današnjoj je skupštini takodjer zadaća, da zadovolji koli zahtjevu Visoke Vlade, toli svojim načelima, označivši u drugom redu baštinikom svoje imovine spomenuti Zem. Odbor u Zadru. Po obavjestima, kratkim putem dobivenim, Zem. Odbor bio bi razpoložen dati odmah družtvu obvezu, da će družtveni muzej u slučaju družtvenoga razpusta čuvati kao pokrajinski muzej, koji bi bio upravljan u dosadašnjem duhu i prama interesima hrvatskoga naroda. Slavna skupština može za to mirnom savješću da provede svoj zaključak prama takovom razpoloženju Zem. Odbora.

Kako je javljeno u I. broju ovogodišnjega tečaja družtvenoga glasila, družtvo je unajmilo jedno starinarsko zemljište u selu Plavnu, gdje je stalne nade dobru uspjehu u izkopinama. Nu kad se htjelo načeti izkopine, ona silna protivnost sa strane naše inovjerne braće, koja je od postanka družtva sistematično provadjana, premda joj družtvo ni u čemu nije dalo povoda, pobunila je prostodušno ondješnje seljane i tim je nezakonitim načinom zapriečila izkopine.

Družtveno upraviteljstvo, uvjereno kako je ta pobuna nezakonita, te bi mogla biti zlim primjerom, da se našemu družtvu i drugamo prepriečuje brutalnom snagom njegov znanstveni rad, uteklo se sudu za zakonito riešenje pitanja Naravno parnica, koju je upraviteljstvo zametnulo sa jednim jakim selom, a jačim mu kumovima iza ledja, stajati će družtvo znatna troška, ali nije bilo kud; ili tako, ili glupoj sili na svoj lineji podleći.

Družtvo je takodjer kupilo dio zemljišta u Biskupiji kod tako zvanog »Katića bajam«, na kojemu leže važne ruševine, a kako se nagadja, zadnji ostanci kraljevskog dvorca. Rekoh, da je nabavljen samo dio zemljišta, buduć se za sada nije dalo ustanoviti dokle se ruševine prostiru; nu ipak je u ugovoru utvrdjeno, da vlastnik mora ustupiti i ostalo zemljište u koliko bi ga družtvo trebovalo pod istu cienu prvo kupljenoga.

U svrhu ovih izkopina trebati će nabaviti i drugog zemljišta, na koje će se odkopani materijal prenašati.

Mislimo najviše će biti potežkoćâ kod ovih izkopina, pošto je izvjestno, da se ruševine protežu i izpod dvaju obćinskih puteva. Ipak gojimo nadu u susretljivost obćine kninske, da će družtvu u tomu pitanju na ruku biti.

Upraviteljstvo je pogodilo još jedno zemljište u Smrdeljima, obćine skradinske, gdje se nada, da će se naći važnih ruševina iz doba hrvatske samovladavine.

Priegovori se vode i za nabavu drugog zemljišta u Otresu iste obćine.

Iz ovog se je lahko uvjeriti, kako naše starine na sve krajeve domovine naš starinarski mašklin čekaju, da družtvo namakne potrebita novčana sredstva za njihovo odkopanje.

Da se ta sredstva namaknu, družtveno je upraviteljstvo pri koncu lanjske godine upravilo Visokomu Ministarstvu u Beču prošnju za izvanrednu podporu. Suviše je molilo, da bi mu se neznatna godišnja podpora od 500 for., što ju država družtvu od lani pruža, povisila barem na 1500 for.

Ova družtvena prošnja sretno je prošla preporuke i obavjesti kod ovomjestnoga c. k. Poglavarstva i kod Visokoga Namjestničtva, ali je žalibože upala u bečke klance, kamo upadaju i tolika druga naša narodna i ekonomička pitanja tako, da nam je težko kazati, kako na našu prošnju nije se do sad primilo nikakova odgovora.

Družtvo je i ove godine uteklo se za podporu Visokomu Saboru u Zadru, ali je onaj ostavio na volju svomu Zem. odboru, da prama svojoj uvidjavnosti pruži družtvu pripomoć. Zem. odbor dao je i ove godine samo 500 for., nu zahtjevao je povratak prve ise od 200 for., na zajam družtvu učenjeni od 2400 for., te po tomu družtvo je od podpore Zem. odbora u svoje svrhe moglo da potroši teke 300 for.

Upraviteljstvo prošnjama nije sustalo, nego je tražilo, kô što će tražiti na sve krajeve, gdje se bude moglo nadati pomoći za svoje ciljeve. Za to je jednu prošnju upravilo i na slavno poglavarstvo slobodnoga i kraljevskoga glavnoga grada Zagreba, a drugu na visoku vladu u Zagrebu. Poglavarstvo grada Zagreba cienjenim odpisom od 4. kolovoza o. g. br. 23392/IV, izjavilo se spravnim družtvu pružiti podporu od 500 forinta ali uz uvjet, da družtvo sve starinske predmete, što bi tom svotom izkopalo, ustupi na sačuvanje narodnom arheologičkom muzeju u Zagrebu. Na to je družtveno upraviteljstvo pismom 23. kolovoza o. g. br. 113 izjavilo, kako bi izručenju svih predmeta narodnomu arheologičkomu muzeju u Zagrebu bila protivna visoka vlada u Zadru, za to da je družtvo sklono ustupiti samo duplikate. Obzirom na ovu zaprieku i na to, što svakomu čestitomu Hrvatu mora živo na srdcu ležati, da čim prije hrvatski spomenici iz utrobe zemlje na svjetlost izadju, nadati se je, da će slavno poglavarstvo odustati od svoga zahtjeva i jednako družtvu naumljenu podporu pružiti. U ime zahvalnosti na toliku blagodarnost, družtvo bi nastojalo tom podporom da provede izkopine na jednom položaju i predmete, što se budu našli, smjesti u družtvenomu muzeju kao posebnu zbirku sa naslovom: *„Izkopine izvedene podporom slobodnoga i kralj. glav. grada Zagreba“*.

Buduć lanjske godine visoka vlada u Zagrebu obalila družtvu pružanu podporu od 500 forinti na samih 100 forinti, upraviteljstvo je to smanjenje podpore uzelo kao nepovjerenje napram družtvu odnosno g. predstojnika bogoštovlja i nastave, te nije smatralo uputnim, da za ovu godinu prosi ikakove podpore. Nego, buduć da su se tu skoro okolnosti promienile na spomenutom predstojničtvu u Zagrebu, upraviteljstvo je nagadjalo, da će se biti i razpoloženje prama našemu družtvu poboljšalo, te je opet podastrlo prošnju za podporu na Visoku vladu, te se sad očekuje odnosno riešenje. — Ako presv. gosp. predstojnik bogoštovja i nastave bude onoliko naklonit prama *hrvatskim* starinama, koliko mu bijaše predšastnik prama *inorodnim*, tim će, kad nebi ništa drugo na kulturnom polju Hrvatskoga naroda privriedio, ostaviti trajnu uspomenu u poviesti svojega naroda, a to opravdano od njega očekuje naša prezrena prošlost.

Naši su se družtveni povjerenici i ove godine savjestno zauzimali za družtveni napredak, a osobito vriedno je iztaknuti bezprimjerni rad g. Petra pl. Akačića u sabiranju novih članova, a g. Vladimira Ardalića u iztraživanju starinskih spomenika. U znak priznanja njihova rada, družtveno upraviteljstvo odmah sada predlaže, da se prvomu izrazi pismena zahvala, a drugi da se uvrsti medju družtvene članove utemeljitelje.

Možemo radostno iztaknuti, što ovom godinom počeše hrvatski rodoljubi da davaju znakova većeg razpoloženja prama spomenicima svojega naroda, te se počeše i u oporukama sjećati našega družtva.

Veliki rodoljub Miho D. Babić, koji je umro dne 26. veljače o. g., oporučio je družtvu 4000 kruna, a dr. Ante Starčević, koji je umro dva dana kasnije, ostavio je 400 forinti.

Žalibože ostavština pok. Babića uslied raznih spletaka nahodi se u velikoj pogibelji, a ona dra. Starčevića družtvu ima biti izplaćena iz prihoda njegovog »Doma«, što mu ga je narod u zahvalu njegovog patriotičnog rada poklonio, ali ta izplata sliedit će, kad se izplati dug, kojim je »Dom« obterećen.

U ime vječite zahvalne uspomene prama jednomu i drugomu rodoljubu, družtveno upraviteljstvo predlaže, da se obje ostavštine kao posebne zaklade sa imenima pokojnikâ sačuvaju, a samo da se odnosne kamate za dnevne družtvene potrebe smiju trošiti.

Uz to neka slavna skupština na čast obojici ovih družtvenih dobrotvora izvoli podignuti se i uzkliknuti trokratni: Slava! (Na što skupštinari sa sjedala ustadoše i jednodušno kliknuše im: Slava, Slava, Slava!)

Prirast družtvenih članova kroz t. g. nije baš znatan bio, ali ipak mal a malo broj članova raste.

Prispjevalo je družtvu više nego do sada rodoljubnih milodara, a osobito je pohvaliti one rodoljube, koji na uspomenu svojih milih pokojnika počeše slati milodare za hrvatske spomenike. Zaisto, pohvalan način izražavanja pieteta prama milim svojim pokojnicima prinašati priloge za odkrivanje starinskih narodnih uspomena!

Što je još pohvalnije, ovom godinom počeše rodoljubi našemu muzeju na poklon slati raznih starina; a budu li se u taj pohvalni primjer ugledati i drugi, to će naš muzej postati ono narodno ulište, ona sveta riznica narodnih uspomena, kojoj će znamenitost i privlačiva sila sve to većma rasti.

Kako je na zadnjoj skupštini družtveno upraviteljstvo moglo slavnu skupštinu obradovati viešću obreta spomenika kneza „*Mutimira*“, tako je danas ponosno, što može jednako radostnu viest javiti u obretu napisnog kamenog spomenika spominjućeg našega slavnoga kralja „*Zvonimira*“, našasta u crkvici S. Ante u Ostrvici skradinskoj. Za ovaj obret družtvo je zahvalno toliko svojemu povjereniku g. Ardaliću, koji je na spomenik naišao, koliko ot. Rubi Hammeru, župniku odnosne crkvice i g. Mati Lovriću za to, što je njihovom rodoljubnom susretljivošću družtvo dobavilo spomenik za muzej. — Naše družtveno glasilo »S. P.«, čiji istočaj, onako kako i družtveni, obćinstvo je velikom zabrinutošću susrelo u sumnji, da li će naše slabašno družtvo moći, bilo sa ekonomičkog, bilo sa znanstvenog pogleda svojoj zadaći odgovoriti.

Da se družtvo ni u ovomu svomu najtežemu poduzeću nije prevarilo, svjedoči nam do sada objelodanjenih šest debelih svezaka, kao što nam je dokazom, da se je hrvatsko obćinstvo ipak prilično odazvalo. Kad se uvaži, da je sadržaj »S. P.« skroz znanstven, i to u znanosti, koja je kod našega naroda bila do sada najmanje obljubljena, tad družtvo može bez ikakove preuzetnosti i na ovomu uspjehu zadovoljno biti.

Iz iztaknutih dosta utješljivih obavjesti o družtvenomu stanju može se slavna skupština uvjeriti, da je družtveno upraviteljstvo savjestno nastojalo oko družtvenog napredka.

Predsjednik naknadno izvještaju tajnikovu donosi skupštini do znanja odpise Visokoga c. k. Namjestničtva u Zadru, od 9. siečnja i 19. veljače 1896. br. 32.666/V, u kojima se navode razlozi, rad kojih družtvena pravila, u smislu preinaka na zadnjoj skupštini učinjenih, nisu mogla biti odobrena.

Skupština najprije, prama zahtjevima Visokoga Namjestničtva, izpravlja § 12. i 16. Zatim prelazi na pretresanje nekih drugih stavaka istih pravila, te potla, nego su pravila uz neke druge izpravke podpuno usvojena, daje se nalog družtvenomu upraviteljstvu, da danas izpravljena pravila čim prije Visokomu c. k. Namjestničtvu na odobrenje podastre, istodobno, da prama izpravljemu §-u 16. zamoli od Visokoga Zemaljskoga Odbora Dalmatinskoga u Zadru pismenu obvezu, da će Zem. Odbor, *u slučaju raspusta družtva, družtvenu imovinu u neograničeno vlastničtvo primiti, a družtveni muzej uzdržavati u Kninu kao „Pokrajinski Muzej“.*

Predsjednik takodjer predlaže skupštini, da se povjereniku Petru pl. Akačiću u Splitu za njegov pohvalni rad izrazi na ime skupštine pismena zahvala, a Vladimira Ardalića u Gjevrskom da uvrsti medj članove utemeljitelje, što skupština jednodušno odobrava.

Zatim **družtveni blagajnik** Dragutin Tomić podnosi sliedeći blagajnički izvještaj:

Račun od 5. prosinca 1895. do 13. rujna 1896.

Prihod:

Članarina utemeljitelja	for.	140·—
Članarina redovitih	»	999·50
Milodari	»	90·40
Podpora Visokog c. k. Ministarstva	»	500·—
» Zemaljskog odbora	»	500·—
» Prve hrvatske štedione u Zagrebu	»	100·—
Predplata »Prosvjeta«	»	193·—
Ukupno	for.	2522·90

Razhod:

Manjak prošle godine	for.	42·46
Fotografične sprave	»	34·—
Nabava knjiga	»	79·31
Poštarina, brzojavke i oprema knjiga	»	104·33
Najmovina za muzej	»	220·—
Podvorniku	»	85·—
Gorivo i razsvjeta	»	33·10
Najmovina zemljišta u Plavnu	»	35·71
Zemljište Katića u Biskupiji	»	117·87
Za izkopine bazilike u Žažviću	»	364·79
Razne druge izkopine	»	67·30
Putni troškovi upraviteljstva i znanstvenog odbora	»	166·79
»Starohrvatska Prosvjeta«, 3 broja	»	1479·89
Podpora uredniku	»	150·—
Pisarija i risarija	»	57·07
Nabava starina	»	95·65
Tiskanice	»	67·05
Popravak muzeja	»	152·63
Razni nuzgredni troškovi	»	47·01
Pomješće	»	29·60
Razne parnice	»	99·24
Ukupno	for.	3528·80

Dakle ukupno:	Razhoda . . .	for.	3528·80
» »	Prihoda . . .	»	2522·90
	Manjka	for.	1005·90

Buduć da do svrhe godine ima se utjerati redovitih članarina i predplata na »Starohrvatsku Prosvjetu« 1345 for., i ovim će se sada obstojeći manjak podmiriti.

Račun družtvene kuće

od 5. prosinca 1895. do 13. rujna 1896.

Prihoda	for.	486·—
Razhoda	»	349·44
Viška	for.	136·56
Prenevši višak prošle godine . .	»	293·25
Ukupno viška . .	for.	429·81

Zatim čita blagajnik sliedeći podnesak pregledateljâ računâ:

Slavnom upraviteljstvu Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu.

Podpisani na temelju zaključka družtvene skupštine od 5. prosinca 1895. izjavljuju da su pomljivo pregledali družtvene račune kroz razdoblje od 5. prosinca 1895. do 13. rujna 1896., te iste u primitku i izdatku sravnili, i našav sve u podpunom redu, predlažu, da buduća urečena glavna skupština, koja se kani obdržavati dne 14. rujna 1896., blagoizvoli družtveno upraviteljstvo u obće, a blagajnika napose, glede spomenutih računa riešiti svake daljnje odgovornosti, što su podpisani i u družtvenu knjigu računa upisali i vlastoručno podpisali.

Ivan Dračar. Daniel Špera. Ivan Mlinar.

Skupština bez primjetbe odobrava družtvene račune i daje družtvenomu upraviteljstvu absolutorij.

Glavni izvjestitelj družtvenoga znanstvenoga odbora gosp. Frano Radić čita svoj izvještaj:

Slavna skupštino, veleštovana gospodo!

Odkada je naše družtvo počelo izdavati svoj vlastiti časopis, u kojem se objelodanjuju družtveni znanstveni uspjesi u iztraživanju starinâ, svaki je član družtva obširno obavieśćen o družtvenomu znanstvenom radu; pa na glavnim skupštinama i znanstvenomu odboru i upraviteljstvu malo što ostaje nova izvješćivati; nego je u ovim prigodama dobro, da se u kratko svrne retrospektivan pogled na ukupan rad ciele jedne družtvene godine, što ću ja evo učiniti baš u *malo* rieči, da ne izcrpim i onako do sad drugim izvješćima prilično izcrpljenu pozornost i blagohotnu uztrpljivost slavne skupštine.

U ožujku mjesecu o. g. pretražio sam u Komiži na otoku Visu onamošnju župnu crkvu S. Nikole, koja je postala proširenjem i dogradnjom starohrvatske benediktinske crkve S. Nikole. Na brdu više Komiže izpitao sam starohrvatsku crkvicu S. Mihovila i ne daleko od nje, sa sjeverne strane puta koji iz Komiže vodi u Vis, prezlamenitu, okruglu crkvu S. Marije iz istoga doba. Tom sam prigodom, uz pratnju, pomoć i trošak rodoljubnog poduzetnika g. Jakova Borčića, Komižanina, učinio izlet na krasni i glasoviti otočić Biševo, te sam na njemu proučio i nacrtao malu i veću starohrvatsku benediktinsku crkvu S. Silvestra sa ostancima dotičnog samostana. O tim ću crkvama obširnije izvjestiti u idućim brojevima »St. Prosvj.«

U četvrtak dne 3. t. m. putovao sam u Poljicu do sela Sitnoga i do daljih Dubrava. U Sitnomu proučio sam crkvu Sv. Luke, pa onda prezlamenitu onamošnju crkvu

S. Klimenta, o kojoj onamošnji puk govori, da je prokuratur svih crkava. Jedna i druga sastoje od osmerokutna kubetom pokrivena svetišta, sdružena sa uzdužnom posvodjenom sgradjom na jednu ladju. Ladja crkve S. Klimenta dvokatna je, a svaki je kat posvodjen bačvastim svodom. Sa oba kata otvoren je pogled u osmerokutno svetište. Na gornji sprat crkve, zar *matroneum*, vodi stepenica izvanjska. Oko crkve S. Klimenta je starinsko groblje sa stećcima, od kojih su mnogi već posve zapali u zemlju. Na jednom je urezan nadpis poljičkim slovima, a na drugom, u podan spomenute stepenice, krstaš mač, dug 1·32 m. Župska crkva S. Luke u Dubravam, omiške obćine, je na osnovi križa. Kraci su križa posvodjeni bačvastim svodovima, a razkrižje nizkim okruglim kubetom. U toj je crkvi grob smederevskoga biskupa Nikole Ugrinovića sa dotičnim grbom i nadpisom iz god. 1577.

U ponedjeljnik dne 31. kolovoza i utornik 1. rujna pohodio sam iz Spljeta Omiš, da izpitam onamošnju crkvu S. Petra u Prikom, koja je spomenuta u izpravi hrvatskoga kralja Petra Slavića od god. 1074. Ta je crkva posve dobro sačuvana. Sredina joj je posvodjena krasnim bizantinskim kubetom. U riznici joj je sačuvana slika na daski iz XIV. vieka sa devet prizora iz muke Isukrstove. O svim tim crkvama izniet ću, ako Bog da, slike i opis u »St. Prosvjeti«.

Moj učenik, kamenar Frano Margetić iz Korčule, nadglednik lučkih radnja u Tkonu na otoku Pasmanu, kod Biograda na moru, narisao je na moju molbu pogled sa strane i tlocrte onamošnjeg slavnog benediktinskog samostana i crkve Svetih Kuzme i Damjana i poslao mi je uz nacrte još i snimljene otiske gotičkih i glagoljačkih nadpisa sa crkve i samostana. I te će slike i nadpisi biti objelodanjeni u našem družtvenom glasilu.

Sad ću u kratko da u glavnim crtama prikažem uspjeh, što ga je družtveno Upraviteljstvo svojom djelatnosti kroz ovo 9 mjeseci postiglo na znanstvenom polju i u koliko su se tom djelatnošću i darovima družtvenih članova pomnožile sbirke našeg muzeja.

A. Graditeljski spomenici.

1. Kod Katića Bajama u Biskupiji, na mjestu zvanom *Kraljske mirine*, gdje je osnovane nade, da će se sbilja odkriti ostanci dvorca hrvatskih kraljeva *(villa regalis)*, načete su izkopine, te su nadjeni novi tragovi zidovâ, koji se produžuju preko puta s jedne i druge strane zemljišta, i rek bi da se nadovezuju s velikim sgradjama nazad godinâ odkrivenim na susjednoj oranici preko puta. Tu su nadjeni mnogobrojni veliki ulomci debelih pločâ od biela mramora, ulomci rimskog sarkofaga sa nadpisom i nekoliko uresnih komada graditeljskih, koji odavaju tragove staro-hrvatskog bizantinskoga sloga. Pošto se na tom mjestu spomenici nahode duboko u zemlji, to će izkopavanje dosta skupo zapasti radi truda oko prenašanja zemlje na drugo mjesto, koje će opet trebovati dobaviti za tu svrhu.

2. U ožujku mjesecu odkopala se je pod nadzorom g. predsjednika zlamenita starohrvatska bazilika u Žažviću obćine skradinske. O tim je izkopinama objelodanjeno obširno ilustrovano izvješće u 2. br. ovog tečaja naše »St. Pr.«.

3. U Plastovu kod rimo-katoličke crkve S. Nikole na zemljištu Stojana i Luke Dobrijevića odkrili su seljani u sjev. iztok okrenutu crkvu sa apsidom, koja je taracana kao nabijenim cementnim mazom.

4. Povjerenik Ardalić našao je ulomak ciborija otara staro-hrvatske crkve sa slovima: ENDOES ... pod Otresom kod Ostrvice u oboru Jakova Mandića i poslao ga je u naš muzej.

5. Župnik u Promini o. Krsto Maretić poslao je na poklon muzeju ulomak pluteja sa golubicama i jelenovima, slučajno nadjen na groblju B. Gospe u Lukaru.

6. Župnik Kljakâ O. Marko Laco poklonio je družtvenom muzeju nadstupinu bizantinskog sloga, nadjena u Balinoj glavici *(Municipium Magnum)*.

7. Gosp. Josip Šimunović mladji našao je pod kninskom tvrdjavom i darovao muzeju dva ulomka, koji pripadaju zlamenitom ulomku pilastra sa nadpisom STEFATON. Na njima su plohorezane tri osobe i neki uresi.

8. Nekoliko graditeljskih ulomaka iz doba hrvatske samostalnosti dobavljeno je iz Plavna.

9. Dobavljena su dva graditeljska kamenita uresna ulomka iz kninske tvrdjave.

B. Nadpisi.

1. Onaj na spom. ulomku ciborija iz blizine Ostrvice: ENDOES.

2. Ulomci još nepročitani glagoljačkog nadpisa, nadjeni u Plastovu kod kuće Tome Urukala, a nabavio jih za naš muzej g. Niko Marin u Skradinu.

3. Ulomak gotičkog nadpisa XIV. vieka sa uspomenom hrvatskoga kralja Zvonimira.

4. Spom. ulomak sa rimskim nadpisom iz Biskupije kod Kat. Baj.

C. Kovinski uresni predmeti.

1. Gosp. Vlad. Ardalić, družtveni povjerenik odkrio je u obćini skradinskoj tri starinska groblja: jedno na Ležaića Glavici u Gjevrskom, drugo u vinogradu Mihe Tomaševića u Smrdeljima, treće u vinogradu Save Vrankovića takodjer u Smrdeljima. U nekoliko protraženih grobova našlo se je ***više komada*** liepo izradjenih ***naušnica*** i krasnih pozlaćenih urešenih ***bronzanih predmeta.***

D. Orudje.

α. Kovinsko sredovječno.

1. Nekoliko komada gvozdenih sjekira, lemešâ i motikâ iz Klanca kod Drniša.
2. Jedan gvozdeni gjem konjski iz Plastova kod Skradina.
3. Bronzani zvončić iz Vačanih kod Skradina.
4. Bronzani zvončić iz Otona kod Knina

β. Predhistoričko.

1. Nekoliko kamenitih predmeta.
2. Nekoliko bronzanih predmeta.
3. Nekoliko koštanih predmeta.

E. Oružje.

1. Jedan gvozdeni buzdovan iz Knina.

2. Jedan gvozdeni mauričkim slogom srebrom urešeni nadžak iz Bratiškovaca kod Skradina.

3. Mač iz kašnjega vremena, što ga je družtv. muz. darovao Stjepan Slavušić iz Oskorušna kod Kupe.

F. Posudje.

1. Zemljana plitica iz Šupljaje-Barnuma.

2. Nekoliko čunjastih zemljastih lonaca iz Plastova, nadjenih kod kuće Tome Urukala.

G. Kosti.

1. O. Marko Čačić, župnik Gradca drniškoga, poklonio je družtvu nekoliko kostiju.

H. Novci.

1. Gosp. Jozip Lovrić iz Knina poklonio je družtvu 20 komada srebrenih *dubrovačkih* novaca, nadjenih u Vrličkoj okolici.

2. U bazilici u Žažviću nadjeno je i dobavljeno za naš muzej 710 komada srebrnih novaca kralja hrvatsko-ugarskoga Mirka i grada Spljeta.

3. Gosp. Dubravko Tadić darovao je družtvu jedan bakreni novac cara Arkadija nadjen kod Vida (Narona).

4. Dobavljen je zlatni bizantinski novac cara Bazila I. i sina mu Konstantina IX. iz god. 869.—870., a nadjen je na oranici Smokovcu kod Knina.

5. Pošt. O. Ivan Čavkić u Splitu darovao je družtvu bizantinski zlatni novac cara Romana III. Argy-a iz god. 1028.—1034., koji je nadjen u njegovomu rodnomu mjestu Divojevićim župe čvrljevske i tri srebrena našasta u Nevestu, drniške obćine.

6. Dobavljeno je 5 komada bakrenih sredovječnih novaca.

7. Gosp. O. Šimun Mendjišić, povj., darovao je družtvu nekoliko bakrenih dubrov. novaca.

Drago mi je ovom prigodom javiti slavnoj skupštini, da sam i u muzeju spljetskom opazio ljetos priličan broj staro-hrvatskih kovinskih spomenika, nadjenih u Solinu i u Kaštelima, a medju njima navlaš bronzanih pločica, urešenih prekrasnim motivima hrvatskog ukusa. Ti će predmeti po svoj prilici čim prije biti objelodanjeni.

Kako se je staro-hrvatska prosvjeta podigla na ruševinama staro-rimske i uplivom bizantinske kulture na predpovjestno kulturno stanje naših pradjedova, neposredno nakon njihovog doseljenja u ove južne krajeve, tako da se uzmognu pravo i dostojno ocieniti proizvodi medjusobnog djelovanja tih triju glavnih činbenika, upraviteljstvo našega družtva u dogovoru sa znanstvenim odborom, već od postanka družtvenoga, smatralo je umjestnim, da se prilikom izkopavanja starohrvatskih spomenika, pa i drugčije slučajno ili namjerno nadjeni predpovjestni, rimski i bizantinski spomenici takodjer privremeno prikupljaju i sahranjuju. Otud je nastala u našem muzeju zbirka novaca, nadpisa, klesarskih i graditeljskih spomenika rimskih, pa i ona predhistoričkih raznih kategorija. Rimski kiparski spomenici bili su već objelodanjeni i razjašnjeni u našoj »St. Pr.« po dru. Patschu i našem predsjedniku, a većinu nadpisa rimskih objelodanio je dr. Patsch u »Glasniku« muzeja sarajevskoga.

Kako je slavna skupština mogla razabrati po prikazanom kratkom izvješću ovogodišnjih družtvenih znanstvenih stečevina, ugledavši se u mnogogodišnji uspješan rad velikih kulturnih naroda današnjeg doba, Šveda, Francuza, Engleza, Niemaca i Talijanaca, te sjeverne nam napredne slavenske braće, Rusa, Poljaka i Čeha, u iztraživanju najdavnijih spomenika svojih pradjedova; naše je upraviteljstvo, u najboljoj slozi sa znanstvenim odborom, i ove godine nadovezalo svoju skromnu, ali uztrajnu i neumornu djelatnost k onoj prošastih godina društvenog obstanka. Ono je naime posvetilo svoju brigu izpitivanju sačuvanih graditeljskih spomenika i izkopavanju razorenih i sakrivenih pod površinom zemlje; da se uzporedjivanjem jednih s drugima uzmogne doći do ozbiljnih, nepobitnih zaključaka. Da nastavi proučavanje starodrevnih narodnih navlaš pogrebnih običaja i uporabe narodnog umjetnog obrta na nošnju, oružje, orudje i osobni ures, dalo je naše družtvo izkopavati, pootvarati i pretraživati nekoliko grobova u odkrivenim starinskim grobljima skradinske obćine, te je postiglo krasnih uspjeha, obogativši svoje i tako već od prije bogate i dragocienjene sbirke kovinskih predmeta iz doba seobe naroda i prvih viekova samosvojnog narodnog života starih Hrvata u novoj postojbini. Toliko se može mirne duše kazati o spomenutim sbirkama, kad se omjere sa srodnim velikih evropejskih muzeja; sve i ako dosadašnja izkopavanja kroz kratko doba od devet godina života družtvenoga niesu drugo već prvi sretno uspjeli pokušaji, po kojima se je hotilo pokazati svemu narodu hrvatskomu, mjerodavnim domaćim i vladinim čimbenicima, pa i cielom naobraženom svietu, koliko neprocienjivo blago, pred-

kršćanskih i kršćanskih staro-hrvatskih spomenika krije i čuva u svojim grudima mučenička ova naša hrvatska zemlja, koja je pripravna da raztvori te bolne svoje materinske grudi tek samopriegoru, požrtvovnosti i blagodarnoj plemenitoj darežljivosti osviešćenih svojih sinova. Žalostnim srcem prisiljen sam otvoreno izjaviti u ime znanstvenoga odbora, da su tek pabirci ovdje sahranjenih hrvatskih starina do sad prikazani u našem mladom družtvenom glasilu, pobudili mahom veliku pozornost i oduševljeno zanimanje prije i življe medju učenim krugovima tudjih nam naroda, njemačkoga i francuzkoga, tih dvaju revnih takmaca i suparnika na polju sveukupnog znanstvenog napredka, *nego li medju rodoljubima, a, treba istinu kazati, i samim učenjacima hrvatskim.* Nerazumievajuć hrvatski, jagme se ipak duhoviti francuzki učenjaci za našom »Starohrvatskom Prosvjetom«, o kojoj kažu, da joj mnogobrojne, razgovietne slike, medjunarodnim, svakomu razumljivim jezikom, razširuju po svemu učenomu svietu poznavanje starina hrvatskih, te mole, da im se u kratko na francezki raztumače ciljevi našega družtva i glavni njegovi dosadašnji znanstveni uspjesi, čemu se dragovoljnom pripravnošću i nastoji da udovolji. I eto su dapače jučer 130 francuzkih putnika iz Pariza, toga srca učenog svieta, namjeravali posjetiti Knin i njegov muzej, da svojim očima vide te divne i riedke spomenike hrvatske. Samo zaprieke, koje potiču iz oskudnosti Dalmatinske ove krnj-željeznice, ne dopustiše jim doći, kako su živo želili. Sinoć su pak stigla dva odličnjaka izmedju njih, samo da vide tvrdjavu i muzej. Jutros rano prije zore podraniše i uzpeše se na tvrdjavu kninsku, taj najslavniji graditeljski spomenik iz junačkoga doba hrvatskoga, odkle mogoše da razgledaju neopisivu ljepotu ove prekrasne okolice, te praćeni od našeg predsjednika O. Belomarića i veleuč. g. bilježnika Kambera, koji su jim u toliko bili izašli na susret, dodjoše u muzej, gdje uz najveće zanimanje pregledaše naše divne starine, hvaleć jih i žaleć, što njihovi suputnici ne mogoše imati njihove sreće. Najpotla zapisaše u naš novi album svoja imena i ostaviše izraz svoje zahvalnosti uz obećanje, *da ne će nigda zaboraviti doček, učinjen Francuzima od strane naroda hrvatskoga.* Putem do postaje obećaše, da će pripoviedati suputnicima o ljubeznom dočeku, o ljepoti okolice, zanimivosti muzeja, da će vazda svakog Francuza nagovarati, da putuje Dalmacijom i da obadje Knin, pa obećaše, da će se i sami do godine povratiti. — Marljivi i uztrajni njemački učenjaci, počamši s učenog Monakova, odakle je jedan uvaženi starinar već ljetos došao bio, da kroz više dana pomnjivo proučava i riše naše starine u ovomu muzeju, te nije dovoljno rieči nahodio, kojima da se nahvali velike znamenitosti dragocienjenih i preriedkih naših izkopina, pa do rodoljubnog dalekog Mainza, iz kojega se upraviteljstvo velikog središnjeg rimsko-njemačkog muzeja samo nudja, da će na korist znanosti upotrebiti sva sredstva, koja mu stoje na razpoloženje i koja mu je svjetovalo dugotrajno izkustvo, samo da nam u svojem laboratoriju pomogne sačuvati od propasti neke slabo uzdržane, navlaš gvozdene predmete, uz jedinu nagradu, da mu se dopusti saliti kalupe riedjih naših predmeta, a navlaš jedinih u svietu, naših ostruga; svikolici objeručke prigrljuju naše glasilo i primaju ga u zamjenu sa publikacijama mnogobrojnih njihovih povjestničkih i starinarskih učenih družtava.

Smatrao sam svojom neodklonivom dužnosti, da u ovoj prigodi iztaknem navedene gotove čine, ne bi li tim podražio to veće zanimanje i štovanje hrvatskog rodoljubnog i učenog obćinstva prama svojim narodnim starinama, tom amanetu narodnomu, i potaknuo one imućnije Hrvate, koji i inače putuju u zabavne ili znanstvene svrhe, da se potrude željeznim putem i do Knina, davnoga hrvatskog kraljevskog grada, ovog središta stare kulture hrvatske, da posjete u njemu ovaj dični, i ako skromni, muzej, da se vlastitim očima uvjere, kako su u njemu sačuvani *toliki* rječiti spomenici stare slave i drevnog života Hrvata, da zbilja zaslužuje ime i čast *hrvatskoga Panteona.* Neka se

uvjere, da nije pusta reklama, da niesu prazne rieči sve ono, što se govori i piše o našem družtvu i o postignutim njegovim sjajnim uspjesima, nego da je ono dapače dostojno i uvaženja i podpore svakoga misaonog Hrvata, ne bi li se osokolilo na daljnji rad i prikupilo mu se novčanih sredstava, kojima da bude moglo izvadjati krasne svoje i obsežne starinarske osnove, na diku i korist cjelokupnoga naroda hrvatskoga i na uhar napredka znanosti o poznavanju kulturnih prilika mladih u Evropu doseljenih naroda za prve polovine srednjega vieka.

Da zaključim, kazat ću: Upoznaj sama sebe, moj hrvatski narode, upoznaj svoju prošlost, koju ti u živoj slici prikazuju tvoji davni spomenici, omjeri prošlost o sadašnjost twoju, i oživjet će otuda u duši tvojoj narodna tvoja samosviest, iz koje će ti izavriti nepresušiv, obilan izvor duševne snage, kojom da čuvaš svoje narodno biće u skoroj budućnosti.

Gosp. Josip Matković predlaže, da se glavnomu izvjestitelju znanstvenoga odbora g. Franu Radiću, u priznanje njegovog neumornog i savjestnog rada, bilo pri iztraživanju hrvatskih spomenika, bilo rad uredjivanja družtvenog glasila, izrazi skupštinska najdublja zahvalnost.

Na što se prisutni skupštinari zanosno odazvaše stavljenom predlogu, te se u zapisniku ubilježi ova zahvala, a prisutnomu g. Radiću kliknuše: Slava!

Predsjednik javlja, da je izcrpljen oglašeni dnevni red, a da slučajnih predloga nije stiglo, te se sa toplim riečima zahvaljuje gg. članovima, što su u ovolikom broju skupštini prisustvovali, a osobito zahvalu izrazuje onima, koji su se iz daljeg na skupštinu potrudili. Jednako zahvaljuje se c. k. poglavarstvenomu upravitelju dru. Frani Madirazzi, što je u službenomu zastupstvu skupštinu svojom prisutnošću počastio, te uz trokratni: Živio N. V. Hrvatskomu Kralju Franji Josipu I.! razpušta skupštinu u jedan sat po podne.

PRAVILA
Hrvatskoga starinarskoga družtva.

I. Cilj družtva.

§ 1.

Cilj Hrvatskomu starinarskom družtvu jest iztraživanje, sabiranje, nabavljanje i izdavanje starih spomenika, koji se tiču hrvatske prošlosti.

Da taj cilj postigne, upotrebiti će družtvo sliedeća sredstva:

a) Imenovati će u svakom važnijem mjestu svoje zastupnike ili članove povjerenike, kojima će biti dužnost revnim sakupljanjem članova i starina, izvješćima o starinarskim odkrićima i nepoznatim ili propadajućim spomenicima i t. d. po mogućnosti nastojati, da uspjeh družtva u razgaljivanju i razjašnjivanju hrvatske prošlosti bude sve to veći. Slobodno je družtvu imenovati svoje povjerenike i izvan pokrajine Dalmacije.

b) Družtvo će imati svoje glasilo pod imenom „Starohrvatska Prosvjeta“, u kojemu će se znanstvenim razpravama tumačiti hrvatske starine i starija hrvatska povjest, te će se izvješćivati o družtvenom stanju i napredku.

c) Po mogućnosti družtvo će samo izvadjati izkapanje starina, pomagati će druge, koji bi se latili takovih izkopavanja i davati će pripomoć za čuvanje hrvatskih spomenika.

d) Trsit će se samo i po svojih povjerenicih, da se obstojeće vladine naredbe u pogledu sačuvanja starina obdržavaju i nastojati će, da se nove u tu svrhu izdavaju.

e) Skrbit će se, da se javna strukovna čitanja i izložbe starina po mogućnosti obdržavaju.

II. Družtvena ekonomična sredstva.

§ 2.

Družtvena ekonomična sredstva biti će:

a) Dobiti družtvene zaklade, koja će sastojati iz prinosa članova utemeljitelja, i od koje se smiju samo kamatni prihodi upotrebljavati u družtvene svrhe;

b) godišnji prinosi svih družtvenih članova;

c) prinosi članova podupiratelja, koji se jedino smiju trošiti za izkopavanja;

d) darovi i pripomoći javnih oblasti i privatnih osoba.

III. Članovi družtva.

§ 3.

Članovi su Hrvatskoga starinarskoga družtva:

a) počastni, koji se odlikuju priznatim starinarskim radom u obće ili osobitim kojim drugim načinom priteču u pomoć družtvu bilo domaći bilo strani;

b) dopisujući, koji svjetom i suradjivanjem prate znanstveni rad družtva;

c) povjerenici, koji podpomažu družtvo u smislu §. 1. a);

d) utemeljitelji, koji plate družtvu na jedan put ili u 5 godina najmanje f. 50;

e) redoviti, koji plaćaju na godinu 3 for.;

f) podupiratelji, koji plaćaju na godinu 1 for.;

IV. Prava i dužnosti članova.

§ 4.

a) Svi članovi družtva izim podupiratelja primaju badava družtveno glasilo. Podupiratelji primaju badava godišnje družtveno izvješće. Knjige, koje družtvo izdaje, dobivaju utemeljitelji, počastni i dopisujući članovi badava, a ostali uz obaljenu cienu.

b) Svaki član imade pravo dolaziti na glavne skupštine pravom odlučujućeg glasa, posjećivati mjesta izkopina i družtveni muzej i stavljati predloge, koje ima priobćiti upraviteljstvu najmanje tri dana prije skupštine.

Članovi podupiratelji imaju na skupštinam samo savjetujući glas.

c) Svaki član imade pravo u družtvenoj dvorani rabiti družtvene knjige i časopise; knjige može primati i u kući, ali najviše za 20 dana.

d) Redoviti članovi i podupiratelji ne mogu izaći iz družtva prije 4 godine i dužni su platiti družtvu prinos za sve 4 godine. Kad žele ostati nadalje, ta se dužnost proteže svako od četiri na 4 godine.

Neuplaćeni prinos nakon uzalud jedanput po upraviteljstvu učinjene opomene, utjerava se po c. kr. kotarskom sudu u Kninu.

e) Članovi počastni, dopisujući i utemeljitelji doživotno uživaju družtvena prava, dočim povjerenici dok su u takovoj časti.

f) Povjerenici imaju po svojim silama izvješćivati, sabiranjem starina, članova i dopisivanjem podupirati družtvo u njegovoj težnji, a njihov se trajni i uspješni rad nagradjuje pravima članova utemeljitelja.

g) Članovi počastni, dopisujući, utemeljitelji i povjerenici dobivaju diplome.

V. Glavna skupština.

§ 5.

Glavna skupština družtva ima biti sazvana svake godine, i to otvorenim pismenim pozivom u službenom pokrajinskom listu barem 15 dana prije. Izvanrednu skupštinu može sazvati upraviteljstvo u svako doba ili kad to pismeno pita barem 15 članova. Kod poziva za skupštinu treba naznačiti predmete viećanja.

Glavna se skupština sastaje u Kninu ili u onom mjestu Dalmacije, gdje bi ista skupština godinu prije odlučila. Skupština, u kojoj mora ukupno sa predsjednikom ili ostalim upraviteljima prisustvovati barem 20 članova, stvara svaki zaključak većinom prisutnih skupštinara. Ako su glasovi razpolovljeni, odlučuje glas predsjednika ili njegova zamjenika. Ne sakupi li se na prvi poziv zakoniti broj, red je pozvati odmah po drugi put glavnu skupštinu i tada je zakonito viećanje sa kojim mu drago brojem članova.

VI. Predmeti glavne skupštine.

§ 6.

Predmeti glavne skupštine jesu:

a) Izbor predsjednika, koji je glava družtva, skupštine i upraviteljstva.
b) Izbor šestorice upraviteljâ.
c) Izbor šestorice članova znanstvenoga odbora.
d) Izbor trojice pregledateljâ računa.
e) Imenovanje počastnih i dopisujućih članova.
f) Viećanje o predlozima, podnešenim od upraviteljstva ili od drugih članova; izpitivanje upraviteljstvenog djelovanja; odobravanje računa, i to većinom prisutnih glasova.

VII. Upraviteljstvo.

§ 7.

Upraviteljstvo sastoji od 7 članova, od kojih je jedan predsjednik družtva; dvojica su članovi zamjenici. Njihova služba traje tri godine, a mogu biti opet izabrani. Upravitelji pako medjusobno biraju absolutnom većinom, podpredsjednika, blagajnika i tajnika.

Upraviteljstvo, na pismeni poziv predsjednika, sakuplja se na upraviteljstvene sjednice, koje su zakonite, ako sa predsjednikom ili njegovim zamjenikom prisustvuju barem još dva upravitelja. Zaključci se stvaraju većinom prisutnih članova.

Predsjednik pazi osobito na točno izvršivanje ovoga pravilnika, pozivlje i predsjeda svim glavnim skupštinama i upraviteljskim sjednicama, prima i otvara listove i sve drugo, što se družtvu šalje, a o svemu u prvoj sjednici obavještuje ostale članove upraviteljstva, kojemu jedino pripada pravo o svem odlučivati, podpisuje sve družtvene dopise, opravke i oglase. Zastupa družtvo napram oblastima i drugim ali samo po naputcima upraviteljstva. U glavnoj skupštini i upraviteljskim sjednicama, ako su razpolovljeni glasovi, odlučuje glas predsjednikov.

Podpredsjednik u odsutnosti predsjednika u svemu ga podpuno zamienjuje i zastupa.

Tajnik vodi zapisnik upraviteljskih sjednica i glavnih skupština, te družtenih spisa, koje od predsjednika prima, sastavlja odgovore na dopise, u smislu sjedničkih riešenja i sve podpisuje skupa sa predsjednikom i na dotičnike odprema; drži u redu i čuva družtvene spise u družtvenoj pisarni.

Blagajnik skrbi se za utjerivanje godišnjih prinosaka članova i svih družtvenih dohodaka; vodi točno račune u opredieljenim zato knjigama. Više od 100 for. ne smije držati pri sebi u novcu: poveće svote dužan je ulagati kod onih javnih banka ili štedionica, koje opredieli upraviteljstvo. Izdaje samo ono, što je u upraviteljskoj sjednici ustanovljeno i jedino uz podpis predsjednika i tajnika; polaže račun svaka tri mjeseca o družtvenom novčanom stanju u upraviteljskoj sjednici, a pred glavnu skupštinu u upraviteljstvenoj sjednici podnaša izvješće i ukupni račun s dokaznicama, koje će se u glavnoj skupštini podastrieti nakon odobrenja upraviteljstva.

Zamjenicima pri privremenoj ili konačnoj odsutnosti kojega člana upraviteljstva označuje se zadaća na upraviteljstvenoj naročito zato sazvanoj sjednici većinom prisutnih glasova.

Sve družtveno uredovanje obavlja se u družtvenomu „Prvomu muzeju hrvatskih spomenika“, a svi važniji spisi bivaju ovjerovljeni družtvenim pečatom.

§ 8.

Upraviteljstvo izvršuje zaključke glavne skupštine, prima i upisuje članove utemeljitelje, redovite i podupiratelje, imenuje povjerenike, i to samo poštene osobe, opredieljuje družtvene troškove, izvodi izkopine, drži sjednice barem svaka dva mjeseca, sazivlje glavne skupštine, podnaša glavnoj skupštini izvješće o družtvenom radu ciele godine i godišnje račune ovjerovljene od pregledatelja; stvara zaključke o svim pitanjima tičućih se napredka družtva i vodi do potrebe družtvene parnice u okviru družtvenih pravila.

VIII. Znanstveni odbor.

§ 9.

Znanstveni odbor sastoji od šest članova, od kojih je jedan glavni izvjestitelj i urednik družtvenog glasila, a drugi član-zamjenik, koje skupština poimence označuje. Zamjenik naknadno nastupa u činu zadnjeg člana.

§ 10.

Znanstveni odbor ima:

a) Proučavati gdje i kako bi se morale starine iztraživati, i koje starine se imaju nabaviti i sačuvati;

b) predlagati upraviteljstvu, kojim bi se družtvenim sredstvima mogla postići svrha pod a) naznačena:

c) sastavljati strukovne razprave za družtveno glasilo ili za Jugoslavensku akademiju u Zagrebu;

d) prosudjivati družtveni rad sa strukovnog pogleda i odnosne predloge skupštini podastrieti.

§ 11.

Upraviteljstvo je dužno za svaki strukovnjački predmet podastirati spise glavnom izvjestitelju znanstvenoga odbora, a ovaj svojim suodbornicima, za dotično mnenje i glas.

IX. Muzej družtveni.

§ 12.

Družtvo ima svoj muzej pod imenom: „Prvi muzej hrvatskih spomenika" u Kninu, u kojem se sahranjuju starine vriedne sačuvanja. Čuvara muzeja imenuje starešinstvo OO. franovaca redodržave pres. Odkupitelja izmedju redovnika ovomu podredjenih. Djelokrug čuvara uredjuje se zakonitim ugovorom izmed spomenutog starešinstva redodržave pres. Odkupitelja i družtvenoga upraviteljstva, koji skupština odobrava većinom prisutnih glasova.

Pri svečanim prigodama na muzeju izvješava se hrvatska trobojna zastava.

Družtvo će nastojati, da u važnijim historičkim mjestima osobito u Ninu i Biogradu osnuje posebne zbirke i tako preprieči iznašanje ondašnjih hrvatskih spomenika.

Družtvo će takodjer podupirati pomnoženje sbirke hrvatskih starina u narodnom arheologičkom muzeju u Zagrebu, ustupajuć mu duplikate ili odlievke svojih spomenika.*

X. Sielo družtva.

§ 13.

Sielo družtva jest u Kninu, a upravitelji družtva moraju biti većinom kninski stanovnici, dočim članovi znanstvenog odbora mogu biti i u drugom mjestu.

XI. Družtvene parnice.

§ 14.

Družtvene parnice, koje bi nastale medju družtvom i članovima ili medju članovima, treba riešiti putem dobrih ljudi. Dvojicu će njih izabrati svaka stranka medju družtvenim članovima. U slučaju nesporazumljenja dobrih ljudi odlučuje glavna skupština absolutnom većinom prisutnih članova.

XII. Preinake pravilnika.

§ 15.

Za preinaku kojeg paragrafa ili cielog ovog pravilnika zahtievaju se glasovi dviju trećina članova prisutnih na glavnoj skpštini.

XIII. Razpust družtva ili prenos siela.

§ 16.

Kada bi družtvo prestalo ili bi se razpustilo, a glavna skupština nebi odlučila o imetku družtvenomu, ovim bi sliedili još za pô godine upravljati predsjednik i tajnik družtva. Ako bi se kroz pô godine u Kninu ustrojilo novo družtvo sa istim znanstvenim zadatkom, ciela imovina prešla bi u njegovo vlastničtvo, inače će pripasti zakladi zemaljskoga Odbora Dalmatinskoga u Zadru uz uvjet, da družtveni muzej uzdrži u neograničenom vlastničtvu kao pokrajinski muzej.

---

* Ni ova družtvena pravila nedobiše od Visokoga Namjestničtva u Zadru zakonite potvrde radi zadnje stavke §. 12. odnoseće se na narodni zemalj. muzej u Zagrebu, te se ta stavka mora izbrisati.

*

Razpust družtva ili premještaj siela može odlučiti jedino opetovano zato pozvana i obdržavana glavna skupština uz zahtjev tri četvrtine prisutnih članova u svakoj skupštini. Predlog pako ima se podnieti upraviteljstvu najmanje tri mjeseca prije glavne skupštine.

Stupiše nadalje u naše družtvo kroz god. 1895. zauzimanjem povjerenika p. n. Petra pl. Akačića:

Dujam Mikačić, obć. blagajnik, utem. Split. Andrija Brozović, obć. blagajnik, Otočac. Pop Antun Kirinčić, duhovni pomoćnik, Dobrinj-Malinska. „Hrvatska Radnička Zadruga", Dubrovnik. Dr. Adam Verona, obć. liečnik, Kotor.

Nadalje neposredno stupiše u naše družtvo kroz god. 1895. p. n. gospoda:

Stjepan Čubretović, profesor, Kotor. Franjo Staněk, c. i kr. pomorski inžinir, Pulj (Istra). Franjo Staněk, stud. gimn., Pulj (Istra). Tomo Brajković, gimnaz. profesor, Kotor.

Stupiše u naše družtvo kroz god. 1896. zauzimanjem povjerenika p. n. Ot. Šimuna Mendjušića:

Baldo Radoš, pomorski kapetan, Košrnilo-Kuna. Mato Orhanović, Podobuče-Kuna. Niko Bibica, Zagruda-Kuna. Ivo Brainović, posjednik, Gruda-Kuna.

Sakupio povjerenik p. n. Petar pl. Akačić:

Antun Colnago, učitelj, Obrovac. Drago Plazonić, trgovac, Benkovac. Ivan Pešuta, posjednik, Benkovac. Luka Vuić, trgovac, Benkovac. Don Sime Torić, župnik, Arbanase-Zadar. Mato Obradović, trg. pomoćnik, Dubrovnik. Hrvatska Čitaonica, Dubrovnik. Krsto T. Franović, posjednik, Skaljare-Kotor. Vlaho vitez De Giuli, predsjednik trgov.-obrt. komore, Dubrovnik. Ilija Butigan, ekonomat kod bielih fratara, Dubrovnik. Kolenda Monti, trgov. poslovodja, Dubrovnik. Nikola Peršić, obć. tajnik, Volosko (Istra). Pop Niko Butković, nadučitelj, Kastav (Istra). Dum Luka Aljinović, župnik, Otok Šolta. Ivan Ivanović, župnik, Preko kod Zadra. Vale Vouk, ljekarnik, Gospić. Ilija Pavelić, trgovac, Karlobag. Rade Budak, trgovac, Karlobag. Franjo Šinković, mag. phar., Gospić. Pero Veljačić, kr. kapetan, Crikvenica (Vinodol). Ivan Jakovina, Vinagora-Pregrada. Stjepan Dulčić, posjednik, u Brusju na Hvaru.

Sakupio povjerenik Stjepan Botteri:

Tome Ferri p. Martina, Trpanj. Mihovil Sabbioncello, Trpanj. Frano Vid, Trpanj.

Sakupio velem. prof. dr. Josip Pliverić:

Dominik Premuš, nadbiskupski tajnik, Zagreb. Gjuro Bezuk, nadbiskupski vlastelin, Zagreb. Dr. Janko Čakanić, sveuč. profesor, Zagreb. Milan Lenuci, gradski nadinžinir, Zagreb.

Sakupio povjerenik Stipe Vučetić:

Andrija Rački, profesor, Senj.

Sakupio povjerenik Josip Sokol:

Dragutin Renavić, učitelj, Križevac. Ljubica Kranjčević, učiteljica, Križevac. Dr. Franjo Gundurum, gradski fizik, Križevac. Gustav Peksider, ravnatelj gospod. šum. učilišta, Križevac. Viktor Šimončić, mjernik, Križevac.

Sakupio povjerenik Ferdo Trtanj:

Dr. Josip Bartulić, kotarski liečnik, Udbina.

Sakupio povjerenik Pavao Vučenović:

Frano Laurent Strmić, župnik u Drveniku kod Trogira.

Nadalje neposredno stupiše u naše družtvo kroz god. 1896. p. n. gospoda:

Antun Grgin, cand. med., Kaštel Novi kod Trogira. Ot. Vice Sisarić, franovac, Knin. Ot. Krsto Belamarić, gimn. učitelj, Sinj. Ot. Bono Bolani, duhovni pomoćnik, Drniš. Vjekoslav Dračar, posjednik, Knin. Dr. Juraj Žerjavić, župnik, Marija Bistrica. Miho Novaković, posjednik, Benkovac. Josip Vrbanić, ljekarnik, Karlovac. Hrvatska čitaonica, Požega. Roberto Koprinski, gimn. profesor, Sušak.

Kroz zadnji tromjesec prispješe družtvu sliedeći milodari:

P. n. gg. braća Dinko, Juraj, Petar i Ante Biankini u Staromgradu za počastiti uspon milih preminulih roditelja podariše družtvu 50 kruna.

Nadalje pokloniše Hrvatski abiturijenti u Zagrebu 48 for. 40 nč.

Svim veledušnim darovateljima budi družtvena najdublja zahvalnost.

Upravite'



Umoljavaju se čestiti družtveni povjerenici, da nastoje što bolje „Starohrvatsku Prosvjetu“ razširiti, te što više družtvu sakupiti članova. Sa dosadanjim predplatama i članarinama tek se mogu podmiriti potrošci oko družtvenog glasila. Sa eventualno novim predplatama ili članarinama družtvo bi nastojalo, da nastavi od tri godine obustavljene izkopine, koje sa svih strana družtveni mašklin očekivaju. Tom namjerom mogu se slobodno svakom imućnijem Hrvatu predstaviti, da onako neznatnim godišnjim doprinosom podupre obret najdavnijih i najslavnijih narodnih spomenika, a težko da će se naći i cigli sviestan rodoljub, koji bi taj preznameniti podhvat prezreo.

Moljeni su gg. članovi i predplatnici, da nekasne ovogodišnji prinos družtvu poslati, kao što da svaku neurednost u primanju glasila ili slučajne promjene u adresama izvole odmah družtvenomu upraviteljstvu u Kninu dojaviti. Ona pak gospoda, koja su lani redovito „Starohrvatsku Prosvjetu“ primala a nisu još lanjski prinos podmirila, neka to što skorije učine ili družtvu primljene brojeve povrate.

I. tečaj „Starohrvatske Prosvjete“ može se još kod družtvenog upraviteljstva u Kninu dobiti.

Svoj učećoj hrvatskoj mladeži biti će „Starohrvatska Prosvjeta“ ustupljivana za pola ciene, a pučkim učiteljima, koji obećaju poslati družtvu tekom godine po dva izvještaja o starinama svoje okolice, „Starohrvatska Prosvjeta“ šalje se badava.

Upraviteljstvo.

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 4.



„Starohrvatska Prosvjeta" izlazi četiri puta na godinu najmanje na dva tiskana arka. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 8 kruna, a u inozemstvu 9 kruna ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu družtva u Knin, a starinarske viesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Sadržaj.

Strana

1. Nekoliko ulomaka kamenitih rešetaka (transennae) i krstova pripadajućih bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina.
(Transennae lapideae et cruces basilicae S. Mariae in Biskupia de Thinio in nonnullis fragmentis reservatae.) Sa slikama. Frano Radić 211
2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji — nastavak.
(Notiones topograficae antiquarum jupaniarum Croatarum in Dalmatia — res incepta porro tractatur.) Iz ostavštine ot. Stjepana Zlatovića 217
3. Crkva S. Petra u Omišu.
(Ecclesia S. Petri, quae Almissae exstat.) Sa slikama. Frano Radić 225
4. Staro-bosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.
(Inscriptiones Vetero-Bosnenses in Bosnia et Hercegovina.) Vid Vuletić-Vukasović 232
5. Tko je bio zasužnjitelj hrvatskoga kralja Slavića?
(Regum Croatarum, nomine Slavić, quis est qui serrum cepit?) D. Prerađović 235
6. S. Barbara u selu Lumbardi (o. Korčula).
(S. Barbara in vico Lumbarda.) Sa slikama. Vid Vuletić-Vukasović 242
7. Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja? — nastavak.
(Numnam imago supra pluteum in baptisterio spalatensi sit Salvatoris an regis?) — res incepta porro tractatur. Frano Radić 245
8. Izvješće o radu Hrvatskoga starinarskoga družtva u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.
(Relata de iis, quae societas Croatica archaeologica egerit — generaliter; — speciali vero modo de monumentis sacrae antiquitatis in Dalmatia — praeter ea quae Salonis reperta — Bosnia-Hercegovina, Croatia, Slavonia, Istriaque hucusque detecta, examinata sint.) Frano Radić . 251
9. Nekrolog prof. don Simeona Ljubića — svršetak.
(Necrologium prof. S. Ljubić [res instituta absolvitur].) Uredništvo 259
10. Nekrolog dra. Ivana Crnčića.
(Necrologium doctoris Joannis Crnčić.) Uredništvo 265
11. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.
(Curatores societatis Archeologicae Croaticae Thiniensis referunt, quae proximis elapsis tribus mensibus acta quaeque assecuta.) 267



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 4.



U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Nekoliko ulomaka kamenitih rešetaka (transennae) i krstova pripadajućih bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina.

(Sa slikama.)

Još od prvih vjekova kršćanstva obstojao je običaj, da su grobovi mučenika u konfesijama bivali okruženi kamenitim, tankim prošupljenim pločama, koje se zvahu *transennae*[1]. Rupe na tim pločama bile su uresno izdjelane na prerazličit način, a potrebite su bile zato, da viernici mogu kroza njih viditi, a i pružati komadiće platna, s kojima bi doticali svetiteljevu raku, da jim budu posvećeni, zvani *brandea* i držani kao amajlije. Medju ruševinama staro-hrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji nadjeni su mnogobrojni ulomci takovih transenna, koji dokazuju, da se je njihova poraba uvela bila sa kršćanstvom i medju stare Hrvate, pa da se je i kod njih čuvao kršćanski običaj sahranjivanja moći svetaca u otarima. Ti ulomci su različita uresa, gradiva, debeline i izradbe, i zato davaju povoda nagadjanju, da su pripadali različitim transennama ogradâ različitih otara ili svetiteljskih konfesijâ (memorija).

Jedan je uresni mramorni ulomak transenne sa iste bazilike bio već objelodanjen od prag. prof. Bulića[2], a dva figuralna od sitnozrnata biela vapnenjaka sam ja opisao u ovom časopisu[3]. Ovdje ću prikazati nekoje od spomenutih ulomaka od sitnozrnata biela vapnenjaka, koji pripadaju na tri različite skupine. Ostavljam za drugu prigodu opis tolikih drugih ulomaka transennâ nadjenih u ruševinam iste bazilike, koji se skupa sa niže opisanim nahode sahranjeni u našem „Prvom Muzeju hrvatskih spomenika“ u Kninu.

I. Prvoj skupini ulomaka transennâ pripada devet komada (Vidi sl. 1. na str. 212.), od kojih šestorica, koji su česti okvira transenne, debela su po 8 cm., dočim su druga tri iz polja ploče debela samo po 6 cm. Komadi okvira široki su po 7·6 cm., a obrubljeni s nutrnje strane (prama polju) četvrtkružnim žliebom. Na petero tih komada urezani su ulomci nadpisa. Ulomak bez nadpisa ima izpod žlieba dugoljast krnjatak nekog uresa ili kraja krila.

---

[1] Reusens: Eléments d'archéol. chret. 1884. I. pag. 103. F. X. Kraus Real-Encyclopädie der christl. Alterthümer I. str. 325 ad. v. *Confessio.*

[2] Hrvatski spomenici u kninskoj okolici itd., str. 20, br. 27. Tab. IX.

[3] „Starohrv. Prosvjeta“, God. I. Br. 2, str. 122 i Br. 4, str. 246.

Drugi ulomak ima najprije smierom širine u tri brazde ostatak nadpisa:

LEO
VM
MI

koji se je valjda odnosio na simboličkog Markova lava. Uz taj ulomak ima pod žliebom okomit nastavak, na kojemu je šapa zar Lučina vola, jer su upravo nad njom na žliebu slova:

LVH

Lučina imena.



Sl. 1.

Sliedeći treći ulomak sa žliebom pristaje dobro uz drugi. Na njegovu je žliebu ulomak nadpisa: A EVAGELISTA

koji se sa prije spomenutim *Luh* nadopunjuje u: *Luha(s) eva(n)gelista.* I pod tim ulomkom vidjaju se dva kraja drugih nastavaka uresa transenne, zar sa istog tiela Lučina vola.

Na četvrtom je ulomku okvira transenne urezan na žliebu utarak nadpisa:

...^HS · EVAGELIS...

t. j. *(Jo)h(anne)s · eva(n)gelis(ta).* Pod slovima EVA je glava Ivanova orla na okomitu nastavku izpod okvira. Glava je u profilu i gleda desno. Okružena je koturom svetinje, a obradjena i s protivne strane ulomka. Ulomak sa pticom urezanom takodjer s obijuh strana, sa knjigom evangjelja medju čamprama obijuh noga, po svoj prilici je čest istog Ivanovog orla, kojemu je opisana glava pri okviru, jer mu je razmjerna veličina, a nestalo mu je prednjeg diela od glave do trbuha. Taj je orao naslonjen na tankoj pločic

urešenoj urezanim užetom, pod kojom se vidi da je bio nastavak drugih šupljih uresa.

Na petom kratkom ulomku okvira su izpod žlieba krajevi dvaju početaka uresâ ili figurâ, od kojih bi drugi mogao baš pripadati glavi Matijina angjela, jer se nahodi upravo pod slovima

MA . .

koja su urezana na njegovom žliebu, i koja se sa utarkom nadpisa na žliebu sliedećeg šestog ulomka ‾EVS EVAGELIS . .

uprav nadopunjuju u Matijino ime *Ma(th)eus eva(n)gelis(ta).*

Ulomak ljudskoga trupa u profilu plosnorezan s obijuh strana, držeć preda se knjigu, naslikan pod petim ulomkom, posve je vjerojatno, da pripada kipu Matijine simbolične figure.

Na opisanih osam ulomaka imamo dakle jasne i očite ostanke na transenni predstavljenih simbola i nadpisim označenih triju Evangjelistâ, pa i nagovieštanje na predstavu simbola četvrtoga. Sva je prilika dakle, da su opisani ulomci pripadali konfesiji otara posvećena četvorici Evangjelista, kako ono piše Hrabanus Maurus o suvremenu otaru njima posvećenu u nekoj crkvi u Njemačkoj:

„*Quattuor* ergo viri *scriptores* rite probati
Sancti *evangelii* haec loca sancta tenent"[1],

te su u tom otaru bile sahranjene i njihove moći po spomenutom starokršćanskom običaju. Pošto su pak ovdje Evangjelisti predstavljeni simbolično, kako jih opisuje učeni Alknin, suvremenik Karla Velikoga, stihovima:

„Humanum Christi describit *Matheus* ortum
More boat *Marcus* frendentis voce leonis
Mugit amore pio *Lucas* in carmine Christi
Scribendo penetras caelum tu mente, *Johannes*"[2],

a ne historično[3], tako i otar, kojemu su pripadali, težko da bude podignut prije VIII. vieka.

Po 6 cm. kao opisani ulomci orla i angjela, debela su i od istog su gradiva spomenuta dva već objelodanjena figuralna ulomka sa ruševinâ iste bazilike S. Marije, pa ništa lašnje, nego da budu pripadati ili ogradi istog otara, ili drugoga, ali iz istog graditeljskog razdoblja u IX. vieku.

II. Drugoj skupini ulomaka prošupljene ograde otara sa ruševinâ iste bazilike S. Marije pripada šest komadâ debelih po 7 cm. takodjer od istog gradiva kao i prije opisani (Vidi sl. 2. na str. 214.). Tu je pri dnu vidjeti i ulomak okvira, a ostali se komadi s njim spajaju na način zarezom ob-

[1] Mon. Germ. Poet. Lat. aev. Carolini II. Hrab. Maur. Carmina 75.
[2] Nav. dj. I. Alc. Carm. 70.
[3] Reusens: Nav. dj. I. str. 541 ss.

rubljenih, vezanih lukova. U vrh jednoga od tih lukova su urezana tri obla perca paomova lista, na kojem stoji sprieda vidjena ptica sa tek otvorenim spuštenim krilima. Ptici je nestalo glave i krajeva kreljutî. Predstavljala je zar golubicu ili orla. Obradjena je u plitkoj plohorezbi, kao i druge već opisane figure, s obijuh strana. Po izradbi i kompoziciji paomova lista i ptice, navlaš u pandžama, i ovi bi ulomci imali pripadati VIII. ili IX. vieku.



Sl. 2.

III. Trećoj skupini pribrajam sliedeća tri ulomka (sl. 3.), koji bi imali pripadati okvirim transennâ. Dugi su 23 cm., 26 cm. i 23·5 cm., široki po 7 cm., debeli od 6·2 do 6·4 cm. Na dvojici su početci nekih uresnih nastavaka prošupljene rabote, a na trećem je uz nastavak još i šapa neke životinje.

* * *

U srednjem vieku mnogobrojni su krstovi bili namještani po crkvama. Na primjer o krstu na sred crkve ovako pjeva prije spomenuti slavni Alknin:

„Ad sanctam crucem.

Adspice, tu, lector, nostrae pia signa salutis,
Ecclesiae in medio Christi mirabile donum.
Pro mundi vita mundi iam vita pependit,
Pro servis moritur dominus: quam sancta voluntas!
Viveret ut servus, empsit cum sanguine servum;
Hoc memor esto, crucem videasque in lumine stantem
Et mox ante dei faciem feliciter ora“[1].

Krst je stojao pred otarom[2], nad analogijem noćnicâ[3], pred pjevalištem[4], pa je još kao i sada služio kao spomenik kakva dogodjaja. Tako je u







Sl. 3.

[1] Alc. Carm. 109, 11.
[2] Hrab. Maur. Carm. 49, 6; 77, 8; 80, 4; Alcuini Carm. 109, 10—11.
[3] Ekkehardi IV. Cas. s. Galli p. 81.
[4] Ratperti Cas. s. Galli c. 29.

crkvi u Fuldi bio namješten križ na položaju, gdje najprije bijaše pokopano tielo S. Bonifacija[1], u Reimsu, gdje je čudom ozdravljen sakat[2]. Križ je gdjegod stojao na amvonima, na trabes, t. j. popriečnoj gredi nad ulazom pjevališta, na ciborijim, ogradi pjevališta, nad vratima crkve, za otarom itd.; da i ne napominjem krstova kovinskih, koji su na raznim mjestima crkve bili obješeni i posadjeni.

Vrlo su zlamenita dva ulomka propeća od sitnozrnata biela vapnenjaka nadjena medju ruševinama starohrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina, a sačuvani u našem muzeju u Kninu (sl. 4.). Na jednomu je gornji ulomak glave, na drugom komad nadlaktice i podlaktice lieve ruke Isukrstove. Na obima su i ostanci nadpisa. Debeli su po 7·6 cm.; prvi je visok 13 cm., širok 9·2 cm., drugi je dug 13 cm., širok 10 cm. Križ, kojemu pripadahu ova dva ulomka, treba da je bio slobodan, kako se poznaje po gornjem i lievom ravnom završetku; te je stojao ili na otaru ili na kakvoj ogradi, na amvonu, ili možda i na popriečnoj gredi svetišta. Nego, pošto je na sred gornje površine gornjeg ulomka pravilno probivena okomita obla rupa, sa premjerom od 12 mm. za uvlačenje čivije, treba pomisliti, ili da križ nije bio slobodan s gornje strane, nego negdje utvrdjen i umetnut, ili da je na vrh njega bilo još nešto utvrdjeno (zar golubica ili prst ruke Boga Oca). Glava i ruka Isukrstova su oble i naskočene malo da ne u visoku reljefu. Lice je izkrnuto i ostaje još cielo čelo, lievo oko i tjeme, na kojem šematični zarezi označuju kosu. Oko glave je naskočenim kotačem predstavljen nimb, na kojem je pak lagano naskočen krst. Na desnom kraku tog nimbovog krsta je ostatak slova, koje bi moglo biti L, na gornjem je V, a okrnuta je površina desnoga kraka, pa se nezna, koje je slovo bilo na njemu.





Sl. 4.

Kao što su na drugim suvremenim nimbusovim krstovima urezana slova rieči REX, tako bi se moglo nagadjati, da je na ovomu bilo urezano zar LVX. Poviše glave urezana su kapitalna slova

IES..

a pod laktom na ulomku lievog kraka popriečnice

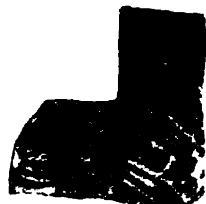
VDEO
ᴐVM

što se ima čitati: *(J)udeo(r)um,* a cieli nadpis bit će bio: *Jes(us Nazarenus rex Ju)deorum*. *us Nazarenus rex* su slova, koja će bit bila urezana pod desnom rukom. Nadpis: *Hic est Ihs Nazarenus rex Judeorū* nahodi se oko datovanog propeća IX. vieka na listiću diptiha od slonove kosti u

[1] Hrab. Maur. Carm. 41—5.
[2] Flodoardus: Hist. Rem. I. 22.

Belgiji[1], pa mogu i ostanci našega propeća da pristaju u to doba, koje je potvrdjeno još i izpravnim položajem glave, a donekle i oblikom urezanih kapitalnih slova. Protivna strana križa je gladka.

Na ulomku prosta krsta (sl. 5.) sačuvan je jedan cio krak, rek bi desni, i ulomak dônjega diela; gornji dio i lievi krak posve su odciepljeni u križalištu. Debeo je 6·8 cm., donji dio dug je 10 cm., širok 8·2 cm.; krak je dug 8·6 cm., širok 7·6 cm. Na prednjem je licu urezana dvostruka pletenica troprutasta traka. U sredini križališta je puce. Ures je to, koji izradbom i kompozicijom posve odaje IX. viek. I taj je križ mogao stajati na kojem otaru, amvonu, gredi, nad vratima i t. d.


Sl. 5.

F. Radić.

[1] Reusens: Nav. dj. I. str. 541 ss.



Topografičke crtice
o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

(Nastavak v. br. 3. god. 1896.)

IX. Župa Dridska Paratalassia.

Ne možemo znati, na kojem temelju razni pisaoci uzeše Const. Porf. županiju *Paratalassiu* za župu *Mocru* u neretvanskoj Paganiji, današnjem Primorju Makarskom. Carski pisac bistro razlikuje župe hrvatske od neretvanskih (Rački Mon. VII. 406.) i Paratalassiu ubraja u hrvatske (Rački Mon. VII. 400.); onu Mokra od rieke Cetine do Neretve medju Paganske. (Brašnić: Izvještaj c. k. gimn. u Vinkovcih god. 1878/9. str. 12.). Ako se osvrnemo na ono, što grčka rieč znači, tad bi našli uz obalu našega mora više mjestâ, koja se Primorjem nazivlju. Gdje bi onda bila županija Dridska, koje župani podpisaše dobar broj starih listina? Mi držimo, da je hrvatska Paratalassia pravo dridska županija[1] zaokružena morem od Marine-Busuljine k Trogiru, na jugoiztok i zapad, a k·sjeveru od Šibenika riekom Krkom do Skradinskoga Slapa, te od sjevera zatvorena visokim brdima Trtra, Boraje i Sniežnice, izmedju selâ Ljubitovice i Blizne. Ona je medjašila sa županijami: od iztoka zagorskom i trogirskim teritorijem, od juga morem i otočjem, do zapada, onamo preko rieke Krke, lučkom, a od sjevera zagorskom županijom.

Dridski župani spominju se: god. 1088. *Osrina iuppano dridistico.* (Cod. Dipl. I. 182) i g. 1089. *Dragoslavo dridistico.* (Rački Mon. VII. 151.)

Oni, koji su smatrali Paratalassiu u Makarskom Primorju, ubrajali su u dridske župane: Vojvode *Duces Marianorum,*[2] *271 ticus mari-*

[1] To mnienje nije osnovano, nego samo u toliko, u koliko je i dridska županija bila uz more. U predgovoru ove monografije pisao je pokojni O. Zlatović („St. Prosvj." God. I. Br. 1, str. 12) nabrajajuć hrvatske županije po Const. Porf. „Paratalassia", da je to „morska ili primorska, dridska", čemu sam ja bio dodao opazku: „Dridska je županija različita od morske, kako se to razumije po županim podpisanim na povelji kralja Stjepana II. (Doc. VII. str. 148—149), gdje je napose „Jacobi morstici", napose „Osrina dridistici". Op. Ured.

[2] Zlatović nije kazao, a mi ne nahodimo, da je koji od spisateljâ, koji su se bavili ovim pitanjem, 'rajao u dridske i morske župane. Op. Ured.

timus;[1] ali mi cienimo sa veleučenim Kukuljevićem, da to bijahu vojvode morske sile državne (Cod. Dipl. I. 237.) ili vojvode neretvanski, koji su u dobrim odnošajima bili s Hrvatima, te se nalazili u kraljskoj družbi i kao

[1] O župi Parathalassiji cienio je dr. Rački, da je isto što *Mariania, Maronia* i morska (Doc. VII, str. 512). Brašnić („Rad" XXV. str. 45) je kazao o njoj samo: „*primorska* uz more Cetini na sjever" i to pozivljuć se na Const. Porf., koji ne samo ob ovoj, nego o nijednoj od jedanaest nabrojenih hrvatskih županija nije ništa posebna kazao, niti jim je naveo medjašâ. Brašnić se nije pak sjetio, da je i sam neposredno prije toga, po poljičkom štatutu, postavio uz more Cetini na sjever županiju *poljičku* i da na jednom te istom zemljištu ne mogu da budu dvie različite županije. Istina je, što piše Zlatović, da je Porf. razlikovao župe hrvatske od neretvanskih, ali je takodjer istina, da na temelju pisanih spomenika imamo dovoljno razloga misliti, ne samo da je Porfirogenitova *Pagania* pripadala hrvatskoj državi, nego još da je to ono isto što i *Parathalassia* i *Maronia*, t. j. *morska* ili *primorska* županija. Već današnje ime *Primorje*, koje se per antonomasiam upotrebljuje za primorje makarsko, najbolje odgovara i nagoviešta na Porfirogenitovu *Parathalassiu* i *Marianiu* u izpravama od IX. do XI. vieka (Doc. VII. 111, 113, 117, 128, 132, 147, 149, 336). Porfirogenit nam dvakrat pripovieda, da su u njegovo doba otoci Mljet, Korčula, Hvar i Brač pripadali Neretvanima, t. j. Paganiji (Doc. VII. str. 406 i 410), a Ivan, mletački kroničar, pod god. 839. pripovieda, da je dužd Petar (Tradonik) te godine sklopio mir sa hrvatskim vladarom Mojislavom u mjestu, koje se zove „sancti Martini curtis", t. j. dvor s. Martina, te, prešavši k neretvanskim otocima, da je sklopio savez s Družkom (Drosaico), vojvodom „*Marianorum*". O Dvoru s. Martina piše dr. Rački (Doc. VII. str. 336), da mu je to mjesto nepoznata položaja, ali svakako da ima biti u Hrvatskoj pokraj mora. Prama otoku Braču, na poljičkoj morskoj obali, izpod sela Podstrane, je na generalštabnoj karti zabilježena pokraj mora crkvica S. Martina, kojoj je ime dr. Jelić na arkeologičnoj karti Solina i okolice podcrtao crljenom bojom u znak, da je sredovječna. Mislim svakako ob istoj crkvici „sancti Martini, que est sita in monte grasso" je uspomena u opisu (g. 1080) zemaljâ što jih je Petar Črne darovao samostanu sv. Petra u Selu (Doc. VII, str. 133), jer je rt Mutogras-Montegrasso put jugoiztoka tek 1·5 km. udaljen od crkvice S. Martina od Podstrane. Zato bi dobro bilo, da se pomnjom izpita rečena zlamenita crkvica i njezina okolica. S toga mjesta je mletački dužd najbolje mogao „pertransire" „ad Narrentanas insulas". Ako je pak rečeni dužd sklopio savez sa Družkom morskim vojvodom na neretvanskim otocima, najvjerojatnije na Braču, to se razumije, da su Marijanci i Neretvani jedni te isti, a Mariania što i Pagania.

O toj županiji piše Brašnić („Rad" XXV. str. 43) pod imenom „*morska*", „kraj od rieke Cetine do Neretve", i uzimlje ju dakle za jednu jeditu župu, dodavši dapače, da „bijaše jedna od najvećih u hrvatskoj državi", premda je neposredno prije nje opet kao posebnu župu naveo „makarsku ili mokransku".

Kukuljević je u kazalu u opazci na rieč „iup. Morsticus (Marsticus, dux Marianorum)", pisao (Cod. dipl. I. str. 237): „Veliko je pitanje, dali tako zvani Comes Morsticus, Maristicus i Dux Marianorum bijaše u pravom smislu županom ili predstojnikom pojedine primorske župe. Ja bi ga prije smatrao za ravna bizantinskomu Drungaru (*δρουγγάριος τινν πογιμων*) ili admiralu t. j. vojevodi, ili županu pomorstva, te se je mogao zvati i županom *morskim*, morsticus, maristicus, a ne primorskim, kako bi valjalo da se je zvao kad bi bio predstojao primorskoj župi".

Kad pomislimo, da je župa neretvanska, Paratalassija, morska, ili marijanska ili Paganija zajedno sa Zahumljem najprije pripadala hrvatskoj državi, a da se je od nje odciepila bila zajedno sa Zahumljem i Dukljom za vladanja Pribine (949—970 — Smičiklas Povj. Hrv. I. str. 227), upravo dakle u doba kad je car Porfirogenit pisivao svoju povjest, lako ćemo razumjeti, kako carski pisac s jedne strane ubraja Paratalassiju medju hrvatske županije, a s druge opet broji istu župu ali pod imenom Paganije medju susjednim krajevima, koji ne pripadaju državi hrvatskoj. Tim pak što je slavni i veliki kralj Petar Krešimir „obnovitelj moći kraljestva" hrvatskoga (Smič. Nav. dj. I. str. 249) pod vlast hrvatsku povratio „primorje i humsku banovinu" možemo sebi tumačiti, kako se za vladanja istog Krešimira, Zvonimira i Stjepana II. pojavljuju na hrvatskim izpravama imena Rusina i Jakova morskih vojvoda (Doc. VII. str. 98, 111, 113, 117, 128 i 149).

Da je pak *morski vojvoda* mogao biti i županom županije, koja se je vjerojatno zvala i *morskom*, jer joj se je obseg prostirao i preko mora obuzimljuć otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet, i da je u isto doba mogao biti admiralom hrvatskog brodovlja, to je najlašnje vjerovati kad se uzme u obzir još iz davnijih doba na daleko poznata velika morska sila Neretvanâ, pred kojom su Mlečići na dugo strepili, a kašnje Omišanâ, te da su jedni i drugi u obsegu jedne te iste županije, drugi dapače zar ništa

svjedoci povelje podpisivali.[1] Je li dridska župa imala svoj glavni grad toga imena? od nikud nemožemo znati, nego nad selom Marinom-Bosuljinom diže se veliko brdo, koje se i danas zove *Drid*. Na vrh njega je crkva čudotvorne slike Majke Božje, koju, u drugoj polovici XV. vieka, kada Turci počeše navaljivati i prodirati do mora, trogirski biskup prenese u crkvu franovačkoga samostana na Čiovu u Trogiru, gdje se i sad nalazi i zove Gospa na Dridu ili Drida.

Na tom brdu nevide se ruševine kakva tvrdoga grada; ali je lasno mogao biti razrušen i njegovim kamenjem sagradjena današnja Marina. Prvo doselenja Hrvatâ, taj se je predjel na način poluotoka zvao *Illis* i *Promontorium Diomedis*, te je imao glavni latinski grad na južnom kraju prama otoku Arkandjelu. Ruševine mu se i danas vide, i zovu jih *Stari Trogir*. Županija je svakolika krševita i malo napučena, a puna dobrih pašnjaka. Za kralja Zvonimira bio — territorium regale (Rački Mon. VII. 115.), a god. 1226. darova kralj Koloman *Drid* trogirskomu biskupu — „praedium re„gale Drit cum omnibus suis pertinentiis et pascuis sibi adjacentibus, „montibus, vallibus et terris universis quae laborari possunt et ad eumdem

drugo nego neposredni nasliednici prvih, pod promjenjenim imenom. Naravska je stvar, da je svakolika morska vojena sila hrvatske kraljevine toliko u prvo slavno doba za Tomislava kralja, koliko i kašnje od Petra Krešimira do Stjepana II., imala bit povjerena u ruke Neretvana, tih priznatih pravih vještaka pomorskih. — Rusin morski župan, brat kralja Slavića, oko g. 1065—74. darovao je svoj dio zemlje u Trsteniku (po svoj prilici onog Trstenika, „po sred polja sela Jesenica, ispod župničke crkve" (P. Petar Kaer: Dvije opatije itd. str. 24) samostanu Sv. Petra u Selu. Tu je darovštinu, po Rusinovoj smrti, potvrdila njegova udovica i brat mu kralj Slavić, koji je dapače i svoj dio zemalja na istom mjestu darovao istom samostanu. (Doc. VII. str. 98). Pred istim Rusinom tvrdio je Petar Črne, da je kupio roba „Lubizo de Gruba" uz ciene od jedne robkinje i jednog momčića (Doc. VII. str. 135). Posve vjerojatno, kao morovodju hrvatskoga brodovlja nahodimo Jakova, morskoga župana, često u Spljetu, i, kao dostojanstvenika u višoj časti od ostalih župana, prije ostalih podpisana kao svjedoka na kraljevskoj izpravi Stjepana II. (1088—89. Doc. VII. str. 149), pa još i kao kraljevskog poslanika (legatus) u regestu kralja Zvonimira (Doc. VII. str. 113). Znamo dapače, da se je on nahodio u Spljetu sa svojim vojnicima oko 1076 god. (Doc. VII. str. 111—128), te možemo nagadjati, da se je tada u spljetskoj luci ili u Poljudima nahodilo usidreno hrvatsko brodovlje. Kad je god. 1078. kralj Zvonimir darovao nadbiskupu spljetskomu prihode župe cetinske, na dotičnoj izpravi najprvi se je podpisao cetinski župan, kao predstojnik županije, a odmah za njim Jakov morski (Doc. VII. str. 117). Da je Jakov za dulje doba boravio u Spljetu, dokazuje nam i ta okolnost, što se je skupa sa ženom nahodio u Solinu, kad je Petar Črne pred njim tamo kupovao neke posjede. Kralj Zvonimir potvrdio je u Šibeniku oko god. 1080. Petru Črne neke kupovštine pred svjedocima, medju kojima je i Jakov morski, o kojemu bi mogli naslućivati, da je po svoj prilici tamo odvezao bio na svojim brodovima i samoga kralja sa svom svitom njegovom (Doc. VII. str. 128). U nagodbi oko god. 1076. učinjenoj od Petra Črne radi nekih njegovih zemalja oko Tugara u Poljici „Jakov morski vojvoda" prvi je medju svjedocima (Doc. VII. 111—128). Op. ured.

[1] Ovim pok. Zlatović prvi izjavljuje prilično vjerodostojno mnenje o položaju dridske županije. Što se tiče pak predloženog joj obsega i granicâ, obziruć se na rieči pokrajinske sinode obdržavane u Spljetu oko 1045—67. god. „**castrum Sibenicense cum tota sua iupa**", iz kojih je razumjeti, da je osim hrvatskih županija nabrojenih od Kukuljevića, Račkoga, Brašnića i Zlatovića obstojala takodjer i *šibenska županija*, kojoj je središte bilo u gradu Šibeniku, u kojem nahodimo često hrvatske kraljeve Petra Krešimira, Zvonimira i Stjepana II., treba da predložimo u toliko skraćen po Zlatoviću predložen obseg dridske županije, sa sjeverozapadne strane od rieke Krke put jugoiztoka, u koliko možemo pomisliti, da se je s ote strane prostirala šibenska županija. Gradove dakle: Grebci-Grebaštica, Jadretovac, Mandalinu, Vrhpoljac i Šibenik treba od prilike pripisati novo predloženoj županiji šibenskoj. Op. ured.

„locum spectantibus". (Farlat. IV. 337.) Što kašnje potvrdi kralj Ljudevit god. 1358. (Farlat. ibid. 185.) Krševita župa nije mogla imati bogatih gospoština, niti tvrdih gradova. Spomenuti ćemo sliedeće.

Gradovi.

1. Drid—Drit. Na jugoiztok sela Marine-Bosuljine diže se oveće brdo i na njemu crkva Majke Božje. Okolo nje ima dosta grobova, a niz brdo do mora komadâ opeka i krnjotina raznovrstna zemljana posudja okolo mjesta Gusterna, trogirske obćine. Cienimo, da je tute stalo glavno mjesto i sielo županije Drida, kog je isto brdo ime održalo.

2. Marina - Bosuljina. Rukavac morski od Trogira dugo se zavlači na način zatona prama Marini, u trogirskoj obćini; a pri kraju istoga pod brdom Dridom leži župno selo Marina u davnija vremena ogradjena zidom. U njoj su dvie jake četvrtaste kule, jedna biskupova, a druga za obranu mješćanâ. Mjesto se spominje u listini kralja Zvonimira god 1078. (Rački Mon. VII. 115) i kraljice Elizabete god. 1383. (Kukuljević, Jura. 115.) Turci su više krat na selo navaljivali, te ga god. 1659. osvojili i oplienili. Sada su utvrde zapuštene.

3. Primošten (Capocesto). Izmedju selâ Rogoznice i Krapnja, pri moru, u šibenskoj obćini, obla se glavica proteže u more na način poluotoka. Na sjevernoj strani iste leži selo Primošten s kopna ogradjeno visokim zidom. Na vrh glavice bila je tvrdjava, koju često spominje Sanudo u svojim uspomenam S. Marko, danas razkopana do temelja. Mjesto, gdje je bila, se zove *gradina* i na njoj je župna crkva Sv. Jurja i seoski ukop.

4. Grebci, Grebaštica. Krapnju na iztok, izpod sela Grebaštice, dugo se uvlači u more poluotok Oštrica u obćini šibenskoj. Ovaj poluotok, to jest njegovu desetinu, darova šibenska obćina biskupu pri svrsi XIII vieka, da bude uz ostale za njegovo uzdržanje (Farlat IV. 465.) Grebaštica bijaše od davnijih vremena jedna od poglavitijih župa sa svojim nadpopom, a poluotok Oštrica dugim i visokim zidom ogradjen od mora do mora. Na sriedi bedema duga je za kilometar na uzvisitu humcu tvrdjava, koju danas nazivlju *Starim Šibenikom.* Oštrica za turskih četovanja bijaše obći sbjeg puka iz Zagorja, gdje bi se u pogibelji zaklanjali sa svojim malom i stadom. Danas leži zapuštena i neobradjena.

5. Jadretovac—Kaštel Andreiš. Od otoka i sela Krapnja, u šibenskoj obćini, zavlači se k iztoku dug rukavac mora prama Vrhpoljcu u šibensko polje, gdje na kraju sačinjava prostranu luku danas većim dielom zasutu pržinom i glibom. Na jugo-iztočnom kraju te luke, pri položitoj kosi uz more, stoji selo Jadretovac, njegda jaki i bogati gradac. Neki pisci trube, da je bio napučen od ostanaka pučanstva razrušenog Solina (?). Srednjih doba služaše kao zaklonište kmetova i težaka; napokon, po izumrću vlastnika

plemenitih *Andreiša*, gradac je zapušten, ter mu se kule i bedemi sami ruše. Gradac je na četverokut, ima s južnoga kraja oblu kulu, nekoliko kuća izmedju bedema, ostale naokolo, koje propadaju rad nezdrava zraka

6. Mandalina. Na južnom kraju šibenske luke i zalieva pruža se poluotok a pri tjesnacu leži selo Mandalina, u šibenskoj obćini, ogradjena s kopna jakim bedemom. Višekrat na selo Turci navaljivahu, osobito za obsade Šibenika god. 1647/8. ali ga ne predobiše. Bedem je zapušten i prorovan.

7. Vrhpoljac. Na iztok Šibenika i Mandaline u šibenskoj obćini, nad selom Vrhpoljcem, diže se oštro brdo. Na njem se vide ostanci ograde i kulâ staroga gradića Vrhpoljca, koji po naredbi god. 1647. generala L. Foškula bi razkopan, a mještani se preseliše na otok Krapan. Sa sjeverne strane, izpod grada, bijaše velika ograda suhozidna, a izmedju nje i kaštela poredane male kućice zagorskih posjednika, gdje bi se u pogibli od turskih četnika zaklonili. U mletačkom izvješću god. 1520. to se spominje: *dove si hanno renduto li villici per segurtà per causa delle incursioni turchesche.* (Ljubić Mon. VIII. 82.) Sad je sve srušeno.

8. Šibenik. Naprama ušću, kojim rieka Krka utječe u more, s lieve strane nad obalom visi se oštruljast humac, pri vrhu klisurast, a povrh klisurâ, Hrvati načiniše tvrd gradac Šibenik, koji mletački vojvoda Ordelafo Faliero god. 1116. obori do temelja. Podvostručeno pučanstvo bjeguncima iz razrušena Biograda opet stari gradac podigne i predgradja k jugu razprostrani; ali jim vojvoda mletački opet utvrde obori do zemlje i napokon god. 1412. grad zaposjedoše i bolje utvrdiše. God. 1663. grom zapali barut u starom gradcu i raznese tvrdjavu. Opet obnovljena god. 1752. drugi se put prah zapali i obori do zemlje bedeme. Na starom temelju general L. Dulfin sagradi današnju tvrdjavu sv. Ane, a ruševine temeljâ okolo iste pokazuju kolik bijaše stari hrvatski grad. U starom Šibeniku često su se nalazili naši kralji, sabore držali i povelje dielili; god. 1066. P. Krešimir; god. 1074. D. Zvonimir; 1089. Stjepan, *apud Castrum Sibinico* (Cod. Dipl. I. 175) i Koloman god. 1105. — Danas su razrušene utvrde i Šibenik je postao otvoreno mjesto.[1]

---

[1] Medju hrvatskim županijama, obstojećim za narodne dinastije, broji Brašnić („Rad" XXV. str. 44) i *mosorsku*, o kojoj kaže, da je „župi poljičkoj susjeda sa iztoka". Kad bi moguće bilo da je ta županija obstojala, onda, obziruć se na njezino ime, ona nebi mogla biti nego u Mosor-planini, koja se put iztoka proteže samo do rieke Cetine; ali pošto je Cetina od Trilja (Garduna) pa sve do Omiša iztočna granica poljičke županije, a preko Cetine se na iztok protezala županija *morska*, kako smo vidili, to se već i po tomu može razumjeti, da na iztok Poljice za takove županije nije bilo mjesta u hrvatskoj kraljevini. Obstanak takove župe naslanja Brašnić navodima sliedećih izvora: 1. darovnicu Petra Črne crkvi S. Petra u Selu, gdje se spominje, da je kralj Zvonimir darovao ujaku Strezzu „totas terras, quae erant in Masaro a Salona usque Biaki" (Lucius De Regno l. II, c. 15; Carrara, Archivio capitolare di Spalato pag. 61; Rački Doc. VII, str. 132); 2. listinu kneza Trpimira dne 4. ožujka 852. gdje kaže „hec sunt nomina servorum de Masaro" (Kukuljević Jura I, 4; Luc. o. c. l. II. c. 2, Farl. Ill. Sacr. III. 52; Rački, Doc. VII, 5); 3. zapisnik pokrajinske sinode spljetske oko god. 1045., gdje se

X. Županija Kliška.

Ova županija, i ako nije spomenuta od Const. Porf., imamo dokaza, da je obstojala od davnijih vremena. On i tako spominje grad ili tvrdjavu, pa i mjesto više krat listine spominju. (Rački Mon. VII. 20, 23, 28, 153, 200, 265, 278.)

Najstariju uspomenu županije imamo u Mučimirovoj listini god. 892. na kojoj je podpisan *Leledrago iupano Clisse.* (Cod. Dipl. I, 73.) Spominje i Toma Arhid. *Comitatum Clissae.* (Rački Mon VII, 200.)[1]

Po položaju i ustrojstvu zemljišta županija kliška mogla se je sterati zapadnim obronkom planine Mosora do rječice Žrnovice kod Stobreča na jug, te solinskim i kaštelanskim poljem do Trogira, a na iztok zamosorskom ravnicom do kraj Dugopolja. Od sjevera zatvarala ju kaštelanska brda. Medjašila sa županijami od sjevera *Sminskom,*[2] od iztoka poljičkom, od zapada trogirskim *territorijem* i župom zagorskom. Uzak obseg, ali pitom, plodan i

---

medju crkvenim župama (parochias), koje je metropolitska spljetska crkva sebi pridržala, broji i „Masarum“ t. j. mosorska (Tom. archid. Hist. Sal. c. 14; Rački Doc. VII, str. 200); 4. listinu kralja Kolomana od g. 1103. (Kuk. Jura I, 25; Luc. o. c. l. II, c. 4; Farl. Ill. Sacr. III, 164; Krčelić, Not. prael. 137; Kuk. Cod. dipl. II, 8), gdje kaže „decimas Massari“ po Brašnićevu navodu, dočim u listini stoji još „decimas... Massari cum toto monte magno Politii“. U navodu pod 1) razumije se, da je kralj Zvonimir svojemu ujaku Strezzu darovao bio sve kraljevske zemlje, koje bijahu u Mosor planini i one, koje su se nalazile izmedju Solina i Bihača. Nego je uz to Strezzo zaposjeo bio i neke zemlje Petra Črne, pod izlikom da su *kraljevske.* Na to je Petar prosvjedovao prikazavši se u Šibeniku pred kraljem Zvonimirom, i dokazao, da od Strezza zaposjednute zemlje ne bijahu kraljevske, nego od njega kupljene kod pojedinih posjednika istih, što mu je kralj i potvrdio. U 2. navodu iz listine kneza Trpimira, kojom je isti knez potvrdio stare darovštine crkvi spljetskoj i učinio joj nove u Lazanim (na obronku Kozjaka nad Sućurcem) i u Tugarim u Poljici, nabrajaju se robovi, koji pripadahu imanju u Tugarim i po ostalim mjestima Mosor planine u Poljici. Na 3. mjestu iz zapisnika spljetske sinode oko god. 1045. „Masarum“ je pobilježeno uz županije cetinjsku, hlievanjsku, klišku, Omiš i Krbavu, kojih je župâ mitropolitska crkva spljetska pridržala sebi prihode. Isto se razumije u 4. navodu, po kojem kralj Koloman potvrdjuje nadbiskupiji spljetskoj sva prava i sav posjed, medju kojima se nabrajaju i desetine Mosora sa svom velikom planinom poljičkom.

Po svim tim navodima razumije se, da Mosor nije bila kakva posebna županija, različita od poljičke, nego drugo lokalno ime za poljičku županiju, koja se je prostirala po Mosoru i okolo njega. Ista se stvar može bolje razumjeti po riečima Zvonimirove listine, krivotvorene 1338. god. (Rački Doc. VII, 114), gdje su nabrojena razna sela poljička i kazano je o njima, da „positae sunt *infra montes Massari*“. Tu su medju ostalim selima Srinjine, Gata, Tugari, koja nisu izvan Poljice, nego baš u Poljici, o čijim medjašima je i sam Brašnić pisao polag poljičkog štatuta XCIX., da je bila izmedju Spljeta i Omiša, na sjeveru (ne, nego na zapadu. Op. ur.) bijaše joj granica rieka Žrnovica, na istoku i jugu rieka Cetina.

Ako ni dr. Rački u knjizi Documenta VII nije u kazalu (ad v.) spomenuo Mosor kao posebnu županiju, znači, da nije ni on odobravao Brašnićevo mnenje. Op. ured.

[1] Brašnić (Nav. razpr. u „Radu“ XXV. str. 42) spominje još listinu kralja Petra Krešimira od 8. srpnja god. 1071., gdje piše: „Clissam suis cum pertinencijs“ (Farl. Ill. Sacr. V. 329) a u listini Kolomanovoj od god. 1103: „decimas... Clisiae et eius districtus“.

[2] Početkom XV. vieka, sudeć po listinama kralja Ladislava dnevâ 23. ožujka i 27. srpnja 1407. (Arkiv za povjest jugoslavensku, knj. VII, str. 68 do 70, u prilogu dra. Rački-a „Izvadci iz kralj. osrednjeg arkiva u Napulju“), sterala se je kliška županija i sa sjeverne strane Kozjaka put zapada do sela Radošića „posita juxta confinia castri nostri Clissii“ (Nav. dj. str. 68) i rek bi, da joj je u to doba pripojena bila stara županija sminjska, jer druga navedena listina kaže: „villam Oszoje vocatam, in districtus de Chino comitatus Clisii“, ako ćemo da je ono Chino pogrešno tiskano ili pisano mjesto *Smino.* Svakako je Osoje ne daleko Klisa sa sjeverne strane Kozjaka. Op. ured.

znamenit. Na njemu su ruševine latinske *Salonae*, na kojih podigoše hrvatski kralji veličanstvene bazilike i opatije sv. Petra, gdje su se krunili i Sv. Stjepana, gdje su se pokapavali, izvan drugih Sv. Marije, Sv. Moisije i Sv. Bartula; tako i ostala mjesta, koja ćemo dalje spomenuti.

Gradovi.

1. Klis. Na ogromnoj klisuri od iztoka nad Solinom, izmedju planine Mosora i brda Kozjaka, na razvalinama rimskoga *Castrum-a*, utvrdiše Hrvati drevni Klis, koji spominje listina bana Trpimira god. 852: ex curte nostra quae *Clusan* dicitur (Rački Mon. VII, 4.) tako i Const. Porf. Κλεῖσα (Ibid. 6.), te god. 978. kralj Držislav (Rački Mon. VII, 23.) i višekrat u sliedeća vremena. Bio nepredobitan, jer nepristupan sa svake strane. Iza mnogo pokušaja uzeše ga Turci gladom god. 1537. a naši preoteše god. 1648. Od malo vremena razoružan, još je u prvobitnoj cjelosti. I on ima svoju oblu kulu.

2. Kuk. Na jug Klisu, nad selom Kučine, spljetske obćine, na vrh oštruljasta grebena Mosora, vide se ostanci gradića Kuka, što ga mletačko izvješće god. 1620. nazivlje: *„la fortezza di Cuco loco importantissimo"*. (Ljubić. Mon. VI, 161.) S njega na obsadi Klisa g. 1648. topovi najviše škodovaše tvrdjavi i prisiliše Turke na predaju.[1]

3. Kamen. Iznad Stobreća u spljetskom polju posred seoca Komensko, diže se velika obla klisura i na njoj tvrda kula i ograda danas razkopana, a XVI. vieka često preotimana od Turaka i Splječana. Mletačko izvješće god. 1630. kaže: *Sasso citta murata situata in mezzo di una campagna sopra quasi un sasso.* (Starine XIV, 179.) Sad je razkopana do temelja.

4. Solin—Lončarić. Od solinskoga mosta na iztok usred polja vidi se jaka četverokutna tvrdjava sa četiri jake kule na krajevima. (Sagradjena u XIV. vieku od spljetskoga prabiskupa?) Nju su Turci prvo uzeli, pak na Klis jurišali god. 1537. Mletačko izvješće god. 1630. kaže: *„Salona overo Loncarich loco murato in forma di fortezza, edificio vecchio vicino al mare e alla fiumera di Salona"*. (Starine XIV, 179.) Davno je zapušten i prorovan.

5. Kozjak. Na Prosjeku izmedju briega Grebena i brda Kozjaka diže se stara obla kula i srušena ograda. Mletačko izvješće god. 1630. spominje: *Coziak è luogo murato piccolo.* (Starine XVI, 180.) Valja da je stala straža

[1] U Krešimirovoj listini g. 1070. izdatoj u Ninu (Doc. VII, 82—3), te u onoj Stjepana II. izdatoj u Šibeniku 1088—9 god., spominju se župani „zastobrinscicus". Brašnić ni Zlatović ne obaziru se na te župane i ne traže županiju, kojoj bi mogli pripadati. Dr. Rački (Doc. VII, str. 513) broji medju hrvatskim županijama po tim županima župu „zastobrьsko", a Kukuljević (Cod. dipl. I. 237) u kazalu, kao i Rački, zove ju samo „Zastobrinje?" Po sličnosti imena moglo bi se nagadjati, da bude obstojala župa *stobrečka* izmedju poljičke i kliške županije, te spljetske okolice. Toj maloj županiji mogla su pripadati sela Stobreč, Kamensko, Mravince i Kučine. Tad bi po Zlatoviću opisane gradove: *Kuk* i *Kamen* trebalo brojiti u toj županiji. Op. ured.

na obranu puta iz Zagorja Klisu, kao što je druga slična obla kula na iztok Klisa na briegu na prolazu iz Poljice i Cetine.

6. *Lučac-Sućurac.* Kaštel Lučac, kasnije Sućurac rad župne crkve Sv. Jurja *in Putalio*, jedno je od najstarijih mjesta, koje su Hrvati naselili uz morsku obalu solinsku. Povrh polja ban *Dux* Moislav sagradi crkvu Sv. Jurja, koju vladar *Dux* (vojvoda) Mučimir dosudi odlukom iz Biača g. 892. spljetskom prabiskupu, a do tada bijaše ninskoga hrvatskoga biskupa. (Farlat. IV, 209.) Kašnje je nješto u jug razprostranjeno i bedemom opasano.

7. *Ostrog.* Iznad kaštela Kambelovca povrh polja bijahu Hrvati načinili gradac Ostrog, ali Latini bojeć se, da će im prisvojiti polje, velikom silom iz Spljeta navališe, osvojiše i sviet u sužnje odvedoše. Toma Arcid. nekom radošću povieda, kako su ti sužnji gladom i svakom nevoljom pomoreni!

8. *Klobuk.* Iznad Kaštela Novoga posred polja bijaše Opatija Sv. Petra u Klobuku sagradjena od hrvatskih vladara na način tvrdjave, u kojoj oni pribivaše i dieliše povelje. Danas puk nazivlje ostanke ogromnih zidina *Miri*. Spominje ga Const. Porf. medju gradovim: Claboca. (Rački Mon. VII, 400) i kralj Zvonimir god. 1078. (Rački. Mon. VII, 114.)

9. *Oprok.* Od sela Labina k jugu, izmedju prgometskih i labinskih brda, u trogirskoj obćini, bijaše *Castrum Oproc,* što ga spominje Farlati (III, 335.) Mali zaselak Opor, kaže samo mjesto gdje bijaše.

10. *Biać.* Izmedju Trogira i Kaštelâ, na ruševinam rimskoga *Siclis,* hrvatski kralji sagradiše kraljsko selo *villa regalis* i nazvaše Biač. U njem su kralji stanovali i povelje dielili. Ondje ih spljetski prabiskup pohadjao i krstio izostale Hrvate. Danas od toga kraljskoga sela nikakve uspomene ne ostaje, do obnovljene crkve Sv. Marte, gdje je Dux Trpimir god. 892. napisao darovnicu: *„ante fores eclesiae sancte Martae martyris, Actum est Biaci.* (Cod. Dipl. I, 73.) Na jugo-iztočnom kraju brda Sv. Nofra vide se velike gromile kamenjâ, možda ruševine tvrdoga gradca nad Biačem, a od podnožja brda k moru sterao se varoš *Villa.*

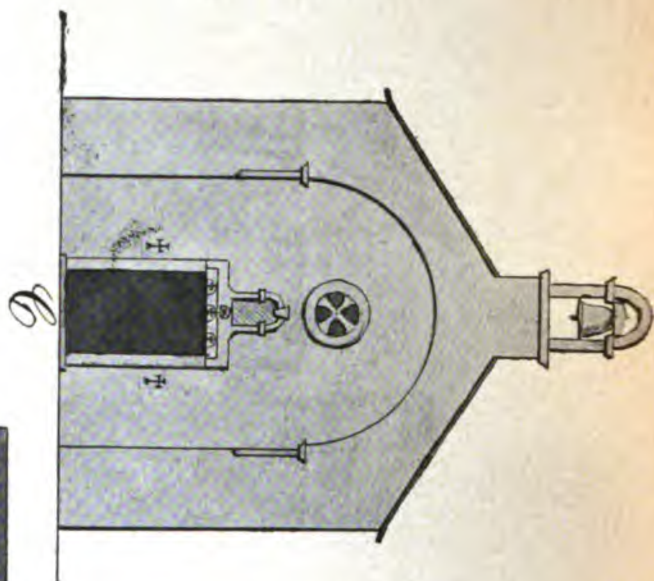


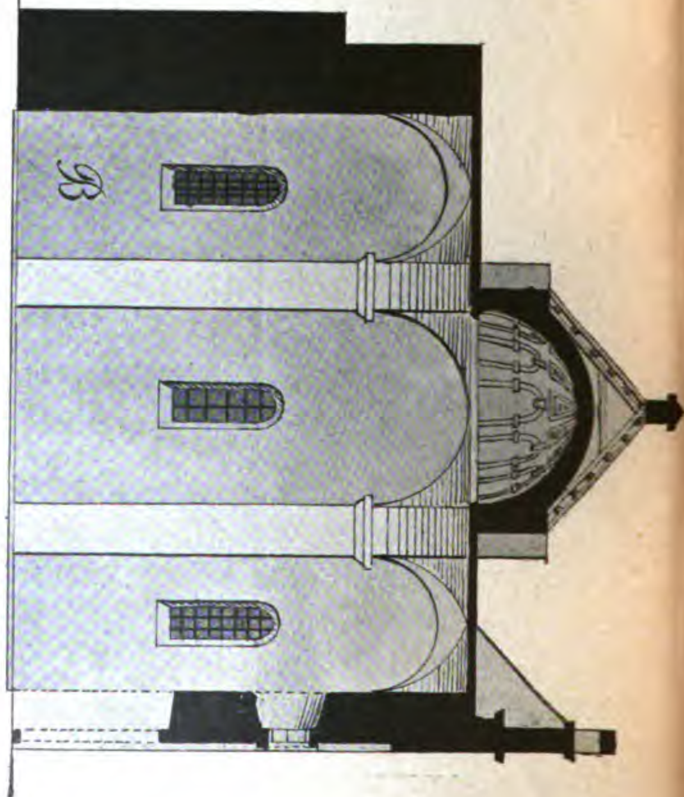
Crkva S. Petra u Omišu.

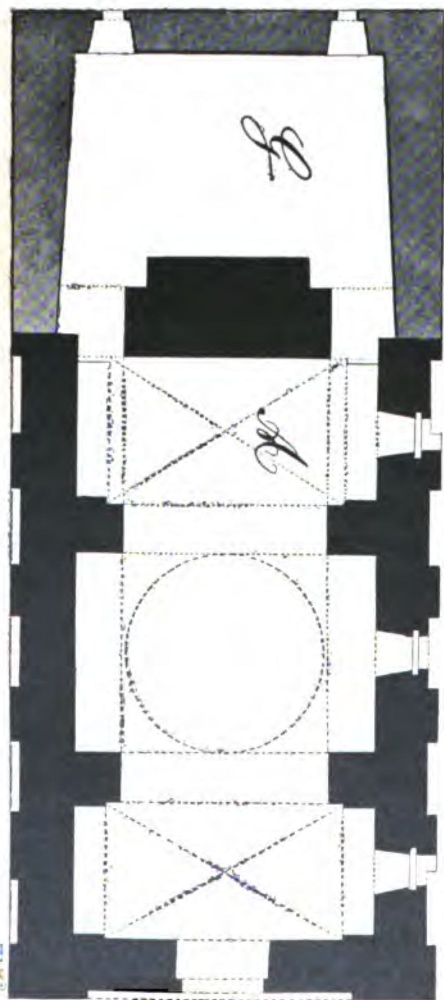
(Sa slikama.)

U prošastom broju ovog časopisa (str. 182) iztaknuo sam, kako je, do dneva današnjega dobro sačuvana, crkva S. Petra u Omišu spomenuta u dvie izprave iz druge polovine XI. vieka, po kojima se doznaje, da je hrvatski kralj Slavić sjedio u njoj skupa s banom Petrom i Sarubom i riešio pravdu izmedju Petra Črne i Tugarana; pa sam i naglasio, da je ona „do sad nepoznata narodna svetinja i pravi dragulj u povjesti hrvatsko-bizantinskog graditeljstva. Sad ću da to i obrazložim. Na priloženim tablicama prikazuje slika A tloris, B uzdužni presjek, C pročelje, D pogled na crkvu sa sjeverne strane, sve u ortogonalnoj projekciji u mjerilu od $^1/_{100}$ nar. veličine. Crkva je to malih protega (duga bez riznice [G u tlorisu] 9·25 m., široka 5·695 m.) okrenuta pročeljem k zapadu. Sastoji od jedne same ladje, koja je su četiri jaka nutrnja pašesterasta podpornjaka razdieljena na tri odiela: jedan srednji veći i dva pomanja s istočne i zapadne strane. Prednji i zadnji odio pokriveni su unakrstnim svodovima, srednji polukrugljastim bizantinskim kubetom dovoljno poduprtim od četiri polukružna luka uprta na podpornjake i četiri trokutna sferična *pendentifa* medju lukovima. Površine unakrstnih svodova i kubeta oblieplјene su debelim stukom, u kojemu su izradjeni takodjer, od 1 do 2 cm. naskočeni, ukusni okviri. Tim je okvirima površina kubeta razdieljena na gornju kapu sa jedanaest dugoljastih istokračnih sferičnih trokuta, u kojima su naizmjence grančice i golubice, i dolnji pojas od jedanaest o sebi stojećih sliepih zaokvirenih arkada, sa dobro naznačenim četverokutnim nadstupinama i ključevima lukovâ. — Pročelje ima po sriedi 1·17 m. široka vrata sa dvostrukim nadvratnikom. Na dolnjem su nadvratniku (sl. E) naskočeno plohorezana tri nepravilna luka, kojih su polja urešena križevima pri kraju razširenih krakova; na gornjemu je u krugu urezan monogram Isukrstov u obliku osmerozrakasta kola. Taj monogram sastoji od prosta križa + i slova X, a nahodi se na kršćanskim spomenicima počamši od IV. vieka.[1] Upravo takav monogram u kolu nahodi se na sarkofagu nepoznatoga u Ravenni,[2] koji potiče iz VIII. vieka. Više nadvratnika je po sriedi mala uokvirena sliepa arkada sa naznačenim nadstupinama i ključem. Na sred pročelja je mali okrugli

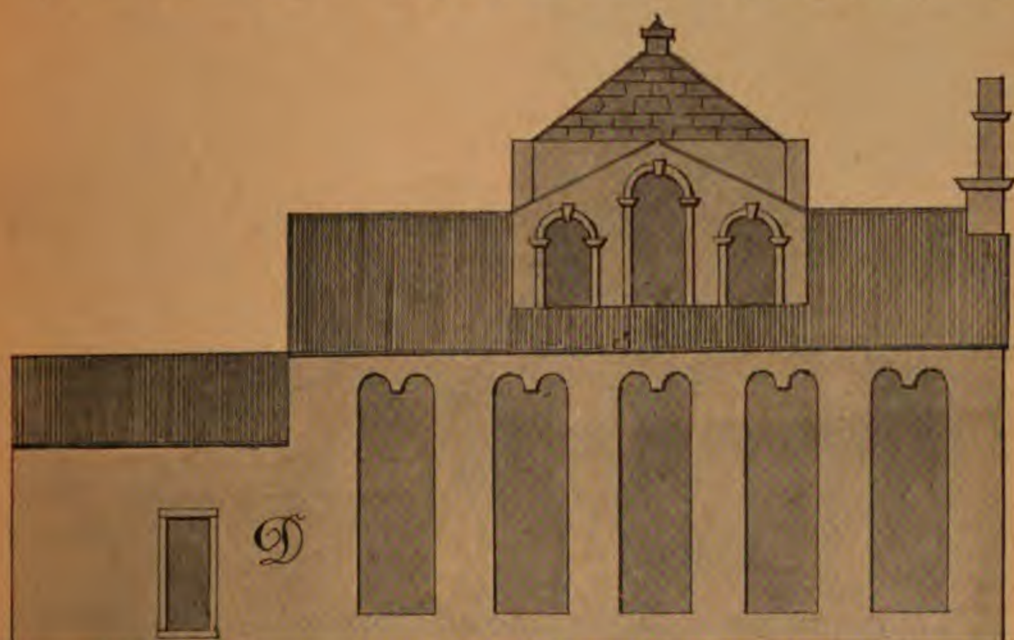
[1] Stockbauer — Kunstg. d. Kr. str. 110, 118.
[2] Cattoneo — L' arch. in It. dal s. VI. al Mille str. 25.







prozor, kojega je sredina izpunjena kamenitim križem S. Andrije ili slovom X, koje, takodjer po starokršćanskom običaju, naznačuje monogram Isukrstov. S jedne i druge strane ulaza nahodi se uzidan po plohorezan latinski križ (sl. F) razširenih krajeva. Svi spomenuti krstovi na pročelju, uporabom i







oblikom, svjedoče za razdoblje od VIII. do X. vieka. Po 1·1 m. široke, a 0·1 m. naskočene dvie lezene na uglovim pročelja vezane su izpod lastavice sliepim polukružnim lukom, kojega su početci naglašeni nadstupinama tankih polustupića završenih s dolnje strane u obliku mensolâ. U vrh pročelja je mali prost pročeoni zvonik na jedan sami luk. Sjeverna i južna strana crkovnih platna obskrbljene su sa po šest lezenâ, naskočenih po 13 cm., koje su malo izpod strehe medju sobom sdružene parovim sliepih lukića.

Nad lukovima, koji podupiru kube, podižu se iznad zajedničkog krova crkovne ladje četiri zabata na lastavicu, od kojih su sjeverni i južni simetrično urešeni sa tri sliepe arkadice, od kojih je srednja viša, a zaokvirene su i imaju takodjer naznačene četverokutne nadstupine i ključeve. Ti zabati

*

zahvaćaju tek izvanjsku polovicu debljine dotičnih zidova, dočim se nutrnja polovina podiže do izravnanja sa sljemenom lastavicâ, te služi uporištem četverostranu šatorastu krovu, u vrh kojega je četverobridan kamen pokriven pločom, nad kojom je opet četverostran malašan onizak šiljnik, mjesto pinije.

Na sredini južnog platna svakog odiela crkvene ladje je po dugoljast, polukružno završen prozor, ne zaokviren s vanjske strane. Sva su tri prozora raznim načinom razdieljena kamenitim rešetkama *(transennae)* na četvorinasta okanca. Pošto su prozori probiveni obzirom na samu nutrnjost, to oba pokrajna zahvaćaju svojom širinom i po dobar komad lezene.

Iztočna strana crkve će bit u postanku po svoj prilici završivala bar iznutra polukružnom absidom razstavljenom od crkve još obstojećim debelim zidom, poput onoga u crkvi S. Silvestra na otočiću Biševu,[1] na koji je naslonjen moderni otar. Do otara su s jedne i druge strane u istom zidu probivena vrata. U poznija doba bit će radi veće udobnosti razorili absidu i nadomjestili ju današnjom prostranijom riznicom. Nad jednim i drugim spomenutim vratima je u zidu izdubak, te je u onom od strane Evangjelja nezgrapan drven kip S. Petra, a od strane Poslanice iste vrsti kip S. Pavla.

Kako se razabire po gornjem opisu, omiška crkva S. Petra, svojim graditeljskim ustrojstvom, predstavlja poseban, prezlamenit i karakterističan stupanj razvitka ravenatsko-bizantinskoga sloga medju Hrvatima na iztočnoj obali jadranskog mora. Prvi je to do sad na hrvatskom tlu poznati pokušaj prilagodjenja kubeta prosto bazilikalnoj osnovi, stopljenja centralnoga sa bazilikalnim sustavom — prava slika i proizvod križanja u borbi medju iztočnom i zapadnom crkvom i kulturom, koja se je u hrvatskoj državi neobičnom žestinom vodila navlaš svršetkom IX. vieka, u doba postanka Focijeva razkola i u prvoj polovini X. vieka. Pogledamo li na četiri lastavice, koje obkoljuju i pritiskuju kube omiškog S. Petra, i tri sliepe arkadice na sjevernoj i južnoj, pa pomislimo li na četiri podpornjaka, što jih podupiru u nutrnjosti crkve, i sravnimo li cio taj sklop sa sklopom ravenatsko-bizantinskog križa dobro poznate crkvice S. Križa u Ninu, (vidi priloženu sliku na sliedećoj strani), kojoj je križalište pokriveno čunjastim kubetom, to ćemo odmah uvidjeti, da je osnova crkve S. Petra postala samo stegnućem popriečnog broda na ona dva para podpornjaka; a to nam oglašuju i lastavice jednako malo nagnutih strana i jednako urešene sa tri kratke jednako razporedjene sliepe arkadice, kao što su one na zabatim krakova ninskog S. Križa. Možemo zato slobodno kazati, da je, na dalnjem stepenu razvitka hrvatsko-bizantinskoga graditeljskoga sloga, jednobrodna crkva S. Petra u Omišu jasna reminiscencija crkve S. Križa u Ninu

[1] Vidi moj opis iste u „Star. Prosvj." od o. g. Br. 3., str. 158.

i zato kašnjeg postanka. Samo je nuždno iztaknuti, da je crkva S. Petra u Omišu jedina do sad poznata u Dalmaciji, koja nosi dobro sačuvano pravo starije bizantinsko polukrugljasto kube, bez trula, oblikom i nutrnjim uresom slično kubetu carigradske S. Sofije, dakako u vrlo sitnu razmjerju; pa je sva prilika, da su taj oblik kubeta prenieli na naše obale oni bizantinski svećenici, koji su u zadnjoj četvrtini IX. vieka dolazili u Dalmaciju, ili domaći kakav umjetnik ili svećenik iz svíte bana Sedeslava, koji je putovao u Carigrad i boravio na dvoru velikog cara Bazila Makedonskoga.[1] Tako se može najbolje da protumači na hrvatskom tlu pojav jako naglašenog dapače karakterističnog motiva bizantinskog graditeljskog sloga, koji se je u toj



crkvi pridružio ravenatsko-bizantinskom motivu ninskog Sv. Križa. Ta ninska crkva postala je prilagodjenjem ravenatsko-bizantinskoga sloga hrvatskom ukusu i shvaćanju, jer ona ima istu križnu osnovu kao crkva SS. Nazarija i Celsa u Ravenni,[2] iz prve polovine V. vieka, i ima na zabatim kao i ova one tri sliepe arkadice medju lezenama, samo skraćene. Ali ninski S. Križ nije puko oponašanje spom. rav. crkve, nego se razlikuje od nje dodatkom dviju polukružnih apsida na popriečnom brodu, valjastim zidom oko kubeta, mjesto četverostranog, i čunjastim kubetom mjesto odkinuto krugljastoga. Ninska crkva S. Križa treba da je poriekom starija od IX. vieka, kako se je to već dokazalo i po nadpisu s nutrnje strane ulaznog joj nad-

[1] T. Smičiklas — Pov. Hrv. I. str. 191—2.
[2] Reber — Kunstgesch. d. M. A. 41.

vratnika[1] i po plohorezanom uresu s vanjske strane istoga, dočim ova S. Petra u Omišu, po prije rečenom, pristaje u doba od zadnje četvrtine IX. do početka X. vieka Eitelberger je bio toga mnenja, da crkvice bizantinskoga sloga u Dalmaciji na neki način označuju negdašnje prostiranje grčke crkve, jer da se može kao stalno uzeti, gdje ima takovih crkava, da je tamo vladao bizantinski upliv,[2] i nije se varao, jer se takovih crkava ne nahodi daleko od dalmatinskoga primorja, gdje znamo, da se je najjače prostirao taj upliv.

Tlorisom je crkva S. Petra u Omišu posve slična crkvi S. Luke u Kotoru.[3] One se pak najviše razlikuju u posvodjenju. Dočim su prednja i zadnja prostorija crkve S. Petra pokrivene unakrstnim svodovima, istoimene prostorije S. Luke posvodjene su šiljastim svodovima. U crkvi S. Luke pendentifi su na dvoje razdieljeni, kako je razumjeti po opisu g. Stratimirovića,[4] a kube neima pravilnog čisto okružnog dna, niti je sferično, nego parabolično, poput onoga bivše hrvatsko-bizantinske bazilike S. Eufemije u Spljetu.[5] I izvanjština kubeta na crkvi S. Luke nije četverostrana kao na omiškoj crkvi S. Petra, nego valjasta, pa zato ne spominje više postanak graditeljske osnove iz križa grčkoga, nego zastupa daljnji stepen razvitka graditeljskog ustrojstva na temelju osnove omiškog S. Petra. Na pročelju kotorske crkve Sv. Luke opaža se ista velika sliepa arkada kao i na omiškom Sv. Petru, dočim joj se samo na južnom platnu opažaju tri razdaleke lezene, a četiri na polukružnoj apsidi. Sva je prilika dakle, da je crkvi Sv. Luke u Kotoru, koja je gradjena tek 1195. god.[6], crkva S. Petra u Omišu mogla biti uzorom. Ta jesu Kotorani u ono doba često mogli dolaziti u Omiš i biti s njim u političkom i trgovačkom odnošaju, kako nam to dokazuju sliedeće izprave. God. 1080.[7] Petar Črne, utemeljitelj crkve S. Petra u Selu kod Srinjina[8] u Poljici, a ne daleko Omiša, kaže, da je u Kotoranâ kupio Petra Drakulu za tri solida (svakako zlatna). God. 1167. nahodimo, da su Kotorani sklopili bili mir s Omišanima, koji je imao trajati do devetoga koljena, te da se je omiški knez Nikola sa svojim srodnicima i podložnicima zakleo na Evangjelju božjemu (tako piše u dotičnoj izpravi) podknezu kotorskomu i svim Kotoranima, da će uzdržati mir i da neće (Omišani kao gusari) napadati kotorske brodove; a, ako im Kotorani budu činiti pravicu, da neće navaljivati na brodove, koji budu dolaziti u Kotor od Molunte do Privlake.[9]

1 „Star. Prosv.", god. I., br. IV., str. 258.
2 Die mittelalt. Kunstdenkm. in Dalm. str. 168.
3 Gj. Stratimirović — „О прошлости и неимарству Боке Которске". Tab. III.
4 Nav. dj. str. 21.
5 Eitelberger — Nav. dj. str. 293—295.
6 Стратимировић — Нав. дј. стр. 21.
7 Rački — Doc. VII. str. 134.
8 Pop Petar Kaer — „Dvije opatije Sv. Petra Gumajskogâ i Sv. Stjepana de Pinis" — str. 9—39.
9 Kukuljević — Cod. dipl. II. str. 79.

Ovdje mi je još opaziti gosp. Stratimiroviću, da ako su neke crkve u Srbiji, kao crkva Vavedenija u potkrilju planine Ovčara, postanjem iz XIII. vieka,[1] stara crkva u Drobnjacima i u manastiru Podmalinskom, pa u selima Duži i Petnjici, po svojoj osnovi istovetne crkvi Sv. Luke[2] u Kotoru, to ipak ova nije nego posredujući spomenik medju oblicima omiškog S. Petra i onim spomenutih srbskih crkava, dočim se omiška crkva S. Petra ima svakako smatrati *pralikom* i kotorskoj i spomenicima srbskima, tim više, što se na pobočnom platnu spomenute crkve Vavedenija vide medju lezenama onakvi parovi lukova, kao što su i pod strehom omiškog Sv. Petra.

F. Radić.

[1] Valtrović — *Ο πρόδρομος* str. 12.
[2] Стратимировић — Нав. дј. стр. 33.



Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.

(Opaske.)

Priopćuje

Vid Vuletić-Vukasović.

IX.

Sprijeda:

† АСЕИ ЛЕЖИ КНЕ///(ЗЬ) Р///АДИВОИ ВЛАТКО
ВИЋЬ У ТОИ ВРИМЕ НАИБОЛИ МУЖЬ
У ДУБРАВАХЬ БИХЬ

Na glavi stećka:

А/ ВЬ РЕБЛАВЬ СЕИ СѢЧЕ
ГРУБАЧЬ
КОВАЧЬ

Čita se:

† Asei leži knez/ Radivoi Vlatko-
vić/ u toi vrime naiboli muž/
u Dubravah/ bih/
A/ v/ Reblav/ sei sječe
Grubač/
Kovač/

Interpretatio latina:

† Hic jacet comes Radivoi (Martinus?) Vlatković isto tempore optimus vir in Dubrave fui

Et in Reblave hic sculpsit
Grubač
Faber (cuniculator).

Poznat je u povjesti vlastelin Hercega Stjepana i kralja bosanskoga Stjepana Tomaševića, vojvoda ИВАНИШЬ ВЛАТКОВИЋЬ 1454—61. M. 468. 488. cf. ИВАНИШЬ. — Vojvoda Humski АГУСТИНЬ ВЛАТКОВИЋЬ 1488. M. 538. — Vojvode ЖАРКО И ТАДИИ ВЛАТКОВИЋИ 1488. M. 538. Sva su ova trojica braća pomenutomu Ivanišu, a njegov je otac knez ВЛАТКО, biva imao je ove sinove: vojvodu Humskoga Ivaniša, a ostali su bili knezovi: Marko, Žarko, Radivoj, Andrija, Bartul i Tadija, 1452. pokojni. M. 451. (V. Рјеч. из књ. ст. срп. od Gj. Daničića — I. str. 122—123.) Kraljica bosanska Marija iz Hrvatske se skloni u Spljet i ondje je prebivala

još prosinca 1466. u samostanu sv. Stjepana uz gracke zidine. Bilo je š njome dosta bosanske vlastele, te su ostavili nesretnu domovinu, a ovdje je u prve ubrojiti vojvodu Humskoga, spomenutoga Ivaniša Vlatkovića. Kraljica je umrla u Ugarskoj, te mi nije poznato, je li je pratio kogod od porodice Vlatkovića, a svakako je knez Radivoj ostao na domu, gdje ga je i smrt zatekla u Humskoj, što nam svjedoči navedeni natpis. — Osim toga ova je porodica bila u doticaju s Hercegom Stjepanom, a osobito Radivoj, te se protivio Vukčićevoj sili, koja nije imala ni kraja ni konca, al tomu nije ovdje mjesta, pa je na dugo spomenuto u M. Serb. str. 451., biva: CCCLXV. 1452. 25. martii. Vratar. — Ivaniš, chlmensis vojevoda, et cognati foedus faciunt cum Ragusinis contra herceg Stephanum Vukčić. „Ovdje su spomenuta rečena braća Vlatkovići, a tako isto na str. 453. M. serb., dočim na str. 480. dne 25. ožujka 1458. piše se: Ivaniš, chlmensis vojevoda, et cognati ejus fatentur se accepisse à Ragusinis *„provisionem“*.

U drugoj polovini XV. v. nespominje se u listinama rečeni Radivoj, t. j. od god. 1458. unaprijeda, jer je rečene godine uz braću spomenut, pa rek bi, da je umro ili se odalečio od javnosti, biva prekinuo odnošaje.

Natpis je bio objelodanjen u Slovincu, al nepotpuno, zatim u Viestniku 1883. str. 120 uz popravke u Viestniku XIII. 1891. br. 3 (na zavojku pod br. VIII.), onda u „Die Bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalters von dr. Ćiro Truhelka“ na str. 35—36. (8. Opličić 3), a napokon u „Glasniku zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini“ (VII. 1895. 2. str. 260—261.), dakle iste godine kao u njemačkomu izdanju (Wien, 1895. In Commission bei Carl Gerold's Sohn), što treba zabilježiti, jer ondje nema facsimila niti se spominje ime *majstora* (kovača) itd., dočim je to navedeno u rečenomu „Glasniku“, kaonuti što je to od velike znamenitosti, pa se na to gospodin dopisnik „Glasnika“ napose i osvrnuo.

Spomenik je na Opličićima, u Dubravama, biva to je stećak naslonjen, a u vrhu ravan. Dug je 2.20 m., šir. 1.10 m., vis. bez naslona (potstavka) 0.60 m. Na ovomu je stećku natpis, kako sam kazao, razdjeljen na dvoje, te ispod natpisa, gdje je zabilježen ГРУБАЧЬ КОВАЧЬ, ukresane su tri životinje (postepeno velike). Životinja u niže (s desne strane) ide put lijeve, a druga (poveća) zavraćena je repa i okrenuta je put desne. Treća je najmanja, te rek bi, da pokazuje *vasku* (psa). Sprijeda je navedeni natpis ...РАДИВОИ ВЛАТКОВИЧЬ... Opazit mi je, da su slova čisto ukresana, al su retci krivi, baš kao da je kresano bez ikakve crtarije, a tomu ni traga u *facsimilu*, te je i krst drukčije udaren ⌐|'. U drugomu je dijelu ispušteno А, pa, uz ostalo, neznam što bi kazao na tumačenje u „Glasniku“ ВРЕБА ЛАВЬ (insidiatur leo), jer bi to bila prva na ozbiljnijim stećcima,[1]

[1] To se može kazati o mački, a o lavu je: ...*leo ruget quem devoret*... — *lav će rikati itd.*

te je najbolje učinio g. pisac, da taj dio nije ni spomenuo učenijem Nijemcima, pa je ostalo, Bogu hvala, *inter nos* . . . G. dopisnik je priopćio dosada šestnaest imena КОВАЉЬ, pa jih nije potreba ponavljati, jer su većinom poznati čitateljima „Viestnika", al' mi je opaziti, da to nijesu КОВАЉЬ (Schmied-faber), kako kaže g. dopisnik, nego prosto *kamenari*, jer po otocima (gdje je najstariji jezik) još se neka mjesta zovu *kovnici,* a to su baš zapuštena *kameništa* (cave = rudnici), pa bi bilo suviše, da spominjem *Samokov, Nakovan* itd. Mješte „Glasnikova" ВРЕБА ЛАВЬ u istinu je А ВЬ РЕБЛАВЬ, što je mjesto, gdje je stećak usječen, te je za to usporediti *„Korijeni"* itd. Gj. Daničića str. 22. pod *rèbranî* (laterarius), biva uz Dubrave su bile i *Reblave,* što znači prosto strane kakva mjesta, pa i dan današnji na otoku Šipanu (kod Dubrovnika) krševite strane istoga otoka zovu se *Rebra.*

Dosljedno je ovo razlaganje; biva, *kovać je usjekao biljeg na Reblavama* (= Rebrâma), a to su obično *kovači udarali,* n. p. НА ПЕТРОВѸ ПОЛѸ, НА СВОИ БАШТИНИ НА БАТНОГАХЬ, НА СВОѠИ ПЛЕМЕНИТОИ ОДМИРАЉИ itd., a nikada nijesu tumačili slike, pa osobito КОВАЉЬ ГРѸБАЉЬ, koji bi bio, kaonuti ozbiljan čovjek, ukresao kakvu molitvicu, kao što je na Boljunima: МОЛѸ СЕ БОЖЕ ПОМИЛѸИ МЕ МИЛОСТИ ТВЕ, pa i tako poznati *kovać* nebi u dvije riječi ukresao tri pogreške ispred lava (a to bi mogla biti i druga životinja ili zvijer), kad to nije običavao na drugijem biljezima.



Tko je bio zasužnjitelj hrvatskoga kralja Slavića?

Vladavina hrvatskoga kralja Slavića (1074.—1075.) pruža nam još uviek nerazjašnjenih okolnosti, po kojima se je isti uspeo na prie-stolje, a po njezinoj kratkotrajnosti, prouzročenoj normanskim na-srtajem na hrvatsko-dalmatinske žale i po konačnoj tragičnoj i tajinstvenoj sudbini kraljevoj, žalobno je to i još malo odgonetnuto poglavje naše narodne povjesti na izmaku XI. stoljeća.

Komu je vjerovati u biće i djelovanje neke Nemeze ili odmazde u povjesti, naći će ju nekako potvrdjenu u kobi nesretnoga tog kralja: dovinuv se spletkom i po svoj prilici više silom nego milom prestolja[1], izgubi poslje kratkodobnog vladanja nasiljem tudjih pustolova krunu, slobodu a valjda i život, te nam izmiče tako s vida, da mu ne osta ni traga ni spomena.

Da nam nije srećom sačuvana iz arkiva bivšeg tkonskog samostana Sv. Kuzme i Damjana izprava poslanika pape Grgura VII., Gerarda nadbiskupa sipontskoga, koja se odnosi na bivši samostan Sv. Ivana u Biogradu na moru, koja počimlje riečima: In anno 1075 ab incarnatione domini nostri Jesu Christi mense novembris. Ea tempestate, qua comes Amicus regem Croatiae caepit . . .[2], jamačno bismo ostali bez svake obaviesti o zasužnjenju kralja Slavića.

Dvoje se nameće medju inim povjestniku i domoljubnu čitaocu, razmišljajućemu ob ovim kratkim ali kobnim uvodnim redcima spomenute izprave: tko je bio kraljev zasužnjitelj, taj tajinstveni „comes Amicus", i kakova je bila dalnja sudbina nesretnog zarobljenog kralja?

Dočim riešenje prvoga pitanja sačinjava naš zadatak, o drugom se može donekle samo nagadjati, te se moramo, dokle nas ne bude iztraživanje napredujuće povjesti inače poslužiti, zadovoljiti s onim, što je pok. Rački pisao o tom predmetu, naime da nam o sudbini kralja Slavića ništa izvjestna poznato nije, te da je po svoj prilici zarobljen poginuo.[2]

Prvim su se pitanjem, da spomenemo samo prvake povjestničke, bavili: Gfrörer, Smičiklas, Büdinger i Rački.

---

[1] Rački: Borba južnih Slovena. Rad XXVIII. str. 149.

[2] Borba j. Slov. Rad XXVIII. str. 156; pa „O zarobljenju hrvatskoga kralja Slavića god. 1075." Rad XIX. str. 95.

Smičiklas u svojoj „Povjesti hrvatskoj“ (I, str. 251), kaže sa Gfrörerom sliedeće: „A opet dogodi se čudna stvar. U isto vrieme[1] bude kralj Slavić uhvaćen od njekoga vojvode, koga listina zove „Amicus“. Čini nam se, da je Gfrörer dobro preveo onu oznaku iz spljetskoga sabora, gdje veli: „u vrieme, kada je“ (Comes Amicus) „prijateljski knez kralja Slavića u sužanjstvo odveo“. U obće se misli, da je to bio neki knez normanski, a Normana toga imena neima, niti ne može biti. Veliki papa Grgur VII. sdružio se je, mislimo, s nekimi knezovi dolnje Italije, sdružio se je s nezadovoljnici u Hrvatskoj i tako pade žrtvom kralj Slavić“.

Toliko Smičiklas, usvajajuć mnenje Gfrörerovo. Malo niže moći će blagi čitatelj prosuditi, u koliko su oba na pravom ili krivom putu; svakako pak nešto smjelom nam se čini tvrdnja, što se ne da premučati, „da Normana toga imena (Amicus) nema, niti ne može biti“. Istim bi se pravom moglo posumnjati o talijanstvu odkrivatelja Amerike, jer ga nazvali i „Columbus“ i „*Colon*“ — ili našim Zrinskijem zatajati hrvatstvo, jer jih Madjari prozvali „Zrinyi“, a Niemci pače nekoć i „Serin“ itd.[2]

Kud kamo još manje je uspio Büdinger u svojoj knjizi „Ein Buch ungarischer Geschichte (1058—1160). Buduć prihvatio misao, da je Slavić svrgnut uslied unutrnjeg prevrata, prouzročenog po hrvatskim boljarima, vidio je u velikaškim imenima *Drugan, Druzina, Pribidrug,* kojih nosioci bijahu vršnjaci Slavićevi, tobože hrvatske originale za latinski prevod „Amicus“.[3]

Ne trebamo se čuditi, što je naš slavni povjestnik, pokojni dr. Frano Rački, pri proučavanju toga pitanja, njegovom se riešenju tako primaknuo, da je malo pomanjkalo, da ga nije riešio sasvim.

U nekoliko nam redaka valja razložiti Račkijev postupak u iztraživanju toga pitanja.

Farlati bo već je bio naslutio, da imademo u osobi tajinstvenog Amika nazrievat normanskoga vodju toga imena — tà nasrtaj došao je iz južne Italije, tadanjeg siela ratobornog, požudnog i pustolovnog skupa vitezova normanskih — nu pošto mu ne podje za rukom, da navede takovoga Normanca, valjda s pomanjkanja vrela, zabaci tu svoju namisao.

Rački pak usvojivši po Farlati-u zabačenu misao, bio je, kako to dokazuje njegova oštroumna razprava „O zarobljenju hrvatskoga kralja Slavića god. 1075.“[4] sretnije ruke. Nadje na ime u pjesmotvoru[5] dvorskoga

[1] Smičiklas misli, da se je za saborisanja crkvenih otaca u Spljetu sbila koli normanska navala, toli kraljeva katastrofa.

[2] Glede promjena, što jih je ime „Zrinjski“ tekom vremena pretrpilo, sravni Lopašić, „Hrvatski urbari“ 173 itd.

[3] Rački, „O zarobljenju hrvatskoga kralja Slavića god. 1075“. Rad XIX, str. 92.

[4] Rad XIX, od str. 91—97.

[5] Historicum poema de rebus Normannorum in Sicilia, Apulia et Calabria gestis, usque ad mortem Roberti Guiscardi ducis, scriptum ad filium Rogerium etc. apud Muratori. Scrip. rer. ital. V, 207; Pertz IX, 273.

pjesnika Vilima puljskoga stih, u kojem se opisuje slavodobitna bitka Normanaca (Galli) protiv Bizantincem (Argi), te se ujedno i spominje ime glavnoga junaka u tom boju — Gualtera, sina Amikova.

Podpunosti radi navesti nam je taj stih (lib. I, v. 333 i d.):

„Cumque diu pugnam, Gallis patientibus, Argi acriter instarent, victores iam prope facti: proripitur subito medius *Galterus* in hostes, Normannos hortans ad bella redire fugaces; ipse electorum comitum fuit unus *Amici* filius insignis . . . .“ [1]

Tim je barem u prvu ruku dokazano, da je ime „Amicus“ bilo poznato i u porabi kod Normanaca, akoprem je bez sumnje, da je oblik „Amicus“ samo romanizirani dvorski, za drugi narodno-normanski toga imena, nama nepoznati.

Rački je u načelu pitanje riešio, tà „Amicus“ bijaše ime normanskoga vojvode onog doba. Nu naš si je povjestnik s druge strane sam sasma sviestan bio, da ako je i sgodno glede upitnog imena „Amicus“ samoga sud svoj izrekao bio, nije bila napisana zadnja rieč ob osobi pravoj, koja noseći to ime ujedno i bijaše zasužnjiteljem kralja Slavića.

I zaista nije „Račkijev „Amicus“ onaj u zadarskoj listini spomenuti, te ne stoji u nikakovoj svezi sa nesretnim hrvatskim kraljem.

Da pronadjemo pravoga Amika, valja nam se letimice osvrnuti na normanske dogodjaje onih vremena u koliko se tiču roda „Amicus“.

Preglednosti radi priobćujemo rodoslovje te kuće, u koliko se je dalo sastaviti po već spomenutom Vilimu apuljskomu, po Amatu Montocasinskom i pomoćju izpravâ.

Rodoslovje roda „Amicus“ :

Amicus I. (nije došao u Italiju).

- Petrus (Petricus) Magnus, gospodar grada Tarenta.
  - Gotfried[2], † pred 1072.
    - Rikard, pri smrti očevoj mladoljetan.
  - Petrus II., supruga: Advisa tutor nećaka Rikarda.
- Gualter, gospodar grada Civitate.
  - Amicus II. ili Amicetta, gospodar grada Giovenazzo
    - Guiffred[2], sebastos bizantinski.

Petar i Gualter, sinovi Amika I. (koji nije ni došao u Italiju), bijahu medju prvimi Normanci, koji se u južnoj Italiji nastaniše. Pri diobi zemljišta (god. 1043) medju dvanaestoricom normanskih vodja, zadobije Gualter grad Civitate, a Petar grad Tarent sa područjem.

[1] Rad XIX.

[2] Čita se ovo ime u listinah: Guiffred odnosno Gotfried, Godfried, Gosfried i Lofredus.

Kad no Robertu Guiskardu ponarastoše krila, te je svom silom ciljao na usredotočenje vlasti u svojoj osobi, prva mu je bila, da kuša pokoriti si njemu inače posve ravne normanske vodje.

Tada bijaše rad Amika I. uporište pravedne i žestoke borbe proti tim težnjama Robertovim.

God. 1059. dao je taj silnik junaka Gualtera osliepiti, a to nam može služiti dokazom, da je morala biti borba ljuta i okrutna. Djelatnost tog moćnoga roda pokazuje nam se najbolje u činjenici, što je ta obitelj, složiv se sa istomišljenici i osloniv se o carstvo bizantinsko god. 1060., 1064. i 1066. dignula stieg slobode (dakako feudalne, osobne) proti težnjama samodržca.

Za vrieme prve siciljske vojne (oko g. 1070.) podigla se je opet silna buna apuljskih velmoža proti Robertu Guiskardu. — Duša iste bijahu ponovno članovi roda Amikova, Petra II. i Amicus II. (Amicetta.)[1]

Još jedan put, i to god. 1078.—1079. vidimo braću na čelu velike urote, naperene proti omraženom dušmaninu.

Tom prilikom mogao je pjesnik Vilim puljski, opisav obsadu grada Trani-a (travanj 1078.) u svojoj apologiji pjevati (lib. III. v. 390):

„Trani, cuius erat laus clarior, urbe recepta
se Juvenacenses dedunt et Buxilienses;
Buxiliae[2] Petri fuerant, *Juvenacus*[2] *Amici*,
Cui patruus Petri pater extitit. *Hunc* quia fratri
Contulit auxilium, *dux oderat* et *quia fines*
dalmaticos sine velle suo temptavit adire“.

Izmedju g. 1078.—1080. odpor normanskih velikaša, a s njime takodjer onaj članova Amikova roda, skršen je, te nastaje vae victis! — tko se svojevoljno ne pokorava, lišen je slobode i posjeda; oni pak, koji su se ponajviše u toj ogromnoj borbi iztaknuli, krvniku su izručeni.

Amiku II. podje za rukom, da pobjegne u Carigrad, gdje nadje utočišta na dvoru bizantinskom. God. 1093. nije više u životu, čemu nam služi dokazom listina, izdana sinom njegovim Gotfriedom[3] (Guiffred, Gosfried), kojom potonji potvrdjuje samostan Svete Marije na otoku tremitskom u

[1] Amato Montecassinski VII, c. 1—6.

[2] Buxiliae i Juvenacus zovu se sada Bisceglie odnosno Giovenazzo, te su neznatni gradići apuljski na obali Jadranskoga mora.

[3] 1093., kolovoz; Campo marino:
In nomine domini. Ego Guiffredus comes et sebasto imperiali et filius quidem bone memorie Amici comitis, dum pergerem *in partibus Dalmatie*, fui veniens in insula, que Tremiti vocatur, et perrexi ad ecclesiam sancta dei genitricis et virginis Marie causa orationis — ommissis —
zaključak:
Anno ab incarnatione domini MXC, III indictione, mense Augusti. Feliciter † Ego Guiffredo comes itd.
Ex Chartulario Tremitense saec, XII., fol. 27b (Biblioteca nazionale, Napulj) Sravni L. von Heinemann: Zur Entstehung der Stadtverfassung in Italien, str. 68. Lipsko 1896.

posjedu zemljišta, što no mu je bio već poklonio pokojni njegov otac Amicus II.

Iz ovoga kratkoga pregleda normanskih povjestnih dogodjaja za gospodovanja Roberta Guiskarda pogledom na velikaški rod Amikovaca, biva jasno pomoćju rodoslovne tablice i uzporedjenjem onih dvaju citiranih stihova iz pjesmotvora Vilima apuljskoga:

1. sravnivši rodoslovje sa stihom 333. (lib. I), da Račkijev „Amicus" nije nitko drugi, nego praotac tog roda — Amicus I., kao takav otac Gualterov, a ovaj potonji dosljedno „Amici filius insignis";

2. da Amicus I. nije mogao zasužnjiti kralja Slavića, jer prestar nije sa sinovima krenuo u južnu Italiju, nego je ostao u Normandiji, te po svoj prilici g. 1075. nije više živio;

3. da je zasužnjitelj kralja Slavića *nepobitno Amicus II.*, unuk Amika I. i sin Gualterov, najprije privrženik, a kašnje ljuti protivnik Roberta Guiskarda, koji je na njega medju inim i radi toga zamrzio, što je proti njegovoj volji (vojvodinoj) na dalmatinske krajeve navalio bio: [Hunc (Amicum) ... dux oderat, ... quia fines dalmaticos sine velle suo (ducis) temptavit adire].

Time mislimo, da nam je, sliediv po pok. Račkome naznačenu stazu, pošlo za rukom privesti kraju riešenje pitanja, koje je već bilo prošlo u inventar naše povjestničke ropotarnice, poput množtva drugih pitanja, koja još čekaju uzkrisitelja svojega.

Pregusta je jošte tama, što leži nad onim povjestničkim dogodjajima, koji pradjedove naše lišiše jednom kralja i dovedoše kraljevstvo na rub propasti, a da bi se već sada moglo doći do konačnih zaključaka o pravim uzrocima normanske kobne one navale pod vodstvom sada više ne tajinstvenog grofa Amika. Nu pripiše li se ta vojnica bud prirodjenom tradicijonalnom osvojiteljnomu nagonu Normanaca,[1] što pako želji onih velikaša normanskih, te su stenjali pod krutim centralizujućim težnjama vojvode Roberta, da si po primjeru drugih sretnijih vršnjaka steku nov zavičaj, utemelje nova kraljevstva na

---

[1] Zanimivo je tom prigodom navesti činjenicu, koja je dosele ostala ne iztaknuta od naših povjestničara, t. j. da je već godine 1066 (u svibnju) Godfried, bratić Amika II. (sravni rodoslovje), nakanio bio navaliti na Dalmaciju.

O tome čitamo u kronici južno-italskoga ljetopisca Lupa Protospatara za god. 1066.: Lofredus comes, filius Petronii, voluit ire in Romaniam cum multa gente, sed obstitit illi quidam ductor Graecorum Mambrita.

Prof. L. von Heisemann, auktoritet za povjest Normanaca u južnoj Italiji, tvrdi da se ima „Romania" čitati kao „Dalmatia", te da Godfried nije ostao pri nakani udariti na naše krajeve, nego da ju je i izveo. Nu dokaze ostao nam je dužan. — Eto iznova primjera, kako član roda Amikova, baš za najžešće borbe sa Robertom Guiskardom, snuje po svoj prilici proti njegovoj volji, da udari na zemlje prekomorske. Amika II. istom je pridržavao, da izvede 9 godinâ kašnje bratićevu osnovu.

tudjem ali nedalekom žalu[1], bud još i veoma vjerojatnoj namisli, kao da možda služiše orudjem trećim političkim čimbenikom, kao vojskovodje (papi, Bizantu ili hrvatskim nezadovoljnikom[2]) — svakako se može najvećom sigurnošću uztvrditi, da je upitna navala plod političkih osnova osoba, stojećih u skrajnjoj opreci s onodobnim ciljevima Roberta Guiskarda. Upravo onda (izmedju 1075. i 1078.) išao je silni vojvoda za tim, da brakom maloljetne si kćeri Jelene sa carskim sinom Konstantinom utvrdi odnošaje prama dvoru bizantinskomu. Došlo je do zaruka, te kćer odpravljena u Carigrad, da bude po bizantinsku odgojena.

Lahko si možemo s toga protumačiti mržnju vojvodinu na promicatelja poduzeća, koje mu je moglo pomrsiti sve račune, pošto je Dalmacija još uviek, ako i više formalno, spadala pod vrhovno gospodstvo bizantinsko.

Obara se time ono, što je pokojni Rački naveo u prilog neke tobože prama Bizantu neprijateljski gojene politike vojvode Roberta Guiskarda pred godinom 1080.[3] Nema snmnje, da je za slavom i gospodovanjem pohlepni moćni Normanac već i pred god. 1075. snovao ob osvojenju iztoka, ali istom g. 1080. dao se je, izkrcanjem ogromne vojske u dračkoj oblasti, na ostvarenje svojih daleko sižućih osnova.

Ne smijemo pri svrsi ove razpravice mimoići veliku nestašicu viesti, koje izravno govore o navali normanskoj i njezinom vodji. U prvom mislimo redu, da je tomu pomanjkanju uzrok taj, što je bez sumnje tekom vremena izginulo mnogo povjestničkog gradiva, tičućeg se upitnog dogodjaja; nadalje mnijemo, da ne ćemo pogriešiti predpostavljajuć, da je možda sa strane mletačke prevladalo mnogo taštine i šovinizma u tom pravcu i da su Mlečići cielu slavu pri odbijanju Normanaca htjeli sebi prisvojiti, premučavši tako, u listinama i kronikama do nas doprlim, žrtve i napore Hrvatske (o kojih ne smijemo sumnjati) i nesreću njezinog kralja.

Oskudicu pak normanskih izvora o rečenoj navali imademo sebi tako protumačiti, što do nas došle viesti potiču beziznimno od pristašâ i plaćenikâ Roberta ili njegovih nasljednika, dakle od dvorskih pjesnika, ljetopisaca i državnih povjestničara, koji su, milom kruhu za volju, onako morali pisati, kako su jim gospodari naredjivali, ili kako su mislili, da će njima ugoditi. Gospodarom tim dakako nije stalo do toga, da se uzveliča slava njihovih protivnika, tako n. pr. ako i Amiku ne podje za rukom, da osvoji

---

[1] Bilo je to za Normance svakdanji kruh navaliti na tudje krajeve, te jih, ako im sreća posluži, osvojiti. Imade nebrojeno mnogo dokaza za to — ta to sačinjava njihovu povjest; po tome su došli na glas. Najčuveniji primjer njihove osvojiteljne prekomorske politike jeste zaposjednuće Engleške po Vilimu „osvojitelju" (rujan g. 1066.).

[2] Za tu namisao vojuje listina od 8. velj. g. 1076., kojom se neki dalmatinski gradovi obvezuju mletačkoj vladi: „da se nesmije od sad u buduće odvažiti nijedan od njihovih gradjana pustiti Normanca ili drugog kog tudjinca u Dalmaciju itd." Sravni Rački, Rad XIX. str. 94. Slično pripovieda i Chronicon venetum XII. 248.

[3] Rad XIX. str. 95 i dalje; Rad XXVIII. str. 155 i dalje; Rad XXX. str. 78 i dalje.

Dalmaciju, to je svakako, zarobiv okrunjenog gospodara napadnute zemlje, pribrao veliku slavu, svakako vriednu, da joj se potomstvu, a naročito normanskomu, sačuva uspomena; nu to se ne sbi, i tako se je moglo dogoditi, da normanski povjestnici o Amikovom poduzeću a ma ništa ne znadu pripoviedati, službeni pak pjesnik, kako vidismo, zauzdao je polet svog Pegaza na toliko, što nam je samo znao u jednom jeditom redku svog ogromnog pjesmotvora pričati o tom dogodjaju, ne da ga proslavi, već da nam kao pravi *officiosus* prikaže gnjev vojvode, što se je nešto bez njegove privole, dašto i proti njegovoj volji, moglo poduzeti! Ujedno zašuti sasma Amikovo glavno djelo, zasužnjenje kralja hrvatskoga.

Sa istarskoga žala na dan Sv. Stjepana prvomučenika 1896.

D. Preradović.



S. Barbara u selu Lumbardi (o. Korčula).

(Sa slikama.)

Oko grada se Korčule od davnijeh davnina udomilo kršćanstvo. To nam pokazuje staro-kršćanski natpis s ostrva Vrnika,[1] gdje su oni kamenari bili pokršteni još u V. v., pa onda crkvice na ostrvu Sutvari[2] i na Majsanu[3] (ostrvu sv. Maksima) i t. d.

I u selu je Lumbardi još dan današnji crkvica Sv. Barbare, te je nešto i ponovljena, kako je slutiti po god. 1728. urezanoj na ključu apsidnoga svoda.

Ova se prosta nadarbina spominje u dokumentu iz prve polovine XV. vieka[4] a Paulini[5] o njoj ovako piše: „*Santa Barbara* è nominata nel catastico delli beni della comunità (di Corzola) fatto l' anno 1427. Pochi anni dopo restò beneficata da un certo *S.r Raffael di Nicola,* che con testamento del 1453. le lasciò alcuni stabili, obbligando il Beneficiato di celebrare in essa annualmente numero rilevante di messe".

Spomenuta je crkvica na krasnu položaju, niže *Kosova* u Lumbardi, te g. F. Radić misli,[6] da je ova mala bogomolja zgradjena iza kako je bilo zapušteno Sutvarsko kamenište, te se oborila radi starosti drevna crkvica *Sut-Vare* (Sv. Barbare) na spomenutomu ostrvu, o čemu nezna ništa dr. Paulini i ovako je samo navagja (l. c. fol. 362): „*Santa Barbara* nel scoglietto vicino detto volgarmente *Sutuara* che diede nome ad esso scoglio, dove essa esiste da antichissimo tempo, e di affatto ignoto principio".

Sveta Barbara u Lumbardi veličinom i oblikom je slična drevnoj Sut-Vari, te joj je ista orientacija, od istoka k zapadu, položaj joj je pokraj mora, baš prama *Sut-Vari,* te je držati, da su stari Lumbargjani hoćeli, da uzdrže ne samo ime velike svetice, nego su dapače željeli, da jim bude i po ostalijem biljezima spominjala nezaboravnu staro-kršćansku bogomolju na spomenutomu ostrvu, te su u nju izposlovali prenos stare nadarbine sutvarske. Ova je crkvica zgradjena, po svoj prilici, oko svršetka XIII. vijeka.

[1] V. Viestnik Hrv. Ark. Dr. god. IX. br. 2. str. 37—38.

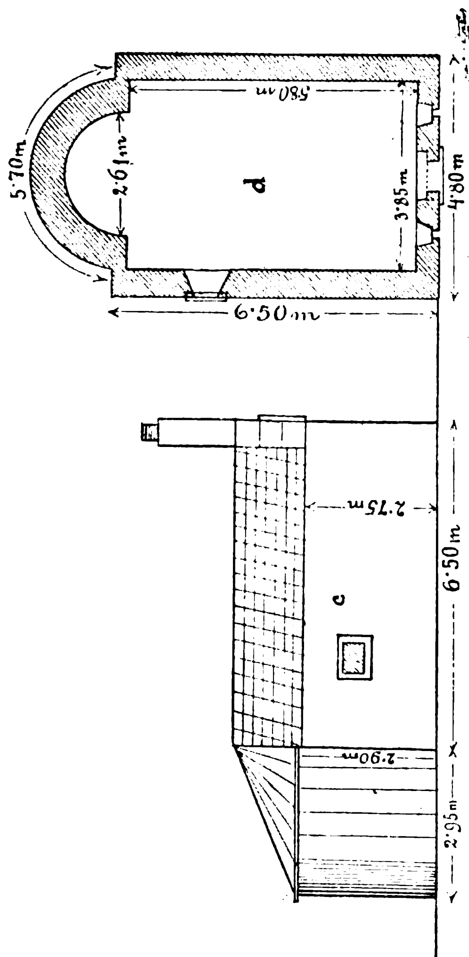
[2] V. Viestnik god. XIV. br. 2. str. 50—52.

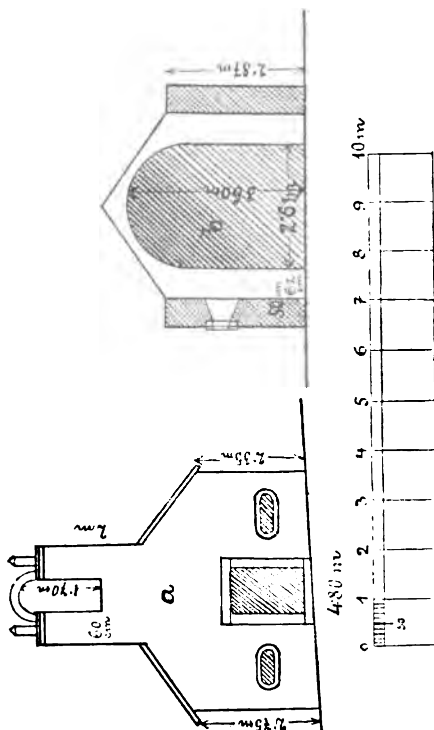
[3] l. c. str. 52.

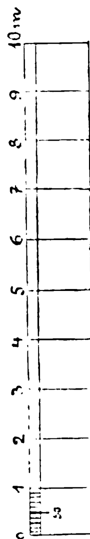
[4] Prof. dr. J. J. Hanel — Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae — Zagrabiae 1877. str. 135.

[5] Rkp. „Istoria ecclesiastica e profana di Corzola" fol. 362.

[6] l. c. str. 52.


d
5·70 m
2·61 m
3·85 m
4·80 m
5·80 m
6·50 m
c
2·75 m
6·50 m
2·90 m
2·95 m


b
2·87 m
2·6 m
a
1·70 m
2·35 m
2·45 m
4·80 m


0
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10 m

Vrli mi je i prijazni učitelj u Lumbardi g. Marin J. Gjurgjević nacrtao priložene slike Sv. Barbare, te mi je svrnuti pažnju na rečeni nacrt. Sada će crkvicu nadograditi oni seljani, i tako će oštetiti ovaj premda skromni ipak zlameniti i dobro sačuvani spomenik stare korčulanske bogoljubnosti, a osobito apsidu. Do nade je piscu ovijeh crta, da će se kompetentni faktori zauzeti, a da se ne nagrdi ovaj spomenik, što nam, ako i iz daljega, spominje staro-kršćansku bogomolju na Sutvari.[1]

U Korčuli, o Vlasićima 1897.

Vid Vuletić-Vukasović.

[1] Neka mi ne zamjeri častni kolega, ako mu ovdje opazim, da će i sám nositi dobar dio odgovornosti pred narodom i pred naukom, ako se, kao dopisujući član bečkog središnjeg povjerenstva za uzdržavanje povj. i umj. spomenika, ne bude zauzeo oko toga, da sačuva od propasti taj jedini u Lumbardi do danas sačuvani spomenik romaničkog sloga. Op. urednikova.



Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja?

Odgovor na razpravu prof. dra. Luke Jelića „Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato“.

(Nastavak. V. br. 3. od o. g.)

Još će prof. Dr. J. (str. 99) o križu u ruci sredovječnih Isukrstovih prilika: »Il Salvatore sui monumenti più antichi porta la croce, ordinariamente affissa ad una asta, quale sua insegna distintiva, alle volte come simbolo della sua attività miracolosa; però come sul dittico di Genoels-Elderen del VII o VIII secolo (Reusens o. c. I, fig. 254) la croce è l'attributo della *Maiestas Domini*. *La Maiestas Domini opp. Rex Regum et Dominus dominantium* di frequente si riscontra nel mezzo degli antipendii dalla fine del X. secolo im poi, ove il Salvatore colla sinistra tiene il globo o il libro della vita, e colla destra impartisce la benedizione o tien la croce, come nell'antipendio di Aquisgrana e sul già citato altare di Basilea (Cfr. de Fleury o. c. p. 195, 202; Tav. 86, 87). Sul pluteo di Spalato l'attributo del globo nella sinistra e la croce nella destra, congiunti al gesto della benedizione la più solenne, contraddistinguono la *Maiestas Domini*, secondo la compositione usata appunto nell'epoca in cui fu eseguito il monumento e secondo uso liturgico di impartire la benedizione con una crocetta benedizionale; se lo scultore forse non vi ha riprodotta la croce senza asta, appunto perchè la croce con asta lunga non si addatta a quel gesto«. I ovo se sve oprovrgava po prije iztaknutim razlozima i navedenim spomenicima, ali pošto se Dr. J. rado tolikokrat povraća na iste tvrdnje, ne će biti s gorega, da mu jih obaram novim razlozima, pritvrdjujuć svoje mnienje.

Na bazelskom često spomenutom antipendiju Spasitelj stoji, ništa ne nosi u desnoj, nego s njom blagoslivlje, a u lievoj mu je ruci kruglja sa slovima ΑΧΩ, na njoj urezanim;[1] ne ima krune na glavi, nego oko nje krstonosan nimbus. Vidili smo pak kako je na bizantinskim novcima X. i XI. vieka takodjer Spasitelj kao *Rex regnantium* predstavljen bez križa u desnici, a nigda pak ne ima na glavi krune, nego vazda krstonosni nimbus. Još ću dakle jednom da naglasim, da su prije svega spomenuti antipendiji svi mladji od našega pluteja, a u doba, u koje je on urezan *Maiestas Domini* nije se nigda predstavljala kraljevskom krunom na glavi, križem u desnici, a krugljom u ljevici, niti je Dr. J. mogao da to dokaže, da bi i ciglim spomenikom ne samo od IX. i X., da li ni do XII. vieka.

Isukrst kao *Pantokrator*, po grčkoj ikonografiji,[2] slika se u XVIII. vieku sa krstonosnim nimbom oko glave, gdje podignutom desnicom blagoslivlje, a lievom drži na koljenu knjigu sa nadpisom:

[1] Fr. v. Reber. Kunstg. d. M. A. str. 404. — Dr. C. Schnaase, Gesch. d. b. K. IV. str. 662.
[2] Didron. Iconographie chrétienne. Paris, 1843, str. 181.

ЄΓѠ ΦѠϹ
ЄІМІ ТȢ
ТО КОСМȢ;

a kao veliki svećenik (ὁ μέγας ἀρχιερεύς) predstavljen je u XVI. v., po istoj ikonografiji u nadbiskupskom odielu sa krunom na glavi, ali oko nje ne izostaje krstonosni nimbus sa slovima Ο ѠΝ, pa isto desnicom bez križa blagoslivlje, a lievom drži otvorenu knjigu.[1] Dakle ni po grčkoj ikonografiji, koja u zadnjim viekovima nije bila različita od sredovječne, ne nahodi se Spasitelj nigda predstavljen kako bi ga hotio Dr. J.

Medju ostalim slikama krunitbenog plašta negdašnje kazule izvezene od ugarske kraljice Gizele, koji se nahodi u carskom dvoru u Budimu,[2] na jednom je polju Spasitelj predstavljen sjedeć u mandorli, gazeć bosonog lava i zmaja. Odjeven tunikom i palijem, a ne kazulom, desnicom blagoslivlje i drži na tankoj dugoj štaki *križ*, a u podignutoj ljevici zatvorenu knjigu, iz koje visi *signaculum*. Oko glave mu je krstonosni nimbus. Tu je dakle, ali tek u XI. v., Isus predstavljen s križem u ruci, i to na dugoj štaki. Na glavi mu pak ne ima krune, niti mu je kruglja u ljevici, niti je odjeven biskupskom odjećom. Križ u ruci nije nego biljeg Isusove čudotvorne moći, dok po riečima Pisma gazi lava i zmaja..

Macrus Melitensis podaje nam u svojem djelu[3] sliku S. Grgura Velikoga sa štapom u desnici, koji doli završuje oštro, a u vrhu križem. Montfaucon[4] piše, da su grčki biskupi i opati nosili u ruci štap, koji je u vrhu završio popriečnicom u obliku grčkoga T. Takav su štap nosili i staro-egipatski pustinjaci.[5] Ima primjera i za neke biskupe zapadne crkve, koji su nosili *pedum*, koji je gori završivao križem. Tako se zna za Atolda, Reimskog biskupa († 933 g.) i Ragenfreda Chartreskoga († 960. g.)[6]. Da je dakle na spljetskoj ploči Spasitelj predstavljen kao biskup, nosio bi u ruci ne kratak, već upravo dug križ, po tadanjem običaju, dočim znamo već,[7] da su bizantinski carevi nosili u desnici i dug, ali često kratki križ.

Isukrst drži u ruci križ, ali na štaki u smislu već iztaknutom po Garucci-u,[8] na navedenom milanežkom antipendiju u crkvi S. Ambroza,[9] kao što i na srednjem polju najstarijeg poznatog otarskog retabluma, što ga je Karlo Ćelavi darovao opatiji S. Denisa u Parizu, ali na obadva mjesta ima oko glave krstonosni nimbus, a ne krunu, i ogrnut je palijem, a ne kazulom.[10]

Kako se razabire po mnogobrojnim navedenim spomenicima, vladaoci su u prvoj polovini srednjega vieka bili tako predstavljani, da se niihove prilike, s prieda vidjene (en face) malo razlikuju od one Isusa u slavi, a to s razloga, kako dobro opaža Lonandre,[11] što su tadašnji »umjetnici htjeli ustanoviti neku vrst asimilacije izmedju kralja nebeskoga i čuvarâ najviše vlasti na zemlji«. Na drugom mjestu, gdje piše o kruglji zemaljskoj u vladarevoj i Isusovoj ljevici, te o kruni, koju vladaocu božja ruka po-

[1] Nav. dj., str. 312.
[2] Dr. Bock. Nav. dj. I. Fab. III.
[3] Hierolexicon I, 107.
[4] Diar. ital. p. 46.
[5] Cassianus, lib. I. De instit. Renunt. c. 9. — Isid. Pelus. Ep. 92, lib. 5.
[6] Dr. Bock, Nav. dj. II. str. 221.
[7] Vidi „Star. Prosv." od o. g. Br. 3, str. 170.
[8] Vidi „Star. Prosvj." od o. g. Br. 1, str. 50.
[9] Dr. Schmid, Nav. dj. str. 129.
[10] Dr. Schmid N. d. 189.
[11] Nav dj. I. Tex. expl. str. 22.

stavlja na glavu, kaže Lonandre:[1] »niesmo li uoblašteni zaključiti, da su umjetnici hćeli ustanoviti neko sbliženje izmedju kralja nebeskoga i kralja zemaljskoga, i prikazati kraljevu moć kao neko zastupanje mogućstva božjega?« Ipak, uza svu tu sličnost, kad se potanje i pobliže izpitaju prilike Spasiteljeve i raznih vladaoca, mogu se kao pravila ustanoviti sliedeća obilježja: 1. da sredovječna umjetnost od IX. do XII. vieka ne predstavlja Isusa nigda u caligama, nego vazda ili bosonoga ili u sandalima, dočim vladaoce prikazuje većim dielom u crevljama, kao što su u sjedeće osobe spljetskoga pluteja; 2. da ta umjetnost prikazuje redovito vladaoce krunom na glavi, kao što je na glavi sp. sjedeće osobe, a Isusa u slavi sa krstonosnim nimbom oko glave.

Odjeće sjedeće osobe preporne plohorezbe jest liturgična, ali obuća nije. O toj zadnjoj se prof. Dr. J. ovako izrazuje (str. 109): »I tibiali hanno la forma delle *caligae*, che come è noto furono introdotte quale vestito liturgico verso la fine dell' XI secolo, ricordandosi per la prima volta presso Ivone de Chartres († 1117). [Micrologus § 11; antequam induantur (episcopi) sandaliis, vestiuntur caligis byssinis vel lineis usque ad genua protensis et ibi bene constrictis]. Le scarpe poi sono intere, arrivanti fino al noccinolo e non *sandali fenestrati* (corium fenestratum), usati prima della fine dell' XI secolo sul piede nudo [Cfr. Bock, Gesch. d. lith. Gewänder, II, 5, 6]. Questa specie di calzatura, differisce e nella forma e nel dettaglio dalla calzatura usata dagli imperatori orientali cioè tibiali gemmati e sandali fenestrati, e dai principi dell'occidente cioè *fasciae* o *fasciolae* con legacci incrociati, che nella loro vera forma vediamo riprodotti anche sui monumenti dalmati, ove il dettaglio è più accuratamente trattato [l. c. p. 153, fig. 44; Cfr. Kraus R. E. II, 738]. All'opposto invece deve dirsi, che il vestito delle tre figure sculte sul pluteo non offre nulla di locale o nazionale, che non si riscontri su monumenti coevi di barbara esecuzione in altri paesi; che anzi il vestito è esclusivamente liturgico non anteriore al declinare dell' XI secolo«.

Na navedenom mjestu (str. 738), II. svezka Krausovog djela ne nahodim ništa, što bi potvrdjivalo mnenje Dr. J., negó dapače na sliedećoj strani (739) piše Kr.: »Man kann im Allgemeinen festhalten, dass in den biblischen Scenen, den Wundern Jesu Christi auf Wandgemälden und Sarkophagen durchweg die Füsse entweder nackt oder mit Sandalen bekleidet sind«, što samo potvrdjuje ono, što sam malo na više iztaknuo kao pravilo. Nije točno ono, što piše g. pr. Dr. J., niti je stalno poznato, da su *caligae* uvedene kao liturgično odielo svršetkom XI. vieka, zato što ih prvi spominje Ivan Chartreski († 1117). Po tomu spominjanju tek se znade za stalno, da su *tibialia*, kao čest liturgičnog odiela, bila u to doba zaisto upotrebljavana, ali to ne izključuje, nego dapače potvrdjuje mogućnost, da su bila uvedena i prije toga zemana, t. j. u XI. i u X., vieku, doba, za koje ne ima dovoljno izvjestnih pisanih spomenika, na temelju kojih bi se moglo stalno kazati, kako bi biskupi za obavljanja liturgičnih čina obuvali noge više gležanja[2]. Tibialia pak ili *caligae,* što su ih obuvali biskupi i kraljevi svršetkom XI., u XII. i XIII. vieku nisu, kako hoće Dr. J., imale isti oblik, kao što je onaj obuće na gležnjima sjedeće osobe i do nje stojeće na našem spomeniku. Caligae, nadjene 1781. g. u grobovima siciljansko-normanskih vladaoca i njihovih nasljednika u stolnoj crkvi u Palermu, svilene su i sastoje od grimizne tkanine, te imaju oblik bječava, kakve su u to doba nosili i biskupi.[3] Slična se tibialia nahode i u carskoj riznici u Beču iz doba sicilskih Hohenstaufovaca.[4] Skrojene su od dva komada tako sašivena, da šavi od-

[1] Nav. dj. T. e. str. 46—47.
[2] Dr. Bock. Nav. dj. II. str. 4—5.
[3] Kraus, R. E. II. str. 215,
[4] Dr. Bock, N. d. II. str. 7.

govaraju stranama noge. Ona sizahu do više koljenâ, kako navodi i sam pr. Dr. J. Taj dio liturgičnog odiela nije dakle sastojao od zamotana remenja ili trakovâ, kako se to jasno razabire na sjedećoj i stojećoj osobi naše plohorezbe, i o kojima je i pok. Eitelberger pisao, da su vrst bječava, koje rek bi da sastoje od remenja jedan do drugoga postavljena.[1] Prag. Bulić se u svojoj knjizi[2] nije napose obazirao na obuću, ali, pošto nije ništa prigovorio Eit.-u, kojega je opis iztaknuo, razumije se, da je pristao uz njegovo mnenje. Obuća na gležnjima sjedeće osobe naše plohorezbe nisu dakle onakova tibialia, kakova su bila običajna malo prije druge polovine i nakon XI. v., ona ne ima golih gležanja, kako se razumije po Alkuinu, Amalariju, Fortunatu i Rabanu Mauru, da je liturgično bilo propisano u Karlovinžko doba ća do X. vieka, ne ostaje dakle drugo pomisliti, nego da su to bila ili liturgično propisana tibialia u X. vieku, o kojima bi naš bio jedini spomenik, koji bi tada svjedočio protiv mnenju Dra. Jelića, da je iz svršetka XI. ili početka XII. vieka, ili da je to bila civilna velikaška obuća, običajna u X. vieku. Ono prvo nije vjerojatno s razloga, što ne imamo nikakvog drugog ni pismenog ni umjetnog spomenika, koji bi nas mogao utvrditi u takovu mnenju, i jer se liturgična tibialia nikako ne bi slagala sa postolima, koji nigda nisu bili propisani kao liturgična obuća; dočim nam tolika pisana i umjetna svjedočanstva potvrdjuju, da su postoli i trakovi bili uprav civilna obuća. Ta eno i sam navod iz Mikrologa iztaknut od Dra. Jelića, po nav. djelu Dra. Bocka ili po Krausovoj enciklopediji, kaže, da su oko svršetka XI. vieka biskupi u liturgiji upotrebljavali *sandale*, a ne postole: »antequam induantur *sandaliis*«, kakvi su bili vazda i prije i potla XI. vieka u porabi kao čest liturgičnog odiela.[3] Civilna obuća sjedeće osobe urezane na spljetskom pluteju može se dakle pristojati samo kralju, a nikad Spasitelju ni kao biskupu ni kao kralju slave. Mnenje je svih liturgičnih spisatelja, da samo poplat noge treba da bude pokriven i obranjen, a gornji dio stopala da bude vidljiv kroz otvore sandalâ. Tu izprobijanu naplatu zove papa Inocencij III. *corium fenestratum*, a spomenuti Ivan Chartreski *corium quibusdam locis pertusum*[4]. Innocencij III. upravljao je crkvom božjom svršetkom XII. i početkom XIII. v., pa ako on još govori o »sandali fenestrati«, očito je, da ni u njegovo doba nisu biskupi pri liturgičnim činima smjeli upotrebljavati postole, nego tako izprobijane sandale. Amalar ističe razliku obuće pojedinih redova svećenstva.[5] Po njemu sastojala je obuća od crne kože; mjesto naplate tekli su jezičasti trakovi od biele kože *(linguae ex corio albo)* kroz prste i preko noge, po čemu je gornju stranu bilo vidjeti kao rešetkastu *(corium fenestratum* kaže Innocencij). Pseudo-Alcuin jih ovako opisuje: »sandalia dicuntur solcae . . . subterius quidem solea muniens pedes a terra, superius vero nil operimenti habens patet . . . Episcopus habet ligaturam in suis sandaliis quam presbyter non habet«. Bock[6] opisuje obuću nadbiskupa *Arnolda Trierskoga* (12. v.); ona je imala s gornje strane *foramina obtusa.*[7] Na istom mjestu piše Krieg i o bječvama u smislu gori navedenom.

Ako se dakle o tunici i kazuli može kazati, da su česti liturgične odjeće, to nikako ne stoji za trakove i postole, koji se ne mogu tako lako zamieniti sa tibialiama i sandalima.

---

[1] Die mitt. K. D. M. Dalm. str. 286.
[2] Hrvatski spomenici.
[3] Dr. Bock, Nav. dj. II. str. 10—19.
[4] Dr. Bock, Nav. dj. II. str. 14—15.
[5] Krieg u Krausovoj R. E. II. str. 215.
[6] Nav. dj. II. 14.
[7] Isporedi: Wilmowsky. Die Grabstätten der Trierer Erzbischöfe. Trier. 1876. Tab. V.

Ne čini se, da se obuća osoba, urezanih na našem pluteju, razlikuje od one nošene od nekih zapadnjačkih vladaoca, t. j. *fasciar* ili *fasciolae*, kako bi hotio Dr. Jelić, nego je toj obući uprav posve slična. Ono što Dr. J. kaže, da su »legacci sucrociati«, obuća, koja da se dobro vidi na dalmatinskim spomenicima, odnosi se, kako po njegovoj bilježci, na obuću pozlaćenih izkucanih likova Iv. Feliksa i Sv. Reposita na srebrnom moćniku glave Sv. Oroncija u Zadru, kojega je jedna čest naslikana u nav. Eitelbergerovom dielu.[1] Pogledom na tu sliku baš se vidi, da spomenuta dva sveca nose uprav liturgičnu obuću, t. j. »corium fenestratum« i »tibialia«, o kojima se je sačuvala uspomena u spisima spom. Iv. Char. i pape Inn. III. Samo su tibialia urešena mrežolikim tad običajnim nacrtom svilenih tkanina, koji Dr. J. uzimlje za »izprekrižane podveze«. Ne stoji dakle, što Dr. J. i ovdje kaže, da je ciela odjeća sjedeće osobe našeg spomenika »izključivo liturgična«, niti da nije starija od XI. vieka, niti je dokazao, što na prosto tvrdi, da ima u drugim krajevima svieta suvremenih spomenika, t. j. kako bi on hotio iz svršetka XI. vieka, na kojima bi Spasitelj bio predstavljen sjedeć s krunom na glavi, s malim križem u desnici bez krstonosna nimbusa, a obuća još trakovima oko gležanja i postolima na nogama.

Napomenuo sam već,[2] da su franački kraljevi na minijaturama iz VIII. i IX. vieka predstavljeni obuveni postolima, dočim da je na istim minijaturama Spasitelj vazda predstavljen sandalima.

Karlo Veliki, kako piše Eginhard[3] u njegovom životopisu, nije imao različitu obuću od sjedeće osobe na našem pluteju, i to »Fasciolis crura et pedes calciamentis constringebat«. Monachus Sangallensis[4] opisujuć nošnju starih Franaka, kaže ob obući: »calciamenta forinsecus aurata, corrigiis tricubitalibus insignita, fasciolae crurales vermiculatae; et subtus eas tibialia, vel coxalia linea, quamvis ex eodem colore tamen opere artificiosissimo variata. Super quae et fasciolas in crucis modum intrinsecus et extrinsecus, ante et retro longissimae illae corrigiae tendebantur«. Takovu je odjeću u svojoj mladosti isti koludar bio vidio i u sporu cara Karla Vel., kad je isti car bio posjetio glasoviti samostan S. Galla. Schnaase[5] razumije uporabu opisanog postolskog remenja tako, da su lanene bječve ostale po njemu pokrivene.

Na slici nošnje langobardskih kraljeva[6], izvadjenoj iz rukopisa samostana La Cava u Napulju iz XI. v., u kojem je pak sva prilika da su slike nacrtane po još starijim uzorcima, vidi se kralj s doglavnicima. Svi nose crievlje oštruljice do gležanjâ (košćicâ) kao i sjedeća osoba našega pluteja. U kralja je remenje nad crevljom uz nogu sprieda svijeno, a u doglavnikâ je takodjer nespretno nacrtano, kao da se vijugasto podiže uz gnjate. Očevidno je tadašnji sitnoslikar hotio tako da predoči remenje, zamotano okolo gnjatâ.

O slici noge u gležnjima zamotane remenjem poput onoga na dvie osobe naše ploče, Demin[7] piše, da su to »vojničke bječve od remenja (»Riemen-Rüststrümpfe«) u porabi prije 11. vieka«. To nam svjedočanstvo dvoje potvrdjuje: 1. da je ta vrst obuće vojnička; 2. da je bila u porabi prije XI. vieka; pa da naša sjedeća osoba ne ima liturgičnih bječava i da potiče iz doba prije XI. vieka.

[1] Str. 153, sl. 44.
[2] V. „Star. Prosvj." od o. g. Br. 1, str. 50.
[3] Vita C. M. C. 23.
[4] Lib. I. c. 34.
[5] Gesch. d. bild. Kün. III. str. 597.
[6] Schnaase, Nav. dj. III. str. 598.
[7] Kriegswaffen, str. 174, sl. 55 i 56.

I Lindenschmit[1] je toga mnenja, da se postolski trakovi (corrigiae tricubitales) stalno mogu dokazati i da sačinjavaju osobito označujuću sastavinu germanske nošnje, koja da se je upotrebljavala navlaš od Franaka, ali i od drugih njemačkih plemena, i koja se je za dugo doba uzdržala kao značajka za razlikovanje germanske od rimsko-bizantinske nošnje. On kaže, da su se kod Franaka ti trakovi križali uz gnjate do koljena i da su sastojali od tkanice za stalno boje različite od bječavâ ili gaćâ. Kod velikaša da su trakovi bili zlatne tkanice ili gajtani, kojima da su se pozlaćeni postoli utvrdjivali na crljene gaće.

Za porabu liturgičnog odiela pri svečanoj krunitbi i crkvenom pomazanju kraljevâ i carevâ u srednjem vieku iztaknut mi je ovdje još ono, što o tomu piše često navedeni Dr. Bock:[2]

»Pošto su u srednjem vieku crkveno pomazanje i krunitbu davali carevima i kraljevima kao neki osvećeni karakter, pošto su još nakon krunitaba Karlovingâ navlaš njemački kraljevi i carevi primali od crkve pravo, da se pri krunitbenom činu, poput svećenikâ i biskupâ, mogu poslužiti liturgičnim ornatima, koji zato bjehu i prozvani »Pontificalia Indumenta Imperialia«; ne može se čudnovatim činiti, da je već pri kraju XI. vieka papa Alexandar II. jednom svjetovnjaku, vojvodi Vratislavu českomu, podielio pravo da nosi *pileus*, koji je kao mitra imao sličnosti sa infulama opatâ i biskupâ onoga zemana«.

U Ljubićevoj knjizi[3] nahode se slike triju komada novaca bugarskoga cara Ivana Asiena II. (1218—1241). Na sva tri je u zadku predstavljen vladaoc stojeć u carskom ornatu, koji sastoji od kazule, izpod koje pružajuć lievu ruku, drži u istoj kruglju, nadvišenu križem, i tunike. — Podignutom desnicom drži žezlo, koje u vrhu završuje križem. Na glavi mu ravna kruna s jednim redom bisera i katazeistima mjesto uhobranâ. I bugarski vladaoci služili su se dakle liturgičnim ornatom. A kamo li što kaže Dr. J., da ni u takovoj odjeći, ni u takovom položaju kao sjedeća osoba naše ploče nije nigda bio predstavljen kralj zemaljski!

Na str. 99—101 bavi se Dr. J. nadpisom, kojega se tragovi nahode na zarubnom pojasiću prepornog pluteja, i to nad plohorezbom. Taj nadpis tako je bio sitno i plitko urezan i tako se je izlizao, da mu se jedva poznaju osamljeni potezi pojedinih razštrkanih slova. Još prije nego je na svjetlost izašla Dr. Jelićeva razprava naš predsjednik O. Marun bio je opazio te tragove nadpisa i bio me je na njih upozorio. Kao što nije on tako niesam ni ja, uza sve pomnjivo promatranje propalog nadpisa na licu mjesta, mogao što drugo stalno da razaberem, nego na početku tragove slova E, po sriedi slovo M, malo pred njim tragove slova H, te pri desnom kraju ne posve stalne tragove slovâ DD. Čudit se je dakle, kako je Dr. J. mogao da vidi u tom nadpisu ono, što se ne može da vidi, naime izmedju ostaloga za stalno cielu skupinu slovâ LEGE i predložiti na laku ruku sliedeće čitanje cielog nadpisa: . \ . *[Tit(i)o?* opp. *Tit(ian)o? e(t) E(u)femie legem (Dominu)s da(t)]* . . .

Iza toga dodaje Dr. J. (str. 101): »Come il Dr. Swoboda già osservava nella pregiata sua dissertazione, nel X. s. la scena della tradizione della legge *(Dominus legem dat)* comincia ad esser sostituita con quella della *Maiestas* del Salvatore, re dei re (Cfr. Farlati o. c. I., Tav. I. alla pag. 492) che nel codice di Echternach dell'a. 983—991 è rappresentato colla leggenda *Regnator Olympi* (Frantz l. c. I. p. 429); e che sull'omoforio di Grottaferrata, opera bizantina del XII secolo, tiene alzate ambe le braccia,

[1] Handbuch der deutsch. Alterthumskunde I., str. 343.

[2] Nav. dj. II., str. 166—167.

[3] Op. jug. nov. Tab. III. str. 12, 13 i 14.

avendo piegato sul pollice il dito quarto ed i tre altri distesi, in atto di benedire con ambe le mani, colla testa coperta di un diadema imperiale di puro argento con fregi d'oro di gemme (Farabulini: *Un raro monumento Greco*, Roma 1883, p. 159, Tavola unica), particolarità analoghe a quelle sul pluteo di Spalato ed a quelle sulla già citata patena di Hildesheim dell' XI secolo (Reusens o. c. I., fig. 511 v. sopra pag. 91).

La forma della lastra su cui è sculta la *Maiestas* del Battistero di Spalato, conviene angitutto ad un pettorale o antimensale d'altare: le scene della *Maiestas* dall' XI secolo in poi sono frequentissime appunto su questo genere di monumenti, che non di rado rappresentano auche gli oblatori nella già descritta forma ai piedi del Salvatore (V. sopra pag. 96, nota 4)«.

Po predloženoj restauraciji nečitljiva nadpisa hotio bi dakle Dr. Jelić, da na našem spomeniku bude predstavljen Spasitelj, koji predaje zakon Ticiju ili Ticijanu i Eufemiji, i to kaže da njegovo čitanje *legem (Dominu)s dat* prizivlje na pamet »la tanto frequente formola nell'antica epigrafia cristiana *Dominus legem dat*«. Ako ćemo po pravilima stare kršćanske ikonografije i epigrafije, biti će gosp. Dru. Jeliću poznato, da se je Isus predstavljao gdje predaje zakon, to jest volumen zakona samomu sv. Petru i nikomu drugomu. Kad pak Isus predaje sv. Petru taj volumen, na njemu je i nadpis DOMINVS LEGEM DAT[1], dočim na našoj plohorezbi ne ima ni volumena niti ikakva predavanja ni primanja, a kamo li predavanja zakona. Ako Isus predaje kadgod volumen sv. Pavlu, to je volumen zavijen, a ne razvijen kao onaj, što ga daje sv. Petru i ne ima nadpisa. Kad pak Isus predaje sv. Petru volumen, on ga prima u palij, dočim na našem spomeniku stojeća osoba niti ima palija, niti u obće što prima. Ne može se dakle prizor, predstavljen na našoj plohorezbi, nikako prispodabljati sa starokršćanskim predstavama, gdje Isus predaje zakon Petru. Tamačna bi dakle bila i nečuvena, da ne rečem što drugo, predstava sredovječna, gdje bi Isus predavao, razglašivao svoj sveti zakon po nekakvom Ticiju ili nekakvoj Eufemiji. Pošto je pak Isus predao jurisdikciju u crkvi svojoj samomu Petru, to kad bi na spljetskoj ploči bilo predstavljeno predavanje zakona, ne bi mogao biti Isusu ob desno ni sv. Staš nit ikakvi drugi mjestni svetac, kako opet na drugom mjestu (str. 112) nagadja Dr. J.

Ne samo u X. vieku, kako piše Dr. J., da je kazao Dr. Swoboda, prizor predavanja zakona počimlje bivati nadomješten sa *Maiestas* Spasiteljevom, nego, kako sam već prije iztaknuo,[2] Spasitelj kao *Rex regnantium* ili *Maiestas domini* pojavljuje se na biz. novcima od svršetka VII. vieka unapried; pa je zato još manje povoda misliti, da bi na spomeniku X. ili, kako hoće dr. J., čak iz svršetka XI. vieka moglo biti predstavljeno Isusovo predavanje zakona. Spomenici pak, na kojima je predstavljen Spasitelj kao *Maiestas*, ne nose nigda nadpisa *Dominus legem dat*, nego vazda »*Rex regum, Dominus dominantium*«, ili »Regnator Olympi«, ili »*Jesus Christus rex regnantium*«, pa bi sličan nadpis imao biti i na našem pluteju, kad bi mu plohorezba prikazivala Spasiteljevu Maiestas, a ne nadpis, odnoseći se na drukčiju predstavu. Opazit mi je ovdje još, da Isukrst, kad je predstavljen u slavi kao *Maiestas*, obično je sam u posebnu okviru sastavljenu od mandorle, koju drže dva kerubina, ili medju dva stupa združena lukom, kao što je na kovinskim antipendisima već toliko puta navedenima. Na našoj plohorezbi ne ima ni mandorle, ni stupova, nit ikakvog drugog zaokvirenja, koje bi srednju osobu razstavljalo od druge dvie do nje stojeće, pa i zato ne može ona da prikazuje Spasitelja u slavi. Predstava Spasitelja na naved. omoforiju nije niti može zato biti

[1] Garrucci, N. dj. I., st. 217.
[2] „Star. Prosvj." od o. g. br. 3, str. 371.

analogna predstavi našega pluteja, samo zato, što tamo Spasitelj nosi krunu na glavi kao i naša sjedeća osoba, i zato, što je i ta kruna urešena dragim kamenjem, jer je to običajni ures krunâ još od najstarijih pa do naših doba, i zato, što ima obie ruke podignute, jer eto i sam Dr. Jelić kaže, da na tom omoforiju Spasitelj sbilja obiem, ali praznim rukama blagoslivlje, jer neima kazule i jer je to grčki spomenik XII. vieka, dakle opet za dva vieka mladji od našega.

Najmanje je vjerojatno, da bi naš plutej mogao biti čest antimensala, i to uprav iz svršetka XI. v., toliko radi već navedenih razlikosti medju našom predstavom i onim na navedenim antimensalima iz XI. i XII. vieka, koliko radi toga, što je naš iz X. v., pa i s razloga, što je naš plutej kamenit, a oni su antimensali svi kovinski.

Začudno je takodjer, kako prof. Dr. J., koji misli, da naša plohorezba predstavlja *Maiestas Domini*, i toliko se nateže, da bi to mogao dokazati, pa napokon i prenesavši postanak našega pluteja iz X. u XI. i XII. viek, može opet nagadjati, da je na njoj mogao biti urezan nadpis *Dominus legem dat*, koji se na takovu predstavu ni najmanje ne odnosi, a još začudnije, kako tu istu plohorezbu može on da tumači i kao *Maiestas Domini* i kao predstavu predavanja zakona; te se i po tomu razumije, da on ni sam nije baš tvrdo osvjedočen ni o jednom ni o drugom, pa mu se eto dogadja, da hoće da sdruži u jedan prizor dva sasvim različita pojma, samo da bi dokazao ono, što se ne da nikako dokazati, da je, to jest na našoj ploči, predstavljen Spasitelj a ne kralj zemaljski. A eto mu i sam Dr. Swoboda kaže, da se nakon X. v. prizor predavanja zakona počimlje nadomještavati s onim *Maiestas* Gospodinovom, a ne da jedna predstava počimlje prelaziti u drugu!

Osoba, stojeća predstavljena na našoj ploči, priznajem sada, da ne može da predstavlja crkvenog dostojanstvenika, kako sam se prije bio zarekao,[1] neobzirući se na odjeću i oslanjajuć se samo na Kukuljevićevo tumačenje. Opazka Dra. Jelića, da to ne može da bude svećenik višega reda, jer da ne ima na sebi ni kazule ni druge liturgične oznake (str. 112), učinila mi je svratiti pozornost na odjeću, te uviditi nuždu sadašnjeg izpravka, i zato mu ovdje srdačno zahvaljujem. On kaže, da je tu prikazan svetac pokrovitelj, koji da preporučuje Spasitelju prikazivatelja spomenika, koji je prostrt pred njim. Po kratkoj tunici veli, da bi mogao biti predstavljen apostol Petar ili Pavao, jer da su ti apostoli u srodnim spomenicima predstavljani u kratkoj tunici. Nego po nedostatku atributa, označujućih apostole, zabacuje to mnenje, a prigrljuje drugo još manje vjerojatno, da bi mogla stojeća osoba prikazivati kakvog lokalnog sveca, i to uprav Sv. Staša. Na drugom mjestu (str. 97) pak piše, da su na spomenicima barbarske izradbe, navlaš na plohorezbama, često sveci prikazani bez kotura svetinje, pa da ništa na smeta, ako su i osobe na našem spomeniku bez toga kotura. Ali ako su na tim spomenicima sveci i često prikazani bez kotura svetinje, a to nisu bez pripadajućih jim atributa, pa bi bilo vrlo začudno i izvanredno, kad bi na našem spomeniku svetac bio predstavljen ne samo bez kotura, nego i bez ikakva atributa. Napomenut mi je pak, da isti g. pr. Dr. J. (str. 123—124) piše, da bi Sv. Staš, prikazan na ploči, uzidanoj u zvoniku Sv. Dujma, skupa sa Sv. Dujmom i Sv. Petrom, imao odgovarati stojećoj osobi prepornog spomenika, koja bi dakle imala takodjer prikazivati Sv. Staša, a zaboravlja, da je prije i sam zabacio mnenje, da bi ta ista osoba mogla prikazivati apostola Petra ili Pavla, jer da joj nedostaje njima pripadajućih atributa, a opet da bi lašnje moglo biti, da budu izostavljeni atributi češće predstavljeni i u svoj crkvi kršćanskoj dobro poznatim svecima Petru i Pavlu, nego li lokalnom i zato manje poznatom Sv. Stašu.

[1] Vidi „Star. Prosvj." od o. g. br. 3., str. 178.

Nije se takodjer sjetio Dr. J., da je na ploči, uzidanoj u zvoniku[1], Sv. Staš predstavljen vrlo jasno sa svojim *atributom*, t. j. o vrat visećim žrvnjem, na kojemu je još i nadpis S. ANASTASIVS, da nestane svake sumnje o predstavljenom S. Stašu. Sad neka Dr. J. pomisli, kako bi to bilo moguće, da tobožnji S. Staš na pluteju krstionice, koji bi po njegovoj tvrdnji imao biti za samo pô vieka mladji (!) od onoga na zvoniku, bude prikazan bez ikakvoga atributa i bez nadpisa, dakle uprav posve različito od tobože starijega!

Kako dakle bez upasti u protuslovje nije moguće dokazati, da je na prepornoj ploči predstavljen sjedeć Spasitelj, tako logično sliedi, da nije moguće dokazati, da je do njega predstavljen svetac, a vidit ćemo, da nije ni svećenik.

Da bi stojeća osoba prikazivala svećenika u tunici, kao česti liturgičnog odiela, ta bi tunika imala sizati do peta, a ne biti onako kratka, jer imamo dovoljno pismenih spomenika, koji nam potvrdjuju, da je, kako u svako doba, tako i u prvoj polovini srednjega vieka liturgična tunika bila tako duga. Kraus[1] navodi Hrabana († 856), koji piše (I. c. 16): »secundum vestimentum est linea tunica, quae Graece *poderes,* latine *talaris* dicitur quod ad talus usque descendat«, i Pseudo-Alcuina (iz X. v.) [c. 39], koji piše: »postea sequitur *poderis*, quae vulgo alba dicitur . . . tunica usque ad talos«. Ni pojas stojeće osobe ne odgovara obliku liturgičnog pojasa (cingulum), koji bi imao biti uži.[3] Kao što smo vidili, da je kralj primio zapadnjački, franački oblik krune, crevalja i podvezâ, tako se razumije, da će i velikaši kraljevstva hrvatskoga, kraljevi doglavnici bit primili način franačke nošnje. Franci su više lanene košulje bez rukava nosili halju (tunica), lanenu ili vunenu kratku do koljena, obtočenu pri dnu trakom[4]. Takovu uprav nosi stojeća osoba spljetskog pluteja. I širok pojas (balteus), kojim je opasana svojom širinom, napominje širok pojas, upotrebljavan kao poglavit biljeg visokog dostojanstva velikaša carstva na dvoru bizantinskomu.[4] Sve nam dakle na stojećoj osobi kaže, da je odjevena svjetskom velikaškom odjećom (saecularia ornamenta), te da predstavlja kakvog velikaša kraljevstva hrvatskoga, kao n. p. kakvog dvorskog župana ili štitonošu kraljevoga.

(Nastavit će se.)

[1] Eitelberger, N. dj. str. 269, sl. 79.
[2] Nav. dj. II., str. 190.
[3] Kraus, Nav. dj. II, str. 192—3.
[4] Lindenschmit, Nav. dj. I., str. 329.
[5] Lindenschmit, Nav. dj. I., str. 350. Kraus, N. dj. II., str. 193.



Izvješće

o radu hrvatskog starinarskog družtva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sastavio ga

Frano Radić,

izvjestitelj znanstvenoga odbora hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu i zastupnik istoga družtva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu, za isti Kongres.

(Nastavak.)

21. **Vrelo Cetine.** Kod samog vrela rijeke Cetine, oko sata i pô kočije daleko od Vrlike, obstoje dosta dobro sačuvane razvaline crkve sv. Spasa, a oko nje veliko staro-hrvatsko groblje sa stećcima i ogromnim većim dijelom neučetvorenim pločama. U samoj crkvi, koje je sačuvan dobar dio zvonika i zidova sa poluoblim podpornjacima, uzidan je komad praga ili lezene sa ograde svetišta, na kojem je urezana četverostruka pletenica, sastavljena od pletenih krugova, kroz koje prolazi prosta dvostruka pletenica hrv.-biz. sloga. U sred groblja je pak usadjen i služio je kao čest križa drugi ulomak pilastra hrv.-biz. sloga, na kojemu se takodjer vide tragovi pletera. Na jednoj je nadgrobnoj ploči usiječena svastika.

Gosp. Petar Stanić (»Viestnik« God. XIII. Br. 1., str. 10) našao je još uzidan u crkvi sv. Spasa: »Jedan komad u luku pred svetištem dug 40 cm., širok 18 cm. Predstavlja dvije glavne jajoliko se savijajuće kružnice sa tri prutića u svakoj. U sredini svakog zavoja nalazi se troprutasti križ.« On je tu još našao 5 uresnih komada hrv.-biz. sloga, po kojima sudi, da je na tom mjestu imala obstojati staro-hrvatska crkva.

22. **Koljane** (kod Vrlike). Predsjednik našega družtva izvjestio je u »Viestniku« (God. XIII. Br. 2., str. 60): »Naš vriedni povjerenik g. Stanić u Vrlici na družtveni trošak počeo je pretraživati ruševine staro-hrvatske crkve u Koljanih kod Vrlike i odkrio je ostanke crkve na jedan brod duge 15 m., široke 6 m. U njoj našasto je više arhitektoničnih ulomaka, dva velika cijela pilastra od pluteja, dva kapitela, nekoliko ulomaka stupova i dva navezena praga, gornji i srednji pobočnih vrata, dva nadpisna ulomka ciborija:

1\. . . . . OBOLEՈOS · CAN///ELLOS . . .

2\. . . . . T · ET CVM OMN . . .

nadalje četiri ulomka, valjda od dvaju arhitrava sa velikim slovima 0·09 m. visine:

1\. OS CONSIRI ET CONERIARICO

Odnosne abreviature oštećene su, te nijednoj nevidi se traga.

2\. . . . . ED SAPOLO . . .

3\. . . . . PEA . . .

4\. . . . . NYTERΛPBSA . . .

Suviše kô gradivo uložen našast je jedan rimski vojni nadpis i pet ulomaka od drugih rimskih nadpisa. Pošto radja nije dokončana, a ruševine, kako smo se na licu mjesta uvjerili, nisu prije bile prekrčivane, kad se nastavi kopanje, nadamo se, da će gori navedeni ulomci biti popunjeni ne samo, nego još štošta razna se naći.«

U toliko su jedna cijela vrata sa arhitravom i na njemu nadpisom bila dopeljana u »Prvi Muzej hrv. spom.« te se ovako redaju ulomci gori iztaknutog nadpisa ponešto dopunjena i popravljena:

MERVNCM E DS ΛPOLO(PEA OSCONSIRIETCoNЄIRIARI(

NVTERΛPBSA(PEГ ·

23. **Potravlje** kod Sinja. Naš predsjednik izvjestio je u »Viestniku« (God. XIV. Br. 3., str. 93): »Na predlog g. Petra Stanića proveden je pokušaj na staro-hrvatskom groblju sa stećcima na Grudinam u Potravlju kod Sinja. Ovdje bilo je izpod groblja nazrieti ostanaka nekakove obsežne sgradje, pa je trebalo nešto pokušati. Pokušaj je dokazao, da je sgradja rimska, koja je sa sjeverne strane svršavala u tri polukružne apside. Apsida zapadna najveća je i utvrdjena s vani lezenami, a unutra je imala uzidane sjedalice, a na sriedi podizao se od mramornih stupića nekakav paviljon. Našasto je nekoliko ulomaka od prozora, raznih ulomaka liepih kapitela i drugih ornamentalnih komada, i mnogo ulomaka bieloga mramora.«

Na spomenutom putovanju sa O. Barbićem, ja sam baš pri sutonu, i zato u hitnji na prolazku, obašao opisane izkopine na Grudinama, ali sam vidio, da nijesu nego tek započete i da su već odkrivene spomenute tri apside, te tragovi zidova pročelja, po kojima se doznaje, da je sgrada bila duga 23·20 m. Trebalo bi dakle svakako nastaviti izkopavanja i staviti na čisto čitavu osnovu sgradje. Medju ruševinama našlo bi se svakako još mnogo ulomaka, koji bi nam dopustili, da točnije sudimo o dobi sgradje. U toliko se meni čini, da baš one *tri* abside svjedoče zato, da sgradja nije mogla biti rimska bazilika, nego staro-kršćanska, a da je paviljon na stupićima, o kojemu piše naš predsjednik, mogao biti upravo ciborij glavnoga otara, a lezene oko glavne apside početci sliepih ravenatsko-bizantinskih arkada. Kad sam pak prošle godine o Duhovima bio na družtvenoj skupštini u Prvom Muzeju hrv. spomenika, pokazao mi je gosp. predsjednik jednu malu nadstupinu donešenu iz toga mjesta, koja odaje bizantinski slog.

24. **Hrvace** kod Sinja. U dvorištu franovačkog samostana u Sinju, medju tolikim rimskim spomenicima sa Čitluka (Colonia Claudia Aequum), uzidan je i ulomak pluteja sa pleterom hrv.-biz. sloga, koji je donešen bio sa Hrvacâ.

25. **Muć gornji** (Andetrium). Tu je još god. 1871. (Rad jugosl Ak. zn. i umj. knj. XXVI. str. 93—108) koncem mjeseca kolovoza župnik u gornjem Muću Jerko Granić, kopajuć novi temelj za svoju župnu crkvu sv. Petra, u dubini od skoro 2 met. našao ulomak praga, urešena sa kukama i uzlovitom pletenicom hrv.-biz. sloga, na kojemu je nadpis sa karlovinžkim slovima. Rečeni župnik je na prvi mah čitao nadpis ovako: *„Branimir annorum viginti piissimus ervatorum rex devovit virgini aeternae templum sumptibus suis 800.“*

Objelodanio ga je tako u »Narodnom Listu« (23. rujna 1871. br. 76). Isto ga tako do slovca nepoznat pisac priobći u »Nazionale« (18. stud. 1871.). O tomu je zlamenitom spomeniku, koji spominje zadužbinu hrvatskoga kneza Branimira, prof. don Šime Ljubić čitao razpravu u sjednici Jugosl. Ak. dneva 11. lipnja 1873. On je nadpis ovako pročitao:

. . . . BRANIMIRI, ANNORVM CHRISTI SACRAM EDEM VIRGINIS AETERNE-
-TITVLO SVMPTIBVS SVIS SACRAVIT DCCCLXXX ET · VI · QVE INDICTIONE.

Ob istomu je mućskomu spomeniku razpravljao u Akademiji (13. prosinca 1873.) pok. dr. Frano Rački (Nav. mj. u »Radu«), te je, razriješivši pokratice, nadpis najbolje pročitao, kako slijedi:

(TEMPORE DVCIS) BRANIMIRI · ANNOR(um) XPI SACRA DE VIRG(ine) CARNE VT SV(m) PS(it). S(eu) DCCCLXXX ET VIII · VI Q(ue) INDIC(tione).

Veleuč. prof. Ljubić je o slogu tog spomenika rekao: »Radnja je izklesana slogom bizantinskim za čudo čisto i pravilno za ono doba. Spomenik morao je služiti kao prag nad vratima rečene crkve sv. Marije.« Dr. Rački je rekao: »Pismo je kapitalno, kano što se od njekada upotrebljavalo na kamenih nadpisih. Capitala je rimska, ali preobražena pod uplivom karolinžke majuskule i načina njezina pisanja. Ovaj se upliv opaža u tom, što su na njekih pismenih potezi oštriji, što se njeka pismena vežu ili prislanjaju na druga, i što se njeka u obsegu drugih pišu u manjem obliku.« O slogu je rekao dr. Rački: »I tako imali bismo u tom kamenu pred sobom riedak ostanak hrvatski iz druge polovice IX. vieka. Ostanak taj je samo odlomak hrama, kojega je vrieme pod zemlju strovalilo i pokopalo. A taj hram prislanjao se dobom na umotvorine gradjevne, koje su u srednoj i zapadnoj Evropi nastale pod uplivom refarmatornoga duha Karla Velikoga. Viek toga umnoga i poduzetnoga vladaoca pokuša preporoditi umjetnost uputivši ju na rimske oblike, koji, kano rimski imperium u obće, nisu za tudje smatrani. U našoj Dalmaciji medju tiem nije triebalo takove upute; jer ondje rimske umotvorine, razsijane po cieloj zemlji nisu nikada prestajale biti živim učilištem.« Mućski spomenik se sad nahodi u zagrebačkom arheol. muzeju, a naslikan je u veliko na tablici knj. XXVI. »Rada« Jugoslav. Akad. znan. i umjetn. O tom je spomeniku pisao u kratko u svojoj knjizi (Op. cit. str. 38) i prag. Bulić.

26. **Trogir.** (Tragurium — Traù). Uz ložu, ne daleko od stolne crkve, je mala staro-kršćanska bazilika *sv. Martina* poslie prozvana *sv. Barbare.* Farlati ju spominje u Ill. Sacre IV. 308. Najprije je o njoj obširnije pisao Eitelberger u spom. djelu (str. 238—240), koji joj (na tabl. XIX. sl. 2) donosi tloris, uzdužni i popriečni presjek. U ukupnosti je duga iznutra 10·7 m., široka 5·5 m., razdijeljena na tri broda su tri para stupova. Srednji brod završuje četverokutnom apsidom, a pobočni konkama izdubljenim u začeonom zidu. Dvije su takove konke i u južnom zidu crkve, a po jedna u sjevernom i južnom zidu apside. Crkva je posvodjena. Na stupovima podiže se zid srednjega broda naslonjen na lukovima, koji se u nadvišenim crtama pokreću u svijetloj visini od 5·26 m. nad zemljom. Nad samim nadstupinama podižu se polupilovi, koji svršuju u proste karniže na mjestu, gdje primaju lukove svodova. Svodovni sustav srednjega broda je vrlo prosto osnovan; od jednog do drugog pilova, što su na stupovima, nategnut je popriječan kajiš, širok 0·42 m., a tako i smijerom duljine broda luk, koji za 11 cm. odskače od zida. Medju tim lukovima postavljeni su bačvasti svodovi. Svijetla visina srednjega broda iznosit će nešto preko 8·8 m. Takovo poredanje svodova medju nategnutim kaijšima, kaže Eitelberger, da nije ništa rijedka u staro-kršćanskom, navlaš bizantinskom graditeljstvu. Pobočni su brodovi niži, a imaju samo svijetlu visinu od 5·80 m. I oni imaju podpuno jednak sustav poprijećnih kajiša, poput srednjega broda, a imaju samo mjesto bačvastih svodova plitko grebenasto svodovlje. Crkva ima prilično ovelike prozore u površini zida srednjega broda. Star rešetkast prozor sačuvao se je na glavnoj apsidi.

Tu je crkvu u kratko napomenuo i g. Jackson u nav. djelu (II. str. 145). On kaže, da je to zlamenita bizantinska crkva, da je vjerojatno dosta starija od god. 1184., i da je jedna od najzlamenitijih te vrsti u Dalmaciji. Ja sam tu crkvu pregledao i premjerio, te sam o njoj pisao u članku »Četiri staro-hrvacke bogomolje u Primorskoj županiji«,

objelodanjenu u »Viestniku« (God. XIII. br. 3. str. 78—83). Taj sam članak dao i napose otjesnuti u brošurici od 19 strana. U mojemu sam članku iznio i tloris bazilike, kojim sam izpravio netačan Eitelbergerov. Tu sam izpravio tolike druge nedostatke Eitelbergerova opisa i nadopunio ga, te sam iztaknuo ono, česa ni Eitelberger ni Jackson nijesu bili opazili, da su i stupovi i nadstupine ove crkve uzeti bili sa različitih staro-rimskih gradjevina po običaju staro-kršćanskog graditeljstva, tako da je na primjer na jednom stupu gornji dio debla od sijenitnog granita, a dolnji od bijela mramora, od kojega je izdjelana prosta valjkasta podstupina, bez ikakovih članaka (modanature); jedan stup ima atičku podstupinu; jedan neima podstupine, nego mu je podmetnuta prosta debela pločurina; drugi jedan stup takodjer neima podstupine, nego počiva na živoj hridi malo oskočenoj od tla. Tako su i nadstupine nejednake, neke više a neke niže, neke deblje a neke tanje od dotičnoga debla, a tako su i oblikom različite. Vrata crkve su zaokvirena debelim pragovima. Na nadvratniku sam odkrio izpod klaka, kojim su bili zamazani nadpis i plitku troprutastu rezbariju hrv.-biz. sloga karakterističnu za svršetak VIII. i početak IX. vijeka. Po srijedi je križ urešen dvostrukom pletenicom. Desno i lijevo do njega ptica poput golubice. Sa svake strane simetrično po kolobar sa mnogolatičnom ružom, dvije ptičice, krin, kolobar, križ sa pletenicom, kolobar sa mnogolatičnom ružom. Nadpis je sliedeć u kapitalnim karolinžkim slovima na jednoj brazdi:

. . . NOMINE D
NI EGO MNIVS PRIOR VNA CV COGNATV MEO PETRVS COGITAVIMVS P REMEᗝV AN NRE VNC ˜EPLV C · STRVERE

Ja sam ga pročitao: *(In) nomine D(omi)ni, ego Mnius prior una cu(m) cognatu meo Petrus* (sic!) *cogitavimus p(ro) remedium* (sic!) *an(imae) n(ost)re (h)unc te(m)plu(m) c(on)struere* —

Ja sam po svijem biljezima zaključio, da ću se najviše približiti istini uzamši VIII. vijek kao doba postanka te prezlamenite i dosta dobro sačuvane, premda na žalost zapuštene i zanemarene hrvatsko-bizantinske bazilike.

O svetoj Barbari pisao je i dr. Rački u spom. svojoj zadnjoj razpravi (»Rad« knj. CXVI. str. 199) na temelju mojega i Eitelbergova opisa. Samo on kaže, da je ranoromanskoga sloga, što ne stoji, jer bi onda trebovalo uzeti, da se pod romanski razumijeva i bizantinski, dočim je romanskomu slogu početak tek u drugoj polovini XI. vijeka, a ota je crkva najbliže iz VIII.

Na jednoj *privatnoj kući* u Trogiru uzidan je ulomak nadvratnika sa uresom sastavljenim od viticâ i palmetâ sa bizantinskim križićem po srijedi u slogu svršetka VIII. ili početka IX. vijeka sa nadpisom

PAX ƎIC DOMƎI ET CƎM SPIIR/////////O

Ja sam taj ulomak objelodanio sa slikom u »Viestniku« (God. XIV. br. 1. str. 16—17) a nadpis sam pročitao: *Pax (h)uic domui: Et cum spir(itu tu)o.* Taj nadvratnik spominje po mojemu članku i dr. Rački (Nav. dj. str. 207).

27. **Biač** (Sicum). Na polju Biaču zapadno od Kaštel Staroga obstojaše za vremena hrvatskoga kneza Mutimira (892. god.), kako se razabire po njegovoj listini na tom mjestu izdanoj (Documenta hist. chroat. per. antiq. ill. str. 15), crkva *sv. Marte.* I sada je tu crkva pod tim imenom ili po pučku *Stomrata,* ali iz novijega doba. Do nje se vide ostanci zidova, a ne daleko od nje četiri ulomka velikih pragova, izdjelanih po staro-kršćanskom načinu, koje sam ja napomenuo u spom. svojoj razpravi u »Viestniku« »Četiri staro-hrv. bog.« str. 8—14). Prvi je o Stomrati pisao prof. don Simeon Ljubić (»Viestnik« g. I. br. 2. str. 53). Obširnije je o Biaču pisao preč. O. Milinović, sadašnji

presv. barski nadbiskup u knjižici *„Biač: Starodavna hrvatska prestolnica u Kaštelim"* (str. 34 u Zadru). Ja sam u spom. svojoj razpravi izpravio ulomke nadpisa, prvi iz VIII. ili IX. vieka, a drugi iz rimskih doba, koji su uzidani u južnom zidu sadašnje crkvice, a pogrešno ih je objelodanio bio prof. Ljubić. Ti su ulomci:

1. ЄRI ROGAVI
//RISTVM D i
2. P S

Prof. Ljubić pa za njim Eitelberger i Jackson prema pučkoj predaji vjeruju, da su dva komada dovratnika monumentalnih i veleliepnih ulaznih vrata trogirske stolne crkve donešeni iz Biača i da su pripadali davnoj crkvi sv. Marte. Na temelju izradbe i sastava tih komada ja sam u spom. razpravi pobio to mnenje i dokazao, da oni komadi nemogu nikako da budu stariji od XIII. vieka, kad no su izklesana ona sjajna vrata, te da nemože biti mjesta nagadjanju, da mogu biti preneseni sa sv. Marte na Braču.

Na temelju mojega opisa pisao je ob ovoj crkvi i pok. dr. Rački u spom. svojoj zadnjoj razpravi (Rad knj. CXVI. str. 198). Samo je on to dodao, da iz ostanaka, koje sam opisao, »proviruje rani romanski slog«, što nemože da stoji, jer tada nije ni bilo romaničkoga, nego je svuda vladao bizantinski.

(Nastavit će se.)



Nekrolog prof. don Simeona Ljubića.

(Svršetak.)

Prof. Ljubić uredjivao je kao glasilo hrvatskoga arkeologičkoga družtva u Zagrebu „Viestnik“ od početka 1879. god. do kraja 1892., u sve dakle četrnaest godišnjaka, po četiri broja na godinu, te je osjem obilnih starinarskih viesti u svakom broju napisao u njemu razprave i članke, kojih ćemo ovdje da iznesemo bibliografičan pregled:

1. Najobširnija je u „Viestniku“ pokojnikova razprava „Rimski novci carski zemaljskoga muzeja u Zagrebu“. (God. I. Br. 1. str. 22—24; br. 2. str. 58—59. God. II.: Br. 1. str. 20—21; br. 2. str. 45—47; br. 4. str. 120-122. God. III.: Br. 2. str. 49—50. God. IV.: Br. 3 str. 80—88; br. 4. str. 113—116. God. V.: Br. 1. str. 17—19; br. 3. str. 83—88. God. X.: Br. 3. str. 81—84. God XIV.: Br. 4. str. 106—109.)
2. God. I. Br. 1. Uvod (str. 1—5).
3. God. I. Br. 1. Dragulj iz predhistoričke dobe (str. 6—12).
4. God I. Br. 1. Biač (str. 12—15) i br. 2. (str. 50—55).
5. God. I. Br. 1. Nadpisi (21—22).
6. God. I. Br. 2. Aqua Jasae (Toplice Varaždinske (str. 33—43).
7. God. I. Br. 3. Pisani spomenici izkopani u Sisku teč. god. 1876—7. od ark. družtva Siscia (65 - 74).
8. God. I. Br. 4. Rittium (Surduk) (97—101).
9. God. I. Br. 4. Još dvie zavjetne ruke iz bronza (107—108).
10. God. I. Br. 4. Kip morske boginje s jednozubim sidrom (118—120).
11. God. I. Br. 4. Predhistorička Venus (120—122).
12. God. II. Br. 1. Topusko (Ad Fines) i ostanci njegove gotičke crkve (sa tri table) (1—11) i br. 2. (34—42).
13. God II. Br. 1. Pisani spomenici izkopani u Sisku tečajem god. 1878. od ark. družtva Siscia (11—12).
14. God. II. Br. 1. Primjetbe na „Prilog tumačenju dragulja“ (21—24), br. 2. (47 - 58), br. 3. (81—90).
15. God. II. Br. 2. Nadpisi (43—44).
16. God. II. Br. 2. Nabave arkeol. odiela zem. muzeja (59—60).
17. God. II. Br. 3. Nekoliko glagolskih nadpisa iz Grižana u Vinodolu (70—71).
18. God. II. Br. 3. Nadpisi koji su došli ili će doći u zem. muzej (72—76).
19. God. II. Br. 3. Panonski kipari za cara Galerija (80—81).
20. God. II. Br. 4. Nadpisi rimski nepoznati ili krivo izdani (101—103).
21. God. II. Br. 4. Arkeologičke crtice iz moga putovanja po njekojih predjelih Podravine i Zagorja god. 1879. (110—120).
22. God. III. Br. 1. Prva odkrića iz kamenite dobe u Dalmaciji. Sa tablom. (1—11).
23. God. III. Br. 1. Predhistorične starine u Prozoru i u Brlogu (11—14).
24. God. III. Br. 1. Nadpisi iz srednjega doba (24—25).

25. God. III. Br. 1. Gospodinu V. Jagiću (28 - 32).
26. God. III. Br. 2. Arkeologička izprava (44—47).
27. God. III. Br. 2. Alveria (47—49).
28. God. III. Br. 2. Kritika: „Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro“ (50—54).
29. God. III. Br. 3. Rimski nadpis u Osjeku izkopan (84—85).
30. God. III. Br. 4. Privoljski nadpis (97—99).
31. God. IV. Br. 1. (1—9); br. 2. (54—56) i br. 3. (66—67). Arkeologično izkapavanje u Bakru. Sa četiri table.
32. God. IV. Br. 1. Putopisne arkeologične bilježke od Ogulina do Prozora (12—23).
33. God. IV. Br. 2. Munjavački nadpis (54—56).
34. God. IV. Br. 3. Sisački nadpis (65 - 66).
35. God. V. Br. 1. Andautonia (Šćitarjevo) i započetak izkapanja od strane nar. zem. muzeja na onom tlu (1—13).
36. God. V. Br. 1. Bazilika Sv. Sinerotesa u Mitrovici (19).
37. God. V. Br. 2. Arkeologička izkapanja na petrovačkoj gradini u Sriemu, gdje tobož starorimska Bassianis. Slika i tabla (33—49) i br. 3. (str. 65—70).
38. God. V. Br. 2. Prinosak k iztraživanju predmeta predhistoričke dobe u Dalmaciji i u Hrvatskoj (49—52).
39. God. V. Br. 3. Hercegovački nadpisi u Radimnji blizu Stoca (81).
40. God. V. Br. 3. Dvie stare narodne izprave (81—82).
41. God. V. Br. 4. Sustjepan kod Solina. Rimski nadpis u Sućurcu. Izkapanje starina na Solinu (99—102).
42. God. VI. Br. 1. O nepravilnosti naziva „ugarski ili ugarsko-skandinavski skup“ u dielbi predhistoričkih predmeta iz bakrene dobe. Dvie table (1—14)
43. God. VI. Br. 2. Dukljanske starine (33—43).
44. God. VI. Br. 3. Baška na otoku Krku (71—74).
45. God. VI. Br. 3. Nadpisi rimski (75).
46. God. VI. Br. 4. Dvie izprave o velevažnom arkeol. odkriću na Solinu prošloga stoljeća (116—119).
47. God. VII. Br. 1. Japudija i predhističko odkriće u Prozoru kod Otočca. Tri table (1—11) i br. 2. (39—47) te god. VIII. br. 2. (39—50).
48. God. VII. Br. 1. Starine rimske iz Mitrovice nadošle nedavno u zem. arkeologički muzej. Sa tablom (11—18).
49. God. VII. Br. 1. Rimski nadpisi u Rami (21).
50. God. VII. Br. 3. Prvo odkriće predhistoričkih groblja od žara u Hrvatskoj. Tab. VI. (65—72).
51. God. VII. Br. 4. Terramara u Hrvatskoj (97—98) i god. IX. br. 4. sa nacrtom u tekstu (97—98).
52. God. VII. Br 4. Kaciga iz rimske dobe (113).
53. God. VIII. Br. 1. Rimske Therme u Mitrovici (Syrmium). Sa tablom (1—6).
54. God. VIII. Br. 1. Rimski nadpis u Senju grčkimi pismeni (15—17).
55. God. VIII. Br. 1. Prvi tragovi predhistoričkih opažanja u nas još početkom prošloga stoljeća (17—19).
56. God. VIII. Br. 2. Srebren novac grofa Nikole Zrinjskoga † 1534. Sa slikom. (32—36.)
57. God. VIII. Br. 2. Prvi tragovi predhistoričnih opažanja u nas još tečajem XVII. stoljeća (50—52).

58. God. VIII. Br. 2. Kritika: „Due tributi delle isole del Quarnero. Studio di Giuseppe Vassilich (Archeografo Triestino — Nuova Seria. Vol. XI. p. 297. Trieste 1885" (56—61).

59. God. VIII. Br. 3. Nov dokaz da se je otok Hvar prvobitno zvao Πιτύεια (Pitieja). Sa slikom (65—66).

60. God. VIII. Br. 3. Rimski novci obiteljski iliti konsularski nar. zem. muzeja u Zagrebu, kojih nema na tablah Cohenovih i kod Ricci-a, ili se u čem od njihovih razlikuju (72—74).

61. God. IX. Br. 2. Isto o rimskim novcima carskima (44—46) i god. X. br. 3. (81—84).

62. God. VIII. Br. 3. Kritika: Due tributi delle isole del Quarnero. Studio di Giuseppe Vassilich — Sopra le recenti scoperte nell' Istria o nelle Alpi Giulie. Die Kupfer-Zeit in Ungarn von Franz von Pulszky — Budapest 1884. — Stazioni umani preistoriche nell' isola di Torcello. — Bemerkungen über die Classificirung prähistorischer Funde in Krain. Mager Adolf Bernard. — Giurind in Obergailthal (Kärnthen) 1885. (82—93).

63. God. VIII. Br. 4. O groblju Sv. Sinerota u Mitrovici (97—105).

64. God. IX. Br. 1. Oris dosadašnjega uspjeha u iztraživanju spomenika iz kamene dobe u Dalmaciji i nov prinos — Tab. I. (1—4).

65. God. IX. Br. 1. Dva nova miljokaza iz okolice Sirmiuma (14—19).

66. God. IX. Br. 2. Harpocrates. Tab. III. (33—36).

67. God. IX. Br. 3. Rimski nadpis našast u Potirni na otoku Korčuli (69—71).

68. God. IX. Br. 3. Riedki spomenik sredovječni našast u Zadru (87—88).

69. God. IX. Br. 4. Starobosanski pečat. Nacrt u tekstu (99—100).

70. God. X. Br. 1. Prvo odkriće predhistoričkoga selišta iz kamene dobe u našoj zemlji. Tab. I. (1—2).

71. God. X. Br. 1. Spomenici osobita lika iz kamene dobe, odkriti u Dalmaciji, a sada u arkeol. muzeju u Zagrebu. Tab. I. (3—5).

72. God. X. Br. 1. Znameniti nadpis rimski (5—7).

73. God. X. Br. 1. Prinosak k starohrvatskim spomenikom i ornamentiki iz Nina (13—16).

74. God. X. Br. 1. O napredku arkeol. znanosti u našoj hrvatskoj zemlji (19—23), br. 2. (54—57), br. 3. (75—80) i br. 4. (106—110).

75. God. X. Br. 2. Odkriće bakrenih rimskih novaca iz I. i II. stoljeća po Isukrstu u okolici Prugovca u Podravini, svi velikoga modula (33—45).

76. God. XI. Br. 1. Odlomak predhistoričkog groblja u Prozoru. Tab. I. (1—2).

77. God. XI. Br. 1. Rimski nadpis iz Gjurgjevca (2—3).

78. God. XI. Br. 3. Izkapanje na Gradini kod Petrovasela blizu Nove Gradiške (69—72).

79. God. XI. Br. 4. † Ivan Kukuljević Sakcinski, prvi predsjednik hrv. arkeologičkog družtva. Sa slikom (97—104).

80. God. XI. Br. 4. Crtice iz mog putovanja po južnoj strani gornje Krajine ili gospićko-otočke pukovnije (104—109).

81. God. XII. Br. 1. Rimski nadpis iz Mitrovice. Tab. I. (1—3).

82. God. XII. Br. 2. (33) i br. 3. (78—80). Nadpisi rimski iz Bosne.

83. God. XII. Br. 3. Novci Jelačića bana (88—89).

84. God. XIII. Br. 1. Rimska kola. Tab. I. (1—5).

85. God. XIII. Br. 2. Rimski nadpis iz Koljanah blizu Vrlike u Dalmaciji (41—42).

86. God. XIII. Br. 4. Arkeologično izkapanje u Bagu (97—98).

87. God. XIV. Br. 1. Rimski nadpisi odkriti tečajem g. 1891. u Hrvatskoj (1—4).
88. God. XIV. Br. 1. Nadpisi rimski iz Danila kod Šibenika (4—5).
89. God. XIV. Br. 1. Šubićev nadpis u Ostrovici Dalmatinskoj (8—10).
90. God. XIV. Br. 3. Topusko (65—68).
91. God. XIV. Br. 3. Napadaj dra. Truhelke čuvara kod zem. muzeja u Sarajevu (85—86).
92. God. XIV. Br. 4. Ulomci rimskih nadpisa iz Dalmacije (109—110).

Rad svoje osobite i tamačne ćudi, te pustim oblicima konvencijonalne udvornosti, neprikrivene iskrenosti i otvorenosti, bio je pokojni prof. dr. Šime Ljubić posve svoje vrsti, a u Zagrebu poznat u svakom sloju pučanstva, od proste piljarice na Jelačićevom trgu, do učenih i mudrih glava u jugoslavenskoj akademiji i na sveučilištu Frana Josipa I., jer je s njim dosta bilo obćiti i jedan sami put, da ga dobro upoznaš i zapamtiš dok si živ na svietu. Udvorice, prevejance, prepredene licumjerce, ljenčiné, brbljavce i hrvatskog roda odmetnike nije mogao trpjeti, te bi im bez okolišanja očitovao u obraz svoj prezir i nemilice ih šibao težkim bičem razgaljene svoje ironije. Tomu je bila u ovom varavom svietu naravska posliedica, da su se nahodili tek riedki ljudi, koji su mogli da uživaju njegovo povjerenje i, štujuć velike njegove zasluge stečene pred znanošću i pred hrvatskim narodom, neumornom njegovom marljivošću i uztrajnošću, podnositi ženijalnu njegovu priprostitost i stupiti s njim u užu prijateljsku svezu, kao što je n. p. sveuč. prof. N. Nodilo, koji ga je pohodio i u njegovom starigradskom Tuskulu. Tom svojom bezobzirnošću u družtvenom obćenju pribavljao je sebi mnogobrojne neprijatelje, od kojih mu se je jedan uspevši se na visoku stolicu, i nemilo osvetio, zadavši mu takovih neprilikâ u njegovim starim godinama, da su bile uzrokom preko njegove volje, da bude umirovljen prije dovršene službe, da ostavi Zagreb i da se skloni u rodni Starigrad. Nije ipak ni tamo našao zaslužena mira ni zadovoljstva, nego mu je bilo sudjeno da izpija do dna gorku čašu ljudske nezahvalnosti do zadnjega časa života. Njegovo je srce bilo puno plemenitog i samopriegornog rodoljublja, kao što nam očito dokazuje vaskolik njegov život, posvećen napredku hrvatske prosvjete, te je znao cieniti svaki podhvat, od kojega se je ozbiljnim zauzimanjem bilo nadati uspjehu koristnu i dičnu po nauku i po knjigu hrvatsku. Mladje voljne radnike na znanstvenom polju hrvatske knjige znao je i hotio je uztrpljivo napućivati, svjetovati, podučavati i hrabriti svojim dopisivanjem, kao malo koji učenjak našeg starijeg pokolienja. Zato mu i naš urednik i Vid Vuletić-Vukasović i mnogi drugi duguju vječitu harnost. Nije dakle čudo, što je naše starinarsko družtvo još u zametku svojem, a na svoju sreću, našlo u njemu svojeg savjetnika, gorljivog zagovaratelja, pomoćnika, u jednu rieč pravog prijatelja, uza sve to da je sam u ono doba bio dušom istoimenog i starijeg družtva u Zagrebu. On je do

zadnjih dana života bio u bezprestanom dopisivanju s našim predsjednikom, s urednikom ovog časopisa i suradnikom Vidom Vuletić-Vukasovićem, te jih je toplim svojim rodoljubnim dahom zadahnjivao i bodrio u radu. Samo ohrabreno njegovim poticanjem, odobravanjem imena, programa i gradiva, odlučilo se je upraviteljstvo našega družtva na izdavanje ovog svojeg glasila, uz kojega je smjer i sadržaj na toliko pristajao, da je objelodanio u njemu i jedan svoj prilog, i to „Još dvie rieči o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice" (God. I., br. 2., str. 71—73), tako da se može smatrati njegovim suradnikom. Bio je nakan još i više pisati za naše glasilo, nego se je tužio, da u Staromgradu neima pri ruci pomoćnih knjiga, bez kojih nije moguće pisati ozbiljne povjestne ni arkeologične razprave. To je bio razlog s kojega se je u posljednje doba bavio samo sastavljanjem za olakoćenje porabe svojih mletačkih „Listina", pa je jugoslavenska akademija od toga rada i objelodanila već 1893. god. omašnu knjigu pod naslovom „Index rerum, personarum et locorum in voluminibus I.—V. monumentorum spectantium historiam Slavorum meridionalium". Po njegovim riečima slutimo, da se u njegovoj ostavštini ima nahoditi jošte sva sila još neobjelodanjenih povjestnih i numizmatičkih bilježaka, sakupljenih u mletačkom arhivu i tečajem pribiranja domaćih arhiva i prolistavanja mnogobrojnih povjestničkih izvora, što ih je imao pri ruci kroz dugih pedeset i više godina bezprestana učenja. Umro je ne ostavivši pisane oporuke, te je, kako nam javiše, radi njegove ostavštine zametnuta sudbena parnica. Trebat će dakle čekat riešenje iste, da se dozna, koga li će dopasti pokojnikove knjige i rukopisi. Mi u toliko stavljamo na srce onima kojih se bude ticati, neka dobro paze, da nebi propao taj još nepobrani plod pokojnikovog slavnog truda, a mislimo da bi bilo i rodoljubno i prikladno, da se spomenuti rukopisi u svoje doba ustupe na čuvanje i porabu našoj jugoslavenskoj akademiji.

Kao počastni član našega družtva i kao član njegovog znanstvenog odbora, prisustvovao je šestoj glavnoj družtvenoj skupštini i otvorenju družtvenog „Prvog Muzeja hrvatskih spomenika" u Kninu dne 24. kolovoza 1893.

Kroz praznike 1894. godine sudjelovao je u I. medjunarodnom kongresu kršćanskih arheologa u Spljetu-Solinu, te je u toj prigodi bio odlikovan čašću predsjednika V. slavenskog odsjeka kongresa.

Kroz praznike 1895. god. sretnuo ga je slučajno naš urednik na bečkom Opern-Ringu, dokle je bio doputovao, da izhodi i pospješi kod ministarstva dozvolu, da može sagraditi za sebe grob u vlastitoj grobnoj kapeli, osmerokutnom mauzoleju kubetom pokrivenim, što ga je dao sagraditi do zapadne strane svoje kuće u Staromgradu. Tu su sad zakopani njegovi smrtni ostanci. Nakon malo dana iza toga našao se je zajedno s njim opet slučajno naš urednik u Trstu u svratištu „Perco". — U tom se je gradu bio zaustavio na molbu svojega prijatelja, a slavnog nam hrvatskog kipara Ivana Rendića,

koji mu je baš onih dana bio snimio u sadri fac-simile poprsja, kojim je i sam pokojnik bio zadovoljan. Tada je naš urednik imao sreću, da putuje sa slavnim pokojnikom, kao svojim Mentorom i ocem, na povratku od Trsta do Starogagrada, te je, u dvodnevnom putovanju po liepu vremenu i sgodnu družtvu, imao prilike, da pozna u njemu neizcrpiva šaljivdžiju i krasna veseljaka. Još ga je naš urednik vidio i kroz praznike 1896., ali već od bolesti jadno satrvena, pa je na svoju žalost lahko mogao da nasluti i skorašnju mu smrt, kako je to do malo doba ustmeno priobćio bio povjestničarima Iv. Krst. Tkalčiću i prof. Tad. Smičiklasu u Zagrebu.

Uz Frana Rački-a i Ivana Kukuljevića-Sakcinskoga, neosporno pripada Simeonu Ljubiću u povjesti hrvatske književnosti najnovijega doba častno mjesto medju prvacima povjestne struke. Takovom trojkom dičili bi se i veliki naobraženi narodi, a malom našem hrvatskomu jesu oni i dika i ponos i umnici i pregaoci prvoga reda, u koje treba da se ugledaju mladji sadašnji naši povjestničari i starinari pa i oni dojdućih pokoljenja. Oni su dapače pravi utemeljitelji kritičkog pisanja hrvatske narodne povjesti. Slava svoj trojici! Slava uspomeni pokojnog podpredsjednika našega družtva neumrlog prof. don Simeona Ljubića!

Uredništvo.



Umoljavaju se čestiti družtveni povjerenici, da nastoje što bolje „Starohrvatsku Prosvjetu“ razširiti, te što više družtvu sakupiti članova. Sa dosadanjim predplatama i članarinama tek se mogu podmiriti potrošci oko družtvenog glasila. Sa eventualno novim predplatama ili članarinama družtvo bi nastojalo, da nastavi od tri godine obustavljene izkopine, koje sa svih strana družtveni mašklin očekivaju. Tom namjerom mogu se slobodno svakom imućnijem Hrvatu predstaviti, da onako neznatnim godišnjim doprinosom podupre obret najdavnijih i najslavnijih narodnih spomenika, a težko da će se naći i cigli sviestan rodoljub, koji bi taj preznameniti podhvat prezreo.

Moljeni su gg. članovi i predplatnici, da nekasne ovogodišnji prinos družtvu poslati, kao što da svaku neurednost u primanju glasila ili slučajne promjene u adresama izvole odmah družtvenomu upraviteljstvu u Kninu dojaviti. Ona pak gospoda, koja su lani redovito „Starohrvatsku Prosvjetu“ primala a nisu još lanjski prinos podmirila, neka to što skorije učine ili družtvu primljene brojeve povrate.

I. tečaj „Starohrvatske Prosvjete“ može se još kod družtvenog upraviteljstva u Kninu dobiti.

Svoj učećoj hrvatskoj mladeži biti će „Starohrvatska Prosvjeta“ ustupljivana za pola ciene, a pučkim učiteljima, koji obećaju poslati družtvu tekom godine po dva izvještaja o starinama svoje okolice, „Starohrvatska Prosvjeta“ šalje se badava.

Upraviteljstvo.

Nadalje stupiše kao predplatnici:

Za god. 1895.:

Dr. Nikodem Milaš, doktor bogoslovije, pravoslavni episkop diocese dalmatinsko-istarske. Zadar.

Za god. 1896.:

Fran Rivnače, knjižar, Prag. — Ivan Jakovina, župnik, Vinagora-Pregrada. — Čitaonica, Klanjac-Zagorje.



Nekrolog.

† Dr. Ivan Crnčić.



Licem na Vodokršće t. g. preminuo je u Rimu jedan od najzasložnijih hrvatskih povjestničara, kanonik dr. Ivan Crnčić, prodstojnik onamošnjeg svetojeronimskog kaptolskoga sbora i dopisujući član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. od prilike u 66. godini života. Nakon Rački-a, Rada Lopašića i prof. don Šime Ljubića, četvrti je to slavni hrvatski povjestničar, koji pada u grob u vrieme od ne pune tri godine danâ!

Rodio se je vrli pokojnik u Poljani na otoku Krku, te je kao mlad svećenik krčke biskupije bio poslan u bečki Augustineum, da ondje dovrši svoje nauke i steče doktorsku laureu. Već tada, u pedesetim godinama, počeo se je bio Crnčić baviti starinama i prošlošću svojega naroda, te je u „Kat. Listu" objelodanio prvu svoju oveću razpravu „Vid Omišljanin, pisac hrvatski XV. vieka". Ljubav za hrvatsku knjigu dovela ga je medju suradnike Ivana Kukuljevića i u tiesno prijateljstvo s drom. Franom Rački-em. Kad je pokojni dr. Rački 1861. ostavio Rim, dodje, ali ne odmah, kako su mnogi pisali u njegovoj osmrtnici, nego tek 1863. god., i to baš u lipnju mjesecu, na njegovo mjesto dr. Ivan Crnčić, kako sam piše u svojoj razpravi „Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije god. 1453". („Rad" jug. ak., knj. LXXIX. str. 1—70): „Ja ni mrve „Ilirac" 1863. godine postah, i to više po tudjoj nego po svojoj volji, članom „Ilirskoga" („degli Illirici", „Illyricorum") obojega zavoda, kapitula i nekakova sbora, ili pravo bratovštine nad našim gostinjcem, u viečnom gradu. No do mala, možda još istoga dana, u koji sam, a to na 11. junija, simo prišao" itd. Tamo je bio pouzdanikom hrvatskih biskupa u Rimu. Boraveć od tada vazda u Rimu, i vraćajuć se u domovinu samo za malo dana, Crnčić je cieli svoj život posvetio bio iztraživanju starih hrvatskih spomenika, pak je na tom polju stekao trajnih zasluga.

U drugom godišnjaku „Književnika" napisao je razpravu „Krčke starine". Malo zatim izda oveću radnju: „Najstarija povjest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji. Rim 1867." U toj knjizi, pisanoj krčkim narječjem i Kurelčevim oblicima, za koje je držao da će preoteti mah u hrvatskoj knjizi, sabrao je Crnčić dragocjeno gradivo za staru topografiju i povjest hrvatske službe božje. Posljednje godine svojega života sproveo je Crnčić u velikoj zabrinutosti za obstanak zavoda Sv. Jerolima, koji je, uza sav dohodak od 60.000 franaka, što mu nose njegove kuće, pao pod sekvestar. Boraveć za kratko doba u domovini, obišao je bio u zadnje doba hrvatske biskupe, moleć jih, da bi se složili i zavod preustrojili na način, kako bi mogao bolje uspievati na korist učenije ruke hrvatskog svećeničkog podmladka.

Pokojnik je napisao još ove radnje:

1. „Assemanovo izborno evangjelje", gdje je zlamenito izpravio isto djelo prije izdano od dra. Račkoga.

2. Popravci ka glagolskim spomenikom. „Rad“ knj. XVI.

3. Brojna vriednost slova III. „Rad“ knj. XXIII.

4. Dvie razprave: Slovenski Sveti Jerolim u Rimu a Rieka; i drugo je Senj, a drugo Senj-Trst. 1868.

5. Još oble glagolice po krčkom otoku. „Starine“ knj. VII.

6. Rimsko-slovinska družba Sv. Kirila i Metoda. „Starine“ knj. XIV.

7. Nekoliko južnih Slovjena zapisanih od 1478.—1520. godine u bratovštinu Sv. Duba u Rimu. Starine knj. XV.

8. Prilozi k razpravi: Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453. god. „Starine“ knj. XVIII.

9. Još o glagolskom napisu u crkvi sv. Lucije u dragi baščanskoj. „Starine“ knj. XX.

10. Što je pisama sakupio P. Blagoslov Bartoli. „Starine“ knj. XX.

11. U knjizi akademije jugosl. „Hrvatski pisani zakoni“ (str. 145—177) zajedno sa drom. Račkiem uredio je „Statut urbarski a donekle i svega krčkoga otoka (g. 1362.—1599.) i sam je tomu štatutu napisao „Pripomenak“ (str. XLIV—LXXI).

Crnčić je pratio i starinarski rad u „Viestniku hrv. ark. družtva“, te je u 5. njegovom godišnjaku stupio medju njegove urednike i priobćio u njemu sliedeće priloge:

1. God. V. Br. 2. Dopis iz Rima, u kojem izpravlja u Vida Vuletić-Vukasovića životopisu Mata Kopora neke podatke, te priobćuje neke priloge i razjašnjenja o životopisu Natala Bonifacija šibenskog rezbara (str. 56—57).

2. God. VI. Br. 2. Dopis iz Rima u kojemu donosi prepis oporuke sitnoslikara Julija Klovija iz državnog arkiva u Rimu sa dodatkom o bugarskom porieklu Klovijevu (58—61).

3. God. VII. Br. 3. Dopis iz Rima, u kojemu javlja, da je u krčkoj biskupiji bio tajnikom od 1861. do 1863. god., te da je u to doba prepisao nekoliko izpravâ iz arkiva osorskih biskupa, te objelodanjuje svoje primjetbe na prof. Milčetića priobćenja o selu Belu na creskom otoku, pa priobćuje tri takove izprave, jednu latinsku a dvie hrvatske o Beli (str. 82—85).

4. God. VIII. Br. 3. „Još o Belom“ (str. 86—72), gdje o Beli pobjedonosno polemizuje sa prof. Milčetićem, Coleti-em i dr. Račkiem.

5. God. VIII. Br. 4. „Kako valja čitati na pečatu Zavaljskoga manastira“, gdje izpravlja V. V. Vukasovićevo čitanje (str. 114—115).

6. God. VIII. Br. 4. Dopis iz Rima (str. 124—125), gdje tumači i čita nadpis na dašćicama, koji se nalazi na velikom otaru stolne crkve u Vrbniku na otoku Krku — uza sliku koju je napravio kotorski slikar *Madin Cvitović.*

7. God. IX. Br. 3. „Nadpis na sakristiji krčke stolne crkve“, i to iz god. 1333. o sagradjenju iste crkve (str. 65—68).

8. God. XII. Br. 1. „Stinica je po latinski Murula, a Bag Scrissa“ (str. 7—12).

Udieli mu Bože, vječni pokoj rodoljubnoj duši!

Uredništvo.



Izvještaj

Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Kroz zadnji tromjesec družtvo je dalo kopati dublje izpod tla u bazilici na Kapitulu kod Knina, pošto to do sada nije moglo učiniti obzirom na nekoliko svježih grobova. Pri toj radnji našasto je 18 raznih prstenova, medju kojima u srednjem brodu na ruci jednog mrtvaca srebrni pečatni prsten sa liepo izradjenim gotičkom majuskulom A, pa i nekoliko arhitektoničkih ulomaka odnosnih na mladju i davniju baziliku.

U kninskoj županiji obstoje dva brda imenom „Bogočin“, jedan na Unesiću drniške, drugi „Bogetiću“ prominske obćine. Oni podsiećaju po svoj prilici na pogansko bogoštovje starih Hrvata, zato je naš predsjednik dao pretražiti jednu veliku gromilu na Bogočinu unešićskom i to sa priličnim uspjehom, koji će se u odnosnoj razpravi potanko iztaknuti.

Tom je prilikom isti predsjednik po kazivanju seljana doznao, da pod Bogočinom, na oranici Jure Bramca pok. Jure na Unešiću, ima važnih grobova sa bogatim mrtvačkim prilozima, na koje su se pred nekoliko godina seljani vodeć gnjilu namjerili, te je odmah u prisutnosti svojoj dao na mjestu kopati. U jedan dan na uzku prostoru otvoreno je 16 grobova, te u četiri našasto je srebrnih i pozlaćenih krasno izradjenih predmeta Obzirom na to, da je zemljište, gdje su grobovi, podvodno, te zimsko doba neprijatno za njihovo otvaranje, daljne pretraživanje tog zemljišta odgodjeno do prijatnijeg doba, a potanji opis nalazišta do obavljenja tih izkopina.

Družtveni predsjednik, nagadjajuć, da bi sa grobovima u ravnici mogli biti srodni i grobovi pod mnogobrojnim gromilam, što su oko kuća Ležajića u Skradinskoj okolici razsijane, dao je u prisutnosti svojoj jednu takovu gromilu pretražiti. U istoj našasto je više grobova pravilno zidanih, a uz mrtvace naušnica mjedenih i srebrnih, srodnih prije spomenutima.

Iz ovog pokušaja dade se nagadjati, kako će se daljnim pretraživanjem tih gromila, po srodnosti mrtvačkih priloga, dovesti u svezu grobovi u ravnu s ovim u gromilama, koje su mnogobrojne na Gjevrskama.

Istom prilikom doznao je predsjednik, da na oranici Miće Berića u Varivodam ima množina grobova, te je jedan dao otvoriti. U grobu, tesanim kamenom liepo ozidanomu, našast je mrtvac bez ikakva mrtvačkog priloga. Nije se dalji pokušaj mogao nastaviti, buduć je oranica zasijana. Svakako i to zemljište zaslužuje, da bude bolje pretraženo.

U susjednomu selu Ićevu, a na zemljištu „Lastva“, Lako Nadoveza, slučajno se namjerio na zavaljenu starinsku crkvicu, kojoj je samo odkrio lapat absidetnoga zida. U jednom grobu uz crkvicu uz mrtvaca našao je dvie proste naušnice.

I ovaj položaj zaslužuje, da bude sistematično pretražen a cap. Pošto je slavno poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Zagreba u svojoj skupštini dne 14. studenoga 1896., prihvaćajuć proračun za god. 1897., uvrstilo u isti 500 for. kao pripomoć našemu družtvu, uz uvjet, da bi tom svotom družtvo koje izkopine proizvelo, — kako se je to čitalo po zagrebačkim dnevnicim, koji su tečaj one skupštine objelodanili; — to je družtveno upraviteljstvo odmah odlučilo, da na račun spomenute podpore započme odkopavanje kakvih ruševina u Biskupiji kod Knina. U tu svrhu najprije je nabavilo od g. Joske Pesena rodjena Bulat dio zemljišta, gdje ruševine leže, a dio, gdje će se izkopana zemlja bacati. Buduć za težačke radnje zadnjeg vremena dobar ugadjaj bio, družtvo je započelo, da sistematično te izkopine izvadja, i nade je, da će se u idućem broju ovog časopisa objelodaniti potanko izvješće.

Prva hrvatska štedionica u Zagrebu pri svršetku 1896. godine doživjela je sreću, da može svetkovati pedesetogodišnjicu svojega uspješnoga i po hrvatski narod veoma plodnoga rada.

Naše družtveno upraviteljstvo harno sjećajuć se, kako je spomenuta štedionica i naše družtvo u dva navrata izdašnom podporom podpomogla, nije moglo da se otme dužnosti, da joj u toj prigodi ne podastre svoju pismenu čestitku.

*

Ista štedionica na svojoj glavnoj skupštini dne 20. prosinca 1896. primila je jednodušan zaključak, da na uspomenu tog njezinog jubijela budu porazdieljeni medju razna hrvatska znanstvena i humanitarna družtva upravo kraljevski darovi u ukupnom iznosu od 100.000 for., od kojih *hiljadu forinta* i našemu družtvu.

Doisto nije mogla slavna štedionica sjajnije da proslavi svoj god, nego onakovom izdašnom podporom, udieljenom u dobrotvorne i znanstvene svrhe načinom, t. j., kojim se jedino može da obezbjedi budućnost hrvatskoga naroda.

Naše družtvo na opredieljenu podporu nada se, da će se najprikladnije slavnoj štedionici zahvaliti, ako darovanu svotu uloži izključivo u posebne kakve izkopine, tako, da se bude moglo točno znati, kakav li se je uspjeh sa istom postigao.

Njegova Preuzvišenost gospodin dr. Juraj Posilović, nadbiskup zagrebački, podielio je družtvu podporu od 100 for.

U zadnjem rujnu preminuo je u Karlovcu čestiti rodoljub gosp. Matešić, te je oporučno ostavio u razne dobrotvorne svrhe 10.000 for., od kojih našemu družtvu 100 for.

Čestita rodoljubkinja g. Marija ud. Karabaić rodjena Danilo poklonila je družtvu nekoliko starinskih srebrnih novaca i nekoliko povjestničkih knjiga.

Naš družtveni podpredsjednik prof. Virgilije Perić, hrvatski zastupnik na carevinskom vieću, u proračunskoj razpravi dneva 17. prosinca 1896. veoma krasnim govorom na dugo je iztaknuo rad našega družtva i važnost hrvatskih izkopina, te dokazao, kako je neznatna podpora od 500 for., što ju cislitavska vlada od nazad dvie godine družtvu udieljuje. Za tim je vieću predložio sliedeću resoluciju: „Pozivlje se c. kr. vlada, da Hrvatskomu starinarskomu družtvu u Kninu podieli izvanrednu podporu za godinu 1897., a da u budućemu proračunu mjesto 500 for. redovite podpore uvrsti 3.000 for.“ Ova je resolucija od vieća prihvaćena.

Stupiše nadalje u naše družtvo kroz god. 1895, zauzimanjem povjerenika p. n. g. Eduarda pl. Wodwářka:

Oton Iveković, profesor kr. realke i hrvatski slikar, Zagreb.

Neposredno stupiše kroz god. 1895. p. n. gospoda:

Dr. Dragutin Mašek vit. Bosnadolski, primarni liečnik u bolnici milos. sestara, Zagreb. Ćiro Iveković, c. kr. arhitekt, Zadar. Občina Makarsko-Primorska, Makarska. Gjuro Šimončić, župnik, Gradec.

Stupiše kroz god. 1896., zauzimanjem povjerenika p. n. g. Josipa Sokola:

Nikola Horvat, učitelj, Križevci.

Sakupio povjerenik Petar pl. Akačić:

Ot. Ivan Kačić-Peko, župnik, Sv. Martin-Brač. Braća Novaković, trgovci, Sv. Martin-Brač. Petar pop Car, župnik, Dračevica Nerezišće-Brač. Dr. Ivan Nazor, liečnik, Supetar-Brač. Ivo Foretić-Dinkov, posjednik, Korčula. Amos Zanini, trgovac, Korčula.

Stupiše kao članovi utemeljitelji, zauzimanjem povjerenika g. Peroslava Paskiević-Čikare:

Milan Vaniček, činovnik hipotekarne banke, Zagreb.

Neposredno:

Josip Šestak, kanonik, Djakovo. Dr. Dragutin Neumann, odvjetnik, Osiek. Milan Nossan, veletržac, Zagreb. Dr. Vatroslav Reiner, odvjetnik, Karlovac.



IMENIK ČLANOVA
HRVATSKOGA STARINARSKOGA DRUŽTVA
GODINE 1896.

A. Upraviteljstvo.

Predsjednik: **Marun** ot. **Luigj**, franovac. Knin.
Podpredsjednik: **Ljubić** prof. **Šime**, član jugoslavenske akademije. Starigrad. † 19./10. 1896.
Tajnik: **Šimetin** dr. **Miko**, c. k. kot. liečnik u m. Split.
Blagajnik: **Tomić Dragutin**, trgovac i veleposjednik. Knin.
Suodbornik: **Perić Virgilijo**, gimn. prof., začastni kanonik, zastupnik naroda na pokrajinskom saboru i carevinskom vieću. Zadar.
Zamjenici: **Čović-Plenković Miho**, veleposjednik. Drniš.
— **Lovrić Josip**, trgovac. Knin.

B. Znanstveni odbor.

Glavni izvjestitelj: **Radić Frano**, učitelj teoretičnog gradjanskog tečaja i urednik družtvenog glasila „S. P.". Korčula.
Suodbornici: **Vulović Srećko**, gim. profesor. Kotor.
— **Kaer** pop **Petar**, nadžupnik. Tiesno.
— **Vuletić Vid-Vukasović**, učitelj gradjanskih škola. Korčula.
— **Urlić Grgur-Ivanović**, ravnajući učitelj. Oklaje.
— **Vukičević** ot. **Andrija**, učitelj crkovne povjesti. Visovac-Skradin.

C. Počastni članovi.

1 Štrosmajer Josip Juraj, biskup. Djakovo.
2 Marojčić dr. Ambrož, barun, c. kr. kotarski poglavar i vladin savjetnik. Split.
3 Rački dr. Franjo, bivši predsjednik jugoslavenske akademije. Zagreb. † 1894.
4 Ljubić prof. Šime, član jugoslavenske akademije. Starigrad. † 19./10. 1896.
5 Kukuljević-Sakcinski Ivan, predsjednik hrvat. arheolog. družtva. Zagreb. † 1889.
6 Zlatović ot. Stjepan, exprovincial. Šibenik. † 1891.
7 Dežèlić Gjuro, gradski senator. Zagreb.
8 Perić Virgilij, gim. prof., začastni kanonik, zastupnik naroda na pokrajinskom saboru i carevinskom vieću. Zadar.
9 Slade dr. Josip, mjernik, vladin savjetnik u m. Trogir.
10 Smičiklas Tadija, sveučilištni prof., član jugoslavenske akademije, predsjednik „Matice Hrvatske". Zagreb.
11 Hörmann Kosta, vladin savjetnik i urednik „Glasnika" zemaljskog muzeja. Sarajevo.
12 Urban ot. Talija, exprovincial. Dubrovnik.
13 V. Dobrusshy, ravnatelj arheologičkog muzeja. Sofija.
14 Tomkowicz dr. Stanislav, prof. Krakov.
15 Valtrović Milan, prof., urednik „Starinara". Beograd.
16 De Rossi dr. Ivan, iztraživaoc starokršć. starina. Rim. † 1895.
17 Kondakoff dr. N., prof. sveučilišta. Petrograd.
18 Neumann dr. W. A., profesor. Beč.
19 Čermak Kliment, urednik „Viestnika československých museia spolku archeologíckých". Časlava.

D. Utemeljitelji.

1 **A**mruš dr. Milan, liečnik, zastupnik naroda. Zagreb.
2 **B**alogh pl. Dragutin, kr. kot. predstojnik. Varaždin.
3 Byli Ivan, podžupan. Varaždin.
4 Bresztyenszki pl. dr. Sandor, umir. sveučilištni profesor. Zagreb.
5 Bulat dr. Gajo, narodni zastupnik, predsjednik sabora. Split.
6 Bulat Miho, veleposjednik. Biskupija-Knin.
7 Banjavčić dr. Ivan, odvjetnik, zastupnik naroda. Karlovac.
8 Breyer dr. Marko, odvjetnik. Varaždin.
9 **Ć**aćić ot. Marko, župnik. Gradac-Drniš.
10 **Č**avlina Niko, obćinski tajnik. Oklaje-Promina.
11 Čović-Plenković Miho, veleposjed. Drniš.
12 **D**amaška dr. Ante, odvjetnik. Ludbreg.
13 Dežèlić Gjuro, gradski senator. Zagreb.

14 Dapar Niko, načelnik, zastupnik naroda. Benkovac.
15 Dionička štedionica. Križevci.
16 Drohobeczky Julio, biskup. Križevci.
17 Dvorana Hrvatske čitaonice. Varaždin.
18 **E**gersdorfer Žiga, kr. inžinir. Varaždin.
19 Erdödy grof Rudolf, c. kr. tajni savjetnik. Novi Marof.
20 Erhartić dr. Frano, odvjetnik. Varaždin.
21 **F**olnegović Frano, zast. naroda. Zagreb.
22 Franki dr. Ante, sveuč. profesor. Zagreb.
23 **G**alić pop Petar-Slavko, župnik. Divuša-Volinja.
24 Gjureković Vladimir, magister pharmacije. Gospić.
25 **H**einz dr. Antun, sveuč. prof. Zagreb.
26 Hrvatsko akad. literarno-zabavno družtvo „Zastava“. Zagreb.
27 Hrvatsko akademičko družtvo „Hrvatska“. Grac (Štajerska).
28 **J**agić Dragutin, kralj. župan. tajnik. Varaždin.
29 Jurinac dr. Ljudevit, odvjetnik. Varaždin.
30 **K**aer pop Petar, nadžupnik. Tiesno.
31 Karabaić vitez Ivo, c. kr. kotarski poglavar u m. Knin.
32 Karić Pavao, c. kr. podpukovnik u m. Zagreb.
33 Karaman dr. Srećko, odvjetnik. Split.
34 Kosiček Baldo, župnik. Konjšćina.
35 Krašković dr. Ljudevit, odvjet. Vukovar.
36 Khuen-Hedervary grof Dragutin, ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Zagreb.
37 Kiss pl. Dragutin, vlastelin u Šaulovcu. Varaždin
38 Kršnjavi dr. Isidor, predstojnik bogošt. i nastave u m. Zagreb.
39 **L**ovrić Josip, trgovac. Knin.
40 Ljubić prof. Šime. Starigrad. † 1896.
41 **M**arjanović dr. Luka, sveučilištni profesor. Zagreb. [redacted]
42 Marković dr. Frano, sveučilištni profesor. Zagreb.
43 Marčelić dr. Josip, biskup. Dubrovnik.
44 Marun ot. Luigj, franovac. Knin.
45 Masovčić dr. Augustin, odvjetnik. Sinj.
46 Mihalović Josip, nadbiskup i stožernik. Zagreb. † 1891.
47 Mikačić Dujam, obćinski blagajnik. Split.
48 Milinović ot. Šimun, nadbiskup. Bar.
49 Miletić pl. dr. Stjepan, intendant narod. hrvat. kazališta. Zagreb.
50 Modrušan Gustav, ljekarnik. Karlovac.
51 **N**akić Pilip, biskup. Split.
52 Nakić Marko, načelnik. Drniš.
53 Nikolić dr. Vladimir pl. Podrinski, veliki župan. Ogulin.
54 Norman grof Rudolfo Ehrenfelski, vlastelin. Valpovo.
55 Novotni Vjek., gimnazijalac. Varaždin.
56 **O**bćina Selca-Brač.
57 Obćina Sućurac. Kaštel Stari.
58 Okrugić Ilija, opat Sv. Dmitra Sriemskoga, župnik. Petrovaradin.
59 Ožegović barun Metel, tajni savjetnik. Beč. † 1890.
60 **P**etrović Ivan Nep., posjednik. Varaždin.
61 Pisačić Mirko, gimnazijalac. Zagreb.
62 Poparić ot. Ante, franovac. Beč, Franciskanerplatz.
63 Poglavarstvo slobod. i kraljev. glavnoga grada. Zagreb.
64 Preradović pl. Dušan, c. i kr. vojnički pomorski častnik. Pulj.
65 Posilović dr. Juraj, nadbiskup. Zagreb.
66 **R**auer Aurelij, gimnazijalac. Bedekovčina, Zagorje.
67 **S**mičiklas Tade, sveuč. profesor. Zagreb.
68 Suhin Slavoljub, začastni kanonik. Zagreb. † 1894.
69 Šmojver Dragutin, trgov. činovnik. Rieka.
70 **Š**imetin dr. Miho, c. k. kotarski liečnik u m. Split.
71 Štambuk dr. Ivan, obć. liečnik. Jelša.
72 Štedionica pučka. Kostajnica.
73 **T**aussig Gustav, vlastelin. Ivanci-Varaždin.
74 Trgovačka obrtnička komora. Zagreb.
75 **V**aljato Ivan, kateketa. Rieka.
76 Vavrović gospojica Micika Antunova. Ivanac-Varaždin.
77 Vitezić dr. Dinko, odvjetnik. Krk.
78 Vračun dr. Dragutin, odvjetnik. Varaždin.
79 Vrbanić dr. Frano, sveuč. prof Zagreb.
80 Vrkljan Mato, kr. kot. pristav. Varaždin.
81 Vukičević ot. Andrija, franovac. Visovac-Skradin.
82 **Z**relec Josip, c. i kr. satnik u m. Gjurgjevac.

E. Utemeljitelji radi zasluga.

83 **A**kačić pl. Petar, obrtnik. Split.
84 Ardalić Vladimir, posjednik. Gjevrske-Bribir-Mostine.
85 **F**emenić pl. Tito, sudbeni viećnik, dodieljen kr. banskom stolu u Zagreb.

F. Povjerenici.

1 **A**kačić pl. Petar, Split. Sakupio 89 član.
2 Ardalić Vladimir, posjednik. (Odlikovao se u istraživanju starina.) Gjevrske, Bribir-Mostine.
3 **B**abić ot. Blago-Spužević, župnik. Konjić (Hercegovina).

4 Barić Rikard, doktorand. Grac (Štajerska). Sakupio 4 člana.
5 Bernetić Henrik, župnik. Iž-Veliki.
6 Borovac Luka. Sisak. Sak. 12 čl.
7 Botteri Stjepan, obćinski tajnik. Trpanj. Sakupio 3 člana.
8 Crljenko Juraj p. Valentina, posjed. Pag.
9 Ćorić Miroslav, ljekarnik. Rieka. Sakup. 4 člana.
10 Femenić pl. Tito, sudbeni viećnik. Varaždin. Sakupio 62 člana.
11 Franjić fra Andjeo, gimnazijalni ravnatelj. Gučjagora. Sakupio 4 člana.
12 Galzinja Pavao, ravnajući učitelj. Imotski. Sakupio 4 člana.
13 Hanza Luka, trgov. Rieka Dubrovačka.
14 Jurković Fran, učitelj. Hrib.
15 Kucinić Frano, glav. nadzor. engl. osjeg. družtva na život „The Gresham". Trst.
16 Lepušić Gustav, župnik. Remete.
17 Maričić Ante-Vrakela, c. kr. nadcestar. Obrovac. Sakupio 1 člana.
18 Marović Ivo Marija. Pucišće.
19 Matas Vinko, trgovac. Skradin. Sak. 1 čl.
20 Matulić Ermigold. Opuzen.
21 Mendjušić ot. Šimun, franovac. Kuna. Sakupio 37 članova.
22 Mihoković Andro, učitelj. Plešce.
23 Milković Gjuro, trgovac. Krašić.
24 Monti I. Petar, obćinski tajnik. Vis.
25 Mošter Josip, trgovac. Žabno.
26 Mutavdjić Mišo, trgovac. Dubica na Uni.
27 Paitoni pl. Josip, sudb. pristav. Maglaj.
28 Paskiević Peroslav Čikara, pristav trgov.-obrt. komore. Zagreb. Sakupio 33 člana.
29 Paskiević Juroslav Čikara, posjednik. Šibenik. Sakupio 1 člana.
30 Pelicarić Andrija, c. kr. kot. škol. nadzornik. Benkovac.
31 Perković ot. Petar Krst., gimnazijalni učitelj. Sinj. Sakupio 8 članova.
32 Peserl Josip, učitelj. Gjulaves.
33 Poljak Emilijan, učitelj. Gjurgjevac. Sakupio 8 članova.
34 Potočnjak Ivan, vel. prepošt. Novi, Vinodol. Sakupio 5 članova.
35 Sirotković pop Niko, župnički pomoćnik. Nin. Sakupio 3 člana.
36 Sladović Simeon, ljekarnik. Rudolfovo.
37 Sokol Josip, pristav dioničke štedionice. Križevci. Sakupio 20 članova.
38 Šašel Dragan, pravnik. Zagreb. Sakupio 61 člana.
39 Šišić Ferdo, profesor. Osiek. Sak. 2 čl.
40 Škarpa Frano, ravnajući učitelj. Biograd.
41 Trtanj Ferdo, bilježnik. Udbina. Sakup. 5 članova.
42 Vodwařka pl. Eduard, činovnik. Trst, Via campanile 4.
43 Vučenović Pavao, ravn. učitelj. Trogir. Sakupio 6 članova.
44 Vučetić Stipe, bogoslovac. Senj. Sakupio 1 člana.
45 Vuičić ot. Ivo, exdefinitor. Pečuh. Sakupio 9 članova.
46 Vlahušić pop Mato, bolnički kapelan. Dubrovnik.
47 Vuičić Bartol, ravn. učitelj. Grobnik.

G. Redoviti.

1 Abelić dr. vit. Kažimir, veleposj. Zadar.
2 Abjanović Antun, upravitelj župe. Martinska-Ves kod Siska.
3 Abodić Aleksa, biskup. tajnik. Križevci.
4 Agapijević Polikronij-Syrkou, sveučilištni profesor. Petrograd.
5 Alač ot. Ante, lektur sv. bogoslovja i župnik Velikog Brda. Makarska.
6 Aljinović pop Luka, župnik. Otok Šolta.
7 Akačić Ante, student pharmacije. Zagreb.
8 Anić ot. Jere, duhovni pomoćnik. Drniš.
9 Antičević Ivo, trgovac. Županjeselo-Kuna.
10 Antolković dr. Mirko, odvjetnik. Križevci.
11 Aralica Ivan, trgovac. Drniš.
12 Aralica Miho, posjednik. Knin.
13 Arneri Rafo, bilјež. i veleposj. Korčula.
14 Arneri dr. Blaž, obćinski liečnik. Orebić.
15 Arnold Frano, kr. javni bilježnik. Zagreb.
16 Ašner Gejza, gimnazijalni učitelj. Osiek.

17 Babić Josip, pravnik. Zagreb.
18 Babić Gabro, kanonik. Djakovo.
19 Bačić Antun, trgovački činovnik. Sušak-Rieka.

Upozorujemo p. n. gg. članove povjerenike, a osobito one, koji do sada ne imaše prilike za na- edak družtva se zauzimati, kako je na zadnjoj družtvenoj glavnoj skupštini utanačeno o „članovima lupirateljima" sa godišnjim prinosom od 1 for. Ovom ustanovom omogućeno je i siromašnijim slo- ima hrvatskoga naroda, da sudjeluju obretu svojih najslavnijih spomenika, a gg. povjerenicima otvo- no je široko polje za sabiranje i takovih članova, što će oni, nadamo se, tim radje činiti, u koliko se svi prihodi takovih članova *bezuvjetno morati trošiti u izkopine.* Sa prinosom redovitih članova lamo se obezbiediti obstanak družtvenoga glasila. „S. P.", a sa podupirateljima unapried će se omo- iti svake godine redovito izkopine. — Nadamo se pako, da će i svaki uplivniji rodoljub u svomu ųu zauzeti se za sakupljanje članova podupiratelja.

*

20 Badovinac Gjuro, veliki predstavnik Kaptola. Križevci.
21 Badovinac Kamilo, maturant. Karlovac.
22 Bajić ot. Martin, nadžupnik. Visoka-Trogir.
23 Balić ot. Marko, župnički pomoćnik. Ugljani-Sinj.
24 Bakija Ivan, trgovac. Benkovac.
25 Banješ Josip, župnik. Gjurgjevac.
26 Bandur Mate, veleposjednik. Metković.
27 Barač pl. Vladimir, vieć. grada. Zagreb.
28 Barač Milutin, ravnatelj tvor. petroleja. Rieka.
29 Barbić ot. Ivan, župnik. Vrlika.
30 Baričević ot. Bonaventura, nadžupnik. Knin.
31 Baron dr. Gustav, sveučilištni profesor, kanonik. Zagreb.
32 Barišić ot. Rafael, župnik. Brod-Bosanski.
33 Belamarić ot. Krsto, gimnazijalni učitelj. Sinj.
34 Batić Franjo, župnik u Starom Čiču. Velika Gorica.
35 Belamarić Stojidrag, kr. kot. šumar. Ludbreg.
36 Bašković Ivan Andrijin, trgovac. Makarska.
37 Belas Ivan, trgovac. Trogir.
38 Belin Mato, trgovac. Trpanj.
39 Benković Mate, kanonik. Split.
40 Belošević pl. Stjepan, načelnik. Varaždin.
41 Benković Ivan, umirov. gradski viećnik. Zagreb.
42 Bendoni dr. Josip, obćinski liečnik. Cavtat.
43 Bencur dr. Mate, liječnik. Selca-Brač.
44 Benutić ot. Ivan, gvardijan. Split-Dobri.
45 Benges Koloman, profesor trgov. škole. Bielina (Bosna).
46 Bezuk Gjuro, nadbiskupski vlastelin. Zagreb.
47 Biankini dr. Ante, liečnik. Starigrad.
48 Biankini pop Juraj, urednik „N. L.“ i zastupnik naroda. Zadar.
49 Bibica dr. Baldo, obć. liečnik. Imotski.
50 Bibica Gašpar, posjednik. Pijavičino-Kuna.
51 Bibica Nikola, posjednik. Zagruda-Kuna.
52 Binički Frano, višeškolac. Gospić.
53 Biljan Ante, trgovac i posjednik. Nova-Kršlja kod Slunja.
54 Bilić ot. Frano, župnik. Otok-Sinj.
55 Bilić ot. Nikola, franovac. Živogožđe-Igrane.
56 Biskupsko sjemenište. Split.
57 Bielovučić Ante, poštar. činovnik. Knin.
58 Bilonić ot. Ante, nadžupnik. Šibenik.
59 Beck Vilim, učenik trgov. škole. Zagreb.
60 Blach Franjo, c. i kr. major u mirovini. Samobor.
61 Blažković Mijo, gimnazijalac. Karlovac-Rakovac.
62 Bojanić pop Ivan, župnik. Komiža.
63 Bolani ot. Bono, duh. pomoćnik. Drniš.
64 Bonani Frano, bilježnik. Gospić.
65 Borčić prof. Lovro, zastupnik naroda. Split.
66 Borović dr. Juraj, odvjetnik. Šibenik.
67 Burić Pavao, učenik. Jelša.
68 Bouček Otokar, c. kr. šumski nadzornik. Split.
69 Bosančić ot. Stjepan, gvardijan. Visovac-Skradin.
70 Brajković Tomo, gimnazijalni profesor. Kotor.
71 Brainović Ivo, posjednik. Gruda-Kuna.
72 Brozović Andrija, obćinski blagajnik. Otočac.
73 Božić pop Ivan, župnik. Topolovo-Ston.
74 Borić ot. Stanko, župnik. Podaca-Gradac.
75 Boroša dr. Stjepan, župnik Sv. Marka. Zagreb.
76 Brako Filip, pravnik. Zagreb.
77 Brbić ot. Toma, župnik. Bačina-Gradac.
78 Braća Novakovići, trgovci i posjednici. Sv. Martin na Braču.
79 Braća Varga, fotografi. Zagreb.
80 Braća Babarović, posjednici i trgovci. Perast.
81 Brajinović ot. Evandjelista. Sustjepan. Rieka-Dubrovnik.
82 Brainović Vicko, seoski glavar. Pijavičino-Kuna.
83 Braća Didolić, veleposjednici. Selca-Brač.
84 Brčić Antun, c. kr. predsjednik prizivnog sudišta u m. Zadar.
85 Brezinšćak dr. Milan, kr. kot. predstojnik. Gjurgjevac.
86 Breyer Mirko, trgovac. Križevci.
87 Breyer dr. Vilim, odvjetnik. Križevci.
88 Bronić ot. Miho, župnik. Miljevaci-Drniš.
89 Brkljača Ante, trgovac i posjednik. Knin.
90 Brodsky dr. Ljudevit, kr. županijski fizik. Gospić.
91 Bučar Frano, profesor. Zagreb.
92 Bubanović Julijan, umirovljeni vel. župan. Zagreb.
93 Budak Rade, trgovac. Karlobag.
94 Buić dr. Ivan, odvjetnik. Drniš.
95 Buić dr. Juraj, liečnik. Split.
96 Buntijević pop Niko, župnik. Janjina.
97 Brunšmid Josip dr., profesor, ravnatelj narod. zem. muzeja. Zagreb.
98 Butković pop Niko, naddučitelj. Kastav (Istra).

99 Brušić Mate, kr. financijalni ravnatelj. Varaždin.
100 Bušelić ot. Šimun, nadžupnik. Metković.
101 Butigan Ilija, ekonomat kod oo. Sv. Dumenika. Dubrovnik.
102 Butuna Stjepan, kateketa. Sisak.
103 Buzančić Miho, trgovac. Split.
104 C. k. velika realka. Split.
105 Carić pop Juraj, župnik. Dol-Starigrad.
106 Cepulić Kosta, k. kot. sudac. Bakar.
107 Cettolo Bono, inžinir. Petrinja.
108 Cindrić Franjo, maturant. Karlovac.
109 Cindro pl. Ante, posjednik. Split.
110 Colnago Antun, učitelj. Obrovac.
111 Crnadak Gjuro, ravnatelj osiguravajuće zadruge „Croatia". Zagreb.
112 Crnadak dr. Vladimir, odvjetnik. Sisak.
113 Crnica Josip, nadžupnik, začastni kanonik. Gruda.
114 Cvetnić Tomo mladji, trgovac. Sisak.
115 Cviličević Petar, trgovac. Korčula.
116 Cvitanović fra Andjeo, župnik. Baškovoda-Makarska.
117 Canjuga Franjo, arcižakan ličko-krbav., začastni kanonik i prisjednik duhovnog stola. Gospić.

118 Ćurić fra Angjeo, župnik. Cuklić, Bosna.
119 Ćurić ot. Josip, župnik. Podmilačje-Jajce.

120 Čakanić dr. Janko, sveučilištni profesor. Zagreb.
121 Čavkić ot. Ivan, franovac. Split.
122 Čerić Cera pl. Marija, supruga ljekarnika. Križevci.
123 Čibilić Andrija, pomorski kapetan. Oskorušna-Kuna.
124 Čipin Zvonimir, pravnik. Zagreb.
125 Čović-Plenković Pavao, trgovac. Makarska.
126 Čorić Šime, načelnik. Oklaj.
127 Čubretović Stjepan, gimn. prof. Kotor.
128 Čulić ot. Petar, župnik. Kozica-Vrgorac.

129 Danielov Damljan, c. k. mjerač. Imotski.
130 Danko Fran, vojni kapelan. Petrovaradin.
131 Debeljak Ljudevit, gimnazijalac. Karlovac-Rakovac.
132 De Giulli vitez Vlaho, predsjednik trg.-obrt. komore. Dubrovnik.
133 Dienel Kostantin, gimnazijalac. Karlovac-Rakovac.
134 Demarchi Josip Ante, trgovac. Split.
135 Dervald Milan, magister pharm., student. juris. Belovar.
136 Derenčin dr. Josip, liečnik. Križevci.
137 Derenčin dr. Mirko, odvjetnik. Zlatar.
138 Devčić dr. Virgilij, odvjetnik. Zagreb.
139 Digović Nikola, posjednik. Pijavičino-Kuna.
140 Didolić Toma mlad., posjednik. Selca-Brač.
141 Dočkal Koloman, trgovac. Zlatar.
142 Dočkal dr. Juraj, sveučilištni profesor. Zagreb.
143 Dolački Aleksa, župnik. Mrečnica-Dugaresa.
144 Dolanski Vjekoslav, kralj. prislušnik. Varaždin.
145 Dolanski Vladoj, prof. na kralj. vel. gimnaziji. Varaždin.
146 Domin pl. Imbro, zamjenik drž. odvjetnika. Varaždin.
147 Dominić pl. Frano, kralj. sudb. pristav. Varaždin.
148 Dorušić Ferdo, gimnazijalac. Karlovac-Rakovac.
149 Dračar Ivan, posjednik. Knin.
150 Dračar Vjekoslav, posjednik. Knin.
151 Dragić Slavoljub, jednogodišnji dobrovoljac. Zagreb.
152 Dragoni Stjepan, obćin. tajnik. Sinj.
153 Dražetić ot. Ilija, župnik u Brajkovićih. Travnik.
154 Draženović Josip, kr. kot. sudb. pristav, predsjed. družtva „Lička Vila", književnik. Gospić.
155 Drenovački pl. Gabriel, kr. sudb. pristav. Zlatar.
156 Drganc Dragan, gimnazijalac. Karlovac.
157 Dvornik Mate, kanonik. Split.
158 Družtvo „Hrvatski Skup". Tiesno.
159 Duboković vit. Niko, načelnik. Jelša.
160 Dubravčić pop Mihovio, župnik. Srinjine-Split.
161 Dukat Vladoje, gimnaz. profesor. Osiek.
162 Dulčić Stjepan, posjednik. Brusje-Hvar.

163 Egersdorfer dr. Šandor, sveučilištni profesor Zagreb.
164 Einwalter Ivan, posjednik. Gospić.
165 Erdödy grof Rudolf, c. kr. tajni savjet. Novi Marof.
166 Ergovac Pavao, trgovac. Štafilić-Stari.
167 Erler dr. Gjuro, odvjetnik. Novi, Vinodol.

168 Fažinić Josip, mirodijar. Korčula.
169 Ferkić Žiga, župnik. Križevci.
170 Ferri Tome, pok. Martina, posjednik. Trpanj.
171 Filipović Hinko, dnevničar kod izasl. za provadjanje tajnih dioba. Gospić.
172 Filipović pl. Vilim, por. oficijal. Petrinja.
173 Filipić Pravdoslav, župnik. Žminj (Istra).
174 Firinger Josip, župnik. Osiek.

175 Fišer Vatroslav, gradjevni poduzetnik. Zagreb.
176 Flego Petar, kanonik. Trst.
177 Forko Franjo, župnik. Samobor.
178 Franjevačka niža gimnazija. Gučjagora-Travnik.
179 Franić fra Anto, vjeroučitelj i pripovjednik. Livno.
180 Franović T. Krsto, posjednik. Škaljare-Kotor.
181 Friš Andrija, kanonik s. Jerolima. Rim, Via Ripetta 108.

182 Gabrić pop Petar, župnik. Zlosela-Šibenik.
183 Gamulin pop Nikola, župski pomoćnik. Supetar-Brač.
184 Gamulin pop Vinko. Jelša.
185 Garić fra Josip, kapelan. Vitez kod Travnika.
186 Gavrančić dr. Milovan, odvj. Virovitica.
187 Gavranić dr. Pero, odvjetnik. Zagreb.
188 Gašparac Antun, gimnazijalac. Karlovac-Rakovac.
189 Gjipalo Martin, gr. protustavnik. Belovar.
190 Gjuričić Dragutin, državni odvjetnik. Belovar.
191 Gladki Ante, kapelan. Belec-Zlatar.
192 Gilić ot. Ante, župnik. Tučepi-Makarska.
193 Glavan Mate, inžinir. Sušak.
194 Glavinić Miho, pokrajinski školski nadzornik. Zadar.
195 Gnječ ot. Mate, župnik. Proložac-Imotski.
196 Goga Ivo, trgovac. Mlin kod Dubrovnika.
197 Gojak ot. Ante, župnik. Brštanovo-Stari-Kaštela.
198 Golubović Ivan, seoski glavar. Podobuće-Kuna.
199 Gvozdanović pl. Antun, pukovnik. Zagreb.
200 Gradski muzej. Osiek.
201 Gradjansko streljačko družtvo. Zagreb.
202 Gradska učiteljska knjižnica. Mitrovica.
203 Grdilčić Stjepan, posjednik i trgovac. Nerežišće-Brač.
204 Grgić dr. Eduard, odvjetnik. Split.
205 Grgin Antun, kan. med. Novi kod Trogira.
206 Grahor Stjepan, veleindustrijalac. Zagreb.
207 Grlić Stjepan, mjernik. Varaždin.
208 Gruber dr. Gjuro, odvjetnik. Varaždin.
209 Gudek Dominik, kapelan. Lobor.
210 Guči Vjekoslav, gradski šumar. Varaždin.
211 Guerić ot. Ivo, župnik. Kruševo-Obrovac.
212 Gundrum dr. Franjo, gradski fizik. Križevci.
213 Gutschy dr. Ante, k. kot. liečnik. Zlatar.
214 Grünhut pop Matija, duh. stola prisjed., župnik. Lešće Otočko, Ogulin.
215 Hajbijan Ivan, kapelan. Sisak.
216 Haladi Armin, župnik. Gjurgjić-Križevci.
217 Halper Julio Sigetski, viećnik kralj. ban. stola. Zagreb.
218 Hanžek Slavoljub, gimnazijalac. Karlovac-Rakovac.
219 Hammer ot. Rube, župnik. Lišane, Bribir-Mostine.
220 Hanuš Josip, glavni zastupnik „Slavije". Zagreb.
221 Harazin dr. Lujo, k. kot. liečnik. Slunj.
222 Hasenöhrl Ivan, obćinski činovnik. Novi, Vinodol. (Hrvatska.)
223 Hercog Arnold, činovnik. Zagreb.
224 Heroc Luka, posjednik. Križevac.
225 Hild Milan, pravnik. Zagreb.
226 Hirchbani Mate, gimnazijalac. Karlovac-Rakovac.
227 Hirschman Hinko, pravnik. Sisak.
228 Homotarić dr. Vjekoslav, župnik. Tuhelj.
229 Horvat Josip, župnik. Gornji Osiek.
230 Horvat Rudolf, filozof. Zagreb.
231 Hreljanović pl. Gvido, kapetan auditor. Zagreb.
232 Hrvatsko trgovačko družtvo „Merkur". Zagreb.
233 Hrvatska čitaonica, Komiža.
234 Hrvatska čitaonica „Lička Vila". Gospić.
235 Hrvatska čitaonica. Novi, Vinodol.
236 Hrvatska čitaonica. Starigrad.
237 Hrvatska čitaonica. Požega.
238 Hrvatska čitaonica. Dubrovnik
239 Hrvatska radnička zadruga. Dubrovnik.
240 Hrvatski „Sokol". Komiža.
241 Hrvatsko Posielo. Milna.
242 Hudjek Stjepan, župnik. Lepoglava.
243 Hudovski Adolf, gradski viećnik. Zagreb.
244 Hržić Antun, kr. gimn. profesor. Osiek. Slavonija.

245 Ilijić Stjepan, ravn. učitelj. Trpanj.
246 Irgolić Mate, trgovac. Zagreb.
247 Ivandić ot. Miho, župnik. Potravlje-Sinj.
248 Ivanković Šime, trgovac. Ervenik.
249 Ivanko Šimun, porezni činovnik. Trogir.
250 Ivanović Ivan, župnik. Preko-Zadra.
251 Ivanišević pop Frane, župnik. Vranjice-Solin.
252 Ivanišević ot. Mate, franovac, Našice.
253 Ivanišević pl. Lavoslav, kanonik. Trogir
254 Ilišević Matej, kapelan. Kutjevo, Slavonija
255 Iskra Jakov, kapelan. Rieka.

256 Jančiković dr. Ivan, odvj. Vinkovci.
257 Janeček dr. Gustav, sveuč. prof. Zagreb
258 Jankov Mate, trgovac. Split.
259 Janković Julijo, prof. kr. vel. gimnazije Varaždin.

260 Jazvić ot. Filip, župnik. Glamoč-Bosna.
261 Jazvić ot. Petar, samostanski vikar. Livno.
262 Jerković fra Blaž, župnik. Drinovci-Imotski.
263 Jenko Viktor, nadporučnik. Rieka.
264 Jiruš dr. plem. Bogoslav, sveuč. profesor. Prag. (Češka.)
265 Jirušek Julio, učitelj. Mahično-Karlovac.
266 Jozić Mihovil, obćinski bilježnik. Nemci.
267 Jonke Adolf, maturant. Karlovac.
268 Juraković dr. Mate, obć. liečnik. Trpanj.
269 Junaković Antun, ljekarnik. Šibenik.
270 Jurić ot. Ivo, župnik. Lištani-Livno.
271 Jušić Ivan, trgovac. Drniš.
272 Juštitz Antun, župnik. Dubica.

273 Kardum ot. Mate, lektor sv. bogoslovlja. Šibenik.
274 Kamler dr. vitez Lujo, c. k. politički komesar. Zadar.
275 Kamenar Josip Samuelov, pravnik. Zagreb.
276 Kargotić Ivan, c. kr. bilježnik. Imotski.
277 Karlovac Milan, arhitekt. Knin.
278 Kaštelan pop Josip, župnik. Zrnovica-Split.
279 Katalinić Damjan p. Stjepana, posjednik. Novi-Stari.
280 Katalinić Vicko, veleposjednik Split.
281 Katalinić ot. Ivan, nadžupnik. Drniš.
282 Katnić dr. Niko, odvjetnik, zastupnik naroda. Šibenik.
283 Kauk Robert, duhovnik kaznione. Lepoglava.
284 Kekić Miroslav, višeškolac. Gospić.
285 Kempf Lujo, nadarbenik. Jaska.
286 Keser Antun, odvjetnik. Čazma-Križ.
287 Kiepah pl. Milan, vlastelin. Balokovo-Samobor.
288 Kindl dr. Josip, kotarski liečnik. Irig.
289 Kies dr. Oskar, odvjetnik. Varaždin.
290 Kišić Vlaho, načelnik. Gruž.
291 Klaić Ivan, veleposj. Popovići-Gruda.
292 Klarić ot. Dane, učitelj franovačkih novaka. Skradin-Visovac.
293 Ključec Milan, knjigovodja. Sisak.
294 Knoblog Vinko, uprav. dobara. Lipina kod Klokoćerca-Našice.
295 Knjižnica učiteljske gimnazije. Osiek.
296 Knjižnica oo. Franovaca. Ljubljana.
297 Kogaušek Aleksa, župnik. Prelošćica, Topolovec-Sisak.
298 Kokotec Aleksije, gradski kancelista. Varaždin.
299 Kolarić Dragan, maturant. Karlovac-Rakovac.
300 Kovačić Franjo, kr. kot. predstojnik. Varaždin.

301 König Dragutin, župnik. Sisak.
302 Koprinsky Robert, gimnazijalni profesor. Sušak-Rieka.
303 Kopajtić Tomo, maturant. Karlovac.
304 Kopun Josip, kr. kot. predst. Zlatar.
305 Kos Stjepan, kanonik. Varaždin.
306 Kovačević Blaž, kr. sudb. pristav. Varaždin.
307 Kovačević Frano, c. kr. poštarski i brzojavni činovnik. Sućuraj-Hvar.
308 Kolačević Martin, trgovac. Gospić.
309 Kotaraš ot. Miho, župnik. Kievo-Vrlika.
310 Kostelac Ivan, župnik Drežnik-Rakovica.
311 Košajinć Franjo, c. kr tajnik poglavarstva. Pazin.
312 Konjiković pl. Ivan, viećnik kod sudb. stola. Gospić.
313 Kovačić F., gimnazijalac. Karlovac.
314 Kögl Ante, ljekarnik. Zagreb.
315 Kornicer dr. Oskar, odvjetnik. Zagreb.
316 Kovačević dr. Juro, odvjetnik. Djakovo.
317 Kožulj pop Frano, umirovljeni župnik. Pag.
318 Kolšek dr. Josip, odvjetnik. Laško-Markt-Tüffer.
319 Kramer Josip Davidov, gimnazijalac. Karlovac-Rakovac.
320 Kren Gustav, župnik. Linac, Nova-Gradiška
321 Krstnik Edo, pravnik. Zagreb.
322 Krančević Ljubica, učiteljica. Križevci.
323 Križ Lacko, ravnatelj Istarske vinarske zadruge. Pula.
324 Krizmara Antun, učitelj. Kuna.
325 Krstulović Ivan, posjednik. Nerežišće-Brač.
326 Kragić dr. Petar, župnik. Marina-Trogir.
327 Krelja ot. Kosto, provincijal redodržave Pres. Odkupitelja. Šibenik.
328 Kresnik Franjo, ravnatelj gimnazije. Sušak.
329 Kr. hrvatska velika gimnazija. Rieka.
330 Kremsir Milan, trgovac. Sušak.
331 Krešić ot. Stjepan, župnik. Kupres.
332 Kulunčić pl. Ljuboslav, sudbeni tumač. Varaždin.
333 Kukuljević Božidar pl. Sakcinski, veleposjednik. Ivanić-Varaždin.
334 Kukolić dr. Ivan, financijalni perovodja. Varaždin.
335 Kulier ot. Radoslav, učitelj. Gučjagora-Travnik.
336 Kulmer grof Miroslav, veleposjednik. Šestine-Zagreb
337 Kuchynka Ferdo, maturant. Karlovac-Rakovac.
338 Kuzmić pop Marin, koralni vikar. Sp[illegible]

339 Kukić Ilija, c. k. kapetan 79. inf. regimenta. Rieka.
340 Kumičić Eugenij, zastupnik naroda i hrv. književnik. Zagreb.
341 Kučelić dr. Ivan, odvjetnik. Mitrovica.
342 Kutleša ot. Mijo, župnik. Ljubunčić (Bosna).

343 Laco ot. Marko, župnik. Kljake-Drniš.
344 Lackner Milan, činovnik hipotekarne banke. Zagreb.
345 Ladavac Jakov, župnik. Karkovac-Bulje.
346 Lalić dr. Nikola, barun, upravitelj pokraj. bolnice. Šibenik.
347 Lalić barun Oskar, vojnički častnik u pričuvi. Knin.
348 Laszovski pl. Emilij, k. kot. pristav, dodieljen zem. arkivu. Zagreb.
349 Leber Pajo, kanonik. Zagreb.
350 Lehpamer Josip, kanonik. Varaždin.
351 Lenuci Milan, gradski nadinžinir. Zagreb.
352 Levačić Ivan, c. i kr. kapetan. Landesbeschreibung. (Corps-Commdo.-Gebäude). Beč.
353 Ljubičić Antun, trgovac. Ervenik.
354 Lieberman Dragan, pravnik. Beč.
355 Lichtenberg dr. Izidor, odvjetnik. Gjurgjevac.
356 Lisac Stjepan, profesor gimnazije. Gospić.
357 Lobmajer August, župnik. Erdevik-Mitrovica.
358 Lončarek Vladoj, kapelan. Prelošćica-Topolovec kod Siska.
359 Lorković Ivan, pravnik. Zagreb.
360 Lovrić ot. Marijan, župnik. Brestovska-Kiseljak.
361 Lubin pop Ivan, župnik Sućurac-Stari.
362 Lukić Ivan, realac. Karlovac-Rakovac.
363 Lukinić Rudolf, licitar. Karlovac.
364 Luxio pop Ivan, biskupov tajnik. Hvar.
365 Lypold dr. Oskar, odvj. kandidat. Varaždin.

366 Madiarazza Josip, (Hrvatska kavana). Trogir.
367 Madiarazza Ante, mjerač. Drniš.
368 Magdić Franjo, profesor. Zagreb.
369 Magdić dr. Petar, odvjetnički kandidat. Varaždin.
370 Magud-Mašan Mate, trgovac. Gruda.
371 Majnarić Miho, uprav. obćine Topolovci-Sisak.
372 Malić pop Ilija, župnik grko-kat. Vrlika.
373 Malvić Franjo, kr. kot. predstojnik. Zagreb.
374 Mance Vladislav, ljek. asistent. Zagreb.
375 Mangjer dr. Ivan, načelnik i zast. naroda. Split.
376 Maretić ot. Krsto, župnik. Oklaje-Promina.
377 Marić ot. Andrija, župnik. Rupe-Skradin.
378 Marinović Mihovil, posjednik. Makarska.
379 Margan Vinko, kateketa. Ogulin.
380 Miolin Marin, načelnik. Kaštel-Sućurac-Stari.
381 Marjanović dr. Petar, obć. liečnik. Šimonovci-Pazua.
382 Marijašević pl. Pavao, predsjednik kr. sudb. stola. Gospić.
383 Marković dr. Ivan, exprovincijal. Sinj.
384 Markulin Matija, kr. katastralni arkivar. Varaždin.
385 Marušić ot. Stanko, župnik. Živogošte-Igrane.
386 Marun Ivan, posjednik. Skradin.
387 Matijević Miroslav, filozof. Innsbruk
388 Matas ot. Nikola, župnik. Zlopolje-Muč.
389 Matić pop Pajo, župnik. Bilaj-Gospić.
390 Matković Ante, župnik. Podlapac-Gospić.
391 Matković pop Josip, župnik u m. Knin.
392 Matković Stana rodjena Baranović. Knin.
293 Maurović dr. Milivoj, sveuč. profesor. Zagreb.
394 Mazzura Lav, pravnik. Zagreb.
395 Mažuranić Vladimir, podpredsjednik banskog stola. Zagreb.
396 Mažuranić dr. Bogoslav, liečnik. Novi, Vinodol.
397 Mažuranić Mile, doktorand. Zagreb.
398 Medović pop Mate, hrv. slikar. Zagreb.
399 Meichsner dr. Evgenij, odvjetnički kandidat. Šibenik.
400 Mencin Milutin, filozof. Zagreb.
401 Meštrović Mihovil, župnik. Lipovac-Morović-Mitrovica.
402 Metropolitanska knjižnica. Zagreb.
403 Mihaljević Frano, pristav hipotekarne banke. Zagreb.
404 Mihaljević dr. Vicko, odvjetnik. Split.
405 Mihinić Stjepan, župnik. Zlatar.
406 Milčetić Ivan, profesor. Varaždin.
407 Milčetić Marko, poštarski opremač. Stankovci.
408 Miletić Matija, župnik. Šestine-Zagreb.
409 Miletić Ivan, c. k. financijalni povjerenik. Korčula.
410 Milinović ot. Jakov, župnik. Drvenik-Gradac.
411 Milović Josip, trgovac. Ston.
412 Milović V. P., trgovac. Milna-Brač.
413 Miljan Josip, regens konvikta, kr. odsječni savjetnik. Zagreb.
414 Miljas Miho, posjednik. Mihanići-Gruda.
415 Mirić pop Ivo, župnik. Vrpoljac-Šibenik.
416 Mirković pl. Josip, posjednik. Pag.
417 Mišetić dr. Roko, liečnik. Dubrovnik.

418 Mladinov dr. Josip, liečnik. Vodice.
419 Mlinar Ivan, trgovac. Knin.
420 Mocnaj dr. Adolf, kr. domobr. štopski liečnik. Sisak.
421 Mocnaj Dušan, maturant. Karlovac-Rakovac.
422 Modrić ot. Mate, župnik. Gala-Sinj.
423 Monti dr. Lovro, odvjetnik. Knin.
424 Monti Kolenda, trgovački poslovodja. Dubrovnik.
425 Moretti dr. Lujo, odvjetnik. Trogir.

426 **N**adbiskupsko sjemenište. Zagreb.
427 Narodna čitaonica. Otočac.
428 Nedved Ante, župnik. Sterno-Buje (Istra).
429 Nekić pop Ivan, umir. župnik. Jesenice-Obrovac.
430 Nekić pop Josip, župnik. Jesenice-Obrovac.
431 Nekić don Mate, prof., predsjednik „Matice Dalmatinske". Zadar.
432 Nemec Julio, župnik. Novigrad-Karlovac.
433 Nikolašević Marijan, ravnatelj nadbiskupskih dobara. Zagreb.
434 Nikšić Josip, trgovac. Gospić.
435 Nardini Dumenik, posjednik. Knin.
436 Novaković Josip, profesor. Zagreb.
437 Novaković Mihovil, plemić Gjuraboja ili Gline, c. k. major. Beč.
438 Novaković Miho. Benkovac.
439 Nossan Milan, trgovac. Zagreb.

440 **O**bćina Nin.
441 Obćina Omiš.
442 Obćina Trpanj.
443 Obćina Metković.
444 Obćina Novska. Stari.
445 Obradović Mato, trgovački pomoćnik. Dubrovnik.
446 Ogrizović I. Milan, maturant. Gospić.
447 Okružna učiteljska knjižnica. Mitrovica.
448 Olujević Andrija, c. k. pukovnik u miru. Brod na Savi.
449 Orhanović Ivan pok. Luke, posjednik. Oskorušno-Kuna.
450 Orhanović Mato, posjednik Podobuće-Kuna.
451 Orlić Mato, kr. žup. školski nadzornik. Gospić.
452 Ortner Juraj, župnik. Sela-Sisak.
453 Ostoić Šimun, pisar na sudu. Trogir.
454 Oštrić dr. Ognjan, odvjetnik, kr. javni bilježnik. Križevci.

455 **P**ach Ivan, pravnik. Zagreb.
456 Pajk Zvonimir, pravnik. Zagreb.
457 Pajkurić Higin Andrijev, pomorski kapetan. Rieka.
458 Pavelić Lovre i sin, trgovci. Gospić.
459 Pavelić Martin, višeškolac. Gospić.
460 Pavelić Ilija, trgovac. Karlobag.
461 Pavičić Ivo, podžupnik. Bogomolje.
462 Pavičić Petar, lučki kapetan. Split.
463 Pavletić Krsto, gimnaz. učitelj. Požega.
464 Pavša Stjepan, pravnik. Zagreb.
465 Pavlić Andrija, nadporučnik. Petrovaradin.
466 Pasarić prof. Josip, urednik „Obzora". Zagreb.
467 Pazman dr. Ivan, profesor. Zagreb.
468 Plazović Drago, trgovac. Benkovac.
469 Pečornik dr. Nikola, odvjetnički kandidat. Varaždin.
470 Pejačević grof Pavao, vlastelin. Podgorač.
471 Peklić Metel, odvjetnik. Jaska.
472 Peksider Gustav, ravnatelj gospod.-šum. učilišta. Križevci.
473 Perišić ot. Pavao, župnik. Perušić-Benkovac.
474 Peršić dr. Andrija, odvjetnik. Gjurgjevac.
475 Peričić dr. Božo, liječnik prvenac u pokr. bolnici. Šibenik.
476 Pervan Toma Gjurov, c. i kr. gruntovničar. Vrgorac.
477 Peršić Nikola, obćinski tajnik. Volosko (Istra).
478 Perković ot. Šimun, župnik. Nevest-Drniš.
479 Perušić Andre, trgovac. Rieka.
480 Petričević Vid, gimnazijalni profesor. Split.
481 Petrović L. Nikola, posjednik i trgovac. Škaljare-Kotor.
482 Petrić Ante, načelnik, narodni zastupnik. Komiža.
483 Petrović Šime, župnik. Preseka-Križevac.
484 Petrović Mirko, kapelan. Ivanci-Varaždin.
485 Petrić pop Juraj, župnik. Brusje-Hvar.
486 Pezzi Tripo, posjednik. Kotor.
487 Pilar Martin, arhitekt. Zagreb.
488 Plančić pop Josip, župski pomoćnik. Starigrad.
489 Plepel ot. Petar, župnik. Lečevice.
490 Pliverić dr. Josip, sveučilištni profesor i zastupnik naroda. Zagreb.
491 Pliverić Jakša, špiritual. Djakovo.
492 Polić Ivan, ljekarnik k Sv. Šimunu. Crkvenica. (Hrvatska.)
493 Polić pop Matija, kapelan. Bakar.
494 Poljak Ivan, maturant. Karlovac-Rakovac.
495 Poljanić Ivo, posjednik. Pijavičino-Kuna.
496 Porges Bertholt, odvjetnički perovodja. Varaždin.

497 Požar Paško, trgovac. Knin.
498 Posedel dr. Josip, gimnazijalni profesor. Dubrovnik.
499 Potočnjak dr. Franjo, odvjetnik. Sv. Ivan Zelina.
500 Potočnjak Ardoje, bilježnik. Novi, Vinodol.
501 Prosen Josip, filozof. Zagreb.
502 Predojević dr. Albert, odvjetnički perovodja. Zagreb.
503 Premuš Dominik, nadbiskupski tajnik. Zagreb.
504 Prvo hrvatsko družtvo biciklista. Zagreb.
505 Premuda pop Vinko, župnik na Krku (Istra).
506 Puović Špiro, načelnik i veleposjednik. Trogir.
507 Piskulić Ivo Baldov, trgovac. Kuna.
508 Purgić ot. Augustin, župnik. Gromiljak-Kiseljak.
509 Puratić ot. Šerafin, franjevac. Zaostrog-Gradac.
510 Pušić pl. Vinko, sudbeni pristav. Novi Marof. (Hrvatska.)

511 **R**abar Ivan, upravitelj vel. gimnazije. Osiek.
512 Rački Andrija, profesor. Senj.
513 Račić Ralf, gimnazijalac. Karlovac-Rakovac.
514 Radecky pop Vice, župnik. Pridvorje-Gruda.
515 Radeljak Ivan, činovnik banke „Slavije". Split.
516 Rado dr. Eugenij, zubar. Zagreb.
517 Radočaj Franjo, domobr. nadporučnik. Sisak.
518 Radoš Baldo, pomorski kapetan. Košrnilo-Kuna.
519 Radimiri Ivan, kanonik. Kotor.
520 Rajhercer Stjepan, gimnazijalac. Karlovac.
521 Rajković Fran, župnik. Novi-Gospić.
522 Relja L. P., trgovac. Arbanasi-Zadar.
523 Rajmondi Josip, kanonik i opat sustolne crkve. Trogir.
524 Roko ot. Ante, nadžupnik. Imotski.
525 Ramljak ot. Petar, župnik. Unešić-Drniš.
526 Rančić Antun, trgovac. Makarska.
527 Ratković Božo, trgovac. Gospić.
528 Pavlić ot. Frano, gvardijan. Zaostrog-Gradac.
529 Ravnateljstvo kralj. realne gimnazije. Osiek.
530 Reba Daniel, biskupski arkivar. Križevci.
531 Rić Fran, maturant. Gospić.
532 Renarić Dragutin, učitelj. Križevci.
533 Riffer dr. Dragutin, odvjetnik i zastup. naroda. Osiek.
534 Rihtarić Mate, vojnički kurat. Beč, IX/3, Garnisongasse 24.
535 Rogoz Janko, duhovni pomoćnik. Križevci.
536 Rojc Milan, odvjetnik. Belovar.
537 Rošić Ciril, gimnazijalni učitelj. Sinj.
538 Rossi pop Ljudevit, kapelan. Karlovac.
539 Rubčić Lavoslav, trgovac. Gospić.
540 Rubelli Frano, c. i kr. sudbeni pristav. Zadar.
541 Rukavina Martin, posjednik. Gospić.
542 Rukavina Ivan, župnik. Krapina.
543 Runjić ot. Jere, gvardijan. Knin.
544 Rukavina Ivan, c. i kr. poručnik puk. Starenberg br. 54. Bielitz (Šlezka).
545 Rumira pop Petar, župnik. Povljan-Pag.
546 Rušković Niko, posjednik. Pijavičino-Kuna.
547 Ružević dr. Petar, odvjetnik. Starigrad.

548 **S**abbioncello Mihovil, posjednik. Trpanj.
549 Sabo Tito, gradski liečnik. Varaždin.
550 Samostan oo. franjevaca. Živogošte-Igrane.
551 Samostan sv. Mihovila. Zadar.
552 Samostan oo. franjevaca. Sinj.
553 Samostan oo. franjevaca na otoku Korčuli.
554 Samostan oo. franjevaca ss. apoštola Petra i Pavla. Livno.
555 Samostan oo. franjevaca. Fojnica.
556 Samostan oo. franjevaca. Sv. Martin na Braču.
557 Sartori Ljudevit, podarcidjakon-župnik. Krapina.
558 Sekanina Josip, trgovački poslovodja. Knin.
559 Semeraj Dragomir, trgovac. Zlatar.
560 Sertić Pajo, upravitelj župe. Trnovac-Gospić.
561 Sertić Ivan, maturant. Karlovac.
562 Sigun Mato, trgovac. Sisak.
563 Sinković Franjo, magister pharmacije. Gospić.
564 Sirol Ivan, filozof. Zagreb.
565 Sisarić ot. Vice, franovac. Knin.
566 Schnapp Viktor, gradski inžinir. Varaždin.
567 Skračić ot. Ante, župnik. Ogorje-Muć.
568 Sladović pl. Mirko, pravnik. Zagreb.
569 Slavica ot. Šimun, duhovni pomoćnik. Oklaj-Promina.
570 Slavić Marko, trgovac. Knin.
571 Slavjanski Napredak. Split.
572 Smrekar Milan, tajnik kr. zem. vlade Zagreb.

573 Spinčić Vjekoslav, profesor i narodni zastupnik. Opatija.
574 Središnje katoličko bogoslovno sjemenište. Zadar.
575 Stanić pop Petar, župnik. Mrzlopolje. Kalje-Žumberak.
576 Staničić Krsto, posjednik i trgovac. Tivat.
577 Stanoš Andro, pomorski kapetan. Popovići-Gruda.
578 Stepniczka Hinko, viećnik banskoga stola. Zagreb.
579 Stipčević pop Simša, župnik. Vrsi-Nin.
580 Stipetić pop Vicko, župnik. Vrbanj-Hvar.
581 Stojković Josip, župnik. Podgora-Makarska.
582 Strnić Fran Laurent, župnik. Drvenik-Trogir.
583 Strižić dr. Miroslav, javni bilježnik i odvjetnik. Belovar.
584 Strmac Mirko, gimnazijalac. Karlovac-Rakovac.
585 Stunković Mato, rač. savjetnik. Zagreb.
586 Sučić Blažimir Ivanov, pisar kod c. i kr. drž. odvjetničtva. Split.
587 Suk dr. Feliks, kanonik. Zagreb.
588 Sulak Franjo. gimnazijalac. Karlovac.
589 Superina dr. Benjamin, odvjetnik. Sisak.
590 Svalba dr. Gajo, liečnik. Rieka.
591 Syhaj dr. Antun, vojni pomorski liečnik. Pulj.

592 **Š**afran pop Josip, župnik. Vel. Grdjevac.
593 Šantić Vicko pokoj. Tadije, posjednik. Podobuće-Kuna.
594 Šantica Miho Antunov, posjednik. Potomlje-Kuna.
595 Šarić Ivan, profesor. Gospić.
596 Šarić Stanko, trgovac. Lovinac-Gospić.
597 Schneller Anton, mjernik. Gospić.
598 Šestak Josip, kanonik. Djakovo.
599 Šimeta Pavao, veletržac. Kaštel-Stari.
600 Šimić ot. Mate, župnik. Zaostrog-Gradac.
601 Šimončić Viktor, mjernik. Križevci.
602 Šimončić pl. Dragutin, knjigovodja štedionice. Petrinja.
603 Šimonović dr. Radivoj, liečnik. Milna.
604 Šimunić Gjuro, porezni prijavnik u miru. Knin.
605 Šimunković pop Ivan, umirov. župnik. Potovrlje-Kuna.
606 Šimunović Josip pok. Frane, posjednik. Knin.
607 Šimunović ot. Ivan, exprovincial, bisk. tajnik. Šibenik.
608 Sintić Josip, ces. i kr. podpukovnik, Brody-Galicija.
609 Šintić pop Ivo, upravitelj župe. Predošćica-Cres.
610 Šipuš Nikola, veletržac. Sisak.
611 Šipuš Ivan, veletržac. Sisak.
612 Širmer Ivan, župnik. Bučje-Oriovac. (Slavonija.)
613 Škarpa Vicko Juraj, župnik. Zaton-Šibenik.
614 Škof Vladimir, filozof. Zagreb.
615 Škovrlj Luka, posjednik. Oklaj-Promina.
616 Špero Daniel, trgovac. Knin.
617 Špicnagel Petar, gimnazijalac. Karlovac-Rakovac.
618 Špika ot. Ante, nadžupnik. Sinj.
619 Šrepel dr. Milivoj, sveučilištni profesor. Zagreb.
620 Štahuljak dr. Avelin, odvjetnički perovodja. Velika Gorica.
621 Štalio Petar, c. i kr. bilježnik. Omiš.
622 Štaněk Franjo, c. i kr. pomorski inžinir. Pulj.
623 Štaněk Franjo, gimnazijalac. Pulj.
624 Štanger dr. Andrija, odvjetnik i načelnik. Volosko. (Istra.)
625 Šteiner Pavao, pravnik. Zagreb.
626 Štern Armin, gimnazijalac. Karlovac-Rakovac.
627 Štrouhal Ferdo, gimnazijalac. Karlovac-Rakovac.
628 Šulentić B., posjednik. Novi. (Bosna.)
629 Štuk Niko, župnik. Mlin kod Dubrovnika.
630 Šilović dr. Josip, sveučilištni profesor. Zagreb.

631 **T**abajin pop Marko, župnik. Smokvica na Korčuli.
632 Tabek Franjo, župnik. Cvitović-Slunj.
633 Tadić Dubravko, c. i kr. carinarski preglednik. Korčula.
634 Tambača Grgo, bolnički dušobrižnik. Šibenik.
635 Tićak Stjepan, trgovac i posjednik. Grižane, Vinodol.
636 Tilić Krst. Ivan stariji, posjednik. Sinj.
637 Tomas fra Josip, franovac, duhovni pomoćnik. Šibenik.
638 Tomašević Miho, župnik. Tugare-Omiš.
639 Tomašević Ante, pomorski kapetan. Priždrina-Kuna.
640 Tomašić dr. Nikola pl., sveuč. profesor i zastupnik naroda. Zagreb.

641 Tombolani Ivan, sudbeni pristav. Drniš.
642 Tomić Dragutin, veleposjednik, Knin.
643 Tomić Veljko, pravnik. Zagreb.
644 Tommaseo dr. Leonard, odvjetnik. Split.
645 Tommaseo dr. Nikola, liečnik. Split.
646 Tonković dr. Franjo, odvjetnik. Zlatar.
647 Tonković Jakov, trgovac. Imotski.
648 Tonković ot. Frano, župnik. Vrgorac.
649 Torić don Šime, župnik. Arbanasi-Zadar.
650 Travica Dane, gimnaz. profesor. Gospić.
651 Trinajstić dr. Dinko, odvjetnik i načelnik. Pazin.
652 Trevissani Franjo, trgovac. Trst.
653 Trumbić dr. Ante, odvjetnik. Split.
654 Tugger vitez Nikola, pravnik. Zemun. (Slavonija.)
655 Turak Ante, župnik i dekan. Kastav. (Istra.)
656 Turčić Luka, župnik. Kalnik, Sv. Petar Orehovac.
657 Tuškan dr. Grga, posjednik. Sisak.
658 Tuškan Ivan, sudac. Zlatar.
659 Tuškan Makso, pravnik. Karlovac-Rakovac.
660 Tutić Ivo, trgovac. Kuna.
661 Turković Dragutin, upravitelj župe. Smiljane-Gospić.
662 Tvrdoić pop Antun, župnik. Čilipina-Cavtat.

663 Učiteljski gimnazijalni sbor. Požega.
664 Uroda pop Petar, župnik, Ričice-Gračac.
665 Urpani ot. Ivan, župnik. Hreljin. (Hrvatska.)
666 Ušalj pop Roko, župnik. Rodaljice-Benkovac.
667 Uzum ot. Frano, župnik. Banjevci-Stankovci.

668 Valjevac dr. Dionisij, odvj. perovodja. Belec-Bedekovčina.
669 Vanjković Mihovil, rimokatolički župnik. Drežnik-Rakovica.
670 Vamberger Mijo, gimnazijalni profesor. Karlovac-Rakovac.
671 Velikanje Josip, kurat. Jurišići-Vodnjan.
672 Velozek Ivan c. kr. sudbeni pristav. Imotski.
673 Veljačić Pero, kr. kapetan. Crkvenica, Vinodol.
674 Verona dr. Adam, obć. liječnik Kotor.
675 Vertovec Ante, c. k. pomorski kapetan. Pula.
676 Vezić Vladislav, k. sudb. pristav. Zlatar.
677 Vid Frano, posjednik. Trpanj.
678 Vidović Ivan, kanonik. Šibenik.
679 Vinković dr. Branko, odvj. perovodja. Krapina.
680 Violić Baldo, obć. tajnik. Kuna.
681 Vitezić Bartul, župnik. Sindar-Pazin.
682 Vlahović Kolenda p. Petra, posjednik. Pijavičino-Kuna.
683 Vlašić Rade, župnik Prezid.
684 Vračun Stjepan, pravnik. Zagreb.
685 Vranković dr. Ivan, prisjednik dalm. zem. odbora i zast. naroda. Zadar.
686 Vranyczany barun Juraj, veleposjednik. Rieka.
687 Vranyczany barun Ljudevit-Dobrinović, vlastelin. Zagreb.
688 Vratarić Franjo, činovnik. Zagreb.
689 Vrbanić Josip, ljekarnik. Karlovac.
690 Vrevc Julio, kanonik. Zagreb.
691 Vouk Vale, ljekarnik. Gospić.
692 Vrtgan Petar, c. i k. pukovnik u miru. Gospić.
693 Všetekar Vojtjeh, maturant. Karlovac.
694 Vučković Gjuro, trgovac. Trst.
695 Vuić Luka, trgovac. Benkovac.
696 Vujičić dr. Josip, odvjetnik. Križevci.
697 Vukelić Franjo, posjednik. Gospić.
698 Vukelić Ivan, prefekt kr. obrtne škole. Zagreb.
699 Vukušić ot. Marinko, župnik. Runović-Imotski.
700 Vulović Srećko, profesor. Kotor.
701 Vuzio pop E. M., urednik „La Patria Illustrata". Beč, Währingergrütel br. 70.

702 Wieser Emil, kr. kot. mjernik. Gospić.
703 Winger Vjekoslav, ljekarnik. Zagreb.
704 Wittasek Josip, ravnatelj tiskare C. Albrechta. Zagreb.
705 Wodvařka Janko, pravnik. Zagreb.
706 Wolhheim Robert, pravnik. Zagreb.

707 Zaffron Ivan, posjednik. Korčula.
708 Zaffron dr. Josip, odvjetnik i narodni zastupnik. Korčula.
709 Zagoda Adolf, profesor. Varaždin.
710 Zanchi pop Ivan, župnik. Seget-Trogir.
711 Zanchi Pavao, nadpop, nadžupnik i začastni kanonik. Nin.
712 Zanella pop Pole, začastni kanonik i župnik. Vis.
713 Zlatar pop Petar, upravitelj župe. Dolnji Humac-Nerežišće.
714 Zlovečera pop Niko, župnik. Kliševo-Orašac.
715 Zrelec Josip, c. i kr. umirovljeni satnik. Gjurgjevac.
716 Zubrinić Dragutin, župnik. Velebitska Oštarija-Gospić.
717 Zukčić Stjepan, profesor. Karlovac.

718 Žerjavić dr. Juraj, župnik. Marija Bistrica. (Hrvatska.)
719 Žibrat Milan, šumar kod kralj. kotarske oblasti. Zlatar.
720 Živac Antun, posjednik i trgovac. Pivat.
721 Živko Petar, gradski viećnik. Križevci.

H. Predplatnici „Starohrvatske Prosvjete“.

1 Ambrinac Vjekoslav, župnik. Sarajevo.
2 Ambros Ivan, kapelan c. i k. mornarice. Pula.
3 Babogredac Mato, uprav. župe. Hrtkovci-Mitrovica.
4 Barišić pop Pavao, župnik. Slivno-Opuzen.
5 Bartulić dr. Josip, kot. liečnik. Udbina.
6 Bedjenić M., c. k. upravitelj gimnazije. Mostar.
7 Bielić Miho, pomorski kapetan. Vigan-Pelješac.
8 Borić ot. Rafo, župnik. Brist-Gradac.
9 Bösendorfer Josip, stud. phil. Zagreb.
10 Bošnjak Ivan, opat. Požega.
11 Brlić dr. Vatroslav, odvjetnik. Brod na Savi.
12 Bunjik Šišman, župnik. Klakarje-Brod.
13 Carević Ante, obćinski tajnik. Komiža.
14 „Casino“. Našice.
15 Čitaonica. Klanjac, Zagorje.
16 Čitaonica kralj. plem. konvikta. Zagreb.
17 Čitaonica. Ogulin.
18 Čitaonica. Pola.
19 Čuek pop Jure, župnik. Bela-Varaždin-Maruševac.
20 Čingrija dr. Pero, bilježnik, zastupnik naroda. Dubrovnik.
21 Dabrović Franjo, zubar. Dubrovnik.
22 Drašković grof Dionis Trakošćanski, vlastelin. Mali Bukovec-Ludbreg.
23 Dragičević Tomo, c. i kr. oružnički stražmeštar. Žepče. (Bosna.)
24 Dungjerović Stjepan, upravitelj župe. Niemci.
25 Fermendžin Euzebij, generalni exdefinitor. Rim, collegio San. Antonio.
26 Ferri Andro, bogoslovac. Zadar.
27 Filipović Ferdo, župnik. Drenje-Djakovo.
28 Geržetić dr. Nikola, c. k. štop. liečnik. Zadar.
29 Gimnazijalna biblioteka. Kotor.
30 Golubić Ivan, kapelan. Djakovo.
31 Grašić Josip, župnik. Beran-Pazin.
32 Grdenić Dragutin, posjednik i zast. naroda. Križevci.
33 Gradska učiteljska knjižnica. Mitrovica.
34 Hribar Ivan, ravnatelj banke „Slavije“ i zastupnik naroda. Ljubljana.
35 Hrvatska čitaonica. Trsat-Rieka.
36 Hrvatska čitaonica. Makarska.
37 Hrvatska čitaonica. Korčula.
38 Hrvatska čitaonica. Jelša.
39 Hrvatsko djačko družtvo „Javor“. Osiek.
40 Jelačić grof Bužimski. Zagreb.
41 Jakovina Ivan, župnik. Vinagora-Zagreb.
42 Jerković Dragutin, uprav. župe. Orubica-Nova Gradiška.
43 Kaić Anto, veleposjed., trgovac. Livno.
44 Karadjole pop Vinko, kateketa. Šibenik.
45 Katalinić Jeretov, hrvatski književnik. Zadar.
46 Katarinić Milan, ravnat. štedione. Bakar.
47 Keser Antun, odvjetnik. Križ. (Hrvatska.)
48 Kendjelić dr. Martin, savjet. vrh. suda. Sarajevo.
49 Kirinčić pop Antun, duh. pom. Dobrinj. Malinska. (Istra.)
50 Knjižnica učenička kralj. realke. Vukovar.
51 Kraljska gimnazija. Zagreb.
52 Krapac Ivan, kanonik. Zagreb.
53 Lalić dr. barun Nikola, liečnik, ravnatelj pokrajinske bolnice. Šibenik.
54 Laneve pop Juro, kapelan. Maranovići, otok-Mljet.
55 Literarno družtvo „Plug“ slušatelja kr. gospodar. i šumar. učilišta. Križevci.
56 Marčelić dr. Josip, liečnik. Zadar.
57 Margan Vinko, kateketa. Ogulin.
58 Matunci dr. Martin, kanonik. Zagreb.
59 Melada pop Joakim, župnik. Kaprija-Šibenik.
60 Miler Pavao, opat. Mitrovica.
61 Milić Vicko, predsjednik okruž. sudišta, zast. naroda. Dubrovnik.
62 Nadbiskupsko sjemenište. Travnik.
63 Nemičić dr. Milan, grad. fizik. Karlovac.
64 Nikolanči pop Petar, duhovnik kat. bogoslovja. Zadar.
65 Obćina Vis.
66 Obćina Slano.
67 Okružna učiteljska knjižnica. Mitrovica.
68 Orlić dr. Antun, kanonik i župnik. Krk.
69 Paulinović pop Miho, uprav. gradjan. škole. Makarska.
70 Plemić dr. Rikard, odvjetnik. Ruma.
71 Pleše Vencel, kapelan. Rieka.

72 Pobor Nikola, kanonik. Bakar.
73 Poici Fran, inžinir. Gospić.
74 Premud pop Vinko, župnik. Punat (Ponte) na Krku.

75 Rendić dr. Dujam, odvjetnik. Split.
76 Rivnače Fran, knjižar. Prag.

77 Samostan oo. Franjevaca. Trsat kod Sušaka.
78 Samostan oo. Franjevaca. Humac kod Ljubuškog.
79 Samostan oo. Franjevaca. Fojnica.
80 Samostan oo. Franjevaca. Mostar.
81 Samostan oo. Franjevaca. Karlovac.
82 Senjska štediona. Senj.
83 Slavljanska čitaonica. Dobrota.
84 Slavonska zem. sredotočna štediona. Osiek.
85 Smetiško Mijo, kanonik. Zagreb.
86 Svacov Mihovio. Ogulin.

87 Šabarić Mate, odvjetnik. Djakovo.
88 Šestak Josip. Djakovo.
89 Šimek Ivan, supsidijar. Krapina.

90 Tedeschi Svetozar, trgovac. Korčula.
91 Tkalčić Ivan, prebendar. Zagreb.

92 Učiteljska knjižnica kotara Volosko. Kastav-Istra.
93 Uředniček Pavao, žup. ratne mornarice. Pola.

94 Valenko dr. Vladoje, kot. sudac. Varaždin.
95 Varešanin Marjan, c. i k. general. Przemysl-Moravska.
96 Vežić pop Niko, umir. župnik. Brist-Gradac.
97 Viša djačka pučka škola. Sisak.
98 Voršak dr. Angjeo, kanonik. Djakovo.
99 Vranyczani barun Vladimir, vlastelin. Ladužđ-Savski Marof.

100 Ženski licej. Zagreb.
101 Žuvela Marko, župnik. Osojnik-Gruž.

Najuljudnije umoljavamo p. n. gg. članove i predplatnike „S. P.", da svaku netočnost u adresama ili slučajno promjenu boravišta, kao što i netočno primanje družtvenoga glasila bezodvlačno družtvenomu upraviteljstvu u Kninu dojave.

Znanstvena družtva, časopisi i politički listovi u zamjeni.

Časopis společnosti přátel starožitností českých. Prag (Česka).
Akademie d'Archeologie de Belgique. Bruxelles.
Accademia Romana. Bucarest.
Thüringisch-sächsischer Verein für Erforschung der vaterländ. Alterthümer. Halle.
Gesellschaft f. Schleswig-Holstein-Lauenbergische Geschichte. Kiel.
Imperatorska akademija nauk. St. Petersburg.
Imperatorskij universitet. St. Petersburg.
Historischer Verein der Oberpfalz und von Regensburg. Regensburg.
Kong Viterhest Historie och Antiquitest Academiens. Stockolm.
Società di Archeologia e belle arti. Torino.
Verein für die Geschichte der Stadt Meissen.
Alterthums-Gesellschaft. Insterburg (Allemagne).
Slovanskecho muzealno družtvo u Turč. S. Martinu (Ugarska).
Royal archeological institute of Great Britain and Irland. (London.)
Academie d'archologie. Anvers (Belgien).
Ortsverein f. Geschichte und Alterthumskunde. Braunschweig-Wolfenbüttel (Alemagne).
Missouri historical society. St. Louis (United. States of America).
Historischer Verein der fünf Orte: Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden und Zug. Luzern, Suisse.
Historisch-antiquarischer Verein. Schaffhausen, Suisse.
Verein für das Museum schlesischer Alterthümer. Breslau (Allemagne).
Geschichts- und alterthumsforschender Verein. Eisenberg (Allemagne).

Oberhessischer Geschichtsverein. Giessen (Allemagne).
Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. Schwerin (Allemagne).
Glasgow Archaelogical Societi. Glasgow (Ecosse).
Mittheilungen der k. u. k. Central-Commission der Kunst- und Hist. Denkmale. Wien.
Jugoslavenska akademija. Zagreb.
Viestnik hrvatskog arheologičkog družtva. Zagreb.
Starinar, glasnik srbskoga arheologičkog družtva. Beograd.
Bullettino Archeologico. Split.
Glasnik zemaljskoga muzeja za Bosnu i Hercegovinu. Sarajevo.
Viesnik česky slovanskych musée a spolku archaeologikych. Časlava (Česka).
Vienac. Zagreb.
Prosvjeta Zagreb.
Dom i Sviet. Zagreb.
Školski Viestnik. Sarajevo.
Brankovo Kolo. Karlovci.
Vrhbosna. Sarajevo.
Glasnik Franjevaca. Sarajevo
Izvjestja muzejskega družtva za Kranjsko. Ljubljana.
Obzor. Zagreb.
Hrvatska Domovina. Zagreb.
Hrvatsko Pravo. Zagreb.
Narodne Novine. Zagreb.
Narodni List. Zadar.
Katolička Dalmacija. Zadar.
Dalmatinska Smotra. Zadar.
Srbski Glas. Zadar.
Naša Sloga. Trst.
Il Pensiero Slavo. Trst.
Jedinstvo. Split.
Crvena Hrvatska. Dubrovnik.
Bošnjak. Sarajevo.
Subotičke Novine. Subotica.
Ličanin. Gospić.
La Patria Illustrata. Beč.
Dalmatien. Beč.
Hrvatska. Zadar.

Još družtvo šalje do 150 iztisaka raznim starinarskim družtvima i zavodima po svietskim velegradovima, od kojih se očekuje zamjena.



Tisak Dioničke tiskare u Zagrebu.

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

GODINA III.



U KNINU 1897.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Suradnici časopisa „Starohrvatska Prosvjeta“

kroz god. 1897.

---

1. **Marun O.** Luigj, Franovac u Kninu.

2. **Radić Frano**, učitelj tehničkog tečaja u Korčuli.

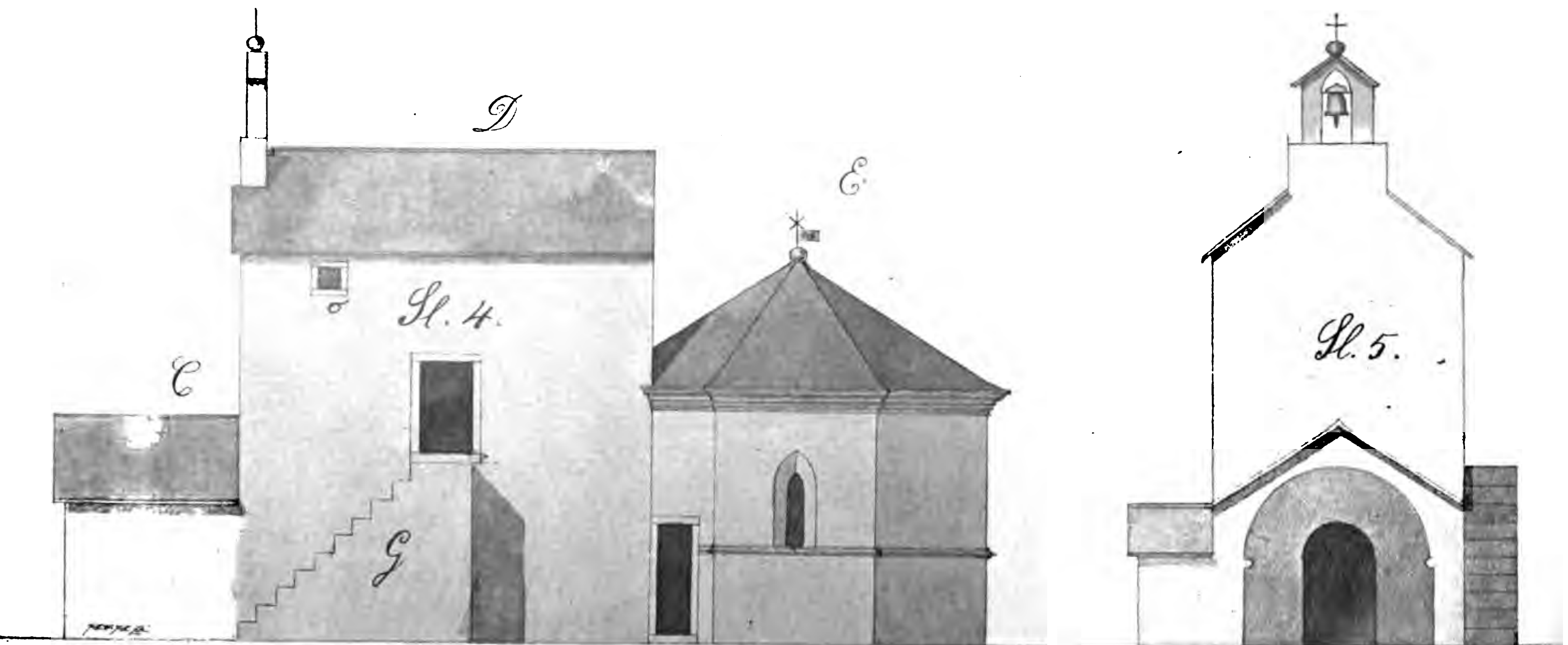
3. **Vuletić-Vukasović** Vid, privremeni nadučitelj c. kr. **ženskog učiteljišta u Dubrovniku**.

4. † **Zlatović** O. Stjepan, Franovac, exprovincijal.



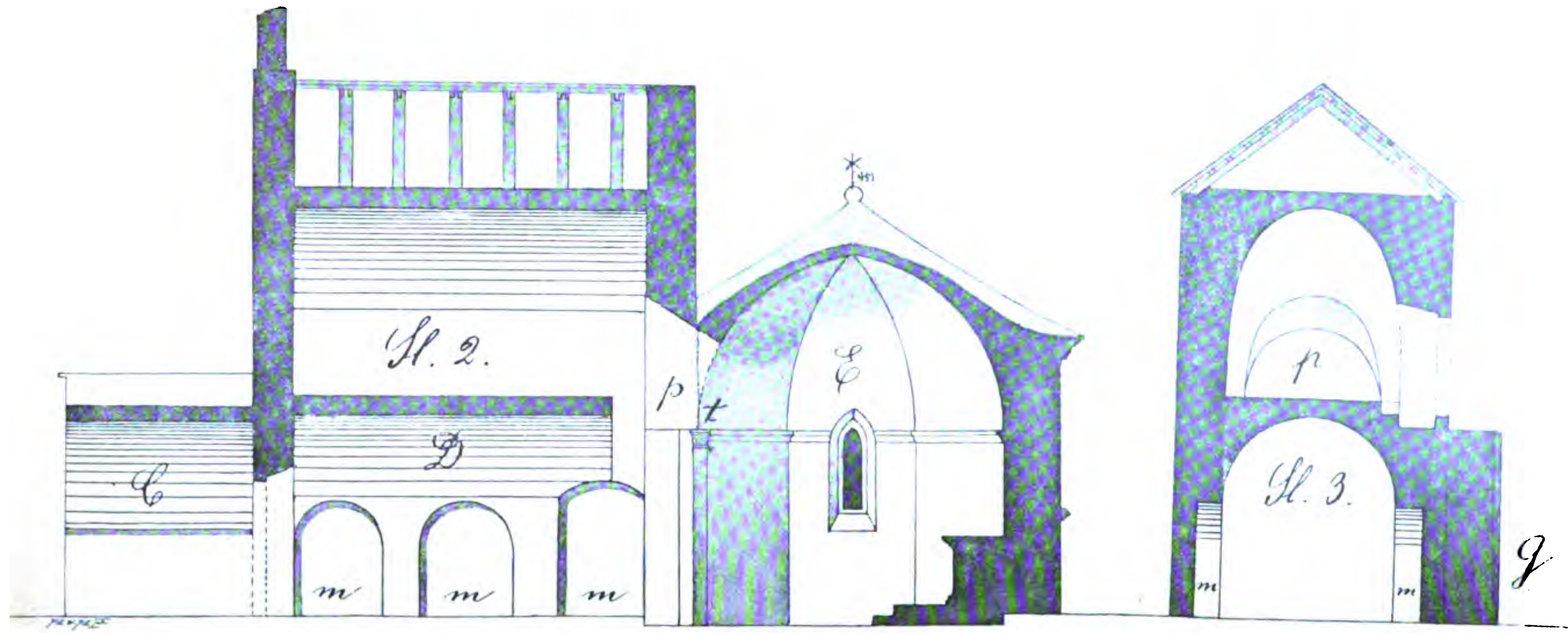
Tablica,

koja pripada članku „Crkva S. Klimenta u Sitnomu u bivšoj poljičkoj kneževini“, tiskanom u „Starohrvatskoj Prosvjeti“ God. III, Br. 3—4, str. 138—140.



Tablica,

koja pripada članku „Crkva S. Klimenta u Sitnomu u bivšoj poljičkoj kneževini“, tiskanom u „Starohrvatskoj Prosvjeti“ God. III, Br. 3—4, str. 138—140.



Sadržaj „Starohrvatske Prosvjete“

Glasila Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu.

God. III. – 1897.

Strana

Br. I.
1. Dvie nadpisne uspomene o hrvatskom kralju Zvonimiru. Sa slikama. Fr. Luigj Marun . . . 3
2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji. Nastavak. Iz ostavštine O. Stjepana Zlatovića . . . 9
3. Razvaline crkve S. Stjepana u Dubrovniku. Sa slikama. Frano Radić . 14
4. Sredovječni natpisi. Vid Vuletić-Vukasović . . . 28
5. Mrtvački ostanci iz triju starohrvatskih grobova uz ruševine biskupske bazilike Sv. Marije u Biskupiji kod Knina. Sa slikama. Frano Radić . 31
6. Izvješće o radu Hrvatskoga starinarskoga družtva u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni, Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri. Nastavak. Frano Radić . . . 39
7. Razne viesti. Uredništvo . . . 41
8. Bibliografija. Uredništvo . . . 44
9. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec. Upraviteljstvo . . 48

Br. II.
1. Ulomci s jedanaest tegurija otarskih ciborija i jednog vratnog okvira starohrvatske bazilike Sv. Marije u Biskupiji kod Knina. Sa slikama. Frano Radić . . . 51
2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji. Nastavak. Iz ostavštine O. Stjepana Zlatovića . . . 60
3. O benediktinskomu samostanu i crkvi SS. Kuzme i Damjana u Tkonu na otoku Pašmanu. Sa slikama. F. Radić . . . 64
4. Sredovječni natpisi. Vid Vuletić-Vukasović . . . 74
5. Arkeologički prilozi o religiji poganskih Hrvata. Sa slikama. Fr. Luigj Marun . . . 78
6. Izvješće o radu Hrvatskoga starinarskoga družtva u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri. Nastavak. F. Radić . . . 84
7. Razne viesti. Uredništvo . . . 88
8. Bibliografija. Uredništvo . . . 92
9. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec. Upraviteljstvo . . . 95

Br. III. i IV.
1. Mrtvački prilozi nadjeni u starohrvatskim grobovima u Koljanim kod Vrlike. Sa slikama. Fr. Radić . . . 99
2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji. Svršetak. Iz ostavštine O. Stjepana Zlatovića . . . 110
3. Vrhovi starohrvatskih strjelica u „Prvom Muzeju hrvatskih spomenika“ u Kninu. Sa 22 slike. Fr. Radić . . . 114
4. Starohrvatske bojne sjekire „Prvoga Muzeja hrvatskih spomenika“ u Kninu. Sa slikama. Fr. Radić . . . 124

Strana.

5. Sredovječni natpisi. Vid Vuletić-Vukasović 132
6. Crkva Sv. Klimenta u Sitnomu u bivšoj poljičkoj kneževini. Sa 5 slikâ. Fr. Radić 136
7. Arkeologički prilozi o religiji poganskih Hrvata. Sa slikama. Fr. Luigj Marun[1] 141
8. Izvješće o radu Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri. Nastavak. F. Radić 145
9. Razne viesti. Uredništvo 152
10. Bibliografija. Uredništvo 157
11. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec. Upraviteljstvo . . 163
12. Izvješće X. glavne skupštine Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu. Upraviteljstvo 165
13. Imenik članova Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu kroz g. 1897. . 181

[1] U tom su članku pogrešno poredane slike. Na str. 141 slika stavljena pod C. „Sevid Vaćanski" ide pod D. „Sutvid Živogoštski" i to na str. 142.



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. III. Br. I.



„Starohrvatska Prosvjeta" izlazi četiri puta na godinu najmanje na dva tiskana arka. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 5 kruna, a u inozemstvu 8 kruna ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu družtva u Kninu, a starinarske viesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1897.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Sadržaj.

Strana

1. Dvie nadpisne uspomene o hrvatskom kralju Zvonimiru.
(Deux inscriptions réminiscences concernant Zvonimir, roi des Croates.) Sa slikama. Fr. L. Marun 1

2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji — nastavak.
(Esquisses topographiques à l'égard des vieux tribus croates en Dalmatie.) Iz ostavštine ot. Stjepana Zlatovića 9

3. Razvaline crkve S. Stjepana u Dubrovniku.
(A travers les ruines de l'église Saint-Étienne à Raguse.) Sa slikama. Frano Radić 11

4. Sredovječni natpisi.
(Inscriptions du moyen âge.) Vid Vuletić-Vukasović 28

5. Mrtvački ostanci iz triju starohrvatskih grobova sa ruševine biskupske bazilike Sv. Marije u Biskupiji kod Knina.
(Restes mortels de trois anciens tombeaux croates avec les ruines de la basilique diocésaine St.-Marie dans le diocèse près de Knin.) Sa slikama. Frano Radić 31

6. Izvješće o radu Hrvatskoga starinarskoga družtva u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri — nastavak.
(Rapport sur l'activité de la société archéologique croate en général, et sur les antiquités chrétiennes jusqu'à présent découvertes et publiées en Dalmatie en particulier — excepté Salone, la Bosnie-Herzégovine, la Croatie-Slavonie et l'Istrie.) Frano Radić 36

7. Razne viesti.
(Divers.) 41

8. Bibliografija.
(Bibliographie.) 41

9. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.
(Rapport de la direction de la société archéologique croate à Knin sur l'activité de la société et sur son progrès pendant le trimestre passé.) 48



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ
TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. III. Br. 1.



U KNINU 1897.
NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Dvie nadpisne uspomene o hrvatskom kralju Zvonimiru.

A. Spomenik Ostrvički.



U selu Ostrvici, obćine skradinske, negda gradu bribirske županije[1], zadnje godine obreten je ulomak kamenog nadpisa, koji spominje hrvatskoga kralja Zvonimira. Predstavlja nam ga priležeća po fotografiji izradjena slika.



Spomenik je iz bielog domaćeg zrnatog vapnenjaka. Dug je 0·63 cm., širok 0·31 cm., a visok 0·18 cm. S desnog kraja slučajno je odlomljen, dok s lievog naumice je, pri kasnijoj uporabi zasječen.

Pri donjem kraju ulomka ostaje kut okvira sastavljena od četvrt-obruča i žlieba razstavljenih pločicom. Izvan okvira teče ravni rub ploče širok s gornje strane 0·17 m., s lieve šire je za 0·06 m. Naokolo pri samom kraju ruba ploče urezan je gotičkom majuskulom latinski nadpis. Slova su visoka 45 mm., veoma su pravilna, a rad liepo izvedenih *chiaro-scuro-â* njihova udubina mienja se izmedj 5 mm. i 10 mm. Ima jih 24; dva, prvo i zadnje, prepolovljena su. Prvo je polovica slova O dočetka jedne rieči. Zadnje je nepodpuno A.

---

[1] Kukuljević, Cod. Dipl. vol. I. str. 204, 206, 208, vol. II. 193. Ljubić, Monumenta vol. I. str. 155, 169, 175, 177 i t. d. i t. d.

U nadpisu su dvie četverokutne točke; poslie prvoga i dvanaestoga slova. Krajevi slova završuju tankim zavojcima. Nema traga ikakovoj skraćenici.

Prva rieč sastoji iz pet čitljivih slova HIRMA. Slovo A dosiže do samog kraja kamena.

Prva vodoravna rieč jest drugi padež višebroja zamjenice *quis:* CUORUM. Sliedi razgovietna rieč REX, a za njom jednako razgovietno ZONEMERIU. Za slovom I dolazi nepodpuno U. Ne treba ni spominjati, da je iza slova U sliedilo S. Ove dvie rieči čitaju se dakle: „*Rex Zonemeriu*"(s), „*Kralj Zonemer*" (Zvonimir). Ove dvie rieči najglavnija su čest spomenika, pošto nam jasno spominju hrvatskoga kralja Zvonimira. Cieli ulomak nadpisa čita se dakle: . . . . *o. firma cuorum · rex Zonemeriu(s)* . . . .

U svim ispravama prije XII. vieka Zvonimirovo je ime pisano: „*Suinnimir bano*"[1], „*Sui(ni)miro bano*"[2], „*Suinimir* . . . . *dux*"[3], *Suinnimir* . . . . *rex*"[4], „*regis Sunynimiri*"[5], „*regis Sunimiri*"[6], „*Svinimir rex*"[7].

Na prepisu pečata u spljetskom arkivu stoji: „*Svinimir rex*"[8]. Na tobožnjemu epitaphiu nadgrobne ploče stajalo bi: „*Svonimirum*"[9], nu dokazano je, da je taj epitaphium kasnije za porugu izmišljen.

Dvie isprave iz XI. vieka nazivlju ga „*Zvoinimir*"[10], „*Zvonimir*"[11], nu Rački dokazuje, da su spuriae, te u opazci prve kaže: „Nominis aeque dieti regis scribendi ratio *(Zuoinimir)* aliis hujus temporis immo XI—XIX. saeculorum, acti prorsus aliena est".

Poslie XI. vieka susretamo ime pisano „*Suenimiri*"[12], „*Suennimir*"[13], „*Zvanimeri*"[14], „*Zvonimir*[15]", „*Zolomerus*" . . ., „*Zolemyri*"[16], „*Zvonimir*"[17], „*Zorobelus*"[18].

Dr. Rački u raspravi o nadpisu[19], koga ćemo se malo dalje dotaknuti, nadodaje, kako „prof. dr. Geitler volio bi ono ime Zvonimir, izvoditi iz osnove . . . . ѕвѫнъ, sonus; pa misli, da je naš klesar, t. j. nadpisa u sv. Luciji, sasma pravilno upisano ѕвѫнимиръ, t. j. po staroslov. zvъnimirъ; pa da su Hrvati ovoga kralja zvali „*Zvonimir*", kako ga i hrv. ljetopis piše i gdjekoje potonje isprave. On bi Hrvatu, koji je ovo ime napisao hrvatskim pismom, volio dati priednost pred latinskimi pisci, ako jesu suvremeni, koji su slov. *Z* često pisali sa *s*. Kako latinica piše slov. ъ često *s* i (Pirvanego = Prъ.) to, da se i „*Suinimir*" piše mj. Zvъnimir".

Naš nadpis pokazuje nam još jednu varijaciju pisanja imena kralja Zvonimira, t. j. „*Zonemerius*".

---

[1] Monumenta str. 80—85. [2] Monum. 96. [3] 103—105. [4] str. 104, 106, 108, 111, 114, 115, 119, 126, 127, 132, 138, 140, 144, 145—148. [5] 162. [6] 163—164. [7] 213. [8] C. D. 210, god. 1083. [9] C. D. 218. [10] 111. [11] 146. [12] Kukuljević. Cod. Dipl. I. 189. [13] 211. [14] 216. [15] Starine VII. 137. [16] Rački, Monumenta VII. 474. [17] Hrvatska kronika kod Crnčića, 31. [18] Arkiv IX. 13. [19] Starine VII.

Iz navedenih osamitih rieči našega nadpisa uzaludno bi bilo svako natezanje, da se odgoneta okolovština, pod kojom je nadpis podignut i koje znamenovanje ima na istomu ime hrvatskoga kralja Zvonimira.

Po nesumnjivim paleografičkim oznakam nadpis potječe iz druge periode takozvanih gotičkih pismena, a mi ga stavljamo u XIII. ili XIV. viek, dakle daleko poslie smrti kralja Zvonimira.

Nadpis je našast uzidan, slovima unutra okrenutim kao prosto gradivo u seoskoj crkvici sv. Ante Paduanskoga u Ostrvici, u kojoj je u istu svrhu bio uzidan, ali slovima vani okrenutim, nadpis minuskulom gotičicom odnosni Šubićim, o kojemu je bilo govora i u našemu glasilu[1]. Ni jedan ni drugi ne pripadaše sadanjoj crkvici, koja je početkom XVIII. stoljeća bila iz temelja podignuta, nego su doneŝeni iz kakvih bližih ruševina, najvjerojatnije iz same Ostrvice ili iz neposredne blizine. Tim ruševinama do danas ne mogosmo da udjemo u trag.

Za obret ovog velevažnoga spomenika zahvaliti je u prvom redu našemu vriednomu povjereniku gosp. Vladimiru Ardaliću, koji netom čuo od nekog ostrvičkog seljaka, kako kroz pukotine jednog kamena na spomenutoj crkvici opažaju se neka slova, odmah nas je o tom obavjestio. Što takodjer dočuvši i upravitelj crkvice, dobri naš prijatelj g. Mate Lovrić, dao ga je izvaditi i u svoju kuću prenieti. Ovdje smo ga imali prigodu dva puta pregledati, te, usrdnošću pošt. župnika ot. Rube Hamera i spomenutoga gosp. Lovrića, uz neznatnu odplatu, ustupljen je našemu družtvu, te se čuva u družt. muzeju.

U istoj crkvici opaža se više kamenova kao gradivo uzidanih, o kojima se naslućuje, da bi mogli biti česti našega spomenika.

Dok se ne prevladaju neke zapreke, koje su na putu pregledanju i tog kamenja, neusudjujemo se upuštati u daljno nagadjanje ob opisanom ulomku nadpisa.

* * *

Namjerom, da svi važniji starohrvatski spomenici nadju mjesta u našemu glasilu, da tako naše čitatelje sa istima upoznamo, prenosimo ovdje sliku i kratak opis i drugog premda već objelodanjenog prezlamenitog nadpisa, koji takodjer spominje slavnog hrvatskoga kralja Zvonimira.

B. Spomenik Krčki.

Tko želi pobliže biti upućen o važnosti ovoga spomenika, neka pročita iscrpljivu raspravu dra. Račkoga, objelodanjenu u knjizi „Starine“ VII. str. 130—163 i „Monumenta“ VII. str. 487—89; mi samo ovdje prenosimo najglavnije crte iz iste rasprave:

---

[1] „Starohrv. Prosvjeta“ god. I. br. 2, str. 71.

„Kamena ploča prostorom na kojem jest nadpis, dugačka je metar i 39 centimetra, široka 73 centimetra. S gornje strane cielom dužinom imade izradjeni okvir sa deset u lišće okončajućih se zavoja, izradjenih dosta ukusno. Ploča se na desnom kraju bila prelomila; ali je opet sastavljena, nu tako, da se lom lasno opaža. Primjećuje se ujedno, da je taj spomenik njekoč vatri izložen bio. Sva ploča nije tečajem vremena jednako trpjela, dočim je lievi veći diel bolje od desnoga sačuvan. Vidi se, da je ploča više vjekova na tlu ležala, čiem joj pismo čestimice izlizano i izglodano[1]."

Dr. Rački pomoćju prof. dra. L. Geitlera čita ga:

a) [illegible]

[1] Starine VII. 134.

b) †. [illegible]

c) †. ҹ. ρ. въ име о͞тца и с͞на и с͞таго духа. азъ опатъ дръжиха писахъ се о ледииѣ. юже да звънимиръ кралъ хръватъскъ, въ дни своее въ светую луцию исъшедъ. ми жупанъ десила кръбавѣ, жупанъ въ луцѣ прбънебга. съ посла витославака въ отоцѣ: да иже то поречe, клъни и бо(гъ) и б(лаже)на б(о)г(о͞ро-дии)а и .г. евáг(е)листи и с͞тає луцие. а͞минъ. да иже сдѣ живетъ, моли за не бога. азъ опатъ д(о)бревитъ здахъ црѣкъвь сию и своею братїю съ деветию въ дни кънеза косъмъта обладающаго всѹ кърайину. и бѣше въ тъ дни микула въ отоучъци и въ с͞ветую л͞уцію въ едино.

†. M⁰ C⁰. In nomine patris et filii et sancti spiritus. Ego abbas Drъžiha scripsi hoc de agro, quem dedit Zъvъnimir rex Chroatorum, dum in diebus suis in sanctam Luciam exivisset. Nos Desilo, Krъbavae županus, županus Lukae Prbъnebga. Hic misit Vitoslavum in insulam: ut qui hoc revocaverit, maledicat illum deus et beata dei genitrix et quatuor evangelistae et sancta Lucia, amen. Ego abbas D(o)brevit aedificavi ecclesiam istam et cum meis novem fratribus in diebus ducis Cosmae, dum is universo confinio dominaretur. Et erat his diebus Mikula in Otočъc et in sancta Lucia insimul.

„Ja dakle (Rački) sav taj nadpis dielim po sadržini u dvie glavne česti, kojih bi svaka skoro mogla zauzeti posebnu ploču. U prvoj česti zabilježio je opat Držiha zadušbinu hrvatskoga kralja Svinimira, podieljenu crkvi sv. Lucije; u drugoj pako opat Dobrovit pripominje, da je on „onu“ crkvu sv. Lucije sagradio[1]“.

„U drugoj česti kamene ploče daje opat Dobrovit na znanje, da je on sa svojom braćom t. j. s redovnici sv. Lucije, kojih je tada bilo devet u samostanu, sazidao onu crkvu . . .“

„Prvi diel spomenika upućuje nas svojom sadržinom, da je on postao ne za vladavine kralja Zъvъnimira, nego svakako poslie smrti njegove; jer se ondje veli, da je taj kralj darovao „ledinu sašad“ „u dni svoje“; a tako ne bi se pisalo bilo, da je „Zъvъnimir“ tada još živio.“

„Prvi indi diel našega nadpisa nije mogao biti uklesan izmedjn god. 1076 i 1088 t. j. za vladavine rečenoga hrvatskoga kralja nego kasnije. A u to pozdnije doba upravljao je jošte opat Držiha samostanom i crkvom sv. Lucije. Ako tako, pà, ako se ne varamo u tom, a mislim da je tako,

[1] Starine VII. 147.

da je Dobrovit bio ondje opatom iza Držihe: onda taj drugi diel napisa, prema tomu sav nadpis, jer je nadpis uklesan u jedno vrieme, pada u još kasnije doba"[1].......

„Prema tomu, a tiem zaključujemo ovo iztraživanje, nutrnji bi i vanjski dokazi pokriepljivali ono čitanje prvih pismena, da je ploča sv. Lucije postavljena god. 1100, t. j. dvie godine prije Kolomanove krunidbe; pa da je izmedju darovnice kralja Zъvъnimira samostan sv. Lucije, koje se izvod u prvom dielu spomenika priobćuje, i izmedju one dobe minulo vrieme od kakovih 20 godina. U tom razdoblju upravljahu onim samostanom dva opata: Držiha i Dobrovit, kojih je drugi posljednjih godina XI. vieka sagradio s pomoćju svojih redovnika crkvu sv. Lucije[2]."

Veoma je žaliti, da ovaj dragocienjeni spomenik danomice propada, i da od dobe, od kad ga je dr. Rački objelodanio, do danas, uslied propadanja znatno je postradao, tako, da i najvažnija rieč na nadpisu **„Zvonimir"** mnogo je pretrpila, pa je sveta dužnost, da se daljno propadanje, u koliko se moglo, preprieči, a to, ako se na sgodnije mjesto iz crkve Sv. Lucije prenese.

* * *

Imamo dakle dva kamena nadpisa, koja nas sjećaju na hrvatskoga kralja Zvonimira, oba uklesana poslie njegove smrti, dočim nije nam poznat ni cigli podignut za vrieme njegove slavne vladavine. Nema sumnje, da svu silu i takovih spomenika kriju ruševine, pa eto našemu družtvu častne zadaće, da nam ih obrete čim prije.

Fr. L. Marun.

---

[1] Op. cit. 149—150.
[2] Op. cit. 163.



Topografičke crtice
o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

(Nastavak v. br. 4. god. 1897.)

XI. Cetinska županija.

Jedna od davnijih županija spomenutih u X. vieku od Const. Porf. jest Tzentzena, Zentena, Centena, Zetina, hrvatski Cetina. Županija se sterala od planine Dinare do Mosora, zaokružena sa svih strana velikimi brdima i planinami: od iztoka Prolog, Kamešnica, od juga Mosor, od zapada Svilaja i Dinara a od sjevera Gnjat.

Izmedju ovih planina stere se pitoma cetinska dolina, dugo polje od vrela Cetine do Trilja, posred kojega teče rieka Cetina od sjevero-zapada k jugu i kod Omiša izlieva se u more. Plodna župa bila dobro napučena i u njoj s jedne i druge strane sela poredana i pogradjeni gospodski gradovi. Medjašila je sa županii: od iztoka livanjskom i imotskom, od juga primorskom, poljičkom i zminjskom, od zapada kninskom, a od sjevera psetskom. — Listine spominju župane: *Dragomir iupanus de Cetina* god. 1069. (Rački: Mon. VII. 74) za kralja P. Krešimira, i god. 1078. za kralja D. Zvonimira *Pribini comitis Cetinensis* (Rački. Mon. VII. 106.) kada kralj darova desetine ove županije Lovri spljetskom prabiskupu = *iuppam eam quam Centenam ajunt.*

Prof. Brašnić u Izvještaju gimnazije u Vinkovcih 1878/9 na br. 25. s. 15 ubraja županiju Zatinjsku i njezina župana *Vlcina zatinscico.* (Rački. Mon. VII. 82.) Ako se još od kuda ne zna za tu županiju, mi bismo sudili, da i tuj bijaše župan cetinski, te pogrešno zapisano *zatinscico* mjesto *zetinscico* — cetinski.

Kasnijih doba bijaše župa kneza Domalda, kojemu je 1210. g. pokloni kralj Andrija II., pa knezova Nelipića i (od god. 1435.) Talovićâ.

Kad su Turci zaposjeli Bosnu, onda su sustopice navaljivali na susjednu Cetinu, plienili, palili i sužnje odvodili, dokle ju u prvoj polovici XVI. vieka (1536. god.) svu zaposjednuli.

Je li Cetina imala svoj glavni grad toga imena sa sielom županijske vlasti? cienimo da nije. Vidi Viestnik hrvat. arkeolog. družtva 1884. br. 3, 4. Prilično da se zvala po rieci kao Pliva i Lika[1].

Gradovi.

1. Vrlika — Verhrica — Verhreca. Sa zapadne strane današnjeg varoša Vrlike diže se klisurasta glavica a u vrh klisurâ sagradjen je stari hrvatski grad sa oblom kulom visokim dvoranama, opasan jakom i visokom ogradom. Gradina je još cjelokupa, samo joj je do polovice razrovana obla kula. Spominje se god. 1105. u odredi spljetskoga crkovnoga sabora uz ostale župe kninske biskupije *Verchrecam.* (Cod. Dipl. II. 131.) Cienimo, da to bijaše glavni grad županije Cetine, je jer bio sielo crkovne vlasti Nadpopa i sielo rotnoga suda. Spominje se u nagodbi kralja Sigizmunda s Mletčani god. 1433. Grad zapušten od kralja bez branioca zauzeše Turci na početku XVI. vieka i održaše do god. 1688. Opet unidjoše god. 1715. al za kratko. Od onda zapušten vrieme ga bez prestanka ruši i obara.

2. Prozor. U listinah spominje se grad Prozor, što ga godine 1406. potvrdi kralj Ladislav bosanskomu vojvodi Hervoji povjerivši mu svu župu vrličku. Danas toga grada nigdje spomena niti biljega nejma, izvan ako se u to vrieme nije tako zvao tvrdi grad Glavaš, pošto za davnija vremena o njem neima spomena.

3. Glavaš. Pri izvoru rieke Cetine na iztočnom obromku planine Dinare u vrličkoj obćini, na krševitu grebenu nad selom Podglavaš stoji cjelokupa stara gradina *Glavaš* sa oblom kulom, visokim kućama i jakom ogradom, sasvim sličan starom gradu Vrlike. Pratila ga kao i ostale gradove nesreća turske robije i osvojenja, dokle ga po karlovačkom miru ostaviše Turci, pa Mletčani malo kašnje zapustiše[2].

4. Potravlje — Potravnik, Travnik-Potravnice. U sadanjem selu Potravlju sinjske obćine, pri iztočnom obromku planine Svilaje diže se obal humac i na njem sidi stari grad zaokružen jakom ogradom, koji je spomenut u nagodbi god. 1433. Sigizmunda kralja sa Mletčani. Turci ga zaposjedoše kad i Sinj god. 1536. i održaše do god. 1688., a Mletčani kao suvišna zapustiše. Kako je blizu kuća Kotromanovića i Vindušića, tako ga zovu Kotromanovića i Vindušića gradina. O njem je obširno pisao prof. Matas u Viestniku hrv. arkeol. družtva god 1882. Br. 3. s. 33.

---

[1] Naš predsjednik u razpravi „Starohrvatsko groblje za crkvom S. Spasa na Cetini" („Star. Prosvj." God. I. Br. 4 str. 228—230) iztiče dosta vjerojatno mnenje, da je sielo cetinske županije moglo biti u starohrvatskom gradu „*Glavašu*" na podnožju Dinare planine 2½ km. od razvaljene crkve S. Spasa. Op. ured.

[2] Vidi njegov opis i slike u razpravi našega predsjednika O. Maruna „Starohrvatsko groblje i crkva S. Spasa u Cetini" („Starohrvatska Prosvjeta". God. I. Br. 4 str. 226—229).

5. *Sinj — Syn — Sfinga — Isfigna.* Nad današnjim varošom Sinjem podiže se strmo brdo, na vrhu klisurasto i po vrh klisura strmih sagradjen je velik i tvrd grad Sinj. Spadaše na hrvatske bane, dokle na početku XVI. vieka Cetina zapuštena i od Turaka opustošena, tvrdi gradovi ostali bez branioca. God. 1536. Turci zaposjedoše Sinj i održaše do god. 1686. Kašnje Turci pokušaše ga preuzeti al uzalud, i najzad u kolovozu god. 1715. bijahu junački odbiveni. Mletčani još bolje grad utvrdiše i održaše do pada skupno vlade, ali vrlo oštećen od čestih potresa, zapušten je i vrlo razrovan.

6. *Stolac.* U selu Lučani sinjske obćine izmedju sela Potravlja i Sinja leže na oblu briegu sgromilane ruševine starih utvrda, koje zovu *Gradina.* Prof. Milinović cieni, da tute bijaše stari gradac *castrum Stolaz in Cetina,* kog spominju stare listine god. 1078. (Rački Mon. VII, 114.) i kralja Kolomana 1103. *Villam Stolaz in Cetina.* (Cod. Dipl. II. 8.) U selu Lučanih Vojvoda Hervoja kod crkve Sv. Luke napisa jednu darovnicu 1393.

7. *Vir.* S lieve strane rieke Cetine, na iztok Sinja, iznad sela Otoka u sinjskoj obćini, diže se velik brieg na podnožju planine Kamešnice i na tom briegu stajaše grad Vir često spomenut od Sanuda u njegovim uspomenama. God. 1536. Turci ga zaposjedoše i kao suvišna zapustiše. Još mu preostaju podrumi i razrovane ograde, koje sad nazivlju *Manastirina* a dolina pod briegom održa ime *Zavirje.* Kada spominjemo, da su Turci god. 1536. zaposjeli Sinj i ostale tvrdjave u Cetini, označujemo doba kad su stalno u Cetini se namjestili. Još god. 1508. gradovi ostadoše bez straža i bez zapovjednika. Turci su dolazili, kako povieda M. Sanudo, i odlazili bez da su gradove zapremali; ali od god. 1536. stalno ostadoše i po tursku krajinu urediše.

8. *Brez.* U sinjskom polju bijaše grad Brez, što ga spominje listina kralja Ljudevitau XV. vieku. Njemu ga povrati Vladislava udovica Nelipića = *libere ressignavit et castrum signense Brez cum pertinentiis in Cetina;* te joj opet povraća: *item Brezovo in poglie* („Bulletino di archeol. e storia". 1881. IV. 86.) Danas se ne zna zato mjesto, al cienimo, da mogaše biti na jug od kukuzova klanca, gdje se na vrh briega nad poljem vide silne gromile razrušenih utvrda.

XII. Poljička županija.

Županija poljička nije označena od Constant. Porf., ali nalazimo njezine župane uz ostale podpisane na kraljskim poveljam i darovnicam: god. 1070. *Dalizo poliscicoteste.* (Rački, Mon. VII. 82.) *Uisono polstico.* god. 1076. (Rački, Mon. VII. 113.) *Uratina polstici.* god. 1088. (Rački, Mon. VII. 149.) Županija se sterala u slici poluotoka okolo brda Mosora, opasana riekom Cetinom sa iztoka i juga od Trilja do Omiša; za jugo-zapada oblievena morom od Omiša do Stobreča i od Stobreča na zapadu riečicom

Zrnovicom do Klisa. Županije joj stale: od iztoka Imotska, od juga Mokra ili Makarska, od zapada kliška[1], od sjevera cetinska[2].

Na saboru u Križevcim, kada Hrvati primiše Kolomana — 1102. — za svoga kralja, izmedju predstavnika i zastupnika glavnih plemena nadje se i Pribislav de genere Politchorum, (Cod. Dip. II. 4.) knezovi Kačići dugo su tamo vladali, pa i Šubići; kašnje hrvatski bani i slavni Nelipići.

Svu župu zaprema krševita planina Mosor, u listini kralja Kolomana 1103. *Mosori cumtoto monte magno Politii.* (Cod. Dipl. II. 8.) Poljica se diele na tri kraja: *Gornja* na sjever Mosoru, *Srednja* s južnoga mosorskoga podnožja, i *Donja*, ili primorje uz morsku obalu, od Omiša do Žrnovice. Poljička župa kako u stara vremena, tako i sada, napučena od samih Hrvata, nikad se medju njih ne umješa strani sviet koga drugoga roda; svedjerno su sačinjali posebnu nezavisnu obćinu, koja se vladala po svojih zakonih *Štatuta,* i ako veće krat primorana plaćati danjak Turcim i Mletčanim. Poljička sela od hiljade godina spominju se u listinam hrvatskih kraljeva. Tugari su spomenuti u listini velikoga župana Trpimira god. 852., pa i druga sela. (Cod. Dipl. I. 46.)[3]

---

[1] U poljičkomu štatutu (M. Mesić u Arkivu za povj. jugosl. Knj. V, str. 309) ovako su za god. 1482. označene granice poljičke županije: „od zapadi od mora, gdi stecaet se rika Žrnovnica, uz brdo prvo Stojeni Kamin, pod Kaminom uprav k moru, a gori uz riku vrilo Žrnovnice, uprav Pećica, granica na Ošlji Rt, granica voda Sedrenik, peć u Krivica, granica Kučišća, granica u Konevodu, granica Trnova Kamenica, granica Obišeni Dub, kod nega je granica Vladavića dubrava, brdo Samolek, Mali Konačnik, Cetina pod Gardun, pak niz Cetinu uprav izpod sela Čaporić, izpod sela Uglani, niz Cetinu ali posrid rike u blato od Radobile, niz riku pod Kreševo pod selo Katune, sve niz riku u Perućicu, pod grad Zadvarje, niz riku pod Slime, u Kučiće, niz riku pod Kunak tisni kameni, niz riku pod Miric Viseć medviju, niz riku prid grad Omiš, pake u more, a niz more do Stobreča ali do u riku Žrnovnicu". Op. Ured.

[2] I zar stobrečka. Op. Ured.

[3] Prof. V. Klaić još ovo piše o poljičkoj povjesti: „I u 12. stoljeću, za prvih vladara Arpadovića, često je spomena župi Poljičkoj. Poljičkom župom upravljaše tada za cielo moćno pleme Kačića, koji su imali prostranih posjeda u planini Mosorskoj, te koji su se s nadbiskupom spljetskim (Rajnerijem g. 1180. Kuk., Cod. dipl. II str. 112—113. Op. Ured.) bili zavadili radi posjeda u selu Srinjinah (in villa Serengene). Poljičani sudjelovahu u to doba kod svih poduzeća Kačića. Već tada dielilo se je pučanstvo poljičko na *plemiće* i *neplemiće* (terre de *nobilibus chroatensis et ignobilibus).* Godine 1239. umre neki Tolen, knez Poljica, (Tolen de Policia), koji za života svoga mnogo jada zadavao susjednim Mletčanom. Po njegovoj smrti, kad su Spljećani zapodjeli borbu sa Trogirom, nalazimo god. 1243. i 1244. Poljičane na strani Spljećana, te oni zajedno sa bosanskim banom Ninoslavom i drugimi protivnici kralja Bele pomažu protukraljevsku stranku. Nu dočim se je Spljet god. 1244. pokorio, Poljičani i nadalje ostadoše oporni vlasti kraljevoj. Godine dapače 1259. sklapaju Butko, ban primorski, i Vid knez vinodolski i modruški savez sa dalmatinskimi obćinami Spljetom i Trogirom u tu svrhu, da se poduzme vojna na Poljičane, koji bijahu tada nevjerni kralju Beli IV. (cum infidelibus Polliganis dictae coronae). Obje se obćine tom prilikom obvezaše, da će svimi silami pomagati bana Butka, a osobito da neće bez njega sklapati posebna mira sa Poljičani. Pod konac 13. stoljeća zavladaše župom Poljičkom knezovi Šubići. Osobito knezu Mladenu II. Šubiću pokazaše se Poljičani veoma skloni. Godine 1322., kada se bješe nanj diglo sve više plemstvo htvatsko i bosansko, pomagahu ga upravo Poljičani i Vlasi (auxilis Vlacorum et Policianorum), a nakon poraza nadje on utočište upravo u Poljicih (fugit Policium).

Po padu plemena Šubićeva u prekovelebitskoj Hrvatskoj i Dalmaciji, tamna je povjest poljička. Za cielo da su Poljica već u prvoj polovici 14. stoljeća spala pod Bosnu, a napose pod bana Kotromanića, koji bješe već prvih godina svoga vladanja pripojio Bosni zemlju humsku, zatim Makarsko primorje do Omiša, te je već god. 1329. uznemirivao istu Korčulu. Nema skoro sumnje, da su Poljica

Poljičani nisu imali župnih varoša, niti tvrdih gradova; po sred županije, pred crkvom Sv. Jurja u Gradcu držali svoje skupštine, razpravljali o uredbi puka i pravdu dielili. Vrleti i klisure Mosora bile najbolja tvrdjava i obrana u pogibli.

God. 1806. Francuzi razmetnuše kneževinu i razdieliše na obalne tri obćine.

Gradovi.

1. Nutijak. Jedini tvrdi grad u Poljicim bijaše Nutijak sa sjeverne strane Mosora uz rieku Cetinu s desne strane prama selu Čaporicam niže Trilja. Sagradjen je po obliku starih hrvatskih gradova, na klisurastu grebenu s oblom kulom i visokom ogradom. Još je cjelokup. Taj grad bijaše gospodštine Brodarića kod Trilja s desne strane rieke Cetine, koju su kralji darivali. Posljednji gospodar god. 1488. bijaše slavni vitez Vojvoda Žarko Dražoević do g. 1508. Kako je Žarko stao na obranu zemlje medju Cetinom i Krkom, a Turci često puta prodirali, osobito u Cetinu, da mu ga dušmani ne osvoje, već krat nudio ga Mletčanim, kako bilježi M. Sanudo u svojim uspomenam; ali jer daleko od mora, nisu za nj marili, te po smrti Žarkinoj ostade zapušten; Turci ga uzeše i zapustiše g. 1536. kao i ostale po Cetini.

---

i za kralja Stjepana Tvrtka pripadala bosanskoj državi. Po smrti Tvrtkovoj vladaše Poljicom vojvoda i kasnije herceg Hrvoje, kojega 1416. nasliedi njegov šurjak, Ivaniš Nelipić, knez cetinski, kliški i omiški. Oko god. 1420. nastojaše opet bosanski kralj Tvrtko II. Tvrtković, da pokori Poljičane *(Polizanos)*, pa zato željaše početkom iste godine sklopiti-savez toli proti Poljičanom, koli proti cetinskomu knezu Nelipiću. Dogovaranje o tom potraje sve do god. 1422., kadno se složiše u savez proti Ivanišu uz pogodbu, da od posjeda i gradova Ivanišu oduzetih imade zapasti Mletke Klis i Omiš, dočim bi gorski predjeli Poljica (montanea Polizanorum) spali pod Bosnu, ako bi to kralj Tvrtko II. baš zahtievao. U ratu, koji je doskora zatim buknuo, iznevjeriše se Poljičani Ivanišu, te odlučiše na svoju ruku sklopiti mir sa Mletčani. Ovi u to ime dozvoliše dne 2. listopada g. 1422. šibenskomu knezu Nikoli Maripetru, da počme sa Poljičani ugovarati o miru uz pogodbu, da vrate što su dosele oteli mletačkih zemalja i da u buduće živu u dobru miru i susjedstvu sa mletačkimi podanici. Nu do ovoga mira ipak ne dodje, a već sliedeće god. 1423. nalazimo Poljica u rukama velikoga vojvode bosanskoga Sandalja Hranića, koji je svoju vlast bio razširio sve do medje kotara spljetskoga. Nu ni pod vlasti Sandaljevom ne mirovahu Poljičani, već udarahu na posjed mletački, a osobito na obćinu spljetsku. Poljičani su gotovo „dnevice provaljivali na zemlje spljetske i nanosili štete Splječanom" *(Polizienses* quotidie invadunt et dannificant territoria et subditos nostros Spalati); zato je i mletačka republika dne 7. srpnja g. 1424. naložila svojim upraviteljem u Zadru, da brane Splječane od Poljičana, a ujedno je i pisala vojevodi Sandalju, neka shodna odredi, da se Poljičani u buduće okane njihovih podanika. Sandalj nemogaše udovoljiti ovoj želji Mletčana, pošto je domala Poljica opet izgubio. Bješe mu ih naime natrag oteo Ivaniš Nelipić, te je već u srpnju g. 1425. svjetovao Sandalj Mletčane, da uzmu Poljica za se (provinciam Polizensem), uvidivši valjda, da ih ni on sam ni kralj bosanski ne bi mogli održati proti moćnomu tada knezu Ivanišu.

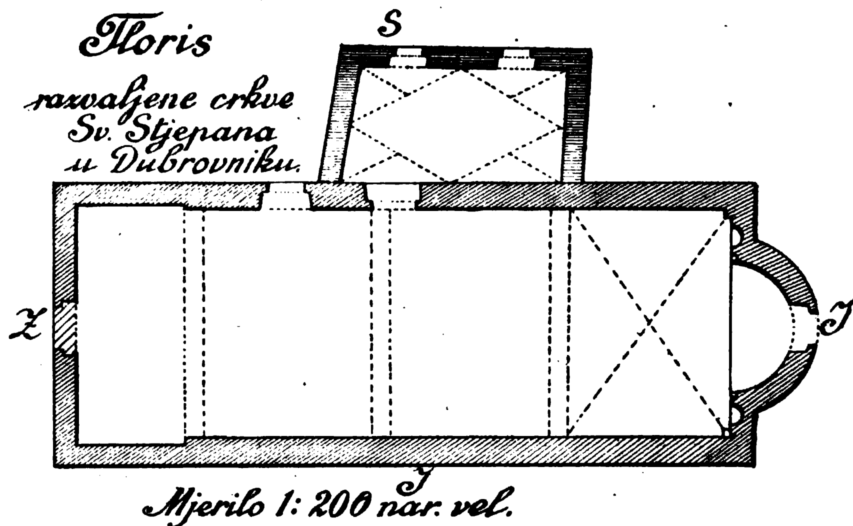
Kad je po smrti Ivaniša Nelipića god. 1435. postao nasljednikom njegovim Matko Talović, počeše se na novo za Poljica i Omiš otimati toli mletačka republika, koli kralj Tvrtko II. i njegov (skoro već samostalni) vojevoda Sandalj. Ovomu potonjemu uspije Poljica zauzeti, te se je sada Matko Talović kroz više godina trsio, kako bi stekao ljubav Mletčana te njihovom pomoći zadobio Poljica. Nu Mletčani uvjereni, da njihovomu tada Spljetu nema mira, dokle su goder Poljica u tudjoj vlasti, radili su radje na svoju korist. I tako se sgodi, da su mletačke čete provalile u Poljica, te je spljetski knez K. Marcello dne 29. siečnja god. 1444. mitom i grožnjami nanukao Poljičane, da su se dali pod mletačku zaštitu. Radoš Petrović i Ivan Grgurić ugovoriše kao Poljički poslanici pogodbu, po kojoj su Poljica priznala vrhovnu vlast Mletčana.

(Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati. II. str. 138—140). (Nastavit će se.)

Razvaline crkve S. Stjepana u Dubrovniku.

(Sa slikama.)

Iza sgradje današnjeg biskupskog sjemeništa, nekadanje sjajne polače slavne porodice Gradića, u Dubrovniku, nahode se starozidine razvaljene drevne crkve S. Stjepana. Nutrnjost mirinâ je pačetvoran prostor, dug 17·3 m., širok 6·08 m., koji, pri iztočnom kraju, (kako se razabire po priloženom tlorisu), završuje polukružnom apsidom, širokom u premjeru 3·36 m. Na sred apside su tragovi prozora, a na začelnom zidu, desno i lievo od nje, su, sad zazidane, polukružne uzke konke. Okvir glavnog ulaza sa pročelja je izvadjen i drugovdje premješten a dotičan otvor u zidu za-



zidan je za nevolju. Na zapadnom kraju mirinâ, do pročeonog zida je prostor, koji je zauzimao 3 m. duljine crkve i sačinjavao je crkovno predvorje, 25 cm. šire od crkovne ladje. Po ostancim početka poprječnog bačvastog svoda, koji se vide s dvornje strane pročelja, nad bivšim vratima, rek bi, da je na mjestu sadašnje ulice obstojao izpred atrija još i popriečan narteks. Ostalih 14·3 m. duljine crkve bilo je razdieljeno na tri pretinca (travée-a) široka po 4·31 m., koji su bili razlučeni polukružnim lukovima (pojasima), naskočenim izpod crkovnog svoda, koji su se opirali o uzidane mensole široke 93 cm., od kojih su sačuvane one prvoga luka s iztočne strane. Te mensole, po njihovom presjeku, sastavljenu poput obrnute atičke pravocrtne podstupine, i po namještenju srodne su onima, što sam jih opazio na sgradji (zar hodniku), koja se je sa sjeverne strane prislanjala na razrušenu baziliku S. Marije na Lokrumu. Pobočna, sjeverna, vrata mirinâ imaju okvir na prosto urešen u slogu preporoda sa gotičkim nadstupinama na dovratnicima, te potiču iz XV. ili XVI. vieka. Nad tim vratima uzidana je oko 70 cm. visoka plohorezana ploča, koju predstavlja priložena, po fotografiji vierno snimljena, slika. Istu je sliku donio i gosp.

T. G. Jackson[1], ali u malašnu mjerilu i po nacrtu. Isti gosp. piše o toj ploči, da je bizantinskoga sloga i da može biti iz IX. vieka[2]. Eitelberger je takodjer opazio tu ploču i piše o njoj da treba da potiče sa iste crkve S. Stjepana, da posve ima rano-romaničko barbarsko obilježje, kao što se ono javlja na svim sličnim sgradjama jedanaestog i dvanaestog vieka uz jadransko more[3]. Prof. G. Gelcich[4] piše o toj ploči, pristajuć onako od prilike uz Eitelbergera, „basso rilievo alto forse due piedi rappresentante due croci sopra un intreccio di foglie; ma ha le rozze impronte primordiali dello stile romanesco, e somiglia a quei tanti modelli che il prof. Eitelberger osservò in Dalmazia su' monumenti dei secoli XI e XII". Nijedan od trojice nije potanko opisao tu plohorezbu, a opis prof. Gelcich-a je upravo netočan. Na ploči su urezana dva polukružna luka, koji počivaju na tri pilastra (dvie arkade). Ta inače geometrična razdioba nacrtana je, kako je to često bivalo navlaš od 7-og do 10-og vieka, bez ravnala, bez šestila i bez pravokutnice. Pilastri i lukovi urešeni su užetom umetnutim medju dvie obrubne pločice. Pilastri imaju svoje nadstupine,



od kojih su lieva i srednja sastavljene od krina a desna je reminiscencija korintske. Na gornjoj strani svake arkadice je plohorezan latinski križ razširenih krajeva obrubljen sve unaokolo zarezanom crtom. Iz nadstupinâ izlaze na troprutastoj stapki krinovi, koji podupiru križeve. Izpod svakog križa je palmeta, koja niče iz vrha pravoga kuta, a ovoga troprutasti kraci iz temelja pilastara. Desna palmeta, osjem vršnog zubića, ima pet para zubića, lieva jih ima četiri para, a obedvie završuju u dnu parom zavijenih kuka. Iz šupljeg vrha pravih kutova, izpod palmetâ, visi po krin zavijenih pobočnih latica. Iz dolnje trećine pilastarâ izlazi kao iz nadstupinâ još sa svake strane po krin na troprutastoj, četvrtkružno savijenoj stapki; pa je tako svaki križ i svaka palmeta medju dva krina (liljana). Izradba i kompozicija ove ploče može da pristane ne samo u IX. viek, kako piše g. Jackson, već i u VIII. Eitelberger se je slobodno zarekao, ili se nije čisto spominjao srodnih plohoreznih uresa, vidjenih u Zadru, Ninu i Spljetu, kad je mogao napisati da ovaj potiče iz XI. i XII. vieka. Ta on je sam o jednom sarkofagu zadarskom, na kojem su istom izradbom urezani krstovi medju palmetama i krinovima, kazao[5], da su takovi uresi „der Kunstepoche

[1] Dalmatia the Quarnero and Istria. Tab. I, sl. 1, sv. I. str. 214.
[2] Nav. dj. II. str. 324 i sl.
[3] Eitelberger v. Edelberg: Die mittel. Kunstdenkm. Dalmatiens. 1884. str. 325.
[4] Dello sviluppo civile di Ragusa. 1884. str. 14.
[5] Nav. dj. str. 137.

der Völker angehört haben, welche im siebenten und achten Jahrhunderte in Istrien und Dalmatien gelebt haben", „pripadali narodima, koji su u sedmom i osmom vieku živili u Istri i u Dalmaciji", a to su ogromnom većinom bili niko drugi nego li Hrvati. O drugom zadarskom sarkofagu iste vrsti izradbe je pisao da pripada osmom ili devetom vieku[1], o ninskom poznatom nadvratniku, da pripada IX. vieku[2]. Pošto pak dodaje, da ures tog nadvratnika nosi obilježje rano-romaničkog razdoblja, razumije se, da je i Eitelberger pristajao uz one, koji vole umjetnost devetoga i desetoga vieka da zovu *rano-romaničkom*, nego li *bizantinskom* sa inačicom dotičnog naroda, kod kojega se je razvijala. O poznatoj figuralnoj plohorezbi spljetske krstionice, o kojoj sam ja, u polemici sa drom. Jelićem, naveo toliko razloga za njezino pripadanje X. vieku, pisao je Eitelberger da pripada u doba izmedju devetog i jedanaestog vieka[3], dakle upravo devetomu ili desetomu. Sam sebi pobija dakle Eitelberger mnienje izrečeno o dobi ploče nad vratima crkve S. Stjepana u Dubrovniku. Tim odpada naravski i od Eitelbergerova zavisno, a nikako drukčije čvršće ne poduprto mnenje prof. G. Gelcicha. Kako se razabire po slici, prof. Gelcich nije pravo kazao, kad je pisao, da su križi „sopra un intreccio di foglie" „nad pleterom lišća", jer na ploči neima nikakova lišća, a još manje pak kakva pletera.

Uz crkovno zdanje, sa sjeverne strane zidine, i to uprav prama sredine crkovne ladje bila je u preporodnom slogu XV. vieka dogradjena mala riznica (Vidi na tlorisu pri početku ovog članka) na osnovi inosmjernjaka duga 5·79 m., široka 3·25 m., obskrbljena sa dva prozorčića sa sjeverne strane, i posvodjena zrcalastim svodom sa umetnutim kapicama (njem.: Spiegelgewölbe mit einschneidenden Kappen) poredanim kako je naznačeno na slici. Isti se svodovi opažaju u prizemlju susjedne spomenute polače, kao što i po mnogim bivšim plemićkim dvorovima u Dubrovniku, jer su to bili obljubljeni svodovi preporodnog doba. Da je ta riznica iz preporodnog doba svjedoči još štit grba urezana na mensoli svoda s južne strane, koji ima oblik druge polovice XV. i početka XVI. vieka, svjedoči okrugli na četvero probiven prozor (njem. Vierpass) urešen naokolo doričkim jajcima, kao što i cvjetovi od akantusova lišća uklesani na zaključnim kamenovima spomenutih svodova.

Pri ulazu u riznicu iz starozidine, s lieve strane bijaše uzidan ulomak praga dug 41 cm., šir. 19 cm., deb. 7·5 cm. urešen na licu troprutastom mješovitovrtnom pletenicom sastavljenom od dva na cik-cak izlomljena pruta (vodice), koji se medju sobom po sriedi širine pravokutno križaju, i dva uzdužna niza kratkim prutcima vezanih polukrugovâ, kojih su središta u vrhovim prelomnih kutova spomenutih prutova. Prof. Gelcich piše o tom uresu, da je istovetan s onim arhitrava iz prve polovine IX. vieka, koji u sakristiji crkve S. Trifuna u Kotoru napominje Andreačija Saračena i drugove mu.

U mjesecu ožujku ove godine je, u svrhu skorašnjeg pripogradjenja i proširenja sjemeništne sgradje, bila oborena opisana mala riznica, pa je tom prigodom bilo odkriveno i, pohvalnom brigom pošt. kanonika dubr. stolne crkve dra. Mata Pište, sahranjeno još nekoliko kamenitih uresnih i dva nadpisna ulomka, koji su po svoj prilici takodjer pripadali crkvi S. Stjepana.

Jedan od tih nadpisnih ulomaka dug je 34 cm., šir. 21 cm., debeo 6 cm. Širinom je razdieljen na tri od prilike jednaka uzdužna pojasa, od kojih su gornja dva urešeni svaki svojim nizom trobridnih oštrih lukova uzko jedan do drugoga poredanih. Izmedju dva i dva luka proviruju vršci drugih za njima stojećih. Ti lukovi oblikom i poredanjem napominju nizove kimatija na doričkoj nadstupini kod starih Grka; a nahode se slični oko

[1] Nav. dj. str. 134.
[2] Nav. dj. str. 168.
[3] Nav. dj. str. 286.

luka ulomka tegurija ciborija sa nadpisom ... *pro duce Trepime(ro)* ... nadjena u Rižinicama kod Klisa[1] (uprav na granici medju Klisom i Solinom), o kojemu prof. dr. Fr. Bulić sudi da je iz IX. ili X. vieka. Na trećem je pojasu ostatak nadpisa

... S . ASTRA PETIT CESSV ...

koji bi se imao zar čitati:

... *s . astra petit cess* ...

Drugi je nadpisni ulomak oko ulomka luka sa tegurija otarskog ciborija i jest:

... AO S Є SCA SOFIA // ... što se čita:

... *aos (et) s(an)c(t)a Sofia* ...

a kad promislimo na okolnost, da su se u IX. vieku grčki jezik i obred mnogostruko upotrebljavali u našim primorskim gradovima, te da imamo i drugih nadpisa iz toga zemana, gdje su pomiešane latinske i grčke rieči i slova, možemo nagadjati, da je ono *aos* dočetak imena *(Pankr)a(ti)os*, t. j. uprav svetoga Pankracija, kojega su moći bile sahranjene u crkvi S. Stjepana, a to najvjerojatnije pod velikim oltarom; kad nebi to bio dočetak grčke rieči ναός = hram, ili zar πρόναος = predvorje. Više nadpisa luk je obrubljen nizom kukâ, kojih je devet sačuvano, a obične su u hrvatsko-bizantinskoj umjetnosti u obće, a napose baš pri gornjim na polukrug ili na lastavicu završenim tegurijima ciborijâ, otarâ i krstionicâ. Taj je ulomak dug 44·5 cm., šir. 12·5 cm., deb. 12 cm.

Medju nadjenim uresnim ulomcima nahodi se ulomak pluteja dug 27 cm., šir. 25 cm., deb. 5 cm., na kojemu su ostanci zavojica i grana sa grozdovima nacrtanim šematičnim načinom običajnim u VIII. i IX. vieku.

Tu su još tri pomanja ulomka ploča urešenih trobridnom pletenicom, jedan komad lezene plutejâ od biela mramora, urešene plohorezanom trobridnom dvostrukom pletenicom krugovâ i komad biela mramora, dug 49·5 cm., širok 24 cm., deb. 13 cm.

Crkvu S. Stjepana napominje Konstantin Porfirogenit (g. 949.), te u latinskom prevodu o njoj kaže: „*Ceterum in eadem urbe* (u Dubrovniku) *depositus fuit s. Pancratius in aede s. Stephani, quae est in media urbe*“[2].

Gjunije Resti († 1735.) ostavio je u svojoj dubrovačkoj kronaci napisane sliedeće bilježke[3]:

„Così pure il re (Polimiro nipote di Radoslavo, re parimenti dei Slavini) (oko god. 920.) fece gran limosine nella chiesa di santo Stefano protomartire, nella qualle pose le reliquie di S. Nereo, Achilleo, Pancrazio, Petronilla e Domitilla portate da Roma, dando la cura di detto tempio ad alcuni nobili, suoi clienti, della casa di Croce „la quale ai tempi dei nostri bisavoli è mancata“.

„E poco dopo (god. 932.) Stefano, re di quella parte della Bossina, che si chiama Croazia Bianca, venuta in parte a Crescimir, suo padre, quando con Prelemiro, suo fratello, fece la divisione del regno paterno, a causa d' una grave malattia fece voto di ristaurare (Cerva aggiunge e dotare) la chiesa di s. Stefano a Ragusa, poichè questa, essendo stata fabbricata negli esordi della città, come dice il Porfirogenito, si trovava per la vecchiezza in mal arnese. E l' accommesso del re Stefano suddetto stette a Ragusa intorno alla detta fabbrica due anni, avendo spesa buona somma di danari. Fece l' abitazione del prete accanto di detta chiesa, nella quale pose per piovano un pio parente, detto per nome Stoico.

[1] Vidi članak prof. dra. Fr. Bulića: „Nadpis Trpimira bana hrvatskoga našast u Solinskom polju“ u Viestniku hrv. ark. družtva God. XIV. Br. 2. str. 54—58.

[2] De adm. imp. c. 29, kod Račkia Doc. VII. str. 402 polag Bonn. izd.

[3] Mon. sp. hist. Sl. Mer. V. XXV. Scriptores, II. str. 26—27.

Non solo il re fece riedificar detta chiesa, ma ancor lui e la regina sua consorte a nome Margarita, di nazione romana, mandarono gran quantità d' argento, per ornar tutte le relique de santi, che in buona quantità si trovano in detta chiesa". Dalje pripovieda, da su kralj Stjepan i žena mu Margarita došli glavom u Dubrovnik, pohodili crkvu S. Stjepana, „e lasciarono elemosine grandi, con far le divozioni in essa. Alla repubblica, poichè con distinzione non ordinaria li aveva trattato, donò in segno d' amorevolezza le contrade di Breno, Vergato, Ombla, Gravosa, la valle di Malfi, ed una parte di quella di Gionchetto, obbligandola a far fabbricare, in tutte le ville, chiese di S. Stefano d' una stessa grandezza". Po smrti kralja Stjepana (str. 28) kaže, da se je kraljica Margarita posve preselila u Dubrovnik i odlučila živit kao duvna kod crkve s. Margarite. Ona da je doniela u Dubrovnik dva komada od drva presv. Križa, od kojih je veći medju moćima javne riznice.

Na str. 132: „L' imperatore (di Rassia) (god. 1349.) si trattenne a Ragusa tre giorni nei quali onorò il governo, visitò la chiesa di s. Biagio, nuovamente fabbricata in piazza, la chiesa di S. Stefano e la vecchia chiesa di s. Biagio".

Dubrovački pokojni kanonik Stjepan Skurla[1], popravljajuć Resti-eve anakronizme, ovako piše po Resti-u istomu: „Stjepan kralj hrvatski pritisnut teškom i dugom nemoći zavjetova se da će popraviti i providjeti zakladom crkvu S. Stjepana u Dubrovniku. Crkva ova bijaše na glasu cieća čudesâ, što po izprošenju svetijeh moći u njoj se dogadjahu; a bijaše potreba da se načini i popravi zbog njezine starodavnosti.

A kad Stjepan ozdravi, posla u Dubrovnik svoga povjerenika sa svotom od 6000 dubrovačkijeh perpera, naredivši mu da gragju crkovnu popravi, i da on nad tijem poslom nadzira. To bi svršeno u dvije godine danâ; tada povjerenik, po naredbi kraljevoj utemelji zakladu za jednoga crkovnjaka, koga dužnost bijaše imati pomnju od iste crkve, i predadu za prvi put tu službu jednome kraljevu rogjaku, kojemu bješe ime Stojko.

Malo za tijem isti kralj sa svojom ženom *Margaritom* dogje pohoditi Dubrovnik; i ovom prigodom, da bi zahvalio Dubrovčanima na prijateljskom dočeku, darova im Župu, Brgat, dio Šumeta, Gruž, Rijeku, Zaton sve do Orašca — koje zemlje nahode se naokolo Dubrovnika[2] — tijem uvjetom, da u svijem rečenijem mjestima, podignu po jednu crkvu na čast S. Stjepana. Dubrovčani sagradiše crkve, koje i dan današnji se vide u Sustjepanu, u Rijeci i u Zatonu.

Malo vremena progje odkad kralj otide iz Dubrovnika, a smrt ga razdijeli od ovoga svijeta. To se dogodi okolo godine 1050. te odmah po njegovoj smrti, žena mu *Margarita*, sakupivši svoje blago, preseli se u Dubrovnik".

Eitelberger[3] ovako piše: „Er (Const. Porph.) erwähnt ferner dass in Ragusa der Leichnam des heiligen Pancratius in der Kirche des heil. Stephanus aufbewart worden sei, welche in der Mitte der Stadt liegt . . .

. . . Die alte Kathedrale St. Stephan, angeblich im Jahre 930 gebaut, im Jahre 1050 restaurirt, wurde im Jahre 1667 gänzlich zerstört und ist nie wieder aufgebaut worden. In der Nähe des Ortes wo diese Kirche stand, ist ein kleines Basrelief vorhanden" itd., kako sam već prije iztaknuo o plohorezanoj ploči nad pobočnim sjevernim vratima.

[1] Moćnik stolne crkve dubrovačke. 1868. str. 42—43.

[2] Do tada dubrovačko zemljište počinjalo je od Višnjice, t. j. od Sv. Jakoba, a dospijevalo kod tri crkve, na pogled Gruža. *Mauro Orbini* protiv obćenom mijenju pripisuje gori rečene darove Krešimiru Stjepanovu sinu. Op. istog Skurle.

[3] Nav. dj. str. 325.

Prof. Gius. Gelcich[1] piše o crkvi sv. Stjepana: „La chiesa, della quale è memoria prima di tutte le altre è quella di S. Stefano citata dal Porfirogenito. Si crede di vederne i ruderi nelle quatro mura tuttora esistenti di una chiesuola abbastanza vasta e fino al tempo dell' ultimo terremoto (1667.) coperta da una volta poggiante su tre alti e bei pilastri per parte. Tale opinione come pure la fama che esse sia stata eretta dalla vedova del bano Stefano, è dovuta alla seguente inscrizione:

IVNIVS GRADIVS MATTÆI FILIVS PIETA
TE MOTVS OSSA EX SEPVLCHRIS ANTE
HANC ÆDEM POSITIS IAM PENE VETVSTA
TE DIRVTIS IN QVIBVS ETIAM STEPHANI
REGIS BOSNÆ CVIVS VXOR MARGARITA
HANC ÆDEM DIVO SVI VIRI COGNOMINI
POSVERAT CONDITA FVI SSE FAMA
FEREBAT COELI ET HOMINVM IN
IVRIIS OBNOXIA IN HOC SEPVLCHRVM SVA IMPENSA
FACTVM
ANNVENTE SVMMO PONTIFICE GREGORIO XIII
TRANSFERENDA CVRAVIT ANNO MDLXXXX.

Messa da parte, siccome infondata, la fama secondo la quale il tempio di S. Stefano dovrebbe essere stato eretto dalla pietà di Margherita, si ricordi anzitutto che l' autore che di esso parla è Costantino Porfirogenito, il quale, discorrendo delle città rimaste all' impero dopo la calata degli slavi, descrive d' ognuna la chiesa che aveva maggiore importanza pel cullto, e che secondo l' uso di quel tempo era nel centro della città, come appunto trovasi S. Stefano; e che discorrendosi della religiosità de' primitivi Ragusei si risale a un epoca anteriore al concilio di Spalato, quando cioè, specialmente nella Dalmazia meridionale, si cerca invano un edifizio di mediocre grandezza od un lusso architettonico qualunque[2]. Se stiamo quindi sulle traccie delle chiese esistite a quei tempi nela Dalmazia meridionale[3], chiesa di S. Stefano di Ragusa si deve immaginare in luogo di una opera artistica, un sarcello capace di contenere poco più dei ministri dell' altare; dalla volta bassa, fregiato internamente e spesso anche esternamente di affreschi, con un abside non più spaziosa di quando occorra per l' altare, e da ultimo illuminato soltanto da pochi raggi di luce penetranti attraverso un numero dispari di fori praticati sulla lastra di pietra che chiude un unica finestra[4] ad arco, posta per lo più sopra l' altare.

Con questi dati alla mano si entri nella cosidetta sagristia della chiesa tra i cui ruderi si è letta la sopracitata inscrizione, e vi si trovera l' antica S. Stefano, purchè ne sia levato via quel finestrino gotico che non le appartiene, e atterrata la parete che tuttodi addita l' antico sito dell' abside. Fra quelle rovine si trova anche presentemente la lastra forata che chiudeva la finestra; e sulla porta, aperta quando chiesuola dovette servire da sacrestia, gli avanzi di un imposta fregiata di un delicato intreccio di fascie[5]" itd.

---

[1] Nav. dj. str. 12.

[2] Ersch und Gruber, Allgemeine Encyklop. (LXXXV. vol. Griechenland): Gailhaband. Monum. d'archit. T. II., Eitelberger p. 131, Didron, Lenoir ecc.

[3] La chiesa coll' annesso monastero benedettino sullo scoglio di Zagniza, la chiesa di Topla e la chiesa di S. Trifone di Cattaro ecc.

[4] Come, ma più in grande, nell' antica cattedrale di Atene e nella chiesa di Stiri.

[5] Si noti l' identita di questo fregio con quello dell' architrave della prima metà del secolo IX. che nella sacristia di S. Trifone a Cattaro, fa cenno di Andreaccio Saracenis e compagni.

Op. Gelcich-eve.

O već navedenoj plohorezbi piše (str. 14): „Tale bassorilievo è dovuto forse al ristauro della chiesa fatto in uno di quei secoli, ed a cui allude verosimilmente la leggenda di Margherita. V' ha inoltre secondo questa legenda, che Margherita abbia, accanto alla chiesa, edificato un pio ritiro; e si sa dai documenti che tale ritiro fu in piedi fino al secolo XV. La casetta attigua alla chiesuola in discorso aveva, non è molto, nel piano terreno, traccie di antichi sepolcri. È noto finalmente che tra i cappellani di S. Stefano fu certo tale di casa Petrana; or, tra le lapidi sepolcrali scavate in questa presunta sacristia, troviamo la seguente che appunto parla di un abate Petrana.

ANCHORA SPES PORTUS MISERIS GERVASIUS ORTUS
NOBILIS URBANA PRUDENS DE STIRPE PETRANA,
ABBAS PROTECTOR, LARIS ISTIUS QUOQUE RECTOR
QUI VENERABATUR PRAECUNCTIS HIC TUMULATUR
IPSIUS ATQUI MEI SIS MEMOR ALMA DEI.

I učeni engležki arhitekt T. G. Jackson napominje crkvu S. Stjepana, i ovako se izrazuje, uzdajuć se u mnenje prof. Gelcicha[1]: „I tu se zbilja pokazuju četiri zida skromne sgradje, koju predaja označuje kao starinski hram stanovnikâ pribjeglih na hrid. Dosta se malo može razabrati po samoj sgradji: da je bila kukavna i skromna to je više na uhar mnenju, da je ova crkva matica dubrovačka. Prof. Gelcich dobro opisuje vjerojatnu sliku crkve desetoga vieka u Dalmaciji. (Ovdje je izostavljen gori navedeni Gelcich-ev oris.) Da to nije preveć skromna slika dokazano je srodnošću sa tri ili četiri starinske crkve u Zadru, dvie u Ninu i jednom u Trogiru, i ne treba dakle da nas odvraća nevoljnost ove sgradnje koja nam se pokazuje kao crkva S. Stjepana, koja, premda jednom stolna crkva dubrovačka, sad je ni manje ni više nego kokošinjak, u susjedstvu površja bez krova poveće crkve, kojoj je u boljim vjekovima služila kao riznica".

„Obedvie crkve bijahu razorene trešnjom 1667. god., a položaj veće je sada travom obraslo zemljište upotrebljeno kao mjesto za sušenje rublja, gdje smo našli koštur orla obješena da se suši, trofeja puške onoga sluge koji nas je uveo. Nad tom sgradom uzidana je prezlamenita bizantinska vajarija (izostavljam prije navedeni opis). Prof. Gelcich kaže, da još obstoji kamenita probivena ploča prozora; al' ju mi niesmo našli".

Prof. A. M. Matas ovako piše o crkvi S. Stjepana[2]: „Svakako ova crkva sagradjena je dosta davno. Za starinu jamči joj Konstantinovo djelo (pisano u X. vijeku) koji navadjajuć poglavitije crkve i moći Svetaca na glasu, po gradovim rimske Dalmacije, za Dubrovnik piše: *U ostalom u istom gradu položen je S. Pankracij u crkvi Sv. Stjepana,* koja se nalazi *u sredini grada*".

„Da je bila u sredini grada to je istina, al' odnosno na prostor grada, proširena uz Pustijernu".

„Obseg i forma tog hrama Sv. Stjepana razabiru se još i dan danas u ruševinama istoga, iza biskupskoga sjemeništa na podne . . . . „Sa sjevera ovog hrama obstoji još cielovita jedna mala sgrada, o kojoj kažu da je bila sakrestija ove crkve Sv. Stjepana. Ulazeć u vrata ove tobožnje sakrestije, na lievu ruku od gornjeg praga, u četvrtom redu stiena ima ulomak praga, po vezu istovjetan onom kamenu na krstovim iznad lateralnih vrata crkve. Prof. Jelčić, koji je višeput razgledao ovu sakrestiju mnije, da je ovo prva starinska crkva Sv. Stjepana u sve i posve jednaka crkvam bizantinskim, kakove se nahode po Boci, u Županjici i drugamo. Osiem što ovaka sakrestija bio bi njeki luksus za ovlišnu

[1] Po talijanskom prevodu, što ga imam zahvaliti prijaznoj uslužnosti veleuč. gospodina prof. G. Margaretića.

[2] Biblioteca storica della Dalmazia diretta da G. Gelcich. Disp. IX. str. 36—41.

crkvicu, što u staro doba malo je crkava sakristije imavalo, kao što u Dubrovniku još i dandanas malo crkava sakristiju ima; vas način sgrade navlači na misao, da je ovo njekoč crkva a ne sakristija bila"...

„Moglo bi se predbaciti, da kad bi ta mala sgrada bila starija crkva Sv. Stjepana, kako bi bio mogao Konstantin Porfirogenit izticati je kao hram uspomene vriedan? Ali se na to i odvratiti može, da mala sgrada u sve dolična je bila gradskim kućam onih doba, jer ako i dandanas kuće na grebenu Lave oko S. Marije nisu više od dva raztegljaja, moramo priznati da su u ono vrieme bile još daleko manje ter sadanja sakristija Sv. Stjepana, mogla medju njima pomaljati kao hram uspomene dostojan".....

Dakle i Jackson i Matas bez daljeg potanjeg izpitivanja graditeljskog ustrojstva samih ostanaka spomenika, prigrliše beztemeljnu tvrdnju prof, Gelcich-a, da je sad razorena sakristija mogla biti prvobitna crkva Sv. Stjepana! Premda je prvi kazao, da je ta sakristija pravi kokošinjak, i jedva se je mogao uvjeriti, da bi to mogla bit bila prvobitna, kako ju on zove, dubrovačka matica, ipak nastoji da opravda Gelcich-evu tvrdnju; a sam se nije hotio potruditi, kao strukovnjak u poslu, da pomnjivo i hladnokrvno izpita slog i graditeljsko ustrojstvo jedne i druge sgradje. Iztaknuo sam već razloge koji nepobitno dokazuju, da ta mala sgradja nije nikako mogla da bude starija od XV. vieka, a opisani uresni graditeljski i nadpisni ulomci iz VIII. ili IX. vieka, u njoj uzidani i odkriveni prilikom njezinog razorenja, bjelodano i glasno svjedoče i najokorielijemu pristaši prof. Gelcich-eva mnenja, kako je već svjedočio i onaj ulomak koji je bio uzidan do ulaza, a spominju ga Gelcich i Matas, da je ta sgradja bar za koji viek mladja od susjedne joj, kojoj su pripadali navedeni ulomci, te su se našli u njezinim zidovima upotrebljeni kao prosto gradivo.

U starijoj povjesti grada Dubrovnika toliko spominjana crkva S. Stjepana nije dakle bila nevoljna i kukavna, sad razorena, riznica, sagradjena najdalje u XV. vieku, nego je to bila puno veća, i ako ne baš velika, ali crkvi u svemu i po svemu posve prikladna sačuvana starozidina po predaji zvana crkvom S. Stjepana. Slika, što ju prof. Gelcich podaje o južno-dalmatinskim crkvama X. vieka i prije toga zemana, vrlo malo odgovara pravoj istini, a sumnjam, da su takove mogle biti crkve na otočiću Žanjici i u Topli, koje nam nije još niko potanko opisao. Prvobitna crkva S Trifuna u Kotoru, sagradjena u prvoj polovini IX. vieka, po svjedočanstvu Porfirogenitovu bila je okrugla[1], a ništa nam nije poznato o njezinoj veličini, pa ona ne može nikako da posluži za nadopunjenje od prof. Gel. zamišljene slike. U Dalmaciji pak, kako u svemu kršćanskomu svietu i u svako doba kršćanstva, bilo je i u prvoj polovini srednjega vieka, i većih i pomanjih, i sjajnih i prostih crkava, ali onakva razmjerja, onako posvodjenih, a u isto doba onako nizkih i tužnih, kako što je bila ona tek razorena sakristija crkve S. Stjepana, tvrdo jamčim, na temelju mnogobrojnih poznatih mi spomenika, da u Dalmaciji u to doba svakako nije bilo; a uljudno pozivljem gosp. prof. Gelcicha, ako hoće da ostane pri svojoj, da mi za primjer iztakne, da bi i cigli onodobni opisani spomenik takove vrsti. Naprotiv ondašnje hrvatske crkve bazilikalnog tipa na jednu ladju bile su svekolike razmjerno duge i visoke, a nigda pak posvodjene zrcalastim, nego najobičnije bačvastim svodom razdieljenim često na troje, iznutra naskočenim pojasima, kao što se to očito vidi u samom Dubrovniku u malo kašnje sagradjenim crkvama S. Jakova u Pelinama i na starijem dielu S. Nikole u Priekom. Apsidi pak na razorenoj sakristiji nije bilo traga ni glasa, dočim je na starozidini pravog Sv. Stjepana vrlo dobro sačuvana dosta prostrana i visoka, polukružna apsida i na njoj po sriedi prozor, kojemu je posve lahko mogla pripadati izprobijana kamenita, na žalost sad zalutana, ploča poznata prof. Gelcichu, a do apside polukružni mali izdubci

[1] Rački — Doc. VII. str. 403.

(conchae) u začeanom zidu, uprav po načinu starokršćanskom, kako jih opažamo na crkvi Sv. Barbare u Trogiru iz VIII-a vieka, te u dragocjenom ostanku prekrasne male, na žalost zapuštene, crkve Sv. Mihajla kod Stona iz istoga doba. Ova crkvica ima na zidu obilate jasne tragove bizantinskog životopisa (fresko-slikarije) i, u dno apside i o bok svetišta, krasno sačuvana, ne jedan nego *tri* prozora, od kojih su dva još zatvorena prvobitnim kamenitim izprobijanim pločama (transennama), kako kaže gosp. Gelcich da su imale ondašnje crkve; ali svod joj nije nizak, jer sadrži (dok se ne obori, jer je u velikoj pogibelji, a bila bi prava grehota u ovo naše doba, kad se velike svote troše za sačuvanje mladjih i manje znamenitih gradjevina, pa nek bude osobito preporučena pažnji i skrbi gosp. konservatora prof. Gelcicha) oko tri puta širinu crkve. Crkva Sv. Barbare u Trogiru ne naliči ni najmanje slici opisanoj po prof. Gelcichu, kako to iztiče g. Joekson, jer ona nije toliko malašna, a opet je to staro-kršćanska bazilika stupovima razdieljena na tri broda i prilično visoka[1]. Dvie crkve u Ninu (Sv. Križa i Sv. Nikole), i ako malašne jesu pak na osnovi bizantinskog križa i niesu toliko nizoke, jer su pokrivene kubetom. Iztaknute crkve u Zadru bile su takodjer ili okružne, okružne sa viencem apsidâ, ili na dva i na tri broda, Pomoćni razlozi gosp. Gelcicha, kao što i oni ponudjeni mu na podporu od gosp. T. G. Jacksona, ne služe dakle nimalo na utvrdjenje njegovog mnenja, koje zato ostaje posve neosnovano.

Predaja, da su u opisanoj starozidini ostanci slavne stare crkve S. Stjepana prvomučenika potvrdjena je dakle sličnošću sa suvremenim crkvama, protegama, razmjerjem i razdiobom, apsidom, njezinim prozorom i konkama, uz to još svim opisanim ornamentalnim i nadpisnim ulomcima lezena i pluteja, ograde svetišta i tegurija, otarskog ciborija, koji i po paleografičnim i po povjestno-umjetničkim biljezima pripadaju VIII. ili IX. vieku. Neima dakle razloga da se zanemari i omalovaži takova predaja, kako to čini prof. Gelcich, dok je neosnovano i neobrazloženo njegovo niekanje, jer se hoće stalnih podataka i tvrdih protudokaza za posvemašnje oborenje kroz vjekove sačuvane narodne predaje. Nije lahko zabaciti svjedočanstvo, koje nam o toj predaji pruža navedeni nadpis, sad uzidan na sred zida spom. apside, u XVI. vieku postavljen od poznatog člana vele ugledne i, po veleučenim njezinim sinovima, slavne stare dubrovačke porodice, koja je svoje vlastelinske dvorove podigla bila u neposrednom susjedstvu same crkve. Gosp. Gelcichu, budite uvjereni, da narodnoj predaji možemo pouzdano vjerovati, kad nam kaže sačuvano ime i položaj starinskih, i ako razorenih, crkava, jer nas ona u tom još nigda nije prevarila po onoj *„vox populi, vox dei“*, a navlaš kad te crkve niesu odaljene od selišta, kao što crkva S. Stjepana nije bila nigda udaljena, nego, kako je sagradjena bila u sred grada, tako je vazda i ostala do dneva današnjega. Narod je hrvatski tako pouzdan u čuvanju predaja o crkvama, da kad udaljenošću od selišta zaboravi ime davno porušenih crkava, neće izmisliti kojekakvo ime nego će razvaljenu crkvu nazvati prosto *crkvinom.*

Crkva S. Stjepana oborena je velikom trešnjom 1667., nije dakle nego 230 godina, da se u njoj ne služi služba božja, pa se ne ne može nikako vjerovati, da bi u tako kratko doba narodno pamćenje moglo bilo zaboraviti, što je bila prava crkva, što li riznica S. Stjepana, kojih razvaline ipak su mu vazda ostale pred očima. — Jednomu Gradiću pak i uz to najbližem susjedu crkve možemo još više vjerovati, kad nam kaže, da je tu bila od starine slavna crkva S. Stjepana i da je pred tom crkvom zakopan bio kralj Stjepan i da ju je sagradila žena mu Margarita, uzamši jedino to, da je mjesto *pripogradila* zapisao *sagradila*, što se često vrlo lako zamjenjuje. Opisani uresni i nadpisni ulomci

[1] Vidi moju razpravicu „Četiri staro-hrvacke bogomolje u Primorskoj županiji (str. 14—19), preštampanu iz „Viestnika hrv. ark. dr.“ God. XIII.

nadjeni u blizini crkve svjedoče nam, da je to ona, koja je postala u VIII. ili IX. vieku, i da nije posve bez temelja predaja, da je bila sagradjena od srbskóga kralja Pavlimira[1], o kojemu Ivan Gundulić piše, da je oko god. 875. nadogradio Dubrovnik i sagradio u njemu crkvu S. Stjepana[2]. Opisane mensole pak slične onima na Lokrumu iz prve polovine XI. vieka, kao što i početci rebara u kutima medju uzdužnim platnima i začeonim zidom, opet nam potvrdjuju i predaju, da je crkva bila svakako pripogradjena, a možda i povećana oko god. 1050. blagodarnošću i zadužbinom hrvatskoga kralja Stjepana i žene mu Margarite, kako nam pripovieda iztaknuta kronaka Junija Rastića, kako i sam prof. Gelcich na drugom mjestu pokazuje da ipak vjeruje, jer kaže, da je popravak crkve izvršen u XI. ili XII. vieku i da se na njega odnosi legenda kraljice Margarite. Slažem se dakle i ja sa prof. Gelcichem u tom, da kraljica Margarita nije sagradila iz nova crkvu S. Stjepana, ali se ne može zabacit predaja, da ju je pripogradila; kad ni sam prof. Gelcich ne zabacuje predaju o bogoljubnom zakloništu, o kojem da se po izpravama znade, da je do XV. vieka obstojalo uz crkvu S. Stjepana, a o kojem da legenda kaže, da ga je zasnovala kraljica Margarita[3]. Jedanaesti viek znamo, da je doba velikog graditeljskog pokreta i napredka ne samo kod nas, nego i po cieloj Evropi, da je to doba velikih pripogradjivanja i popravljanja crkava, trošnih, jer slabo sazidanih u predjašnjim vjekovima zaboravljene i zabataljene predaje graditeljskih načela iz klasičnog doba. Potreba je, da se izpitaju pobliže još i crkve S. Stjepana u Rijeci i u Zatonu, o kojima je pok. kan. Skurla pisao da još obstoje, da se vidi u koliko bi njihovo ustrojstvo i veličina potvrdjivali još bolje cjelokupnu predaju o zadužbini kralja Stjepana. U toliko možemo već do sada kazati, da nije „infondata“, neosnovana, predaja o velikoj zadužbini hrvatskoga kralja Stjepana i žene mu Margarite u crkvi Sv. Stjepana u Dubrovniku.

Primjetbi pok. prof. A. Matasa, da je „u staro doba malo crkava sakristije imavalo“, opazit mi je, da je to istina za starije doba, ali ne za ono mladje kad je bila sagradjena sakristija S. Stjepana. Dandanašnje stare kuće „na grebenu Lave oko S. Marije“ nijesu kuće „onih doba“, kad je pisao Porfirogenit, jer su se privatne kuće tada gradile, po staro-slavenskom običaju, od drva, pa se nije nijedna mogla sačuvati do naših dana, toliko zato, što su ih česti ondašnji požari uništavali; koliko i s razloga, što su kašnje bile zamienjene zidanim kućama. Najstarije kamenite kuće iz srednjega vieka u najstarijim evropejskim gradovima potiču najdalje iz XII. i XIII. vieka. O samom Dubrovniku pak isti prof. Gelcich[4] dokazao je, da su do početka XIV. vieka kuće bile sve drvene, a same crkve kamenite. Tek veliki požar dneva 16. kol. 1292 god., koji je bio obratio u pepeo veći dio drvenoga grada dao je povoda, da se prihvati ustanova (Gl. LVII. knj. VIII. štatuta) da se od tada kuće ne smiju graditi od drva. Ipak se toj naredbi nije svak strogo pokoravao, te je bilo potreba, da gradioci 1320. god. prihvate novu ustanovu (Gl. X. i XI., XV. diela knjige Ref. Stat.), po kojoj se konačno zabranjivalo gradjenje drvenih stanova. Ne mogu se dakle spom. kuće „oko S. Marije“, koje „nisu više od dva raztegljaja“, da prispodabljaju sa veličinom dosta starije od njih crkve Sv. Stjepana.

Nijedan od domaćih dubr. kroničara ne nahodim, da bi crkvu S. Stjepana nazivao stolnom, kako to čine Eitelberger a po njemu Jackson. Porfirogenit nije toga pisao, a ako je nju jedinu spomenuo u Dubrovniku, to je učinio s razloga, što su se u njoj čuvale slavne moći sv. Pankracija. Porfirogenit je u svojem djelu u obće spomenuo glavne crkve dalm. gradova, u kojima su bile sačuvane moći svetaca, pa ako su najviše njih bile u isto

[1] V. Coleti. Eccl. Rhsg. Hist. str. 13, 14, 30.
[2] Nav. dj. str. 30.
[3] Nav. djel. prof. Gel. str. 14.
[4] Nav. dj. str. 19—20.

doba stolne crkve, ne može ipak neobhodno iz toga sliediti, da je i crkva S. Stjepana nuždno imala biti stolnom. Prva poznata velika stolna crkva u Dubrovniku bila je posvećena Bl. Gospi i podignuta u početku XIII. vieka. Filip de Quartigianis koji je nju obašao 1434. god. ostavio nam je njezin opis[1]. Niko, pa ni sam Coleti u obširnoj svojoj povjesti dubrovačke nadbiskupije, nije se bavio pitanjem, koja li je bila prva stolna crkva u Dubrovniku, premda je takova morala obstojati, dok se stalno znade, da je Dubrovnik imao svoje biskupe najkašnje barem iz doba spljetskih crkvenih narodnih sabora 925. i 928. godine. Da je crkva S. Stjepana mogla biti stolnom, protivi se staro-kršćanski običaj, da kad su stolne crkve bile bazilikalnog tipa one su bile na tri broda, dočim je crkva Sv. Stjepana na jedan sami brod. U toj su crkvi bili ukopani: prvi nadbiskup Ivan II.[2], oko god. 970., te nadbiskup Vital II., oko god. 1076., onda, kako smo vidili, i kralj Stjepan[3]. Ta bi okolnost mogla biti na uhar mnenju, da je crkva mogla biti stolna, jer je u srednjem vieku postojao običaj, da su se biskupi i kraljevi pokopavali u stolnim crkvama; ali, pošto je crkva S. Stjepana sadržavala moći tolikih svetaca, da ih je Serafin Razzi u svoje doba (a tiskao je svoju povj. Dubrov. g. 1595.) mogao izbrojiti do pedeset[4], to je po drugom staro-kršćanskom običaju opravdano, što su i biskupi i kraljevi željeli, da im tjelesa budu pokopana uz moći tolikih svetih mučenika *ad martyres* sve da i crkva ne bude bila stolnom. Nahodim pak, da Luccari piše[5] ob istom prvom dubrovačkom nadbiskupu Ivanu II.: „Aedes Episcopales eidem assignata fuerunt ad *Sanctos Apostolos*, prope Castellum, ubi tunc erat *Basilica Cathredalis*", po čemu treba razumjeti, da je Luccari po kakvom, nama sad nepoznatom, izvoru bio doznao, da je u X. vieku obstojala stolna crkva posvećena Svetim Apostolima, kod Kaštila. To je dakle mjesto, gdje bi se imali iskati tragovi prvobitne stolne crkve, a crkva Sv. Stjepana je bila vazda na glasu samo sbog čudotvornih moći svetaca, kojima je bila bogato obskrbljena. Spomenuti Filip de Quartigianis ovako o njoj piše[6]: „Habetur et aliud Templum (osjem stolne crkve) S. Stephani protomartyris valde devotum, ubi servantur Sanctarum Petronillae filiae S. Petri, et Domitillae corpora, et aliorum SS. copia grandis Reliquiarum, argento inaurato ornatorum. In Capella conservationis earum saepius morbo caduco aegroti, et spiritibus malignis vexati, illorum Sanctorum, et Sanctarum meritis, atque intercessionibus liberantur; et aliis diversis languoribus laborantes interdum multi sanantur, ut mihi a fide dignis Nobilibus, et antiquis, ac doctis multoties dictum extitit". Svakako se razumije još, da je oko crkve S. Stjepana početkom XV. vieka izvršeno dosta promjenâ. Tada su, kako smo vidili, postavljena sjeverna pobočna vrata, tada je sagradjena sakristija, koja je zar služila takodjer i kao „Capella conservationis Reliquiarum", o kojoj piše De Quartigianis, tada je možda srušena bogoljubna kuća, o kojoj piše prof. Gelcich, da možda na njezino mjesto bude sagradjena kapela-sakristija. Ostanke svetih Nareja, Akileja, Domitike i Petronille napomenuo je već i Miltius Versus[7], spisatelj XII. vieka.

Uz današnju biskupsku polaču je moderna crkvica sv. Bartula, kojoj je starinski urešeni okvir glavnog ulaza doista prenešen iz kakve stare razorene crkve. Pošto ta vrata svojom izradbom i motivima uresa, kao i profilom vienca vrlo dobro pristaju u razdoblje hrvatsko-bizantinskoga sloga od IX. do početka XI. vieka, t. j. u isto doba, iz kojega su

[1] Coleti. Nav. dj. str. 28.
[2] Coleti. Nav. dj. str. 40—41 po Ser. Razzi-u.
[3] Celeti. Nav. dj. str. 55.
[4] Coleti. Nav. dj. str. 40—41.
[5] Coleti. Nav. dj. str. 40.
[6] Coleti. Nav. dj. str. 28.
[7] Coleti. Nav. dj. str. 13.



gori opisani uresni ulomci iz crkve S. Stjepana, a iz ove je crkve okvir glavnih vrati bio svakako izvadjen nakon njezinog razorenja trešnjom 1667. god., to je sva prilika, da vratni okvir crkvice S. Bartula bude poticati i crkve S. Stjepana. — Ta su vrata (V. pril. sliku) u šupljini visoka 2·26 m., šir. 1·08 m. Dovratnici su široki u licu 16 cm., deb. 8 cm. Sva su lica dovratnikâ, osjem uzkih zarubnih pločica, izpunjena vijugastom trogrebenastom lozom, kojoj je u svakom valu zavojica završena na trolistnim cvjetićem na dvoprutnoj stapčici, koja izlazi iz trozuba zalistka. Kutići medju izlazištem zavojicâ i loze izpunjeni su dvojnim pupoljcima. Na desnom je dovratniku 15, na lievom 16 zavojicâ, dotično valovâ. Lijevi je dovratnik, na troje prebijen, valjda pri prenosu. Nadvratnik i vratni vienac izklesani su od jednog samog komada, koji, u presjeku, počamši od dolnjega brida odskače iz ravnine lica dovratnikâ, te se naginje u kutu od 45°. Presjek tog zlamenitog i riedkog komada (taljanski cornice architravata) sastavljen je od nježno nacrtane i lagano savijene zvonaste letve (karniž, sima, zola dirita) i isto tako lagano savijena žlieba (njemački Hohlkekle, taljanski caveto o guscio), koji su razstavljeni kratkom i malom pruženom pločom (njemački Hängeplättchen), koja ima nad sobom dvie, a pod sobom jednu pločicu (listello). Svi su članci tog elegantnog vienca, osjem pločicâ nad i pod pločom, stilistično urešeni plosnorezanim nakitima, koji odavaju nejasnu uspomenu na staroklasične motive. Žlieb, koji položajem i širinom zastupa inače nadvratnik, urešen je vijugastom lozom iste vrsti i naravi kao što su one na dovratnicima, samo su na njemu obzirom na potrebu izticanja simetrične osovine vitice tako zavijene, da, od devet njih, četiri lieve okreću zalistke desno, četiri desne okreću

ih lievo; a srednja, deveta, takodjer lievo, ali ostaje u srednjemu valu. Sgodno mi je ovdje iztaknuti okolnost, da na obadva dovratnika zalistci, kao da su tako okrenuti vlastitom težinom, smieraju svi niz brdo. Na ploči su, i s dolnje strane i na licu, urezani jednostavni objajasti listići, koji se krajevima sastaju i napravljuju izlomljenu (na zig-zag) crtu, tako da se opet vrhovi dolnjih kutova lica i vanjskih kutova dolnje strane pločice nahode u istim tačkama visećeg brida ploče. Te tačke sačinjavaju na taj način, kad se iz zemlje na njih gleda, središta malih, jedan do drugoga nanizanih, četverolatičnih, unakrstnih cvjetića. Dolnja strana pločice izpod ploče, takodjer je urešena na trostrane, šuplje šiljnike izkopane istostranične trokutiće, kojih zajedničke stranice sačinjavaju vodicu (crtu na zig-zag). Uspomenom na staroklasične palmete na viticama urešeno je lice vienca (karniža). Takodjer obzirom na potrebu izticanja simetrične osovine, to je lice razdieljeno na devetero, tako da mu je i po sriedi i na krajevima po jedna palmeta. Svaka palmeta sastoji od šest para simetrično sdruženih, žliebovito izkopanih, lagano savijenih, listića. Sredina im nije naročito iztaknuta ni srednjim listićem ni zajedničkom zaoštrenom podinom u dnu, kao što je to oboje bivalo kod staroklasičnih palmeta. Mjesto živo i naravsko smotanih grčkih i rimskih vitica, pod palmetama su trogrebenaste, poput dvostrukih u matematici upotrebljavanih zaporaka, lagano dvakrat svijeni traci, od kojih se susjedni medju palmetama medju sobom sklapaju na pô ugla iz kojega izlazi ustobačen trogrebenast prutak razciepan pri vrhu u dva na stranu simetrično svijena zubića.



I pobočne strane dovratnikâ i dolnja nadvratnika takodjer su urešene trogrebenastom dvostrukom pletenicom, koja naliči na niz medju sobom gusto spletenih krugova, a vrlo je obična na plohorezanim uresima od VIII. do XI. vieka. Ulomaka sasma sličnih pragova našlo se takodje medju ruševinam biskupske crkve S. Marije u Biskupiji kod Knina. Cieli plohorezani opisani ures ovog krasnog i iz svojeg doba jedinog u cjelini poznatog vratnog okvira nosi na sebi sve obilježje hrvatsko-bizantinske plohorezbe. On je naime posve plitko urezan, sastavljen ponajviše od troprutastih trakova i izpunjuje svukoliku plohu, ne ostavljajuć prazna prostora medju svojim čestima. I gosp. T. G. Jackson iznio je u svojem djelu površno nacrtanu sliku gornjeg diela[1] tog vratnog okvira, ali je kazao o njemu, s jedne da je iz bizantinskog razdoblja, a s druge da može pripadati XII. vieku[2], što se nikako ne može da primi, jer se je i kod nas u XII. vieku bio već razmao romanički slog, a hrvatsko-bizantinski jedva se još pomaljao do druge polovine XI. vieka.

[1] Nav. dj. II. sl. 62.
[2] Nav. dj. II. str. 226.

Pod starim svodom koji pokriva uzku ulicu iza crkve S. Bartula, a malo dalje od nje uzidan je plohorezbom urešen ulomak praga prikazan na priloženoj slici[1]. Komad je dug 76 cm., šir. 18 cm. Obrubljen je s jedne strane trokutnim zubićima i pločicom, s druge samo pločicom. Ploha mu je urešena troprutastim trakom smotanim na pučkim izrazom takozvano *prijekršće*, úprav onakovo kao što se nalazi nad poznatom figuralnom plohorezbom spljetske krstionice. Zato sudim da potiče iz IX. ili X. vieka. Možda je i on pripadao crkvi S. Stjepana ili onoj još malo poznatoj SS. Apostolâ.

Ostaje dakle u Dubrovniku još dosta i mnogo više tragova hrvatsko-bizantinskog graditeljstva nego li su ih našli gospoda prof. G. Gelcich, Eitelberger i Jackson; a kad se protraže i prouče većom pomnjom njegove starinske sgradje i ruševine, pokazat će se da jih ima još i više.

U Korčuli, polovicom svibnja 1897.

F. Radić.

[1] Slika je izvedena po nacrtu gradjanskog učitelja u Dubrovniku, rodjaka mi J. Štambuka.



Sredovječni natpisi.

Priopćuje
Vid Vuletić-Vukasović.

A. Natpisi Dubrovački.

I.

✠ S:DE DRAS
OE:MERCA
TAN[1]:CVMFI
LIO·SVO:....[2]

Ugragjena pločica vap. šir. 0,31 m., vis. 0,22 m.; okvir šir. 0·26 m., vis. 0·16 m. Do ove je pločice druga skresana. S lijeve je strane velikijeh vrata crkve Oo. Domenikanaca, u Dubrovniku. — Poznato je ime *Dražoe* i *Dražoevići,* biva Dubrovčanin ВЛАДОЄ ДРАЖОЄВИКЬ 1411. II. (Pučić) 101, 107. Spomenuti je natpis od XIV. vijeka.

II.

✠ Ih REQIESCIT:
IVNIVS.FILIVS:D
E ChEhNA[3]:CVM O
MNIBVS:SVIS[4]:

Pločica vap. vis. 0.23 m., šir. 0,40 m. — S desne je strane vrata (kod navedene) slična pločica, te je zaokvirena, al' su slova skresana. — U povjesti je Dubrovačkoj poznata porodica *Cherna*, a ne *Chehna* (pogriješka urezačeva), t. j. ЧРЬНЕ i ЧРЬНЕТИЋЬ, vlastelin Dubrovački КОЛЕНЬДА ЧРЬНЕТИКЬ 1253. u vijeću umoljenu. M. (Monumenta Serbica etc.) 39.

U latinskim spomenicima od god. 1392. *Radiz de Çernne, dominus Zente et Budve.* Г. XII. 129, 138. (Glasnik Društva Srbske Slovesnosti u Biogradu.)

III.

✠ S DE B
OGVSA[5]
//////
// V ///
D ////
////// ostalo
////// skresano
SVIS .[6]

Ploča vap. vis. 0,28 m., šir. 0,17 m., zaokvirena je. S desne je strane vrata kod navedene pločice.

---

[1] *Drasoe mercatante* spominje se u zaključku maloga vieća dneva 9. srpnja 1322. (Mon. Rag. T. I. str. 63) a u zaklj. dn. 1. lipnja 1349. spominje se Borac baštinik Dražoja Vidoševića (M. R. II. str. 72).

[2] Nadpis je talijanski i čita se: † *S(epoltura) de Drasoe merclan(te) um filio suo* (Boraç) što znači u prevodu: † Grob Dražoja trgovca sa sinom njegovim (Borcem).

[3] *Cherne de Chepa* spominje se u zaključka maloga vieća dneva 15. kol. 1322., kojim bi proglašen poručnikom na brodu Mika iz Koločepa. (Mon. Rag. I. str. 65).

[4] Nadpis se čita: *Ili(ć) req(u)iescit Junius filius de Chehna cum omnibus suis.*

[5] Bogussa famula Obelie de Palmotta spom. se u zaklj. mal. vieća dneva 18. kol. 1347. (M. R. II. str. 3), Bogussa filia Mathassec debriça dn. 1. lip. 1348. (M. R. II str. 27), Bogussa famula Andre de Ragnina u zaklj. mal. vieća dn. 18. travnja 1358. (M. R. II. str. 219). Sve tri su možda jedna samo osoba, službenica, koja je pobjegla tri puta od svojih gospodara.

[6] Čita se: *S(epaltura) de Bogussa ..... d(e) ..... (cum omnibus) suis.* Opazke Ured.

IV.

+ S. MARINO · FI
LIO. MILGOST·[7]
hAPELER.
CVM. OMNIB?
SVIS ⤙ [8]

U *klaustru* je Oo. Domenikaca s desne strane kod ulaza. Pločica vapn. vis. 0,20 m., šir. 0,28 m. Ugragjena je, kao i ostale, u zid, te je zarubljena. Poznato je ime МНЛЬГОСТЬ, pa *Miagostovići*[9], a to dosta kašnje, jer je i spomenuti natpis s početka XIV. vijeka.

V.

+ SEPVL
TVRA : BO
GVNI[10] : DE
RODhO CO (?=QO)[11]
CV OIB' SVIS[12]

Kod ploče pod br. IV. Ploča vapn. vis. 0,30 m., šir. 0,26 m. — *Bogun* je kao i БОГОѤ[13].

VI.

+. QVESTAS
SIE.... BOG
AVAC[14]. ChOL. U svezi Ch
VESELChO.[15]
FRAR · SVO[16]

S lijeve je strane *klaustra*. Ploča vap. vis. 0,25 m., šir. 0,24 m. Poznato je ime БОГАВЬЦЬ oko svršetka XIV. vijeka, a *Veselko* se čita u Hercegovini na stećcima.

VII.

+ S. CRANISLA
VI[17] : FILIO. D RA
DOE[18] : GENEN. O
D MARI GVERCO[19]

U klaustru s desne strane. Ploča vapn. zaokvirena šir. 0,29·5 m., vis. 0,17·5 m. — Poznata su imena ХРАНИСЛАВЬ i РАДОѤ.

---

[7] U zaključcima maloga vieća spomenuto je u XIV. vieku više osoba imenom Milgost tako dn. 16. list. 1313. *Milgostus longus* gospodar broda (Mon. R. T. I. str. 36), dneva 22. rujna 1312. *Milgostus filius Obrade* (M. R. I. str. 46), Milgost stazonarius dn. 1. srpnja i u rujnu mjesecu g. 1343. (M. R. T. I. str. 138, 142), te 16. srpnja 1346. *Milgostus preco* (M. R. T. I. str. 220. Milgost Stechinzi dneva 28. lipnja 1322. (N. dj. str. 122). Milgost preco pak napominje se na mnogobrojnim mjestima u Liber Reformat. (M. R. II.) u god. 1347—1 52. i 1356—1360.

[8] Čita se: *S(epultura) Marino filio Milgost chapeler cum omnibus suis.*

[9] Poznati su i Milgostići. Lib. Ref. (M. R. II. str. 37) spom. uprav „Miloe Milgostich dneva 15. kolov. 1348.

[10] *Bogun stazonarius* spomenut je u zaključku maloga vieća god. 1343. (M. R. T. I, str. 142.)

[11] *Rochoco* je ime slično *Ruccoco* spomenuto u Lib. Ref. god. 1347. (M. R. II, str. 3), ako nije i jedno te isto.

[12] Čita se: *† Sepultura Boguni de Rochoco cu(m) o(mn)ib(us) suis.*

[13] Lib. Ref. (M. R. II, str. 11, 36, 73) spominje polovicom XIV. vijeka i *Bogoje* i *Bogon*, *Bogonus* (N. dj. str. 100, 138, 277).

[14] *Bogauce cuparius* spomenut je u Lib. Ref. dne 15. tr. 1358. (M. R. II, str. 219).

[15] U zaključku maloga vieća dneva 28. lipnja 1347. spominje se baštinik Veselka mornara iz Rata: „heredis Veselchi marinarii della Ponta" (M. R. T. I, str. 266).

[16] Čita se: *Questa si è (la sepoltara de) Bogavac chol Veselcho frar suo.* Nadpis je talijanski, a u prevodu glasi: Ovo je (grob) Bogavca sa Veselkom bratom njegovim.

[17] U zaključku maloga vieća dneva 1. rujna 1312. spominje se neki Hranislav gospodar broda (M. R. T. I, str. 10), tako i u zaključku dn. 28. pros. 1313. (M. R. T. I, str. 18), a u zaključku dneva 3. svibnja spominje se njegov sin Ilija (M. R. T. I, str. 121).

[18] Ime Radoe spominje se u zaklj. mal. v. dn. 20. kol. 1313. (M. R. T. I, str. 54, 55), 22. lipnja 1322. (N. dj. str. 62), 28. lip. 1322. (N. dj. str. 122), dn. 12. st. 1346. i dn. 21. siec. 1357. Radoe aurifex (N. dj. str. 205 i M. R. II, str. 173) i Radoe becarius dn. 7. sieč. 1357. (M. R II, str. 172).

[19] Čita se: *† S(epultura) Cranislavi filio d(e) Radoe geneno* (zar mjesto *genero*) *d(e) Marin Guerco.* Opazke Ured.

VIII.

SA DI. PASCHE ///[20]
BABVLIÇA
ET DOM° // MAR
TE · FILIO
SVO CV OMI
BVS . SVIS .[21]

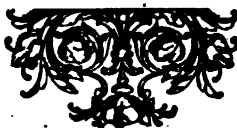
Ploča prenešena iz drevne crkve Sv. Stjepana u Dubrovniku, a to za biskupa Jederlinića. Sad je po tlima, na drugomu katu, u biskupskomu sjemeništu, u Dubrovniku. Natpis je od XIV. vijeka.

[20] Ime *Pascha* vrlo često se nahodi upotrebljeno u dubrovačkim spisima iz XIV. vieka.

[21] Čita se: *S(epultar)a di Pasche (de) Bubuliça et dom(in)o Marte filio suo cu(m) om(n)ibus suis.*

Opazke Ured.

(Nastavit će se.)



Mrtvački ostanci iz triju starohrvatskih grobova uz ruševine biskupske bazilike Sv. Marije u Biskupiji kod Knina.

(Sa slikama.)

U „redovitom tromjesečnom izvješću Kninskoga starinarskoga družtva", tiskanom u „Viestniku hrvatskoga ark. družtva" zagrebačkoga (God. XIV. Br. 3. str. 94) ovako je objavljeno zlamenito odkriće, koje „sastoji u šest grobova, koji pripadahu hrvatskim velikašim". Ja ću ovdje iztaknuti izvješće o samim trima grobovima, prvom, četvrtom i šestom, i opisat ću predmete u njima nadjene, ostavljajuć za drugi put opis ostalih triju.

I. „U dubini skoro od 5 m., a toliko daleko od podnevnoga broda bazilike, upravo uspored zidu kapele, našast je prvi grob dne 28. svibnja t. g. (1892.). Mrtvac je bio u drvenom liesu ukopan, običajnom pozicijom prama iztoku položen, u samoj zemlji, bez ikakve gradje groba, ili barem stiena bedrenjača ili poklopnica, a ovakovim načinom biše i ostala četiri groba, o kojima ćemo dalje spomenuti. Pokojnik, visoka stasa, držao je u lievoj veliki dvosječni mač sa odnosnim liepo izradjenim i dobro sačuvanim fibulam, a u desnici imao je takodjer jedan nožić dug 0·20. Na noguh imao je liepo izradjene i dobrim zlatom pozlaćene ostruge sa odnosnim fibulam, dobro sačuvane. U ustijuh našast je zlatni, bizantinski novac sa slikom odnosnoga cara Konstantina V. Kopronima i Lava IV. njegova sina (751—775.) gore okrenutim. Jedan pedalj dalje od lieve noge našasta je dobro sačuvana iz mjeda nekakova posuda, poput naših tava, ali kratkom ručicom i oblikom posebnim, a tik ove druga posuda slabo sačuvana, naliči na današne vodene „bardake". Iznutra je bila drvena, a iz vana dvojakim obručima dvovrstne kovine okovana. Gvozdena kovina služili su ko običajni obruči, dočim obruči od kositera bili su nanizani i za nakit metnuti. Ova posuda rad trošnosti nije se mogla čitava sačuvati".

II. „Dne 30. istoga u podnevnoj kapeli odkriven je četvrti grob, koji je glavom upirao u zid donji kapele, a širinom položen na sredini iste. Mrtvac je bio sav istruhnio i u sgoljni humus pretvoren. Na humusu opažalo se tankih nitih odjeće dobrim zlatom protkane. Kod lieve ruke našast je jedan veliki nož dug 0·50, širok 0·5. Kod nogu našaste su dvie ostruge sa odnosnim fibulam, dobro sačuvane; naresni dio fibula i ostruga dobrim zlatom pozlaćen, a ostalo bilo je od neke posebne kovine, za koju se hrdja nije mogla hvatati. Po svim biljezim opaženim, a osobito po dužini mrtca 1·65, prilika je, da je mrtvac bio neki mladić."

III. „Dne 3. lipnja (1892.) odkriven je šesti grob istim pravcem za 3.00 met. daleko od drugoga opisanoga groba. Uz lievu mrtcu našast je dvosječni mač sa vrlo krasnim i dobrim zlatom pozlaćenim fibulam. Fibule su bile zaodjevene navlakam od tkanine, koje su se još dielom sačuvale. Na noguh našaste su ostruge ali slabo sačuvane. U ustijuh našast je zlatni novac sa slikom cara kao gori, dolje k zemlji okrenutom, dočim druga slika, što predstavlja dvie okrunjene glave, gore je bila okrenuta. Jedan pedalj više glave našasta je jedna posuda, koju mi, kod prvoga opisanoga groba, nazvasmo po pučku *„bardakom"*. Posuda je loše sačuvana, ali ipak dati će se odnosno slika sastaviti". . . .

Opis predmetâ nadjenih u grobovima.

Mač, nadjen u šestom grobu, skupa s novcem, fibulom i ostancim okova sa koricâ, bili su već opisani u ovom časopisu[1]. Samo ću ovdje radi točnosti, obzirom na veliku zlamenitost tog mača, da nadopunim navedeni opis. Duljina balčaka s križem ne iznosi 15½ nego 15·2 cm. križ nije dug 10½ nego 10·2 cm., širok je 2·3 cm., a ne samo 2 cm.; debljina mu je 1·6 cm. a ne 1·5 cm. Četiri poprične žliebića medju grebenima jabuke tako su urešena, da imaju pri dnu 1·5 mm. široke, 2·5 mm. duge nadignute pačetvorinice od žute mjedi, a s jedne i druge strane po upredenu dvostruku žuto-mjedenu žicu. Grebeni jabuke visoki su po 16 mm. Jabuka pod njima, sa malo na oblo zatupljenim krajevima, debela je 17 mm., široka 26 mm., duga 71 mm. Duša je balčaka pri križu široka 31 mm., pri jabuci 22 mm. Oštrica je pod križem široka 61 mm., po sriedi 53 mm., a 5 cm. daleko od rta 43 mm. Tkanina u koricama nije bila izpod, nego izvan daščicâ. Dva posve jednaka komada okova koricâ sastoje svaki od dvie nejednake, iznutra šuplje, polujajaste česti, od kojih je veća sva prošupljena s nutrnje strane, druga je tek ravno izdubljena za 1 mm. dubljine. Medju te dvie česti (kako se razabire na slici na nav. mj. „St. Pr.“) su tri uzporedna klinca okruglih glavica, ležećih na obručićim pupicâ. Pri kraju manje polujajaste česti je običan trolistan, krinu sličan, pupoljak, a na drugom kraju trokutast jezičac sa tri na trokut poredana klinca, jednaka onima medju polujajastim čestima. Jedan od tih sačuvanih klinaca dug je 8 mm. izpod kolobara pupicâ, pa se može uzeti, da je tolika bila debljina koricâ. S dolnje je strane tih komada okova po ravna pločica istog kroja, na kojoj su bili zavraćeni nutrnji krajevi klinaca. Ta su dva komada duga po 54 mm., široka po 15 mm., a visoka na polujajcima po 6 mm. Treći je komad okova sličan dvama opisanima i iste je širine, ali je dug 6 cm. Obedvie jajaste česti su mu podpuno izšupljene, a pod onom pri pupoljku ima povieslo visoko 9 mm. Pločica pod tim komadom rek bi da je dopirala samo od jezičca do proviesla. Komad ovakova slova T slična oblika ima srednju čest sličnu opisanim trojim komadima, jednako su mu podpuno prošupljene obedvie polujajaste česti, pupoljak mu je više razkrižja; a jezičac na protivnom kraju. Poprična mu je čest duga 77 mm., a završuje na obadva kraja trokutastim jezičcima, svaki sa tri klinca. Žliebovi medju razkrižnim i pobočnim polujajcima popričnog komada obskrbljeni su takodjer svaki sa tri klinca. Sva je dolnja strana ovog komada obložena ravnom tankom pločicom, na kojoj su zavraćeni krajevi klinac dugih kolik i prije opisani. Tolika je duljina popričnog diela tog komada okova, da je lako moguće, da bude on utvrdjivao i resio s jedne strane ušće koricâ preko širine, tako da je srednji komad smierao njihovom sredinom put rta, dočim će drugi komadi bit pripadali uresu i okovu pobočnih bridova koricâ. — Sapon je pačetvoran (na istoj spom. slici), izdjelan na plosnate krugljice na četiri vrha kutovâ, i na luk svedene tri stranice. Zakučasta igla počiva krajem u dotičnom žliebu prednje stranice. Lapti pločice za utvrdjivanje sapona na kajišu imaju dva uzporedna klinca okruglastih glavica, koje počivaju na poznatim obručićim pupicâ. Samo je jedan od tih klinaca sačuvan, te je pozlaćen.

Predmeti nadjeni u prvom grobu.

1. Priložena slika predstavlja nam veliki dvosječni mač sličan prije opisanomu. Ukupna mu duljina iznosi 95 cm., od kojih odpada na balčak s križem 15·5 cm., na oštricu 79·5 cm. Od ukupne duljine balčaka pripada debelini križa 25 mm., duljini ručice 87 mm., a visini jabuke 43 mm. Oblik jabuke prije opisanog mača približuje se pašestercu, dočim je jabuka

[1] Vidi „Starohrv. Prosvjeta“ God. I. Br. 4. str. 243.

mača iz prvog od šest skupa odkrivenih grobova, ozgor vidjena, slična pakružnici, dugoj 77 mm., širokoj 35 mm Ova se jabuka razlikuje od prije opisane i tim, što i ako je takodjer s gornje strane urešena sa pet popriečnih kvrgastih članaka, oni nisu svi jednako visoki, nego je srednji najviši, a pobočni su sve to niži put kraja. Toliko u zarezu izpod kvrgâ koliko i u četiri žlieba medju njima prolaze pazovi debele, upredene, dvostruke, srebrne žice. Ostalo je sve gvozdeno. — Ručica balčaka široka je izpod jabuke 22 mm., nad krizem 31 mm., debela 10 mm. Ručica je bila obložena drvenom oplatom, koja je iztrunula. Križ je dug 103 mm., širok 34 mm., debeo 23 mm., vas pokvaren hrdjom. Oštrica je pod križem debela 5 mm., široka 63 mm., po sriedi široka 50 mm., pri početku rta 45 mm., a tri centimetra nad njim 36 mm. S jedne i druge strane izdubljen je u oštrici plitak žlieb, koji teče sredinom i zaprema oko trećine njezine širine.

Uz taj mač nadjeno je još osjem bronzana sapona i žujice, još drugih pet bronzanih komada. i to: jedan sapon bez igle, dvie petlje i dvie žujice (jezičca) (Vidi uz predstojeću sliku mača). Cieli je sapon pačetvorna oblika, dug 4 cm., širok 3 cm. Ima okruglaste vrhove kutova, a na luk svedene tri prednje stranice. Sagnuti inosmjernasti lapti pločice, koja obvija četvrtu stranicu (osovinu) sapona, pritvrdjeni su sa dva dobro zavraćena klinca. Igla je gvozdena, te je dobro zahrdjala i sad nepomično sliepljena uza sapon. Sapon bez igle neima ni pločice. Oblikom nalići prije opisanomu, samo je u svemu zeru tanji i kraći. Dug je 3 cm., širok 2 cm. Žujica je pačetvorna, duga 5 cm., široka 2 cm., sa kosočetvornim kruški naličnim malim nastavkom pri vanjskom kraju. S gornje i dolnje strane jednako je izradjena, to jest sredina površine je nadignuta na tup brid. Pri stražnjem kraju napravljen je u debljini prociep za primanje 2·5 cm. debela kraja kajiša, koji je na žujici bio pritvrdjen sa tri bronzana klinca, koji su s obiju strana imali i okrugle glavice i pod njima obručiće pupicâ, koji su usiedali u okružnoj 0·5 mm. dubokoj posteljici. Pošto je ta žujica širja nego li je otvor na prvom mjestu opisanog sapona, to nije mogla da prolazi kroza nj, ni zato da pripada istomu kajišu. — Dvie pačetvorne bronzane petlje sa valjastom osovinom, iste duljine kao i prvo opisani sapon, a obedvie od njega malo uže, i to jedna široka 22 mm., druga 15 mm., takodjer imaju po krugljicu u svakom vrhu, tri na prednjoj stranici, te po jednu na sredini kraćih stranica. Pokrivene su svietlom zelenom patinom. — Dvie male jednake, debele, trokutaste, žujice duge su po 22 mm., široke po 15 mm., debele po 7 mm. Sastoje s traga od trokutasta jezičca sa tri na trokut poredana klinca okruglih glavica, bez obručićâ. Pod tim dielom žujicâ bila je i trokutna pločica, na kojoj su bili zavraćeni klinci za pritvrdjivanje kraja remena. Kraj tih žujica je pačetvoran pokriven s gornje strane sa tri uzdužna uzporedna rebarca, koji završuju u tri zubića. Dolnja je strana ravna.

Uz razmatranja, što sam ih priobćio prigodom opisa mača, nadjena u šestom grobu[1], dodat mi je i sliedeća.

[1] Vidi u „Starohrvatskoj Prosvjeti" God. I. br. 4. str. 244—245.

Ako obadva naša opisana mača i zbilja naliče skandinavskim mačevima[1], te se razlikuju od merovinžke *spatha-e* zlamenitim ojačanjem jabuke i križa, kakva se nije još našlo u grobovima od 5. do 7. vieka, i nestašicom klinaca za utvrdjivanje raznih česti jabuke i križa, i ako pokazuju uspomenu na zajednički sjeverni pralik mača, imaju ipak na svojim jabukama i na oblicim okova koricâ dosta toga, što im podaje vlastito obličje, razlikuje ih od alamanskih i skandinavskih vikingovih mačeva, te im utiskuje pečat domaćeg starohrvatskog izvora.

Toliko uz prije opisani koliko i uz drugi mač nadjen je bizantinski zlatni novac iz VIII. vieka, koji nam svjedoče zato, da mačevi nisu iz starijega doba. I sama ta okolnost, što je od šest suvremenih uzporednih grobova pet njih sadržavalo osjem drugih predmeta i oružje pokojnikovo, kako se je to običavalo u pogansko doba[2], utvrdjuje nas u mnenju, da su u tim grobovima mogli biti ukopani sinovi takova naroda, koji ili još nije bio posve prigrlio kršćanstvo, ili se je od tako kratkog doba bio obratio, da kršćanstvo kod njega nije još bilo uhvatilo duboka koriena, tako, da se još ne bijaše posve otresao poganskih običaja, okolnosti, koje se najbolje slažu sa vjerskim prelaznim stanjem starih Hrvata upravo u VIII. vieku.

Naši su mačevi imali korice onako sastavljene, kako ih malo kašnje opisuje koludar S. Gallski: „Mač bijaše obložen najprije koricom (drvom), pak kožom, a u trećem redu bielim, jasnim voskom navoštenim platnom“.[3] Na hrdji se samo nisu više očuvali tragovi kože, koja je sasvim iztrunula, ali se jasno razabiru utisci drvenih žica i platnene tkanine.

Svojom duljinom pristaju opisani mačevi uz najveće poznate iz doba od 5. do 9. vieka, a širinom oštrice od 61 mm. i 63 mm. prekoračuju za 1 do 3 mm. najveću poznatu širinu oštrica merovinžkih mačeva.[4] I njihov balčak (od 15·2 do 15·5 cm.) prekoračuje od 7 do 10 mm. srednju duljinu balčaka merovinžkih mačeva.

Zlatni bizantinski novac, nadjen u četiri od šest uzporednih grobova, bogate ostruge, česti srmom protkanih odjeća, zlatne pločice i naušnice takodjer nadjene u tim grobovima, ovlašćuju nas da pristanemo uz Lindenschmitovo[5] mnenje, da su veliki mačevi, kojih je sakovanje zahtievalo neobičnu pomnju i vještinu, pa su bili u velike cienjeni, mogli u ono doba pasti samo u ruke ljudi, koji su po plemenskom ugledu ili po slavnom junačtvu zauzimali u narodu odlična mjesta. U naših šest grobova bile su dakle po svoj prilici pokopane odlične osobe, vojvode ili inovrstne narodne poglavice i njihovi sinovi.

Nožić, nadjen u prvom grobu, dug je do ručice 22 cm., širok pri rtu 3 cm. Ručica mu je odlomljena, a ostaje od nje još komad dug 2·5 cm., širok 2 cm. Bio je u koricama sastavljenim poput onih opisanih mačeva. Našao se je s desne strane mrtvaca, te je bio uprav položen kao i onaj, što ga je vidjeti uklesana o boku plohorezanog lika nekog hrvatskog junaka u Ninu. Hrdja ga je svega pokvarila.

Priložena slika prikazuje u naravskoj veličini jednu od dviju ostrugâ, nadjenih do nogu mrtvaca prvoga groba sa pripadajućim joj saponom, petljom i žujicom. Svi su ti komadi bronzani a pozlaćeni. Presjek krakova ostruge sličan je onomu već opisanih triju parova[6], to jest poput gotičkog luka. Petnjak nije okrugao, nego četverokutan i bez uresa. Obručić pupica ga je dielio od temelja šiljka, koji je odpao. Kroz sredinu petnjaka prolazio

---

[1] Dr. L. Lindenschmit. Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit. Band III. Heft XI. tumač Tab. IV.

[2] Le Baron J. de Baye. Études archéologiques. Époque des invasions barbares. Paris 1888. str. 6—7.

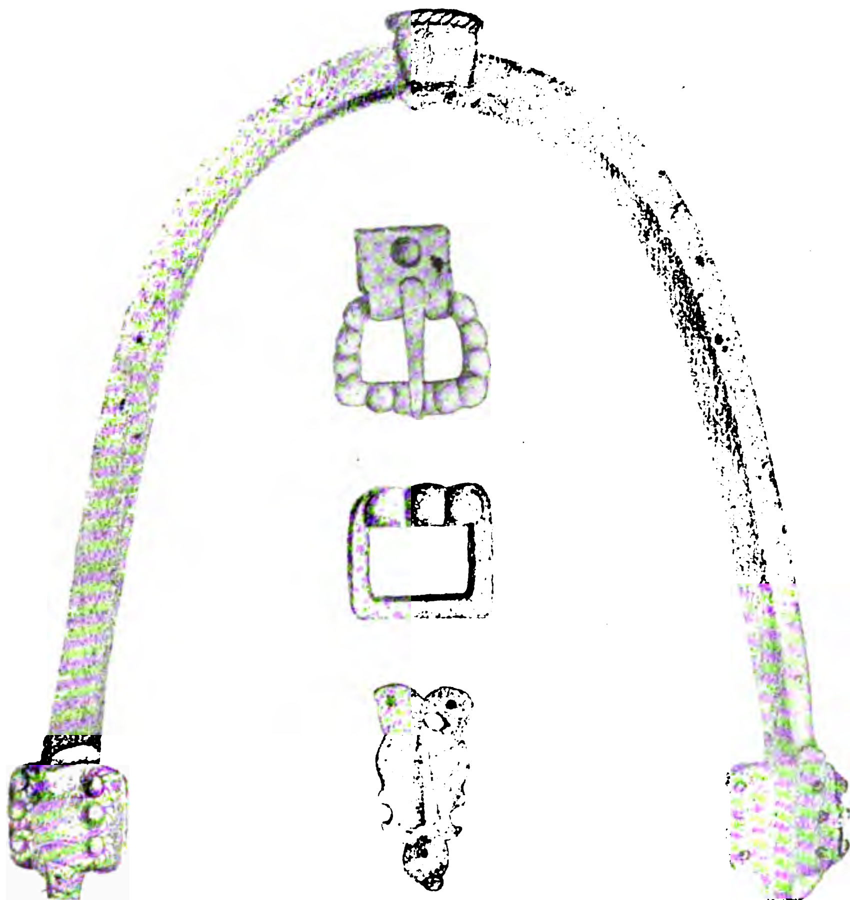
[3] Monach. St. Gall. I. 34.

[4] L. Lindenschmit. Handbuch der deutschen Alterthumskunde. I. str. 225.

[5] Nav. dj. str. 224.

[6] Vidi „Starohrvatsku Prosvjetu“ God II. Br. 1. Tab. str. 5, Br. 2. Tab. II. str. 77, Br. 3. str. 144.

je gvozden klinac za utvrdjenje šiljka i njegova temelja, kao na već opisanim ostrugama. Krajevi krakova su malo udebljani nad pločicama za utvrdjivanje ostrugina remenja. Taj udebljani dio sastoji od srednjeg jajasto nabreklog diela, kojemu je s prednje i stražnje strane pupoljasti kraj. Glavice klinaca na svakom krajnom krilu ostruge jednako su okružene obručićima pupicâ, kao na dva već opisana para,[1] ali se nahode u broju od tri, kao na ostrugama, opisanim u Br. 3. lanjske godine ovog časopisa (str. 144). Pod pločastim krajevima ostrugâ su tanke pločice, na kojima su bili zavraćeni krajevi klinaca za utvrdjivanje remenja. Sve četiri tanke pločice su sačuvane, ali su odpale s ostrugâ, jer su se u vratu skrhali svi klinci.



Prilično debeo sapon napravljen je u obliku istokračna inosmjernjaka, koji je širi sprieda, a sastoji kao od nanizanih krugljica, od kojih dolazi po jedna u vrh svakoga kuta, po dvie na pobočnim stranama, a dvie na sprednjoj stranici, medju kojima je poveća kvrga sa žliebom za naslon zakučaste igle. Osovina sapona obvijena je uzkom pločicom, koje su lapti pritvrdjeni samim jednim klincem velike spljoštene polukrugljaste glavice po sriedi. Na drugom saponu nije sačuvan nego komad te pločice.

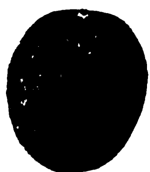
Petlja sa pačetvornim provieslom, gladka je pačetvorna presieka na tri strane, a gornja joj je sastavljena od tri nanizane ozgor malo zaoštrene krugljice.

Žujica je dugoljasta pločica sa dugoljastim trostrano šiljastim rebrom po sriedi gornje strane. Sprednji joj je kraj naznačen polukrugljicom. Krila su joj narozana na dva obla

[1] „Star. Prosvj." God. II. Br. 1. str. 5. Br. 2. Tab. II. str. 77.

zubića, za kojima dolazi sprieda jedan tupo izbočen, a jedan tupo izdubljen kut prama stražnoj strani. U debljini žujice je straga zarezan prociep za primanja remena, koji je bio pritvrdjen sa dva klinca okruglih glavica, pod kojima su obručići pupicâ. Na jednoj su žujici sačuvani klinci, a s druge (naslikane) odpali su i klinci i obručići.

Sva četiri komada skupa teže 180 gr.





Zlatni bizantinski novac Konstantina V. Kopromina i Lava IV. njegova sina (V. pril. sliku), nadjen u ustima mrtvaca, teži gr. 3·80. Na predku, s lieve strane careve glave, kašnje je zarezana uparotina, valjda napravljena prigodom pokojnikova polaganja u grob. Sastavljena je od tri istosmjerne vodoravne, prekrižane sa tri istosmjerne kose crte. Na isti način, al drugim oblikom, zarezana parotina nadjena je i na zlatnom novcu u sarkofagu izkopanomu izpod bazilike Sv. Marije u Biskupiji,[1] te je po zlatnim pilotinama, nadjenim na njemu, zaključeno, da je izvršena u času polaganja novca u sarkofag.



Priložena slika prikazuje pateri (plitkoj zdjeli) sličnu bakrenu tavu sa kratkom ručicom, nadjenu u istom prvomu grobu. Teži 57 dekagrama. Ima širok otvor a uzko dno. Oko otvora, kojemu je u premjeru 0·206 m., teče vodoravno naokolo zavrnut peliš (obrub), širok 12 mm. Tava je duboka 52 mm., a dno joj ima u premjeru 7 cm. Sa dnom je spojeno kusočunjasto podnožje 14 mm. visoko. Na dolnjoj, široj strani podnožju je premjer 78 mm. dug. S obrubom tave pridruženo 15 cm. dugo držalo, kojega je vanjski kraj okomito zamotan u kolutastu vješalicu, koja ima u premjeru 15 mm. Držalo je pri tavi široko 3 cm., pri vješalici 2 cm. Tava je debela 1.5 mm. ručica joj 2 mm. Dno je iznutra urešeno uzahnim na žliebić izkucanim kolobarom. — Zdjele, plitice i kotlići poznati su kao ukopni prilozi tako zvanih barbarskih naroda prve polovine srednjega vieka.[2]

Drvena plosnata posuda (bardak ili žbanjica), kako mi boduli zovemo sličnu posudu, koju i do dneva današnjega upotrebljujemo za prenos vina, potrebita pri obradjivanju vinograda, takodjer nadjena u prvomu grobu, predstavljena je priloženom slikom. Ima oblik kusočunja pakružnih osnovica. Pošto se je razpala netom je dotaknuta bila u grobu, ne može se točno ustanoviti debljina dužica, koje su bile posve iztrunule. Na temelju pribranih i u našem muzeju sačuvanih



ulomaka, naš je predsjednik bio odmah dao napraviti i okovati vieran *fac-simile*, po kojemu je snimljena ova slika. Posuda je imala pri gornjem rubu 3 cm., pri dolnjem 3·5 cm. širok gvozden obruč. Vaskolik prostor medju obručima bijaše obložen kositernom pločom od $1^1/_2$ mm. debljine, na kojoj su u četiri vodoravna niza bile probivene guste kosočetvorne rupice. Gornji obruč je obskrbljen sa dvie polukružne uzice, za nataknuće polukružnog, 7·5 cm. visokog, gvozdenog proviesla. Bardak je visok 15 cm.; velika osovina dolnje osnovice duga je 20 cm., ona gornje osnovice 15 cm.; mala osovina dolnjega dna duga je 12 cm., ona gornjega 9 cm. Ta i druga slična joj posuda, nadjena u susjednom grobu, koja će se opisati drugom prigodom, ovlašćuju nas zaključiti, da je vino i hrvatskim vojvodama najstarijega doba, još u VIII.

---

[1] „Star. Prosvj." God. 2. br. 2. str. 74.

[2] Lindenschmit. Nav. dj. str. 475 itd.

vieku bilo omiljelim pićem i junačkom zabavom, jer inače nebi bili davali sobom uz oružje i vitežke ostruge pokopavati još i vinske bardake. U rajnskoj Asiji, u Njemačkoj, nadjeni su tako u grobovima iz prve polovine srednjega vieka drveni valjasti i kusočunjasti kablići (Eimer) sa bronzanim ili gvozdenim obručima i bronzanim uresnim okovom, koji su bili po prilici iste veličine kao i naši bardaci. Kod Oberflochta u Würtembergu nadjene su, u grobovima iz istog zemana, raznolike male bačvice, kojih Lindenschmit nije potanje ni napose opisao u svojoj knjizi.[1]

Predmeti nadjeni u četvrtom grobu.



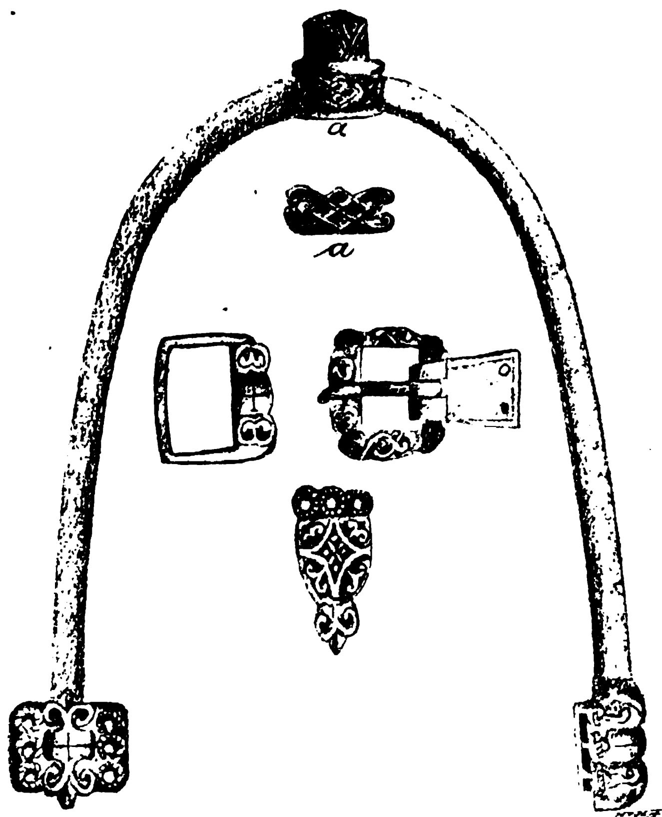
Ovdje je slika velikog noža, koji je vas izhrdjan nadjen u četvrtom grobu. Dug je 51 cm., od kojih 12 cm. odpada na ručicu. Širina mu je po sriedi 45 mm., duša ručice je šir. 2·5 cm. Debeo je 13 mm. Zahrdjao je skupa s koricama. Ručica je bila nataknuta na drvo; pri vrhu je odlomljena, kao što je i nož odkrhnut pri rtu. — Uz nož nadjeni su na gramenčićim zemlje ostanci srme. Do noža nadjen je, na pril. slici prikazan, dug, tanak, bakren, dvokrakast predmet, poput mašicâ, dug 13·5 cm. Jedan mu je krak prelomljen. Po krakovima su navraskane po 4 mm. debele, oble kvržice. Krajevi preostalog kraka su zaoštreni. Strana, s koje se kraci sdružuju na luk, pločasto je sgnječena i savijena na četvrtinu kruga. Svaki je krak imao po tri rupice, pri jednom i drugom kraju i po sriedi. Za to bi se moglo nagadjati, da su te mašice pripadale zarubnom okovu noževih korica, i to pri rtu, a rupice da su služile za prolaz dotičnih klinaca za pritvrdjivanje. Kraci su mašicâ s dvora polukružna, iznutra ravna presjeka, široki 4 mm.

U tom su grobu nadjene krasne malašne srebrne ostruge sa pripadajućim im saponim, petljam i žujicama takodjer srebrnima, što ih prikazuje slika na sliedećoj strani. Svi komadi skupa teže 150 gr. Ukupna duljina ostruge, na kojoj je i temelj šiljka, iznosi 10·2 cm.; nutrnja širina otvora medju pločicama 6·5 cm. Pločice su duge 12 mm., šir. 14 mm.; presjek luka i krakova je sličan onom u sva četiri para prije opisanih ostruga. Pri petnjaku visina luka iznosi 4·5 mm., pri početku pločicâ visina krakovâ 3 mm., visina presjeka u luku 5 mm., pri pločicama 4·2 mm.; premjer kruga izpod šiljkova temelja 9 mm., premjer vanjske osnovice temelja 8 mm. Ures pri podebljanim krajevima ostrugâ naskače za 1·2 mm., a razdieljen je na troje: sredina je nabrekla, a obadva kraja završuju poput krina kukasto zamotanih pobočnih latica. Na srednjem je dielu touširanjem umetnut križ. Krila krajeva ostrugâ široka su po 3 mm., debela po 1 mm. Na njima je posebna tanka pločica, na kojoj su tri o sebi stojeća obručića pupicâ, na kojima počivaju okruglaste glavice klinacâ, koji prolaze kroza njih. Obručići se dotiču medju sobom. Pozlaćeni su ti obručići i spomenuti krinovi. Krajevi klinčićâ su prosto zavraćeni na pločicama. Remen je mogao imati debljinu malo veću od 1 mm. Gornja i dolnja strana okružnog petnjaka urešene su cezelovanim nakitom, koji sastoji od kose četvorine, s kojom se prepliću dvie na S svijene, simetrično u njezinom središtu prekrštene crte, kojih kuke ostaju izvan stranicâ kose četvorine. S vanjske strane petnjaka prikovana je tanka pločica, obrubljena kolobarom pupicâ, debela $^3/_4$ mm. Na njoj je pritvrdjen kusočunjast 5 mm. visok. temelj šiljka, uresen na svojoj obloj površini vodicom (crtom na cik-cak), koje su trokuti izpunjeni na izmjence istosmjernim zarezanim crtama. — Taj je ures poznat još iz predhistorijskih doba, a nalazi se, kako sam već prije iztaknuo,[2]

[1] Nav. dj. I. str. 476.

[2] „Starohrv. Prosvj." God. II. Br. 2. str. 81.

osobito na predmetima, o kojima se može dokazati, da su njegda pripadali Slavenima Takovih trokuta ima osam naokolo i pozlaćeni su. Kroz petnjak, pločicu i temelj propalog šiljka ide rupica, kojoj je $2^1/_2$ mm. u premjeru, te je kroza nju prolazila gvozdena osovina, koja je propala od hrdje, kao što je valjda propao i gvozden šiljak. Saponi su pačetvorinasti, dugi 18 mm., šir. 12 mm., sa kvakasto zakučenom iglom. Sprieda imaju dva pozlaćena polja, na kojima su naskočene dvie poput slova S svijene simetrično položene crte, t. j. na jednom je S, a na drugom polju kao njegova slika u ogledalu. Na svakoj užoj stranici sapona su po dvie simetrično prekrštene crte, kojih su vanjski krajevi kukasto zavijeni. I one su pozlaćene. Remen je bio utvrdjen na laptima pločice sa dva prosta klinca, na obedvie strane prosto zavraćenih krajeva, t. j. bez glavice. Petlje su sa pačetvornim provieslom, duge 15·5 mm., šir. 10 mm. S gornje je strane udebljana stranica široka 6 mm., debela 5 mm., razdieljena, kao i krajevi ostrugâ, na srednji, jajasto udebljani dio, i dva krajna, cezelovana, u obliku krinovâ. Iz sredine krinovâ izlazi provieslo. Na udebljanoj sredini petlje umetnuta je tanka žica u oblik bizantinskog križa raziširenih krajeva.



Žujice su duge po 21 mm., šir. 10 mm., debele po sriedi 4 mm. Zadnji im je kraj debelinom razsiečen na prociep za primanje 1 mm. deb. remena, koji je bio utvrdjen sa tri klinca okruglastih glavica sa obručićim pupicâ kao što su i oni na krilima krajevâ ostrugâ. Srieda je urešena gotičkim lukom, usred kojega je položena kosa četvorina ugnutih na luk stranica, sa bizantinskim umetnutim križem raziširenih krajeva; u kutima je po piknja. I okvir tog polja napravljen je umetnutom žicom. Četiri izsječka imaju po dvostruku kuku put vanka okrenutu. Na kraju je krin sa dva nutrnja pozlaćena polja. Tako su pozlaćeni spomenuti izsječci polja i obručići pupicâ.

Ne samo po dužini mrtvaca, nego još i po malim protegama ostrugâ daje se naslućivati, da je u četvrtom grobu bio zakopan mladić, zar sin ili kopljonoša kakvog hrvatskog vojvode. Da je tako, razumije se i po velikom nožu (scramasax), koji je nadjen u tom grobu na mjesto mača.

U KORČULI, o SS. Apostolima Filipu i Jakovu 1897.

F. Radić.



Izvješće

o radu hrvatskog starinarskog družtva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sastavio ga

Frano Radić,

izvjestitelj znanstvenoga odbora hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu i zastupnik istoga družtva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu, za isti Kongres.

(Nastavak.)

28. **Kaštel Stari** (Castelvecchio). U spom. mojoj raspravi (Četiri staro-hrv. bog. str. 5—8) opisao sam i tlorisom popratio crkvu *S. Jurja u Zestinju* (de Camposestino) na sjever Staroga, malo iznad željezničkog kolodvora. I O. Milinović je o toj crkvi pisao u spom. razpravi, ali ju nije opisao. To je mala bazilika na jedan brod u osnovi pačetvorine sa pačetvornom apsidom. Duga je 8·93 m., široka 4·96 m. Apsida je s dvora široka 3·3 m., duga 1·14 m. Zidovi su s dvora visoko naskočenim lezenami razdijeljeni na prostore široke od 35 do 58 cm. Na pročelju je samo jedna takova lezena, na sjevernoj i južnoj strani po 8, na začelju po jedna, a za apsidom su četiri. I nutrnje strane pobočnih platna razdijeljene su u tri lezene na četiri jednaka prostora, koji gore svršuju u polukružne luke. Crkva je bila njegda posvodjena bačvastim svodom, ali joj sada ne ima svoda, nego je pokrivena prostim krovom na lastavice. Apsida je pokrivena bačvastim svodom. I u ovoj su crkvi četiri uzke konke. Pošto prostori medju lezenami za apsidom završuju gori polukružnim lukovima, sva je prilika da su tako završavali i svi ostali prostori medju lezenama okolo crkve, dok je još obstojao crkovni svod.

Na crkvi *Sv. Nikole*, malo na jugozapad spom. kolodvora, je nad južnim pobočnim vratima uzidan nadpis iz svršetka XI. vijeka, koji je netočno objelodanjen bio najprije od Lucija, te od Kukuljevića (Cod. Dipl. II. str. 219) i Račkia (Documenta str. 460). Otac Milinović ga je preveo (Sp. dj. str. 34—35), a ja sam ga točno snimio na licu mjesta i objelodanio u spom. svojoj razpravici (Nav. dj. str. 6). On ovako glasi:

HEC E AVLAS (sic!) HE PORTAS (sic!) CELI : HIC HESSIS REQVIES SALVSQ : EGRO
TIS HIC SCELVS DELICTA PVRGANTVR ET CRIMINA CVNCTA ·
QVAM EGO LVBIMIRO TEPŽI CONDIDIT (sic) DOMVM : AD HONORE VIDELI
CET INVICTISSIMOR SOR · PETRI · SVMI : NICOLAI CONE : ET GEORGII MAR

što čitam: *H(a)ec e(st) aulas h(a)e(c) portas c(o)eli: Hic fessis requie(s) salusq(ue) (a)egrotis; Hic scelus delicta purgantur et crimina cuncta. Quam ego Lubimiro Tepksi condidi domum ad honore(m) videlicet invictissimor(um) s(anct)or(um) Petri summi, Nicolai confe(ssoris) et Georgii mar(tyris).*

Po Kukuljeviću i Milinoviću rek' bi, da je ovaj prag Lucius bio našao nad vratima crkve sv. Jurja u Žestinju, pa da je kašnje bio prenešen i uzidan na sadašnje mjesto. Ali sam ja to mišljenje oprovrgao u spom. svojoj razprâvi, a meni se je pridružio i pok. Dr. Rački (Sp. razpr. str. 198). Isti je Rački izviestio ob ovoj crkvi na temelju mojega opisa, te je primio i izpravak nadpisa.

29. **Spljetsko polje.** U Spljetskom polju, ne daleko od franovačkog samostana S. Marije u Poljudima k sjeveroiztoku, u kutu poljske stazice uz vinograd Ivana Matošića postoji oreća se *crkvica S. Trojstva.* O njoj je, sa slikom, prvi pisao g. Jackson (Spom. dj. II. str. 72—74). Prevod njegova opisa donio je Bullettino di arch. e st. dalm. (God. 1890. br. 6). Jesenskih praznika god. 1890. ja sam tu crkvicu izpitao i pisao o njoj u spom. svojoj razpravici (br. 1 i 2 »Viestnika« 1891 god.) nadopunivši Jacksonov opis i donesavši točan tloris crkve i presjek karniža, te opredielivši doba postanka crkve, kao ne mnogo daleko od IX. vijeka. Crkva je kružna tlorisa sa šest polukružnih apsida naokolo. Premjer joj je 6·04 m., te odgovara, kako je prvi opazio Jackson »toli u tlorisu koli u razmjerima sa dvjema crkvama u Zadru, sa krstionicom i sa sv. Uršulom«. Ja sam opazio, da sve apside nijesu jednake, nego da su jim premjeri otvorâ izmedju 2·70 m. i 2·12 m., a tako i pilovi medju njima. Crkva ima dvoja vrata, na zapadnoj i jugozapadnoj apsidi. Zapadna su veća i sad zazidana, te imaju nadvratnik od rimskog arhitrava sa nizom bisera. Jugozapadna manja vrata imaju na nadvratniku urezan križ staro-kršćanskoga oblika. Prva su široka 1 m., druga 86 cm. Malo iza kako je izašao moj opis, prag. Bulić je u svezku »Bullettino di arch. e st. dalm.« za mjesec veljaču 1891., objelodanio tri ulomka nadpisa nadjena u ruševinama te crkve, i jesu:

1. *Exientib(us)* ✠ *intrantibus pa(x)*

Taj nadpis da je na luku, koji je mogao bit čest timpana ciborija. Poviše nadpisa da su urezane kuke.

2. *Michaheli arc(angelo)* HE u svezi.

I ovaj nadpis, da je išao na luk na komadu mramora sa istim kukama, te da je mogao biti čest timpana ciborija.

3. RICON

I ovaj nadpis da je na komadu mramora bio luk. Prag. Bulić dodaje: »Sasviem, da volute ornata teku na ovom komadu u protivnom pravcu, nego li na gornjem, ipak i po obliku, po debljini kamena i formi slova, rek bi da pripadaju istom komadu. I slova i ornat odaju IX. viek«. Protivan smijer nije ništa neobična, nego je dapače potrebit radi simetrije uresa, pa ga tako nahodimo na mnogobrojnim staro-hrvatskim spomenicima. Prag. Bulić nije spomenuo ni Jacksonova ni mojega opisa crkve.

Gosp. savjetnik J. Alačević pisao je ob istoj crkvici u svezci »Bullettino« mjeseca travnja iste 1891. god., i dodao joj netočan tloris i presjek. Njegov presjek potvrdjuje moje mnenje protiv Jacksonove predmnjeve, da na zidovima crkve ne ima traga kakvu presvodjenju srednje prostorije. G. Alačević nije rekao ništa nova, što bi moglo biti vriedno obzira za davnu povjest ili slog ove crkve. On je samo dodao, da je pok. prepozit splj. stol. crkve Krstulović spominjao se, da se je u toj crkvi služila služba božja početkom ovoga vijeka. On je pogrešno naveo mjere širine vratî crkve, pa i apsidâ. Pok. Rački je u više krat spom. svojoj zadnjoj razpravi opisao ovu crkvicu po Jacksonu i mojoj razpravici (»Rad« CXVI. str. 196—197, 209).

(Nastavit će se.)



Razne viesti.

Grobovi pod Bogočinom kod Unešića u Drniškoj obćini. U mjesecu studenomu pr. god. naš predsjednik je na visočini sa sjev. zap. glavice Bogočina kod Unešića odkopao i protražio nekoliko starinskih grobova. Ljesovi su bili položeni na prosto u zemlji bez ikakve ograde kao što su bili mnogi već nadjeni na rimo-katoličkom groblju u Biskupiji kod Knina. Kod četvorice mrtvaca nadjeni su liepo izradjeni srebrom navučeni izvezeni predmeti i komadići jantara.

Grobovi na Kapitulu kod bazilike Sv. Bartula kod Knina. Prošaste jeseni dalo je naše družtvo dublje kopati i na Kapitulu kod Knina, te je naišlo na desetak prstenova u grobovima. Medju njima jedan srebrni nosi liepo izradjeno gotičko A, te do njega zviezdicu.

Starine kod Gjevrsaka u Skradinskoj obćini. Dne 12. prosinca pr. god. naš predsjednik je obahodio okolicu Gjevrsaku. Tu je kušao da kopa u dvie gromile, te se je uvjerio da su prepune grobova iz prvoga doba srednjega vieka. Grobovi su liepo zidani a uz mrtvace nahode se naušnice srebrne i sliepočno prstenje, po kojemu se može nagadjati da su starohrvatski. Po ovom i po prije izvedenim pokušajima neima više sumnje, da je okolica Gjevrsaka bogata grobovima u gomilama i u ravnu iz prve polovine srednjega vieka. Naše će družtvo, prema svojim sredstvima nastojati, da stane sustavno protraživati to zlamenito nalazište.

Istom prigodom opazio je naš predsjednik *blizu sela Ićeva* na nekom mjestu *ostanke starohrvatske crkvice*, koja će u svoje doba biti takodjer potražena.

Staro-hrvatska naseobina u Bijelom brdu. Čitamo u br. 19. ovogodišnjeg „Vienca": „Ovoga proljeća nastavio je dr. J. Brunšmid istraživanje staro-hrvatske naseobine u Bijelom brdu kod Osijeka, gdje su već prošle godine uspješno istraživali C. F. Nuber i prof. J. Purić. Dr. Brunšmid iskopao je 37 grobova, od kojih je većina sakrivala zanimivih predmeta: pletenih ogrlica, narukvica. prstenja, sljepočnoga prstenja, naušnica, praporaca, ulomaka raznih nakita, različitoga bisera, pužića i ulomaka posudja. Osim tih iskopanih predmeta donio je dr. Brunšmid sve iskopane lubanje i jedan cijeli kostur. Pobliže će ciela naseobina biti opisana u „Viestniku" hrvatskoga arheološkoga društva, a predmeti će biti u posebnom ormaru izloženi u arheološkom odjelu narodnoga muzeja".

Umrli. Prošaste godine umro je M. Hugues Saurma von der Jeltsch, njemački numizmatičar, konjanički satnik u miru. — Još je umro M. Eltz sačinitelj važnih razprava o luksemburžkim novcima.

† Alois Hauser. Težak je gubitak, što ga je bečko c. kr. središnje povjerenstvo za istraživanje i sačuvanje umjetničkih i povjestničkih spomenika pretrpjelo u osobi dobro poznatoga u Dalmaciji profesora, arhitekta i gradjevnog savjetnika Aloisa Hausera. Pokojnik je podlegao poduljoj težkoj bolesti dne 5. listopada 1896. u 55. godini života. Od 1873. godine pripadao je sp. središnjem povjerenstvu. Najznamenitije je po nas njegovo djelovanje u istom povjerenstvu oko iztraživanja i popravljanja dalmatinskih umj. graditeljskih spomenika, za koje je bio izvjestiteljem u krilu istog povjerenstva. Zauzimao se je za popravak zadarske stolne crkve i za gradnju zvonika, kojega je sastavio nacrt. Skupa sa prof. dr. Fr. Bulićem napisao je opis crkve Sv. Donata u Zadru, opisao je muzej Sv. Donata i starinske crkvice Sv. Lovra i Sv. Nedjelje. Toliko se je zauzimao za gradnju zvonika stolne crkve u Šibeniku, a ipak nije doživio izvršenja svoje osnove. U Trogiru se njegovom trudu ima zahvaliti popravak one krasne lože i kneževa stana. Spljet je pak bio glavnom tačkom njegovog djelovanja u Dalmaciji. On je upravljao radnjama oko popravka stolne crkve sv. Dujma, on je uputio smjelu osnovu popravka onog prekrasnog zvonika, pa se njegovo ime neće u Spljetu nigda zaboraviti. Još je Hauser izveo popravak elegantnog romantičkog zvonika negdašnje dominikanske crkve Sv. Marka u Hvaru, kao što i divnog *Dvora* u Dubrovniku, te se je bavio osnovom za popravak romantičke stolne crkve Sv. Trifuna u Kotoru. Sve je nabrojene spomenike rimskog i hrvatskog graditeljstva u Dalmaciji slavni pokojnik i opisao i strukovnjački ocienio. Kao profesor umjetničkih graditeljskih oblika na bečkoj učionici za umjetni obrt napisao je uspjele priručne knjige „Styllehre der architektonischen Formen" i „Grundzüge der ornamentalen Formen- und Styllehre". Razvitak umjetnosti u Dalmaciji ocienio je u kratko u časopisu „Oesterreichisch-Ungarische Revue". Jahrg. 1886., u člancima „Die Kunst in Dalmatien" i to obzirom napose na staro, na srednje i novije doba. Hrvatski narod haran vriednomu i zaslužnomu A. Hauseru, kao dobrotvornom ljubitelju njegovih spomenika, čuvat će njegovu uspomenu zabilježenu u čitulji svojih dobrotvora, te mu nad grobom kliče: *Slava ti i vječni pokoj!*

Putovanje našeg urednika. Prošastih pokladnih praznika putovao je naš urednik do Dubrovnika, ne bi li tamo izpitao ostanke starinske crkve Sv. Stjepana i obašao davni benediktinski samostan sa crkvom Sv. Marije na Lokrumu. Uspjeh njegovog izpitivanja crkve Sv. Stjepana objelodanjen je u ovom istom broju. Pri tom poslu bili su mu pri ruci osobito presvietli prag. biskup dr. Josip Marčelić, preč. g. kanonik dr. Mato Pišta, kolega Vid Vuletić-Vukasović i rodjak gradj. učitelj Gj. Štambuk, a izpunjuju vrlo ugodnu svoju dužnost izrazujuć jim svime ovim putom svoju iskrenu zahvalnost. Na Lokrumu uživao je za dva dana prijateljsko gostoljublje svojeg u redu brata Dominikanca, vele prijaznog O. Dalmacija Franetovića. Tu je nacrtao tloris sveukupnog preostalog nakon trešnje g. 1667. i bivšeg benediktinskog veličanstvenog samostana, kao što i tragova velike bivše ranoromaničke trobrodne bazilike Sv. Marije, koja je s njim sačinjavala isti ogromni skup sgradja sa dva velika dvorišta.

Da bolje prouči Lokrumske ostanke sredovječnih sgradja kao što i druge dubrovačke spomenike iz prve polovice srednjega vieka, pohodio je naš urednik Dubrovnik i Lokrum po drugi put kroz prošaste uskrsne praznike. Tad je imao prigode da izpita novo-odkrivene uresne i nadpisne ulomke stare crkve Sv. Stjepana i da prouči i nacrta starinske crkve Sv. Nikole u Priekom, Sv. Jakova u Pelinam i Sv. Andrije na Pilama. Na Lokrumu je proboravio dva nezaboravna dana u preugodnom družtvu presvietlog vrhbosanskog nadbiskupa dra. Josipa Štadlera i ljubeznog domaćina O. Dalmacija, te je bolje proučio uresne, graditeljske i nadpisne potankosti onih prezlamenitih sgradja.

Zatim je obašao Ston i njegovu najbližu okolicu. U Stonu je ostao ciela dva dana, preko kojih je bio za vidila bez prestano zabavljen snimanjem nacrta mnogobrojnih starinskih manjih i većih crkava iz doba od VIII. do XII. vieka. Na svoju veliku radost mogao se je tom sretnom prilikom osvjedočiti, da Stonska okolica sadrži ne manji broj ostanaka staro-hrvatskog graditeljstva, kiparstva, pa i slikarstva nego li Zadar, Nin ili Knin. Dapače je onkraj polja stonskoga s južne strane na obronku briega stojeća, u članku o dubrovačkoj crkvi Sv. Stjepana napomenuta, starinska crkvica Sv. Mihajla iz VIII. vieka, tako zlamenita svojim graditeljskim ustrojstvom, mnogobrojnim i raznovrstnim ostancima uresnih kamenitih ulomaka pregrada svetišta, ciborija i ulaznih vrati, kao što i sačuvanim transenvama prozora i dragocjenim ostancima bizantinske fresco slikarije na zidovima, da bez sumnje pripada k najljepšim i svake pomnje i sačuvanja najdostojnijim dalmatinskim spomenicima. Stražnji dio crkve jošte se drži cjelokupan, ali mu je uslied prorovanih temelja i učinkom najzadnje trešnje, u ovom vieku razpukao smierom duljine glavni svod tako, da se je bojati, da se taj prezlameniti mali spomenik ne surva u gomilu, na žalost ljubiteljâ i istraživateljâ umjetničkih spomenika, a na sramotu našeg prosvietljenog doba. Zato mi se čini, da mi je sveta dužnost upozorit na tu crkvu, brigu c. kr. bečkog središnjeg povjerenstva i njegovog konservatora g. Gjelčića, i moliti jih najusrdnije, da se što prije izvole zauzeti za njezino sačuvanje od skorašnje inače neizbježive propasti. Crkva pripada ubožnim duvnam III. reda Sv. Dominika, koje imaju drugu noviju crkvicu, a nijesu u stanju, da poprave ni krov svojeg siromašnog stana, kamo li da bi što uložile za popravak propadajuće stare crkve, pa se zato i ove utječu milosrdju i blagodarnosti dobrih kršćana, da bi jim pomogli sačuvati starinsku crkvu kojom se diče. Prezlamenita je takodjer kod Stona pripogradjena *crkve Bl. Gospe u Lužinama*, kod koje ima takodjer jedan cieli plutej i nekoliko prekrasnih ulomaka pilastara urešenih hrvatsko-bizantinskim motivima ljepše i točnije izradbe, nego li su suvremeni spomenici Spljeta i sjeverne Dalmacije. Oko crkve je bilo staro-hrvatsko groblje, ali su mnogi stećci razlupani, a na nekima su sačuvani nadpisi iz XIV. i XV. vieka. Na pilovu triema pred crkvom *Gospe Blagovijesti*, Stonu u S. Z. na seoskom putu uzidan je plohorezan lik poprsja Sv. Petra sa ćirilskim nadpisom. Osjem mladjih zapuštenih crkvica *Sv. Jerolima*, *Sv. Andrije* u polju, proučio je naš urednik još starinske crkve *Sv. Martina*, *Sv Petra*, *Sv. Ivana* i porušenu veliku crkvu Mandalijenu. Sve će te crkve u svoje doba biti, ako Bog da, objelodanjene u ovom časopisu. U samomu Stonu zlamenita je franovačka crkva i dvorište samostana Sv. Nikole iz XIV. vieka. Crkva je nastojanjem revnog g. nadžupnika dr. Antuna Liepopili-a bila u zadnje doba popravljena, ali dvorište na stupovima očekuje milosrdnu ruku, koja bi ga spasila od konačne propasti djelovanjem vlage.

Po obaviesti primljenoj od gore spomen. preč. gosp. nadžupnika i ljubeznog pratioca, sudnoga učitelja Vlaha Fortunića, doznao je naš urednik, da se u selu Ošljemu nahode ostanci razvaljene okrugle crkve sa viencem od osam polukružnih apsida, da je na granici izmedju sela Ošlja i Topologa na litici urezan glagoljački nadpis, i da je u selu Smokovljanima uzidan u nekoj kući starinski stećak sa plohorezanim konjima i vitezovima.

Iza Stona je naš urednik putovao na mazgi k Janjini, prošavši kroz sela Ponikve i Crnagoru. U *Ponikvama* je malo dalje od matice izpitao i premjerio krasnu starinsku *crkvicu Sv. Jurja*, a kašnje je pak doznao, da joj je slična oveća crkva Sv. Filipa u istomu selu. U Janjini je kod veleč. župnika

gosp. dra. Nikole Buntjelića našao ulomak praga urešena hrvatsko-bizantinskim plohorezanim vezanim lukovima sličnim onima na ulomku u crkvi Sv. Stjepana u Dubrovniku. Samo je taj ulomak još obrubljen kukama izpod kojih je karolinžkim kapitalnim slovima urezan ostatak nadpisa:

† In (n)omine Domini ego Pet(rus) . . .

Taj je ulomak nazad malo dana bio prenešen u župnikov stan sa strarinske crkvice Sv. Jurja izvan sela s jugo-istočne strane. Dug je 55 cm., prelomljen na dvoje, šir. 28·5 cm., debeo 9·5 cm. Kod istog sam župnika opazio i rimski nadpis, koji će biti objelodanjen u spljetskom „Bullettino". Praćen od prijatelja gosp. Iv. Antičevića prije učitelja, sad obćinskog tajnika, obašao je naš urednik obćinsko groblje oko crkve *Sv. Stjepana*, gdje je takodjer opazio uzidan u stepenici pilastar sa ograde svetišta, jednako urešen plohorezanim simetrično položenim troprstastim vijugastim lozama, kao ulomak pilastra kod crkve Bl. Gospe u Lužinama u Stonu. I pred crkvom Sv. Stjepana nahodi se na pola izlizani rimski nadpis.

Promaknuće. Kroz prošastu korizmu naš suradnik gosp. Vid Vuletić-Vukasović bio je od pokrajinskog škol. vieća sa gradjanske škole u Korčuli privremeno imenovan nadučiteljem c. i kr. ženskog učilišta u Dubrovniku. Sretno!

Čujemo, da je počastni član našega družtva veleuč. gosp. prof. dr. W. A. Neumann u Beču, na mjesto pok. prof. Hausera, bio naimenovan izvjestiteljem za dalmat. spomenike kod c. i kr. središnjeg povjerenstva. Bilo to na uhar iztraživanju i uzdržavanju naših spomenika!

Uredništvo.



Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata publicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XIX. No. 10. Sadržaj: Neobjelodanjeni nadpisi: Podstrana, Poljica, Kaštel Sućurac, Solin. Imena i pečati tvornice na opekam nabavljenim od Muzeja god. 1896. Sbirka starina u Nadbiskupskom Sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru. Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815. Kaštel Andreis. Starinska iznašašća. Nekrolog. I. Supplemento — Štatut Šibenski. No. 11—12. Sadržaj: Neobjelodanjeni nadpisi: Vid Neretve, Solin. Sbirka starina u Nadbiskupskom Sjemeništu u Udini namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru. Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815. Viesti o ruševinam Solinskim. Nekrolog prof. Luigja Hausera i prof. Don Šimuna Ljubića. Naši spomenici u Središnjem Povjerenstvu za istraživanje i čuvanje starinskih spomenika. Popravak zvonika Stolne Crkve u Spljetu Popis umjetnina nabavljenih od Muzeja god. 1896. Kazala. I. Supplemento: Sveti Anastazije Kornikular, Mučenik Solinski. Napisao prof. L. Jelić.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann, vladin savjetnik. VIII. 1896. 3. i 4. svezak. Sadržaj:

Dr. Ćiro Truhelka: Stari nadpisi iz Hercegovine. (Sa 5 slika u tekstu.)

Franjo Fijala: Arheološke viesti. (Sa 33 slike u tekstu.)

Dr. Karlo Patsch: Prilozi povijesti podunavskih pokrajina. II. Consilium Moesiae superioris, III. Ostrogon: Uz C. I. L. III. 3652.

Vjekoslav Celestin: Novac Gjorgja II. Stracimira, kovan u gradu Skadru. (Sa 2 slike u tekstu.)

J. V Želizko: O fibulama halštatske perijode sa Glasinca. (Sa 1 tablom.)

Dr. Karlo Patsch: Novci iz Apollonije i Dyrrhachija.

Tomo Dragičević: Ruševine rimskih kuća u Novom Šeheru (kotar Žepče). (Sa 10 slika u tekstu).

Franjo Fiala: Rezultati prekopavanja prehistoričkih gomila na Glasincu godine 1896. (Sa 59 slika u tekstu.)

Dr. Karlo Pač: Iz Crne Gore. (Sa 4 slike u tekstu.)

IX. 1897. 1. svezak. Sadržaj:

Dr. Ćiro Truhelka: Slavonski banovci. (Prinos hrvatskoj numismatici.)

Tomo Dragičević: Nalazište iz neolitičkoga doba na Kraljevinama kod Novoga Šehera.

C. F. Nuber: Prinos kronologiji slavonskih novaca.

Razprava dra. Truhelke o „Slavonskim banovcima" obuhvaća 160 strana „Glasnika" te sačinjava samostalno djelo, koje je zato i napose otisnuto. Razpravi je priključeno 95 slika novaca raznog tipa, 5 pečata i 14 grbova, u sve dakle 114 slika napravljenih po nacrtima. Grehota što slike novaca i pečata nijesu napravljene heliotipijom, jer bi to u velike povećavalo vriednost ove krasne i temeljito proučene monografije, koja je ipak doisto izpunila „veliku prazninu", koja se je osjećala na polju jugoslavenske numizmatike. Radnja je ovako razdieljena:

I. Povjest novčarstva u Slavoniji:

1) Uvod. 2) Regalno pravo rudarenja. 3) Jus cudendoe monetoe. 4) Područje u komu su banovci po zakonu vrijedili. 5) Banska komora. 6) Lucrum camerae. 7) Desetina od lukra. 8) Banovi, koji su kovali novac. 9) Novci Pavla i Mladina Šubića. 10) Komorni grofovi (Comites camerae). 11) Najamni ugovor od g. 1344. 12) Dokinuće banske kovnice. 13) Osnutak i dokinuće autonomne kovnice.

II. Utezi i novčane vrijednote:

1) Marka. 2) Ferto i pondus. 3) Pensa. 4) Zibra. 5) Dinar, obol i bogatin. 6) Forinta i groš.

III. Stari računi:

1) Iz popisa papinskog bira. 2) Računi sedmog decenija XIV. vijeka.

IV. Heraldički motivi na banovcima:

(Stari grb „Slavonije").

V. Natpis.

VI. Sigle.

VII. Težina i finoća banovaca.

VIII. Novci sa grbovima banova:

1) Štefan III. Vodičanski. 2) Štefan i Ivan Babonezići (1309—1323.). 3) Nikola Lindva (1343—1346.). 4) Nikola Seć (1346—1352., 1361—1368.). 5) Vojvoda Štefan (1350—1354.).

IX. Ugarski banovci po uzoru slavonskih:

1) Pečujski banovci. 2) Srijemski banovci. 3) Ostrogonski banovci. 4) Vacki banovci. 5) Prijegled vrijednota najobičnijih ugarskih banovaca.

X. Sistematički prijegled slavonskih banovaca:

A) Prva vrsta banovaca.

B) Druga vrsta banovaca.

C) Treća vrsta banovaca.

D) Bagatini.

E) Dodatak. — Banovci, kovani u ugarskim kovnicama po uzoru slavonskih banovaca.

XI. Sercés banorum.

XII. Listine — njih na broju 17.

Věstnik československých museé a spolků archaeologických. Roč. II. Čis. 1. Sadržaj: Domoljubna zadaća muzejalnih družtava. — Pri nestašici arhiva. Piše Al. Svoboda. — Popis listina i družtvenih pečata mjesta u kotaru Dolnjo-kraljevičkomu. Priobćuje Jan Valchář. — Arheologički sadržaj časopisa „Vesmir". — Naš puk čuvarima starina. — Nahodjaji. — Viesti, gdje je na prvom mjestu ona o smrti neprežaljenog našeg prof. Don Simeona Ljubića, uz kratak ali točan životopis. — Literatura: Český časopis historický. Prvi pražki glasnik starina i novaca, izdaje Fr. R. Chaura, numizmat i starinar u Pragu. Jungmannovo nám. 773. II. Čislo 5. r. 1896. — *Živa.* — Zeitschrift für österreichische Volkskunde. — Umělecko průmyslové museum obchodni a živnostenské komory v Praze. Zprava kuratoria za spravni rok 1895. — Hlidka. Měsíčník vědecký se zvlástním zřetelém k apologetice a filozofii. — Čislo 2 Sadržaj: Poredanje i izlaganje numizmatičnih sbiraka. Piše Klim. Čermak. — Domoljubna zadaća muzejalnih družtava. Konac. — Glavna skupština muzejalnoga družtva „Palacky" u Poličcih. — Kotarsko družtvo u Mnihovom Gradištu. Piše Bronislav Charvatský. — Izvješće upraviteljstva muzejalnoga družva. Novo bydžovskoga za god. 1896. podnešeno u glavnoj skupštini dneva 29. list. 1896. — Iz predhistoričkih iztraživanja u Bosni. Klimentič. — Česka predhistorija u c. kr. dvorskom muzeju u Beču. Priobćuje I. V. Želízko. — Viesti — Nahodjaji. — Literatura: Nakladna kuća J. Otto u Pragu navršila je upravo 25. godište svojeg domoljubnog djelovanja. Kl. Čermak. — Stolna crkva Sv. Duha u Kraljevgradu. Napisao Václav Kalaš. — Starohrvatska prosvjeta. Glasilo hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu. Urednik joj Frano Radić. God. II. Br. 3. U Kninu 1896. O tom broju našeg časopisa ovako se izrazuje g. Kliment Čermak: „Hrvatsko starinarsko družtvo u Kninu u Dalmaciji ozbiljno shvaća svoju ulogu, a može se reći obilnim uspjesima. Uredilo muzej, podupirè iztraživanja i izdava časopis, koji, hvala djelatnomu i marljivomu uredniku, sadrži riedko blago za stariju povjest Jugoslavenâ, a osobitom prednošću obzire se na starohrvatsku umjetnost, koju su prije nazivali slovenskom umjetnošću. Taj broj sadrži urednikov članak: „Mrtvački ostanci nadjeni u prostu grobu na starohrvatskom groblju uz biskupsku baziliku Sv. Marije u Biskupiji kod Knina". Tamo odkriveni koštur i kod njega ostruge 16·8 cm. duge i 8·2 cm. široke, željezne i urešene vijugastom valovitom crtom, tanširane radnje, u kojoj su, izpoviedam, Jugoslaveni odlični i do dneva današnjega. I na krajevim umetnute četverolistne ružice u obrubim, kao što se ukazuju na moravskom vezivu. To je dokaz, da ima jedinstva u slavenskoj umjetnosti. Kod koštura su bila dva biz. novca itd. — Fr. Stip. Zlatović napisao je topografske crtice o hrvatskim županiama u Dalmaciji od Velebita do Neretve. Radnja veoma zaslužna i skupljena mravljom uztrajnosti. Fr. Radić učinio je umjetničko putovanje k davnim benediktinskim crkvama u Komiži na otoku Visu i na susjednom otočiću Biševu, što prati takodjer nacrtom crkve Sv. Mihovila na Visu, gdje se vidi, da je i na dalmatinskim romaničkim crkvama apsida bila kadgod uglasta i da je crkva bivala okružena pilovima i da je otar bio postavljen prema začeonom zidu. Vid Vuletić-Vukasović neumorno sabire staro-bosanske nadpise i tumači jih. Fr. Radić navodi tri glagolska nadpisa Gornjeg Kosinja u Senjskoj biskupiji, a najzanimiviji od njih je onaj kneza Anža Frankopana iz početka XVI. vieka. Isti urednik sakupio je važnih dokaza, da plohorezbą na krstionici stolne crkve spljetske predstavlja hrvatskoga kralja Tomislava (pogrešno je pisao *Tudimira*) iz X. vieka. Zatim sliede družtvene viesti. Najveća je nesreća zadesila družtvo smrću staroga Ljubića, kojemu je posvećena uspomena u viestima". — La Gazette numismatique. — Živa. — Průvodce sbírkami musea kral. Českého v Praze. — Vlastivěda Moravská. — Spracován kujného železa, jeho vznik, vývoj, úpadek a znovuzrogení. Napsal Lad. Haněl. — Čis. 3. Sadržaj: Gradski muzej u Kraljevom Gradcu. — Iz rimskih nalazišta u Kostolcu blizu Požarevca u Srbiji. — Češka

predhistorija u sbirkama c. kr. dvorskoga muzeja u Beču. — Iz gomila u Bosni i s rimskih grobova u Mostaru. — Poredanje i izlaganje numizmatičnih sbiraka. — Viesti i nahodjaji. — Literatura: Tovačovska kniha ortelů olomuckých, sbírka naučení a rozsudků vedle práva magdeburskeho, orchním právem olomuckým, menšímu právu tovačovskemu od r. 1430—1689. vydávaných. Sestavil a úvody opatřil V. Prasek 1896. — Průvodce po Národopisném Museu Československém. Sepsal dr. L. Niederle, spravce musea. Praha 1896. — Příspěvky k dějinám národopisu československého. — Památky archaeologické a místopisne. Dílu XVII. sešit IV. — Mittheilungen der k. k. Central Commision XXIII. dílu svazek první. 1897. — Kwartalnik historiczny za redakce Alex. Semkowicze. Ročnik XI. sešit I. 1897. ve Lvově. — Materiali po archaeologijata na Blgarija od Vaclava Dobruského. — Čis. 4. Sadržaj: Dr. Jindřich Wankel † (nekrolog). — Književno bratstvo u Časlavi. — Nekropole u Jezerinama u Bosni. — Viesti i nahodjaji. — Literatura: Časopis společnosti přatel čes. starožitností v Praze. č. 4. — Popis školniho okresu Plzeňskeho, u kojemu je zlamenita razprava Fr. X. France-a: Praehistorická doba na Plzeňsku". — O dosavadnim a přitim působení umělecko-průmyslového musea obchodní a živn. komory v Praze. — J. L. Červinka: Dějiny Moravy a praehistorická archaeologie. 1897. — Byla-li chirurgie v kamenné době? od ruskog arheologa kneza Pavla Ars. Putatina. — Zkoumání kostí a lebek českých v kostnicích veukovských. Napisao dr. J. Matiezka. — Rozpravy České Akademie roč. V. čis. 62. V Praze 1896. — Isvestja muzejskega društva za Kranjsko. Letnik VI. sešitek 6. — Zprava kuratoria městského průmyslového musea pro s. v. Čechy v Hradci Králové za rok 1896. — Katalog sbirky předloh umělecko-průmisl. musea obchodní a živnostenské komory Pražske. Sestavil F. A. Borovský, kustos. Praha 1897. — Welt-Post Internazionale Zeitung für Sammelwesen und Kunstgewerbe, čis. 1. roč. 22. Wien XIX. Chefredacteur Karl Goldmann. — Jan Blachoslav a Jan Sosquin. Přispevek k dějinám české hudby a theorie uměni XVI. věku. Nap. O. Hostinský. — Věstnik České Akademie úsaře Františka Josefa. Roč. VI. čis. 1. Zpráva o studiích pramenů mincovnictví vykonaných podporou České Akademie Kl. Čermákem itd. — Dom a škola.

Časopis společnosti přátel starožitností českych v Praze. Redaktor Jan Soukup. Roč. IV. Čis. 2. i 3.

Sbornik musealnej slovenskej spoločnosti. Turčiansky, sv. Martin. 1896. Roč. I. Sv. II.

Izvjestja muzejskega društva za Kranjsko. Urejuje Ant. Koblar. Letnik. VI. Seš. 1, 2, 3, 4, 5 i 6.

Kralj Tomislav i njegovo doba. Napisao Rudolf Horvat. Zagreb. Tis. A. Scholza 1896., str. 47 u 8-ni. Knjiga sadrži sliedeća poglavja: 1. Tomislav je prvi hrvatski kralj. 2. Vanjske prilike oko Hrvatske početkom X. vijeka. 3. Nutarnje prilike u Hrvatskoj početkom X. vijeka. 4. Prvi rat s Bugarskom. 5. Krunidba kralja Tomislava. 6. Prvi spljetski sabor. 7. Drugi rat s Bugarskom. 8. Drugi spljetski sabor. U kratkoj svojoj izpitnoj zadaći mladi je književnik za svoj predmet prilično dobro izcrpio povjestnu literaturu, ali je za prikazanje prave slike Tomislavovog doba zanemario jedno od glavnih pomagala za pisanje povjesti, to jest arheologiju. Da se bude obazreo na zlamenite posliedke arheologičkog i povjestno-umjetničkog iztraživanja postignute djelovanjem našega družtva u 10 godina njegovog obstanka i objelodanjene u „Viestniku hrv. ark. družtva" u Zagrebu, te u knjizi „Hrvatski spomenici" od prof. Dra. Frana Bulića i u dva prva godišnjaka ovog časopisa, kao što i na zadnje poglavje Dra. Rački-eve knjige „Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća", bio bi mogao napisati krasno jedno dopunitbeno poglavje svojoj knjizi pod naslovom: „Kulturne prilike u Hrvatskoj za vremena kralja Tomislava", i bilo bi mu zaisto izpalo najobširnije, najzanimivije i najtemeljitije poglavje, ili bi bar mogao bio dotjerati i onako posve kratko i posve mršavo poglavje „Nutarnje prilike u Hrvatskoj početkom X. vijeka". Premda se još nije obazirao ni na geografsko prostiranje hrvatske države, ni na njezinu razdiobu u županije, a, u pogledu na *vanjske prilike oko Hrvatske*, omalovažio je djelovanje najglavnijeg čimbenika u razvoju onodobnih prilika i dogodjaja, t. j. rimske crkve i njezinih poglavica, svetih otaca papa (str. 6), može ipak kazati, da je u toj monografiji gosp. Horvat dosta viešto prikazao sliku vojničkog i političkog djelovanja prvog hrvatskoga kralja Tomislava.

Uredništvo.

Državni rizničari Dubrovačke Republike (I tesorieri di S. Maria Maggiore e l'Opera Pia). — **Carinarski sustav Dubrovačke Republike** (Il sistema doganale della Repubblica di Ragusa). — **Prilozi k arhivalnijem pabircima Dubrovačkijem** (Notezelle ad una scorsa per gli archivi di Ragusa). Napisao Dr. K. Vojnović. (Preštampano iz knjige CXXVII. i CXXIX. „Rada" i knjige XXVIII. „Starina" jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.) U Zagrebu, tisak Dioničke tiskare 1896.

Ova tri navedena djela preštampana su u posebnu oveću knjigu, te je od velike zlamenitosti za unutrnji život i za odnošaje grada Dubrovnika, te prave riznice za poznavanje svijeh jugoslavenskijeh državica; a dakako, samo nam je ime vrloga sačinitelja prava jamčevina, da je ovaj prilog baš otkriveno blago, te će se po njemu razjasniti na dosta mjesta i opća povjest, a osobito što se tiče odnošaja iste Republike za *odkup robova*. — Ovdje su istaknute različite zaklade, n. p. *Baštije i zaklada Kristovijeh siromaka, zaklade crkvama, zaklada okuženika, zaklade crkvama dubrovačkijeh naselbina na istoku, zaklade za dumne* i t. d., al' je za nas u velike zanimivo pitanje za otkup robova, te se tu potanko pokazuje prostrano djelovanje *rizničara* i *skrbnika* u korist potištenijeh robova u barbareškijem rukama. Ovo djelovanje rasvjetljuje podobro povjest republike, te na temelju navedenijeh činjenica lasno je usporediti i zauzimanje republike Sv. Marka, a tako i rimskijeh papa, koji su vazda dizali glas proti toj nečovječnoj trgovini i za to namjenjivali neke crkovne dohotke. — Iz svijeh će ovijeh prispodoba ispasti pravi odnošaji i kulturno stanje grada Dubrovnika, biva slika trzanja ljuckoga roda prama savršenosti . . . — I *carinarski je sustav* zlamenit, te su u njemu navedeni različiti odnošaji i pristojbine, a na strani 17—19 *carina je na robove*. Tu ispada, da se trgovina vodila još od XIII. vijeka sa strane Dubrovčana i Kotorana sa robovima iz Bosne i iz Srbije; al' Dubrovnik je, izmegju prvijeh država u Evropi, zakonom od 27. januara 1416. zabranio nečovječno trgovanje s robovima, a to uz prijetnju tamnice i velike globe. Bilo je samo dozvoljeno gragjaninu grada Dubrovnika, da kupi roba za svoju službu, jer je tako bio rob slobodan u zemlji, gdje nije bilo ropstva niti ga se trpljelo, barem prividno, jer je s početka XV. vijeka odregjena u Dubrovniku carina za robove, a to je biljeg, da se barem provlačila, jer se ojednom nije moglo iskorijenuti ovako golemo i opće zlo, jer su ga i Mleci bili ukinuli još godine 864. pod duždom *Orsom Partecipazzom*, a ponovili su zabranu godine 960. pod duždom *Pietrom bandianom*, al' su ipak vodili rečenu trgovinu još XII. i XIII. vijeka, pa i dalje, to kao i njihovi takmaci Gjenovezi, Pisanci, Katalonci i Amalfitanci. — Ovdje je o svemu tomu dosta podataka, te je i ovaj prilog dobra riznica za savjestna povjestničara, gdje mu je crpiti baš zlatnijeh podataka, po kojima je pragmatično ispitivati gragjanske krijeposti i podvige grada Dubrovnika . . . — Napokon smo harni g. piscu i *za priloge k arhivalnijem pabircima Dubrovačkijem*, jer nam pokažuje što je zlamenita u jugoslavljanskoj Atheni, a uz to i prinaša gdjekoje bilješke i listine, pa eto sve je uputa za povjestničara, koji neće otsada dolaziti u Dubrovnik zažetijeh očiju, pa je dostojno i pravedno, da se pohvali ovaj rodoljubni rad g. pisca, a uz to je željeti, da se nastavi ovakijem radom sve postepeno po bibliotekama i po arhivima u Dubrovniku, a ovo će biti prvi početak sustavnoga rada, jer je dosada slično ispitivanje bilo za *diletantizam*, biva nu *priskočimice*, pa bi se dosta toga sudilo i prosudilo *a priori, quod Dans avertat*, jer tada *historia* nemože biti *testis temporum* . . .

Vid Vuletić-Vukasović.



Izvještaj
Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Družtvo je podporom od 500 for. pruženom od slav. poglavarstva grada Zagreba, izvelo izkopine u Biskupiji kod Katića bajama. Tu je odkriveno jedno krilo prostrane i ukusne sgrade sa jednom crkvom. Izkopine su izvedene u razmjeru podpore udieljene i zato niesu dokončane. Nagadja se da bi drugo krilo sgrade imalo biti veoma obsežnije, za to sad ob uspjehu kroz ove izkopine postignutomu, do konačnog svršetka radje, nije umjestno načimati, nego ograničujemo na izjavu, da je trud i trošak obilno naplaćen, pošto se s ovim izkopinama postiže nov bogat prilog za poviest umjetnosti graditeljstva iz dobe hrvatske samovladavine. — Ob ovim izkopinama podnieti će se ipak što skorije obširni opis uz tlocrte sgrada odkrivenih i slike predmeta našastih slav. poglavarstvu grada Zagreba, molbom, da bi veledušno razpoložilo, da i preostatak izkopina daljnom podporom istoga bude izveden, i tako, prama prvašnoj namjeri družtvenoga upraviteljstva i slavnoga poglavarstva, ove izkopine budu se podpunim pravom mogle nazivati: „*Izkopine izvedene podporom slob. i kralj. glav. grada Zagreba*". Nimalo ne sumnjamo, da će ove izkopine biti na diku i gradu Zagrebu, čijom podporom bivaju izvedene, i narodu hrvatskomu, na čiju se slavnu prošlost odnose.

Prigodom ovih izkopina oko 200 met. daleko u sjevero-iztok, na oranicam Aćima Prijića, naišlo se na tragove takodjer prostranih sredovječnih sgrada, te je družtveno upraviteljstvo sa vlastnikom zemljišta sklopilo bilježničku pogodbu, da s vremenom, kad družtvo uzmogne, bude i ovdje poduzeto izkopavanje.

Glavni izvjestitelj družtvenoga znanstvenoga odbora i urednik „S. P.", družtvenom podporom u dva navrata, o pokladnim i uskrsnim praznicima, obašao je obzirom na naše starine, dubrovačku okolicu i postigao uprav neočekivana uspjeha, te sakupio dragociena povjestno-umjetničkoga gradiva, koje će mal a mal biti objelodanjeno u našem časopisu,

Uslied upita Ministarsva Bogoštovja i Prosvjete u Beču, središnje povjerenstvo za sačuvanje umjetničkih i povjestničkih spomnnika u Beču izvjestilo je, da neima nikakove protivnosti za naumljeno srušenje crkve grko-istočne u Drnišu, uz jedinu preporuku, da ako bi pri rušenju slučajno se odkrilo bud kakovih spomenika, da budu poklonjeni našemu družtvenomu muzeju.

Nemamo velike nade, da će se što starinarskog u onoj crkvi odkriti, ali ipak nas raduje s načelnog stanovišta ova prva dobrohotna pažnja slavnog središnjeg povjerenstva, u koliko se je nadati, da će se slične odluke izdavati u eventualnim prigodama rušenja ili popravljanja troškom države drugih crkava, gdje se za isvjestno zna, da ima starinskih spomenika, kao gradivo uloženih.

Stupiše neposredno u naše družtvo kroz god. 1896.:

Petar Skok, učenik V. gimn., Rakovac (Karlovac).

Neposredno stupiše za god. 1897.:

Fra Valter Šmid, O. S. B., Amont. Mikula Frano, porezni činovnik, Budua, Boka Kotorska. O. Josip Grujica, župnik, Suhidolac, Trogir. Jakovljević Petar, pok. Stjepana, trg. putnik, hrvatski radnik, Zagreb. Josip Modrić, prof. veleposjednik, Benkovac. Ratković Antun, pučki učitelj, Kievo, Vrlika.

Sakupio povjerenik Petar pl. Akačić:

Dr. Ante Mladinov, liečnik, Šolta. Frano Sladović, trgovac, Korčula. Dr. Gjivanović, Zadar. Dr. Vjekoslav Rubignoni, Šibenik.

Sakupio povjerenik Eduard pl. Wodwařka:

Levin Iveković, farmaceutor bol. mil braće, Zagreb. Emil Kvaternik, trgovac, Zagreb.

Stupiše kao članovi utemeljitelji zauzimanjem povjerenika g. Peroslava Paskiević-Čikare:

Eugen Volani, trgovac, Zagreb. Pavao Gugler, biskup Omiški, prior Vranski, Zagreb.

Kroz zadnji tromjesec prispješe družtvu sliedeći milodari:

Kažimir vitez Abelić, 4 kr. — Ivan Radeljka, 1 kr. — Niko Pavelić, veleposjednik (Gospić), 10 — Ferdinand Knobloch, 1 kr. — Vice Vilčić, posjednik (Drniš), 2 kr. — Ivan Štrkalj-Milić posjedi (Drniš), 1 kr. — Drniški birači 3 kr. 40 hl. — Ivan Grčević i štovatelji pok. Vinka Dračara u Otoči mjesto vienca 30 kr. — Čitaonica Otočka na uspomenu Vinka Dračara, 20 kr. Visoka kr. zem. vl u Zagrebu 200 kr.

Svim veledušnim darovateljima budi družtvena najdublja zahvalnost.



Umoljavaju se čestiti družtveni povjerenici, da nastoje što bolje „Starohrvatsku Prosvjetu“ razširiti, te što više družtvu sakupiti članova. Sa dosadanjim predplatama i članarinama tek se mogu podmiriti potrošci oko družtvenog glasila. Sa eventualno novim predplatama ili članarinama družtvo bi nastojalo, da nastavi od tri godine obustavljene izkopine, koje sa svih strana družtveni mašklin očekivaju. Tom namjerom mogu se slobodno svakom imućnijem Hrvatu predstaviti, da onako neznatnim godišnjim doprinosom podupre obret najdavnijih i najslavnijih narodnih spomenika, a težko da će se nađi i cigli sviestan rodoljub, koji bi taj preznameniti podhvat prezreo.

Moljeni su gg. članovi i predplatnici, da nekasne ovogodišnji prinos družtvu poslati, kao što da svaku neurednost u primanju glasila ili slučajne promjene u adresama izvole odmah družtvenomu upraviteljstvu u Kninu dojaviti. Ona pak gospoda, koja su lani redovito „Starohrvatsku Prosvjetu“ primala a nisu još lanjski prinos podmirila, neka to što skorije učine ili družtvu primljene brojeve povrate.

I. tečaj „Starohrvatske Prosvjete“ može se još kod družtvenog upraviteljstva u Kninu dobiti.

Svoj učećoj hrvatskoj mladeži biti će „Starohrvatska Prosvjeta“ ustupljivana za pola ciene, a pučkim učiteljima, koji obećaju poslati družtvu tekom godine po dva izvještaja o starinama svoje okolice, „Starohrvatska Prosvjeta“ šalje se badava.

Upraviteljstvo.

Upozorujemo p. n. gg. članove našega družtva, da je izašla u Sarajevu u Zemaljskoj Štampariji jur u predzadnjemu broju našega glasila oglašena rasprava Dra. Ćire Truhelke:

„Slavonski Banovci“,

Prinos Hrvatskoj Numismatici,

te je susrela obćenu povoljnu kritiku, o čemu će biti opetovno pisanó i u našemu glasilu. Za to vriedi da ta rasprava bude nabavljena od svakoga rodoljuba, koji se ponosi svojimi starinami, dosljedno i hrvatskom numismatikom.

Knjiga je u 8-ni sa 160 stranica i sa mnogobrojnimi slikamà ilustrirana, a vriedi 2 for.

Može se nabaviti i kod

Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva
u Kninu.

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. III. Br. 2.



„Starohrvatska Prosvjeta" izlazi četiri puta na godinu najmanje na dva tiskana arka. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 8 kruna, a u inozemstvu 9 kruna ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu družtva u Knin, a starinarske viesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1897.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Sadržaj.

Strana

1. Ulomci s jedanaest tegurija otarskih ciborija i jednog vratnog okvira starohrvatske bazilike Sv. Marije u Biskupiji kod Knina.
(Fragments d'onze tégurs des ciboires d'autels et du cadre d'une porte intérieure de la basilique ancien-croate de Sainte-Marie de Biskupija près de Knin.) Sa slikama. F. Radić . . . 51
2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji — nastavak.
(Esquisses topographiques à l'égard des vieux tribus croates en Dalmatie.) Iz ostavštine ot. Stjepana Zlatovića . . . 60
3. O benediktinskomu samostanu i crkvi SS. Kuzme i Damjana u Tkonu na otoku Pašmanu.
(Sur le monastère de Saint-Benoît et l'eglise de SS. Côme et Damien à Tkon sur l'île de Pasman près de Biograd.) Sa slikama. F. Radić . . . 64
4. Sredovječni natpisi.
(Inscriptions du moyen-âge.) Vid Vuletić-Vukasović . . . 74
5. Arkeologički prilozi o religiji poganskih Hrvata.
(Recherches archéologiques sur la religion païenne des Croates.) Sa slikama. Fr. L. Marun . . . 78
6. Izvješće o radu Hrvatskoga starinarskoga družtva u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri — nastavak.
(Rapport sur l' activité de la société archéologique croate en Knin en général, et en particulier sur les antiquités chrétiennes jusqu' à présent découvertes et publiées en Dalmatie excepté Salona, dans la Bosnie-Herzégovine, la Croatie, la Slavonie et l' Istre.) Frano Radić . . . 84
7. Razne viesti.
(Divers.) . . . 88
8. Bibliografija.
(Bibliographie.) . . . 92
9. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.
(Relation de la direction de la société archéologique croate à Knin sur l'activité du société elle-meme et sur son progrès pendant le trimestre passé.) . . . 95



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

GOD. III. Br. II.



U KNINU 1897.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Ulomci s jedanaest tegurija otarskih ciborija i jednog vratnog okvira starohrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina.

(Sa slikama.)

Do sad obielodanjeno množtvo raznovrstnih uresnih graditeljskih ulomaka od mramora i od prosta vapnenjaka izkopanih na rimo-katoličkom groblju u Biskupiji, medju ruševinama starohrvatske bazilike S. Marije, kao što i na istom mjestu protraženi i dielom objelodanjeni bogati grobovi iz razdoblja od VIII. do XI. vieka[1], dovoljnim su nam dokazom, da je ta crkva obstojala već u VIII. i IX. vieku, dakle davno prije nego li je kralj Petar Krešimir osnovao kod nje svoju kraljevsku biskupiju, i da je bila ne samo jedna od najsjajnijih suvremenih crkava, nego dapače i jednim od glavnijih i najstarijih središta prvih stoljeća kršćanskoga života starih Hrvata.

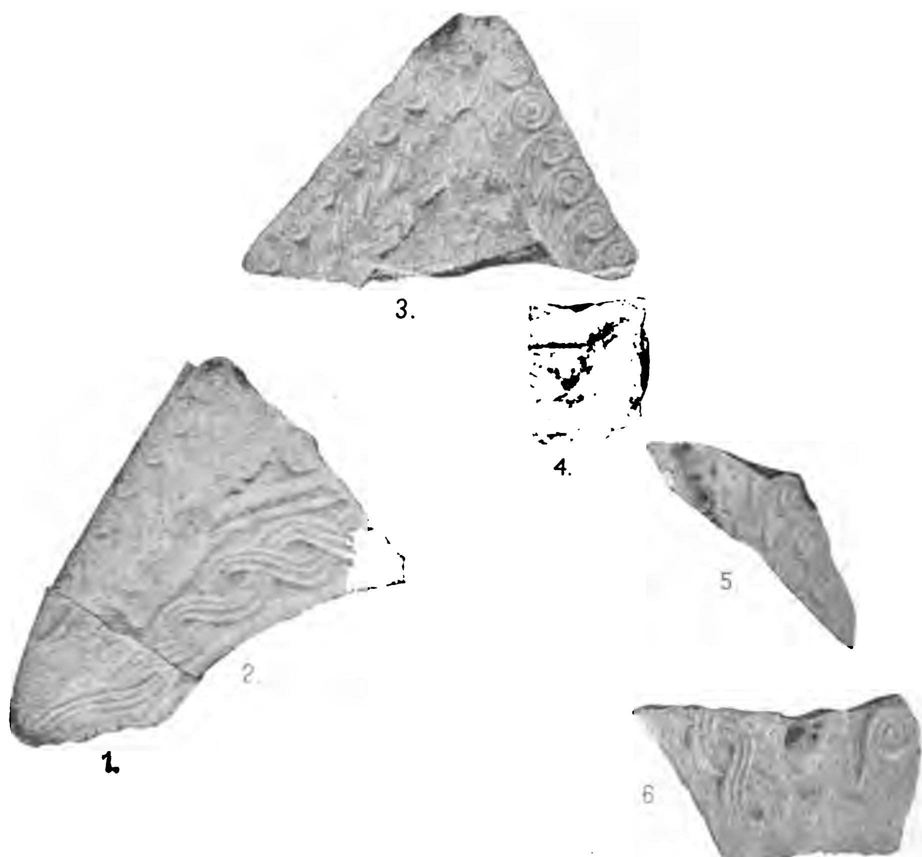
Nego jošte ima u našemu „Prvome muzeju hrvatskih spomenika“ sahranjenih, a još neobjelodanjenih, mnogo predmeta sa iste bazilike i njezinih grobova, jošte krije i crna zemlja na istom mjestu u svojim grudima nepoznato blago spomenikâ, koji potiču sa istog sjajnog hrama na tom hrvatskomu Sionu. Samo dugim, opetovanim prispodabljanjem, a pomnjivim i opreznim proučavanjem, moguće je da se ustanovi prvobitna uloga i medjusobna

[1] Graditeljski neki uresni i nadpisni ulomci objelodanjeni su u knjizi prof. Dr. Fr. Bulića „Hrvatski spomenici“, onda u mojim člancima: u „Viestniku hrv. ark. dr. u Zagrebu“ god. XII., Br. 4. str. 113—116 pod naslovom „Kninski spomenici hrvatsko-bizantinskoga sloga u zagrebačkom arheologičkom muzeju“, u „Starohrvatskoj Prosvjeti“ god. I. Br. 1. str. 35—40., Br. 2. str. 90—97., Br. 3. str. 146—150. pod naslovom: „Hrvatska biskupska crkva S. Marije u Biskupiji i kaptolska crkva S. Bartula na sadašnjem Kapitulu kod Knina“; god. I. Br. 1. str. 7—9.: „Tegurij starohrvatske biskupske crkve s. Marije u Biskupiji kod Knina“; god. I. Br. 3. str. 165—174.: „Nekoliko ulomaka lezenâ, plutejâ, vratnih pragova i lukovâ sa starohrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji“; god. I. Br. 4. str. 205—212. i god. II. Br. 1. str. 10—14.: „Hrvatsko-bizantinske nadstupine“ Prvoga Muzeja hrvatskih spomenika; god. II. Br. 4. str. 211—217.: „Nekoliko ulomaka kamenitih rešetaka (transennae) i krstova pripadajućih bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina“. Predmeti nadjeni u nekim grobovima u i oko iste bazilike opisani su u mojim člancima u „Starohrvatskoj Prosvjeti“: „Starohrvatski ratni mač“, god. I. Br. 4. str. 242—248.; „Srebrne ostruge i saponi iz starohrvatskog groba u biskupskoj bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina“, god. II. Br. 1. str. 5—10.; „Grobna raka iz starohrvatske biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina i u njoj nadjeni mrtvački ostanci“, god. II. Br. 2. str. 71—87.; „Mrtvački ostanci nadjeni u prostu grobu na starohrvatskom groblju uz biskupsku baziliku S. Marije u Biskupiji kod Knina“, god. II. Br. 3. str. 143—148.; „Mrtvački ostanci iz triju starohrvatskih grobova uz ruševine biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina“, god. III. Br. 1. str. 28—31.

*

ovisnost prelomljenih i porazbacanih ulomaka pojedinih predmeta. Za sada je nuždno da se još objelodanjuju posliedci iztraživanja posebnih skupina ulomaka, da se po mogućnosti olakoti potlašnji pregled hrama u svojoj cjelokupnosti.

Slike ovdje priložene prikazuju nam 38 kamenitih ulomaka, od kojih je 20 pripadalo k jedanaest različitih tegurija otarskih ciborija, a 16 okviru nekog ulaza Marijine bazilike. To pak niesu svi nadjeni ulomci otarskih tegurija sa iste crkve. Jedan sa plohorezanim gospinim poprsjem već je objelodanjen[1], a nekoliko drugih sa ulomcima nadpisa, ostavlja se za kašnje priobćenje, u nadi da će naknadna izkopavanja, koja se namjeravaju izvesti, iznieti na svjetlost nove nadpisne ulomke, koji će biti od pomoći za njihovo podpunije i točnije čitanje.



Tolik broj tegurijâ ovlašćuje nas na zaključak, sve kad bi i svi ciboriji bili šestero — a ne, kao običnije, četverokutni, da je bazilika S. Marije imala *najmanje tri otara,* dok je sva prilika da jih je imala i više od tri.

[1] „Starohrv. Prosvj.“ god. I. Br. 1. str. 7—9.

I. Ulomci br. 1—6 (vidi str. 52.) pripadali su jednom samomu trokutnomu oblučnomu teguriju. Na tu nas tvrdnju privodi najprije njihova jednaka debljina od 10‰, zatim vrh trokuta (br. 3.) sa simetrično poredanim obrubnim kukama, onda slične kuke na ulomcima 2, 3, 5 i 6, slični ulomci dvostruke obrubne pletenice na ulomcim 1, 2 i 6 i jednaki krajevi križa na ulomcim 3 i 4. Taj je tegurij s dolnje strane svršavao na polukrug, poput uzdoljačkog[1], bolskog[2], spomenutog već objelodanjenoga sa iste crkve S. Marije i spljetskoga sa nadpisom SEMEA . . . itd.[3] i poput njih je na kosim stranama obrubljen, s vanjske strane, nanizanim kukama. Na polukružnom luku neima nadpisa, nego je dotičan pojas oko njega izpunjen dvostrukom troprutastom pletenicom. Polje timpana bilo je po sriedi urešeno plohorezanim križem, kojega su ostali krajevi gornjeg i lievog kraka; oni su zarezom razdieljeni u dva oštra vrha. Nutrnjost tih krajeva urešena je njima uzporednim šiljastim listićima, a nije izključena mogućnost, da to budu krajevi troprutaste dvostruke pletenice, kojom je moguće da bude bio, po ondašnjem običaju, urešen križ.

Komad	br.	1	dug je	0·20 m.	šir.,	0·11 m.
„	„	2	„ „	0·23 m.	„	0·20 m.
„	„	3	„ „	0·34 m.	„	0·22 m.
„	„	4	„ „	0·12 m.	„	0·10 m.
„	„	5	„ „	0·22 m.	„	0·10 m.
„	„	6	„ „	0·20 m.	„	0 12 m.

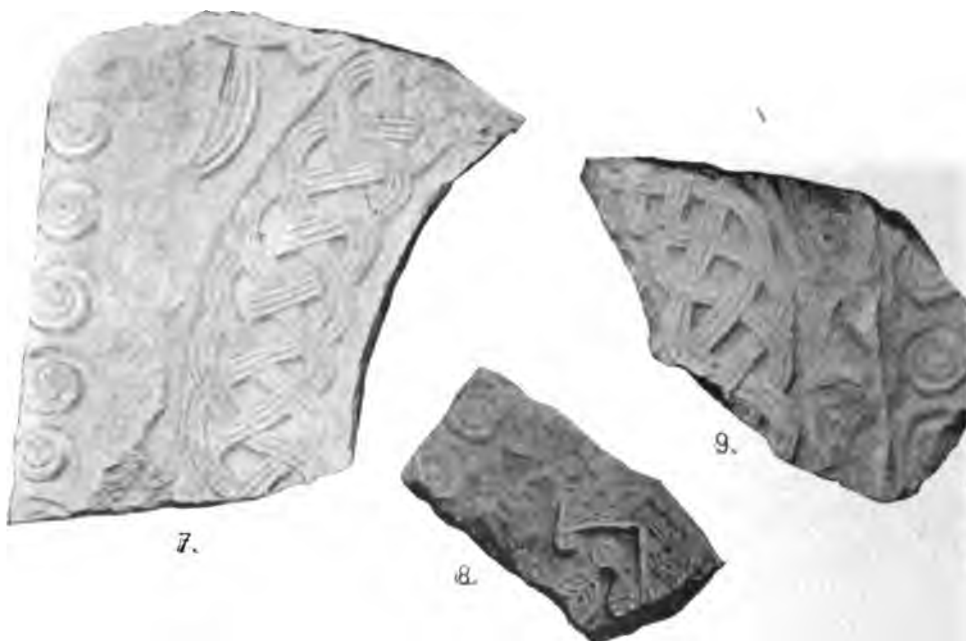
Ne može se razabrati, da li je i što je bilo urezano okolo križa. Ulomci su od zrnata vapnenjaka.

II. Ulomci br. 7—9 imaju svi istu debljinu od 10.5‰, te isti oblik i veličinu kukâ, pa je sva prilika, da pripadaju jednomu te istomu teguriju. Da nije ostanaka križa urezana na sred trokutna timpana na ulomku br. 8, bilo bi slobodno polje nagadjanju, da bi ulomci br. 7 i 9 mogli pripadati dolnjim krajevima pačetvornog oblučnog tegurija, kao što su oni na sačuvanom ciboriju u stolnoj crkvi u Rabu[4] ili onaj nad vratima sakristije stolne crkve u Kotoru;[5] ali nas križ i do njega preostale dvie kuke utvrdjuju u mnenju, da je i ovaj tegurij bio trokutna oblika. Imao je u timpanu latinski križ urešen iznutra dvostrukom troprutastom pletenicom, a njegova su barem tri gornja kraja završivala u dvie kuke, kao što su na križu spom. uzdoljačkog tegurija. S jedne i druge strane križa stojala je po golubica noseć u kljunu

[1] „Star. Prosv." god. I. Br. 2. str. 76.
[2] „Viestnik hrv. ark. dr." god. XI. Br. 3. str. 65.
[3] Prof. Fr. Bulić Nav. dj. str. 42—43. Tab. XVI.
[4] R. Eitelberger. Die mittelal. Denkm. Dalm. Tab. I. — Cattanes. L' architett. in It. dal sec. VI. al Mille circa. str. 189. i T. G. Jackson. Dalm. the Quarn. and. Istr. III. str. 217—218.
[5] Cattaneo. N. dj. str. 184.

grozd poput onih na višekrat spomenutom uzdoljačkom teguriju.[1] Rep, noge i zadnji dio tiela jedne golubice opažaju se na ulomku br. 7, a prednji dio tiela na br. 8. Kose strane tegurija bile su urešene, u IX. vieku običajnim, kukama, a polukružni pojas oko luka četverostrukom troprutastom pletenicom.

Ulomak br.	7	dug je	0·46 m.,	šir.	0·33 m.
„ „	8	„ „	0·30 m.	„	0·28 m.
„ „	9	„ „	0·30 m.	„	0·16 m.



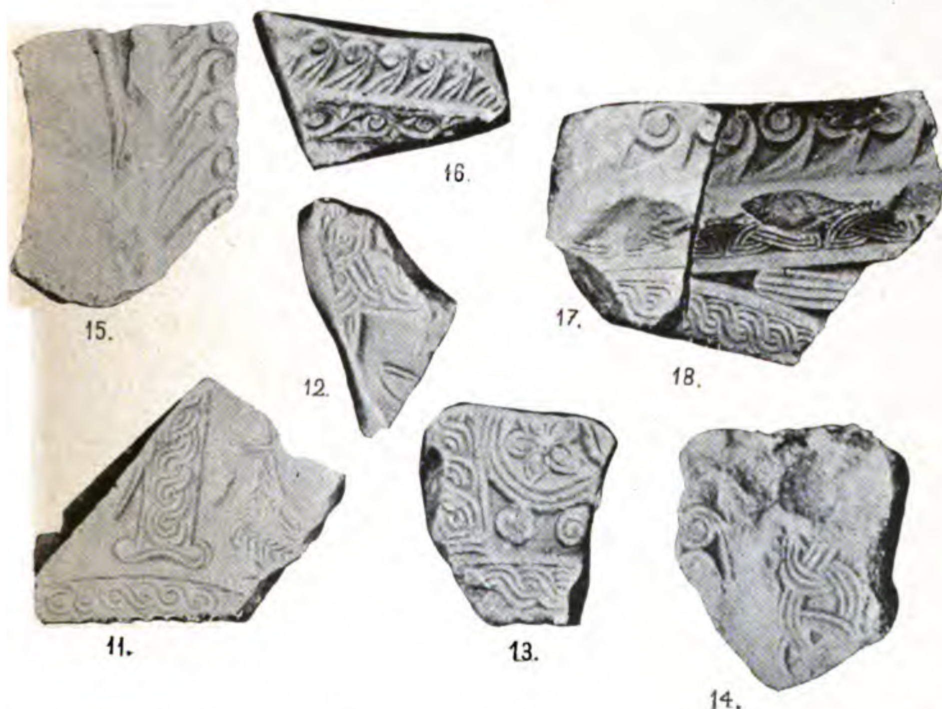


Kao na I. teg. i ovi su ulomci od zrnata vapnenjaka.

III. Ulomak br. 10 debeo je 0·10 m., dug 0·36, šir. 0·30 m. Od istog je gradiva kao i predjašnji. Na njemu je opaziti mal da ne cio križ što je bio urezan na sredini timpana, kao na teguriju br. II. pa i istoga oblika. I na tomu se križu vidi, da su mu svi krajevi, pa i dolnji, završivali u dvie kuke. I do njega su stojale simetrične dvie golubice sa grozdom u kljunu. Od desne je sačuvan prednji dio tiela i cieli grozd, od lieve tek dio glave. Otučen je obrub kosih strana timpana, koji je takodjer bio trokutan.

[1] V. „Star. Prosvj.“ god. I. Br. 2. str. 76. Na tom mjestu rekao sam, da su ptice paunovi, dočim je lašnje da budu golubice. Na bolskom teguriju stalno je, da su paun-ptice.

IV. Na ulomku br. 11, koji je deb. 0·08 m., dug 0·22 m., šir. 0·18 m. opažaju se plohorezani ostanci donjeg diela križa iz sredine timpana trokutnog tegurija, dobra prednja polovica lieve golubice s grozdom, komad grozda desne golubice i obrubni pojas tegurijeva luka. I ovdje je križ bio urešen običajnom pletenicom, pa su mu, sudeć po dolnjemu, i ostali krajevi završivali u dvie kuke. Dolnji dio ovoga križa bio je dulji od onoga na teguriju br. III. Pojas oko luka bio je urešen troprutastom dvostrukom pletenicom. Gradivo je isto od kojega su i predjašnji ulomci.



V. Krnjatak br 12. deb. 0·08 m., dug 0·18 m., šir. 0·13 m. sačuvao nam je ostanke sredine križa, kojim je bio urešen timpan posebna tegurija. I taj je križ imao za ures običajnu pletenicu, kao i križevi na tegurijim II., III. i IV. Uz križ opaža se s lieve strane oštar rogalj, možda latice peterolatične ruže, slične onima, što su s gornje strane križa na spom. bolskom teguriju. Od istog je gradiva kao i predjašnji.

VI. I ulomak br. 13 je ostatak sredine trokutna tegurija. Dug je 0.18 m., šir. 0·11, deb. 0·08 m. Na njemu se opaža donji dio križa poput onih na tegurijima II., III., IV. i V. I na njemu je pojas oko luka bio urešen dvostrukom troprutastom pletenicom iste širine kao što ju ima ona na njegovom križu. S lieve dolnje strane križa opaža se kružni zavoj troprutaste grane, koji u sredini nosi peterolatičnu ružu, a na vanjskoj dolnjoj strani dvie zbivene kratke kuke. Taj zavojak sličan je donekle onomu na

jednom ulomku, tegurija spljetskog muzeja[1]. Na jednom nadstupnom pulvinu iz VIII. v., koji potiče sa crkve Aurona u Milanu urezan je na jednom licu križ, kojemu desno i lievo niče iz dna po loza zamotanih grana sa lišćem i grozdovima[2]. Moguće, da su i na ovom našem teguriju desno i lievo križa bile urezane nekakve loze ili drukčija kakva stabla. Od istog je gradiva kao i prvašnji.

VII. Ulomci br. 14 i 35 po svoj prilici su česti jedan desnog drugi lievog dolnjeg kraja jednog te istog trokutnog oblučnog tegurija. To pokazuju jednake kuke urezane niz kose strane, kao što i ostanci troprutaste pletenice u pojasu oko luka. Ta je pletenica sastavljena od dva kraka krivuljice (cik-cak crte), koje se medju sobom križaju, i od prstenova spletenih sa krivuljicama, oko pojedinih njihovih križališta. Komad br. 14 deb. je 0·11 m., dug 0·22 m., šir. 0·18 m. a br. 35 deb. je 0·10 m., dug 0·32 m., šir. 0·21 m. Od istog su gradiva kao i predjašnji.

VIII. Ulomak br. 15 je desni donji kraj trokutna tegurija. Sačuvao mu se je na njemu komad luka sa dotičnim pojasom bez nakita i komad kose strane sa osamljenim kukama, poput onih na ulomcima pragova sa istog nalazišta[3], samo što su ove dvo-, a one troprutaste. Dug je 0·27 m., šir. 0·21., deb. 0·08 m. Od istog je gradiva od kojega su i gori opisani.

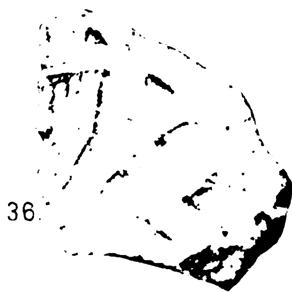
IX. Da je ulomak br. 16 čest tegurija, doznaje se po kukama niz kosu stranu, kao što i po vijugastoj lozi, koja je obrubljivala trokutni timpan tegurija i koja se je s gornje strane sužavala. Ta vijugasta loza slična je onoj oko pobočnog okvira na ulomku pilastra sa nadpisom STEFATON, koji se čuva u našem muzeju[4]. Kuke su na ovom ulomku takodjer osamljene i uprav onako troprutaste, kao na spom. ulomcima pragova. Komad je dug 0·18 m., šir. 0·12 m., deb. 0·13 m. Od istog je gradiva, od kojega su i svi predjašnji.

X. Ulomci br. 17 i 18 sačinjavaju lievi dolnji kraj oblučna trokutna tegurija urešena uzpored kosih strana na isti način kao što je rub Branimirovog datovanog (888 g.) spomenika nadjena u Muću 1872. g.[5], t. j. s vanjske strane redom podinom vezanih kuka trokutna korjena, a s nutrnje uzlovitim troprutastim trakom, kojega je svaki uzao dva puta prelomljen na oštre kute. O sličnom traku na Branimirovom spomeniku, koji je sada u zagrebačkom arh. muzeju, prag: prof. Bulić je pisao[6], da je u njemu motiv „iste vrsti kao i onaj na kninskim ulomcim br. 20 i 25“ njegove knjige, dočim je na rečenom ulomku br. 25 dotičan ures samo donekle

[1] Bulić. Kn. sp. str. 44. Tab. XVII. br. 56.
[2] Cattaneo. N. dj. str. 117.
[3] V. „Star. Prosvj.“ god. I. Br. 3. str. 166. sl. VIII. i X. i str. 171—172.
[4] V. „Star. Prosvj.“ god. I. Br. 1. str. 23–26. i Br. 2. str. 84—87.
[5] V. „Rad jug. ak. znan. i umj.“ knj. XXVI., članke prof. Ljubića i dr. Fr. Račkoga.
[6] V. Nav. dj. knj. I. str. 38.

sličan onomu na Branimirovom spomeniku i na ovom ulomku biskupinskog tegurija; sličan jim je samo u pojedinim uzlovima, a ima od njih posve drugčiju kompoziciju. On je naime sastavljen od dva traka, koji dok je svaki uvijen na slomljene valove koji teku protivnim smierom, medju sobom se križaju i zapliću na uzlove, pa može da se zove *uzlovitom pletenicom*. Uzlovi na uresu Branimirovog spomenika, kao što i oni na ovom ulomku tegurija, pripadaju jednom te istomu traku, koji se je zauzlao sam sobom u niz istovetnih uzlova, pa može da se nazivlje *zauzlanim trakom*. Takvih zauzlanih troprutastih trakova nahodimo na ulomku krstioničnog tegurija iz IX. v. u Pulju[1] u Istri i na oblučnom pačetvornom teguriju iz kraja VIII. ili početka IX. v. nadjenu u Portu kod Rima[2], a tako zauzlan trak sam sobom spleten u krasnu simetričnu uzlovitu pletenicu na dovratniku crkve S. Klimenta na Celiju u Rimu[3]. Na ulomku pak br. 20 Bulićeve knjige je samo početak pletenice, o kojemu se ne može čisto pogoditi, da li je početak četverostruke ili kakve druge. Na našem ulomku br. 18 ostao je sačuvan i kut timpana izmedju lieve strane tegurija i polukružnoga luka, pa u njemu rep golubice, koja je stojala s jedne strane križa, poput onih na već opisanim tegurijima sa križem izmedju dvie golubice ili paun-ptice. Ostanak pojasa oko luka nastavlja se i na ulomku br. 17, a urešen je kao i na tegurijima opisanim pod br. IV. i VI. Oba su ulomka debela po 0·09 m., br. 17 je dug 0·20 m., šir. 0·11 m., br. 18 dug je 0·24 m., šir. 0·21 m. Od istog su gradiva kao svi prije opisani komadi.





XI. Ulomak br. 36 pripada luku nekog tegurija, koji je u pojasu imao troprutastu četverostruku pletenicu, spojenu rek bi sa zatvorenim krivocrtnim elementom. Dug je 0.25 m., šir. 0·21 m., deb. 0·11 m. Od istog je gradiva kao i prijašnji.

Ulomci vratnog okvira. Skupina ulomaka br. 19—34, njih 16 na broju, sva je prilika da pripada krasnu okviru nekog nutrnjeg ulaza zar prozora konfesije (*fenestella*) ili u samu konfesiju ili možda u pjevalište bazilike

[1] Cattaneo. N. dj. str. 182.
[2] Cattaneo. N. dj. str. 151.
[3] Cattaneo. N. dj. str. 160.

(adytum), ili u svetište *(porta sancta)* ili u glavni brod bazilike *(porta pulchra* ili *speciosa*, hrv. kraljevska vrata) ili napokon u jedno od *pastophoria*. — Oni su od domaće muljike (lapora).



Taj je okvir bio pačetvoran a otvor u njemu završivao je gori polukružno, kako se razabire po ulomcima br. 23 i 25 Ulomci br. 19 i 20 pripadali su dovratnicima, koji su s nutrnje strane bili urešeni širokim obrubom, na kojemu je plohorezana laka i vitka troprutasta vijugasta loza, sastavljena poput one na već objelodanjenom vratnom okviru, koji sad kiti ulaz u napuštenu crkvu S. Bartula u Dubrovniku[1]. Vitice na dubrovačkom spomeniku završuju svekolike trolatičnim cvjetićem, na ovom biskupinskom sad krugljicom sad cvjetićem, ali ponajviše krugljicom. Na obadva spomenika su stapke dvoprutaste. Isti je ures kao na dovratnicima, razumije se po ul. br. 23 i ostalima, tekao i sve naokolo luka, te se je s gornje strane razširivao, razgranavši se u rabesku, uz pridržanje istih motiva u razvijenijoj kompoziciji, te je izpunjavao dva gornja kuta medju polukrugom i pačetvorinom. Negdje, kao što se vidi na ulomcima br. 26 i 34, sastaju se dvie suprotne vitice, privezuju se medju sobom sponom, te sačinjavaju podlogu

[1] V. u prošastom broju ovog časopisa u mojem članku „Razvaline crkve S. Stjepana u Dubrovniku“ na str. 25.

palmete, na isti način kao na trogirskom poznatom nadvratniku sa nadpisom PAX HVIC DOMVI, ET CUM SPIRITU TUO[1]. I polupalmete na lozi biskupinskih ulomaka br. 19, 20, 21, 22, 24, 25, 28, 29 i 31 istog su sastava kao i polupalmete trogirskog nadvr. pa i dubr. okvira, samo što na ovom zadnjemu imaju vazda po tri lista, a na bisk. i trog. po četiri, koji su pak na trog. pri kraju zaobljeni. Kuti na točkama, gdje počimlju vitice na vijugastoj lozi, izpunjeni su i na bisk. ulom., kao na dubr. spomeniku vazda dvostrukim pupoljkom. — Na onim krajevima loze, gdje se ona na bisk. okviru razrašljuje, kuti su izpunjeni jedinim pupoljkom (br. 25, 31 i 32); izmedju takova dva razrašljena kraja loze, kao što se vidi na ulomcima 25 i 32, stojao je krug izpunjen četverolatičnim cvietom. — Poput trogirskog nadvratnika i dubr. okvira, i bisk. okvir najlašnje je da potiče iz IX. vieka.

Sliede protege pojedinih ulomaka.

Br.	19	dug je	0·20 m.,	šir.	0·35 m.,	deb.	0·125 m.
„	20	„ „	0·40	„ „	0·25	„ „	0·13 m.
„	21	„ „	0·21	„ „	0·07	„ „	0·14 m.
„	22	„ „	0·19	„ „	0·13	„ „	otučen
„	23	„ „	0·26	„ „	0·17	„ „	0·07 m.
„	24	„ „	0·14	„ „	0·14	„ „	0·07 m.
„	25	„ „	0·16	„ „	0·27	„ „	0·07 m.
„	26	„ „	0·20	„ „	0·11	„ „	0.07 m.
„	27	„ „	0·20	„ „	0·18	„ „	0·07 m.
„	28	„ „	0·16	„ „	0·17	„ „	0·07 m.
„	29	„ „	0·15	„ „	0·10	„ „	0·07 m.
„	30	„ „	0·13	„ „	0·13	„ „	0·07 m.
„	31	„ „	0·12	„ „	0·20	„ „	0.07 m.
„	32	„ „	0·15	„ „	0·10	„ „	0·07 m.
„	33	„ „	0·14	„ „	0·10	„ „	0·07 m.
„	34	„ „	0·12	„ „	0.09	„ „	0·07 m.

U Korčuli o Velikoj Gospi 1897.

F. Radić.

[1] Vidi moj članak sa slikom u „Viestniku hrv. a. dr. u Zagr." God. XIV. Br. 1. str. 16—17.



Topografičke crtice

o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

(Nastavak v. br. 1. god. 1897.)

XIII. Županija Imotska.

Izmedju hrvatskih županija Const. Porfir. spominje u X. vieku i *Emota,* Imotsku. Pošto bijaše na kraju države, na jugu; odaljena i osamljena, nije bila u doticaju sa ostalima, niti joj nalazimo kojega župana uz ostale s kraljem, da je podpisivao povelje i darovnice kao svjedok. — Županija se je mogla sterati na zapad do rieke Cetine; od sjevera razstavljale ju planine Kamešnica i Zavelim od livanjske županije, od iztoka, od Zavelima na Posušje k Vitini, svrćala granica po brdima do Vrhgorca, a s juga pružala se od Cetine do Biokova. — Stajaše dakle izmedju županija: s jugo-iztoka Dalenske iliti duvanjske, s jugo-zapada Raztočke i Mokranske, sa zapada, preko Cetine rieke, Poljičke i Cetinske, a sa sjevera Livanjske. Zemljište je ravno ali većim dielom krševito, svakako plodno, te i Latini imadoše onamo u Runoviću grad *Novae* ili *Ad Novas* i u Lovreću *Tronum* ili *Bilubium,* koje, kao i ostale, razrušiše divlji Obri. Širom sve županije razsijani su veliki mašeti, stećci, starodavni hrvatski nadgrobni spomenici, te pokazuju, da je njegda župa bila dobro napučena. Po uredbi bosanske države, županija *Imotska* bi sdružena bosanskoj kraljevini, a kašnje zapade Stjepana Hercega, u XV. vieku, dokle ju i njemu oteše Turci i održaše do god. 1717. Od tada mletačka i kašnje austrijska.

Gradovi.

1. Imota, Imotski, glavni grad županije, kojoj ime dade, sagradjen je povrh vrletnih klisura, nad jezerom sa južne strane. Grad bijaše dosta velik i jak, jakim kulama i debelim ogradama. Godine 1503. uzeše ga Turci, ali ugarsko-hrvatski kralj Matijaš, buduć uzeo Jajce u Bosni, u primirju s Turcima ovi mu ga moradoše povratiti. Malo kašnje opet pade u turske šape, i oni s južne strane kosimice k polju zasnovaše varoš, koju kašnje Mletčani razkrilišе i razprostraniše. Mletčani potjeraše godine 1717. Turke iz grada i

sve krajine. Oni držahu u tvrdjavi dobru stražu do pada skupnovlade; kašnje, razoružana, cjelokupa se održa do malo godina nazad; ali od nekog vremena, bez prestanka se obara.

2. *Proložac* Na sjevero-zapad od Imotskoga, u selu Proložcu, imotske obćine, nad potokom i mostom „Šarampov", povrh strmih klisura s jedne i druge strane vide se ostanci zidovâ starih utvrda. Cienimo, da su staroga grada Proložca, koji po ugovoru Turci moradoše predati kralju Matijašu zajedno sa Imotskim 1503.

3. *Cačvina*. S iztočnog kraja sinjskoga polja, s lieve strane rieke Cetine, nad selom Čačvina u sinjskoj obćini, diže se zašiljeno visoko brdo, a povrh njegovih vrletnih klisura visi se stari grad Čačvina, za kojim se najprije Turci polakomiše i potražiše od Stjepana Hercega god. 1466.

Grad je možda u davnija vremena pripadao županiji cetinskoj, ali rad naravnih medjaša rieke stavismo ga u imotsku. On je i kašnje bio hrvatskih bana, dokle god. 1466. ote ju Stjepan Herceg banu Pavlu Šperančiću. Turci ga zaposjedoše kada i Sinj, god. 1536., i održaše do god. 1686. Donekle ga Mletčani stražiše, pak zapustiše. Kako je na osamljenoj visini, tako ga često gromovi udaraju i ruše, te danas samo preostaju visoke razvaline kulâ i ogradâ.

Radobolje — Radobilia.

Izmedju imotske i poljičke županije s lieve strane rieke Cetine stere se stara gospoština, *parochia* spljetske biskupije, koju Farlati nazivlje *Comitatus Radobiglie*. (Illyr. Sac. III. 13.) Danas zauzimlje sela Blato, Kreševo i Katuni, a u davnija vremena cienimo, da su joj pripadala Žeževica i Zagvozd do briega „Turija".

Kada je uzpostavljena bosanska kraljevina, onda je njoj pripadalo Radobolje, i kralj Tvrdko god. 1382., poveljom iz Bobovca 3. travnja, povrati gospoštinu Vukcu Nenadiću (Manuale della Dalmazia 1875. 146.). Kašnje kralj Ostoja god. 1408. darova *Duarum cum Provincia Radobile* knezu kapetanu Jurju Vučiću (Bullettino di archeol. e stor. 1884. No. 12. 188.). Napokon ju prisvoji Stjepan Herceg sa ostalim zemljištem s lieve strane rieke Cetine od bana Pavla Šperančića i sagradi tvrdjavicu nad selom Katuni za obranu.

Gradovi.

1. *Zadvarje — Dveri — Duare.* Na ljutu klancu, gdje strmim klisurama završuje na zapadu planina Biokovo, i izpod *istih*, od pada Gubavice naglo se valja rieka Cetina k Omišu, stoji čuvar tvrdjava Zadvarje, koju spominje bosanski kralj Ostoja god. 1408. Turci ju uzeše kada i ostale po Cetini i održaše do 1651. Kašnje višekrat preotimana od naših i Mletčana, dokle ju karlovačkim mirom Mletčani zapustiše.

U jug od sadanjega varoša Zadvarja, omiške obćine, pri planini još se uzdrže zidine staroga grada i jaka kula prama iztoku.

2. *Radobolja.* Na sjeveru selu Katuni više župne crkve, kod kuća Rubića i Divića u omiškoj obćini; na oblu humku vide se ostanci temeljâ oble tvrdjavice. Jesu li od kojeg staroga grada? nije poznato; valja da su barem od one tvrdjavice, koju Stjepan Herceg u tom selu sagradi god. 1457. (Ljubić. Ogledalo knjiž. I. 265.)

3. *Viseć.* Rieka Cetina od Omiša u iztok brodljiva je za 5 kilometara do starih Kačića mliništâ, danas gosp. Radmana. Nad tom mlinicom s lieve strane rieke diže se visoko brdo i na vrh njega vide se ostanci i temelji staroga grada Viseća, koji god. 1404. kralj Ostoja oduze vojvodi Klešiću, a god. 1444. Herceg Stjepan sa Omišom pridruži Hercegovini, a njegovi sinovi prodadoše Mletčanim koji ga održaše do karlovačkoga mira, pak zapustiše.

Gorska župa.

Iza planine Biokova na sjever pruža se duga ravnica preko dvadeset kilometara od Vrhgorca na iztok, do brda Turije na zapadu, koje ju razstavlja od Zagvozda, omiške obćine. Ta ravnica bez polja, mršava i kamenita, zatvorena je sa svih strana visokim planinama: od iztoka i sjevera nad selim Zavojane, Kozica i Župa a od zapada i juga Biokovo sa njegovim ograncim do Vrhgorca. Izmedju županija: od iztoka neretvanske Rastočke, od juga Mokre ili Makarske, od zapada Radobolja i poljičke, a od sjevera imotske. Nebi se moglo znati, kojoj je od tih županija u staro doba mogla pripadati, pošto je od svih jednako i razmjerno odstranjena i osamljena; nu, ako i kašnje, postade posebnom i nazva se *Gorskom župom.* Spominje ju listina srbskoga kralja Stjepana Prvovjenčanoga (Daničić, Riečnik I. 216.), kašnje kralj bosanski ju darova Jurju Vučiću i braći mu god. 1408. *transalpinam dictam gorscam Zupam cum omnibus juribus et territoriis* (Bullettino di archeologia e storia Dalm. 1884. No. 12. 189.). Na zapadnjem kraju gorske župe nalazi se mjesto *Vrdovo, Vrdô, Vrdol,* gdje za turskoga vladanja stanovaše župnik za službu puka ostalih sela prostrane župe. Po karlovačkom miru puk iz Hercegovine napuči različita sela i ustroji veći broj novih župa. Vrdovo ostade posebno, i, za uspomenu siela staroga župnika, prozva se *Župom,* kako se i danas zove, imotske obćine.

Grad.

1. *Vrhgorac.* Na iztočnom kraju gorske župe stoji Vrhgorac, tvrd grad na klisurastu briegu, nad današnjim varošom. Turci ga zaposjedoše sa ostalom Hercegovinom pri svrhi XV. vieka i održaše do god. 1690. Tad ga naši osvojiše i Mletčani održaše do pada skupnovlade, 1797. Grad je sličan ostalim srednjih doba, visokom ogradom opasan, a unutri mu velika kuća i razne omanje kule.

Paganija neretvanska.

Opisujuć hrvatske županije u Dalmaciji nemožemo izostaviti one neretvanskih Pagana:

a) jer su one dobrim dielom u sadanjoj Dalmaciji;

b) jer su neretvanski Pagani svedjerno u stara vremena slagali sa Hrvatima, š njima bili u savezu i napokon sdruženi s hrvatskom državom pod kraljem P. Krešimirom velikim od polovice XI. vieka;

c) jer cienimo, da na početku Hrvati napučiše te županije, te se kašnje sa Neretvanim sdružiše u nezavisnu državu.

Const. Porf. u X. vieku pripovieda, kako su Hrvati zapremili zemlju do rieke Cetine, ali on razumi jedino pokraj mora, od ušća Cetine do Istre, dok on isti priznaje, da su u gorskoj Dalmaciji i preko rieke Cetine k Neretvi bile hrvatske županije Livanjska i *Imotska*. Tamo nije bilo dubokih rieka ni visokih planina, koje su mogle zaustaviti hrvatski narod, da se ne prospe po ravnicam plodne i pitome Neretve, a kako su prvi došli, tako su morali prvi neretvanske ravnice zaokupiti. Kašnje, kada su se Srbi doselili i iste ravnice napučili, te se u posebnu državu uredili, kao suplemenjaci sliše se s Hrvatima i urediše neodvisnu državu Neretvansku. S toga cienimo, da su se Neretvani slagali s Hrvatima, u prijateljstvu i savezu bivali, te se s hrvatskom državom sdružili. Neretvanska Paganija pružala se uz more na suhu od ušća Cetine rieke do utoka rieke Neretve u more, na otoče Brač, Hvar, Korčulu, Mljet i Lastovo, s desne strane rieke Neretve do utoka rieke Rame, te s desne strane iste, iznad Duvna k Livnu do livanjske i imotske županije. U X. vieku po Const. Porfir. neretvanska država bijaše razdieljena na tri županije: makarsku, duvanjsku i rastočku.[1]

I. Županija Mokra.

Ova se župa sterala uz morsku obalu od ušća rieke Cetine do vrela Žrnovice izmedju primorskih sela Gradca i Baćine u gornjem primorju.

Gradovi.

Županija je imala sliedeće gradove:

1. Mokar, Makar, Makarsku na razvalinam latinskoga grada *Mucru,* od donje Luke sadanjega varoša k selu Makru, višekrat rušen, napokon ga Turci god. 1499. razkopaše iz temelja.[2]

(Nastavit će se.)

[1] Upozoriti nam je ugledne čitaoce na ono, što piše o Paganiji veleuč. gosp. prof. Vjekoslav Klaić u knjizi „Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati“. (II. str. 164—167.) Op. Ured.

[2] Obširnije piše o Makru i Makarskoj veleuč. gosp. prof. Vjekoslav Klaić. (N. dj. II. strana 168—169.) Op. Ured.

O benediktinskomu samostanu i crkvi SS. Kuzme i Damjana u Tkonu na otoku Pašmanu.

(Sa slikama.)

tarinski samostan i crkva SS. Kuzme i Damjana stoje na vrhu popovećeg čunjasta brežuljka, na dva kilometra daljine nad selom Tkonom na otoku Pašmanu, prama Biogradu na moru.

Gosp. savjetnik J. Alačević piše, da je vrh briega u staro doba bio opasan utvrdnim zidovima, kojih da se još opažaju ostanci[1]. Po Bianchi-u[2] rek bi da je taj samostanski spomenik utemeljen 918. god. Godine 1060. spominje se, u darovnici nekog Mojmira samostanu S. Ivana Evangeliste u u Biogradu, dolac SS. Kuzme i Damjana[3]. God. 1070. poslanik kralja Krešimira dosudio je crkvu SS. Kuzme i Damjana samostanu sv. Ivana[4], dočim je malo kašnje pripadala biskupu biogradskomu, jer ju je on god. 1076. darovao istom samostanu, prilikom kad su papinski legati Gebizon opat i Fulkoin biskup prolazili kroz Biograd sa kraljevskim znakovima za krunitbu hrvatskoga kralja Dmitra Zvonimira[5].

To se neda drugčije tumačiti, nego ako uzmemo, da je crkva bila preporna izmedju biskupa i Benediktinaca. Kralj Krešimir, utemeljitelj i nadaritelj samostana sv. Ivana, bit će za života branio Benediktince, ali, po njegovoj smrti, bit će jim biskup preoteo crkvu SS. Kuzme i Damnjana. Kad su papinski legati došli u Biograd, naravska je stvar, da će jim se opat Petar s koludrima bit potužio, da jim je biskup posvojio spom. crkvu, a legati će bit uplivali na biskupa Prestancija da ju povrati; samo što je to izvršeno u obliku „dopuštenja posjedovanja“, kako je razumjeti po riečima dotične izprave „perpetualiter habere concessit“ i „concessionis sanctio“.

U doba medju godinama 1080—85. kupio je Majus opat sv. Ivana neku zemlju od kapelana SS. Kuzme i Damjana.

Priepor medju Benediktincima i biskupom, radi posjedovanja crkve SS. Kuzme i Damjana, bio se je ponovio nekoliko godinâ prije 1111. god.[6] kad

---

[1] Bull. di arch. e st. dalm. A. XI. Nr. 9, str. 139, u članku: „Il monastero e la Chiesa dei SS. Cosmo e Damiano sull' isola di Pasmano“.

[2] „Zara Cristiana“ II. str. 132.

[3] Rački. Doc. VII. str. 60.

[4] Rački. N. dj. str. 86—87.

[5] Rački. N. dj. str. 107—108.

[6] Tu su godinu čitali u dotičnoj izpravi u knjizi „Polichorion“, koja se sad čuva u arkivu c. k. Namjestništva u Zadru, toliko Farlati (Ill. Sacr. IV. 8), koliko Kuhuljević (Cod. dipl. II. str. 9) i Ljubić (Libellus polichorion, str. 20, br. 79) kao 1103. Nu pošto je izprava izdata za indikcije IV i vladanja

je biskup Dobre (Bonus) bio koludrima preoteo istu crkvu. Radi toga su se opat Dabrus i koludri potužili bili 1111. god. papinskom poslaniku kardinalu Augustinu. On je pohodio težko bolestna biskupa i opomenuo ga, neka prije smrti, radi duše svoje, povrati protuzakonito oteto. Uslied te opomene, biskup je povratio koludrima crkvu sa svim pripadnostima[7].

Kad je mletački dužd Dominik Michieli 1126. god. razorio Biograd i u njemu samostan sv. Ivana, koludri se preseliše na susjednt otok Pašman i nastaniše se u kaštilu kod crkve SS. Kuzme i Damjana[8]. Nakon razorenja Biograda biskupija bi prenešena u Skradin, a crkva SS. Kuzme i Damjana od dužda dodieljena biskupu zadarskomu. Da koludri budu mogli da uživaju u miru tu crkvu, bi jim darovana od zadarskoga biskupa Mihovila 1129. god.[9] Kod crkve sagradiše koludri samostan, kojemu bijahu pridružena sva imanja, sva prava i sve povlastice bivšeg biogradskog sv. Ivana, uz naslov rogovskoga, po imanju u Rogovu, darovštini kralja Petra Krešimira. U to doba (XII. vieku) izprosiše opat i koludri od rimskih papa i od kraljeva hrvatsko-ugarskih obilate povlastice i potvrde starijih prava i slobodština. Medju tima najzlamenitija je povlast i potvrdnica udieljena jim 1166. god. od hrv.-ugar. kralja Stjepana III.[10] Tom izpravom bijaše koludrima udieljena sudbena oblast nad stanovnicima samostanskih posjeda. Opat pak i koludri niesu mogli biti sudjeni nego od kraljevskoga suda.

Glasovit i bogat bijaše kroz tolike vjekove rogovski samostan SS. Kuzme i Damjana, tako da već u XVII. vieku arcidjakon Valerije de Ponte, namjestnik nadbiskupa Todora Balbi-a (1656—1669.), apoštolski posjetioc zadarske biskupije, izvješćuje, da je u njegovo doba 36 selâ bilo podloženo jurisdikciji benediktinskog tkonskog opata[11].

Kad je 1202. god. mletački dužd starac Enrik Dandolo s križarskom vojskom obsiedao Zadar, mnogi su se odličniji zadarski gradjani bili zaklonili po imanjima tkonskih Benediktinaca, a zadarski kaptol bio je uprav primljen u isti samostan. U ime nagrade i zahvalnosti za takovo i toliko gostoprimstvo darovahu obćina i kaptol zadarski tkonskomu samostanu samo-

---

Paskala II. pape i iztočnoga cara Aleksandra Komnena, koji su istodobno vladali samo od god. 1099. do 1118., a kroz to doba IV indikcija pada samo jedanput i to 1111. godine, gosp. Alačević je dokazao, da je izprava iz te godine. Biti će, da su tek tiskarske pogrieške (Bull. di arch. e st. dalm. A. XII. str. 40—41), što stoji na tom mjestu Al.-a razlaganja, da je 1103. god. bila indikcija I, mjesto XI, i što kaže, da je idikcija IV nakon 1111. god. padala 1122. mjesto 1126. godine.

[7] Ljubić, Lib. pol. str. 20.

[8] Alačević, Nav. razpr. u Bull. di a, e st. d. A. XII. 186 i Bianchi, Nav. dj. II. 132.

[9] Ljubić, Nav. dj. br. 83, str. 22.

[10] Izprava je prvi put, i ako manjkavo, objelodanjena iz prepisa 1258. god. u arkivu zadarskom od Farlatia (Ill. Sacr. IV. 7); drugi ju je objelodanio Kukuljević (Cod. dipl. II. str. 70, 71). Gosp. Alačeviću kao da nije bilo poznato Kukuljevićevo izdanje i sam je objelodanio tu izpravu (Bull. itd. A. XII. Nr. 12, str. 186 i sl.). Ljubić, možda nehotice, izostavio je izpravu u svojem izdanju ukupnog „Polichoriona“.

[11] Bianchi, N. dj. II. str. 188.

stan sv. Dimitrija u Zadru; a duvne sv. Dimitrija darovaše mu crkvu sv. Petra u Bubnjanim sa njezinim pripadnostima. Za ratovanja medju Mlečićima i hrv.-ugar. kraljem Ljudevitom prije 1348. god. (kad bi sklopljen mir) razoriše Mlečići crkvu i samostan svetih Kuzme i Damjana[12].

Godine 1351.[13] opat je tkonski iznova izgradio samostan i crkvu porušene od Mlečića.

Za ponovljenog rata s Ljudevitom kraljem, Mlečići po drugi put razoriše samostan i crkvu SS. Kuzme i Damjana 1357. god. Iste godine papa Inocencije VI. naredjuje apoštolskomu legatu Androinu, neka iztražuje i ocieni štetu, što su ju Mlečići nanieli tkonskim benediktincima, te da jih obveže na izplatu[14]. — Sliedeći nadpis iz 1369. god. uzidan više glavnog ulaza obnovljene crkve SS. Kuzme i Damjana svjedoči, da je u to doba izgradjena pod opatom Petrom Zadraninom.

1.	✠ hOC OPV' NOVE ESTRVCTIŌIS · AD FVTVRO	AD u svezi
2.	RV REI MEMORIĀ · POST DESTRVCTIONĒ ĪFRAS	
3.	CRIPTORV̄ LOCI ⁊ ECCLĒ · SC̄ORV̄ · COSME · ET	
4.	DÁMIANI · ANTEMII · LEONTII · ⁊ EVPREPII · MAR	AN i AR u sv.
5.	TIRVꝫ ⁊ FRM · REhEDIFICATVR ⁊ A FV̄DAME	AM u svezi.
6.	NTO CONSTRVITVR · AD LAVDEM DEI ŌIPǪTEN	VR, AD i VD u sv.
7.	TIS · ⁊ BEATISSIME VIRGINIS · EIVS MATRIS	
8.	MARIE · DC̄ŌB QVE SCOR · PER FRATRĒ	
9.	PETRVM DE IADRA · DEI ET APOSTOLI	AP u svezi.
10.	CA GR̄A hV̄ILEM ABBATEM DCI LOCI · CAPE	AB „ „
11.	LLANVM QVE D̄NI PAPE ĪFRASCRIPTI · INST	AN „ „
12.	ANTI ANNO A NATIVITATE SALVATORIS	AN „ „
13.	MILLESIMO · CC̊C · SEXAGESSIMO · NONO	
14.	INDICTIŌE SEPTIMA · DIE QVARTO IVNII	AR „ „
15.	PRESIDENTE PAPATVI D̄NO VRBANO DI	
16.	VINA PVIDENTIA PAPA QVĪTO · ANO EI · V̇II ·	AN „ „

Nadpis se čita:

† Hoc opu(s) nov(a)e estructio(n)is . ad futuroru(m) rei memoria(m) . post destructionem i(n)frascriptoru(m) loci et eccl(esia)e . s(an)c(t)oru(m) . Cosm(a)e et Damiani . Antemii . Leontii . et Euprepii . martiru(m) et fr(atru)m . rehedificatur et a fu(n)damento construitur . ad laudem Dei o(mn)ipotentis . et beatissim(a)e Virginis eiu(s) Matris

[12] Bianchi u knjizi „I fasti di Zara" piše, da se je to dogodilo 1350. god., dočim se tada nije vodio rat do 1356. god., a mir je bio sklopljen 1348.

[13] Bianchi, I fasti di Zara.

[14] Bianchi, Nav. djelo.

Mari(a)e . d(icto)r(um)que s(an)c(t)or(um) per fratre(m)
Petrum de Jadra . Dei et Apostoli-
ca gra(tia) hu(m)ilem abbatem d(i)c(t)i loci . cape-
llanum que d(omi)ni pap(a)e i(n)frascripti . inst
anti anno a nativitate Salvatoris .
Millesimo . cčc . sexagessimo . nono
indictio(n)e septima . die quarto iunii .
pr(a)esidente papatui d(omi)no Urbano di-
vina p(ro)videntia papa qui(n)to . an(n)o ei(us) vii .[15]

Obnovljenje crkve trajalo je četrdeset i devet godina, kako se doznaje po sliedećem nadpisu uzidanom u njezinom pročelju (vidi sliku 1. na str. 68.):

HEC ECCLESIA FVIT COMPLE
TA 1418 · TEMPORE · REVEREN
DI · PATRIS · DNI · FRANCISCI · MA
RIPETRO · IN · HONORE · BEATIS
SACTORVM · COSME ET DAMIANI · D · M

Nadpis se čita:

H(a)ec ecclesia fuit completa 1418 . tempore reverendi patris d(omi)ni Francisci Maripetro in honore(m) beatis(simorum) Sa(n)ctorum Cosm(a)e et Damiani D(ei) m(artyrum).[16]

Više nadpisa je grb mletačke pl. porodice Malipiero: orlova noga i krilo na štitu.

Oko god. 1400. bi opatija tkonska pretvorena u komendu, te je samostanom izravno upravljao prior, a pretičak dohodaka uživao bi dotični komendatar.

Da su i u kašnje doba, kao što u XI. i XIII. vieku, Benediktinci u Hrvatskoj rabili i njegovali glagolicu[17], dokazuju nam sliedeći glagoljački nadpisi urezani u crkvi i u samostanu SS. Kuzme i Damjana u Tkonu.

I.

Nad vratima blagovaonice:

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[15] Msgr. Bianchi (Zar. Cr. II. 133) je objelodanio ovaj nadpis, ali ga nije linearno prepisao; iz četvrte brazde izostavio je rieč *Leontii*, iz šeste i sedme *omnipotentis*, a u zadnjoj brazdi mjesto *ejus* čitao je *Pontificatus ejusdem*. I prof. Ljubić u Lib. pol. (str. 67) objelodanio je isti nadpis po netočnom prepisu popa Matije Hrvatinića iz god. 1642.

[16] I taj su nadpis netočno izdali Bianchi (Nav. dj. II. str. 134) i Ljubić (Lib. pol. str. 67).

[17] Rački, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća, str. 265.

Čita se: *1517 aprila na dan*
29 priur dom Anton Bogdan-
ić s koludri učini to[18]



Slika 1.

II.

Isti je priur Don Anton Bogdanić zakopan u samostanskoj crkvi, gdje mu na nadgrobnoj ploči stoji upisano (Vidi u tlorisu crkve grobnicu pod br. III):

[18] Čitanje ovoga nadpisa, ali ne posve točno, ni linearno, objelodanio je već msgr. Bianchi (Zar. Cr. II. str. 134).

ⱇⰾⰰ· ⱅⱁⱅⱆ ⰾⰵⰶ
ⰹ ⰴⱁⰿ ⰰⱀⱅⱁⱀ ⰱⱁⰳⰴ
ⰰⱀⰹⱋ ⱂⱃⰹⱆⱃⱏ ⱄⱅⰳ
ⰰ ⰽⱆⰸⰿⰹ · ⰹ ⰴⱁⰿⰵⱀⰰ
ⱄ ⱂⰰⱎⰿⰰⱀⰰ.

Čita se:

1531 Totu lež-
i dom Anton Bogd-
anić priurъ. s(ve)t(o)g-
a Kuzmi i Domjana
s Pašmana.

III.

S lieve strane glavnog ulaza u samostanski vrt pred crkvom uzidan je grb. Na štitu desno okrenut uzpet lav, preko kojega koso s desne put lieve pâs. Nad štitom opatski šešir, a nad šeširom nadpis:

ⰳⱀⱏⰴⰹⱀ ⰿⱃⰽⱁ
ⰱⰰⱃ.. ⱆⱍⰹⱀⰹ

Čita se:

G(ospo)dinъ M(a)rko
Bar(ić) učini.

Na temelju izprava dade se sastaviti sliedeći popis opata samostana Svetih Kuzme i Damjana:

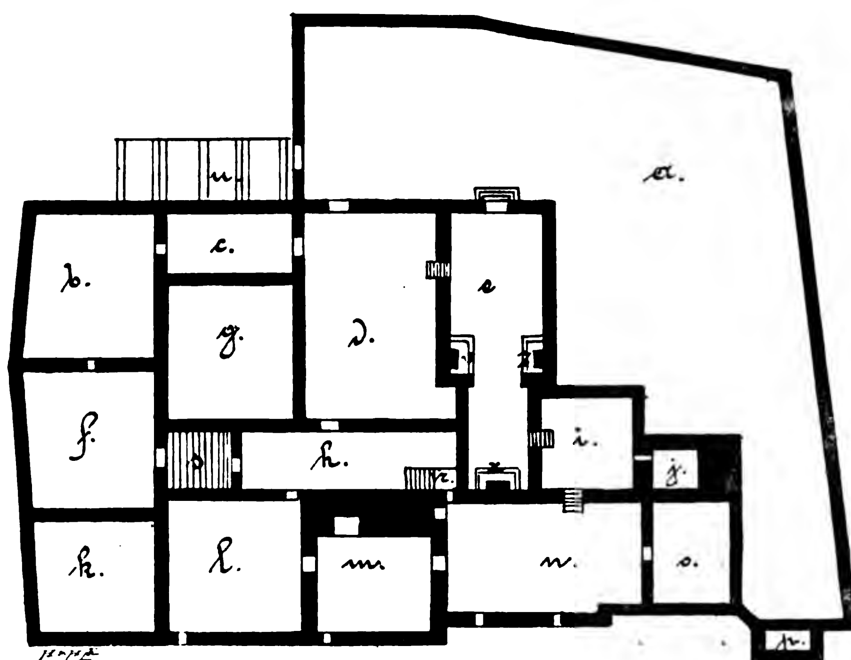
1.	Ivan	god.	1129.
2.	Nicifor	„	1172—1174.
3.	Oton	„	1175.
4.	Dominik	„	1187—1207.
5.	Milca	„	1217.
6.	Robert	„	1222—1240.
7.	Jakov Cornaro	„	1282.
8.	Ivan II.	„	1290.
9.	*Kuzma*	„	1291.
10.	Ivan III.	„	1308.
11.	Luka	„	1323—1325.
12.	Martin	„	1343—1344.
13.	*Mihovio I.*	„	1344.
14.	Grgur	„	1358.
15.	*Juraj*	„	† 1362.
16.	Petar II.	„	1367—1372.
17.	Luvers	„	1374.
18.	Fridrik de Zorzi, plemić zadarski	„	1392.

19. Mihovio II. . . . . god. 1397.
20. Vid Šubić . . . . „ 1398.

Popis komendatara SS. Kuzme i Damjana:

1. Pop Fridrik de Zorzi . . . . „ 1400.
2. Franjo Malipiero, potonji nadbiskup spljetski „ 1418.
3. *Polidor, nadbiskup zadarski* . . . . . . „ 1449.
4. Petar Foscari, primicerius S. Marka u Mlecima „ 1467.
5. Antun Diedo . . . . „ 1502.
6. Jakov Vordio . . . . „ 1525.

Slika 2.

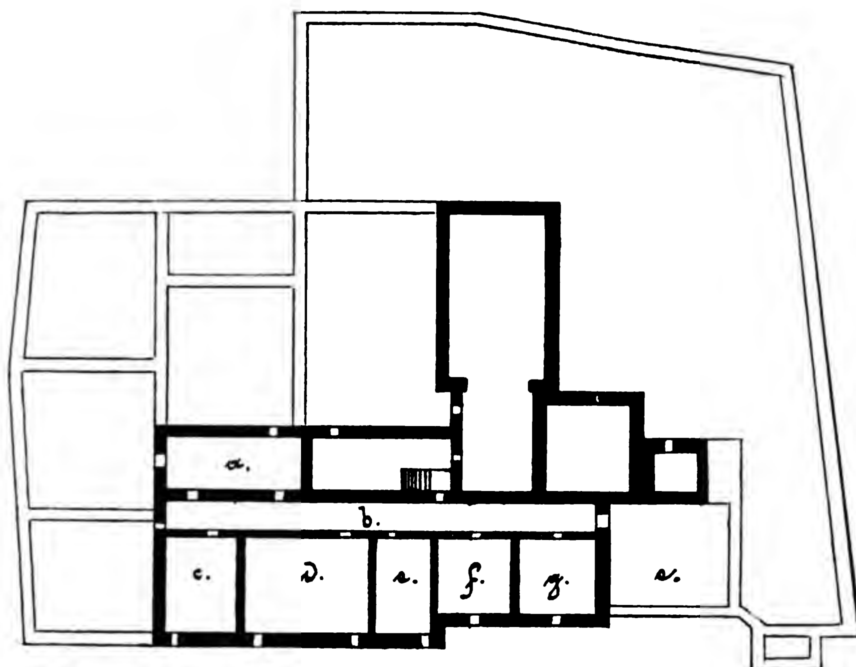


Tloris prizemlja samostana i crkve SS. Kuzme i Damjana u Tkonu.

7. Montemerlo de Monteriaco . . . . „ 1558.
8. Drugi Montemerlo . . . . „ 1586.
9. Nikola Brenti iz Parme . . . . „ 1601.
10. Bracijo, biskup sarsinski . . . . „ 1625.
11. Stjepan Grandi . . . . „ 1653.
12. Jerolim Sorini . . . . „ 1696.
13. Juraj Juričević, spljećanin . . . . „ 1730.
14. Mato Karaman, nadbiskup zadarski . . . . „ 1740.
15. Ante Karaman, nećak predjašnjega . . . . „ 1766.

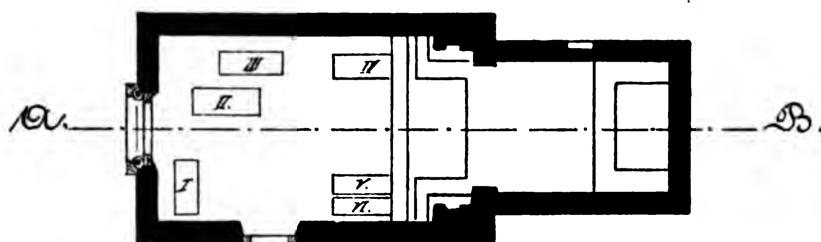
Osjem opatâ *Kuzme, Mihovila I.* i *Jurja,* te komendatara *Polidora, nadbiskupa zadarskoga,* sve je napomenute opate i komendatare bio već popisao prag. Bianchi u svojoj *Zara Cristiana* (II. str. 136—137).

Slika 3.



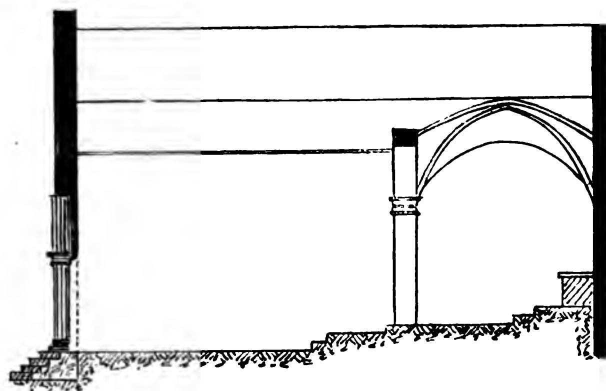
Tloris I. tavana crkve i samostana SS. Kuzme i Damjana u Tkonu.

Slika 4.



Tloris crkve SS. Kuzme i Damjana u Tkonu.

Slika 5.



Uzdužni presjek crkve SS. Kuzme i Damjana polag crte AB. u tlorisu.

Slika 6.



Pogled s iztočne strane samostana SS. Kuzme i Damjana u Tkonu.

Na jednoj su nadgrobnoj ploči u crkvi urezana sliedeća slova:

S · D · N · B ·

Crkva i kapela su pačetvorna tlorisa. Sad su u crkvi sama tri drvena otara. Kapela je posvodjena. Na pročelju neima drugog graditeljskog uresa do ulaznih vrati gotičkog sloga. Na njima su pragovi od biela mramora, a sve je ostalo od obična pomnjivo tesana vapnenjaka. U timpanu ulaznih vrati bila su tri kipa, od kojih je samo po sriedi sačuvan kip B. D. Marije s djetićem u naručaju. Na vrh pročelja namješten je kameniti kip B. Gospe.

Priložene slike 1—6 prikazuju samostan i crkvu SS. Kuzme i Damjana u njihovom današnjem stanju. Na tlorisu sl. 2. je pod slovom *a* vrt, pod slovima *b, e, f, k* jesu kućištine ili starozidine, pod sl. *g* zdenac, *d* dvorište, *e* crkva, *h* hodnik, *i* riznica, *j* zvonik, *l* konoba u zadnje doba peć, *m* kuhinja, *n* blagovaonica, *o* konoba, *p* zahod, *r* stube što vode na prvi kat, *s* stube što vode u kućište, *v, x, z* otari. Na tlorisu sl. 3. prikazuju: slovo *a* spremaonicu, *b* hodnik, *c, d, e, f, g* ćelije samostanske, *e* zatavnjak ili terasu.

Sam niesam obašao rogovski samostan, ali mi javlja veleuč. g. predsjednik O. Marun, da je on u njemu opazio tu i tamo uzidanih više kamenitih ulomaka sa ostancim plohorezanog uresa hrvatsko-bizantinskog sloga. Kao svjedoci prvobitne crkve SS. Kuzme i Damjana iz XI. a možda i X. vieka, kad jim budu dobavljene slike, ti će se ulomci naknadno priobćiti u ovom časopisu.

F. Radić.



Sredovječni natpisi.

Priopćuje

Vid Vuletić-Vukasović.

A. Natpisi Dubrovački.

IX.

1. . Ṁ .[1]
2. . Ċ . Ċ . Ċ .
3. . L . X . X . X . IX .
4. hIC // OLVITVR . TESTAM̄TV .
5. INC // EATE . DEITATIS . —
6. hIC //ADITVR . TALENTV .
7. (intemeratae) V//RTVTIS :
8. hIC . STERNIT . TEGVMTV .
9. CREATE . hVMANITATIS .
10. IN hOC . PSOLVĪ TITVLO .
11. PASCASI CE . MAThEI .
12. DE RESTIS[2] . IN ORACLO .
13. MERITV . NOSTRE SPEI .
14. ET TANDE . IN hOC LOCVIO .
15. LEGIT . STRATV . SVE PROGENIE//

---

[1] Kako se razabire po priloženom facsimilu ni gosp. naš suradnik nije posve točno pročitao ovaj nadpis, a još manje točno g. profesor G. Gelcich, koji ga je u svojoj knjizi *„Dello sviluppo civile di Ragusa“* ovako objelodanio (str. 25.):

M. CCC. LXXXIX
Hic solvitvr testamentvm
Increatae Deitatis
Intvs clavditvr talentvm
Intemeratae virtutis
Hic sternitvr tegumentvm
Creatae Hvmanitutis
In hoc persolvit titvlo
Paschasii Mathaei
De Resti in Oracvlo
Meritvm nostrae spei
Et tandem in hoc locvlo
Legit stratvm svae progeniei.

Gosp. Gelcich dakle je godinu, koja je urezana u tri brazde, postavio u jednu. Od 16 pikanja, što se nahode oko brojaka godine, prepisao je tek jednu. Tako je izostavio sve ostale piknje iz nadpisa, a postavio je onu zadnju, koje neima na ploči. U četvrtoj brazdi nije iztaknuo: da je pukotina preko ploče sbrisala slovo *S* u rieči *solvitur*, a rieč *testamentum* da je pokraćeno napisana testam̄tu sa pokratnim znakom urezanim više slova *M*. U 5. brazdi nije iztaknuo, da je spom. pukotina digla slovo *R* iz rieči *increate*. U 6. brazdi čitao je prvu rieč *Intus*, dok je na ploči čisto urezano *hic;* drugu je rieč pročitao *clauditur*, a nije iztaknuo, da je spom. pukotina odkrnula od početka te rieči prostor,



Facsimile natpisa k članku „Sredovječni natpisi".

Navedeni je epitafij u dnevnomu horu crkve Oo. Dominikanaca, te je uza nj, u dnu, nekoliko plemićkijeh grbova. U vrh ploče je grb-štit, te mu je polje razdjeljeno

---

koji je mogao sadržavati dva prva slova, te da ostaje na ploči još urezano samo *aditur*, što bi se većom vjerojatnosti moglo da pročita: *(tr)aditur*, jer bi se za *clauditur* hoćela i neobična pokratica *cla(u)*; nije iztaknuo, da neima pri kraju rieči *talentum* slova *m*, nego da je zastupano kraticom ꝫ. Sedmu je brazdu samovoljno pročitao, a nije u njoj pogodio ni prve ni druge rieči. Na ploči je odkrnuta sva prva polovica ove brazde u prostoru, koji se proteže tolikom duljinom, koliko je odgovara slovima *hic ste..* sliedeće brazde. Tu je dakle mjesta za samih šest slovâ, a ne za 10, koliko bi jih trebalo za rieč *intemerate*. Druga rieč ove brazde ne može da bude *virtutis*, jer i ako joj je jasan dočetak *tutis*, a ono su opet jasna dva slova pred njim *ni*, koja s njim skupa glase *nitutis*. Sad pošto je izpred *n* odpalo jedno slovo, pred kojim se je još sačuvalo slovo *l*, to bi se sva rieč mogla čitati *lenitutis*; a pošto bi se ta rieč imala slagati sa prijašnjom *Deitatis* i potlašnjom *humanitatis*, lasno je da rezač bude slovo *a* zamjenio sa *u* i da bi se ta rieč imala zar čitati *lenitatis*, a ciela brazda zar *egregie*, *strenue*, *candide*, *integre* ili *heroice lenitatis*. U 8. brazdi nije spomenuo, da su druga i treća rieč pokraćene, te da niesu po cielo napisane *sternitur tegumentvm*, nego *sternit. tegumtu*ꝫ, te su dakle u zadnjoj dvie pokratice. U 9. brazdi takodjer nije napomenuo, da je rieč *humanitatis* pokraćeno napisana *humanitati.* sa sitnim *S* urezanim pri vrhu slova *i*. U 10. brazdi nije iztaknuo, da su u rieči *persolvit* dvie pokratice, na početku *per* pisana *ꝑ* a pri kraju *it* sa po-

uniže s dvije prečage. U gornjoj je česti polja kula sa zubovima. Završuje se grb-štit s kacigom, a naokolo su uresi. Usp. »Dello Sviluppo Civile di Ragusa prof. G. Gelcich« str. 25.

X.

:✠: SEPVLTV u sv. VL
RA : MARINI :
DE GAMO[3] :
CV OIB' SVIS[4] :

Pločica vap. u klaustru Oo. Dominikanaca u Dubrovniku. Šir. 0,258, vis. 0,185 m.

---

kratnim znakom više slova *i*. U 11. brazdi čitao je *Paschasii Mathaei*, dočim je na ploči urezano *Pascasius. Mathei*. U 12. brazdi nije urezana druga rieč *Resti*, kako je pročitao g. G. nego *Restis*. U 13. brazdi nije iztaknuo pokraticu ʒ mjesto slova *M* u rieči *meritum*. Tako ni u 14. brazdi nije iztaknuo istu pokraticu u rieči *tandem*. Ni u zadnjoj brazdi nije iztaknuo tu pokraticu u rieči *stratum*; u toj brazdi nije kazao, da je rieč *progeniei* pokraćeno napisana *progenie*. G Gelcich nije ni to iztaknuo, da su svi dvoglasnici *ae* u nadpisu pisani samim *e*.

G. V. V. V. se je u 7. brazdi poveo za gosp. Gelcich-em, pa se nije ni on držao *facsimile-a*. U 9. brazdi je prepisao jednu mjesto dvie piknje nakon rieči *create*, u 11. brazdi je *Pascasius* prepisao *Pascasi cs*, što nebi imalo smisla a u 12. brazdi u rieči *oraculo* izostavio je slovo *u*.

Tako popravljen nadpis imao bi se dakle čitati:

1. . M .
2. . C . C . C .
3. . L . X . X . X . I X .
4. Hic (s)olvitur . testam(en)tu(m) .
5. Inc(r)eate . Deitatis. —
6. Hic . (tr)aditur . talentu(m).
7. (Integre?) (.)lenitatis:
8. Hic . sternit(ur) . tegum(en)tu(m).
9. Create . humanitati(s) .
10. In hoc . p(er)solvi(t) titulo .
11. Pascasius . Mathei .
12. De Restis . in oraculo .
13. Meritu(m) . nostre spei .
14. Et tand(em) . in hoc loculo .
15. Legit . stratu(m) . sue progenie(i) .

[2] Mato Rastić, god. 1348. (Mon. Rag. T. II. str. 32), maljoljetan sin pokojnog Paškala, prima iste godine škrbnike odredjene mu od maloga vieća. (N. dj. II. str. 53.) God. 1352. dne 26. veljače od istog vieća proglašen je punoljetnim. (N. dj. II. str. 141), i, kao takav, obnašao je 1357. god. čast vojenog zapovjednika uz drugu dvojicu proti eventualnom dolazku genuežkih galija. (N. dj. II. str. 190), 1358. bi učinjen škvaragvajtom. (N. dj. II. str. 222) za mjesec svibanj, na 7. srpnja bi izabran medju zapovjednicim za mjesec kolovoz. (N. dj. II. str. 232), a na zadnji rujna iste godine izabran bi medju tri obćinska kamerlenga. (N. dj. II. str. 241.) Paskazije dakle Matov, na kojega se odnosi nadpis, bio je sinom već u XIV. vieku moguće, bogate i slavne plemićke porodice Rastića. Op. Ured.

[3] Taj *Marinus de Gamo* na 28. rujna 1303. bijaše izabran kao član u vieće zamoljenih *(rogatorum)*. (Mon. Rag. T. II. str. 30.), a sliedeće god. članom sudaca male kurije. (N. dj. II. str. 208.).

[4] Čita se: *† Sepultura: Marini: de Gamo: cu(m) o(mni)b(us) suis:*

XI.

1. :✠: ħIC REQVIESSCIT:
2. DNS : VRSACIVS : DE CERE U sv. VR
3. VA : CVM SVIS : ħEREDIBʒ :
4. . M̊ . IIͨI . XV . DIE PRIMO : Ɖ
5. LVIO :· [5]

Pločica krasno nazubljena šir. 0,50 m., vis. 0,31 m. Ugragjena je u zid u horu iza velikoga otara, u crkvi Oo. Dominikanaca u Dubrovniku. — Pločica je od bijelca, mramora, a slova su krasna i udubljena. — Usp. »Dello Sviluppo civile di Ragusa ecc. prof. G. Gelcich«, str. 25.

XII.

✠ S DE RAD
IVOE NAS
VMEN CV
M OIBƷ SVIS[6]

Ploč. vap. u klaustru Oo. Dominikanaca u Dubrovniku. Šir. 0,25 cm., vis. 0,12 cm.

---

[5] U izdanju g. Gelcicha, u 1. brazdi umetnuta je tačka iza prve rieči i izostavljeno je drugo *S* koje je pogrešno urezano u rieči requiesscit; u 2. brazdi, u pokraćenoj rieči d(omi)n(u(s) umetnuto je slovo V i piknja iza rieči *de;* u 4. brazdi izostavljen je pokratni potez preko slova D pokraćene rieči *d(e);* a nad godišnjim brojem III. postavljeno je *o* kao dočetak rieči *centesimo*, na mjesto *c* kao početno slovo iste; u 5. brazdi izostavljena je treća točka iza rieči *luio.*

Nadpis se čita: *† Hic requiesscit: d(omi)n(u)s: Ursacius: de Cereva: cum suis: heredib(us). M̊. IIͨI XV. die primo: d(e) luio* :·

Taj Ursacius ili Orsaolo de Cereva primio je god. 1303. od velikog vieća milost, da može ići u Kotor, da traži neke svoje dugove ako se zakune, da ti dugovi bijahu učinjeni prije reformacije vieća, koje je svakomu zabranjivalo ići u Kotor. (M. R. II. str. 302), na Miholjdan 1304. bijaše izabran članom vieća zamoljenih; na 2. veljače 1305. prikazuje se uz domin. priora kao nadbiskupov poslanik pred knezom (M. R. II. str. 310); na 16 kol. 1305., uz drugu dvojicu, uzeo je u zakup državni prihod carinare. (M. R. II. str. 312.) God. pak 1350. spominju se škrbnici baštinika pok. Orsa de Čereva, koji lako da bude bio druga osoba različita od Ursacius-a našega nadpisa. (M. R. II. str. 102 i 103.)

[6] Čita se: *S(epultura) de Radivoe Nasumen cum o(mn)ib(us) suis.*

Godine 1322. (M. R. T. I. str. 66) spominje se Branivoj sin udovice *Radivojeve*, koji bi zadnji mogao lahko biti Radivoj našega nadpisa. Op. Uredn.



Arkeologički prilozi o religiji poganskih Hrvata.

(Sa slikama.)

Prem je cilj našega starinarskoga družtva: »sabirati, izkapati i sačuvati hrvatske spomenike« na najširoj podlozi osnovan, obuhvaćajuć sve prastara ona doba života hrvatskoga naroda na južnim predjelima, ipak družtveni dosadanji rad, i nehote, vrtio se izključivo o dobi pokrštenih Hrvata. Najdavniji takovi spomenici, što jih družtvo do sada obrelo, sižu u zadnje decenije VII. iliti u prve VIII. a to najpače u onima odkopanim u bazilici na rimokatoličkom groblju u Biskupiji.

Ipak naše družtveno upraviteljstvo pokrećuć »Starohrvatsku Prosvjetu«, medju ostalim u programu, reklo je, kako je težka zadaća glasilu: »bacati prozrake u IX. i VIII., i što se dublje siže, u VII. viek, u doba naseljenja hrvatskoga naroda. Sila je priznati, da prva polovina VII. vieka za najbolje hrvatske arkeologe i povjestničare jest isto, što za starinske brodare bijahu duboke vode Herkulovih stupova«. Ovim je indirektno htjelo kazati, kako razprave »S. P«. imaju se ticati takodjer i poganskog doba Hrvata; po mogućnosti iznoseć podataka o njihovim prvim dnevima na ovim krajevima. Naravno, da i taj najteži zadatak o iztraživanju pradavnog doba, nebijaše moguće početi odmah u prvim svezcima »S. P«. razvijati.

Najizrazitiji prilozi, kojima se i za to doba imadijaše baciti »nešto prozrake«, bez sumnje imali su sastojati u predmetima, što su se imali sakupljati iz najdavnijih grobova i raznih oblika obranbenih gradova, kao što u tragovim štovanja poganskih bogova.

Veleučeni gosp. prof. Nadko Nodilo u svojoj omašnoj razpravi o »Religiji Srba i Hrvata«, na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog[1] proučio je srbske i hrvatske poganske bogove, po uputi još živog pučkog vjerovanja, te je dostatno dokazao, da u naših otaca bijaše božjeg uzleta, pa i tvorbe mitične.

Mi smo čvrsto uvjereni, da i mimo »pjesme, priče i govor narodni«, smoći je i arkeologičkih podataka, da se, ne samo, podkriepi navedena zadaća prof. Nodila, da li tim sredstvom namakne još živućih opipnih dokaza o predkršćanskomu hrvatskomu životu.

Mi ćemo takove dokaze iznositi onim redom, kako su nam pod ruku dolazili, nižuć opis raznih položaja, koji su nam do danas sačuvali se u nazivima, gdje su poganski Hrvati prinosili žrtve svojim bogovima. Ti položaji, u skladu s nazivima, koji do nas dospieše, sačuvaše nam i starinarskih obilježja, koja bi nas na to bogoštovje podsjećala.

I. Dva Bogočina u starohrvatskoj kninskoj županiji.

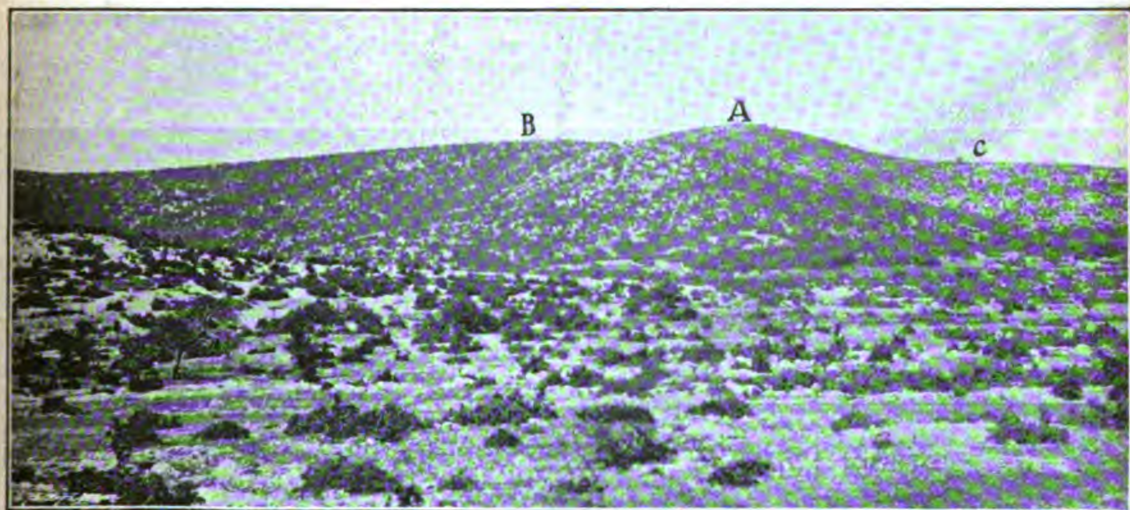
A. Bogočin unešićki.

Na unešićkoj visoravi, obćine drniške, kod željezničkog kilometra 59, a na mejašu Nevesta i Koprna, podiže se 477 metara visoko brdašce sa tri nejednaka vrha. Glavni vrh, označen, na priloženoj slici, po fotografičkom snimku izradjenoj, slovom A., zove se »Veliki Bogočin«, dočim onaj sa B. zove se »Janjeseva greda«, a onaj C. »Mali Bogočin«. Kružan vrh »V. Bogočina«, završuje, u plateau, u premjeru od 150 m., koji se

[1] Rad jugoslavenske akademije, knj. LXXVII. str. 44.

polagano podiže s juga k sjeveru, te je obzidan netesanim kamenjem u suhozid 2 met. visokom, a 4·50 m. širokom ogradom. Ta se ograda lomi negdje na nepravilne kutove, a negdje savija se u polukružnice. Imala je sa sjeveroiztočne strane tri ulaza široka po 2·70 m., a sa jugo-zapadne četiri, široka po 1·50 m.

Na priloženoj slici, izmedju grmlja, razabrati je nešto od spomenute ograde, dok priloženi tlocrt predstavlja nam ju u pojedinim protegama.



Slika 1.

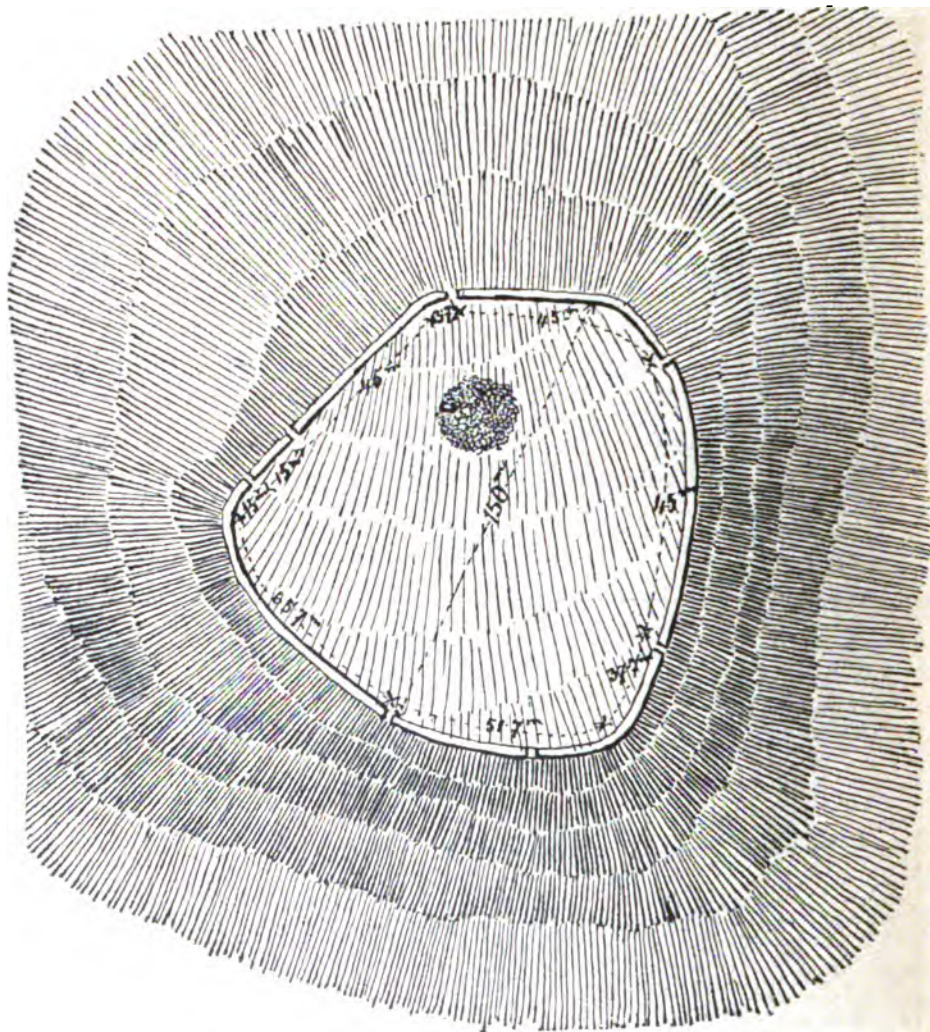


Slika 2.

Pri sjevernom kraju plateaua, 30 m. daleko od ograde, podiže se umjetno nanešena gromila, visoka 6 m. sa premjerom od 20 m. Uz gromilu sa sjeverne strane napravljena je mala pačetvorna ograda (sl. 3. i 4.) u suhozid, tesanim kamenjem, duga 3 m., široka 2·70 m., visoka 1·20 m. Na sjevernom platnu te ograde ima ulaz — vratašca široka 0·60 m. S ote gromile slobodan je pogled na daleko na sva četiri vjetra.

Ob ogradi na gromili predaja je u narodu, da je bila podignuta za turskih ratóva, te da je bila stražbenica, odakle da su se paljenjem vatara davali znakovi o kretanju turske vojske. Moguće da je i u tu svrhu ta ograda bila uporabljivana, nu mi nesumnjamo, da je u tiesnoj svezi s ogradom »Bogočina« i spomenutom gromilom.

Sa »V. Bogočina«, prem ga okružuju zagorske omanje glavice, mogu se vidjeti gotovo svi krajevi sjeverne Dalmacije. S iztočne strane pogled siže na planine Dinaru i Svilaju, sa jugo-iztočne na Mosor, s južne na Vilaju, sa sjevero-zapadne na Velebit, a



Slika 8.

sa sjeverne na Prominu. Najslobodniji i najdalji pogled dopire preko Mirlovića, Konjevrata, Miljevaca, Promine, Bribira, Kotara i Bukovice do Zadra i Velebita.

Spomenutu gromilu dadosmo zadnje jeseni pretražiti, te se uvjerismo, da je nasuta na izbuljenoj litici, a u njoj ne nadjosmo ni grobova nit ikakovih starinarskih predmeta, doliš za 0·20 m. pod površinom namjerismo se na nekoliko rasutih kostiju ljudskog koštura.

Oko »V. Bogočina« ima mnogo predhistoričkih starina. Najprije spomenuti nam je jednu pećinu, sa sjeverne strane, daleko od ograde za 80 koračaja. Pred tom pećinom

ima umjetno nanešene zemlje, a u njoj pomješano živinskih kostiju i zemljanih hrbina. Duga je široka po 6 metara. U njoj takodjer ima umjetnog nasipa te živinskih kostiju i hrbina.

Druga je pećina pod »Janješevom gredom«, s južne strane, sa jednakim oznakam kao i prije spomenuta.

Ima oko »Bogočina« i predhistoričkih gradina. Jedna je nad nevestskom lokvom, koju narod zove »Gradina«; druga je sa zapadne strane »Bogočina«, više Galićevih kuća. Treća je na Koprnu oko crkve S. Lovra. Te gradine slične su ostalim predhistoričkim gradinam po Dalmaciji.

Po Unešiću, Nevestu i Koprnu opaziti je množinu razsijanih predhistoričkih gromila. Karakteristično je, što i na »M. Bogočinu« kao i na »Velikomu«, ima jedna omanja gromila, a i uza nju opaža se, da je bila podignuta mala ograda kao i uz gromilu »V. Bogočina«. Jesu li obe te gromile iz predhistoričkog doba, kao i ostale okolne, ili su mogle služiti kao mjesto, gdje su se vatre ložile, kako to prof. Nodilo tvrdi, po narodnoj predaji, o gromili na Ugljanih kod Sinja[1], za to neimamo dokaza.



Slika 4.

Je li pak »V. Bogočin« s ogradom pripadao istoj dobi predhistoričkoj kao i druge okolne gradine, takodjer ne znamo odgonetati: nego je i ovdje karakteristično, da dok po okolnim gradinam opaža se silesija zemljanih hrbina, kao najobičniju oznaku gradinâ predhistoričkog doba, tih hrbina u ogradi »V. Bogočina« ne nalazimo.

U neposrednoj blizini »Bogočina« ima dostatnih tragova i historičkim narodima. Groblje, što ga zadnje jeseni nadjosmo sa sjeverne strane na podnožju »Bogočina«, sa prilozima srebrnim i pozlaćenim i ukusno ornamentiranim predmetima, o kojima ćemo se drugom prigodom obširnije baviti, spadalo bi u razdoblje V—VII. vieka.

Dalje od toga nalazišta 100 metara, u sjever, na sadanjem katoličkom groblju, uz crkvicu S. Jurja, još obstoji triestak običajnih u sjevernoj Dalmaciji, stećaka, sa običajnim na njima emblemima, koji su nepreporno iz davnijeg hrvatskog doba. Nagadjamo, da je ovdje takodjer jednom obstojala i starohrvatska crkva.

Sa jugo-zapadne strane »Bogočina« u Ceri, na oranicam Mata Ivančevića, nahodi se grobova sa priloženim naušnicama i prstenovima, kakovih se nalazi po svim ostalim davnijim hrvatskim grobovima.

[1] „Rad".



Slika 5.

Jesu li »Bogočin« podignuli predhistorički narodi za svoju porabu, a Hrvati ga kasnije u svoje bogoslužne svrhe preobratili, ili su ga Hrvati, u prvim dnevima svoga naseljenja, iz temelja podignuli, neda se izvjestno kazati. To je stalno, pošto nam samo ime „*Bogočin*" svjedoči, da su tu poganski Hrvati svojim bogovima bogoštovne čine obavljali i žrtve jim prikazivali.

Kod sadašnjeg pučanstva takodjer o tomu neobstoji nikakove predaje, doliš one običajne, što ju naš narod prišiva svim starinskim mjestima, da je tu zakopano blago, te da su ga izvjestne osobe u to i to vrieme čuli, kako se presiplje.

St. Zlatović nagadja, da bi »Bogočin« mogao biti gradić, što bi ga na početku XIV. vieka sagradio bio velmoža Kosto Nelepić, nu za to nema nikakove vjerojatnosti, pošto nema nikakove oznake poznijoj dobi, niti o tomu imamo kakovog drugog svjedočanstva.

Zadovoljni smo, da smo našu publiku upozorili na to bez sumnje velevažno starinarsko bogoslužno mjesto.

B. Bogočin prominski.

Na prostranoj visoravni prominske župe, obćine Oklajske, a u selu Bogetiću, s lieve strane uz samu rieku Krku, odtisnuo se iz same litice mali humak, kao da se oko njega prolomilo i odasulo. Tamošnje pučanstvo i danas ga obično nazivlje »Bogočinom«, a rjedje i »Vilingradom«. Predstavlja nam ga priložena po fotografiji izradjena slika 5.

Na slici vidimo, sa sjevero-iztočne strane, dosta visoke zidove u klak, sa pravilno tesanim kamenjem, zidane i na njima glavna i jedina vrata, što su unutra vodila. Zidovi sa ostalih strana negdje su sasma srušeni, a negdje su jim ostali samo temelji. U nutrnjosti ne opaža se pregradâ ili tragova kakvih stanova, doliš samo jedne uzke četvrtaste gradjevine, koja je mogla služiti za bunar.

Sastav zidova odaje XIII. ili XIV. viek, dosljedno oni ne bi bili u ikakvu odnošaju sa mjestom, gdje bi naši pradjedovi svojim bogovima bogoslužne čine obavljali. Moguće je dakle, da su u poznije doba zidovi podignuti na starohrvatskomu »Bogočinu«. s kojega da je ime prešlo na kašnje utvrdjeni gradac.

Taj gradac spominje se dva puta u izpravama XV. vieka[1].

Davnijemu »Bogočinu« mislimo da je dostatnih tragova u pučkoj predaji, što ju pok. Miho Pavlinović u »Pučkim razgovorima«, pri opisu »Krke« (»Prizori« I. str. 252—263) nanizao u starcu Bogoji, banici Čiki, jedinici Miljevi, jedinku Bogdanu, banu Budimiru, kumiru Svjatevidu itd.

Sa ovim »Bogočinom« mislimo takodjer da bi u najtješnjem odnošaju stajalo starinsko groblje, što je u neposrednoj njegovoj blizini na Bogetiću, gdje pučka predaja priča, da je starac Bogoje pokopan. I to groblje trebalo što prije pretražiti i opisati.

Fr. L. Marun.

[1] Kukuljević, Acta Croatica, knj. I. str. 60, 79.



Izvješće

o radu hrvatskog starinarskog družtva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sastavio ga

Frano Radić,

izvjestitelj znanstvenoga odbora hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu i zastupnik istoga družtva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu, za isti Kongres.

(Nastavak.)

30. **Spljet** (Spalato). U gradu Spljetu ima dosta ostanaka starokršćanskih spomenika hrv.-biz. sloga. Prvi je Eitelberger u spom. svojoj knjizi obratio na njih pozornost učenoga svijeta. Tako je on najprije napomenuo *južna vrata stolne crkve sv. Dujma* (str. 258), o kojima se po nadjakonu Tomi (Hist. Salonitana C. XI. — Docum. str. 287) cijeni, da jih je činio probiti prvi spljetski nadbiskup Ivan Ravenjanin, jer Toma piše: »ianuas in eo serasque constituens«. O njima podaje Eitelberger dva detalja u slikama (str. 257). Prag. Bulić piše o tomu spomeniku u svojoj knjizi (Kn. spom. str. 35) i opisuje ga potanje, jer su dovratnici i nadvratnik »pokriti rezbarijom, čija kompozicija odaje predkarlovinžku dobu«. Ja sam u spom. ocjeni Bulićeve knjige nadopunio i u koječem izpravio Bulićev opis (»Viestnik« God. XII Br. 4, str. 125—126). Tako je Eitelberger (na istom mjestu) spomenuo i naslikao malu kropionicu iz istoga doba (VII. v.). Pozivljuć se na Eitelbergerove slike i prag. Bulić je napomenuo tu kropionicu uzidanu u crkvi S. Dujma, o kojoj Eitelberger reče, da je od prilike istoga doba sa vratima. Prag. Bulić kaže, »da nosi motiv isti kao spomenuti prvi na pragovima«, to jest kružnice izpunjene simboličnim životinjama, a razstavljene palmetama, »i istu izradbu, sasviem da, rek bi, da joj je gornji oblik iz kasnije dobe«. Ja sam mu u »Viestniku« (Nav. mj.) na to primjetio, da »toga nije razabrati na Eitelbergerovoj slici, koja nosi takodjer kružnice sa simboličnim životinjama«.

Kao treći staro-kršćanski spomenik u Spljetu opisuje prag. Bulić u svojoj knjizi »mramornu *grobnicu nadbiskupa Ivana Ravenjanina*«, koja se nahodi u krstionici Sv. Ivana. On piše, da su »na sprednjoj strani urezana u basrelievu tri velika križa«, dočim sam jih ja, ter se dobro spominjem, izbrojio četiri. Oni stoje na način križa Sv. Andrije, jednakokračni su, a kraci jim završuju liljanima. Više križeva je nadpis zlamenit sa paleografičnog gledišta, koji glasi: »*Hic requiiscet fragelis et inutelis Johannis peccator Harchiepiscopus*«. Osobitog su oblika slova O sastojeće od četiri prekrižana pravca, Q, U i G. Sva su E čisto uncijalna. Sva R imaju pokraćenu zadnju nogu. Slova S su zakučena, mal' da ne kao znamenka 8. Eitelberger je samo nuzgredice spomenuo taj sarkofag (Op. cit. str. 284). Ne znam zašto prag. Bulić u knjizi »Hrvatski spom.« nije napomenuo na poklopcu sarkofaga urezan velik krst staro-kršćanskoga oblika sa grčkim nadpisom, više popriečnice: $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$

a pod njom NH KA +

U Bulićevoj knjizi »Dva sarkofaga Ivana Ravenjanina i Lovra Dalmatinca«, te u Farlatiu (Ill. Sacr. III, 42) i u Dr. Fr. Račkia izdanju »Thom. Archid. Hist. Salonitana« (u Mon. sp. hist. Slav. Mer. vol. XXVI) str. 35 iztaknut je i taj križ i nadpis.

Šest uresnih pluteja hrvatsko-bizantinskoga sloga, *kojima je obložena krstiona raka u crkvici sv. Ivana,* najprije je napomenuo Eitelberger, te je iznio slike dvojice njih sa figuralnim uresom. Onu sa likom sjedeće osobe na priestolju sa osobitom vrsti bizantinske krune na glavi i križem u desnoj ruci, te sa drugom do nje stojećom i trećom preda nje ležećom u položaju duboka poklonstva, takozvane proskineze, potanje je opisao, ali se nije izrazio o njezinom značenju. O drugima je pisao, da sadržavaju ptice, istokračne krstove i različite vrsti trakastih uresa, te da su plodom nerazvijene tehnike i mašte i da su figure zdepnaste sa velikim glavama, malim trupom i kratkim kracima, te da su oblici, koji se javljaju u doba od devetoga do jedanaestoga vieka. (Nav. dj. str. 285—286.)

Nakon Eitelbergera pisao je o samoj ploči sa figuralnom predstavom Iv. Kukuljević (Rad jugosl. akad. LVIII, str. 47—48) u razpravi »Naši vladaoci i njihove krune«. On kaže, da je na toj ploči »slika sjedećega na priestolju kralja u narodnoj nošnji, okrunjena neobičnom krunom, urešenom sa tri krsta«. »U desnici« da »drži kralj podugački krstaš mač«, dočim drži samo krst. Dalje će Kukuljević: »Ne ima dvojbe, da onaj na priestolju sjedeći kralj pripada onoj zemlji, u kojoj se je rečeni spomenik našao, a odjeća svih trih prikazanih lica narodnoga je kroja, te kruna, što ju nosi kralj na glavi, ima dosljedno biti hrvatska«. Dalje pak o kruni: »Mi smo jur od davna neke naše prijatelje pozorne učinili na sličnost ove krune s krunom starobizantinskom, kao i sa bugarskom i kasnijom srbskom«. Te opet: »Kada ovu krunu pazljivije prispodabljamo, mora nam u oči pasti velika medjusobna srodnost, samo što je hrvatska još više nalik na prvobitnu bizantinsku krunu Justinijana I., nego li bugarska i srbska. S toga se vidi, da je i ova kruna radjena po obliku bizantinskomu. Hrvatska kruna razlikuje se od bizantinske Justinijanove u tom, što ima na vršku na koliko se razabrati može tri krsta, u čemu naliči krunam franačkim. Na dalje, što je sa strane malko više uvijena, a od zgora više ravna. Napokon, što su sa strane viseći uhobrani širji, nego li su vrpce na kruni bizantinskoj«.

Nakon Kukuljevića pisao je o spomen. pločama Englez Jackson (Spom. dj. II. str. 68, sl. 36). Po prevodu u Bulićevoj knjizi (str. 39) rekao je Jackson: »Krstionica u nutrini (crkve S. Ivana) na križnoj osnovi sgradjena je od mramornih raznovrstnih ulomaka neumjestno sastavljenih«. »Njeke od pobočnih ploča obložene su uzlovitom rezbarijom po bizantinskom ukusu i pletenim uresim; jedna od tih ploča nosi skup plohorezanih slika (Fig. 36), nakazadnih i smješno varvarskih, predmet, kojih je još zagonetan. U sredini sjedi kip okrunjen krunom biserjem posutom, bizantinskog sloga; desnicom nadignutom drži bizantinski križ. Mali kip blekasta obličja leži potrbuške u položaju klanjanja, drugi kip do njega rek bi da se drži kao da govori, nu toga se očito ne razabire, premda je, valjda, ta bila vajarova namjera«.

Prag. Bulić je u svojoj knjizi (Hrv. sp. str. 38—42) potanko opisao svih šest ploča i donio jim sve slike. O ploči gori opisanoj kaže, da se je Kukuljević poveo za mnenjem Eitelbergovim, »te je u tom prizoru pripoznao u sjedećoj osobi kralja Tomislava; a u njegovoj kruni, sliku krune hrvatskih kraljeva«. Još kaže, da i Jackson takodjer po Eitelbergeru »vidi okrunjenu sjedeću na priestolju osobu, dočim njegov naris toga ne prikazuje«. Ja sam prispodobio narise u Bulićevoj, Eitelbergerovoj i u Jacksonovoj knjizi, te sam motrio ploču na licu mjesta i svuda sam vidio krunu na glavi sjedećoj osobi. Prag. Bulić ne slaže se sa Eitelbergerom »u tumačenju cielog prizora«, i zato se ne slaže ni

sa Jacksonom ni sa Kukuljevićem. On umuje ovako: »Jasno se vidi, da je naš basreliev prosječen ravno od vrha do dna tako, da je odsječeno i lievo rame sjedeće osobe«.

»Sjedeća osoba na priestolju glavna je osoba prizora, o tom nema dvojbe; dakle, prizor je odsječen skoro po sredini, tako da s lievim ramenom sjedeće osobe, na odsječenom komadu, morala je ostati čovječja slika, druga to jest, što je s lieve strane na nogama stojala uz priestolje, kao ona što stoji na desnoj. To zahtieva simetričnost i ideja kompozicije, a niže vidjet ćemo, da je ovo sbilja sasvim razložito«. I dovle je pravo. Ali dalje umovanje prag. Bulića, da bi s jedne i s druge strane sjedeće osobe lahko moglo biti bilo po šest osoba i da je cieli prizor mogao zauzimati još pet takovih ploča, odviše je smiono i ne može se lahko primiti. Sam prag. Bulić priznaje da ovaj spomenik spada u drugu polovinu devetog vieka, ili najkašnje u prvu polovinu desetoga. Njegovo je mnenje, da »Naš prizor predstavlja Isukrsta sjedećega na priestolju ovjenčana bisernom krunom. O desnu mu stojeća osoba jest ili s. Petar ili s. Paval. Treća potrbuške ležeća osoba, sklopljenih ruku, jest glavom onaj, koji je dao podići taj spomenik«. Svoje mnenje nastoji prag. Bulić da podkriepi najprije tim što kaže, da je položaj potrbuške ležeće osobe »»položaj adorans«« umjetnost kršćanska za prvih jedanaest vjekova vazda upotrebljavala za klanjatelja, koji Isusu poklanja spomenik, što mu ga je u slavu i čast podigao«. To stoji svakako, ali stoji takodjer i činjenica, da je po ceremonijalu bizantinskoga dvora, koji je opisan u posebnoj knjizi baš od samoga cara Konstantina Bagrenorodnoga (De Ceremoniis aulae Byz. L. I, C. XXXVIII), to poklonstvo pristojalo i okrunjenim glavama (Schnaase, Gesch. d. bild. Künste, sv. III. str. 114). Taj su ceremonijal primili bili Bugari i Hrvati, a kašnje i Srbi (Kukulj., Nav. razpr. Rad, knj. 58 str. 51). Dapače Kukuljević piše, da nakon krunitbe kralj »sjede na priestol i stade primati cjelove ruke, koljena, noge i skuta od svojih podložnika sve redomice po činu i staležu«. Toga se je običaja sačuvala uspomena i u našim narodnim pjesmama, gdje se često kaže: »Ljubi njemu skuta i koljena«, ili
»Pokloni se do zemljice crne« pred kraljem.

Kad bi pak nakon krunitbe kralj prolazio, nastavlja Kukuljević: »mimo puka, padao bi ovaj po iztočnom običaju na zemlju *(do nog)* skidajući kapu, metnuvši ju pod pazuho i naklonivši se prekrštenih ruku«. Piše dapače Schnaase (Nav. mj.), da su u Carigradu odustajali od tog običaja u Nedjelju, na dan Gospodnji, toliko su si sviestni bili, da je u toj ceremoniji stojala uzurpacija štovanja, koje se jedinomu Bogu pristoji.

Prag. Bulić ne priznaje nikako, da je ono na glavi sjedeće osobe ***kruna,*** premda je to jednom, možda nehotice, pisao na već navedenom mjestu, nego na drugom mjestu i to podcrtano kaže, da »osoba sjedeća na priestolju ovjenčana bisernim ***nimbom,*** ne može biti nego Spasitelj Isukrst«. I to tolikom stalnosti uzimlje, da opet kaže, da su »Biserni nimbus«, kojega baš ovdje nipošto ne ima, »palij duga do peta tunika, gole noge ili sa tankim sandalima .... odielo, koje dolikuje Spasitelju«. U tomu je baš poglavita razlika izmedju Bulićeva i Kukuljevićeva mnenja. Ja cienim, da bi i prag. Bulić pristao uz Kukuljevića, kad bi izpovjedio, da je kruna nešto drugo nego nimbus. Kad bi ono bio pak nimbus imao bi razlog prag. Bulić. Ne valja ona prag. Bulića: »Spasiteljevo (t. j. kraljevo) lievo rame i ruka odsječena su: ljevica je po svoj prilici držala »*»volumen legis*««, dočim desnicom drži križ«. Kad je ruka odsječena ne može se znati što je ona držala, pa nam to nagadjanje ne može služiti dokazom, da se tu radi o Spasiteljevoj osobi. U obće prag. Bulić ne navodi nikakva primjera iz suvremenih spomenika, kojim bi mogao dokazati, da se u IX. ili X. vieku predstavljao Spasitelj sa krstom u desnoj ruci, dočim ja nahodim na novcima vladara bugarskih iz svršetka IX. i početka X. vieka, i to baš na novcima Vladimira i Simeona, u vladarevoj desnici žezlo

u obliku križa uprav onako, kao što ga ima sjedeća osoba spljetske ploče (S. Ljubić, Opis jugosl. novaca Tab. I. sl. 1, 2 i 3), pa je moguće, da su istu vrst žezla poprimili i hrvatski kraljevi, i to upravo prvi hrvatski kralj Tomislav, suvremenik Simeonov, koji je po svoj prilici predstavljen na našoj ploči. U tomu nas utvrdjuje i misao povjestničkih dogodjaja, koji su se razvili u doba ornamentalnog sloga ploče. Tomislav je, malo nakon krunisanja svojega na duvanjskom polju, sašao u Spljet, da prisustvuje crkvenom saboru (925. god.), pa je lako, da bude u toj prigodi ustanovio kakvu zadužbinu u jednoj od solinskih crkava, ili zar i u kojoj spljetskoj, pa možda i u samoj stolnoj crkvi, te da bude na jednoj ploči ovjekovječena uspomena krunisanja prvog hrvatskoga kralja, a to tim više, što je Tomislav po svoj prilici primio iz Rima kraljevske znakove.

Tako nije prag. Bulić pokazao niti da ima primjera na spomenicima prije XI. vieka, na kojima bi Spasitelj mjesto nimbusa nosio na glavi krunu i to krunu kraljevsku. Drugim dokazom, da je osoba na priestolju Spasitelj, služi prag. Buliću činjenica, da ima »starokršćanskih spomenika svih vjekova, na kojima sjedeći Spasitelj na priestolju, ili stojeći na nogama, vazda ima o lievici i desnici dva prvaka apoštolska«. Ovdje, po bilježci, misli na nekoje slike takovih spomenika, koje se nahode u djelu Garruccievu (Storia dell' arte cristiana), te jih nahodi iz II., III., IV., V. i VI. knjige. Pa jest zbilja tako. Nego on još dodaje: »Dapače imamo spomenika s čijom se kompozicijom podpuno slaže kompozicija naše ploče«. Na podkriepu te tvrdnje navodi opet Garruccia o. c. V., 344, 1; 345 1; VI., 440, 1; 465, 6; 484, 14. Ja sam te slike u Garruccievu djelu izpitao, te sam se osvjedočio, da su to spomenici, koji bi se vrlo malo, a neki i nimalo ne bi slagali sa kompozicijom naše ploče, sve i kad bi dokazano uzeli, da je sjedeća osoba naše ploče Spasitelj. Ja ću sad u kratko, da opišem navedene slike Garruccieva djela.

(Nastavit će se.)



Razne viesti.

Čudotvorno Propeće na Otoku kod Korčule. U vrieme izmedju 1368. i 1392. godine, kad su Franovci bosanskog vikarijata zaposleni bili obraćanjem krivovjeraca po stonskom Ratu, te su imali već svoje samostane u Konavlim, Rieci dubrovačkoj, Slanomu i Stonu, pojavljuju se i na otoku (Badia) kod grada Korčule, te jih za vladanja bosanskoga kralja Stjepana Dabiše, tamo nalazimo gdje već grade samostan[1]. Malo kašnje korčulanska obćina darovala je Franovcima na vjekovito posjedovanje cieli Otok. Fratri pomoću darova i zadužbinâ sagradiše prostranu crkvu i samostan sa prekrasnim gotičkim dvorištem na vitkim stupovima. Ta crkva i samostan stekoše odavna slavno ime s mnogobrojnih milosti, što jih je zasužnjenicim, bolestnim i utopljenicim udielilo čudotvorno Propeće, koje se sad štuje na velikom otaru u kapeli, g. 1762. naročito dogradjenoj, uz samostansku crkvu. O tomu je Propeću tradicija u narodu, da su ga fratri donieli sobom iz Bosne. Ove su godine obilnim prilozima bogoljubnog okolnog naroda i c. k. vlade iznova mramorom popločane i popravljene crkva i kapela, te je iz temelja pripogradjen otar S. Križa. Tom je prigodom bilo skinuto s otara čudotvorno Propeće, pa je, nakon veličanstvene trodnevne svečanosti i procesije na ladjama okolo otoka obavljene, uz sudjelovanje od 8000 duša, dne 26. prošastoga srpnja opet namješteno na ponovljen otar. Dočuvši, da se na stražnjoj strani križa nalazi nekakav nečitljiv nadpis, nakon svršene svečanosti, dozvolom pošt. O. Gjurića, gvardijana, mogao sam da pobliže razvidim Propeće. Tielo Isusovo je u naravskoj veličini čovjeka srednjeg rasta, te je sa tri čavla pribiveno na križ. Čitavo tielo, a ne sama glava, kako se obično govori i piše, umjetno je izradjeno prema naravi, te je bojadisano po bizantinskom načinu. Tielo je t. j. obloženo prilepljenim platnom, na kojemu je tanki sloj sadre, koja je pak bojadisana, ali ne na ulje već *a tempera*. I drvo križa je bojadisano na isti način, ali bez platna. Spomenuti nadpis nahodi se otrag križa uprav na razkrižju. Prednja mu je polovica propala, jer drvo s vremenom razpucalo i, pošto nije bilo platna, odpala je sadra sa slovima na sebi. Slova su gotička majuskula ponešto urešena. Evo što ostaje od nadpisa:

ꝳ . . . . T + VGVS + OPER + IS.
U . . . . IO꜊I(CERIvs.
+ DI . . . . . . Ȯ꜊ . . . İ + V̇II + IIII
. . . . ID . . .

a to bi se moglo čitati:

M(agister fui)t. Ugus. operis.
. . . . pr(imi(cerius).
di . . . . . . M(illesim)o (III) I (centesim)o. V̊II. III
(die mensis Ma)d(ii).

Doznaje se po tomu ostatku nadpisa, da je presveto Propeće izdjelao neki majstor *Ugo*, a neki *primicerij*, po svoj prilici korčulanske bivše stolne crkve, da je mogao biti naručiteljem tog krasnog drvorezbarskoga djela, koje da je dovršeno 1407. godine. Nadpis bi dakle pobijao predaju, da je propeće donešeno iz Bosne. Kapitul korčulanske stolne crkve imao je već u 14. vieku svojega arhidjakona, a ovaj spomenik bi nam bio donekle dokazom, da je u 15. vieku imao i *primicerija*, kô što je u XVI. vieku imao uz arhidjakona i prepozita, kanonika *pokornika* (poenitentiarius), kojemu je ista zadaća bila kao što je bila i primicerijima prijašnjih vremena, t. j. da djake podučava u liturgici i pjevanju, te da rukovodi i nadzire cielu obuku u školi stolne crkve.

Desetgodišnjica obstanka hrvatskog starinarskoga družtva u Kninu. Ovog se je ljeta navršila deseta godina od kada je ustrojeno naše starinarsko družtvo. Spomenici izkopani

[1] V. u rkp. Dr. Ant. Paulini. Istoria eccles. profana di Corzola.

na Kapitulu kod Knina, prigodom radja izvedenih za polaganje željezničke pruge izmedju Siverića i Knina, po zauzimanju i incijativi našeg jedinog predsjednika O. Maruna, te bodrenjem i pomoću slavnog nam pok. podpredsjednika prof. Dn. Simeona Ljubića, prvog izvjestitelja znanstvenoga odbora prof. Dn. Frana Bulića i nezaboravnog ljubitelja domaće povjesti pok. O. Stjepana Zlatovića, dali su povoda ustrojenju družtva. Skromnim sredstvima, a još skromnijim silama, započevši svoj rad, uztrajnom voljom i neslomivim marom svojeg čeličnog predsjednika, postiglo je družtvo, u deset godina svojega obstanka, takove uspjehe, da se pravim ponosom može da obazre na prevaljenu stazu, i vedrim čelom pred cielim hrvatskim narodom da polaže račun o svojem desetgodišnjem djelovanju. Još prije nego li ovaj broj družtvenog glasila stupi u javnost, obdržavat će se u Kninu deseta družtvena glavna skupština, na kojoj će uz ostale obične predmete dnevnoga reda biti govora o dosadašnjemu družtvenomu radu. Taj će govor u izvješću o skupštini biti objelodanjen u dojdućem broju ovog časopisa.

† **O. Marko Ćaćić.** Žalostnim srcem javljamo tužnu viest, da je dne 15. srpnja o. g. umro u franovačkom samostanu na Dobrom u Spljetu mnogo poštovani *O. Marko Ćaćić*, mnogo zaslužni župnik drniškog Gradca, u 47. godini života. Pokojnik je sa svim žarom plemenita srdca ljubio svoj hrvatski narod u kojemu je proživio, bio je pravi svećenik, neustrašivi pobornik i viestnik hrvatske narodne misli, te je, kao gvardijan kninskog samostana u prvim godinama života našega družtva, sborom i tvorom pomagao brata O. Luigja u izvadjanju smionih osnova za obezbiedjenje družtvenog obstanka. Udaljivši se od Knina, ostao je vazda prijateljem, zagovarateljem i promicateljem družtvenih probitaka te se je dapače upisao bio medju družtvene utemeljitelje. Dično ime tog čelik-značajnika i uzor-rodoljuba zaslužilo je da bude zapisano u čitulju velikih dobrotvora našega družtva. Lahka ti bila tielu hrvatska gruda, koju si tako žarko ljubio, a pokoj vječni plemenitoj duši, nezaboravni naš Fra Marko!

† **Otac Euzebij Fermendžin.** Prenašamo iz „Obzora" sliedeću osmrtnicu:

„Opet jedna pretužna viest našem narodu. Jučer (27. lipnja o. g.) izdahnu svoju plemenitu dušu, u samostanu našičkom o. Euzebij Fermendžin jedan od najznamenitijih franjevaca našega vieka, koji je u svojem redu dostigao svjetski glas, a i u svom narodu zaslužio nezaboravnu uspomenu. Rodom Bugarin iz male kolonije bugarske u južnoj Ugarskoj, pristupi u red sv. Franje. Najprije bude profesorom mladjega franjevačkoga naraštaja, a onda radi velike svoje nauke pozvan u Rim u središnju upravu reda. Ovdje ga zapade riedka čast, da ga učiniše historikom cieloga reda. Ogromno djelo „Wadingi Annales" znamenito za historiju reda od početka njegova imao je on po odredbi reda da nastavi. Kako je red sv. Franje uticao u povjest svih naroda Evrope, postade ovo djelo riznica za historike svih naroda. Naš Euzebij nastavi i dovrši ovo djelo do dvadeset i sedmoga toma do konca XVII. vieka. Za XVIII. viek nastavljati će ovo djelo svaka provincija za sebe. Ovim djelom ostavi naš o. Euzebij ime svoje cielomu svietu. I po dalekom svietu sabrao je on svoju gradju. Veći dio Evrope prolazio je u to ime čedni franjevac, a i Egipat, svetu zemlju i dielove prednje Azije.

Nikada ipak nije zaboravljao raditi i priradjivati i svomu narodu. I u vatikanskom arkivu i u arkivu propagande i po svim samostanima našega naroda svagdje on pribire spomenike svoga naroda.

Ovako postade njegovo djelo: *Acta Bulgariae ecclesiastica* g. 1887. To je jedino djelo za Bugarsku u vrijeme njezino pod Turskom u 16. i 17. vieku, jedina luč svijetleća narodu bugarskom u ovoj tamnoj dobi. Živa je u njem uspomena bogomilska u Bugarskoj i red hrvatskih franjevaca.

Hrvatski jezik na bugarskom dolazi zemljištu. Kolonija slavnoga Dubrovnika cvate od Dunava do Carigrada. Svega je toga nakrcano u ovoj knjizi. Još veće mu bude djelo „*Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*" 925—1752. g. 1893. Pravi je to potpuni priručni zbornik za povjest Bosne. Ne samo da je tu mnogo novoga materijala iznio na svijet, već je i iz poznatih zbornika u kratkom izvodu priopćio sve, da bude zbilja potpuni zbornik. Naravno, da je najviše njegovih novih spomenika za najtamniju i najtužniju tursku dobu. Ova dva djela izdade naša akademija u radu „Monumenta Slavorum Meridionalium". Po njima zasluži članstvo naše akademije.

Nije malo ga truda stojala njegova „Chronica observantis Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici" što je štampana u Starinama knj. XXII. Trebalo je rasute kronike bosanske dovesti u stalan red, tako da dobiju vrijednost suvremenih pouzdanih bilježaka. Nadalje priopći iz rimskih arkiva: „*Prinos za životopis Gjorgja Križanića svećenika i kanonika zagrebačke biskupije*", Starine XVIII.

O. Rafael Levaković i Vlasi u Hrvatskoj", Starine XX. „*Listovi o izdanju glagolskih crkvenih knjiga i o drugih književnih poslovih u Hrvatskoj od godine 1620—1648*", Starine XXIV. *Izprave g. 1579. tičuće se Crnegore i stare Srbije*", Starine XXV.

Napokon spremi za štampu „*Acta Croatiae ecclesiastica*", koja čekaju na štampu u našoj akademiji. I ovi su spomenici sneseni kroz godine iz rimskih i naših domaćih franjevačkih arkiva. Imade Euzebijevih radnja još i više rasutih, ali mi u ovaj čas nisu pri ruci. A koliko bismo jošte bili dobili od njega, koji još nije bio prevalio krepku muževnu dobu.

A sada da se s njim oprostim! Kako ću Vam dokazati, kolika velika krasna sveta duša ogrijevaše one slabašne ostanke, koji danas prostrti leže u samostanu našičkom, a sutra će se predati majci zemlji? Kako ću Vam dokazati, da nisam poznavao blažega i svetljega čovjeka od njega? Kako ću Vam predočiti njegovo vruće patriotično srce, koje je tako toplo osjećalo za sve prilike i neprilike našega naroda? Kako nije nikada u Rimu zanemario nijedne prilike da kao ugledan čovjek u samom Vatikanu svoju blagu, ali i iskrenu i otvorenu riječ reče — a slušala se ta riječ čednoga franjevca više puta. Evo i u našem listu tako srčano pisaše za reformu hrvatskoga našega sv. Jerolima u Rimu.

Zlatni oče Euzebije! Laka bila Tebi mila naša hrvatska zemlja. Neumrli si spomenik ostavio svojim djelima i u svom redu i u svietu i u svom narodu. Slava Tebi! T. S".

† **Ilija Okrugić.** Dne 30. svibnja u 7 sati u jutro usnuo je u Gospodinu u 71. godini života hrvatski pjesnik Ilija Okrugić, opat sv. Dimitra sriemskoga i župnik petrovaradinskoga grada, član književnog odieljenja „Matice Srpske", vitez Danilova reda crnogorskoga itd. Rodio se je bio u sriemskim Karlovcima dne 12. svibnja 1827. Živuć u doba ilirskog pokreta, pridružio se bijaše ilirskim pjesnicima te bijaše i dobar pjesnik i ljubitelj muzike. Napisao je osjem mnogo pjesama, pučke drame „Šokicu" „Saćuricu i Šubaru" te „Grabancijaša", te je zadnjih godina izpjevao epos „Ivan Kapistran". Pokojnik se je bavio i kršćanskim starinama, pa je prisustvovao i prvomu kongresu kršćanskih arheologa u Spljetu Solinu god. 1894, te je od lani bio i članom utemeljiteljem našega družtva. Vječni mu pokoj plemenitoj duši!

† **Dr. Hinko Wankel.** Na 5. travnja t. g umro je u Olomucu odličan i velezaslužan sin bratskog nam českoga naroda *Dr. Jindřich Wankel*, u 76. godini trudoljubivog života svojega. Prije kao ljekar u Blanskom i u Brnu, a najposlie kao ljekar sjedištem u Olomucu, posvetio je život svoj izučavanju starine i sadašnjosti naroda svojega. Iztražio je špilje u okolici Blanskoga (navlaš Byčsku hrid), iztražio je pravjeka pogrebišta, sabrao osteologičko i arheologičko gradivo, pisao o svojim našašćim po raznim domaćim časopisim, nije se bojao polemikâ, uzdržavao posredovanje medju českim i njemačkim te i sa ruskim učenjacima. Uz to je još razvijao neobičnu organizatorsku djelatnost. Njegovom zaslugom osnovano je najdjelotvornije domoslovno družtvo u Moravskoj „Vlastenecký musejní spolek v Olomouci", utemeljen muzej, koji je u malo godina uzrasao do izvanredna bogatstva. Wankelova se djelatnost ne može da iztakne u malo brazda. Nama je dosta kad kažemo, da napredak arheološke, antropološke, narodopisne znanosti i prirodoslovno poznavanje Moravske imaju mu mnogo šta zahvaliti. Sve što je hotio, što je vršio imalo je opredieljeno obilježje, zadati cilj kojemu je stalno smjerao: naučit poznavati a nada sve uzvisivati prošastnost i sadašnjost Slavenstva. U Wankelu je nada sve radilo slavenski ćuteće srce. Slava Dru. Wankelu! i lahka mu slavenska zemlja, koju je toli žarko ljubio!

— Kako smo doznali iz pouzdana izvora, radi nepredvidljivih zapreka, nije bilo moguće, kako je bilo utanačeno na I. obdržavanomu u Spljetu, u kolovozu mjesecu 1894., da se ove godine sastane *II. medjunarodni kongres kršćanskih arheologa u Ravenni*, nego će to biti, ako Bog da, do godine preko školskih velikih praznika.

— Čuveni učenjak na bečkom sveučilištu prof. *Dr. W. A. Neumann*, izvjestitelj za dalmatinske povjestničke i umjetničke spomenike kod c. k. Središnjeg Povjerenstva za iztraživanje i uzdržavanje takovih spomenika u Beču i počastni član našeg kninskog hrvatskog starinarskoga družtva, pohodio je prošastih dana Zadar i njegovu okolicu, te je obašao i Spljet, pa je praćen od suodbornika upraviteljstva te počastnog člana našega družtva i narodnog zastupnika prof. D. Virgilija Perića imao ovih dana da posjeti i naš „Prvi Muzej hrvatskih starina u Kninu".

Od slavne „Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti" u Zagrebu primili smo uz „Osnovu za sabiranje i proučavanje gradje o narodnom životu" napisane od Dr. A. Radića i *Poziv* iste Akademije, što ga niže priobćujemo. Rečena „Osnova pretiskana je iz II. sveska „Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena", što ga je počela izdavati naša dična i vele zaslužna Akademija. Uz Bogišićevu, još 1874. objelodanjenu prvu knjigu, „Zbornika sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena", ovo je već treća knjiga, što ju naša Akademija izdaje u svrhu proučavanja sadašnjeg života kod južnih Slavena. Nego se je Akademija sada uprav svojski stala zauzimati obradjivanjem jugoslavenskog narodoznanstva, pa se je nadati, kroz malo godina, da će ona obielodaniti krasan niz knjigâ iz te moderne nauke. Polje te koristne nauke uprav je preobsežno, a kod nas do sada najmanje izkrčeno, pa je potreba, da u poslu pomognu mnogi radnici, te nam je najtoplije preporučiti svakom naobraženom rodoljubu, koji dobro poznaje pojave čisto narodnog života okolice, u kojoj se je rodio ili je za dugo živio, da stupi u domoljubno kolo takovih radnika, akademijinih pomagača, koja će mu, na njegov

pismeno priobćen zahtjev, poslati Dr. A. Radićevu *Osnovu*, na temelju koje će udesiti svoj sakupljački rad. Mi se s naše strane imamo razloga osobito veseliti ovoj novo-razvitoj grani djelatnosti naše Akademije u toliko, u koliko će uspjesi te djelatnosti upodpunjivati i podpomagati naš rad oko izučavanja davnih pojava narodnog života kod Hrvata, kao što će i obratno uspjesi našega rada služiti podporom proučavateljima sadašnjeg života narodnoga. Želimo pak, da se rad oko „sabiranja i proučavanja gradje o narodnom životu“ u krilu slavne naše Akademije u toliko razvije, da mu bude neizbježivom posljedicom, da se u mjerodavnim krugovima čim prije oćuti živa potreba zasnovanja *hrvatskog narodopisnog Muzeja* u liepom našem Zagrebu.

Uredništvo.

POZIV.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu izdala je „*Osnovu za sabiranje i proučavanje gradje o narodnom životu*“, što ju je napisao sadanji urednik akademijskoga „*Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena*“ Dr. Ant. Radić.

Iskustvo je pokazalo, da sabiranje gradje o *narodnom životu* ne može biti uspješno, ako se ne sabire nekim redom i po nekoj osnovi. Za to, da bi sabirači imali pri ruci naputak: što treba, kojim redom i kako treba sabirati stvari o narodnom životu, izdala je ova akademija spomenutu „*Osnovu*“ za suradnike svoga „*Zbornika*“.

Ove će stvari najuspješnije sabirati oni sveučilištni djaci, zatim gimnazijski djaci viših razreda, koji su i djetinjstvo svoje sproveli medju narodom, a i praznike medju narodom sprovode, pa imadu u narodu roda i znanaca.

S uspjehom će sabirati ove stvari i pučki učitelji, župnici i kapelani (koliko im dopušta njihov posao), osobito ako su dulje vremena u kojem kraju. Koliko ne bi dospjeli sami, mogu u to uputiti pametnijega pismena seljaka.

Upravni činovnici, suci, odvjetnici i vlastela mogli bi takodjer barem pogledati o čem se tu radi.

Potanju uputu, koliko je za početak potrebno, naći će svatko u „*Osnovi*“.

I za *proučavanje* narodnoga života treba akademijskomu „*Zborniku*“ radnikâ, pa je i o tom kazano u „*Osnovi*“ nekoliko riječi. *Jugoslavenska akademija* pozivlje ovim sve one, koji se bave historijom pradavnine (prehistorijom), historijom bilo koje grane kulture, književnosti, prava, historijom vjerâ i vjerovanja, da barem pogledaju: ne bi li svojim naučnim radom mogli razsvietliti kulturnu prošlost i sadašnjost *svoga* naroda.

Svaki će se prinos primjereno nagraditi.

Tkogod se ozbiljno želi u tu stvar uputiti i latiti se ili sabiranja ili proučavanja gradje o narodnom životu, neka najzgodnijim načinom (dopisnicom) zamoli *Upravu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu*, pa će mu se spomenuta „*Osnova*“ poslati.

U Zagrebu, mjeseca srpnja 1897.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.



Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XX. Nro. 1. Sadržaj: Neobjelodanjeni nadpisi: Solin. — „Tessera lusoria“ iz Visa. — O nadgrobnoj ploči Tome de Nigris u crkvi od Poljuda kod Spljeta. — Sbirka starina u Nadbiskupskom Sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru. I. Supplemento: Un episodio di cavalleria rusticana nell' anno 1505. a Spalato. = Nr. 2. Sadržaj: Neobjelodanjeni nadpisi: Bihać kod Kaštelnovoga, Solin. — Opis svjetiljaka glinenih nabavljenih od Muzeja god. 1896. — Imena i pečati na opekam i posudam nabavljenim od Muzeja god. 1896. — Starinska iznašašća u Solinu. — II. Medjunarodni Kongres Kršćanskih arheologa u Raveni god. 1898. Sbirka starina u Nadbiskupskom Sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru. Pismo O. Andrije Dorotića. — Kaštel Celio. — Naši spomenici u Središnjem Povjerenstvu za iztraživanje i čuvanje starinskih spomenika. — I. Supplemento — kao u Nr. 1. = Nr. 3. Sadržaj: Neobjelodanjeni nadpisi: Solin, Stobreč. — Nadpis iz mletačke dobe. — Opis svjetiljaka glinenih nabavljenih od Muzeja god. 1896. — Sbirka starina u Nadbiskupskom Sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru. — Kaštel Stari. — I. Supplemento: Izprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića. = Nro. 4. Sadržaj: Neobjelodanjeni nadpisi: Solin, Postire Brača. — Drago kamenje c. k. Muzeja u Spljetu nabavljeno god. 1896. — Sbirka Starina u Nadbiskupskom Sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru. — Kaštel Rušinac. — Dokumenat odnosno na Kaštel Dračić. — O lošim odnošajim pokrajine Poljičke sa Vlasti Omiškom. — Središnje Povjerenstvo za iztraživanje i čuvanje spomenika umjetničkih i povjestnih. I. Supplemento kao u Nro. 3. = Nro. 5—6. Sadržaj: Izkopine u starokršćanskom groblju u Marušincu kroz god. 1896. — Izkopine u starokršćanskom groblju u Manastirinam — *Coemeterium legis sanctae christianae* — kroz god. 1896.

Glasnik zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann. IX. 2. svezak. Sadržaj: Dr. Ljudevit Taloci: Kako i kada je Hrvoje postao veliki vojvoda bosanski? (Sa 1 tablom.) — Ibrahim beg Defterdarović: Stare listine porodice Resulbegović. (Sa tri table i 4 slike u tekstu). — Dr. Karlo Pač: Novi spomenici iz Županjac-Delminiuma. (Sa 23 slike u tekstu.) — Pop Petar Kaer: Prvo broncano nalazište u Dalmaciji. (Sa 18 slika u tekstu.) Franjo Fiala: Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta. (Sa 4 table, 44 slike i 1 pregledom u tekstu.) — Vid Vuletić Vukasović: Jedna plemićka povelja, nadjena na Korčuli. (Sa 1 slikom u tekstu.)

Věstnik československých musei a spolků archaeologických. Roč. II. Čis. 5. Sadržaj: Književno bratstvo u Časlavi. Piše Kl. Čer. — Naselbine časlavske okolice. Piše Kl. Čermak. — Izvješće muzejalnoga družtva „Včela Čáslavská“ za god. 1896—97. Piše Kl. Čermak. — Iztraživanja na manastirinam u Drobovicim. = Čis. 6. Konac članka Iztraživanja itd. kao u č. 5. — Zapis exulanta popa Vaclava Knobelija Časlavskoga iz g. 1625. — O uredjivanju zemaljskih arkiva. Razmatranja Vacl. Vl. Jeničeka. — Muzejalno družtvo u Pardubicam. B. S. — Literatura. = Čis. 7. Sadržaj: Izvješće o zlatnim zavitcim g. 1889. nadjenim u Kraljevomgradcu. — Izvješće o kotarskom muzejalnom družtvu u Monakovskom Gradištu. Piše Bronisl. Charvatský. — Starine u starinskim zgradama. Piše Aloiz Svoboda Monakovskogradištanin. — Česka predhistorija u sbirkama c. k. dvorskoga muzeja u Beču. Priobćuje J. V. Želizko. — Spomenici o českoj braći u Monakovskom Gradištu i okolici. Sabrao Bohumir Fr. König. — Konservatori u Moravskoj. — Nalazi. — Viesti. — Literatura.

Časopis společnosti přátel starožitností českých v Praze. Redaktor Dr. J. V. Šimák. Ročnik V. Čislo 1. i 2. Oba broja tog zanimivog časopisa sadržavaju osjem ostalih priloga, zlamenit izvadak iz predavanja gosp. J. N. Woldřicha „O predhodnim dobam predhistorijskim“.

Corrispondenza archeologica fra Matteo Capor da Curzola e Pietro Nisiteo da Cittavecchia pubblicata per cura di Vid Vuletić-Vukasović. Preštampano iz „Smotre Dalmatinske“. Str. XXIV—82 u 8-i. Zadar 1897. U toj je knjižici naš suradnik gosp. V. V. V., uza zlamenito dopisivanje od god. 1835. do 1841. medju zaslužnim pregaocima na polju domaće poviesti i arheologije, Petrom Niseteo Starogradjaninom i Matom Kaporom Korčulaninom, iznio i kratke životopisne crtice njihove, kao što i bibliografičan pregled njihovih štampanih i rukopisnih članaka i rasprava.

Objelodanjeni Kaporovi i Niseteovi listovi, 32 jih na broju, jesu vrlo dobro gradivo za poviest razvitka arheologijske i povjestne nauke u Dalmaciji u tridesetim godinama ovoga vieka. G. V. V. V. zaslužuje osobito priznanje zato, što je to zlamenito gradivo učinio pristupnim učenim krugovima.

Gli Slavi ed i papi. Pel Sac. Giovanni Marković Dottore di teologia per nomina di S. S. il papa Leone XIII. Parte I. Vol. I. Zagabria. — Officina della Società tipografica. (Dionička Tiskara) 1897. str. XLIII. 400 u 8°. Uvaženi i proslavljeni spisatelj učenih djela: „*Papino Poglavarstvo*", „*Cesarizam i bizantinstvo u Poviesti iztočnog razkola*", „*O Evkaristiji s osobitim obzirom na Epiklezu*", „*Leo Veliki i Grgur Veliki o prvenstvu svoje stolice*", „*Gospa Sinjska*", „*Lettere dall' Oriente ossia un pellegrinaggio in Palestina*" i „*Le Parrocchie Francescane in Dalmazia*", član velezaslužne po narodni hrvatski pokret u Dalmaciji redodržave franovačke Presv. Odkupitelja, i bivši redodržavnik, Dr. O. Ivan Marković, nastanjen u Sinju, hotio je i ovim najnovijim plodom svoje riedke erudicije, velike oštroumnosti i uzornog svojeg neumornog rada, da stranom učenom svietu i odličnim članovima crkvene hierarhije u pravoj svjetlosti prikaže odnošaje slavenskoga svieta prema rimskim papima, i to u njihovom povjestničkom razvitku, od najdavnijih doba do naših dana, te je u ovom prvomu dielu i podpuno uspio. Prvi dio razdieljen je u sliedećih 13 poglavja: I. Un' occhiata alla storia primitiva degli Slavi (Pogled na prvobitnu povjest Slavenâ). — II. La conversione degli Slavi. (Obraćenje Slavenâ). III. La conversione degli Slavi — Continuazione. (Obraćenje Slavenâ. Nastavak). — IV. Cirillo e Metodio. (Ćiril i Metod). — V. Cirillo e Metodio. Continuazione (Ćiril i Metod. Nastavak). — VI. Della gerarchia ecclesiastica in Russia (O crkvenoj hierarhiji u Rusiji). — VII. L' autorità di S. Pietro nella chiesa di Gesù Cristo e i libri liturgici degli Slavi (Oblast S. Petra u crkvi Isukrstovoj i liturgične knjige Slavenâ). — VIII. Lo Scisma in Russia. (Razkol u Rusiji). — IX. Lo sfacelo dello scisma (Propadanje razkola). X. La questione teologica. (Pitanje bogoslovno). XI. La questione teologica. Continuazione. (Pitanje bogoslovno. Nastavak). — XII. I successi della „ortodossia" greca tra gli Slavi, specialmente in Russia (Uspjesi grčkoga „pravoslavja" medju Slavenima, navlaš u Rusiji). — XIII. I destini della Russia nel concetto dei suoi scrittori. (Odredjenost Rusije u shvaćanju njezinih spisatelja).

Ako je ova krasna i poučna knjiga i pisana osobitim obzirom na vanjski, zapadni sviet, to će ona ipak vrlo dobro doći i mnogomu našincu, navlaš u Istri i Dalmaciji, gdje svaki naobraženi čovjek razumije dobro talijanski, a malo jih je, da ne rečemo baš vrlo malo, koji bi imali čista pojma o razvitku odnošaja Slavenâ i slavenskih liturgičnih knjiga prema Svetoj Stolici. — Neka nam vele učeni pisac dopusti, da mu srdačno čestitamo na polučeni uspjeh! Dao Bog, da spisateljev veliki trud bude na korist zlamenitog pitanja, kojim se bavi prvi dio njegovog djela. Drugi je dio pod tiskom, a biti će, kako doznajemo iz pouzdana izvora, dosta omašniji od prvoga.

Русскія древности въ памятникахъ искуства, издаваемыя графом И. Толстымъ и Н. Кондаковымъ. Выпускъ пятый. Курганныя древности и клады домонголскаго периода. Съ 225-ю рисунками въ текстѣ. С. Петербургъ 1897. str. 163. u 4-i. Zahvaliti nam je najtoplije veleučenomu prof. Nikodimu Kondakofu, počastnomu članu našega družtva, što je ovu knjigu poslao družtvu na dar. To je peti do sad izašli svezak „Ruskih drevnosti u umjetnim spomenicima", što jih sa mnogobrojnim krasnim slikama izdavaju skupa grof I. Tolstoj i prof. N. Kondakof. Prva knjiga obuhvaća klasične starine južne Rusije, druga starine skito-sarmatske, treća starine iz vremena seobe narodâ, četvrta kršćanske starine Krima, Kavkaza i Kijeva, a ova peta, za nas najzanimivija, bavi se kurganskim grobnim i mogilskim starinama iz domongolskog razdoblja. Starine su to uprav suvremene starohrvatskim nadjenim u grobovima od VII. do XII. vieka. Mi smo takovu knjigu odavna želili i očekivali, pa smo zato njezinu pojavu uprav veseljem pozdravili. Ta samo usporedjivanjem naših hrvatskih starina sa njima suvremenim nadjenim u domovini druge nam slavenske braće, i u onim zemljama, gdje su bar negda stanovali Slaveni, kao što je n. pr. iztočna polovica Njemačke, sredina Ugarske, Rumunjska i Grčka, moći ćemo da jim odredimo pravo zlamenovanje i da u njima razlučimo predmete postale u tudjini i tudjim uplivom, od onih koji su proizvodi slavenskog genija, a najpotla da ustanovimo obilježja narodne umjetnosti pojedinih slavenskih plemena. Sad nećemo da u potankostima prikazujemo ovu prezlamenitu knjigu, jer ćemo do skora imati prigode, da se osvrćemo na nju. Dosta je da kažemo, da je po njoj dobro pokročilo napried poznavanje umjetnog obrta pri obradjivanju kovinskih predmeta za osobni ures kod starih Slavena u razdoblju od VIII. do XII. vieka.

Geschichte der christlichen Kunst von Franz Xaver Kraus. Erster Band. Zweite Abtheilung. Mit 231 Abbildungen. Freiburg im Breisgau. Herdersche Verlagshandlung. 1896. str. XIX. 300 u 4°. U ovom II. dielu svoje u obće izcrpljive priručne knjige nastavlja poznati učeni pisac starokršćanske arheologije peto poglavlje o starokršćanskom graditeljstvu i obradjuje sliedeća nova poglavja: VI. Ciklusi slikâ četvrtog, petog i šestog stoljeća. Staro-kršćansko mozaično i knjižno slikarstvo. — VII. Tehničke i sitne umjetnosti. — VIII. Pokućstvo i liturgična odiela. — IX. Bizantinska umjetnost.

— X. Prvi početci umjetnosti kod sjevernih naroda. Odgojna djelatnost crkve. Benediktinski red. — Grehota je, što takovu učenjaku i plodnu piscu, kao što je veleučeni g. F. X. Kraus, niesu još poznati uspjesi našega starinarskoga družtva, te se nije na njih obazirao, premda je o njima pisano u „Viestniku hrvatskog arkeologičkog družtva“; premda je nakladom same jugosl. akademije tiskana o njima posebna knjiga pod naslovom „*Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe hrvatske narodne dinastije*“, koju je napisao sam dopisujući član jugosl. akademije i u velikom učenom svietu poznati naš arheolog prof. Dn. *Frano Bulić*, i premda se o njima bezprestano piše u „*Staro-hrvatskoj Prosvjeti*“, koju, u zamjenu za njihove publikacije, primaju sva poglavita evropejska, a navlaš njemačka arheologička i povjestničarska družtva; premda je o njima bilo još pisano na francuzkom jeziku, te su jim i slike priobćene, u knjizi „Ephemeris Bihaćensis“, izašloj prigodom I. kongresa kršćanskih arheologa u Spljetu-Solinu 1894. godine, i razdieljenoj svim članovima kongresa, i to u članku „*Les monuments du Moyen-âge de Knin*“. Nepoznavanje ili možda hotimično ignoriranje obilja proizvoda hrvatskim duhom prožete bizantinske umjetnosti, koji se pojavljuju, sad možemo odlučno kazati, u najvećem obilju od negda posve slovenskog Friula do skrajnjih granica zemalja, u kojima je naseljen hrvatski narod od prve polovine VII. vieka do dneva današnjega, t. j. u Istri, Hrvatskoj i Slavoniji, Bosni i Hercegovini, a najpače u Dalmaciji, uzokom je, da je, i u ovom novom naučnom djelu o povjesti kršćanske umjetnosti, učinjena velika nepravica znanosti, Hrvatima i prosvjeti staro-hrvatskoj. Da nije te krivice, posve drugčije bi gosp. Kraus bio obradio svoja dva poglavja, koja nas izravno zanimaju, t. j. ono o *bizantinskoj umjetnosti i o prvim početcima umjetnosti kod sjevernih naroda*. Ignorirajuć absolutno sve, što su Slovenci, Hrvati i Srbi do sada iztražili i napisali o početcima umjetnosti kod njih, veleuč. gosp. Kraus, koji inače vrlo sretno polemizuje sa prof. Strzygowski-em (str. 544—550) u pitanju granicâ izmedju staro-kršćanske i bizantinske umjetnosti, te pobija novu teoriju ovoga zadnjega, da bi početke bizantinske umjetnosti trebalo prenieti do u doba Konstantinovo i Teodozijevo, pristaje inače uza nj i slaže se s njim, kad je zaboravljati na djela i obstanak starih Slavena na jugu, i djela slavenskog genija pripisivati Germanima. Zar će dakle i u znanosti, kao u politici, medju Niemcima vladati duh protuslavenski, pa će i najozbiljniji njemački učenjak dopustiti, da mu protuslavenska strast pomuti bistar pogled u prosudjivanju neoborivih činjenica na štetu znanstvenog napredka? Ovaj žalostan pojav treba da nam služi poukom, a poticalom hrvatskim arheolozima, kako bi uznastojali svim silama, da naše starine prikažu tudjemu svietu na tudjem kojem kulturnom, zar francuzkom ili talijanskom jeziku, eda se neki njemački učenjaci ne budu mogli izpričavati, da jim nije pristupno ono, što se piše na jeziku hrvatskomu.

Uredništvo.

Налазиште из Неолитичког доба на Краљевинама код новога Шехера. — Izvještaj o pokusnom prekopavanju u godini 1896. — Priopćio *Tomo Dragičević*. Sa 18 slika u tekstu. Sarajevo, zemaljska štamparija 1897. Separatni otisak iz „Glasnika zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini“. IX., 1897., I. str. 161—168, strana 7.

Gosp. *Tomo Dragičević* sretan je i presretan, jer ovo nije prvo otkriće, te ga je učenomu svijetu navijestio ovaj dični samouk. Ne može čovjek ni da vjeruje svojijem očima, koliko je zlamenito odkriće iz neolitičkog doba *na Kraljevinama kod novog Šehera*, u Bosni, pa rek bi, da je tu bila uprav radionica tijeh alatljika ljuckoga prometa u povoju, jer jih je tu baš svake vrste, te i ne dovršenijeh. Gosp. Dragičević po debelu je navijestio tu zlamenitu postaju, te je donio i nekoliko tipova, biva 16, a uz to nacrt *Kraljičina guvna* i okolice, to u dva nacrta. — Ovo je nalazište vrlo znamenito, jer se do sada u Bosni i Hercegovini našlo vrlo malo ovakijeh mjesta, pa eto po iverju, koje je otpadalo, kada se orugje priregjivalo, može se misliti, da su prastanovnici svoje kamenito orugje izragjivali od domaćega materijala, što ga se dosta može naći svud po potocima u blizini Novoga Šehera, pa baš i na samomu mjestu. — Radujemo se g. Tomi Dragičeviću, što je izkopao pravo blago; a radujemo se i sarajevskomu muzeju i znanosti, što je našla u Bosni prve i očite biljege ljuckoga rada.

Vid Vuletić-Vukasović.



Izvještaj

Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Družtvo je sklopilo bilježničku pogodbu u bilježnika Vidovića u Skradinu dne 9. lipnja 1897. br. 11124, kojom je unajmilo starinarsko zemljište od braće Matijević-Čavela u Smrdeljima občine Skradinske, da tu po ugovoru provede do svrhe studenoga o. g. izkopine, što će družtvo čim prije i učiniti.

Drugu je pogodbu sklopilo u bilježnika baruna Lalića u Kninu dne 13. lipnja o. g. br. 6443 o raznim zemljištnim česticama na Bribiru, kojom je unajmilo zemljište od Nikole Bjelića i baštinika pok. Jovana, da na istima provede izkopine kroz godinu dana, od dana kada izkopine započmu.

Nadalje je upravilo dne 1. lipnja o. g. občinskomu upraviteljstvu u Sinju prošnju, da bi dozvoljelo družtvu prevesti izkopine na občinskomu zemljištu „Grudine“ u selu Potravlju, gdje je družtvo još god. 1892. bilo načelo izkopine, te se uvjerilo, da tu leže važne ruševine neke starinske bazilike. Na što je spomenuto upraviteljstvo svojim cienjenim odpisom dneva 22. srpnja o. g. br. 3038 veledušno udielilo tu dozvolu družtvu.

Buduć da se u drniškomu Gradcu kroz tek. godinu kani podporom vladinom popraviti rimokat. župska crkva, u kojoj ima više važnih starohrvatskih spomenika, kao prosto gradivo uzidanih, a osnovane je nade, da rušeć se do temelja sadanja absida crkve, naći će jih se i više, da ti spomenici budu od dalnje propasti sačuvani, družtvo je upravilo prošnju na visoko c. k. dalmatinsko namjestničtvo, da bi družtvu dozvoljelo, da ondješnje spomenike bude moglo prenieti u svoj muzej u Knin, na što se očekuje susretljiv odgovor.

Filip Bračić Josipov prekopavajuć za povrće svoju baštu pod kućom, u Biskupiji, slučajno na mjerio se na jedan prosti grob, u kojemu mrtvacu na desnici, našao srebrni, krasno ornamentirani prsten, te ga družtvu ustupio. Na mjesto nalazišta pošao je družtveni predsjednik, te je dao otvoriti još četiri groba. Grobovi su u suhozid, neki od kresane sedre a neki od proste krečine, na prosto zidani. Jedan grob djetinji bijaše bez ikakva priloga. U drugomu, uz odrasla mrtvaca, našla se srebrna naušnica sa velikim zrnom, ali slabo sačuvana. U trećemu opet srebrna naušnica, sa zrnom od omotane srebrne žice. U četvrtom našast je prsten veoma slabo sačuvan. Po svim oznakam sudeć i ondje će se naći množija starohrvatskih grobova, kad se izkopine sistematično nastave.

Neki radnik g. Adolfa Franza, veleposjednika u Kninu, slučajno našao je na Biskovu kod Knina sahranište srebrnih novaca, sastojeće iz 41 komada, od kojih mletačkih 27, poljskih 9, a ugarsko-hrvatskih 5 komada. Svi su iz XVI. vieka.

U Drinovcima župe miljevačke kod Drniša, neki Bačić iznoseć jednu gomilu iz svog vinograda za 20 cm. pod zemljom izvadio je dvie veoma velike srebrne naušnice, dobro sačuvane. Nagadjamo, da su naušnice pripadale mrtvacu, što je pod gomilom bio pokopan, a seljak, kako se kazuje, na to nepazeć, zadovoljio se samo dignuvši predmete, te dublje nije kopao. Ova okolovština nalazišta spomenutih naušnica veoma je važna, te će se nalazište čim prije na licu mjesta proučiti. Naušnice je naš družtveni član ot. Miho Bronić, miljevački župnik, za naš muzej nabavio i poslao.

Mate Erceg iz Mahovica našao je u planini Svilaji slučajno pod jednim kamenom sahranjene četiri srebrne naušnice od upredene žice (filigran), dobro sačuvane, te nam jih je naš prijatelj g. Ivan Plazonić iz Vrlike za naš muzej nabavio. — Mate Duvnjak, pristav sela Garjaka, občine vrličke, pri popravku seoskog puta, s lieve strane rieke Cetine, u sjevero-iztok za 100 met. daleko od Vukovića mosta u Koljanih, na prostoj ledini, kupeć nešto škalje za put, 0·30 cent. pod zemljom izvukao je jedan starohrvatski mač sa šest fibula, iz VIII. vieka, te ga je, kako on veli, predao na vrličku občinu, da bude prodan. Na tu viest naš družtveni predsjednik, usrdnošću občinskoga tajnika, gosp. Ivana Brešana, potanko ga je opisao i fotografirao, za tiem pošao je na lice nalazišta i potrebite izvide učinio. Nadati se je, da će taj mač, usrdnošću g. načelnika vit. Kulišića i tajnika Brešana, a po izričitoj želji nalaznika, doći u naš muzej, kao što prijaznošću občine vrličke, biti će učinjen pokušaj izkopina na mjestu nalazišta.

Vriedni družtveni povjerenik, g. Vladimir Ardalić, namjerio se je u svojoj bašti na Gjevrskam na starohrvatske grobove sa prilozima naušnicâ i prstenovâ, te je družtvu veledušno ponudio, da ta po miloj volji izkopine provodi. Veoma pohvalan primjer našeg pravoslavnog, i kako sam se izpovieda, srbskog brata, kako znanost mora da bude daleko od naših političkih zadjevica, te bi bilo željeti, da primjer ovog pametnog i vaspitanog seljaka, sliede i ostali njegovi sumišljenici, kod nade, da podupiruć rad oko hrvatske arheologije, indirektno podupire se i onaj srbske arkeologije; pošto neima sumnje, da kultura hrvatskoga i srbskoga naroda u prvim vjekovima na ovim južnim predjelima bijaše jedna te ista.

Obzirom na ovo naše izvješće svakomu patriotu a osobito mjerodavnim faktorima, treba da bude jasno, koliko je prostrano polje družtvenomu znanstvenomu radu, koji jedino zapinje rad oskudice sredstava; pa svi oni, u kojima istinito rodoljubno srdce kuca, te jim je do slave hrvatskoga naroda, morali bi družtvu potrebita novčana sredstva namicati.

Nadalje stupiše u naše družtvo za t. g. zauzimanjem družtvenoga povjerenika g. Petra pl. Akačića: Adam Reisner, veletržac, Osiek; utemeljitelj. Dr. Vladimir Kovačević, odvjetnik, Djakovo. Dr. Ante Pinterović, odvjetnik, Osiek. Dr. Franjo Gottschalk, liečnik, Osiek. Franjo Mihoković, kapelan, Velika Gorica. Pavo Ratković, posjednik, Otočac.

Zauzimanjem povjerenika g. Miroslava Čorića: Slavoljub Hafner, činovnik kr. ugar. željeznice, Rieka. Angjel Gjurski, činovnik kr. ugar. željeznice, Rieka. Svi redoviti.

Neposredno stupiše: Stjepan Srkulj, profesor, Požega. Josip Pobor, sudbeni pristav, Požega. Hanuš Hackenschmied, akademički slikar, Zlatni Prag. Svi redoviti. Dr. Tugomir Alaupović, gimnazijalni profesor, Sarajevo: Utemeljitelj. Maruša-Pavla ud. Neureutter, veleposjednica, Zlatni Prag: Utemeljiteljica. Ova čuvena, bratskoga českoga naroda, rodoljubkinja, šaljuć družtvu utemeljiteljnu članarinu od 100 kruna u svomu velekrasnomu pismu na družtvenoga predsjednika izmed ostaloga piše: *„Utjeha mi je, što ciena ne leži u neznatnoj priloženoj novčanoj svoti, nego u primjeru, kojim želim uplivati na sestre Hrvatice, neka bi se i one češće medj družtvene članove prijavljivale, te tim pokazale svoj živi interes za kulturna djela svojih slavnih predja. Svake godine unapred spravna sam slati družtvu iznos utemeljiteljne članarine"*.

Dok se divimo blagodarnosti spomenute rodoljubne gospodje, istodobno žalimo, što *ni cigla Hrvatica* nenadje shodnim podupirati iztraživanje „kulturnih djela svojih slavnih predja". Nu što do sada nebijaše, da bi to čim prije bilo u dostojnom razmjeru prama velevažnosti hrvatske prošlosti!

Zadnjeg vremena prispješe družtvu sliedeći milodari: M. P. O. Euzebijo Fermendžin u Našicam 10 kr., ot. Ante Rako, nadžupnik Imocki, 12 kr.; g. Miho Škarpa, učitelj, Starigrad, 2 krune. Svim veledušnim darovateljima budi družtvena najdublja zahvalnost.



Umoljavaju se čestiti družtveni povjerenici, da nastoje što bolje „Starohrvatsku Prosvjetu" razširiti, te što više družtvu sakupiti članova. Sa dosadanjim predplatama i članarinama tek se mogu podmiriti potrošci oko družtvenog glasila. Sa eventualno novim predplatama ili članarinama družtvo bi nastojalo, da nastavi od tri godine obustavljene izkopine, koje sa svih strana družtveni mašklin očekivaju. Tom namjerom mogu se slobodno svakom imućnijem Hrvatu predstaviti, da onako neznatnim godišnjim doprinosom podupre obret najdavnijih i najslavnijih narodnih spomenika, a težko da će se naći i cigli sviestan rodoljub, koji bi taj preznameniti podhvat prezreo.

Moljeni su gg. članovi i predplatnici, da nekasne ovogodišnji prinos družtvu poslati, kao što da svaku neurednost u primanju glasila ili slučajne promjene u adresama izvole odmah družtvenomu upraviteljstvu u Kninu dojaviti. Ona pak gospoda, koja su lani redovito „Starohrvatsku Prosvjetu" primala a nisu još lanjski prinos podmirila, neka to što skorije učine ili družtvu primljene brojeve povrate.

I. tečaj „Starohrvatske Prosvjete" može se još kod družtvenog upraviteljstva u Kninu dobiti.

Svoj učećoj hrvatskoj mladeži biti će „Starohrvatska Prosvjeta" ustupljivana za pola ciene, a pučkim učiteljima, koji obećaju poslati družtvu tekom godine po dva izvještaja o starinama svoje okolice, „Starohrvatska Prosvjeta" šalje se badava.

Upraviteljstvo.

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO
HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA
U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. III. Br. 3. i 4.



„Starohrvatska Prosvjeta" izlazi četiri puta na godinu najmanje na dva tiskana arka. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 8 kruna, a u inozemstvu 5 kruna ili 5 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu družtva u Kninu, a starinarske viesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1897.
NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Sadržaj.

1. Mrtvački prilozi nadjeni u starohrvatskim grobovima u Koljanim kod Vrlike. (*Objets découverts dans les anciennes sépultures croates à Koljani près de Vrlika.*) Sa slikama Fr. Radić . . . . . [illegible]

2. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji — svršetak. (*Esquisses topographiques sur les anciens tribus croates en Dalmatie.*) Iz ostavštine ot. Stjepana Zlatovića 110

3. Vrhovi starohrvatskih strjelica u „Prvom Muzeju hrvatskih spomenika" u Kninu. (*Les pointes des anciennes flèches croates au „Premier musée des antiquités croates".*) Sa 22 slike. Fr. Radić 111

4. Starohrvatske bojne sjekire „Prvoga Muzeja hrvatskih spomenika" u Kninu. (*Anciennes haches d'armes croates au „Premier musée des antiquités croates".*) Sa slikama Fr. Radić . . . . . [illegible]

5. Sredovječni natpisi. (*Inscriptions du moyen-âge*). Vid Vuletić-Vukasović . . . . . [illegible]

6. Crkva S. Klimenta u Sitnomu u bivšoj poljičkoj kneževini. (*L'église de St. Clément à Sitno dans l'ancienne république de Poljica.*) Sa 5 slika. Fr. Radić [illegible]

7. Arkeologički prilozi o religiji poganskih Hrvata (*Recherches archéologiques sur la religion des Croates païens.*) Sa slikama Fr. L. Marun 141

8. Izvješće o radu Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri — nastavak. (*Rapport sur l'activité de la „Société archéologique croate de Knin" en général, et en particulier sur les antiquités chrétiennes jusqu'à présent découvertes et publiées en Dalmatie (moins celles de Salona, de la Bosnie, de l'Herzégovine, de la Croatie, de la Slavonie et de l'Istrie).*) Frano Radić . . . . . [illegible]

9. Razne viesti. (*Notes diverses.*) . . . . . [illegible]

10. Bibliografija. (*Bibliographie.*) . . . . . [illegible]

11. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec. (*Rapport de la direction de la „Société archéologique croate de Knin" sur l'activité de la société, et sur son progrès pendant le trimestre passé.*) . . . . . [illegible]

12. Izvješće X. glavne skupštine Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu. (*Rapport sur la dixième séance générale de la „Société archéologique croate de Knin".*) . . . . . [illegible]

13. Imenik članova Hrvatskoga starinarskoga družtva godine 1897. (*Liste des membres de la „Société archéologique croate de Knin" pendant l'année 1897.*) . . . . . [illegible]



STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

GOD. III. Br. 3. i 4.



U KNINU 1897.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Mrtvački prilozi nadjeni u starohrvatskim grobovima u Koljanim kod Vrlike.

(Sa slikama.)



U zadnjem tromjesečnom izvještaju družtvenoga Upraviteljstva napomenuto je, kako je u Koljanim kod Vrlike slučajno nadjen jedan starohrvatski mač, te se je u istom izvještaju izrazila nada, kako će taj mač „usrdnošću velemožnoga gosp. načelnika Kulišića i tajnika Bressana, a po izričitoj želji nalaznikovoj“, doći u naš muzej. Ta je nada sada izpunjena, pa eto već ovdje donosimo mačevu sliku po svjetlopisnom snimku.

Ovaj je mač istoga tipa kao i ona prije opisana[1] dva mača našega muzeja, nadjena u starohrvatskim grobovima VIII. vieka u Biskupiji kod Knina, te je u velike sličan onomu nadjenom u prvomu od šest uzporednih biskupinskih grobova[2]. Da se uzmognu lašnje uzporediti ova naša tri mača, izniet ću jim glavne protege u milimetrě u sliedećoj skrižaljci na strani 100.

Iz tog se pregleda razabire, da su naša tri mača, skoro sva tri iste duljine. Mač iz šestoga groba u Biskupiji ima držalo balčaka najdulje, dok je njemu oštrica najkraća, te po sriedi najšira. Mač iz prvoga groba u Biskupiji ima križ od svih triju najširi i najdeblji, jabuku najdulju i najširu, oštricu pri križu najširu. Mač iz Koljanâ ima jednaku duljinu kao onaj iz prvoga groba u Biskupiji, ali pri tom najkraći balčak i dosta dulji a uz to i tanji križ od drugih dvaju; dušica balčaka je pačetvorna presjeka i od svih triju najtanja; njegova je oštrica najdulja a pri tom još i najuža, te dok kod prve dvojice razlika u širini oštrice od križa do sredine duljine

[1] Vidi ov. časopisa God. I. br. 4 str. 243 i God. III. br. 1 str. 32–33.

[2] Ov. čas. God. III. br. 1 str. 32–33.

Protege	Mačevi		
	iz Biskupije		iz Koljanâ
	6-og groba	1-og groba	
Ukupna duljina	940	950	950
Duljina cielog balčaka s križem .	152	155	138
Duljina križa	102	103	137
Širina križa po sriedi	23	34	25
Debljina križa	16	23	12
Dušica balčaka duga	103	87	95
Dušica balčaka široka pri križu .	31	31	27
Dušica balčaka široka pri jabuci .	22	22	20
Dušica balčaka debela	—	10	4
Duljina jabuke	71	77	72
Debljina jabučne ploče	17	—	10
Širina jabučne ploče	26	35	24
Visina jabučnih kvrga	16	—	21
Duljina oštrice	785	795	812
Širina oštrice pri križu	61	63	52
Širina oštrice po sriedi	53	50	49
Na 2 cm. daljine od rta	—	—	27
Na 3 cm. daljine od rta	—	36	—
Na 5 cm. daljine od rta	43	—	—

iznosi 12 mm i 13 mm, kod njega iznosi jedva 3 mm. I njegova jabuka sastoji od ploče i na njoj pet kvrgâ, koje su medju sobom i od ploče razstavljene srebrnom žicom od 1·5 mm debljine, koja je tako nasjeckana na razmake od 1 mm kao da bi bila sastavljena od dvostruke upredene žice. Srednja je kvrga najšira i najviša, dočim se pobočne smanjuju i širinom i debljinom i visinom. Svaka od tih pet kvrgâ završuje u četverostran šiljnik lagano savijeno-izbočenih ploha. Pobočne strane križa i jabučne ploče ponešto su po sriedi izbočene. Križ ima oblik ladjice a jabuka je ozgor vidjena pakružna oblika. Na oštrici ovog najbolje sačuvanog mača, kojemu je samo nalaznikova neopreznost pokvarila dolnju trećinu (kako se vidi na slici), dobro se pozna s jedne i s druge strane plitak žlieb, koji teče sredinom širine, te zaprema skoro jednu njezinu trećinu i razstavlja jedno od drugog sječiva. Osjem srebrne žice, kojom su obtočene kvrge na jabuci, čitav je mač od mazije. Korice do neznatnih tragova, kao što i oblog balčaka podpuno su propali.

O mačevima, našim sličnima, iz X. i XI. v. nadjenim u gomilama petrogradske gubernije, A. Spicinъ[1] kaže, povadjajuć se za uobičajenom dosa-

[1] Мат. по арх. Росс. No. 20 стр. 34, Таб. XIX, 1.

dašnjom nomenklaturom, da su *„tako nazvanih skandinavskih* tipova", dočim N. E. Brandenburgъ[1] iznaša i Anučinovo mnenje[2], o mogućnosti, da su u Rusiji živili domaći kovači mačevâ, što se osniva na Rubrukvisovu kazivanju, da su medju Slaveno-Rusima obstojali majstori vriedni u tom poslu navlaš u XIII. v., te je potvrdjeno i nekom ljetopisnom legendom. Duljina oštricâ priladožkih mačeva stoji medju 74·5—83 cm, dakle u istim granicama u kojima su i naši. Balčak, velik, masivan (ovako ga opisuje N. E. Brandenburgъ), jim sastoji od tri odieljene česti, koje su nasadjene na dušici oštrice, to jest: upravne dolnje krstovine ili križa (ili rukobrana), nasadjene pri dnu oštrice, druge utvrdjene pri vrhu dušice, na koju je još nasadjena treća čest, prava jabuka t. j. skrajnji čvor balčaka, obično prosta polukrugla oblika, nu kadgod i bolje urešena sa urezima na okruglosti. Dušica tih mačeva bi se oblagala drvom obvijenim tankom žicom. Takovi su balčaci dugi od 13—18 cm. U tim su granicama i naši. Na nekim balčacima sp. priladožkih mačeva ostali su tragovi dosta raznolikih uresa. U jednom je slučaju ures sastojao iz prostih vertikalnih srebrnih prutaka, u drugom je slučaju sastojao od koso-četvorinastih okâ, a u trećem su na balčaku ostali jasni tragovi bronzanih obloga, na kojima je oponašanje uresâ poput složenih srebrnih skrućenih (sbijenih) prutaka na žalost sbrisanih pri truposažiganju. Samo je jedan mač nadjen sa krivom krstovinom, ali i kraćim oštracem. Od naša tri mača samo onaj iz 6 bisk. groba ima na balčaku obilatih tragova bronzanih obloga, sastojećih i od pločica i od sbijenih prutaka. I na jednom priladožkom maču, kao i na tom našem biskupinskom nadjeni su tragovi drvenih korica platnom obloženih.

V. Specht[3] piše, da Germani u željezno doba na mačevima niesu imali križa ili rukokobrana, nego da se je to kod njih, kod Warega i Liva, pojavilo tek u kašnje doba, dočim ih mi eto nahodimo već u VIII. vieku.

Mač poput našega iz 6. biskup. groba dobavljen je godine 1893/4. za sbirku majncskog družtva za iztraživanje povjesti i starinâ[4]. Dug je 94 cm. Razlikuje se od našega u tom, što ima na jabuci sedam mjesto pet čvorova i što su mu vodoravno narebreni. Nadjen je u Rajni kod Noersteina te su mu sačuvane i drvene korice. Lindenschmit pripisuje taj mač svršetku IX. stoljeća, te kaže, da pošto u IX. vieku u kršćanskim zemljama u obće nije polagano oružje u grob vojnikâ, te se sad nalazi sjemo i tamo poput slučajno izgubljenih predmeta, treba taj mač brojiti medju najredje nadjene komade.

---

[1] „Куріаны южнаго Приладожя". Мат. по арх. Росс. No. 18, стр. 58—62.

[2] „О нѣкоторыхъ формахъ древнѣйшихъ русских мечей" у Труды VI. археол. слѣзда Т. 1.

[3] Geschichte der Waffen I. str. 338.

[4] L. Lindenschmit u „Bericht üb. d. Vermg. der Sammlungen des Ver. zur Erf. d. rhein. Gesch. u. Alterth. zu Mainz im J. 1893—94, str. 13, Tab. V. sl. 11.

Dr. M. Weigel[1] donosi sliku mača nadjena kod. Wolkowa u Mecklenburg-Schwerinu zemlji sad poniemčenih Obotrita, te se čuva u kralj. muzeju za narodoznanstvo u Berlinu, sa križem poput onoga na našem koljanskom maču ali čunjastom jabukom, te kaže, da ni na bronzanim mačevima raznih tipova, pa ni na gvozdenim iz predrimskog, rimskog ili merovinžkog doba, nigda se ne nalazi takova križa, ali da se uprav takovi tipovi nahode u cieloj sjevernoj Njemačkoj kod Wikinga i za kašnjeg slavenskog doba od IX. do XII. vieka po I. K. Jasno je dakle, da se i u Njemačkoj takovi mačevi nahode u zemljama starih Slavena ili koje su sa Slavenima graničile. Pošto su mačeve našega tipa najprije našli u Danskoj, Švedskoj-Norvežkoj i sjevernoj Njemačkoj, gdje su izkopine bile prije preduzete nego li u nas i u Rusiji, bio je dosad opravdan naziv skandinavskog ili Wikingovog tipa, ali od sada, na temelju navedenih činjenica, bit će nam slobodno da taj tip nazovemo *slavenskim* u obće, a napose *hrvatskim* za one sa inačicama, koje se pojavljuju tek na mačevima, koji se odkrivaju u starohrvatskim grobovima.

Izuzmemo li prije opisani mač nadjen u rieci Rajni, koji lako da potiče iz sjevernih slavenskih krajeva u IX. vieku, jer nije nadjen u grobu; nijedan od mačeva što ih v. Specht[2] iznosi pod nazivom skandinavsko-danskih, naime jabuku tako dugu, debelu i upravnu kako što se nahodi na našima, u nijednomu križ nije tako dug ni tanak. Ti skandinavsko-danski mačevi imaju križ kratak, uzak i predebeo, jabuku kratku, visoku, debelu, trokutastu, nespretni su i ne završuju oštrim vrhom kako naši. Mačeva sa peterokvrgastom jabukom našli su Niemci nekoliko komada[3], ali tek iz XI. i XII. vieka. Lašnje je dakle dokazati, da su Niemci u borbi sa polabskim Slavenima od VIII. do XII. vieka primili od njih oblik i tehniku kovanja mačeva od njih sad prozvanog skandinavskog tipa, nego li obratno. Da opravda razmjernu riedkost staroruskih mačeva nadjenih u ruskim gomilama, N. E. Brandenburgъ (Nav. mj. razprave „Курiаны южнаго Приладожя“ str. 58) iztiče izvješća starih spisatelja, po kojima su se mačevi nasliedjivali s koljena na koljeno. Mihrondъ da priobćuje n. p., kako je u Rusa postojao običaj, da je imanje prelazilo nasliedno na kćeri, a na sinove jedino mač. Iz toga bi se moglo još zaključiti, da ako se u grobovima ipak nahodi nekoliko mačeva, da će oni poticati od vitezovâ, koji su umirali bez mužkog odvjetka.

Uz mač u Koljanima nadjeni su još ovi predmeti: 1. *bronzani:* sapon sad dotičnom žujicom (naslikani s jedne i druge strane mačeva balčaka na slici mača) i druga četiri komada naborâ sa kajišâ po svoj prilici s oglave,

[1] „Bildwerke aus altslavischer Zeit“, str. 6, sl. 3, pretiskano iz „Archiv für Anthropologie.“ XXI Bd. 1. u. 2. Heft, Braunschweig 1892.
[2] Nav. dj. Tab. X., str. 343.
[3] Demmin, Die Kriegswaffen, str. 175 i 395.

dizginâ, iii drugih česti konjske oprave (naslikani uza sliku mačeve oštrice s lieve strane); 2 *željezni*, i to: petlja (naslikana medju kracima ostruge) i neki dugoljasti prociepljeni valjasti komad (nasl. uz ostrugu); 3. *željezni sa*



bronzanim i bakrenim dodatcima, i to: sapon (naslikan medju kracima ostruge) i dotična žujica (naslikana uz luk ostruge) i par vitežkih ostruga, od kojih je jedna ovdje naslikana vidjena s dolnje strane.

Bronzani predmeti.

1. *Sapon* polukružna teke nabita oblika. Dug 30 mm, širok na najširem mjestu 45 mm, pri dnu 41·5 mm. Osovina je debela 3·5 mm, obluk širok 7 mm, debeo 3 mm. Najšire mjesto nutrnjeg otvora ima 32·5 mm. S jednog i drugog kraja obluka po osam noktu sličnih zareza diele svaku polovinu gornje površine sapona na devet poput criepova jedna na drugoj naslonjenih ljuskica; po sriedi se prednje ljuske dvaju simetričnih nizova nedotiču, nego ostavljaju medju sobom otvoren 1 mm dubok žljeb za naslon kraja saponske igle, koja je odpala. Osovinu obuhvaća prosta tanka pačetvorna pločica, široka 28 mm, duga iza osovine 18·5 mm, kojom se jesu dva prosta zavraćena klinčića spljoštenih glavica u obadva kuta pritvrdjivala na kajišu ili pojasu. Teži 26·5 gr.

2. *Žujica* ili *jezičac* kajiša, pačetvorna, s prieda zaokružena oblika, dug je 105 mm, širok 30 mm, debeo po sriedi 5 mm: prema obadva kraja se polagano otanjuje. Dolnja mu je strana izkopana, te ima po sriedi uzdužno 2 mm visoko rebarce trokutna presjeka. Gornja mu površina sastoji od srednje ravne najšire čèsti i dvie kose pobočne. Pri zadnjem kraju je s gornje strane, širinom od 7 mm, izkopan zarez do polovine debljine, na kojem se je utvrdjivao drugi kraj kajiša sa pet klinaca okruglih glavica, od kojih su tri sačuvana, a dva su odpala. Jezičci kajišâ njemačkih grobova iz merovinžkog doba bili su obično utvrdjivani na kajišu sa 2 do 3 klinca[1]. Ovaj se naš jezičac i tim odlikuje, što je za 3 mm širji od najširih njemačkih iz merovinžkog doba, a i mnogo je dulji od svih naših do sad objelodanjenih jezičaca ili žujica. Teži 95 gr.

3. *Četiri pločice pripadajuće,* po svoj prilici, *konjskoj opremi* (naslikana uza stranu mača) imaju istu debljinu i širinu kao i opisani jezičac i jednaku razdieljenu gornju površinu, a dolnja jim je strana izkopana ali bez oskočenog prutka. Tri manja komada obskrbljena su svaki sa četiri a trokraki veći sa devet, po 10 mm dugih klinaca, sa okruglom glavicom, koja je počivala na poznatom nam kolobariću pupicâ[2], umetnutu u kružnoj podlozi $^1/_2$ mm duboko izkopanoj u pločici. S dolnje strane su klinci prodirali kroz 2 mm debeo remen, te su bili zavraćeni na naročitim $^1/_3$ mm debelim popriečnim pločicama dugim kolike su daljine medju svakim parom klinaca a širokim 6 mm. Od nekih od tih pločica su se sačuvali neznatni ostanci, ali je mal da ne ciela na onom od manjih komada, koje ima provieslo.

Tri manje pločice u glavnomu su jednake, pakružna, ponešto spljoštena oblika sa kratkim uzkim jezičcem na jednom kraju duge po 51 mm. Jezičasti kraj dug jim je po 5 mm, širok po 12 mm, debeo po 2·5 mm, i nosi po par opisanih klinaca.

[1] Lindenschmit, Handbuch d. deutsch. Alterthumskunde I., str. 370.

[2] Vidi „St. Prosvj." God. II. Br. 1, str. 6 i 7. — God. II. Br. 2 str. 76—79, Tab. II. sl. 4 i 5. — God. III. Br. 1, str. 86 i 88.

a) Dvie su od njih (gornja i dolnja na slici) malda ne istovjetne, te imaju drugi par klinaca tako zabivenih na trećini daljine od kraja jezičcu protivnoga, da su jim kolobari pupicâ dopirali uprav do vanjskog ruba kosih strana. Jedna teži 35, druga 32·5 gr Na jednoj je sačuvana polovica pločice, na kojoj su bili zavraćeni klinci jezičca. Na svakoj je odpao po jedan od pobočnih klinaca.

b) Treća se mala pločica u tom razlikuje od predjašnjih dviju, što, prama kraju jezičcu protivnomu, ima s dolnje strane (kako se vidi na slici) s njom spojeno, svu širinu zahvaćajuće, pačetvorno provieslo, 9 mm visoko, od 4 do 5 mm široko i od 2 do 3 mm debelo, koje ima bit služilo za primanje kraja remena, kao na petljama već opisanih naših starohrvatskih sapona[1]. Teži 44 gr.

c) Trokraka ploča sastoji ka' rek'bi od tri pločice istog oblika i veličine triju opisanih. U sredini joj je trokut koji pri svakom vrhu ima po klinac, od kojih je jedan odpao. Od središta trokuta do kraja svakog kraka ima 45 do 46 mm daljine. S dolnje je strane pločica izdubljena kao i tri prije opisane. Teži 94·5 gr.

Željezni predmeti.

1. Pakružna prosta petlja duga 35 mm, šir. 24 mm, deb. 1·5 mm sa pačetvornim provieslom vis 14 mm, šir. od 3—5 mm, deb. 1·2 mm, istog je oblika kao i druga tri već objelodanjena para starohrvatskih petalja[2], a i veličinom se mnogo približuje dvojici od njih[3].

2. Valjasto savijen ulomak gvozdene pločice dug 45 mm, deb. 1·5 mm, premjer valjka 9 mm. Trostrukim popriečnim zarezanim uzkim žliebovima na razmaku od 5 do 6 mm, razdieljen je valjak na 4 članka.

Željezni predmeti sa bronzanim i bakrenim dodatcima.

1. *Par ostrugâ* (mamuzâ). One su u istomu grobu nadjene kod drugog pretraživanja. O tomu izvješćuje naše družtveno Upraviteljstvo ovako:

„Izvanrednom susretljivošću vrličkoga načelnika gosp. Jose vit. Kulišića, koji nam je dao tolikih dokaza, kako zna visoko cieniti arkeologičku znanost, na čemu mu ovdje na ime našega družtva budi izražena najdublja zahvalnost, dne 10. listopada o. g., u prisutnosti obćinskoga tajnika gosp. Ivana Bressana bi pomljivo protraženo mjesto našašća mača u Kôljanim. Mač je ležao uz lievi bok odrasla mrtvaca duga 1·90 m, položena u drvenom liesu u grobu sastavljenu od netesana na prosto poredana kamenja, okrenut sa zapada put iztoka. Grob je bio 80 cm izpod površine tla. Kod lubanje

[1] Vidi na gori navedenim mjestima „Starohrvatske Prosvjete“ i God. II. Br. 3, str. 141 i 146.
[2] Vidi „St. Prosvj.“ God. II. Br. 1, Tab. I, Br. 2, Tab. II, Br. 3, str. 144.
[3] Nav. mjesta „St. Prosvj.“ God. II. Br. 1 i Br. 3.

nadjeno je oštećeno ognjilo iste vrsti kakvih smo našli više primjeraka u ostalim starohrvatskim grobovima, a nadjeno jih je i u više staroslavenskih grobova u Rusiji. Kod desnog boka našast je *gvozdeni sapon*. Uz noge našaste su *dvie ostruge*. Uz ostrugu kod desne noge, dotični komadi opreme bili su poredani ovako: izmedju krakova ostruge okrenuti šiljkom put zapada ležala je petlja, s desne joj strane žujica, a s lieve sapon. Uz ostrugu kod lieve noge bila joj je medju kracima petlja njoj ob desnu sapon, dok žujica izvan lievoga kraka ostruge."

Gvozdena petlja je već gori opisana.

Na gori navedenim mjestima „Starohrvatske Prosvjete dosad je sa slikama objelodanjeno pet prekrasnih para starohrvatskih cezelovanih bronzanih, pozlaćenih, srebrnih pozlaćenih, srebrnih i gvozdenih srebrom tauširanih vitežkih ostruga. Uz različite inačice gradiva, tehnike obradjivanja, veličine i razmjerja pojedinih česti svih pet opisanih para pripada ipak jednom te istomu glavnomu tipu. Sastoje od polukružna luka, koji se slieva u produžene krake, od dvokrilnih pločica na krajevima krakova, na kojima su se pomoću tri ili četiri para klinaca utvrdjivali krajevi dvaju kratkih remena, od kojih je jedan nosio na kraju sapon, drugi kovinsku žujicu ili jezičac, koji je još prolazio pri sapinjanju kroz petlju; iza sredine luka imaju prilično dug šiljak naredjen na valjastoj podlozi. Gori naslikana koljanska ostruga pripada stražnjim dielom istomu tipu, ali se krajevima krakova od njega tako bitno razlikuje, da je tomu tipu ipak ne možemo pribrajati. Njezini su krajevi naime tako ustrojeni, da mjesto zamršene, premda stilistično ljepše udesene, uredbe pločica i klinaca završuju u prave sapone. One imaju dakle svaka po dva sapona. Igle obajuh sapona okrenute su nizbrdo, tako da se nemože drugčije pomisliti da je ostruga bila sapeta uz stopalo, nego da je remen svakoga sapona opasavao jedanput granu noge, te se drugim krajem provlačio, kao cieli kajiš, kroz vlastiti sapon; a moguće je bilo, da i jedna sama petlja bude primala žujice obajuh remena. Prije opisana petlja te žujica i sapon, koje ću niže opisati, kao zastupnike dotičnih parova, nadjenih u grobu okolo ostrugâ, ne mogu dakle nikako pripadati samim ostrugama, nego će po svoj prilici poticati sa podveznog remenja, kojim su stari Hrvati pasali gležnjeve.

Ukupni oblik i veličina kao što i veličina šiljka sa dotičnom podlogom, luka i krakova koljanskih ostruga sudara se sa dotičnim protegama bronzanih pozlaćenih ostruga nadjenih u Branimirovoj raci u biskupskoj bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina. Na koljanskim ostrugama šiljci su mnogo jači zato što su gvozdeni i skupa skovani sa gvozdenim lukom, dočim su na spom. Branimirovim ostrugama, kao i na drugim opisanim bronzanim i srebrnima, gvozdeni a spojeni i sliepljeni s lukom, te su se mogli lašnje odliepiti ili razklimati. Na koljanskim ostrugama su ipak s temelja

do preko polovine visine okovane tučanom navlakom. Premda je cieli šiljak kolj. ostruga iste duljine kao i na Branimirovim (53 mm.) to je na kolj. kraći (12 mm mjesto 18 mm) temelj a dulji pravi šiljak, te jim temelj ima obruban pojas samo pri dolnjoj strani. Na tom pojasu niesu pak nanizane prave pupice, nego je samo narovašen na jednake razmake Površina temelja je pak urešena zarezano izcrtanim staroslavenskim trokutima, kao i temelji malih srebrnih ostruga četvrtog od šest uzporednih grobova na groblju u Biskupiji[1]. Luk i kraci ovih ostruga istog su presjeka kao i na već prije opisanima[2]. Saponi na njihovim krajevima imaju okomit smjer, te su pačetvorna oblika 30 mm dugi, 18 mm. široki, pri ostrugi 5 mm, pri vanjskom kraju 2 mm debeli. Nutrnji jim je otvor dug 18 mm, šir. 7 mm. Dolnja jim je strana sa pet žliebova razdieljena na šest kvrgicâ, krajnja ili pobočna na četiri. Igla je sačuvana na obadva sapona te je hrdjom zaliepljena s jedne i druge strane sapona. Tako je hrdjom napunjen i prostor medju laptima pločicâ, koje obuhvaćaju osovine. Remen se je pritvrdjivao na tim laptima sa dva klinca, i to jednim bakrenim a drugim gvozdenim sa okruglastim spljoštenim glavicama, koje su počivale na poznatim kolobarim bronzanih pupica. Otvor medju saponim ostruga iznosi 8·9 cm.

Da se uvidi zlamenitost krasne sbirke ostrugâ, što jih narod hrvatski posjeduje u svojem „Prvom muzeju hrvatskih spomenika“ u Kninu, navesti ću ovdje ono, što ob ostrugama iz merovinžkog doba piše veleučeni čuveni njemački starinar Lindenschit[3]: „Ostruge merovinžkog doba imaju oblik, koji podpuno odgovara sa ostalim iz franačkih i burgundskih grobova u Njemačkoj, Švajcarskoj i Francuzkoj. Sve imaju samo jedan iz luka malo na dvor stršeći šiljak. One su sve od ne odveć jaka gvoždja, riedko podpuno sačuvane i ne može da se stalno dokaže njihova manje ili više ograničena poraba; česte niesu. Rimske ostruge bronzane i gvozdene nadjene u novije doba, imaju ponajviše piramidalni ili čunjasti šiljak. Da je taj oblik prevladjivao još u kašnje doba, dokazuju zlatne ostruge, koje se čuvaju medju amanetima carstva (Reichskleinodien). Grgur Tourski i Pavao Djakon često spominju ostruge; ali u grobovima se ostruge nahode samo pojedince; te ustanovljeno je da je ostruga samo tako i bila nošena, i to *na lievoj nozi,* doista zato, da se konj potisne na desno prama oružanoj protivnikovoj ruci“.

Osjem već objelodanjenih, u našem muzeju ima još priličan broj ostrugâ, koje su sve na parove nadjene u starohrvatskim grobovima od VII. do XI. vieka. Na temelju objelodanjenog gradiva možemo ustanoviti, da starohrvastke ostruge imaju svekolike *dug šiljak,* da jih ima *bronzanih, gvozdenih* i *srebrnih,* te da u starohrvatskim grobovima *niesu baš odviše riedke,*

[1] Vidi „Starohrv. Prosvj.“ God. III. Br. 1, str. 38.
[2] Nav. mjesta „Star. Prosvjete“.
[3] Hohenzoll. — Sigmar. Sammlung — str. 35—36.

pa nam i to može služiti potvrdom Porfirogenitovoj tvrdnji o mnogobrojnosti hrvatskog konjaničtva. Šiljak hrvatskih ostruga ne stoji, poput staro-njemačkih, danskih, anglo-saskih ili normanskih ostruga od VIII. do XII. vieka na kraćem ili duljem tankom vratu[1], nego počivaju na čvrstoj, jakoj, valjastoj ili kosočunjastoj podlozi, nasadjenoj takodjer na širokom okružnom petnjaku na sred luka ostruge. Šiljci starohrvatskih ostruga niesu nigda tubasto-čunjasti[2] ili piramidalni, poput kasno rimskih, nego su vazda oštruljasto-čunjasti. Naše ostruge sjajno potvrdjuju ne samo navode Pavla Djakona[3] pisca X. vieka, nego jošte i kroniku IX. vieka[4], gdje se navodi oporuka kneza Evrardi, koji svojemu sinu Unrohu ostavlja „sporones (ostruge) 2 de auro et gemmis“, a Berengariju „sporones aureos 2“, te neima više sumnje, da bar od od VIII vieka vitezovi niesu nosili dvie ostruge.

Naše ostruge pobijaju i Demminom postavljeno pravilo, da su najstarije ostruge imale debeo kratak šiljak koji da je bez vrata počivao izravno na luku, te da oko X v. pokazuju već ostruge kratak vratić[5].

Samim Lindenschmit-om objelodanjene dvie bronzane ostruge iz svršetka IX. v., nadjene u Rajni 1893—94 god.[6] potvrdjuju dokazano mnienje, da su vitezovi od osmoga vieka unapried nosili dvie a ne jednu samu ostrugu. Te rajnske ostruge imaju kratak, ali oštruljast, šiljak bez podloge i bez vrata.

Svi Slaveni neimaju zajedničkog naziva za ostrugu; u koliko mi je poznato, ostruge niesu nadjene u grobovima kod poniemčenih sjevernih Slavena u sjevernoj Njemačkoj[7], niti u ruskim gomilama; vjerojatno je dakle, da su naši pradjedovi, nakon svojeg doseljenja na Jug, prisvojili porabu ostrugâ od Bizantinaca, te jih izobrazili mal a malo na svoj način, kako to vidimo na priobćenim spomenicima.

2. *Sapon* (na slici medju kracima ostruge). Gvozden je i vaskolik debelom hrdjom pokriven. Bakrena su mu samo dva klinca spljoštenih glavica, s kojima se je kajiš pritvrdjivao na pločici zavraćenoj preko osovine sapona. Oblikom nalići u glavnim crtama gori opisanomu bronzanomu, samo je manji. Prvi cienim da ima bit pripadao pojasu. Ovaj gvozdeni dug je 35 mm, šir. 25 mm. U otvoru je dug 27 mm, širok 14 mm. Igla mu je takodjer sačuvana. Lapti zavraćene pločice dugi su iza osovine 16 mm, šir. 24 mm.

[1] Demmin. Die Kriegswaffen, str. 364.

[2] Dr. M. Weigel. Das Gräberfeld von Dahlhausen u „Archiv für Anthropologie“ XXII. Bd., 8 Heft. Braunschweig. 1893.

[3] Gesta Epis. Mettensium S. X.

[4] Hist. Ecc. Cisoniens p. 87 u „Schriftquellen zur Karolingischen Kunst“. Julija v. Schlosser-a, Wien 1896., str. 206—208.

[5] N. dj. str. 362.

[6] Naved. „Bericht üb. d. Verm. d. Sacum“ itd. str. 13, Tab. V., No. 12.

[7] F. A. K. v. Specht. Gesch. d. Waffen I. str. 324.

3. *Žujica* (na slici do luka ostruge). Pačetvorna je oblika, a okrnuta je s jedne strane sprieda, gdje je završivala polupakružno. Dolnja joj je strana tek lagano izdubljena, gornja izvedena poput krova slabo nagnutih strana. Pri stražnjem kraju ima na gornjoj strani lako izdubljen zasiek, šir. 7 mm, koji je služio za utvrdjenje kraja remena na ovaj način: Izravno na zasieku počivao je kraj remena, koji je bio pokriven veoma tankom bronzanom pločicom iste veličine kao i zasiek; remen je pak bio utvrdjen na žujici su četiri bakrena klinca, okruglih glavica, koje imaju premjer od 3·5 mm. Klinci su pak s protivne strane zavraćeni na dolnjoj strani žujice. Duljina žujice iznosi 54 mm, širina 27 mm, deb. od 1 do 2 mm. Ona se je uprav mogla da provlači kroz sapon i kroz prije opisanu čisto gvozdenu petlju.

O iztraživanju okolice ovog prezlamenitog groba u Koljanima Upraviteljstvo našega družtva izvješćuje u kratko ovako:

„Za jedan metar k sjeveru od ovoga groba našast je drugi oko 40 cm pod površinom tla, ali bez ikakve ograde. Mrtvac je bio takodjer u liesu i ležao je istim smjerom kao i prvi. Uza nje nadjeno je dobro sačuvano željezno ognjilo, a do njega i nekoliko komadića kremena. Opet dalje za 1 m put iztoka naišlo se na tragove trećega groba, u kojemu je bilo nekoliko koštanih ostanaka, te se je zamjetilo, da je taj grob u nepoznato doba bio poružen a valjda i pretražen.

Kopalo se je sa svih strana na duboko i široko okolo tih grobova, ali se nije našlo traga drugih, pa bi trebalo zaključiti, da su na tom mjestu postojala ta osamita tri opisana groba.

Nagadjamo, da su sva tri groba iz poganskog doba starih Hrvata. Posve sličnih ostruga ognjilâ i kremenovâ našlo se je i na rimokatoličkom groblju uz starohrvatsku baziliku u Biskupiji kod Knina, te ne sumnjamo, da mrtvaci niesu pripadali istomu narodu.

Nalazište tih triju grobova put juga za jedan kilometar daleko od nekog rimskog porušenog grada, koji se još dobro razabira nad koljanskom visoravni, a put jugozapada pô kilometra je daleko od starohrvatske srušene crkve i grobišta sa stećcima, gdje je pred nekoliko godinâ naše družtvo načelo bilo izkopavanje, te se je našlo liepih nadpisnih i graditeljskih ulomaka, o kojima će u svoje doba biti govora u ovom časopisu".

U Korčuli dne 22. siečnja 1898.

Fr. Radić.



Topografičke crtice

o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

(Svršetak vidi br. 2. god. 1897.)

Omiš = Almissa, Olminium, Oneum, Dalmissium, na utoku rieke Cetine u more, s lieve strane. Ob ovom gradu prije hrvatske zapreme nije uspomene, te sudimo, da su ga Hrvati iz temelja sagradili, ali rad narodnih medjaša županijâ, ubrajamo u ovu Neretvanskih Pagana.

Grad je dosta jak bio, pod strmim klisurama ogradjen jakim bedemom i tvrdimi kulami. U njemu se nadje god. 1074. kralj (Cod. dipl. I. 71.) hrvatski Slavić s banom Petrom, gdje su riešavali pravde Poljičanâ. U njem su dugo zapoviedali Kačići i Šubići, pak Nelipići i Vuknići, Stjep. Herceg, pak Mletčani do kraja.

3. Starigrad. Na vrh strmih klisura, nad Omišom crne se mrke zidine staro-hrvatske tvrdjave Starigrad, a pod njom druge pod imenom *Mirabella*. Ta tvrdjava bijaše stražom i obranom Omiša sa suha, i održa se sve do početka ovoga vieka. Sad je zapuštena.

4. Berullia. Ovaj neretvanski grad spominje u X. vieku Const. Porf. Neki su cienili, da je bio u Vrulji izmedju Makarske i Omiša pod Dubcim, ali ondje ne bijaše mjesta gradu s nijednoga pogleda. On je ležao izmedju Brela i Baške vode u Makarskoj obćini, gdje se i danas vide davne poderine zidinâ na oblu humcu iznad Staničića kućâ. To se mjesto zove *Gradina*.

5. Drašnice. To selo u Makarskoj obćini ima dvie prastare utvrde. Jedna je na iztočnoj strani uvale, jaka četvrtasta kula, pod velikom klisurom, koja ju kao poklapa. Druga sa zapadne strane, a to je velika u planini Podkapina špilja, sprieda prigradjena dobrim zidom i u njemu vratima za ulazak. Slična ovoj jedna je u selu Makru nad Makarskom. Ove primitivne tvrdjave pokazuju veliku davninu.

6. Igrane. Izmedju sela Drašnicâ i Živogošćâ u Makarskoj obćini, na obloj glavici, koja se sva u more pruža, stoji selo Igrane, a na vrh sela i glavice jaka četvrtasta kula, koju junački god. 1687. obrani od turske navale vitez Zale, s toga se prozva *Zalina kula*.

7. *Drvenik.* U selu Drveniku na zapadnom kraju obćine Gornjega Primorja, na klisurastu humcu stoji tvrdi grad Drvenik. Zadnji mu gospodari bili humski knezovi Vlatkovići. Kad su Turci god. 1488. prisvojili Primorje, nisu se u njem nastanili radi straha senjskih Uskoka i mletačkih galija. Grad Drvenik služio je za sbjeg puku u pogibli. Tako g. 1686. kad odiel turske vojske sadje u Primorje, u grad se zakloniše, ali predobiveni i u sužanjstvo odvedeni; od onoga vremena ostade pusti. Još mu se uzdrži visoka polukružna kula i sdvornja ograda.

8. *Ostrog.* Pri iztočnom kraju sela Zaostroga, obćine Gornjega Primorja, diže se veliko oštruljasto brdo *Viter*, a navrh njega još se nahodi do pola srušena četvrtasta tvrda kula i okolo iste temelji ogradâ. Pod brdom do mora nalaze se temelji zidova, zidno kamenje i komadi opeka i zemljana posudja staroga neretvanskoga grada Ostroga, što ga u X. vieku spominje Const. Porf. Na sjevernom kraju sela nahode se latinski nadpisi nekoga rimskoga sela. Drugi Ostrog bijaše nad kaštelanskim poljem, različit od ovoga.

9. *Labinetza. Labčanj.* U selu Graden obćine Gornjega Primorja, koji se prvlje zvao Labčanj. Kad god. 1661. Smoljanovići i Kačić-Jurići sagradiše malahni gradac protiva Turaka, onda donje selo pri moru prozva se Gradac, a gornje staro Labčanj. U selu Gradcu pod Labčanjem, pri moru, od male uvale Bošac uzbrdo k selu, tlo je posuto klačardom i komadim opeka i zemljana posudja, što dokazuje mjesto razrušeno. U istoj uvali kao pristaništu brodova, kad zapadni vjetrovi odgrnu žalo sa obale, pokazuju se zidovi gata i pregrada kod mora. Cienimo, da su to ostanci staroga grada neretvanskih Pagana, što ga Const. Porf. zove Labinetza. (Rački: Mon. VII. 410.) Nije mogao biti, kako neki ciene na Lovreću, jer se onamo nije pružala županija neretvanska; ono je mjesto na sred županije Imotske.

II. Županija Rastočka.

Drugu županiju neretvansku nazivlje Const. Porf. Rastotza uz more i kaže, da ove stanovnici i Makarske drže mreže za lov ribe. On nam je dakle označio položaj ove kao i Makarske župe uz more, izmedju makarske i duvanjske županije do rieke Neretve. Ovo zemljište do Vrhgorca sve je koliko raztočeno riekami, jezeri i vreli, te se valjda s toga župa nazvala Rastočka, koje ime do dana današnjega održa polje i jezerje na iztok Vrhgorca. Županija se dakle sterala od zapada k jugu uz more od Žrnovice primorske izmedju Gradca i Baćine. Od ovoga sela počimlje jezerje i blatija neretvanska; od jugo-iztoka pasala ju rieka Neretva i dielila od Travunjske županije do utoka rječice Bune u Neretvu. Od sjevera razstavljalo mostarsko blato i brdija k Ljubuškomu i Knotskomu od županije Duvanjske i Imotske, a od zapada stala Gorska župa i Makarska, od koje ju rasztavljali ogranci planine Biokova.

Sva je županija Rastočka vrlo plodna, obskrbljena natopljenim poljima gorama, te imala dosta pučanstva i tvrdih gradova. Spomenuti ćemo sliedeće.

Gradovi.

1. Norin, Narona. Najprvo latinski veliki *emporium* u današnjem selu Vida Metkovske obćine, s desne strane rieke do Gabele. Srušen od Obrah, neretvanski Pagani ga opet uzkrisiše i silnu trgovinu zavedoše. Opustošen od Mletčana slabo je životario do pri svršetku XV. vieka, kada ga Turci zauzeše i upropastiše. Uspomena mu u jakoj obloj kuli na utoku riečice Norin u Neretvu, koja se još zove *Norinska.*

2. Sladinac. Na utoku sjevernoga traka rieke Neretve u more, preko brežuljka, koji razstavlja baćinsko jezero od mora iz uvale Višnjice; kraj jezera, na odignutu humčiću vide se razvaline gradića *Sladinjca.* Zadnji mu gospodari bili knezovi Vlatkovići, ali kada Turci zapremiše Neretvu, zapustiše gradić, koji tad propadne.

3. Vratar. Na zapad od Metkovića, izmedju brdâ Rujnica i Dragovje, na odignutu humku vide se razrovani bedemi grada *Vratara* knezova Vlatkovićâ a prvo Jurjevića. Turci ga zapustiše i gromovi razrušiše.

4. Gabela. Na iztočnom kraju ruševina staroga Norina s desne strane rieke na iztok Metkovića; iza propasti Norina podiže se trgovište Dreno višekrat spomenuto u srbskim listinama. (Daničić, Riečnik I. 312.) Na tom mjestu Turci zazidaše jaku tvrdjavu Čitluk, a Mletčani razprostraniše i nazvaše Gabela, koju su sami razrušili god. 1764.

6. Kruševac. Prama manastiru Žitomisliću s desne strane Neretve vide se na klisurastu Grebenu razrovane zidine toga grada, koji davno zapušten sam se sori i obara.

7. Hum. Na brdu *Humu* u Mostaru s desne strane rieke vide se temelji starih utvrda, koje zamieni nova tvrdjava, od Austrije sagradjena na obranu grada.

8. Novi. Na zapad Mostaru i Humu cestom, koja vodi Ljubuškomu do mostarskoga Blata, poredanim nizom visokih oštruljastih brda, jedno se nad ostalim visinom odlikuje. Na vrh njega vide se ostanci kulâ i bedema velikoga grada zvana *Novi.*

9. Buk. Ljuti Dolac župa mostarskoga Blata ima ruševine triju starih gradova: *Buka, Biogradaca i Zvonigrada* nad vodom Grkušom, u selu Pologu.

10. Cerim. U Broćnu, župe Čerin u selu Amzići, vide se ruševine tvrda grada kod vode Sritnice.

11. Gradnići u Broćnu ostanci tvrdjave, tako u Ćošku, Kipnoglavi i Obali sve u župi Gradnići.

12. Ljubuški. Nad varošom Ljubuški stoji stari grad cjelokup za ogradom i kulami. Uzeše ga Turci od Stjepana Hercega iza osvojenja Bosne i održaše sve do austrijske zapreme.

III. Duvanjska županija.

Mnogi drže, da ova županija (Const. Porf. *Dolen)* stoji na mjesto Delminija, negda glavnoga grada Dalmatina, od kojega i ime dobi, i da taj grad razrušen od Rimljana, stajaše na duvanjskom polju, gdje sada stoji *Županjac.* Ovih zadnjih vremena, u prkos trajuće predaje, zabilježene od Tome Arcida do naših vremena, uz neznatan dokaz staroga nadpisa nadjena na Trilju, drže neki, da je stari Delminium bio na Gardunu nad Triljem, s desne strane rieke Cetine.

Kada bi se to moglo dokazati, onda bi valjalo reći, da je jedno *Delminium,* a drugo *Dolen* neretvanske županije, jer bi taj *Delminium* bio u hrvatskoj županiji Cetinskoj, dok carski pisac kaže: da su neretvanskih Pagana županije preko Cetine rieke do Neretve. Opisujuć ovu županiju neretvansku *Dolen*, ne nalazimo joj drugoga mjesta, nego naravni položaj od rastočke na sjeveru u Duvnu i okolo njega: od iztoka počamši od Mostara razstavljala ju rieka Neretva od Zahumskih Srba do utoka Rame. Od sjevera rieka Ruma i zapadni ogranci planine Raduše od današnje Bosne i hrvatske livanjske županije; od zapada joj županija Imotska, a od juga Rastočka od mostarskoga Blata. Županija bila dosta plodna i bila dobro napučena, te imala liep broj gradova.

Gradovi.

1. Duvno, Dolen, u duvanjskom polju, po prilici gdje je sad Županjac, koji je možda i nazvan po glavnom gradu županije. Od staroga grada ne ima nikakvih ostanaka, s toga Ot. Bakula u Šematizmu god. 1873. (182) cieni, da je bio od drveta, kô što se sliede onamo kuće graditi, te ga vatra svega uništila, kako svjedoče uglevlja i lug na više mjesta po polju.

2. Borak. U sadanjoj župi Široki brieg u selu *Lise* nahode se ostanci tvrda grada, tako i *Mokro* nad vodom *Listicom.*

3. Mogonik. U selu Cerigoj vide se ostanci tog tvrdoga grada, te jednako u selu Bukovu gradine *Ozerja* u istoj župi.

4. Sutina. U župi Rakitnu u mjestu Sutina nalaze se razvaline tvrdjave, a druge u *Pribistovu,* ali svih ovih gradova nezna se početak ni svrha.

5. Vrhpolje. U istoj župi Rakitnu, u mjestu Vrh-polju, vide se ostanci znamenita tvrda grada kao i ostalih od vremena razrušenih, a da bi nam uspomena i predaja o njima iljen što kazale.



Vrhovi starohrvatskih strjelica u „Prvom Muzeju hrvatskih spomenika“ u Kninu.

(Sa 22 slike.)

Nije sumnje, da su stari Slaveni u ratu i u lovu bili oboružani lukom i strielama. Dosta je svrnuti pogled na ovdje priložen pregled petnaestero slavenskih rieči, kojima je zajednički korien ***striela***, da se osvjedočimo, kako je striela imala biti davnim zajedničkim oružjem svih Slavena, dok su još sačinjavali jedinstvenu cjelinu u svojoj pradomovini na sjeveroiztoku Evrope.

	Ruski:	*Ceski:*	*Hrvatski:*
1.	стрѣла	střela	striela
2.	стрѣянie	—	strieljanje
3.	стрѣлба	střelba	—
4.	стрѣлокъ	střelec	strielac, strieljač
	стрѣлецъ	—	puškar
5.	—	střelhbitý	strielovito
6.	стрѣлять из лука	střeliti	strieljati
7.	—	střelivo	strieljivo
8.	стрѣлка	střelka	strjelica
9.	стрѣлковый	střelný	strieljački
	стрѣлецкiй	—	—
10.	—	střelnice	strieljana
11.	стрѣлою	—	strielimke
12.	стрѣловержецъ	—	strielovržac
13.	стрѣловидный	—	nalik na strielu
14.	прострѣлить	prostřeliti	prostrieliti
15.	застрѣлить	ustřeliti	ustrieliti.

Za sad poniemčene polabske Slavene po predmetim, izkopanim u njihovim grobovima, ustanovljeno je, da su već polovicom šestoga vieka po I. K. bili oboružani lukom, malenim otrovanim strjelicama i malim džilitima.[1] Toliko je dapače kod slavenskog plemena obstrita striela bila omiljelo oružje, da su u današnjim imenima gradova *Alt-Strelitz* i *Neu-Strelitz* u

[1] V. Specht. Geschichte der Waffen I. str. 307.

Meklenburg-Strelitzu, kao što i *Gross-Strelitz* ili *Strehlitz* u Pruskoj, ostavili uspomenu njezinog slavenskog imena. Sami su stari Niemci naziv striele po svoj prilici primili od Slavena, kad su ju zvali *strâla,* i to uprav ženskoga roda, kao što je i slavenska *striela.* I anglo-saski zove se striela Strael. [1] Imade dapače na Labi gradić *Strehla,* koji uprav na svojem grbu nosi dvie *striele,* [2] koje svjedoče o njegovom staroslavenskom porietlu. I današnja njemačka rieč *Strahl* potiče od istog koriena. Isti Talijanci, koji strielu zovu još *dardo freccia* i *saetta,* zovu ju i pjesničkim jezikom i *strale,* a taj će naziv bit po svoj prilici baštinili od svojih sjeveroiztočnih starih susjeda Venda ili Slovenaca u Friulu.

Hrvati su donieli luk, strielu i džilit iz zakarpatske pradomovine u novu svoju južnu postojbinu, te su joj poput ostalih Slavena ovjekovječili uspomenu u gori navedenim riečima, kao što i u rečenicama

leti kao striela, brz kô striela,
striela ga Božja ubila,
strieljati očima, itd.

U XV. vieku nahodi se medju Hrvatima mjesto *Strelice*[3] i *Strilci,*[4] kao što *Strelačko pleme,*[5] *Strielac mal*[6] i *Strilica Janko.*[7]

Stare hrvatske narodne pjesme, koje su nam sačuvale trag slavenskog bajoslovja, pokazuju nam vile zračne oružane strielama i džilitom. Na dokaz toga navesti ću narodne stihove iztaknute od prof. T. Smičiklasa:[8]

„Vijaju se nebu pod oblake
Zlatne striele nose u rukama,
Te gadjaju orla pod oblakom“.

Tu je govora o strielama, koje se bacaju rukama, dakle o džilitima dočim se sliedeća tri mjesta odnose na striele odapete iz luka:

„Pa se diže nebu pod oblake
Te strielja od boja junake“ . . .

„Oće mene ona ustrieliti
I u grlo i u srdce živo“ . . .

„Zape luka u dve bele strele“.

Na više naših stećaka po Bosni, Hercegovini i Dalmaciji od XII. do XV. vieka urezan je luk i striela ili junak na konju, gdje u lovu cilja strielom s napete tetive na jelena ili na drugog junaka.

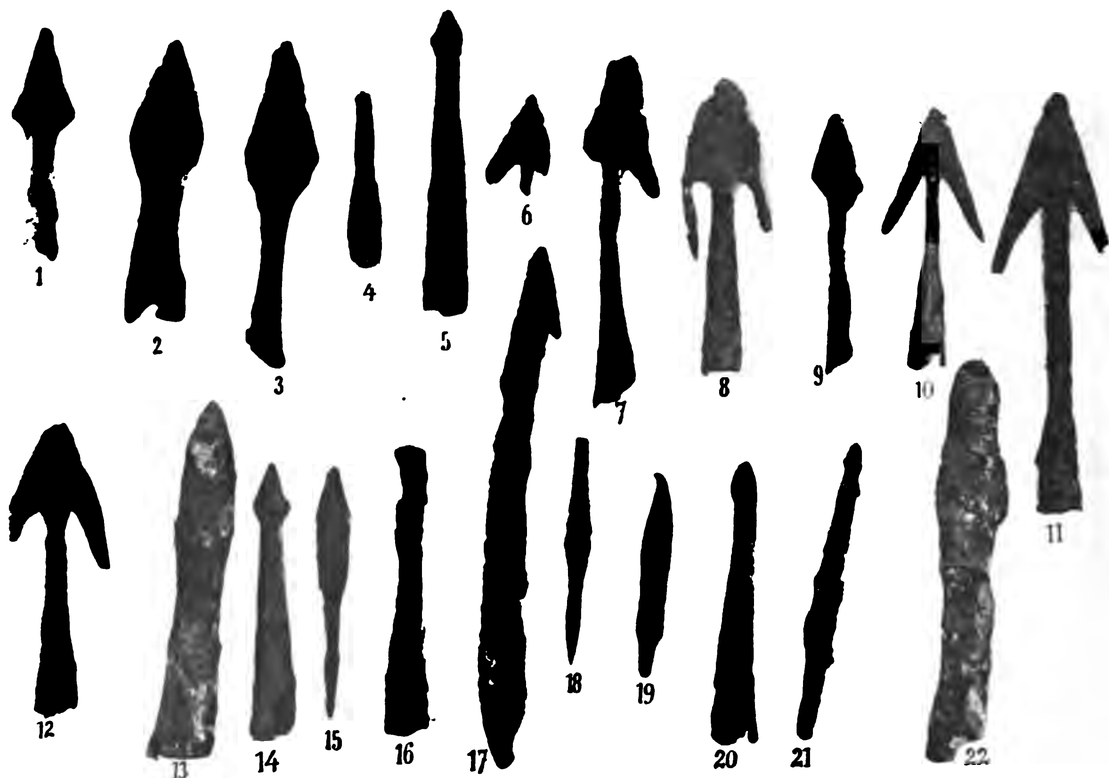
[1] San-Marte. Zur Waffenkunde str. 185.
[2] Klemm. Allgemeine Culturwissenschaft. 2 Werkzeuge u. Waffen str. 318.
[3] Kukuljević. Povj. sp. juž. Slav. I. str. 183.
[4] Kukuljević. Povj. sp. juž. Slav. I. str. 183.
[5] Kukuljević. Povj. sp. juž. Slav. I. str. 183.
[6] Kukuljević. Povj. sp. juž. Slav. I. str. 9.
[7] Kukuljević. Povj. sp. juž. Slav. I. str. 146.
[8] Pov. Hrv. I. str. 121—122.

*

Slavni naš pok. Rački,[1] pišuć ob oružju jugoslovenskog vojnika, iztiče iz bizantinskih pisaca od VI.—X. vieka[2] sliedeća mjesta:

„Kada ulaze u borbu, mnogi pješke udaraju na neprijatelja noseći u rukama male štitove i *lukove;* ne navlače si oklopa, njeki ne imadu ni košulje, niti plašta, nego samo hlačami do bedara odjeveni nude se neprijatelju u borbu".

„Služe se i *drvenimi lukovi i malenimi strielicami, otrovom namazanimi*".



„Oružje njih svakoga sastoji se iz dva mala koplja ili sulice, kod njekih i iz velikih štitova. Rabe im i *drveni lukovi i strielice*, koje su natrte otrovom veoma oštrim".

Što sam kazao o mačevima i bojnim sjekirama, to mi je opetovati i o starohrvatskim strjelicama, da se evo izpunjuje želja pok. Račkia, da bi arheologija odgovorila na pitanje „kakova su oblika bile pojedine vrsti spomenutoga oružja (štita, mača, koplja, sulice, luka, striele, sjekire, bradatice, oklopa, šljema kacige) i nada da bi se to razjasnilo po kninskim izkopinama.

Pisani spomenici podpuno se slažu sa našim izkopinama.

---

[1] „Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stolj." str. 170.

[2] Leo Idiac. Hrist. 108, 135, 139, 188. Procop. de bello goth. III. 14. Mauricii. Strateg. XI. 5. Leo gram. Chronicon 310. — Menandri fragm. 406. Const. porph. De caerem. 579. De adm. imp. c. 9.

Priložena slika prikazuje 22 komada željeznih vrhova strjelicâ, nadjenih ponajviše u grobovima starih Hrvata, u zagorskoj Dalmaciji od Koljanâ kod Vrlike do Podgradja kod Benkovca.

Kako sam se vladao za razdiobu bojnih sjekira, tako ću i naše strielice da razdielim po klasifikaciji v. Spechta.[1]

I. Svornjaku slične striele.

a) Sa tulcem.

1. Trosječni kratki vrhovi strielâ, kod kojih iztaknute oštrice stoje na tulcu i dosižu do njegovog najdolnjeg kraja. Iz Hallstattskih grobova. Takovih neima medju našim izkopinama.

2. Obao čunjast vrh sa valjastim tulcem 1″ 4‴ dug, sa rupama za klinčiće za utvrdjenje na strjelištu. Nadjena kod Oberflacha u Würtembergu.

Ne ima jih medju našim izkopinama.

3. Četverosječni produljeni vrhovi strielâ sa oblim tulcem 3″ 3‴ dugi. Iz alemanskih uzporednih grobova.

Ne ima jih medju našim izkopinama.

4. Četverosječni vrh striela sa oblim tulcem, pri vrhu nešto tanji, 3″ 3‴ dug. Na istom mjestu i iz slavenskih grobova u Mecklenburgu.

Ne ima jih medju našim izkopinama.

5. Četverosječni vrhovi striela sa širokim dnom, kratki nad 3″ dugim tulcem.

Ne ima jih medju našim izkopinama

6. Trosječan vrh striele sa dugim oblim tulcem, dugim 2″ 3‴, od kojih pravi vrh ne zazimlje nego 7‴.

Na istom mjestu.

Takova su oblika naši vrhovi striela br. 5. (na slici) sa Bribira, 14 iz Ardalićeve bašće u Gjevrskam i br. 20. sa groblja u Biskupiji. Naš je prvi imenovani vrh dug 2″ 9‴, drugi i treći po 2″ 6‴, odnosno 7·2 cm. i 6·5 cm. Na bribirskom je pravi vrh dug 8 mm., na onom iz Ardalićeve bašće 12 mm., a na onom iz Biskupije 8 mm. Šiljci vrhovâ strjelicâ br. 5. i 20. su jednaki, te su jim dna tupokutno koso odsječena, dočim je šiljak u br. 14. čista trostrana piramida sa okomito odsječenom osnovicom. — U br. 5. je tulac dubok 4·5 cm., u br. 14. 3·6 cm., a u br. 20. 4·2 cm. Najbolje je sačuvan tulac broja 5., koji je tek malo okrnut, onaj br. 14. je malo više okrnut, a u br. 20. je ne samo najviše okrnut nego je i više pokvaren hrdjom i sgnječen. Premjer na ušću tulca svih triju primjeraka iznosi po 8 mm., pa jim je i tolika bila debljina pripadajućih strjelišta.

[1] Geschichte der Waffen. Bd. I. str. 409. i sl.

7. Trosječan srcu naličan vrh strjelice, 1″ dug sa 2″ dugim oblim tulcem. Iz jednog slavenskog groblja u Mecklenburgu.

Takovih ne ima medju našim izkopinama.

b) Sa nasadom ili dušicom.

O takovima piše v. Specht: „Premda nije sumnje da je bilo i takovih vrhova strielâ, ipak se do sada nije nijedan našao, u koliko je nama poznato. Vjerovatno je, da su bili zabiveni u strjelište, koje je zar pri tom kraju bilo obskrbljeno kovinskim ili gvozdenim obručićem, da bude zapriečeno razpucanje ili razciepanje.

Naš muzej posjeduje medjutim malašne, ali zato ipak vrlo zlamenite i originalne predstavnike dviju vrsti takovih vrhova strjelicâ.

1. *br. 15.* Ukupna mu je duljina 6 cm., od kojih jedna polovica pripada nasadu, druga oštrici. Posljednja počimlje valjasto sa 6 mm., u premjeru, te se spljošćuje prama vrhu i razširuje po sriedi završujuć u oštar spljošten *šesterobridan* šiljak, kojemu najveća širina iznosi 8 mm.

2. *br. 19.* Ukupno je dug 4·8 cm. Dušica mu je prelomljena i preostaje joj tek početak. Oštrica je duga 4 cm. I ona počimlje valjastim 14 mm. dugim, 5·5 mm. debelim utegnutim vratom, a završuje *četverobridnim* jakim, oštrim šiljkom, kojega se je vrh zakrivio s udarca u tvrd predmet. Stranica četvorne osnovice šiljka duga je 6 mm. Br. 15 i 19 nadjeni su u Bribiru.

II. Listu (tačnije bi bilo kazati delti ili kosoj četvorini) **slični vrhovi strjelicâ.**

a) Sa tulcem.

1. Dvosječni sa neznatnim srednjim hrbtom, 3″ dugi i sa valjastim tulcem. Iz alemanskih grobničkih poljana.

Takovih se još nije našlo kod nas.

2. Dvosječni kosoj četvorini (*recte* delti) slični, sa oštrim pobočnim bridovima i dugim oblim tulcem. Ciela duljina iznosi 2″, od kojih oštrica zauzimlje 1″ duljine a· 7‴ širine. Iz Francuzke (Envermen). Toj vrsti pripadaju naše dvie striele br. 1 i 3. Vrh br. 1 dug je ukupno 5·5 cm., ali se vidi, da se je okrnuo dosta velik komad tulca. Oštrica je duga 2·3 cm., šir. 1·4 cm. Vrh br. 3 dug je ukupno 7·6 cm., od kojih 4·3 cm. odpadaju na oštricu, koja je široka 1·7 cm. Obedvie su iz Bribira.

3. Dvosječni istog oblika, samo nešto produljeniji ili vitkiji. Iz grobovâ kod Selzena.

Takovih još nije nadjeno kod nas.

4. Trosječne srcu slične sa 2″ dugim oblim tulcem. Šiljak tek 9‴ dug. Na istom mjestu.

Takovih još nije nadjeno kod nas.

b) Sa nasadom ili dušicom.

V. Specht navodi dvie takove vrsti, kakvih se kod nas nije našlo.

III. Zakučasti vrhovi strjelicâ (Sagittae hamatae.)

a) Sa tulcem.

1. Dvosječni listu slični, sa oštrom krajnom kukom i oblim tulcem. Oštrica duga 1$^1/_2$″ i oko 9‴ zada široka. Iz alemanskih grobničkih poljana.

Takovih se još nije našlo kod nas.

2. Dvosječni listu slični, sa duljim kukama i četverostranim tulcem. Oštrica oko 3″ duga i 1″ široka. Na istom mjestu.

Takovih se još nije našlo kod nas.

3. Dvosječni, listu slični, sa još duljim kukama, ali oblim tulcem. Oštrica duga 1$^1/_2$″.

Takove su vrsti naši vrhovi br. 6, 7, 8 i 10. Vrhovi br. 6 i 7 nadjeni su u Gjeverskama, br. 8 na groblju u Biskupiji kod Knina, a br. 10 u Koljanim kod Vrlike. Prvi i zadnji imaju oštrije i dublje usječene kuke. U br. 6 je sačuvan tek kraj oštrice sa prelomljenim kukama. Dug je 2·3 cm., šir. 1·5 cm. Br. 7 ima okrnut vrh šiljka i jedne kuke, pa i ušće tulca. Dug je 8·4 cm. Br. 8 je imao duge kuke, od kojih je jedna prignuta, a druga prelomljena. Dug je 7 cm., od kojih odpada na oštricu 4.5 cm. Br. 10 je dosta dobro sačuvan vrh. Tek su mu šiljak, ušće tulca i kraj jedne kuke poneznatno okrnjeni. Dug je ukupno 6·3 cm. Strane oštricâ duge su po 3·4 cm. Br. 10 i 6 imaju i najtanji vrat.

Poput naših vrhova strielâ br. 6 i 7 nahode se strjelice u muzeju u Sigmaringenu iz doba Merovingâ.[1]

Naši vrhovi strjelicâ predstavljeni na slici pod brojevima 9, 11 i 12 naliče predidućoj vrsti, ali se od nje razlikuju tim, što jim je deblji vrat izmedju tulca i oštrice dva tri li puta zasukan poput svrdla. Takovi v. Spechtu nisu bili poznati, nego jih napominje učeni Lindenschmit,[2] i kaže da se ta zasukanost u vratu nahodi i na nekim svornjaku sličnim strielama, i to na onim iz grobovâ kod Neckarskog kolodvora u Frankfurtu n. M. i onim iz Vallée de l' Eaulne, što jih je Cochet priobćio u svojem djelu.[3]

Oblik strielâ poput ovih naših (br. 9, 11 i 12) uzdržao se je u porabi i do XV. vieka, pa jih ima talijanskih iz toga doba u muzeju u Sigmaringenu.[4]

---

[1] Demmin. Die Kriegswaffen str. 171.

[2] „Handbuch der deut. Alterthumskunde" I. str. 154.

[3] „Normandie souteraine" str. 385.

[4] Demmin. N. dj. str. 494. br. 15.

Vrh br. 9 dug je 6·2 cm., a ima okrnuto ušće tulca i obedvie kuke prelomljene. Nadjen je na groblju u Biskupiji.

Br. 11 rek bi da je sačuvan u cieloj duljini, koja iznosi 10·1 cm. Malo su mu okrnuti šiljak i krajevi kukâ. Bolje sačuvana strana oštrice duga je 4·7 cm. Nadjen je na groblju u Biskupiji. Br. 12 ima tek malo okrnuto ušće tulca i sva tri kraja oštrice. Dug je ukupno 6·8 cm. Tulac je dubok 3·2 cm. Nadjen je na starinskom groblju u Plavnomu.

4. Dvosječni listu slični sa srednjim rebrom do šiljka. Oštrica trikrat zada nazubljena u kuke. Obao tulac oko 2″ dug. Iz grobova u Hedingenu kod Sigmaringena.

Takovih nije još obreteno kod nas.

5. Dvosječni sa dugim kukama i strjelištnom cievi (tulcem ili uvlakom). Iz Francuzke (Envermen). Približuje se donekle našemu br. 10.

b) Sa nasadom ili dušicom.

1. Široki listu slični, dvosječni sa kukama i dugom dušicom. Oštrica oko 1 1/2″ duga i široka. Iz alemanskih grobova.

2. Jednosječni sa hrbtom, jednom kukom i dugim nasadom. Oštrica duga 2′ 3″. Iz Livskih ili Veringskih grobova kod Ascherade.

3. Dvosječni sa srednjom hrbtenicom, koja oštro završuje, zada razsiečen u dvie kuke prama četverostranoj dušici. Dušica na niže nešto udebljana, te oštro završena. Na istom mjestu.

4. Sličan bez hrbtenice sa dugom oštro završenom dušicom. Oštrica oko 2 1/2″ duga 1 1/4″ široka. Iz Livskih grobova.

Nijedna od tih četiri vrsti nije još nadjena kod nas.

*

Džiliti, sulice ili striele za bacanje.

Vrhovi strjelicâ predstavljeni na našoj slici pod brojevima 2, 17 i 22, svojom veličinom i težinom težko da bi mogle pristajati u skupinu strielâ za odapinjanje lukom, nego je najvjerovatnije da su to vrhovi strielâ za bacanje, za džilitanje prostom rukom. Džilite ili sulice su u željezno doba srednjega vieka upotrebljavali mnogi evropejski narodi više za lov nego li za ratne svrhe. Vrhovi džilitâ stajali su veličinom izmedju vrhova prostih striela i vrhova kopalja.[1]

Ja ću ove kod nas do sada poznate vrhove džilita razdielita na dvie skupine, sa tulcem i sa nasadom.

---

[1] V. Specht. N. dj. I. str. 388.

a) Sa tulcem.

1. Dvosječan, kosoj četvorini sličan sa kratkim vratom (br. 2). Dug je ukupno 6·6 cm., od kojih polovica pripada oštrici širokoj 1·6 cm., druga polovica kratkom raztvorenom, čunjastom tulcu, kojega ušće ima u premjeru 1·4 cm., te mu je dakle pripadalo strjelište deblje nego li opisanim vrhovima strjelicâ. Nadjen je u Šupljaji na mjestu rimskoga Burnuma.

2. Dvosječan, uzku koplju sa valovitim stranama sličan, sa srednjim hrbtom do vrha (br. 22). Ima okrnut tulac, koji pokazuje da je završivao u ušće iste veličine kao i prvi opisani. Dug je ukupno 9·8 cm., od kojih polovica odpada na oštricu široku 1·7 cm. Nadjen je u Gjevrskam u Ardalićevoj bašći.

b) Sa nasadom.

Br. 17. Od okrnute dušice vidi se tek početak, jer je prelomljena. Četverostran je pačetvorna presjeka, pri dnu šir. 8·5 mm., deb. 7 mm., pri vrhu do oštrice širok 6 mm., deb. 4 mm. Uvijen je u pravilan kružni luk, kojemu pripada tetiva duga 12·2 cm. Oštrica mu sastoji od šiljka s jednom kukom s nutrnje strane luka poput udice, koja je duga 1·9 cm. Taj je vrh imao biti nasadjen u vrh jaka strjelišta. — Moguće je, da je ovaj ulomak po svojem šiljku i po svojoj nakrivljenosti kao zub pripadao ribarskim ostima čim se nebi ni malo smanjila njegova zlamenitost. Nadjen je na groblju u Biskupiji.

Jedini primjerak vrha striele, sličan ali manje podpun od našega br. 17., iztiče von Specht[1] iz livskih ili veringskih grobova.

*

Vrh striele za bacanje sa nategačom

(Njem. Armbrust, franc. arbalète; tal. balestra.)

To je vrh predstavljen na slici pod br. 13. Svornjaku je sličan sa valjastim tulcem i četverostranom čvrstom oštricom. Premjer okrnuta tulca jednak je najvećoj širini sredine oštrice, koja iznosi 11 mm. Premjer je u vratu 7 mm. Presjek oštrice je četvoran. Ukupna duljina iznosi 8·4 cm., od kojih polovica odpada na oštricu. Nadjen je u Bribiru.

Ovakove striele (kao naša br. 13) zvale su se sredovječnom latinštinom *Quadrelli, Verretones,* franc. *viretons* od virer = gyrare. Još se zvahu *quarelli, tela balistarum, brevia, spissiora et forma quadrata,* i zato franc. *quarreaux,* tal. *quadrelli, querrettoni* kod Danta i Petrarke, ali i prije jih spominje Rigardus g. 1190—1199.[2]

*

[1] N. dj. I. str. 411.
[2] San-Marte. N. dj. str. 186.

Ob ulomcim vrhovâ strjelicâ, predstavljenim pod brojevima 4, 16, 18 i 21 može se samo kazati, da brojevi 4 i 16 imaju valjast tulac, a oni pod brojevima 18 i 21 dušicu ili nasad, jer se ne zna kakve su jim mogle pripadati oštrice. Ulomak br. 4 dug je 4 cm.; br. 16, 6·7 cm.; br. 18, 3·3 cm., od kojih 2·4 cm. pripadaju dušici; br. 21, 7·2 cm. Br. 4 nadjen je u Bribiru, br. 16 i 18 na groblju u Biskupiji a br. 21 u Ardalićevoj bašći u Gjevrskama. Na ulomku br. 18 je plosnat vrat, poput onoga na ulomku zakučastog vrha striele br. 16.

*

Car Karlo Veliki ubrajaše luk, tulac i striele k podpunom naoružanju franačkog konjanika *(„Ut quisque cabellarius habeat arcum et pharetras cum sagittis“)*. U 11. vieku vodio je Gottfried Martel knez anžuvinski strielce i pješake — *„sagittarios et pedites suos“* — protiv Vilima Mantuvanskoga. God. 1114 vodila je kneginja Matilda štitom i lukom naoružanu vojsku — *„xutatas gentes et arcitenentes* (i. e. sagittarios“) — protiv iste Mantuve.[1] Striele su strielci nosili u tulcu, koji je o remenu bio obješen preko ramena, kao što i luk.

Kao što su sjeverni Slaveni nakon VII. v. nosili lukove drvene i bogato urešene tulce za striele, pa i posebne duge tulce za lukove, sva je prilika, da su takove nosili i srodnici njihovi, stari Hrvati.

Po dosadašnjem iztraživanju starohrvatskih grobova, potrebno je, da se iztakne, kako se striela nije nigda našla u istom grobu sa mačem i ostrugama, odakle bi se moglo nagadjati, kao da hrvatski konjanici niesu nosili luka ni strielâ, već da su lukom i strielama bile oboružane tek pojedine čete hrvatskih pješaka, t. j. strielci *(sagittarii)*, ali se o tomu ne može da kaže zadnja rieč na temelju ovoliko ograničenih izkopavanja.

Još jednu mi je da primjetim pri kraju ovog člančića.

Neki njemački učenjaci tvrde, da su najstarije striele one sa nasadom, a one sa tulcem da su iz mladjeg doba,[2] dok ima drugih koji iztiču okolnost kako je već starim Rimljanima bio poznat jedan i drugi oblik.[3] Striele nadjene u kurganim sjeverne i srednje Rusije od Priuralja do južnoga Priladožja i do petrogradske gubernije sve su sa nasadom.[4] Dok su se kod Niemaca i Franceza u mnogobrojnim grobovima iz merovinžkog doba našla cigla tri primjerka strjelicâ sa nasadom, takovih se eto našlo pet komada pri samim prvim pokušajima iztraživanja starohrvatskih grobova, t. j. skoro

[1] San-Marte. N. dj. str. 180—181.
[2] Klemm. N. dj. II. str. 284.
[3] Lindenschmidt. N. dj. I. str. 153.
[4] Н. Е. Бранденбургъ. Курганы южнаго Приладожя у Матер. по археолог. Россiи Но. 18. стр. 63. Таб. XII. Те А. Спицинъ, Курганы С. Пет. Туб. у М. п. ар. Рос. Нро. 20. стр. 34. Таб. XVIII.

četvrti dio do sad izkopanih strjelica je sa nasadom. Starohrvatske strjelice sa nasadom razlikuju se pak posve i od rimskih i od njemačkih i od ruskih. Ruske su u oštrici velike, a oblikom ili listu ili bodki slične ili su dvostruko zakučaste, dok su starohrvatske sve svornjaku slične uz opisane vrhove.

U Korčuli, o Vodokršću 1898.

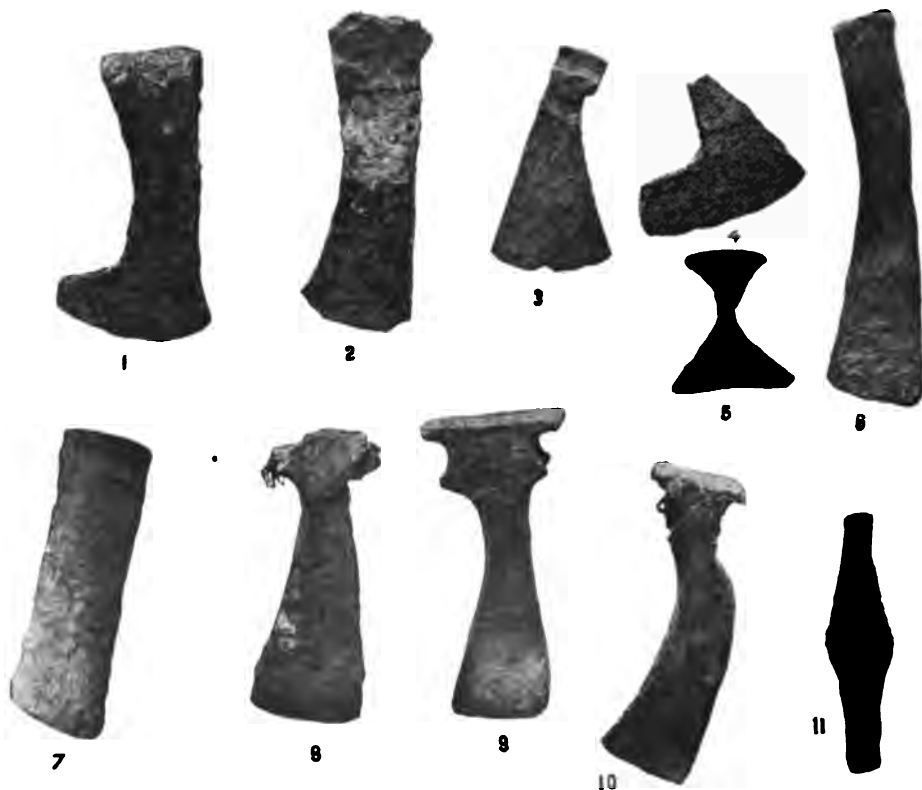
Fr. Radić.



Starohrvatske bojne sjekire „Prvoga Muzeja hrvatskih spomenika“ u Kninu.

(Sa slikama.)

U svojoj dragocjenjenoj razpravi o „nutrnjem stanju Hrvatske prije XII. stoljeća“, slavni naš pok. akademičar Dr. Fr. Rački iztaknuo je bio viest bizantinskih pisaca, kako je jugoslavenski vojnik u to doba izmedju ostalog oružja nosio i *sjekiru* i *bradaticu*, pa kao što i za oblik mačevâ, tako i za onaj sjekirâ i bradaticâ, nadao se je, da će odgo-



voriti arkeologija i da će nam to pitanje razjasniti izkopine kninske. Temeljite nade velikog nam pokojnika sad se eto, Bogu hvala, izpunjavaju. Na priloženoj slici u stanju smo danas da prikažemo jedanaest komada bojnih sjekira, nadjenih dielom u grobovima starih Hrvata u okolici kninskoj, i to kao jedanaest predstavnika glavnih vrsti tog srednjevjekovnog hrvatskog ubojitog oružja.

Kao što su kod mnogih germanskih plemena (Alemanâ, Burgundâ, Gotâ, Langobarda, Franakâ, Saksonacâ, Skandinavacâ i Danaca), tako su i kod sjevernih Slavena,[1] pa eto vidimo i kod južnih,[2] koji su samo ogranak sjevernih, bojna sjekira i bradatica bile obljubljenim oružjem, koje se nije upotrebljavalo samo za udaranje iza maha na dugu toporištu, već i za bacanje na kratku toporištu. Ova zadnja vrst bijaše privezana na dugu remenu, te su ju osobito konjanici nosili privezanu o sedlu.[3]

V. Specht[4] misli, da su sjekiru stari Slaveni u svojoj pradomovini primili iz Azije preko Skitâ i Sarmatâ ili, što je vjerovatnije, da jim je donesena od samih Fina njihovih sjevernih susjeda, iz njihovog prasjedišta na Uralu. Stalno je pak, da je od prvih doba srednjega vieka pa sve do 17. stoljeća bojna sjekira ostala u svedjernoj porabi kod sjevernih Slavena, tako da ju je do toga doba nosio svaki ruski vojnik,[5] a o českim Husitovcima u 15. vieku zna se, da su bili oboružani i sjekirama.[6] Toliko je kod sjevernih Slavena (polabskih) bila razširena poraba bojne sjekire, da je neki stari njemački spisatelj rekao, da će se riedko naći na svietu Turinžanina, koji nebi poznavao divlje trave i Venda (Slavena), koji bi bio bez bojne sjekire.

Kod Franaka zna se, da su svi vojnici u doba Kilderika (450) i Klodviga, kao što i Teodeberta (538) oboružani bili *frančiskom,* t. j. sjekirom sa kratkim toporištem, po kojoj neki hoće da su dobili svoje narodno ime.[7] Langobardi su prozvani pak po sjekirama sa dugim toporištem što su jih nosili svi njihovi pješaci.[8] Kod sjeveroiztočnih germanskih plemena, Wikinga i Veringa, kao što i kod Fina ostalâ je sjekira u porabi i do kašnjeg doba, kad su Franci i Niemci već mjesto sjekirâ nosili nadžake i topuzine. Waregi u tjelesnoj straži bizantinskih careva, još u XI. vieku nošahu sjekire, pa su jih Grci po tomu i zvali *pelekifarima* (od πελέκυς = sjekira).[9]

Izlazkom željeznoga doba, svršetkom X. vieka, kod Germanâ je već posve prestajala poraba bojne sjekire.[10] Ona je samo kod Saksonacâ pridržana do kašnjeg doba, tako da su ju oni imali 1066. god. u boju kod Ha-

[1] F. A. K. v. Specht. Geschichte der Waffen. I. str. 315. — А. Спицынъ, Курганы С.-Петербургской губерній въ раскопкахъ Л. К. Ивановскаго стр. 31—35. Tab. XIX, sl. 4, 7—9, 12, 18—22 и Матеріалы по Археологіи Россіи Nro. 20. — 1896. i Н. Е. Бранденбургъ – Курганы южнаго Приладожья у Мат. По арх. Росс. Nro. 18. 1895. str. 62—63. Tab. XIII. sl. 2-4, 7—9.

[2] Da je svim Slavenima u zajedničkoj pradomovini poznata bila sjekira, svjedoči nam njezino rusko ime *topor*, koje se je kod nas Hrvata i kod Srba sačuvalo u nazivu *toporište* mjesto držalo, na isti način kao što zovemo kopljištem držalo koplja. Česi pak zovu sjekiru takodjer *sekera*, a polabski Slaveni su ju zvali *sokerom* (v. Specht. N. dj. I. str. 308.).

[3] V. Specht. N. d. I. str. 315.

[4] N. dj. I. str. 317.

[5] V. Specht. N. dj. I. str. 317.

[6] Lindenschmit. — Handbuch der deutschen Alterthumskunde I. str. 204.

[7] V. Specht. N. dj. I. str. 316.

[8] V. Specht. N. dj. I. str. 316.

[9] V. Specht. N. dj. I. str. 316.

[10] V. Specht. N. dj. I. str. 315.

stingsa,[1] San Marte[2] mnije dapače, da su ostali Germani počeli napuštati porabu bojnih sjekirâ još pri kraju merovinžkoga doba, oslanjajuć se na naredbu Karla Velikoga o naoružanju herbana,[3] gdje nabraja samo štit, koplje, mač, polumač, luk, tulac i striele.

Navedene ruske sjekire iz petrogradske gubernije i južnoga Priladožja potiču iz XI. i XII. vieka, a hrvatski pješaci, cienim da su takodjer do toga doba mogli biti naoružani sjekirama. U hrvatskom narodu ostala je vazda živa uspomena sjekire kao bojnoga oružja, te se nje hvata i u današnje doba kao oružja za obranu u pogibelji života i za napadaj u buni i ubojstvu. Težko da se je obćenita poraba bojne sjekire održala kod nas i preko XII. vieka, jer, u koliko nam je poznato, niti se ona nahodi igdje urezana na stećcima, kao što se nahode urezana koplja, mačevi, lukovi, striele, buzdovani, šlemovi i štitovi, niti je o njoj igdje spomena ni u starijim narodnim junačkim pjesmama.

U prvoj polovini srednjega vieka osobita se je skrb polagala kovanju i urešivanju tako obljubljenog oružja kao što bijahu bojne sjekire. Oštrice bi jim se najvećom pomnjom brusile i gladile; ne riedko bi se izvezivale umetnutim zlatom i srebrom, a najviše se je cienila njihova oštrina. Worsaee[4] iztiče na osobiti način, da su više spom. sjekire Varezâ u Carigradu bile izvrstno radjene i krasno urešene. Danske sjekire da su bile na vrlo dobru glasu. Isto tako, ali još bogatije bi se urešivalo toporište, te se je kitilo rezbarijom, okivalo plemenitim kovinama i oblagalo bjelokošću i dragim kamenjem. Vriednost tako umjetnički urešenih sjekira i bradatica, uz veći ures rasla bi naravski još i slavom, što bi jim namirali junački jim gospodari. Takove bi se bojne sjekire kao zlameniti porodični amaneti, baštinile od oca na sina, te bi, kao i glasoviti mačevi, imale svoju osobitu povjest, koja bi se brižljivo čuvala u porodičnoj predaji.

Poveće i teže sjekire su se nosile na duljim toporištima o remenu obješene preko lievog ramena, dočim su se manje sa kraćim držalom s desne strane zadievale o pasu.

Prokopije[5] piše, da su Franci običavali u ratu s početka nasrtaja, podavši dogovoren znak, svi jednim mahom baciti sjekire na neprijatelja, nebi li jim tako pociepali štitove i poubijali jih.

Von Specht[6] dieli bojne sjekire željeznoga doba na tri glavne vrsti:

1. takove, koje se vanjskim oblikom priključuju keltima od tuči;

2. jednostavne bojne sjekire, koje se slažu s našim običajnim šumarskim sjekirama, na kojima je oštrica malo šira od ušiju, i

---

[1] Lindenschmit N. d. I. str. 203. Math. Paris. Hist. angl.: „Saxones pedites omnes cum securibus"
[2] Zur Waffenkunde str. 192.
[3] Epist. Caroli M. ad Fulradum Abb. S. Dionys. 784.
[4] Die Dänen und Normannen in England.
[5] De bell. zot. II.
[6] N. dj. I. str. 317.

3. sjekire sa širokom oštricom.

Od prve vrsti navodi v. S. tri primjerka. Prvi on zove gvozdenom bojnom sjekirom najstarijeg doba, iz nekog Hinskog groba u Mecklenburgu, zašiljena prama obadva kraja, ušica (rupa za držalo) u sredini. Ona je 6″ 2‴ duga i 7‴ široka u rupi za držalo. Sjekira br. 11. na našoj slici prikazuje takovo, malomu maškliniću slično oružje težko 0·32 kg, dugo 15·6 cm., šir. pri ušici 3·6 cm., pri jednom kraju 16 mm., pri drugom 15 mm., deb. po sriedi 18 mm. Ušica je pačetvorna sa malko zaobljenim vrhovima kutova, sprieda duga 2 cm., šir. 1·3 cm., zada 1·7 cm. i 1·4 cm. Sprednja joj je strana svedena, stražnja na jednoj polovici ravna, na drugoj lagano svedena. Mislimo da je naše oružje starinski bojni mlat ili nadžak, samo ponešto tanji od gvozdenog mlata nadjenog na franačkom groblju kod Sierka u luksenburžkoj vojvodini.[1] Naša je sjekira slučajno nadjena u Lisičiću blizu Podgradja *(Asseria)* benkovačkoga medju nekim ruševinama. Poklonio ju je našem muzeju uz druge neke predmete Rikard Bačić.

Drugi primjerak, što ga navodi od prve vrsti, zove v. Specht gvozdenim keltom, pošto svojim oblikom nalići istoimenu oružju iz tučanog doba. Taj gvozdeni kelt sa četverostranom, na jednoj strani razsječenom, rupom, nadjen je u gradjevini na kolcima Tene u Neunburžkom jezeru, dug je 3″ 8‴, šir. pri tulcu 10‴, a na oblučnoj oštrici 2″ 6‴.

U br. 7. naše slike prikazujemo vrlo zlamenito i riedko, ako i nije jedino do sad nadjeno, gvozdeno oružje te vrsti. Teži 0·95 kg. Dugo je 17 cm.; oštrica je malko savijena kao na običnoj sjekiri, šir. 8·5 cm. Od polovice duljine počimlje klinasto poput sjekire usječena oštrica, a druga, gornja, polovica odpada na valjast šuplji tulac, pakružna presjeka. Velika osovina te pakružnice duga je pri ušću 5·2 cm., mala osovina 4·5 cm. Tulac prima iznutra oblik sličan vanjskoj površini i dubok je 10 cm. To se je gvozdeno oružje upotrebljavalo na isti način kao i bronzani keltovi, tako da se je kuka zakučenog drvenog toporišta uvlačila u tulac. Mjesto izvanjske ušice, za koju su se bronzani keltovi likovinom ili lančićem privežívali na toporište, ima naša gvozdena kelt-sjekira pri stražnjoj strani tulca 11 mm. daleko od ušća, u izpupčenoj okružnoj nadizini probivenu, 7 mm. šir. rupu, kroz koju se je čavlom pribijala na držalo. — Ovoj je našoj sjekiri namienjena zadaća, da nam očito prikaže prelaz sa bronzanog kelta k gvozdenoj sjekiri, i zato nam je bila dužnost da ju osobito iztaknemo, kako bi na nju svratili pozornost zanimanih učenih krugova. Slučajno je nadjena više S. Petra u Klancu kod Siverića na položaju stare Promone. — Ne može se uprav kazati, da je pripadala Hrvatima, jer su u doba seobe naroda razni narodi prolazili Dalmacijom i zadržavali se n njoj, ali opet nije ni izklju-

[1] Lindenschmit. Nav. dj. I. str. 197.

čena vjerovatnost, da je od hrvatske ruke, kad znamo da su se naši pradjedovi preselili u ove južne krajeve, dok su se nahodili u kulturnom stanju prelaza sa tučanog u željezno doba.

Treći v. Specht-ov primjerak prve vrsti sjekirâ jest gvozdena bojna sjekira iz takozvanog vendskog (slavenskog) groblja u Meklenburgu, 3″ 5‴ duga, pri ušici $3^1/_2$‴, pri oštrici 1″ 5‴ šir. U našoj sbirci ne ima malašne sjekire takove vrsti. Opazit nam je pak, da ta sjekira svojim oblikom niti ne može da se pribraja k prvoj nego k drugoj, po istom Spechtu postavljenoj, vrsti.

I druge vrsti sjekirâ iztiče v. Specht[1] tri primjerka kao predstavnike glavnih u Njemačkoj i Francuzkoj izkopanih oblika.

Prvi primjerak zove franačkom bojnom sjekirom iz 5. vieka, kao što ju je nosio i kralj Kilderik I. Oblik obične šumarske sjekire; 8″ duga, 4″ šir. u oštrici.

Od te je dulja ali uža naša sjekira br. 5. Težka je 0·93 kg ; duga 21·5 cm., pri ušima šir. 3 cm., u oštrici 5·6 cm., deb. u ušima 4·3 cm. Ušica je slična spljoštenoj pakružnici, duga, smierom duljine sjekire, sprieda 3 8 cm., straga 3.6 cm., široka sprieda 1 8 cm., straga 1 7 cm. Sa stražnje je strane dakle ponešto uža. Uši se iza ušice protežu za 2·2 cm., te je njihova težina služila da se lašnje uzdrži ravnovjesje sa tako dugom oštricom. Sprednja joj je strana ravna i sklapala je pravi kut sa toporištem, stražnja se lagano svija na luk, koji je prelomljen preko sriede. Prednji se kraj oštrice za 1·4 cm. pruža na niže od stražnjega. Nadjena je u grobu na rimokatoličkom staro-hrvatskom groblju oko bivše biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina.

Lindenschmit[2] piše, da je popriečna mjera frančiske od ušiju do oštrice 14 do 18 cm., te da zadnja mjera prevladjuje kod komadâ nadjenih u Njemačkoj. Od v. Spechta navedeni primjerak prelazi tu mjeru, a opisana naša sjekira br. 5 je još dulja. Kad se pak obazremo na njezinu neobičnu uzkoću možemo kazati, da je ona jedna od bar razmjerno najduljih i najvitijih poznatih bojnih sjekira.

A. Спицынъ[3] priobćuje sliku sjekire nadjene u ruskoj petrograd. guberniji, koja je duga 23·6 cm., ali pripada tipu širokih oštrica. Uobće su ruske sjekire XI i XII. vieka priobćene u spomenute dvie razprave, sve širokih oštrica.

Drugi primjerak druge vrsti, što ga iztiče v. Specht, po Lindenschmitu, zove ga alemanskom bojnom sjekirom iz doba Merovingâ, ali joj ne priobćuje protegâ. Sličnu sjekiru priobćuje i Lindenschmit iz nekog groba kod

---

[1] N. dj. I. str. 319.
[2] N. dj. I. str. 190.
[3] N. dj. Tab. XIX. 23.

Wiesbadena, te o mlatu sličnom nastavku ušiju kod te vrsti uzkih sjekira, koje da ipak pokazuju u tom karakteristično obilježje sjekire kao orudja, što sredina njihove oštrice pada izpod sredine ušiju. Ona pokazuje pri ušici, s jedne i s druge strane pružene lapte, koji da se osobito nahode kod rimskih sjekira i orudja, kao što za neke navlaš od povećih sjekira franačkih grobova, ili odista od rimske ruke, ili točno oponašanje rimskih uzoraka. U ruskoj petr. gub. kao što i u juž. Priladožju nadjene mnoge sjekire imadu u još većem stupnju istu vlastitost, pa je, mislimo, daleko vjerovatnije, da je to praslavenski motiv, nego da su ga, nakon svojeg odieljenja, na isti način prisvojili od Rimljanâ južni kao i sjeverni Slaveni.

Naša je sjekira br. 9 donekle slična navedenim franačkim i alemanskim. Razlikuje se od njih u tom, što joj je razmjerno uža oštrica, tanji vrat do ušice, uši znatno šire; što ne ima mlatu slična nastavka, što joj je ušica okružna, a ne pakružna, i što joj sredina oštrice odgovara tek zeru izpod sredine ušiju. O njoj se dakle može samo kazati, da su joj laptovi, na temelju gori rečenog po svoj prilici čisto slavenski motiv, pa da ima i u cielom svojem obliku samostalan od germanskog različit hrvatski tip. Teži kao i br. 5, 0·93 kg. Duga je 17·4 cm., šir. u oštrici 5·3 cm., u vratu 2 cm., u ušima 7·7 cm., deb. u ušima 3·8 cm., u vratu 3·2 cm. Ušica ima u premjeru 3 cm. Nadjena je slučajno pod Otresom kod Bribira.

Naša sjekira br. 8, koja teži 0·65 kg., slična je broju 9. Ona je hrdjom najviše pokvarena, te joj se ne može znati prvobitnog oblika ušiju. U ušici joj se sačuvalo komadić, rek bi drenova, toporišta. Duga je 17 cm., šir. u oštrici 6·4 cm., u vratu 2·6 cm., u ušima će bit bila šir. oko 5 cm., deb. 3·3 cm., u vratu 2·3 cm. Ima takodjer okružnu ušicu, kojoj je u premjeru 2·8 cm. Nadjena je u rieci Krki kod Bilušića buka prigodom radnje izvedene pri tuskorašnjem uredjivanju iste Krke.

Poput naše sjekire br. 10 nije nijedna prikazana ni u v. Spechtovoj ni u Lindenschmitovoj navedenoj knjizi, niti oni takovih napominju, niti jih se je našlo izmedju izkopinâ iz toliko tisuća ruskih kurgana (mogilâ) prekopanih u petrogradskoj guberniji i u južnom Priladožju. Ona samo u toliko nalikuje germanskim frančiskama, u koliko joj sredina oštrice odgovara malo da ne sprednjem rubu ušiju, pa se može nagadjati, da posjedujuć jednake statičke i dinamičke uvjete, imala je poput frančiske pripadati sjekirama sgodnim za bacanje (*secures missiles*, kako jih zove Sidonius Apollinaris u Epist. XX.). Ona ne ima oštricu tako široku kao što ju imaju frančiske, niti joj je sprednja strana uzvijena sprieda, nego je ravna, a svijena joj je unatrag stražnja strana. Njezina osobitost leži u tom, što je u vratu za četvrtinu kruga svijena sprieda. Razlikuje se od ostalih i naših i tudjih sjekira u tom, što njezine dvie ravne pobočne strane sačinjavaju jedini osobito oštar klin, koji počimlje prama sredini ušice. Ušica je lagano

pakružna duga 3 cm., šir. 2·5 cm. Sjekira je ukupno duga 18 cm., pa i to što se uz navedenu okolnost i njezina duljina slaže sa običnom duljinom germanske frančiske, svjedoči nam za sličnu njezinu porabu. Germanske frančiske imaju razmjerno širu oštricu od naše. Oštrica joj je široka 5·4 cm., uši 3 cm., a deb. su 3 cm. Teži 0·70 kg. Nadjena je kao i br. 8 na istom mjestu u Krki.

Sjekirica br. 3, koja je takodjer nadjena u grobu na rimokat. groblju u Biskupiji, mogla je služiti i kao alat za domaću potrebu ili kao oružje kakva dječaka. Slomljena je preko ušice, koja rekbi, da je imala okružni oblik. Duga je 12 cm., šir u oštrici 6·6 cm., u ušima 2·2 cm., u vratu 1·9 cm., deb. u vratu 1·4 cm. Sprednja joj je strana upravno okomita na smjer toporišta, stražnja kosa i posve malo uvijena. Teži 0·25 kg.

Trećoj vrsti bojnih sjekira pribraja v. Specht dva razna oblika frančiskâ iz merovinžkog doba, te pet raznih oblika bradaticâ, kojima se svima sprednji rub manje ili više uzvija sprieda, a stražnji za četvrtinu kruga, te proti zada produženu oštricu na način brade.

Naše dvie takove bradatice br. 1 i br. 4 su srodna oblika. Br. 4 je teke ulomak oštrice od bradatice, koja je imala sprednji brid jače uzvijen nego li se to vidi na br. 1. Njoj je oštrica široka 9·5 cm., dno brade šir. 3 cm., vrat 3·3 cm. Teži 0·20 kg. Nadjena je medju izkopinama sa *kraljskih mirina* u Biskupiji kod Knina.

Bradatica br. 1 duga je 15·8 cm., oštrica joj je šir. 8·8 cm., vrat 3 cm., uši s prednje strane 5 cm., sa stražnje 3·2 cm.; deb. je ušima 5 cm., u početku vrata pri ušici 3 cm,, pri donjem kraju vrata 1·3 cm. Ušica je nalična istokračnu trokutu zaobljenih vrhova kutova, šir. 4 cm., duga 3·7 cm. Teži 0·82 kg. Nadjena je u grobu na rimokat. groblju u Biskupiji kod Knina.

Mala sjekirica trokutaste oštrice br. 6 nadjena je slučajno u Strmici kod Knina, te je možda i ona pripadala kakvu dječaku, ili je još lašnje mogla služiti u simbolične svrhe pri obavljanju kakvog starohrvatskog poganskog obreda bogovima Davoru ili Gromovniku. Oštrica rekbi da prvobitno nije imala izkopano sječivo, nego se je izkopalo trošenjem u čestoj porabi. Ona je od mazije i bila bi dobro sačuvana, da nije težkim udarcem u novije doba razpukla na dva mjesta u ušici. Duga je 7·8 cm., široka u oštrici 6·9 cm., u ušima 4·3 cm., u tankom vratu 0·6 cm.; deb. u ušima 1·7 cm., u vratu 1·5 cm. Ušica je prije pognječenja bila pakružna: duga 2·3 cm., šir. 1·7 cm. Teži 0·15 kg.

U br. 2 naše slike prikazan je ulomak sjekire razplaćene u ušici tako, da joj je odpala sva prednja i pola desne strane. Ni oblikom ni razmjerjem ne može da se ubroji u nijednu od opisanih vrsti. Sačuvana lieva strana ušiju tako je koso ravno upućena prama protivnoj strani sačuvane oštrice, kao da se je iznad ušiju imala nastavljati u drugu oštricu. To nam daje

naslućivati, da je čitava sjekira mogla biti jedna od onih u sredovječnoj književnosti toliko puta spominjanih, a izmedju toliko stotina u Francuzkoj, Njemačkoj, Skandinavskoj, Rusiji i Austro-Ugarskoj izkopanih primjeraka bojnih sjekira nikad još na svietlo ne izašlih sjekirâ - dvosjeklicâ[1] *(bipennis* = grč. πέλεκυς ἀμφιστόμος). Duga je, u koliko je sačuvana 16·8 cm., šir u oštrici 6·3 cm., pri ušici 4·4 cm., a na gornjem odlomljenom kraju 5·7 cm., u vratu 3·7 cm. U vratu je imala 3·5 cm. deb. Ušica je mogla imati oko 2·8 cm. širine. Teži 0·70 kg. I ona je nadjena u grobu na groblju u Biskupiji kninskoj.

U Korčuli, o mladom ljetu 1898. **F. Radić.**

[1] Lindenschmit. N. d. I. str. 197. San-Marte N. dj. str. 191.



Sredovječni natpisi.

Priopćuje

Vid Vuletić-Vukasović.

A. Natpisi Dubrovački.

XIII.

. S . FAMILIE .
ARANEOR̵[1]

Na ploči je grb-štit sa četiri prečage u donjoj česti polja, a povrh toga, u gornjemu su dijelu, ***tri pauka***. — Grb-štit je visok 0,75 m., širok 0,46 m. — Spomenik je pod br. 15. — U Dubrovniku je daleko slovila porodica ***Ranjina***, te rek bi, da je ***Araneorum***[2] prevod latinski, a na Koločepu su i sada poznati ***Pôkovići***, pa je to moglo biti isto stablo, kao što su ***Gvosden*** = ***Ferri***, ***Sladjen*** = ***Dolci*** i t. d., a to je sve bila posljedica Dubrovačkoga humanizma.

XIV.

✱ S PAVLI
PABORE[3]

Okvir širok 0,45 m., vis. 0,12 m. Kašnje je bio ukopan drugi, a to ispada po natpisu:

S . NICOLAJ ILLICH 1772.

Ovo je pod br. 91.

XV.

. HOC . SEPVLCRVM FECIT
FIERI . VIR . NOBILIS . DNS .
NICOLAVS . GEORGII . PRO
SE . SVIS . QVE . EREDIB' .
ANNO . DNI . MCCCC . LIIII[4]

---

[1] Čita se: . *S(epultura) . famili(a)e .*
Araneor(um)

[2] U Lib. Ref. T. I. pod g. 1347. spominje se Grube de *Rania*, što izdavatelj popravlja *Ra(g)ni(n)a*. U istoj knj. Ref. na str. 305, 308 i 314 spominje se Priasnus de Ranena. Op. Ured.

[3] Čita se: ✱ *S(epultura) . Pauli*
Pabore

Tu je dakle pokopan onaj *Pavao* plemenitog roda *de Pabora* ili *Pobora*, koji je od dubrovačkoga kneza Marka Dandula na dan Sv. Mihovila g. 1301. uz Junija Bojislavova, Nikolu de Cruce, Nikolu Bobalića i Cvjetka de Bodaza bio učinjen sudcem velikog dvora. (Mon. Rag. Lib. Ref. T. II. str. 299.)

[4] Čita se: *. Hoc . sepulcrum fecit*
fieri . vir . nobilis . d(omi)n(u)s .
Nicolaus . Georgii . pro
se . suis . que . (h)eredib(us) .
Anno . D(omi)ni . MCCCC . LIIII Op. Ured.

Golema ploča, a na njoj grb-štit širok u vrhu 0,63 m., visok 1,10 m. Uvrh grba je (u okviru) navedeni natpis. U polju su, na štitu, četiri prečage, a na ugnutu pojasu su dva krina, pa po srijedi gavran. Biljeg je pod br. 4. — Razlika je izmegju ovoga i navedenijeh natpisa barem za jedan vijek.

Ovoj vlasteoskoj porodici dubrovačkoj prezime je (kako se piše u srpskijem spomenicima) **ЖОѴРЬГОВИЋЬ** ili **ЖОѴРЬКОВИЋЬ**, te se spominje **ЖОѴНЬ** god. 1334. M. 107. — **ЖИВЄ** (? Vita u natpisu) oko g. 1364. П. 6. 26. — **МАѲЄѠ** 1378—97 (naveden u natpisu). Ime mu pišu i **МАТЄ** i **МАТЄИ** i **МАТКО**, a prezime mu je i **ЖОѴРКОВИКЬ** na jednom mjestu, izabrani vlastelin god. 1390. M. 187., 202., 215., П. 8. — **НИКОЛА** (naveden u natpisu) g. 1399—1444, ime mu pišu i **НИКША**, izabrani vlastelin više godina. M. 240., 262., 282., 287., 367., 427. — U Dubrovniku je i sada živa tradicija, da su *Žurkovići* (Gjorgjići, Giorgi) primili grb-štit od kralja Matijaša (Matthias, Hungariae rex), te jim je s toga na pojasu *gavran (corvus, Corvinus),* al' je to posve izmišljeno, jer je u štitu *Zurkovića gavran* još s početka XIV. v., a Matijaš je bio XV. v.

Nikola Marinov Žurković (Giorgi) bi god. 1419. poslan skupa sa Jakovom Gundulićem k Sandalju Hraniću, da se s njim pogadja za nabavu Konavala (Chr. Rag. Junii Restii u Mon. spect. hist. Slav. Mer. Vol. XXV. str. 219.)

God. 1425. i 1426. nahodio se je u Ugarskoj na dvoru cara Šišmana, kao poslanik republike. Zauzimao se je kod cara oko toga, da bi pri sklapanju ugovora mira s Mlecima bili poštedjeni probitci dubrovačkih trgovaca, koji su često putovali po moru, i da bi, po mogućnosti, opet zapali pod upravu dubrovačku otoci Brač, Hvar i Korčula, koji su se već bili predali Mlecima. U isto doba je nastojao uplivati na Šišmana, da bi pri sklapanju ugovora mira s kraljem bosanskim ostale netaknute pogodnosti i povlastice dubrovačke po Bosni i Hercegovini. (N. dj. str. 228.)

God. 1427. bi poslat od republike kao providur sa nekoliko vojske, da primi posjed Konavala, kupljenih od Radoslava Pavlovića. (N. dj. str. 230.)

God. 1429., kad se je Radoslav bio već pokajao, što je prodao Konavle, te jih je tražio natrag, bi Nikola od republike opet poslan k njemu u družtvu sa Ivanom Lamprom Crievićem, nebi li mu pokazali nepromjenjivost pogodbe. Njihovo poslanstvo ne umiri nestalna Radoslava, koji dapače do skora pokaza otvoreno neprijateljstvo sa republikom, te zarobi neke dubrovačke trgovce. (N. dj. str. 232.)

God. 1431. nahodio se je Nikola sa Ivanom Gundulićem, kao poslanik republike, na dvoru bosanskoga kralja Stjepana Tvrdka II. Tvrdkovića, gdje su opet imali braniti probitke dubrovačkih trgovaca, koji su putovali preko Bosne, kao što i po zemljama Radoslava Pavlovića i Sandalja Hranića. (N. dj. str. 251—52.)

God. 1432. skupa s nekim Gučetićem sklopi na ime republike nakon duga natezanja mir sa spom. kraljem bosaaskim i sa Radoslavom Pavlovićem i sinom mu Ivanišem. (N. dj. str. 260—61).

Sliedeće godine sastao se je Nikola sa kraljem Tvrdkom pod Visokom, gdje obeća kralju, da će mu od republike izposlovati, da mu se pošalje dubrovački plemić, koji će zastupati njegovo poslanstvo kod cara Šišmana. I bi zbilja poslan iz Dubrovnika Paško Rastić, a po Nikolinu savjetu doda mu kralj u pratnju i nekog svojega rodjaka. (N. dj. str. 262.)

God. 1436. nahodimo Nikolu, gdje putem Neretve prati natrag k dvoru Stjepana Kosače Pribislava Pohvalicu, koji je, radi nekih priepora, sa Kosačina dvora bio pribjegao u Dubrovnik. Tom je prigodom ostao bio kod Stjepana, te je svojim mudrim i okretnim vladanjem uredio na korist republike zapletene poslove o solarini u Neretvi. (N. dj. str. 268.)

Iste godine bi kao zapovjednik dviju galija poslan u potjeru za tarentinskim i sicilskim gusarima, koji su kod Korčule bili zarobili dva dubrovačka broda krcata bogate trgovine iz Mletaka, ali bez uspjeha. (N. dj. str. 270.)

God. 1440., kad je Stjepan Kosača, herceg Sv. Save, obsjedao Omiš, te se je bio približio dubrovačkoj granici, posla mu republika na susret i poklonstvo Nikolu Žurkovića i Andriju Bobalića s nalogom, da bi ga pozvali u Dubrovnik. (N. dj. str. 278.)

Op. Uredništva.

XVI.

: S̃ : HEREDVM :
MATEI : DE VI
TANA : DE GOR
GI : x [1]

Na ovoj je ploči grb-štit sličan opisanomu, al' dosta manji i nije izlizan, te se dobro pozna na ugnutu pojasu po srijedi navedena ptica (gavran) i dva krina sa strane.

[1] Čita se: *: S(epultura) : heredum :*
Matei : de Vi
tana : de Gor
gi : x

I *Vitu* (Žive ili Živan), Vital ili Vitticus Žurković otac, kao što i na istoj ploči spomenuti mu sin *Mato* zauzimali su odlična mjesta u službi republike dubrovačke, te je vriedno da o njima priobćimo sliedeće bilježke:

Vita Žurković. Na 28. stud. 1344. bi s drugom dvojicom izabran od maloga vieća, da traže plaćene ljude, koji će biti stražarima Stona. (Mon. spec. hist. Sl. mer. T. X. Lib. Ref. I. str. 167.)

Na 5. siečnja 1345. bi izabran, da bi otišao kao poslanik kralju srbskomu sa tri sluge, a on se odreče izbora, te bi osudjen, da zato plati 100 perpera. (N. dj. str. 168.)

Dne 19. ožujka 1346. razglašeno je po kneževoj naredbi, da se od tada nebi ko usudio prolaziti preko Vitinog vinograda „ad Bolento" u Zatonu, činiti u njemu štetu ili pasti životinju pod zepelom pedepse od 5 perpera. (N. dj. str. 206.)

Dne 16. stud. 1348. bi imenovan u malom vieću uz drugu dvojicu skrbnikom „filie Vlcine, uxoris dicti Niffici de Galaco". (Mon. sp his. Sl. mer. Vol. XIII. Mon. Rag. Lib. Ref. T. II. str. 87.)

Dne 29. rujna 1357. imenovan je od kneza medju odvjetnicima kurije. (N. dj. str. 195.)

Na 30. prosinca 1358. imenovalo ga je malo vieće medju skvaragvajtima za siečanj 1359. (N. dj. str. 258.)

Početkom siečnja 1359. dato mu je dopuštenje, da s drugom dvojicom može s nekima pogadjati „qui vadant ad iucidendum lignum necessarium pro retibus archuum arsenatis pro meliori precio, quod potuerit, quod lignamen debeat esse de revro(?)". (N. dj. str. 259.) Izdavač dodao je upitnik, neznajuć o kojoj li se vrsti drva ima razumievati. Mislimo, da ima biti drvo roda *Quercus*, dakle hrastovina (tal. *rovcre).*

Iste godine na 4. siečnja malo ga je vieće učinilo *knezom stonskim.* (N. dj. str. 259.)

Dne 31. siečnja i. g. prima malo vieće zaključak, da se po zahtjevu Vitinom pošalje na trošak obćine poslanstvo u Ucinj nekomu Luki de Chimo radi soli, dok se Vita obvezuje, da će izplatiti trošak poslanstva od prvih novaca, što jih utjera od soli, a ostavlja u zalog nešto srebra. (N. dj. str. 263.)

Po zaključku maloga vieća dneva 29. prosinca i. g. razumije se pak, da je Luka bio primao sô' ali ju nije hotio izplatiti, pa je Vita pitao u zajam obćinskoga novca, kojim bi platio troškove za poslanika, koji bi pošao u Ucinj radi kradje njemu učinjene. (N. dj. str. 288.)

Dok je Vita kneževao u Stonu, pisao mu je rektor Nikola Sorkočević dne 23. srpnja 1359. pismo, u kojem ga obaviešćuje, kako je naredio Juniju Slavci, knezu otočja, neka pazi na znakove, koji bi se javljali iz Stona obdan dimom a obnoć ognjem, te bi se imali činiti u slučaju, da bi bilo do potreba radi približavanja neprijateljskih četa; kad bi opazio znakova, neka odmah pošalje Stonu u pomoć iz Šipana 60 ljudi, iz Lopuda 20, a 20 iz Koločepa. Viti pak naredjuje rektor nakon učinjenih znakova, neka odašalje ladjicu u Šipan s porukom rečenomu Juniju, neka dodje s ljudima u Ston; a ista ladjica neka prosliedi put Dubrovnika javiti rektoru, da i on pošalje pomoć. Juniju da je naredio, da se ne ima odlučivat od Šipana, a kad bi došao u Ston, da se ima pokoravati Vitalinim zapovjedima. (N. dj. str. 276—277.)

God. 1362., buduć je na 9. srpnja stigao srbski car Stjepan Uroš do granice dubrovačke, posla republika jaku posadu u Ston, da ga brani, ako mu bilo do potrebe, a na čelu joj postavi Pašku Bondu, dodavši mu za pobočnike našega *Živu* Žurkovića i Blaža Bobalića. (Mon. sp. hist. Sl. mer. V. XXV. Scriptores V. II. Chron. Rag. Junii Restii, str. 143.)

Mato Žurković. God. 1371., kad je Andrija Beneša upravljao s brodovljem poslatim u republike u Boku Kotorsku, da podanicim Nikole Altomanovića, s kojim je bila u neprijateljstvu, zaprieči prolaz put Konavala, glavni su mu pobočnici bili Mato Žurković i Stjepan Sorkočević. (N. dj. Chr. Jem. B. str. 154.)

Po ovomu natpisu ispada DЄ VITANA, te je slično spomenutomu VITA. — Pod brojem 10. je druga ploča bez natpisa, a na njoj je golem grb-štit sličan opisanijem, te su ovo grobnice iste porodice *Georgii.*

God. 1378., u vrieme rata izmedju Genuezâ i Mlečićâ, kad se je republika dubrovačka, pomažuć kralju Ljudevitu, savezniku Genueza, bojala napadaja Mlečićâ na Ston, posla na zapovjed obranbene posade stonske Marina Junijeva Menčetića, dodavši mu za pobočnike Matka Žurkovića i Blaža Sorkočevića. (N. dj. str. 164.)

Početkom 1379. god. skupa sa Medanom i Matkom, poglavicama kotorskih pučkih buntovnika, koji su bili protjerali iz grada plemiće tad pribjegle u Dubrovnik, podje Mato na ime republike u Kotor, i posluži ga sreća, da primiri zavadjene gradjane i navede puk, da primi u grad vlastelu. (N. dj. str. 168.)

Iste je godine republika na zadnji dan mjeseca travnja poslala bila dvie galije u pomoć saveznom brodovlju Genueza i kralja Ljudevita, te je Matiji bila povjerena zapovied jedne galije. Te dvie galije bijahu pridružene onima, koje su plovile u pomoć Genuezim prije sukoba s Mlečićima u Pulju, ali rek' bi, kao da one ipak niesu sudjelovale u bitci. Kroničar Rastić ipak hvali Mata, da je i unaprieda služio republiku djelatnošću dostojnom njegove hrabrosti i mudrosti. (N. dj. str. 168 169.)

God. 1380. posla vlada dubrovačka galiju i fuštu pod zapovjed istoga Mata, da krstare po puljiškomu moru do Otranta, i da drže daleko od njega gusare. Tom prilikom ulovi Mato jakinski brod krcat trgovinom mletačkih podanika i odvede ga u Dubrovnik. Protiv toga prosvjedova knez zadarski, kao da je trgovina pripadala nekim Zadranima, ali bjehu odbivena njegova netemeljita zanovetanja, te sudjeno izmedju njega i dubrovačkih izaslanika, da se brod ima smatrati pravim ratnim plienom, i kao takov predati državnoj kazni dubrovačkoj.

Htijuć se Mlečići osvetiti radi toga, poslaše nekoliko galijâ, koje popališe dubrovački trg u Neretvi, te sliediše plieniti i paliti po svemu dubrovačkom Primorju do Zatona. Tu pomogoše Dubrovčanima bosanski dobrovoljci, navališe na galije, te hametom potukoše Mlečiće i zaplieniše jim dvie galije, radi kojih su Mlečići pri sliedećem sklapanju primirja za 10 god u ime odkupnine bili prisiljeni platiti 15.000 dukata. Da osigura ljubav Bošnjaka i za unaprieda razdieli jim dubr. staro vieće sve te novce kao nagradu za njihovo junaštvo. (N. dj. str. 169—170.)

Nakon smrti ugarsko-hrvatskoga kralja Ljudevita, moćnoga pokrovitelja republike (god. 1382.), da bi se obranili od Mlečića i od Bošnjaka, sklopiše Dubrovčani savez sa svim većim dalmatinskim gradovima; a da jih nebi uznemirivali ni Balšići zetski poručiše jim viest o tome savezu po Blažu Sorkočeviću i Matiju Žurkoviću. (N. dj. str. 170.)

God. 1383., kad se dočulo, da bosanski kralj Tvrdko kupi vojsku, da bi navalio na Dubrovčane i prisilio jih na kakvu po njih štetnu promjenu dotadanjih odnošaja u velevažnoj trgovini soli, kojom su oni sami obskrbljivali sve svoje sjeverne susjede, poslaše oni kralju u susret odiel vojske pod zapovjed Matije Žurkovića, a u isto doba pošvlju s galijom put Zadra poslanike kraljici ugarsko-hrvatskoj. Kad je za sve to doznao Tvrdko, uznastoja, da se sporazumi i pomiri s Dubrovčanima. (N. dj. str. 171.)

Kad je 1388. god. Gabriel pazmanski kaštelan, sakupivši neke gusare iz grada Bari izašao bio sa nekoliko brodovâ, da gusari po jadranskom moru i da navlaš uznemiruje dubrovačke trgovce, pod izlikom, da se osvećuje, što su oni bili uhvatili neke francuzke plemiće, republika naoruža četiri galije pod vrhovnom zapovjedi Mata Žurkovića Zapovjednicima pojedinih triju galija bijahu Miho Menčetić, Martinuša Sorkočević i Pero Palmotić. To brodovlje odplovi u potragu gusara, te stade napadati njihove jatake na puljiškom kopnu. U toliko su Dubrovčani nastojali skloniti Jakin, Zadar i druge poglavitije gradove dalmatinske, da bi svi skupa doprinašali svojim galijama za stražu jadranskoga mora i sjegurnost trgovine od gusarâ. - Matija ulovi jednu gusarsku galijicu, gusare dade poubijati a galijicu slomiti na rtu S. Angjelo. Tad stade navaljivati na Barane, ali uz posredovanje Rajimunda, vladaoca tih krajeva, gusari povratiše Dubrovčanima zarobljenike i trgovinu, što jim bijahu zaplienili, a Matija se slavno povrati u Dubrovnik. (N dj. str. 176.)

God. 1389. bi Mato poslan sa Mihom Menčetićem najprije u Skadar k Jurju Stracimiru Balšiću, da se s njim sporazumi u ime republike, pak k Radiću Sankoviću, nebi li ovoga nagovorili na primirenje i odustajanje od tajna rovarenja u oči zajedničke pogibelji, koja jim je prietila od Turaka, ali ništa ne opremiše i, kako oni bijahu prorekli, Turci do malo osvojiše Skadar. (N. dj. str. 177.)

Op. Uredništva.

XVII.

: S : VITA : DE GORGI : IA
COBIÇA : VXSOR : SVA :
DEA : FILIA : SVA :[1]

U prvoj riznici (s lijeve strane) uz klaustar Oo. Dominikanaca u Dubrovniku. — Ime VITA je izlizano, te nije sigurno IT, te bi moglo biti i VG. — Ispod natpisa je targa s vješalicom. Preko polja joj je, koso s lijeve put desne, pet prečaga, a lomi jih vodoravni ugnuti pojas (udubljen). Na pojasu je ptica (gavran), a sa strane su dva krina, al' je sve izlizano. Sve je ovo na ogromnoj vapn. ploči, te je po tlima, a natpis je u okviru široku 0,55 m., visoku 0,23½ m. Targa je s vješalicom visoka 0,72 m., široka (u vrhu) 0,44 m. Spomenik je pod br. 11.

XVIII.

✠ S¨ MAGISTRO FRAN — U sv. AN
CISCO CIMATOR D
PADVA CVM VXOR
E SVA ET P/// MOR
TE MEORVM SIT
PEREGIRNORVM (sic)[2]

Prosta pločica vapn. ugragjena u klaustru Oo. Dominikanaca u Dubrovniku. Široka je 0,42 m., visoka 0,28 m., a navedeni je natpis ukresan u prostu okviru. — Uz navedeni je spomenik slična pločica, al' je skresana, te se razaznaje jedva po koje slovo, a tako je još jedna skresana i ugragjena u manastirski obor, to prama navedenijem pločicama.

XIX.

S D PIERC
O GINOVI
C CVM OMN
IBVS SVIS[3]

Prosta pločica vapn. široka 0,24 m., visoka 0,22 m. Udarena je u zid kao samrtni biljeg blizu navedene pločice s natpisom.

---

[1] Čita se: *: S(epultura) : Vita : de G(e)orgi(i) : Jacobiça · vxor : sua : Dea : filia : sua :*

Pod tom je pločom dakle grob prije napomenutog Vita kneza Stonskoga, žene mu i kćeri. Godine 1347. spominje se u knjizi reformacija plemenita gospodja Jakovica, kojoj je prije iztečenja pogodjenog vremena službe pobjegla iz kuće službenica Dobrica, te ukrala: „unam tovalliam, unam tunicham de dorso suo de lino, et unum bazile et duo bacilo de rame" (Monum. Rag. Lib. Ref. T. I. str. 216), pa je sva prilika, da ta gospodja bude ona, koja je spomenuta u nadpisu. Da bude bilo više vlastelinkâ toga imena u ono doba, svakako bi u reformacijama bilo dometnuto i njezino prezime Kćerino joj ime Dea bit će prevod starohrvatskoga *Boža*, *Božica* ili *Božana*. Tako se god. 1350. u istim reformacijama spominje Bosiza, famula Mate de Saraha. (N. dj. str. 115.) Op. Uredništva.

[2] Čita se: *† S(epultura)¨ Magistro Francisco cimator d(e) Padva cum vxore sua et p(ost) morte(m) meorum sit peregrinorum* Op. Uredništva.

[3] Čita se: *S(epultura) d(e) Pierco Ginovic cum omnibus suis* Op. Uredništva.

XX.

S . DЄ . LVCA . DRA
SCOVICh : CV
OIB3 . SVIS[1]

Ovaj je natpis na *Gorici sv. Vlaha* (kod Dubrovnika), te je sada ovaj kam kao stepen ispred zavjetovne drevne crkve sv. Vlaha, to na ulazu u crkvicu. Na ovomu se kamenu još raspoznaje utarak upravna mača, a vigja se još na drugomu kamenu ostatak targe.

[1] Čita se: *S(epultura) . de Luca Dra-scovich : cu(m) o(mn)ib(us) . suis* Op. Uredništva.



Crkva S. Klimenta u Sitnomu u bivšoj poljičkoj kneževini.

(Sa 5 slika.)



U svojem »izvješću o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim«[1], slavni naš pok. Ivan Kukuljević, otrag četrdeset godinâ, ovako je pisao: »... Kod sela *Sitna* (u Poljici) ..... vidio sam na visokih brdih dvie starinske crkve *Sv. Luke* i *sv. Klimenta*, obe sagradjene u bizantinskome slogu na krst s oblima kubama. Kod župnoga sela *Dubrave* stoji na visokome brdu druga crkva *sv. Luke*, oko koje leži starinsko groblje s velikimi pločami, a u crkvi nalazi se grob Nikole Ugrinovića, biskupa smederevačkog, koj je umro god. 1577. Na grobu je latinski napis«.

Ponukan Kukuljevićevom bilježkom, ja sam kroz jesenske praznike 1896. god. obašao i izmjerio, te nacrtao sve tri spomenute crkve i našao sam, da nije posve točno ono, što je o njima pisao Kukuljević; jer, ni crkva sv. Luke, ni ona sv. Klimenta u Sitnomu nisu sagradjene na krst, niti su bizantinskog sloga, niti imaju oblih kubeta. Na krst je sagradjena sama crkva sv. Luke u Dubravi i razkrižje joj je pokriveno nizkim, oblim kubetom, dok su spom. druge dvie crkve u Sitnome sastavljene od dva diela, tako da su u istoj uzdužnoj osovini združena obadva glavna tipa staro-kršćanske crkve ona na bazilikalnoj i ona na centralnoj osnovi. Bazilikalni dio je posvodjen bačvastim svodom, centralni, osmerokutni kapastim kubetom (Kappengewölbe).

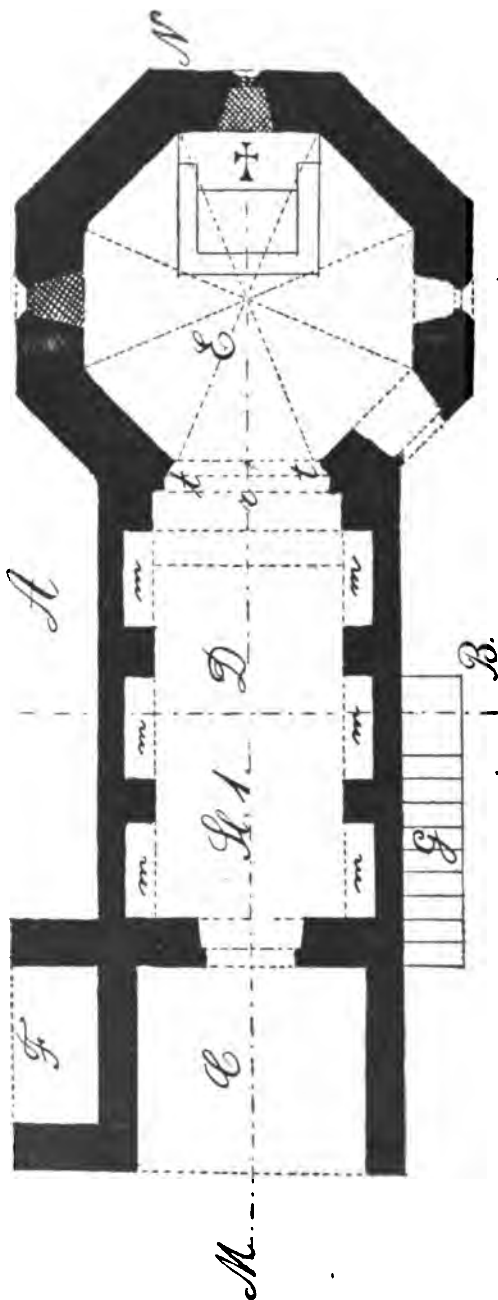
Kao stariju i sa svakog gledišta zlamenitiju, ovdje ću najprije da opišem crkvu S. Klimenta. Da je to najstarija crkva u selima Žrnovnici, Sitnomu i Dubravam, svjedoči nam narodna predaja, koja joj uz to pridaje naslov »S. Kliment prokuratur svih crkava«.

Crkva je to na osami, obilat kilometar daleko od sitnjanske crkve sv. Luke, put iztoka, uz južnu stranu puta, koji vodi iz Sitne u Dubrave na visočini od 450 m. nad morskom površinom. Na priloženoj tablici prikazuje sl. 1. tloris, sl 2. uzdužni presjek *MN*, sl. 3. popriečni presjek *AB*, sl. 4. pogled s južne strane, sl. 5. pročelje crkve S. Klimenta u Sitnomu. Crkva je okrenuta od iztoka put zapada sa pročeljem na zapadnoj strani Sastoji od tri glavne česti: predvorja *(atrium) C*, baziličice *(basilicula) D* i svetišta *(sanctuarium) E*. (Vidi u tlorisu, uzdužnom presjeku i pogledu s južne strane.)

Predvorje je onizka 2·29 m. duga, 3·02 m. široka, otvorena sgrada posvodjena bačvastim svodom. Početci svoda naglašeni su debelom oblom grivnom *(tora)*. Iz predvorja vode 1·21 m. šir. gori polukružno završena vrata u jednobrodnu baziličicu, dugu 5·94 m., šir. 2·43 m. Baziličica je s dvora najviša od svih triju česti crkve, jer je ona dvostruka (Doppelkapelle), t. j. u visini razdieljena na dvie prostorije, gornju i dolnju. Dolnja je služila zar za mužkarce, gornja za ženskinje *(matroneum)*. Dolnja je baziličica posvodjena bačvastim polukruzima, gornja bačvastim paraboličnim svodom. Na gornju se baziličicu pristupa preko izvanjske stepenice, prislonjene uz južno platno baziličice *(G* u tlorisu, popr. presjeku i pogledu s južne strane), u kojem su takodjer probivena prosta vratašca. Gornja baziličica prima svjetlost kroz prozorčić *o* u južnom platnu

[1] Arkiv za jugosl. pov. knj. IV. str. 321—322.

(sl. 4.), te iz svetišta. Kroz paraboličan, nizak, u začelju baziličice i svodu svetišta koso usječen luk *p* (sl. 2. i 3.) može samo pogled sprieda stojećih osoba da dopire do oltara doli u svetištu. Dolnja baziličica ima u južnom i sjevernom platnu udubljene po tri, ne posve jednake sliepe arkadice *m* (sl. 1., 2. i 3.). Takove su sliepe arkade medju nutrnjim podpornjacima zajedničke mnogobrojnim starohrvatskim crkvama romaničkog sloga navlaš u južnoj Dalmaciji, rek bi da potiču iz doba od XI. do XIV. vieka, te podavaju dapače karakteristično obilježje osobito jednobrodnih crkava hrvatsko-romaničkoga sloga. Već objelodanjena crkvica sv. Mihovila u Komiži, sa takovim arkadama samo u južnomu platnu, obstojala je već u XII. vieku[1].



Pri ulazu (*r*, sl. 1.) iz dolnje baziličice u svetište, sačinjavaju pregradu dva tanka pluteja, bez uresne rezbarije i bez pilastrićâ. Tlo svetišta je za jedan onizak stepen niže od tla baziličice. Svetište je sagradjeno na osnovi pravilna osmerokuta, koji se s jednom stranicom sljubljuje sa začeljem baziličice. Ono ima i poseban ulaz na jugozapadnom platnu. Osmerokutna sgrada svetišta niža je od baziličice, posvodjena je, kako sam prije spomenuo, osmerokapastim svodom, a pokrivena nizkim krovom u obliku osmerostrana šiljnika. U vrh šiljnika je kamenita kruglja, a nad njom gvozden štap, koji nosi pomični barjačić sa monogramom Isusovim, i završuje u monogramatičan konstantinijanski križ. Zid je svetišta ukusno ovjenčan višečlanastim romaničkim kvirom, a na 1·35 m. nad zemljom opasan je takodjer višečlanastim romaničkim pojasnim kvirom od 15 cm. debljine. Na južnoj, iztočnoj i sjevernoj strani bio je po dugoljast, s gornje strane šiljasto završen prosor (sl. 1.). Sad je otvoren tek južni prozor, druga dva su zazidana. Iztočni nam prozor svjedoči, da prvašnji oltar nije bio kao sadašnji novovjeki, prislonjen uza zid, nego slobodan i, po svoj prilici, pokriven ciborijem. Pilastri ulaza u svetište iz baziličice imaju nadstupine (sl. 1. i 2., *t*) urešene dvostrukim redom stojećeg bodki slična lišća.

Uz predvorje, sa sjeverne strane, prislonjena je četvrta, najmanja otvorena sgrada, još niža od predvorja (sl. 1. *F*) i takodjer bačvasto posvodjena, koja je mogla služiti kao zaklon putniku i kao privremeno spremište orudja i alatâ.

[1] V. „Star. Prosvj.“ God. II. Br. 3., str. 156—157.

Izvorno je i zato vrlo zlamenito graditeljsko ustrojstvo ove poljičke crkve. Samostalan je to i ako nespretan pokušaj sdruženja bazilikalne sa centralnom osnovom. Mislim, da je osnivaču tog osmerokutnog svetišta lebdio pred očima kao uzor osmerokutan spljetski hram Sv. Dujma. Sdruženje dviju osnova bilo bi možda bolje uspjelo, da nije bilo po sriedi potežkoće dvostruke baziličice, kako se može razumjeti po crkvi Sv. Luke, kašnje sagradjenoj, gdje je jednostruka bazilika sretnije sdružena sa osmerokutnim svetištem zato, što je ovo više od nje. Tako složena graditeljska kompozicija nije našla daljeg odziva u Dalmaciji, nije bila oponašana, niti se je mogla razvijati, jer u prvom pokušaju zatočena i slabo pristupna medju poljičkim brdima, trebalo je da ostane osamljena. A žaliti je u velike, što je ta osamljenost bila donekle uzrokom, da se hrvatsko crkovno graditeljstvo nije i dalje koristilo uporabom oblikâ osmerokutne ni u obće poligonalne ni centralne osnove po sebi, ni u svezi sa bazilikalnom, jer nije sumnje, da bi uvedenje tih dvaju elemenata bilo donielo najljepše plodove. Ako pak tako sjajan i vidljiv uzor, kao što je crkva Sv. Dujma u Spljetu, nije bio kadar da i inače potakne dalmatinske graditelje na oponašanje i nasliedovanje, to se ima pripisati njezinoj velebnosti i monumentalnosti, koja se nije mogla slagati s razciepkanošću i neslogom te dosliednim neizbježivim siromaštvom hrvatskoga naroda, te ih je odbijala, jer samo složni, slobodni i ujedinjeni narodi mogu da imaju smjelosti i sredstava, potrebitih za podizanje sličnih spomenika.

Oko crkve Sv. Klimenta je, po starohrvatskom običaju, groblje sa velikim pločastim stećcima, od kojih je veći dio zapao duboko u zemlju. Na jednom stećku, koji stoji pred izvanjskom stepenicom, urezana je 1·29 m. duga starohrvatska palošina sa kockastom jabukom i 0·33 m. dugim križem (Parier-Stange). Na drugom nekom stećku s južne strane groblja urezan je bio nadpis, koji se je dosta izticao, te od njega ostaje još:

U U̅V
МНЂꙌ Ⰹ О ⰆНІ
ПΛЄМ

što bi se moglo zar čitati: . . . .

. . . *mija koli* . . .

. . . . . *plem* . . . . .

U tomu su nadpisu uz bosančicu pomiešana dva glagoljačka slova Ⰹ i Ⰶ.

Sudeć po obliku i veličini spom. palošine (mača), stećak na kojemu je urezana, može poticati iz XII. - XIV. vijeka.

O crkvi, obzirom na paraboličan svod gornje baziličice, obzirom na romaničke oblike vienca i pojasnog kvira na svetištu, kao što i na ustrojstvo samog svetišta i na njegove šiljaste prozore, može se kazati, da bi imala poticati iz druge polovine XII. ili iz prve polovine XIII. vieka.

U Korčuli, o Bartulovu dnevu 1897.

F. Radić.



Arkeologički prilozi o religiji poganskih Hrvata.

(Sa slikama.)

(Nastavak. Vidi br. 2. god. 1897.)

C. Sevid Vaćanski.

U starohrvatskoj županiji bribirskoj, a u sadanjoj skradinskoj obćini, u selu Vaćanima, upravo pri mejašu Ždrapnja, podižu se nad poljem za 150 met. dvie usporedne glavice, razdieljene sa dolinicom, širokom kakvih 100 met. Ona sa zapadne strane zove se »Pipunića kosa«, dok ona sa iztočne »Gavranova greda«. Iztočni dio glavice »Pipunićeve kose«, te spomenutu dolinicu i vrelašce, što kroz ovu dolinu od sjevera teče k jugu, sadanje pučanstvo zove »Sevidom«.

Pri iztočnom kraju na vrh »Pipunićeve kose« — koje je ime ta glavica kašnje primila – ili bolje, zovuć je starim imenom, »Sevida«, ima mala nanesena gromila, oblika predhistoričkog, kojoj je u premjeru 10 met., a visoka je samo 0·80 met. Na sred te gromile nešto se malo razabiru tragovi male suhozidane sgradje. Po gromili razabiru se takodjer tragovi od nekoliko grobova.



Sl. 1.

Jesu li upravo na toj gromili pogani Hrvati svojim bogovima žrtve prikazivali, za izvjestno se ne može uztvrditi, ali za mene je izvan sumnje, da sadanje ime polažaju »Sevid« ili »Svevid« ili »Sutvid« podsieća na kultus toga glavnoga boga slavenske mitologije.

Sa iztočnog boka glavice »Sevida« seljani su mi kazali, da se slučajno naidje na grobove. Zato sam dao ponešto kopati, gdje sam nagadjao, da bi se takov grob mogao naći, i zbilja odmah ga nadjosmo, i to ozidana sa običajnim poklopnicama i kamenjem na okolo posadjenim, ali u grobu nikakovih ostanaka ne nadjosmo, što sam tumačio tim, da se je mrtvac sasvim u humus pretvorio. Tu sam opazio i komad tesanog kamena od bielog domaćeg zrnatog vapnenca.

Sa podnevne strane »Sevidu« za 500 met., a sa zapadne strane starohrvatske crkve i groblja sv. Bartula u Ždrapnju, na jednoj ledini ima dosta prostrano sredovječno groblje, koje nadati se da će s vremenom, kad se bude pretražilo, dati obilnih priloga za hrvatsku arkeologiju.

D. Sutvid Živogoštski.

U starohrvatskoj županiji Poganiji, a nad selom Živogoštem, obćine Makarske, razkriljuje se daleko čitavim makarskim primorjem planina Biokovo. Jedan njezin vrhunac, koji nam priležeća slika prikazuje pod slovom A i danas se zove »Sutvid« ili kako ga redje zovu »Svevid« ili Kapela. Taj vrh puk zove *kapelom*, po tobožnjoj predaji, koja je silno o tom mjestu istančala i izkrivljena, da bi bila tu mala crkvica podignuta u čast Sv. Vida. To ondješnje pučanstvo tolikom stalnošću tvrdi, da jamči, kako se još vide ostanci te kapele. Ovo su mi tvrdili i ljudi, koji se ponešto i arkeolo-



Sl. 2.

gijom zanimaju. Da odstranim svaku sumnju o tom i da točno pregledam položaj, stadoh se penjati uz brdo visoko 1155 met. Putem moj vodić Ivan Frančević, komu se bijaše na putu pridružio i Jakov Škender, kazivaše mi, kako do nazad stotinjak godina okolno pučanstvo u neko stanovito doba svetčanim obhodom hodočastilo je na Sutvid. Nu da su župnici to ukinuli, te na polu brda, na položaju Križice podigli crkvicu na čast Gospinu, i tu da o Križima hodočaste. Suviše mi kazaše, kako su na »Sutvidu« zakopane »svetinja, svete moći«, kako okolno pučanstvo danas u velikom štovanju to mjesto drži.

Poslie tri sata penjanja, na brdu, poput stoga od siena, a na prostoru od 30 met. premjera, diže se nanesena gromila, kojoj je u premjeru 15 met., sa sjeverne strane visoka 7 met., a sa podnevne 4 metra. Na ovoj gromili niče opet druga nešto manja gromila, na kojoj je opet podignut četvrtast suhozid upravo kao žrtvenik, kako se to razabire i na priloženoj slici.

Tu nema ni traga ikakovoj kapeli a ni grobovima, a po gromili malo zakopavši opazio sam uglevlja i pepela, tih jasnih dokaza o paljevini. Valjda je ovaj pepeo ona svetinja, koja bi po tradiciji u narodu bila simbolizirana pod riečima »svete moći«.

Ja ostadoh podpuno uvjeren ob onomu, što je i prof. Nodilo nagadjao, da ovaj vrhunac bijaše posvećen poganskomu bogu Sutvidu, i da na ovoj gromili prikazivane su mu za doba poganstva žrtve od naših pradjedova, dok nema tu ni najmanjeg traga kakvu kršćanskom bogoštovju.[1]

Kakovo me je čuvstvo obuzelo na tomu narodnomu svetištu; kakove su mi se misli rojile sižuć u davne sgode našega naroda, kad se svojim krivim bogovima klanjaše, to ne spadajuć na arkeologička iztraživanja, ovdje ne spominjem. Samo primjećujem, da naporan trud trosatnog penjanja blagodario sam, kod podpunog osvjedočenja, da sam obašao i kao rukom opipao mjesto, gdje se kultus Sutvidu izkazivao.

Pogled sa ovog »Sutvida« siže na sve krajeve u nedogled na iztok Mostaru i Dubrovniku, na zapad Spljetu, na jug preko Pelješca, Hvara i Brača k Italiji, a na sjever Vrgorcu, Ljubuškomu i dalje po Hercegovini.

Mislim, da je ovo mjesto bilo od glavnijih upravo rad njegovog izvrstnog položaja gdje se štovanje Sutvidu izkazivalo.

E. Sutvid tučepski.



Sl. 3.

U istoj starohrvatskoj županiji i sadašnjoj obćini, a u selu Tučepima, upravo pri mejašu Podgore, na podnožju planine Biokova, podiže se malo brdašce od 431 met.

[1] Nodilo u Radu LXXVII. str. 79.

nad morem, koje odtiskava se poput jezička od iztoka prama zapadu u vrlet tučepsku, zvano Sutvid.

Na vrh toga brdašca umjetno podignuta je gromila, kojoj je u premjeru 25 met., a visoka je 6 met. Na toj gromili razom zemlje jedva se razabiru tragovi jednoj pačetvornoj sgradi od zapada k iztoku okrenutoj, dugoj 11·50 met., širokoj 6·30 met.

Opet u ovoj nešto bolje razabiru se tragovi druge sgrade, ali nešto manje od prve, koja je svršavala sa polukružnom absidom. Napokon opet usred ove strši razvaljena visoka crkvica 1·60 nad zemljom. Duga je izvana sa pačetvornom apsidom 6·60 cent., šir. 3·50 cent. Nutrnjost te crkvice bila je providjena sa dvjema za 0·30 cent. iznesenim pačetvornim lezenam. Pri uglovima u absidi opažaju se malušne poluoble konke. Opaža se, da je absida bila posvodjena, a tako i čitava crkvica.

Pred spomenutim trim sgradama, na istoj gromili, sa iztočne strane, opaža se razom zemlje još jedna jajasta tlorisa u suhozid, od sjevera k podnevu okrenuta gradjevina duga 3·00 m., široka 2·50 m.

Sve te gradjevine bila bi potreba sistematičnim izkopinama točnije proučiti i ne sumnjam, da bi nam izkopine to bolje potvrdile moje uvjerenje, kako na njima imamo čitavu evoluciju štovanja poganskoga Svantevida u onu kršćanskoga Sv. Vita.

L. Marun.



Izvješće

o radu Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sastavio ga

Frano Radić,

izvjestitelj znanstvenoga odbora hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu i zastupnik istoga družtva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu, za isti Kongres.

(Nastavak.)

U Garrucci-evoj V., tab. 344, sl. 1. Isus sjedi na priestolju sa ljevicom na krilu, u njoj drži smotak, a desnicom podignutom. Oko glave mu je monogramatični nimbus Desna mu je noga na glavi lava, a lieva na zmaju prema onoj sv. Pisma: »*conculcabit leonem et draconem*«. Desno i lijevo stoje mu apostoli Petar i Pavao, ali ne ima onoga u položaju »adorans« kao u Spljetu.

Na Garr. V., tab. 345, sl. 1. po sriedi je Isukrst, gdje sjedi na prijestolju naslonjenu na hridi, iz koje izviru četiri potoka. Oko glave mu monogramatični nimbus, a otvorena knjiga u zastrtoj ljevici. K njemu se primiču sveci Petar i Pavao i pružaju mu vienac, imajući ruke pokrivene pallijem. Uz to sv. Petar, s lieve strane nosi na ramenu križ. Isus golobrad, a oba svetca bradata; u sv. Petra kratka, u sv. Pavla duga brada. Sveti Petar postrižene kose, sa pramenom povrh čela, dočim je sv. Pavao posve ćelav. Svi imaju sandale, tuniku sa rukavimà i pallij.

U Garr. knj. VI., tab. 440, 1. sjedi golobrad Spasitelj bez krune i bez nimbusa na glavi, te blagoslivlje sa tri prsta desne ruke prignute k prsima. Apostoli Petar i Pavao (ovaj baš ob desnu Spasitelja) sjede na faldistorijama, a ne stoje, te Pavao drži u ruci knjigu, a Petar šibiku, kao žezlo crkve Isusove. Osjem Petra i Pavla sjedi desno i lievo još po 5 apostolâ.

Na tab. br. 465, sl. 6., VI. svezke Garr. Isukrst stoji na mističnoj hridi, pred kojom je manja hrid, na kojoj je simb. jaganjac sa nimbom; poviše nimba mu križ. Isusu je okružni nimbus oko glave; živo podignuo desnicu put desne strane, a na lievoj predaje Petru u pallij svezak zakonâ. Petar nosi na lievom ramenu krst kao žezlo vladalačko (princeps Apostolorum). S lieve Isusu je Pavao, koji vadi desnicu iz pallija, i podiže oči k Isusu, koji gleda na Petra. Svi su bradati: u Petra je obla brada, u Isusa dvodielna u Pavla duga. Svi imaju tuniku, palij i sandale.

Mislim sada, da mi ne treba drugih činjenica za dokaz, da je mnienje prag. Bulića netemeljito, a da još stoji neoborena tvrdnja Kukuljevićeva, da sjedeća osoba predstavlja kralju hrvatskoga, po svoj prilici uprav Tomislava, kojemu je pred nogama podanik, klanjajući se po običaju onoga vremena, u položaju proskineze; a stojeća osoba mogao bi biti onaj viši svećenik, o kojemu Kukuljević (Nav. rasp. u »Radu« knj. 58.) piše, da nakon krunitbe kraljeve u crkvi, »uspev se na povišeno mjesto, stade pjevati hvalospjev kralju uz odgovaranje naroda«.

Pok. dr. Rački napominje takodjer zlamenitu spljetsku ploču i pristaje uz mnienje prag. Bulića, dodavši, da je osoba uz onu na priestolju po svoj prilici apostol Petar (Spom. rasprava »Rad« knj. CXVI., str. 212–213).[1]

Zlamenita je oko krstionice još druga jedna ploča, na kojoj je u kolobaru, svijenu od dvostruke troprutaste pletenice upisan pentagram, u kojega su četiri vanjska kuta golubovi, tri koja zoblju grožđje što iz njega probija, a jedan zatvorenih krila. U sredini i u petom vanjskomu kutu pentagrama su ruže, po srijedi šesterolatična, pravilna, a u

---

[1] Ovaj članak o plohoreznoj figuralnoj spljetskoj ploči pročitao sam u II. sjednici V. odsjeka I. medjunarodnog kongresa kršćanskih arheologa u Spljetu-Solinu, kojoj su prisustvovali sami slavenski članovi kongresa.

Prag. Bulić je nakon mojega čitanja uzkliknuo, da bi se on veselio, kad bi tako bilo, kako sam ja dokazivao.

Prof. dr. Luka Jelić je nastojao dokazati, da ono na glavi sjedeće osobe nije kruna nego gornji dio katedre, jer da nije u istoj plohi lica, već da ostaje iza glave, a niz biserja, kojim je urešen rub krune, da je biserni nimbus; u ruci sjedeće osobe da nije prost križ, nego križ na štaki (crux astata), jer da je štaka ona crta pod laktom ruke, koja predstavlja stražnji dio pallija; te da u vrhu tobožnjeg naslonjača katedre niesu bila samo tri već četiri križića, jer da onaj srednji nije baš po sriedi, ali da slika u Bulićevoj knjizi nije posve točna.

Ja sam mu odvratio, da se pomoću žive mašte može prizor da tumači kako se hoće, ali da je spomenik jasno urezan i prilično točno naslikan, da sam ja sliku pokazao dr. Wilpertu pitajuć ga, da bi se izrazio o njezinu sadržaju i da je on na prvi mah kazao, da predstavlja kralja sjedećega na priestolju itd., i predložio sam, da će ipak biti najbolje, da se ploča ide razgledati na lice mjesta u krstionici, da se izreče konačni sud o glavnom licu. Predlog bi prihvaćen većinom glasova.

Prof. Simon Ljubić, predsjednik odsjeka, je primjetio, da se spominje, da je u Rimu vidio okrunjenog kralja sitno slikana na jednom staroslavenskom rukopisu iz XI. vieka, na kojem da bi se mogao pobliže izpitati oblik krune.

Prof. Syrkou je opazio, da nije moguće, da novci navedeni iz Ljubićeve knjige budu Simeonovi, jer da njemu nije poznato, da je bugarski kralj Simeon kovao novac, nego da imaju biti iz kašnjega zemana, na što je prof. Ljubić odvratio, da nije ni on bio posve sjeguran, da li su Simeonovi kad je te novce objelodanjivao.

Ja sam primjetio na to, da i ako novci nisu Simeonovi, pripadaju ipak nekomu od prvih bugarskih vladaoca, svakako ne kašnje X. vieka, pa ostaje ipak valjana prispodoba za oblik žezla.

Još je prof. Syrkou dodao, da je na spljetskoj ploči kruna, ali da to nije oblik bizantinske krune.

Ja sam odvratio, da nisam uprav tvrdio, da je taj oblik posve bizantinski, nego da sam na prosto naveo Kukuljevićeve rieči, po kojima da se može ipak razumjeti, da se ta kruna od bizantinske razlikuje po onim križićima u vrhu, što da je motiv suvremenih franačkih kruna, pa da je lako moguće, da hrvatski kraljevi, stojeći na razmedju Iztoka i Zapada, budu na svojoj kruni primili nešto od Iztoka iz Carigrada, a nešto od Zapada sa franačkoga dvora, pošto znamo, da su bili u saobraćaju s jednom i drugom stranom.

Sutradan po objedu, prije III. sjednice, sliedilo je razgledanje ploče. Učestvovali su prof. dr. W. A. Neumann, diakon dr. Gradmann, dr. Mantuani, prof. Syrkou, prof. Smirnov, prof dr. Luka Jelić i ja.

Osjem dra. Jelića svi pripoznaše, da slika u Bulićevoj knjizi dobro odgovara izvorniku, da je *kruna* na glavi sjedeće osobe, da osoba predstavlja *kralja* sa prostim križem u ruci, a dr. Jelić je samo priznao, da sjedeća osoba *može biti kralj*.

Pošto je tako utvrdjeno, da je prizor predstavljen na ploči profanog sadržaja, dr. Jelić je niekao da bi ploča mogla poticati iz kakve crkve, jer da u crkvi nebi mogao biti predstavljen kralj, kojemu se izrazuje duboko poklonstvo, što ja uprav nisam baš odlučno ni tvrdio.

Profesori Syrkou i Smirnov su se izjavili o kruni, da nije oblika bizantinskoga, te su prof. dr. Neumann i diakon dr. Gradmann potvrdili, da je franačkog oblika.

Još je diakon dr. Gradmann priznao, da prizor može slobodno predstavljati i uprav hrvatskoga kralja, dočim toga nije dopuštao dr. Neumann, a prof. Syrkou je izticao okolnost, da bi ploča mogla biti unešena sa inozemstva.

Na III. sjednici sam izvjestio o navedenom uspjehu razgledanja ploče.

kutu deveterolatična nepravilna, jer su joj dvie latice zato bolje razvijene, da napune prostor kuta i da postigne veličinu golubova. Vanjska su četiri kuta izpunjena palmetama. Prag. Bulić je opširno iztumačio zlamenovanje pentagrama u staro-kršćanskoj umjetnosti kao *signum Christi*, po O. Cahieru. Otte-u, Krausu i De Rossi-u. Taj plutej napominje po Buliću i dr. Rački (Nav. raspr. str. 212). On se ne obzire na tumačenje prag. Bulića, nego kaže, da je pentalfa »simbol peterih ćutila, te se je kod Izraelićana na pentateneh, a kod kršćana na stari zavjet protezalo«.

Još je prag. Bulić u svojoj knjizi (str. 42—44) sa dotičnim slikama objelodanio *15 ulomaka uresnih hrvatsko-bizantinskoga sloga nadjenih u Spljetu*, od kojih je devet komada sačuvano već u Spljetskom Muzeju, dva, po predaji, iz solinske crkve Sv. Petra, čuvaju se sada u crkvi Sv. Petra na Lučcu, jedan je uzidan u Gjeremijinoj kući kod crkve sv. Duha, dva su uzidana u trećem redu zvonika sv. Dujma, a jedan je uzidan u kući Petrini s južne strane spljetske stolne crkve.

Od komadâ što su u Muzeju: jedan nepoznata prvobitnog mjesta ima ostatak nadpisa:

... *(Eu)*T*(?)*ROPII · HVNTOR*(is?)*

po slovima, kako kaže prag. Bulić, predkarlovinžke dobe; drugi takodjer nepoznatog prvobitnog mjesta nosi ostatak nadpisa:

... N MAGNA*(m)*;

treći takodjer nepoznata nalazišta osjem uresa ima takodjer i trag nadpisa:

*(Sol)*VIMVS VO*(tum?)*.

Od dva komada, koji se čuvaju u crkvi Sv. Petra, jedan je tegurij ciborija sa križem po sriedi a naokolo dvie ruže, lučići (arcatine) i kuke, te nosi ostatak nadpisa:

.. SEMEA · EDIFICAVI · DOMVS · DEI AD · ONORE · S*(an)*C*(t)*I · PETRI · ET · S*(an)*C*(t)*I · ANDREAE ....,

drugi je plutej žrtvenika, pregrade svetišta ili amvona.

Komad na Gjeremijinoj kući nepoznata prvobitna mjesta je obložna ploča žrtvenika.

Jedan od komadâ u trećem redu zvonika Sv. Dujma je nadstupina sa oblim pulvinom i uvojicama, a drugi je obrubni pleter pluteja.

U *krstionici* je još drugi sarkofag nadbiskupa Lovra Svinimirova suvremenika sa nadpisom u stihovima:

✠ QVIS SIM SCIRE VENIS QVI MORTIS STRINGOR HABENIS
PASTORE RAMTVR BIS HVIVS LAVRENTIVS VRBIS
QVAM EGO DVM REXI SI QVID MINVS VTILE GESSI
ID PRECETE FLAGITO TERGAS VT O///CE XPISTO
CRIMINE TE SANCTVS REX PVRGO ///GINE NATVS

Prag. Bulić je o tom sarkofagu razpravio u knjižici »Sarkofazi Ivana Ravenjanina i Lovre Dalmatinca spljetskih nadbiskupa« Zadar 1884. — Taj je nadpis objelodanio i Jackson (Op. cit. II. str. 70).

U Spljetu je još do nazad malo godinâ, kad je na žalost ognjem izgorila, sačuvana bila crkvica S. Eufemije, bizantinska bazilika, u vojničkoj bolnici. O njoj je pisao Eitelberger, te joj je donio srećom tloris, presjek i sliku jedne nadstupine (Op. cit. strana 293—294). To je bila bazilika na tri broda sa pravokutnom apsidom, pokrivena bačvastim svodovima. Ćeliju crkvi pridruženu s desne strane zove Eitelberger popriečnim brodom, dok mu s lieve strane ne ima traga. Ladje crkve imaju po četiri travéa. Treći je glavne ladje, brojeći s ulaza, pokriven kubetom iznutra polueliptičnim s dvora valjastim, koje se podiže na četiri stupa poput kule, kao u Sv. Križu u Niuu. Brodovi su razstav-

ljeni sa tri para stupova, koji su dignuti za rimskih zgradja, samo je nadstupinama dodat ravenatski pulvin. Na zidovima odgovaraju stupovima lezene. Glavni joj razpored nalići onomu crkve Sv. Barbare u Trogiru, od koje je malo manja. I pok. dr. Rački je u spom. svojoj poslj. razpravi izvjestio ob ovoj crkvi (Rad knj. CXVI. str. 196) takodjer po Eitelbergerovim podatcima, samo što on nije još znao da je izgorila.

Osjem komada objelodanjenih od prag. Bulića, nalaze se *u spljetskom Muzeju još drugi komadi hrv.-biz. sloga*, i to:

U odjelu kod gimnazije komadi zabilježeni 11E, 23E i 211E, prvi sa zavijenim paomovim lišćem VIII. vieka, drugi sa urezanim lukom na nadstupini, treći sa pleterom, te ulomak praga sa monogramom Isukrstovim XP u krugu, a pod prečagom krsta slovima A i ω, te do kruga spletenim krugovima, od kojih svaki zadrži križ Taj komad bi rek da je iz VIII. vieka Još je u tom odjelu Muzeja: ulomak 55E, u kojemu je jednokraki križ sa dva kruga u dva kuta, a s druge strane prelomljen; ulomak 61E sa komadom raznokraka križa, sa užetom i vijugastom lozom.

U glavnom odjelu Muzeja kod S. Dominika nahodi se mramorni ulomak, 44E, doljnjega kuta tegurija ciborija sa lukom obrubljenim nizom duguljastih biserova (fusarole) i sa tri vrsti vijugastih loza: jedna sa zavojicama i prostim lišćem, druga u sriedi sa lišćem izprobijanim tako, da nalići grozdovima, a treća sa akantusovim lišćem. Ovaj ures odaje svršetak VIII. ili početak IX. vieka.

31. **Jesenice** (Onaeum i Nareste) kod Klisa. Moj častni drug pop Petar Kaer objelodanio je u prilogu »Bullettino di arch. e st. dalm.« (Br. 1. god. 1890.) sa slikama dva ciela pluteja, dvie lezene i dva stupčića, sve urešeno u slogu hrv.-biz. IX. ili X. vieka. To se šest komadâ nahodi u i pred crkvom Sv. Stjepana u Jesenicama u Poljici kod Spljeta i Klisa. Dr. Rački je u svojoj razpravi spomenuo ove komade (Nav. dj. str. 309).

32. **Omiš**. U Omišu je jošte sačuvana crkva *S. Petra* okružna tlorisa, hrv.-biz. sloga, koja se napominje u izpravi 1074 g. (Documenta str. 99).

33. **Supetar** na Braču. Na supetarskom groblju *S. Nikole* odmah pri ulazu nahodi se prost staro-kršćanski sarkofag sa poluvaljastim poklopcem. Dug je 2·20, m. šir. 0·60 m. visok bez poklopca 0·52 m. Na poklopcu je naskočen velik križ, poput onoga na sarkofagu Ivana Ravenjanina u Spljetu, samo sa još više razširenim krajevima. Na glavi sarkofaga je drugi takav, kraći i troprutast križ sa kotačem u križalištu.

34. **Povlja** na Braču. Osjem ostanaka benediktinskoga samostana i crkve Sv. Ivana, u Povljim se još nahodi uz današnju crkvu velik prag nadvratnik, urešen sa palmetama, koje odavaju početak XI. vieka.

35. **Bol** na Braču. Još u listu »Gazzetta di Zara« 1844. god. bio je Starogradjanin Petar Nižetić objelodanio jedan staro-kršćanski sarkofag iz Bola sa poklopcem na proste akroterije. Taj se sarkofag sad nahodi uz občinski bunar, te mu raka služi za napajanje životinje, a poklopac, koji je izdubljen na način krova, služio je do nedavna za pranje. Raka je duga 1·645 m., široka 0·65 m., duboka 0·35 m.; strane su joj debele 0·095 m., dočim je poklopac dug 1·69 m., širok 0·70 m., visok 0·425 m. Na obedvie glave i poklopca i rake urezani su naskočeni kratki križići.

U »Viestniku« hrv. ark. dr. (God. XI. Br. 3. str. 65—69) objelodanio sam sa slikom okrnjeni mramorni tegurij ciborija iz IX. vieka, koji je uzidan nad vratima dvorišta samostana Dominikanskoga u Bolu. Na sred njega je križ urešen dvostrukom troputastom pletenicom. U gornjim kutima križa je po peterolatična ruža, u dolnjim po panu okrenut put križa sa paomovim listom u kljunu. Nagnute strane urešene su vezanim lukićima i kukama. Sva tri kuta tegurija su odbijena a u dnu je luk sa ulomkom nad-

pisa. Ja sam iznio čitanje, koje sam imao čast primiti od slavnoga gosp. comm. I. Kr. de Rossi, i glasi:

(in honorem dni nri Jesu XPI) ADQ*ue* BЄAi *(beati)* THEODORI....

Ovaj je tegurij napomenuo po mojemu spisu i dr. Rački u spom. svojoj poslj. razpravi (Rad knj. CXVI. str. 200 i 209).

36. **Korčula** — (Corcyra nigra). U često spominjanom »Viestniku« (God. XII. Br. 3., str. 81—82) objelodanio sam sa slikama (»Viestnik« 1890. Tab. II. sl. XV. i XVI.) *velike tri jednake hrv.-biz. nadstupine* iz IX. vieka, kojih se dvie čuvaju u gradskom muzeju, a jedna je u sbornoj crkvi sv. Marka u kapeli sv. Roka, te služi kao podnožje obloj kamenitoj *krstionoj raki* istoga sloga i izradbe kojih su i tri nadstupine. Nadstupine imaju po osam dvovrstnih paomovih listova a krstiona raka četiri obrazine (maschere), kojima iz ustiju izlaze po dva akantusova lista. Obrubljena je zubićima užetom i dijamantnim vrhovima, kakvih ima i na nadstupinama, sve unaokolo. Sva ta četiri komada potiču po svoj prilici od iste crkve.

37. **Otok** kod Korčule (tal. Badia). U istom sam »Viestniku« objelodanio (God. XIII. Br. 2) sa slikom četiri mala stupčića hrv.-biz. sloga, koji su sada na samostanskom belvedere OO. Franovaca na *Otoku* kod Korčule. Njihove nadstupine imaju proste volute i po paomov list u ćoškama.

38. **Sutvara**, otočić kod Korčule. U istom »Viestniku« (God. XIV. Br. 2., str. 50—52) objelodanio sam sa slikama ruševine stare kršćanske crkvice *S. Barbare* na otočiću Sutvari kod sela Lumbarde na iztočnom rtu otoka Korčule, po prilici iz V. vieka. Na spomenike iz Korčule Otoka i Sutvare obzirao se je dr. Rački u svojoj posl. razpravi (»Rad« knj. CXVI. str. 185, 200 i 207).

39. **Vrnik**, otočić kod Korčule. Na tom je otočiću, na kojemu se još iz rimskih doba te do današnjega dneva neprekidno vadi gradjevno vapnenasto kamenje, nadjen 1886. god. staro-kršćanski nadpis:

VALENTINIANVS
MEMORATVS EST
QVM CONIVGE SVA
SABBATIA SUPER H
PISCINA SVA FESTA
TVS EST NE ALIQVIS
VELET ALIVM...
//////////////////////////
//////:///////////////////

koji sam ja objelodanio u »Viestniku« (God. IX. Br. 2., str. 37—38) i pročitao:

Valentinianus memoratus est cum coniuge sua Sabbatia. Super h(anc) piscina(m) sua(m) festatus(!) est. Ne aliquis vel(l)et alium...

40. **Dubrovnik** (tal. Ragusa). Od staro-kršćanskih spomenika poznat je iz Dubrovnika još jedini plutej urešen sa dva luka na zavijenim stupčićima. U oba luka je po križ, a pod njim po palma medju krinima (liljanima). Taj plutej potiče od starinske crkve *sv. Stjepana*, koju i Porfirogenit napominje (Const. Porph. De adm. imp. c. 29 pag. 128, 136—140 ed Bonn.) riečima: »Ceterum in eadem urbe Depositus fuit s. Pancratius in aede S. Stephani in media urbe«. (Documenta hist. croat. str. 402). Sliku toga pluteja objelodanio je Jackson (Op. cit. I. str. 215 Pl. I. fig. 1.). Taj je plutej, ali nepodpuno, opisao i prag. Bulić u svojoj knjizi (Kn. spom. str. 36), a napominje ga i dr. Rački (Spom. dj. str. 189, 188 i 220).

41. **Prevlaka** (Traiectus) u dnu Tivatskog zaljeva (Baia di Teodo) u Boki Kotorskoj Na poluotoku Prevlaci put zapada današnje grčko-iztočne crkve Sv. Trojice vide se ruševine negdašnje grčko-iztočne crkve *S. Arhangjela Mihovila*. Crkva je bila duga 21 m. široka 12·5 m., razdieljena na tri broda i završavala je na tri polukružne abside. Sprieda je imala sa zapadne strane crkve velik zvonik, oko 6—7 m. u četvorini. S jedne i druge strane vide se ostanci zidova drugih sgradja, koje su bile sdružene s crkvom. Mladen Crnogorčević, koji je o tim ruševinama pisao u »Starinaru« beogradskom (God. VII., knj. 1., str. 27—29) kaže, da je to crkva, »osnovana Stefanom Prvovenčanim«. Može biti slobodno, da je Stjepan Prvovjenčani osnovao kakvu zadužbinu u crkvi s Arhangjela Mihovila na Prevlaci, iza kako je ta crkva prešla bila u ruke grčko-iztočne crkve, kao što su i mnoge druge u Boki Kotorskoj, ali se po ulomcima hrv.-biz. sloga kašnje objelodanjenim od istoga Crnogorčevića u »Starinaru« (God. IX. knj. 2. str. 55—66) sa slikama u tekstu i na dvie tablice te po ulomku nadpisa nadjenom na istoj crkvi u Prevlaci sa riečima:

...AD HONOR*(em)*...
...*(Pet)*Ri ABBATIS

koji ne može po obliku slova biti kašnji od IX. vieka, a riečju *abbatis* napominje benediktinskog opata, daje zaključiti, da je na Prevlaci prije dolazka Srbâ obstojao katolički staro-hrvatski benediktinski samostan sv. Mihovila. Srbi su bili oteli katolicima mnoge crkve i samostane u Boki Kotorskoj, pa je zato usljed tužba kotorskoga biskupa Sergija sv. otac papa Kliment VI. 1345. god. pisao srbskomu kralju Stjepanu »ut Sergio episcopo Catharensi quaedam monasteria, ecclesias, insulas et villas pacifice dimitat...« i tu poimence navodi: »sancte Marie Buduanensis, sancti Nicolai de Petraniza, sancte Luce de Chertole sancti Michaelis de Tombe, sancti Petri de Gradez, sancte Marie de Resson, sancti Petri de Campo et Sancti Marci de Pinita monasteria ordinis sancti Benedicti« (Theiner-Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium T. I. pag. 215). Po svoj prilici je taj samostan »sancti Michaelis de Tombe« onaj isti na Prevlaci, pošto Prevlaka dolazi u srednjem vieku pod imenom *Traiectus*, »locus qui Traiectus dicitur« (dr. Ivan Crnčić — Popa Dukljanina Ljetopis str. 40 XXXI.), a možda je u dotičnoj listini rieč *Traiecto*, s nepoznavanja topografije, Theiner pročitao u hitnji *Tombe*.

U toliko na Prevlaci i okolnim mjestima gosp. je Crnogorčević našao velik broj ulomaka uresnih graditeljskih srodnih onima, koji su nadjeni u sjevernoj Dalmaciji, i to navlaš ulomak nadstupine, ulomak zviezde sa ključa svoda (Tab. IX.) i mal da ne cio krasan plutej sa spletena dva kruga po sriedi, i u jednomu lav, a u jednomu tri krina oko ruže sa previjenim laticama, a naokolo u obrubnim pojasima dvie vrsti vijugastih loza, koje završuju u križeve, i tri luka sa palmetama, te sa vijugavicom (zig-zag). I ti nam svi ulomci svjedoče, da su benediktinske crkve u Prevlačkoj okolici gradjene bile u VIII. i IX. vieku. Još je u Prevlaci nadjen ulomak nadpisa:

...ET PE...
...TRON...
...CIPO...
...PA VL...
...NO IN...
...PO...

koji ima sva paleografična obilježja VII. i VIII. vieka.

Gosp. Crnogorčević pripovieda još, da je našao u Prevlaki i njezinu susjedstvu, u Krtolima i Brdu, te na Stradiotima tolika starinska groblja sa staro-kršćanskim sarkofazima, o kojima on misli, da su iz XIII. i XIV. vieka, dočim se opisu razumije, da su stariji od XII.

42. **Kotor** (Acruvium, Dekatera, Decadarum). Od starinske stolne crkve *S. Trifuna* ostaje samo komad luka ciborija sa nadpisom:

ANDREE S*(an)*C*(t)*I AD HONOREM SOCIORVMQ*(ue)* MAIOREM ✠

Luk je obrubljen pletenicama, nizovima bisera (fusarole) i spletenim lučićima. Dva kuta gornja izpunjena su lavovima, koji love manje životinje i krinom. Nadpis je iz polovine IX. vieka Drugi nadpis je na nadgrobnoj ploči Andreacija Saracina crkovnoga dobrotvora sa ženom mu Marijom takodjer iz prve polovine IX. vieka:

✠ IM N DNI EGO ANDREA CIVNA CVM CONIVGE MEA ✠ MARIA EDIFICAVIMVS ARCA · ISTA ET REQVOVIMVS IN IPSA ✠ VOS OMNES · QILEGITIS ROGATIS DS · PRO NOS PECATORIS

Pod nadpisom su tri krsta razširenih krajeva, a dolnjim raztrojenim poput liljana.

Prvi je g. Jackson (Op. cit. III. str. 43—44) objelodanio taj luk ciborija sa slikom i Saracinov nadpis. Gosp. Bulić je po Jacksonu napomenuo i opisao luk ciborija (Nav. dj. str. 37 - 38). Cattaneo (Op. cit. str. 184) je iz Jacksonova djela prenio sliku luka (Fig. III.) i opis, a najpotla je i dr. Rački (Op. cit. str. 208) napomenuo taj luk sa nadpisom po Jacksonu i Cattaneo.

(Nastavit će se.)



Razne viesti.

Dr. P. R. o kninskom „Prvom Muzeju hrvatskih spomenika“. Donosimo ovdje u viernu prevodu ono što, Dr. P. R., jedan od njemačkih učenjaka, koji su donekle pomnjivo pregledali naš družtveni Muzej u Kninu, u članku „Iz Dalmacije“, piše o njemu u bečkoj novini „Die Reichswehr“ dneva 15. prosinca 1897:

„Po prilici pred jednim desetgodištem sastavilo se je u Kninu starinarsko družtvo, postavivši sebi zadaćom, da iztražuje i da sahranjuje spomenike prošastih vremena iz bliže i dalje okolice grada. Hvala energičnoj djelatnosti njegovih članova, pošlo mu je za rukom, da u kratko doba sabere obilje najdragocjenijeg gradiva i da ga izloži u prikladnoj muzejalnoj prostoriji, do koje će stranca dragovoljno dovesti svaki stanovnik grada. Za predhistoričara nudja taj muzej niz značajnih predpovjestnih našašća iz kamenog, bronzanog i prvog željeznog (Hallstattskog) doba iz dalmatinskog Zagorja; ti predmeti pokazuju mnogo srodnosti s onima iz Bosne, ali opet imaju oni nekoje osobitosti. Od rimskih starina posjeduje sbirka navlaš niz dragocjenih kamenitih spomenika, koji su već objelodanjeni i tako su učinjeni pristupnim učenjaku. Ne samo predhistoričara, do li i povjestničara umjetnosti, koji se bavi umjetnim obrtom ranijeg srednjega vieka, treba da zanimaju našašća iz starohrvatskog doba. Kod mjesta „Biskupije“ južno od Knina izkopani su u temeljima i izvan temeljâ neke bazilike mnogobrojni košturni grobovi iz IX. i X. stoljeća, iz doba samostalnosti Hrvatske. Mužki grobovi sadržavahu vrlo zlamenite priloge, ostrugâ gvozdenih sa zlatnim, srebrenim tauširanjem, od pozlaćene tuči i od pozlaćena srebra, zadnje cezelovane i sa niello-umetanjem, sa saponima, koji su služili za pritvrdjivanje ostrugâ i sa naborima za remenja, dalje gvozdenih mačeva sa tauširanom jabukom i rukobranom, oblika, kakva se je u Skandinavskoj. navlaš u Norvežkoj našlo na stotine primjeraka u grobovima Wikinskog doba, i koji, kao što to danas u obće uzimlju sjeverni i njemački starinari, bijahu napravljeni u franačkom carstvu (Karla Velikoga i njegovih nasljednika)[1]. Uz ote predmete dopuštaju još uz njih nadjeni bizantinski zlatni novci točno datiranje grobovâ u „Biskupiji“. U ženskim grobovima našao se je obično bogat ures glave, navlaš naušnice. Takove, kakovih muzej posjeduje, vrlo mnogobrojne različnosti i iz drugih mjestâ, pokazuju, kako je lako raztumačivo, iste oblike, kao i naušnice iz slavenskih grobova drugih zemalja, na primjer Bosne, Hrvatske i Slavonije, Rusije itd.; tu ne oskudieva ni jednostavno dvostrukom viticom urešeno „sljepočno prstenje“, koje je toliko često u grobnim poljanama poganskih Venda i Čeha sjeverne Njemačke i Češke. Na žalost ne možemo mi ovdje da se dalje udubljujemo u te zlamenite potankosti.

Izvanredno dragocjeni su takodjer iz „Biskupije“ kao što i sa „Kapitula“ kod Knina graditeljski vajarski ostanci sa ornamentikom, koja se vrlo približuje longobardskoj sjeverne i srednje Italije, kao što i bizantinskoj, pa je i s toga razloga dragocjenjena, jer njezini nadpisi spominju u Kninu stolujuće hrvatske vojvode Trpimira, Mutimira, Držislava, Svetoslava, Pribimira, Zvonimira i dr. (deveto do jedanaestog stoljeća). Povjestničar umjetnosti naći će tamo i na tom polju obilje do sad neukorišćena gradiva. *Dr. P. R.*“

Ninske starine pred znanstvenim kongresom prošloga, ljeta obdržavanom u Friburgu u Švajcarskoj, prigodom Kanizijeve tristogodišnjice. Prenašamo iz posebnog izvješća „Katoličke Dalmacije“ (Br 68 1897. god.): „tajnik odsjeka za umjetnost, prof. Jelić o riznici negdanje Ninske Stolne crkve. Predloživ u glavnim potezima poviest Nina za starije, pak hrvatske dobe, te tursko-mletačke, Jelić navadja najprije poviestne bilježke o ninskoj riznici. Za tim prelazi na opis važnijih spomenika grada Nina: kraljevskog dvora VIII. v., dvorske kapele sv. Križa VII.-VIII. v.; sv. Nikole XI. vieka itd.; te riznice poprativ obširnim tumačem o dobi i izradbi moćnika, uz fotografije i snimke na gipsu. Mnogobrojnost i drevnost, te riedki umjetni oblici iznose ninsku riznicu medju prvima; a dosle bijaše sve o sve nepoznata u znanstvenom svietu. Njeki moćnici sižu ćak u doba hrvatske narodne dinastije; a ostali su skoro svi iz doba starije od XVI. vieka. Osobito su zanimivi kovčezi s glavama S. Marcelle i s. Asella; na kojima Jelić razpoznaje oveće ulomke srebrenih ploča,

[1] O tomu kažemo mi svoje mnenje u članku o maču, nadjenom u grobu u Koljanim u ovomu broju ov. časopisa.

predstavljajuć razne prizore lova iz hellenistične dobe, po prilici malo prije ili poznije od vladanja cara Augusta. Što takova ne posjeduju ni najveći svjetski muzeji. Drugi spomenik, unicum takodjer dosle poznat, jest oveći divni sanduk sa vajarijama i slikarijama iz dobe ne kašnje od XI.—XII. vieka. O njem su doprle i zanimive poviestne bilježke: 1502 g. bi ukraden od mletačkog vojnika i prodan u Šibenik, te opet svečano Ninu povraćen. Tom prigodom bješe izvedeni njeki popravci. Naglasuje pak moćnike knezova Šubića iz početka XIV. vieka, te opisuje drveni kip Bl. Gospe od Zečeva, djelo XIII. v., s kojim je skopčano pučko štovanje sa osobitim folklorističnim zanimivostima."

Nešto o popisu knjigâ i crkovnih utvari staro-hrvatskog benediktinskog samostana S. Petra Gumajskoga u Selu. Knjižnica jugoslavenske akademije u Zagrebu posjeduje rukopisni regest na kvieru koji je pripadao negdanjemu ben. samostanu sv. Petra Gumajskoga, te je bio nadjen u kaptolskomu arhivu u Spljetu. U tom se regestu nalazi i zlamenit gori spomenuti popis, koji premda je već više puta bio objelodanjen[1], neće biti s gorega da ga i ovdje iznesemo onako kako ga je izdao naš slavni Dr. Rački:

„Ad finem saec. XI.

Inventarium librorum et supellectilis monasterii s. Petri in Selo.

1.

In nomine domini. Incipit nota librorum: in primis misalum, et duo (an)tefonarios nocturnales et alios uernales, et uitas patrum, et tres omelias, et matutinalem, et pasionalem, et unum collectarium[1], et unum penitentialem, et unum ordo ad uisitandum infirmum et unum textus regule de generibus uel uita monachorum, et unum luminarium[2], et unum librum pro mortuarum, et salterium et lectionarium (pro) anni circulo, et alium salterium, et ordo ad penitentiam dandam, et ordo ad monachum faciendum, et librum cum lectionibus dominicis et cum canticis monasticis, et orationalem de pasqua usque in sancti Martini, et alium ymnarium, et ordo de dominicis diebus sine cotidianis secundum ordinem sancti Benedicti, et psalterium cum litteris francigenis.

2.

Inprimis 1 crucem de ramo, que fuit facta in Limoza[3], et duo pluviales: unum est purpura et alter examitum[4], et duo planete: una bergata[5] et alia purpura, et tertia de banbaco[6], a 1 dalmatica alba et una str(ica)ta, et III pannis de sirico, et unum pannum inpiutum, et III paratura de lino, et IIII curtine nautircalis, et V sauana[7], et VII cuperturis de cruce, et II mapulete de seta et XVIIII mapulete de lino.

Et I omelia de adueoto et I omelia quadragesimalo et I omelia post parasceuen et I omelia Gregorialis, et I uita patrum, et II antifonariis, et I mattinale[8], et III psalteriis, et II imnis, et I canones et I liber. Et est aput ecclesiam I matutinalum, et I imnus, et I manualum, et I orationalum, et I psalterius, et I sermocinalis."

Pok. Rački dodao je na osam rieči sliedeća tumačenja po Du-Cange-ovu Glossaru:

[1] i. e. liber collectas continens. Du-Cange: Glossarium ad h. v. [2] male „liminarium", Luminarium, lucernarium i. e. officium vespertinarum precum, quod vespere occaso sole peragi solet, quando scilicet accenduntur lumina, lucernae. Du-Cange: op. cit. ad h. v. luminaria, lucernarium. [3] i. e. opus de Limozia seu Lemovicinum, de l'euvre de Limozes. Ita vocant encausticum vulgu email, qua imprimis praecellunt Lemovices. Du-Cange ad v. Limozia. [4] exametum, pannis holoscricus. Ibid. ad v. amitum. [5] fors pro „berbecina" i. e. ex pelle berbecina. Berbix, berbis aries, ovis; inde bergarius, bergaria etc. Ibid. ad h. v. [6] bambaxium i. e. tela bombacina. Ibid. ad h. v. [7] „sabatia" sabanum, σάβανον = liuteum. Ibid. ad h. v. [8] etiam „matutinale" i. e. officium Ibid. ad h. v."

Mi niesmo imali pred očima spljetskog regesta, niti nam je pri ruci kakav fotografski snimak, pa ne možemo ništa da kažemo o gori prepisanom popisu sa paleografskog stanovišta. Kukuljević, koji mu je objelodanio tek prvi dio, kaže da je iz oko god. 1100, Dr. Rački da je iz svršetka XI. vieka. Njih se dvojica dakle prilično slažu. Radi bakrenog križa spomenuta u drugom dielu „que fuit facta in *Limoza*", mi smo odavna sumnjali u temeljitost mnenja naših dvaju pokojnih velikana; ali, prije nego smo se imali usuditi da otvoreno očitujemo svoju sumnju, pobrinuli smo se, da potanje proučimo ditanje o limozinskom emelju (tal. smalto). Činjenica, da je Kukuljević izostavio iz svojega „Codex"-a drugi dio inventara t. j. uprav onaj, u kojemu je spomenuta radja limozinska, kao da svjedoči za to, da je i sam radi toga sumnjao, da bi bar taj drugi dio mogao poticati iz konca XI. vieka. Pok. Dr. Rački pridržao je svoje mišljenje o limozinskoj školi od godine 1877., kad je izdana njegova knjiga „Documenta hist. chr. per. ant. ill." sve do pred samu smrt, kad je pisao zadnje stranice knjige o

[1] Carrara — Archivio capitolare di Spalato p. 67—8. Rački, Doc. VII. str. 181—2, a prvi dio i kod Kukuljevića, Cod. dipl. I, str. 189.

„Nutrnjem stanju Hrvatske prije XII. stoljeća", gdje (str. 318 se je ovako izrazio: „U samih se listinah spominju onakove i druge tvorine iz zlata, srebra i kovina, kano što kaleži, sviećnjaci, svjetiljke, srebrni relikviar s moći sv. Grgura pape, križevi, zdjele, žlice itd. Njeki od ovih predmeta došli su iz inostranstva, tako *križ iz mjedi samostana sv. Petra u Selu učinjen je u Limozes-u* u Francuzkoj, gdje su se ovakove umjetnine s nakitom u emailu (odavle opus de Limozia) radile velikim ukusom". Du-Cange, kojega je veliki „Glossarium" izašao od 1840 do 1850 god pisao je o limozinskom emelju na temelju dotadašnjih uspjeha povjestno-umjetničkog iztraživanja. Do tada, a i kašnje, sve do 1859. godine uzimalo se je Limozes u zapadnoj Francuzkoj kao izhodištem i središtem razvitka emelja na zapadu Evrope već od XI. vieka — već 1859 godine, piše Dr. Gustav Heider[1], novije Labarte-ovo iztraživanje uzdrmalo je točnost tog nazora, jer je on dokazao zavisnost limozinske škole od svoje predteće rajnske. Posjeduju se naime mnogobrojne svjedočbe o razvitku zlatarstva u Francuzkoj za 11. i u prvoj polovini 12. vieka, ali nijedna od njih ne pokazuje, da se je preko tog dugog razdoblja vježbala umjetnost emelja u Francuzkoj. Prva viest o limozinskoj školi dobiva se tek god. 1170. Već u prvoj polovini XIII vieka došla je na glasu limozinska škola, a svi njoj susjedni krajevi tražili su „Opus Lemovicense"."

Sastavljač „Vodje sbirke prejasnog carskog dvora u Beču" (1892) limozinske najstarije emelje, što jih sbirka posjeduje, stavlja u XII i XIII. viek.

Dr. C. Schnaase[2] piše, da je St. Denis-ski opat Seger, koji je bio toliko revan, da je svoju crkvu izkitio najizvrstnijim radjama oko 115 god., bio dobavio majstore iz Lotaringije za rabote u emelju, jer da se tek kašnje ta tehnika udomaćila u zapadnoj Francuzkoj, u Limozes i njegovoj okolici, pa je tamo tjerana bila takovim uspjehom, da su djela takove vrsti prozvata uprav limozinskima. u istoj knjizi piše Schnaase[3], da je rek-bi tek u XII. vieku tehnika émail-champlevé (izkopani emelj) prenešena u Limozes; pri kraju XII. vieka da već dolazi ime „opus Lemovicinum" (Takodjer po istomu Du-Cange-u Gloss. s. v. Limozia a. 1197). Dr. Fr. v. Reber[4] kaže, da je émail-champlevé započet križem opatice Teofanu (1039—1054 u Essenu, te da se je razvijao u Kölnu, Trieru i u Lotaringiji, odkuda je prenešen u Limozes.

Godine 1860. izašla su u Caumont-ovu „Bulletin monumental" u Caenu pridružena priobćenja bar. F. de Quast-a, njemačkog učenjaka i M. de Verneilh-a, učenjaka francuzkoga[5], učinjena na znanstvenom kongresu obdržavanom uprav u samom gradu Limozes-u, gdje je Verneilh očitovao, da je proputovavši Njemačkom i uvaživši sjajne razloge, što jih je de Quast izložio u listu na njega upravljenom i pročitanom na kongresu, stekao uvjerenje, da je émail champlevé stariji kod Niemaca, ali da se grad Limozes može tim dičiti, što je kašnje u toj vrsti umjetnosti stekao takav glas, kojim je sebi osjegurao bio u kašnjem srednjem vieku i u doba preporoda prvenstvo u svietu.

Po gori izloženomu jasno je, da je naš pok. Dr. Rački pogriešio zato, što se je oslonio na samog Du-Cange a, neizpitujuć dalje pitanje razvitka iztraživanja o postanku emelja na zapadu u srednjem vieku. Nego ne treba zaboraviti, da je grad Limozes svojim zlatarskim umjetnicima bio na glasu još iz doba merovinžkih kraljeva, pa se je i sv. Eligije, slavni zlatar, bio tamo naučio svojemu zanatu od zlatara i kovača novacâ Albona[6]. Uzevši dakle, da je križ samostana sv. Petra u Selu bio samo prost *bakren* križ, *„de ramo"*, mogao je i biti izradjen u Limozes-u svršetkom XI. vieka; ali, pošto nije prilika, da bi se prost bakren križ bio išao dobavljat iz tako dalekih krajeva, dok je dokazano mnogobrojnim spomenicima. da su stari Hrvati imali svoje domaće vriedne kovače i zlatare, koji niesu nimalo zaostajali za drugim svojim suvremenicima, treba nam absolutno zabaciti takovu predmnjevu. Kad inventar kaže „que fuit facta in Limoza", razumije se, da je zato iztaknuta „Limoza", da se naglasi dragocjenost bakrena križa, urešena glasovitom *limozinskom* rabotom, koja je sastojala u tehnici emelj-champlevé-a. Nu pošto je Limozes, u koliko je do sad dokazano, sa svojih emelja izašao na glas tek u drugoj polovici XII. stoljeća, to inventar samostana Sv. Petra u Selu ne može da bude stariji od toga zemana, pa se ne može ni brojiti medju spomenike starije od XII. stoljeća. Ali ako bi se po paleografičnom obilježju moglo nepobitnim razlozima dokazati, da naš inventar nije nipošto mladji od svršetka XI. stoljeća, te da su imali pravo i Kukuljević i Rački, kad su mu odredjivali to doba postanka; onda bi ta naša izprava imala pobuditi najživlje zanimanje učenih krugova, jer bi podavala

[1] Emails aus dem Schatze des Stephans-Domes in Wien nebst einer Uebersicht der Entwickelung des Emails im Mittelalter — Wien. 1859.

[2] Gesch. d. bild. Künste IV, str. 660—661 (II. izdanje god. 18866 - 1879).

[3] N. dj. IV u bilježci pri dnu str. 245.

[4] Kunstgeschichte des Mittelalters — Leipzig 1886, str. 406.

[5] Les émaux d'Allemagne et les émaux limousins. Paris. 1860. — Preštampano iz „Bulletin monumental".

[6] P. Lacroix. Les arts au mogen-age et à l'epagne de la renaissance — str. 140.

odsudan udarac najnovijim posljedcima iztraživanja poviesti razvitka emelja na zapadu. Tomu se pak ne bi bilo nimalo čuditi, jer povjestničari umjetnosti sami izpoviedaju, da se u toj znanosti težko napreduje prama istini i to istini relativnoj, jer da podpuna, absolutna istina nije nipošto na dohvatu povjestničara umjetnosti"[1].

Novi prilozi k „Gragji za istoriju dubrovačke pedagogije". Veleučeni naš kolega gosp. Vicko Adamović, u knjizi pod tim imenom izdanoj 1885. godine, piše na str. 10: „Pa i ako nam povijest spominje kao nastavnike Nikolu de Veterno (1333), Antuna da Fermo (1343), te nekakva magistra Andra (1346) i drugoga imenom Petra (1347.), ipak ja mislim, da i oni mladići, koje 1351. god. car Dušan silni odpravi u Dubrovnik na nauke, biće išli na školu kod Benediktinaca, jer su ovi bili većom stranom Slaveni" itd. Osjem napomenutih učiteljâ mogao je g. Adamović, da se je potrudio listati u knjizi dubrovačkih reformacija, što ju je naša Jugosl. Akademija izdala još 1882. god.[2], da nadje uspomenu od druge petorice učitelja kroz doba od god. 1348. do 1360. God. 1348. dne 3. listopada veliko vieće daje oblast knezu i njeg. mal. vieću, da nadje „magistrum gramatice, qui doceat pueros istius civitatis" i da ga bude plaćati od 40 perpera godišnjih na niže. God. 1350. dne 4. ožujka jednako se daje oblast knezu i njeg. mal. vieću, da dobâvi, uznastoji i pošalje tražiti u kojemudrago krajeve — *ad quaslibet partes* — „unum magistrum, qui doceat scolares cum illo sallario, pactis, terminis et consuetudinibus, quibus eis videbitur esse rationabile atque iustum". Dne 6. svibnja 1357. potvrdjen je u službi za godinu dana učitelj *Todor* uz uvjete i plaću običajnu. Na 3. pros. 1358. daje vel. vieće oblast knezu i mal. vieću, da mogu na plaću obćine primiti „pro magistro scholarum ad docendum pueros" gospodina *Ivana* uz uvjete i plaću, kako se njima bude činiti. Odmah pak početkom sliedeće 1359. godine malo vieće, po oblasti primljenoj od velikoga vieća, uzimlje u službu za godinu dana istoga gospodina Ivana „ad tenendum scolas et ad docendum pueros pro uno anno, cum hoc pacto quod debeat accipere ab illis scolaribus, qui adiscunt Donatum et a Donato supra, quolibet mense gross. II pro quolibet, et ab aliis gross. I., et teneatur docere et attendere equaliter omnibus. Et debet habere a communi de salario ypp. XL pro isto anno". Učitelj Ivan dakle učio je ne samo čitati i pisati nego i Donatovu gramatiku pa i više nauke, te je osjem obćinske plaće od god. 40 perpera primao jošte za poučavanje male djece po groš na mjesec, a od starijih po 2 groša. Dne 12 srpnja 1360. bi u velikom vieću podata oblast dvojici kneževa i malomu vieću da mogu dobaviti i poslat tražiti *učitelja gramatike* da uči učenike, davši mu godišnju plaću od 30 dukata na niže. Po iztaknutim bilješkama razumije se: da se je još mnogo prije 1348[3] god. bio uveo običaj u Dubrovniku, da obćina plaća učitelja za svačiju djecu; da bi se s učiteljima sklapala pogodba za godinu dana, iza koje je bilo slobodno potvrditi jih i za sliedeću godinu ili jih odpustiti; da je dubr. obćina dobro plaćala svoje učitelje, i da nije štedila truda ni troška samo da grad nebi ostao bez učitelja. To su sve činjenice, koje izpadaju na veliku diku i čast starih Dubrovčana, koji su već davnije od 500 god. natrag vrlo dobro shvaćali, da je u prosvjeti naroda jedan od prvih uvjeta obstanka, napredka i snage života državnoga.

Ovdje je mjesto da izpravimo pogrešku, koja se je podkrala veleuč. g. kolegi, kad je u spom. knjizi (str. 11) napisao, da za cara Dušana silnoga u Dubrovniku „nije niti bilo drugih samostana osim samih benediktinskih". Ko se i manje bavi domaćom povjesti može znati, da su i Franovci i Dominikanci u Dubrovniku još od prve polovine XIII. vieka[4], dakle dosta više od 100 godina prije vladanja srbskoga cara Dušana silnoga[5].

Ocjena „Starohrvatske Prosvjete" u „Glasniku" bosansko-sriemske biskupije. Povoljan sud o uspjesima našeg skromnog rada oko razsvjetljivanja hrvatskih starina u ovom časopisu, što je koncem ove godine bio izražen u „Glasniku" biskupije velikog Mecene hrvatskoga, veoma utješljivo je odjeknuo u našem srcu, te će nam biti okriepom i poticalom da uztrajemo u budućnosti. Poživio nam dragi Bog uzor-Hrvata, biskupa Štrosmajera!

---

[1] „Tout, tant que nous sommes, nous marchons péniblement, et nous avançons par degrés vers la vérité, et emore une vérité relative: car la vérité complète, absolue, n' est guère à la portée des historiens de l' art. Nous raisonnons de notre mieux sur les faits connus, et, à mesure qu' il s'en produit de nouvéaux, nous devons changer ou modifier nos systèmes".
De Verneilh u „De Quast et de Verneilh, Les émaux d' Allemagne et les émaux limousines" str. 2.

[2] Monum. sp. hist. Sl. Mer. V. XIII. Mon. Rag. Lib. Ref. T. II. str. 50, 98, 182, 254, 259 i 293.

[3] Jer o Petru (1347. g.), što ga navodi g. Ad., piše u knjizi ref. (Mon. sp. hist. Sl. mer. V. X. Mon. Rag. Lib. Ref. T. I. str. 261) dne 21. pr. 1347. da bude primljen na službu obćine sa godišnjom plaćom od perpera 35 i da bude dužan podučavati učenike i djecu „secundum quod consveverunt facere alii magistri scollariorum sallariati communis".

[4] Prof. Gius. Gelcich. Dello svilluppo civile di Ragusa, str. 17.

[5] Grehota je, što isti g. Adamović, u člančiću *Dalmacija*, izašlom u ovogodišnjem svezku „Pedagogijske enciklopedije", nije obširnije i pomnjivije izložio „Povjest školstva u Dalmaciji", jer je to on najbolje mogao.

Gdje je bio benediktinski samostan Sv. Nikole kojega je opat Petar bio nazočan zadarskomu saboru god. 1095? Osjem nadbiskupa spljetskoga Lovra i biskupâ zadarskoga, rabskoga, krčkoga, trogirskoga, biogradskoga i ninskoga, te svećenikâ i svjetovnjaka crkve zadarske, prisutni bijahu na tomu saboru i opati benediktinskih samostana Svetoga Krševana, Sv. Stjepana, *Svetoga Nikole* i Sv. Petra[1]. Dr. Rački u često spominjanoj knjizi „Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća", razpravljajuć o starim hrvatskim benediktinskim samostanima (str. 67) ovako piše o tom samostanu S. Nikole: „Medju opati koji su nazočni bili zadarskomu saboru god. 1095., navodi se takodjer „Petrus (abbas monasterii) S. Nicolai". To je jedina viest o samostanu Sv. Nikole, *o kojegu se postanku i mjestu inače ne zna ništa.* Glede mjesta svraćam pažnju na izpravu (Kod Farlata III, 345) o vlastničtvu spljetske „mensae archiepiscopalis" od god. 1397., u kojoj se uz ostalo piše: „item supra agros archiepiscopales est terra ecclesiae S. Theodori seu S. Nicolai de portu . . . ab aquilone similiter subiacet via publica, quae tendit de Spalato versus Sa(lonam)". Ovoj crkvi Sv. Nikole, koja je takodjer u solinskoj okolini bila blizu mora, ja bi pripisao onoga opata Petra". Kukuljević[2] pripisuje taj samostan Trogiru, ali nije stalan, pa dodaje upitnik.

O toj crkvi i samostanu Sv. Nikole ni u Solinu ni u Trogiru ne ima nigdje spomena, ni u starije ni u kašnje doba, kako se je sačuvala uspomena drugih trogirskih i solinskih samostana; najmanje je dakle vjerojatnosti, da su bili u Trogiru ili u Solinu. U Spljetu jošte obstoji crkva S. Nikole „de Collegari[3]" iz XI. vieka, ali nije poznato, da bi s njom igda bio pridružen samostan. Kaže se[4], da je uz neiztražene ruševine crkve S. Nikole, niže izraelitičkog groblja u Spljetu, bio i samostan, pod naslovom „de Pedemontis": ali nam nije poznato, na kojem je temelju osnovano to mišljenje, jer u objelodanjenim domaćim izpravama od XII. vieka i prije njega neima mu uspomene, pa ako je možda obstojao, bit će to bilo nakon XII. vieka; nije dakle vjerovatno, da ni na tom mjestu bude bio samostan S. Nikole XI. vieka.

Hrvatski ban Stjepan utemeljio je u Zadru 1018. god. samostan i crkvu S. Nikole, ali ne za koludre nego za koludrice[5].

U Šibeniku nasuprot, i to ne u samom gradu nego na iztočnom rtu ulaza u šibensku luku ili ušće konala Sv. Antuna, znamo za stalno, da je obstojao benediktinski samostan S. Nikole. Napomenut je u izpravama od god. 1266[6], 1344[7], 1378[8], 1454[9], 1459[10], 1474[11] i 1476[12]. U tim izpravama zove se taj samostan „*prope Sibenicum*", „*in portu extra muros Sibenicenses*", „*in portu*", „*de portu extra muros*", a Lucius[13] ga zove „*in ostio Sibenicensi* est Ecclesia S Nicolai cum annexo Monasterio ordinis S. Benedicti nunc (t. j. kad je Lucius živio bila je ondje već prije — oko god. 1546 — sagradjena crkvica po nacrtu glasovitog Sanmicheli-a.) vero arx". I isti Rački-ev navod izprave iz god. 1397, gdje piše „S. Nicolai *de portu*", cienimo da se odnosi na šibenski samostan, o kojemu se po gori navedenim drugim izpravama za stalno zna, da se je zvao „de portu".

Šibenski samostan S. Nikole mogao je vrlo lako imati zemaljâ u susjedstvu sa zemljama spljetske nadbiskupske „mensae", kao što su i ostali tadašnji hrvatski benediktinski samostani imal daleko razsijana svoja od kraljevâ i velikaša hrvatskih darovana jim imanja, pa bilo to i u samoj trogirskoj i solinskoj okolici.

Smijemo dakle slobodno zaključiti, da je *opat Petar S. Nikole* prisutan zadarskom saboru godine 1095, najvjerovatnije da bude bio opat šibenskog benediktinskog samostana Sv. Nikole.

Uredništvo.

1 Rački, Doc. VII, str. 159.
2 Cod. dipl. I. str. 242.
3 Vodja po Spljetu i Solinu str. 208.
4 Vodja p. S. i S. str. 219.
5 Bianchi — Zara Christiana I. str. 401 i slied.
6 Kukuljević — Regesta saec. XIII. u „Starinama" XXVII. Br. 910.
7 Theiner — Vet. Mon. Slav. Mer. I, str. 213.
8 Lucius — De Regno itd. Lib. V.
9 Theiner Nav. dj. I, str. 412.
10 Theiner — Nav. dj. I, str. 450.
11 Theiner — Nav. dj. I, str. 498
12 Theiner - Nav. dj. I, str. 505—506.
13 Na nav. mj.



Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XX. *Nr.* 7—8. Sadržaj: Neobjelodanjeni nadpisi: Solin. — Drago kamenje c. k. Muzeja u Spljetu nabavljeno god. 1896. — Delminium. — Starinska iznašašća glede samostana sv. Stjepana de Pinis — Putne arheoložke bilježke. — O lošim odnošajim Pokrajine Poljičke sa Vlasti Omiškoj. — Kaštel Kambelovac. — Dva skrovišta *piccolli* ili *denarii* Spljetskih. — Izkopine u starokršćanskom groblju (Coemeterium legis sanctae christiane) i u Marušincu (Coemeterium S. Anastasii Cornicularii) u Solinu. — Iznašašća glede topografije grada Spljeta. — Naši spomenici u Središnjem Povjerenstvu za stare spomenike. — *Nr. 9.* Sadržaj: Neobjelodanjeni nadpisi: Čitluk, Jelsa, Starigrad, Gardun, Trilj, Solin. — Našašće starih grčko-ilirskih zidina u Trogiru. — Starinarska rimska iznašašća u selu Ceranjim pokraj Benkovca. — O lošim odnošajim republike Poljičke sa vlasti Omiškoj. — Povlastice plemića u Kaštelim. — Poziv Jugoslavenske Akademije. — Naši spomenici u Središnjem Povjerenstvu za stare spomenike. — I. Supplemento: L'assedio di Corfù dell'anno 1799. — *No. 10—11.* Sadržaj: Neobjelodanjeni nadpisi: Vrlika, Jesenice Poljicâ, Solin. - Nadpisi sredovječni u Samostanu Sv. Frane Konventualaca u Spljetu. — Starinarska iznašašća u Kalim na otoku Ugljanu. — Skrovište ilirskih novaca iz Škudljivca na otoku Hvaru. — Povlastice plemića u Kaštelim. — Starinarska iznašašća u Polju Spljetskomu. — Starinarska iznašašća u Podgradju Benkovca.

Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. Nove serije, godina II. 1896/7. Urednik Dr. Josip Brunšmid. Sadržaj mu je sliedeći:

Brunšmid Dr. Josip: Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji V—VII.
— † Prof. Šime Ljubić.
— Rimski vojnički diplom iz Bijele crkve kod Rače.
Bulić Fran: Pečat Deodata, opata samostana sv. Stjepana de Pinis pokraj Spljeta.
Celestin Vjekoslav: Neolitska naselbina kod Osijeka.
Jelić Dr. Luka: Crtice o najstarijoj povjesti Spljeta.
Laszowski Emilijan: Grb plemića Mogorovića.
— Prinosi Hrvata za madžarski narodni muzej u Budimpešti.
Tkalčić Ivan: Cistercitski samostan u Topuskom.
Zapisnik glavne skupštine hrvatskoga arheološkoga društva, obdržavane dne 6. travnja 1897.
Zapisnik glavne skupštine hrvatskoga arheološkoga društva, obdržavane dne 16. svibnja 1897.
Izvještaj glavne skupštine Bihaća: hrvatskoga društva za istraživanje domaće povjesti, držane u Spljetu 30. prosinca 1896.
Izvještaji muzejskih povjerenika i prijatelja: 1. i 2. Ignjat Jung u Mitrovici. 3. i 4. Jerko Pavelić u Lešču. 5. Ladislav Ankenbauer u Sotu. 6. Josip Cik u Zagrebu. 7. Ferdo Hefele u Sisku 8. i 9. Mišo Mutavgjić u Dubici. 10. Despot Teodorčević u Kutini.
Sitne vijesti: Kako se ima pisati ime „Bihač" str. 164. Kada je proširena crkva u Novome u Kaštelima str. 165. (Dr. Josip Aranza.) — Rimske starine u Zagrebu str. 161. Iz ličko-krbavske županije str. 161. Naselbine iz kamenoga doba u Slavoniji str. 162. Zanimiva našašća u Hrvatskoj i Slavoniji str. 163. Grobovi halštatskog doba u Vrepcu kod Gospića str. 163. Slavonsko arheološko društvo u Osijeku str. 165. Ustrojenje austrijskog arheološkog instituta str. 165. † Dr. Ivan Crnčić str. 166. † Ilija Okrugić str. 166. † Giuseppe Fiorelli str. 166. † Ernest Curtius str. 166. (Dr. Josip Brunšmid.) — Franjo pl. Pulszky. (Josip Purić.)
Književne vijesti: Truhelka, Slavonski banovi str. 168. Vasić, Novci kolonije Viminacija str. 168. Kubitschek, Zur Frage der Ausbreitung des Christentbums in Pannonien str. 169. Jireček, Das christl. Element in der topograph. Nomenclatur der Balkanländer str. 169. Evangelium s. Joannis str 169. Bulletino di Archeologia e Storia Dalmata str. 169. Starohrvatska prosvjeta str. 170. Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini str. 170. (Dr. Josip Brunšmid.) — Bojničić, Der Adel von Kroatien und Slavonien str. 167. (E. Laszowski.) — Zbornik za narodni život i običaje str. 170. Radić, Osnova za sabiranje i proučavanje gradje o narodnom životu str. 170. Trojanović, Starinska srpska jela i pića str. 170. (Josip Purić.)

Društva i uredničtva, od kojih hrvatsko arheološko društvo dobiva časopise i spise u zamjenu za svoj „Vjesnik" str. 171. „Vjesnik" obsiže 176 str. u 4-ni, te je obskrbljen sa 18 tablicâ i 26 planova i slikâ u tekstu.

Izvještaj treće glavne skupštine „Bihaća" hrvatskog društva za istraživanje domaće povjesti, držane u Spljetu 30. prosinca 1896 Preštampano iz „Vjesnika hrv. arheološkog društva". Nova serija, godina II. 1896—97. str. 19 u 4-ni. sa 18 slikâ u tekstu. U tom su izvještaju tri članka: I. Izvještaj uprave o dosadanjem društvenom radu. Od prag. prof. Fr. Bulića. II. Izvještaj strukovnog odbora o znanstvenom društvenom radu. III. Izvještaj blagajnika o ekonomičnom stanju društva. Drugi se članak dieli na dvoje: 1. Izvještaj ili dnevnik prigodom izkapanja društva „Bihaća" na Mirima od 24 kolovoza do 19 rujna 1896, od gosp. P. Ergovca, i 2. Od msgra. Bulića pročitano izvješće Dra. L. Jelića o iskapanju na Mirima s povjesno-umjetničkoga gledišta. Po tim izvještajima doznajemo, da je družtvo „Bihać" 1896. god., u okviru već prije odkrivenih temeljâ sgradje na „Mirima", odkrilo starinski dvostruki tisak za ulje, kao što i toč za mlivenje maslinâ. Nas ne može da uvjeri, jer nam se čini, da silno hramlje razlaganje gosp. Dra. Jelića, kojim hoće da dokaže, da je baš na tom mjestu morao biti hrvatski kraljevski dvorac „villa regalis" na Biaču, „premda se je" kako i sam kaže „dosele po starijoj, donekle osnovanoj predaji, skoro izvjesno onu zgradu smatralo samostanom sv. Petra od Klobučca". („Bihać", III. izvješće, 19 i dalje.) Gospodarstvene sgradje imali su, i u ter kakvom obsegu, i slavni staro-hrvatski benediktinski samostani, pa zašto i samostan s. Petra od Klobuka ne bi bio mogao imati svoj tisak za ulje? Ako se po do sad odkrivenim temeljim sgradje ne može tvrditi da je ono bio samostan, a to se ne može kazati, niti da je bio kraljev dvorac. „Djelomično otkriti temelji *curtis* u Biskupiji kod Knina" o kojima gosp. Dr. Jelić kaže da „se nekima (a drago bi nam bilo znati koji su to *neki*, jer toga mi još do sada niesmo čuli baš od nikoga) čini biskupskom crkvom s. Marije", pokazuju upravo, kao da je onaj dvorac bio razporedjen na način samostana. Ako je kralj Bela (g. 1251) učinio „sibi parari hospitium apud ecclesiam sancti Petri", otolen se ipak neda zaključiti, „da je kraljev *hospitium* bio krunski dvor", jer je kralj Bela vrlo dobro mogao narediti, da mu se pripravi stan u benediktinskomu samostanu. Naravska je stvar, da je Toma Naddjakon imao razlikovati „Belin *hospitium* od same crkve sv. Petra, veleć apud *ecclesiam s. Petri*", jer se razumije po sebi, da nije mogao kazati da mu je pripravljen „*hospitium*" u samoj crkvi sv. Petra. Kad se zna, da je uz crkvu obstojao samostan, ima se i razumjeti, da je suvremeni pisac mislio o samostanu. Nego g. Dr. Jelić hoće da zanieče i obstanak samog samostana, i ako ga u izpravi od g. 1189 nalazi izričito spomenuta! — Ako je u saborskoj odluci od god. 1185. crkva sv. Petra podložna nadbiskupu spljetskomu, po tomu se ne može zaključiti da je ona bila mirskom župom, nego se može tek pomisliti, da je opatska samostanska nadarbina bila pridružena sa nadbiskupskom, tim više što u sp. izpravi od 1189 g. koludra Petra nahodimo, gdje je primio „*administrationem monasterii*" t. j. upravu dobara samostanskih. — Ako je istina, da se postanak zgrade mora „pripisati dobu starijem od XII. vijeka, te da po svoj prilici spada u IX. vijek", onda se tim potvrdjuje mnjenje presv. Milinovića, da je samostan sv. Petra od Klobučca utemeljio hrvatski vladar Trpimir u IX. vieku[1]. Listina od 1189, koju je i Kukuljević[2] nazvao da je takova, kojom „Petar kaludjer *popisuje zemljišta* i medje samostana sv. Petra od Klobučca kod Trogira", nije i ne može da se zove „fundacijonalnom listinom", kako to čini Dr. Jelić samo s razloga, što se u njoj tek spominju „*zakladatelji*", *fundatores* „istog samostana", jer je, kako znamo, patronatsko pravo „povlastica, koju crkva daje iz zahvalnosti svojim *dobrotvorima* i *njihovim nasljednicima*[3]", pa ne treba da utemeljitelji sami budu prisutni za vršenje patronatskog prava, nego ga na isti način mogu vršiti i njihovi nasljednici, i zato se je Petar kaludjer posavjetovao bio „sa svim zakladateljima istoga samostana, i Hrvatima i Latinima", kao nasljednicima pravih utemeljitelja nadarbine, a *sa svima*, jer se vidi da je na nadarbinu sv. Petra imalo patronatsko pravo više osobâ. Da ta listina bude fundacijonalnom, trebalo bi da budu napose spomenuta imena pojedinih osoba, koje su utemeljile nadarbinu. Kad su imena izostavljena, razumije se da je nadarbina mnogo starija od listine i da su tada svakomu dobro poznate bile osobe, koje su nerazdjelivo od starine a po nasljedstvu vršile patronatsko pravo. U toj listini niesu, kako tvrdi Dr. Jelić, spomenuti kao zakladatelji „kraljevski podžupan Ivarac Stombrada, Grubina i Dražena", nego su podžupan kraljevski Ivanic Strunbrada, „Desiz Meiumis, Drazina Neuina Valizi" istaknuti kao prikazivači i razsvjetljivači „ostensores et illuminatores" samostanskih zemalja S. Petra, dok su jim se postavljali stalni kameniti medjašni biljezi, da se mogu razlikovat od tudjih zemalja. Zato je i sastavljena sp. listina, koju Dr. Jelić nepravo zove „fundacijonalnom", t. j. „*omnes*

[1] Milinović u „Viestn. hrv. arh. dr." god. VII., str. 77—82.
[2] Cod. dipl. II str. 154.
[3] Dr. F. Belaj, Kat. crk. pravo I, str. 190 191.

terras, quas monasterium sine alicuius contradictionis obstaculo possidet, illuminare et certis limitibus determinare, et per eorundem terminos lapidum signa infigendo, ab aliorum terris distinguere curauimus, et **scripto redigimus**[1]". Tu se još dakle i izričito kaže, zašto je listina sastavljena. Da nije nadarbina davno prije utemeljena bila, ne bi potrebe bilo da budu prisutni toliki svjedoci, koji su imali potvrdjivati, koje li su zemlje pripadale sv. Petru i koji li su im poznati medjaši, te da se u listini kaže n. p. „terra que intra predicta signa *constat* sancti Petri est", ili kao na drugim mjestim iste izprave, „est terra sancti Petri".

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann. IX. 1897. 3. Sadržaj: Dr. Ljudevit pl. Thalloczy: Historička istraživanja o plemenu goričkih i vodičkih knezova. (Sa 13 slika u tekstu). P. Aleksander Hoffer: Zlato i druge rude u travničkom kotaru — Safvet beg R. Bašagić: Najstariji ferman begova Čengića. (Sa 1 tablom.) Književnost. — 4. Sadržaj: Prof. Vjekoslav Celestin: Nalazak zlatnih novaca u Osijeku. (Sa 2 slike u tekstu.) - Karlo Pač (Patsch): Mali rimski nahodjaji i posmatranja. (Sa 2 table i 13 slika u tekstu). — Vladimir S. Conić: Sultan Džem, sin Muhameda II. — Franjo Fiala: Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897. (Sa 1 tablom i 75 slika u tekstu). — Karlo Patsch: Mithraeum u Konjicu. (Sa 3 table i 19 slika u tekstu.) — Franjo Fiala: Nekoliko grčkih šljemova, nadjenih u Bosni i Hercegovini. (Sa 3 table i 11 slika u tekstu.) — Karlo Patsch: Dalmacija i Dacija. - Franjo Fiala: Arheološke bilješke iz Bosne i Hercegovine. (Sa 1 tablom i 8 slika u tekstu.) — Književnost. — Različito.

Gli Slavi ed i Papi. Pel Sac. Giovanni Marković, Dottor di teol. per nomina di S. S. il Papa Leone XIII. Parte II. Vol. II. Zagabria. Officina della Società tipografica (Dionička tiskara) 1897, str. 632 u 8-ni To je drugi i zadnji dio objavljenog već djela Sadrži sliedeća poglavja: Capo I. - Delle relazioni della Russia con Roma sino al concilio di Firenze, p. 1 40. (Ob odnošajima Rusije s Rimom do florentinskoga sabora str. 1—40.) — II. Relazioni della Russia con Roma sino alla morte di Vasilj III (1439—1533), p. 41—63. (Odnošaji Rusije s Rimom do smrti Vasilja III (1431—1533) str. 41—63.) — III. Relazioni della Russia con Roma sotto il regno d'Ivan il Terribile (1533—1584) p. 64—88. (Odnošaji Rusije s Rimom za vladanja Ivana Groznoga (1533—1584) str. 64—88.) — IV. Relazioni della Russia con Roma sino alla fine della reggenza di Sofia (1584—1589.) p. 89—120. (Odnošaji Rusije s Rimom do konca vladanja Sofijina (1584—1689) str. 89—120.) — V. Pietro il Grande (1689—1725), p. 121 - 152. (Petar Veliki (1689—1725), str. 121—152.) — VI. I successori di Pietro il Grande fino a Caterina II (1725—1762), p. 153 168. (Nasliednici Petra Velikoga do Katarine II (1725—1762) str. 153—168.) — VII. Caterina II (1762 1796), p. 169 194. (Katarina II (1762 1796), str. 169—194.) — VIII. Paolo I e Alessandro I (1796—1825), p. 195—224. (Pavao I i Aleksandar I). — IX. Nicolò I (1825 1855), p. 225—256. — X. Alessandro II (1855—1881), p. 257—304. — XI. La Serbia dal secolo VII fino alla morte di Stefano il Primoincoronato, p. 305—343. (Srbija od VII. vieka do smrti Stjepana Prvovjenčanoga.) — XII. La Serbia dopo la morte di Stefano il Primoincoronato sino al 1389, p. 344—387. (Srbija po smrti Stjepana Prvovjenčanoga do 1389 g.) — XIII. La Serbia dopo il 1389, e i Serbi dell'impero austro-ungarico, p. 388 437. (Srbija nakon 1389 g., i Srbi austro-ugarskog carstva.) — XIV. Il Montenegro, p. 438—474. (Crnagora.) - XV. Il Montenegro (Continuazione), p. 475—501. (Crnagora (Nastavak) str. 475—501.) — XVI. La Bulgaria fino all'anno 1040, p. 502—535 (Bugarska do g. 1040.) — XVII. La Bulgaria dal 1040—1207, p. 536—560. — XVIII. La Bulgaria dal 1207—1292, p. 561—584. — XIX. La Bulgaria dal 1292 sino di nostri giorni, p. 585—608. (Bugarska od 1292 do naših dana.) — Supplemento (Dodatak) str. 609. — Sommario (Kazalo str. 611 632.) — Na str. 315 podkrala se je u hitnji prepisivanja pogreška „S. Pancrazio nell'isola di Lacroma" na mjesto isola di Meleda". Ne treba nam ovdje izticati, kako je domaća i vanjska znanstvena kritika primila zahvalnošću i priznanjem ovo prezlamenito i u pravo doba izašlo djelo našeg veleuč. Dra. Markovića. Vriedno bi bilo i koristno, da se djelo „Gli Slavi ed i papi" prevede na hrvatski za širje slavensko i hrvatsko občinstvo.

Izvestja muzejskega društva za Kranjsko. Urejuje Anton Koblar. Letnik VII. — Sešitek 3: I. Vrhovec: Gorski zakon in gorske pravde. (Dalje.) — V, Steska: Beležke o nekaterih cerkvah v kočevskem dekanatu. — Dr. Fr. Kos: Loško gospostvo l. 1630. — Mali zapiski. — Ivan Kunšić. — Imenoslovni paberki. — Seš. 4: I. Vrhovec: Gorski zakon in gorske pravde. (Dalje.) — Dr. Fr. Kos: Iz domače zgodovine. (Doba od 843—867.) — Dr. Fr. Kos: Loško gospodstvo l. 1630. (Dalje.) — Mali zapiski. — r: Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radolica. — I. K.: Važna češka knjiga. — Ivan Kunšić: Očenaš za Francoze. — Zlamenita je započeta razprava Dra. Kosa. koje su već izašli članci: I. Verdunska pogodba, II. Vojvoda Pribina v Dolenji Pannoniji i III. Razmere po Vzhodni

[1] Cod. dipl. II na nav. mj.

marki in Karantaniji — jer donaša liepu svjetlost u stariju povjest Slovenije te najbliže susjede panonske Hrvatske.

Věstnika československých museí a spolků archaeologických izašli su svi brojevi (8—12) za god. 1897. te 1. br. za god. 1898. s ovim sadržajem: Rozpor mezi archaeologickým i přírodovědeckým oddílem musea venkovského. Sjednává Kl. Čermák. — Bělehradské museum. Sděluje Jos. Zd. Raušar. — Artikule kůru literáckého v Poličce. Podává Vaclav Batík. — Cesta faráře řádu německý rytířů z Gdańska do Čech r. 1402. Překládá z „Tresslerbuchu" Klim. Čermák. — Musejní spolek „Palacký" v Poličce. — Museum v Soběslavi. — Nejstarší obyvatelé Čech. Z různých pramenů sestavil Gustav Kobliha, řid. měst. školy v Humpolci. — Literatura.

Mince království Českého za panování rodu Habsburského od roku 1526. Sešit 6. Mince Leopolda I. (1657—1705). Kliment Čermák, c. k. konservator a předseda musejniho spolku „Včela Čáslavská". Hlavni spolupracovník a redaktor části obrazové Bedřich Skrbek numismat a kustos městskeho musea v Pardubicích. — S. 257 obrazy mincí. Vydáno podporou České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnosť a umění. — Str. 331—426. — Tab. LXXXII—CI. To je 6. svezak uprav monumentalnoga djela o novcima česke kraljevine za vladanja habsburžke porodice od g. 1526. brata Čeha, neumornoga i veleučenoga gosp. Klimenta Čermáka u Časlavi. Djelo je to, koje, kad bude svršeno, služit će na diku srodnomu nam narodu českomu, a ponosili bi se s njim i veći narodi. O istomu razdoblju, to je najizvrstnije do sad izašlo numizmatičko djelo, pa za takovu stečevinu možemo uprav da čestitamo českoj nauci i književnosti!

Časopis společnosti přátel starožitností česckýh v Praze. Ročnik V. Čislo 3. Redaktor: Dr. J. V. Šimák. Obsah: Dr. J. Matiegka: O bronzových jehlách s úškem. Předneseno ve členské schůzi 7. XII. 1896. (S taboulkou.) — Marie V. Ježkova: Májky. (Se 2 vyobrazeními.) In. Lad. Červinka: „Hromové kameny". Pravěké nástroje v lidovem lečení (Dokonč.). — F. Zuman! Opevnění města Bělé. (Se 3 vyobrazeními.) — Antonin Tomiček a Josef Siblík: Příspěvky k dějinám školským. I. a II. — Dr. Vojt. J. Nováček: Řad bratrstva literátského v Sušici r. 1603. — L. Štěpán: Pověsť o koženém mostě. Z okoli Kokořína. — Různé zprávy. — Literatura. — Příloha znaková (kreslí a popisuje Vojtěch Král ryt. z Dobre Vody).

Kwartalnik historyczny. Organ towarzystwa historycznego załozini przez Xaverego Liskego pod redakcyą Aleksandra Semkowicza. Rocznik XI. — Zeszyt III. — 1897. We Lwowie. — Str. 483—688 u 8-ni. Sadržaj:

1. Adolf Pawiński, jako historyk sejmiku polskiego przez Władzimierza Spasowicza.
2. Udział ś. p. prof. Pawińskiego w wydannictwie p. t.: „Zródła dziejowe", przez Aleksandra Jabłonowskiego.
3. Ze wspomnień osobistych o Adolfie Pawińskim, przez Aleksandra Kraushara.
4. Miscellanea: 1. Przyczynki do dziejów XVII. w. z archiwów prywatnych, przez Wiktora Czermaka. — 2. Wiadomość o Polakach, którzy się kształcili w kollegium Nazareńskiem XX Pijarów w Rzumie, przez Ks. Stanisława Biezańskiego.
5. Recenzye i Sprawozdania. (Spis omówionych książek i rozpraw zob. na ostotniej stronie okładki.)
6. Przegląd literatury historyi powszechnej: III. Historya nowożitna I, przez L. Finkla przy współudziale Tad. Bosakowskiego, Stan. Kętrzyńskiego, Wład. Kucharskiego, Wład. Lenkiewicza, Wład. Podlachy, Stef. Rudnickiego, Wł. Semkowicza i Ad. Szelągowskiego.
7. Przegląd czasopism za pierwszy kwartał 1897. r., przez Wł. Semkowicza.
8. Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa historycznego.
9. Od Redakcyi.

Poljački taj „Historični kvartalnik", koji u debelim svezcima eto već dvanaesta godina da izlazi u Lavovu pod vještom redakcijom Aleksandra Semkowicza (Adresa: Lwow, Biblioteka Uniwersytecka), krasna je smotra za historičku književnost, bez koje nebi imao biti ni jedan hrvatski stručnjak na polju sveobće pa i domaće povjesti, jer se u njoj nalazi podpun pregled i obširna kritika svekolike najnovije historične literature na bilo kojem evropejskom jeziku. Predbrojba zapada samih 6 for. godišnjih.

Указатель церковно-археологическаго Музея при кіевской духовной Академіи. Составилъ Н. И. Петровъ. Второе изданіе исправленное и дополненное. Кіевъ. 1897. Str. 392 u vel. 8-ni. Taj vodja kievskoga crkovno-arkeologičnoga Muzeja pri kievskoj Duhovnoj Akademiji ovako je razdieljen prema razporedu samoga Muzeja:

Prva soba: Prvobitne i povjestne starine, navlas poganskog obilježja, str. 3—30.

Druga soba: Krimske i djelomice kavkazke starine; crkveno-graditeljska gradiva i spomenici; akvareli i crteži, urezane daske; drvorezi i snimci s njih, str. 30—44.

Treća soba: Muravjevska kolekcija starinâ i svetinjâ, str. 44—55.

Četvrta soba: Pripadnosti kršćanskih hramova i kršćanskog obćenitog bogoslužja, str. 55—96.
Peta soba: Ikone i slike, krstovi i krstići, str. 96—153.
Šesta soba: Filaretska sbirka slikâ, stečena od trgovca Sorokina, str. 153—160.
Galerija: Nacrti i portreti; kipovi; novci i spomenice; pismeni spomenici i pečati, str. 160—208.
U škafama akvareli, svjetlopisni snimci, drvo-, kameno-, bakro i čeliko-rezi i ilustrovana izdanja, str. 209—223.
Prilog I.: Pregled predmetâ, pristupivših u muzej u doba sastavljanja i tiskanja Vodje, str. 223—238.
Prilog II.: Sbirka Nikole Aleksandrovića Leopardova, str. 238—291.

Po osnovnom Vodji ima u prezlamenitom Muzeju kievske akademije 15.843 broja, a 9.050 u Leopardovskoj sbirci, svega skupa dakle 24.893 komada.

V. M. Florinskij: *Prvobytnyji Slavjane po pamjatnikam ich doistoričeskoj žizni. Opyt slavjanskoj archeologii. Tomsk.* I. dio, 1894. II. dio 1896. Str. 355 + 272. Sa više tablicâ i ilustracijâ u tekstu. U velikoj ljubavi prama rodnom Slavenstvu i u nedostatnosti pomoćne strukovne literature u dalekom Tumsku, treba tražiti uzrok tomu, što je sastavljač osnovao svoje neke teorije na zastarjelim znanstvenim hipotezama te je više puta bio prisiljen da pripiše Slavenima stvari, koje niesu slavenske. Na primjer drži on jošte za Slavene stare Kimerijance, Skite, Tračane, Bugare, Hune i Ilirce, premda su takova nagadjanja već davno temeljito pobijena i odbijena. Sa svim tim ima u ova dva prva svezka na širokoj podlozi osnovanog djela, dosta krasna arheologična gradiva, crpljena navlaš u sibirskim muzejima u Tomsku, Minusimskom i Tobolskom; te nauka ima biti zahvalna g. Florinskomu, koji tolikim marom iznosi na svjetlost tolike do sad slabo poznate činjenice. U sliedećim svezcima po svoj prilici će se neumorni gosp. iztraživalac nastojat obzirati na osnovane prigovore evropejske kritike, što će biti svakako na korist nauke u obće a navlaš same slavenske arheologije, kojoj i mi posvećujemo skromne naše sile.

Uredništvo.

Das Christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer von Dr. Constantin Jireček, Wien, 1897. C. Gerold's Sohn (Posebni otisak iz Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien).

U sve je u ovoj zlamenitoj knjižici 98 strana, a dijeli se na glave, te jim je ovo sadržaj:

Einleitung. — I. Ansiedlungen mit Heiligennamen. II. Uebertragung von Ortsnamen durch Heiligenlegenden. — Anhang. — I. Die bulgarischen Burgen bei Manuel Philes. II. Die geographischen Namen in der bulgarischen Visio des Propheten Isaias. III. Sirmien und die civitas Sancti Demetrii. —

Ova je knjiga za starinare pravi vogj, te se po njoj može otkriti i ispitati dosta drevnijeh crkava i navesti narodno jim ime, vijek i opis dotičnoga spomenika.

Kod Dubrovnika se n. p. (str. 41.) spominje godine 1253. црькь свѣтє тькльє i 1399. (Monum. serb. 38) crkva *Svete Tekle* u Orašcu, kod *Gromače*. Do spomenute je crkve dolazila *Astarea*, bivša *stara dubrovačka krajina*. I dan današnji povrh Orašca je *Diklina glavica*, a tu je ruševina i grobnica. Povrh Lopuda je (u Gružu, blizu Dubrovnika) *Mala* i *Velika Petka*. Tu je na Maloj Petki dan današnji crkva Sv. *Ane*, a na velikoj su Petki samo ruševine drevne crkvice Sv. Petke.

Izmegju Trstenoga (Cannosa) i Orašca (Valdinoce) je *Petkovača*, a to je prosta nadarbina Sv. Ane u Brsečinama, jer su se sve Sv. Petke u Dubrovačkome prozvale Sv. Anom, kaonoti što padaju u isti dan, t. j. na 26. julija.

Ovdje bi se moglo navesti nekoliko crkava, osobito u Dubrovačkomu, al' je ovo prosta napomena, te mi je spomenuti čuveno *Bračevo* brdo (Sveti Vrači, str. 43. = Kuzma i Damjan), a tu je bila drevna crkva *Svetijeh Vrača*[1], te joj se i dan današnji vide ruševine na spomenutomu brdu, izmegju Maloga i Velikoga Stola, povrh Trstenoga (Cannosa)[2]. Crkvica je V. ili VI. v. i spada megju staro-

---

[1] I sada gornji dio sela Trstenoga, biva *Propagje* slavi kao svoga *parca* Sv. Kuzmu i Damjana.

[2] Crkva se sv. Vida, sadašnja matica u Trstenomu, spominje u *Matrikoli* Sv. Vida (pogl. 16.) god. 1470. i 1471., t. j, „Cap. 16. Adì 7 ottobre 1470 d' avanti la Chiesa de Santo Vito ordenamo li nostri officiali Savco Marinovich, Zvietco Rajanovich, Radussin Milavich. Clapaz Tomascevich, — Cap. 17. Adì 6 ottobre 1471 d'avvanti la Chiesa de Santo Vito Radivoi Dobrasinich, et Dragich Radigevich officiali dell'anno presente congregato tutto Lo Capitulo omnes con condition nullo descrepante sic ordinaverunt. Volemo et ordinemo che se debbia celebrare una Messa per ogni Mese per Anima delli Benefatori nostri in perpetuum, e de poi La Messa se debbia, andar cum la Croce per Lo Cimitorio appresso allo Prete con Le Candelle in mano, e se alcuna fiata li Officiali Lassassero per negligenza siano tenuti a pagar de pena, due gross.ti per uno se intenda quando per ogni Mese non celebrando Lo sopraditto Officio, che sono duodeci fra per anno *observetur in perpetuum*".

kršćanske, a za potvrdu nam služi utarak igle otarske pregrade sa plohorezanim lozovim prutom na išće i grozdove. Navedeni je vap. utarak dug m. 0·42½; širok 0·14, debeo 0·14 cm. S druge je strane utarka debljina 0·10½ cm. Sa strane su odvagjeni žljebovi, te se vidi obilježje, kako je igla bila prikopčana uz pregradu.

Ovo je sada samo uzgrede, a da navijestim ovo drevno odkriće, gdje će se isvaditi iza redovita istraživanja i drugijeh starina, pa će se tako, po svoj prilici utanačiti i ime Trstenomu (Cannosa). — Evo kako postaje za starinare kao *vade mecum* knjiga čuvenoga *Dra. K. Jirečeka*, te se tako može ista popunjati u svijem krajevima na Balkanu od strane različitijeh lokalnih starinara, s toga je spomenutoj knjizi u velike potrebiti opširan registar.

U Dubrovniku, na Očiće 1897.

Vid Vuletić-Vukasović.



Izvještaj

Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Provedene su izkopine u selu Koljanima, gdje je prije bio našast mač, sa uspjehom, koji se opisuje u ovom broju u posebnom članku.

Naš povjerenik gos. Vladimir Ardalić nabavio je za družtvo jednu ostrugu željeznu sa saponima iz VII. ili VIII. vieka, koju je Mile Berić našao u jednom grobu na svojoj oranici u Varivodam. Na grob u mjesto nalazišta pošao je kašnje družtveni predsjednik i uvjerio se je, da radnik, neznajuć pretraživati zemlji, zameo je drugu ostrugu i valjda još kakav drugi predmet. Suviše uvjerio se je, da na toj oranici ima i drugih pretraženomu sličnih suvremenih grobova, pa da bi trebalo i na tom mjestu sistematično kopati.

Isti gosp. Ardalić nabavio je za družtvo dvie ostruge posve slične onima iz Koljanih, što ih u ovomu broju opisujemo. Na njih su se seljani slučajno namjerili u jednom grobu u Bratiškovcima obćine skradinske, kod Skroborijinih kuća.

U zadnjem našem izvještaju napomenuli smo, kako se je naš družtv. povjerenik Vlade Ardalić namjerio u svojoj bašti na grobove iz prvog doba srednjeg vieka. Sad nadodajemo, da su se i njegovi susjedi Gjuro i Jakov Ardalić namjerili, s iztočne strane od Vladine na svomu zemljištu na istodobne grobove, sa jednakim prilozima. Neke smo odkupili za naš muzej.

Na oranicama Ante Brkljače i Josipe udov. Brkljača u Biskupiji pod Bračića kućama naišlo se takodjer na grobove iz prvog doba srednjega vieka, pa je tu družtvo dalo pootvorati nekoliko grobova i u istima je našasto priloga iz hrvatskog najdavnijeg doba.

Vriedni župnik Perušića O. Perišić, izvodeć neke najnuždnije radje na područnoj crkvici Sv. Duha u Podgradju, starinskoj *Asseriji*, namjerio se je na važan starinski kamen. Ne znajuć župnik ima li taj kamen ostaviti na mjestu nalazišta i naumljene radje obaviti, ili starinski kamen vaditi, uz znatne troškove, u sumnji uteče se za savjet našem družtvenomu predsjedniku, koji se je tad slučajno nahodio u okolici benkovačkoj. Ovaj sa župnikom odmah pohiti na mjesto nalazišta, i pošto se uvjerio, da se radi o veoma važnim starinskim ruševinam, dao je na troškove družtva izvadjati najnuždnija izkopavanja, a istodobno je brzojavno obaviestio c. k. konservatora Glavinića, kojega Podgradske starine napose zanimaju o nalazištu i zamolio ga, da bi odmah tamo došao i razpoložio, što bi cienio, da zaslužuje onako važno odkriće. Pod nadzorom družtvenoga predsjednika radnici prvi dan odkriše čitavu ogromnu glavnu gredu (arhitrav) profilovanu i uresenu akantusovim lišćem, dugu 2·72 m, široku 0·60 m, visoku 0·96 m, sa nadpisom na kojemu su slova 0·18 m visoka: DEC AVGVR PORTIGVM. Isti dan našlo se je još raznih sitnih ulomaka arhitektoničkih, te jedan ulomak stupića i jedna nadstupina iz hrvatskog doba. Drugi dan odkrio se opet jedan prag, dug 3·48 m, širok 0·44 m, visok 0·81 m, sa jednakom izradbom i slovima FIERI IVSSIT. Takodjer odkrio se je u zidu crkve jedan oveliki treći ulomak glavne grede sa slovima (R.) IMV. Nadalje našlo se ogromnih komada korniža sa urezanim uresima, jedna velika nadstupina korintskoga reda i mnogo grobovâ iz hrvatskog doba a u njima nekoliko sitnih priloga. Ova kratka radja od dva dana dostatna bijaše da se uvjerimo, kako se je naišlo na veoma važne rimske spomenike, a što je važnije, da se predmeti nahode skoro u prvobitnom položaju, te nije sumnje, kad se nastavi kopanje, da će se upravo neočekivana uspjeha postići. Kašnje je isti župnik ot. Perišić nastavio kopanje na družtvene troškove i opet u blizini našao ulomak glavne grede dug 3·50 m sa nadpisom: OMNIVM ASSER(iatum) i još drugih arhitektoničkih komadja. U jednomu je grobu našao uz mrtvaca kalež, koji je žalibože dosta oštećen, ali je od velike vriednosti za našu narodnu umjetnost.

Za nas pak Hrvate je važno, što će se na istim ruševinam odkriti temelji starohrvatske crkve, koji su se takodjer pokazâli.

Družtvo će ove izkopine u dogovoru sa prehvaljenim g. župnikom, prepustiti onima, koji se bave rimskim razdobljem, nu pošto ne ima sumnje, da će se tu naći još važnih hrvatskih starina, družtvo će pridržati pravo na njih.

*

Zadnjeg tromjeseca družtveni je predsjednik po svojem posebnom poslu putovao Dalmacijom, te ne puštajuć s vida hrvatske starine, postigao je dosta znatnih uspjeha. U Pridrazi, obćine novigradske, kod župske crkve sv Martina, koja se je skoro čitava sačuvala u starom obliku, posakupio je i prenio u družtveni muzej desetak raznih uresnih i nadpisnih ulomaka iz doba hrvatske samovladavine. Ovu zadnju okolnost naročito napominjemo, eda rodoljube na sve naše krajeve upozorimo, da paze, da se nebi unapried uništavali ti naši slavni i veoma zlameniti spomenici. Naš se je predsjednik uprav sgrozio, kad se je uvjerio po raznim mjestima Dalmacije, da je množtvo tog blaga u zadnje doba osakaćeno i uništeno.

U selu Hrvatcima opazio je na kući medju vratima Dujma Stipanovića uzidan mali ulomak pletera a na kući Luce udov. pok. Stjepana Stipanovića dva oveća komada pluteja sa pleterom i pticama, izradjena u slogu hrvatsko-bizantinskomu.

Sličnih obreta učinio je po mnogim mjestima zagorske i primorske Dalmacije. Najvažniji su oni učinjeni po staroj kneževini Neretvanskoj „Poganiji", o čemu će malamal u ovomu časopisu biti obširnije razpravljano.

Stupiše iz nova u naše družtvo: Juraj pop Carić, prof. bogoslovnoga sjemeništa Zadar, obćina Split, utemeljitelji. Vladimir Hurban, evangjelički župnik, Stara Pazova. Vladimir pl. Šimić, ravnatelj štedionice, Krapina. Ot. Andjeo Frankić, župnik, Zavojane. Franjo Šeni kod kr. stola sedmorice, Zagreb. Dr. Ante Pavelić, zubar, Zagreb, Ante Banović, trgovac, Dol. Tuzla. Stjepan Pliverić, sudbeni viećnik, Zagreb, svi redoviti. Zauzimanjem povjerenika g. Akačića: Jerolim pop Šaudri, župnik, Vinišće kod Trogira. Ot. Metod Mirić, Dominikanac, Šibenik.



Izvješće X. glavne skupštine
Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu.

Zapisnik

desete glavne skupštine Hrvatskoga starinarskoga družtva, obdržane u Kninu u „Prvomu muzeju hrvatskih spomenika“ dne 23. rujna 1897. u 11 sati pr. podne, pod predsjedničtvom ot. Luigja Maruna, uz sudjelovanje dra. Mihe Šimetina, družtvenoga tajnika, i Josipa Lovrića, blagajnika, Frane Radića, glavnoga izvjestitelja družtvenog znanstvenog odbora, i sedamnaestorice družtvenih članova, sa sliedećim dnevnim redom:

I. Izvještaj upraviteljstva: a) govor predsjednika; b) izvještaj tajnika; c) izvještaj blagajnika; d) izvještaj znanstvenoga odbora.
II. Obnovljenje upraviteljstva: a) izbor predsjednika; b) šestorice suodbornika; c) pregledateljâ računâ.
III. Obnovljenje znanstvenog odbora: a) izbor glavnog izvjestitelja; b) izbor petorice suodbornika.
IV. Slučajni predlozi, koji u smislu §. 4. slovo b. družtvenih pravila, treba da budu barem tri dana pred skupštinu družtvenomu upraviteljstvu pismeno dostavljeni.

Predsjednik otvara skupštinu sa sliedećim govorom:

Veleštovana gospodo, slavna skupštino!

Zahvaleć svetoj providnosti, ovo je deseta glavna skupština, što ju imam čast otvarati kroz desetgodišnji, na 3. srpnja ove godine, prekoračeni družtveni život. Deset je, dakle, godina minulo družtvenoga života, a dvanaest, odkad je za prvi put u naš narod odlučno turena rieč o razjašnjivanju hrvatske prošlosti po arheologičkim spomenicima, a osobito onima, koje zemlja krije, koji su bili propali za naš narod i znanost.

Drugom prilikom nahrcismo, kolika je smionost bila, u malenome Kninu, ustrajati znanstveno družtvo, pa opet takovo družtvo, koje u obće najmanje okuplja družinara; pošto se bavi hladnom, poput onih hladnih kamenova, što ih na svjetlost iznosi, arkeologijom. Mislim, da će težko biti vjerovati nastajućem naraštaju, koji će, nadam se, u daleko povoljnijim prilikam živjeti, koliko je i kakove prepone imalo prebrditi, kolike borbe održati naše družtvo, baveći se sa ovako svetim poduzećem Sumnjam, da bi najbujnija mašta ponajboljeg romanopisca umislila tako obilnih, raznovrstnih zapletaja, kao što ih čuva družtveni ljetopis, koji kazuje tragične faze našega družtvenoga dosadanjega života.

Što je družtvo tolike potežkoće susrelo, uzrok nije ležao ni u naravi poduzeća, a valjda ni u osobam, koje mu predstojaše, nego, per accidens, u političkim prilikam naroda našega; pa za to ona načela, koja podkriepljuju znanstveni rad i kod drugih naroda nahode najjačeg uporišta, kod nas su se našla u sudaru, te odtale potekoše i sve potežkoće naše.

Prva i glavna potežkoća ležaše u slabo razvijenoj narodnoj ideji.

Drugom prilikom, razpravljajuć o napredku narodne ideje, tvrdio sam, koliko je narodna ideja zadnjeg vremena napredovala, i koliko je otačbeničkom samosviešću naš narod proniknut. Na časove mi se pričinjalo, da je naš narod zar dublje proniknut samosviešću narodnom, nego što bijaše za iste narodne samostalnosti. To sam tvrdio, razmatrajuć, kako su naši stari Ilirci liepo naš narod knjigom i kulturnim ustanovam naputili k njegovoj boljoj budućnosti. Ovo mnenje još jače je postajalo, razmatrajuć silni otačbenički zanos pri tolikim bučnim slavam, što ih narod zadnjih godina upriličio, pa mi se pričinjalo, kao da će onaj žarki rodoljubni plam svako hrvatsko srce razplamtiti, na najveće žrtve za dobrobit naroda svojega.

Nu, s drugog pogleda, pomnjivo razmatrajuć duševno razpoloženje našega naroda prama svojim najmilijim narodnim uspomenam, kao što su one, koje naše družtvo sabire, a odnose se na našu prošlu slavu i slobodu, prvašnje mi uvjerenje stade kolebati; posumnjah o budnosti prave hrvatske samosviesti, te utiske, što jih dobih prigodom raznih svečanosti, ubrojih jih medju varave slike, i one časovite zanose usporedih blieskom svietlosti, što iz požara slame sine, pak odmah i umine.

Svaki narod, poslie ljubavi za svojim jezikom, za sobstvenom slobodom, ako je narod ponosan, treba da ljubi svoje mile uspomene.

Danas je znanost ustanovila mjere za sve i za svašto; bez mjere ne izvodi se ozbiljna upravo ništa. Za to ima mjerâ, kojim se mjeri i samosviest narodna, a medju tim mjerama spada i ljubav prama svojoj starini. Ako naš narod ne ljubi svoje starine, to je, ne ću kazati, slab znak njegova ponosa, al je dokazom, da stoljeća njegova robstva ostaviše na njegovom licu još duboke brazde, te se s toga i ne može zanieti za svojom starinom.

Svi vidimo, kako naš narod ima moćnih neprijatelja, koji ga nastoje na svaki način da omalovaže. Kad bi ti naši narodni neprijatelji stali promatrati, što je hrvatski narod kroz ovo deset godina, odkad na sav glas zapomagamo za podporu novčanu, za svoje starine učinio, doista imali bi još jedan argumenat, da pred prosvietnim svietom reknu, kako je kod hrvatskoga naroda nizoka samosviest; pošto spomenike svoje slave i slobode ne uvažuje i za nje se u dužnoj mjeri ne zanosi, a to da je znak, kako taj narod ne će brzo do svoje slobode doprieti.

Ono, što je naše družtvo do sada izvelo, učinili su pojedini Hrvati, dakako podporom naroda; ali, uvaži li se, da je ono, što se do sada učinilo, preveć malo, prama onomu, što se mogaše učiniti; a narod, što je novčanih sredstava pružio, da je to opet upravo sitnica prama onomu, što je, uz inače budniju samosviest, imao učiniti: ovu narodnu apatiju, u ovako svečanoj prigodi, nikako premučati ne mogu.

Moje je uvjerenje, da se svakom imućnijem Hrvatu, koji se hvasta rodoljubljem, a kroz desetgodišnji naš vapaj nije se ni sitnim obolom sjetio hrvatske starine, može u brk spočitnuti nizoka rodoljubna samosviest.

Bolno je promišljati, što toliki hrvatski zastupnici, koji se smatraju vodjama naroda, koji o svojem rodoljublju ne dozvoljavaju ni da se diskutira, u svojoj savjesti ne nadjoše opravdanim, ni novčića da doprinesu za hrvatske starine!

Ova opazka, žalibože, jednako vriedi za ogromnu većinu hrvatskih velikaša i drugih naših svietlih glava.

Najbolja karakteristika obćene narodne apatije prama svojim hrvatskim starinam zrcali se, po mom mnienju, u ponašanju hrvatske akademičke omladine i hrvatskoga sabora u Zagrebu.

Kod svakog naroda akademička omladina ponajbolje osieća patnje narodne, najvrućim se rodoljubljem oduševljava za sve, što smiera na sreću i veličinu svojega naroda. Takova omladina znade se oduševiti i odvažiti na najveće žrtve za domovinu. Mi nasuprot stojimo pred činjenicom, koja se ne da sakriti, da se srdce hrvatske omladine do danas nije sgrijalo za uspomenam, koje kažu o davnini njezinog naroda, koje joj svjedoče, kako je njezin narod živio, dok je bio slobodan u slobodnoj svojoj državi.

Ne boli nas samo te, što se hrvatska omladina ne može da oduševi za svojim starinama, te da u naše družtvo stupi medju najzanosnije radnike, da nam se čim prije u pravoj slici ukaže lice naše prošlosti, nego nas još više boli radi bojazni, da, ako se hrvatska omladina ne zanosi za svojom prošlošću, kako to čine omladine svih drugih civilizovanih naroda, naravno je, da treba, da prianja uz kojekakove druge misli, o kojima sumnjam, da će Hrvatsku bez savjestnog i čistog hrvatstva, ikada učiniti slavnom i slobodnom.

Najviše nas boli, što hrvatski sabor u Zagrebu, taj predstavnik suvereniteta hrvatske države, pred opipnim dokazima velikog uspjeha našega družtva, do danas nije se mogao odvažiti, da nešto ozbiljna zaključi za prošlost naroda svojega.

Naše je družtvo od više godina umiljenom prošnjom kucalo na vrata sabora hrvatskoga, gdje sjede, bar bi tako trebalo da bude, najpatriotičniji ljudi; ali naša prošnja nije se skoro nit u pretres uzimala, nego se je jednostavno visokoj vladi sprovodila za uredovanje, bez da se je našlo shodnim, barem preporukom je sprovesti. Na taj postupak hrvatskoga sabora namećala nam se misao, kao da je hrvatski sabor onu našu prošnju smatrao za prošnju kakova veseljačkog družtva, a nije htio pomisliti, da je ono bio glas naše slavne, zaboravljene prošlosti, glas hrvatskih najslavnijih predja, koji nam ovu zemlju natekoše i kao najmiliju baštinu ostaviše; glas hrvatskoga ponosa i čovječtva. Kad se takov glas nehajno za uredovanje sprovodi, to bi nekako značilo nešto manje, nego da ga je sabor prezreo, kao da se zastidio one prošlosti, u ime koje se traži podpora!

Po momu skromnomu mnenju, hrvatski sabor, kad je čuo, da se je počelo govoriti o obretu hrvatskih spomenika, te, kad je kroz dvie tri godine uvidio uspjehe rada našega družtva, imao je kazati: „Hvala vam, ljudi, koji se latiste tog za sav narod veoma častnog i koristnog poduzeća; za to, da snage svoje ne izcrpljujete, u sakupljanje milodara, jer je dosta, da vi radite oko iztraživanja, sabiranja i kopanja, hrvatskomu saboru biti će briga, da sve vaše potroške podmiruje; jer je uvjeren, da svaku žrtvu, što u tu svrhu bude prinašati, dobro će biti prinešena, u koliko se kroz izkopine dobavlja narodu najdragocienjenije stečevine".

Ili je sabor, uvažujuć što vriedi prošlost svojega naroda, spomenicima razjašnjena, te koliko je pregolem podhvat družtva, koje si je tu zadaću preduzelo, imao kazati: „Ljudi! što taj velevažni podhvat pokrenuste, blagodarimo vam na dosadanjemu radu i zauzimanju, ali, obzirom da su hrvatski spomenici svojina svega naroda, dosliedno je, da njegovo predstavničtvo mora tako velevažan posao sasma pod svoje okrilje uzeti i davati mu onaj pravac, kako će što u većem broju i čim prije hrvatski spomenici na svjetlost izaći".

Ili, ne htijuć ni jedno ni drugo, bar da bude pred narodom opravdao svoju dosadanju apatiju, ne dozvoliv javnosti, da tu apatiju smatra za malu privrženost toj narodnoj svetinji.

Ako hrvatski sabor ne htiv pružiti našemu družtvu izdašnu podporu za to možda, da odbije svaki i najmanji odnošaj ili čuvstvovanje prama ovoj koljevci hrvatstva, mi bi jednako bili zadovoljni, da ju bude barem pružao „Hrvatskomu arheologičkomu

*

družtvu“ u Zagrebu, da ono, sa dovoljnim sredstvima — pošto dosadanje podpore, što se i tamo davaju, takodjer smatram omalovažavanjem istoga — najozbiljnije stane tamo potraživati hrvatske spomenike, pošto jih, bez sumnje, ima po Banovini i Slavoniji u obilnoj mjeri.

Stalan sam, da bude naše družtvo onako, kako je prosilo podpore od najprirodnijih činbenika, kao što je hrvatski sabor u Zagrebu, bude ju prosilo, ili ako ju u buduće bude prositi, od kojeg jakog arheologičkog družtva u inozemstvu, da bi mu se, iz same ljubavi prama arheologičkoj znanosti, u većoj mjeri podielila, nego što to činjaše hrvatski sabor ili hrvatska vlada.

Nego, slavna skupštino, je li upravo toliko nizoko spala samoviest bilo kod našega naroda, bilo kod narodnih čimbenika, a osobito hrvat. sabora u Zagrebu, da naše družtvo za hrvatske spomenike morati će, poput crne sirotice, u tudjinstvu pomoći tražiti?!

Ja ostajem pri uvjerenju, da je uprav silna ironija udesa našega naroda, kada mu njegovo predstavnictvo tako ružno omalovažuje starinske spomenike!

I zato razložno nas je bolila činjenica, koju smo gorko izkusili kroz naš desetgodišnji rad!

Iztaknutoj apatiji, žaliboże, mnogo je doprinielo nesuglasje, što je nastalo medju hrvatskim arkeologičkim radnicima.

Mi smo na sedmoj glavnoj skupštini iztakli znanstvena načela, koja su nas vodila pri radu našega družtva, i tim načelima imamo zahvaliti, ako smo svim burama mogli odoljeti. Tom prilikom mi smo govorili i ob arkeologičkim prilikam u Splitu, te smo, i prije no što se je starinarsko povjestničko družtvo tamo ustrojilo, kazali o što će rad oko hrvatskih starina tamo zapinjati; pa nam je veoma žao, što taj naš nazor nije, sa uspjesima izkopina, do danas oprovrgnut. Ciepanjem snaga mnogo se našemu družtvu naškodilo, jer je nastala neka pometnja u narodu, dok se stvari ni malo, barem kako sada posao stoji, nije koristvovalo.

Poslie odstupa slavnog Ljubića iz Zagreba malaksala je i znanstvena pomoć, koja nam je odotud prije dolazila. U postanku našega družtva, u prilog našega družtva ustrajali su se tamo odbori, izdavali na narod proglasi, da nam se pomože, kupili se milodari; „Hrvatsko arkeologično družtvo“ bilo nam na pomoći u čemu je god moglo, te se jednom mislilo, da će se onomašnje družtvo sasma pretopiti u naše ili nam svu svoju novčanu imovinu pokloniti — barem je to u jednoj skupštini pok. Ljubić zagovarao; trčalo se na vladu preporučivati podporu za naše družtvo; pod okriljem njihovoga zagovora na nas se, da tako rečem, nije smjelo ni krivo pogledati. Kasnije, kako su u obće u Zagrebu za nas Dalmatince stvari okrenule na gore — to je moje skromno osvjedočenje — okrenuše se i odnošaji prama našemu družtvu. Dobit zaklade Grobničkog polja, pod kojekakvim izlikam državopravnih odnošaja, bezpravno i neustavno nam se zaustavlja; naše glasilo se napada; nijedno pero iz Banovine i Slavonije, kao da se njih i ne tiče. „Starohrvatska Prosvjeta“, ne usudjuje se podupirati ga; sa najkompetentnijega mjesta od tamo dižu se glasovi, da naš rad tobož je na uštrb centralizaciji arkeologičke znanosti u Zagrebu — kao da se naši slavni spomenici ne smiju iz zabiti pomoliti, ako to u Zagrebu ne dozvole!!

Sve se to čini i ne pazeć na stanovište i nazore, što jih je naše družtvo prama Zagrebu u toliko svečanih prigoda izticalo, a osobito, što smo u jednoj skupštini od trag tri godine izjavili.

Ove godine imao sam čast prisustvovati glavnoj skupštini „Hrvat. arkeologičkog družtva“ u Zagrebu, na kojoj sam predlagao, da se u Zagrebu osnuje jedno jako središnje družtvo za hrvatske starine, kake sam to pred tri godine, na spomenutoj skup-

štini, izticao, te sam se izjavio, da će se amo naše družtvo rado proglasiti filijalkom toga družtva, pa, ako i to bude smetalo, da ćemo rado i prestati, ili dati se od njihovog družtva progutati, samo da se po svim hrvatskim pokrajinama stane najozbiljnije raditi o iztraživanju i sabiranju hrvatskih starina. Moj predlog nije mogao biti uvažen, upravo radi onih potežkoća, koje sam predvidjao, te sam dobio odgovor, kroz usta najkompetentnijega člana, da, kad ne bi bilo našega amo družtva, da bi ga trebalo stvoriti; a uvidila se je potreba obstanka i naše „Starohrvatske Prosvjete".

Gojim nadu u triezmenost i rodoljublje dra. Brunšmida, kojemu je dosudjeno, da o arkeologičkim poslovima tamo prvu rieč vodi, da će se uspostaviti stari odnošaji izmedju našega i njihova družtva.

Slavna skupštino! Nije ovdje zgoda, da nižem sve glavnije potežkoće, koje susretosmo kroz naš družtveni rad, pa za to ne ću ni spomenuti one silne zapreke, koje su nam dolazile od strane naše braće Srba; samo opažam, da ove zadnje, koliko bile žestoke i opasne, gube važnost prama onima, što nam dolažaše od naših ljudi.

Protivnost od strane Srba donekle je pojmljiva. Oni su podhvat jednostrano sa političkog stanovišta uzimali, pa su nastojali, da mu svaki uspjeh osujete, ne pazeć, da hrvatski spomenici, prem se strogo odnose na hrvatsku prošlost, nisu samo hrvatski, dali slavenski; jer Hrvati, kao grana velikog slavenskoga stabla, nisu mogli imati sasvim posebnu kulturu, nego je ta morala biti u svome korienu slavenska, dosljedno i srbska.

Ipak, slavna skupštino, uz sve potežkoće, s kojima se naše družtvo borilo, hvala Božjoj pomoći, evo, u malenomu Kninu, prekoračismo deset godina družtvenoga znanstvenoga života, zadovoljni, da u našemu narodu prvi iznesosmo i ustalismo ideju o množnosti i velevažnosti hrvatskih starina; otvorismo „Prvi muzej hrvatskih spomenika"; pokrenusmo prvo, strukovno glasilo, koje se bavi izključivo hrvatskim spomenicima i sredstvom ovoga glasila, unakrst svietu, iznosimo dokaze, da je jednom Hrvat bio svoj.

Za priznanje uspjeha družtvenoga rada nije nam već potreba, da ističemo izjave domaćih strukovnjaka, kad, hvala Bogu, danomice ih dobivamo od daleko kompetentnijih sudaca, kao što su izjave jednog magjarskog profesora peštanske universe, dra. Marezali-a, koji reče: „Vidio sam spomenike hrvatskoga naroda o njegovoj uredjenoj državi jedno dva stoljeća prije dolazka u Europu našega naroda" (magjarskoga); jednoga Niemca izvan carevine, dra. Paula Reinecka, koji reče: „Sudeć po važnosti sabranih predmeta u vašemu muzeju, proričem, da sav budući arkeologički život u Dalmaciji vrtiti će se oko Knina"; drugog domaćeg Niemca, prof. dra. Neumanna, koji kaza: „Mnogi kovinski predmeti vašega muzeja dati će neki preokret u arkeologičkim iztraživanjim"; jednog dalmatinskog talianaša, prof. Gelčića, koji je govorio: „Poslie odkrića kninskih starina, starine solinske stupaju u drugi red važnosti".

Nadam se, slavno skupštino, da, kad bi bilo moguće našemu družtvu izdati u jedan mah, u sjajnu izdanju, na kojem kulturnom jeziku čitav naš muzej, da bi od nepristranog učenog svieta dobili na stotine i stotine sličnih izjava, koje, dok bi našoj sobstvenoj slabosti lagodile, takove izjave bile bi ponosne za naš narod.

Što se tiče naše osobne taštine, duševno razpoloženje sada nam je takovo, da smo u svojoj savjesti podpuno zadovoljni, što nam je dobrota Božja dozvolila, da smo svomu narodu, kako bolje mogli, najčistijom namjerom imali prigodu služiti, te prama tomu zadovoljstvu, mislimo, ako nas i u tomu koja taština ne vara, da najveće pohvale ne bi nas mogle zadovoljiti, koliko ona slast, što ju kroz naš rad osiećasmo.

Nu takove izjave zanimale bi nas u toliko, što bi strani sviet bolje čuo za hrvatsko ime i za hrvatsku prošlost, a dosljedno stao misliti i na njegova potlačena prava, kao naroda jednom kulturna i slobodna.

Zanimale bi nas i za to, što hrvatski renegati, ako se, bud pod kojom izlikom, spotiču ob ovaj podhvat, ne bi za to mogli imati ni tobožnjih izlika; većma to bi bilo još jednim dokazom onim sviestnim rodoljubima, koji nas do danas podpomagaše, kako njihova naklonost i prilozi bili su blagoslovljeno uloženi, — a takove izjave bile bi poticalom i onim drugim rodoljubima, što do sada nehajni se pokazaše prama svojim starinam, te bi jamačno dosadanji svoj nehaj častno okajali.

Podpuno sam uvjeren, slavna skupštino, da, ako je naše družtvo kroz dosađanji svoj rad ovlikog uspjeha postignulo, da bude imalo dovoljne podpore, bilo bi deseterostruko više; te kako smo zahvalni svim onima, koji nam do ovog uspjeha podpomogoše, toliko smo bolni za one apatične rodoljube, za ono što ne postigosmo. A pri našemu radu vriedi ona moralna nauka, koja kaže, da se grieši i rad zla počinjena, kao kao i rad dobra propuštena, ili prepriečena. Za naše starine takodjer zlatna je ona nauka: što možeš danas učiniti, na odgadjaj na sutra. Sverušeći zub vremena, slučajno propadanje i zlobna ruka, što uništuje starine, ne dozvoljava, da se, bez goleme štete, odgadja sa ovim podhvatom. Što danas možemo učiniti sa malim sredstvima, sutra, do godine ili do stoljeća ne ćemo moći sa nikakovima, pošto će mnoge starine sasma propasti. Bez sumlje dogoditi će se sa našim starinama slično, što se dogodilo rimskomu kralju Numi sa kupovštinom sibiličkih knjiga: koji, kad ne htio za devet knjiga dati stanovitu mjeru zlata, kasnije za tri dao trojstruko veće, uz nenaknadivi gubitak nauke, što prvih šest knjiga sadržavaše.

Za to, slavna skupštino, na desetgodišnjem izkustvu pokušanog našeg rada življe nahrcujem poznatu lozinku našega družtva: „Narode! daj nam, koliko trebujemo sredstva, a pitaj koliko god želiš tvojih narodnih starina!"

Družtveni tajnik, dr. Miho Simetin, čita tajnički izvještaj:

Veleštovana gospodo, slavna skupštino!

Kako je naše družtvo odmicalo u godinam, tako je razširivalo djelokrug svoga rada a i svoju radišnost razvijalo. Radišnost od zadnje skupštine vrtila se je upravo u onomu pravcu, u komu je zadnjih godina nešto zaostalo, a to je oko izkopina, te se je kod istih veoma povoljnog uspjeha postignulo.

Najprije nešto se je kopalo na zemljištu Jure Bramca na Unešiću, gdje se je namjerilo na grobove sa bogatim predmetima iz VI. ili VII. vieka, te je ona mala radja obilno trud naplatila. Bude li spomenuto zemljište na široko sa jednoličnim grobovima posijano, to će se tu postići upravo neočekivana uspjeha.

Kopalo se i na blizomu unešićkomu Bogočinu, pa se i tu sa znanstvenog pogleda željeni uspjeh postigao. Nastavljene su izkopine nešto dublje i u bazilici na Kapitulu kod Knina, te se je kroz te izkopine naišlo na tragove starinskih zidova davnije dobe, no što je prije odkopana bazilika S. Bartula; pa i ovaj uspjeh za naša povjestnička pitanja je važan.

Obsežnije izkopine vodjene su, podporom slob. i kr. glav. grada Zagreba, u Biskupiji kod Katića bajama, gdje se je do sad odkrilo jedno krilo prostranih, pravilno osnovanih zgrada i do njih privezana crkva; a opet uza nju drugo krilo zgrada, koje se tope u priležne vinograde Katića. Tragom ustopljenih zgrada družtvo će, prama razpoloživosti sredstava, izkopine nastaviti. Nema dvojbe o važnosti ovih izkopina, koje će, kad budu dokončane, te se stvori mjerodavan zaključak o znamenovanju istih, valjda pokazati ako i zadnje tragove ili kraljevskog dvorca, ili onog hrvatskog crkovnog prvostolnika, ili kakova samostana.

Najvažnije našašće pri ovim izkopinam, sa umjetno-obrtnog pogleda, jesu razni staklarski fragmenti, pošto ovo su prvi ostanci staklarije iz hrvatske dobe, na koje je društvo kroz svoj dosadanji rad naišlo.

Družtvo je takodjer izkopine izvodilo u Smrdeljima obćine skradinske; gdje se namjerilo na ruševine jedne velike polače iz rimske najzadnje dobe, a u ovoj na grobove iz hrvatske dobe. Ne buduć ruševine iz hrvatske dobe, a prilozi u grobovima hrvatskim ne buduć obilni, dok družtvo pri svakom svom radu mora da pazi na mršavost sredstava, za to su tu izkopine zaustavljene

Kopalo se dalje oko bazilike na rimo-katoličkom groblju u Biskupiji, te je kroz ove izkopine pomnožana naša, i onako prekovažna, zbirka kovinskih predmeta.

Kopalo se u bašči Vladimira Ordalića u Gjevrskam, gdje se takodjer naišlo na množiju starohrvatskih grobova sa važnim prilozima u kovini, kosti i opeci.

Kako slavna skupština može iz iztaknutih podataka razabrati, od zadnje skupštine kopalo se dosta i dosta se uspjeha postiglo; ali ipak nije se kopalo u željenoj mjeri, kao što se moglo, a to s manjkavosti novčanih sredstava.

Ako se je zadnjeg vremena ipak kopalo u većoj mjeri nego nekih zadnjih godina, to se nije moglo činiti običajnim redovitim prilozima družtvenim, nego se za to mora zahvaliti blagodarnosti poglavarstva slob. i kr. grada Zagreba i onoj „Prve hrvatske štedionice“ u Zagrebu.

Za nastavak izkopina družtvo je sklopilo tri biljeznička ugovora o tri starinarska položaja: Prvi je o zemljištu u Biskupiji kod Knina, gdje se je, izmedju odkopanih bazilika na Stupovima i na rimokat. groblju, sa lieve strane obćinskoga puta, na oranicama Aćima Prijića naišlo na obsežne starinske zgrade, drugi o priostatku ruševina kod spomenutih Katića bajama, a treći je o velevažnim ruševinam na Bribiru, gdje se je nadati naći grobove banova Šubića i njihove slavne porodice.

Nadalje je stupilo u pregovore o nabavi zemljišta od braće Vrankovića u Smrdeljima, gdje se nahodi množija starohrvatskih grobova iz poganske dobe, dielomično sa paljevinam.

Družtveni predsjednik nastavio je eksploriranje sa starinarskoga pogleda sjeverne Dalmacije, a glavni izvjestitelj družtvenoga znanstvenoga odbora takodjer je sa veoma dobrim uspjehom onaj južne.

Nešto nam je od družtvenih članova odpalo, a nešto opet ponaraslo, tako da razmjer u broju ostaje isti.

Od naših povjerenika veći dio jih je bio ove godine pasivan, kao da su svoj povjerenički rad izcrpili; dok ona malica, što su ostali prama svojoj plemenitoj zadaći jednako oduševljeni, ti su nas izdašno podupirali, pa za to smatramo se dužnim ovom svetčanom prigodom sa zahvalnošću sjetiti njihova rada i za naše družtvo stečenih zasluga, kao: Peroslava Paskiević-Čikare, pristava obrtničko-trgovačke komore u Zagrebu; Petra pl. Akačića u Splitu, a osobito Vladimira Ardalića u Gjevrskama. Ovaj zadnji u iztraživanju starina pokazuje se upravo neumoran, te za skradinsku krajinu nije nam se bojati, da će se što starinskoga odkriti, a da za to neće čuti naš povjerenik i odmah nas o svemu najsdušnije obaviestiti. Oh, kad bi imali nekoliko u pokrajini njemu sličnih povjerenika, doisto naš rad bio bi podpun!

Od zadnje skupštine iz broja živućih ponestalo je družtvu njegovog najboljeg prijatelja, u pravom smislu rieči njegovog pokrovitelja, sa smrću, nikad dosta požaljenog družtvenog podpredsjednika, prof. Šime Ljubića. Od družtvenog postanka ovo je za družtvo bio najžešći udarac, što ga pretrpilo. Čednost Ljubićeva javnosti umjela je sakriti one silne zasluge, za naše družtvo stečene; nu družtveni predsjednik, ponajbolji

svjedok tih njegovih zasluga, prigodno će te njegove zasluge javnosti saobćiti iz pokojnikove velike korespondencije. Za to opravdano družtvo prama pokojnikovoj uspomeni harno se odužilo u sažalnicam, zastupanju pri sprovodu, sa polaganjem vienca, sa obdržanim zadušnicam i nekrologom u svojemu glasilu; a ovdje još jednom, u znak svoje najdublje zahvalnosti, pozivljem slavnu skupštinu, da mu počast izkaže kliknuv trikratni: Slava velikomu hrvatskomu književniku, povjestničaru, Nestoru hrvatskih arkeologa, družtvenomu podpredsjedniku Šimi Ljubiću! Slava, slava, slava!

Skupštinari u znak počasti ustadoše na noge te kliknuše trokrat: „Slava!"

Za tim družtveni blagajnik podnaša sliedeći blagajnički izvještaj:

Račun

od 14. rujna 1896. do 22. rujna 1897.

Prihod:

Članarina utemeljiteljâ	for.	260.00
Članarina redovitih	„	1446.70
Milodari	„	157.30
Podpora visokoga c. k. Ministarstva	„	500.—
„ zemaljskog odbora	„	500.—
„ „Prve hrvatske štedionice" u Zagrebu	„	1000.—
„ poglavarstva slob. i kr. glav. grada Zagreba	„	500.—
„ visoke vlade Hrv. Slav. Dalmacije u Zagrebu	„	100.—
Ostavština pok. Mile Matešića u Karlovcu	„	100.—
Predplata „Starohrvatske Prosvjete"	„	252.—
Ukupno prihoda	for.	4816.—

Razhod:

Manjak pri zadnjoj glavnoj skupštini	for.	1005.80
Fotografične sprave	„	89.09
Nabava knjiga	„	40.71
Poštarina, brzojavke i oprema knjiga	„	200.45
Najmovina za muzej	„	220.—
Podvorniku	„	132.—
Gorivo i razsvjeta	„	30.—
Zemljište u Biskupiji od Bepine Pesen-Bulat	„	140.—
„ „ „ „ Aćima Prijića	„	31.50
„ „ „ „ braće Katića	„	14.—
Razne odštete zemljišta u Biskupiji	„	23.50
Najmovine zemljišta u Smrdeljima	„	90.—
„ „ N. Bjelića u Bribiru	„	43.—
Izkopine na Bogočinu	„	16.—
„ na oranici Jure Bramca	„	15.50
„ na Kapitulu	„	21.60
„ kod Katića bajama u Biskupiji	„	364.63
„ na rimokat. groblju u Biskupiji	„	206.18
„ u bašči Vlade Ardalića u Gjevrskam	„	28.50
„ u Smrdeljima	„	94.80
Prenosa	for.	2807.26

Prenosa	for.	2807.26
Razne druge izkopine	„	64.50
Za ozidati bunar u Biskupiji	„	32.46
Putni troškovi upraviteljstva i znanstvenog odbora	„	226.25
„Starohrvatska Prosvjeta“	„	1151.38
Podpora Uredniku	„	100.—
Pisarija i risarija	„	24.50
Nabava starina	„	32.25
Tiskanice	„	10.02
Nuzgredni troškovi	„	107.23
Pomješće	„	36.80
Za nove grobove u rimokatoličkom groblju u Biskupiji . . .	„	14.30
Razne parnice	„	37.18
Bilježnički troškovi	„	31.17
Ukupno razhoda	for.	4675.30

Dakle ukupno prihoda	for.	4816.—
Razhoda	„	4675.30
Preostatka	for.	140.70

Račun družtvene kuće

od 13. rujna 1896. do 22. rujna 1897.

Prihod:

Najmovina	for.	648.—
Prenosi se višak zadnje godine	„	429.81
Ukupno prihoda	for.	1077.81

Razhod:

Faksionala za godinu 1896.	for.	176.77
Na račun takse za nabavu kuće za god. 1896.	„	140.—
Faksionala za t. g.	„	133.08
Na račun takse za nabavu kuće za t. g.	„	104.86
	„	110.—
Povraćeno zajma zem. odboru	„	200.—
Za osjeguranje protiva požaru za t. g.	„	8.77
Popravaka	„	16.90
Takse na uknjižbu zem. odbora	„	17.94
Ukupno razhoda	for.	908.32

Ukupno prihoda uz višak zadnje godine	for.	1077.81
Razhoda	„	908.32
Viška	for.	169.49

Za tim blagajnik čita sliedeći podnesak pregledatelja računa:

Slavnom upraviteljstvu Hrvatskog starinarskog družtva u Kninu.

Podpisani izjavljuju, da su pomljivo pregledali družtvene račune kroz razdoblje od 13. rujna 1896. do 22. rujna 1897. te iste u primitku i izdatku sravnili; i našav sve u podpunom redu, predlažu, da buduća urečena glavna skupština, koja se kani obdržavati dne 23. rujna 1897., blagoizvoli družtveno upraviteljstvo u obće, a blagajnika napose, glede spomenutih računa, riešiti svake daljne odgovornosti, što su podpisani i u družtvenu knjigu računa upisali i vlastoručno podpisali.

Knin, 20. rujna 1897.

Daniel Špero. Ivan Dračar. Ivan Mlinar.

Skupština bez primjetbe odobrava družtvene račune i daje družtvenomu upraviteljstvu absolutorij.

Glavni izvjestitelj družtvenoga znanstvenoga odbora gosp. Frano Radić čita sliedeći izvještaj:

Veleštovana gospodo, slavna skupštino!

Kad se odvažan putnik penje uz visoku planinu, stane kad i kad pri kakvu zavoju puta, da opočine od napora, da otare znoj sa trudna čela, da se osvrne za sobom niza stranu i da utješen odahne iz dna grudi, kad omjeri duljinu prevaljenog puta. Tu se on nasladi razmatranjem krasnih novih vidika, što no su mu se otvorili pred očima; i, zaboravivši svu muku uloženu pri savladjivanju raznovrstnih pa i najtežih zapreka, kao osvježen i ohrabren već postignutim uspjehom, odlučno i veselo nastavlja započeto svoje, što trudnije, njemu svedj to milije putovanje. Kao što se svako dugotrajnije ljudsko poduzeće, pa i sam tečaj života ljudskoga može da prilikuje takovu putniku, tako ću i ja da mu prilikujem razvitak i rad našeg starinarskoga družtva. Visoka planina, uz koju mu se je penjati težkim naporom, jest svrha, koja mu je namienjena i radi koje je postalo, t. j. *iztraživanje, sabiranje, nabavljanje i izdavanje starih spomenika, koji se tiču hrvatske prošlosti,* i u kojima se ogledaju i vjera i običaji i cjelokupno prosvjetno stanje starih Hrvata. Zavoji, počivališta puta jesu mu godišnje glavne skupštine. Danas je eto deseti put što nam je družtvo stalo i odpočinulo, te se osvrće na prevaljen put i upire, Bogu hvala, zadovoljan pogled na razširen vidik, te mu je puknuo pred očima. Na ovom desetom počivalištu, nakon dovršenih punih deset godina družtvenog djelovanja, vriedno je da se pomnjivo obazremo na izvršen rad, triezno da razpitamo, vodi li nas put, kojim stupamo, zbilja uzbrdo, ili nas čini lutati vazda na jednakoj visini; primićemo li se sve to više postavljenom cilju; jesu li opravdane novčane žrtve, što nam jih narod doprinosi za uzdržavanje družtva?

Velezaslužni i neumorni naš jedini predsjednik u prvoj družtvenoj skupštini, obdržavanoj dne 3. srpnja 1887., razvio je nad družtvom dični barjak, na kojemu je zapisana krasna lozinka *znanost i rodoljublje,* a veleuč. g. prof. dr. Frano Bulić, koji je govorio na istoj skupštini, opravdao je tu družtvenu lozinku okolnostima, u kojima se naš narod nalazi dandanas, te je rekao: *„kada se ovaj narod bori za svoj obstanak, potrebito je da svaki rodoljub radi u istom pravcu sa svim ostalim, ma na kojem polju on bio, da upregne u ista kola, da i znanost i umjetnost budu na službi narodnih načela, narodne borbe, da sve ide prema političkoj slobodi, jer bez ove, kako nam poviest svih naroda kaže, nema u narodu na nikakvom polju nikakvog napredka“*. Da je naše družtvo ostalo vierno iztaknutom barjaku, pokazuje sve to više rastući odziv, što ga nahodi u narodu po svim krajevima naše liepe hrvatske domovine. Utemeljeno sa 51 članom,

imalo je treće godine 122, četvrte 151, pete 198, šeste 200 članova, dok je kroz zadnje četiri godine taj broj poskočio do 1000. U istom spomenutom govoru kazao je još prag. Bulić prije 10 godina: *„spomenike naše hrvatske prošlosti, ma bilo koje naravi, mi hoćemo da lakomoj zemlji iz utrobe izvadimo i na sunce iznesemo“*, a dalje pak, da iztraživanjem i proučavanjem spomenika narodnih *„se ojačava duh narodni, budi se narodno čustvo, doprinaša se konačnoj narodnoj pobjedi“*. Našemu je družtvu dakle postavljena dvojaka svrha: znanstvena i rodoljubna. Te dvie svrhe ipak niesu odieljene, nego su medju sobom uzko spojene, tako da dok se primičemo znanstvenoj, dostižemo i rodoljubnu, a ova nas hrabri pri postizavanju znanstvene, jer *amor patriae dat animum*. Odziv naroda pokazuje, da družtvo postiže rodoljubnu svrhu, da se bavi onim, što je narodu milo, što je kadro da pobudjuje i razgrijeva narodno čustvo, a to je iztraživanje i sakupljanje najdavnijih narodnih spomenika. Odziv pak i zanimanje učenoga svieta za naše starine, primanje našeg družtvenog glasila u kolo znanstvenih časopisa izobraženih naroda, kao što i odobravanje družtvenog rada od strane odličnih starinarskih strukovnjaka, biljegom su, da nam družtvo postiže i znanstvenu svrhu.

Kroz razmjerno kratak svoj tek desetgodišnji život, naše je družtvo iztraživalo, sakupljalo i na svjetlost iznašalo naročito najdavnije hrvatske spomenike. Ono je svoj hrvatski narod zbilja izvelo na nove vidike u pradavnu prošlost hrvatsku, podiglo je jedan kraj onog debelog, neprozirnog zastora, koji je sakrivao mnoge do sad nepoznate prilike svagdanjeg narodnog života i prosvjete starih Hrvata. Sretni naš družtveni mašklin izkopao je i kopa bez prestanka *lakomoj zemlji* iz utrobe tolike vrsti prije posve nepoznatih spomenika pradavne kulture narodne; a iztraživanje i proučavanje tih narodnih spomenika zbilja ojačava duh narodni u svakog Hrvata, koji zanimanjem prati naš družtveni rad i napredak, budi i kriepi narodnu samosviest i hrabri narodne pobornike na braniku slobode i narodnih prava. Sa izkopanih i otvorenih, do sad kao zapečaćenih i kroz vjekove zaboravljenih pradjedovskih nam grobova, sa odkrivenih sjajnih hramova podignutih zadužbinom narodnih vladaoca, i sa skromnih liepo urešenih bogomolja uzkrisuje stari hrvatski narodni duh, progovaraju zaniemljena usta Branimirovih, Tomislavovih i Zvonimirovih Hrvata, bljeskaju nam pred očima one iste divne dvosjeklice, oni isti oštri noževi, iste ubojite striele, ista vita koplja i sulice, iste bojne sjekire svietle bradatice i topuzine težke, kojima su oni junački branili krst svoj častni i slobodu zlatnu i sa domaćeg topraga odbijali ljute napadaje i susjednih i dalekih neprijatelja. Na taj mukli podzemaljski glas koje se hrvatsko rodoljubno srce neće ganuti? Smionim dugotrajnim kucanjem svietlog našeg i zvonkog družtvenog mašklina prenuti iz dubokog tisućoljetnog sna, skidaju naši slavni mrtvi sa junačkih ruku svoje prstenje, s ušiju i kapâ naušnice i prekrasne privjeske, s kožnatih pojasa srebro, kojim bijahu okovani, divne zapone, petlje i kićene jezičce; s nogu bogate svoje konjaničke ostruge sa remenjem i kovinskim uresom; skidaju svilne odjeće sa srebrnim i bronzenim pucama, saponim i praporcima, pa sve skupa sa zlatnim novcima i raznovrstnim oružjem, s kojime bjehu pokopani, s tavama, loncima i krasno okovanim vinskim bardacima, sa svim, što jim je služilo za svakdanju ili ratnu potrebu, pružaju nam i izručuju na amanet, da kao svetu pradjedovsku uspomenu sinovskom ljubavlju i harnošću čuvamo u ovoj dragocjenoj narodnoj riznici, koju pravom prozvasmo imenom „Prvog muzeja hrvatskih spomenika“. — Pomeli se bijahu tragovi prosvjetnog djelovanja samostalne, jedinstvene i cjelokupne slavne hrvatske države, a mi jih eto, Bogu hvala, nadjosmo. O tomu djelovanju govore nam, veleštov. gospodo, ovo obradjeno i stilistično liepo urešeno kamenje sa starih hrvatskih hramova, govore nam nadpisi na njemu urezani, govori kovinsko, stakleno i zemljano posudje, govore, uresni predmeti naprednog zlatarstva,

govori raznovrstno oružje, govore tragovi bogatih odjeća, govore alati, govori jednim glasom sve, čim je u ovo malo godina napunjen ovaj naš dični muzej. Je li toga igdje toliko poznato bilo prije deset godina? Mogu li danas narodni dušmani, da se jošte blatom nabacuju na prosvjetnu hrvatsku prošlost i posprdno da nas nazivlju varvarim i sinovim varvara? Oh ne zaisto, jer se žarko sunce na vedrome nebu neda rukom sakriti. Uz ovoliku sakupljenu sbirku raznovrstnih predmeta, koji svjedoče o tolikim granama zanimanja kulturnog hrvatskog naroda u doba njegove samostalnosti, uz odkrivene temelje tolikih razvaljenih staro-hrvatskih crkava u ovoj okolici i po ostalim krajevima ciele Dalmacije, uz načete izkopine na kraljskim mirinama u Biskupiji, uz izpitane tolike bolje sačuvane spomenike iz doba hrvatske samostalnosti širom Dalmacije, uz objelodanjenu prvu knjigu „Hrvatskih spomenika" i devet, a do malo deset, svezaka družtvenog glasila „Starohrvatske Prosvjete", uz liepo rastuću našu muzejalnu knjižnicu, možemo danas mirnom savješću čisto kazati, da se zaisto primičemo postavljenom cilju, da *iztražujemo,* da *sabiramo,* da *nabavljamo* i da *izdajemo stare spomenike, koji se tiču hrvatske prošlosti,* da, u koliko naše snage dopuštaju, podpuno izvršujemo družtvenu zadaću, da se uz planinu zbilja penjemo, a najpotla, da su i posve opravdane novčane žrtve, što jih naš narod doprinosi za uzdržavanje družtva; dapače, da možemo punim pravom očekivati, da će hrvatsko rodoljubno obćinstvo sve to više zanimati narodna starina, a usljed toga, da će sve to bolje podupirati ovo svoje uspješno i dično poduzeće.

Tko hoće može, pa što je naše družtvo na usta prag. Bulića odlučilo, da hoće „spomenike naše hrvatske prošlosti ma bilo koje naravi" da izvadi „lakomoj zemlji iz utrobe" i na sunce da iznese, to je ono do sad sjajno izvršilo, a uz bolju pripomoć hoće odsele još i bolje.

Kad je slavni naš pokojni dr. Rački 1893. godine pisao ob oružju starih Hrvata u knjizi „Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća", po tadašnjem stanju nauke mogao je samo da kaže što su bizantinski pisci ostavili o tom zapisano, to jest, da „bijaše jugoslavenski vojnik oboružan štitom, mačem, kopjem, sulicom, lukom sa strielicami, često otrovanimi, sjekirom i bradaticom; nije mu bio tudj ni oklop, ni šljem, kaciga" (Nar. dj. 170.); a po hrvatskim izpravama našao je napomenute do XII. stoljeća: scutum (scutarius, scutobaculus, hrv. šćitnik, šćitonoša) ensis, armiger, lancea, mazecha (V. a. h. v. Doc. p. 491 os., gdje se upućuje na dotične listine); ali ob oblicima i veličini toga oružja nije znao još ništa da kaže, nego je zaključio ovim riečima: „Kakova su oblika bile pojedine vrsti spomenutoga oružja imenito kod Hrvata, imati će na to pitanje odgovoriti arheologija, koja ga nije do danas ni kušala riešiti". Danas, same četiri godine nakon dr. Račkieva pisanja, mi smo, pomoću Božjom, na svietlost iznieli starohrvatske mačeve, noževe, strielice, koplja i sulice, bojne sjekire, bradatice, i topuzine. Naši opipni spomenici nepobitno sjajno potvrdjuju i ovdje u muzeju navode bizantinskih i domaćih pisanih spomenika, te nam pokazuju raznovrstne oblike i veličine njihove. Sad znamo posve dobro kakvim su se oružjem služili naši pradjedovi.

Pok. dr. Rački mogao je da napiše u spom. svojoj velevriednoj knjizi zadnje poglavje, u kojemu razpravlja *ob umjetnosti i umjetnom obrtu* starih Hrvata, možemo reći, većim dielom na temelju odkrića, što jih je učinilo naše družtvo do 1893. godine. Pa i to nije neznatan uspjeh. Ali, nakon toga doba, još se je mnogo spomenika odkrilo, od kojih je samo nekoliko objelodanjeno u našoj „Starohrvatskoj Prosvjeti", tako da se danas može daleko obširnije i podpunije da piše o tom zlamenitom predmetu, pa i sam slavni Rački, kad bi još živio i poznavao spomenike do sad sabrane u našem muzeju, rekao bi zaisto o spomenutom poglavju svojega djela: to je tek uvod, a samo poglavje treba još iz početka napisati. Dok je pok. Rački pisao o starohrvatskom zlatarstvu, nij-

mu bio poznat ni jedan od tolikih stotina kovinskih predmeta, što jih je naše družtvo izkopalo iz starohrvatskih grobova. Mi smo danas u stanju, sa spomenicima pred očima, da obširno i temeljito razlažemo o zlatarskom umjetnom obrtu kod starih Hrvata. Slavni pokojnik je takove predmete samo napomenuo, te je dodao: „Nu do sada se imalo malo prilike ove domaće obrtnine, ponajviše iz IX.—XI. vieka proučiti". O tkaninama dr. Rački je naveo samo ono, što je našao zabilježeno u starim izpravama, dok sada naš muzej posjeduje obilate tragove platna i svile izvadjene iz starohrvatskih velikaških grobova.

Danas znamo mi kazati, kakvi li bijahu starohrvatski grobovi, kako su se u njima Hrvati pokopavali i što li su sobom u grob nosili, kako i kojim smierom su bili polagani. — Znamo kakve li su na pojasu nosili zapone, petlje i žujice, znamo kroz tolike vjekove kakve su hrvatski konjanici nosili ostruge i s njima spojene zapone, petlje i žujice, po obliku, urezu i veličini. Znamo danas kakvi su uresni oblici obljubljeni bili u domaćem obrtu starih Hrvata, i koji li su od njih u našem narodu jošte sačuvani do dneva današnjega. Hvala lanjskom i ljetošnjem uspjehu naših iztraživanja, već su nama poznati toliki oblici starohrvatskih zemljanih posuda, o kojima se do sad nije znalo ništa da kaže. Blagodarna podpora današnje hrvatske prijestolnice pomogla je ove desete godine družtvenog obstanka, da se počmu izkopavati ostanci svjetovne zgradje u onoj Biskupiji, o kojoj ne može više da bude sumnje, da je na njoj bio stari Knin, Krešimirova, Slavićeva, Zvonimirova i Stjepanova priestolnica. Na tom mjestu, koje naš narod svakako nije bez razloga prozvao *kraljskim mirinam*, odkrili smo do sad ljetos sjajne dvorove mozajikom potaracane, sa dvoranom dugom 12·4 *m*, širokom 9·3 *m*, uz pet kraćih prostorija iste širine i dva duga a skoro 3 *m* široka hodnika. Pri dnu jednog od tih hodnika otvarala se vrata 17 *m* duge, 6·90 *m* široke, debelim, velikim pločama od biela mramora potaracane jednobrodne bazilike sa polukružnom apsidom, koja je lako mogla biti dvorskom kapelom. Kad slavno poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Zagreba udieli drugu svoju obilatu pripomoć, nastavit će se izkopavanje drugog krila sjajne gradjevine, koja je razporedana poput kakva samostana. Osjem koraka tim izkopavanjem učinjena na polju poznavanja domaćeg graditeljstva, učinjena su dva orijaška koraka i na putu poznavanja starohrvatske obrtnosti, odkrivena je dapače do sad posve nepoznata jedna njezina grana, a to je staklarstvo, i prošireno je poznavanje kovačtva. Nadjeni su naime ulomci triju krasnih staklenih čašica, dva ulomka neke posudice sa ušičastim ručicama i ulomci tolikih drugih manjih i većih posudica sa cielim i vijugastim zubom, kao što i bezbroj ulomaka neizgladjenih staklenih ploča. Starohrvatsko staklarstvo, netom se je ljetos na svjetlost pojavilo, pokazalo je, da je bilo na visini suvremenog stanja u tog obrta kod drugih prosvietljenih naroda. Starohrvatsko staklo nije samo nezgrapna zelena gromada, nego obiluje tektonskim i uresnim oblicima, raznovrstnošću tehnike obradjivanja i raznim bojama. Uz graditelje, slikare, vajare, kamenare, zlatare, drvodjelce, bačvare, tkalce, lončare, opančare, staklare i druge vrsti starih hrvatskih obrtnika, ovogodišnje nam izkopine na kraljskim mirinama pokazuju u mnogobrojnim komadima vješto obradjena gvoždja, da su kod starih Hrvata krasno bili razvijeni rudarski obrt, navlaš pri obradjivanju gvozdene rude, kao što i kovački zanat. Sada nije prilika da potanko nabrajamo sve raznovrstne izkopane vješto obradjene gvozdene predmete za potrebe graditeljstva; prisutna jih gospoda mogu lako pregledati, jer će oni u svoje doba biti objelodanjeni, nego mi je napomenuti, kako tim novo nadjenim predmetima treba još dodati od prije izkopano gvozdeno raznovrstno orudje i oružje, da se bude mogla stvoriti prava slika o visokom stepenu razvitka, do kojega se bijaše uzpelo hrvatsko kovačtvo u doba narodne samostalnosti.

Ob uspjesima mojega ljetošnjeg iztraživanja starohrvatskih graditeljskih spomenika po poluotoku Pelješcu, u Dubrovniku i na otočiću Lokrumu izvjestio sam u kratko u „Starohrvatskoj Prosvjeti“, ali ću o njima još i dalje pisati. Kroz malo dana mojega putovanja, imao sam prilike da stečem tvrdo uvjerenje, kako u doba hrvatske samostalnosti južna Dalmacija, ni na kopnu, ni po otocima nije nimalo zaostajala za sjevernom. Množtvo još neproučenih hrvatskih spomenika i nad zemljom i pod njezinom površinom nahodi se u južnoj Dalmaciji. Crkve pokazuju tamo u graditeljskom ustrojstvu neke lokalne zanimive inačice, ali je graditeljski slog jedan te isti, hrvatsko-bizantinski u ranije doba a kašnje hrvatsko-romanički; uz poznate nahode se novi motivi uresa, ali je ista i, mogu reći, još pomnjivija izradba vajarske ornamentacije. I Ston i Dubrovnik i njihove okolice, mogu danas slobodno kazati, toliko obiluju umjetničkim spomenicima iz prve polovine srednjega vieka, kolikogod i Zadar, i Nin, i Knin, i Biograd, i Spljet sa dotičnim okolicama.

Polje naučnog starinarskog iztraživanja sve to više se razprostranjuje širom hrvatske domovine. Posla ima izobilja na tom velikom polju narodnom; trebalo bi samo više sredstava za njegovo obradjivanje i više marljivih poslenika, nego li jih do sada imadosmo. Uztrajnom našom voljom i stalnim pouzdanjem, da nam dragi Bog, kao ni do sada, neće uzkratit u našem koristnom i rodoljubnom radu svemoguću svoju pomoć, bez koje ništa ne može da bude, stalno ufam, da ćemo i sredstva primaknuti i poslenike prikupiti. U to ime pomogao nam Svemogući Bog!

Družtveni tajnik, dr. Šimetin na ime upraviteljstva predlaže, da skupština imenuje medj svoje članove utemeljitelje g. Peroslava Paskiević-Čikaru, pristava obrtničke trgovačke komore u Zagrebu, za priznanje njegovog dosadanjeg povjereničkog marnog i uspješnog rada.

Skupština jednoglasno usvaja stavljeni predlog.

Pri II. točki dnevnoga reda g. Gjuro Šimunić predlaže, da bude per acclamationem izabrat za predsjednika dosadanji družtveni predsjednik ot. Luigj. Marun, a za suodbornike: prof. Virgil Perić, hrvatski zastupnik na pokrajinskom i carevinskom vieću, Oskar barun Lallich, Josip Lovrić, dr. Miho Šimetin, a članovi zamjenici, Miho Čović-Plenković i Peroslav Paskiević-Čikara, što skupština jednoglasno usvaja.

Na što prisutni novoizabrani odbornici, u smislu § 7. družtvenih pravila, proglasuju družtvenim podpredsjednikom prof. Vergilija Perića, tajnikom Oskara bar. Lallicha, blagajnikom Josipa Lovrića.

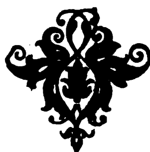
Na predlog g. Rikarda Barića takodjer skupština per acclamationem potvrdjuje za nastajuće trogodište dosadanje pregledatelje računâ gg. Ivana Dračara, Ivana Mlinara i Daniela Špera, a u znanstveni odbor gg.: Franu Radića, učitelja teoretičkog tečaja u Korčuli, Srećka Vulovića, gimn. prof. u Kotoru, Vida Vuletić-Vukasovića, učitelja preparandija u Dubrovniku, Petra popa Kaera, žup. u Kapriju kod Šibenika i ot. Andriju Vukičevića, prof. cr. poviesti i župnika u Gradcu.

Pod točkom dnevnoga reda: Slučajni predlozi, skupština je zaključila, da se družtveno upraviteljstvo pobrine, da bi se čim prije objelodanio ilustrirani katalog na hrvatskomu, a po mogućnosti i na kom drugom kulturnom jeziku. U tu svrhu daje se nalog upraviteljstvu, da se za pripomoć najprije obrati jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu, te kad kod ove ne bi našlo odziva, da se obrati na središnje povjereničtvo za sačuvanje starinskih i umjetničkih spomenika u Beču, a naknadno kom drugom arheologičkom družtvu ili naknadniku, prama uvidjavnosti istoga upraviteljstva.

Nadalje ostavljeno je na volju družtvenomu upraviteljstvu, da buduću glavnu skupštinu obdrži u kom drugom mjestu pokrajine.

Napokon dat je naputak upraviteljstvu, što da učini, za da od visokoga namjestničtva u Zadru izhodi potvrdu družtvenih pravila, preinačenih na zadnjim dviema skupštinama.

Pošto je podpuno izcrpljen dnevni red, a nitko dalje ne stavlja posebnih predloga, predsjednik uz trokratni: „Živio N. V. hrvatskomu kralju Franji Josipu I.!“ razpušta skupštinu u jedan sat po podne.



IMENIK ČLANOVA
HRVATSKOGA STARINARSKOGA DRUŽTVA
GODINE 1897.

A. Upraviteljstvo.

Predsjednik: **Marun** ot. **Luigj**, franovac. Knin.
Podpredsjednik: **Perić Virgilijo**, gimn. prof., začastni kanonik, zastupnik naroda na pokrajinskomu saboru i carevinskomu vieću. Zadar.
Tajnik: **Lallich** barun **Oskar**, vojnički častnik u pričuvi. Knin.
Blagajnik: **Lovrić Josip,** trgovac. Knin.
Suodbornik: **Šimetin** dr. **Miho**, liečnik. Split.
Zamjenici: **Ćović-Plenković Miho**, veleposjednik, posjednik zlatnoga križa za zasluge. Drniš.
— **Paskiević - Čikara Peroslav**, pristav obrtničko-trgovačke komore. Zagreb.

B. Znanstveni odbor.

Glavni izvjestitelj: **Radić Frano**, učitelj teoretičnoga tečaja i urednik družtvenoga glasila „S. P.". Korčula.
Suodbornici: **Vulović Srećko**, gimnazijalni profesor, začastni kanonik. Kotor.
— **Kaer** pop **Petar**, župnik. Kaprije. Zlarin.
— **Vuletić-Vukasović Vid,** učitelj preparandija. Dubrovnik.
— **Urlić-Ivanović Grgur**, ravnajući učitelj. Oklaje.
— **Vukićević** ot. **Andrija**, lektor crkovne povjesti, nadžupnik. Drniš.

C. Počastni članovi.

1 Čermak Kliment, urednik „Viestnika československých museia spolku archeologíckých". Časlava.
2 Deželić Gjuro, gradski senator. Zagreb.
3 Dobrussky V., ravnatelj arkeologičkoga muzeja. Sofija.
4 Hörmann Kosta, vladin savjetnik, urednik „Glasnika", ravnatelj zemaljskoga muzeja. Sarajevo.
5 Kondakoff dr. N., prof. sveučilišta. Petrograd.
6 Marojčić dr. Ambrož, barun, c. kr. namjestnički savjetnik. Zadar.
7 Neumann dr. W. A., sveučilištni profesor, povjerenik za Dalmaciju Središnjega povjereničtva za sačuvanje starinskih i umjetnih spomenika. Beč.
8 Perić Virgilij, gimn. prof., začastni kanonik, zastupnik naroda na pokrajinskom saboru i carevinskom vieću. Zadar.
9 Slade dr. Josip, mjernik, c. kr. namjestnički savjetnik u m. Trogir.
10 Smičiklas Tadija, sveučilištni profesor, predsjednik „Matice Hrvatske" i zastupnik naroda. Zagreb.
11 Strossmajer Josip Juraj, biskup. Djakovo.
12 Talija ot. Urban, exprovincijal i hrvatski književnik. Dubrovnik.
13 Tomkowicz dr. Stanislav, sveučilištni profesor. Krakov.
14 Valtrović Milan, prof. i urednik „Starinara". Biograd, Srbija.

D. Počastni članovi koji su umrli.

1 De Rossi dr. Ivan, iztraživaoc starokršćanskih starina. Rim. † 1895.
2 Ljubić Šime, gimnazijalni profesor. Starigrad. † 1896.
3 Kukuljević Ivan pl. Sakcinski, predsjednik „Hrvatskoga arkeologičkoga družtva", predsjednik „Matice Hrvatske". Zagreb. † 1889.
4 Rački dr. Franjo, bivši predsjednik Jugoslavenske akademije. Zagreb. † 1894.
5 Zlatović ot. Stjepan, exprovincijal. Šibenik. † 1891.

E. Utemeljitelji.

1 **A**laupović dr. Tugomir, gimnaz. učitelj. Sarajevo.
2 Amruš dr. Milan, nar. zastupnik. Zagreb.
3 **B**alog pl. Dragutin, kr. kot. predstojnik. Varaždin.
4 Byli Ivan, podžupan. Varaždin.

5 Bresztyenszky pl. Šandor, zastupnik naroda. Zagreb.
6 Bulat dr. Gajo, predsjednik sabora. Split.
7 Bulat Miho, veleposjednik. Biskupija-Knin.
8 Banjavčić dr. Ivan, odvjetnik i nar. zastupnik. Karlovac.
9 Breyer dr. Marko, odvjetnik. Varaždin.
10 Čarić Juraj, prof. bogoslovja. Zadar.
11 Čavlina Nikola, obćinski tajnik. Promina, Oklaje.
12 Ćović-Plenković Miho, veleposjed. Drniš.
13 Damaška dr. Ante, odvjetnik. Ludbreg.
14 Deželić Gjuro, gradski senator. Zagreb.
15 Dapar Niko, načelnik i nar. zastupnik. Benkovac.
16 Dionička štedionica. Križevci.
17 Drohobeczky Julijo, biskup. Križevac.
18 Dvorana hrv. čitaonice. Varaždin.
19 Egersdorfer Žiga, kr. inžinir. Varaždin.
20 Erdödy grof Rudolf, c. i kr. tajni savjetnik. Novi Marof.
21 Erhartić dr. Franjo, odvjetnik. Varaždin.
22 Folnegović Fran, posjednik. Zagreb.
23 Franki dr. Ante, sveuč. profesor u miru. Zagreb.
24 Galić pop Petar Slavko, župnik. Divuša-Volinja.
25. Gjureković Vladmimir, mag. pharm. Gospić.
26 Gugler Pavao, biskup Omiški, prior Vranski. Zagreb.
27 Heinz dr. Antun, kr. sveučilištni profesor. Zagreb.
28 Hrvatsko akademičko družtvo „Hrvatska". Graz. Štajerska.
29 Hrvatsko akad. literarno-zabavno družtvo „Zastava". Zagreb.
30 Jagić Dragutin, kr. žup. tajnik. Varaždin.
31 Jurinac Ljudevit, odvjetnik. Varaždin.
32 Kaer don Petar, župnik. Kaprije. Zlarin.
33 Karić Pave, podpukovnik. Zagreb.
34 Karaman dr. Srećko, odvjetnik. Split.
35 Kosiček Baldo, župnik. Konjščina.
36 Krašković dr. Ljudevit, odvjetnik. Vukovar.
37 Khuen-Hedervary grof Dragutin, ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Zagreb.
38 Kiss pl. Dragutin, vlastelin u Šuvalovcu. Varaždin.
39 Kršnjavi dr. Izidor, vladin predstojnik u miru. Zagreb.
40 Lovrić Josip, trgovac. Knin.
41 Marjanović dr. Luka, kr. sveuč. profesor. Zagreb.
42 Marković dr. Franjo, kr. sveuč. profesor. Zagreb.
43 Marčelić dr. Josip, biskup. Dubrovnik.
44 Marun ot. Luigj, franjevac. Knin.
45 Masovčić dr. Augustin, odvjetnik. Sinj.
46 Mikačić Dujan, obćinski blagajnik. Split.
47 Milinović fra Šimun, nadbiskup Bar. (Crnagora).
48 Miletić pl. dr. Stjepan, intendant hrv. zemalj. kazališta. Zagreb.
49 Modrušan Gustav, ljekarnik. Karlovac.
50 Nakić Marko, načelnik. Drniš.
51 Nakić Filip, biskup. Split.
52 Neumann dr. Dragutin, odvjetnik. Osiek.
53 Neureutter Maruša-Pavla, veleposjednica Prag. (Češka)
54 Nikolić-Podrinski pl. dr. Vladimir, kr. veliki župan. Ogulin.
55 Normann-Ehrenfelski grof Rudolfo, vlastelin. Valpovo.
56 Nossan Milan, veletržac Zagreb.
57 Novotny Vjekoslav, profesor. Varaždin.
58 Občina Korčula. Dalmacija.
59 Občina Selca. Brač.
60 Občina Split.
61 Obćina Sućurac (Kaštel Stari).
62 Petrović Ivan Nep., posjednik. Varaždin.
63 Pisačić pl. Mirko gimnazijalac. Zagreb.
64 Poparić o. Ante, gimn. učitelj. Beč. Franciskaner Platz.
65 Poglavarstvo slob. i kr. glavnoga grada Zagreb.
66 Preradović pl. Dušan, c. kr. pomorski poručnik. Pulj.
67 Posilović dr. Juraj, nadbiskup. Zagreb.
68 Rauer Aurelij, gimnazijalac. Bedekovčina. (Zagorje).
69 Reiner dr. Vatroslav, odvjetnik. Karlovac.
70 Reisner Adam, veletržac. Osiek (gornji grad).
71 Šamac o. Jure, gvardijan. Visovac-Skradin.
72 Smičiklas Tade, kr. sveuč. profesor i narodni zastupnik. Zagreb.
73 Smojver Dragutin, trgovački činovnik. Karlobag.
74 Šestak Josip, kanonik. Djakovo.
75 Šimetin dr. Miho, liečnik. Split.
76 Štanbuk dr. Ivan, liečnik. Jelsa.
77 Štedionica. Kostajnica.
78 Šumsko-gospodarstvena imovna obćina. Otočac.
79 Taussig Adolfo, posjednik. Varaždin.
80 Taussig Gustav, vlastelin. Ivanec. Varaždin.
81 Valjato Ivan, kateketa. Rieka.
82 Vavrović Micika Ivanec.
83 Vitezić dr. Dinko, odvjetnik. Krk.
84 Volani Eugen, trgovac. Zagreb.
85 Vračun dr. Dragutin, odvjetnik. Varaždin

86 Vrbanić dr. Fran, kr. sveučilištni profesor i zastupnik naroda. Zagreb.
87 Vrkljan Mato, kr. kot. pristav. Varaždin.
88 Vukičević ot. Andrija, nadžupnik. Drniš.
89 Zrelec Josip, c. k. satnik u miru. Gjurgjevac.
90 Žerjavić dr. Juraj, župnik i zastupnik naroda. Sv. Marija Bistrica.

F. Utemeljitelji, koji su umrli.

91 Ćaćić ot. Marko, župnik. Gradac, Drniš.
92 Karabaić vit. Ivo, c. k. kotarski poglavar. Knin.
93 Ljubić prof. Šime. Starigrad.
94 Mihalović Josip, nadbiskup i stožernik. Zagreb.
95 Okrugić opat Ilija, župnik. Petrovaradin.
96 Ožegović barun Metel, tajni savjetnik. Beč.
97 Suhin Slavoljub, začastni kanonik. Zagreb.

G. Utemeljitelji radi zasluga.

98 Akačić pl. Petar. Split.
99 Ardalić Vladimir, posjednik. Gjevrske-Bribir-Mostine.
100 Femenić pl. Tito, sudbeni viećnik, dodieljen kr. banskomu stolu. Zagreb.
101 Paskiević Čikara Peroslav, pristav trg.-obrtničke komore Zagreb.

H. Povjerenici.

Akačić pl. Petar. Split.
Ardalić Vladimir, posjednik. Gjeverske-Bribir-Mostine.
1 Borovac Luka, trgovac. Sisak
2 Colnago Antun, učitelj. Obroivac.
3 Ćorić Miroslav, ljekarnik. Reeka.
4 Danielov Damljan, c. kr. m rač. Imocki.
5 Franjić ot. Angjeo, gimnazijalni ravnatelj. Gučjagora
6 Hanza Luka, trgovac. Rieka Dubrovačka.
7 Maričić Ante Vrakela, c. kr. nadcestar. Obrovac.
8 Matas Vinko, trgovac. Skradin.
9 Paskiević Juroslav Čikara, posjednik. Šibenik.
10 Perković ot. Petar Krst., gimnazijalni jubilarni učitelj. Sinj.
11 Potočnjak Ivan, veliki prepošt. Novi. Vinodol.
12 Sirotković pop Niko, župnički pomoćnik. Nin.
13 Sokol Josip, pristav dioničke štedionice. Križevci.
14 Šašel Dragan, pravnik. Zagreb.
15 Škarpa Franjo, ravnajući učitelj. Biograd.
16 Trtanj Ferdo, bilježnik. Udbina.
17 Vodwaržka pl. Eduard, činovnik. Trst, via campanile Nro. 4.
18 Vučenović Pavao, rav. učitelj. Trogir.

I. Redoviti.

1 Abelić vit. dr. Kazimir. Zadar.
2 Akačić Ante, stud. pharm. Zagreb.
3 Alač ot. Ante, lektor. Makarska.
4 Alzich Antun, trgovac. Pola.
5 Anić fra Jere, franovac. Split.
6 Aralica Ivan, trgovac. Drniš.
7 Aralica Miho, posjednik. Knin.
8 Arneri dr. Blaž, obćinski liečnik. Orebić.
9 Arneri Rafael, veleposjednik. Korčula.
10 Arnold Franjo, kr. javni notar. Zagreb.
11 Ašner Gejza, gimnazijalni učitelj. Osiek.
12 Antolković dr. Mirko, odvjetnik. Križevci.

13 Babarović braća, posjednici i trgovci. Perast.
14 Babić Gavro, kanonik. Djakovo.
15 Babić Josip, stud. iur. Zagreb.
16 Bačić pop Antun, župnik. Pločice-Gruda.
17 Bačić Ante, trgovački činovnik. Sušak.
18 Badovinac Gjuro, veliki predstavnik kaptola. Križevci.
19 Badovinac Kamilo, stud. juris. Zagreb.
20 Bajić fra Martin, nadžup. Visoka. K. Stari.
21 Balić ot. Marko, župnički pomoćnik. Ugljani. Sinj.
22 Bandur Mate, veleposjednik. Metković.
23 Banješ Josip, župnik. Gjurgjevac.
24 Banović Ante, trgovac. Dolnja Tuzla.
25 Barač Milutin, ravnatelj tvornice petroleja. Rieka.
26 Barač pl. Vladimir, gradski viećnik. Zagreb.
27 Barbić ot. Ivan, župnik. Vrlika.
28 Baričević Bono, župnik. Prizamatovci, Bribirske Mostine.
29 Baron dr. Gustav, kanonik. Zagreb.
30 Bartulović ot. Jakov, župnik. Graba. Trilji.
31 Bašković Ivan, posjednik. Makarska.
32 Batić Franjo, župnik. Stare Ciće, Vel. Gorica.
33 Beck Vilim, učenik trg. škole. Zagreb.
34 Belamarić ot. Krsto, franjevac. Split.
35 Belamarić Stojdrag, kr. kot. šumar. Ludbreg.
36 Belas Ivan, trgovac. Trogir.
37 Belin Mato, trgovac. Trpanj.
38 Belošević pl. Stjepan, načelnik. Varaždin.
39 Benčur dr. Mate, liečnik. Selca (Brač)

40 Bendoni dr. Josip, obćinski liečnik. Cavtat.
41 Benges Koloman, profesor trgovačke škole. Bjelina (Bosna).
42 Benković Ivan, gradski senator u miru. Zagreb.
43 Benutić ot. Ivan, difinitor, župnik. Brštanovo, Lečevica.
44 Biankini dr. Ante, liečnik. Starigrad
45 Biankini Juraj, urednik „Nar. Lista" i hrvatski zastupnik. Zadar.
46 Bibica dr. Baldo, liečnik. Vela Luka.
47 Bilić ot. Nikola, gvardijan sv. Križa. Živogošte.
48 Biljan Ante, trgovac i posjednik. Nova Kršlja.
49 Bilonić ot. Ante, nadžupnik. Šibenik.
50 Binicki Fran, bogoslov. Senj.
51 Biskupsko sjemenište. Split.
52 Biz Fran, stud. jur. Zagreb.
53 Bjelovučić Ante, pošt. opremač. Drniš.
54 Bojanić pop Ivan, župnik. Komiža.
55 Bolani ot. Bono, duh. pomoćnik. Drniš.
56 Borčić Lovro, narodni zastupnik. Split.
57 Borić ot. Stanko, župnik. Borovci-Metković.
58 Boroša dr. Stjepan, župnik. Zagreb.
59 Bösendorfer Josip, stud. phil. Zagreb.
60 Bošnjak Ivan, kanonik. Zagreb.
61 Božić Ivan, župnik. Mokošić, Gruž-Dubrovnik.
62 Brajnović ot. Evangjelista. Sustjepan, Rieka Dubrovačka.
63 Brainović Ivo, posjednik. Gruda, Kuna.
64 Brajković Tomo, gimn. ravnatelj. Zadar.
65 Branko Filip, stud. jur. Zagreb.
66 Brbić ot. Toma, župnik. Baćina, Gradac.
67 Brčić Antun, predsjednik priziv. suda u miru. Zadar.
68 Breyer Mirko, trgovac. Križevac.
69 Breyer dr. Vilim, odvjetnik. Križevci.
70 Brkljača Ante, trgovac. Knin
71 Bronić ot. Miho, župnik. Miljevci, Drniš.
72 Brozović Andrija, obć. blagajnik. Otočac.
73 Brunšmidt dr. Josip, sveučilištni profesor i ravnatelj arkeolog. muzeja. Zagreb.
74 Brusić Mato, kr. financijalni ravnatelj. Varaždin.
75 Bubanović Julijo, veliki župan u miru. Zagreb.
76 Bučar Franjo, profesor. Zagreb.
77 Budak Rade, trgovac. Karlobag.
78 Buić dr. Ivan, odvjetnik. Drniš.
79 Buić dr. Juraj, liečnik. Split.
80 Burić Pavao. Jelsa.
81 Bušelić ot. Šimun, nadžupnik. Metković.
82 Butković pop Niko, nadučitelj. Kastav.
83 Butura Stjepan, kateketa. Sisak.
84 Carić Ante, obć. tajnik. Komiža.
85 Carić pop Juraj, župnik. Dol, Starigrad.
86 Ceraj-Cerić pl. Marija. Križevci.
87 C. kr. velika realka. Split
88 Cettolo Bonifacij, inžinir. Petrinja.
89 Cindrić Franjo, maturant. Karlovac
90 Cindro pl. Ante, posjednik. Split.
91 Crnadak Gjuro, ravnatelj „Croatie". Zagreb.
92 Crnadak dr Vladimir, odvjetnik. Sisak.
93 Crnica Joso, nadžupnik i zač. kanonik. Pridvorje. (Gruda).
94 Curić ot. fra Angjeo, provincijal. Sarajevo.
95 Cviličević Petar, trgovac. Korčula.
96 Cvitanović fra Angjeo, župnik Baškavoda, Makarska.

97 Čakanić dr. Janko, kr. sveuč. profesor. Zagreb.
98 Čavkić Ivan, franjevac Split.
99 Čipin Zvonimir, stud. jur. Zagreb.
100 Čorić ot. Josip, župnik. Podmilacja, Jajce.
101 Čović I. Valentin, posjednik. Otočac.
102 Čubretović Stjepan, gimnazijalni profesor. Kotor.
103 Čulić ot. Petar, župnik. Kožice, Vrgorac.

104 Danko Ivan, vojni kapelan. Petrovaradin.
105 Debeljak Ljudevit, gimnazijalac. Rakovac. Karlovac.
106 Demarchi Josip Ante, trgovac. Split.
107 Derenčin dr. Josip, liečnik. Križevci.
108 Derenčin dr. Mirko, odvjetnik. Zlatar.
109 Devčić dr. Virgil, odvjetnik. Zagreb.
110 Didolići braća, veleposjednici. Selca. (Brač).
111 Didolić Toma, veleposjednik. Selca. (Brač).
112 Dienel Konstantin, pract. pharm. Zagreb.
113 Dobrović Ivka, posjednica. Jelsa.
114 Dočkal Koloman, trgovac Zlatar.
115 Dolački Aleksa, župnik. Mrežnica Dugaresa.
116 Dolanski Vladoj, profesor. Varaždin.
117 Domin pl Imbro, zamj. drž. odvjetnika. Varaždin.
118 Dominić pl. Franjo, kr. sudb. pristav. Varaždin.
119 Dorušić Ferdo, gimnazijalac. Karlovac. Rakovac.
120 Dörwald Milan, mag. pharm. i stud. jur. Belovar.
121 Dračar Vjekoslav, posjednik. Knin.
122 Dragić Slavoljub, pravnik. Zagreb.

123 Draženović Josip, upravitelj kot. suda. Perušić. (Hrvatska).
124 Dražetić ot. fra Ilija, župnik. Brajkovići. Travnik.
125 Drenovački pl. dr. Gabro, kr. sudbeni pristav. Zlatar.
126 Drganc Dragutin, gimnazijalac. Rakovac. Karlovac.
127 Družtvo „Hrvatski Skup". Tiesno.
128 Duboković vitez Niko, načelnik. Jelsa.
129 Dubravčić pop Miho, župnik. Srinjine-Split.
130 Dukat Vladoj, gimn. profesor. Osiek.
131 Dulčić Stjepan. posjednik. Brusje Hvar.
132 Dvornik Mate, kanonik. Split.
133 Dvoržak Rafael, kot. šumar. Križevci.

134 **E**gersdorfer dr. Aleksander, kr. sveuč. profesor i narodni zastupnik. Zagreb.
135 Einwalter Ivan, posjednik. Gospić.
136 Ergovac Pavao, trgovac, član znanstvenoga odbora družtva „Bihač". Stafilić-Stari.
137 Erler Gjuro, odvjetnik. Novi Vinodol.

138 **F**azinić Josip, mirodijar. Korčula.
139 Ferkić Žiga, župnik Križevci.
140 Ferri Tome, pok. Martina, posjednik. Trpanj.
141 Filipović Hinko, dnevničar. Gospić.
142 Filipović pl. Vilim, porezni oficijal. Petrinja.
143 Firinger Josip, župnik. Osiek.
144 Fišer Vatroslav, gradjevni poduzetnik. Zagreb.
145 Flego Petar, kanonik. Trst.
146 Foretić Ivo, Dinkov, posjednik. Korčula.
147 Forko Franjo, župnik. Samobor.
148 Franjevačka niža gimnazija Gučjagora. Travnik.
149 Frankić ot. Angjeo, župnik. Zavojane Kozica.
150 Friš Andrija, kanonik sv. Jeronima. Rim. Via Ripetta 108.
151 Függer pl Nikola, stud. jur. Zemun.

152 **G**abrić pop Petar, župnik u miru. Metković.
153 Gamulin pop Nikola, župn. pomoćnik. Supetar. Brač.
154 Gamulin pop Vinko. Jelša.
155 Gardilčić Stjepan, posjednik i trgovac. Nerežišće-Brač.
156 Garić ot. Josip kapelan Zenica.
157 Gašparac Antun, gimnazijalac. Karlovac.
158 Gavrančić dr. Milan, odvjetnik. Virovitica.
159 Gavranić dr. Pero, odvjetnik i narodni zastupnik. Zagreb.
160 Gilić Ante, župnik. Tučepi Makarska.
161 Gjivanović dr. Jakov, liečnik. Zadar.
162 Gjurski Angjel, činovnik kr. ugarske željeznice. Rieka.
163 Gladki Antun, kapelan. Belec. Zlatar.
164 Glavan Mate, inžinir. Sušak.
165 Glavinić Miho, pokrajni škol. nadzornik. Zadar.
166 Gnječ fra Mate, župnik. Proložac-Imotski.
167 Goga Ivo, trgovac. Mlino-Dubrovnik.
168 Gojak ot. Ante, župnik. Brštanovo-Stari-Kaštel.
169 Golubović Ivan, posjednik i seoski glavar. Podobrice-Kuna.
170 Gottschalk dr. Franjo, liečnik. Osiek.
171 Grabovac ot. Josip, župnik. Hrvotci. Sinj.
172 Gradjansko streljačko družtvo. Zagreb.
173 Gradski muzej Osiek.
174 Grahor Stjepan, veleindustrijalac. Zagreb.
175 Grgić dr. Eduard, odvjetnik. Split.
176 Grgin Antun, cand. med. Novi. Kaštel Stari.
177 Grlić Stjepan, mjernik. Varaždin.
178 Gruber dr. Gjuro, odvjetnik. Varaždin.
179 Grujica ot. Vicko, župnik. Suhidolac-Trogir.
180 Grünhut pop Matija, župnik i prisjednik duh. stola. Lešće-otočko. Ogulin.
181 Gržetić dr. Nikola, c. i kr. štopski liečnik. Mostar.
182 Guči Vjekoslav, gradski šumar. Varaždin.
183 Gudek Dominik, kapelan. Bregi. Ivanić.
184 Gundrum dr. Eranjo, gradski fizik. Križevci.
185 Gutschy dr. Ante, kr. kotarski liečnik. Zlatar.
186 Guerić ot. Ivo, župnik. Kruševo. Obrovac.
187 Gvozdanović Antun, c. kr. pukovnik. Zagreb.

188 **H**ochbaum Mato, gimnazijalac. Rakovac. Karlovac.
189 Hackenschmied Hanuš, akadem. slikar. Prag.
190 Hajbian Ivan, kapelan. Sisak.
191 Haladi Armin, župnik. Gora. Križevci.
192 Halper-Sigetski Julijo, viećnik banskoga stola. Zagreb.
193 Hanuš Josip, ravnatelj banke „Slavije". Zagreb.
194 Harazim dr. Lujo, kr. kotarski liečnik. Gjurgjevac.

195 Hasenöhrl Ivan, obćinski činovnik. Novi. Vinodol.
196 Haurek Slavoljub, gimnazijalac. Karlovac. Rakovac.
197 Hild Milan, pravnik. Zagreb.
198 Hirschmann Hinko, stud. jur. Sisak.
199 Homotarić dr. Vjekoslav, župnik. Tuhelj.
200 Horvat Nikola. učitelj. Križevci.
201 Horvat dr. Rudolf, profesor. Osiek.
202 Horvat Stjepan, župnik. Sv. Gjuragj. Ludbreg.
203 Hreljanović pl. Guido, kapetan auditor. Zagreb.
204 Hrvatsko akad. lit. družtvo „Zastava". Zagreb.
205 Hrvatska čitaonica. Dugoselo.
206 „Hrvatska čitaonica". Novi. Vinodol.
207 „Hrvatska čitaonica". Pag.
208 „Hrvatska čitaonica". Požega.
209 „Hrvatska čitaonica". Starigrad. Hvar.
210 „Hrvatska čitaonica". Ston.
211 „Hrvatska radnička zadruga". Dubrovnik.
212 Hrvatski „Sokol". Komiža.
213 I. Hrvatsko družtvo biciklista. Zagreb.
214 Hudovski Adolfo, gradski senator. Zagreb.
215 Hržić Antun, profesor realne gimnazije. Zagreb.
216 Hudjek Stjepan, župnik. Lepoglava.
217 Hurban Vladimir, evangelički župnik. Stara Pazova.

218 Ilišević Matej, kapelan. Lipovljani. Banovajaruga. Slavonija.
219 Iskra Jakov, kapelan. Rieka.
220 Ivandić ot. Miho, župnik. Potravlje. Sinj.
221 Ivanišević pop Franjo, župnik. Jesenice. Split.
222 Ivanišević pl. Lavoslav, kanonik. Trogir.
223 Ivanišević ot. Mato, franjevac. Vukovar.
224 Ivanko Šimun, porezni činovnik. Trogir.
225 Ivanković Šimun, trgovac. Ervenik.
226 Ivanović Ivan, župnik. Preko. Zadar.
227 Iveković Ciro, arhitekt pri dalmatinskom namjestničtvu. Zadar.
228 Iveković Levin, farmaceutor bolnice milosrdne braće. Zagreb.
229 Iveković Oton, prof. kr. realke i hrvat. slikar. Zagreb.

230 Jiruš dr. Bogoslav, sveučilištni profesor. Prag.
231 Jakovljević Petar pok. Stjepana, trgov. putnik, hrvatski radnik. Zagreb.
232 Jančiković dr. Ivan, odvjetnik Vinkovci.
233 Janiček dr. Gustav, kr. sveuč profesor. Zagreb.
234 Jankov Mate, trgovac. Split.
235 Janković Julio, profesor Varaždin.
236 Jerković fra Blaž, župnik. Drinovci. Imotski.
237 Jiroušek Julijo, učitelj. Mahično - Karlovac.
238 Jonke Adolf, maturant. Karlovac.
239 Jozić Mihovil, obć. bilježnik. Gorjane.
240 Junaković Antun, ljekarnik. Šibenik.
241 Juraković dr. Mate, obćinski liečnik. Trpanj.
242 Jurić Ivo, župnik. Lištani-Livno
243 Justitz Antun, župnik. Dubica.
244 Jušić Ivan, trgovac. Drniš.

245 Kačić-Ivić Ivo, posjednik. Kuna.
246 Kačić-Peko ot. Ivan, župnik. Sv. Martin. Brač.
247 Kamenar Josip Samuelov, stud. jur. Zagreb.
248 Kamler dr. vitez Lujo, c. kr. politički komesar. Zadar.
249 Kauk Robert, duhovnik kaznione. Lepoglava.
250 Kardum ot. Mate, lektor bogoslovja. Šibenik.
251 Kargotić Lujo, c. k. bilježnik. Imocki.
252 Kastelan don Josip, župnik. Zrnovica-Split.
253 Katalinić ot. Ivan, gimnazijalni učitelj. Sinj.
254 Katalinić Vinko, veleposjednik. Split.
255 Katnić dr. Niko, odvjetnik i narodni zastupnik. Šibenik.
256 Katnić Roko, kanonik i župnik. Bribir.
257 Kekić Miroslav, višeškolac. Gospić.
258 Kiepach Milan, vlastelin. Balokovo. Samobor.
259 Kindl dr. Josip, kr. kotarski liečnik. Irig.
260 Kišić Vlaho, načelnik. Gruž.
261 Kiss dr. Oskar, odvjetnik. Varaždin.
262 Klaić Ivan, veleposjednik. Popovići-Gruda.
263 Klarić ot. Dane, exprovincijal. Visovac. Skradin.
264 Klempf Lujo, nadarbenik. Jaska.
265 Ključec Milan, knjigovodja. Sisak.
266 Knjižnica oo. Franjevaca. Ljubljana.
267 Knoblok Vinko, uprav. dobara Lipina kod Klokočeka. Našice.
268 König Dragutin, župnik. Sisak.
269 Kogaušek Aleksa, župnik. Prelošćica. Topolovac. Sisak.
270 Kögl Ante, ljekarnik. Zagreb.

271 Kokotec Aleksije, gradski kancelista. Varaždin.
272 Kolačević Martin, trgovac. Gospić.
273 Kolarić Dragan, maturant. Rakovac. Karlovac.
274 Kolšek dr. Josip, advokat. Lasko Markt-Tüffer.
275 Konjiković pl. Ivan, viećnik sudb. stola Gospić.
276 Kopajtić Tomo, maturant. Karlovac.
277 Koprinsky Robert, gimn. profesor. Sušak.
278 Kopun Josip, kr. kotarski predstojnik. Zlatar.
279 Kornicer Oskar, odvjetnik Zagreb.
280 Košainć Franjo, c. kr. tajnik poglavarstva. Pazin.
281 Koštelac pop Ivan, župnik. Drežnik. Rakovica.
282 Kotaraš ot. Miho, župnik. Kievo-Vrlika.
283 Kovačić Franjo, kr. kot. predstojnik. Varaždin.
284 Kovačević Frano, c. kr. činovnik pošte i brzojava. Sućurje. Hvar.
285 Kovačević Gjuro, odvjetnik. Djakovo.
286 Kovačević N., gimnazijalac. Karlovac.
287 Kovačević dr. Vladimir, odvjetnik. Osiek.
288 Kožulj pop Frano, župnik u miru. Pag.
289 Kragić pop dr. Petar, mitronosni opat i župnik. Skradin.
290 Kr. velika gimnazija. Zagreb.
291 Kr. velika gimnazija. Sušak.
292 Kr. velika gimnazija. Osiek.
293 Kramer Josip, pravnik. Zagreb.
294 Kramer Josip, stud. iur. Zagreb.
295 Krančević Ljubica, učiteljica. Križevci.
296 Krelja ot. Kosta, exprovincijal. Šibenik
297 Kremsir Milan, trgovac. Rijeka.
298 Kren Gustav. Crnac-Moslavina. Nova Gradiška.
299 Kresnik Franjo, ravnatelj gimnazije. Sušak.
300 Krešić Stjepan, župnik. Otmovci-Kupres
301 Križ Lacko, ravnatelj Istarske vinarske zadruge. Pola.
302 Križmara Antun, učitelj. Kuna.
303 Krnić Petar, učitelj. Prvić-Superine.
304 Kronfeld Rikard, trgovac. Zagreb.
305 Krsnik Edo, stud. iur. Zagreb.
306 Kucelić dr. Fran, odvjetnik. Mitrovica.
307 Kukić Ilija, c. i kr. major. Ljubljana.
308 Kukolić dr. Ivan, tajnik kod fin. ravnateljstva. Zagreb.
309 Kukuljević-Sakcinski pl. dr. Božidar, vlastelin. Ivanić kod Varaždina.
310 Kukynga Ferdo, stud. phil. Delnice.
311 Kulier ot. fra Radoslav, učitelj. Gučjagora. Travnik.
312 Kulmer grof Miroslav, vlastelin. Šestine. Zagreb.
313 Kulunčić pl. Ljuboslav, sudb. tumač. Varaždin.
314 Kumičić Eugen, hrv. književnik. Zagreb.
315 Kutleša ot. Mijo. Ljubinčić kod Livna.
316 Kuzmić pop Marin, kor. vikar. Split.
317 Kvaternik Emil, trgovac. Zagreb.

318 Laco ot. Marko, župnik. Kljake. Drniš.
319 Ladavec Jakob, župnik. Buje.
320 Lallich barun Oskar, vojnički častnik u pričuvi. Knin.
321 Laszovski pl. Emilij, dodijeljen zemalj. arkivu. Zagreb.
322 Lazarić Mirko, učitelj. Lev. Varoš. Djakovo.
323 Leber Pajo, kanonik. Zagreb.
324 Lehpamer Josip, kanonik. Varaždin.
325 Lenuci Milan, grad. nadmjernik. Zagreb.
326 Levačić Ivan, c. k. kapetan. Beč, Landesbeschreib, Corpscommandogebäude.
327 Liebermann Dragutin, stud. iur. Beč.
328 Lisac Stjepan, profesor. Gospić.
329 Ljubičić Ante, trgovac. Ervenik.
330 Lobmajer August, župnik. Erdevik. Mitrovica.
331 Lončarek Vladoj, kapelan. Preloščica. Topolovac. Sisak.
332 Lorković Ivan, stud. iur. Zagreb.
333 Lovrić ot. Marijan, župnik. Breštovska. Kiseljak.
334 Lubin pop Ivan, župnik. Sućurac. Kašt. Stari.
335 Lukić Ivan, realac. Rakovac. Karlovac.
336 Lukinić Rudolf, licitar. Karlovac.
337 Luxio pop Ivan, biskupski tajnik. Hvar.
338 Lypold dr. Oskar, odvjetnički kandidat. Varaždin.

339 Madirazza Ante, c. k. mjerač. Drniš.
340 Magdić Franjo, profesor. Zagreb.
341 Magdić dr. Petar, odvjet. kandidat. Varaždin.
342 Magud-Mašan Mate, trgovac. Gruda.
343 Malić pop Ilija, župnik. Vrlika.
344 Malvić Franjo, kr. kotar. predstojnik. Zagreb.
345 Manastir sv. Mihovila. Zadar.
346 Mance Vladislav, ljekarnički asistent. Zagreb.
347 Maretić ot. Krsto, župnik. Promina. Oklaje.
348 Mangjer dr. Ivan, odvjetnik i nar. zastupnik. Split.
349 Mariašević pl. Pavao, predsjednik sudb. stola. Osiek.

350 Marić ot. Andrija, župnik. Stankovci.
351 Marinović Mihovio, posjednik. Makarska.
352 Marjanović dr. Petar, obć. liečnik. Šimanovci. Pazua.
353 Marković dr. Ivan, exprovincijal. Sinj.
354 Markulin Matija, financijalni činovnik. Zagreb.
355 Marun Ivan, posjednik. Skradin.
356 Marušić ot. Stanko, župnik. Gradac. Makarsko primorje.
357 Mašek dr. Dragutin vit. Bosnadolski, prim. liečnik u bolnici milosrdnih sestara. Zagreb.
358 Matas Nikola, župnik. Zlopolja. Muć.
359 Matković Ante, župnik. Podlapac. Gospić.
360 Matković pop Josip, župnik u miru. Knin.
361 Maurović Milivoj, sveučilišni profesor. Zagreb.
362 Maznarić Miho, bilježnik. Topolovac. Sisak.
363 Mazzura Lav, pravnik. Zagreb.
364 Mažuranić Mile, pravnik. Varaždin.
365 Mažuranić Vladimir, podpredsjednik kr. ban. stola. Zagreb.
366 Medović pop Celestin, hrv. slikar. Zagreb.
367 Meichsner dr. Eugenij, odvjetnički kandidat. Šibenik.
368 Mencin Milutin, stud. phil. Zagreb.
369 Mestrović Mihovil, župnik. Lipovac. Morović. (Slavonija).
370 Metropolitanska knjižnica. Zagreb.
371 Mihaljević Franjo, pristav hip. banke. Zagreb
372 Mihaljević dr. Vicko, odvjetnik. Split.
373 Mihinić Stjepan, župnik. Zlatar.
374 Mihoković Franjo, kapelan. Velika Gorica.
375 Mikula Frano, porez. činovnik. Budua.
376 Miletić Ivan, c. kr. financ. povjerenik. Korčula.
377 Miletić Matija, župnik. Šestine. Zagreb.
378 Miletić Marko, poštarski odpremnik. Stankovci.
379 Milinović ot. Jakov, župnik. Drvenik. Gradac.
380 Miljan Josip, regens konvikta, odjel. savjetnik. Zagreb.
381 Milović Josip, trgovac. Ston.
382 Milović A. Petar, trgovac. Milna na Braču.
383 Marin Miolin, načelnik. Sućurac. Kašt. Stari.
384 Mirić pop Ivo, nadžupnik. Tiesno.
385 Mirić ot. Metod, dominikanac. Šibenik.
386 Mirković pl. Josip, Pag.
387 Mišetić dr. Roko, liečnik. Dubrovnik.
388 Mladinov dr. Ante, liečnik. Šolta.
389 Mladinov dr. Josip, liečnik. Vodice.
390 Mlinar Ivan, trgovac. Knin.
391 Modrić Josip, profesor i veleposjednik. Benkovac.
392 Modrić ot. Mate, župnik. Gala. Sinj.
393 Monti dr. Lovro, odvjetnik. Knin.
394 Moretti dr. Lujo, odvjetnik. Trogir.
395 Mostahinić Antun, učitelj. Gruda.

396 Narodna čitaonica. Idrija.
397 Narodna čitaonica. Otočac.
398 Nazor dr. Ivan, liečnik. Supetar. Brač.
399 Nedved Ante, župnik. Šterna. Buje.
400 Nekić pop Ivan, svećenik u m. Jesenice, Obrovac.
401 Nekić pop Josip, župnik. Jesenice. Obrovac.
402 Nekić Mate, profesor. Zadar.
403 Nemec Julij, župnik. Novigrad. Karlovac.
404 Nikolašević Marijan, ravnatelj biskup. dobara Zagreb.
405 Nikšić Josip. trgovac. Gospić.
406 Novaković braća, trgovci. Sv. Martin. Brač.
407 Novaković Josip, profesor. Zagreb.
408 Novaković pl. Mihovil, c. i kr. major. Beč. Aleegasse 21.

409 Ogrizović Milan, stud. phil. Zagreb.
410 Olujević Andrija, c. k. pukovnik u m. Brod na Savi.
411 Obćina Makarska.
412 Obćina Metković.
413 Obćina Novska. Stari Kaštel.
414 Obćina Ston.
415 Orhanović Mato, posjednik. Podobuće. Kuna.
416 Ortner Josip, župnik. Sela kod Siska.
417 Ostojić Šimun, sudb. pisar. Trogir.
418 Oštrić dr. Ognjan, odvjetnik i kr. javni bilježnik. Križevci.

419 Pack Ivo, stud. iur. Zagreb.
420 Pajk Zvonimir, stud. iur. Zagreb.
421 Pajkurić Higin, pomor. kapetan. Rijeka.
422 Pasarić Josip, prof. i urednik „Obzora". Zagreb.
423 Pavelić dr. Ante, zubar. Zagreb.
424 Pavelić Jerko, ravn. učitelj. Lešće. Otočac.
425 Pavelić Lovre i sin, veletržci. Gospić.
426 Pavelić Martin, višeškolac. Gospić.
427 Pavičić Ivo, podžupnik. Bogomolje. Hvar.
428 Pavičić Petar, lučki kapetan. Split.
429 Pavletić Krsto, profesor. Požega.
430 Pavlić Andrija, nadporučnik. Petrovaradin.

431 Pavša Stjepan, stud. iur. Zagreb.
432 Pazman dr. Josip, sveučilištni profesor. Zagreb.
433 Pejačević grof Pavao, vlastelin. Podgorač.
434 Perić pop Andrija, župnik. Gdinj. Bogomolje.
435 Peričić dr. Božo, ravnat. bolnice. Zadar.
436 Perišić ot. Pavao, gvardijan. Karin. Smilčić.
437 Perković ot. Šimun, župnik. Gradac-Drniš.
438 Peklić Metel, odvjetnik. Jaska.
439 Peršić dr. Andrija, odvjetnik. Gjurgjevac.
440 Peršić Nikola, općinski tajnik. Volosko.
441 Perušić Andre, trgovac. Rijeka.
442 Pervan Tomo Gjurov, c. k gruntovničar. Vrgorac.
443 Petrić Ante, nar. zastupnik. Komiža.
444 Petrić pop Juraj, župnik. Brusje Hvar.
445 Petričević Vid, profesor. Split.
446 Petrović Mirko, kapelan. Ivanci. Varaždin.
447 Petrović Nikola, posjednik i trgovac. Škaljare-Kotor.
448 Petrović Šime, župnik. Preseka. Križevac.
449 Pezzi Tripo, posjednik. Kotor.
450 Pexider Gustav, ravnatelj gospodarskog šumarskog učilišta. Kri?evci.
451 Pilar Martin. arhitekt. Zagreb.
452 Pinterović dr. Ante, odvjetnik. Osiek.
453 Plančić pop Ivan, župnički pomoćnik. Starigrad.
454 Plazonić Drago, trgovac. Benkovac.
455 Plepel ot. Petar, župnik. Lečevica.
256 Pliverić dr. Jaška, kapelan. Ivankovo.
457 Pliverić dr. Josip, sveučilištni profesor i zastupnik naroda. Zagreb.
458 Pliverić Stjepan, sudb viećnik. Zagreb.
459 Plivelić Stjepan, vjeroučitelj Križevci.
460 Pobor Josip, sudbeni pristav. Požega.
461 Polanski Vjekoslav, kr. sudb. pristav. Varaždin.
462 Polić Ivan, ljekarnik. Crikvenica.
463 Polić pop Matija, kapelan. Bakar.
464 Poljak Ivan, pravnik. Karlovac. Rakovac.
465 Poljanić Ivo, posjednik. Pijavičino-Kuna.
466 Porges Berthold, koncipient. Varaždin.
467 Posedel dr. Josip, gimnazijalni profesor. Dubrovnik.
468 Pospisilm Ivan, farmaceut. Križevci.
469 Potočnjak Ardoje, bilježnik. Novi. Vinodol.
470 Potočnjak dr. Franjo, odvjetnik i narodni zastupnik. Zagreb.
471 Potočnjak Ivan, veliki prepošt. Novi. Vinodol.
472 Požar Paško, trgovac. Knin.
473 Predojević dr. Albert, odvjetnik. Zagreb.
474 Preradović Radovan, činovnik I. hrv. štedione. Zagreb.
475 Prosen Josip, stud. phil. Zagreb.
476 Pulić Luka, trgovac. Mrcine. Gruda.
477 Puović Špiro, načelnik i veleposjednik. Trogir.
478 Puratić ot. Serafin, župnik. Podoca. Gradac.
479 Purgić ot. Augustin, župnik. Gromiljak. Kiseljak.
480 Pušić Vinko, kr. sudb pristav. Novi-Marof.

481 Rabar Ivan, ravnatelj gimnazije. Osiek.
482 Račić Rafo, gimnazijalac. Rakovac. Karlovac
483 Radecky pop Vice, župnik. Pridvorje-Gruda.
484 Radeljak Ivan, činovnik banke „Slavije“. Vis.
485 Radimiri Ivan, kanonik Kotor.
486 Radković Pavao, posjednik. Otočac
487 Rado dr. Eugen, zubar. Zagreb.
488 Radočaj Franjo, domobr. nadporučnik. Sisak.
489 Rajhercer Stjepan, gimnazijalac. Karlovac. Rakovac.
490 Rajković Fran, župnik. Novi. Gospić.
491 Rako ot. Ante, nadžupnik. Imocki.
492 Raković pop Mihovio. Drežnik.
493 Ramljak ot. Petar, župnik. Unešić. Drniš.
494 Rančić Antun, trgovac. Makarska.
495 Ratković Antun, pučki učitelj. Izlam. Smilčić.
496 Ratković Božo, trgovac. Gospić.
497 Ravlić ot. Franjo, definitor i župnik. Lovreć.
498 Reba Daniel, biskupski arkivar. Križevci.
499 Relja L. P. trgovac. Arbanasi.
500 Renarić Dragutin, učitelj. Križevci.
501 Rihtarić Mate, vojnički kurat. Zagreb.
502 Rogoz Janko, duh. pomoćnik Križevci.
503 Rojc Milan, odvjetnik. Belovar.
504 Rošić ot. Ciril, gimnazijalni učitelj. Sinj.
505 Rossi Ljudevit, kr. domobranski satnik. Karlovac.
506 Rubelli Franjo, c. k. sudbeni pristav. Orebić.
507 Rubčić Lavoslav, trgovac. Gospić
508 Rubignoni dr. Vjekoslav, bilježnički vježbenik. Šibenik.

509 Rukavina Ivan, major infant. Regiment Franz Ferdinand Nro. 19. Komora (Ugarska).
510 Rukavina Ivan, župnik. Krapina.
511 Rukavina Martin, trgovac. Gospić.
512 Rumira don Petar, župnik. Povljane. Pag.
513 Runjić ot. Jere. gvardijan. Knin.
514 Ružević dr. Petar, odvjetnik. Starigrad.

515 Sabbioncello Miho, posjednik. Trpanj.
516 Sabo Tito, gradski viećnik Varaždin.
517 Samostan s. Petra i Pavla. Livno.
518 Samostan oo. franjevaca. Otok Korčula.
519 Samostan oo. franjevaca. Sinj.
520 Samostan oo. Franovaca Konventualaca. Šibenik.
521 Sarić Stanko, trgovac. Lovinac. Gospić.
522 Sartori Ljudevit, podarcidjakon i župnik. Krapina.
523 Schapp Viktor, inginieur. Varaždin.
524 Schueller Antun, mjernik. Gospić.
525 Sekanina Josip, trgovački poslovodja. Knin.
526 Semeraj Dragutin, trgovac. Zlatar.
527 Senji Franjo, kr. stol sedmorice. Zagreb.
528 Sertić Pajo, upravitelj župe. Gospić.
529 Sigur Mato, trgovac. Sisak.
530 Simončić pl. Dragutin, knjigovodja štedione. Petrinja.
531 Simončić Viktor, mjernik. Križevci.
532 Sinković Franjo, mag. pharm. Gospić.
533 Sintić Josip, c. k. podpukovnik. Brody. Galicija.
534 Sisarić ot. Vice, župnik. Drašnice. Igrane.
535 Škarpa Vicko Juraj, župnik. Zaton. Šibenik.
536 Skračić ot Ante, župnik. Ogorja. Muć.
537 Sladović Franjo, trgovac. Korčula.
538 Sladović pl. Mirko, pravnik. Zagreb.
539 Slavica ot. Šimun, duhovni pomoćnik. Oklaje.
540 Slavić Marko, trgovac. Knin.
541 Smrekar Milan, tajnik zemaljske vlade. Zagreb.
542 Smodloka dr. Josip, obćinski tajnik. Imotski.
543 Spinčić Vjekoslav, narodni zastupnik. Opatija.
544 Središnje katol. bogoslovno sjemenište. Zadar.
545 Srkulj dr. Stjepan, profesor. Požega.
546 Steiner Pavao, stud. iur. Zagreb.
547 Stalio Petar, c. k. bilježnik. Omiš.
548 Stahuljak dr. Avelin, odvjetnički perovodja. Velika Gorica.
549 Štanić pop Petar, župnik. Mrzlopolje. Žumberak.
550 Staničić Krsto, posjednik i trgovac. Tivat.
551 Stern Armin, gimnazijalac. Karlovac.
552 Stipčević pop Šišman, župnik. Slivnica kod Vinjerca.
553 Stipetić pop Vicko, župnik. Vrbanj na Hvaru.
554 Stojković Josip, župnik. Podgora. Makarska.
555 Stoss Nikola, župnik. Rakovac.
556 Strižić dr. Miroslav, jav. notar i advokat. Belovar.
557 Strmić Laurent Frano, župnik. Drvenik. Trogir.
558 Strukan ot. Petar, župnik. Tiarice. Sinj.
559 Stunković Mato, računarski savjetnik. Zagreb.
560 Suhaj dr. Artur, vojni pomoćni liečnik. Pola.
561 Suk dr. Feliks, kanonik. Zagreb.
562 Svalba dr. Gajo, obćinski liečnik. Kuna.

563 Šafran pop Josip, župnik. Grgjevac.
564 Šandri pop Jerolim, župnik. Vinišce. Trogir.
565 Šarić Ivan, profesor. Zagreb.
566 Šarić Mate, veleposjednik. Opuzen.
567 Šimac Ivan, župnik. Vel. Žablje. Ajdovčina. Primorsko.
568 Šimeta Pavao, veletržac. Kaštel Stari.
569 Šimić ot. Mate, provincial. Split.
570 Šimić pl. Vladimir, ravnatelj štedionice. Krapina.
571 Šimončić Gjuro, župnik. Gradec. Belovar.
572 Šimunić Gjuro, porezni prijamnik u m. Knin.
573 Šimunković pop Ivo, župnik u miru. Potavlje. Kuna.
574 Šimunović ot. Ivan, eksprovincial i biskup. tajnik. Šibenik.
575 Šipuš Ivan, veletržac. Zagreb.
576 Šipuš Nikola, veletržac. Sisak.
577 Širmer Ivan, župnik. Bučje-Oriovac. Slavonija.
578 Širola Ivan, stud. phil. Zagreb.
579 Škarica pop Petar, župnik u m. Podgradje. Omiš.
580 Škof Vladimir, stud. phil Zagreb.
581 Šmid Valter fr. O. S. B. Amond. Kranjska.
582 Šokčević Ivan, posjednik. Doljna Tuzla.
583 Špero Dane, trgovac. Knin.
584 Špicnagl Petar, gimnazijalac. Rakovac. Karlovac.
585 Špika ot. Ante, župnik. Sinj.
586 Šrepel dr. Milivoj, kr. sveučilištni profesor. Zagreb.
587 Štaněk Franjo, c. k. pomor. inžinir. Pulj.

588 Štanger dr. Andrija, odvjetnik i načelnik. Volosko
589 Štimac Mirko, gimnazijalac. Rakovac. Karlovac.
590 Štuk Nikola, župnik Mlino. Dubrovnik.
591 Šulak Franjo, gimnazijalac. Karlovac.
592 Šulentić B. Novi. Bosna.
593 Šuperina dr. Benjamin, odvjetnik. Sisak.

594 Tabajin don Marko, župnik. Smokvica. Korčula.
595 Tadić Dubravko, c. k. carinarski priglednik. Korčula.
596 Tebaldi Josip, učitelj. Vinjerac. Novigrad.
597 Tičak Stjepan, trgovac i posjednik. Grižane. Vinodol.
598 Tilić Ivan Krst., obć. tajnik. Biograd.
599 Tomas ot. Josip, župnik. Nevest. Stari Kaštel.
600 Tommaseo dr. Leonardo, odvjetnik. Split.
601 Tommaseo dr. Nikola, liečnik. Split.
602 Tomašić dr. Nikola, kr. sveuč. profesor i zastupnik naroda. Zagreb.
603 Tombolan Ivan, sudb. pristav. Korčula.
604 Tomić Dragutin, veleposjednik. Knin.
605 Tomić Veljko, pravnik. Zagreb.
606 Tonković dr. Frano, odvjetnik. Zlatar.
607 Tonković ot. Frano. župnik. Vrgorac.
608 Torić don Šime, župnik. Arbanasi kod Zadra.
609 Travica Dane, profesor. Gospić.
610 Trevisani Franjo, trgovac. Trst, Via Carintia 19.
611 Trinajstić dr. Dinko, odvjetnik i načelnik. Pazin.
612 Trumbić dr. Ante, odvjetnik i zastupnik naroda. Split.
613 Turak Antun, župnik i dekan. Kastav.
614 Turčić Luka, župnik. Kalnik.
615 Turković Dragutin, upravitelj župe. Smiljane. Gospić.
616 Turković Dragutin, veleposjednik. Zagreb.
617 Tuškan dr. Grga, zastup. naroda. Sisak.
618 Tuškan Ivan, sudac. Zlatar.
619 Tutić Ivo, trgovac. Kuna.

620 Učiteljski zbor gimnazije. Požega.
621 Uroda pop Petar. Ričice. Gračac.
622 Urpani ot. Ivan, župnik. Hreljin.
623 Ušalj Roko, župnik. Vrsi kod Nina.
624 Uzum ot. Frano, franovac. Knin.

625 Valenko Vladoj, državni odvjetnik. Varaždin.
626 Valjavec dr. Dionis, odvjetnički perovodja. Belec. Bedekovčina.
627 Vaniček Milan, činovnik hipotek. banke. Zagreb.
628 Varga braća, fotografi. Zagreb.
629 Velczek Ivan, c. kr. sudbeni pristav. Kistanje.
630 Velikanje Josip, kurat. Juršići-Vodnjan.
631 Veljačić Pero, kr. kapetan. Crikvenica. Vinodol.
632 Verona dr. Adam, obć. liečnik. Kotor.
633 Vertovetz Antun, pomor. kapetan. Pola.
634 Vežić Vladislav, kr. sudbeni pristav. Zlatar.
635 Vid Frano, posjednik. Trpanj.
636 Vidović Ivan, kanonik. Šibenik.
637 Vinković dr. Branko, odvjet. perovodja. Krapina
638 Vlahović Kolenda pok. Petra, posjednik. Pijavičina. Kuna.
639 Vlašić Rade, župnik. Prezid.
640 Vouk Vale, ljekarnik. Gospić.
641 Vračun Stjepan, pravnik. Zagreb.
642 Vranycani-Dobrinović barun Ljudevit, veleposjednik. Zagreb.
643 Vranycani barun Juraj, veleposjednik. Rieka.
644 Vranković dr. vitez, Ivan prisjednik dalm. zem. odbora i narodni zastupnik. Zadar.
645 Vratarić Franjo, činovnik „Slavije". Zagreb.
646 Vrevc Julijo, kanonik. Zagreb.
647 Vrkljan Pavao, kr. sudb. pristav. Varaždin.
648 Všetečka Vojtjeh, stud. phil. Zagreb.
649 Vučetić pop Kuzma, kor. vikar. Hvar.
650 Vukelić Franjo, trgovac. Gospić.
651 Vukelić Ivan, učitelj. Vrata. Fužine.
652 Vukušić ot. Marinko, exdefinitor i župnik. Rumović. Imocki.
653 Vulović Srećko, profesor i zač. kanonik. Kotor.
654 Vusio pop E. M., urednik „La Patria Illustrata". Beč. Währinger. Gürtel 79.
655 Vuščić dr. Josip, odvjetnik. Križevci.

656 Wodvařka Janko, stud. jur. Zagreb.
657 Wieser Emil, kr. mjernik. Gospić.
658 Winger Vjekoslav, ljekarnik. Zagreb.
659 Wittasek Josip, ravnatelj tiskare. Zagreb.
660 Wohlheim Robert, stud. jur. Zagreb.

661 Zaffron Ivan, posjednik. Korčula.
662 Zaffron dr. Josip, odvjetnik i narodni zastupnik. Korčula.
663 Zagoda Adolfo, profesor. Varaždin.
664 Zanchi pop Ivan, župnik. Seget. Trogir.

665 Zanella don Polde, začastni kanonik. Vis.
666 Zanini Amos. trgovac Korčula.
667 Zlatar pop Petar. župnik. Donji Humac kod Nerežišća. Brač.
668 Zlovečera don Niko, župnik. Kliševa. Orešac.
669 Želisko Ivan. muzejski asistent. Volyně. Česka.
670 Milan Žibrat. kotarski šumar. Zlatar.
671 Živac Antun. trgovac i posjednik. Tivat.
672 Živko Petar, gradski viećnik. Križevci.
673 Žubrinić Dragutin, župnik Velebitske Oštarije kod Gospića.
674 Žugčić Stjepan, profesor. Karlovac.

J. Predplatnici „Starohrvatske Prosvjete".

1 Ambrinac Vjekoslav, župnik. Sarajevo.
2 Ambrož Ivan, kapelan c. i k. mornarice Pula.
3 Babogredac Mato. upravitelj župe Hrtkovci. Mitrovica.
4 Bartulić dr. Josip, kot. liečnik. Udbina.
5 Borić ot. Rafo, župnik. Brist. Gradac.
6 Bösendorfer Josip, stud. phil. Zagreb.
7 Brlić dr. Vatroslav, advokat. Brod na Savi.
8 Bunjik Šišman, župnik. Klakanje. Brod.
9 Carević Ante, obćinski tajnik. Komiža.
10 Čitaonica. Klanjac. Zagorje.
11 Čitaonica plem. konvikta. Zagreb.
12 Čitaonica. Ogulin.
13 Čitaonica. Pola.
14 Čvek pop Jure. župnik. Bela-Varaždin-Maruševac.
15 Čingrija dr. Pero, bilježnik i narodni zastupnik. Dubrovnik.
16 Drašković Trakošćanski grof Dionis. Mali-Bukovec-Ludbreg.
17 Dabrović Kata, posjednica. Dubrovnik.
18 Dragičević Tomo, c. k. oružnički stražmeštar. Žepče. Bosna.
19 Gimnazijalna biblioteka. Kotor.
20 Gradska učiteljska knjižnica. Mitrovica.
21 Grašić Josip, župnik. Beran. Istra.
22 Grdenić Dragutin, posjednik. Križevci.
23 Hribar Ivan, ravnatelj banke „Slavije", gradski načelnik i zast. naroda. Ljubljana.
24 Hrvatska čitaonica. Jelsa.
25 Hrvatska čitaonica. Korčula.
26 Hrvatska čitaonica. Makarska.
27 Hrvatska čitaonica. Trsat.
28 Hrvatsko djačko družtvo „Javor". Osiek.
29 Jerković Dragutin, upravitelj župe. Orubica. Nova Gradiška.
30 Kaić Antun, veleposjednik i trgovac. Livno.
31 Karadžole pop Vinko, kateketa Šibenik.
32 Katarinić Milan, ravnatelj štedione. Bakar.
33 Kendjelić dr. Martin, savjetnik vrh sudišta. Sarajevo.
34 Keser Antun, odvjetnik. Križ.
35 Kirinčić pop Antun, duhovni pomoćnik. Dobrinj. Malinska.
36 Knjižnica učenika kr. realke. Vukovar.
37 Kr. vel. gimnazija Zagreb.
38 Lalić barun dr. Nikola, upravitelj pokrajinske bolnice. Šibenik.
39 Laneve pop Jure, župnik. Trpanj na Pelješcu.
40 Literarno družtvo „Plug" slušatelja gosp. i šum. učiteljišta. Križevci.
41 Marčelić dr. Ivan, liečnik. Zadar.
42 Matunci dr. Martin, kanonik. Zagreb.
43 Melada pop Joakim, župnik. Jezera. Tiesno.
44 Milaš dr. Nikodem, doktor bogoslovije, pravoslavni episkop diocese Dalmatinsko-Istarske. Zadar.
45 Miler Pavao, opat. Mitrovica.
46 Milić Vicko, predsjednik okruž. suda i zastupnik naroda. Dubrovnik.
47 Nadbiskupsko sjemenište. Travnik.
48 Nemičić dr. Milan, gradski fizik. Karlovac.
49 Nikolanči pop Petar, duhovnik kat. bogoslovja. Zadar
50 Obćina Slano.
51 Obćina Vis.
52 Obćina Šibenik.
53 Okružna učiteljska knjižnica. Mitrovica.
54 Orlić dr. Antun, kanonik i župnik. Krk.
55 Pavlinović Miho, kanonik i ravnatelj bisk sjemeništa. Split.
56 Plemić dr. Rikard, odvjetnik. Ruma.
57 Pleše Vencel, kapelan. Rieka.
58 Poici Fran, mjernik. Gospić.
59 Premuda pop Vinko, duhovni pomoćnik. Krk.
60 Rendić dr. Dujam. odvjetnik. Split.
61 Rinače Fran, knjižar. Prag
62 Samostan oo. Franjevaca. Fojnica.
63 Samostan oo. Franjevaca. Humac. Ljubuški.
64 Samostan oo. Franjevaca. Karlovac.
65 Samostan Franjevaca. Mostar.
66 Samostan oo. Franjevaca. Trsat.
67 Senjska štediona. Senj.

68 Slavonska zemaljska sredotočna štediona. Osiek.
69 Smetiško Mijo, kanonik. Zagreb.
70 Šimek Ivan, subsidiar. Krapina.
71 Tkalčić Ivan, prebendar. Zagreb.
72 Učiteljska knjižnica kotara Volosko. Kastav.
73 Valenko dr. Vladoje, državni odvjetnik. Varaždin.
74 Varešanin od Vareša Marijan, c. i kr. Feldmarschallieutenant. Mostar.
75 Vežić pop Niko, župnik u miru. Brist. Gradac.
76 Viša djačka pučka škola. Sisak.
77 Voršak dr. Angjeo, kanonik Djakovo.
78 Vranyczany barun Vladimir, vlastelin. Laduč. Savski-Marof.
79 Ženski licej. Zagreb.

K. Članovi podupiratelji.

1 Krpan Josip, trgovački poslovodja. Knin.
2 Svacov Miho, posjednik. Ogulin.
3 Šimunović Niko, posjednik. Knin.

L. Znanstvena družtva, časopisi i politički listovi, kojima se „S. P." u zamjenu šalje.

1 Academia Romana. Bucarest.
2 Academie d'archeologie. Anvers (Belgien).
3 Academie d'archéologie de Belgique. Bruxelles.
4 Alterthumsgesellschaft. Insterburg (Allemagne).
5 Alterthumsgesellschaft. Prusia. Königsberg (Allemagne).
6 Bergens-Museum. Bergen. Norwegen.
7 Bulletin d'historie ecclesiastique et d'archeologie religiense. Romans. France.
8 Commission des antiquites departement De La Cote D'or. Dijon. France.
9 Časopis společnosti starožitností českých. Prag (Česka).
10 Gesellschaft f. Schleswig-Holstein-Lauenbergische Geschichte. Kiel.
11 Geschichts- und alterthumsforschender Verein. Eisenberg (Allemagne).
12 Geschichts- alterthums Verein von Langerhausen und Umgegend. Langerhausen (Allemagne).
13 Glasgow Archaeological Society. Glasgow (Ecoss).
14 Grossköngliche badische Universitätsbibliothek. Heidelberg.
15 Historisch-antiquarische Gesellschaft von Graubünden. Chur (Suisse).
16 Historisch-antiquarischer Verein. Schaffhausen (Suisse).
17 Historischer Verein der fünf Orte: Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden und Zug. Luzern (Suisse).
18 Historischer Verein der Oberpfalz und von Regensburg. Regensburg.
19 Historischer Verein. Glarus (Suisse).
20 Hrvatski Radnik. Zagreb.
21 Imperatorska akademija nauk. St. Petersburg.
22 Imperatorski Universitet. St. Petersburg
23 Izvestija Muzej. družtva za Kranjsko. Ljubljana.
24 Jugoslavenska akademija. Zagreb.
25 L' universite Royale De Norvége (A Christiania). Christiania.
26 Mansfelder-Blätter. Mittheilung des Vereines für Geschichte und Alterthümer der Grafschaft Mansfeld zu Eisleben.
27 Missouri historical society. St. Louis. United States of America.
28 Mittheilungen der k. k. Central-Commission der Kunst- und Histor. Denkmale. Wien.
29 Mittheilungen des mährischen Gewerbe-Museums in Brünn.
30 Mittheilungen des Musealvereines für Krain. Laibach.
31 Oberhessischer Geschichtsverein. Giessen (Allemagne).
32 Ortsverein für Geschichte und Alterthumskunde. Braunschweig. Wolfenbüttel (Allemagne).
33 Röm.-germ. Central-Museum Mainz.
34 Royal archeological institute of Great Britain and Irland. London.
35 Slovanskecho muzealno družtvo u Turč. S. Martinu (Ugarska).
36 Societe des artes et des sciences. Carcassone. France.
37 Società di Archeologia e belle arti. Torino.
38 Societé Nationale Academique. Cherbourg.
39 Societé Savoisiene D' historie et D' archeologie. Chambéry (France).
40 Thüringisch-sächsischer Verein für Erforschung der vaterländ. Alterthümer. Halle
41 Troms Museums. Aarsberetning Tromsø (G. Kjeldseths Bogtr.).
42 Uredničtvo „Bošnjak". Sarajevo.
43 Uredničtvo „Brankovo Kolo". Karlovci.
44 Uredničtvo „Bullettino Archeologico". Split.

45 Uredničtvo „Dalmatien“. Beč.
46 Uredničtvo „Glasnik Franjevaca“. Sarajevo.
47 Uredničtvo Glasnik zemalj. muzeja za Bosnu i Hercegovinu. Sarajevo.
48 Uredničtvo „Jedinstvo“. Split.
49 Uredničtvo „Hrvat“. Gospić.
50 Uredničtvo „Hrvat. Domovina“. Zagreb.
51 Uredničtvo „Hrvatska Kruna“. Zadar.
52 Uredničtvo „Hrvatsko Pravo“. Zagreb.
53 Uredničtvo „Katolička Dalmacija“. Zadar.
54 Uredničtvo „La Patria Illustrata“. Beč.
55 Uredničtvo „Narodne Novine“ Zagreb.
56 Uredničtvo „Naša Sloga“. Trst.
57 Uredničtvo „Nova Doba“. Prag.
58 Uredničtvo „Novi Viek“. Split.
59 Uredničtvo „Obzora“. Zagreb.
60 Uredničtvo „Slovanski Svet“. Trst.
61 Uredničtvo „Srpski Glas“. Zadar.
62 Uredničtvo „Subotičke Novine“. Subotica.
63 Uredničtvo „Vienac“. Zagreb.
64 Uredničtvo „Vrhbosna“. Sarajevo.
65 Verein für das Museum schlesischer Alterthümer. Bresslau (Allemagne).
66 Verein für die Gesch. der Stadt Meissen.
67 Verein für Meklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde. Schwerin (Allemagne).
68 Verein für Westfälische Geschichte und Alterthumskunde. Münster (Allemagne).
69 Viestnik českoslovanských musei a spolků archeologických. Čáslava (Česka).
70 Viestnik hrvat. arheologičkoga družtva. Zagreb.

L. Kojima se „S. P.“ na poklon šalje.

1 Franovačka gimnazija. Sinj.
2 Harach grof dr. Ivan, predsj. družtva za promicanje blagost. u Dalmaciji. Beč.
3 Kallay pl. Benjamin, ministar. Budapest.
4 Knjižnica dalmat namjestničtva. Zadar.
5 Nardelli Nikola, c. i kr. namjest. savjet. Zadar.
6 Patsch dr. Karlo, gimnazijalni profesor. Sarajevo.
7 Pavić Pfanenthal Alfonso, predsj. namjest. Zadar.
8 Reineche Paul, dr. phil. Mainz (Njemačka).
9 Rohnfeld pl. David, podmaršal i kraljevski namjestnik. Zadar.
10 Tomašić ot. Vicko, franjevac. Zadar.
11 „Zbor duhovne mladeži“. Pečuh.

Najuljudnije umoljavaju se sva gg. članovi družtva i svi oni, kojima se „S. P.“ šalje, da svaku netočnost u primanju glasila ili pogriešku u adresam, pa eventualnu promjenu boravišta, bezodvlačno družtvenomu upraviteljstvu u Kninu dojave.

Upozorujemo gg. članove našega družtva i predplatnike „S. P.“, da je izašao II. svezak druge serije, krasno uredjivanoga „Viestnika“ Hrvatskoga arheoložkoga družtva u Zagrebu, te da se može nabaviti i kod upraviteljstva našega družtva u Kninu. Ciena mu je for. 2.—



Umoljavaju se čestiti družtveni povjerenici, da nastoje što bolje „Starohrvatsku Prosvjetu" razširiti, te što više družtvu sakupiti članova. Sa dosadanjim predplatama i članarinama tek se mogu podmiriti potrošci oko družtvenog glasila. Sa eventualno novim predplatama ili članarinama družtvo bi nastojalo, da nastavi od tri godine obustavljene izkopine, koje sa svih strana družtveni mašklin očekivaju. Tom namjerom mogu se slobodno svakom imućnijem Hrvatu predstaviti, da onako neznatnim godišnjim doprinosom podupre obret najdavnijih i najslavnijih narodnih spomenika, a težko da će se naći i cigli sviestan rodoljub, koji bi taj preznameniti podhvat prezreo.

Moljeni su gg. članovi i predplatnici, da nekasne ovogodišnji prinos družtvu poslati, kao što da svaku neurednost u primanju glasila ili slučajne promjene u adresama izvole odmah družtvenomu upraviteljstvu u Kninu dojaviti. Ona pak gospoda, koja su lani redovito „Starohrvatsku Prosvjetu" primala a nisu još lanjski prinos podmirila, neka to što skorije učine ili družtvu primljene brojeve povrate.

I. i II. tečaj „Starohrvatske Prosvjete" može se još kod družtvenog upraviteljstva u Kninu dobiti.

Svoj učećoj hrvatskoj mladeži biti će „Starohrvatska Prosvjeta" ustupljivana za pola ciene, a pučkim učiteljima, koji obećaju poslati družtvu tekom godine po dva izvještaja o starinama svoje okolice, „Starohrvatska Prosvjeta" šalje se badava.

Upraviteljstvo.

Izplatiše članarinu za god. 1898.:

P. N. Gospoda: Martin Pilar, Zagreb; Ardoje Potočnjak, Novi; Gj barun Vranyczany, Rieka; Ivan Benković, Zagreb; Narodna Čitaonica, D brovnik; Hrvatska Radnička Zadruga, Dubrovnik; Dr. Dinko Trinaest Pazin; Mato Ohranović, Podobuče-Kuna; Frano Kresnik, Sušak; Kr. v gimnazija, Sušak; ot. Vicko Gruica, Suhidolac; Martin Kolačević, trgov Gospić; Petar kan. Flego, Niko L. Petrović, Škalari; Milan pl. Kiepa Samobor; Frano pop Kožuh, Pag; Ivo Bruinović, Gruda-Potomje; Mibo pl. Novaković, Beč; dr. Stjepan Boroša, Zagreb; dr. Albert Predojen Zagreb; Viktor Jenko, Suda (Kreta); dr. Mato Juraković, Trpanj; Vinko p Škarpa, Zaton; dr. Blaž Arneri, Orebić; Ivan vit. Vranković, Zadar; Fel Suk, Zagreb; dr. Josip Mladinov, Imocki; dr. Gustav Baron, Zagreb; Rav teljstvo nadb. sjemeništa, Zagreb; Petar pop Zlatar, Dolnji Humac; ot. M Šimić, Split; Vladimir pl. Šimić, Krapina; Hrvatski „Sokol“, Komiža; Pe pop Gabrić, Metković; ot. Ivan Šimunović, Šibenik; Miho Svacov, Ogul ot. Ivan Čavkić, Split; za god. 1898, 99, 1900, 1901.

Za god. 1898. i 1899.:

Antun Vertovec, Pula; Pavao grof Pejačevich, Podgorač.

Poslaše predplatu za god. 1898.:

P. N. Gospoda: Gabro Babić, Djakovo; Dr. Angjeo Voršak, Djako Vladimir barun Vraniczany, Laduč; Tomo Dragičević, Žepče; Hrvat. č onica Dugoselo; Hrvat. čitaonica, Ston (za I. pol.); Narodna čitaonica, Idr Lit. družtvo „Javor“, Osiek (za I. pol.); Dr. Martin Kendjelić, Sarajevo; vel. gimnazija, Požega; kr. vel. I. gimnazija, Zagreb; Miho Stepinac, Varaž c. k. ravnateljstvo mužkog učiteljišta, Arbanasi kod Zadra.





